

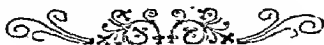
ભારત જીવન —

સચિત્ર
માસિક
પત્ર હૈં

ઓગષ્ટ ૧૯૦૬

જન્મીન મી. ચંદાવરકર પ્રગટ.

મેટનાં પુસ્તકો.

(૧) ચોંગવાસિષ્ઠ અને (૨) મેવાડની સંખ્યા (એતિહાસિક નવલકથા) આ બે પુસ્તકો આ વર્ષમાં લેટ આપવાનાં મેંકેથી થયાં છે.

પુસ્તકો છપાઈને તયાર થયાં છે. હમણાં બાર્નડીંગનું કામ ઝંપાટાબંધ ચાલે છે. બન્ને દળદાર પુસ્તકો લગભગ રૂ. ૨૫૦-૨૫૦ પાનાનાં હોવાથી તેમજ છપાઈ રહેતાં વિલંબ થવાથી હજુ બહાર પડતાં થોડીક બીલ થશે. અર્થાત દિવાળી પહેલાં બહાર પડી જશે. હિંદુસ્થાનનાં ગ્રાહકોનું જેઓનું લવાજમ બાકી છે તેઓને લેટનાં પુસ્તકો વેલ્યુપેબલથી મોકલાશે. લેટનાં પુસ્તકોનું પોષ્ટેજ ખર્ચ લગભગ ચાર પાંચ આના લવાજમ ઉપરાંત વધુ આપવું પડશે.

આફ્રિકાનાં ગ્રાહકોએ રૂ. ૩-૧૨-૦ ઉપરાંત લેટના પોષ્ટેજના ૦-૧૨-૦ વધુ મોકલવા જોઈએ. જેઓ નવાં ગ્રાહકો થયાં હોય તેમણે વધારાના પોષ્ટલ ચોરડર “કાલબાદેવી પોષ્ટ ઓફીસ” ને નામે અમને મોકલવો. “જનરલ પોષ્ટ ઓફીસ” ને નામે મોકલવો નહિ. આફ્રિકાનાં બુનાં ગ્રાહકોએ લવાજમ રૂ. ૩-૬-૦ અને લેટોનું પોષ્ટેજ ૦-૧૨-૦ મોકલવું જોઈએ. જેઓએ લવાજમ આપ્યું મોકલાવ્યું હોય તેમણે બાકીના પોષ્ટલ ચોરડરો તરતજ મોકલવા.

જવાબને માટે હમેશાં ટીકીટ બીડવી.

મેનેજર-ભારતજીવન-પોષ્ટ નં. ૨. મુબમ.

મુંબઈના મોહકોએ પોતાનું લવાજમ તરતજ અમારી ઑફીસમાં ભરીજવું નહિ તો વેલ્યુપેબલથી બેટા મોકલવામાં આવશે.

અનુક્રમણિકા.

- પ્રકાશન વિષય.
- ૨૩૩ મહારી ગરરીઓ ગુજરાત (કવિતા.)
 " માયાનો મહા ! (કવિતા.)
 ૨૩૪ રાજ વ્યવસ્થામાં વ્યાપારનીતિ.
 ૨૩૮ પ્રેમ તત્ત્વ.
 ૨૪૧ શ્રદ્ધા-તેજ.
 ૨૪૩ અકીલુના ઝેરનો ઉપાય વિગેરે.
 ૪ શાહજહાનો રાજ્ય નાશ.
 ૭(બ) ભારત માતાનો સંદેશ (કવિતા)
 નોટ પ્રત્યે વ્યુક્તિ (કવિતા)
 ૧૧(ગ) સંક્ષિપ્ત સમાલોચના.
 ૩ હામાની મૂર્તિ બાધ મધુ.
 ૫ સ્વદેશીની કૃતેષ્ઠ.
 ૫ એક યોગીનો અમલકાર.
 ૬(ક) ચિત્ર માળા.
 ૧૩ એનની સ્વતંત્રતા (અંપૂર્ણ)
 ૦ સોમલતા.
 ૨ પરમાર્થી વિદ્યાર્થેશ્વર.

ચિત્ર માળા.

- ૧ ન્યાયમૂર્તિ ચંદાવરકર નવન
 ૨ નેપોલીયન બોનાપાર્ટ.
 ૩ આદિત્યર ભગવાનની દુક-પાત્રીતાલુ
 ૪ નળરાજા હમયતિને તણ નય છે.
 ૫ હમયતિની વિરહ દશા.

ભારતજીવન પ્રેસમાં વેચાતાં લોકપ્રિય થયેલાં પુસ્તકો.

- ૧ તારા અથવા ભેદપુરનું રમણી રત્ન રૂા. ૧-૦-૦
 ૨ ચંદ્રશેખર અથવા સ્વહંદ શેવલિની ૧-૪-૦
 ૩ મહારાષ્ટ્રીય ઉપકાળ અથવા જીવન પ્રભાતનો પુર્વ ભાગ પાકું પુકું સોનેરી નામ સાથે ૧-૪-૦
 ૪ અયોધ્યા અને અંગ્રેજ ૧-૮-૦
 ૫ પોતાની ખીલુ અથવા અજળ પ્રેમ ૧-૮-૦
 ૬ સ્વદેશી અને બહિષ્કાર ૦-૪-૦
 ૭ દિલ્લી દરબાર-૩૦ ચિત્રો સાથે ૧-૦-૦
 ૮ રતિશાસ્ત્ર-કોશશાસ્ત્ર (પંદર દિવસમાં બહાર પડશે.) ૨-૪-૦
 ૯ પતિવ્રતા ભેગમ હુતપુન્નિસા (છળીઓ સાથે) ૧-૮-૦
 ૧૦ માલવિકા અગ્નિમિત્ર ૧-૪-૦
 ૧૧ કુંદરતેનો ખેલ ૧-૮-૦
 ૧૨ કુંવારી કન્યા ૦-૧૦-૦
 ૧૩ પંનખની રાણી ચંદાબાઈ અથવા લોર્ડ ડેલહુઝી-સીની આશુક-પંનખમાં થઈ ગયેલા રાજા રણજીત-સિંહ પછી શીખ રાજ્યની હુદશા, રાણી ચંદાબાઈ અને ખીન શીખ સરદારોનું વિરત્વ, અંતે બાળરાજા દલીપસિંહનું રાજ્ય જતાં તેની કેવી દશા થઈ તથા હિંદુસ્તાનના ખીને નેપોલિયનનું રાજ્ય અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે કેવી રીતે ભેડાઈ ગયું તેનું હૃદયભેદક વર્ણન આ નવલ કથામાં છે. રૂા. ૧-૮-૦ પો. વી. પી. ખર્ચ વુડું.

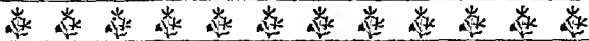
આ શિવાય ખીન પછુ નવલકથાના પુસ્તકો મળી શકશે. પાકાં મજબુત પુરાંના પુસ્તકો તાકીદે ખરીદવા ભક્તમયુ છે યોડાં યોડાં સીલીકમાં છે. પો. વી. પી. ખર્ચ વધુ.

હાલાબાઈ રામચંદ્ર મહેતા.

મેનેજર-ભારતજીવન-કાલબાદેવી ડોડ-મુંબઈ.

સા ર ત ળ જી વ ન.

॥ જનની જન્મ ભૂમિશ્ચ સ્વર્ગાદપિ ગરીયસી ॥

પૃ. ૬.

આગષ્ટ ૧૯૦૯

અંક ૮.

મ્હારી ગરવી ઓ ગુજરાત.

માયાનો મદ !

મ્હારી ગરવી ઓ ગુજરાતરે,
શોભે રૂટેરી રસાળ
રમ્ય લીલાં તરૂંકેરી ભૂરી હે
મધુરી ચાંડ વિરાળ,
જનુનિ ! કોટે લાડ કરીને
ઉછરે તું કવિ-ખાળ
મ્હારી ગરવી ઓ ગુજરાત.
નદી તળાવોથી પૂર્ણ જમિ રે
દીનની લેતી સંભાળ,
બહાલી મ્હારી તું પિતૃ ભૂમિ હે
સુખ દેતી સહુ કાળ,
મ્હારી ગરવી ઓ ગુજરાત
વત્સલ ભાવે સુધાયાં પ્રેમે,
હું, તું, ભૂરી રસાળ ।
તે દડ બાંધ નહિ છોડી શકેરે,
મનુજનો હસ્ત કો કાળ,
મ્હારી ગરવી ઓ ગુજરાત.

માયાયે મદમાં મયાઓ રે,
જીવ માયાયે મદમાં મયાઓ,
હયા કુટ ત્હને દેદમાં દેસાઓ રે
કામી હરામી નહારી પૂતારીયે,
ધામધુમ કરીને નયાઓ,
મ્હાડ આ ત્હાડે શું મારું કે તારું ઓ,
આસં પાસમાં સપડાઓ રે—જીવ.
નાસ ઘડ પાસ તો નિરાસ ત્હને કીધો જીવ,
હાય હાય જન્મ તે શુમાઓ રે—જીવ
તું બન્યો શલામ શ્યામ નામ ભૂલ્યો,
અંતરથી કપી સમ તુજને નયાઓ રે—જીવ
ધાર્યું પોતાનું કરી નાહકે કંજેલી કરી,
નકે તણા કુંડમાં નખાઓ રે—જીવ
હજી ચેત ચેત પ્રેત હરીથી લગાડી હેત,
માનવનો દેહ આ શુમાઓ રે—જીવ
રંગી દુરંગીમાં ઉમંગી બન્યો તું જીવ,
આવી સંસારમાં શું કાઓ રે—જીવ
પીતાંબર અંગ ખરી કંબલને પરહરી,
માર્ગ હરી નામનો બતાઓ રે—જીવ

સત્યેન્દ્રરાવ भीमराव.

પીતાંબર નરસિંહ મદ.

વિદેશથી આવેલું રૂપું સુતર અને હુણડાં પર જે કર કરાવેલો છે તે ખરેખર રક્ષા-કર એટલે ઓટકરીવ ડ્યુડીનું જ કામ કરે છે, માટે તે વ્યાપાર નીતિથી વિરુદ્ધ છે. તેથી તે કર કહાડી નાંખવો જોઈએ. "વાહ વા, શાખાસ સ્વાર્થ, તને ધન્ય છે ! તહાર પ્રલાવથી ધર્મ અધર્મ, નીતિ અનીતિ અને અન્યાય ન્યાય થાય છે. હે સ્વાર્થ ! ફરીથી તને ધન્યવાદ અને શાખારી આપીએ છીએ.

ભારત ગવર્નમેન્ટ પણ વિલાયતી કોમન્સ સભાનું ન્યાયું મન્તવ્ય જોઈ ચકીત થઇ અને બધા ગભરાઇ ઉઠ્યા. હાવાનલ જેમ વનમાં વનરપતીઓનો પંચાસ કરે છે, તે પ્રમાણે દુકાળ ન્યાયિ વિગેરે તે સમને ભારતમાં પ્રણય થઇ લોકોના સંહાર કરવા લાગ્યા હતા અને તેલકાળ માટે ભારત ગવર્નમેન્ટ, વિલાયતી કોમન્સ સભાની આજ્ઞા મુજબ બલદીથી આમદાની કર કહાડી અગાધ વા-લિન્ય-નીતિનું પ્રવર્તન કરી રાકી નહિ" ખરી, પરંતુ મેંચેસ્ટરની સ્વાર્થી વાણીઆ મંડલીની વાત તેઓ એકદમ અપાઘા કરવાને પણ સમર્થ થયા નહિ. ઇ. સ. ૧૮૭૮ ના માધ મહીનામાં વાહસરેાય બાહાદુરી વ્યવસ્થાકારી સભાના તે સમયના કાષ્ઠનેત્રીયલ મીનીસ્ટરે ૨૫૫૮ કહી દીધું હતું કે, "ભારતમાં થોડી સુદતની અંદર ફી ટ્રેડ એટલે અગાધ-વાલિન્ય-નીતિ ચલાવવામાં આવશે" કહેવાની સાથેજ કાર્યનો આરંભ થયો. ૧૮૭૮ ઇ. સ. માંજ વિદેશથી આવેલા જાડા સુતર અને જાડા સુતરથી બનેલા હુણડાં, અને વળી ૧૮૭૯ ઇ. સ. માં વિલાયતી કોસ હુણડા પરનો આમદાની કર એકદમ કહાડી નાખવામાં આવ્યો. આથી પણ મેંચેસ્ટરના શેડીયાઓના મનને સતોષ વ્યવે નહી. કાપરે તૃષ્ણા ! તહારી તૃષ્ણા નથી. મેંચેસ્ટર શેડીયાઓ વિલાયતી પાર્લામેન્ટ ઉપર વળી જંગરદારી કરવા લાગ્યા. ૧૮૭૯ ઇ. સ. નાં એપ્રિલ માસમાં વળી પાર્લામેન્ટ સભામાં એક એવો કરાર થયો કે,—"હિંદમાં રૂપી બનેલા માલપર જે આવક-કર નિમા-યેલો છે, તે હિંદી સરકારે તરત એકદમ કહાડી નાંખવો જોઈએ." સ્વાહા ! દેશી વસ્ત્ર, શિલ્પની રક્ષા માટે જેઓ થોડાક વખત પૂર્વે જે દેશના માલપર આવક-કર મેંકેડે ૭૦ થી ૮૦ ટકા કરાવ્યો હતો. તેઓએજ આજે તે

લોકોનાજ દેશમાંથી પોતાના માલ ઉપર જે થોડાક આવક કર હેતો તે કહાડી નાંખ્યો ! પરંતુ એ કર કહાડી નાંખવાથી હિંદના વસ્ત્ર-શિલ્પની રી ગતી થશે, વસ્ત્ર-બનાવનારાં ઓળાં પેટ સાથી ભરશે, અને હિંદી સરકારની રૂપીઆની અપ્રાપ્ત કંઠી રીતે પુરી થશે ? વિગેરે વાતો મેંચેસ્ટરના સ્વાર્થી વાણીઆઓના મનમાં તો આવવાની જ નહોતી; પરંતુ વિચારશીલ બુદ્ધિમાન, ભણેલા, ગણેલા ન્યાય નીતિવાળા, પાર્લામેન્ટ સભાના સભ્યલોકોના મનમાં આવી નહિ" એજ અગમ્યની બેરૂંડ દેખાવ છે ! પાર્લામેન્ટ સભાના સભ્યની આવી વ્યવસ્થા જોઈ અમે ભારતવાસી નીચોના મનમાં એમજ થાય છે કે જ્યાં સુધી સ્વાર્થી પણ વ્રતિ દનેસર્કીકંટ-પ્રમણ હોય છે, હાં સુધી વિવેક વિચાર, ન્યાયનીતિ, સમ્યક્તા, ભવ્યતા વિગેરે કંઈ વસ્તુજ નથી. ફક્ત કહેવાનું જ છે પણ કરવાનું તો મનડું ધાર્જુન !

તે ગમે તેમ હો, આપણો મુખ્ય વિચાર તો દહ વધારવાનો છે. કારણ કે વિલાયતી વ્યાપારનીતિના વિચારથીજ ઇંગ્લેંડના ચરિત્રની ઝાળખાણુ આપણને મળવાની છે. ઇ. સ. ૧૮૭૬ ના એપ્રિલ માસની પાર્લામેન્ટ સભાનું પેલું દુક્રમ નાનું:—"ભારત-ગવર્નમેન્ટે, રૂપી બનેલા માલ ઉપર આવકનો કર તરત કહાડી નાંખવો જોઈએ." આ દુક્રમના-પુ અમલમાં આગ્યા બાદ હિંદી સરકારે તે દુક્રમ પાળવાને સમર્થ થઈ નહીં પણ ઇ. સ. ૧૮૮૧-૮૨માં સોર્ડ રિપન સાહેબના અમલમાં રૂપી બનેલા માલ ઉપરનો આવક-કર એકદમ કહાડી નાંખવામાં આવ્યો. હવે જુલો-મગ્ન કે સગ્ન તે અમે કહી શકતા નથી પણ-હિંદના કાપડ વણનારોઓનું અત્ર ધીમે ધીમે ઝાણું થવા લાગ્યું. હવે હિંદના બજારમાં દેશી હુણડાનું વેચાણ ઝાણું થવા લાગ્યું. વણકરોએ વણવાનું કામ છોડી કેટલાકે જંગવાનું કામ અને કેટલાકે ખીણ તરફના કામે વળગ્યા. પણ હાય ! તે કામોનો અભ્યાસ ન હોવાને લીધે મજૂરી ઝાણી મળવા લાગી તેથી વણકરોનાં પુત્ર, પરિવાર ભુખ્યાં એકલાઈ ગભરાઈ ગમે તેવી ઝીંકે ખાઈ અકાળે સંસાર લાગ કરી રમરાન ભગા કરવા લાગ્યા ! હવે ખીણ તરફ જુલો-મગ્ન. સ. ૧૮૭૯ પૂર્વે ચાર વરસ સુધી એકંદર રીતે હિંદમાં દર સાલ ૧૮ કરોડ રૂપીઆનો રૂપી બનેલો માલ આવ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૮૫-૮૬ ના પૂર્વે દર વર્ષે ભારતમાં

૨૪ કરોડ રૂપિયાનો રૂઠો બનેલો માલ આપ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૯૨-૯૩ ના પૂર્વે ચાર વરસ સુધી એકંદર વર્ષે સઘળા ભારતમાં રૂઠી બનેલું સુતર અને કાપડ ૩૦ કરોડ રૂપિયાનું આવ્યું હતું. અને તે પછીથી ગયા સાત વરસનો હિસાબ અમે આ નિબંધને મોકલેલું મુક્યો છે. વાંચક ! હવે તમેજ વિચારી જુવો, ફી ટ્રેડ અથવા અત્યાધ વાણિજ્ય નીતિના બહાનાથી ઇંગ્લેંડ ધીમે ધીમે કેટલો લાભ મેલવી રહ્યું છે અને ભારતના વસ્તુ શિપ્તની કેટલી અધી અધીગતી થઇ રહી છે ! જે ઇંગ્લેંડની વસ્તીક મંડળી ૧૭૮૪ માં એક હજાર પાંચ સો સાઠ રૂપિયાથી વધારે રૂનો બનેલો માલ ભારતમાં વેચી શકતા નેહતા, તેજ અંગ્રેજ વાણીઆઓ હવે દર વર્ષે એકંદર રીતે ૪૦ કરોડ રૂપિયાનું સુતર અને કાપડ હિંદમાં વેચીને પોતાના દેશની ધન વૃદ્ધિ કરી રહ્યા છે !

૧૮૯૪ માં હિંદી સરકારની તીઝેરી વળી ખાલી પડી ગઈ અને હિંદી સરકારને રૂપિયાનો ખપ વધી ગયો ! માટે તેજ વર્ષે વિદેશથી ભારતમાં આવેલા માલ ઉપર વળી સેંકડે ૫ ટકા લેખે આવક-કર ગેસાડવામાં આવ્યો; પરંતુ હિંદી સરકાર મેંચેસ્ટરના વાણીઆઓના ભયથી રૂના માલપર આમદાની કર ગેસાડવાને સમર્થ થઇ નહિ. પરંતુ રૂઠી બનેલા માલ ઉપર કર ન ગેસાડવાથી હિંદી સરકારની તીઝેરી ભરાતી નથી અને રૂપિયાની અછત પણ દુર થતી નથી. માટે ભારત ગવર્નમેંટે છેવટે રૂના બનેલા માલ ઉપર આવક-કર ગેસાડવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી. તેથી તે વખતના સ્ટેટ સેક્રેટરી લોર્ડ કિંગ્લિફ હિંદી સરકારને બહુજ ધમકાવી, અને લોર્ડ સખામાં કહ્યું હતું કે—“ હિંદમાં વિદેશથી આવનાર રૂઠી બનેલા માલ ઉપર ને હિંદી સરકાર આવક-કર ગેસાડશે તો લેકેશાયરના દરેક માણસ તે કર કહાડી નાંખવા માટે યોગ્ય પગલાં ભર્યા વગર રહેશે નહિ.” વિલાયતી વણકરોના ભયથી કોમન્સ સભાના સભાસદો એકદમ સંજગ્ડ થઇ ગયા ! આ તરફ હિંદી સરકારની તીઝેરીમાં રૂપિયા નથી, કર ન ગેસાડવાથી પણ ચાલતું નથી. ત્યાર પછી હિંદના સ્ટેટ સેક્રેટરી સર હેનરી પ્રીસ્ટરે એવા દસવ ક્યોં કે—“વિદેશથી આવેલા રૂઠી બનેલા માલ ઉપર જેમ સેંકડે પાંચ ટકા લેખે આમદાની કર ગેસાડવામાં આવશે, તેજ પ્રમાણે ભારતનાં શિપ્તકર્તાનાં કારખાનાંઓમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા રૂઠી બનેલા માલ ઉપર પણ સેંકડે ૫ ટકા લેખે કર

ગેસાડવામાં આવશે.” આવા દસવથી પણ મેંચેસ્ટરના વાણીઆઓને સંતોષ વંચ્યો નહિ ! તેઓ ભારત સેક્રેટરી અને ભારત ગવર્નમેંટના દસવ વિરુદ્ધ પાર્લામેંટે અને ખામસુમથી આંદોલન ચલાવવા લાગ્યા. તેથી છેવટે ૧૮૯૬ ના ફેબ્રુઆરી મહીનામાં લોર્ડ જોર્જ હેમીલ્ટનની આગ્રહથી વિદેશી અને સ્વદેશી વસ્તુઓ પર સેંકડે ૩૦ ટકા લેખે કર ગેસાડવામાં આવ્યો; અને વિદેશથી હિંદમાં આવેલા સુતરનો કર એકદમ કહાડી નાંખવામાં આવ્યો !

પ્રિય વાંચક ! જોયું, હવે વિચારો અને સમજો, રાજકારણમાં વ્યાપાર નીતિ કેવી રીતે ચોટી રહી છે ? મેંચેસ્ટર અને લેકેશાયરના વાણીઆઓની આગ્રહથીજ હિંદમાં રૂઠી બનેલા માલ ઉપર કર નિયંત્રિત થઇ રહ્યા છે. વિલાયતી વાણીઆઓના લાભ તુકશાનથીજ હિંદી સરકારને રાજ્ય કારભાર ચાલી રહ્યો છે. આ વાંચે બીજો તો વળી યું, પણ લોર્ડ કર્ઝનેજ વિલાયતનાં વર્તમાન પત્રોમાં લખ્યું હતું કે—“ આજે ત્રીશ ચાલીસ વરસથી હિંદી સરકારની અર્થનીતિક (શાંતિનશીયલ) વ્યવસ્થા મેંચેસ્ટરના રાજ યુદ્ધ રહી છે. કલકતેથી નહિ.” વળી લોર્ડ કર્ઝને સ્પષ્ટ રૂપે કહ્યું છે કે—લેકેશાયરના ભયથીજ હિંદી સરકાર સ્વદેશી વસ્તુઓ પર ગેસાડેલા કર હજી સુધી કહાડી નાંખવાને સમર્થ થતી નથી.” અંગ્રેજમાં એક કેહેવત છે કે—Two of a trade can never agree. આ ઉપરથી એમજ જણાય છે કે મેંચેસ્ટર લેકેશાયરના કળ કારખાનાના વાણીઆઓ, હિંદના કળ કારખાનાઓના દુશમન છે. મેંચેસ્ટર અને લેકેશાયરના હાથમાં હિંદના કળ કારખાનાનાં નશીબનાં દોરડાં હજી પણ આપવામાં આવશે તો, પછી વાણના હાથમાં ગાયતું નશીબ, બગલાના હાથમાં માછલાનું નશીબ અને સર્પના હાથમાં દેડકાનું નશીબ, સોંપવાથી જેનું પરિણામ થાય છે, તેવુંજ થશે, એમાં કંઈ સંદેહ નથી. કનલ સીટી સાહેબ તો મેંચેસ્ટરના પક્ષવાતી છે. મહેજ તે મેંચેસ્ટરનું ભવિષ્ય વિચારીનેજ ભયથી અધીર થઇ પડ્યો છે. અંગ્રેજો પોતાના ભવિષ્યના લાભ તુકશાનની વાતો વિચારી જાણે છે, તેથીજ તેઓ આજે આવા મહત્ત બન્યા છે. અમે જો કોઇ દાંદાડો પણ આવું શીખીયું તો અમારે પણ મંગળ થશે એ યાદ રાખવું જોઈએ.

પ્રેમ તત્વ.

(૧)

પ્રેમ એ શું છે? એવો પ્રશ્ન ઘણા માણસો કરે છે. એનો ઉત્તર એ છે કે: પ્રેમ કેવો છે તે કલમથી લખી શકાતો નથી, નજરેથી જોઈ શકાતો નથી, માત્ર તેનો અનુભવ થાય છે ત્યારે જ જાણી શકાય છે કે: જગતમાં પ્રેમ એ કોઈ અદ્ભુત વસ્તુ છે. પ્રેમ એ રસિકજનોનાં હૃદયનું અંતર છે.

જેણે મધને સ્વાદ આપ્યો છે તેજ જાણે છે કે, મધ કેવું ગળ્યું હોય છે. મધને સ્વાદ જેણે આપ્યો નથી તેમને ખબર નથી કે મધને કેવો મીઠો, મધુર, મન અને પ્રાણને તૃપ્ત કરે તેવો તેનો સ્વાદ હોય છે. અનુભવ વગર તેની મધુરતા જણાતી નથી. તેજ પ્રમાણે જેના હૃદયમાં પ્રેમ રસનાં ટીપાં પડ્યાં નથી, જેણે પ્રેમના નિશામાં જીવતાન થયાં નથી, તેણે પ્રેમ એ શું છે તેની ખબર પડતી નથી. જેમ વાંઝણી સ્ત્રીને સુવાડનાં સુગંધ દુઃખની ખબર પડતી નથી. તેમ પ્રેમ વગરનાં માણસને પ્રેમમાં સહેલા સુગંધ દુઃખની ખબર પડતી નથી.

મનમાં થતી ચિન્તા તો શબ્દો વડે સ્પષ્ટ કહી શકાય છે, તેનાં વર્ણનો થાય છે. પણ હૃદયના વિચારો લેખોદ્ધારા કહી શકાતા નથી. અને તેમાં પણ હૃદયમાં ભરાયેલી પ્રેમની લાગણીનું સ્પષ્ટ રીતે વર્ણન થઈ શકતું નથી. તે માત્ર ધ્યાનસ્થિતિ જ જણાવી શકાય છે.

મનુષ્યોના હૃદયમાં જેટલા પ્રકારના ભાવો ભર્યા છે તેમાં પ્રેમ-ભાવની ઉચ્ચ સ્થિતિ અને ગંભીરતા તો સૌ કરતાં વધારે છે.

એ પ્રેમ ભાવની સાથે સુખ, દુઃખ, આનંદ, સંતાપ, સ્વાર્થ અને પરસ્વાર્થ, આ બધું મનુષ્યતાથી વળગી રહ્યું છે.

પ્રેમના-ધર્મની હદ જ નથી, પ્રેમમાં નીતિની હદ નથી, અને પ્રેમમાં લગ્નની પણ હદ નથી. પ્રેમ એ કંઈ પણ જોતો નથી. શુદ્ધ પ્રેમ! હારા અનેક ધર્મ છે. આપું જગત હારે જ રાજ્ય છે. તું જો તેના હૃદયમાં, ગમે તે વખતે રાજ્ય કરે છે. રાજ્યોના રાજ્ય કરતાં હારે રાજ્ય વિશાળ છે. તું અનેક રાજ્યોનો રાજા છે.

પ્રેમ! હારામાં થંડા પાડવાની અને જાળવાની બંને શક્તિઓ છે. તું કેટલાંક પ્રેમીનાં કાળજી જાળવે છે અને કેટલાંકનાં થંડા પાડે છે. રાજ્યોનાં રાજ્ય બદલાય છે પણ પ્રેમ-રાજ્ય બદલાતું નથી. તે જેના હૃદયમાં પેશી છે તેના ઉપર હમેશાં રાજ્ય કર્યાં જ કરે છે.

જે માણસનાં અંતઃકરણ વડે-જે માણસની વર્તણૂક વડે-રહ્યામા માણસને આનંદ થાય, તેના તરફ માણસનું હૃદય ખેંચાય છે. તે માણસને હમેશાં ચેળવવા માટે માણસના હૃદયમાં પ્રભળ ઇચ્છા થાય છે તે માણસના તરફ રહ્યામા માણસના હૃદયનું જે ખેંચાણ તેમજ નામ પ્રેમ!

જે આનંદકારક વર્તણૂક વડે, જે વેગળાં સહેલાં અંતઃકરણને એક ખીજાના તરફ ખેંચે, અને જાને અંતઃકરણને એકઠું કરે, જાનેનાં હૃદયને થંડક આપે તેમજ નામ પ્રેમ.*

અંતઃકરણના પ્રેમના—વિચારના-સંગ્રહમાં વિચાર કરતાં ત્રણ જાણતો નજરે પડે છે, (૧) લાગણી-પ્રેમના વિચારોનો-જન્મ (૨) વિચાર કરનાર માણસ અને (૩) વિચારવા ભેગ વસ્તુ (પ્રેમ). આ ત્રણમાંથી

* "Love is that which brings together and unites the lover with the beloved"

Dante.

એકને છોડીને બીજી ગાળતોનો વિચાર કરવો એ કાંઈ અઘડું કામ નથી.

મનુષ્યના હૃદયરૂપી ગંગીયાને પ્રકાશીત કરીને જે બાંધો (પ્રેમ વિચારોનાં) કુલો પ્રપુલ્લિત થાય છે તેમાં પ્રેમ એજ બોલે શુભાશના પુલ બેવો છે. એ (પ્રેમ)ની મીઠી સુગંધ વડે લયકર સ્મશાન પણ (પ્રેમી સ્ત્રી પુરૂષના મનથી) આનંદમય ગાગ થઈ પડે છે.

જેમ આકાશનાં તારાઓ એક બીજાના રૂપ તરફ ખેંચાતા જણાય છે તેમ પ્રેમી માણસો પોતાના પ્રેમીના રૂપ તરફ ખેંચાતાં જણાય છે. તે પોતાના પ્રેમી મનુષ્યનીજ મૂર્તિનાં દર્શનનું પાન કરી પોતાની તરફ મટાડે છે ! અહો ! પ્રેમ દેવતા ! ત્હમે ત્હમારા સેવકનેજ મ્હાઓછો. ત્હમારા ખરા લકતનેજ ગળે વળગે છે. ત્હમારું મહાત્મ્ય અપૂર્વ છે !

એક માણસનો પ્રાણ બીજા માણસના પ્રાણ તરફ દોડી નાંચ, એક માણસની આંખો બીજા માણસની તરફ સ્થિરતાથી જોતી, દોડતી બીજા માણસની આંખને ભેટે, એક માણસના હાથ, બીજા માણસના બને હાથને ઝાલી લે, એક માણસના હોઠ બીજા માણસના હોઠ ઉપર અપાટા ગંધ ચોંટી જાય, એક માણસનું હૃદય બીજા માણસના હૃદય સાથે (પ્રેમના ખરા ઉમળકથી) ભેટી પડે તથા એક માણસનું શરીર (પ્રેમની તિવ્ર લાગણીથી) બીજા માણસના શરીર સાથે ગાઝી જાય. તેનેજ “પ્રેમ” કહેવામાં આવે છે.

હૃદયની સાથે હૃદયનું ભેટી પડવું, પ્રાણની સાથે પ્રાણનું મળી જવું, આત્માની સાથે આત્માનું એક થવું, એનું નામજ પ્રેમ કહેવાય છે.

એક માણસ પોતાના મોટાપણના વિચારો છોડી દઈ બીજાના પ્રેમની મોહાઈને દાસ થઈ જાય, પોતાના પ્રેમીનો શુભાશ થઈ જાય. એનું નામજ પ્રેમ. બે માણસોના આત્માનું એકજ મન,

એકજ પ્રાણ અને એકજ -વિચાર હોય એનું નામ પ્રેમ.

એક પ્રેમી, પોતાના બીજા પ્રેમીને ભેવા ધર્યા કરે, ભેધને તેની પાસે રહેવામાં આન પામે, તેની સેવા કરવામાં, તેના મનને સર્વ આપવામાં, અને તેને જે રીતે સુખ મળે તે રીતે દરેક ગાળને વર્તવામાં તૈયાર થાય, તેનુંજ પ્રેમ જે માણસને ભેવાથી સુખ ઉત્પન્ન થાય અને તેના તરફ હૃદયમાંથી જે વિચારો, જે લાગણ્યો ઉત્પન્ન થાય તેનુંજ નામ પ્રેમ કહેવાય છે. એક માણસને નહિં ભેવાથી, તેને સુખી નહિં કરવાથી, જે દુઃખ થાય, તેનું જે કારણ તેનુંજ નામ પ્રેમ.

પ્રેમીઓ એક બીજાના સુખે સુખી, અને એક બીજાના દુઃખથી દુઃખી થાય છે. તેનું મૂળ કારણજ પ્રેમ છે. પોતાના પ્રેમી માણસના સુખને માટે પોતાનો દેહ, મન, પ્રાણ, ધન, કુટુંબ અને સર્વસ્વ અર્પણ કરી દે, ત્યાગ કરી દે, પોતાના પ્રેમીના કોઈ પણ કામ માટે, પોતાની જીવંતી સુધી એવોજ નિશ્ચય કરવો, એનુંજ નામ (ખરે) પ્રેમ કહેવાય છે. એજ પ્રેમનું ખરું કાર્ય છે.

પ્રેમીઓ કહે છે કે—ગમે તેમ થઈ જાય પણ હું ત્હારા પ્રેમને માટે મ્હારો જીવ ત્યાગ કરીશ, જીવંતીનું મ્હારું સુખ દુઃખ, ત્હારા સુખ દુઃખમાં ભેળેશ.”

પ્રેમની ખરી પરિક્ષા છેવટે એકને માટે બીજાનો જીવ આપવામાં જણાઈ આવે છે. પ્રેમ, એના કરતાં વેગળે જઈ શકતો નથી. દિવા ઉપર ઉડતાં પતંગની પેઠે, કાંઈ પણ દુઃખ માન્યા વગર, પ્રેમના અગ્નિમાં પડી ઘંઘી મરવું એજ પ્રેમનો ધર્મ.

કવિ સેખ સાદિએ કહ્યું છે કે : હે પુલ પુલ ! તું શુભાશના કુલ ભેડે શું પ્રેમ ગાંધે છે ? પ્રેમ કરતાં શીખવું હોય તો દિવા ઉપર પ્રેમ મસ્ત થયલાં પતંગ પાસે જા. તે દિવાની બતી ઉપર પડીને પ્રાણ શુભાશને પરતુ એક શબ્દ પણ બોલશે નહિં.

તેમજ જરા પણ દુઃખી થશે નહિ !” જ્યાં શુદ્ધ પ્રેમ છે ત્યાં ભુદાઇ નથી, ત્યાં તો એક બીજાને માટે પ્રાણ અર્પણ કરવાનીજ તૈયારી હોય છે. સાચાં પ્રેમીઓ હમેશાં પોતાનાં પ્રેમીઓનેજ જીવે છે. તે ગમે ત્યાં જાય છે, તે ગમે ત્યાં ફરે છે, તે ગમે તેવાં કામોમાં શું થાય છે, તે ગમે તેવાં માણસોનાં ટોળાંમાં ભેળાય છે છતાં ત્યાં, દરેક સીનીટ સીનીટ, પોતાના પ્રેમીનીજ ભૂતિ જીવે છે. જાગતાં, ઉઘાટાં કે સ્વપ્નામાં પણ પોતાના પ્રેમી મનુષ્યની મધુરી ભૂતિ હાસ્ય કરતી, આનંદ આપતી જણાય છે.

“પ્રેમ” એ સ્વર્ગની ભાષાનો શબ્દ છે. એ ભાષા જુદાં લોકનાં માણસોથી નથી સમજાતી. “પ્રેમ” એ સ્વર્ગમાંથી વરસતી અમૃતની ધારા છે. સ્વર્ગમાં મળતું સુખ, એજ અમૃતની ધારાઓ પીવાથી મળે છે. પોતાના પ્રેમીને હમેશાં આનંદ આપવા, હમેશાં તેનું હૃદય સુખી સંતોષી રાખવા માટેજ સ્વર્ગના અમૃતને પીવું જોઇએ. (અર્થાત્ ખરા પ્રેમ શું છે ? એ સારી પેઠે સમજ લેવું જોઇએ.)

વિનયનીના લેવા વેગવાળી છરી, સૂર્યનાં ઝીણાં ઝીણાં કિરણને લેતી શકે છે પણ તેજ ધારવાળી છરી, પ્રેમના લેહને લેતી શકતી નથી.

માયામાં ફસેલાં (યદુચ્ચ ધર્મમાં) કોઇકજ માણસો એ ખરા પ્રેમ રસથી ભીંજાયેલાં હોય છે. કોઇકજ માણસ વિશુદ્ધ પ્રેમના ધર્મ જાણે છે. કોઇકજ માણસ વિશુદ્ધ પ્રેમ ભક્તિમાં લીન થઇ ગયેલાં જણાય છે. અને કોઇકજ સ્ત્રી અથવા પુરુષ પોતાના ખરા પ્રેમ-ભક્તને ઝોળાળી શકે છે. કવિઓ પ્રેમના રૂપ માધુર્યમાં મદમસ્ત બની જાય છે. સાંધુઓ તેના રસ વડે ભીંજાઈ ગયેલાં હોય છે. જેણે આત્મારૂપી પુસ્તકના, હૃદયરૂપ પાના ઉપર પ્રેમની વિચિત્ર ભાષામાં સ્તોત્રો લખ્યાં છે તેને ધન્ય છે.

જ્ઞાન એ આત્માની શોભા છે. પ્રેમ એ આત્માની સુગંધી છે. જ્ઞાન એ પાંદડું છે. પ્રેમ એ ફુલો છે.

જ્ઞાન એ સ્વર્ગીય પ્રકાશ છે. પ્રેમ એ સ્વર્ગની નિસ-રણી છે. જ્ઞાન એ રસ્તો બતાવનાર ભોમિયો છે પણ પ્રેમ એ તો સ્વર્ગનો રસ્તો છે. જ્ઞાન એ અન્ન છે, પ્રેમ એ રસ છે, સુંદરતા એ પ્રીતિ-પ્રેમ-નો પીતા છે. પ્રેમ-પ્રીતિ-એ ભક્તિની પૂત્રી છે.

શુદ્ધ ભક્તિ કરવાથી પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. “ભક્તિની સાધના કરવાથી રતિનો-સુરતોનો ઉદય થાય છે.”

“રતિ-સુરતા-વિશાળત્વ પામ્યાથી જે રતીતિએ પહોંચાય છે તેનેજ “પ્રેમ” કહેવામાં આવે છે.”

“આશા એ પ્રેમની મોટી જાહેર છે. કલ્પના શક્તિ એ પ્રેમની જાહેરપણી છે. (જ્યારે કોઈના હૃદયમાં કોઈના ઉપર અતિશય પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે અનેક વિચારો (કલ્પનાઓ) ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રેમ એ અનંત સુખ મેળવવાનું. મારણું છે. પ્રેમના એકજ બિન્દુમાં પેસવાથી અનંત સુખની ધંધા જણાશે અને તે અનંત સુખ મેળવવાનું સ્થાન જણાશે. પછી પ્રેમના એકજ બિન્દુની અંદરની બાજુએ સુખનો અનંત સાગર જણાશે. એક-બીજાના મન સાથે મનને મેળવી દીધાથી, એક બીજાના સુખમાં પોતાનું સુખ મેળવી દીધાથી એકચતા થશે. અને તેવી એકચતા થયાથી પ્રેમ રૂપી નદી સુખના સાગરને લેતી પડશે.

માણસોનો પ્રેમ, એ “પ્રેમ સાગર”નો એક એક પરપોરો છે. જેમ વંદ્ર. તેજવાળા સૂર્યમાંથી પ્રકાશ મેળવે છે તેમ જીવ; પોતાના પ્રેમનું કિરણ પ્રાણમાં થઈને મેળવીને ધન્ય અને કૃતાર્થ થાય છે.

મેમ-મક્ક.

બ્રહ્મ-તેજ

હું રાજાઓનાં રાજ્ય સમયે વિદ્વાન બ્રાહ્મણોનાં કેટલાં આદર સત્કાર થતો તથા સંસ્કૃત વિદ્યાને કેટલું ઉત્તેજન મળતું હતું તે જોયો જોજ અને વિક્રમ રાજાની દરબારમાં વિદ્વાન બ્રાહ્મણોની સલાહ લરાવાના હેવાલો વાંચ્યા છે તેઓને ગળગળ છે. વિદ્વાન બ્રાહ્મણોના સત્કાર થવાથી સંસ્કૃત વિદ્યા ઉત્તેજન પામતી અને તે ભાષાનાં વિદ્વાનો વેદ શાસ્ત્રમાં પારંગત જણાતા. પરંતુ બ્યારથી જૂદા જૂદા વિદેશી રાજાઓનાં રાજ્ય થયા ત્યારથી સંસ્કૃત વિદ્યા અને તેના વિદ્વાનોનો લોપ થતો ગયો. ઉત્તેજનને ખસાવે દરેક વસ્તુનું એક જ પરિણામ આવે છે. એક જમાનો એવો પણ હતો, જે સમયે વિદ્વાનોની વિદ્યાની કંદર ન થતી તો તેઓ શુસ્સે ભરાઈ વિવાહનું શારધું કરી મૂકતાં તે માટે જોયો નંદ રાજાનાં રાજ્યનો અને વંશનો નાશ થયાનો ઇતિહાસ જાણ્યો છે તેઓને મહિતી છે. નંદ રાજાનાં દરબારમાં ચાણક્ય નામના વિદ્વાન, ચતુર અને શાસ્ત્ર પારંગત બ્રાહ્મણ આવી પોતાની વિદ્યાનો પરિચય આપવા છતાં પોતાની દરબારના બ્રાહ્મણોના મતને અનુસરી નંદ રાજાએ તે વૃદ્ધ તપસ્વી બ્રાહ્મણનું સંહુજ અપમાન કર્યું હતું. તે ઉપરથી તે તપસ્વીએ નંદરાજાનું કવચ કરી અંદ્રશુપ્તને પોતાની મરણ પ્રમાણે ગાદી ઉપર બેસાડયો હતો. માત્ર સંહુજ અપમાનને જ એ જાહેલો હતો. પરંતુ આ જમાનો સંસ્કૃત વિદ્યાના ઉત્તેજનનો નથી. હવે તેવા વિદ્વાનો પણ નથી. તેવા તપસ્વીઓ પણ નથી. આ જમાનામાં તો માત્ર અંગ્રેજી વિદ્યાનું મહેરવ છે. સંસ્કૃત નહિ જાણેલો હોય તો ચાલે પણ અંગ્રેજી જાણેલો તો હોવો જોઈએ. પછી તે વિદ્વાન રૂપિયળને બ્રાહ્મણ હોય કે નિરક્ષર ઢેક લગી હોય! ન્યાં ત્યાં અંગ્રેજી વિદ્યાનું મહત્વ છે. એક સમય એવો પ્રણ હતો કે બ્રાહ્મણ પોતાની વિદ્યાનું અભિમાન રાખતાં અને

તેની સંહુજ પણ અવગણતા થતાં તેઓ શુસ્સે ભરા જતાં. તે જમાનોના બ્રાહ્મણોમાં એક પ્રકારનું -તેજ પણ હતું. અને તે બ્રહ્મતેજ જગતને દ્ર નિશ્ચય અને કર્તવ્ય પરાયણતાનું ઉદાહરણ આપ્યું છે. આજના લાડુભટ્ટોને તેવાં ઉદાહરણો રૂચશે! આજના ગોળ શોખના વિલાસી શુર રાજોને તે ઉદાહરણોથી કદાચ અસંતોષ થશે! અમારા ઉપર શુસ્સે પણ થશે. તેમ છતાં પણ અમે તો અમારી દરજ્જા જાળવ્યા જઈશું! આજે આ સ્થળે તેવા લાડુભટ્ટોને અને શુર કહેવાતા રૂષ્ટ પુષ્ટ આચાર્યોને માટે અમે બ્રહ્મ-તેજનું એક ઉદાહરણ લખીએ છીએ. આશા છે કે તે માણસાણવડાઓ જરા ધ્યાન દઇને હૃદયમાં ઉતારશે! અને પોતાના પોતાના ધર્મ, કર્મને ગરોળારી રીતે સમજશે.

ભરતપંડમાં જે સમયે બ્રાહ્મણ-પેશાં રાજાઓની હાક વાગી રહી હતી તે વખતે તેઓ ઉપર એ દોષનું પણ ચલણ હોય તો માત્ર વિદ્વાન બ્રાહ્મણો જ એ ચલણ હતું. તેઓનાં દરબારમાં દર વરસે આવેલ માસમાં, તેઓની રાજગાદી પુનામાં, વિદ્વાન બ્રાહ્મણોની એક રહેઠી સલાહ લરાતી. આ સલામાં બ્રાહ્મણોની વિદ્યાતાની પરિણા થતી. સલાને પ્રત્યુપસ્થાને કેટલાંક ઘણાજ વિદ્વાન મહામહોપાધ્યાય પહોંચતો બેસતાં. આ વખતે પરિણા લેવાતાં જે બ્રાહ્મણ પરિણાની નંજરમાં સર્વ શાસ્ત્રોમાં પારંગત જણાતો તેને પેશાં મહારાજ. એક લાખ સોનાની મોહોરોનું દાન કરતાં. આ દાન એક રીતે ઉત્તેજન કહેા કે તેની વિદ્યાની કદર કહેા જે કહેા તે હતું. એટલું જ નહિ પણ તે વિદ્વાન બ્રાહ્મણને પાત્રણીમાં બેસાડીને પેશાં રાજા પોતે પોતાની કાંધ ઉપર ઉચકતા અને ત્રણ પગલાં દૂર લઈ જતાં હતા. પેશાંનો રાજ સમયે વિદ્વાન બ્રાહ્મણનું આ પ્રમાણે સન્માન થતું. આવો વિવાજ રાજ રણુનાથરાવ પેશાંના વળેત મુખી ચાહેવો આવ્યો હતો. ને કે રણુનાથરાવ પેશાં બ્રાહ્મણનું એ પ્રમાણે સન્માન કરતા પરંતુ તેના હૃદયમાં બ્રાહ્મણો ઉપર પોતાના પૂર્વજોનાં જેવી શ્રદ્ધા ભંતિ નહોતી

તેમના રાજ અમલ વખતે એક મૈથિલી બ્રાહ્મણ પવિત્ર શ્રાવણ માસની સભામાં આવી પહોંચ્યો હતો. સભામાં તે બ્રાહ્મણની પરિક્ષા લેવામાં આવી. તેમાં તે સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન ગણાયો. દર વસ્ત્રે જે દક્ષિણ આપવામાં આવતી તે પણ લેવાનો તેનો હક્ક થયો. પરંતુ તેની બોલવા, ચાલવાની નીતિ રીતિ એક વિદ્વાનને યોગ્ય એવી નિરપેક્ષ હતી. તે ધીબળ બ્રાહ્મણની પેઠે “હ મહારાજ, હ મહારાજ” કરનાર નહોતો. રાજ હોય કે રંક હોય પણ તે જધાને એક સરખી નીતિથી બોલાવતો હતો. હમણાં કેટલાક બ્રાહ્મણ પોતાના યજ્ઞમાનેને રાજ રાખવાને હંદ જાડારને વિનય દેખાડે છે અને યજ્ઞમાન જે કામ જાતાયે તે કામ-પછી તે કામ ધરમાં જાડુ કહાડવાનું હોય કે પછી શેકાણીનું લુગડું ધોવાનું હોય; છેકરોને બજારમાં લઈ જવાનું હોય કે શેકાણીના પગ ઢાળવાનું હોય-તો પણ તે-કરે છે! મૈથિલી પવિત્રરાજ તેવા ન હતા. તેમજ હંદ જાડારને વિનય દેખાડી પૈથા સરકારને નમી નમીને સલામો કે નમસ્કાર કરે તેવા ન હતા! તેઓ તો જે કાંઈ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવતો તેના કડકડાટ જવાબ આપી ચુપ રહેતા. પૈથા રાજ રઘુનાથરાવને, મૈથિલી મહારાજની આવી વર્તણૂકથી કાંઈક અસંતોષ થયો. કાઝલુ કે તેઓ ગમે તેવાં નિરક્ષર હોવા છતાં પ્રારબ્ધ બળે રાજનું સિંહાસન મેળવવા પામ્યા હતા. આજના જમાનામાં જેમ કેટલાક નિરક્ષર શ્રીમંતો પોતાની પાસે આવતાં વિદ્વાનો સાથે ગમે તે રીતે તોછડાણથી વર્તે છે તેમજ તેમની પાસે ગમે તેવાં નીચ પ્રકારનાં કામો કરાવે છે તેમ પાછલા જમાનાના રાજ્યોના ભેદમાં પણ કાંઈક ભૂત હતું! રઘુનાથરાવ પૈથાના આ ઉદાહરણથી એવુંજ અનુમાન થાય છે. મૈથિલી મહારાજ પરિક્ષામાં પાસ થયા. તેમની વિદ્વત્તા કોઈની ચંદની છે એવું સલાની પ્રમુખ બ્રાહ્મણ મંડળીએ પણ કમ્બુલ કર્યું. રઘુનાથરાવ પૈથાએ પણ કમ્બુલ કર્યું. અને પવિત્રજને કહ્યું કે:-મહારાજ, તુમે વિદ્યાભ્યાસમાં બારા શ્રમ કર્યો છે. તુમે એક

લાખ સોનાની મોહરોની દક્ષિણને પાત્ર છે. પરંતુ હું તમારી એક વાતથી દિલગીર છું. તમારામાં વિનય થોડોક ઓછો છે. રાજ પ્રત્યે બ્રાહ્મણોએ કેવી નમ્ર રીતે વર્તવું તે તમને આવડતું નથી. માટે એક લાખ મોહરોમાં માત્ર એક મોહર ઓછી મળશે,” મૈથિલી પવિત્રજને રાજને મોઢથી આ વાત સાંભળી તે વખતે તેના હૃદયનો ચુસ્તો ઉત્કેશ થઈ ગયો. તેણે તરતજ કહ્યું: મહારાજ, મહારામાં વિનય તો અવશ્ય ઓછો હશે. પરંતુ તેથી કાંઈ મ્હારી વિદ્યા ઓછી છે એમ કહેવાય નહિ. દક્ષિણને મ્હારી વિદ્યા સાથે સંબંધ છે. આપ જે દક્ષિણ આપો છો તે કાંઈ વિનય માટે નહિ પણ વિદ્વતાને માટે આપો છો. એક મુદ્રા ઓછી આપવાથી હું માડું અપમાન થયડું સમજીશ. અને તે બધી મોહરો આ સભામાં બેઠેલા બ્રાહ્મણોમાં વહેંચી દઈને ચાલ્યો જઈશ. હું માડું મોન વધારવા આટલે બધે વેગળે મુખી આવ્યો છું. મારા મોનમાં જરા પણ ખંડન થશે તો હું તે મહન કરીશ નહિ.” પૈથા સરકારે કહ્યું: પવિત્રજ, મ્હારી આજ્ઞા ધર્મ મુદ્રી છે. હવે તે પાછી ફરશે નહિ. તુમે એક મોહર ઓછીજ દ્યો. મહારાજ, આટલા બધા રૂપિયાનું દાન કરે એવો માણસ તમને મળશે કયાં? ”

પવિત્રજને ઉત્તર દીધું: મહારાજ! આ તો બ્રાહ્મણોના સંબંધની સભા છે, અને બ્રાહ્મણોના દાન માટેના હુકમ છે. કાંઈ પ્રજાને હુકમ આપ્યો નથી. આપના ઉપર પ્રજા કરતાં બ્રાહ્મણોના હક વધારે છે. આપે કરેલા હુકમ રદ કરીશો તો કાંઈ અડચણ નથી. મહારાજ! ભરતખંડમાં લાખો મોહરો દાન આપે એવા ધનવાનો ઓછા છે એ ખરૂં પરંતુ આટલા બધા રૂપિયાનો ત્યાગ કરનાર મારા જેવા દરિદ્ર બ્રાહ્મણો તેથી પણ શું ઓછા નથી?

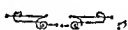
પૈથા સરકારે હુકમ બદલ્યો નહિ. બ્રાહ્મણ પણ એક મોહર ઓછી લીધી નહીં! તે એમને

એમજ શ્રુત્સામાં આલ્યો ગયો. તેણે ફરીથી એક શબ્દ પથુ ઉચાર્યો નહીં. રઘુનાથરાવનો પુત્ર બાહુરાવ, એ પુનાની ગાદી ઉપર છેલ્લો રાજા હતો તેના પિતા રઘુનાથરાવના વખતથીજ લક્ષ્મી નાથ પામવાનાં લક્ષણો જણાતાં હતાં. “તેણે પૂર્વના પેથા, નારાયણરાવનું ખુન કરવાનું કાવતું કયું હતું.” એવું કહીને દરબારના વિદ્વાન પાંડિત રામ-શાસ્ત્રીએ તેના રાજ્યને ધૂળમાં મેળવવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. રામશાસ્ત્રીએ કહ્યું હતું કે એજ રહસિ છેલ્લો નિશ્ચય છે. નિશ્ચય પાલન થાય નહિ ત્યાં સુધી કોઈ સલામાં બેસવું નહીં. પરમાત્માની મરજી પથુ એવીજ હશે. તરતજ સમય એવો આવી પહોંચ્યો કે પેથાએનું રાજ્ય અંતર્ધાન થઈ ગયું.

અમારા લાંડુભટ્ટો બ્રાહ્મણોનું માન, અપમાન અને પ્રહસન શું વસ્તુ છે તે કંઈ સમજશે તો અમારા લેખનું સાર્થક મનાશે. વિદ્યા એજ મનુષ્યનું ભૂષણ છે. વિદ્યા વગરના ડોળ ઘાલુ શ્રીમંત બ્રાહ્મણો પથર કરતાં પથુ વધારે નિરૂપયોગી છે. પથરો તો ગહુ ઉપયોગમાં આવે છે પણ આજ કાલના લાંડુભટ્ટો યજ્ઞમાનની શુભામંગીરી કરવા કરતાં બીજા કોઈ ઉપયોગમાં આવતા નથી !

ચંદ્ર.

અપ્રીણના ઝેરનો ઉતાર—ગામગામના

ડા. દોરાબજી રૂસ્તમજીએ વર્તમાન પત્રદ્વારા જાહેર લખી જણાવ્યું છે કે, જે માણસને અપ્રીણનું ઝેર ચડ્યું હોય તેને હિંગની ગોળી ગળાવવી, અથવા શરબતમાં હિંગ ઘોળીને પાવાથી ચાર પાંચ કલાકમાં ઝેર ઉતરી જશે. દરદી શુદ્ધિમાં ન આવે ત્યાં સુધી ઝીણા રૂમાલ પાણીમાં ભીંજવીને કાન આગળની કપાળપટ્ટી ઉપર અવારનવાર ફટકા મારીને તેને જગતો રાખવો તથા તેના બેઠું હાથ પકડીને તેને હલાવ્યા કરવો અને ઉંઘમાં પડવા ન દેવો. મોટી ઉમરના માણસને દર અરધા કે એક કલાકે

પ થી ૨૦ ઝેન હીંગ આપવી.

અપ્રીણનો વેરી હિંગ—અપ્રીણની આખી વખાર ભરી હોય તેમાં ૧૫-૨૦ તોલા હિંગ રાખી હોય તો સઘળું અપ્રીણ માટી બની જશે. અપ્રીણ સાથે હિંગને આટલું વેર છે.

હિંગનો વેરી ભૂરું—હિંગની આખી વખારમાં વધારનું ભૂરું રાખ્યું હોય તો સઘળી હીંગ મટોડા જેવી થઈ જશે. માટે અપ્રીણ ગાધેલ માણસની સારવાર કરતી વખતે તેના દમમાં ભૂરાનો વાસ બંધ નહિ, તેની સંભાળ રાખવી. વધારે હિંગ ખાવાથી મરડો થાય અથવા પેસાળ બંધ થાય તો તેને ભૂરું સુધાડવાથી તથા ખવરાવવાથી હિંગથી થયેલી બીમારી દૂર થાય છે. ડો. દોરાબજી રૂસ્તમજી.

બીડી તથા દારૂ પીનારને ફટકાની સજા—પ્રેશક કાયદો વચ્ચે પડ્યા વિના વ્યસનીઓ પાછા હુકે એમ લાગતું નથી. છાપામાં એક ઠેકાણે વાંચ્યું કે પાલીતાણાના એડમીનીસ્ટ્રેટરની ઝાઝીસથી એવો હુકમ કાઢવામાં આવ્યો છે કે તે સ્ટેટની વસ્તી માંનો કોઈ પણ ૧૬ વરસની અંદરની ઉમરનો છોકરો બીડી કે દારૂ પીશે તો પોલીસ તેને પકડી શકશે અને તેને રૂ. ૫૦ ના દંડની ને ફટકાની અથવા જેમાંથી એક શિક્ષા કરવામાં આવશે. જો આ વાત ખરી હોય તો પાલીતાણાના એડમીનીસ્ટ્રેટરને ખરેખર ધન્યવાદ આપવો જોઈએ, અને બીજાં સ્ટેટોએ પણ દારૂ જેવાં વ્યસનો ઉપર અંકુશ મૂકનારા ધારાઓની શરૂવાત કરવી જોઈએ.

(વેદ્ય કલ્પતરુ.)

શાહજહાંનો રાજ્ય નાશ.

સ ૧૬૫૭ ની ૭ મી માર્ચે, બાદશાહ શાહજહાંનો રાજ્યાભિષેક થવાને ૩૨ સુ' વરસ શરૂ થયું. મોટા કાક માઝી એ દિવસ વિતાવવામાં આવ્યો. આટલા બધા લાંબા સમયના રાજ્યભલ સુધી પ્રજાએ શાંતિ અને સુખવિલસ લોગાવ્યાં હતાં. માત્ર છેલ્લા દિવસોમાં એક વિપદની ધાંયા દેખાવા લાગી. રાજ કુમારોમાં પરસ્પર મોટો વિરોધ અને ધર્ષો ઉત્પન્ન થઈ હતી. પરંતુ બાદશાહ તેઓને ઘણે વેગળે વેગળે રાખીને કોઈ પણ રીતે શાંતિ જળવાય એવો યત્ન કરી શક્યા હતા.

પાટલી રાજકુમાર દારાશિકોહ, બાદશાહ શાહજહાંનો પ્રીતિ પાત્ર મુખ હતો. તે હમેશાં બાદશાહની સાથેજ રહેતો. તેને મોટામાં મોટો ખેતાબ, "શાહ-ઝ-ખુલદ-ધકબાલ" નો આપ્યો હતો. અને ૧૦૦૦૦ ચોટલાઓનો સેનાપતિ બનાવ્યો હતો. બાદશાહના રાજ્યમાં એજ ખેતાબ કોથી ભાદે ગણાતો. આ મોટી પદવી અને ઉચો ઓર્કો વતણીને પ્રજા અને સરકારનાં માણસો રાજકુમાર દારાશિકોહને સામ્રાજ્યનો ભવિષ્યનો ગાદીનો વારસ વળુવાં હતાં. બાદશાહે પણ તેજ વિચાર રાખ્યો હતો. એક દીકરા, માણેક, મોતી જોડું સોનાનું સિંહાસન બાદશાહના સિંહાસનની મુશુર રાખ્યું હતું. જ્યારે દરગાઠ ભરવામાં આવતો ત્યારે દારાશિકોહ તે સિંહાસન ઉપર બેસતો હતો. રાજ્યનું કોઈ પણ કામ દારાને જણાવ્યા વગર કરવામાં આવતું નહિ. કુમાર પિતૃ-ભક્ત-પિતાની આજ્ઞા પાળનાર હતો. તેથી તેણે પિતાનું હદય છતી લીધું હતું. પિતા પણ તેજ પ્રમાણે પુત્રનું માન રાખતા. રાજકુમારનું જ્ઞાન પણ અતિ ગંભીર હતું. પરંતુ ઘણા લાંબા વખત સુધી રાજ્યભામાં હાજર રહેવાથી લગ્નધની વિષય જાણી ગયો હતો. કપર અને યોગી લોકોની સેવાનથી

તથા સુધી અને ઉપનિવહનાં ગંભીર ઉપદેશ શ્રવણની ખારીકાણથી તેની વિવેચ બુદ્ધિ પણ લોપ થઈ ગઈ હતી.

શાહજહાંનાં બીજા રાજ કુમારનું નામ શાહ સૂબ હતું. તે ગંગાલાનો સુબદાર હતો. તે ઘણાજ યોજ શોખ કરનાર અને આળસુ હતો. ૧૭ વરસ સુધી તે ગંગાલામાં રહેવા છતાં તે દેશના જળ અને વાયુએ તેનાં મન અને શરીરને નિસ્તેજ કરી દીધાં હતાં. રાજકુમારમાં અને લશ્કરમાં બધેજ અધેર કારનાર ચાલતો હતો.

ગ્રીએ રાજકુમાર ઔરંગઝેબ હતો. રાત દિવસ એક સૂરખી મેહેનત કરનાર, વિજળીના જેવો કામનો વેગવાળો, એક ચતુર યોદ્ધા, અગ્રીમ બુદ્ધિ બળવાળો, સ્થીર ગંભીર વિચાર વાળો, ચંચળી, વિશ્વાસ લોગનો ત્યાગ કરનાર હતો. તે દક્ષિણનો સુબદાર હતો. તેનું અપૂર્વસાહસ, તથા રાત દિવસની કોંઈપણની તુલના, તેની ઉંડી રાજ ચાતુરી તથા કપટતાની સાથેજ કરી શકાય. ખરું છે કે તેનાં અંતઃકરણમાં ઉદારતા અથવા વિશાળત્વપણું નહોતું. પરંતુ મનનું સાંકડાપણું હોય તો એજ ચાલ છે કે જે ઉદેશ પાડેલો હોય તેની સિધ્ધિ કરવા માટે પોતાની સર્વ સતત શક્તિદારા રાત દિવસ મેહેનત કરવી પડે છે. ઔરંગઝેબના નિત્ય વિજયનું એ પણ એક કારણ હતું. દયા, દાક્ષિણ્ય, કૃતજ્ઞતા, વાત્સલ્ય આદિ તેના હૃદયની દુર્બળતા, તેની ચાલુક્ય નીતિની સફળતામાં વિન લાવતું નહિ. ઘણે વેગળે દક્ષિણ દિશામાં પણ તેનું લક્ષ્ય હમેશાં લટકતે તથાજ રહેતું. ભવિષ્ય વાલી લઈને ઔરંગઝેબે તે ક્યોળે અનેક કાર્યદક્ષ અને વિશ્વાસુ નેકરો સંચુક્ર કર્યા હતા. તેમાં અલિહ-લગામાં જમાન, મિર આરકેરી (આલિહમાં રાહ), મુશિદ ફલીખાં, અને રણ મેદાનમાં તથા સલાહ આપવા લેવામાં અદિતીય ફરજી મિરજૂમલા, વિગેરે હતા.

જહાનો રાજ કુમાર મુશહબસ, અંધ વિશ્વાસે. બુધ્ધ કરવા અને વિલાસ વિલવમાં. શરીરને નાખી મુકવા શિવાય બીજું કાંઈ બાલુતો ન હતો. બુધ્ધિ સિધાને વેપાર તેણે કર્યોજ ન હતો, આ વખતે ગુજરાત પ્રદેશ એના રાજ અમલમાં હતો.

બાદશાહની નાદુરસ્ત તબીયત.

એકાએક રાજદારી પડેા બદલાઈ ગયો. દહી સંગેમરે બાદશાહ શાહજહાં મુતકે રોગના સખત હુમલાથી પટકાઈ ગયો. દરબારી વૈદોની દવાઓથી કાંઈ ફાયદો થયો નહિ ! બાદશાહને એટલી પણ શક્તિ રહી નહિ કે તે દરબારમાં આવે અથવા દરબારનાં ઝંડાખામાં બેસીને પણ ભક્ત પ્રબળે એક વખતે પણ દર્શનને લાભ આપી શકે. દારાં, પોતાના પૂજ્ય પિતાની સેવામાં રાત દિવસ છવતોડ મેહિનત કરતો હતો. દિવાનખાનામાં બાદશાહનું બિઝાનું હતું. તેની બહારના દિવાનખાનામાંજ તેનું રહેઠાણ હતું. પોતાના ભાઈઓને આ મંદવાડની ખબર ના પડે તેટલા માટે દારાંએ દરબારી માણસો અને અમીર ઉમરાવોને, બાદશાહની ખબર લેવા દેવાનું પણ બંધ કર્યું. ઔરંગઝેબના વડીલને કેદ કર્યો અને રાજધાનીના બહારના રસ્તાપર અને શેહેરમાં પેસવાના મુખ્ય દરવાજા ઉપર સિંપાહીઓના પેહેરા બેસાડી દીધા. કે જેથી કોઈ ખાનગી માણસને પણ ખબર પડે નહિ ! પરંતુ આ બધી ચતુરાઈનું ફળ ઉલટુંજ થઈ પડ્યું ! બાદશાહની કોઈ ખબર અંતર નહિ મળવાથી રાજકુમારોના છવ ઉંચા થઈ ગયા ! રાજમાં અદભૂત વાતો થવા લાગી. સ્વાર્થ અને પ્રપંચી લોકો અનેક પ્રપંચ કરી પોતાને લાભ તપાસવા લાગ્યા. થોડા દિવસ પછી બાદશાહની તબીયત સુધરી અને તેથી તેઓ દરબારી ઝંડાખામાં આવી બેઠા. રાજ ભક્ત પ્રબળે પોતાના રાજ પિતાનાં દર્શન કરી બહુ આનંદ મેળવ્યો. પરંતુ તેથી શું વળ્યું ? પ્રપંચી લોકોએ ગંપ ઉડાવી કે : ખરે બાદશાહ તો મરણ પામ્યો

છે. ઝંડાખામાં તો એક નોકરને બાદશાહનો પોપાડ પહેરાવીને બેસાડ્યો છે. અને તેજ બનાવટી બાદશાહ લોકોની સલામ બીલે છે !"

આ ગપાધક વાત બીજા ત્રણ રાજકુમારોને કાને પણ બંધ પહોંચી. જેથી તેઓએ બહુથું કે દારાં રાજ પચાવી પાડવા માંગે છે. તરતજ ત્રણે ભાઈઓ ભેગાં થઈ લશ્કર સાથે રાજધાની તરફ આવી પુગ્યા. થોડેક છેટે લશ્કરને પકાવ થયો. આ ભંચકર વાત બાદશાહને કાને પણ આવી પહોંચી. બાદશાહે આશ્ચર્ય થઈ તેમને પોતાની સહી તથા મોહોર—સિક્કા સાથે આજ્ઞાસન મળે તેવો પત્ર લખ્યો. પરંતુ ઉત્તર એવો મળ્યો કે અમે કાંઈ રાજગાદી લેનાર બળવાખોર કે લડાઈ કરનાર હુશમેનો નથી. અમે તો તાગેદાર પુત્રો તેમજ રાજ ભક્ત નમ્ર પ્રજા છીએ. જૂદી જૂદી ભયંકર વાતો સાંભળી અમે તો આપના દેહારનાં દર્શન કરવા ઢોડી ઘાઘ્યા છીએ. અમને આપની સુખાકારીની બહુ ચિન્તા થઈ છે. માત્ર એકજ વખત આપ નામવરની પાસે આવી આપનાં દર્શન કરી, મન અને આંખોને પવિત્ર કરવાની ઇચ્છા છે. તે પછી બાદશાહને જેવો હુકમ હશે તે પ્રમાણે વર્તવાને અમે તયાર છીએ." આ પત્ર દારાંની પાસે આવતાંજ દારાં તેને ખરે અર્થ બાળી ગયો. પોતાના શરીરને બચાવવા માટે બે લશ્કરી ટુકડીઓને સુખ અને ઔરંગઝેબ તરફ મોકલી અને બાદશાહને ધીમે ધીમે દિલ્લીથી આગ્રા મોકલી દીધા.

દારાની હાર.

રસ્તામાંજ ઔરંગઝેબ અને સુરાદ એકત્ર થઈ ગયા. અને ઉજ્જયિનીની લડાઈમાં, દારાંએ મોકલેલાં લશ્કરને હરાવી દઈ આગ્રા તરફ જવા માંડ્યું. દારાં પણ આ વખતે આગ્રા બંધ એક મહોટું લશ્કર લઈ આવ્યો અને બંને ભાઈઓની સ્થામા લડવાને તયાર થઈ ગયો. ઈ. સ. ૧૬૫૮ ની ૨૯ મી મેને દિવસે અસહ્ય તાપ અને ગંરમ પવનના સખત અપાટાની

વચમાં, આગ્રાથી ૧૩ માઈલને છેટે દક્ષિણ દિશામાં સામુગડ નામના ગામમાં જાને દુરમન લશ્કરે રહામ રહામાં થઈ ગયાં દુરમનેના ચતુર તોપચી-ઓના તોપના ગોળા વડે દારાના લશ્કરી સિપાહીઓ, ખેતશોમાં કપાતાં અનાજનાં કુંડાં પેઠે કટાકટ જમીનદોસ્ત થઈ પડ્યા ! તેના અચ્ચળ બંદુક ચલાવનારા-ઓની બંદુકની ગોડીઓના મારો બર્થ થઈ પડ્યો. તેના સેનાપતિ કુસ્તમખાં અને રાવ છત્રચાલ વિગેરે લગઈ કરતાં કરતાં માર્યા ગયા. છેવટે દારા, પોતાના ખીન્તે પૂત સિપિહર શિકો, અને કેટલાક વિશ્વાસુ નોકરો સાથે એક ચાલાક ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ આગ્રામાં નાશી ગયો. સંધ્યા સમય થતાંજ પોતાના મેદિલમાં જઈ શોક કરવા લાગ્યો. જનનાખાનામાં રહેવા કક્ષણવાનો અવાજ સંભળાવા લાગ્યો. દારાના શોક સમાચાર ચારે દિશામાં ફરી વળ્યા. બાદશાહ શાહજહાંને આ સમાચાર મળતાં તરતજ તેણે દારાને કહાવી મોકલ્યું કે : સાચ્યબળે તારી આ દશા થઈ છે ! હવે તું શું કરશે ? હવે એક વખત કિસ્સામાં આવી જુઠ્ઠને મળી જવું અને મહારી કેટલીક સલાહ ધ્યાનમાં લેવી એજ યોગ્ય છે. ત્યાર પછી જ્યાં જવું હોય ત્યાં ખુશીથી જવું. તારા નજીબમાં જે લખાણું નોંધેલું થયેલું. પરંતુ દારાં શોક આગરમાં જ અને લશ્કરનાં મોજા મેળવવા જતાં હારખાઈ આજન્મનો ભવિષ્યનો ગાદીના - અને ચાલાકી ઉપર દરખાડે પલ્લ તેજ વિચાર રાખ્યો હતો. "જો જનનાખાના, મોતી જેટલું સોનાનું સિંહાસન બાદશાહના સિંહાસનની ગદામુજ રાખ્યું હતું. જ્યારે દરબાર રવામાં આવતો ત્યારે દારાશિકોડે તે સિંહાસન પર બેસતો હતો. રાજ્યનું કોઈ પણ કામ દારાને ત્યુઝ્યા વગર કરવામાં આવતું નહિ. કુમાર પિતૃ-કૃત-પિતાની આરા પાળનાર હતો તેથી તેણે પેતાનું દરજ્જા હતી લીધું હતું. પિતા પદ્મ તેજ પ્રમાણે પુત્રનું માન રાખતા. રાજકુમારનું નામ પણ અર્પિત ગંભીર હતું. પરંતુ યશ્વ લાંબા વખત સુધી રાજ્યમાંમાં દાનજ રહેવાથી લગધની વિદ્ય બદી ગયો હતો. ક્રોધ અને યોગી લોકોની સેવનથી

શકું છું. આ શેહેરમાં રહીને હવે લીલ કરવાથી દુરમનો મળે અને ચારે તરફથી ઘેરી લેશે. પ્રજામાં અપમાન પામેલા અને યુદ્ધમાં હાર પામેલા દુર પૂતને જોવાની ઇચ્છા લાગ કરો. મહારી નજર મ્હમિ જે બચકર વિપદ આવી પડી છે તેમાંથી મુક્ત થવા માટે આશિર્વાદ આહું છું." આ સમાચાર સાંભળતાંજ બાદશાહ અને તેના જનનાખાનાની બેગમે વિગેરે સ્ત્રીઓ શોકથી વ્યાકુળ થઈ ઉઠી. બાદશાહ પૂતની ભવિષ્યની વિપતિ જોઈ રહી દીધું. એટલે જનનાખાનામાંથી મ્હોટે અવાજે રહેવાનો કોલાહલ સંભળાયો. સઘળાં ચિંતાના પ્રવાહમાં તણવા લાગ્યાં. અને દારાં તરફ દયાની નજરે જોવા લાગ્યાં. પાછલી રાતના ત્રણ વાગ્યાને અમલે દારાં, પોતાની પત્નિ નાદીરા જાતુ બેગમ (યુવરાજ પર્વેજની છોકરી) તથા બીજા કેટલીક સ્ત્રીઓ તથા કેટલાક હાથીઓ ઉપર ધનરત્નનો ભંડાર લઈ આગ્રાથી દિલ્લી તરફ ન્હારી ગયો.

આગ્રાના કિલ્લાને ઘેરો.

લગભગ છત મેળાયા પછી, ઔરંગઝેબે તે રાત રણ મેદાનની પાછળ, દારાએ છોડી દીધેલા તંજુમાં શુનરી. ત્રણ દિવસ પછી એટલે તા. ૧ લી હતું આગ્રામાંના "નુરમંદલ" અથવા "ધારા" નામના બગિચામાં તંજુ ઠોકાવી ત્યાં રહ્યો. એમ થવાથી શેહેરના લોકોમાં ગોટા લય અને ચિંતા વિચળ્યું. "જાન" લશ્કર ઘણું તોફાની હતું. તેઓએ કૃતસતા, પાનગરને લુંટ તથા અત્યાચાર કરવાનું શરૂ તરી ચાલુકય. "ઔરંગઝેબ પોતાના પાટવી રાજ નહિ. ધણે બેગમે દક્ષિણ દિશામાં ખાનાન અને એક હુડોશાં લશ્કરને તયારજ રહેતું. પોતે ફેલાવવા તથા લઈને ઔરંગઝેબે તે રથને અનેક સેના બાદશાહી વિશ્વાસુ મોકલે અંચલ ક્યાં હતા. તેમાં "હુલ" ના લશ્કામાં જમાન, મિર આરકરી (આદિલખાં) નેત નવા મુશિદ ફલીખાં, અને રણ મેદાનમાં તથા સંદેશ આપવા લેવામાં અદિલીય ફરજી મિરનુમલ. મ વિગેરે હતા.

બાદશાહ શાહજહાંએ બેબુધિવાન અને હોંશિયાર અમલદારોને પત્ર લખી આપીને ઔરંગઝેબની પાસે મોકલ્યા. પરંતુ કોઇ રીતનો સતોષકારક જવાબ મળ્યો નહિ. છેવટે નિરાશ થઇને વધ્ધ બાદશાહે કિલ્લાનાં મુખ્ય બારણાં બંધ કરાવી રહ્યાં થવાની તયારી કરી રાખી.

ઔરંગઝેબે પણ તેજ કિલ્લો છતવા માટે જૂલફિકારખાં અને બાહાદૂરખાંને મોકલ્યા. તેઓ રાતે કિલ્લા આગળ આવી પહોંચ્યા અને કિલ્લાને ઘેરા ઘાલ્યો. પરંતુ તે છતવાય નહિ. તેવા કિલ્લાનાં બારણાં ઉઘાડી શક્યા નહિ. તે સમયે કિલ્લો ઉઘાડવામાં ગહુ વખત લાગતો. તે સાથે ઔરંગઝેબે કિલ્લો ઉઘાડવાનાં કોઇ સાધનો પોતાની સાથે લાવ્યો ન હતો. બળને સેનાપતિઓ જમના નહિને કિનારે, દારાના મેહલ તરફ પહોંચ્યા. તેમનું લશ્કર કિલ્લાની દિવાલો આગલનાં અને બહારનાં ઝડોની નીચે આરામ લેવા લાગ્યું હતું. કિલ્લામાંથી આવતાં તીર અને તોપ બંદુકના ગોલાઓ તેમના માથા ઉપર થઇને ચાલ્યા જતા હતા. ઔરંગઝેબની પાસેની એક તોપ જહાંનારાની મસજીદના ઉપરના ભાગમાં ચઢાવવામાં આવી. એ તોપના પહેલાજ ગોળાએ, કિલ્લા ઉપરની તોપનું મોડું કટકે કટકા કરી નાંખ્યું. અને દારાના મેહલના ઝડખામાં ગોઠવેલી બીજી એક તોપના ગોળાએ કિલ્લામાંના મેહલને બીજે માળે તોડી પાડ્યો. કિલ્લાને બચાવનારા તોપચીઓ હોંશીઆર નહોતા. એક ઇતિહાસ લખનાર ઇશ્વરદાસ નાગર કહે છે કે: તોપચીઓના દરેગા ઇતિહાસમાં લાંચ લીધેલી હોવાથી તેઓમાંથી ફક્ત દારૂનો ખાલી અવાજ કરતો હતો. અને રાતે કિલ્લાના બારણાં ઉઘાડી ઔરંગઝેબનાં માણસોને તેમાં પેસડી દીધાં હતાં. પરંતુ કિલ્લામાં ૧૫૦૦ પાયદલ સિપાહીઓ, કાલમક, હુળચી અને તુર્ક લોકો વિશ્વાશુ અને વીર થોધા હતા. તેમની બંદુકની ગોળીઓ આગળ કોઇપણ કિલ્લાની બહાર

એકું દેખાડી શક્યા નહિ. કિલ્લામાંના અનેક ઉમરાવો અને મનસબદારો ઘેરાનું દુઃખ સહન નહિ કરી શકવાથી, પહેલેજ દહાડે સંધ્યા સમયે જે પખાલી (ભરતી) લોકો એક ન્હાના બારણાંમાંથી જમના નદિનાં પાણી ભરવા બહાર ગયા હતા તેઓનાં હુગડાં પહેરી બહાર નિકળી ગયા અને ત્યાંથી ન્હારી છૂટ્યા.

તેમ છતાં પણ કિલ્લો છતવાની કોઇ આશા જણાતી ન હતી. ત્યારે છેવટે ઔરંગઝેબે એવો પેચ રચ્યો કે કિલ્લામાંથી પખાલી લોકો બહાર આવી જમનાનું પાણી ભરી બધ છે તે બારણું બંધ કરવું અને કિલ્લામાંનાં માણસોને પાણી વગર તરસે મારી નાંખવાં. બીજે દિવસે ઔરંગઝેબના સિપાહીઓએ પાણી ભરવાને દરવાજો બંધ કરી ત્યાં પહેરે બેસાડ્યો. એમ થવાથી કિલ્લામાંના માણસોને દુઃખ થવા લાગ્યું તેવું વર્ણન કરી શકાતું નથી. કેટલાંક કેમળ સૌ પુરૂષો પાણી વિના તરકડવા લાગ્યાં. કેટલાંક બાળકોએ એક બે દિવસ માતાના દૂધ ઉપર નિર્વોહ કર્યો. પણ મોટાં બાળકો મા બાપના શરીર ઉપર પડતાં રડવા લાગ્યાં. અને “પાણી, પાણી” કરીને છાતી ફાડી નાંખે એવી રીતે રડવા લાગ્યા. કિલ્લામાં જળશે પોકાર થઇ રહ્યો. અળને અસહ્ય દુઃખ થયું! બાદશાહ અને અમીર ઉમરાવો આટલા દિવસ સુધી જમનાનાં શીતળ-ગાળેલાં-પાણી પીતા હતા. આ વખતે તેઓને કિલ્લામાંના કાદવ કચડવાળા, મેલા, ગંધાતા કુવાનાં પાણી પીવાનો વખત આવ્યો! છતાં શું તેમ થઇ શકે એમ હતું? જેઓએ સ્વચ્છ સુધક જળ પીધું છે તે શું ગંધાતું પાણી પી શકે?

પિતા-પૂત્ર.

આ કંટણીરસિક દેખાવ જોઇને બાદશાહ શાહજહાંની છવ કેંકણે રહ્યો નહિ. પોતાની આગળ કોમળ, નિદોષ અળના માણસ નાશ પામે તે કોણ નરમ દિલનો બાદશાહ જોઇ શકે? રાજ ભક્ત

પ્રત્નનાં દુઃખ કેણુ દયાળુ બાદશાહ સહન કરી શકે? બાદશાહે ઔરંગઝેબ ઉપર એક પત્ર લખ્યો:-

“મહારા બેટા! મહારા વીર બેટા! આજની ઘડી મુખી હું નવ લાખ ઘોરશાહોનો રાજા હતો. પરંતુ હમણાં મહને એક પાણી આપનાર નોકર મુઢાં નહિ! ગમે તેમ હો પણ હિન્દુઓનેજ ધન્ય છે. તેઓ હજારો વરસથી મરેલાં માણસોને પણ પાણી આપે છે. પરંતુ હે પૂત! તું એવો શરૂબૂત મુસલમાન છે કે હું ‘લખુ’ છું છતાં મહને પાણીથી પણ વેગમો રાખે છે!”

ઔરંગઝેબને આ પત્ર મહોંચ્યો હતો. તે નિશ્ચિત પૂતે પિતાને માત્ર એટલોજ જવાબ આપ્યો કે: “તેણું કર્મ તેણું ફળ! એથી વધારે લખણું જો અહીં કહેવાય.”

બાદશાહે ઉત્તર વાંચી નિરાશાના નિસાસા પ્રમા. બાદશાહે ગિરપાસ ધકને ઔરંગઝેબને એક કતરોનો પત્ર લખ્યો તેમાં લખ્યું હતું કે: “પિતૃ મકિન તું તાન ભૂત્રીજ ગયો છે. મહને શત્રુ જેવો તબીબે જે દુઃખ આપે છે તેના કષ્ટરૂપે આ જગ-પૂમાં, ત્હારી લગ્ન, માન, ધન વિગેરે સર્વ નાશ થયો. જગ આપનાર અને પાલન-લાલન કરનાર પિતાને દુઃખ આપતું એ કયા ધર્મ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે? માતા પિતાને તાને રહેવું એ શું પવિત્ર ધર્મ શાસ્ત્રોની આજ્ઞા નથી? મહારો શ્રી અપરાધ છે? મહારા બુરત્તાં ત્હને કેઈ રાજગોદી માટે દાવો કરી શકે નહિ. તું મંદાપ યજ્ઞ ગયો છે. પણ કયા-મનને દિવસે પુણ તાઅશ્વને ત્યાં શું જવાબ દેશે? લશ્કરમાં હત્યો છે તેથી ઉન્નત થતો નહિ! બાન્ય દેવી હુમેશાં ત્હને જય અપાવશે એવી આશા રાખતો નહિ. કારણ કે નરીજાનું ચક્ર હુમેશાં ફરતું રહે છે. જે કામથી ત્હારું તુકસાન થાય તેનું કામ કરવું નિષ્કર્ષે નહિ. જગનના માણસો મહારા રાજ્યની બંદોષ/ભયથી એટલે મકિન મળ ગયાં હતાં. તે અમુતમય રાજ્યથીજને તું જેર જેવાં કરીશ નહિ. બેટા! મહે પ્રત્નને કદી પણ

દુઃખ આપ્યું નથી. પ્રત્નના અમીર ઉમરાવાનું માન અને માંગણીઓ કાયમ રાખ્યાં છે. પ્રત્ન એજ સન્નતું કલ્પશક્ષ છે, પ્રત્ન એજ રાજાની કામ-દુષા ગાય છે. જે રાજા પ્રત્નનું માન લંગ કરે છે અને પ્રત્નની માંગણીઓનો તિરસ્કાર કરે છે. તે રાજા પોતાના રાજ્યમાં ક્યાં એરનાં બીજ વાવે છે. બેટા! મહારી આ છેલ્લી શિખામણ છે. આ શાહજાને યાદ રાખી એક સાધુ પૂતના જેવી વર્તણૂક રાખજે. તેમ વર્તવાથીજ ત્હારું નામ, ત્હારી કિર્તિ અને ત્હારું રાજ્ય અચ્છાન અમર રહેશે.”

પિતાનો આ પત્ર મળવાથી ઔરંગઝેબે ઉત્તર લખી મોકલ્યો કે: પિતા! હું આપનો તાબેદાર પૂત છું. હમણાં મેં જે કાંઈ કામ કર્યું છે તેનું કારણ એ છે કે લય-અને નિરાશાને ‘લીધે મહાર’ રક્ષણ કરવાને માટે હુશીઆર ઉપાડવાની મહને ફરજ પડી છે. નહિં તો આપના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને આપના ચરણમાં માથું નમાવત. હવે કિસ્કો મારું માણસોના હાયમાંથી મૂકત થશે અને ત્યાર પછી નમ્રતાપૂર્વક આપીને આપની પાસે ફામાની માંગણી કરીશ.”

બાદશાહને આવો નમ્ર ઉત્તર મળતાં કંઈક ખુશી થયો. અને તેની માંગણી કબુલ કરી. ધંદો બાદશાહે બીજે દિવસે ઔરંગઝેબનાં માણસોએ કિસ્કો છોડી દીધો અને ૮ મી જુને તેના પૂત મુલતાન મહુમ્મદે લશ્કર સાથે તેમાં પ્રવેશ કરી કબજા લીધો. આ પ્રમાણે આશાનો કિસ્કો અને તેમાંનું અલક ધન-રત્ન. જે બાદશાહની ત્રણ પેઢીથી બેસું થયું હતું તે સહજ વારમાં ઔરંગઝેબના હાયમાં આવી ગયું.

શાહજહાં કેરી.

હાર પામેલા બાદશાહ “શાહજહાં”એ, ભાઈઓ ભાઈમાં થતી ખુના મરજી અટકાવવાને યત્ન કર્યો. દરેક પૂતો સલાહ સંપત્તી આણે તેવા પ્રયત્નો કર્યો પરંતુ તેના યત્નો નિષ્ફળ ગયા. હજી પણ તેની

છેલ્લી આશા એવી હતી કે: સમસ્ત સામાન્ય આદે પૂરને સરખે ભાગે વેહેલી આપવું. અને તે ગંધાં પોતપોતાના: રાજ્યમાં સુખ શાંતિથી રહે. રાજ્ય લોભ કોણે થોભાવ્યો છે? એ રાજ્ય લોભે માતા, પિતા, ભાઈ, ભગિની વિગેરેનાં ખુનો કરાવ્યાં છે. સગાં સંબંધીઓમાં વિશ્વાસઘાતકતા કરાવી છે. એ રાજ્ય લોભે અનેક વખતે વચનોના લંગ કરાવ્યો છે. અને એ રાજ્ય લોભે અનેક માણસોનાં કાળજી કંપાયમાન કર્યાં છે. વૃદ્ધ બાદશાહની છેલ્લી ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થવા માટે વૃદ્ધ વંશુર બાદશાહનાં અને મહોટી રાજકુમારી જહાંનારા, એ બન્ને વારા ફરતી ઔરંગઝેબ પાસે ગયાં. તેને બાદશાહની શુભ મરણકહી. પરંતુ તેઓ ઔરંગઝેબના હુકમને ઓળખતાં ન હતાં. તેઓ બાણતાં ન હતાં કે: “રાજધર્મમાં બ્રાત્રધર્મ કે બન્ધુ ધર્મજ નથી. તે ધર્મમાં તો માત્ર જ્ય ધર્મજ છે.” ઔરંગઝેબે ઉત્તર દીધું કે: પોતે બાદશાહનો અત્યંત તાબેદાર પુત્ર છે. પરંતુ તેના (ઔરંગઝેબના) જેવા ધાર્મિક મુસલમાનના મત પ્રમાણે “કાફર” દારાને વેગળો કાઢી મૂકવો એજ “લોક હિતને માટે” જરૂરનું કામ છે.”

તા. ૧૧ મી જુને ઔરંગઝેબ “નુરમંજીલ” બાગમાંથી મોટી ધામધુમ સાથે બાદશાહને મળવા ગયો. આ સમયે શાહિસ્તેખાં અને શેખ મિર આવી તેને અનેક રીતે સમજાવવા લાગ્યા. આ વખતે બાદશાહની લગ્નલગ્ન એક ચીઠ્ઠી પણ પકડાઈ ગઈ. તે ચીઠ્ઠી ઉપરથી માલમ પડ્યું કે: બાદશાહનું હૃદય હજુ પણ મહોટા છોકરાને માટે રડે છે. તેથી ઔરંગઝેબે પિતાને મળવાનો વિચાર બંધ રાખી આગા શહેરમાં જઈ દારાના મહેલનો કબજો લીધો.

આ જીવનમાં હવે પિતા પૂરનો મેળાપ નથી. તા. ૧૨ મી જુને ઔરંગઝેબનો હુકમ થયો કે બાદશાહની કેદની જાંઘી વધારે સખત બનાવવી. બાદશાહની બંધી સત્તા નાશ કરવામાં આવી. અને આગેના કિલ્લામાંથી બહાર આવવાનું બંધ કરવામાં

આવ્યું. એજ કિલ્લાના મહેલમાં, કેદની અવસ્થામાં, બાદશાહ શાહજહાંએ આઠ વર્ષ વિતાડ્યાં. આ હુકમ અવસ્થામાં બાદશાહને શાંતિ આપનાર માત્ર તે દેવ સુંદરી, તાબેદાર “જહાંનારા” — “મોગલ રાજ્યની એન્ટિગનિ—” તે પિતાની સેવા આફરી કરી આશ્વાસન આપતી હતી. છતાં બાદશાહ વિજયી પૂરનો દૃષ્ટ વ્યવહાર ભૂલ્યો નહિ! આઠ વરસમાં ત્રણ વખત જહાંનારાએ અત્યાચારી ભાઈ ઔરંગઝેબને માફી આપવા માટે બાદશાહને પ્રાર્થના કરી હતી. એ વખત બાદશાહે તે માંગણી સ્વિકારી નહિ. પરંતુ દયા એ કદીપણ જગતમાં ભૂલાતી નથી. દયાની લાગણી પાપાણુ જેવા હૃદયમાંથી પણ પેદા થાય છે. ગમે તેવો પણ પૂત્ર છે. એમ જણી બાદશાહે ઔરંગઝેબનાં કૃત્યો માફ કર્યાં.

ઔરંગઝેબની લાગણીથી તેજ વખતથી સાતુ-કુલ થઈ. ધીમે ધીમે તેજ મોગલ સામાન્યનેા ધણી થઈ પડ્યો. પિતા કેદમાં મરણ પામ્યો. એક પછી એક ભાઈને પરાસત કર્યાં. બાદશાહ શાહજહાંના રાજ્યનો આ પ્રમાણે નાશ થયો. મકરંદ.

તૈયાર છે.

વિવારથી, મહેતાજી તથા લેખકોને ઉપયોગી તેમજ લાયકરીમાં રાખવા લાયક ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો.

ગુજરાતી શબ્દ કોષ

(લઘુભાષા ગ્રંથાલય પેલ. નવીવાદ)

નર્મકોષથી લગભગ બમણા કદનો પુષ્કળ શબ્દો અને અર્થ સહિત વિદ્યાનોએ અને પ્રખ્યાત કવિઓએ જે જે અર્થમાં જ્યાં શબ્દો વાપર્યા છે તે તે વાક્યો અને કવિતાની પદ્ધિ સહિત મહેલમાં તથા રૂઢિ પ્રયોગનાં વાક્યો અને અર્થવાળા ફક્ત આજ કોષ છે. કિંમત રૂ. ૬. ટપાલ ખર્ચ જુદું. રાયલ ૮ પેજ પૃષ્ઠ ૧૦૫૦.

ભારતજીવન પ્રેસ-પો. નં. ૨૨-મુંબઈ.

ભારત માતાને. સંવોધન.

(દિવ્ય)

તુજ શાંતિ ભરેલી વાડી
ત્યાં રમિયે મા! સવિલાસ,
કરતા સેવા તુજ માડી ।
નિચે રહિયે તુજ પાસ.
તુજ પ્રભાવથી મનમાં ના
શાળીશું જરા પલ્લુ ભીતિ,
તુજ બાલ અંગે સો નહાના
શીળવ મા અમને નીતિ । ૧
તુજ અમર ભૂમિ શી વાડી
મહિં વિકંગ કરે કંઠેયોલ;
ત્યાં બાલ રમે તુજ હાડી !
વહતાં હું મધુરા બોલ !
શી ગાન કરંતી મધુર
ત્યાં જે સંસ્કૃતિઓ માત !
કરી તુજ યશ ગાન ગમીરું
જે મલયજ શીતળ વાત. ૨
મૂંઝુ શિર અમ તુજ ચરણે
લેજો મા અમ સંભાળ;
નગ સમા બાકી કર અમને !
કર દળદર રિપુનો કાળ.
છે મુખ દાતા મા! અમને
છે આપ્યું તુજ ભંડાર,
નમિયે નમિયે મા! તુજને
ગર્ભવી તુજ જયકાર. ૩
તુજ માટે પ્રાણ અમારા
હોમીશું અમે સો માત !
સુખ દા પ્રેરેને તારા
દેને લાવી દુઃખાંત !
તુજ પ્રીતિ અમી રસ પાર્શ્વ
દેવે બહિ બી વાવ !
તુજ વિજય ધન કરકાવી
લે શું છવનના લ્હાવ. ૪
નમિયે તુજને શિરનાથી
દે શાંતિ અમને ચિર
સુખ આશિષ તારી પાગ
તુજ પૂજ બને મુરવીર
તુજ કુન્ડુગિન તરૂની છંચે
લારીયાં તારાં બાળ
ચઈ રમે મુદિત મનમાં
ગર્ભવી જય જયકાર! ૫

"કુન્દ"

નોટ પ્રત્યે વ્યુક્તિ.

ઈંદ્ર વજ્રાવૃત્ત.

નામુંક હે મુંદર રયેત અંગે,
ચિત્તેલ રાગ તું દિપે દિરંગે;
અપ્પા રાગે? તુંજ પ્રતાપવાન,
જેથી તું પામે સધળેજ માન ॥ ૧ ॥
ઈંદ્રાંક શ્રીરામ કુલોદભવા તું;
ઓછું નહોતું કદિ માન યાર,
તું નીજ અપ્પા તણુ ચિત્ત આણું
દે મેળવે મૂલ્ય બધે ગવાયું. ॥ ૨ ॥
તું રાય કે રેક કરે રમતી,
ભામા છતે તું બધે ભમતી;
ક્યારે તું પાકીરજ ચેદિ મોદે,
કેદે પરલી કવીને કળાયે. ॥ ૩ ॥
ક્યારેક તું કળજ કળાટ વિચે,
દાંડા શુભરે જણું દુઃખ મીધે;
ક્યારેક તીજેરી મેડી તું હોય,
શિલા શુદ્ધાનીજણ રહેતિ* સોય. ॥ ૪ ॥
ધુમે કંદા તું ગર્ભવાની માંભ,
વંચે તું બીરેલ કરી કળાય;
ક્યારેક છત્રાઈ તું છેક દીસે,
વિના શ્રમે તું નિચરે નિદેશે. ॥ ૫ ॥
જ્યાં ત્યાં જતી મો, બદલાયિ દે! તું,
ના એક લમેજ કરી રહે તું;
ચિત્તે જનો સર્વ તને અદાય;
તું ભેટતાં ભાવ ભલો ભળાય. ॥ ૬ ॥
સોના રૂપાથી તું સરે+ ગણામી,
પાંધરથ લોકે તુજને પ્રમાણી;
દિવધાર્યું આયે સરસ્વત્વ તારું,
એ તુજ કુતેલ આછી શું વાડ? ॥ ૭ ॥
ચાલી તું દેલે જવ+ નિર્ણુ ભારી,
જન્મે કરી અફર દેલ પારી;
એ તુજ અપ્પા તણુ સક્તિ આગે,
ગાંબી રવયંભુ તણુ વુક્તિ લાગે. ॥ ૮ ॥
ધુમે તું કીમત મહે વધારે,
ક્યારેક તું દીન-ગેલ પધારે;
આવી હું પાસે તું દુપા કરીને,
આવીશ ક્યારે તું છેકે કરીને? ॥ ૯ ॥

જગન્નિવન ત્રિકમ દાવદા.

† જાને. * સદન કરતી. + એન્ડ † જ્યાં.

સંક્ષિપ્ત સમાલોચના.

૧ દશમસ્કંધ.

પ્રકટ કર્તા-સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક મંગળ, -પિકેટ-રોડ-મુંબઈ. પ્રકટ સંખ્યા ૫૦૨, સુપર રાયલ સોળ પેજ સામંત, સ્વદેશી ચીકણ કાગળ, પાકું કપડાનું પુકું. ચાર સોનેરી નામ સાથે કિંમત સાદા પુઠાના નવ આના, સોનેરી પુઠાના અગીઆર આના, પોષ્ટેજ ભુદં.

સસ્તી કિંમતે પુસ્તકો પ્રસિધ્ધ કરી ગુજરાતી સાહિત્યની અને બંન પ્રમાણની સેવા બતાવવાને સ્વામીજી શ્રી અખડનંદજીએ જે પ્રયાસ કર્યો છે તેનું આ પુસ્તક પણ એક દર્શન છે. દળદાર ગ્રંથ ફક્ત નવ આનાની કિંમતે મળે અને વાંચનનો લાભ બધાને એક સરખો મળે તે ધૃષ્ટાથી આ ગ્રંથ બહાર પડેલો જોઈ અમને ઘણું હર્ષ થાય છે. પુષ્ટિ માર્ગના દરેક અનુયાયીઓ આ ગ્રંથને પાતાના ઉત્તરજનને પાત્ર ગણશે એવી આશા છે. તે સાથે પ્રેમ, શ્રદ્ધા વૈષ્ણવ ભાઈઓને પણ લલામણ છે કે આ ગ્રંથ અધ્યયન કરી આત્માને કૃષ્ણ અને શરીરની ધન્વિયોને તેની ગોપિકાઓ બાળી અધ્યાત્મિક આદિ જ્ઞાન મેળવશે તોજ આ ગ્રંથના અધ્યયનનો ઉદ્દેશ જળવાશે. બાકી ગુરૂ મહારાજોને કૃષ્ણ બાળી લઈ તેમની ઉપરજ દ્વિદા -યથ જવામાં સાર્થિક નથી ! સ્વામીજીના સ્તુતિપાત્ર ઉદ્દેશ અને ઉચ્ચ અભિલાષાને તૃપ્ત કરવા કોઈ પણ વૈષ્ણવ ભાઈ સુકશે નહિ. છપાઈ, બંધાઈ સફાઈદાર છે. કિંમત ફક્ત પંદર જેટલીજ રાખી છે.

રં સંસારમાં સ્વર્ગ (વાંજી આંઘાતિ.) .

કર્તા-અહસ્તાશ્રમમાં રહીને પણ સંન્યસતાશ્રમ ધર્મ-પાળનાર મહાપુરુષ શ્રીયુત વૈદ્ય અમૃતલાલ સુદરજ પઢીઆર-પિકેટરોડ-મુંબઈ. કાગળ ચિકણ બર્મ, રાયલ ચાર પેજ પૃષ્ઠ-૩૫૬, પાકું પુકું, ત્રણ સોનેરી નામ, કિંમત રૂ. દોઢ.

રા. રા. અમૃતલાલભાઈનું આ પુસ્તક માણસને વાંચવા જેવું છે. જેઓને ધર્મ ઉશ્રદ્ધા નથી તેઓને પણ આ પુસ્તક શ્રદ્ધા ઉપાડ છે. પહેલી આવૃત્તિની જે હજાર કોપી અપાટા બે વેચાઈ ગઈ છે એજ તેનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. રાતી સી પુરૂષોએ અવસ્થ આ પુસ્તક વાંચવું જોઈ લાખા સહેલી અને સરલ છે કિંમત પણ ચોઠી

રે કર્મસેવં.

લખનાર રા. રા. શાસ્ત્રી નાથજી. વિ. મે. વ્યાસ બી. એ. તથા રા. રા. વૈવ નાથજી ત્રિકમ. આચાર્ય. મળવાનું ઢેકણું-વૈદ્ય નાથજી ત્રિકમ. આચાર્ય-કોટ-બનર ગેટ મુંબઈ.

કાગળ ચિકણ, ૬૪ સુપરરાયલ સોળ પેજ, પ્ર ૧૫૩, પાકું કપડાનું પુકું. જે સોનેરી નામ સા કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

આ પુસ્તકે મૂળ બંગાલીમાં શ્રી શશિભૂ સેન નામના વિખ્યાત લખનારે લખ્યું છે. આ પુસ્તક તેનું ભાષાંતર છે. લેખન શૈલી ઉત્તમ, ભાષા સ્વચ્છ અને હૃદયગ્રાહી છે. આ પુસ્તકનો પાયો-સંસાર-સાધના અને સિદ્ધિ ઉપર રચાયો છે, જગત એ કર્મ ક્ષેત્ર છે. જે જે મનુષ્યો જેવાં કર્મ કરે છે, તે તેવાં તેવાં ફળ મળે છે, હિંદુસ્થાનના જૂઠા જૂઠા વીર પુરૂષોનાં જીવન ચરિત્રો, તેમનો સંકેત, તેમ સાધના કરવાની દ્રઢ ખંત અને અનેક સંકષ્ટો આ પુસ્તકે મેળવેલી સિદ્ધિ, એ બધું એવી સુલભ ભાષા છે કે જેથી વાંચનાર ગમે તેવો હોય તો પણ તેને પાતાના કામમાં લાગી જી મેળવવાની તિન ધૃષ્ટા થઈ આવે છે.

આ પુસ્તક વાંચવાથી અમારા દેશના નિરાશ થયેલા જીવનની આશો અવસ્થ પાતાના કાર્ય ગતિ કર્યા વગર રહેશે નહિ. એવો અમને ભરો છે. અમે લલામણ કરીએ છીએ કે દરેકે જ ગુજરાતી ભાષા બહુનાર અહસ્તાશ્રમે આ પુસ્તક

એક એક પ્રત પોતાના કુટુંબમાં રાખી પોતે તેમજ છોકરાંએને વંચાવવી એટલું જ નહિ, પણ સ્ત્રીઓને સુધ્ધાં વંચાવવી. આવાં પુસ્તકોનો બહોળો ફેલાવો થયો હોય જ અમારા દેશના જુવાનીયાઓ, કર્મચીરનાં ખરાં કૃત્યો અને સિદ્ધિ મેળવવાના માર્ગો બતાવે.

૪ દુઃસ્વ-નિવારણ.

લખનાર—રા. સ. માણેકલાલ દેવશંકર હાથી. કદ રોયલ બન્નીશ પેટ, પૃષ્ઠ ૧૪૪, ચીકણા કાગળ, પાકું કપડાનું પુકું.

આ પુસ્તકમાં સંસારિક જીવને સુખ દુઃખ વળતે પડતી વિટંબનાઓનું બાન કરાવી તેવી વળતે કેમ વર્તવું તે બતાવ્યું છે. ભાષા સરલ અને રસ્યક છે. યોગી મહાત્માઓએ જે ઉપાયો બતાવ્યા છે. તેના કરતાં કંઈક વ્યવહારમાં લાવી શકાય એવા ઉપાયો આ ન્હાનકડાં પુસ્તકમાં છે. તે ખરિદવા લાયક છે.

કંચનકળ—ઉપલા પુસ્તકની સાથે જ આ પુસ્તક પણ બંધાયેલું છે. એના લખનાર રા. સ. માણેકશંકર રામાનંદ દયે છે. જુદા જુદા ૨૬૦ કલોથી ઘી આ ન્હાનકડી કોડી પણ વાંચક વર્ગને ઉપયોગી છે. તેમાંથી એક એક કણ લઈને વાંચક તેની જા બનાવી ગળામાં નહિ પણ દૈન્યમાં ધારણ કરે તો દેવેજનો આશય સ્વયંવારો. ૧૧૨ પ્રશ્નોમાં યજ્ઞ આ ન્હાના કલો પણ મોટા મણકાની જ સાદે તેવા છે.

બાને ભાગતા એક જ પુસ્તકની કિંમત ૦-૧૨-૦ પુસ્તકના કદના અંમાણમાં વધારે છે. કિંમત એટી હોત તો તેના લાભ સારી રીતે લેવામાં આવત.

૫ વે સુદિકા.

લખનાર—રા. સ. દેવરામ શિવરામ દિવેદી પ્રકાશક. મેમ્સ્ટ્ર. ટી. લખમીદાસની કુલ ૦ કોટ-સુંબળ. કદ રોયલ બન્નીશ પેટ, ચીકણા કાગળ, પૃષ્ઠ ૧૫૫, પાકું કપડાનું બાઈન્ડીંગ, કિંમત પુસ્તક કેપર લખી નથી.

આ એક ન્હાનકડી સંસારિક નવલ કથા છે. જેખડે સિંદુ સંસારને ઉદેશીને આ પુસ્તક રખ્યું છે. સ્ત્રીઓને અને પુરૂષોને અવશ્ય વાંચવા

લાયક છે. પતિવ્રત અને પતિવ્રત ધર્મનો ચિતાર આગેલું બતાવે છે. ઉત્તેજનને પાત્ર છે. પરંતુ અમને દિલગીરી એટલી જ થાય છે કે જેખડે લખેલા પુસ્તકનો ઉદ્ધાર તેમના જીવન સમયમાં નહિ થતાં તેમના સ્વર્ગવાસ પછી થયો છે. પુસ્તક પ્રકાશકો બે ગુર્જર જેખડેના અધીનો ઉદ્ધાર કરવામાં શિથિલતા ન રાખે તો કેટલાક સારા લેખકો પોતાના અધો પોતાની જીવિત અવસ્થામાં લેખ શકે !

સ્વદેશી વસ્તુ.

કુસુમ માલતી.

“કુસુમ માલતી” એ એક સુગંધી હેર ઓઈલ છે. એ તેલ વાળમાં લગાડવાથી ચોખ્ખીનો ચોખ્ખા પુરો પડે છે કારણ કે એની સુગંધ ગીડી છે વર્ગી એ તેલમાં એક શુભ એવો અમકારિક છે કે માથામાં નાંખતાની સાથે જ વાળ કાળા થવા લાગે છે. નરજો અને મરમીથી જમના વાળ જુવાન ઉમ્મરમાં જોળા થવા આવે છે. તેને માટે આ તેલ જેટું થીનું સાધન નથી. મગજને થંડક આપી શાંત રાખે છે. આ તેલ તદાન સ્વદેશી બનાવટનું છે એવી ખાતરી, તેના બનાવનારા આપે છે. બજારમાં થીનું ઘણું લેક્ષો વેચાય છે. તેમાંથી કોઈ તેલ ભાગ્યે જ પવિત્ર અને આવા શુભકારક હોય છે. આ તેલ વાપરવા અમે ખાસ બહાનુ કરીએ છીએ. તેના બનાવનાર કલકત્તાવાળા ડૉક્ટર દુરગીટ અને કુપની છે. કિંમત બાટલીનો રૂ. ૧ મળવાનું કેટલાં આનંદ—સુંબળ. દંતમંજન.

ઉપલી જ કંપની તરફથી “એન્ટી એન્ટીક મંજન” પણ અમારા અભિપ્રાય માટે મળ્યું છે. આ મંજન દાંતે લગાડવાથી દાંત સાફ સ્વચ્છ થઈ મેલ નીકળી જાય છે. આ મંજન પણ દાંતે ઘસવાથી બહુ આપણે પેપરમીટ ખાતા હોઈએ એવો સ્વાદ આવે છે. અને તે પવિત્ર વસ્તુઓનું સ્વદેશી બનેલું છે. રજીસ્ટ્રી એકની કિંમત ૦-૪-૦

દંતમંજન પણ ઉપરના ટેકાણેથી જ મળે છે. પરદેશી જાત વસ્તુઓથી બનેલાં મંજનો વાપરવા કરતાં સ્વદેશી પવિત્ર મંજનો ઉત્તેજનને પાત્ર છે.

भारतजीविन मासिकपत्र.

नळराजा दमयतीने तजी जायछे.

मरु' द' ररर-र

ક્ષમાની મૂર્તિ-ભાઈ મધુ.

(૨)

શીખ લોકો માત્ર લડાઈમાં જીર હતા એમ જાણીતું નથી. તેઓના હૃદયમાં કોમળામય ક્ષમાનો પણ અદભૂત ભાવ હતો. યોધાઓને લાયકની કઠોરતા સાથે બ્રાહ્મણોને યોગ્ય એવો ધર્મ-આવેશ પણ દેખાતો હતો. શીખ લોકો અતઃકરણથી ભકત છે. તેઓની ભકિત અતિ પ્રબળ છે. તેઓ શુરને માટે, વિના કલેશે પોતાનું જીવન સમર્પણ કરે એવા છે. આ જગતમાં તેઓના જેવા આત્મોત્સર્ગ કરે એવા ખીજા કોઈ પણ મનુષ્યો, જોવામાં આવતાં નથી. ધર્મ રક્ષાને માટે તેઓ દેહ ત્યાગ કરવાને માટે પણ કદી ચૂક્યા નથી. “જય શુરજી” ની કહી કહીને તેઓ કેસરીયાં કરતા હતા. તેઓના ઇતિહાસ ધણો રસમય, શીક્ષામય, અને વીરસૈથી ભરપૂર છે.

જીંદગીમાં જે સામાન્ય-મહાના-શુણે હોવા જોઈએ, તે પણ શીખ લોકોમાં જોવામાં આવ્યા છે. તેઓની ધર્મપ્રીયતા અને અતિથિનો સત્કાર કરવાની યોગ્યતા હદ પાર પ્રશંસા પામી છે. આ સઘળા શુણથી ભરેલા જે પુરૂષો પોતાનાં ઉદાહરણો સુકી ગયા છે તે પ્રકટ થતાં નથી. થોડાક પુરૂષોનાં ઉદાહરણો મળી આવે છે. તે એટલાં મહત્વનાં અને ઉદીપનામય છે કે જગતની સઘળી અવસ્થામાં અને સઘળા સમયમાં તે ઉદાહરણો અનુકરણ કરવા યોગ્યજ રહેશે !

અમે મહારાજ હરિશ્ચંદ્રની કાશિણુ વાર્તા સાંભળી છે. મહાવીર કર્ણની અને રતિ દેવની આતિથ્ય-

યતા, મહારાજ શિબિની* આશ્રીત રક્ષાની વાર્તા વાંચી છે. તેઓનું ઉદાહરણ ભારતવાસીઓ જૂલો તેમ નથી. તેઓના જેવા મહાપુરૂષ થવાને માટે ભારત વાસીઓ જીવન સુધી તપસ્યા કરે છે. એવી તપસ્યાથી કેટલા મનુષ્યોને સિદ્ધિ મળી છે તેઓના

* મહારાજ શિબિએ કોઈ જીતને લીધે ૪૮ દિવસ માત્ર પાણી પીને કાઢ્યા. બીજે દિવસે જમવા બેઠા. જે વખતે તેઓ જમવાની ધાળીમાંનું ભાજન પરમાત્માને જમાડતા હતા તે વખતે બારણા આંગળ એક બ્રાહ્મણ અતિથિ આવીને ઉભો. રાજાએ યોગ્ય આદરસત્કાર કરીને તેને જમાડ્યો. તે દિવસે તેમને જમવાનું બન્યું નહિં. બીજે દિવસે જ્યારે જમવા બેઠા તે વખતે એક દરિદ્ર લિપ્તુ આવી ઉભો. તે દિવસે પણ તેમણે બ્રાહ્મણ લીધા નહિં. તે પછીના બીજે દિવસે પણ રાજા જમવા બેઠો એટલે એક શુદ્ધ કેટલાંક કુતરાઓને સાથે લઈને રાજાના ભાણમાં બેસી જમવા લાગ્યો. રાજાને જમવા માટે કંઈ પણ રહ્યું નહિં. માત્ર પીવાને થોડુંક જળ રહ્યું. ભૂખ અને તરસથી બાકુંબાકું થતાં રાજા તે પાણી જોયો પીવા નય છે તેજ વખતે એક અપ્રણે બાવી કહ્યું. “મહારાજ ! ધણીજ તરસ લાગી છે ! મરી-જવાય છે ! થોડુંક પાણી આપો.” રાજાએ પાણી પીધું નહિં. જેટલું જળ હતું તેટલું અપ્રણે પીધું અને વેપત થયો ત્યાર પછી પરમેશ્વર રાજાની પરિક્ષાથી પ્રસન્ન થયા અને તેને આશિર્વાદ દીધો આ કથા શ્રીમદ્ભાગવતમાં છે.

મહારાજના મહારાજ શિબિને માટે જે લખ્યું છે તે આ પાસે: એક દિવસ મહારાજ રાજ સભામાં બેઠા હતા. તે સંમયે એક કન્યુતર આવી તેમના બોજામાં બેઠું અને જાણે રક્ષા કરવાનું કહેવું હોય તેમ ગભરાવું બોજામાં ભરવા લાગ્યું. એટલામાં એક યાજ પક્ષી આવી જાણે કન્યુતરને છુટું કરવા કહેવું હોય તેમ પ્રવા લાગ્યું. તેણે કહ્યું કે-“કન્યુતર એજ તેવું બાણ છે. કોઈનું ખાવાનું સંતાડી રાખતું એ રાજાને માટે ઘણું અન્યાય કામ છે.” રાજા બાજપક્ષીના બ્યાવે વચનો સાંભળી મોટી વિપતિમાં પડ્યો. તે કોઈ પણ રીતે બાજ પક્ષીને - સંતોષ પમાડી

પ્રતિહાર કેાણુ જાણુ છે ? અમારા દેશની આટલી બધી અધમ અવસ્થા હોવા છતાં પણ અનેક હરિ-શ્વંર, અનેક કણ્ડ, ઘણા રન્તિ અને પુષ્કલ શિખિ રાજા જેવા છે, અને એક વખત આવે પણ આવશે કે જે સમયે તેઓની કીર્તી વડે જગત્પરણ પ્રકાશિત થઇ ઉઠશે. અમે હવન ધારણ કરી એવોજ ઉચ્ચ આદેશ રાખ્યો છે. અમે પરમાર્થ, દયા અને ધર્મની રક્ષાનેજ ચાહીએ છીએ. અમે કપટી, પાપી કે પ્રપન્ચી નથી, અમે પારકાં ઉદ્યોગને બાળનાર નથી, અમે પારકાના હૃદયને કોઇ પણ પ્રકારે યંડા પાંડનાર છીએ, અમે આપા જગતને સુખી થયલું જોવાજ ઇચ્છીએ છીએ. કહો, જગતની વ્યતિઓમાં અમારા જેવો કોણુ ઉદ્દેશ રાખે છે. અમારી ઇંછે

સમ્યક નહિ. એવે બાજપણીએ કહ્યું. “હે જગત ! તારી છતીને જમણા ભાગ કાપીને તેમાંથી મને ક્યુતરના જેટલા વજનનું માંસ કાપી આપ તેમ કરવાનીજ હું શાશ્વત ઇચ્છા અને ક્યુતર બચી જશે. અને તમે પણ પ્રજામાં પ્રદાસ પામશો.” ત્યાર પછી રાજાએ પોતાની જમણી છતી કાપી તેમાંથી ક્યુતરના જેટલું માંસ કાપી રોળી “જેથું” તો તાજવામાં ક્યુતર કરતાં માંસ આણું થયું. ફરીથી છતીમાંથી પુરૂણ માંસ તાજવામાં નાંખ્યું તો પણ ક્યુતરનું વજન વધ્યું, એમ કરતાં કરતાં સરીનું બધું માંસ કાઢી તાજવામાં નાંખ્યું તો પણ ક્યુતર વધ્યું. એવે રાજા પોતે તાજવામાં બેઠો. આ દેખાવ જોતાંજ બાજપણી અત્તરધ્યાન થઇ ગયું. તેજ વખતે જોણામાં આવ્યું કે ક્યુતર તે વૈશ્વનાર અગ્નિ અને બાજપણી તે શ્વેતપતિ ઇંદ્ર હશે.

આ ઉપાખ્યાન વનપર્વના ૧૬૬ મા અધ્યાયમાં છે. પરંતુ એજ પર્વના ૧૭૧ મા અધ્યાયમાં બીજું એક એવુંજ ઉપાખ્યાન છે તે પણ મદરાજ સિંહિયા પિના ઉશીનની પદ્ધતિ કરતાં માટે અગ્નિ અને ઇન્દ્રનેજ પ્રદાન હતો. એ બન્ને ઉપાખ્યાનોમાં કાંઇ જુદાપણું નથી. એક બીજાનું અનુદાણ જેવુંજ છે.

અમે તેવી દુઃખી દરિદ્ર અવસ્થામાં પણ ઇંદ્રનેજ આધાર રાખી શાન્ત ચિતે કોણુ યેત્રી રહેનાર છે !

મહાવીર કહેાં જેમ પોતાના પુત્રનું ગણિદાન આપી પોતાના અતિથિ બ્રાહ્મણને વૃત્ત કર્યો હતો તેજ પ્રમાણે શીખ વીર ભાઈ મધુએ પણ પોતાની મીઠવતા ધર્મ પતિનું ગણિદાન આપી અતિથિની સેવા કરી હતી. તેની એ ઉત્સર્ગ વાર્તા જેટલી હૃદય વિહારક છે તેટલીજ બોધદાયક અને સુમધુર છે. શીખ લોકો આજે પણ એ વાર્તા આનંદ પૂર્વક યાદ કરે છે. કારણ કે જગતમાં “દામા” ની હદ ક્યાં મુઢી રાખવી તે સાધુ પુરૂષ ભાઈ મધુએ શીખવ્યું છે.

એક દિવસ સન્ધ્યા સમય પછી મધુ દિવસના પછા પરિશ્રમ પછી હવનની એક ગાત્ર સંમિનિ, સુખ દુઃખમાં સન્માન ભાગ લેનારી, પોતાની પ્રાણધી વહાલી, સુંદર સ્વરૂપા પતિ સાથે બેઠો બેઠો પ્રણયનાં વચનો કહે છે. હારયશિનેનંદ ચાલે છે. પતિસાક્ષ પતિનું પણ ધાકધા પતિના પગ આગળ બેસી હૃદય પૂણું ભક્તિ સહિત તેની સેવા કરે છે. તેને લોજનાદિ આપી કોમળ શબ્દોમાં સુવાણી “તેના શરીરને વિશ્રાન્તિ લેવડાવે છે. તે દિવસની રાત્રી ઘણી ભયંકર હતી. આકાશમાં કાળાં વાદળાં ચઢી આવ્યાં. ય ય પવન જોસનું ઘ વાવા લાગ્યો. વચમાં વચમાં પવનના સખત ઝપાટા, તે ન્હાના ઘરનાં બારણાં હુચમચાવી મુકતા હતા. એટલામાં વરસાદ સુશાનધાર પડ્યો. બહાર ઘોર અંધકાર હતો. તે અંધકારમાં ઘણું ચાટ્યા જવું એ કાંઈ સાધારણ મનુષ્યનું કામ નહોતું. પતિ પતિનું સુખે વાતચીત કરતાં હતાં, એટલામાં બહારથી બારણામાં કોઈએ ધકકે સાંધ્યો. તે ધકકાની સાથેજ બહારથી યાં અંભળાયો કે- રાત્રિના ઘોર અંધકારમાં યાં સુજનું નથી ભાઈ ! હુની સુસાદર બહાર ઉભો છે. હું સુલો પડ્યો છું. રાતવાસો રહેવા આવું છું. દયા કરીને આશ્રય આપો ભાઈ !”

તે કંઠણાનક શબ્દો કાને પડતાંજ દયાળુ દિલને ભાઈ મધુ એકદમ દુઃખીની બ્હારે ધાયો. સ્ત્રીની વાતો ભુલી ગયો. પથારીમાંથી છલંગ મારી બારણાં ઉઘાડી દીધાં, એક દુઃખી સુસાફર ઘરમાં આવ્યો. પતિ પત્નિએ પ્રેમપુર્વક તે સુસાફરની સેવા કરી. સંતોજ સ્સોઈ બનાવીને તે સુસાફરને જમાડ્યો. ત્યાર પછી બીજા ઘરમાં તેને સુવાને પથારી કરી આપી. સુસાફર આશિર્વાદ દેતો નિરાંતે-સુખમાં સુતો.

નિર્વિદને રાત વીતિ, વહાણું વાયું, સુસાફર કાંઈ કોઈ અહુસ્થ નહોતો. તે તો એક હુંદારો હતો. એ વાત ભાઈ મધુ જોયો ગૃહસ્થ બાણી શક્યો નહિ. શ્રીમંતોને ભુલાવવા માટે તે હુંદારાએ અહુસ્થ શીખ જોયો પોષાક પહેર્યો હતો. ભાઈ મધુએ તેને જોતાંજ દુઃખી સુસાફર અહુસ્થ બાણીનેજ આશ્રય આપ્યો હતો. ધાતકાળે મધુ, શય્યામાંથી ઉઠ્યા પછી પોતાનાં ઘર કામમાં ગુઢાયો. પેલા સુસાફરે પણ બીજાનામાંથી ઉઠ્યા પછી મધુને દર્શન આપ્યાં ! રાતના દુઃખને વખતે આશ્રય આપવાથી તે હુંદારા સુસાફરે ખોટો ડોળ કરતાં ભાઈ મધુની પાસે ઉપકારના શબ્દો બોલી, જવાની રજા મંગી. મધુ એક સંદગૃહસ્થ હતો. પોતાને ઘર આવેલો પહેલાં સ્ત્રીવારમાં જમ્યા વગર જાય એ તેને ઠીક લાગ્યું નહિ. તે પોતાનો ધર્મ યથાર્થ સમજતો હતો. તેણે કહ્યું: મહાશય ! થોડી વાર થોભો ! આહાર કરીને જ્યાં જવું હોય ત્યાં જજો. ” પરંતુ ડોળ-ઘાણ સુસાફરે માન્યું નહિ. તેમ તેમ મધુએ ઘણું આગ્રહ કર્યો. છેવટે સુસાફરે રહેવાનું સ્વીકાર્યું, અને બોલ્યો; જ્યારે તમંદો આટલો બધો આગ્રહ છે ત્યારે માત્ર થોડીક રોટલીઓ ખનાવી આપો. તે લઈ હું રસ્તે પડીશ. મ્હારે હજુ ઘણું ઉતાવળનું કામ છે. મધુની ભોળી અને ભલી, પરોપકારી અને ધર્મ સમજનારી પત્નિ ઉતાવળે રોટલી કરવાના કામમાં ગુઢાયી. મધુ બગરમાં શાક લેવા ગયો.

હુંદારા સુસાફરે જોયું કે ઘરમાં બીજું કોઈ નથી. માત્ર મધુની સ્ત્રી રહેવાના કામમાં ગુઢાય છે. તેણીના શરીર ઉપર સોનાના કીમતી ઘરેણા પહેરેલાં છે. એ બધાં ઘરેણા જોવાથી હુંદારા સુસાફરનું પાપી મન ભ્રમિત થયું ! તેણે તે સ્ત્રી ઉપર હુમલો કર્યો. અને તેના શરીરના કટકે કટકા કરી નાંખ્યા ! તે પાપી, હુંદારાએ તેણીના શરીર ઉપરના બધા ઘરેણાં લઈ લીધાં. ને સ્ત્રીના શરીરના કટકા ભાંજ પડ્યા રહેવા દઈ ચાલતો ગયો ! !

તે ઉતાવળે ચાલ્યો જતો હતો એટલામાં રસ્તામાં ભાઈ મધુ મળ્યો. તેની નજર સુકાવર્ષ હુંદારા સુસાફરે ઘણી યુક્તિ કરી. પણ તેનું પાપ આગળ આવી ચડ્યું ! મધુએ તેને જોતાંજ સત્વર તેની પાસે જઈ તેને પોતાને ઘર લઈ જવાનો આગ્રહ કર્યો. હુંદારાએ જવા માટે ઘણું પછાનાં કર્યું પરંતુ મધુ તેનો હાથ ઝાલી પોતાના ઘર તરફ ખેંચવા લાગ્યો. મધુના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો. કે બિચારો સુસાફર ! મ્હારું સાધારણ જમવાનું પડતું સુકી ચાલ્યો જતો હતો ! બિચારો ઘરમાં બેસી રહેતાં શરમાયો હશે ! હર ! હર ! ” અતિથિ વસલ મધુએ તેને કાલાવાલાં કરી ઘરમાંથી ચાલ્યા જવાનું કારણ વારંવાર પૂછવા માંડ્યું. સુસાફરે ઘર પાછા આવવા ઘણીજ ના કહી. પરંતુ મધુએ પોતાની છુદ્ર સામગ્રી આરોગવાને તે મ્હાન પુરૂષ (!) ને ઘણીજ આગ્રહ કર્યો. સુસાફર કમ્પતો કમ્પતો તેને ઘર આવ્યો.

ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો પછી ભાઈ મધુએ પોતાની બહારી પત્નિના કટકે કટકા થયેલા જોયા ! તેનું સુદર શરીર લોહીથી ખરકાયેલી જમીનમાં જૂડું થઈ પડેલું જોયું ! તેના ચીકણા કાળા વાળ લોહીની નદીમાં તરતા જોયા ! પોતાની પ્રીયતમાનાં જે અંચળ નેત્રોથી તેને સ્વર્ગીય આનંદ થતો હતો તેજ નેત્રો ખૂલીઆમણું થઈ પડ્યાં હતાં ! વાંચક ! પોતાની

વ્હાડી માણ પ્રીયાની આવી ભયંકર સ્થીતિ જોઈ
કોણ કોર હૃદયનો પુરૂષ સ્થીર રહી શકે ? કોણ
મહાપુરૂષ ગુસ્સાને રોકી શકે ? કોણ પુરૂષ હૃદયની
લાગણીઓને દબાવી શકે ? અને કોણ પુરૂષ નેત્રમાં
છલકાઈ જતાં આંસુઓને રોકી શકે ? પરંતુ તે
ક્ષમાની ભૂતિ, મહાન દયાળુ, મહાન શાન્ત પુરૂષ
ભાઈ મધુએ માત્ર “છશ્વરની ઇચ્છા” એટલાજ
શબ્દો કહ્યા. લેશ માત્ર પણ હૃદયને ડગાવ્યું નહિ.
લેશ માત્ર પણ ચિત્તને ચંચળ થવા દીધું નહિ !
જે કે તેના હૃદયમાં સખત આઘાત થયો હતો.
પરંતુ ધૈર્ય, ક્ષમા, દયા ધારણ કર્યો હતો. પેલા
કમ્પાયમાન યતા સુસાદરને પોતાની પાસે બેસાડીને,
પોતે રોટલી, શાક જનાવી આપ્યું અને તેને ભોજન
કરાવ્યું ! તેણે તેને એક શબ્દ પણ કહ્યો નહિ.
કપટના કે કઠ્ઠણના હિદમારે કાઢયા નહિ ! કેલેશનાં
સામાન્ય ચિન્હ પણ તેના મનોહર વદન મંડળ ઉપર
જણાયા નહિ ! કહો વાંચક ! આટલી ધૈર્યતાનું
માનું દ્રશ્યંત પશ્ચિમના એક પણ સુધરેલા દેશમાં
મળી આવશે ? તે દેશોમાં તો નાલુકડી વાંદરીઓને
જુલું છીકતા છીંકુ પડી જાય છે ! અને જે કદાચ એક
હિંદીનેજ જરાક મારી હોય તો તેને જાહેસે પાંચ
ચીસ માણસોના છવ જોખમમાં આવી જાય
તો પછી એકાદ સ્ત્રીનું ખુન થયું હોય તો
પીડીજી શું ? એકાદ કુતરોને મારવામાં આવે તો
મારનારના છવ મુરઠેલીમાં આવી પડે છે ! અર્થાત્ત
! દેશોમાં સ્ત્રીઓને સાતમે. આસમાન ચડાવી
ડવામાં આવે છે ! દયા અને ક્ષમા જોવામાં આવતાં
હાય તો તે માત્ર તેમની છલમાં ! દત્તિહાસમાં
માઈ મધુ જેવું કોઈ દ્રશ્યંત આંખેજ નેવામાં
આવે છે.

મધુની આટલી બધી ઉદારતા અને ક્ષમા-
છીજતા નેવાથી પાપાણુ જેવી કુટેવવાળા હુંદારા
સુસાદરનું મન પીગળી ગયું. તેણે જે પાપ કર્મ
કર્યું હતું તેને માટે પશ્ચાતાપ પામી તેનું હૃદય જળવા

લાગ્યું. તે તાપથી બળતાં બળતાં તેણે જે હાથ
જોડી મધુ પાસે ક્ષમા માંગી ! તેણે પોતાના
ગુરૂની પાસે લઈ જવા માટે મધુને ઘણો આમ્રક
કર્યો. મધુએ તેની ઉકેટ ઇચ્છા જોઈને ગુરૂ પાસે
લઈ ગયો. ગુરૂએ બધી વાત સાંભળીને હુંદારા
સુસાદરના મનનું આવું પરિવર્તન થયેલું જોઈ તેને
ગુસ્સાની ક્ષમા કરી અને તેને પવિત્ર શીખ ધર્મની
દિશા આપી. તે હુંદારાએ તેજ વળતે, પાપ કર્મ
નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. આ ખરો જનાવ શીખ
લોકોના છઠ્ઠા ગુરૂ મહાત્મા હરગોવિંદના વળતમાં
બન્યો હતો.

વાંચક ! પાપી મનુષ્યોનાં પાપ કર્મ છોડાવવા
માટે અને તેને સુધારવા માટે મહાપુરૂષોએ ઘણું
સહન કરવું જોઈએ. પોતાનું નુકશાન પણ વેંકવું
જોઈએ. ભાઈ મધુના ઉદાહરણથી અમારા દેશના
તેમજ પશ્ચિમ તંત્રના મનુષ્યો કાંઈ શીખશે તો
એકંદરે દરેક વતિઓને અને દરેક દેશોને ફાયદો
થશે. “ભૂડી નયો અને ક્ષમા કરો” આ અંગ્રેજ
કહેવત ખરી છે. તે પ્રમાણે વર્તવું એજ સફળતાનું
ભૂખળું છે.

મકરંદ.

સ્વદેશીની ફત્તેહ.

૭

ભરતખંડનો હુમ્મર ઉલોગ પડી લાંગ્યો છે. આ દેશની પ્રજા દિવસે દિવસે કંગાલ હાલતની થતી જાય છે. પરંતુ જે દેશ એક વખતે અધમ હાલતે પહોંચે છે તેજ દેશ એક વખત પાછો ઉન્નતિના ઉચ્ચા શીખર ઉપર ચઢે છે. સમય પરિવર્તનશીલ છે. જડ અને ચૈતન્ય વસ્તુઓની સ્થિતિ પણ બદલાતી જાય છે. પ્રત્યેક વસ્તુઓની ચઢતી પડતી થયેલ જોઈએ. એ તો ઈશ્વરના ઘરનો જ કાયદો છે. સંસારમાં અનેક રિત રીવાજો થઈ ગયા છે. તેપણું બધાં એક સમયે બદલાતા ગયા છે. મોટા મોટા અહુકારી રાજાઓ, મોટા મોટા અહુકારી શ્રીમતો, મોટા મોટા અહુકારી તપસ્વીઓ, મોટી મોટી આડંબર કરનારી સ્ત્રીઓ, જે બધાંનો અહુકાર, એક સમયે નાશ પામ્યો છે. એ બધાંને અહુકારને લીધે એક સમયે પસ્તાવું પડ્યું છે. એજ સમયનો મહિમા છે. ભરતખંડની પ્રજા ઘણાં વરસો થયાં પોતાના જાતિ-સન્માનને, પોતાના જાતિ-અભિમાનને અને પોતાની જાતિ-રક્ષાને ભૂલી ગઈ છે. એકય અને સ્વાભિમાન, એજ દરેક જાતિનાં ઉન્નતિ સૂત્રો છે. ભરતખંડની પ્રજાના હૃદયમાં તે દુષાઈ રહ્યું હતું. નામદાર વૈસરાય કર્જન બહાદુરનો અનહુદ ઉપકાર થયો છે. એ કૃષ્ણ મહારાજે અર્જુન જેવા ભરતખંડને પોતાની દ્વૈત ભાવના-માંથી અદ્વૈત ભાવનામાં લાવી મૂક્યું છે. તેણે સ્વાભિમાન, સ્વસન્માન અને સ્વરક્ષા કરવાની શીખામણ આપી છે. જેઓ તે મહારાજને નિદ્રે છે તેઓજ પસ્તાશે. એવું અંમારું માનવું છે. જે લોઈ લિટને ન કર્યું અને જે લોઈ કેનિંગે ન કર્યું, જે લોઈ રિપને ન કર્યું, અને જે કોઈ ગવર્નર કે વૈસરાય લલિત્યમાં પણ લાગ્યેજ કરશે તે ઉત્તમ કાર્ય નામદાર લોઈ કર અને કર્યું છે. હિંદુસ્થાનની સ્વાભિમાન ભૂલેલી પ્રજાને સ્વાભિમાન શીખવ્યું છે, પોતાના

હુમ્મર, ઉલોગ ઉપરનો ખ્યાર ભૂલેલી પ્રજાને તે ખ્યાર શિખવ્યો છે. અને તેનેજ પ્રતાપે આજે હિંદુસ્થાનને ખૂણે ખોચરે પણ સ્વદેશી વસતુઓ વાપરવાનું અભિમાન ફેલાઈ રહ્યું છે. “સ્વદેશ” એ શું કોઈ જડ કે ચૈતન્ય પ્રાણી છે તે કોઈ જાણતું પણ નહોતું છતાં આજ તેજ લોઈ બહાદુરના પ્રતાપે હિંદની પ્રજા “અમારું ખ્યારું હિંદુસ્થાન” કહેતાં શિખ્યું છે.

હિંદુસ્થાનની પ્રજા જે કાંઈ શીખી છે તે માત્ર મોઢેથીજ નહિ પણ તેણે વ્યવહારમાં પણ તેજ પ્રમાણે વર્તવા માંડ્યું હોય એવું જણાઈ આવે છે. હિંદુસ્થાનમાં પરદેશી કાપડ-મેન્ચેસ્ટરથી આવે છે. મેન્ચેસ્ટરના કાપડીયા વેપારીઓ દર વર્ષે લગભગ બે અબજ રૂપિયાનાં વહાણોને વહાણો ભરી જાય છે! પરંતુ હમણાં ચાર વર્ષથી તેમને પડતો તકાકો ઓછો થતો જાય છે! મેન્ચેસ્ટરના વેપારીઓની મંડળી તરફથી પ્રકટ થતા “મંથલી રેકોર્ડ” નામના માસિક પત્રનું વર્ષ, તા. ૩૧ મી માર્ચ ૧૯૦૬ ને દિવસે પૂરું થાય છે. તેમાં નીચે પ્રમાણે રિપોર્ટ પ્રકટ થયો છે. તે ઉપરથી જોઈ શકાય કે દર વર્ષે હિંદુસ્થાનમાં વિલાયતી કાપડ ઓછું આવતું જાય છે. અને ૧૯૦૮-૧૯૦૯ માં તો લગભગ ૩૩ ટકા જેટલું ઓછું આવ્યું છે. એ હિંદુસ્થાનની પ્રજાને મોટે એક સારી આશા થતાવી આવે છે.

સાદાં લુગડાં સુખંધ.

સન

૧૯૦૬-૪૨ કરોડ ૨૦ લાખ ગજ.

૧૯૦૭-૪૧ કરોડ ૬૦ લાખ ગજ.

૧૯૦૮-૩૯ કરોડ ૭૦ લાખ ગજ.

૧૯૦૯-૨૭ કરોડ

કલકત્તા.

૧૯૦૬-૧ અબજ ૧૭ કરોડ ૪૦ લાખ ગજ.

૧૯૦૭-૧ અબજ ૫ કરોડ ૬૦ લાખ ગજ.

૧૯૦૮-૧ અબજ ૭ કરોડ ૫૦ લાખ ગજ.

૧૯૦૯-૯૨ કરોડ ગજ.

કરાંચી.

- ૧૯૦૬—૧૫ કરોડ ગજ.
 ૧૯૦૭—૧૭ કરોડ ૨૦ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૮—૨૨ કરોડ ૬૦ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૯—૧૩ કરોડ ૨૦ લાખ ગજ.

૨ ગીન લુગડાં—સુખધ.

- ૧૯૦૬—૮ કરોડ ગજ.
 ૧૯૦૭—૧૭ કરોડ ગજ.
 ૧૯૦૮—૨૨ કરોડ ૬૦ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૯—૧૩ કરોડ ૨૦ લાખ ગજ.

કેલકેન્તા.

- ૧૯૦૬—૭ કરોડ ૧ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૭—૫ કરોડ ૭૪ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૮—૧ કરોડ ૧૦ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૯—૪ કરોડ ૬૭ લાખ ગજ.

કરાંચી.

- ૧૯૦૬—૪ કરોડ ૧૨ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૭—૩ કરોડ ૨૪ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૮—૪ કરોડ ૨૬ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૯—૨ કરોડ ૬૯ લાખ ગજ.

છીંટ સુખધ.

- ૧૯૦૬—૧૨ કરોડ ૫૫ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૭—૧૨ કરોડ ૫૮ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૮—૧૨ કરોડ ૧૦ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૯—૮ કરોડ ૬૬ લાખ ગજ.

કેલકેન્તા.

- ૧૯૦૬—૮ કરોડ ૬૫ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૭—૪ કરોડ ૮૦ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૮—૭ કરોડ ૩૦ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૯—૪ કરોડ ૯૫ લાખ ગજ.

કરાંચી.

- ૧૯૦૬—૧ કરોડ ૩૪ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૭—૧ કરોડ ૧૭ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૮—૧ કરોડ ૪૮ લાખ ગજ.
 ૧૯૦૯—૪ કરોડ ૭૯ લાખ ગજ.

આ રિપોર્ટ ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે ઇ. સ. ૧૯૦૬ થી હિંદુસ્થાનમાં મેન્ચેસ્ટરનો વિલાયતી માલ દિન પ્રતિદિન બહુ ઓછો આવતો થયો છે. સ્વદેશીના હિમાયતીઓ એ લખીને, પોતાના પ્રયાસને સુક્ષિત થતો નેમને, આનંદ પામ્યા વગર રહેશે નહિ. આ બધું કૃષ્ણ સ્વદેશી આંદોલનનું છે. જેટલો માલ મેન્ચેસ્ટરથી ઓછો આવતો ગયો છે તેટલોજ માલ હિંદુસ્થાનની બનાવટનો વધારે વપરાયલો હોવો નેમએ. કારણ કે ૧૯૦૬ ની સાલથી હિંદમાં મીલ ઉદ્યોગ તો શું પણ ખીલ દરેક ઉદ્યોગો વધવા લાગ્યા છે. અને તે ઉદ્યોગ કરનારાઓ સારા નફા કમાવા લાગ્યા છે. હિંદુસ્થાનની ૩૦ કરોડની પ્રગતિ એક મન, એક પ્રાણ અને એક ધ્યાનથી પોતાના દેશનોજ માલ વાપરવા લાગશે તો ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય છે કે દરેક પરદેશી માલની આવક ઓછી થઈ જશે. જે પ્રમાણે પરદેશી કાપડ ઓછું વાપરવામાં આવે છે તેજ પ્રમાણે હવે આ દેશનું અનાજ પરદેશ અંદાવતાં આટલું નેમએ તો કરોડો ગરિષ હિંદીવાનો દુકાળના વારંવારના દુઃખમાં સપડતાં ગયી જશે. અને એક દિવસ પાછો એવો જલદીથી આવી પહોંચશે કે જે દિવસે હિંદુસ્થાન ધન, ધાન્યથી પરિપૂર્ણ કહેવાશે. અને દરેક દિશામાં હિંદુસ્થાનનો જય જયકાર કહેવાશે.

ધનુર્ધારી.

एक योगीનો चमत्कार !

૨

મારા દેશના યોગી લોકો કેવી અદ્વિત નિધા બળે છે તેનાં અનેક ઉદાહરણો હવે પથ મળતાં જાય છે. એક સમય એવો હતો કે તે સમયે એવા અનેક યોગીઓ અને ઋષિઓ હતા કે જેઓ પોતાના આત્મા બીજાના શરીરમાં પેસાડી અથવા મરેલાં માણસોના આત્મા ઇવત્તાઓના શરીરમાં પેસાડી મરણ મુગ્ધ પ્રતો પૂછી શકતા. બીજાના મનની ધારેલી વાત તરતજ કંડી આપતા અને તેનો ઉત્તર પણ આપતા. પોતાનું કિંવા બીજાનું ઘરનું શરીર બદલી પોને કિંવા બીજાને જીવાન બનાવી દેતા. હમણાંના સુધેરેકા જમાનામાં એ બધી વિદ્યાઓનાં નામો પણ સુધેરેકાં થઈ ગયાં છે. મેસમેરિઝમ, હિપ્નાટિઝમ વિગેરે વિદ્યામાં હોશીઆર બનેલા-પંડી તે પૂરી જાણવા હોય કે નહિ તે તો જાણવાન બળે ! એવા માણસો જ્યાં ત્યાં પેસા કમાયા માટે અનેક જાતના રંગ દંડ કરે છે ! પરંતુ જેઓ ખરા યોગીઓ છે, હવે પણ યોગીનાં સ્વમત્તરિક વિધ્યાઓ બળે છે. તેનાં ઉદાહરણો આપણને મળતાં જાય છે કારે આપણી પ્રાચીન વેદ વિદ્યાની ખરી ખુબીનાં વસોગાન કરવાની તક મળે છે. અને ઋષિ મુનિથી લેરી શારત-શ્રીમને, ગદગદ કંઠે ઇવત પ્રણામ થઈ જાય છે. હમણાં એક એવાજ યોગીના સમકારની વાન બહાર આવી છે. અમૃતસરના “ઉપદેશક” નામના પત્રમાં પંડિત અમરનાથ શાસ્ત્રીએ આ લેખ લખ્યો છે. અને તેજ પંડિતજીએ, આ અમલકાર પોતાની નજરે જોયો છે એવી ખાત્રી આપે છે. તે યોગીજીજનો અદ્વિત અમલકાર અમે પંડિતજીના શબ્દોમાંજ નહિ પ્રકટ કરીએ છીએ.

“ જગજગ છ સાત વર્ષથી એક અગ્નિનાથ નામનો યોગી, દર વરસે વૈશાખ મહિનામાં, જમ્મુ આવતો હતો. નગરથી બે માઈલ વેગળે, ત્યાં નદીના કિનારા ઉપર તેમને સુકામ મળેતા. મહારી સાથે તેમની ધાડી મિતતા હતી. યોગી નિઃસ્વાર્ધ અને રતતર દિનના રૂઝા પુકડે હતા. તેમજે ઘણી વખત અસરકારક અત્યા ટુચકા બતાવ્યા હતા. તે ટુચકા બતાવવામાં સરળ હતા પણ તે ઘણ

સમયાણુ જેવા અસરકારક હતા. યોગીની ઉંમર જગજગ ૭૦ વર્ષની હતી. તેમનું શરીર ઉષ્ટ પુષ્ટ હતું.”

જે વર્ષ થઈ ગયાં હતા. યોગી હરિદારથી જમ્મુ આવ્યા હતા. પરંતુ આ વખતે મને જાણ્યું કે તેમનું શરીર બધું દુર્બળ થઈ ગયું છે. મેં કાગળ પુછ્યું ત્યારે કહ્યું કે: “ આ વખતે હરિદારમાં કેટલાક મિત્રો મળી ગયા તેથી તેમજે દારૂ બધું પિવડાવ્યો, તેથી જાની યોગી ગઈ. હવે આ શરીર નકામું થઈ ગયું છે.” હવે યોગીએ કહ્યું કે: “ હવે શરીર બદલવું પડશે.” યોગીના આ શબ્દોથી મેં જાણ્યું કે તેઓ મરણ પામવાની વાત કહે છે. પરંતુ એક દિવસ એકાન્તમાં તેઓએ મને કહ્યું કે: જો તું મહારી એક વાન મનમાંજ રાખે અને કાંઈ બીજાને કહે નહિ તો હું મહારો વિચાર લેને જાણુ.” મેં કહ્યું કે: સુધારી કહો. હું કદી પણ કાંઈ કહીશ નહિ.” મહારા શબ્દો ઉપર વિશ્વાસ ગ્રાપીને યોગીએ કહ્યું કે: સીક, આજે સાંજે એક બાટલી દારૂ, એક પ્યાલો લરીને માંસ અને એક પ્યાલો લરીને ખીર મારી પાસે લાવજો. મેં તેજ પ્રમાણે કર્યું. તમે વરતુઓ લેખને હું સન્ધ્યા વખતે યોગી પાસે ગયો. તે જોઈને યોગી તરતજ ઉઠ્યા અને મને સાથે લેખને કચ્છરતાન તરફ ચાલવા લાગ્યા. આ સમયે અરધી રાત વીતી ગઈ હતી.

એ દિવસે નગરમાં એક રંગેરજનો જીવાન હોદ્દાર જાણુદીન મરણ પામેલો હતો. તે હોકારો ધવો ખુબ જોર અને જીવાન લઈ હતો. તેની સાંદર્ધતાથી આખું ગામ તેને જોળાવતું હતું. કચ્છરતાનમાં જમ્મને યોગી રાજ પેલી કચ્છ જાગળ આવી પહોંચ્યા. યોગીએ મને તે કચ્છથી છ ગજ વેગળે જોડીને મહારી આસપાસ એક ચક્ર બનાવી દીધું. અને કહ્યું કે: હું લેને ગમે તેટલો જોવાયું તોપણ તું આ ચક્રથી બહાર નિકળતો નહિ. દારૂ લાગે કર તો આ દારૂ વિગેરે ત્રણ વરતુઓ એક પડી એક મને આપી દેજો.”

ત્યાર પછી યોગીએ કચ્છની બાજુની જમીન ચોરસ ખોદી. પછી સુવકની કચ્છ ખોદી તેમાંથી જાણુદીન (યુવક) નું સુગંધ બહાર કાઢી પોતે ચોરસ ખોદેલી જમીન નમાં સુકાડી દીધા. તે પછી કચ્છની ઉતર બાજુએ જગજગ પાંચ ગજ વેગળે ચોડીક જમીન ચોરસ ખોદી અને તેના ઉપર પોને સુઈ ગયા. આજ્ઞા કલાક પછી તેનું શરીર તરડવા માંડ્યું. મોઢામાંથી જમ્મ

ચિત્ર માળા.

૧ ન્યાય મૂર્તિ ચંદાવરકર-જન્મ.

આજના અંકના મુખ પૃથ ઉપર અમે કેરિસના આગલા એક સુસ્ત હિમાયતી, ન્યાયમૂર્તિ રાનાર અને જસ્ટીસ તેલંગ જેવા રાની, ઉદાર અને પરાયકારી દેશ લોકોનાં વચનામૃતને હૃદયના કેન્દ્રમાં સ્થાન આપનાર, પ્રાર્થના સમાજ-અહો સમાજના એક મહાન ઉપાસક, વિદ્વાન, રાની અને શુદ્ધિશાળી, ન્યાયમૂર્તિ શ્રીયુત ચંદાવરકર જન્મની છબી ભેટ આપીએ છીએ. ન્યા. મુ. ન્યાયાસન ઉપર આવતાં પહેલાં કોન્સેસમાં ઉલટથી લાગ લેતા હતા એટલું જ નહિ તેઓનું પ્રમુખપદ ઉપરથી થયેલું ભાષણ ખાસ વાંચવા અને મનન કરવા જેવું છે. મુખ્ય ઘલાકામાં જન્મ નહિં હોવા છતાં તેઓના આયુષ્યને મોટો ભાગ મુખ્ય ઘલાકાના કર્મક્ષેત્ર મુખ્યમાં જ ગયો છે. તેઓશ્રી હમણાં મુખ્યની હાઇકોર્ટના જજના આધે ઉપર ખી-રાજે છે. અને તેમ છતાં પણ પ્રાર્થના સમાજના નિયમો સુસ્ત પણે પાળે છે. તેમના હૃદયમાં “કોર્પસ” વાદના પડધા ધુમી રહ્યા છે. પ્રજાની સાથે રાજકીય સિવાયનાં કામોમાં બેળાઇ જઇને તેઓશ્રી પ્રત્યેક પ્રસંગે મદદ કરતા રહ્યા છે. તેઓનું જીવન મતાન્ત પણ અમે લખાણથી-હવે પછીના અંકમાં આપવા માંગીએ છીએ જેથી વધુ લેખ લખતાં અટકીએ છીએ. નામદાર સરકારે દેશીઓને જે કેટલાક મોટા આધેષાઓ આપ્યા છે તેમાં મુખ્યની હાઇકોર્ટમાં જસ્ટીસ બદરદીન પઝી તેઓને જજ બનાવી પોતાનું પ્રમાણિકણ બજાવી રાખ્યું છે તે પ્રજાને સંતોષ લેવાને એક ઉદારણુ રૂપ છે. મુખ્યની પ્રેસીડેન્સી એસોસિયેશન તરફથી તેઓશ્રીને ઇન્ડિયન લાઇસન્સ ક-રવા મોકલ્યા હતા. તે વખતે પણ તેઓએ આ દેશની સ્થિતિના આભેલુખ ચિંતા રજુ કર્યો હતો. ન્યા. મુ. ચંદાવરકર એક સંવસિત ભાષણ કર્યો અને અસરકારક લેખક છે. તેઓશ્રીએ વર્તમાન પત્રના તંત્રીનું પણ કામ કર્યું છે. તેઓના હૃદયમાં આ દેશની પ્રજાની ખરી સ્થિતિ રહી છે. પરંતુ હવે જ્યારે તેઓ સરકારી નોકરીમાં જોડાયા છે ત્યારે સરકારી નિયમ પ્રમાણે તેઓ પહેલાં સ્વતંત્ર હતા તે વખતના જેવી ઉલટથી આ દેશની રાજદ્રારી કીધાચાલમાં વધારે લાગ લેતા નથી. છતાં પણ તેઓ સંસારિક સમાજમાં લાગ લઇ પ્રજાનું કલ્યાણ ચલાવવા માગે બતાવી રહ્યા છે એટલું પણ આનંદ દાયક છે.

૨ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ.

૧૮ મી સદીના પ્રારંભમાં ઉદય થયેલા મહાતુલાવા, રાજર્ષિ અને કર્મવીર મહાત્મા, નેપોલિયન બોનાપાર્ટની છબી, આજના અંક સાથે ભેટ આપતાં અમને ધણો આનંદ થાય છે. જગતના જેટલા કર્મ વીરોનાં જીવન ચરિત્રો અમે વાંચ્યા છે, તેમાં નેપોલિયન બોનાપાર્ટ ૧૮ મી સદીના, પશ્ચિમ દિશાના દેશોના પહેલા વર્ષોના વીર હોતા એમ કહ્યા વિના ચારે એમ નથી. એ મહાવીર પુરુષે પોતાના જીવન પ્રવાહને વર્ષોની આખંડ ધારાઓ પેટ વેહેવડાવી જગતના કર્મવીર પુરુષોની છાતીને શ્વાસિત કરી નાંખી હતી ! મહાસાગરમાં, ગરબીનું જોર વધતાં જે તરંગો ઉઠીએ છે તેને જોતાં જ કાપર માણસોની છાતી ધડકા બળે છે. તેમ મહાપુરુષ નેપોલિયનની પ્રચંડ વીરતા—સાહસ—જેઈ તે વખતના પશ્ચિમ દેશના-જ નહિ પણ પુર્વ દેશના સુદાં—રાજાઓનાં અંતઃક્રયમાં સખત બીક પેસી ગઈ હતી, એક સાધારણ લશ્કરી સિપાહીમાંથી સેનાપતિ, કમાન્ડર અને છેવટે રાજગાદી ઉપર બેસી બીજા રાજાઓને યથથ ધુળવવા, એ કાંઈ સાધારણ શ્રદાબાનનું કામ નથી પણ જેના હૃદયમાં આત્મજ્ઞ છે, જેના હૃદયમાં પોતાનાં કામો ઉપર અધ્યા છે અને જેને સિધ્ધિ મેળવવાની ઉમ ધમ્કા છે તેજ મહાપુરુષ દર્શિવચસામાંથી રાજ બને છે. સાધારણ રિય-તિમાંથી અસાધારણ સ્થિતિમાં જઈ પહોંચે છે.

નેપોલિયન બોનાપાર્ટ એ અદારમી સદીના પ્રારંભ સમયમાં એટલે ઇ. સ. ૧૭૬૯ માં ફ્રાન્સના કેરિફાએટના આન્સરિયો ગામમાં જન્મેલા હોતા. એક ખુલાસાં જન્મેલા પુરુષને તે વખતે કોઈ બાળી શકતું નહોતું કે તેના કમો જગતની છાતીને ધુળવી નાંખશે. તે વખતે કોઈને ખબર નહોતી કે આ સિપાહી છેકરો, અનેક રાની અને શુધિશાળી રાજ કર્મચારીઓના શુદ્ધ જ્ઞાનને આજીવી જઈ સર્વ ક્રેટ જ્ઞાની-શુધિમાન મણારો. અને તે જગતના બિ-કણ માણસો માટે સાહસ અને ધૈર્યતાનું એક મોટું ઉદા-હરણુ સુકી જશે. એ મહાપુરુષના કર્મના-પ્રારંભથીજ તેણે પોતાના ક્રાન્સ દેશનું લડતું શરૂ કર્યું અને તેને બીજા રાજાઓના ત્રાસમાંથી બચાવ્યું હતું. ફ્રાન્સ રાજાઓની શહાંસ લેવું કરી રહ્યું જાનિમાં લડી વડીને તેમના પરાજય કર્યો હતો પોતાના ક્રાન્સ દેશની રાજસત્તા અને રાજનું ક્ષેત્ર ફરી વધારી ક્રાન્સને જગતનાં રાજાઓમાં ક્રેટ બનાવી મુક્યું હતું. એટલું જ નહિ પણ પ્રસિદ્ધ વોટરુની લડાઈ વખતે તેણે પોતાની દીર્ઘ દ્રષ્ટિ અને આહુ શક્તિનો પશ્ચિમ આપવા માટે બર-

કેના ઢગલાવાળા આદેસ પર્વતને ઝોળીંગી જઈ ને મહા-
ન પરાક્રમ બતાવ્યું છે તે માટે આપું જગત-પછી
ભલે તેમાં તેના દુરમતો પણ હોય છતાં તે પછુ-
તેને ધન્યવાદ આપ્યા વિના રહેતું નથી. એજ તે-
મહાપુરુષનાં કર્મે ક્રાન્તીની ગાદીને, ક્રાન્તના રાજ-
સુકૃતને અને ક્રાન્તની પ્રગ્લને જગતના ઇતિહાસની
દ્રવિમાં " સમય " પણ અપાવ્યું છે. ઇતિહાસ સુ-
ક્ત કંઈ કહે છે-આજ સુધી, પશ્ચિમના બીજા કોઈ-
પણ રાજ્યે તેવું " સમય " પણ બતાવ્યું નથી
અને તેવી કીર્તિ મેળવી નથી. તેમજ તેવું સાદસુ,
તેવું વિરલ અને તેવી આત્મ શ્રદ્ધા બતાવી નથી.
તેવી દેશભક્તિ અને તેવી લોકપ્રીયતા પણ બતાવી નથી."
આ મહા પુરુષ એક વખત બળવાન રાજ થયો
હતો. સમયના બદલાય સાથે તેજ એક વખત સેન્ટ હેલી-
ના નામના બેટમાં કેદી તરીકે વિચાર કરતો બેઠો છે. આ
પત્રમાં રા. રા. " મકરંદ " તરફથી " ક્રાન્તી સ્વ-
તંત્રતા " નામના ઇતિહાસિક લેખ લખાવાનો છે અને
તે લેખના નેપાલીયન જોનાપાર્ટવું જીવન મતાન્ત ઉપરાંત
ક્રાન્ત દેશને બધા ઇતિહાસ લખાવાનો હોવાથી આ સ્થળે
અમે વિશેષ લખાણ લખી સુન્દરિકતી કરીશ નહિં.

૩ આદિશ્વર ભગવાનની મોટી હુંક-પાલીતાણા.

હિંદુસ્તાનમાં આમાજ જેન બાઈઆના કેટલાંક પ-
વિત્તિર્થ થયો છે. એ તિર્થ રથોમાં જઈ, ત્યાંની યાત્રા
કરી, ધાર્મિક જાન બાઈઆમન, વચન અને કર્મની શુધ્ધિ
કરે છે. તિર્થ રથોમાં જઈ ચોજ મજા કરી એ કાંઈ
તિર્થ કરનાર સાધક ગણાવું તેની પણ લેખ યોગી, તપ-
સીઓની પર્નકૃતિમાં જઈ મનુષ્ય પોતાની જીંદગી સફળ
કરવા માટે કેટલાંક પ્રયોગો કરે છે. કેટલાંક દિનિવ દમન
કરી, મનને સંયમ કરી, કર્મમાં પ્રવેશ યજ, ઉપરોપાસના
કર્યામાં લાગી જાય છે. તેમ આ રથોના પણ મનુષ્યને
માટે એક પ્રકારના યોગમાં ચોજે છે. જેઓ યોગમાં પ્રવેશ
થાયછે-પરંતે તે નાનો કે મોટો તેઓ-જીંદગીનું ખેલ ને
અખંડ અવનત સુખ તે ચોગે છે. આ નંદર સં-
સારમાં જન્મ પામીને અવિનશ્વર ને પરમ આનંદ. તે
પરમ દયાળુ, પરમ દયાળુ પરમાત્માનું આન પામ્યા કરી
સંસારમાં દુરનર ચર્મમાં થઈને અવનત સુખ ધામમાં જઈ
પહોંચે છે. સંસારિક કાર્યોમાં-પ્રપચ, પાપ અને પવિત્ર-
તાના પાપામાં-પરમાં-ગોસી સ્ત્રીને જેઓ રાત, વાણી અને
કર્મ વડે અનેક પાપ કર્યો કરે છે તેઓને એક દિવસ પણ
પાપ ધાવાની દષ્ટા થાય છે. અને તે દષ્ટા બળવાન
થતાં આવાં આવાં પવિત્ર તિર્થ રથોમાં જઈ એકાંતમાં
એક દિવે, પરમાત્માની ભક્તિ કરાની અને પોતાના
અપરાધોની ક્ષમા માંગવાની દષ્ટા થાય છે. પોતાની તે
દષ્ટા પરિવૃત્ત કરવાને આવાં અનેક તિર્થ રથો હોય છે.
અને લાં જીવને મનુષ્યો દષ્ટાત્સાર મેળવવા રક્તિસંન
થાય છે. આપણે પણ દાખલોએ નેચા છે કે અમુક
જન્મ બાઈઓ અમુક અમુક રીતે દષ્ટરને સ્વાસ્થકાર

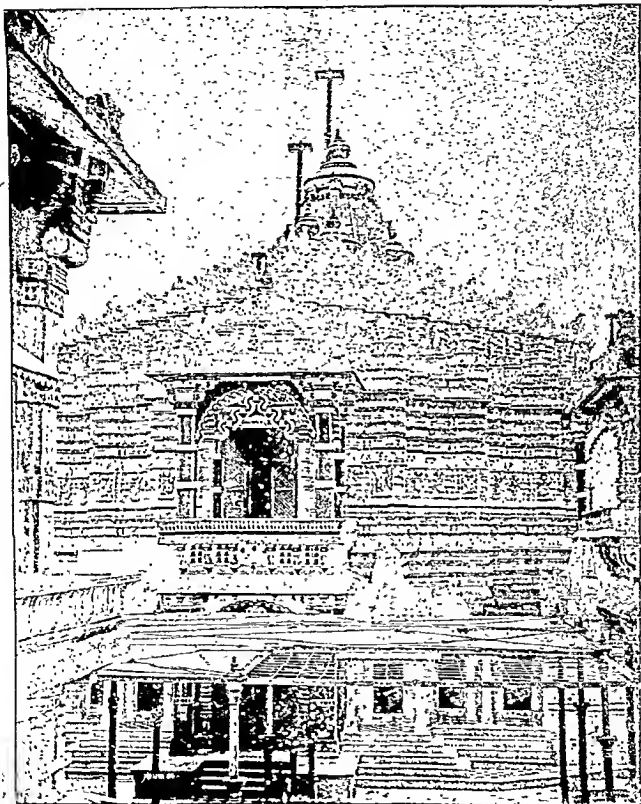
કર્યો અથવા છાંરે તેને અમુક રીતે સ્વાય કરી. પરંતુ
દમણી કાળજીને પહેરો છે. દમણી તો યજ્ઞ માણસો
તિથ રથોમાં જઈને પણ પાપનાં પોટલાં બાંધે છે. પાછી
તાણામાં આવેલી આદિશ્વર ભગવાનની ટુકે ઉપર જઈ ને
જેન બાઈઓ મન, વાણી અને કર્મના દોષ દાગોરો અને
એક વિતે દેવનું અને દેશનું કલ્યાણ દષ્ટરો, તેનું જ
જીવન સાર્થક થશે. કાશીવાવાડમાં પ્રવાસે જનાર બધુઓને
અમે શોવું જનાર હુગર ઉપર આવેલી આ ટુકે નેચારી
ભગવાન કરીએ છીએ.

૪ નજરાનાં દમયંતીને તજી જાય છે.

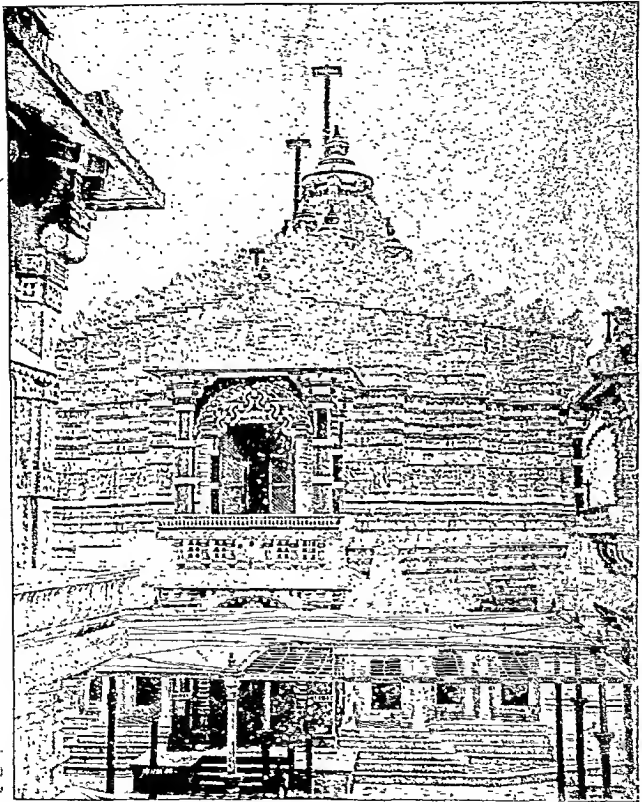
હિંદુસ્તાનના પ્રખ્યાત ચિત્રકાર રાજ સચિવમોના
ચિત્રરેલા ઉપલા ચિત્રમાં, વિદર્ભદેશના પ્રતાપી નળરાજ
પોતાની પતિમતા પતિને તજી આવ્યા જાય છે તે બતા-
વ્યું છે. શાપના પ્રતાપથી નળરાજ કુરૂપ થયું. ચિત્ર
ભમ થઈ, જગલે જગલે બટકે છે. તેની સતિ પતિ
પણ તેની સાથે સાથે રહી પોતાના પતિમતપણાને નળવ-
વા થત કરી રહી છે. નળરાજની પાછળ કળિ નામનો
એક દેવ, તેને સતાવવા લાગ્યો છે. કળિ નળના હૃદયમાં
પ્રવેશ કરી દમયંતીને જગલમાંનું ટળવળતી સુકી નળ-
રાજને ન્દામી બનાવી છુપિય સુઝાડે છે. નળરાજ તેને
અધરારે એકસી સુકી, પહેરેલા એક વસ્ત્રમાંનું અસંધું
કાઢી લઈ પોતે તેજ દિશામાં ન્દામી જાય છે. આ દંત ક-
થાને લઈને ઉકત ચિત્ર દોરાયું છે. ધન્ય છે રાજ સચિવમોની
પીંછીને, તેણે આ ચિત્રને ચિત્તાર્થક રાખ્યું છે.

૫ દમયંતીની વિરહ દશા.

આ બીજું ચિત્ર પણ તેજ પ્રખ્યાત ચિત્રકારનું બ-
નાયેલું છે. નળરાજના ન્દારી જવા પછી પતિમતા, સતિ
દમયંતીની જે ખેડકારક રથોતિ થાય છે. તે આ ચિત્ર ને
વર્ણી જતાય છે. પતિ વિગોને લીધે તેનું હૃદય ઉદારીન
થઈ ગયું છે. તેના સુખ ઉપર એક દુઃખની ગાલીર છાંયા
પથારી ગઈ છે. છતાં આ વખતે તેણે કેના આશય ચો-
ખા છે? અનાય બીખારણી જેવી થઈ રહેવા છતાં
તેણે જગનની પતિમતા સ્ત્રીઓને શુ. શિષ્યનું
છે? પતિથી વિમુખ થયેલીની સુખ મુદ્રા ઉપરથી
જાણ્યું આવે છે કે: આ જગતમાં અનાયને નાથ, અજ-
ળું બળ, અને અસહાયને સહાયક, તે સર્વ શક્તિમાન
પરમાત્મા છે. મનુષ્યને જ્યારે કાંઈને આપાર નહોત,
કાંઈની દયા મળતી નહોત ત્યારે માત્ર તે પરમાત્મા ઉપર
ભરોંગો રાખવાથી તે આશય આવે છે. તે સહાય થાય
છે અને તે દયાનાં અપ્રમુખ ચિંદુઓનો વરસાદ વરસાવે
છે. નજ દમયંતીની કથા જેઓએ વાંચી છે તેઓને ખજાર
છે કે એ પતિ પતિએ જોઈદ જાણે વેળાં છે છતાં પર્વ
છેડી નથી. ત્યારેજ તેમની જ્ય થયો છે. રવજના દેવોએ
પણ તેમને રવાન આપ્યું છે. મનુષ્ય માટે આવાં સુખ
વિચારું અવરોધન અને અનુકરણ કદ્યું નેહ્યું.

श्री आदिश्वर भगवाननी सोटी दुंक-पालीताणा.

श्री आदिश्वर भगवाननी मोदी दुक-पालीताणा.

સ્પેનની સ્વતંત્રતા.

ત્યાં ર પછી શું થયું?—છેલ્લી લડાઈમાં પરાજય મેળવ્યા પછી ગાદશાહ ફિલિપ નિશાં હૃદયે માત્ર બે વરસ જીવવા પામેયો. ૧૫૬૮ ની ૧૩ મી સપ્ટેમ્બરે તેનું મૃત્યુ થયું. તેનો પુત્ર ૩ બે ફિલિપ રાજ ગાદીએ બેઠો. તેની સાથેજ ચારે દિશામાં યુદ્ધવાનો અગ્નિ બળી ઉઠયો. પૂર્વના પુરૂષોએ અશેષ યત્નો વડે જે સમળા દેશો મેળવ્યા હતા તેમાંના કેટલાક ત્રીજા ફિલિપે ધીમે ધીમે ગુમાવ્યા. ઇ. સ. ૧૬૦૬ માં સ્પેનમાંથી “ મોરીસકસ ” નામની ખેડુત જાતિને બોયકોટ કરવાથી ખાવાનું અનાજ મળતું સુરકેલ થઈ પડ્યું. હાથેજ હુકેશમાં હેશ ડૂબવા લાગ્યો. “ બરગો ” નામનો રાજવંશ યુદ્ધવાખોર થઈ ઉઠયો. અને “ મારમર ” ડ્યુક સ્વતંત્ર થઈ બેઠો. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૬૨૧ માં ચોથો ફિલિપ અને ૧૬૬૫ માં બીજા ચાર્લસ ગાદી પર બેઠો. તેમના પછી તે સ્પેન રાજવંશનો ઉત્તરેજ થવા આવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૦૦ માં ફ્રાન્સના રાજા જોહાન લુઇસો પોત “ ગુરગો ” ના વંશનો પાંચમો ફિલિપ સ્પેનનો રાજા થયો. ઇ. સ. ૧૭૨૪ ના કેટલાક મહિના સુધી એ વંશનો પહેલો લુઇ, રાજાની ગાદી પર બેઠો હતો પરંતુ ત્યાર પછી ફરીથી પાંચમાં ફિલિપે રાજ અધિકાર મેળવ્યો. તેના મૃત્યુ પછી છઠ્ઠો ફર્ડિનાન્ડ (ઇ. સ. ૧૭૪૬) માં, ત્રીજા ચાર્લસ (૧૭૫૬) માં, ચોથો ચાર્લસ. (ઇ. સ. ૧૭૮૮) માં, સાતમો ફર્ડિનાન્ડ (ઇ. સ. ૧૮૦૮) માં, સ્પેનનું રાજ સિહાસન મેળવ્યું હતું. છેલ્લા રાજાના રાજ અમલ વખતે, ફ્રાન્સમાં નેપોલિયન સિંહની વિશાળ ગર્જના થઈ રહી હતી. નેપોલિયનની દ્રષ્ટિ સ્પેન ઉપર પડતાં તેણે સ્પેનને જીતી લીધું. ત્યારથી નેપોલિયનના હાથ

એસકે જોનાપાર્ટે ૧૮૦૮ થી ૧૮૧૩ સુધી સ્પેનની રાજ ગાદી ભોગવી. એસકે જોનાપાર્ટેના વખતથી સ્પેનમાં નાના પ્રકારની ફાટફૂટ ચાલવા માંડી. કવચિત્ રાજસત્તાકે અને કેદી પ્રજાસત્તાક રાજ ચાલવા માંડ્યું. ત્યાર પછી રાણી બીજા-ઇસાબેલા સ્પેનની ગાદી ઉપર બેઠી. તેણીને પણ ૧૮૬૮ માં રાજ સિંહાસન છોડવાની ફરજ પડી. ત્યાર પછી બે વરસ સુધી “ પ્રોવિઝનલ ગવર્નમેન્ટ ” નીમાધ દેશના કેટલાક મુખ્ય ગ્રહસ્થો ઉપર સ્પેન દેશનો રાજ કારભાર ચલાવવાનો ભાર અગવી પડ્યો. ઇ. સ. ૧૮૭૦ થી ૧૮૭૩ માં “ સ્થાનવેર આમેરિયર ” સ્પેનની રાજ ગાદી ઉપર બેઠો. આ સમયે રાજમાં પ્રગત તરફથી મોટો બળબે થયો. તેના પરિણામમાં સ્પેનમાં “ પ્રજા સત્તાક રાજ્ય ” સ્થપાયું. એક વરસ એ પ્રમાણે રાજ ચાલવા પછી ઇ. સ. ૧૮૭૪-૮૫ સુધી બારસો ચાલકાન્સો, સ્પેનની રાજગાદી ઉપર બેઠો. તેના મરણ વખતે તેની સ્ત્રી ગર્ભવતી હતી. તે ગર્ભમાંથી ૧૮૮૬ ની ૧૭ મી મેને દિવસે તેરમાં ચાલકાન્સોનો જન્મ થયો. તે હમણાં સ્પેનનો રાજા છે. સ્પેનનો રાજકારભાર હમણાં બે મંત્રિ સભાની સલાહથી ચલાવવામાં આવે છે. આ રાજના અમલમાં સ્પેનની પ્રજાએ અનેક પ્રકારે સ્વતંત્રતા મેળવી છે. પ્રજાનો મત લઈને, તેમનાં ચૂંટી કાઢેલા પ્રતિનિધિની સલાહ પ્રમાણે, હમણાં સ્પેન દેશનો રાજકારભાર ચાલે છે. હાલુ દિવસનાં વિચાર વંદોલિયાથી ખરાબ હાલતે રહ્યા પછી સ્પેન દેશમાં હમણાં મુખ શાંતિની મનોહર છતા, ઘટા વિરાજમાન થઈ છે. દેશ પર દેશના અનેક રાજાઓનાં તરફથી પડેલાં હુકો સહન કર્યા પછી ત્યાંની પ્રજા હવે મુખે સ્વચ્છંદ જીવન વિતાડે છે. ૪૦૦-૫૦૦ વરસ ઉપર જેઓ સ્પેનની પ્રગતને ગુલામગીરીની ખુંસરીમાં ઘસડી આંગળીને ટેરવે નચાવતા હતા તે દ્વંષ્ટ અને જુલોમી રાજાઓનો નાશ થયો છે. અને તેઓનો અહંકાર ધુળમાં મળી ગયો છે. જેઓએ એવજ ધાર્યું

હવે કે હવે એ પ્રજા અમારી શુભામંગીરીમાંથી, અમારી સત્તાના બળવડે, કદીપણ વેગળી થયો નહિ તેનું નામ નિશાન પણ રહ્યું નથી ! વિધિએ જીવનની રાજ્યોના લેખને ફેરવી નાંખ્યા છે, પરમેશ્વરે પોતાની લીલા બતાવી આપી છે. દુઃખી પ્રજા, અટલ દેશ ભક્તિ અને દેશ પ્રીતીથી એક સમય સુખી થઇ છે. સ્વેન દેશની પ્રજા હવે સુખ શાંતિથી આનંદ લોગવી રહી છે. હમણાના રાજા, તેરમા આલ્ફ્રાન્સોને એક પુત્ર થયો છે. એ પાટવી રાજકુમાર સ્વેનને લવિથાને ગાદી વારસ થયો.

ક્યાંથી ક્યાં ગયા ?-સ્વેનનો ઇતિહાસ લખતાં લખતાં ક્યાંથી ક્યાં ગયા ? આ વાત હમણાં મન ઉપર આવે છે. અમેરિકાનું વિશાળ રાજ, પ્રજાના નિઃશ્વાસથી શ્વાસ્યું ગયું. રાજા સાતમા ફ્રાન્કલિનના રાજ અમલમાં કેટલાક દ્વીપ શીપાય અમેરિકા સ્વેનના હાથમાંથી જતું રહ્યું. તે બધા દ્વીપ પણ ત્યાર પછીના સમયે સ્વેનની શુભામંગીરીની જીંદગી તોડી સ્વસ્થ થયા છે. તેરમા આલ્ફ્રાન્સોની જ્ઞાની વયમાં તેની માતા મેરિયા ફિલિપાના પ્રતિનિધિત્વ સમયે ક્યુબા અને ફિલિપાઇન બેટોએ સ્વતંત્રતા મેળવી. યુરોપનો સઘળો અધિકાર તો પહેલાંથીજ સ્વેનના હાથમાંથી આવ્યો ગયો હતો. ૧૭૧૨ માં “યુરોપ” ની સંધિની સરતો પ્રમાણે ઇટાલીનો બધો અધિકાર અને સાઈનિયા, માઇનર્ક, ત્રિપોલિટર, અને સેન્ડર્સ, સ્વેનની સત્તામાંથી નિકળી ગયાં !

ઈ. સ. ૧૬૪૦ માં પોર્ટુગલ અને તેના બાલુના રાજ્યમાંથી સ્વેનનું રાજ્ય આવ્યું ગયું હતું. અને ઇ. સ. ૧૬૫૫ માં જામેકા બેટમાંથી અને ૧૬૦૬ માં સ્વેનને હોલાન્ડમાંથી હાંકી કહાર્યું હતું. શોધી જોતી અમે તે કેટલું બતાવી શકીએ ! બહુ અહુકારી, બહુ જીવન, બહુ ત્રાસ દાયક અને બહુ દુઃખ દાયક સ્વેન રાજ્યનો જીવનની રાજ કારનાર નાથ પામ્યો ! અમેરિકાના પ્રત્યેક દેશ, પેરુ, બ્રાસિલિયા, મેક્સિકો, ગ્રેનીડ, આફ્રિકા,

ને રીતે સ્વેનના હાથમાંથી આવ્યા ગયા છે અને તેઓએ જે રીતે સ્વતંત્રતા મેળવી છે તેનું વર્ણન લખવા બેસતાં એક એક મોટોટો અંધ થાય. સ્વતંત્ર રહેવાની ગતિના પ્રતિરોધ-અટકાવ-કરવાથી, સંસારના સઘળા પદાર્થો પોતાની શક્તિને પ્રકાશ કરવાનો યત્ન કરે છે. માણસ તો વેગળે રહ્યાં પણ જડ વસ્તુઓમાં પણ તેનું ખડું ઉદાહરણ મળે છે. જળ એક પ્રવાહી પદાર્થ છે. જળના જેવી સહિષ્ણુતા બીજા પદાર્થમાં નથી. છતાં પણ જળે જળની ગતિ કોઈ રીતે શકે છે તો તે જળ પોતાનું પુરું જોર બતાવી આવે છે. તેનું સ્પષ્ટ બંધન ટૂટી જાય છે. અને એક વખત દેશમાં જળ પ્રવેશ કરી મૂકે છે. મોટા મોટા બુદ્ધિમાન અને કળાભાજ માણસોએ નદીઓ ઉપર પૂલ બાંધીને જે બુદ્ધિ બતાવી છે. તેમને ખબર છે કે જળ જેવી હૃદય જણાતી વસ્તુનો કુદરતી હક હુકામ શકાતો નથી. તેનો કુદરતી વેગવાનો હક છે તેને રીતે શકાતો નથી. તો પછી માણસ જેવી ચૈતન્ય શક્તિનો કુદરતી હક હુકામ અને હુકામ માંગનાર જીવનની રાજ્યોની શી દશા થાય ? તે વિચારવું મુશ્કેલ નથી. અનેક દેશના ઇતિહાસો જુઓ ! અનેક જીવન અને અહુકારી પાત્રી રાજ્યોના વૃતાન્તો વાંચો ! કોઈ પણ નિષ્પ્રજાપાત્રી મનુષ્ય એમ નહિ કહેશે કે જીવનની રાજ્યોનાં રાજ નષ્ટ થયાં નથી ! જીવન કરનાર રાજ્યોનો એક એક સમયે નાથ થયો છે ! તેમનો અહુકાર ઉતરી ગયો છે ! પછી તે વેગળે કે મોટે ! ગરીબ દેખાતી પ્રજા પણ ભંધકર જીવન અને દેખીતો અન્યાય થતાં ચમકી ઉઠે છે ! કોઈ કે નજીવ થઈ ઉઠી પોતાના હક્ક મારે જીવનનું બળીદાન આપવા તયાર થઈ ગયલી છે ! જીવનની રાજ્યોને નહીં દેખાતી પ્રજા શક્તિએ પણ સમનની વિશાળ શક્તિનાં બંધનો છેડી લેતી તેમાંથી સ્વતંત્રતાનું અખંડ સુખ મેળવી લીધું છે ! જેમ જળના પ્રવાહને રોકતાં જળનો મહાન વેગ તેનાં બંધનોને તોડે છે તેમ સ્વેનની પ્રજાએ રાજ્ય

જુલમી બંધનોને તોડી નાંખી જગતના લોકોને અને જુલમી-દૂષ્ટ-અન્યાયી-પાપી-અને અહુકારી રાજ્યોને એક ગોઠાડું શિક્ષણ આપ્યું છે. સ્પેનની પ્રજા જુલમને લીધેજ કંટાળીને જંગી ઉઠી હતી. અનેક વરસની પરતંત્રતામાં રહીને મરણને કાંઠે પડેલા તેમના દેહમાં પણ પ્રાણને સંચાર થતો હતો. સ્પેનના અભ્યાસરત લેખી ઉપર તે દેશના અધિક ખંડીયા રાજ્યો પણ એક રાજ્ય બંધન-આધિપત્ય-કબુલ કરતા નથી. સ્વદેશના કે વિદેશના, કોઈ પણ રાજ્યનું ઉપરીપણું સ્વિકારતા નથી. તેઓ હુમલામાં સંપૂર્ણ રૂપે સ્વતંત્ર છે. તે સઘળા દેશોમાં હુમલામાં પ્રવસતાક-પાર્લામેન્ટ જેવું-રાજ ચાલે છે. પ્રજાના ધન માનની રક્ષા થાય છે. પ્રજા કહે છે તેજ પ્રમાણે દરેક કામ ચાલે છે. પ્રાણી માત્ર સ્વતંત્રતા સ્વાધ્ય છે. આકાશમાં ઉડતાં પક્ષીઓને પકડી લાવી ઉંચા, પ્રકારનાં ગિફ્ટાન આપીને તેને સોનાના પિંજરામાં ઘણા લોક પૂર્વક રાખવા છતાં પણ એક દિવસ જો પિંજરાનું પાંચળું ઉઘાડું રહી જાય છે તો તે સ્વતંત્ર રહેવાનેજ ગગનમાં ઉડી જાય છે. ગમે તેવા સુખમાં રહેવા છતાં પણ પાશ્વરની સત્તા નીચે પિંજરામાં પડી રહેવાનું પક્ષીઓ પણ સ્વિકારતાં નથી. તેમાં પણ તે દુઃખ માને છે. જંગલમાં ફરતાં ચોપગા જનાવરની પણ એવી સ્થિતિ છે. તેઓ પણ સ્વતંત્ર અને જંગલમાં ફરવામાંજ આનંદ માને છે. સ્પેનના રાજ અમલ વખતે, સ્પેનના તાણાના દેશોની પ્રજાની પણ એવીજ અવસ્થા હતી. તેઓ પણ ચોતાના ઉપરનું સ્પેનનું રાજ બંધન તોડી ફેંડી ફેંકી દેવા સ્કૂતાં હતાં. તેમની તેવી વ્યાથા ધ્રુજા એકી વખતે નહિ પણ ધીમે ધીમે-ઘણું વરસે પણ સફળ થઈ. ધ્રુવર કુદરતના કાયદાને અમલ બતાવી દીધો. અને તે જગતના રાજ્યોની નજર આગળ ધતિહાસ રૂપે મૂકી દીધો !

ઉપસંહાર.

સ્પેન દેશ, ન્યુકેસ્ટલ, એડલ્ડ કેસ્ટલ, લિયન,

ગિલિસિયા, વેલેન્સિયા, વિગેરે આઠ ભાગે વહેંચાયેલા છે. તે આઠ ભાગમાં ૩૯ જિલ્લા છે. આઠ ભાગોના કુલે વસ્તો ૧ લાખ, ૪૩ હજાર, ૧૨૮ વર્ગ માઈલ છે. લોકોની સંખ્યા (૧૯૦૦ ની ગણતરી પ્રમાણે) ૧ કરોડ, ૮૬ લાખ, ૧૮ હજાર, ૮૬ (ગિલિયારિક, કેનેરિ, અને આફ્રિકાના ઉત્તર કિનારાના રાજ્યો સાથે, હતી. સ્પેનની રાજધાની માંડ્રીડ શહેરની લોક સંખ્યા ૫૪૦૦૦૦, બારસીલોના શહેરની લોક સંખ્યા ૫૩૩૦૦૦, ઉપનન (૧૯૦૬ ની ગણતરી પ્રમાણે) ૩, ૬૭, ૪૦૦૦૦ પાઉન્ડ. ખરચ ૩,૫૨,૩૦૦૦૦ પાઉન્ડ. રાજકીય કસ્ટ ૪૧,૭૨,૯૬૦૦૦ પાઉન્ડ. સ્પેન રાજનેા ધર્મ "રોમન કેથોલિક" છે. સ્પેનમાં ગંધા મળીને ૭૧૧૫ ધર્મ સમપ્રદાયો છે. તેમાંના ૨૬૧૧ રેજીસ્ટરમાં નોંધાયા છે. સ્પેનમાં ૧૯૦૧ માં ૨૫૨૪૦ નિશાળો હતી. સ્પેનમાં ૮૫૦૦૦ માઈલ રેલવેનો સ્તો છે. ગંધી રેલ્વે કંપનીઓ જુદી જુદી કંપનીઓ મારફત ચાલે છે, લોકડું, કોચલા, અને તાંબુ એ સ્પેનમાં મુખ્ય ખનીજ પદાર્થો છે. દારૂ અને કપાસના તથા મુતર વિગેરે વસ્તુઓ માટે સ્પેન દેશ પ્રખ્યાત છે. બહારગામ જતા પોંડની ગણતરી-(ધં) સં ૧૯૦૫ ની ગણતરી પ્રમાણે) ૨, ૭૭, ૬૨૦૦૦ પાઉન્ડ અને આવક. ૩, ૬,૦૧૫૦૦૦ પાઉન્ડ. સ્પેનના રહેવાશીઓના પોણા ભાગ ખેડુત લોકો છે. સ્પેનના વેલેસિયા દેશમાં પુષ્કળ અનાજ પાકે છે.

વિદેશીઓના અધિકાર "ગિનિ" ઉપસાગરને કિનારે "ફરનાલ્ડોપો" નામનો, એક જવાળામૂળી પર્વત સાથેનો, એટ સ્પેનના તાણામાં છે. તે બેટનો ઘેરાવે ૭૮૦ વર્ગ માઈલ છે. (૨) આફ્રિકાના પશ્ચિમ કિનારા ઉપરનો "સુનિ" નદીના કિનારાનો દેશ, ૯૦૦૦ વર્ગ માઈલનો છે. (૩) સહરાના રણને પશ્ચિમે "રાઓ-લિઓરા" નામનો દેશ. વર્ગ માઈલ ૭૦૦૦૦ (૪) આફ્રિકાના ઉત્તર પશ્ચિમ કિનારાના "કેનારિ" બેટોનો વર્ગ માઈલ ૨૮૦૮.

પરમાર્થી વિલવર ફોર્સ.

૧

દેશમાં સ્વજનની પ્રેમ અને સ્વદેશાનુરાગ પૂરે-પૂરો દેશાઇ બંધ છે, તે દેશ ઉપર પરમાત્મ પ્રસન્ન થાય છે. અને અન્નધનના ભંડાર છલકાઇ જાય છે. તેજ દેશમાં વિશ્વ પ્રેમ અને વિશ્વ નાગરિકતા. પોતાની રમત શરૂ કરે છે. મન ઉત્તરિતે આવે છે. મન અંગ્ય છે. તે કોઇ એક દેશાણે સ્થિર રહેતું નથી. ધીમે ધીમે આગળને આગળ વધતું જાય છે. અને વધનાં વધતાં કાર્યના શ્રેયને મેળવે બનાવી દે છે. પોતાના પછી પોતાનું કુટુંબ, કુટુંબ પછી ન્યાતમત, ન્યાતમત પછી ગિરમંડળ. મિત્રમંડળ પછી સ્વદેશ બંધુ અને સ્વદેશ બંધુ પછી આખી પૃથ્વીનાં મનુષ્ય તથા ખીજી જાતિ ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. હવે 'પરિ ધરિ વિશાળ યથને ઉપર પ્રમાણે કામ કરવા માંડે છે. પૂના ઉદાદરણ તરીકે શાક્યસિંહ આદી કેટલાક આર્ય યજ્ઞો, જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે પોતાનું કર્તવ્ય ભજવ્યા તે પુરતું છે.

માહિરૂપાં સર્વાં ભૂતાનિ ।

સર્વ ભૂતેષુ સમદર્શી ॥

આવી પ્રકાશ નીતિની શિક્ષા આપવામાં, ભરતજીંડ સિત્તાવ ખીજે કોઈ દેશ, સમર્થ થયો નથી. માત્ર મનુષ્ય જાતિ ઉપર પ્રેમ રાખવાનું અનેક દેશોએ શિખરજી છે. હમણાં મનુષ્ય જાતિને માટે ઇંગ્લેન્ડ, ખીજી દેશો કરતાં ઘણું કામ કર્યું છે. અને તેણે ઉંડુ લક્ષ પણ પહોંચાડ્યું છે. ઇંગ્લેન્ડમાં સ્વદેશાનુરાગ અને સ્વજન પ્રેમનાં મુખ્ય કામ, ઘણા દિવસથી પુરાં થયાં છે. વ્યક્તિગત અને જનનિગત સ્વતંત્રતાની પૂર્ણતામાં ઇંગ્લેન્ડ એ જાતનું આદર્શ છે. ઇંગ્લેન્ડ એ અમેરિકા અને યુરોપનો રાજ નીતિક શરૂ છે. એ દેશને છોડીને આગળ જતા પહેલાં અમે ખતાવીશું કે હાં માનવ પ્રેમ અને જગતાનુરાગનાં ક્યાં ક્યાં કામો થયાં છે. ક્યાં ક્યાં સંન્યાસિયોએ, એ મહદ યત્નમાં પોતાની આંતુની આપી છે. અમે માત્ર ત્રણ સંન્યા-

સિયોનું જીવન વૃત્તાન્ત વખાણીશું. વિશ્વ પ્રેમીનું જીવન ઘણુંજ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. તેમનું જીવન વૃત્ત, દેવતાઓને માટે પણ અનુકરણીય છે. તે મહાપુરુષો એવા હોય છે કે સધળા લોકો જેને તિરસ્કાર કરે છે, તેના તરફ તે મહાન પુરુષો ધ્યાન પૂર્વક જુઓ છે, જે જીવાત્માઓ ખીજના પગ નીચે કચકચા જાય છે તેની રક્ષા કરવાને, મહાપુરુષો પોતાના જીવની દરકાર કરતા નથી, જેઓને બધા લોકો સતાવે છે તેને તેઓ શરણમાં લે છે. જેઓ દુઃખ પામે છે તેનાં દુઃખનું નિવારણ કરે છે. જેઓને શોક થાય છે તેઓને ધૈર્ય આપે છે. અને તહેમનાં આંસુ જુએ છે, અસહાયને સહાયતા આપે છે. જેઓ પડે છે તેઓને પોતાને હાથે ઉઠાડી આપે છે, દુર્બળ મનુષ્યોનું બળ વધારી આપે છે. જે જાતિ ખીજી જાતિના પગ નીચે કચકચાય છે તે શુભામ-ગીરીમાં સમડતી જાતિના પક્ષ ખેંચી રક્ષામાં પક્ષ સાથે લે છે. મહાપુરુષો એવા હોય છે. જેઓના હૃદયમાં ન્યાય છે, જેઓ પરમાત્માને હૃદયની રહામે રાખી અન્યાયીઓ રહામે લે છે, તેમનેજ મહાપુરુષો કહેવામાં આવે છે. જે મહાત્માઓ, દેશ, જાતિ, વર્ણ અને ધર્મની દ્વેષતા જુકીને સધળાં પ્રાણી માત્ર સાથે, સમાન ભાવથી બધાં કામો કરે છે, તેઓને મહામાનવ નહિં પણ દેવતાઓના પણ દેવતાઓ કહેવા જોઈએ કારણ કે સ્વજન પ્રેમી પુરુષો અમારા ઉપાસ્ય દેવતા છે. પણ વિશ્વ પ્રેમી મહાપુરુષો, તે દેવતાઓના પણ દેવતા છે. જેમ પારિવારિક પ્રેમ, સ્વજન પ્રેમનો એક ન્હોતો અંશ છે તેજ પ્રમાણે સ્વજન પ્રેમ એ પણ વિશ્વ પ્રેમનો એક ભાગ છે. મનુષ્ય હૃદયને જનત થવાનાં એ ત્રણ ક્રમ છે. એક ક્રમમાં સિદ્ધિ મેળવ્યા વિના ખીજ ક્રમમાં જન્મ રાક્ષાતું નથી. જેમ એક પગથિયા ઉપર નહક્યા વિના ખીજી પગથિયે ચડાતું નથી તેમ પ્રથમ પારિવારિક (કુટુંબિક) પ્રેમ, દ્વેષ થયા વિના સ્વજન પ્રેમ ઉત્પન્ન થતો નથી. અને સ્વજન પ્રેમ ઉત્પન્ન થયા વિના વિશ્વ પ્રેમ ઉત્પન્ન થતો નથી. જગતના આ ત્રણ જાતના પ્રેમની ઉચ્ચ સાધના કરનાર સાધકને સમયાન્તરે તે સાધ્ય થાય છે. અને તેના ઉપર દેવતા પ્રસન્ન થઈ વર આપ્યા વિના રહેતા નથી. નવારે એ ત્રણ સંકેતોની સિદ્ધિ થયે છે ત્યારેજ તે મનુષ્યને મનુષ્ય નહિ પણ મહા પુરુષ કહેવામાં આવે છે.

પ્રગ્મતે સ્વભવિત પ્રેમનીજ સાધના કરી સિદ્ધિ મેળવી છે. તેમનો ઉલ્લેખ થયો છે. તેથીજ તેને સૌથી ઉંચા ક્રમ સુધી પહોંચવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે. ઉંચા ક્રમમાં પહોંચવાથી ત્યાં અનેક વિશ્વ પ્રેમીઓનો આવિર્ભાવ જોવામા આવે છે. અમે એવા પશુ વિદેશી વિશ્વ પ્રેમીઓનાં ચરિત્રો જોયાં છે. પશુ આજે માત્ર એકજ મહાકુરુપ, શ્રી. વિલ્લર ફોર્સનુંજ ચરિત્ર અમે લખીશું.

સંસારમાં, ધણુ દિવસથી યુવામીનો રિવાજ ચાલ્યો આવે છે. બધા દેશોમાં કોઇ નહિ' ને કોઈ અનિષ્ટ રિવાજનું અસ્તિત્વ જણાયું છે. કોઇ સુધરેલી રીતે બીજાં માણસોને પોતાના પગ નીચે કચડી રાખે છે ત્યારે કોઈ જૂની, જંગમી નીતિ પ્રમાણે, ખુલી રીતે-યુવામોને દબાવી રીવાજી રહ્યા છે. જો કે તેઓ ખુશી રીતે પોતાનાં એ લયંકર પાપનો સ્વિકાર કરતા નથી તો પણ તેમનું હૃદય સારી રીતે તે વાત કબુલ કરે છે. બીજા માણસના ઇશ્વર દત્ત હક્કો છીનવી લેતા અને હૃદય કબુલે છતાં તે હક્કો ન આપતા એનુંજ બીજું નામ યુવામગીરી કહેવાય છે. પોતાના હાથમાં દબાવતાં માણસોને, ઇશ્વરના બહેલા હક્કની જેમ જે સુખ શાંતિ મળે નહિ, અથવા માણસો તરફથી જોરજુલમથી આપવામાં આવે નહિ' તે પણ યુવામગીરીજ કહેવાય. અનેક જવાબાઓની અવગણના અથવા અશાંતિ ભરેલી હાલત જણાય તે પણ યુવામગીરી જ કહેવાય. આવી અનેક પ્રકારની યુવામગીરી એ એક ભવિષ્યનાં લયંકર અપરાધ ગણાય છે. વિશ્વ પ્રેમીઓની અને તત્ત્વજ્ઞોની નજરમાં તે બહુ અધમમાં અધમ કાર્ય ગણાય છે. જ્યાં સુધી એવા યુવામોના પોકારો મહાકુરુપોના કાન સુધી કે આંખ સુધી પહોંચતા નથી ત્યાં સુધી તો યુવામોને દબાવી રાખનારાઓ પોતાનાં પાપનો સ્વિકાર કરતા નથી તેમજ તે યુવામોનાં બંધનો મોચન થતાં નથી. છતાં પણ એવા રૂપે યુવામોના કરેલા વચ્ચે ભરેલા આંતરિક પોકારો માણસોનાં હૃદય આંખ સુધી નહિ' તો પણ ઇશ્વરના હૃદય, આંખ અને પગ સુધી પહોંચી શકે છે. અને કોઈ એક દહાડો પણ તે યુવામોની શ્રદ્ધાદ પરમેશ્વર સાંભળ્યા વગર રહેતો નથી. તે મહાન

દયાળુ છે. તેનાં હૃદયમાં ન્યાય છે. તેની આંખોમાં દયા છે ! તે દરેક વસ્તુને ન્યાય આપ્યા વગર રહેતો નથી ! યુવામોએ દ્રઢ આસ્થા રાખી ઇશ્વર પાસે પોતાની શ્રદ્ધાદ કરતાં રહેવું જોઈએ અને પોતાનાં બંધ-વિમોચન માટે, આત્મા ઉપર શ્રદ્ધા રાખી ચાલના વધારા કરતાં રહેવું જોઈએ. કે જેથી તેમની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થાય.

યુવામોના બંધ-વિમોચન માટે વચમાં વચમાં આ-નેહવનો થાય છે. પરંતુ તેને ઉઝારી દેવાનો પ્રયત્ન, માત્ર ઇન્સેક અને અમેરિકામાંજ થયો છે. સ્પાર્ટાના હેલ્ટ, રોમના વર્કિસ્ટર અને આંગકાતના હબ્સી યુવામોની અધમ સ્થિતિનો વિચાર કરતાં પત્થર જેવું હૃદય પણ પીવળી નવ્ય છે. માણસો સ્વાર્થમાં આંધળાં બની કેવી પિશાચ મૂર્તિ ધારણુ કરે છે તેનો નમુનો જોવો હોય તેમણે યુવામી આપારવાળા દેશોમાં જઇ જોવાથી જણાશે કે શડી ખાનામાં જંગમી પ્રાણીઓ કરતાં પણ તે યુવામી આપાર કરનારાં મનુષ્યો વિશેષ લયંકર, વિશેષ શક્તિશાળી અને વિશેષ દયાહીન છે ! યુવામોના શૈઃ લોકો સાક્ષાત્ શક્તિ છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી !

ઇ. સ. ૧૮૪૦ માં એન્યની ગાર્સાલેજ નામક એક પોર્ટુગીઝ કેપ્ટન, આફ્રિકાના બેટોમાં વેપાર કરવા ગયા હતા. તે સફરને રસ્તેથી દેટલાક મૂર લોકોને -પકડી લાખ્યો. અને તેઓને યુવામ. બનાવ્યા. યુવરાજ હેનરીને આ વાતની ખબર બે વર્ષ પછી પડી. યુવરાજનું કોમળ હૃદય આતિ ખિન્ન થયું. તેણે કેપ્ટનને તરતજ હુકમ કર્યો કે: તે યુવામોને ન્યાયી તે લાગ્યો હોય ત્યાં પોકારી દેવા. કેપ્ટન ન્યારે તે લોકોને તેઓના દેશમાં સુકવા ગયા ત્યારે મૂર લોકો બહુ ખુશ થઇ ગયા. કારણ કે આજે તેઓને યુવામીની યુવરીમાંથી છૂટકો થયો હતો. એક અસાન પહોંચીને ગમે તેવા હીરા, માણેક જોડવા પાંગરામાં પૂરી રાખી તેને યુવામ બનાવવામાં આવે છે ત્યારે તે પણ દુઃખી જણાય છે. જે સ્વચ્છદ જંગમનાં, હાઉસ ટેકસ વગરનાં, મૂલ્યહીન ઝડોમાં માળો આંધી લગાઈ રહેવાનું પસંદ કરે છે, જે સ્વચ્છદ જંગ-

પર

વગરના ખેતરોમાં ચારો ચરી પોતાનું જમણું છે, જે જંગલની વાટર ટેકસ-વગરની જમણીમાં ચારો ખોળી પાણી પીવામાં ઉત્તમ રહે છે. જેથી સ્વચ્છ છે. ખીંછ, કાંઈપણ જાતની તાંબેદારી વગર, કિંવા ટેકસ વગર આમ તેમ ઉડીને ઝાડની ડાળો ઉપર, વન જંગલમાં વિચરી પોતાની જાંઘણી સ્વતંત્ર રીતે ગાલે છે તેને ગમે તેવા કિમતિ પાંજરામાં પૂરવામાં આવે અને ત્યાં તેને નવાં નવાં મિષ્ટાન્નો જમાવવામાં આવે તોપણ શું તે કદી મુખ માને છે ! નહિ, કદીજ નહિ.

શુકામ મર લોકો પણ પોતાના દેશમાં સ્વતંત્રતા જાળવવા પાછા આવેલા હોવાથી જુદું ખુશ થયા. કેટલાં આહિમ તરફ મોટા ઉપકારની લાગણી બતાવી, કેટલાં આહિમે પુરસ્કાર સોંપ્યા અને દશ હજારીઓ ભેટમાં આવ્યા. કેટલાં તે લોકોને ઘેર લાવીને શુકામ બતાવ્યા. જેજ વખતથી શુકામી વેપારનું બીજ શંકાયું.

જે સમયે સ્પેનના લોકોએ પશ્ચિમ તરફના ટાપુઓ ઉપર અધિકાર જમાવ્યો ત્યારે ખાણે ખાણે અને ખેતી કરવા માટે તેઓને મજૂરોની જરૂર પડી. તેઓએ વિચાર કર્યો કે જે આફ્રિકામાંથી શુકામો લાવીને આ કામ કરવામાં આવે તો સરતામાં કામ થાય. ઇ. સ. ૧૫૦૩ માં પોર્ટુગીઝ લોકો, સ્પેનના સરકારનામાં શુકામો વેચવા લાગ્યા. સાર પછી સ્પેનના વેપારીઓએ શુકામ વેચવાના ધંધામાં જુદું નોકો બદલીને તેઓ પોતેજ શુકામો વેચવાનો ધંધો લઈ લેવા. સોનું લાવવાને માટે તેઓ પ્રથમથી જ ગિનીના કિનારાઓ તરફ જતા હતા. પરંતુ હવે તેમાં એટલો બધો ફાયદો નહિ જેવાથી શુકામોના વેપાર કરનારોમાંથી ધીમે ધીમે તે લોકોની સરકારે પણ શુકામી વેપારને કાયદેસર જાણ્યો. વડાણોનાં વડાણો લાવીને હજારી શુકામોને અમેરિકા તરફ મોકલવા લાગ્યા. પરંતુ ગમે તેમ પણ તે શુકામગીરી હતી. અનેક હજારીઓમાં આશુઓથી આટલાન્ટિક મહાસાગરની ઓતી લાઇઇ ગઈ. ઇ. સ. ૧૫૧૭ માં ખાદશાહ પાંચમા ચાર્લ્સે, એક માણસને દર વર્ષે ૪૦૦૦ હજારીઓ, દરપાનિયા, કથુઆ, નગોકા, અને પોર્ટુગીઝમાં લઈ જવાનો પરા લખી આપ્યો. ખાદશાહનાં આ અધમ કામ માટે તેને પાછળથી

જુદું ફિલગીરી અને પશ્ચાતાપ થયો હતો. પણ તેનું કાંઈ કળ મળ્યું નહિ. એક બીજા વાવનું જેટલું સહેલું છે તેટલુંજ, તે બીજાથી થયેલાં જુદાંને કાપવાનું કામ એટલું નથી. ક્રોન્સના રાજા તેરમાં જુદાંને પણ "પ્રથમનો મહિમા વધરના અને હજારીઓના કથાણને માટે (!) શુકામી વેપારના સમર્થન માટે કાયદો બનાવ્યો હતો. અંગ્રેજોએ ત્રણી ઇલિઝબેથના સમયમાં, પહેલાં વહેતો એ વેપાર શરૂ કર્યો. સર જોન ડૉકિન્સ, એ ઉત્તમ (!) વેપારમાં સૌથી પહેલું ઉદ્યોગિતા નામ મેળવ્યું હતું. તેણે ત્રણી ઇલિઝબેથના મોટા આગળ પ્રતિષ્ઠા કરી હતી કે જે હજારી શુકામ શુકામીના ના હજારો-તેને હું કદી પાંચ શુકામ બનાવી હુખ આપીશ નહિ. પરંતુ તેણે તે પ્રતિષ્ઠા પાળી નહિ. તેણે શોડાજ વખતમાં અનેક હજારીઓને જ્યારણથી શુકામ બનાવીને વડાણો ઉપર ચડાવી દીધા ! બીજા જાતિયા, હજારી લોકોને રૂપિયા આપી, રાજ કરી, શુકામ બનાવીને લઈ જતી હતી. પરંતુ એ વેપારમાં તે સમયે સૌથી પહેલાં તે વખતના અંગ્રેજ લોકોએજ નેરજીયમ કરવા માંડ્યા. તેઓએ જ્યારણથી હજારીઓને પકડીને શુકામ બનાવવાનો પહેલોજ રિવાજ પાડ્યો. એ રિવાજ ધીમે ધીમે ધણે લયકર થઈ પડ્યો. સ્કુઅર્ટ વંશના રાજા સમયમાં, પશ્ચિમ તરફના ટાપુઓના દરેક બનરમાં શુકામોને સાધારણ વસ્તુઓની માફક વેચી શકતા હતા.

વાંચકોને અતિ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થશે કે, ઇ. સ. ૧૫૦૦ થી ૧૭૮૬ સુધીમાં બ્રિટેન કનજ નગોકા બેટમાં ૬૬,૧૦૦૦ (છ લાખ, દશ હજાર) શુકામો મોકલ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૬૮૦ થી ૧૭૮૬ સુધીમાં અંગ્રેજ સરકારનાં ૨૧,૩૦૦૦ (એકત્રીસ લાખ, ત્રીસ હજાર) શુકામો મોકલવામાં આવ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૭૭૧ માં, આ નિરકાર કરના લાયક વેપાર, પરાક્રમણ્ય પહેલોજ હતો. તે વચ્ચે અંગ્રેજોનાં ૧૬૨ વડાણો, ૪૭, ૧૪૬ હજારી શુકામોને લઈને અમેરિકા મોકલવામાં આવ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૭૮૩ ના રિપોર્ટમાં જોવામાં આવે છે કે, સધળું શુકામ, દર વર્ષે ૭૪૦૦૦ હજારીઓને શુકામ બનાવતું હતું !

દીનાનાથ હનનલાલ. વ્યાસ

આજકાલ કેટલોક ઠેકાણુ: અમારાજ નામને મળતું નામ અને અમારી દવાને લગતું નામ રાખી ઝેડેલા હોવાથી લોકો ભુલવામાં પડીગય છે માટે આથી નહિરે 'કંચવાતું' કે ડાઠ ઇચ્છાપોરીઆતું' બુલું અને નાળીતું દવાખાતું' હુદાર ચાલીમાં છે. હમારી બીજી શાખા છેજ નહીં.
એ ધ્યાનમાં રાખવું. ૧૨ ૧૨ ૧૨

બચ્ચાંએને ખરી તંદરોસ્તી આપનાર.

બાળ અમૃત.

આ દવા ઘણી જાતની દેશી વનસ્પતીઓનો અરક બનાવી સરખતનાં રૂપમાં બનાવેલું છે. એનો ઉપયોગ કરવાથી જાગકોના લુના ને બારીક તાવો અછરચૂથી થતા ઝાડા, પેટની કબજથેન, મરડો, અતીસાર, લોહીનું પડવું, દાંત, આંતનાં થતી બીમારીઓ. ઉપતીયું, આંકડીયું દરદ, અતીશય રડવું, ખાંસી, હાંફણુ, શશણી, બિજે બચ્ચાંનાં દાંતને ઘણોજ ફાયદો કરે છે.

શીશી એકની કીમત રૂપીઓ ૦૫ અડધો.

બનાવનાર ડાકટર ઇચ્છાપોરીઆ.

ઠેકાણુ:—કાલગાદેવી રોડ-હુદારચાલી નવો રસ્તો-મુંબઈ.

સોલ એજન્ટ એમ. એન. પાકે-કાલગાદેવી રોડ નંબર ૨૯૦ મુંબઈ. આર. સી. બાલીવાળા ઠેઠ કલુરીડ-મુરત. દારા પુરચેદજ માદન-નવા આતશમેરામ સામે ધોખીતખાવ-મુંબઈ. સ્વદેશી બનાવેલું દંતમંજન પણ હમારે ત્યાંથી મળશે. કીમત આના આર.

શાસ્ત્ર શિલાજી

ધાનુષ્ય કરનારી—હીમાલય પર્વતની અગળ અસરકારક દવા.

શીલાજીનો ગરમ અને કડવા ઔષધોમાં સમાવેશ થાય છે તે વૃદ્ધાવસ્થાને દુર કરી ફરી જવાનું બનાવે છે. તરૂણને યુવ્યાર્થો બનાવે છે. તેવીજ રીતે તે દરેક પ્રકારનો પ્રમેહ, વીના રોગ, અંગની કળતર, હાથ પગમાં દુઃખારો વગેરે દરદો દુર કરે છે. તે લોહીના વીકારો વગેરે નાશ કરે છે, ત્રેદ દોષ, રગતપીત, દરેક જાતની દાદર, વગેરે તમામ જાતના દોષ ઇત્યાદી રોગોનો નાશ કરે છે મુખમાંથી નીકળતી દુર્ગંધ, દાંતમાંથી લોહીનું વહેવું, દાંતનું નગળા પડીવું વગેરે દરેક પ્રકારના મોઢાંના દરદો તે દહે કરે છે. શરીરનું પીળું પડવું, સ્વામના દરદો, સ્વરોગ, ઉન્માદ, તમામ લોહીવિકારથી થતા રોગ, કફથી થતાં દરદો, કર્મથી થતા રોગ, ઇલાદિ રોગોનો તે નાશ કરે છે.

આ મહા ઔષધીની ઉપર પ્રમાણે પ્રશ્ન સા સર્વે આયુર્વેદ જ્ઞાનુનારા અપીઓએ કરી છે. આ દવા પરીશ્રમ કરી અને હીમાલય પર્વત ઉપરથી આણી છે. આ મહા ઔષધી સમગ્રાણ છે તે માટે હજારો સરત્રીકેટો અમારી પાસે આવેલા છે.

દરેક શુદ્ધ અને વૈદ્યજ્ઞેએ અમારી પાસેથી આ દવા મંગાવવી એમ અમને સંપૂર્ણ આશ્વા છે. તમામ સાધારણ વર્ગના લોકોને સુગમ પડે તે માટે દવાના ભાવ છેક હજારો રાખ્યા છે.

તોલા.	કીમત.	ટપાલ ખર્ચ.	તોલ.	કીમત.	ટપાલ ખર્ચ.
૫	૨૧	૦-૫-૦	૪૦	૧૫૫	૦-૧૦-૦
૧૦	૪૧	૦-૫-૦	૮૦	૩૦	૦-૧૨-૦
૨૦	૮	૦-૫-૦			

પાંચ તોલાથી ઓછી દવા મોકલવામાં આવશે નહીં.

મળવાનું ટેકાણું :—

શીવશંકર છ. શાસ્ત્રી.

હીમાલય રીપો, હરદ્વાર.

ભારતજીવન

સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૬

માન્યવર દાદાભાઈ નવરોજી.

મુદ્રયં ડૉ. વજુ, વ્યવસ્થાપક-દાદાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા.

સને ૧૯૦૪ માં મુંબઈમાં ભરેલાં પ્રદર્શનમાં અને કાશી ઉમરાવતીમાં ભરાયલા
પ્રદર્શનમાંથી મળેલા આંદા.
ડૉ. ગૌતમરાવ કેશવ એમની બંગાડેલા લોહીને શુદ્ધ કરવારે।

સાર્સાપરિલા

આ જગત્પ્રદેર સાર્સાપરિલા એવી અનેક દવાઓથી તેવાર કરેલો છે, કે જે ઓપણ કાષ્ઠપણ કાર-
ભણી બગડેલા લોહીને સુધારી વધારે કરે છે. જ્યાં લોહી છે ત્યાં મનુષ્યનું જીવન છે. જ્યાં સુધી તે બગડેલું
હશે ત્યાં સુધી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થય એ સંભવીત છે. આ શીવાય બીજા મુખ્યે કરીને નીચે દર્શાવેલા
રોગોપર આ સાર્સાપરિલા ધ્યાન સારો શુભ પ્રસાર છે. ઉપદેશ સરખો બીજી ભવંદર રોગ દાહ નથી. આ
રોગનું ઝર જન શરીરમાં રહે ત્યાં સુધી શરીરમાં બગાડ રહે એટલુજ નહીં પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્ર-
જામાં પણ તેનો અંશ આવે છે. શીવાય બીજા અનેક રોગો જેવા કે પદ્મધાન, સંધીયા, સાંધા ને હાડકાનો
દુઃખાવો, શરીરના તથા હાથ પગના, તરીઆપર કાયા કાયા પડવા, અપરિજાન તથા વાસના શક્તિનું કમી
થવું, માંદાના અવાજ તથા જડાઓ દુઃખાવો ને લાત પડવી, જીર્ણ તાવ ને ઝાંઝલી આવવા વગેરે સઘળાં
દરદે નાશ પામે છે.

દવા પીતાથી કોઈપણ જાનને વાસ આવતો નથી. કાષ્ઠપણ કાયા ખાંસના રસાયનો કાઢી લોહીને
સુધારી ભવંદર દરદે ઉપર આ સાર્સાપરિલા જેવું બીજું કોઈપણ ઓપણ નથી. તે પચાસ વર્ષો અર્થાં અનુ-
ભવથી સિદ્ધ કરેલું છે. એક બાટલીની કીમત રૂ. ૧૦ ૧૧ પાંચેજ ૫ આના. ઉત્તમ શુભ માટે ૪ બાટલી વા-
પરવી. એકદમ લેનારને કાં. ૨૦ ૨૫

વધુ વીગત દવાની બાટલીઓ સાથનાં હેન્ડગ્રીડીમાં આપી છે.

આ શીવાય અનેક દવાઓ અમારા કાળજાનામાં તેવાર છે, કેટલગ મંગાવો.

વિશેષ નુસાના—કાષ્ઠપણ દવાઓ એકદમ શુભકરી કરે છે. તો જ્યાં ત્યાં તેની નકલ શરૂ થાય છે.
પરંતુ નામ પ્રમાણે સાધન નહીં, સર્વે નકલી માલથી સાવચેત રહેજો.

આ દવાઓ મુંબઈ, નવસારી, ગુજ, અમદાવાદ } માલિક ગૌતમરાવ કેશવ.
ભરમે વીગેરે બધા દેકણના વેપારીઓ પાસે મળેકંડે } મેડીકલ પ્રેક્ટીશનર હાફેદાર—મુંબઈ.

માધવ બુંક હીચો.

ખતરીની વાડી, ગીરગામ. મુંબઈ ના. ૨

સઘળી જાનની ખંચેલ, સંસકીત, ગુજરાતી, અને હીંદી ઓપણીઓ મધ્યમ ભાવે પુરી પાડવામાં આવશે.
એક વખત કામ પાડી જોતાની અરજ કરવામાં આવે છે. કેટલગ અરજ કરવે મક્કન મોકલવામાં આવશે.

ભારત જીવનનો જાનેવારીનો ખાસ અંક.

[૧૯૧૦ ના જાનેવારી માસમાં બહાર પડશે.]

ભારતજીવન માસિક પત્રનું નવું વર્ષ જાનેવારી માસમાં
એસે છે. જેથી અમે તેજ અંકને ઘણાજ એઆલુકારક, વાંચવા
લાયક લેખો, કવિતાઓ અને લગભગ ૭૫ થી ૧૦૦ ફોટોગ્રાફો
ઉપરાંત ત્રણ રંગની ચાર ઉમદા છબીઓ સાથે બહાર પાડવાના છીએ.

આ ખાસ અંક ઘણાજ એઆલુકારક અને સંપદ્ધ કરવા લાયક
ચનાર છે. કારણકે એમાં કેટલાક સુપ્રસિદ્ધ લેખકો અને કવિઓ,
કવિતાઓ અને લેખો લખનાર છે. ઐતિહાસિક વીર અને રાજાના
લેખો ઉપરાંત જુના અપ્રસિદ્ધ ઐતિહાસિક લેખો, હુનર ઉદ્યોગના
લેખો અને તેમને લગતા ફોટોગ્રાફો એકમોડાડું લશ્કર બહાર પડશે.

આ ખાસ અંકની કીમત સુખમનાં ગ્રાહકોને માટે દશ
આના, બહારગામનાં ગ્રાહકોને માટે પોસ્ટેજ સાથે બાર આના
અને આફ્રિકાનાં ગ્રાહકો માટે ચૌદ આનાના મનીઓર્ડર મોકલશે.

આ ખાસ અંક યુજરાતી ભાષામાં એકજ ગણાશે. તેના પ-
હેલા પુઠા ઉપર એક ત્રણ રંગની એવી છબી પ્રકટ કરવામાં આ-
વશેકે જેથી આખા વર્ષનું લવાજમ એકજ અંકમાં વસુલ થઇ જશે.

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ત્રણ પોસ્ટેજ સાથે. આફ્રિકાનાં ગ્રા-
હકોને રૂા. ૩-૧૨-૦ પોસ્ટેજ સાથે. પત્ર વ્યવહાર—

મેનેજર-ભારત જીવન પો. નં. ૨ મુંબઈ.

મુંબઈના ગ્રાહકોએ પોતાનું લવાજમ તરતજ અમારી ઑફીસમાં ભરી જવું નહિ તે વેલ્યુપેબલથી બેટા મોકલવામાં આવશે.

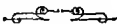

અનુક્રમણિકા.

અંક	વિષય.
૫	આર્ય પ્રતિસા. (કવિતા)
૬	નોંધ ચર્ચા.
૬	દ્વારકાદાસ ધરમસી
૬	* * ને. (કવિતા)
૭	દોહિલા કુમારી
૭	૭૩ નંબાઈ અલિવર્દી.
૭	૭૬ અલેદાનંદ (વાર્તા)
૮	૮૦ રામાયણનો સમય.
૮	૮૫ પતિપત્નિ સંવાદ
૮	૮૭ પરમાર્થી વિલગર દેશી
૮	૮૮ પેન્શનની અરજી (વાર્તા)

ચિત્ર માળા.

૧	શ્રીયુત દાદાભાઈ નવરોજી
૧	શ્રીયુત રૂસ્તમજી એન. વાસ્કો ગાંધી
૧	શ્રીયુત ગંગાપ્રસાદ વર્મા.

ભારતજીવન પ્રેસમાં વેચાતાં લોકપ્રિય થયેલાં પુસ્તકો.

૧	તારા અથવા ભેષપુરનું રમણી રત્ન રૂા. ૧-૦-૦
૨	ચંદ્રશેખર અથવા સ્વચ્છ શૈવલિની ૧-૪-૦
૩	મહારાષ્ટ્રીય ઉપકાળ અથવા 'જીવન પ્રભાત'ની પુર્વ ભાગ પાકું પુ'કું સાનેરી નામ સાથે. ૧-૪-૦
૪	અયોધ્યા અને અગ્રેજ ૧-૮-૦
૫	મોતની ખીણ અથવા અજળ પ્રેમ ૧-૮-૦
૬	સ્વદેશી અને બહિષ્કાર ૦-૪-૦
૭	દિલ્લી દરબાર-૩૦ ચિત્રો સાથે ૧-૦-૦
	પ્રેમ મુદ્રા ૧-૦-૦
૮	રતિશાસ્ત્ર-કોકશાસ્ત્ર (આવૃત્તિ ૨જી) ૩-૪-૦
૯	પતિવૃતા બેગમ હુલુન્નિસા (છપીઓ સાથે) ૧-૮-૦
૧૦	માલવિકા અગ્નિમિત્ર ૧-૪-૦
૧૧	કુદરતનો ખેલ ૧-૮-૦
૧૨	કુવારી કન્યા ૦-૧૦-૦
૧૩	પંનખની રાણી ચંદાબાઈ અથવા લોર્ડ ડેલહો-સીની ચાલુક - પંનખમાં યર્ધ ગયેલા રાજા રજીજીત-સિંહ પછી શીખ રાજ્યની હુંદરા, રાણી ચંદાબાઈ અને ખીજા શીખ સરદારોનું વિરલ્લ અંતે બાળરાજા દલીપસિંહનું રાજ્ય જતાં તેની કેવી દશા થઈ તથા હિંદુસ્તાનના ખીજા નેપોલિયનનું રાજ્ય અગ્રેજી રાજ્ય સાથે કેવી રીતે જોડાય ગયું તેનું હૃદયભેદક વર્ણન આ નવલ કથામાં છે. રૂા. ૧-૮-૦ પા. વી. પી. ખર્ચ જુદું.

આ શિવાય ખીજા પણ નવલકથાના પુસ્તકો મળી શકશે. પાકાં મજબુત પુર્કના પુસ્તકો તાકીદે ખરીદવા ભલામણ છે. યોડાં યોડાં સીલીકમાં છે. પા. વી. પી. ખર્ચ વધું.

ગ્રાહકોમાં રામચંદ્ર મેહતા.

એનેજર-ભારતજીવન-કાલબાદેવી રોડ-મુંબઈ.

મેટનાં પુસ્તકો.

(૧) યોગવાસિષ્ઠ અને (૨) મેવાડની સંધ્યા (ઐતિહાસિક નવલકથા) આ બે પુસ્તકો આ વર્ષમાં લેટ આપવાનાં નક્કી થયાં છે.

પુસ્તકો છપાઈને તયાર થયાં છે. હુમણાં બાઈન્ડીંગનું કામ અપાટાબંધ ચાલે છે. બન્ને દળદાર પુસ્તકો લગભગ ૨૫૦-૨૫૦ પાનાનાં હોવાથી તેમજ છપાઈ રહેતાં વિલંબ થવાથી હજુ બહાર પડતાં થોડીક લીલ થશે. અર્થાત્ ડીસેમ્બરની આખર સુધીમાં બહાર પડી જશે. હિંદુસ્થાનનાં ગ્રાહકોનું જોગવાઈ લવાજમ બાકી છે તેઓને લેટનાં પુસ્તકો વેદ્યુ પેબલથી મોકલશે. લેટનાં પુસ્તકોનું પોષ્ટેજ અર્થ લગભગ ચાર પાંચ આના લવાજમ ઉપરાંત વધુ આપવું પડશે.

આફ્રિકાનાં ગ્રાહકોએ રૂ. ૩-૧૨-૦ ઉપરાંત લેટના પોષ્ટેજના ૦-૧૨-૦ વધુ મોકલવા જોઈએ. જેઓ નવાં ગ્રાહકો થયાં હોય તેમણે વધારાના પોષ્ટલ ચોરસ “ કાલબાદેવી પોષ્ટ ઓફીસ ” ને નામે અમને મોકલવો. “ જનરલ પોષ્ટ ઓફીસ ” ને નામે મોકલવો નહિ. આફ્રિકાનાં ભુનાં ગ્રાહકોએ લવાજમ રૂ. ૩-૬-૦ અને લેટોનું પોષ્ટેજ ૦-૧૨-૦ મોકલવું જોઈએ. જેઓએ લવાજમ આપું મોકલાવ્યું હોય તેમણે બાકીના પોષ્ટલ ચોરસો તરતજ મોકલવા.

જવાબને માટે હુમેશાં ટીકીટ બીકવી.

મેનેજર-ભારતજીવન-પોષ્ટ નં. ૨. મુંબઈ.

આ વખતની છંપીઓ.

(લખનાર-હરિદ્વર પુરુષોત્તમ સેવક) -

આ વખતે ત્રણ છંપીઓ આપવામાં આવી છે. જેમાં કવર (પૃષ્ઠ) ઉપર જે મહા પુરુષની છંપી બાપી છે તેને માટે કાંઈ બોલવું એ સોના ઉપર ઢાળ ચઢાવવા જેવું જ છે. કેમકે તેનાં કાર્યથી માતૃભૂમિનું કોઈ સંતાન અભણુ નથી. જનની જનમ-મુમિમાટેલેખ લીધેલા મહા પુરુષનું વર્ણન કરવા બેસવું એ નિર્જળ લેખકની નિર્જળ કલમની બંકાર હોવાથી હમે તે વિષયમાં કંઈપણ બોલવા માંગતા નથી, વિશેષતઃ તેઓને ચાહુ મહિતામાં વરસ બદલાયું છે. જે વિ-ષયમાં અધિપતિએ નોંધચર્ચામાં ઘણું લખ્યું હોવાથી માત્ર હિંદના દાદા દાદાભાઈ ઘણું જીવે એટલું બોલીનેજ તે વિષયમાં બોલવું બંધ કરું છું.

* * *
મુળમમાં સાંજનાં પત્રોની ખોટ નહોતી પણ તે અંગ્રેજીમાં. ગુજરાતીમાં સાંજનાં પત્રની પહેલ કરનાર એક સાહસી પારસી પુરુષ છે બીજી છંપી તે પત્રનાજ માલિક તથા હુમણીના અધિપતીની આપવામાં આવી છે. જે કોઈ માણસ દંડતાથી એક કામ પાછળ લાગ્યો રહે તો તે તે કામમાં બહુ ઉત્તમ કરી શકે છે. તેમ બતાવવા માટેજ આ છંપીઆપવામાં આવી છે. “ઉલોગી નામ પુરુષ સિંહમુષૈતિ લક્ષ્મી”

એ શ્રુતિ વાક્યને સાબિત કરવા માટે તેઓ એક ઉદાહરણ સ્વરૂપજ છે. અને તેથીજ હમે અહીં થોડીક ભૂતકાળની વાત આપીએ છીએ.

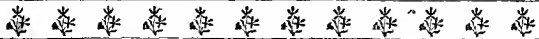
મેસર્સ રૂસ્તમજી એન. વાઘજા ગાંધી મુળમમાં સાંજનાં લોકપ્રિય પત્ર “સાંજ વર્તમાન” ના માલિક અને હાલના અધિપતિ છે. તે સાંજ વર્તમાન ત્રીજી અરદેશર પટેલે જીલાલવાડી પાસે આવેલા લુલેશ્વર છાપખાનામાંથી પહેલાં “નગર ચર્ચા” નામે શરૂ કર્યું હતું હું ધારું છું કે આજે કોઈ “નગર ચર્ચા” નું નામ પણ નહિ બળતું હોય પરંતુ આજનું સાંજ વર્તમાન તે તે નગર ચર્ચાનું મોટું સ્વરૂપ છે. અને તે આ પારસી સાહસીકાના સાહસનું ત્રીજું પરિણામ છે. કયાં એક યુલે આચરેનાં નાનાં છાપ-ખાનામાં છપાતું નગરચર્ચા અને કયાં આજે ઇલેક-ટ્રીક પ્રેસથી ચાલતું લોકપ્રિય થંધ પડેલું “સાંજ વર્તમાન” પરંતુ તેમાં અબજબી કાંઈ નથી. માણ-

સોનાં અંતઃકરણમાં દ્રઢતા હોય તો તેઓ અસંભવિત વસ્તુને પણ સંભવિત બનાવી શકે છે હુમે આ છંપી એટલાજ વાસ્તે આપી છે કે કોઈ પણ કાર્યમાં પડતાં માણસો આ છંપીને પોતાની નજર રક્ષામે રાખે અને આગળને આગળ દ્રઢતા પૂર્વક વધે નાય. તો નજર તેઓ પણ આત્મબળાનું કૃપ મેળ-વ્યા વિના રહેશે નહીં. પ્રભુની આત્મા છે “કે આત્મ બળથી શ્રદ્ધા પૂર્વક કાર્ય કર અને, તું” તેમાં કદી પણ નિષ્ફળ થવાને નથી”.

* * *
આ અંકની ત્રીજી છંપી બાપુ ગંગા પ્રસાદ વર્માની છે આ બદ્ પુરુષનું નામ દરેક સુશિક્ષિત પુરુષના હૃદય મંદિરમાં તો વાસ કરીજ રહ્યું છે તોપણ ગુજ-રાતી વાંચક પ્રજાને તે મહા પુરુષના ચરિત્ર વિષે ભેદજે તેટલી માહિતી નજ હોય એ સર્વથા સંભ-વતું જ છે, આજકાલ દેશના અગ્રેસર ગણાતા પુરુ-ષના ચારિત્રાનું અવલોકન કરતા તેમની એક એક પ્રવૃત્તિમાંજ અગત્યની કાર્કિર્દીજણાય છે. પણ આમહાન પુરૂષ માટે તો તેથી ઉલટું જ છે. તેમના જીવન કિર-ણો રાજકિય, ધાર્મિક કિવા સંસારિક દિશામાં એક સંરળાં પ્રકાશમાન છે. રાજ્યધારી હિલચાલમાં તેઓ એક કૌંચેસ મેન છે, અને અહલાબાદની કન્વેન્શની કિંક સાથે મહાનુભવ હોવા છતાં નેશનેલીટી વિ-ચારે માટે પણ લાગણી ધરાવે છે. ધાર્મિક ઇતિહા-સના એ એક ચુનદા અભ્યાસી છે અને તેમના ગ્રંથોના વાંચનાર સહેજ બાપી શકશે. તેઓ સંસારિક હિલચાલમાં તો એક આદર્શ પુરુષ છે. તેઓ આ દરેક બાબતમાં હાલના અગ્રેસરો માફક બોલી બતાવનારાજ હિં પણ માહાત્મા જીન વોશી જનના કથન અને સંવર્માન્ય સિધ્ધાંતાનુસાર “કહેવા કરતા કરી બતાવવું” સારું” એ મંત્રના અનુયાયી છે. તે મી. કે. આર દેવતરી સાલીસીટરની સાતિ ભેદને ધિક્કારી કાઠનારી નવી કિડના સલામદ છે. તેઓ સાહિત્યમાં એક ઉમદા લેખક છે અને લખતો ખાતે પ્રગટ થતાં સુપ્રસિધ્ધ “ લખતો એડવોકેટ ” ના માલિક છે આમ સર્વ શુભ સંપ-ન્ન હોવા છતાં તેઓ સાદા અને મળતાવડા સ્વભા-ના છે. તમને અંગ્રેજી ભાષાપરનો કાર્ણ અપૂર્વ છે તેમજ મૃદુવક્તા છે. પ્રભુ ભારત વર્ષમાં તોવા અનેક આદર્શ ચિ પુરૂષો પેદા કરે એજ તે પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે

मी. रुस्तमजी, एन, वाच्छा गांधी
सांज वर्तमानना जाणीता प्रोपाएटर

ભા. ર. ત. ઝ. ઝ. ઝ. ઝ. ઝ. ઝ. જી. વી. ની.

॥ जननी जन्म भूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी ॥

પુ. ૬.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૯

અંક ૬.

આર્ય પ્રતિજ્ઞા.

આર્ય ઋષિ સત્તાન

તોજ હું આર્ય ઋષિ સત્તાન

હવે માનવક જેલુ પૂર્વમા સ્થાયી ફરી તે સ્થાન

તોજ હું આર્ય ઋષિ સત્તાન

બીજાને ટુકડા દેતી પર ટુકડે તેને બન,

ક્ય ક એ ટાળી નિપજલુ ફરી, અહિ તે સામાન

તોજ હું આર્ય ઋષિ સત્તાન

કાલી નિહિતપ્રધા દેશની, કાપી સર્વ અજ્ઞાન,

દેશ વિદેશ ફરી, હરી લાલુ વિવિધ શિક્ષક વિજ્ઞાન

તોજ હું આર્ય ઋષિ સત્તાન

ધ ધાવિણુ ભૂએ મરતા તુજ ત્રીશકોટિ સત્તાન,

નવિન નવિન ધ ધા નિપજલો તેલુ કડ નિાન

તોજ હું આર્ય ઋષિ સત્તાન

મોઢા હિપર મૂઢ નથી પણુ દિસે વૃદ્ધ સમાન,

બ્રહ્મચર્યથી તેને લીધસમા ફરી કડ બાળવાન

તોજ હું આર્ય ઋષિ સત્તાન

કર્મ એજ છે કાર્ય હમારૂ ફળ દાતા ભગવાન

આતા અર્જુન નિપજલુ ઉપદેશક કૃષ્ણ સમાન

તોજ હું આર્ય ઋષિ સત્તાન

સર્વ બાધુના એક હૃદય કડ, એક શબ્દ-એક ધ્યાન

સવ સુએથી નીકળે એકજ માડી તુજ શુભગાન

તોજ હું આર્ય ઋષિ સત્તાન

જે હૃદયે તુજ વાસન છે તે હૃદય તણુ શુ કામ,

કાલી ફે ફી દે તેને તે પ્રકાલુ હનુમ ન

તોજ હું આર્ય ઋષિ સત્તાન

જેની આવી નથી પ્રતિજ્ઞા ના તારૂ અભિમાન

જનમ્યે નવ જનમ્યે તુજ બોલેત્યર્થ-એક સમાન

નહી તે આર્ય ઋષિ સત્તાન

દિવાનો.

નોંધ ચર્ચા

રા. ૨૬૬

જર્મિ મહાપુરુષ શેઠ દાદાભાઈ નવરોજી-
એ તા. ૪થી સપ્ટેમ્બરે ૮૨૩૦ વર્ષ
પુરૂં થઈ ૮૫૨૦ વર્ષ બેઠું છે. હિંદુસ્થાનના ઇતિહાસમાં એ મહાપુરુષનું નામ પણ ચીરસ્થાયી રહેશે. જગત કર્મ ક્ષેત્ર છે. તેમાં જે જે કર્મ વીર પુરુષોએ નિઃશ્ચય વૃત્તિથી કર્મનાં બીજ વાંચ્યાં છે તેનાં ફળો એક સમયે પણ મળ્યા વગર રહેશે નહિ. આજથી ૮૫ વર્ષપર એ મહાપુરુષનો જન્મ થયો ત્યારે પારસી બંતે તેમજ હિંદુ બંતે ભાગ્યેજ બંધુ હશે કે જે ન્હાનકંડુ બાળક ઘોડીયામાં અને માતાના ખોળામાં રહે છે તે પોતાની બંતના કોઈ સુખ દુઃખ માટે હિંદુ પણ હિંદુસ્થાનની સમસ્ત બંતિનાં દુઃખ દારીદ્ર્યને માટેજ આંધુ પડે છે! બાદવાવસ્થામાં માત પીતાના હાથમાં રહતાં રહતાં એ મહાપુરુષે જે દયાની દ્રષ્ટિ વડે હિંદુસ્થાન તરફ સંકેત ભાવે બેઠું હશે તે તેમનાં માતપીતા ભાગ્યેજ બંધુ શક્યાં હશે કે જે બાળક મહાપુરુષ પોતાના દેશ ભાઈઓનાં માન ગૌરવ નષ્ટ થયાં છે તેને માટેજ રહે છે! તેજ બાળકે પોતાનું બાદવાવસ્થાનું રહ્યું આજસુધી કાયમ રાખ્યું છે! બાદવાવસ્થામાં માતાના ખોળામાં અને ગુલાવસ્થાથી તે વૃદ્ધાવસ્થા સુધી અજેજ બંતિના ટોળામાં રહી રહીને પોતાની પોપણ કત્તી હિંદુમાતાના હાથે નિરોધ કર્યાં છે! તેમના ૮૫ વર્ષ સુધીના રોહનથી નિકળેલા આંધુનો ઉઠેલો મહાસાગર બ્રિટિશ બંતિની છાતી સુધી અવશ્ય જઈ પહોંચ્યો છે. દાદાએ લીધેલી દિશાથી તેઓ ભ્રમ શક્યા છે કે એમના મ્હવાનું કારણ ખરૂં છે. તે મહાપુરુષ જે બંતિનાં દુઃખ દારિદ્ર્ય માટે રહે છે તે બંતિ નિરાધાર અને નિર્ધન છે. અને તે દુઃખનું નિવારણ કરવાથીજ માત રાજર્ષિ દાદાભાઈનું રહ્યું નહિ પણ હિંદુસ્થાનના ત્રીજા કક્કો દેવતાઓનું રહ્યું બંધ થશે!

હિંદુસ્થાનની પ્રજા રાજભક્ત છે. દેશભક્ત છે. એ પ્રજાને વળી રહ્યું કેવું? એ પ્રજાનાં આગેવાનોને વળી ફરીયાદો કેવી? પરંતુ ભાગ્ય હુમેશાં પરિવર્તન શીલ છે! જડ અને ચેતન્ય વસ્તુની એકજ દશા હુમેશાં રહેતી નથી. વખતના વહેવા સાથે બદલાતીજ રહે છે! આ દેશની પ્રજાનું ભાગ્ય પણ બદલાતું ગયું છે! સુખ અને દુઃખ બેઠું છે! દુઃખ અને સુખ પણ બેઠું છે! પરંતુ પાછલાં કેટલાંક વર્ષો થયાં પ્રધરની વક્રદ્રષ્ટિ કહો કે મનુષ્યોની પ્રમાણી કુટેવો કહો! ગમે તેમ પણ હિંદુસ્થાનની સ્થિતિ બદલાઈ છે! જે દેશ એક વખત પોતાનાજ દેશની કળા અને પોતાનાજ દેશના હુન્નરો ઉપર ઉભો રહ્યો હતો તે દેશમાંથી પોતાની કળા, હુન્નરો મંદ પડી ગયાં છે! હિંદીવાનો નોકરીની જુસરીમાં બેઠાઈ થોડું ઘણું કમાય છે! કમાઈને તે પૈસા પાછાં ભ્રમી વસ્તુઓ ખરીદવામાં આપી દે છે! એટલે પોતાના ગજવામાં રહે છે શું? તે તો દિવાળીને દહાડે સરવાણ કહાડનારાનેજ ખબર પડે! જે દેશ માત્ર નોકરી ઉપરજ ભરે છે તેને વળી સરવાણ કેવું? પાંચ પચાસ કમાયા! પાંચ પચાસ ખરચાયા! તેમાંથી કેટલાકને લલટું દેવું ભરવું પડે છે! જ્યારે બુંજ માણસો પાંચ પૈસા બચાવે છે! થોડાક વેપારી અથ્થાઓ પારકા દેશના માલના એજન્ટ બેવા બન્યા છે! થોડાક માણસો આ દેશમાંના અનાજ બીયાંઓ અને ખાનીજ પદાર્થો થોડે ઘણે નફે બીજા દેશમાં મોકલી રહ્યા છે! એ વર્ગ આંગણીના વેદા ઉપર ગણાય તેવા છે એટલે તેને બાદ કરતાં એક જખરદસ્ત સંખ્યા નોકરી કરે છે અને તે પોતાના સરવાણમાં શું કમાય છે તે બાંધી લેવું અપૂરું નથી.

મહા પુરુષ દાદાભાઈએ હિંદુસ્થાનની પ્રજા શું કરે છે? શું પાયા છે? શું પહેરે છે? કેટલાં ભુખ્યાં રહે છે? કેટલાં પોકારો કરી રહ્યાં છે! અને કેટલાં આનંદ કરે છે? તેની ગણતરી કરીને પંચીજ એક પુસ્તક બહાર પાડી જગતની સુધેરેલી અને અગરેલી

પ્રજાની નજર આગળ 'મુક્યુ' છે ? અમને 'તે મહા પુરુષ ઉપર વિશ્વાસ છે ! અમને તે મહા પુરુષમાં શ્રદ્ધા છે ! તેઓના પુસ્તકમાંથી મળી આવે છે કે હિંદુસ્તાનની પ્રજાનો લાગણી અઘણી લાગ પેટ પુરતું અનાજ મેળવતો નથી ! કેટલાંક ભુખ મરાથી મરણ શરૂ થાય છે ! અને કેટલાંકને આજ અનાજ મળે છે-તો કાલની ફીકર પડેલી હોય છે ! કેટલાંક જીવતા ઓમાં જમીનનું ચોક્કસ મેહેસુલ નહિ હોવાથી એકતોને નુકસાની થાય છે, પાક ઓછો હોય છે તોપણ મેહેસુલ તો આપવું જ પડે છે વિગેરે અનેક ફરીયાદો પ્રકટ કરી છે ! એ મહાત્માએ હિંદુસ્તાનની પ્રજાને માટે હિંદુસ્તાનને ખંદેરે ધંગલમાં રૂદ્ધ અનેક લાપણી કર્યાં છે ! અને તે દેશની ખીન માહિતગાર પ્રજાને કંઈક જાગૃત કરી છે, કેટલાક મેતાંગ મહાપુરુષોને હિંદુસ્તાનની દરિદ્રતા તરફ દોર્યાં છે અને એ પ્રમાણે તેમણે હિંદુસ્તાનની મહત્ત્વ સેવા બતાવી છે.

એવા મહા પુરુષની વર્ષ ગાંઠ છે, એ શુભ દીવસ છે ! એ આનંદ જનક દિવસ છે ! એ શુભ મુહુર્તને દિવસે જે કંઈકનો પણ જન્મ થશે તે મહાપુરુષ થશે ! તે પુરુષ હોકે સ્ત્રી, પણ મહાત્મા દાદાભાઈ પટે પરા પકારી અને નિઃસ્વાર્થ થશે ! તે અનેકનાં સંકટ ટાળવાં યત્ન કરશે ! તે રાજર્ષિ કહેવાશે ! તે મહર્ષિ કહેવાશે ! જેને ત્યાં તે દિવસે પુત્ર પુત્રીના જન્મ થયેા હોય તેમણે પોતાનાં જાળકોને સારી વિદ્યા આપી સારા સંસ્કાર વડે પાલણુ કરવું, નીતિ અને ધર્મ નાં તત્ત્વો વડે તેમને ઉચ્ચ આદર્શ રૂપ બનાવવાં ! એ જાળકોં મહાંતો થાતાં અનેક મહાં કાર્યો કરશે ! જંગલનાં દુઃખો દીલમાં ધરી અનેકનાં દુઃખ ભજવે યંધ પવેશે પરમાત્મા એ જાળકોંનું દિધાયું કરે !

મહા પુરુષ દાદાભાઈની જન્મ ગાંઠને દિવસે અનેક હિંદીવાનોએ પોતાની ફરજ જાંલવી છે ! અનેક નરનારીઓએ તેમનું દિધાયું ચાલું છે, અને તે માટે પ્રભુ પ્રાર્થનાઓ કરી છે ! અનેક સંસ્થાઓએ તેમને હર્ષના સંદેશોએ કહાવ્યા છે ! અને અનેક યુવાનોએ

તેમને અભિનંદન આપી તેમનાં ચરિત્રનું અનુકરણ, અનુસરણ કરવાના પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે ! દેશ બકિત કરનાર વીર દાદાભાઈ નવરાજીએ હિંદ માટે જે કંઈ કયું છે તે સર્વાંશ અનુકરણ કરવા જેવું છે ! જગ તમાં મનુષ્યોએ જન્મીને પૈસા મેળવવા કિંવા કુટુંબને મિશાનનો જમાટીનેજ આનંદ પામવાનું નથી ! તેમને માથે પોતાના દેશના અનેક માણસોના સુખ દુઃખનો આધાર લટકેલો હોય છે ! તે સુખી દુઃખી સોની જરદાસ્ત રાખવી એ તેમની ફરજ છે ! સમ સ્ત જગત્ એ આપણા ભાઈ બહેનો છે ! દહને નિરો ગી રાખી પછી દેશનું કલ્યાણ કરવાનાં જૂતો લેવાં નેધએ ! એ જૂત શાંતતાથી સંતોષી લેવાં નેધએ, અને તે જૂતનું ઉદાપન કરવાને પણ એવાજ શાંત ઉપચારો કરવા નેધએ ! તે આપણું ધ્યેય વેગળું નથી ! આપણી માંગણીઓ નથી, નિર્ભજ

આપણે સુખી થવા ઇચ્છીએ છીએ, આપણે બીજાની દયા માંગીએ છીએ, આપણે બીજાને પ્રેમ માંગીએ છીએ, આપણે બીજા જેવીજ ઉન્નત સ્થિતી માંગીએ છીએ ! તો પછી આપણે તેને બદલે તેજ આપવું નેધએ ! દયા અને પ્રેમની માંગણીઓએ દયા રાખી પ્રેમ આપવો નેધએ ! ઉન્નતિની આશા બાળાએ બીજાની ઉન્નતિમાં આડું આવવું ન નેધએ પોતે પોતાના કાર્યમાં કુશળ રહેવું નેધએ ! હિંદુસ્તાન દેશની પ્રજા શાંત છે ! પ્રેમી છે ! તેણે માત્ર પોતાના દેશના હુલસનેજ ચઢાવો નેધએ ! એટલુંજ થવાથી સુંખ, પ્રેમ, દયા, કૃષ્ણ અને ઉન્નત અવસ્થા મળી જશે ! કાર્યમાં શ્રદ્ધા રાખી ઉત્તમમાં મર્યા રહેવું નેધએ ! મહા પુરુષ દાદાભાઈએ પણ એજ કહ્યું છે કે પોતાના કાર્યમાં વિશ્વાસ રાખો ! અને શાન્તતા પુર્વક ઉદ્યમે લાગો ત્હમ્મારે જય થશે. 'એ મહાત્માનો, જન્મ દિવસે મોકલાયલો મહામંત્ર અને માથે ચઢાવીએ છીએ, અને તો શું પણ આખી હિંદની પ્રજા માથે ચઢાવે છે, હૃદયમાં રથાવે છે ! અને તેજ પ્રમાણે વર્તવા તથા છે ! હિંદની યજ્ઞ ન્યારે એ મહામંત્રનું રહસ્ય સમજશે, ન્યારે

તે પ્રમાણે બદોબર વર્તશે, જ્યારે પરસ્પર એક બીજાને " ભાઈ " એકે બાણશે, ત્યારે આ દેશનું કલ્યાણ થવામાં વિલંબ થશે નહિ !

મહા પુરૂષ દાદાભાઈનું લાંબુ આયુષ્ય યાય અને એવાજ મંગળમય સંદેશ મહાગંગા પ્રતિ વર્ષ પ્રેરે! હિંદવાસીઓ તે મહાનુકરે અને તે પ્રમાણે વર્તે મુખી થાય ! મહુ પ્રત્યે અમારી એજ માગણી છે !

મુંવર્દનો શેઠિયો! સ્વ. દ્વારકાદાસ ધરમસી!

મુંવરું પોતાના હવન ચરિત્રમાંથી અનેક વસ્તુ શીખવાડે છે ! નીતિ, અર્નતિ, ધર્મ, અધર્મ, શ્રદ્ધા, અશ્રદ્ધા, અને સ્વર્થ, નિસ્સ્વર્થ, કોઈ મરે છે અને પાછળ મૂકતું લય છે કે જગતમાં પાર્ય એજ મહાન મંગળ જનક છે, કોઈ મરે છે અને કહેતું લય છે કે જગતમાં પરાપકાર એજ મહાન કલ્યાણ કારક છે ! કોઈ મરે છે ત્યારે તેના હવન ચરિત્રમાંથી શીખીએ છીએ કે ધર્મ એ કોઈ વસ્તુજ નથી ત્યારે કોઈના મરણથી શીખીએ છીએ કે ભાઈઓ ! ધર્મ એજ મનુષ્યના હવનનો પાયો છે ! કોઈક મરતાં મરતાં પણ લવાશે કહે છે કે : ભાઈ, ગમે તેમ કરજો પણ આશાને ઊડતા નહિં ત્યારે કોઈ કહે છે કે : આશા એતો નર્કમાં લઈ જનાર પીયાલીની છે ! તેને પરજો પણ નહોતો નહિ ! મનુષ્યના હવનમાંથી એવા અનેક આદર્શો મળે છે !

સુંઘઈ અલગેલી નગરી છે. તેમાં અનેક ન્યાત, લતનાં માણસો વસે છે. અનેક પ્રકારના વેપાર રાજગાર ચાલે છે. તેમાં ભારીયા જાતિએ વેપારમાં જેવી ઉન્નતિ કરી છે અને તેઓ જેવા ધનવાન થયા છે તેટલા બીજા જાતિવાળા નથી ! સ્વર્ગવાસી દારકાદાસ ધરમસી એ પણ એક ભારિયા મુદ્રસ્થ હતા. તેમણે માન એક હવનરૂપિયાની મુદ્રી લઈને દરોડોનો

વેપાર ચલાવવા માંડ્યો હતો. તેઓ સુંઘઈના મુખરૂપિયા ભારિયા મુદ્રસ્થ લક્ષ્મીદાસ ખીમભૂના ભગિન થતા હતા. તેમના હાથમાં રૂપિયા તો આખા એક હજાર હતા, અને દાદીના દશ હજાર હતા. પણ તેજ વખતથી તેમને કંદોડધિપતિ થવાની ઇચ્છા હતી. આશાએ જગતમાં અનેકનાં સત્યાનાશ કાઢી નાંખ્યા છે ! આશાને પરિપૂર્ણ કરવાનેજ મનુષ્યોએ અનેક ભગિરથ પ્રયત્નો કર્યા છે ! મરહુમ દારકાદાસે પણ તેજ વખતથી લુટી લુટી મીસામાં ભાગીદારી કરવા માંડી એટલુંજ નહીં પણ ધીમે ધીમે તેઓ મીસાના એજન્ટ પણ થઈ ગયા ! માણસની એ પણ એક મહત્વાકાંક્ષા છે કે જ્યારે પણ્ય તેને લાગ મળે છે ત્યારે ઉચ્ચાસને બેસવાની તક તે ખોતો નથી ! દારકાદાસ એક મીલ એજન્ટ થયા એટલે પછી લાખોનું દેવું ધાય અને મોટો દાક માડ રાખવો પડે એ બનવા ભેગ હતું. થયું પણ તેમજ ! તેમને ઘેર અરથ વાંધો, કુટુંબમાં ગરબો ઊઠ્યાં પણ વધ્યાં ! તેમને પોઠ દોડતો સરતનો-શાખ વધ્યો ! માખણ મરકાના રુગાઓ પણ વધ્યા ! ગધુજ વધ્યું ! વધતાં વધતાં એટલી હદ સુધી વાત ગઈ કે તેઓ કોરપોરિશનમાં અને મ્યુનીસીપાલિટીમાં એક સુખ્ય થઈ પડ્યા ! જે. પી. યયા, શેરિક યયા ! અને બપું જ થયા ! તેમને દરજ્જો વધ્યો ! લખકો વધ્યો ! લાગવમ વધી ! અને વધતે વધતે એટલું ગધુજ વધ્યું કે લોકોની આંખમાં ભુરકી ભભરાવવાની કળા એક પણ વધી ! તાણે કોઈ અજબ ભદુરગર હોય તેમ મહાપુરૂષ જેવા થઈ પડ્યા ! ધર્મના આચાર્યો અને મોટા મોટા શેઠીયાઓ, સાહેબો પણ તેમને તાણે અથવા તો દારકાદાસ તેમને તાણે થવા લાગ્યા ! માડું સરસશર આદ્ય ! મોટાં મોટાં બીરોગી બખાયાં ! લાખો રૂપિયાની ઉચલ ખાચલ થઈ ! ભાઈની પાંચડી ગાંધના માથે ને ગાંધની પાંચડી ભાઈને માથે ખેડવા માંડી ! એવી અદલા ગલકામોને ગલકામીયામાં માડું ચાલતું હતું ! મીસાના વહિવટમાં ચોટાળા ઉપર ચોટાળા થવા લાગ્યા ! ગરિમ નિદોશ અને થોડી પૂંછપર સુન્દાન ચલાવનાર ગિયારા સાધારજ

સ્થિતિનાં માણસોનાં પૈસા લઈ લઈને મીલોમાં ઝોકા-
વંવા માંડ્યા ! મીલોમાંથી તેઓ નામદારના ગજવામાં
આવવા માંડ્યા ! અને ગજવામાંથી એક તરફ ગાડી,
વાડી અને બંગલા ગળિયાના રહેલ સપાટામાં પડવા
લાગ્યા ! એ યજ્ઞમાં લાખો રૂપિયાનો ધુમાડો થઈ
ગયો ! જે આવ્યો તે સ્વાહા થવા લાગ્યો ! જેના
રૂપિયા આવ્યા તે ભરમ થવા લાગ્યા ! છેવટે એ
પ્રખ્યાત એટલો બધો વધી પડ્યો કે જોડાં ડીઝેલરો
થયાં અને તેમાં પકડાવાની ધાસ્તીથી કે પછી કોઈ
બીજા ભયંકર અપ્રાધમાં સપડાવાની ધાસ્તીથી-પણ
તે નામવરે પોતાના કોર્ટમાંના મકાનમાં તા. ૨૮ મી
ઓગસ્ટ ૧૯૦૯ ને શનિવારના દિવસે-શુભ સુહુર્ત
લોઈ બંદુકની ગોળી વડે આપઘાત કર્યો ! તેમના
મરણથી તો તે એકલાજ મરણ પામ્યા પણ તેમની
પાછળ જીવતાં રહેલાં અનેક માણસો મરણ પામવાં
જેવા થઈ પડ્યા છે ! અનેક ગરિબોનો જીવનગાળો
અપટ્ટી વગાડવા જેટલી વારમાં ઉડી ગયો છે ! અનેક
ભીખ માંગતા થયાં છે ! અનેક બુદ્ધિ દિવસો કાઢે છે !
તેમનાં મરણને ગમે તેટલો કાળ વીતશે તો પણ
તેમના મરણનું પોકળ શ્રાધ્ધ અનંત સમય સુધી
આલશે એમાં શક નથી.

મરહુમ દારકાદાસનું જીવન મંત્ર આશાના
ઉચ્ચ મેડ ઉપરથી ગબડી પડી નિરાશાના મહા-
સાગરમાં ડુબી મરવા જેવું જ બાણું છે.
તેમનો ઉદ્દેશ શરૂઆતમાં ઉચ્ચ હશે પણ જેમ
જેમ વેપારમાં નુકશાન આવતું ગયું અને સર-
તના મેદાનમાં હાર થતી ગઈ તેમ તેમ તેઓએ
બીજાઓનાં નાણાં લઈ મોજ શોખ કરવા સાથે તેજ
બુરી હાલતમાં પૈસાનો પ્રવાહ નાંખવા માંડ્યો હતો !
એ આશા-મરતાં સુધી એણી થઈ નહિ અને છેવટે
છેવટે-પણ કેટલાક ભલા-અને ભોળા, વિશ્વાસુ અને
નિઃસ્વાર્થી મિત્રોને કસાવી તેમના પૈસાને પણ એમણે
સ્વાર્થી યજ્ઞમાં ઝોકાવી રાખોડી કરો દીધી ! તેઓ
હંમણાં તો આ જગતમાંથી આલ્યા ગયા છે, હમણાં
તો પોલીસ કોર્ટ અને સેક્સન્સ કોર્ટ તેનો ન્યાય

કરિ શકે તેમ નથી. પણ એક દિવસ તેં મહાન
ઈશ્વરની કોર્ટમાં તેમને જવાબ દેવાં ઉભું રહેવુંજ
પડશે અને તે વખતે તેમની બુરી હાલત થશે એમાં
પણ સંદેહ નથી !

એ જીવન ચરિત્ર ઉપરથી મનુષ્યોએ હવે માત્ર
ચોડામાંજ સમજવાનું છે. ઉચ્ચ મહત્વાકાંક્ષા રાખી
અનેક નિર્દોષોનાં ગળાં કાપી, તેમને હુમેશને માટે
દુઃખી કરવાનું સુદતવી રાખવું જરૂરનું છે. અને
પોતાના પાપ કાર્યોને વધારે નહિ લંબાવતાં થયલા
પાપનું પ્રાયશ્ચિત સ્વરૂપ જે સ્થિતી મળી હોય તેમાં
જ આનંદ માની પરમાત્માનું ભજન કરવું જોઈએ.
તેથીજ કટ્યાણ થશે, તેથીજ સુખ થશે.

મકરંદ

***ને:

જે દિનથી નજર સુન્દરી તું પડી છે;
તે દિનથી હૃદય વૃત્તિ સહુ હરી છે;
શાણી સખી સમજતી સહુ શાનમાં તું;
આહું તને જીવંતથી નકી માનજે તું;
મનમાં સુઝાઈ વહતી નવ વાત શાણી
તહાએ ન વૃત્તિ તુજની મુજથી અગણી;
તરસાવનાં રસિકડી મમ પ્રાણુપ્યારી
સંતોષ આતક ઈઈ તુજ પ્રેમ વારી
છે સુખ આ શશી સસુ. બુલંગ કારી
લાગે હૃદય મહી થતાં ક્ષત એ કટારી
શાને હવે પ્રિય તમે મમ પ્રાણુ બાળે
ના આ ઉચિત તુજને રસીકી સુખાલે.

બુલબુલ

રોહિલા કુમારિ.

દશાહ અકબરે જે બુદ્ધિ અને શક્તિને ઉપયોગ કરીને મોગલ સામ્રાજ્ય સ્થાપન કર્યું હતું અને હિંદુસ્થાનની દશે દીશામાં સંતોષાનંદ ફેલાવ્યો હતો તેજ મહાન મોગલ રાજ્ય અને સર્વત્ર, સંતોષ, સમયના વેહેવા સાથે તથા ત્યારપછી થયેલા બાદશાહોના રાજકારણારના હોપને લીધે, અસંતોષ રૂપે. "ગિનના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયો હતો. રાજ્યની સીમા વધતી અટકી ગઈ હતી એટલુંજ નહિ જે હદ અકબર બાદશાહના વખતમાં પ્રમાણ હતી તેમાં પણ વિખેા ઉપસ્થિત થયાં. બાદશાહ અકબરની વિરાટ શક્તિનું એક ઉત્તરવળ કિરણ, ઈતિહાસનાં પાનાઓમાં, "રોહિલા" નામ ધારણ કરીને હજુ પણ ચળકી રહ્યું છે. નાદિરશાહના પાછા આવવા પછી, દિલ્લીની કેટલીક બુલ્લમમાં સપ્તાયત્લી તથા આધાર વગરની યથા પરેલી ભતિએ, કોઈ એક વિચારિના છોકરાની મદદ વડે, મુરાદાબાદ પ્રદેશમાં રોહિલા રાજ્ય સ્થાપન કર્યું. એક સમયે તેઓ એટલા બુદ્ધિવાન અને બળવાન થઈ પડ્યા કે, અહુમ્મદ અબદાલીની ખાસ ભલામણથી રોહિલા સદ્દાર નજબાદોલા અને તેનો પૂત્ર બજેતાખાં, જે બન્ને દિલ્લી રાજ્યના મુખ્ય કારભારીઓ થઈ પડ્યા. તેઓનું બળ અને પરાક્રમ પણ એટલું હતું કે બાદશાહ સુદ્ધાં તેમનાં કામો ભેંઈ હોઠમાં આંગળી ધાલતા ! પરંતુ બાદશાહનુંદો ગ્રાહ આલમ સ્વતંત્ર વિચારનેા હતો. પોતાના રાજ્યમાં આવેા કારભાર ધતો બંધ લેનાથી રહેવાયું નહિ. તેણે પોતાના જમાઈ નજબખાંની અને મહા બળવાન મરાઠાઓની મદાયતા વડે ઘણા રોહિલા લોકોને દિલ્લીમાંથી કહાડી મૂક્યા અને ઘણાને કચ્છરધાણ કહાડી નાંખ્યો ! એજ સમયે મહારાષ્ટ્ર દેશમાં, પેશ્વાની ગાદી બાબન તકરારદડી, તે વખતે અયોધ્યાના નવાબ સુનદેહોલાએ

વચમાં પડી રોહિલા અને બાદશાહના પક્ષ વચ્ચે સમાધાન કરાવ્યું. પરંતુ એ સન્ધિ થયા પછી થોડા સમયમાંજ સુનદેહોલાએ, નબળા પડી ગયેલા રોહિલા લોકોને દેશમાંથી હાંકી કહાડવા માટે પહેલાં તેઓને કહાવી મોકલ્યું કે: અયોધ્યાના રાજ ભંચરમાંથી મરાઠાઓને જે ધન આપવામાં આવ્યું છે તે તરત-રોહિલાઓએ-ભરી દેવું. રોહિલા લોકોએ માંગણી સ્વીકારી નહિ. એટલે સુનદેહોલાએ, પરમ પરોપકારી વોર્નહેસ્ટ્રીંગસ, મહાત્માની મદાયતા માંગી ! તે મહાત્માએ જનરલ બર્કને, એક મુશિક્ષિત તેલંગ લશ્કર સહિત મોકલ્યો, અને રોહિલા લોકોનેા પરાજય કર્યો. તેમને હાંકી કાઢ્યા.

દુરમનોનાં લશ્કરની સંખ્યા વિશાળ હતી, તેઓ મુશિક્ષિત હતા. અને રોહિલા લોકો કરતાં સર્વ વાતે એટ હતા પરંતુ રોહિલા લોકો પોતાના દેશને માટે, ટોળે ટોળાં ભેગાં થયાં અને ભયંકર રણયુધ્ધિમાં આવી ઉભા રહ્યા. તેઓને માતૃભૂમિનું અભિમાન એટલું બધું હતું કે પોતે થોડી સંખ્યામાં હોવા છતાં ઉવડે પ્રાણ જતા મુખી લડવાનો સંકલ્પ કર્યો. એક તરફ ધણું મુધ્ધમાં વિનય મેળવનાર, કેપ્ટન અને મેજર વિગેરેની આગેવાની હેઠલ અંગ્રેજોનું તેલિગા લશ્કર અને બીજી તરફ રાજનું આઝાદી, દુરમનોના પ્રાણ સંહારવા તથાર થયેલ ઇરાની લશ્કર સમુદ્ધના વિશાળ પ્રવાહ પેટે રણયુધ્ધિમાં ઉભું છે. રોહિલા સદ્દાર હાફેજ રહેમંતે ભેયું કે: અગણ્ય રોહિલા વીરો, દુરમનોની તોપના ગોળા ચુલ્લિચુલ્લ થઈ જતા છે. એક વીરના પરવાથી તેની પાછળ બીજા રોહિલા વીર લડવા માંડે છે. કેટલાક જીંકણ રોહિલાઓ, દુરમનોના તોપના ગોળા સહન

ગિવાળિયાઓના છોકરાઓ જનતા દિંદુ છે. એ આ રોહિલા વંશના કોઈ પડાણના ધરમાં ઉભ્યા હતા અને તેઓજ પાછળથી "રોહિલા" નામે પ્રસિદ્ધ થયા છે એવું કહેવાય છે.

નહિ કરવાથી નહાસી બાય છે. તેમ પણ હાફેજ રહેમત બીધો નહિ. કેટલાંક વિદ્યાર્થી રોહિલા યોધાઓને સાથે લઈને અદભૂત વીરત્વ બતાવવા લાગ્યો. અનેક દુરમનોને પૃથ્વી ઉપર હમેશને માટે સુવાડવા લાગ્યો. પરંતુ વિશાળ લશ્કરના અનેક લડવૈયાઓ આગળ મુઠ્ઠીલર દેશલકતો શું કરી શકે ? એકએક તોપના ગોળાએ આવી હાફેજ રહેમતની છાતી વીધી નાંખી. દુરમનોનાં લશ્કરમાંથી કેટલાંક માણસોએ દોડી આવી, પૃથ્વી ઉપર પડેલા, હાફેજ રહેમતનું માથું કાપી લઈ બાદશાહ સુભઉદ્દોલા પાસે લઈ ગયા. સુભઉદ્દોલાને કોઈએક સિપાહી, પોતાના રૂમાલ વડે, મહાત્મા હાફેજ રહેમતના યુગ ઉપરની ધુળ સાફ કરતો હતો તે બેઈ પિશ-અ પ્રકૃતિ સુભઉદ્દોલાએ તેને અટકાવ્યો અને કહ્યું કે: એ પાપીના મોઢા ઉપર ઘણી ધુળ પડે એમાં જ હું ભૂલુ સમજુ છું. એ લોહીની તરસી મૂર્ખ ભત્તિએ મહારા પિતા, મહારા વંશ અને અસંખ્ય ધાર્મિક સુસલમાનો તરફ જે નિહુરતા બતાવી છે તેનો જાહેરો આજે હું લેવા પામ્યો છું." રોહિલાઓના મુખ્ય મુખ્ય સરદારોની હાફેજ રહેમતના જેવીજ દર્શા શર્ષ. રણભૂમિનું વિશાળ મેદાન, લોહીની નદીમાં તરતાં રોહિલા મૂઠાંઓ વડે ભયર દેખાવા લાગી તેજ વખતથી રોહિલા દેશલકતોનું નામ લોપ થઈ ગયું.

વિજયમાં મગ્ન અનેકા લશ્કરી સિપાહીઓ હાંટકાટ ચલાવીને, ચોરી કરીને અને રોહિલા પ્રજામાં અત્યાચાર કરીને હાથમાં પાપના પોટલા બાંધતા, વિજય ગૌરવને કાળું કલંક લગાડતા હતા. એટલામાં હાફેજની સ્ત્રી અને પુત્રી હિમની દ્રષ્ટીએ પડી. પુત્રીનું વય સત્તર વર્ષનું હતું. શરીરે જરાક ઉંચી, સુખ ચંદ્ર સમાન લાવણ્ય મથી, હાથ પગ કેમળ, અને સુંદર કમર પાતળી, શિરોડેશ કાળા ચીકણા અને નવ યૌવનના પૂર જહારમાં હતી. શરીર ધર્મ પ્રમાણે યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં દુરણુ જેવા નેત્રોની દ્રષ્ટી ચંચળ છતાં પણ રોહિલા સ્ત્રીઓ પેઠે સ્વાભાવિક

રીતેજ ધીર, ગંભીર, અને નીતિમાન હતી. કુમારિકાના શરિરના દરેક ભાગમાં સુંદરતા અને વીરતા જણાઈ આવતી હતી. કન્યાની પ્રકૃત્ય જુવાની બેઈને હાફેજ રહેમતે એક તેજસ્વી રોહિલા વિર પુરૂષ સાથે તેનો વિવાહ નક્કી કર્યો હતો. સ્વતંત્ર દેશની સ્વતંત્ર રમણી-હાફેજ કુમારી-પોતાના ભવિષ્યના પતિના વિરત્વના પના કસતી, ઉત્સાહ અને અગિ-માન પૂર્વક દિવસા ગાળતી હતી. એટલામાંજ યુદ્ધમાં સર્વ નાશ થવાના દુઃખદ સમાચાર સાંભળ્યા ! પિતા, ભાઈઓ વિગેરે રણભૂમિમાં હશેશની શાંતિમાં પડ્યા છે ! તે નિઃસહાય કુમારીકા શોકથી ભરેલે શ્લેષ, માતાના આશ્રયમાં બેઠી બેઠી વિચારો કરતી હતી. એટલામાં જ બાદશાહના ઉત્તમ ત સિપાહીઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. હાફેજ કુમારીને માતાના પ્રેમમંદિરનાં થી લઈ ગયા. તેની માતાએ દુઃખ ભરેલે હૃદયે મોઢાં ધી ધી પાડીને કહ્યું બેટી, યાદ રાખજે કે તું વીર હાફેજ રહેમતની પુત્રી અને રોહિલા રાજકુમારની ભવિષ્યની પતિન છે તું બીજા કોઈના વિલાસનું સાધન નથી. પાપી દુરમનોએ તારા પિતાનું ખૂન કરી વેરતો બદલો લીધો છે. ત્હેં રોહિલા માતાનું દુધ પીધું છે. બેટી ! મહારા દુરમને લગવતી નહિ. દુષ્ટ દુરમનોએ તારા પિતાનું, તારા ભાઈનું ખૂન કર્યું છે. બીજા ભત્તિ ભાઈને શુદ્ધામગીરી કરાવવા કેહી ક્યાં છે ! અનેક દુઃખો ભોગવીને પણ મરણને વહાલું ગણવે. પણ રોહિલા નામને કલંકિત થવા દઈશ નહિ. બે તું સાચી રોહિલા કુમારી હશે તો પાપી દુરમનો તારા એક વાળને પણ સ્પર્શ કરી શકશે નહિ. બેટી ! બ, હવે સુખેથી બ, દુરાચારી લશ્કરી સિપાહીઓ કુમારીકાને બાદશાહ સુભઉદ્દોલાના જનનખાનામાં લઈ ગયા.

આ સમયે સુભઉદ્દોલા દેશમાં એક પ્રધાન પુરૂષ હતો. એટલુંજ નહિ. ગૌરવ અને શક્તિ—અખ-નમાં તે દિલ્લીશ્વરથી પણ કાંઈ ઉતરતો નહોતો. અયોધ્યાના નવાળનો મહેલ, તે વખતે વિલાસ-વિભવ ભોગવવાની રાજધાની જેવો હતો. દાસ દાસીઓ, ગવૈયા અને કંચનીઓથી પરિપુર્ણ હતો. કોઈક

ઠેકાણે સંગીત ચંચાં ધાય છે, કોઈક ઠેકાણે અગર ચંદન, કેસર કસ્તૂરી અને અતરંગી સુગંધી વડે દરે દિશાએને મોહિત કરી રહી છે. સુનીઉદ્દોલાએ નવી આવેલી રોહિલા-રાજકુમારી-હાદિજ, કુમારીને પોતાના વિલાસ સાગરમાં ડુગાવવનો યત્ન કર્યો છે પરંતુ તેમાં નિષ્ફળતા મળી છે. બાદશાહ નાના પ્રકારે તે રમણી રત્નના મનને આનંદ આપવા લાગ્યો પરંતુ કોઈ પણ ઉપાયે તે પવિત્ર, પતિવ્રતા રોહિલા કુમારિકાના પ્રેમ સુધાને મેળવી શક્યો નહિ ! મુસલમાન રાજવ સમયે, રોહિલા રમણીઓ, વીરત્વમાં અને સતીત્વમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતી હતી. લોભ અથવા ખીક બતાવવાથી તેઓ મનને ચળાવે તેવી નહતી. હાદિજ. કુમારીને ઘણું દુઃખ દેવામાં આવ્યું. તેના પતિવ્રત ધર્મને ભંગ કરાવના ઘણા યત્ન થયો. પણ દેવિ સ્વરૂપ રમણી રત્ને કોઈ પણ રીતે પોતાનો ધર્મ છોડ્યો નહિ ! અનેક પ્રકારનાં દુઃખોથી ત્રાસ પામીને એક દિવસ રોહિલા કુમારીએ બાદશાહની મરજીને આપિત થવાનું કબુલ્યું અને બાદશાહના આનંદને પાર નથી. રાત્રિના સમયે શયન ભૂવન અનુપમ સંગાર અને પૂંપ સૌગંધી વડે સુસજ્જિત કર્યું. રોહિલા-કુમારીએ પણ અનુપમ વસ્ત્રદંડારો પારણ કર્યો. હસ્તે રહેરે, આનંદ પૂર્વક, ગજગામિની રોહિલા કુમારી બાદશાહના શયન ભૂવનમાં પેઢી.

આ દેખાવ જોઈ ઘણાં સ્ત્રી પુરુષોને આનંદ થયો પરંતુ કેટલાંક માણસોને આશ્ચર્ય થયું. ધર્મ શ્રેષ્ઠ રોહિલા કુમારીએ આ શું કર્યું. અપાર દુઃખ સહન કર્યા પછી ધર્મ ભંગ કર્યો ! શું સમુદ્રે માઝા મૂકી ! શું સૂર્ય પશ્ચિમમાં ઉગ્યો ! શું પત્થરના પડમાંથી કસ્તૂરી ઉતરી ન થઈ ! શું ધન્ય લાભ ભુલ્યો ! થયું શું ! બાદશાહનાં માણસો હસતા હસતા તાળીઓ પાડવા લાગ્યાં : શાખાશ ! છે, કુમારી ! શાખાશ છે ! ”

રોહિલા કુમારી બાદશાહના પલંગ ઉપર બેઠી બેઠી બાદશાહે સુતાં સુતાંજ આવકાર આપ્યો. આજે પોતાની જીવંતીને કતાર્થ માંગી. કુમારીએ પણ મીઠા શબ્દો વડે અને હાસ્ય ભરેલે રહેરે બાદશાહના હૃદને જાણે અમૃતની ત્રણીથી લીનલી દીધું. સુખ-ઉદ્દેશ્યે તેના રમીત હાસ્યમાં મોહ પામી જઈ બેઠી

થઈ. આલિંગન દેવાં હાથ ફેલાવ્યા કુમારિએ જાણ્યું કે હવે ધર્મ જાય છે, તરતજ તેણે માથાના ચોટલામાં સંતાડેલી ઝેરથી ખરડેલી તિક્ષણ છરી હાથમાં લીધી આંખને એક પળકરે ધાય ચોટલા વખતમાં કુમારિએ તેજ છરી બાદશાહની છાતીમાં ખોસી દીધી ! બાદશાહ સુખઉદ્દેશ્યે એક ચીસ પાડી બીછાનામાં તરફડવા માંડ્યું બાદશાહના શયન ભૂવનમાં ત્રણ પોખ સિપાહીઓ હાજર હતા. બાદશાહે હાથની નિશાની દરતોજ તેઓએ રોહિલા કુમારીના શરીરના કટકે કટકા કરી નાંખ્યા !

બાદશાહને જનતાનખાનામાં લઈ જઈ દવાઓ થવા લાગી. આજે જ જાણ્યું તેના સમાચાર જનતાનખાનામાં રહેતી બેગમો, નાચનારીઓ અને રાજેલી વેશ્યાને કાને ગયા. તેઓ નવાખના મ્હોં આગળ જઈ “ શું જાણ્યું ? ” તે પૂછતી. બાદશાહ કુમારીના તિરસ્કાર કરતો ગાળો દેતો. જનતાનખાનામાં બાદશાહે એ દબર સ્ત્રીઓ પુરી રાખી હતી ! એક દાનથી બીજે દાન અને બીજેથી ત્રીજે દાન, એમ વાત ફેલાઈ ગઈ. જોત જોતામાં, દાસ દાસીઓ, અને આખા શહિરમાં લીંબુકેને મ્હોડે ફેલાઈ ગઈ. આ વાત સાંભળીને બધાજ તે ધર્મ પરાયણ નારીને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. તેની વીરગાથા ગાવા લાગ્યા. “ સતીનો જય ” કહેવા લાગ્યા.

ધીમે ધીમે નવાખની છાતીમાં પેડેલો ધા વધવા લાગ્યો. દીનપર દીન છાતીનું દરદ વધવા લાગ્યું. હાડકોએ પણ કહ્યું : આખા શરીરમાં ઝેર વ્યાપી ગયું છે. સાડું થયું એ માત્ર ખુદાના હાથમાં છે. ” એક અજેજ સર્જને પરિક્ષા કરી કહ્યું : “ ધા રૂઝાશે નહિ. ” ચાર મહિનામાંજ બાદશાહ સુખઉદ્દેશ્ય ફેનખાદના મેહલમાં મરણ પામ્યા.

તેજ વખતથી સતિ રોહિલા કુમારીનું નામ ધંતિકાસનાં પાતાઓમાં સોનેરી. અક્ષરે લખાયું છે. રોહિલા કુમારીએ જગતની સ્ત્રીઓ માટે અનુપમ અગ્નિ અમર કર્યું છે. ધાર્મિક વીરનારીઓના જય ચાઓ.

રાહાપાર્શ્વ રામચંદ્ર મ્હેતા.

નવાળ અલિવર્દિનો મિથ્યા અહંકાર !

નવાળ અલિવર્દિનાં ઉડીયાનો બળવો દગ્ગાની ધીમે ધીમે રાજધાનીમાં આવતા હતા. અનેક સેનાનિકો સુશિલ્યાદ જવાની આસા મેળવી વિદાય થઇ ચુક્યા હતા. નવાળ સાથે માત્ર ૫૦૦૦ સેના હતા. તે સર્વ થાકેલા પાકેલા લડાઈ કરવામાં અસમર્થ હતા. મધુર ભજના રાત્ર પાસે બેઠેલા લઈ, તેવું ગાન્ય ઉચ્છિન્ન કરી, નવાળ તે સમયે મેદિનીપુરના દક્ષિણ વિભાગ તરફ પહોંચ્યા હતા. ઘોર અધાર પછી લાલ દિરંગેની પેઠે અતિશ્રમની પાછળ વિશ્રામ સેવાતુ થયું મીઠું લાગે છે. થુક લેખમાં સેનાનિકોને સદા લખ, સદા શ્રમ અને સદા છવન નાશ તથા મરવાની શંકા રહે છે. તેથીજ બંદુકના ધગમ અને તલચારોના ચમકારા પછી સમરના અન્તમાં વિજય પતાકા ઉડાવતી, નવાળ સેના વિશ્રામ ભેતી, શિકાર ખેલતી આવી હતી. શિજિરોમાં આનંદ દિનિ થઈ રહી હતી. તેમા આરે તરફથી સેનિકાતુ ખડ ખડાટ હસવુંજ સંભળાતું હતું.

ઘોરલામાં સમાચાર મળ્યા કે પ્રમોટના પહાડી માર્ગમાંથી ૪૦૦૦૦ ઘોડેચાર સેના લઈ, સુવિખ્યાત રથુછ ભોલકલોને રથુ નિપૂણ સેનાપતિ ભાસ્કર પડિત ચોગાઇ

૪. ઇતિહાસમાં ૫૦૦૦ મહારાષ્ટ્ર સેના સાથે અલિવર્દિનાની લડાઈ એક અતિ આશ્ચર્યકરક બીના છે. તે સમયના એક અંગ્રેજ લેખક હોલવેલ સાહેબ લખે છે કે:-

" If we consider the retreat of these .....in all its circumstances it will appear as amazing an effort of human bravery as the history of any age or people have chronicled, and we think it merits as much being recorded and transmitted to posterity as that of the celebrated American general and historian-Holwell Interesting Historical Events.

કર લેવાને બહાને બંગાળી છુટવા માટે બર્દવાન તરફ ચાલ્યા બધ છે. સમાચાર કહેનારે કયું કે-મરેકાચાવું સૈન્ય સમુદ્ધતી લેહેરો. પેઠે ખપાટા બધ આવી આવે છે. અદીથી થીસ ગાઉ ઉપર આવી પહોંચ્યું છે. તે બીરો દિવસે સંખ્યા સમય થતાં થતાંજ નવાળ સાહેબના મુકામ ઉપર આવી પડશે. એ સાંભળતાંજ કુટુંબિક નવાળે મનમાં બળી લીધું કે આ વિપક્ષને સમયે જરા પણ બળવું ચિન્હ બતાવીશું તો સૈન્ય ગભરાઈ, બહી જશે. મનને લાખ મનમાંજ દગ્ગાની ઘોરથો-તે કાફર કયાં છે ? હુનિયામાં તેને આશ્રય મળે તેવી કયું સ્થાન છે ? યાવત સંકટ સમાચાર સાંભળવા છતાં પણ નવાળનો નિડર, અને નિશ્ચલ લાખ સહિત જોઇ સમાચાર કહેનાર તથા સેનાના સર્વ માણસો અન્યત્ર થઇ ગયાં. કાઢના મોહામાંથી કાઢ રાખ નિઃશ્વે નહીં.

નવાળે મોટથી ગમે તેમ કયું પણ સમાચાર સાંભળતાંજ અતિશય બહી ગયા. ઘોડીમાર વિચાર કર્યા પછી પોતાના સર્વ મુકામ બર્દવાન તરફ લઇ જવાની સેનાને આજ્ઞા કરી. તે પહેલાંજ સાંભળ્યું હતું કે મહારાષ્ટ્ર ઘોડની સેના બંગાલામાં જવાની ચેષ્ટા કરે છે. પરંતુ નવાળના અણગણુ રોકા લશ્કર ઉપર દૂરી પડશે એવું તેણે બંધવું નહોતું.

નવાળની સેના જલદીથી બર્દવાન તરફ વધતી આવી. નવાળને ખબર હતી કે બર્દવાન પહોંચ્યા પછી મદદની ખાબી રહેશે નહીં. અને તમર તરફથી લેરી લઇ તેમને માર્ગ રોકવામાં સુલભતા થશે. કિન્તુ ક્ષિપ્રગામી અચારોહી વર્ગના સેનિકો તેમના આવતા પહેલાંજ નગરનો એક લાલ લૂંટી, બાળી દઇ ખાખ કરી ચુક્યા હતા. નવાળ આજ્ઞાંજ કેટલાક દિવસ રૂંધી, સન્મુખ સંઘામ ચોક્કું. પ્રતિ દિવસે સંખ્યા સમય થતાં બંને પક્ષના સેનિકો પોતાપોતાના તંત્રમાં જતાં અને બીરો દિવસે પ્રાંતકાલે વળી-પાછાં લેકાંધમાં જતા હતા. હુરમનેના લાખ, આકાર, પ્રકાર, અને નવાળની તેજસ્વીતા જોઇ ભાસ્કર પડિતે વિચાર્યું કે લડાઈ ન કરતાં કંઈક ક્રય લેવું અને માનસહાઈ પૂર્વક ચાલ્યા જવું એ ઠીક છે. તેજ વખતે નવાળના શિબિરમાં કહાલી મોડેલું કે મરે-

દાગી પહોં ફરતી આવ્યા છે, જો નવાખ અતિથી સંકાર કરી દરાગાળ રૂપિયા આપશે તો ખુશીથી પાછા આવ્યા બરી.

નવાખે આ બાબત ખુશીથી સ્વિકારી નહીં, અને પોતાના સેનાપતિ મુસ્તુફાખાની સલાહથી ના કહેવડાવી. ભાર પછી બે દિવસ ખૂબ લડાઇ ચાલી. મરહાત્યોની લડાઇ કુશળતા માટે ખંડેરાની સેનાને ખૂબર નહોતી. દુરખનોના અતર્કિત આક્રમણથી તે લોકો ચકિત થતા લાગ્યા. નવાખે નિશ્ચય કર્યો કે એક દિવસ સમગ્ર સેના-બળ એકઠું કરી દુરખનો ઉપર આક્રમણ કરવું તેથી સેનાના તમામ માણસોને એકત્ર કર્યાં. પ્રાતઃકાળે નવાખ પોતેજ ઘેરુંશ્વર થઇ સેના ઉપર કમાન્ડરશીપ કરવા લાગ્યા. પરંતુ ધીલ તરફ તંબુના અપુચરો, દુરખનોની બીજી બાજુ, નવાખની વાત નહીં માનતાં દુરખનોનું શરણું લેવા લાગ્યા અને તેથીજ તેની સેના તે સમયે નિર્જલ થઇ પડી.

મહારાષ્ટ્રીય સેના તેટલીજ શક્તિ જોતી હતી. સત્તર ચારે તરફથી નવાખ સેનાપર આક્રમણ કર્યું. નવાખની સેના પણ મહારાષ્ટ્રીયો લડવા લાગી, અસંખ્ય માણસો માર્યા ગયા, અસંખ્ય લાયક થયા, ચારે તરફ મારહાત્યો નિરાશ વિખાટ ઉપરિથત થયો. ઐટલામાં સમસ્તભૂમિની એક તરફ કેટલાક મહારાષ્ટ્ર વિર સેનિકો, અતિનર્દીખાની ભેગમનો હાથી ઘેરીને ઉભા હતા. નવાખના એક મુદ્દસ સેનિક મુસલિખાખાંએ જોયું કે ભેગમ સાહેબ કેદી થયાં છે ત્યારે તે જટલાં ગયો, અને પ્રાણ અર્પી તેમની રક્ષા કરી.

નવાખે જોયું કે મુસ્તુફાખાં તથા અન્ય અગ્રગાળ સેનાપતિ જોઇએ તે પ્રમાણે મરતા નથી. તંબુઓનો સંખ્યા માત્ર દુરખનોના હાથમાં ગયો છે, સંખ્યા સમય પણ મોટા ઉપર આવી પહોંચ્યો છે. હવે આગળ વધવું અથવા તંબુમાં જવું બન્ને અસંભવ છે. તેથી બધાં ઉભા હતા ત્યાંજ તંબુ બનાવવા તૈયાર થયા. એક ન્હાનો તંબુ અને તંબુ આર ન્હાની ઝુંપડીઓ સિવાય, બગ, પુલિદાર અને ઉડી-રવાના નવાખને શત યાત્રાર કાંઇ વિશેષ આશ્વ મળ્યો નહિ. નવાખે હવે મહારાષ્ટ્રોને રૂઝ લાખ રૂપિયા આપવાનું કહ્યું કરી ફત મોકલ્યો. કિન્તુ ભારતર પતિતે લાખ બેઇ

એક કરોડ રૂપિયા માંગ્યા. બ્યારે સંધ્યા સમય થઇ ગયો ત્યારે નવાખનો અનેક માણસો મરહાત્યોની સેનામાં જઇ મૂળી જતા લાગ્યા. બધા સૈનિકામાં એવી વાત ફેલાઇ ગઇ કે જોયો મહારાષ્ટ્રી લોકોને આશરે જશે તેને શરણ મળશે.

આ સમયે નવાખે એક બીજી મુકિત કરી. અનધારી શતના ઘેર અધધારમાં નવાખ પોતાના પ્રાણપ્રિય બાળક સિરા-લુદોલાનો હાથ ઝાલી મુસ્તુફાખાંના તંબુમાં પહોંચ્યા. નિરા-માંથી ઉડી સેનાપતિએ બહીતાં બહીતાં તેમની સાથે વાત કરી. બિરાદર ! એક બે બનાવથી નારાજ થઇ શા માટે મહાર્ સત્યાનાશ કરવા ન્હાત્યો છો ? જુવો ! હું સીરાજ સહિત તમારી પાસે ઉપરિથત છું. બન્ધા હોય તો એકજ તત્તવારે અમારા બંનેનાં માર્યા, ધણી જુદાં કરો ! બંસ કહ્યું છે ! અગર નહી તો મહાર કાંઇ પણ ઉપકાર તમારા ઉપર હોય અને મિત્રાચારીને લીધે તમારા હૃદયમાં મારી-લગા-ધના બદલો વાળવો હોય તો, મારી જૂલ માફ કરી, લગાધના મેદાનમાં મારી સાથે ઉતરી પડો ! મને રહાય કરો. તમારા આશ્વયથી આ દુરખનોને હરાવવાની તદ્દપીર શીખી રાકીરા. દુરખનોને નમત કરતાં બીજું કામ હું સારી રીતે જાણું છું."

મુસ્તુફાખાંએ બીજા કેટલાક અગ્રગાળ સૈનિકો સાથે સમસત કરી પોતાના સ્વામીના કામ માટે પ્રાણ આપવાની વાત કબજ કરી તેણે કહ્યું-સોકો કહે છે કે માલીશ તલ-વાર ધારણ કરનાર એક સંપ કરે તો રાજ્ય છીનવી લઇ શકે છે. આપણી પાસે ૩૦૦૦ થી ઉપર અશ્વચરો છે. બન્ધાં અશ્વા કારિશના હાંત તોડવા માટે તેટલા ચોખા નથી.

નવાખે આ સમયે દક્ષબળ સહિત, શત્રુ સૈન્ય ભેદ કરી, મુશિલાબાદ તરફ લરકર દોરવા માંડ્યું. તેની મતતબ્ય એવી હતી કે સેનાને પાછી દહાવી, એકડી કરી, પડી રાત્રીઓમાં સૈન્ય ઉપર આક્રમણ કરવું.

મહારાષ્ટ્રીય લોકો શત્રુનો લાખ જોઇ નવાખની સેનાને મેળવવા લાગ્યા. લૂટમાં તે લોકોએ એક મહારી તોપ

જે ઉડીસાની લડાઇમાં નવાખે કેટલાક અગ્રગાળ સિપાહીઓને રૂઝ આપી દીધી પરંતુ મુસ્તુફાખાંને રત આપી નહોતી.

મેળવી હતી. તેને એક મ્હોટા ઝાડની બાજુમાં ગોઠવી નવાળના તંજુ ઉપર અગ્નિ વરસાવવા લાગ્યા હતા. આખી રાત તંજુમાંથી ધાવણ થયલા માણસોની છુમ્મો સંલગ્ન હતી. વર્ષમાનના દિવાન માણેકચન્દ્ર બ્હીકને લીધે સવારે ન્હાસવા તૈયાર થયા. રાત્રિના અધકારમાં નવાળની સેના ચારે તરફથી ઘેરાઈ ગઈ. વેરીઓ કંઈક ક્ષેપી બેદ કરી આક્રમણ કરવા લાગ્યા. બંગસેના પણ અસિમ સાહસ અને અમિત વિક્રમથી કુધ કરવા લાગી. આને મરેહાઓએ ઉત્સાહ લીધે થઈ લડાઈમાં પીઠ બતાવી. ઢવે નવાળને શ્વાસ લેવાની કુરસદ મળી.

પ્રેા ફારતાંજ, નવાળની આસાથી લરકર, દુરમનોનાં શિબિર તોડી નાંખી કટોયા તરફ વધ્યું. મહારાષ્ટ્ર દલ પાછળથી તેને સતાવવા લાગ્યું. બંગસેનાની બચેલી વસ્તુઓ પણ આ સમયે દુરમનોને હાથ હતી. બે ત્રણ હજાર સૈનિકો ખાધા વગર બૂખ્યા અથ ઉપર ચઢી ધીમે ધીમે આગળ ચાલ્યા. તેમની સાથે અધું મળી પાંચ હજાર માણસ પાયલલ હતાં. બીજી તરફથી મરાઠાઓએ તેમને ચારે તરફથી ચેરી લીધા. તેમના થોડા ઘણા મેળેનવ અને તેજ હતા, તેથી તેઓ અગાજતાંજ છાપો મારવામાં અથવા વેગળા બની જવામાં દુશીયાર હતા. અર્ધવાનથી કટોયા સપ્તર કોસ છે, આગે રસ્તે લડતાં, ઝગડતાં, અટકાવનારવું નિશાન સહન કરતાં; બૂખથી દુર્બળ બનેલું બંગ લરકર ધીમે ધીમે આગળ વધ્યું. આટલી વિપત્તિ છતાં પણ સૈનિકો વિચલિત થયા નહીં. સ્વામીનો ઉત્સાહ અને સેનાપતિ ગણુના દુર્દમ વિક્રમથી ખુજ ઉત્સાહિત રહી તે લોકો રસ્તામાં પણ દુરમનો સાથે ખુજ લડ્યા. તેમની બહાદુરી ભેદ મહારાષ્ટ્રી સેનાને બ્હીક લાગી તો પણ હિમ્મતથી હાર્યા નહીં !

આગમે દિવસે સવારે પણ બંગસેનાને આહાર મળ્યો નહીં. ખાવાની સર્વ વસ્તુઓ દુરમનોના હાથમાં હતી. રસ્તાની બન્ને બાજુએ પાંચ પાંચ ગાઉ ઉપર રહેતી પ્રભ, માકુટના ભવથી ન્હાઈ ગઈ હતી. કોઈ તરફથી ખાવાનું મળે તેવી આશા પણ નહોતી. વળી વરસાદની ધારાઓ પણ બંગસેનાને અધિક પિડા આપવા લાગી-સુખાએ, માર્ગના દિનારાઓપર પ્રાચિન હિન્દુ પ્રથા અને ધર્મ બચ-

સ્થાનુસાર મ્હોટાં મ્હોટાં જળારાશ અનેલાં હતાં તેની બાજુએ ઉંચાં ઉંચાં ઝાડની કતાર બંધાયેલી હતી, તે પોતાના સંદર ક્યામળ, સોમપીંક પડોતી છાયામાં આગ-નુક-પશિઓને છાયાદાન કરવા માટે જાણે સહ આદર યોજાવે છે. બંગસેના યાકેલી પાંદડી આવાં ઝાડની છાયામાં શ્રાન્તિ લેવાનું લેતી હતી. રાત્રે સેના અને બીજા સર્વ કર્મચારીઓ પૃથ્વીપર ઘેસી ઝાડનાં પાંદડાં, ફળ, યુજ, ધાસ આદિ લઈ પોતાના પેટની કુષારપ આંખિને જોડાવતા અને થોડો સમય નિદ્રાની સોડમાં વિશ્રામ કરતા હતા. નિંચે રત્ન ગર્ભ, પૃથ્વી શૈયા તરીકે અને ઉપર વર્ષાચ્છાદિત આકાશ આંદરનું કામ કરતું હતું. સેનાપતિ અને બીજા માન્યગણોની અવસ્થા પણ સાધારણ સૈનિકોની અવસ્થા કરતાં સારી નહોતી. તંજુ વિગેરે સઘળા સામાન શત્રુઓને હાથ થયો હતો. ધણી રૂપિયા હોવા છતાં ખાવાનું મેળવવાની કામ યુદ્ધિત નહોતી. ધન ગર્વ ગર્વિત વિશાલ પ્રિય ધનવાનો ઉમ્મશ લોકોને તે સમયે પોતાના સેના રૂપાની તુચ્છતા જણાઈ આવી ! અત્રે સ્થળે સેના રૂપાને શું આપી શકાય છે ? પેટનું દુઃખ સહન કરવા શિવાય બીજા કંઈ ઉપાય નહોતો ! ઝાડનાં પાંદડાં, છાલ, યુલ, અને છેવટે એટલે સુધી કે કીડા, પતંગીયાં ક્યાદીવું લશ્કણ કરીને પણ પોતાની કુષા અખિને સાંત કરવી પડી ! નવાળના લરકરની આવી અવદશા થઈ પડી !

" યુસુરી તારીખ " નો લેખક યુસુફઅલીખાં, આ આ સમયે પોતે જાણેલાં હોજર હતા. તેમણે પોતાના લેખમાં સિપાહીઓનું અપૂર્વ સાહસ અને સહિષ્ણુતાનું મ્હોટું વૃત્તાન્ત લખ્યું છે. લખ્યું છે કે :—અર્ધવાનથી કટોયા પહોંચ્યા પહેલાં ત્રણ દિવસમાં અમને ઘણી ઘણી યુદ્ધલિ-થી એક દિવસ શકત પોણો શેર ખીચરી મળ્યા હતી. નાના પ્રકારની ચટકદાર ચટનીઓ અને તરેદ તરેદતી શાક તરકારી સાથે નિસ ખાવાની રેવવાળા સાત માણસો-એ તેટલી ખીચરી અમે વેટીએને ખાધી હતી. અને એક દિવસ શકત સાત સકકરપાસ (એક જાતની મિઠાઈ) મળ્યા હતા. ત્રીજે દિવસે મરેલા જનવરનું અધી શેર માંસ મળ્યું હતું. રાતના ખાતી વેળા એક એક કાળીયાને માટે, કટવા માણસો આપેલા દારૂ શક જોતા હતા. અમે તેમને આપ્યા વિના ખાતા નહોતા. "

આ પ્રકારે ભુજે અતિ દલિરાં કરતી અને ઉચ્ચાટ પ્રામતી બન એના લાલ્લ કરતી કરતી આગળ વધી. બધી તોષા દુરમનોના હાથમાં હતી. દુરમનોની સેનાએ આરે તદ્દત્તી ધરી લીધા હતા. તે પછી તે એટલી બધી વેગથી હતી કે બંગાળી સેનાની બંદુકની ગોળી તે સેનાને રક્ષકે કરી શકતી નહોતી. લાગ લેઈને દુરમનો તેમના ઉપર આઘાત કરતા હતા. તે સમયે બંગાળ સેનાની અવસ્થા મટે અનેજ કલ્પના કરતી ચોગ્ય છે, તેના વર્ણનને ચોગ્ય નથી. તેની દુર્ધર્મ, દુષ્ટી, કંઈકશાય વિચારનું વર્ણન કરતાં કલમ પણ યથેચ્છે છે.

એક દિવસ સેનાપતિ મુનુશાખાએ જોયું કે મદદાદાનું એક લશ્કર દસ દલિયાર લાગ કરી આગિહક કર્મ અને આહાર આપોગળમાં એકું છે. તેઓને રાત્રે પછી રાંકા નહોતી કે બંગાળની કુધા પિરિત સેના તેઓ ઉપર આક્રમણ કરવાનું સાદસ કરશે! એટલામાંજ સેનાપતિની આનાથી બંગાળના નવા તલવારો લઈ તે અતિ પ્રબળ વેગે દેખો ઉપર તુટી પડી. તે સૈનિકાને વાધની પેઠે તુટી પડતાં જોઈ મદદારાથી બધી સેના પોતાનું જે હવું તે ત્યાંનું લાં મુકી નહાલી મઠ. બસ! બંગ સેનાએ તે નહાસતી મદદારા સેનાને લાવેલો આહાર લઈ પેટની અગ્નિ સાંત કરી. તે પછી દુરમનોની સેના સાવધાન થઈ મઠ. નવાબની સેના કાયા દલિરા સહન કરતી આગળ વધવા લાગી.

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાંજ મદદારા સેનાએ એકાએક આરે તરફથી આક્રમણ કર્યું. બંગ સેના દરેક લાલ્લને મટે તયાર થઈ નહોતી. નવાબ હાથીપર બેસવા પ્રમ્થો નહીં એટલામાં તે મદદારાજ સંગ્રામ મચાવી દીધું. તેથી સેનાનું એકત્ર થવું અને રિવાનુસાર સુધ્ધ થવું અશક્ય થઈ પડ્યું. જે ત્યાં હતા તે ત્યાંજ પોતાને પ્રાણ અચાપવા લાગ્યા. એ સમયે છવનની કોઈ આશા નહીં હતી અનેતથા રીને નવાબ અસિરદારીખાને પ્રાણ મર્યો. નવાબ અસિરદારીના હાથીની સામે પગલ તથા સાજ સામાન થઈ ગયાલય મટે જે હાથી રહેતા હતા. તેમના મોટા મોટા હાંતોમાં એક એક મોટી સંકેત રહેતી હતી. ચાલવાની વખતે તે સંકેતને અચાજ કરવા કના નવાબના હાથીની આગળ આગળ ચાલતા.

દુરમનોએ નવાબ ઉપર આક્રમણ કર્યું તે વખતે તે બંને હાથીઓ ચિદાઈ જઈ તોરાન કરવા લાગ્યા અને જોરથી પેલી સાંકળ ફેરવવા લાગ્યા. તે સાંકળ વાગવાથી ઘણા રાત્રુ સિપાઈઓ ધાપસ થયા, કેટલાક મૃતપ્રાય થઈ ભૂપતિત થવા લાગ્યા. નવાબની સેનાને આગળ વધવાને સમય મળ્યો. બંગાળના કુદીટ્ર થઈ લડતી જોઈ મદદારા સૈનિકાને લશ્કરના મેદાનમાંથી નહાસતા વિચળ થયા નહીં.

આ પ્રમાણે અતિ સંકટ, વિદંબણ, અને વિધન અતિક્રમ કરતી નવાબ સેના ત્રણ દિવસમાં કરોડા પહેંચી. પરંતુ દુરમન મદદારા સેના તે પહેલાંજ કરોડા પહેંચી નગર છૂટી રહી હતી. અગ્નિ લગાડી કરોડાનાં અમ્ભ લાંઘર ખાખ કરી નાંખ્યા હતા. નિરાહાર બંગ સેના તે સાખ થયસા અમને પાણુ અમૃત સમાન માની ખાવા લાગી અને તે ઉપર સતીત પામીનેજ વિષદ સમય પિતાવી દીધા.

કમલ.

અમેદાનંદ.

(૧)

True love's the gift which God has given
To man alone beneath the heaven.

આ

મદાપુક કાતી વચ્ચે યાવ છે? શું આરો દેશ રોડવ ભુવી ગયા? આરે આરે ભુવોને, તેઓ પોતાનાં બંધુઓના રહેઠાણ પોતાના હાથોને અરગયસા જોવા મળે છે. આ, રહેણ પ્રીતિ પણ નથી જ્યાંની. આર્થ દેશની બાવેલી રામશેરા આપે અવેતેજ પ્રાણુ-રદિન કરી રહી છે. પણ સમરેદોને શો દોષ? તે બિચારી નિર્હવ વસ્તુ શું કરી શકે? એ તો આગાને

આધીન છે, દોષ તો એ દેશ દ્રોહી યોદ્ધાઓનો કે જે બળ પરદેશી-મુસલમાનો પર કામ લાગે તો સ્વદેશીઓ પર અજબ માંવે છે. એનેજ ગૃહવિરોધ કહેતા હશે. નીતિશાસ્ત્ર વેતાઓ કદાચ એનેજ કુસંધ કહેતા હોય.”

જ્ઞાલા વાંચકે, ઉત્તર આપવા તત્પર થા. એ તો કારણ નહિં હોય કે જેને અંગે પરદેશીઓ, પરધર્મીઓ તમારા વિશાળ અદ્યત્ત દેશનો અલ્પ સમયમાં વિના મહેનતે ધાસ કરી ગયા ? “જે આત્મા તે જીત્યા” એવું પણ એ તો કારણ નહિં હોય ? વળી યુરોપના વિચારવંત આપારી-ઓએ આપારના વ્યાજબીજ આ દેશ લઇ લીધા, તેવું પણ એજ કારણ તો નહિં હોય ? અને આજે ત્હારા દ્રવ્યના ભંડારમાંથી પ્રતિદીન અઘળક ધન પુર્વના સુવર્ણ પર્વતોમાંથી નીકળી પશ્ચીમ તરફ વહેતી દ્રવ્ય સરિતા દ્વારા ધસાઈ જાય છે. તેવું પણ એ કારણ તો નહિં હોય ? તેનો ઉપર કોણ દુષ્ટ શકે એમ છે ?

આ પુકમાં અંતે એક પક્ષ ભાગ્યુ. નાસ ભાગ થઈ. ગુરવીર આંધે જીવનની અંતિમ ધડી પર્યંત લડ્યા. કાયદો અને ક્રિષ્ટિ પ્રતિપક્ષની અસીના ભોગ થઈ રહ્યામાં પડ્યા. અસી સજ તાણે ચનારા કેદ થયા. થોડી વારે સૌ શાંત થયું. કેદીઓને કેદ કરી વિજયી પક્ષ વિજય ફની કરવું આગળ ચાલ્યો.

આપણી આ જ્ઞાની વાર્તાને આ બંને પક્ષો સાથે કંઈ પણ સંબંધ નથી. તોપણ કહેવું આવશ્યકીય છે કે પરાજય પર હુમલો કરનાર પક્ષ હજારો નિર્દોષ પ્રાણીઓનો ભોગ આપી કિનારાથી નાહું. વિના કારણે હલ્લો કરવાનું પરિણામ દર્શાવવા તે પૈકિ કેટલાક જઈ સ્વજનોને મળ્યા.

(૨)

આ યુધ્ધમાં અમરસિંહ નામે યુધ્ધકે કેદ પકડાયો. તેની મુખપ્રતિમા જોઈ વિજયી પક્ષના સૈન્યાધીશ દુર્જનસિંહે ત્હને પોતાને લાં રાખ્યો. અમરસિંહને અહિં સર્વ પ્રકારનું સુખ હતું તથાપી તેની સ્વદેશ જવાની ઉત્કંઠા પરિપુર્ણ ન થઈ. તેણે ધણીવાર કહ્યું “પણ દુર્જનસિંહ આ સાંભ-

ળતાં કોઈ ભરાતો ન તેના પર કંઈને કંઈ ભાર નાંખતો-આથી અમરસિંહ નિરાશ થઈ અંતે ઉદાસ પણ શાંત રહેવા લાગ્યો.

માતા પિતાનો વિરોધ અસલ્ય છે એ કોણ નથી જાણતું ? તેમ મિત્રોના સુખ આ બંદીખાનામાં કોણ આપી શકે એમ હતું ? તે વારવાર નિશ્વાસ ખેંચતો. માતા પિતાને સંભારી અશ્રુપાત કરતો. મિત્રો સંભારી તેમની ગાદ મૈત્રીની કલ્પના કરતો, સૈન્યીલ થતો. સ્વસ્થી-જનમસ્થીના દર્શનાર્થે મન જળ તરંગ પેઢે ઉછાળા મારતું પણ કરે શું ? કહે કાને ? કોણ તેનો મિત્ર કે આશ્વાસન કરનાર ? પરમાત્મા સિવાય કોઈ નથી.

આમ કરતાં એક વર્ષ વ્યતીત થયું. એક દીન સાંધકાળે તે અગાસીપર સંધ્યા સમયની રમણીયતા નિહાળતો જોઈ હતો. પક્ષીઓના કલ્ક કલ્ક શબ્દો સાંભળી તે આ દુઃખમાં પણ કંઈક આશ્વાસન પામતો, આનંદથી શાંતી પ્રાપ્ત થતો. અને થોડો સમય દુઃખ ભુલી જતો,

આ સંધ્યા સમયે તેની રહામે સૈન્યાધીશની મેડીપર કંઈક મધુર શબ્દ થયો. અમરસિંહની દ્રષ્ટી એ તરફ ખેંચાઈ, લાંબ રથલી, પુનઃ પાછી વળી, પુનઃ ખેંચાઈ, કંઈક હાલી આવી રથીર રહી. દ્રષ્ટીને આમ અનેક રંગો કરવાનું શું પ્રયોજન હશે ? એ કારણ તરણ પ્રેમી હૃદય વિના કોઈ જાણી શકે એમ નથી. “પ્રેમીત્વ” મન પ્રેમી જાણે, પ્રેમ વગરના કયા પીછાણે.” આ દ્રષ્ટી રંગની કલ્પના કોઈ પ્રેમીજ કરી શકે. સૈન્યાધીશનો યુગ્મી લીલા સાયંકાળે, સુટી દર્શનાર્થે અગાસીપર આવી હતી, તેનો ઉપરનો શબ્દ આ કેદીના કણ્ઠદ્વારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી ગયો, ત્યાં કંઈક વિચિત્ર શક્તિ ઉત્પન્ન કરી તેના નેત્રોને તે તરફ વાળ્યાં.

પ્રેમ પ્રેમને આકર્ષે છે, એ વાત સાલ્ય છે. જે પ્રેમ શુન્ય મનુષ્યો યોદ્ધા હોય ત્યાં પ્રેમી દમ્પતી નેત્રોદ્વારા પ્રેમ દર્શન કરે છે. પણ પ્રેમ શુન્ય મનુષ્યો તે નથી જાણતા. યોવન આવતો તેની પાછળ રસીકતા આવે છે અને રસીકતાની પાછળ પ્રેમ સ્વતઃ દોરાય છે. ચાર યુધ્ધો એક થતાં પ્રેમ જવાણો સર્વ અંગમાંથી યુદ્ધી અને હવે તો એ રહ્યું કે પ્રથમ વાત કોણ કરે.

અમર બંદીવાન હતો તેથી તે બોલવાની હીમત કરી શક્યો નહીં, લીલા અંતે બોલી શરમણ. પત્નના નખમાં અંતના પ્રતિબીંબને નિહાળી તે પુનઃ બોલી, પ્રવાસી અમરસિંહ, હું આજે પ્રથમજ આપના દર્શન કરવાને વાગ્યેશાળી થઈ છું. આપની મુશીબતા વિષે મેં સાંભળ્યું છે. અને મદાર પીતની વર્તણૂક વિષે પણ જાણી શકીશું. ધૈર્ય ધરો, હવે અહાજ રહી આનંદ માનો.

બાલિકાના આ વિણ સમ રાખે સાંભળી અમર આનંદ પામ્યો. બાળાને મુખે પ્રસન્નતા સર્વિશી થયો પુરૂષ મનમાં નહિં હરખાય ! આનંદ સાથે લલ્લન પણ થઈ, અંતે જવાબ દીધોઃ કારાગૃહમાં તે આનંદ ક્યાંથી ?

“કારણ કારાગૃહમાં પણ આનંદ ક્યાં ઉત્પન્ન કરી શકે છે.”

“એ કારણ શું ?” અમર સ્મીત કરી બોલ્યો.

લીલા શરમણ હારી ગઈ. ઉત્તર આપી ન શકી. ઉંડના વાળને સમારતી, ઉત્તરીય વસ્ત્ર ગોઠવતી ધીમે રેતરે બોલીઃ તમે તો અહિં પણ વાક માતુર્ણ બતાવવા માંડ્યું છે.” અમરસિંહ મૌન રહ્યો. મધુર બાળાની ચળકતી અભીમુદ્રા વધારે વાર રહી શકે એમ ન હતું. તેણીએ સતીનય રૂપ માગી પ્રયાણ કરી ગાસતી થઈ. અમર તો બેઠેજ રહ્યો.

રાત્રીના બે પ્રકર બનીત થયા છે. સર્વે રાત્રીનું સામાજ્ય જણાય છે, ફક્ત અમરસિંહ આ રાત્રીમાં પણ અગાંત ઘડ પોતાની રાયાપર જામત બેઠો છે.

લીલા અને અમરની પ્રીતિમાં પ્રતીદીન વૃધી થતી ગઈ. હવે તેઓ ખરાં પ્રેમી બન્યા છે, પ્રેમ યોગ સાધવાને તેઓ હવે પુરતા શક્તિમાન થયાં છે. લીલા વારંવાર તેની પાસે આવતી અને તેને આશ્વાસન આપતી. પણ અમરની એજ ઇચ્છા તેના રક્તજનોને જોવા તકની નહી. વારંવાર તે લીલાને પ્રાર્થના કરે. છાંટનું મુખ એમાંજ પોતાનું મુખ એ પ્રેમીજ જણે છે. લીલાએ અને તેને જવા દેવાનું કણક કહ્યું, સર્વે ગોઠવણ થઈ રહી હતી. આજનો દીવસ તે અમરને આ કારાગૃહમાંથી મુક્ત થકરો દેશે. તેણેજ તે જાણે દેશે.

શ્યામર બેઠો બેઠો તે અનેક કથના તરંગમાં તણુબ જતો, પત્નથી ક્ષણ પક્ષવો હામે તો તે બહાર જુવે કે લીલા આવે છે. થોડો સમય વળી બતીન થયો એટલામાં તેની હૃદયચેરીના દર્શન થયાં. અમર આતુરતાથી ઉભો અને જોયું. ચાર ચામુચો પુનઃ મળ્યાં. પ્રેમ સાગરમાંથી ઉડતા જળ બિંદુઓથી ઉભય આરંભાદીત થયા.

લીલાએ તેને તૈયાર થવા કહ્યું, અમર તો તૈયારજ હતો.

આજે આ પ્રેમીઓ જુદા પડવાના હતાં, હમિરાને મારે નહિં પણ અલ્પ સમયને મારે, તથાપી પુરૂષ રચ્યાં. એકમેકને આલોચન કઈ બેઠ્યાં, બેરી જુદા પડ્યાં. એકમેક રક્તમે જોતા ઉભા રહ્યાં. અમરની ડ્રષ્ટી પોતાની વીટી તરફ એવાઈ, તરતજ તે કાઠી લીલાના મુકામજ મધુર હાથમાં તે પેરાયી. હાથ રહામું જોતોજ રહ્યો. તેના પ્રેમના વ્યાપાર અમર આપી સતોષ ન પામ્યો. તેણે એ હાથ પોતાના મુખ આગળ ધર્યો ને એક મુખન કહ્યું. લીલાએ શરમાઈ હાથ એવી લીધો.

અમરની પાસે મેવા જેવું કંઈ નહતું. કેટલીક લીલા તરફની બેઠોજ હતી જે સઘ પોતાની પ્રિય પક્ષ જોઈ પ્રેમનાં આંચુઓ વડન કરેના વિદાય થયો, અલ્પ થયો, અને અલ્પ થયો ત્યાં સુધી લીલા પણ પ્રેમી મેવા તેની પાછળજે રેકતી રહી હતી.

પ્રાતઃકાળે દુર્જનસિંહે આ વાત જાણી. આને મારે તેને અનેક પ્રયત્ન ઉદ્દેશજા કાઢ્યા. નોકરોપર શકે આવતાં તેમને કાઠી ચુક્યા. કેટલાક યાત્રે અમરના શોધને મારે મેલડ્યા. પણ નિર્થક સેા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નિવડ્યા, અંતે શાંત રહ્યો.

(૩)

સમય સાવકાળનો છે, સૂર્યાનારાયણ જાણે અસ્તાચળ ગીરીપરથી જગત નીહાળતા હતા. આ સમયે સુમત્ર નદી કોઈ એક મહાસવમાં એક યુવક બેઠો હતો. કંઈ પ્રેમ ગાન કરેના હતા. પાંકડે કે મું જોયું હશે કે એ અમર દેશે એક પુરતક ઉઘાડી તેમાંથી એજ ર પંક્તિ માનો તે વારંવાર નિઃશ્વાસ નાંખતો હતો. તે પંક્તિ કઈ ?

“ પતાકા પ્રેમની ઉઠી, થયા તાળે સઢિ લહેને ”

એજ પ'કતી' ગાતો હતો. રહ્યો વહેતી નદીને બેઠે જાણે તે આનંદને બદલે શોક કરતો હોય. પણ-પણ તેની દ્રષ્ટી ખેંચાઈ. એક કોતક વેળે. એક યુવક સુલદા નદીને પેલેપાર ઉન્મતની પેઠે આમ તેમ કરતો, જાણે સુલદા સાથે વાત કરતો હોય. આમરસિંહને શંકા થઈ કે એ કાણુ દશે અને આમ શાને મારે કરતો દશે ? તેથી તે ઉઠ્યો અને પહાર બેઠે નદી કાંઠે ઉભો રહ્યો. તેમના વચમાં નદીવુંજ અંતર હતું તેને તે જાણેલી જ્યાં તે ત્વરિત કુદી પડ્યો, અદ્ય સમયમાં નદીને પેલે પાર ગયો. આ ઉન્મત યુવક શું લવતો હતો તે સાંભળવાની છતાસાથે તે ન જુલે જોવી રીતે છુપાઈ ઉભો રહ્યો. ઉન્મત જાણે જાણે સજાપીને કહેતો હોય એમ ગાન ગાયા મંડ્યો.

“ આ નિરહીણી વ્યાકુળ બની

આનંદથી ઉન્મત થયું. ”

અમર આ સાંભળી રાખ્યો થયો. શું નિરહીણી ? નકકી તે કાંઈ જોઈ છે. અને વ્યાકુળ ખરેખર. એ પણ પ્રેમાભિષેખ પીકાતી દશે. અને હું-પણ... જોશી એક નિશ્વાસ ખેંચ્યો. પ્રિયા સાંભરી. તેનાથી અનાયાસે જોશી જવાયું:-
“ જા: પ્રિતી કરી પરિપક્વ પ્રિયાને છોડી ”

હું બન્યો.....”

પહારે જોસતો હતો પણ આ શબ્દ પેલી પુરુષ વેપમાં ઉમેરી યુવતીએ સાંભળ્યો તે આ સ્વરને જોળખતી જણાઈ. અંતરાનન સજાઓ. ચિંતા મિશ્રણ હૃદયે તે જોતી. આ અમર તો ન હોય ? સ્વર તો એનાજ જણાય છે. પણ અહીંયાં કયાંથી ?

હવે પ્રિયાને જોળખી. અમરનું અંતર બેઠાયું. હવે તેનાથી છુપું ન રહેવાયું. ત્વરિત પ્રકટ થયો. શો અમર ? કીલા તો બેઠીજ રહી પણ હવે તે જોસાય ? બન્ને પ્રેમથી બેઠયા. પુકળ પ્રેમ અશ્રુઓ વહન કરી સંદર રસને સોગંધીત કર્યાં. અમર હસતો હસતો જોસ્યો: વહાલી ! તું સય પ્રેમને જાણનારી છે. મહાર મારેજ આટલું સંકટ ?

અમરના જ્યાં પછી કીલા પ્રતિરીત કૃપ થયા લાગી. તેના પીતા માતાને પણ કંઈક શંકા થઈ. વારંવાર તેણીને એજ પ્રશ્ન થયા લાગ્યા. આ બધાથી કંટાળી એક આશા-લતા નમતી સખી સાથે લીલામણી પુરુષના વેરામાં પોતાના પ્રિયને શોધવા નીકળી પડી. સુલદા નદીને કીનારે આવતાં તેણીએ આશાને કંઈ કુળાદિ લેવા વનમાં મોકલી અને પોતે નદી કીનારે વહાલાનું સ્મરણ કરતી બેઠી. ત્યાં આ કોતક બન્યું

લાંબા સમયે પ્રિયાને મળેલો અમર પ્રેમોન્મત બન્યો. સંસ્તાની મંદ પવન ઢોળાઓથી તે અનન્ય વશ થયો પ્રિયા-ગીની પ્રીયાને બેઠયા, આર્દ્રગન દઈ ‘હોહ ઉપર એક યુગ્મન કર્યું. તેથી સંતુષ્ટ ન થયો. જોગી અમરની પેઠે યુવાન કળીમાંથી અધીક મધ સુસવા લાગ્યો.

લીલા શ્રમથી થાકી હતી પણ આ આનંદથી તે સર્વ ભુલી જઈ જોયી, વહાલા અમર, આજે હું જોવી આનંદ લહેરી-આમાં વિહાર કર છું અને જોવા હું અંતરાનંદ અનુભવું છું તેવા આનંદ હૃદયમાં કાંઈ સમયે પણ નથી અનુભવ્યો. હૃદયમાં પ્રેમની વ્યેતિ મ્હેં પુણ્ય પ્રકાશમાં આજે જ જોઈ છે. આજે એ આનંદને તે શું નામ આપું ?

આશાલતા આ અધું બેતી ઉભી હતી. ઉપદ્રવ કરતી જોશી સખી એનું નામ તે “ અર્પદાનંદ ”

વાંચક ! આને સંસારી પ્રેમ સમજતો નહિં !

ઠકર ઓપવજી તુલસીદાસ.

श्रीधुत गंगामसाद वर्मा.

‘लखनो एडवोकेट’ना तंत्री अने आग्नेवान राजकिय पुरुष.

“રામાયણનો સમય”

વિષય મારે અનેકાનાં અનેક તર્ક છે. આર-

ભમાં રામજન્મની રાશી આપેલી છે, અને નક્ષત્ર આપણા હોષ, રાશી ગ્રીક લોકો પાસેથી લીધી છે. રાશીના ઉલ્લેખ ઉપરથી રામાયણ અતિ પ્રાચીન નહોતાં તેમાં કાંઈ વિશ્વનીય માહિતી નથી. આ વીચાર ધણા વિદ્વાનોનાં મસ્તિકમાં ગૂઢ કરી રહ્યા છે. તેમજ વળી જુદાને પણ તેમાં ઉલ્લેખ હોવાથી તેઓને તે વિચાર વધારે દૃઢ થાય છે. આજ વિચારને ઐ.નુસરીને ડેરિસર ‘વેગર’ નામક જર્મન પડિતે તો રામાયણ હોમરનાં ‘દલિયડ’ માલ્યનું રૂપાંતર માત્ર છે એમ સિદ્ધ કરવાને મુખ્યાં ચલ કર્યો છે. તેને કેલાસવાસી ન્યાયમર્તિ તેલંગે પોતાનાં ‘વૈજ રામયણ કૃપીડ ફ્રેમ હોમર’ (Was R. copied from Homer.) માં મુદ્રેશ ઉત્તર આપી, તેની ખજાર લીધી છે. તથાપિ વિદ્વાનો રામાયણ વિશે ઘણાજ શંકાસ્પદ છે એવું દેખાય છે. કે. રા. ૦ બા. ૦ દિક્ષિતે પોતાનાં ‘ભારતિય બ્યોતિપ’ માં ઉપર્યુક્ત સમજાવતીથી રામાયણનો વિચાર કર્યો નથી. તથાપિ અમારા મતાનુસાર લાન્ય ઘેરો વિલામ મુદ્રા દષ્ટા બાદનાં વિલામમાંથી વણી ઉપયોગી માહિતીઓ મળી આવે છે. તે માહિતીઓ નિદર્શિત કરવાનેજ આ અભિરૂપ અંધ પ્રયાસ છે.

બ્યારે ‘રાશી’ કેટલક પ્રતોમાં છે ત્યારે ‘ગૌર-શિંચો’ ની મૂળ પ્રતોમાં નથી [.. છંચો મરઠી ભારત. પૂર્વો રામાયણ; મ. ગો. અભ્યંકર કૃત] વળી તે દશરથના પુત્રોના જન્મ સમયેજ આપેલી છે; ઇતર ક્યાં પણ ઉપલબ્ધ નથી. તેજ પ્રમાણે અયોધ્યા કાંડમાં ‘જુદ’ નો ઉલ્લેખ પણ અપ્રાસંગિક બીજા કાંડ રઢ્યે ન આવેલા હોષ અસંબંધ છે; જે પણ ‘ગૌર-શિંચો’ની પ્રતમાં નથી. આ પ્રમાણે હુધ અને રાશીનાં ઉલ્લેખોની અકચણ સાથે થતાં આપણા માર્ગ જરા સરળ થયો લાગે છે.

દિક્ષિધાકાંડ, સર્ગ ૨૬-શ્લોક ૧૪ મામાં રામે સમીક્ષે રાન્ય આપતાં “આ વર્ષાં મનુનો આરંભ થયો છે તેથી તે ઉદ્યોગને યોગ્ય નથી” એવું કહેતાં સાથે વાક્યોચાર છે કે:-

પૂર્વોચ વાર્ષિકો માસઃ શ્રાવણઃ સલિલાગમઃ ।

મૃત્તા સૌમ્ય ચત્વારો માસાં વાર્ષિક સંજિતાઃ ॥

॥ ૧૪ ॥

અર્થાતઃ વર્ષાં મનુનાં ચાર માસમાંનો શ્રાવણ પ્રથમ માસ હમણા ચાલે છે. હાલ વર્ષાદ જ્યેષ્ઠમાં રાશી થાય છે અને શ્રાવણ વર્ષાં મનુનો ત્રીજો માસ ગણાય છે. હમણા શ્રાવણી પૂર્ણિમાએ ચંદ્ર શ્રવણ નક્ષત્રપર અને સૂર્ય તેની સમીપમાં કહેતાં આશ્વિને મધ્ય મધ્યે ક્રપાંક હશે. સાધારણતઃ ૨૫ નક્ષત્રમાં રામાયણ કાળે વર્ષાં આરંભ થવું હશે એમ કહી શકાય. અને હાલ મૂળોનાં સુમારમાં રાશી થાય છે. એકમે પાંચ (૫) નક્ષત્ર પાછળથી થાય છે. એક નક્ષત્રનાં ૧૩૩ અંશ પ્રમાણ ગણતાં ૫૬-૫૭ નો દરક આવે છે. ૧ અંશનો ‘ફેરક’ પડતો આશરે ૭૨ વર્ષ લાગે છે; ત્યારે ૫૭ અંશને ૪૮૨૪ વર્ષ લાગના જોઈએ. તેમાંથી ખ્રિસ્ત ૨૬૦૦ વર્ષ પાઠ કરતાં રામાયણનો કાળ ખ્રિસ્ત ૨૨૨૪ વર્ષ આવે છે. આ કાળમાં પાંચ સાત રાશી ચૂક હોવાનો સંભવ છે.

ખરેખર શ્રવણ પછી પૂખ્ય નક્ષત્ર આવે છે; પરંતુ શ્રાવણ માસમાં શ્રવણ નક્ષત્રમાંજ પૂર્ણિમાને દિવસે ખરાખર ચંદ્ર હોય છેજ એવું કાંઈ નથી અને વળી તે સિવાય (ત્યો) વર્ષાં આરંભની તિથિ પણ કહેવામાં આવી નથી. તથાપિ ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખ પરથી રામાયણકાલ ખ્રિસ્ત ૨૨૬૦ વર્ષે આશરે ૨૦૦૦ કહેતાં કાંઈ બાંધ એવું નથી. વળી તિલકના ‘ઓરીઅન’ (Orion) માંની ‘કૃતિકા’ કળમાંજ રામાયણ રચાયું હશે એવું લાગે છે. તો પણ

* તત્સમયે રામ દિક્ષિધા સંગીપ હતા. અને દક્ષિણમાં વર્ષાદ જરા વહેલા રાશી થાય છે તે લક્ષમાં રાખવું.

કદાચિત્ રામનો કાલ 'કૃતિકા' પહેલાં પણ હોય, બીજું એક અરણ્ય કાંડ સર્ગ ૧૧ માં હેમંત ઋતુનું વર્ણન કરતાં વદમય કંદે છે કે:—

“પુષ્યનીતા.....સ્ત્રિયામાયાન્તિ સામ્પ્રતમ્”

આનો મહારાષ્ટ્રિય શાસ્ત્રી 'સે લે' એ “સુર્ય પુષ્ય નક્ષત્રમાં હતા” એવો અર્થ કયો છે. પરંતુ તે અર્થ માન્ય રાખતા ભારત શુભારે ૪૧ નક્ષત્ર પછી—એટલે 'કૃતિકા' પાસે—આવે છે અને વર્ષા શ્રાવણમાં ન આવતાં માધ માસમાં આવે છે. પરંતુ ઉપર આવણ માસમાં વર્ષા ઋતુ હોવાનું સ્પષ્ટ કહેતું છે. અને ઉપર્યુકત વાક્યનો અર્થ “પૂર્વ ભુવિષ્ય સંધ્યા કાળે પુષ્ય નક્ષત્ર હોય છે” એવો દર્શાવે છીએ. **“પુષ્ય નીતા”** એના અર્થ (રાત્રી પ્રારંભ સમયે) પુષ્ય નક્ષત્ર પ્રથમ હોય છે અને તેનો સારાંશ પ્રથમ ઉગે છે એવો પણ યથ રાક્ષે. આ અર્થ લેતાં, સુર્ય હેમંત ઋતુમાં પુષ્યની ઉત્તરી યાજ્ઞના કહેતાં ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના શુભારમાં હોય છે એમ સમજાય છે અને આ અર્થ લેતાં ઉપર્યુકત વાક્ય (શ્રાવણ વર્ષા ઋતુનો પ્રથમ માસ છે તે) ને વધારે વિરોધ જેવું કાંઈ થતું નથી.

એક બીજી રીતે પણ આજ કાળ સિદ્ધ થઈ શકે છે. ભારત આદિપર્વમાં અધ્યાય ૯૬ માં કુરુવંશ આવેલ છે. તેમ 'યયાતિ' થી 'ધૃત' સુધી ૩૮ પુરુષ થાય છે, અને યુધિષ્ઠિર ૩૯ માં છે.

હવે યયાતિ * એ રામના સમયનો તેનો † સંબંધી હોવા અર્થેનું રામ અને યુધિષ્ઠિર મધ્યે ૩૫ પેઢીનો અંતર છે તે નાણે પ્રત્યેક પેઢીના શુભારે ૨૪ વર્ષ ગણતાં એકંદરે યયાતિની કંથા ભારતને રામાયણ બનેમાં એકજ આવેલી હોવાથી ન્યા બનેનો પૂર્વ પુરુષ 'અંબરીષ' હોય એ ઉપરથી અમે દેવાકુવંશજ અને પાંડવના પૂર્વજને એકજ માનીએ છીએ. પરંતુ સાગવત રકષ ૯ અધ્યાય ૮ માંમાં દેવાકુ કુલની માહિતી અને અધ્યાય ૨૦ માંમાં પુરંવશ છે. આ ઉપરથી ઉપર્યુકત બે યયાતિએ એકજ ન હોવા એવું દેખાય છે. તથાપિ દેવાકુ વંશામાના રામથી ૩૦ માં પુરુષ પુત્રદાયે બ્રહ્મનીય અભિમન્યુને મળેા, આ ઉપરથી પણ

આપણે સિદ્ધ કરેલો કાળ વધારે પુષ્ટિ મેળવે છે. હવે આ કાળને ઇતર પુષ્ટિએ મળી શકે છે કે નંદી તે જરા જોઈએ.

રામાયણમાં રાત્રી હોવાથી હાલ શું નિર્ણય કરવામાં આવ્યું છે તે ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે. બીજું એ પણ કહેવું આવશ્યક છે કે રામાયણમાં મહા, મહર્ષી દીવસનાં નામે 'મૃગ' ઇત્યાદિ છે; તેમજ સત્તાહ—રાષ્ટ્રો ધણે સ્થળે આવેલા છે, તથાપિ વારાનો ઉલ્લેખ કિંવા મહાવા એના ક્રમ કે સ્થિત થી તેમના અંતરના ક્રમથી આવેલા નથીજ. 'યાર' ત્રિપરાશ્વ વિશારદ કે ૦ શં ૦ બાં દિક્ષિત નામ પ્રમાણે ખ્રિસ્તી શક શુભારે ૧૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે અને આઠવા અને રામાયણમાં તે નથી માટે રામાયણનો કાળ આ 'પૂર્વેનોજ' હોવો જોઈએ. અને એક બીના લક્ષમાં રાખવાની એ છે કે રાશિ આઠવા છતાં તે કાળ પૂર્વે આવણ દેશમાં જ્યારે પ્રચલિત હતોતે વારની માહિતી નથી. આ ઉપરથી રાશિ પ્રદક્ષિત હશે એમ કહેતાં સંકેતિત થવું પડે છે.

મહાભારતમાં રામાયણનો ઉલ્લેખ અનેક વેળા કરેલો છે મ. ગા. અઠ્યકરે (પોતાનાં 'ભારત પૂર્વ' રામાયણ' માં) મહાભારતમાં રામાયણનો એક સ્તોક હોવાનું બતાવ્યું છે. તે રામાયણમાં કયા કાંડમાં છે વિગેરે શુદ્ધાં કળેશુ છે. આ ઉપરથી રામાયણ મહાભારત પૂર્વે રચાવાનું નહીં થાય છે. રામાયણમાં ભારત આદિ મંથકાળિન પુરતરનો કયાં પણ ઉલ્લેખ માત્ર પણ નથી. પરંતુ ઉપનિષદનો 'વેદાંત' એવા નામથી ઉલ્લેખ છે. જેમ કે:—પ્રાં ૬ અં ૧૦૬ સ્તોક ૨૪ તેજ પ્રમાણે બાં સં ૧૯. એમાં કાલ્યાણન ઋષિ (આપણીનુ બે ઉપર વાર્તિકનોજ કતાં છે, તેનું કાંઈ

* રામાયણમાં યયા નિને દેવાકુવંશજ કલ્યાં છે. પરંતુ અન્ય પુરાણોમાં તેનું કાંઈ મળી શકતું નથી આ બેમાંથી રામાયણનો આધાર વધારે વિશ્વસનીય માનીએ છીએ. તથાપિ યુધિષ્ઠિરનો પૂર્વજ અને આ બંને એકજ માનવાને કાંઈ સંગળે પુરોણ નથી, ત્યારે 'અંબરીષ-નકુલ-યયાતિ' આ માનિકા બંનેમાં એકજ છે; પરંતુ રામ છે સુર્યવંશી અને યુધિષ્ઠર છે સોમવંશી આ મોટા ઘાટાનો છે.

† કુડગા બાલકાંરનું વાર્તિકમાં રામાયણ સર્ગ ૧૭૦.

પ્રમાણ નથી. પરંતુ આ નામના એક પ્રાચીન ઋષિ હતા (એટલું જ). આ. સં. ૪૧ માં ‘કપિલ’ ઋષિ છે. ‘કપિલ’ નો અર્થ ! તે નામના કુળમાનો એક ઋષિ’ એમ લેવા. ઇતરંગિય કહેલાય, પિડલાય, ગાંધી ઇ. આલેલ છે, તેઓની ઓળખ પણ ઉપર પ્રમાણે. તૈત્તિરીયાચાર્ય કહેતાં એક ઋષિ આ. સં. ૩૨ માં આવેલ છે અને તૈત્તિરીય સંહિતા પ્રતી શક ૨૦૦૦ વર્ષ પુર્વની છે એ હાલ સર્વત્ર માન્ય રખાયું છે. કિષ્કિંધા સર્ગ ૧૮ માં મનુના જે શ્લોક છે, તે આ પ્રમાણે :—

રાજ ભિર્ઘત દંડાશ્ચ કૃત્વા પાપાનિ માનવાઃ |
નિર્મલાઃ સ્વર્ગમાયાન્તિ સન્તઃ સુકૃતિનો યથા ||૩૨||
શાસનાદાપિ મોક્ષાદ્વા સ્તેન પાપાત્મમુચ્યતે |
રાજા ત્વશ્ચાસન્ પાપસ્ય તદવાન્પોતિ કિલ્વિપમ્ ||૩૩||

આ જે માનો પહેલો મનુસ્મૃતિમાં આ. સં. ૮ શ્લોક ૩૧૮ માં ને બીજો ૩૧૬ માં છે. ૧ લામાં ‘અ’ ને બદલે મનુ. માં ‘તુ’ છે. આક્રોનો, શ્લોક જેમના તેમજ છે. બીજામાં ૪૨ક થયો છે. મનુસ્મૃતિમાં તે આમ છે :—

શાસનાદ્વા વિ મોક્ષાદ્વા સ્તેનઃ સ્તેયાદ્વિ મુચ્યતે |
અશાસિત્વા તુ તં રાજા સ્તેન સ્વાન્પોતિ કિલ્વિપમ્ ||

‘મનુસ્મૃતિનો કાળ હાલ ઇ. સં. ૪૦૦ મનાય છે’ એમ કે. શ. બા. દિશિત પોતાના ‘ધર્મ મિર્માસા’ નામક ગ્રંથમાં ‘ભૌતિક ધર્મ’ પ્રકરણ પા. ૨૬ ૨૧ પૃષ્ઠમાં લખે છે. તેજ પાનામાં મેદુમુલર સાહેબે સર વિવિધમ જ્ઞાનસના મતને મનુસરીને મનુસ્મૃતિનો કાળ ખ્રિ. ૫. ૧૫૦૦ વર્ષ હોવાનું લખ્યું છે. ઉપર્યુક્ત અને કાળ કેવાં પ્રમાણોથી નિર્ણય કર્યા છે તે કહી શકાય તેમ નથી. તથાપિ તે કાળ મનુ સ્મૃતિ (મનુજી કરેલા શ્લોકગ્રંથ કાપલ) હાલનાં ગ્રંથો અને પરિશિષ્ટપાત્રો તે સમયની હશે. મનુનો કાળ નિશ્ચિત કરેલો અતિ કઠિણ છે. અને રામાયણમાં ઉપર કહેલ શ્લોકો ધ્રુવેત મનુના ગીતો આવા પ્રતાપથી આપવામાં આવેલ છે. મારે તે કાળના લોકોમાં સ્પષ્ટ રહેલા શ્લોકમાંનાં તે છે તે વાત

નિઃસંદેહ માની શકાય. ને * મનુસ્મૃતિનો કાળ ગમે તે હોય તોપણ રામાયણ તેની પછીની હોવી જોઈએ એવું કાંઈ નથી તત્સમયના ઉપર આપેલ નામો વ્યક્તિઓનાં નામો છે તેથી અગારા ઉક્તકાલ નીચું પડે છે. આવાં નથી.

રામાયણની કથા ‘અવ્યૂતિ’ ના જે નાર્દકમાં, ‘કાન્તી-દાસ’ ના ‘રઘુવંશ’ માં ને ‘અચ્છકટિક’ માં થોડે અંશે આવેલી છે. ‘અચ્છકટિક’ ના કર્તા ‘શરદરાજ’ નો કાળ ખ્રિસ્તી. પુ. ૨૧ વર્ષ નિશ્ચિત થયેલો છે. ‘રાજતરંગિણી’ માં ‘દામોદર’ રાજાએ એક સમયે રામાયણ જોવાનું લખેલું છે. ‘દામોદર’ નો કાળ ખ્રિ. પુ. ૩ ને ૩ ને શતક મનાય છે. ‘પતંજલી’ ના બા. ૫ માં પણ એક જે. ૨ થયે ‘રામાયણ’ નો ઉલ્લેખ છે. ‘સામવેદ’ પરિશિષ્ટમાં પણ રામનો ઉલ્લેખ હજી થાય છે. [જુઓ “Was Ramayant Copied from Homer” page ૩૪] તે શિવાય ‘મહાભારત’ અને ‘ભાગવત’ માં પણ તેનો ઉલ્લેખ છે. ‘ભાગવત’ માં “રામાયણને સમે સીતા-રામની રાણી દાન કરતાં, તેની પાસે શિલ્પકર્મમાં કાંઈ રહ્યું નહિ,” એમ કહ્યું છે. (પારે વાલ્મીકીએ ‘તત્સમયે સીતાયનમાં પોતાના આશ્રમમાં હતી’ એમ લખ્યું છે. આ શિવાય અન્યતર નિશ્ચય અંતર નથી આ ઉપરથી પણ ‘રામાયણ’ સર્વથી પ્રાચીન ગ્રંથ હશે.

હવે આપણે રામાયણાતર્જત ઇતર પુરાણો તેનાં પ્રાચીનત્વને કેટલી અને કેવી પ્રુટિ આપે છે તે જોઈએ.

‘વૈદિક’ કાળમાં માનવેતર સર્વ પ્રાણીઓને ‘યજ’ શબ્દની વ્યાખ્યાથી સામાન્યતઃ ઓળખવામાં આવતું અને કાંઈ નવીન પ્રાણી જોવામાં આવે તો કાંઈ તેના વિશેષ લક્ષણ સ્વરૂપ શબ્દને જોડી પછી ‘યજ’ શબ્દ મૂકી

જે શિવાય મનુ સર્વ માનવગતિનો આદિપુત્ર મનાય છે તે ઉપરથી ને તે દશરથથી કમીમાં કમી ૩૬ પૃષ્ઠી (જુઓ આ. સં. ૭૧ મું) પ્રાચીન છે આપરથી મનુ અતિશય પ્રાચીન છે એમ સિદ્ધ થાય છે અને મનુનો ઉલ્લેખ છે મનુસ્મૃતિનો નહીં. તેમ અગ્નિદેવમાં પણ ‘મનુ’ નો અતિ-ધર્મોગ પ્રાચીન-ગ્રામપુરજ એવો અર્થ સ્થિત થાય છે.

તેનું નામ તૈયાર કરવામાં આવતું જેમકે—હરતી, મુગ દાથી માટે આ રાષ્ટ્ર વૈદિક કાળમાં વપરાતો. 'હરત' કહેતાં (દાથ) ચંદ્ર મુખ્યત્વે જેને છે, તે પ્રાણી દરિત આ પ્રમાણે તેની ઉત્પત્તિ. હવે, ઉક્ત પ્રકારનાં રાષ્ટ્રો જે મથિમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે તે મથિ થોડા બદલે ધણાં પ્રાચીન હોવાં જોઈએ. તેમજ રામાયણમાં 'પ્રહાસ્ય' સિ-યાળ માટે અને 'રામાયુગ' વગર અર્થે ધણી વખત વપરાયો છે અને વૈદિક કાળમાં ધણા નજીનોનાં નામો પણ તે પછીના કાળથી જરા ભિન્ન હતાં જેમ 'પૂખ' બદલે 'તિપ્પ'. આ બીજી રામાયણમાં 'સુદરકાંઠમાં' આવેલું છે. પરંતુ આ રાષ્ટ્રનો પ્રયોગ યોગેસા હોવાથી કાંઈ રામાયણનું પ્રાચીનત્વ સિદ્ધ થનાર નથી તેમ તેને બાધ પણ આવે તેમ નથી. તથાપિ આ ખિતા વક્ષમાં રાખવા જેવી હોતાં અથે આપણી પડી છે.

વૈદિક કાળમાં બનેલા બનાવે સચે રામાયણમાં તત્સમપના બનાવોની વારંવાર તુલના કરવામાં આવી છે. તેમજ દેટલીક ઉપમાઓ પણ એવી તો વિચીત્ર છે કે તે વૈદિક કાળનીજ દશે એમ લાગી આવે છે. દ્વાંત તરીકે:- ક્રિષ્ટિયાં સં ૬૫ મ્શો ૨૩માં.

માર્ષા પ્રમાણે સેનાપતિનું રક્ષણ કરવું.

અલંકાર શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી આ ઉપમા દોષારપદ દોષ તેની તરેહની કદ અને વિલક્ષણ ઉપમા તે પછીનાં સં-સ્કૃત કાવ્યોમાં ઉપવ્યવહાર નથી. ભારત સુધામાં આવી ચ-મન્દારીક ઉપમા અમારા ધ-... પ્રમ.ણે તો નથીજ. માત્ર વેદોમાંજ આવા પ્રયોગોની ફેલદેલ છે. તેમજ ઉપર આ-ગેલ ઉપમાથી પણ વધારે ચમત્કારિક એક ઉપમા અયો-પ્યાકોરમાંથી મળી આવે છે. તે કાંઠમાં સં ૨૦ મ્શો ૩૪માં કોરાધ્યા રામને વનવાસમાં કાઢવામાં આવેલા જોઈ "શોભાદ્ય દોષ ગેડી પ્રમાણે ઉચ્છળી હતી" એમ છે.

અને તત્સમપની રીતભાત નેતાં પણ અખચોજ માન્યકાળ સિધ્ધ થાય છે (૧) ભારત કાળમાં 'માદી' વિગેરે અતિ થવાને ઉચ્છેદ્ય છે. પરંતુ રામાયણમાં દરારય રાજની સ્ત્રીઓમાંથી કાષ્ઠપણ સતી થયેલી કે કાષ્ઠ અન્ય રથે તેની બનાવ બનેલા નેતામાં આવેલા. (૨) 'વાલી'

ના અંત આવતાં તેની સ્ત્રી તારા 'સુમીત્ર' ની પ્રિય પત્ની થઈ રહી. પરંતુ તે કૃત્ય સ્વાભાવિક રીતેજ 'રૂઝી' અનુસરીનેજ યુધ્ધ હાય એવું વાલ્મીકિના સખાણુપરથી એકદર ભાસ થાય છે. પાંછળથી માત્ર એકજ રથને આ બાબત અર્થે 'અગદે' 'સુમીત્ર' પર ફપણ મૂકયું છે. વળી કાષ્ઠ ધર્મણથી અતિ ઉત્પન્ન કરવાને ચાલ પણ તે સમયે અતિ પ્રચારમાં હતો. અને આ વિષય રામાયણમાં વારંવાર ઉપયુક્ત હોવાના ઉચ્છેદોમાંથી એકજ અથે ઉતારીએ છીએ. જટાલુના પ્રેમને અગિદાહ કરવા રામે કાષ્ઠ ધર્મ-ણથી અતિ ઉત્પન્ન કર્યું હતું વિગેરે.

(૩) અયો ૨૦ પૃષ્ઠા અંતીમ. વિભાગમાં સધ્યા કાળે ચાર મૃગના શિકાર કરી ત્રણેયે (રામ, લક્ષ્મણ ને રીતાએ તેનું) ભોજન કર્યું. આમાંયું 'રામ્યપણું' પંચ રામાયણનું પ્રાચીનત્વ દર્શાવે છે. (૪) જ્વલિતિપ્રમ તે મગે જરા કદકજ હતું એમ કેટલાકનું કહેવું છે. શબ્દ સંબંધી કદકપણું જરા વિશેષ હતું એવું ધણું કરીને 'શંકુકની કથા' ઉપરથી કદી રાહાય. પરંતુ અનાયોધી અધિક કેમ હોવાનું અમારા મત પ્રમાણે અતિ પ્રશ્નણત્વ દર્શક છે. પાંછળથી જેમ જેમ આ બંને જ્વલિતિઓમાં 'વેશ્મિ' કાલ વસાત કમી થતું ગયું તેમ તેમ તેઓમાં પરસ્પર સહાન ભૂતિ ઉત્પન્ન થતી ગઈ. આ ઉપરથી પણ રામાયણમાં આર્ય-અનાર્ય જ્વલિતિમાં જેટલું જિનનત મળી આવશે તે-ટલું તેના પ્રાચીનત્વને વધારે પોષાનારજ થશે. ઉપર્યુક્ત ઇતિહાસના કારણથી પૂર્વ કાંઠેલા રામાયણનો કાલ-અગાળ પ્રિરિત રાક પૂર્વ ૨૦૦૦ થી ૩૦૦૦ વર્ષ પર્થ ત એજ પ્રમાણ સિધ્ધ છે એમ કહેલામાં હવે કાંઈ દરકન નેહું નથી.

વ્યાકરણની મૂલો.

આ ચિવાય રામાયણમાં વ્યાકરણની બુસા પણ ધણીજ છે. જેમાંની યેડીક વિષે હિન્દુધર્મ કરીએ છીએ:- અરવકાંઠ સર્થે ૧૩ મ્શો ૧૭ માં 'જ્વલિમિ' ને બદલે 'જ્વમિ' છે. અં ૨૦ મ્શો ૨૩માં પાક્ષણમ્ ને બદલે પાક્ષિ ૩૫ થોનીઓ છે. ક્રિષ્ટિ ૦ સં ૧ મ્શો ૨૨૫ માં ત્પજ ને રથને ત્પજ્ય. સુદર ૦ સં ૧૧

પતિપત્નિ સંવાદ

અથવા

શ્યામાની પ્રતિજ્ઞા.

લતામાં, આવેલા હેરીસન શેડપરના એક વિશાળ ગંગલામાં બીજે માળના કિવાનગાનામાં એક સ્ત્રી અને એક પુરૂષ હિંચકા પર બેઠાં બેઠાં કાંઈ વાતો કરતાં હતાં, વાચકો આલો આપણે પણ ત્યાં જઈએ અને એ પ્રેમી બેઠાં વચ્ચે થતી વાત ચીત સાંભળીએ.

ત્રિલોકનાથે કહ્યું “ બહાલી આવતી કાલે દરજીને બોલાવીને તારાં તથા લીલાનાં કપડાં શીવડાવી લેજે નહિના બાહર પડી રહેવાથી કપડાં મેલાં થઈ જશે. સમજી.”

શ્યામાએ કહ્યું “ હાજી હા. સમજી પણ હું એવા બડાં કપડાં કદી પણ પહેરીશ નહિં મ્હને તો વિલાયતી ફેશનેબલ કપડાં લાવી આપો. આવાં બડાં કોણ પહેરે.”

ત્રિલોકનાથે બોલ્યા, “ બહાલી હું દેશી કપડાં પહેરું છું તો. મ્હને તો કાંઈ ગરાબ નથી લાગતાં, યુરોપીયન લોકો પોતાના દેશને કેવું ઉત્તેજન આપે છે. એ લોકોને માટે ખાવાનું પણ ખાસ વિલાયતી જ આવે છે, તો આપણે શા માટે આપણા દેશનું અભિમાન ન રાખવું, દેશી માલને ઉત્તેજન આપવું એજ આપણો ધર્મ છે. માટે હું તો કદીપણ વિલાયતી માલ લાવીશ નહિં.”

શ્યામાએ કહ્યું “ બાજી તુમારો દેશ, તુમારું શરિર તો જાડું અને મજબૂત છે માટે તમને તો દેશી કપડાં ન ખુચે પણ તુમારું શરિર કોમળ છે માટે હમને તો ખુચે. શું? શુલાબના પુલ જેવી મ્હારી છોકરી આવાં બડાં ગોઠડાં એવે. આવાં બડાં કપડાં પહેરીને બહાર ફરવા પણ જવાય કે? કોઈ ચાર માણસો ભુલે તો મ્હારા પોલીશનમાં વાંધા આવે તેનો કાંઈ વિચાર કર્યો. માટે મહેરબાની કરીને ખાસ માનવેશ્વર અને ઇશ્વરોનાં બનેલા માલ લાવશે તોજી હું પહેરીશ નહિ તો તમને બેચકોટ કરવા પડશે. ધ્યાનમાં રાખજો.”

ત્રિલોકનાથે બોલ્યા, “ શ્યામા આશુ બોલો છો. તમારા જેવી સાધ્વી સ્ત્રીઓના મૂળથી દેશને અપમાન થતા શબ્દો સાંભળી મ્હારું કલેબુ બળે છે. ગઈ કાલેજ મેં મ્હારી કલણમાં નવો કાચો કાઢ્યો છે કે કોઈએ વિલાયતી માલને લેવો નહિં અને જે કોઈ લેશે તેનો રીતસર ન્યાય થશે માટે મ્હારાજ બોલેલાં શબ્દોને હું પાછા ફરવી શકું? તારે દેશી કપડાં પહેરવાં હોય તો પહેર નહિ તો ઉધારી ફરવે પણ મ્હારાથી તો વિલાયતી માલ નહિ લવાય શ્યામાએ કહ્યું નાથ ત્હમે ઘરમાં સ્વદેશી શાકર ખાવાની પ્રતિજ્ઞા કરી તેમાં મેં ઉત્સાહથી ભાગ લીધો હતો કે નહિં? પણ કપડાની ગાબતમાં તો નહિં અને મ્હારી જીંદગીમાં કેવાં બીણાં કપડાં પહેરે છે અને હું ફિરકાનામાં બનેલાં બડાં ગોઠડાં એવું તુમારું પાંસે આટલા મૈમા છતાં હુમારી આવીજ દેશ? બહાર નીકળતાં લોકો કેવો તિરસ્કાર કરે એનો વિચાર કર્યો કે નાહકના દેશી દેશી દેશી કરીને જ બુલો પાડો છો.”

ત્રિલોકનાથે બોલ્યા, “ શ્યામા ત્હને ખબર છે કે હું સરકારી વકીલ છું એટલે ઘણા ગંગાલીઓ તો મ્હારા પર ચુરસે છે. તેમાં વળી હું વિલાયતી માલને ઉત્તેજન આપું એટલે તુંજ કહે જોઈ કે માણસો મારે વિષે શું ધારે સ્વદેશી માલ ચાર દિવસ ચાલે એવો બીણો આપું અંગ દેખાય જેથી આપણી આબરૂ પણ ન સચવાય એવા વિલાયતી માલને શું કરે?

લુગડાં બડાં તોય માડીનાં તેથી લાજ ઠંકાય પારડાં લુગડાં પાતળાં એથી નાશું અંગ દેખાય

શ્યામાએ કહ્યું. “ કબૂલ છે. પણ આપણા દેશમાં એવો સાચો માલ કયાં બને છે. હવું દેશી વેપારીઓ દગો કરવાનું તો ભૂલ્યા નથી. આપણા ગંગાલીઓએ દેશી માલ વાપરવાની દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા કરી અને અમદાવાદની મીલાવાળાને કાપડનો એકર આપ્યો ત્યારે અમદાવાદના મીલ માલીકોએ કાપડમાં દગો કર્યો, એ કેમ ભૂલી બંધ છે. વળી ગઈ કાલેજ ગંગવા-સ્ત્રીમાં એક લખ આવ્યો હતો તેમાં મ્હોટો અક્ષરે સ્વદેશીને નામે હુંદારો એ નામનો આર્ટિકલ વાંચ્યો તેમાં લખ્યું હતું કે સુબધમાં સી. પી. ટેન્કરોડપર મણીલાલ ત્રિવેદી લાહીવાળાએ સ્વદેશીને બદલે લોકોને વિલાયતી સાકર આપી કહ્યો સ્વદેશીના ઉપાસકોમાં જીંદગી તેટલી પ્રમાણિકતા ક્યાં

ત્રીલોકનાથ બોલ્યા, “શ્યામા એ હું જાણું છું પણ બધા વેપારીઓ કાંઈ એવાં હોતા નથી તમે મને સહાય થાવ તોજ મહારી પુરી ક્ષેત્ર છે. દરેક કામમાં પુરૂષ એકલો પાર પડી શકતો નથી. માટે સ્ત્રીઓએ પુરૂષને મદદ કરવી જોઈએ એ શાસ્ત્રના પ્રમાણને માન આપી હું મહારા વિચારને મળતાં થાવ આપણા વિચાર એક થાય તો આપણે બોયકાટ રચી એક નવીન વેપાર કહાડી બંગાળને તથા આખા હિન્દુસ્થાનને જગાડીએ કેમ હામરો શું વિચાર છે?”

શ્યામાએ કહ્યું, “કણુલ છે બહાલ કણુલ છે પણ આપણા દેશમાં સ્વદેશના કામમાં આગળ પડતી કે મુખ્ય સ્ત્રીઓ કંઈ કંઈ છે તે જણાવો એટલે હું તમારા વિચારને આધીન થવા તૈયાર છું.”

ત્રીલોકનાથ બોલ્યા, “સાંભળ સરલા દેવી સાધુરાણી, સર્વજીમારી દેવી, સરલાસુંદરી સિંહ સરોજની ઘોસ, અને સુપ્રભાત માસીકનાં તંત્રી કુમુદની મિત્ર એ શીવાય બીજા ઘણી છે હમણા થોડા વખત પર આપણી સરકારે પંતમ દેસરી લાલા લખપત સાથે ૧૮૮૧ ના કાયદાના આધારે દેશપાર કર્યો, તે વખતે પારસીમાં રહેતી એક ઇંગ્લીશ પારસી બાનુએ દિલ્લીની દરજવા બહાર સભા બંધા હતી અને એ મુલામાં એજ બાઈએ અસરકારક બાણી કહી હતું તેમ મદ્રાસમાં પણ એવીજ એક બાઈ છે જેનું નામ સરોજની નાયડુ છે શ્યામાએ કહ્યું બહાલ પેલી દેશ ભક્ત પારસી બાનુનું નામ તો જણાવો કે જે ઇંગ્લીશમાં છે.”

ત્રીલોકનાથ બોલ્યા, “સાંભળો એ મહાન બાઈનું નામ લીખી બાઈ રૂતમજી. કે આર કામા છે. હિન્દુસ્થાનને દત્તિહાસે જોનાં માલમ પડે છે કે ભારતમાં સ્ત્રીઓએ કેવાં મહાન ગર્યો કર્યા છે. ભર્યાં સુધી સ્ત્રીઓ સ્વદેશીની રચક નહિ બને ત્યાં સુધી ભારતને ઉન્નતિના કિપર પર ચઢતાં જાહજ વાર લાગશે.” વાંચકો આટલા ઉપદેશથી શ્યામાનું મન પવિત્ર થઈ ગયું થોડી વારે શ્યામાએ હાથમાં પાણી લઈને સૂર્ય અને પોતાના પતિની સમક્ષ બેસી પ્રતિજ્ઞા કરી.

શ્યામાએ કહ્યું, “બહાલ ભર્યાં સુધી આ ભારતની પવિત્ર ભૂમિપર શ્યામા દુગવતી રહેશે. ત્યાં સુધી સ્વદેશી માલને કદી પણ ઉત્તેજન આપીએ નહિ તાજા જાનથી સ્વદેશી અને સ્વનંતરતા દેવીની ભક્તિ કરી

આપણા કુટુંબની કિર્તીને ગમર કરીશ. મહારી બહેન પણીઓ જે સ્વદેશી માલમાંજ મોજ માને છે તેને સ્વદેશીને ઉપદેશ કરી સ્વદેશીજ બનાવીશ. આજથી ધરમાંની બાકી રહેલી વિલાયતી વસ્તુને તિલાંજલી આપી સ્વદેશીને સત્કાર કરીશ. મહારા અંતઃકરણમાં વન્દેમાતરમ મહામંત્રને કોતરી રાખીશ. પુરસદના વખતે સ્વદેશભક્તિનાંજ પુસ્તકો વાંચીશ.

ત્રીલોકનાથ બોલ્યા, “શ્યામા ત્હારી ભિમપ્રતિજ્ઞા સાંભળી હું ખુશી થયો છું શાબાશ છે બહાલી શાબાશ છે. ત્હારી સાથે માથું દુખાડયું તેવું કળ તો તે સાડજ અખાડયું ધન્ય છે. ત્હારી બુદ્ધિને એટલાં માંજ દાદર ખખડ્યો શ્યામા હિન્દુઓમાંથી ઉઠીને જોવા મળે તો બાણુ મહાશયનાં ખાસ મિત્ર આનંદ મોહન ઘોસને આવતાં જોવા એટલે શ્યામા હિન્દુઓની પાસે પડેલી ઇંગ્લીશપર બેસી અને આનંદ મોહન ઘોસ, હિન્દુઓમાં પડે પડી થોડીક વારે બોલ્યા.

આનંદ મોહન કહે, “બાણુજી. આજે સભામાં આવો છો?”

ત્રીલોકનાથ બોલ્યા, “આજે શું છે? કોનું બાણુજી છે? અને આજની સભાના પ્રમુખ કોણ છે?”

આનંદ મોહન બોલ્યા, “આજની સભાના પ્રમુખ શ્યામે અમૃત બનર પત્રિકાવાળા બાણુ મોતીલાલ ઘોસ ખીરાજનાર છે. અને બાણુને વિષય “સ્વદેશી શું કરી શકે?” તે ઉપર અરવિંદ બાણુ બોલવાના છે.

ત્રીલોકનાથ બોલ્યા, “હા. હા. આવું છું બેસો જરા કર્યાં પહેરું થોડીક વારમાં બાણુ ત્રીલોકનાથ તથા એની ધર્મ પત્નિ શ્યામા. સ્વદેશી પોશાકમાં સજ થઈ આવેલા બાણુ આનંદ મોહન ઘોસની સાથે સ્વદેશી સભામાં ભાગ લેવા ગયાં આજે સ્વદેશીની પ્રતિજ્ઞા લીધેલ શ્યામાએ તે નવાજ જોમમાં સભામાં સ્વદેશી ઉપર જે બાણુ આપ્યું તે જોઈ બાણુ ત્રીલોકનાથ પણ અનુભવ થયા અને બીજે દિવસે દરેક બંગાલી છાત્રમાં તે ત્રીટીંગટો રીપોર્ટ આપ્યો તેમાં ના ઘણાકે તો તેનું હેડીંગ લખેલું હતું.

શિની દશભક્તિ અને શ્યામાની પ્રતિજ્ઞા.
માનું સંજ્ઞાન.
દીનાનાથ બાસ.

પરમાર્થી વિલખર ફોર્સ.

(૨)

અહીંના એ ભયંકર પાપનો ઘડો ભારત જતાં રૂઢાક મહાત્માઓનાં હૃદય પીગળી ગયાં. શાર્પ, વિલ્ચર ફોર્સ, બ્રિધમ, જોમરટન, આદિ મહાપુરુષોએ, સ્વદેશ અને સ્વજાતિના, એ મહા કલિન પાપનું પ્રાપ્તિ કરવાનું બીડું ઝડપું વિધિઓ મહાપુરુષોએ એવું કલિન વૃત ધારણ કરી શકે છે. ઉપરાંત મહાત્માઓએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે ગમે તેમ યદ્યપ્ય તો પણ ઇન્ડોમાંથી યુગ્માની નો વેપાર બંધ કરાવી, ચપેલાં પાપનું પ્રાપ્તિ કરવામાં આવશે." મહાપુરુષ વિલ્ચર ફોર્સ, આ મહામંડળના મુખ્ય નાયક નક્કી થયા. એ પવિત્ર અને પરમાર્થિક કામ કરનારો વિલ્ચર ફોર્સનું બધું જીવન પુરું થયું. આ સ્થળે તે મહાત્માની જીવનની કાંઈક બીના પ્રકટ કરીશું.

એ મહાત્માએ ૧૮૦૦ સં ૧૭૫૮ ની રાત્ર રૂઢા, હોલ નગરમાં જન્મ લીધો હતો. દશ વરસના ઉંમરમાં પિતા મરણ પામ્યા. કાકાએ તેનું લાલન પાલન કર્યું. ૨૧ વરસની ઉંમરમાં તેણે કોલેજ છોડી દીધી અને હોલ ફોર્સ તરફથી પાલ્ડેમન્ટનો મેમ્બર થયો. કેમ્બ્રીજની યુનિવર્સિટીમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતો હતો તે વખતે ત્યાંના મંત્રી મી. પિટ સાથે તેને મિત્રતા ધણી થઈ ગઈ હતી. વિલ્ચર ફોર્સની સ્વભાવિક પ્રતિભા ધીમે ધીમે વધતી ગઈ. તેની વિવેકશક્તિ સાધેના, વાક્યાતુરી પ્રસિદ્ધ થઈ. તેથી હાકિસ-ઓફ કોમન્સમાં તેની પ્રતિષ્ઠા દિનપ્રદિન વધવા લાગી. કાયદાના સંધારા કરવામાં તે મી. પિટનો જમણો હાથ થઈ પડ્યો.

૧૮૦૭ માં યુગ્માની વેપાર તંદર હેઠું ચિત પડ્યું. તે વખતથી તે મરતાં સુધી વિલ્ચર ફોર્સ એજ કંઈકિતે વેપારનું હંમન કરવાના કામ માટે સંન્યાસી થઈ રહ્યો. સુખ, દુઃખ અને સૌભાગ્યની આશા લાગ કરી. જાગૃત અને નિદાવરવામાં, ધરમાં અને બહાર, દરેક સમયે તેને તેજ ચિંતા થવા કરતી હતી કે કેવી રીતે ઇન્ડોને એ કમંડમાંથી મુક્ત કરી શકાય? અને કેવી રીતે યુગ્માની વેપાર બંધ પાડી શકાય? તેણે જોયું કે યુગ્માને વેપારનો વેપાર, એ ઇન્ડોની મજા રહિત, જીવણી કીર્તિમાં એક મોટા કમંડે સમાન છે. જ્યાં સુધી એ વેપાર રહેશે

ત્યાં સુધી ઇન્ડો, પોતાને સ્વતંત્રતા પ્રીય રહેતાં સંસારની રૂઢાસુ હાટને પાત્ર થશે. અસંખ્ય યુગ્માની વેપાર કરનાર વેપારીઓએ અસંખ્ય પિતા ખતીને લાખો યુગ્માને ખરીદી રાખ્યા છે. તેઓ પોતાની મહેનત વડે, અનુદા સમર્પતના માલિક થયા છે. એ લોકોને, એવા લાભદાયક વેપાર કરતાં, કેવી રીતે રોકી શકું? મહારા દેશી બંધુઓને કેવી રીતે એક ભયંકર પાપમાંથી છોડાવી શકું? મહારા દેશી. એક અમાર્ગનીય કલંક કેવી રીતે ધાઈ શકું? "આ ચિંતામાં તે દુર્બળ થઈ ગયો છતાં પણ મહાપુરુષ વિલ્ચર ફોર્સ પોતાને સંકેપ છોડ્યો નહિ. પોતાનું કામ કેવી કેવી સાધનાઓ વડે પુરું કરવું તે રસ્તાઓ નહિ જાણવાથી તેણે પોતાનું જીવન ઉસર્ગ કરી દીધું. એકાદ ચિન્તવડે, ઠસતા પૂર્વક તે પોતાની કંઠાર તપસ્યામાં નિમગ્ન થયો હતો. તેણે પોતાના સમયની તપસ્યા માં જે ધૈર્ય, જે સુદૃઢ દર્શિતા અને સત્-ઉત્સાહ બતાવ્યો છે તેના ઉપર ઇન્ડો-આજે પણ વિસ્મિત અને મુગ્ધ થઈ રહ્યું છે.

૧૮૦૦ સં ૧૭૮૯ માં, વિલ્ચર ફોર્સ, યુગ્માની વેપાર બંધ કરાવવાનો ખરડો, પેટુલવેલેમાં, પાર્લામેન્ટમાં રજૂ કર્યો. પરંતુ તે ઉડી ગયો! છતાં પણ તેણે તે કામ છોડ્યું નહિ. વારં વાર જુદી જુદી દલીલો બતાવીને અને યુગ્માનો દુઃખની કહાણીઓ રજૂ કરીને પોતાનો દરખ પાર્લામેન્ટમાં રજૂ કરતો. અને વારંવાર તે દરખ ઉડી જતો! તે વખતના પાર્લામેન્ટના મેમ્બરો મહાત્મા વિલ્ચર ફોર્સની વાક્યાતુરીથી મુગ્ધ થયા હતા. તેમનાં હૃદય પીગળી જતાં હતાં છતાં પણ તેઓ સ્વાર્થના દાસ છે, તેઓ પરમાર્થની વાતને બાળુઓ મુકે છે! જ્યાં પછા-પાતી છે તેઓ ધર્મ કે ન્યાયને બાળુએ મુકે છે! સાધુ વિલ્ચર ફોર્સ વિષે પ્રેમી હતા. નિધં પ્રેમીનું મન હંમગનું ના કે નિરાશાથી પીડીતું નથી. તેમનું મન હંમેશાં લક્ષ્ય ચિન્તુને વળની રહે છે. એવા સાધુ પુરુષોને, હિમાલય પર્વતની પેઠે અત્યંત અચ્છ-પટ્ટાર હોય રહીને વિપત્તિઓનાં મોત્ત સહન કરે છે. વિલ્ચર ફોર્સના દરવ દર વર્ષે "ગોડ બાલુસના

સાહેબને જંગલે પહોંચતાંજ સિપાહી તરત તેને અંદર લઈ ગયો. સાહેબ ધીરે ધીરે ઉપર પડ્યા પડ્યા ચીરૂટ પીતા હતા. નટવર બાણ સલામી લઈ, સિપાહીએ રહાને રહી આગેલી ખુરશી ઉપર બેઠા, ચિપાહી ગાહુર આલ્યો ગયો, પછી સાહેબ બોલ્યા:—
“બાણસાબ તમારા ઉપર એક કામનો ભાર સોંપવાનો છે. તમારી કામ કરવાની હુશિયારીથી ગવર્નમેન્ટ તમારા ઉપર ગહુજ ખુશી છે, તેથીજ આ અગત્યનું કામ તમારે હાથે સોંપવાનો વિચાર કર્યો છે,”

નટવર બાણુ તો ગળીને નરમ થી જેવા થઈ ગયા. આનંદથી શરીર એવું ફૂલી ગયું, કે કગલાનાં બાંન કે સીવણુ તુટી નવો ખરચ ન આવી પડ્યો એજ અન્યથા ખુદ ગવર્નમેન્ટ તેનાં કામ-આરે તેની હુશિયારીથી તેના ઉપર પ્રસન્ન ? આરે કોઈ તેને તોળી તો નૂઓ, તેઓ ફૂલેલાં ફૂલથી વધારે નહીં થાય. આ વખતે તેઓ વાળીએ તોળાએલા ડોકોર-છથી પચ્ચ સરસાઈ કરે તેમ છે. ડોકોરછ ગંગાનાઈની સ્તુતિથી હલકા થઈ સવાવાલની વાળીએ તોળાયા હતા. પછુ નટવર બાણુ સાહેબની સ્તુતિથી ફૂલથીએ હલકા થયા છે. પરંતુ આ આનંદને ગાહુર ન પડવા ફેલાં હૃદયની ભાવનાને હૃદયમાંજ દબાવી વિનિત ભાવે હાથ જોડી બોલ્યા:—“હજુર એ સર્વ આપનીજ મહેરબાનીનું કૃણ છે. નહીં તો આ શુભામની શકિત શું ?” પોલિસની નોકરીમાં રહ્યા પછી નટવર બાણુ સંસારમાં કદી આવું સાચું બોલ્યા હતા કે નહીં તેની હમને ખબર નથી:—“હજુરનો હુકમ ખતલવા શુભામ ઉભે પગે તૈયાર છે, બોલ્યા સાચેજ કામ થયું સમજો.”

“મને વિશ્વાસ છે.” મંદમંદ હારચ કરતા સાહેબ બોલ્યા:—“તમે વિશ્વાસુ અને રાજલાકત કામદાર છો તેથીજ તમને એ કામ સોંપવાનો વિચાર કર્યો છે અને મારો વિશ્વાસ છે કે તમારા વિના ખીજાની એ કામ થઈ પછુ શકે નહીં.”

આ શબ્દ ઉપર જો નટવર બાણુને કોઈ જીવ આપવાનું કહે તો તેજ ખુશીથી આપી દે. અયોચ્ય નાલાયક, કાલાઆદમી હિન્દુને આવું સર્ટીફિકેટ પોતાના સ્વદેશી બંધુઓ માથેનું નાલાયકનું કલંક દાખવાં નટવરબાણુ ન બનવાનું પણ અનાવી શકે છે. વાચક આ સર્ટીફિકેટ માત્ર નટવરબાણુનેજ નહીં પણ તને પણ અભિમાન લેવા જોયું છે. જો Wanted બહુર ખબર વાંચી કયાંય નોકરીની અરજી કરે તો સાથે સાથે સર્ટીફિકેટ તરીકે ખીડી દેજો.

“હ. એ આપ આપનાંજ વળાણુ કરે છે.” વધારે ગજતાથી, વધારે વિનિત ભાવે, વધારે જુદી ગજગજ કહે નટવર બાણુ બોલ્યા:—“પણ તે કામ શું છે ?”

“તમારી કાર્ય કુશળતા તરફ જોતાં કાંઈ અઘડ નથી.” સોનેરી બાલવાળાં માથાની વચમાં પડી ગ-એલી ટાલ ઉપર હાથ ફેરવતા સાહેબ બોલ્યા:—“પણ હા કામ જરા અઘડ છે. સાંભળ્યું છે કે બેફારામ ગંજમાં સ્વદેશીના બહુજ ઉત્પાત આલી રહ્યા છે. સ્કુલના વિદ્યાર્થીઓ તથા કામકાજ વિનાના જુવાનિઓના જુલમથી તે ગામના વેપારીઓ ત્રાહિ ત્રાહિ પોદારી રહ્યા છે, તો આપણી ફરજ છે કે તેઓને તે બેફારામની જુલમથી ગચાવવા. નહિ તો પછી વાઘ બકરી એક આરે પાછી પીનાર ખીટીશ રાજ્ય ઉપર એ એક કલંકજ કહેવાય. જો કે ત્યાં ખીજા ઇન્સપેક્ટર છે પણ કુછ કામના નહિ. જેમ જાને તેમ જલ્દી એ જુલમને દાખી દેવો. જોઇએ અને તે તોફાનીઓના કેટલાક આગેવાનોને પકડી સજાત ખબર લેવી જોઇએ ત્યારેજ ગામમાં શાંતિ ફેલાશે.”

“તેમાં તે શું મોટી વાત છે.” હારોગા સાહેબે ઉત્સાહ પૂર્વક જવાબ આપ્યો:—“હજુર ફક્ત એક મહિનામાંજ તેના ગદિખરત કરી આવું તો કેમ ?”

“તમારી હુશિયારીને યોગ્યજ જવાબ છે.” એવેતમુકતાવત દંતપકિતને વિકસિત કરી સાહેબ

બોલ્યા:—“ હું માનું છું અને તે વિશ્વાસથી તો આ કામ તમને સોંપવામાં આવે છે. બાયકેટને તોફાની પવન નાખુદ થયો જોઈએ કે પછી જૂથો તમે સ્વેશીયલ ઇન્સપેક્ટર બની જ ચૂક્યા હો. કરી શનર સહોએ પોતે તમારી હુશિયારી માટે ગવર્નમેન્ટ ઉપર લખ્યું છે એટલે આ કામ સારી રીતે પાર ઉતરે તો તમે નવાં માન અકરામની ટીપમાં રાવ બહાદુર ધાવ તેમાં પણ અગ્રયણી નહીં.”

વધામણી ઉપર વધામણી આટલી બધી ખુશ ખબર એક સાથે. પોતાની કાર્ય કુશળતાનું સર્વેશી કેટ, અધિકાર વધવાનો સુસવાદ અને વળી સાથે સાથે રાવબહાદુરનો ઇન્કાબ, નટવર બાબુ જરૂર આજે કોઈ સારાં માણસનું મોઢું જોઈ ઉઠ્યા છે. શબ્દોએ કાનમાં પેસી રૂપ પકડ્યું. બેળએ છબી ચીતારી નજર સ્થાપે ઉભી કરી, તે મનોહર છબી પહેલાં અંબી પછી જરા પરિષ્કાર થઈ તેને સ્થાપે તરવા લાગી. હૃદયનો આનંદ અનુભવેલો એ હૃદયનું જ કામ છે. તેનું વર્ણન કરવા ભાષામાં શબ્દ નથી. તેથી જ તે વિષયમાં હમે ન બોલવામાં નવશુભ માન્યા છે.

પોલિસની વાત ચિતો કેટલીક ખાનગી ગણાય છે માટે તેની દરેક વાત ચીત મળવાનો વાચક કે લેખકને હક્ક નથી માટે હે વાચક આ કેટલીક વાત ચીત આપી છે તેજ ઘસ છે કે જે ઉપરથી તુ નટવર બાબુની પોતાની જ નટવર બાબુનાં હૃદયની લાવના-આ સમજી શકે અને તેથી જ હવે આપણે:—“ત્યાર પછી બીજી કેટલીક અહીં તહીંની તથા જરૂરી કામની વાતો કરી નટવર બાબુ સાહેબને બેવડી સલામ કરી ઘર તરફ ચાલતા થયા” એમ કહી આ પ્રકરણ પૂરું કરશું.

એ કહેવાની જરૂર નથી કે બીજે દિવસે નટવરબાબુ પોતાની પુત્રી સુકન્યાને લઈ બેહરામગંજ તરફ રવાના થયા.

પ્રકરણ ૨ જું.

છિદ્રાવિના કયાં પેસવું ?

રનાં ઇંડાં તે કાંઈ ચીનરનાં પડતાં હશે? બેહરામગંજનાં પોલિસ રાજ્ય સિંહા સન ઉપર આરોહણ થતાં જ દારોગા સાહેબ નટવર-લાલ હાતનું નામ ચક્રવર્તી રાજ્યસ્તાં તરીકે આખાં ગામમાં ફેલાઈ ગયું. અને તેઓનાં શ્રીમુખથી જ છાવવામાં ન આવ્યા છતાં તેઓ સ્વદેશીનો ઘડો લાડ્યો કરવા આવ્યા છે એમ ગામનાં દરેક માણસો બોલી ગયાં. પણ તેથી કોઈ ડગ્યું નહીં. સર્વ આમવા સીએ પહેલાં પ્રમાણેજ એક મને, શાંતગાવે, ગાતુ સેવામાં, સ્વદેશનાં શીરપ તથા વાણિજ્યની ઉન્નતિના કાર્યમાં મચી રહ્યાં.

દારોગા સાહેબે જોયું કે ગામનાં છાંં છોકરાં ધરડાં છુટું, સ્ત્રી પુરૂષ, ધની બીખારી, વેપારી અને ખરીદનાર સર્વ એક મને માતુસેવા કરી રહ્યાં છે. કોઈ કોઈને પીડતું નથી. કોઈ કોઈની વચમાં આવતું નથી, કોઈ કોઈ વેપારીને કંહેતું નથી કે તે વિલાયતી માલ શા માટે આવ્યો? તેમજ કોઈ ખરીદનારને લલામણ કરવી પડતી નથી કે વિલાયતી માલ ન લેવો. સર્વ પોતાની ઇચ્છાથી જ સ્વદેશી માલ ખરીદે છે, કોઈ કોઈના ઉપર દગાણ કરતું નથી. કલકત્તા માફક પિરેટીંગ કે વિલાયતી માલને બેચ-કોટ કરવા માટે લાંબાં લાંબાં લાપણોની સલા પણ મલાતી નથી. કોઈ સમિતિઓ પણ સ્થાપી નથી. જેઓએ અગ્રણીતાં પહેલે વિલાયતી માલ મંગાવે હતા તેઓને માલ ખરીદનાર ન મલગાથી પડ્યો પડ્યો મટે છે. પરંતુ તે માટે વેપારીઓ ચકાર પણ કાઢતા નથી. વિલાતી કપડાં, વિલાતી સાકર, મીઠું,

હસતે હસતે પુછ્યું:—“કેમ દારોગા સાહેબ, આને આ રક્ષાબંધનને દિવસે વળી આ વરઘોડા કેનો ચઢયો છે ?”

“જણાવતાં દિલગીરી ઉપરો છે રમેશ બાબુ” નટવરબાબુએ નાટકી ફેશનના હાવવાવથી દ્રવતાં હૃદયની નકલથી વિલસોજી બતાવતા હોય તેમ કહ્યું:—“તમારા વિરૂધ્ધ એક ભયંકર ફરીયાદ કરવામાં આવી છે તેથી હું આપને પકડવાનેજ નીકળ્યો છું.”

“શું નહો શો ?” રમેશબાબુએ અભયભીથી પૂછ્યું.

“તે હું હમણાં જણાવી શકતો નથી.” દારોગાસાહેબ બોલ્યા:—“હમણાં તો એટલુંજ જણાવું છું કે તમે મારા કેદી છો.”

“શું નહો શું” છે તે બધા પહેલાં હું તાગે કેવી રીતે થઈ શકું ? કંઈ નહિ તો ગીરફતારી વારંટ પણ જેખાડવોજ નોંધવો, કાયદા વિનાનું—અન્યાયનું કામ માણસો ચલાવી લઈ શકે નહીં. એ પહેલે બજાવાની જરૂર છે કે ફરીયાદી કોણ છે.”

“એ કાયદાની વાત કોરટમાં કરજો. અહીં તો તમારે મારા હુકમને તાગે યવુંજ પડશે. દરેક વાતો જણાવવાને કાંઈ પોલીસ બંધાએલી નથી, મારે ઝાઝી ગડગડાટ ન કરતાં શરણે થાવ.”

રમેશે ગંભીરતા પૂર્વક કેટલોક વખત વિચાર કર્યો, ત્યાર પછી આનંદ પૂર્વક જવાબ આપ્યો:—“હું તમારા હુકમને માથે ઉઠાવું છું. પરંતુ તમે મને બંદી કરો તે પહેલાં હું તમને બંદીવાન કરવા આવ્યા છીએ. મારે પહેલાં હું તમને બાંધીએ.”

દારોગા સાહેબ ચમકી ઉઠ્યા, વ્યાકુલ ભાવે કોન્સટેબલોના મોઢાં તરફ જોયું, ત્યાર પછી દબતા બંજક સ્વરથી કહ્યું:—“એ મશ્કરી જવાદો. સાથે આવો છો કે નહીં તે બોલો.”

“હા બળી ગઈ છે કે મશ્કરી કરે.” રમેશે હસતે સસતે જવાબ આપ્યો:—“ખરેખર હું તમા-

રી સાથે આવીશ. પરંતુ તે પહેલાં હમારે હમારી ફરજ પણ બજાવવી નોંધવો.”

આટલું બોલતે બોલતે તો રમેશચન્દ્રે એક પીળા રંગની રેશમની રાખડી બાહર કાઢી અને દારોગાસાહેબનો હાથ પકડી બોલ્યો:—“બંગાલના સ્મરણિય દિવસે પવિત્રમંત્રોથી મજબુત થએલી આ પવિત્ર રક્ષાથી હું તમને બાંધું છું.” અને દારોગા સાહેબ હા ના કરે તે પહેલાં તો તેઓને જમણે હાથે બાંધી દીધી. કે જે વખત બીજા દરેક કુવકોએ ‘વંદેમાતરમ’ ની ધ્વનિથી સર્વ રસ્તાઓ ગભવી મુક્યા. બીજા સાથેના દરેક કોન્સટેબલોને પણ છોકરાઓએ રાખડી બાંધી દીધી કે જેઓએ તેમાં કાંઈ પણ વાંધો લીધો નહીં. કારણ કે તેઓ તો ગામનાં દરેક માણસોના સંબંધમાં હતા. અને કોઈ કોઈ દિવસે પાન સોપારી પણ ખાધાં હતાં. એટલે ‘ટુકડાનો ખાધો નીચું જીવે’ એ કહેવત કંઈ નીરર્થક તો નથીજ.

જુવાનીઓની આ ઉદ્વેગપૂર્ણ દારોગા સાહેબ બહુજી ચીઠાયા પણ હવામાં મુકદી મારી તેનો ઉપયોગ શો. થોડાક આઘાડા પછાડા મારી તેઓ શાંત થઈ ગયા.

“લલે હવે પધારો” વંદેમાતરમની ધ્વનિમાં મરત થએલા છેકંડોઓને શાંત કરી રમેશે કહ્યું:—“કહો હવે ક્યાં જવું છે ? આ ટોળામાં જે કોઈ પણ આપના અપરાધી હોય તેને કહો તે પવિત્ર ન્યાય દેવતાને શરણે થવા તૈયાર છે.”

દારોગાસાહેબ પણ થોડાક વખત વિચારમાં પડી ગયા પછી બોલ્યા:—“હમણાં તમારે બધાને ચોટી ઉપર આવવું પડશે.” જુવાનીઓએ રમેશના મોઢાં તરફ જોયું, તેણે કંઈક નીશાની કરી, કોઈએ પણ વાંધો ન લીધો. એટલે દારોગા સાહેબ અપરાધીઓને હાથે બંધી તરફ વળ્યા. તેઓના ચેક-રા ઉપર વિજયનંદનની નીકળ્યો હતો.

મંકરણ ૪ થું.

સહેજે વાવા વ્રમચારી.

૨ મેશળાણુ તથા છોકરાઓના પકડાયાની વાત વાચુ વેગે આખા ગામમાં ફેલાઈ ગઈ. છોકરાના વડીલો તથા ગામના ગાહુકારોનાં ઠાળે ઠાળાં પેલિસચોક્કી તરફ દોડ્યાં. અને વડીલો તેને ભભીન ઉપર છેડવાની અરજીઓ તથા અપરાધ બજાવા માટે (કે જેથી પોતે તૈયાર થઈ શકે) નટવરણાણુ પાસે પહોંચ્યા. પરંતુ નટવર બાણુ 'નાછેડ બંદા' છે. તેઓએ કાનમાં પુ'ભડા ઘાલ્યાં છે. આવો ભયંકર અપરાધ એને તે કંઈ ભભીન ઉપર છેડી શકાય ? ત્યારે અપરાધ શું ? એ બજાવવાની પણ દારોગાસાહેબે ના પાડી. અને દીલસોજી બતાવના હોય તેમ કહ્યું:—“હું” શું કરું મહેરબાન. બે કે આ બાળતનું કાનણ હું થઈ પડ્યો તે માટે દીલગીર છું.” પરંતુ હવે તો મોટા સાહેબને બળર મોકલી દીધી એટલે મારાથી કંઈ બને તેમ નથી. મારે મારે—મારા ઉપર ખરાબ લગાડવાની કાંઈ જરૂર નથી કારણ કે હું તો ચીકીનો આકર.” નટવરબાણુ કેટલું સાચું બોલ્યા હતા તે પરમાત્મા બોલે પણ હમને બળર મલી છે કે ત્યારે તો તેઓની કાયરી પણ તૈયાર થઈ નહોતી.

જે આંબ્યા હતા તે સહુ નિરાશ થઈ પાછા ઘેર ગયા. અને દારોગાસાહેબ આ પરદેલા અપરાધીઓ ઉપર સારા પહેરાનો. બદોબસ્ત કરી (કે જેથી આટલી મહેનતે મેળવેલા શિકાર છટકી ના બન) પોતાના વાસમહુમાં પહોંચ્યા.

ઉપર જમને જુને છે તો ઘરમાં દેવતા સળગ્યો નથી. ચાહુ તૈયાર નથી. બળર કાઢતાં ઘાટીએ કહ્યું:—“આને તો દેવતા સળગાવાય નહીં” એ સાંભળી દારોગા સાહેબને પગથી તે માથા સુધી ઝાળ લાગી.

કોથથી લાલચોળ થઈ બોલ્યા:—“બે દેવતા નહીં થાય તો શું તને કાચો ખાહુ” ? ચાલ જલદી દેવતા કર અને મહારાજને બધને કહે કે આને કંઈ સારી રસોઈ કરે, ગંધેડા કયાંયને; શું” હું” પણ ગામનાં મજસો જેવો બેવકુફ છું કે ફેકટનું પેટ ખાણું ? એ અપવાસ ફપવાસના ઢોંગ વળી મારા ઘરમાં ફેવા ?”

નોકરે કાંઈ પણ જવાબ આપ્યો નહીં—મનમાં મનમાં પોતાની નવરાશ છુટવા માટે કેટલી ગાળો આપી હશે તે પરમાત્મા બોલે. પરંતુ માલીકને કંઈ પણ જવાબ ન આપતાં શુપચુપ બાહુર ચાલ્યો ગયો, દારોગાસાહેબ નાંઈ ધોઈ કાયનગૃહ તરફ ગયા. કારણ કે આને તેણે સુકન્યાની એકવાર પણ ખબર કાઢી નહોતી. દારોગા સાહેબે બેચું કે કન્યા સુકન્યા પથારીમાં પડી પડી રામાયણ વાંચે છે. પિતાને આવેલા ભોઈ પુત્રી ઉભી થઈ ગઈ. પરંતુ તેના ચેહરે આને મલીન થયેલો કેમ લાગે છે. નટવર બાણુએ બેચું કે ત્યારે પણ સુકન્યાની આંખના ખુણાઓમાં આંસુનાં ટીપાં દેખાતાં હતાં. બાણુએ રનેહ પૂર્વક પુછ્યું:—“કેમ દીકરા; આને તારું મોહું સુકાઈ કેમ ગયું છે. શું હવે ભાત નથી આધો.” વાંચક ભાતખાઉ જંગલીના ભાતના પ્રશ્નથી અજબ થતોના.

“બાણુ; આને તો ભાત નહીં ખાઉં; શરીરે ઠીક નથી.” કંપતે તથા કટકતે અવાજે જવાબ મળ્યો. સુકન્યાનો આવો ભાવ દારોગાસાહેબે કોઈ દિવસ જોયા નહોતો. તેથી ગભરાયા અને બચસ્ત ભાવે પૂછ્યું:—“શું જણાય છે મા ? કાકટરને બોલાવશું ?”

“ના ના એવી કાંઈ પણ જરૂર નથી. અહીં હશે તે અપવાસ જેવી શઠવાથી પોતાની મેળે ઠીક થઈ જશે.” સુકન્યાએ જણાવ્યું એટલામાં દારોગા સાહેબના હાથ ઉપર નજર પડવાથી બોલી:—“તમારે હાથે શું છે બાણુ ?”

હાથે બાંધેલી રાખડીને તોડી નાંખી દારોગા સાહેબ બોલ્યા:— “કાફરો કયાંયના; એ પાછા છેક-રાઓનાં તોફાનથી તો પ્રજા ત્રાહે તોળાં માની રહી છે. હીમ્મત તો જુઓ કાફરોની, મારે હાથે રાખડી બાંધી. હીક છે, બચ્ચાણ કેટલાક મહિના દળણુ દળણે ચામડાં કુટશે એટલે પોતાની મેળે ઠેકાણે આવી જશે.”

એટલામાં ઘાટીએ આવી ખબર આપી કે:— “રસોયાણને તાવ આવ્યો છે. તેનાથી ઉઘાય તેમ પણ નથી મારે ને રસોઈ કરવી હોય તો હાથો હાથ કરી લો. સગડી સળગાવી મૂકી છે.”

લે કમબખત રસોયાને પણ માંદો પડવાને બીજે દિવસ ન મળ્યો તે આજેજ મળ્યો સુકન્યાને હીક નથી એટલે તેને પણ મેહનત કેમ અપાય, સહેજે બાવા ધસ્યારી, દારોગા સાહેબને લાચારીએ અપવાસ કરવાની ફરજ આવી પડી. સગડીમાં સળગેલા કોલસા કોઈને પણ તપાવ્યા પિના પોતેજ તપી રાખ થયા.

‘વાર્યો ન કરે તે હાર્યો કરે’ એ કહેવતથી કોણ અનવરુદ્ધ છે. વાચક પોતાથી અથવા તો પારકાથી પણ કોઈ નહીં અને કોઈ પ્રસંગે તે અનુભવમાં આવ્યો હશે અને તે વખતે તેણે ઉપલી કહેવતને ઉપયોગ પણ કર્યો હશે. કદાચ કોઈ વખતે ‘સુખડે લાલ તમાચો મારી સુખડું લાલ રાખોરે’ માફક તે કહેવતના પંક્તિમાંથી કોઈ યુક્તિ કાઢી છટકવાનો પણ પ્રયત્ન કર્યો હશે. નટવરણાણુએ પણ તેમજ “આજે તો મારા પેટમાં પણ હીક નથી” દરી વખત મારી લીધો. શું કરે. સહેજે બાવા પદાચારી.

પ્રકરણ ૫ મું.

અપકારનો વલ્લો ઉપકાર,

ટલ મહારાજ માંદો થઈ ગયા એટલે દારોગા સાહેબ તેને મનમાં મનમાં ગાળો ભાંડતા ઓફિસમાં પહોંચ્યા પેટમાં. પ્રકટેલા અગ્નિએ ડાયરી લખવામાં સારી મદદ કરી. તે કોષાગ્નિ પણ રિપોર્ટ લખવામાં વધારે તેજ શબ્દો વાપરવામાં ઉપયાગી થઈ પડ્યો. તે જાણુ કામ આટોપી પાછા રાતના નવ વાગે ઘેર આવ્યા. આવે તેનું બેકક ખાતું ઉત્તર હતું. ગામના કામ વિનાના ઘર-ડાચો કે જે દરરોજ દારોગાસાહેબ જોડે પાનાં રમવા આવતા હતાં તેમાંના કોઈ પણ આજે આવ્યો નહોતો. બટલ તો મોંઘાજ હતા અને નોકર કયાંક ખૂણે ખાંચરે બરાઈ બેઠો હતો.

થાકેલા પાકેલા દારોગા સાહેબ અંતઃપુરમાં દાખલ થયા કારણ કે આજે સુકન્યાના શરીરે હીક નહોતું એમ જોઈનેજ તેઓ બહાર ગયા હતા. બુઢાંપાની લાકડી આંધળાની આંખ એકની એક પુત્રી તેણે આજે આખા દીવસમાં પાણી પણ પીધું નહતું. અંદર દાખલ થતાંજ તેઓએ જોયું કે સુકન્યા ઉઘે છે, ઓરડામાંના ઝાંખો દીવો તેનાં મ્લન સુખ ઉપર નાચે છે; અને હૃદયની વાતો કહે છે નટવર બાણુ તેના સુખ તરફ જોઈ રહ્યા.

પણ આશું ?! સુકન્યાને જમણે હાથે આશું ચાળકે છે ? કંઈક બાંધ્યું છે, દારોગા સાહેબ અજળ થઈ નીચું ઘાલી જોવા લાગ્યા. હું !! તેને હાથે રાખડી બાંધનાર કોણુ !!

દારોગાસાહેબના ઘરમાં સ્વદેશી ? એ હીમ્મત કરનાર એ માથાંવાળો કોણુ ? દારોગા સાહેબને ધમ્મા થઈ કે કન્યાને જગાડી, તેને સર્વ ગાળત પૂછી, (અર્પણ)

હરિદર

આજકાલ કેટલેક દેકાણે અમારાજ નામને મળતું નામ અને અમારી દવાને લગતું નામ રાખી મેઢેલા હોવાથી લોકો ભૂલાવામાં પડીગય છે માટે આથી બહાર કરવાનું કે ડાઠ ઇચ્છાપોરીઆનું લુણું અને બાણીતું દવાખાનું લુહાર ચાલીમાં છે. હુમારી બીજી શાખા છેજ નહીં એ ધ્યાનમાં રાખવું. ૧૯ ૧૯ ૧૯

ખચ્યાંએને ખરી તંદોસ્તી આપનારું.

બાળ અમૃત.

આ દવા ઘણી બતની દેશી વનસ્પતીઓના અરક બનાવી સરખતનાં રૂપમાં બનાવેલું છે. એના ઉપયોગ કરવાથી બાળકોના બુના ને બારીક તાવો અછરણથી થતા આંધા, પેટની કબજાયેત, મરડો, અતીસાર, લોહીનું પડવું, દાંત, આવનાં થતી બીમારીઓ. ડિપલીયું, આંકડીનું દરદ, અતીશય રડવું, ખાંસી, હાંફણ, શશણી, લિંગે બચ્ચાંનાં દાંતને ઘણાજ કાયદો કરે છે.

શ્રીશ્રી એકની કીમત રૂપીઆ ૦૫ અડધો.

બનાવનાર ડાક્ટર ઇચ્છાપોરીઆ.

હેકાણુ:-કાલગાદેવી રોડ-લુહારચાલી નવો રસ્તો.-મુંબઈ.

સોલ એજન્ટ એમ. એન. પાંડે-કાલગાદેવી રોડ નંબર ૨૯૦ મુંબઈ. ચાર. સી. બાલીબાળા ઠેઠ કલુપીડ-મુરત. દારા પુરશેદજી માદન-નવા આતશબેરામ સામે ધોળીતખાવ-મુંબઈ. સ્વદેશી બનાવેલું દંતમંજન પણ હુમારે ત્યાંથી મળશે. કીમત આના ચાર.

ભારત જીવન

ઓક્ટોબર ૧૯૦૯

શેઠ હીરાચંદ નેમચંદ એવેરી જે. પી.

મુદ્રય. ડા. પ્રભુ, વ્યવસ્થાપક-ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા.

સને ૧૬૦૪માં મુંબઈમાં ભરેલાં પ્રદર્શનમાં અને કાશી ઉમરાવતીમાં ભરાયેલા
પ્રદર્શનમાંથી મળેલા ચાંદો.
ડૉ. ગૌતમરાવ કેશવ એમની બગાડેલા લોહીને શુદ્ધ કરનારો.

સા સારી પ રિ લા

આ જગતભરે સાસાર્પરિકા એવા અનેક રાગોથી તૈયાર કરેલો છે, કે જે આપણા કાષ્ઠપણ કાર-
ણથી બગડેલા લોહીને મુધારી વધારે કરે છે. જ્યાં લોહી છે ત્યાં મનુષ્યનું જીવન છે. જ્યાં મુધી તે બગડેલું
દરેકે ત્યાં મુધી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય એ સત્યની છે. આ શીવાય બીજા મુશ્કેલી કરીને નીચે દર્શાવેલા
રોગોપર આ સાસાર્પરિકા-મળોજ સાચો ચુલુક પડાય છે. ઉપદ્રવ સરખો બીજી ભયંકર રોગ કોઈ નથી. આ
રોગનું ઝેર જો સરીરમાં રહે ત્યાં મુધી સરીરમાં બગાડે રહે એટલું જ નહીં પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્ર-
જામાં પણ તેનો અંશ આવે છે. શીવાય બીજા અનેક રોગો જેવા કે પક્ષધાત, સ્ત્રીયા, સાંધા ને હાડકાનો
દુઃખાવો, શરીરના તથા હાથ પગના, તક્ષીઓપર કાળા ગ્રાયા પડવા, સ્પર્શજાન તથા તાસનાં રક્તિનું કમી
થવું, મોઢાના અચાતું તથા જડાના દુઃખાવો ને લાલ પડવી, છર્જા તાવ ને ઝાંઝરી આવવા વગેરે સઘળાં
નાસ પામે છે.

દવા પીવાથી કોઈપણ જનનો વાસ આવતો નથી. કોઈપણ કાચા ખાંચા રસાયનો કાદી લોહીને
મુધારી ભયંકર દરદો ઉપર આ સાસાર્પરિકા જેવું બીજું કોઈપણ ઔષધ નથી. તે પચાસ વર્ષો થયાં આનું
બતથી સિદ્ધ કરેલું છે. એક બાટલીની કીમત રૂ. ૧૦ ૧૧ પોરેજ ૫ આના. ઉત્તમ ચુલુક માટે ૪ બાટલી વા-
પરવી. એકદમ લેનારને દૈન ૩૦ ૩૦ ટાન.

વધુ વીગત દવાની બાટલીઓ, સાધનાં હેન્ડગ્રીડોમાં આપી છે.

આ શીવાય અનેક દવાઓ અમારા કાગળનામાં તૈયાર છે, કેટલક મળાવો.

વિશેષ સુચના—કોઈપણ દવાઓ એકદમ ચુલુકારી હરે, તો જ્યાં ત્યાં તેની નકલ રાજ ચાય છે.
પરંતુ નામ પ્રમાણે સાધન નહીં, સર્વે નક્કી માલથી સાચવેન રહેજી.

આ દવાઓ મુંબઈ, નવસારી, સુરત, અમદાવાદ
ભરૂચ વીગેરે બધાં ટંકાણાનાં વેપારીઓ પાસે મળે છે.

સાલેક ગૌતમરાવ કેશવ.

ઝરીફ પ્રેસીડેન્સ મહારાષ્ટ્ર—મુંબઈ.

માધવ ભુક ડીપો.

ખતરીની વાડી, ગીરગામ. સુંબઝ નાં ૨

સઘળી જાતની દમોઝ, સંસારીન, ચાંદની, અને વીદી ચોપરીઓ મધ્ય ભાવે પુરી પાડવામાં આવશે.
એક વખત કામ પાડી જોવાની અરજ કરવામાં આવે છે. કેટલક અરજ કરવે મક્કત મોકલવામાં આવશે.

ભારતજીવનનો જાનેવારીનો ખાસ અંક.

[૧૯૧૦ ના જાનેવારી માસમાં બહાર પડશે.]

ભારતજીવન માસિક પત્રનું નવું વર્ષ જાનેવારી માસમાં એસે છે. જેથી અમે તેજ અંકને ધણીજ ખેંચાણકારક, વાંચના લાયક લેખો, કવિતાઓ અને લગભગ ૭૫ થી ૧૦૦ ફોટોગ્રાફો ઉપરાંત ત્રણ રંગની ચાર ઉમદા છબીઓ સાથે બહાર પાડવાના છીએ.

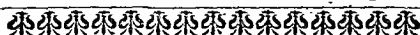
આ ખાસ અંક ધણીજ ખેંચાણકારક અને સંગ્રહ કરવા લાયક થનાર છે. કારણકે એમાં કેટલાક દુપ્રસિદ્ધ લેખકો અને કવિઓ, કવિતાઓ અને લેખો લખનાર છે. ઐતિહાસિક, વીર અને યુગારના લેખો ઉપરાંત જુના અપ્રસિદ્ધ ઐતિહાસિક લેખો, હુન્નર ઉદ્યોગના લેખો અને તેમને લગતા ફોટોગ્રાફોનું એક મહોટું લશ્કર બહાર પડશે.

આ ખાસ અંકની કીમત મુજબનાં ગ્રાહકોને માટે દશ આના, બહારગામનાં ગ્રાહકોને માટે પોષ્ટેજ સાથે બાર આના અને આફ્રિકાનાં ગ્રાહકો માટે ચૌદ આનાનો મનીઓર્ડર મોકલવો.

આ ખાસ અંક જુજરાતી ભાષામાં એકજ ગણાયે. તેના પહેલા પુઠા ઉપર એક રંગીન એવી છબી પ્રકટ કરવામાં આવશેકે જેથી આખા વર્ષનું લવાજમ એકજ અંકમાં વસુલ થઈ જશે.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ત્રણ પોસ્ટેજ સાથે. આફ્રીકાના ગ્રાહકોને રૂ. ૩-૧૨-૦ પોસ્ટેજ સાથે. પત્ર વ્યવહાર:—

મેનેજર-ભારત જીવન પોષ્ટ નં. ૨-મુંબઈ.

મુખ્યના ગ્રાહકોએ પોતાનું લવાજમ તરતજ અમારી ઑફીસમાં ભરી જવું અથવા અમારા બીલ કલેક્ટર પાસેથી ભેટનાં પુસ્તકો લઈ લવાજમ આપી દેવું.

અનુક્રમણિકા.

પ્રક્ર	વિષય.
૨૯૭	નીચાહો સનમ.
૨૯૮	ધાત પ્રતિધાન. (કવિતા)
૨૯૯	નોંધ-ચર્ચા.
૩૦૦	રાજા સર. ડી. માધવરાવ.
૩૦૩	વીજળીની કરામત.
૩૦૪	મહાતાનાં લક્ષણો.
૩૦૫	આરો ફેરફાર.
૩૦૬	પ્રાચીન.
૩૦૮	બળવાનો ધૂરો ઇતિહાસ.
૩૧૩	રામાયણનો સમય.
૩૧૫	શ્યામવ્રજાસજી.
૩૧૭	કવિ કાલિદાસનો સમય.
૩૧૮	પ્રસિદ્ધ પુસ્તકલેખો,
૩૨૦	ઇંગ્લેન્ડે હિંદુસ્તાન કેમ મેળવ્યું ?
૩૨૧	ચેન્નાઈની અરજી (વાર્તા)
૩૨૩	ભદ્રાવત્તે ભેદ અથવા પ્રેમ પ્રાજ્ઞ્ય. (વાર્તા)

ચિત્ર માળા.

- ૧ (ટાઇટલ પેજ) શેઠ હીરાચંદ નેમચંદ અવેરી. જે. પી.
- ૨ શ્રીમાન રાજચંદ્ર.
- ૩ શ્રી અક્ષયજીનાં જગ પ્રસિદ્ધ ઉત્તમ કરીશીરીનાં દેરાલયો.

ભેટનાં પુસ્તકો તૈયાર થયાં છે.

અનુક્રમે ગ્રાહકો ઉપર મોકલાય છે.

(૧) યોગવાસિષ્ઠ અને (૨) મેવાડની સપ્ત્યા (ઐતિહાસિક નવલકથા) આ બે પુસ્તકો આ વર્ષમાં ભેટ આપવામાં આવે છે.

પુસ્તકો છપાવે તૈયાર થયાં છે. અને તે ગ્રાહકમાં વેહેંચાય છે. જાનને દળદાર પુસ્તકોલગલગ ૨૫૦-૨૫૦ પાનાનાં હોવાથી તેમજ છપાઈ રહેતાં વિલંબ થવાથી બહાર પડતાં ઓડીક દીલ થઈ છે. હિંદુસ્તાનનાં ગ્રાહકોનું જેઓનું લવાજમ બાકી છે તેઓને ભેટનાં પુસ્તકો વેલ્યુપેનલથી મોકલારી. ભેટનાં પુસ્તકોનું પોષ્ટજ અર્થ બે પુસ્તકો મળીને અઢી આના લવાજમ ઉપરાંત વધુ આપવું પડશે.

જે જે ગ્રાહકોએ લવાજમ ભર્યું હોય તેઓએ અઢી આનાની પોષ્ટની ટીકીટો મોકલવાથી ભેટનાં પુસ્તકો મોકલવામાં આવશે.

આફ્રીકાનાં ગ્રાહકો ગ્રાહકોએ રૂ. ૩-૧૨-૦ ઉપરાંત ભેટના પોષ્ટજના ૦-૬-૦ વધુ મોકલવા જોઈએ. જેઓ નવાં ગ્રાહકો થયાં હોય તેમણે વધારાનો પોષ્ટજ. ચોરડર “કાલભાદેવી પોષ્ટ ઓફીસ” ને નામે અમને મોકલવો. “જનરલ પોષ્ટ ઓફીસ” ને નામે મોકલવો નહિ, આફ્રિકાનાં જુનાં ગ્રાહકોએ લવાજમ રૂ. ૩-૬-૦ અને ભેટોનું પોષ્ટજ ૦-૬-૦ મોકલવું જોઈએ. જેઓએ લવાજમ ઓછું મોકલાર્યું હોય તેમણે બાકીના પોષ્ટજ ચોરડરો તરતજ મોકલવા,

જવાબને માટે હુરેશાં ટીકીટ બીરવી.

મેનેજર-ભારતજીવન-પોષ્ટ નં. ૨. મુખ્ય.

મુખ્યના ગ્રાહકોએ પોતાનું લવાજમ તરતજ અમારી ઑફીસમાં ભરી જવું અથવા અમારા બીલ કલેક્ટર પાસેથી ભેટનાં પુસ્તકો લઈ લવાજમ આપી દેવું.

અનુક્રમણિકા.

પ્રક્ર	વિષય.
૨૯૭	નીમણે સનમ.
૨૯૮	ધાત પ્રતિધાત. (કવિતા)
૨૯૯	નોંધ-ચર્ચા.
૩૦૦	રાજા સર. ડી. માધવરાવ.
૩૦૩	વીજળીની કરામત.
૩૦૪	મહાત્માનાં લક્ષણો.
૩૦૫	આશી ફેરફાર.
૩૦૬	પ્રાચીન.
૩૦૮	બળગાનો ધૂરો ઇતિહાસ.
૩૧૩	સામાયણનો સમય.
૩૧૫	શ્યામલદાસજી.
૩૧૭	કવિ કાલિદાસનો સમય.
૩૧૮	પ્રસિદ્ધ પુસ્તકાલયો,
૩૨૦	ઇંગ્લેન્ડમાં હિંદુસ્તાન કેમ મેળવ્યું ?
૩૨૧	પેન્શનની અરજી (વાર્તા)
૩૨૩	ભદ્રવંદના ભેદ અથવા પ્રેમ પ્રાગ્લય. (વાર્તા)

ચિત્ર માળા.

- ૧ (ટાઇટલ પેજ) શેઠ-હીરાચંદ નેમચંદ ઝવેરી. જે. પી.
૨ શ્રીમાન રાજચંદ.
૩ શ્રી આશુજીનાં જગ પ્રસિદ્ધ ઉત્તમ કારીગરીનાં દેવાલયો.

ભેટનાં પુસ્તકો તૈયાર થયાં છે.

અનુક્રમે ગ્રાહકો ઉપર મોકલાય છે.

(૧) યોગવાસિષ્ઠ અને (૨) મેવાડની સંધ્યા (ઐતિહાસિક નવલકથા) આ બે પુસ્તકો આ વર્ષમાં ભેટ આપવામાં આવે છે.

પુસ્તકો છપાવે તૈયાર થયાં છે, અને તે ગ્રાહકમાં વેહેંચાય છે. બંને કળાકાર પુસ્તકોલગભગ રૂ. ૫૦-૨૫૦ પાનાનાં હોવાથી તેમજ છપાઈ રહેતાં વિલંબ થવાથી બહાર પડતાં થોડીક દીલ થઈ છે. હિંદુસ્તાનનાં ગ્રાહકોનું જેઓનું લવાજમ બાકી છે તેઓને ભેટનાં પુસ્તકો વેલ્યુપેનલથી મોકલાશે. ભેટનાં પુસ્તકોનું પોષ્ટેજ ખર્ચ બે પુસ્તકો મળીને અઢી આના લવાજમ ઉપરાંત વધુ આપવું પડશે.

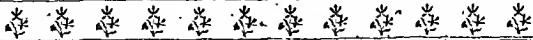
જે જે ગ્રાહકોએ લવાજમ ભર્યું હોય તેઓએ અઢી આનાની પોષ્ટની ટીકીટો મોકલવાથી ભેટનાં પુસ્તકો મોકલવામાં આવશે.

આફ્રીકાનાં આઠ વર્ષનાં ગ્રાહકોએ રૂ. ૩-૧૨-૦ ઉપરાંત ભેટના પોષ્ટેજના ૦-૬-૦ વધુ મોકલવા જે ઇચ્છે. જેઓ નવાં ગ્રાહકો થયાં હોય તેમણે વધારાનો પોષ્ટલ ઓરડર 'કાલબાદેવી પોષ્ટ ઓફીસ' ને નામે અમને મોકલવો. 'જનરલ પોષ્ટ ઓફીસ' ને નામે મોકલવો નહિ. આફ્રીકાનાં ભુનાં ગ્રાહકોએ લવાજમ રૂ. ૩-૬-૦ અને ભેટોનું પોષ્ટેજ ૦-૬-૦ મોકલવું જોઈએ. જેઓએ લવાજમ ઓછું મોકલવાયું હોય તેમણે બાકીના પોષ્ટલ ઓરડરો તરતજ મોકલવા.

જવાબને માટે હરિશ્ચંદ ટીકીટ બીટવી.

મેનેજર-ભારતજીવન-પોષ્ટ નં. ૨. મુંબઈ.

ભારતીય સાહિત્ય

॥ જનની જન્મ ભૂમિશ્ચ સ્વર્ગાદપિ ગરીયસી ॥

પૃ. ૬.

અક્ટોબર ૧૯૦૬

અંક ૧૦.

નીગાહે સનમ.

ગજલે કંવાલી.

નીગાહ હુજી અરે બહુ મસ્તીમાં
હોમીયાર કેવી છે.
અમારું દિલ ચોરાવાને કહો
તૈયાર કેવી છે.
અદાથી ફેરવી જાનર ગલાપર
તું પછી કહેતી.
શહીદે નાજાં જાતકાવો કે
આમાં ધાર કેવી છે.
છગર તુટયું સિના ફાટ્યો જીને
દીલ મહી લાગી
ગજમનો ધા કરે અંચલ
નીગાહે ધાર કેવી છે
અંગક કરતી અમોને તું, હસીને
પૂછતી પલુ તું.
જરા દિલખર જાતોવોને
અહા તલવાર કેવી છે
ચુલચુલ.

ઘાત પ્રતિઘાત.

જાણે દીવો ન જ્યાં સુધી, પતંગો ક્યાં પરી જાણશે
હુમોને જાણવા જાતો, પ્રથમ જાણવું તું પડશે
અંખમાં શરીર છવનો તે હુમારા ને હુમારામાં
ન કરશે ધાવ નિજ પર ત્યાં સુધી હુમને નહીં અડશે.
હુમે આટલું થયા હારા ગણાઈ ત્યારથી માથુક;
હુમે એ નામ આપ્યું છે હુમારી સાથ એ ટળશે.
કરો છો આજ આ નખરાં, ફરો છો આંખ જોતીને;
તમારાં તીર એ પાછાં હુમે જિત્તું તમ ઉપર વળશે.
હુમે તો તું; હુમે નહીં તો નહીં તું, લાલુએ નિમ્મે;
નહીં નો છીજ ક્યાંથી વરસે ફળ કેના ઉપર ફળશે.
મન્ય છે ત્યાંસુધી રાત્ન, મેન નહીં તો નહીં રાત્ન;
મન્ય વિલુ રાત્ન્ય શું જગલ અને પરધર ઉપર કરશે.
હુમારી હુરતીમાં હુરતી રહી હારી અજાળ રીતે;
હુમાર ધાવ કરતાં ધાવ આવી તમ ઉપર પડશે.

દિવાનો.

નોંધ ચર્ચા.

પ્રગ્ન રાજને ધર્મની વિષ્ણુ સ્વરૂપ માનતી આવી છે તેજ પ્રગ્નમાં આજે આ લાવના ? કાગ મહિમા બળવાન છે. અને તેથીજ કહ્યું છે કે:—

નહીં પુરષ બળવાન હય, જન સમય બળવાન.

રત્નાગીરીના કલેક્ટરે મીઠી તીલકની છબીઓ વેચવા મના કરી છે. તેથી ત્યાંની નેટીવ જનરલ લાઇબ્રેરીમાં જે એક મીઠી તીલકની છબી હતી તે તેની મેનેજીંગ કમીટીના એક મેમ્બરે કદામી નાંખી હતી. પરંતુ ત્યાર પછી જોતાં જણાયું કે ના. રહેનશાહ તથા મહારાણીની છબીઓ પણ કોટેડી તુટેલી એક કપાટ આગળથી મળી આવી કે જે ખખર પોલીસને યાપવામાં આવી. પોલીસે તે ખખર કમેક્ટરને પુગાડી. અને કમેક્ટરે તે ખીના સેશન્સ જાળને જણાવી, જાળને કેટલાક આખરવાર ચુકરોથી જાળની લીધી પણ તે છબી કાણે તોડી ફોડી નાંખી હતી તેના કાંઈ પતો મળ્યો નહીં. એટલે તેણે તે મુજબના રિપોર્ટ કર્યો. કમેક્ટરે એક સરકારી બાહર પાડી જણાવ્યું કે “કાંઈ પણ સરકારી મોકરે મજૂર લાઇબ્રેરીના મેમ્બર થવું નહિ.” આથી સર્વેએ રાજનામાં આપ્યાં છે. અને હવે પ્રમુખ કાણ થશે તે પણ જણાવું નથી.

“એકને પાપે વહાય હુએ” ની કહેવત જેવાજ બનાવ છે કાંઈ ન જણાયલા બદમાશને લીધે આજે તે સરસ્વતીમંદિર હોવા છતાં નહોવા જેવુંજ થઈ પડ્યું છે ખરેખર રાજ અપમાન તે પ્રત્યુજ અપમાન છે અને તેનું ફળ તે બદમાશી ભોગવવુંજ જોઈએ. પરંતુ હમે કમેક્ટર સાહેબને જણાવવાની રજ લઈશું કે તે એક બદમાશના પાપે સરસ્વતીમંદિરને આ સ્થિતિમાં મૂકી દેવું એકાએક યુનાહમાં હરેકને સળ કરવા જેવી સ્થિતિમાં લાવી મુકવા તે તો વખાણવા લાયક નથીજ.

અંગાલ તો જાણે કે રાજદ્રોહને અહોજ ગણવામાં આવે છે. મુખને લગી તે કરનાં પણ પહેલેથી રાજદ્રોહ

હવું જન્મસ્થાન ગણવામાં આવ્યું છે. મંત્રપ્રાંત, પંજાબ, વગેરેમાં પણ રાજદ્રોહનો પવન ફેલાયો હમે સાંભળ્યો હતો પરંતુ આજ દિવસ સુધી સિંધના સૈભાન્યમાં તે કાળી ડીલી ચોટી નહોતી; તે પણ હવે ચોટી છે. સરલ માર્ગ પર નિયંત્રનાર સિંધીઓને પણ આ તોફાની પવને કેવી રીતે ઘેરી તે હમે સમજી શકતા નથી તેમજ હજી તે કેસ શરૂ થયો છે, એટલે-તે બાબતમાં હમે હમારો મત પણ આપી દેતાં માર્ગતા નથી તે કેસનો નિકાલ શું આવે છે તે બંધાવને અમારે થોભવું જોઈએ પણ હમણાં તો અમારે જણાવવું છે તે એજ છે કે દે. મા. તીલકના કેસનીમાં આવેલા કેટલાક નિર્ણયો કે જેના ઉપરથી હિંદીમાં ‘સ્વદેશી આન્ડેલન ઓર પ્રોપ્રિયેટી’નું પુરતક લખવામાં આવ્યું છે અને ગુજરાતીમાં પણ જેવું દ્વા-સંલેશન થઈ ચુક્યું છે તેજ આદર્શોને આ સિંધી તરજીમે છે, એમ અમે સાંભળ્યું છે. મુજમાં બાબતરોના સવાલ છે એટલે હવે અર્ધ સુધી તે કેસ છણાય લાંસુધી હમે ગુપ્ત મુખજ યોસીશું અને સિંધમાં રાજદ્રોહના કાર્યદાનાં પહેલા ભાગ થઈ પડેલા “સિંધ” પત્રના માલિક વિરમલ તથા સહકર્મીની સ્વદેશી દુકાનના મુલેક મીઠી મિત્રમલ તથા રીકરપુરના પંડિત રોપણસ રામના ગોર્ધનલાલને પ્રશ્ન આપીશું તો આપણે અચોતે એવી ધ્રુવ પાસે પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

ત્યાર પછી આપણું ધ્યાન જે વસ્તુ ઉપર બંધ છે તે મળી એક નવુંજ અજવાળું નાખનારી ખીના છે દે. મા ખીનીત્યંત્રપાલ લંડનમાં જે “સ્વરાજ્ય” ને નામે પત્ર કાટે છે તેમાં એક લેખ આવ્યો છે કે જે રાજ્યદ્રોહી હોવાની સરકારની ધારણા છે તે માટે લંડનમાં પાલ ઉપર કેસ ચલાવવામાં આવ્યો નથી હશે કદાચ એ સ્વતંત્ર ભૂમિ હોવાથી ત્યાં તેના લેખોની કાંઈ દરકાર નહિ કરવું હોય પરંતુ તેના અહીંના એજન્ટ દે. મોદકને તે માટે પકડવામાં આવ્યા છે તેઓનું કહેવું છે કે પોતે તે એક બાહુર પાડ્યો ત્યારે તે લેખ વાંચ્યો નહોતો તેમજ કમેક્ટરે તે અંક તપાસીને જોકડવા હોવાથી તે એકને રાજદ્રોહી માનવાને તેઓને કંઈ કારણ પણ નહોતું. છતાં કેસ તો ચાલે છે અને આપણે જોઈશું કે તેના નિવેદો શું આવે છે કારણ કે આ એક નવી ભતનો ચુકડો છે અને તેના ઉપરથી એજન્ટની જોખમદારી કેટલી છે તે પણ સાફ જણાઈ આવશે.

વિચિત્રતાના બળરમાં સર્વજ્ઞ વિચિત્ર હોય છે તેમ ચ.સુ મહિનાની વળી એકવિચિત્ર વાન તો એવી છે કે તે કંઈ નવું અજાણું પાંડી રાક્ષો, કાળવંતના માથે અધિપતિ છે. મા દીરામ મદાદિવ પર્વજોના થયેલા છુટકાસ પછી તેઓને મુળદમાં રાષ્ટ્રમતની ઓરીસમાં મળેલી સગામાં સારે માન આપવામાં આવ્યું અને તેઓ પૂણે જતાં ત્યાંની રાષ્ટ્રીય ક્ષત્ર્ય તરફથી પુણા કોલેજર થીજેટરમાં તેઓના છુટકાસની ખુશામી બતાવવા માટે એક પાન સોપારીના મેલાવડો કરવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. પણ પૂણાના જીલ્લા માંદેસરે એવા મેલાવડો કરવા સામે મનાઈ દુકમ દલાડી તે મેલાવડો ચુટકાઓ દતો. નેથી પુણા રાષ્ટ્રીય ક્ષત્ર્યના સેક્રેટરીશા રા. રા. દામને અને રા. રા. રાને તરફથી માછરેટ ઉપર નીચિના બાવની એક નોટીસ મોકલવામાં આવી હતી કે "તેણે કહિસો દુકમ ગેરકાયદેસરનો છે. પાન સોપારી જેવા એક સંસારી મેલાવડો કાંઈ પણ રીતે કાયદાની અથવા તો કાયદાપુર્વક સત્તાની સામે થવાને માટે હોય એવો કારો દોયજ નહીં. કાંઈ પણ વાંધા ભરેલા શખસોને મેલાવડામાંથી બાહર કાઢવામાં આવશે. એટલે સુધી ખાતરી આપવામાં આવી હતી છતાં તમે મનાઈ દુકમ કારણે તે જટલો ગેરકાયદેસરનો તેલોજ આપસગોપાત છે, અને શહેરીશા તરીકેના દક છીનવી લેનારો છે. કેમકે રાહેરીશાને કાયદેસર અને સુલેદ ભરી રીતે કાંઈ પણ કામ કરવાને સંપૂર્ણ છુટ છે. તમારા મનાઈ દુકમથી નાણે અમે કાંઈક ગેરકાયદેસરનું કામ કરનાર હતા એમ ઠરે છે અને જાહેરી નગરમાં આમોને તે લોક પાડનાર છે. આથી તમોને જીલ્લા માછરેટ તરીકે નોટીસ આપવામાં આવે છે કે જે મહિનાની મુદતની અંદર તમારે જાહેર કરવું કે એ દુકમ ગેરકાયદેસરનો દતો. અને રાષ્ટ્રીય ક્ષત્ર્ય તથા પુણાના રાહેરીશાને કોલેજર થીજેટર અથવા તો બીજે કોઈપણ ટેકાણે પાનસોપારીના મેલાવડો કરવા મળે ત્યાં કરવાની છુટ છે અને તેવી રીતે તમે જાહેર કરશો નહીં તો તમારી સામે અમને સજાદ મળશે તે પ્રમાણે કાયદાની મદતી શરતમાં કાયદેસર પગલાં ભરશું."

આ પણ વિચિત્ર બળરની વિચિત્રજ બળર છે, જોધો છીએ કે તેનો અંત જેવી વિચિત્રતામાં આવે છે.

રાજા સુર. ટી. માધવરાવ

કે. સી. एस. आइ.

उपजाति.

“यः पार्थिवानां यतते सुहवाय, तथा प्रजानां हित महितेवा श्री शारदा संग सुखं भुंक्त सा पुण्यवान मय र वदिभातिमे” ॥

जगन्नाथ रावजी दुसलु बी. ए. (B; A.)

જીવના દરેક ખંડના માનવીનું આજે ભારતવર્ષ લક્ષ્યે રહ્યો છે તે તેના નહિ નાળાઓની પૃથ્વી માટે નહિ, આરસપહાણના પરચકોની ખાણ માટે નહિ, એનાં ગોડાં ગોડાં શહેરો અને સુંદર મકાનો માટે નહિ, સુંદર બાંધ-ણીના કિલ્લા અને કોટો માટે નહિ, નિવાસીઓના ઉત્તમ પોશાક માટે નહિ, યત્ કિંતુ એ પવિત્ર મરૂ ભૂમિપર થયેલી મહાન લડાઈઓ માટે નહિ;

પરંતુ માત્ર ભારતવર્ષના આદર્શ શ્રી પુરૂષો માનવીઓ પેદા કરવા માટેજ છે. મહાભારત, રામાયણ અને તેની પૂર્વેના જમાનામાં હિન્દની જાહોજલાલી અને જે આદર્શ અવતારો હસ્તિમાં હતા એ ગંધાની વાત એક ક્ષણભયને માટે છેડી દઈએ તોપણ અંધ કાળના મારફાડના જમાના પછી ભારતવર્ષમાં અનેક શ્રી પુરૂષો એવા પેદા થઈ ગયા છે અને હજી પણ એવા અનેક અવતારો આ પવિત્ર ભૂમિપર હસ્તિમાં છે કે જેની જીવંતી દરફરીયા લખવાને માટે પેણ એક મનુષ્યની આખી જીવની પુરતી છે એમ જણાવ-

વાને અચકાતું પડે છે. છેકજ નજદીકનો જમાનામાં થયેલા એવીજ એક આદર્શ' પુરુષનાં ચરિત્રનાયક રાજા સર. ટી. માધવરાવનાં નામથી લાગ્યેજ કોઈ સુશિક્ષિત માનવી અભણ્યું હશે ।

બાલ્યકાલ.

મદ્રાસ પ્રાન્તમાં આવેલા કુરમકોણ નામે નગરમાં ઇ. સ. ૧૮૨૮ માં આ મહાપુરુષનો જન્મ થયો હતો. માધવરાવ ઉંચા વંશના મહા'રાષ્ટ્ર પ્રાક્ષણ હતા. માધવરાવને શિક્ષણ આપવાનું મદ્રાસ માંજ નક્કી થયું. થોડાજ વખતમાં માધવરાવને નિશાળે મૂક્યા. દિવસે દિવસે માધવરાવનો અભ્યાસ વધવા લાગ્યો. અત્યારે માધવરાવ નિશાળમાં એક સારા વિદ્યાર્થી તરીકે જાણખાતો હતો. નિશાળના હેડ માસ્તર મી. પોવેલ સાહેબ માધવરાવના સ્કાસુ' ઘણી કૃપાની નજરથી જોતા હતા. માધવરાવને પ્રથમ ધર્મ ગણિત અને વિજ્ઞાનનો બહુજ શોખ હતો, છતાં પણ પુરસદના વખતે મી. પોવેલ સાહેબના મહેલે જઈને ખગોળવિદ્યા પણ શીખતા હતા. રજા બોના દિવસમાં આસપાસના ગાગમાંથી જોખરા રાંત્ર લાવી તેની અંદર કાચનાં કટકા ગોઠવી દુરળીન પાનાવી તેનાથી તારાઓનું નિરીક્ષણ કરતા હતા. ઇ. સ. ૧૮૪૬ માં માધવરાવે નિશાળને ત્યાગ કર્યો, કેપેકા નંબરે પાસ થયા તેમજ પ્રિન્સીપાલની મહેર પાનીથી માધવરાવ એજ સ્કુલમાં ગણિતના શિક્ષક તરીકે દાખલ થયા ત્યાર પછી થોડા વખતમાં એકા ઉન્ટન્ટ જનરલના દફતરખાનોમાં વધારે પગારની નોકરી મળી. ત્યાં એમણે થોડાક મહીના કાગ કર્યું એવામાં ટ્રાવનકોરના મહારાજ પોતાના રાજ્ય કુમારને શિક્ષણ આપવાને એક સારા શિક્ષકને જોખવા લાગ્યા એટલામાંજ માધવરાવ દફતર ખાતાની નોકરી છોડી છુટા થયા હતા એટલે ટ્રાવનકોરના મહારાજ એ પોતાના ઇંકરાઓના શિક્ષક તરીકે તેમને રાખ્યા. માધવરાવનું શિક્ષણ જોઈને મહારાજ પ્રસન્ન થયા અને

તરતજ ટ્રાવનકોરના એક ભાગના માનભર્યા ઓધાપર નોંધ્યા. આ વખતે ટ્રાવનકોરના દક્ષિણ વિભાગમાં ઘણોજ અત્યાચાર થતો હતો. પ્રજા ઘણીજ પોદાર કરતી હતી. પણ માધવરાવના આગ્યા પછી સર્વ શાન્ત થયું. રાજ્યમાં થતી અશાન્તી અને ગરબાને દુર કરી પ્રજાને ઉન્નેતિના શિખરપર ચડાવવાનો વિચાર કર્યો. ટ્રાવનકોરના, દક્ષિણ વિભાગની પ્રજા અત્યારે માધવરાવના હુકમમાંજ હતી. પ્રજાના દરેક માણસોને મહેાડે માધવરાવનાં વખાણુ થવા લાગ્યાં. માધવરાવની પ્રશંસા સાંભળી ટ્રાવનકોરના રેસીડેન્ટ ઘણોજ ખુશી થયો. માધવરાવને ખ્યારથી જોલા વવા લાગ્યા અને પોતાની લાગણી જણાવવાને માટે ટ્રાવનકોરના મહારાજને એક કાગળ લખ્યો; તેમાં લખ્યું કે માધવરાવની રાજ્ય ચલાવવાની જાડાદુરી જોઇ હું ઘણોજ ખુશી થયો છું અને ખરા અંતકે રજુથી જણાવું છું કે જો માધવરાવને રાજ્યના દિવાન બનાવવામાં આવે તો કોઈ દિવસ રાજ્યમાં એ શાન્તી થાય નહિ તેમ ટ્રાવનકોર ખાલસા થતું બચી નય.

અત્યારે ટ્રાવનકોરમાં શું ચાલે છે । રાજાને માટે પ્રજાનું અંતઃકરણ શું કહે છે. રાજ્યપિતાના તરફ પ્રજાની કેટલી લાગણી છે, આ શું ટ્રાવનકોરમાં આટલું । અંધેર પ્રજાને ન્યાય કોઈ સાંભળતું નથી । શું રાજ્યના નોકરો આટલા બધા લોભી છે કે પ્રજાને કહે છે કે તમારા દાગીના વેંચો પણ હમને પૈસા આપો તોજ તકમારું કામ થશે. પરમાત્માએ ટ્રાવનકોરના સ્કાસુ જોયું. રેસીડેન્ટની ઈચ્છા થોડાજ વખતમાં મફળ થઈ. ટ્રાવનકોરના રાજા અત્યારે શું ફીકર કરે છે ! શું ટ્રાવનકોર ખાલસા થવાનું છે એની તો ફીકર નહિ કરતા હોય. ના ના; ટ્રાવનકોર નરેશ કોઈ બુદ્ધિજીવિયારમાં હતા. એક બાબુથી રાજ્યના અમલદારો પ્રવંતે પીડે છે ત્યારે બીજી બાબુથી મહારાજા લોર્ડ હેલ હોય તો ટ્રાવનકોરની પલટણુને અંગ્રેજો સાથે મેળાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે રાજ્યની દુર્દશા જોઈ ટ્રાવનકોરના મહારાજને ઘણું દુઃખ થયું. હું કયાંઈ

કોની મદદ માગું. હા હા ઠીક; યાદ આવ્યું. શા માટે ચિંતા કરું છું; ઠીક, કાલે સવારેજ વાત બીજેજ દિવસે માધવરાવને જોતા. બી રાજ્યની દુર્દશાના માઠા સમાચાર કહ્યા અને તેની સાથેજ ત્રાવનકોરના દિવાનને માનવતો ઓધો અર્પણ કર્યો. ઈશ્વરે પ્રજાની અને રાજાની અરજ સાંભળી. બ્રીટીશોના હાથમાં જતું ત્રાવનકોર બચાવ્યું. મહારાજા લોર્ડ ડેલહેસીની પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયા ?

માધવરાવ દિવાન થયા છે ? હવે રાજ્યનો અને પ્રજાનો કોઈ ઉદ્ધવ થશે ખરો ? એમ લોક વાયકા ચાલવા લાગી થોડાજ વખતમાં માધવરાવે ગવર્ન મેન્ટને કહ્યું કે હવે રાજ્યની દુર્દશા બુલે તો જરૂર ખાલખા કરજો પણ પાંચ સાત વરસ સંજુરી કરો. બ્રિટીશ સરકારે માધવરાવનું કહેવું સંજુર રાખ્યું ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં માધવરાવ ત્રાવનકોરના દિવાન થયા. પોતાની બુદ્ધિથી અને સત્યનિષ્ઠાથી રાજ્ય ચલાવવા માંડ્યું. આખા રાજ્યની પ્રજા માધવરાવને ધન્યવાદ દેવા લાગી. રાજ સર ટી. માધવરાવ રાજ્યનું અને પ્રજાનું હૃદય જોડે રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા.

જાહેર જીંદગી.

હવે ઉપર કહી ગયા ધીએ કે આ વખતે ત્રાવનકોરની હાલત કેવી હતી, હજારો જાતના કર ભરવાથી પ્રજા કંટાળી ગઈ હતી. રાજ્યમાં આશાન્તી ફેલાઈ રહી હતી. માધવરાવે થોડાજ વખતમાં કર તથા જકાતની માદી આપી. વેપાર ઉદ્યોગ તરફ ખુબ લક્ષ આપ્યું માધવરાવના આ શુભ કર્તવ્યથી પ્રજા રાજ થઈ ધીમે ધીમે પ્રજા હુનર ઉદ્યોગમાં આગળ વધવા લાગી. રાજ્યના દુષ્ટ અમલદારોને રાજ આપી ને સારા વિદ્વાન માણસોને રાજ્યના નાયક બનાવ્યા ત્રાવનકોરમાં જે માટીની ઝુપડીઓ દેખાતી હતી ત્યાં આજે માધવરાવના મતાપથી મોટા મોટા સુંદર મહેલો દેખાવા લાગ્યા. રસ્તાઓ તથા બંધાવ્યા, નહેરુ જોડાવી, અને પ્રજાને દરેક

વાતે સુખી બનાવી શિશુ અને રસાયણવિદ્યાને પ્રચાર કર્યો જે ત્રાવનકોરની પ્રજા એક વખતે અજાણ્ય અને અમલદારોના બુલમથી પીડાતી હતી, તેજ પ્રજાને માધવરાવે હુનર આજ બનાવી. એક વખત એવો હતો કે ત્રાવનકોર ખાલસા થવાની તૈયારીમાં હતું એજ ત્રાવનકોરનો દિવાન માધવરાવે પોતાની રાજ્ય ચલાવવાની કુશળતાથી બચાવ્યું. બ્રિટીશો પણ માધવરાવની કુશળતા જોઈને અનુભવ થયા એટલુંજ નહિ પણ તેને કે. સી. એસ. આંધ. નો ખેતાળ અર્પણ કર્યો. આખા રાજ્યમાં માધવરાવનાં યશોગાન ગવાતાં હતાં. કોઈની ચડતી સ્થિતિ જોઈને ગળી જનારા માણસો દુનિયામાં ઘણા હોય છે. ત્રાવનકોરમાં પણ એવા અદેખા માણસોની જોડ નહોતી એ લોકોએ માધવરાવની વિરૂદ્ધ મહારાજાના કાન મંતરવા શરૂ કર્યો. મહારાજા પણ એવા હલકા માણસોના મતને મંજૂર થયા. એવું પરિણામ એજ આવ્યું કે માધવરાવે સને ૧૮૭૨ માં દિવાન ગીરીનો હુક છેડી એક હજાર રૂપિયાના માસિક પેન્શને મહારાજામાં જઈને રહવા લાગ્યા. ત્રાવનકોરના રાજ્યનું પેન્શન ઓગણીસ વરસ સુધી પાડું. માધવરાવને કોનસીડના મેગરની જગ્યા આપવા માંડી પણ માધવરાવે ના કહી. ત્યાર પછી લાટ સહોબે વિલાયત લખ્યું કે આવા બુદ્ધિમાન અને રાજ્ય કુશળ માણસોને રણડતા રાખવા એ ઠીક નથી, માટે યોગ્ય જગ્યાનો બંદોબસ્ત કરવોજ જોઈએ. તરતજ વિલાયતથી લખાણ આવ્યું કે. માધવરાવને કોઈ સારી જગ્યા આપો. એટલામાંજ ઇંદોરના મહારાજાને પોતાના રાજ્યમાં દિવાનની ખાસ જરૂર હતી, અને તે કામની તપાસ ભારત ગવર્નમેન્ટના હાથમાં સોંપવામાં આવી.

આ હાંગ જોઈને ગવર્નમેન્ટે ઇંદોરના દિવાન તરીકે માધવરાવને ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં નીમ્યા. ઇંદોરમાં જે વરસ સુધી રહ્યા. ત્યાં પેંજુ એમજ કેટલોક સુધારો કર્યો. એ કાર્યથી મહારાજા ખુશ થયાં. જેથી માધવરાવને એક વરસ વધારે રાખવાનો વિચાર કર્યો. તે આશ્રુ માધવરાવે કબૂલ ન રાખ્યો.

કાર્યનો મકાસ.

માધવરાવે ઇંદોરના દિવાન તરીકેનો ઓધો છોડ્યો એટલામાંજ વડેદરા નરેશ મહારાજ મહા-રાવ ને કેટલાંક કારણોસર રાજ્ય ગાદીપરથી ઉતારી મૂકવામાં આવ્યા અને વડોદરા રાજ્યનો સુધારો કરવા માટે ભારત ગવર્નમેન્ટે માધવરાવને ૧૮૭૫માં નીમ્યા. માધવરાવ વડોદરાના સંરક્ષક દિવાન થયા. વડોદરાની સ્થિતિ આ વખતે ઘણીજ ખરાબ હતી. હુટ અને મારફાડથી પ્રજા કંટાળી ગઈ હતી. રાજ્યમાં આત્યાચારનો ખતર ગરમ હતો. રાજ્યનું મહેસુલ ઉધરાવનાર હુરથા માણસોજ હતા, એટલે પોતાની મરજી-માફક ખાઈ જતા હતા, માધવરાવ દિવાન થયા કે યોગજ વખતમાં રાજ્યમાં શાંતિ થઈ, રાજ્યનું મહેસુલ ઉધરાવનારાઓને રજા આપી, અને દરેક સત્તા પોતાનાજ હાથમાં લીધી. રાજ્યની નિમકહરામ લુગી પલટણને રજા આપી અને લશ્કરમાં નવા માણસો તથા પોલિસમાં પણ નવાજ માણસો રાખ્યા. રાજ્યમાં કચેરીઓ ખનાવી, નિશાળો સ્થાપી અને તેની વ્યવસ્થા કરવા માટે મદ્રાસથી અને મુંબઈથી અનુભવી માણસોને યોજાવી તેના હાથમાં સત્તા સોંપી સાંકડો રસ્તાઓને મેહોટા બનાવ્યા-શહેરમાંથી ગંદકી દુર કરી. સરકારી પૈસે મેહોટી હવેલીઓ બંધાવી શહેરની શોભામાં વધારો કર્યો અત્યાચારથી રીણાતી પ્રજા સ્વર્ગનાં સુખ લેખવા લાગી. માધવરાવની રાજ્ય કુશળતા બેઠને યુરોપના મેહોટા મેહોટા વિદ્વાનો આભાજ બની રહ્યા આ દેશ અને પરદેશમાં માધવરાવની પ્રસંશા થવા લાગી, એક વખતે માધવરાવને વૈસરાયે કાઈનલ કંપની સહાયે સાક્ષી પુરવા વિલાયત જવાને કહ્યું પણ માધવરાવે કોણ જાણે શા કારણથી વિલાયત જવાનું કબુલ કર્યું નહીં. ઇ. સ. ૧૮૭૭ માં દિલ્હી દરબારમાં માધવરાવને આમંત્રણ થયું. ત્યાં આગળ ઘણું સારું માન મળ્યું એટલુંજ નહિ પણ દિલ્હી દરબારમાં માધવરાવને રાનનો ઇલકાબ મળ્યો. ત્યાંથી પાછા ફરીને વડોદરે આવ્યા. ત્યાર પછી એક કોંગ્રેસી લખ-

નાવી અને રાજ્યને ઉન્નતિપર કેમ ચઢાવવું એના વિચારો કરવા લાગ્યા હતાના મહારાજ ગાયકવાડને શિક્ષણ આપવાનું પણ માધવરાવનેજ સોંપવામાં આવ્યું હતું. માધવરાવે નામદાર ગાયકવાડને પણ પોતાના જેવા રાજ્યમાં કુશળ બનાવ્યા અત્યારે જે નામદાર મહારાજ પ્રજામાં માનીતા થયા છે. બીજા રાજ્યો કરતાં પણ વડોદરાનું રાજ્ય સર્વોત્તમ ક્રિષ્-અચાણ છે અને આખી ભારતીય પ્રજા નામદાર મહારાજ ગાયકવાડને રાજ્યમાં નિપૂણ અને એક જા હોય રાજ્ય કર્તા માને છે તેનું દરેક માન માહાત્મા રાજ મરદી માધવરાવનેજ ધટે છે. કોણ જાણે શા કારણથી માધવરાવનો જીવ ઉઘો થઈ ગયો હવે માધવરાવને વડોદરાપર જરાએ ખ્યાર આવતો નથી, એનું કારણ શું ? થોડાજ વખતમાં માધવરાવે એક રાજ નામું લખી નામદાર ગાયકવાડને આપ્યું આ રાજનાનું બેઠું મહારાજ-ઘણા વિચારમાં પડ્યા માધવરાવને ઘણું સમજળ્યું છતાં પણ માધવરાવે બહાર જઈ રહેવાની ઇચ્છા જણાવી અને વડોદરાના દિવાનનો ઓધો છોડ્યો નામદાર મહારાજને દર મહીને પેનસન આપવા કરતાં ૩ એક લાખ માધવરાવને આપ્યા અને રાજ્યમાંથી છુટા કર્યો.

ઉપસંહાર.

રાજ્યકાજની ચિંતામાંથી મુક્ત થઈ માધવરાવ મદ્રાસમાં આવી રહેવા લાગ્યા. પોતાના ઘણા વખત વાંચતાં તથા લખવામાંજ શુમાવતા હતા. સાંજની વખતે પોતાના મિત્રો સાથે રાજદ્વારી તથા સામાજિક ચર્ચા ચલાવતા હતા, માધવરાવ સમાજ સુધારા તરફ ખુબ ધ્યાન આપતા હતા, દરેક જાહેર સભાઓમાં ભાગ લેતા હતા. માધવરાવે દેશને સુધારવાને માટે પોતાનાથી ખનતા પ્રયત્નો કર્યા છે. માધવરાવ હર્ષદ રોષેસરને માનની નજરથી જોતા હતા. એનાં બનાવેલાં પુસ્તકો ઘણા માનની વાંચતા હતા. માધવરાવ જાહેર પેપરોમાં આટીકેલો લખતા હતા. માધ

વરાવે કેટલાંક પુસ્તકો પણ લખ્યાં છે જેમાંના એક એ તો ઘણાંજ લોકપ્રિય થઇ પડ્યાં છે. એક વખતે માધવરાવે એક નિબંધ લખી જર્મનના વિદ્વાન પ્રિન્સ ગિરમાર્કની પાસે મોકલ્યો હતો. એવો ઉપયોગી નિબંધ વાંચીને ગિરમાર્ક આંલોજી બંની ગયો. એનું કૃણ એજ આંબુ' કે એણે માધવરાવના ઉપર એક પત્ર લખી તેમાં હુબરો ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. એટલુંજ નહિ પણ એજ નિબંધનું જર્મન ભાષામાં ભાષાન્તર કરી છપાવીને દરેક જર્મનીના સિપાઈને એક એક પ્રત મોકલ આપી માધવરાવ એકલી અંગ્રેજી ભાષાનાજ લેખક નહોતા પણ આપણી ભાષાના એક ઉત્તમ કવિ હતા, જેમણે એમની બનાવેલી કવિતાઓ વાંચી હશે તે જરૂર કહેશે કે માધવરાવની કવિતાશક્તિ ન્યારીજ છે માહાત્મા માધવરાવને ઇ. સ. ૧૮૬૭ માં લકવાને રોગ થયો, જે નાથી એ ત્રણ મહીના માંદા રહ્યા અને તા. ૪ થી એપ્રિલ અને ૧૮૬૧ ના દિવસે એ મહાત્માનો સ્વર્ગ વાસ થયો. રાત્ન સરડી માધવરાવ ઘણા ચતુર રાજ્ય નિતીજ અને આંશંધારણ રાજ્ય કાર્ય કુશળ અને દ્રઢ શાશન કર્તા હતા. એમના જેવા સાદા અને સરલ સ્વભાવના પ્રકૃષ્ઠ ભારત વર્ષમાં ઘણાજ થોડા થશે. પરમાત્મા માધવરાવના આત્માને શાન્તી આપો. હે સર્વદાનદ તમે ભારતનાપર કૃપા કરો અને એવાજ અસાધારણ મતિભાશાલી માહાત્મા ભારતમાં જન્મ લઈ આ દુઃખી દેશને તારી બચાવે એજ ઇચ્છા છે.

અસ્તુ

માતૃસતના

દીનાનાથ વ્યાસ.

વીજળીનો કેરામાત.

યુરોપ અને અમેરિકાના લોકો બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે પહેલા નગરે ગણાય છે. વિજળીના પંખા, ગાંડિયો, તાર અને લાઈટ તો હિન્દુસ્થાન સુધી લાગ્યા છે. પણ અમેરિકાના લોકોએ પોત પોતાના દેશમાં કેટલું સુખ ગનાવ્યું હશે. ત્યાં ઇંજન ચલાવવાને માટે પણ વિજળીનો ઉપયોગ થાય છે. પણ આશ્ચર્યની વાત છે કે ! આજ દિવસ સુધી જે દામ નોકરોની પાસે લેતા હતા તે દરેક કામ વિજળીથી ચલાવે છે. સન્તનિકાલસિંહે અમેરિકાથી માર્કન રિચુમાં એક કાગળ લખ્યો છે અને તેમાં એક અમેરિકનના ઘરનું વર્ણન આપ્યું છે. જેમાં ઘડી દળવાને, કરવાને ઉઘાડવાને, છુટ સાફ કરવાને પિયાનો વગાડવાને, લોબન ગંતોવવાને, પાંચી ગરમ કરવાને, દુધ ગરમ કરવાને અને પોતાની લીઝેરી એનું રક્ષણ કરવાને માટે પણ વિજળીનોજ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે એમ જણાવ્યું છે, તો કહો હવે નોકર ચાકરોની શું જરૂર છે. ઉદ્યોગી મન પોતાની બુદ્ધિથી આગળ વધે છે.

વર્તમાન પત્રોની નોકા.

કેપ્ટન બનસન નામના એક અમેરિકને વર્તમાન પત્રોની નોકા બનાવી છે. તે નોકા બનાવવાને બધા દેશની લુટી લુટી ભાષાઓમાં બધાં મળીને ત્રણ હજાર વર્તમાન પત્રોનો ઉપયોગ કર્યો છે. નોકા વીસ કુટ લાંબી છે. અને વજનમાં પંચોતેર શેર ભેટલી છે. એ નોકા બેવાનીજ નથી પણ એની અંદર બેશીને કેપ્ટન સાહેબ ઘણી વખત દરિયામાં મુસાફરી કરે છે. આ ચોથ કાંઈ જેવી તેવી નથી, કાગળની નોકામાં સમુદ્રમાં હવા પાવી એ એક ઉદ્યોગનું કૃણ છે. ઉદ્યોગી અને સહાસીક માણસો કરી શકે તેનું એક અજળ ઉદાહરણ છે.

દીનેશ.

મહત્તાની લક્ષણો.

મહાન પુરુષ કોણ? મહાતાના લક્ષણો શા. છે? આપણે કેને મહાન પુરુષ લેખીએ છીએ? શા માટે માનીએ છીએ કે તેઓ મહાન છે. મહાતાના થોડા લક્ષણો સુપ્રસિદ્ધ અમેરીકન શ્રીલેસોફર એમસેને તેના Representative men માં દર્શાવ્યાં છે. વળી આંગ્રેજ પંડિત ગ્રહન દેવ્યા કાલોપલે પણ આ વિષયપર Hero and Hero worship — “વિર અને વિરપૂજા, —નામના ગ્રંથમાં પણ વિદ્વતા ભરી ચર્ચા કરી છે. મહાન પુરુષોનાં હૃદય ગંભીર અને શાંત હોય છે. તેઓ પ્રતિ બાશાહી હોય છે, તેઓ કર્તવ્ય રસિક હોય છે, તેઓ પોતાનીજ મસ્તીમાંજ આનંદ હોય છે. જ્યારે આ વિર કેસરીની ગર્જના ગાળે છે. ત્યારે તેઓનાં મ્વનિ કંઈક શતકો સુધા કાનમાં યંત્ર રહે છે. તેઓ જોવા તો સત્ય પ્રિય હોય છે કે તેઓના ઇંદ્ર માર્ગથી જરા પણ પાછા હુટતા નથી.

પૃથ્વી પોતાનાં માર્ગમાંથી પાછી ફરે, સુર્યની ગતિમાં ફેર પડે, આખી દુનીયા ઉટ્ટી થઈ જાય, પરંતુ વિરના પોતાના માર્ગમાંથી પાછે ફરતો નથી. જગતમાં આવાજ મહાત્માઓ પુણ્યોજવલ અમર નામ મૂકી જાય છે. અને ઇતિહાસ કારી, કવિઓ નિરંતર તેમનાં યશોગાન ગાય છે. ભગવાન બુદ્ધ દેવે લોક હિતને માટે મહાન ત્યાગ કીધો, અપૂર્વ રાજ્ય વૈભવ, પ્રેમમૂર્તિ પત્નિ યશોધરાનું અપૂર્વ લાવણ્ય વીગેરે અનેક મમતાનાં કારણોના અનાદર ક્યો. શા માટે? પોતાના મનમાં રમી રહેલા એક સત્યને માટે મહાત્મા રાજા રામે ગોહંનશયે કુમળી વયમાં પિતૃચક્રનો ત્યાગ ક્યો અનેક પ્રેકારના સંકટોં વેઠ્યાં પણ પોતાને જે સત્ય વાત લાગતી હતી તે કદિ પણ ત્યજી કીધી નહિ. સેન્ટ પીટર્સનું દેવળું યુરોપના ઇટલીના રોમ શહેરમાં

બાંધવાનું હતું. આને માટે પૈસાની જરૂર હતી તે વખતે યુરોપમાં પોપનો એધિકાર સ્વતંત્ર રીતે ચાલતો હતો. આ પૈસા એકઠા કરવાને માટે પોપે જેઓ અમુક રકમ આપે તેને માફી. પત્રો લખી આપવા માઠયાં જર્મનીના એક યુવક માર્ટીન લુથર આ વાતની રહામિ થયો પોપે અનેક ધામંડાઓ આપી. પરંતુ તે વિર નર એકનો જ થયો નહિ અને એજ બોલતો રહ્યો કે આ કામ “ધર્મની વિરૂદ્ધ છે” આજે યુરોપમાંજ માત્ર નહિ પરંતુ દુનિયાના સર્વ ભાગમાં લુથરનું નામ વિરનર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. વિરપુરુષના એક દંડાડથી પોપની અગ્રણ લીલા ભાંગી પડી મહાત્મા મુન્સર મસ્તોમાં આવી ગાવા લાગ્યો કે “અનલ હુક” “હું” થઈ છુ.” લોકોએ તેની અનેક રીતે સતાવણી કરી તેના દેહની છુરી, દશા કરી પરંતુ તેના હરેક બાલમાંથી એજ શબ્દ નીકળ્યો કે “અનલ હુક” વાહુરે સાધુ વાહુ ! ! ઇતિહાસમાં ભેરો તો માલમ પડશે કે આવાં દંડાડિતા અનેક મળે છે. કહી પ્રેમના મેદાનમાં, કદિ ધર્મની સત્યની લડાઈમાં, કદી વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં આવા સત્ય વિરનર પોતાનાં અમર નામ સુકી ગયા છે. ભગવાન શાકરાર્થ કહે છે કે:—

વિલક્ષણં વૈતી વિચાર શીલો

નિજ સ્વરૂપં પરમાર્થ રૂપમ્

બેરેણર આવા માણસો પારકામાં અને પોતાનાં કંઈજ લેડ નેતા નથી અને તેથીજ તેઓ ધંર હિતનાં કાર્યો, કરી દુનિયાના ઇતિહાસમાં પુણ્યોજવલ અમર નામ સુકી જાય છે.

રસિક.

ચિત્રમાળા.

એક હીરાચંદ નેમચંદ સ્વેરી. જે. પી.

પ્રાચીન તાપી નદિને કિનારે આવેલા સુરત શહેરની બહારના કાંઠામાં એક અગવડ નથી. એ શહેરમાં ઉત્પન્ન થયેલા દાનવીર અને કર્મવીર પુરુષોના કાંઠા અગવડ નથી. સુરતની રસાળ ભૂમિમાં સુરત એ પહેલા નંબરનું શહેર ગણાય છે. સુરતની બહારના માનીતા અને લાડીલા કવિ નમંદે પોતાના સુરતના ઇતિહાસમાં પણ એ સંગીથી વર્ણન કર્યું છે. અમે આજના આંકના દાંડેલ પેઠા ઉપર જે સખી પુરુષની છબી પ્રકટ કરી છે તેઓનું નામ શેઠ હીરાચંદ અવેરી જે. પી. છે. એઓ ધી સુરતના ઉદાર અને દાનવીર પુરુષોમાંના એક દાનવીર મદદર છે. તેઓના જન્મ સુરતમાં જન્મધર્મના ઉત્તમ કુલમાં થયો છે. તેઓના પિતા સ્વ. શેઠ નેમચંદ પેલાપચંદ સહીય પહેલા અવેરી થયા હતા અને તેઓએ જ અવેરીના પંથા શરૂ કર્યો હતો તે સમય એઓ હતા કે એરાનની કીમત સમજવામાં આજની જેમ કાંઈક જાણી હતી હાર જેટલા અવેરીઓ ન હતા અને તે સમયે તેઓએ કંઈક સારું સંપાદન કર્યું હતું. શેઠ નેમચંદ એરાનના વેપારીના માત્ર રાજઆત કરી હતી એમ ન હતું. તેઓએ વિચાર્યું સાચે પહેલા વેપાર કરવાનું પણ શરૂ કર્યું હતું. તેઓએ અચીજી, ર વગેરે પણ વિચાર્યું મોકલવાની પોતાના ધંધાના ક્ષેત્રને વિશાળ બનાવ્યું હતું. તેઓ ઈંગ્લીશ રવબાય સાંત, ફેલ અને સખાવત કરવામાં ઉદાર હતા. તેઓ મુંબઈના અવેરી મહાજનના પ્રમુખ થયા હતા. અને તેજ વખતથી અવેરી જગત તરફથી એક સદસ્ય પણ આજ થયું છે જેના લાભ હજી સુધી ધણા મનુષ્યો લે છે. વળી તેઓને સમસ્ત હિંદુ ભાગી માટે માન હતું. કાંઈ પણ હિંદુ તેઓની ખાસે જઈ પોતાના દુઃખો રહ્યા કે તરત પોતાથી ખતની મદદ સાચે તેમને નોકરીમાં ભેગાવી આપવાનું પુરવઠા કામ કરતા હતા. તેઓ ઇતિહાસના એક મોટા પાત્ર પાત્ર છે. શેઠ હીરાચંદ પોતાના સરસ્વતી પોતાના હૃદયમાં ઈશ્વારી કર્મ કર્મમાં પ્રવૃત્ત રહે છે. એનારી મોટાટ્ટે અને જે. પી. ને માનવતા પ્રકાશ

નામદાર સરકાર તરફથી મેળવતા ભાગ્યશાળી થયા છે. તે એક સુરતમાં એક નર્સિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ સ્થાપવા માટે રા. ૨૦૦૦ ની રકમ સખાવત કરી છે. પિતાની જેમ પોતે પણ સાતિના કામમાં અને ધર્મના કામમાં ઉત્સાહથી ભાગ લે છે અને જેન બહુઓ ઉપરાંત દરેક હિંદુઓને મદદ કરતા રહે છે. સરભાવે ગિલનસાર, કપડા, નાની તથા ધર્મનિષ્ઠ છે. હાંદગીનું ખેત જે દયા તેજ મનુષ્ય માત્રને આલોક અને પરલોકમાં સુખ આપાવે છે. ધણા ડેંગલાણુ શ્રીમંતો પોતાના ખોટા વખાણુ થાય તેમાંજ રાજ હોય છે. જ્યારે દાન, કર્મ કે દયાનાં કામો કરવાનાં આવે છે, ત્યારે મોટું છુપાવે છે. શેઠ હીરાચંદ નિરાશિ-માની ધર્મનિષ્ઠ છે તેઓની છુપી સખાવત માટે જમણે હાથ જે સખાવત કરે છે તે ડાબો હાથ લાજુતા નથી. ખરી સખાવત એવુંજ નામ છે પુણ્ય માર્ગે જેઓ પેસા મેજરી શ્રીમંત થાય છે તેઓના પેસા પુણ્યમાર્ગે—સન્માન જેવું વપરાય છે. શેઠ હીરાચંદને દીર્ઘાયુ બહેન, અને હતાં તે છુપી સખાવતો કરી દુઃખીઓનાં દુઃખ ભાગે! હયાં એ પ્રત્યેક કર્મનું મૂળ છે. શેઠ હીરાચંદ પણ પ્રત્યેક દયાનાં કામો કરી કર્મ-લાભ મેલવે. તેમજ તેઓના સુપત્રે પણ પોતાના પિતાના પગલે આવી દયા—ધર્મનાં કામો કરી વડાવાની કીર્તિને અજર—અમર કરે! પરમાત્મા પાસે અમે એજ માગીએ છીએ.

શ્રીમાન રાજચંદ.

શ્રીમાન રાજચંદ એ જૈન બહુઓમાં એક મહા પુરુષ રહ્યો ગયા છે. અને તેમના જીવન ચરિત્રમાંથી આજના સંસારિક જીવને, મનુષ્યને, બહુજ શીખવાનું છે. સંસારમાં જન્મીને જેઓ પેસા મેજરી, મોજમજા ઉઠાવી, પોતાના શરીરને લાકડા બનાવે છે તેમજ પોતાના કુટુંબનેજ મોજમજા કરાવે છે. તેમણે મહાપુરુષ રાજચંદનું જીવન ચરિત્ર વાંચ્યું જોઈએ. અને તેમણે મહાપુરુષોના હાંદગીનું તોમ દરરૂ જોઈએ; સ્વાર્થને લીધે જેઓ દેહનું પણ કંવાણુ કરી રાકતા નથી તેમણે વાંદવાર જે જીવન ચરિત્ર વાંચી પોતાનાં જીવનને વિચાર કરીને જોઈએ. અને પછી તે પ્રમાણે વર્તવાને કંઈક નિર્ણય પણ કરવા જોઈએ. પરમાત્માએ મનુષ્ય માત્રમાં હિંદુ અને મુસ્લિમ અમુક બંધારો ભાગ્ય છે. પણ તેને

ખીલવે છે કેણું ? લાડી, વાડી, અને ગાડી મળી એટલે તેણે એમજ સમજે જે છે કે હવે આપણને સ્વર્ગ મળી ગયું ! પણ તેઓને ખજાર નથી કે ખર્ચ સ્વર્ગ ક્યાં છે ? ખર્ચ સ્વર્ગ તો ઇશ્વરી ભક્તિમાં, વલ્લીન ચર્ચામાં અને દુઃખી ભાષ, ખહેનોને મદદ કરવામાં છે. અને તે શ્રીમાન રાજચંદ્રે સારી પેઠે બતાવી આપ્યું છે.

સાધુ પુરૂષ રાજચંદ્રનો જન્મ કાઠિયાવાડના એક ન્હાનકડા ગામ વાણિયામાં થયો હતો. આજે તેઓને ન્હોટા ન્હોટા શહેરોના મ્હોટા સભ્ય પુરૂષો પણ પૂજે છે. ન્હાનકડા ગામમાં જન્મીને પણ મનુષ્ય કેટલું કાર્ય કરી શકે છે તેનો પુરાવો મહાત્મા રાજચંદ્રે હતા ! તેઓ ૧૮૬૭ માં જન્મ્યા હતા અને ૩૩ વર્ષ પછી ૧૯૦૧ ના એપ્રિલ માસમાં પરત્વેક આલ્યા ગયા છે પણ એ ૩૩ વર્ષમાં એમણે જે કાંઈ જ્ઞાન જન સમાજને આપ્યું છે તેટલું બીજા ૧૫૦ વર્ષના સાંસારિક શ્રીમતો કે સાધુકાઓ આખી શકશે નહિ ! તેઓની રમણી શક્તિ બાલ્યાવસ્થાથીજ એટલી સતેજ હતી કે યજ્ઞરાત્રી અભ્યાસ કુંભ મચાવે જે વર્ષામાજ પૂરો કર્યો હતો. તેઓ એક કવિ હતા. ૧૪ વર્ષની વયે તો તેમણે પદ્યમાં કુંકે રામચણુ અને રાહભારત લખ્યાં હતાં.

બાર વર્ષની વયે ધડીયાળ ઉપર ત્રણ દિવસમાં ત્રણસો નિતાઓ લખી હતી. એ ઉપરથી જણાય છે કે તેઓ જન્મના કવિ હતા. માત્ર તેર વર્ષની વયે તેઓએ અગ્રેજી ભાષાને અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. ૧૪-૧૫ વર્ષની વયે એઓ મોરબીમાં મિત્ર મંડળ સમુખ અષ્ટાધ્યાયન (એકો વખતે આઠ બાળકોમાં ચિત્ત રાખવાની ક્રિયા) કર્યાં. ત્યાર પછી આઠમાંથી બાર અવધાન કર્યાં અને ધીમે ધીમે ૧૯ વર્ષની વયે સત્તાવધાની (એટલે એકા વખતે સો બાળકોમાં ચિત્ત રાખવાની ક્રિયા કરતા) થયા. મનુષ્યોમાં કેટલી બધી શક્તિઓ હોય છે. તેમનુજ પોતે બાળકો નથી પણ બે તેને ખિલવવાની તક મળે છે તો તે પોતાને-પોતાના શરિરને-એક વ્યભૂત્ય ખજાનો સમજે છે. તેઓ શ્રીમંતુ મુંબઈના ફરામજી કાવસજી. ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં અને અન્ય સ્થળોએ સત્તાવધાનના પ્રયોગો કર્યા હતા. તેઓની ન્હાની વયે જોઈ સોમી ધણા અજાણ થયા હતા. “ ઇન્ડિયન ટ્રેપેટર ” ના અધિપતિ મી. સલવારીએ પણ ઉપરોક્ત વતમાન પત્રમાં હેમગી બહુ સ્તુતિ કરી હતી. ત્યાર પછી એ પ્રયોગો મુંબઈની હાઈકોર્ટનાં તે

વખતના જજ સર આર્થર્સ સારજંટ, ડેક્ટર પિટર્સન, મી. વાર્તિક અને એકાદ બીજા અનેક પ્રતિષ્ઠિત પુરોએ જોઈ બહુ પ્રસાંસા કરી હતી.

તેઓ વખતો વખત લાપચણે આપતા હતા. ધાર્મિક અને સાંસારી, વકતા તરીકે તેઓ પૂજાના હતા. એટલુંજ નહિ પણ મોટા મોટા વિદ્વાનો તેમના ભાષણોમાંથી કંઈક શીખતા હતા. વીસ વર્ષની વયે તેઓએ સાધારણ પ્રજા વખતે બદલે પોતાના જ્ઞાતિ સમુદાયને જ્ઞાનનો બોધ આપવા માંડ્યો. એ મહાપુરુષે ધણું પુસ્તકો વંચ્યાં હતાં. યદ્યર્થની આલેખના કરી હતી અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમની દિશામુરીના ગ્રંથો લેખ્યા હતા તેઓ કાઈપણ પુસ્તકને એકજ વખત જ્ઞાન પૂર્વક વાંચતા તેથી પછીથી વખત જરૂર રહેતી નહીં. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતનાં પુસ્તકો જોઈ જઈ તેમણે તેના પ્રસાદ જગતને આપ્યો છે.

સાધુ પુરૂષ રાજચંદ્રનું હૃદય શુદ્ધ હતું. તેથી તેઓએ જુલ્હા હૃદયે જનસમાજને ઉપદેશ કર્યો હતો કે, “ ધનવાન અને સાંસારિક સારી સ્વીતિવળી પુરૂષ સંસારના ત્યાગ કરે તો પોતાના ચારિત્ર્યથી જનતને સંજીવિત દિત કરી શકે. જનસમાજને તેના શુદ્ધ હૃદય અને નિઃસ્વાર્થના સદગુણની ખાત્રી ચલાવી તેના ઉપદેશથી લાલ થાય. ” તેઓનું આનું ખુદનું હૃદયું કેટલા શ્રીમતોએ અમમમાં મુક્યું છે તે અમે જણતા નથી. પણ તેઓના લાપચણી અસર ધણા સંસારી સંસ્કારી જીવોના હૃદયમાં થઈ હતી એ અમે જાણીએ છીએ. અને તેટલાજ જીવોની જીંદગીનું કંઈક સાર્થકય થયું છે એમ પણ માની શકાય છે.

મહાપુરૂષ રાજચંદ્ર ૨૧ વર્ષના હતા ત્યારે તેમણે વેપારીની પ્રવૃત્તિ જીંદગી પણ બોમની હતી અને મોટા વખતમાં એક બાહારા ગેરેરી તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા હતા. તેઓ વેપારી જીંદગીમાં પરેસા હતા છતાં પણ તેઓએ જ્ઞાન-ધર્મ અને તત્ત્વ મિમાંસાનું અધ્યયન જીંદગી નહોતું તેઓ કેટલોક વખત સુધી વન-જંગલોમાં રહેતા ત્યાં પણ તેઓ ઇશ્વર ચિન્તન અને ગોમાધ્યાસમાં દિવસો ગાળતા હતા. દસ વર્ષ વ્યાપાર કરી પોતાનો હેતુ સિદ્ધ કર્યો. પુત્ર, પુત્રી, બહેનો, બંધુ અને પત્નીને મુશી સાધુ ચલાવી ઇચ્છા બતાવી. પણ વારંવાર વ્યાધીગ્રસ્ત ચલાવી તેમ થયું નહિ અને પરતોકવાસી થયા. પરંતુ તેઓએ અધ્યાત્મ નિષ્ઠા ઉપર અને જીન ધર્મના સિદ્ધિતા ઉપર જે પુસ્તકો લખ્યાં છે તે અમર, અચળ ઉભાં છે. ધન્ય છે એવા મહાપુરૂષની જીંદગીને ! સંસારના પ્રગથી જીવેએ કહો કે શ્રીમતોએ તેમાંથી કંઈક શિખવું નેમણે.

આ શો ફેરફાર?

પુરુષ શતન સમયમાં હિંદુસ્તાનમાં ચાર વર્ષ વિભાગ હતા જે વખતે હિંદુસ્તાનનું વ્યાપાર ઘણું ઉચી પકિત ઉપર હતું તેથી લોકો વ્યાપારી વિદ્યામાં કુશળ ગણાતા હતા, જેઓ વ્યાપારીઓ, હુન્નર બાળે વહાણ બાંધનારા તથા નૌકાઓ બનાવતા હતા. હાલના વેરપોતું બુદ્ધિ ગણ કેટલું હલકું પડી ગયું છે તે બુંદો કે જેના પુર્વજો સુધારાની શરૂઆતમાં દુનીયાને પોતાની મહાન શોધોની ગણીસો કરી છે પશ્ચિમના વહાણ વડીઓ પોતાનાં મોટાં જહાજો મહાસાગરના ગળડાંમાં મોકલે છે ઉપર ચલાવે છે તે શાસ્ત્ર હિંદુઓને અસંભાળે વખતમાં અનુકરણ નહોતું. વેદના સ્તોત્રો જે સમયમાં રચાયાં છે તેજ સમયમાં મહાસાગરની સુસાફરી પણ ચાલુ હતી. બુધ્ધિસમૃદ્ધ સુધી હિંદુસ્તાનના વ્યાપારી સંબંધ બંધાયેલા હતા. દરિયા માર્ગે સિંધુથી મસ્કત સુધી અરબસ્તાનથી ઇજીપ્ત અને ત્રીરીયા સુધી વ્યાપારીઓ જતા હતા તેમજ યુસુફને માર્ગે બાબીલોજ તથા ઇરાન સુધિ હિંદના વ્યાપારીઓ જતા હતા. કાગવેદમાં હિંદુ જનસમાજના બંધારણનું સારું ચિત્ર આપ્યું છે, જેમાંથી એવા ફકરા મળી આવેછે કે વ્યાપારના સાહસમાં ખેડી હિંદુઓ વહાણમાં સફર કરતા હતા મનુના કાળમાં પણ ધન ધાનથી ભરપૂર સમૃદ્ધિવાળી હિંદની પ્રજા હતી. મહાભારતના સમયમાં તો કુદરતી નડતરો દુર કરતા કરતા ઉત્તરમાંથી પોતાના કુટુંબો, પશુઓ આદી લઈ હિંદના મધ્ય પ્રદેશમાં આર્યપુરુષોને વસતા બેઠાં છીએ. તે વખતે બુધ્ધ કળાની તેમની નિપુણતા, તેમનાં અસ્ત્રો તથા શસ્ત્રો હાલના કરતા કાંઈ પણ પ્રકારે ઉત્તરતા નહોતા. હિંદુસ્તાનની જ સુશોભિત બનાવટોથી પશ્ચિમાત્મ સુંદરીઓની લાવણ્યતામાં વધારો થતો હતો. પાંતરીયા સો વર્ષ અગાઉ હિંદુઓ ઇજીપ્તના વતનીઓ ત્રાણે વ્યવહાર ચલાવતા હતા. ૩૫૫૫ વર્ષ ઉપર બ્યારે

એસક ઇજીપ્તમાં ગયો ત્યારે તેણે હિંદુઓના ઇમારતો સાથે છુટથી વ્યવહાર ચલાવતા જોયા અને તેજ કિયતી ત્રીજા ગઠમસ અને પેરેસોઆના સમય સુધી ચાલુ હતી. ચીનાઈ લીપીમાં લખાયેલા કેટલાક પત્રો પરથી સાળીત થાય છે કે ચીન સાથે હિંદુસ્તાનને સંબંધ હતો. ઇસવીસન પૂર્વે ખીજા સેકાના એક લખનાર જણાવે છે કે હિંદુસ્તાનથી ચીરિયા (હાલનું ચમન) સુધી વહાણો આવતાં હતાં એકન તથા અર્બસ્તાનના કેટલાક ભાગોમાં મળી આવેલા હિંદુ મંદીરોના ખંડો, કુદોપમાં મળી આવેલા સંસ્કૃત ભાષામાં લખાયેલા લેખો, અને ત્રીજામાં મળેલાં હિંદુ લોકોના દેવળો, સ્પષ્ટ દેખાડી આપે છે કે હાલના ગુલામગીરીની અવસ્થા ભોગવતા હિંદુવાસીઓના પૂર્વજો મહોટા સહાસિક વહાણ વડીઓ તથા વ્યાપારીઓ હતા, મોટા મોટા મહાસાગરો ખેડી હુન્નરો માઇલ ઉપરના પ્રદેશોમાં ગયા હતા, અને દુનીયાના ખીજા ભાગના લોકો સાથે છુટથી વ્યાપાર ચલાવતા હતા. સુંધારો એ શબ્દમાં ભેદબદ્ધતા, ધર્મનીતી, સ્વતંત્રતા, સ્વમાનની લાગણી તથા રસિકતા વિગેરેના ઉંચા તત્ત્વવાળા ઉમ્મદા વિચારોનો સમાવેશ થતો હોય તો તે સમજી પુરાતન કાળના હિંદુવાસીઓમાં હતું અને તેઓ મહાન સુધારાની ઉંચી ટોચે ચઢ્યા હતા. આજે આમાં મોટો ફેરફાર થઈ ગયો છે તેનું કારણ પોતાનું છે. તેના તરફ દુર્લક્ષને પાશ્વિમાત્મના તેજમાં અંતર જતું ભે હિંદુવાસીઓ પોતાનો તથા પોતાના હુન્નર ઉદ્યોગોને પુનરુદ્ધાર કરવા ચાલતા હોય તો પુરાતન મહાત્માની ચરણ રજોથી પવિત્ર થયેલા માર્ગોને અવલગી તેમાંથી જે સ્ફુરણ પ્રગટ થાય તે પ્રમાણે ચાલવાનું છે. જેને માટે આજે વકીલાત કરવામાં આવે છે તે બારા અંતઃકરણથી હૃદયના ઉમંગકાથી વળગવાનું છે, હાથમાં આવતી દરેક તક એણે જવા દેવાની નથી, આગળ કે પાછળ સમુદ્રની લહેરોની માફક ગળડાં રહેવાનું છે. જેથી સુધારા તથા વધારાનું કામ દેશમાં આગળ વધશે.

પ્રાયશ્ચિત

ગુરુમાતા ગુરુરીએ, ગુપ્ત રીતે મુંખવાલ ને કિલ્લો ત્યાગ કર્યો હતો. એ કિલ્લાને ઘેરે ઘાલેલો હોવાથી ગુરુમાતાએ ધીરજ છોડી દીધી. અને ન્હાસી ગયાં તેથી શિખ સિપાહીઓમાં અસતોપનો અગ્નિ વેધારે પ્રવળળી ઉઠ્યો. * ગુરુ ગોવિંદસિંહે ઘણા યત્ન કર્યો પણ તે અગ્નિ શાંત પાડી શક્યો નહીં. સિપાહીઓ પાણીની તંગીને લીધે ગુરુના હુકમને બાબુએ ગુફી કીલ્લો છોડી આપ્યા ગયા તેઓએ જતી વખતે ગુરુને એક સખત પત્ર લખ્યો તેમાં તેઓએ જણાવ્યું હતું કે: તેઓ હવેથી ગુરુ ગોવિંદસિંહનું શિષ્યત્વ સ્વીકાર કરવાને કબૂલ થશે નહિ. ગોવિંદસિંહને તે પત્ર વાંચીને ગુસ્સો અને આશ્ચર્ય થયો. પરંતુ ઉદારતાના ઉચ્ચ ગુણને બેધ તેનો તે ગુસ્સો તરતજ ઉતરી ગયો. અને અંતઃ કરણ પૂર્વક ગદા સિપાહીઓની માંત્રી માંગી.

અહંકારથી મસ્ત થયેલા શિખ સિપાહીઓ કિલ્લો છોડી બહાર નિકળ્યા કે તરતજ, ઘેરે ઘાલનાર ગોગલોએ ઘણા ગુરુત્વ પળાવી તેમના ઉપર હુલ્લો કર્યો અને તેઓને કેદી કરી લીધા. તે યુધ્ધમાં અતીમ સાહસીકતા બતાવવા છતાં પણ ઘણા શિખ સિપાહીઓ અનન્ત નિહામ પડ્યા. અને કેટલાકે ન્હાસી જઈને જીવ ગયાં. અચાનક જે સમયે કમનશીળ સિપાહીઓ ઘેર પાછા ફર્યા તે વખતે તેઓને ઘેર આવેલા બેધને તેમના સગા સંજનથીઓએ તેનું કારણ પુછ્યું ત્યારે તેઓએ કાલ્ય કારણ બહુજી ત્યારે તેઓને ગુસ્સો વધી પડ્યો અને બધાને તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા; જે ગુરુના પગની રજ મેળવવાથી સમસ્ત શિખ જાતિ આનંદમાં ગુલ્લતાન થઈ તેમના ઉપર. જીવ કુરબાન કરતી હતી તેજ

જાતિ આને આટલી બધી ગુસ્સે થઈ તેનું કારણ શું? સિપાહીઓએ આટલું બધું સાહસ કર્યું તેનું કારણ શું? સ્નેહમયી માતાઓ પુત્રની કાપુરપતા બેધને હૃદયમાં દુઃખી થઈ અને તેના સાથે વાતચિત કરવાનું પણ છોડી દીધું! પ્રેમથી પિત્તીએ, પતિની માનસિક અધોગતિથી દુઃખી થઈ, ઉચ્ચાર કર્યા વગર નેત્રમાંથી આંસુ કાઢવા લાગી. ન્હાનાં ભાઈ બહેનો પણ ગુરુદ્રોહી મ્હોટા ભાઈઓના આવા વ્યવહારથી ગુસ્સે થઈ તેમનું મ્હો બેવાને પણ શરમાવા લાગ્યાં. જે જે સ્થળે તેમનાં આત્મીય, સ્વજનો હતાં તેમણે તેઓને કુળના કાંટા અને વંશના કુલાંગાર, અકુરુષ જીવનના અમંગલકારી સમજી તેમનો ત્યાગ કર્યો. શિખ સમાજમાં, ગુરુનો તિરસ્કાર કરનાર શિખ સિપાહીઓનો તિરસ્કાર થયો. અનાદાર થયો!

ઘરમાં અને બાહાર, દેશમાં અને પરદેશમાં જ્યાં ત્યાં શિખ સિપાહીઓનો તિરસ્કાર થવા લાગ્યો હતો. તે નજી તેઓને સિખસમાજમાં મોડું બતાવવાને સંકેત થયો. એટલુંજ નહિ પણ તેમને ચોતાની જાદગી ઉપર પણ તિરસ્કાર આવ્યો. આત્મહત્યા કરવી એ મહા પાપનું કામ હતું તે જણવાથીજ બીજું મહાપાપ કરી શક્યા નહિ! હમેશાં નિર્જન સ્થાનમાં નિવાસ કરીને, હૃદયમાંના અગ્નિથી બળીબળીને તેઓ ચોતાની મેળેજ, કેલા પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવા લાગ્યા.

કાંઈ પણ કામ કર્યો વગર બેસી રહેવાથી વળત જતો નથી એમ જણીને તેઓએ સરદાર મોહનસિંહ (મહાસિંહ) ના યત્ન વડે તેઓએ એક ન્હાની ટાળી બનાવી અને તેઓ લોક સેવાનાં કામમાં ગુંથાયા. પરંતુ આ નજીવી સાધના વડે શું તે મહા પાપનું પ્રાયશ્ચિત થઈ શકે છે? ને તેઓએ તે દિવસે ગુરુનો ત્યાગ કર્યો ન હોતો વીરગુરુને આજે ચોરની પેઢે સંતાધીને, અન્ન અને નિદ્રા વગર, આમ તેમ લટકવું પડત? એજ શિખ સિપાહીઓના પાપને લીધે આજે ચોતાનો પરમ પૂજ્ય ગુરુવંશ,

* ગુરુ માતાના એ સાહસનું પરિણામ... વર્ષના "હારત છવન" ના... અંકમાં... નામના લેખમાં પ્રકટ થયું છે.

નિર્વંશ થયો છે. જે સમયે આ બધી વાતો અને સાથે લોકો-સ્વજન તરફનું અપમાન, તેમના હૃદયમાં આવતું ત્યારે તેઓનું હૃદય દુઃખના આંસુથી ભરાઈ જતું. તેઓ મ્હોડું છુપાવીને રડતા અને જગતને શિખસમાજને મોં મહો બતાવતાં શરમાતા હતા !

આ પ્રમાણે કેટલાંક વર્ષ વીતી ગયા પછી, એક દિવસે તે સમાચાર મળ્યા કે ઘણાં દુઃખ લોગ વ્યા પછી, મહા મહેનતે શુદ્ધ રાત દિવસે શ્રમ કરીને, ખાર હબર શિખ સિપાહીઓ લોગા કરીને પોતાનું રાજ્ય પાછું લેવાનો ઉધોગ કર્યો. આ સમાચાર મોગલોને પણ મળ્યા હતા. સરહિંદના મોગલ રાજકર્તાઓ, યુધ્ધમાં નિર્પૂણ એવા ૭૦૦૦ યોદ્ધાસૈન્ય સાથે માલવપ્રદેશ તરફ પ્રયાણ કર્યું. જાતિમાં અપમાનિત થયેલા શિખ સિપાહીઓને આ સમાચાર પણ મળ્યા. આ વખતે તેઓને પોતાનાં કર્તવ્યનું માન થયું. અને સાથે સાથેજ પોતાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનો સમય મળ્યો. તેઓ તરતજ મોગલ લશ્કરની પાછળ પાછળ ગયા. મોગલ લશ્કરની આવવાની વાત જાણીને શુદ્ધે “લીલાવાં” ગામ આગળ પોતાના તંબુઓ ઠોકી દીધા. અને મોગલ ના લશ્કરની આવવાની વાટ નેવા લાગ્યા.

થોડીવાર પછી મોગલ લશ્કર ત્યાં આવી પહોંચ્યું. એટલે તરતજ ત્હેમની પાછળ આવતું શિખ વીરોનું ન્હાનકડું લશ્કર-શુત્ર સ્થાનમાંથી બહાર આવી ટૂટી પડ્યું. અને સંપૂર્ણ સાહસ, અપૂર્વ વીરતા બતાવી તેઓને કચ્ચડ ઘાણ કહાડવા લાગ્યા. પહેલાં તેો મોગલ સિપાહીઓ ચમકી ગયા પણ પછી શુરતા થી લડવા લાગ્યા. માત્ર ચાલીસ શિખ વીરો, એ સમુદ્ધના જેવી વિશાળ મોગલ સેના આગળ કાંઈ હિસાબમાં નહોતા. છતાં પણ તેમને હંફાવી નાંખ્યા. ગમે તેગ પણ તે માત્ર ૪૦ માણસોજ હતા તેથી એક પછી એક પૃથ્વી ઉપર પડી મરણને શરણ થયા, તેો પણ તેમને પ્રતાપે મોગલ શક્તિ કેટલીક રીતે નરમ પડી ગઈ.

શુદ્ધ ગોવિંદસિંહને આ વાતની ખબર પડતાં તે શિખ વીરોની ઓળખાણ મેળવવાને. અધીરા થઈ જવા છતાં પોતાની મન વાંચના પૂર્ણ કરી શક્યા નહિ. જોત જોતામાં તેમની સાથે પણ મોગલોની લડાઈ શરૂ થઈ. આ યુદ્ધ કાંઈ સંખ્યાતું યુધ્ધ નહોતું પણ પોતાની સમસ્ત જાતિના અપમાનનું, પોતાના સમસ્ત દેશના અભિમાનનું અને પોતાના હૃદયના ઉંઠા ભાગમાંનું યુદ્ધ હતું. બહાદુર શિખ, વિરોધ, જીવન પર્યંત જે કાંઈ બળ અને સાહસ સંપ્રદ કર્યું હતું તેનો આજે છેલ્લો ઉપયોગ કરવા નો હતો, જેના હૃદયમાં દેશને માટે પૂજ્ય ભાવ હતો તે પૂજ્ય ભાવ બતાવી આપવાનો આજે છેલ્લો દિવસ હતો. જેના હૃદયમાં અપમાનનો બદલો લેવાનો નિશ્ચય હતો તેમની પરિક્ષાનો આજે છેલ્લો દિવસ હતો. સમસ્ત શિખ જાતિના માન ગૌરવ વધારવાનો આજે છેલ્લો દિવસ હતો. એક બાજુ જીવન અને બીજી બાજુ શિખ સિંહાસન હતાં. શિખ વીરોએ તે બન્ને તરફ સમાન દ્રષ્ટિ રાખી નહોતી. તેઓએ જીવનની માયા ત્યાગ કરીને પણ રાજ સિંહાસન મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. ઘોર યુદ્ધ ચાલ્યું જેનામાં જેટલું બળ, જેટલી બુદ્ધિ હતી તે બહાર કાઢીને યુધ્ધ કર્યું હતું. પરંતુ અતે મોગલ સિપાહીઓની વીશાળ સેનાને હારવું પડ્યું. સિપાહીઓ આમ તેન ન્હાસવા લાગ્યા. રણક્ષેત્રમાં ન્હાસ ભાગ થતાં શિખ વીરો, અચળ પર્વત. પેઠે દૂરમનોની પીઠ જોતા હોવા હતા. એ સમયે શુદ્ધ ગોવિંદસિંહ ધાયલ મયલા માણસોની બરહાસી કરવાનું શરૂ કર્યું. તેઓ એક પછી એક વીરોની પાસે થતા થતા એક વીર પુરૂષની પાસે આવી પહોંચતાજ ચમકીને હોસા રહ્યા. એ વીર પુરૂષ કાણ હતો ? શુદ્ધે જોયું કે તે ગોહનસિંહ છે. જે ગોહન સિંહ શુદ્ધની આસા ઉપર લાત મારીને કિલ્લો ત્યાગ કર્યો હતો, જેઓની મદદ વગર શુદ્ધનો પક્ષ દુર્ગ-બ થઈ ગયો હતો, અને જેની ગેરહાજરીને લીધે શુદ્ધને ન્હાસી જઈ સંતાવું પડ્યું હતું તેજ

એ મોહનસિંહ હતો. તેજ મોહનસિંહ આજે ગુરુજીની અગ્રણ્યતામાં ગુરુજીની સેવા માટે મરવા પડ્યો છે ! ગળ ગળે કહે ગુરુજીએ પુછ્યું. ભાઈ મોહનસિંહ ! ” આ શબ્દો મોહનસિંહે જોળખ્યા તેજ વખતે મોહનસિંહનાં ક્ષીણચક્ષુ ઉચ્ચાથયાં. અને પૂછ્ય ગુરુના નેત્રો સ્હામે ભેંધ રહ્યા. તેણે નેત્ર પદ્મવ વડેજ ગુરુજીના સ્હામું ભેંધ પોતાના મનના ભાવ જણાવ્યા. તેણે ગુરુજીને નમન કર્યું અને કૃત સતા બતાવી પોતાના પાપનો જાણે પશ્ચાત્તાપ કરતો હોય તેમ જણાવ્યું. અહો ! મોહનસિંહનું આજનું ભેલું કેટલું આનંદ પૂર્ણ ! ગુરુજીએ કહ્યું. કલ્યાણ થાઓ ! હવે પણ ત્હારી કોઈ ધન્ય અધુરી રહી જતી હોય તો કહે ! તે પૂર્ણ થશે ! ભાંગ્યા દુટયા શબ્દોમાં, ક્ષીણ કહે મોહનને ઉત્તર દીધું “ મ્હને ગુરુનાં દર્શન થયાં છે ! હું જાણું મેળવી ચુક્યો છું. હવે કોઈ ધન્ય નથી. પણ દેવ માત્ર એકજ ધન્ય કે મ્હારી સાથે મ્હારી આવેલા શિખવીરને ક્ષમા લે. તેઓને અપરાધ ભૂલી લેઓ. તેમ નહિ થશે પરલોકમાં યુક્તિ નથી. ”

મોહનસિંહની આ માર્થના સાંભળી ગુરુ ગો-હસિંહે, અતકરણ પૂર્વક ક્ષમા આપી અધાને પરાધ માફ કર્યો. અને તેઓની પરલોકમાં યુક્તિ ય તે માટે માર્થના કરી. ગુરુને એ આશિર્વાદ ને માર્થના સાંભળતો સાંભળતો પરલોકમાં આરોગ્યે ગો.

આ યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં, જે શિખવીરે મરણ પામ્યા તો તેઓનું નામ સ્મર્યું રાખવા માટે ગુરુજીએ એ ત્યજે એક મ્હોટું સરોવર ખોદાવ્યું. અને તેનું નામ “ યુકતસર ” રાખ્યું. તેજ સમયથી તે સ્મરણ “ યુકતસર ” નામથી જોળખાઈને ભેનારની શ્રદ્ધા નું આકર્ષણ કરે છે. *

મકરંદ

* સંવત ૧૯૬૨ નાં માઠ માસ સુદ પડવાને દિવસે (ઇ. સ. ૧૭૦૬ ની શરૂઆતમાં) આ પ્રસિદ્ધ યુદ્ધ થયું હતું.

વઢવાનો છૂપો ઇતિહાસ.

સ. ૧૮૫૭નાં જુલાઈ માસમાં પ્રખ્યાત “ ટાઇમ્સ ” પત્રમાં, ૩૮મી ગાયદણ પલટનનાં એક કેપ્ટને એક પત્ર લખ્યો હતો. તે પત્રમાં આ દેશના કેટલાક બ્રાહ્મણ પૂત્રોના અદભૂત ત્યાગ અને દયાની વાતો લખવામાં આવી છે. તે નિરક્ષર હિંદુસ્થાનીઓએ બળવાના વખતમાં લખેને લીધે બ્રહ્મણના થયલાં કેટલાંક અસહાય નર, નારીને કેવી રીતે ગયાઓ હતાં તેનું વર્ણન-એ પત્રમાં-કરવામાં આવ્યું છે. અને આ સ્થળે તે પત્રના લાવાર્થ પ્રકટ કરીએ છીએ, જેથી જાણી શકશે કે આ દેશની પ્રબળ હૃદયમાં, દયા અને માયાળુતાનો કેટલો અંશ છે ?

બળવાખોર લશ્કરી સિપાહીઓએ જે વખતે દિલ્લી નગરી વિશ્વત્ કરવાનો આરંભ કર્યો અને ચારે દિશામાં મરણ પ્રમાણે હુટકાદ ચાલવા માંડી તે વખતે મેજર એમેટ સાહેબ એક અંગ્રેજ લશ્કરી હુકડી લઈને કાશ્મીર ગેટ આગળ આવી પહોંચ્યા. આગો દીવસ જૂદે જુદે સ્થાને, અપાઝખી કરીને, એ ગુડીમર અંગ્રેજો થાકી ગયા હતા. છતાં કેટલીક અસહાય અંગ્રેજ સ્ત્રીઓના રક્ષણને ભાર તેમના માથા ઉપર આવી પડ્યો હતો. મેજર એમેટ સાહેબ, જે વખતે કેટલીક અંગ્રેજ સ્ત્રીઓને લઈ કાશ્મીર ગેટ આગળ આવી પહોંચ્યા તે વખતે સન્ધ્યાનો સમય થયો હતો. હુટકાદ કરવામાં મસ્ત બનેલા સિપાહીઓ દિલ્લી નગરીની ચારે બાજુએ ઉન્મત થઈ ફરતા હતા. અને સઘળી બાજુએથી ગોળા, ગોળીઓનો વરસાદ પડ્યાંજ જતો હતો. મેજર એમેટે અનેક વિચાર કરીને કહ્યું કે ભે સ્ત્રીઓને હુમલાંને હુમલાંજ અહિંથી જાસેડવામાં આવશે નહિં તો મ્હોટી વિપદ આવી પડશે. ભે તે સ્ત્રીઓ આપણી સાથે રહેશે તો સત્વરજ થનુઓની છુપી ગોળીઓથી અથવા તો સિપાહીઓની તલવારના ધાથી સઘળાને મરણને શ-

રણ થયું પડ્યો. તેથી આવા બયાનક સ્થાનમાં એક પળ પણ ઉભું રહેવું ઉચિત નથી. મેજર એમેટે લશ્કરી સિપાહિઓને કહ્યું કે:—આ સ્ત્રીઓને હુમલાને હુમલાજ કે-ટેન્ટમેન્ટ છાવણીમાં મૂકી આવો. તે સ્થાને થોડોક વખત પણ ભયરહિત સ્થિતિમાં રહી શકશે. બધાને એક વિચાર નક્કી થયો. પરંતુ સ્ત્રીઓને લઈ જવા માટે કેઈ વાહન નહોતું. તેથી તોપો ચલાવવાની જે ગાડીઓ હતી તેમાંજ સ્ત્રી અને બાળકોને ગેસાડી દેવામાં આવ્યાં. બધાં જે વખતે ઉપરવાની તયારીમાં હતાં તેજ વખતે શત્રુઓએ એકદમ ગોળીના વર્ષાદ વરસાવ્યો.

સન્ધ્યા વખતના અધકારમાં, એકદમ ગોળીના મારો ચાલુ થવાથી અમે બધા ગભરાઈ ઉઠ્યા. કાલુ વારમાં તો સિપાહીઓની ઘંટુકમાંથી અખંડ વર્ષાદની ધારા પડે ગોળીઓનો વરસાદ શરૂ થયો. અમે બધાએ તોપની ગાડીઓ આગળથી ખસી જઈને (કાસ્મીર) ગેટમાંના બારણા પાછળ આશ્રય લીધો. પાછળ અસખ્ય સિપાહીઓ “માર માર” શબ્દ બોલતા ફેટતા આવવા લાગ્યા. મી. ઓસગોર્ન છાતીમાં સખત ધાર્યલ થયા. પળવારમાં સિપાહીઓ દરવાજામાં આવીને અમારા કટકેકટકા કરી નાંખ્યો. એ બીકથી અમે ગભરાઈ ગયા હતા તે વખતે અમે ભેગું કે મી. ઓસગોર્ન, ઘાયલ થયેલા છતાં, કિલ્લાની ટોચ ઉપર ચડ્યો છે, અને ત્યાંથીજ અમને બધાને કહેવા લાગ્યો કે:—

“હું સીપાહી લોકોના હાથમાં જઈ શીયાળ, કુતરાની પેટે કદીપણ મરીશ નહિ” તેના કરતાં તો આ કિલ્લાની દીવાલપરથી નીચે જઈ જોમાં પડીશ. મરીશ કે જીવીશ તેની હરકત નથી. “એટલું બોલીને તેઓએ કિલ્લાની બહારની જાડી જોમાં કુદકો માર્યો. તેનું ભેદને બીજા પણ બધા તે દીવાલ ઉપરથી કુદીને જોમાં પડ્યા. સન્ધ્યા સમયનું અધાડું હોવાથી સીપાહીઓ કાંઈ જાણી શક્યા નહિ. વળી ખડામાં પણ અધકાર હતો. તેથી કોઈને અમારો પતો લાગ્યો નહિ.

આ ખડામાં અમે એક બીજાથી વેગળે વેગળે પડ્યા હતા. કારણ કે જે માણસ જે ઠેકાણે પડ્યું હતું તે એકદમ ચાલવાને અવગતતા ન હોતા છતાં તેઓએ તે ખડામાંથી એકે એકે ન્હાસવા માંડ્યું અને ઘણાજ થોડા એક ટોળીના આકારમાં રહ્યા. અને તે બધા કયાં ચાલ્યા ગયા તેનો પતો લાગ્યો નહીં. અમે મોડી રાત સુધી તે ખડામાં થઈને ચાલવા લાગ્યા. છેવટે ઘણા દુઃખે, કેટલાક પ્રામણીની સહાયતા વડે અમે યમૂના નદીને પેલેપાર ગયા. જે વખતે પ્રાતઃકાળ થવા આવ્યો હતો. દિવસને વખતે રસ્તામાં ચાલવું એ વિપદજનક છે તેમ જાણીને અમે એકાદ નિર્ભય સ્થાને સંતાઈ રહ્યા થોડીવાર પછી ભેગું કે મજૂર લોકો કામ કરવાને અમારી તરફ ખેતરમાં આવવા લાગ્યા પરંતુ સારા નશીબે તેઓ અમને ભેધ શક્યા નહીં. તે લોકોના પછી થોડી વારે એક બીજું ટોળું આવ્યું અને તેઓ અમને વેગળેથી ભેધ શક્યા નહીં. તે લોકોના પછી થોડીવારે એક બીજું ટોળું આવ્યું અને તેઓ અમને વેગળેથીજ ભેધ લીધા. અમે વિચાર્યું કે હવે કોઈ પણ રીતે ગથવાનું નથી. પરંતુ ભગવા. નની કેવી અસીમ કૃપા? જ્યારે તેઓ અમારી નજરે આવ્યા ત્યારે પહેલાંથીજ તેઓ અમને કહેવા લાગ્યા કે: પરદેશીઓ! કંઈ પણ બીક રાખશો વહી.”

આ લોકો બ્રાહ્મણ જાતિના હતા, તેઓના સરલ વ્યવહારથી અને સ્નેહ ભરેલા માયાળું શબ્દો સાંભળતાં અમે જાણ્યું કે: સુકીમર લશ્કરી સિપાહીઓ સિવાય, ભારતની અસખ્ય પ્રજા વ્યક્તિતાં ઘરોમાં, હજુ પણ અમારું માથું નિર્ભય પણ ખોરી રાખવાનું રચાન છે. અમે બધા બૂબ તરસને લીધે ઘણા પીડાતા હતા, (તેથી) તે બધા અમને પોતાને ગામ પોતાને ઘર લઈ ગયા અને ઘરમાં રાખવાથી કદાચ લોકોને મોટેથી શત્રુઓને કાનેવાત

નય, તેટલા માટે તેઓ અમને એક વનમાં લઈ જઈ
સંતાડી ઘેર ગયા. ત્યાર પછી શેટલી અને દુધ
લાંવી આપ્યું. અમે બધાએ તે ખાધું. અને
તે દિવસ ત્યાંજ વિતાડ્યો. સન્ધ્યા સમયે ગામના
લોકો અમને કહેવા લાગ્યા કે શત્રુઓની આટલી
નજીકમાં રહેવું યોગ્ય નથી. કોઈ પણ રીતે તેઓ
કાંઈપણ રીતે આ વાત જાણી જશે અને પછી
નહાસપુ" મુશ્કેલ થઈ પડશે, અમે તેજ વળતે તેઓ
ની સાથે જંગલમાં ખેતરોમાં થઈને આગળ ચાલવા
માંડ્યું. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં એકાએક એક
નહાની ઝાડીના પડખામાં, દિલ્લીના પ્રસિદ્ધ સોલગર
ચી. માર્શલની સાથે મેળાપ થયો. તેઓને જોઈથી
સાંભળયું કે તેઓ ત્રણજણ એકી વળતે જોમાં
કુદિ પડ્યા હતા પરંતુ જે જણ કોણજણે ક્યાં ગયા
તેમજ તેમાનું કોઈ મરી ગયું કે જીવે છે તેની
પણ તેમને ખબર નથી ચાલારે અમને અમારા
એક દેશી લાઈના મેળાપ થવાથી અમે ખુશી થયા
અને રસ્તાના ભોમિયા સાથે આગળ વધ્યા. આખી
રાત રસ્તે ચાલ્યા પછી જ્યારે પહોં ફાટયો ત્યારે
યમૂનાને કિનારે લાંબા ઉગેલા ઘાસમાં (અમે બધા)
સંતાઈ રહ્યા. ખપોરનાં વળતે એક હિન્દુસ્થાની
એ આવી અમને કહ્યું કે થોડે વેગળે એક બીજી
અંગ્રેજ ટોળી સંતાઈ રહી છે તેના કહેવા ઉપર
વિશ્વાસ રાખી અમે લગલગ જે માઈલ આગળ
ચાલ્યા, તો ખરેખર જોયું કે: અમારી સાથે જે
અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ હતી તેમાંની કેટલીક સ્ત્રીઓ અને
કેટલાક અંગ્રેજો ત્યાં સંતાઈ રહ્યા છે. સૌથી પહેલાંજ
ગુંડે મ્હારા પરમ સ્નેહી મિત્ર મી. પ્રોક્ટરને જોયા
મેં વિચાર્યું હતું કે તેઓજ કાસ્મીર ગેટની પાસે
મરણ પામ્યા છે. પરંતુ આ વળતે તેમને જીવતા
જોઈને અને આ પ્રમાણે આશા નહિ એવા બાવે
તેમની સ્હાણુ ફરીથી સાક્ષાત થવાથી મ્હારા આનં-

કની હૃદય રહી નહીં. આનંદનો પહેલો નિઃશ્વાસ
નાંખ્યા પછી જોયું કે મી. ફોર્સ્ટ તેની પત્નિ અને
તેની ત્રણ છોકરીઓ, ઈંગ્લીયર મી ફેઝરની પત્નિ
મેસર્સ સાલફેક, વાઈસાટ અને વીલસન એજ ટોળીમાં
રહ્યા છે. આ વળતે અમે એક નહાની ટોળી જેવા
થઈ ગયા. અને મનમાંજ વિચાર કરવા લાગ્યા કે
હવે આપણે તલવાર અને ખંડુકની સહાયતા વડે
છેવટે કેટલાક વળતને માટે આત્મ રક્ષા કરવા
શક્તિમાન થઈશું. અમારી સાથે આવેલા હિન્દુસ્થા-
ની ભોમિયાને અમે હવે ઉપકાર સંહિત રજા આપ-
વાનો વિચાર કયો પણ તેણે હજી પણ થોડો વળત
અમારી સાથે આવવાની ઈચ્છા બતાવી અને જ્યાં
સુધી અમે લાય ભરેલું સ્થાન વટાવી ન જઈએ
ત્યાં સુધી અમારી સાથેથી નહિ જવાની અત્યંત
ધ્વજા દર્શાવી. અમે તેના આવો પરાપકારી વ્યવ-
હાર જોઈને દિગ્મૂઢ થઈ ગયા. આજો દિવસ ઘાસ
અને જંગલમાં ગમે તેમ સંતાઈને કાઢ્યો. સન્ધ્યા
સમય થવા પહેલાં અમે અમારા દેશી લાઈઓને
કહ્યું કે. ઘાસનાં જંગલમાં સંતાઈ ચાલી શકતા
નથી. તેથી અમે બધા પાછા યમૂનાનદીને કિનારે
કિનારે ચાલવા લાગ્યા. થોડોક વેગળે ચાલ્યા હતા
એટલામાં પાછળથી એક હિન્દુસ્થાની બ્રાહ્મણ હાંફતો
હાંફતો આવીને કહેવા લાગ્યો કે દુશ્મન સિપાહીઓને
તમારો પતો લાગ્યો છે, અને એક ઘોડેચાર દુકડી
ઉતાવળે ખગલે તમારી પાછળ આવે છે. હમણાંજ
હમને પકડી પડશે. "તેની વાત પૂરી થતાં ન થતાં-
માં તો અમારો એક આગળ ગયેલો માણસ આવી
ને કહેવા લાગ્યો કે સ્હામેની દિશામાંથી પણ બળવા-
ખોર સિપાહીઓની એક દુકડી, નહાસી ગયલા
અંગ્રેજોની શોધ જોળ કરવા આવે છે." આ સમા-
ચાર સાંભળતાંજ અમે એકદમ જ્ઞાન શૂન્ય થઈ
બેસી પડ્યા. અમારી આગળ દુશ્મન, પાછળ દુશ્મન

ન, જમણા હાથ તરફ ભેંસખંધ વહેતી વિશાળ યમૂના નદિ, અને ડાળા હાથ તરફ પ્રચંડ ધામનું વન, ઘાટી ઝાડી અને તેની પછી ખેતરોજ-ખેતરો ! ક્યાંય પણ આશ્રય લેવાનું ઠેકાણુંજ નહિ. થોડા વખત સંતાઈ રહેવાને માટે પશુ એકાદ સારી ઝાડી જંગલ નહિ. વિના અહારે વિના ઉપે અને અનેક ચિન્તાઓને લીધે અમારું શરીર દુટ્ટી પડતું હતું. ઉધાટે પગે કાંકરા, કાંટાવાળી જમીન ઉપર ચાલતાં ચાલતાં પગ અને શરીર એવું નિર્મોહ્ય યથ ગયું હતું કે એ સમાચાર સાંભળતાંજ અમે ગંધા નિરાશ થઈને બેસી ગયા ! એ બધી વિપદ આવી પડવા સાથે વળી કેટલીક સ્ત્રીઓ અમારી સાથે હતી તેમની અમને બહુ ફિક્કર હતી ! અમને નિરાશ થયલા બેઠેને અમારી સાથેના દેશી માણસો અમને કેટલીક આશા અને ઉત્સાહ આપવા લાગ્યા. તેઓ કહેવા લાગ્યા, કે નહિનાં પાણી ઘણું જરૂરમાં વહે છે. પરંતુ ઘણું ઠેકાણું થોડાં થોડાં છે. જે ઠેકાણું ડુબી જવાય એટલું પાણી છે તે ઠેકાણું અમે તમને તરાવીને પેલે પાર લઈ જઈશું. જે તમે ધીરજ છોડી દેશો તો અમે પણ બધા હંમણાંજ મરણ પામીશું. ચાલો, ભગવાનનું નામ દઈને આપણે નદિમાં કુદી પડીએ અને તેનીજ કૃપાથી અમે તમને પેલે પાર લઈ જઈશું.

રહામે યમૂના નદિ ખળ ખળ પ્રવાહે ભેંસખંધ, વહે છે. તેનો અપાટ ધંધ વેહેતો પ્રવાહ અને ગંધા ટાં મેંડાં તરંગોના ઉછાળા બેઠેને અમારા શરિરને કંપારી છુટી અમે વિચારી ભેથું કે હવે બીજા કોઈ રસ્તે છુટકો નથી. અહિં રહેવાથી સિપાહી લોકોની તરવારના ઘા પડવાથી ગંધાનો નારા યશે. અને નદીમાં ઉતરવાથી યમૂનાનાં લીલાં જળમાં, ગંધાની સમાધિ યથ જશે હવે બીજા કોઈ દિશામાં

જવાનો રસ્તો પણ નથી. અમારી સાથેની સ્ત્રીઓ આંખમાં આંસુ સાથે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવા લાગી. તેજ વખતે વેગળેથી ઘણા ઘોડેશ્વારો આવવાનો અવાજ સંભળાયો. સંખ્યા સમયે તો તે અવાજ સ્પષ્ટ રીતે સંભળાવાથી બેઠેની સ્ત્રીઓ રડવા લાગી અને મોઠો કોલાહોલ કરી મૂક્યો અને કહેવા લાગી કે ભૂલો, પેલા આવે છે ! હવે ઉપાય શો ? " મિસ ફોરેસ્ટ પોતાની માતાને બાજી પડી અને કહેવા લાગી કે સિપાહીઓ જે આપણને મારી નાખે તો તેથી અફસોસ નહિ થાય પણ તેઓ આપણને મરણ કરતાં પણ વધારે દુઃખ આપશે, તેના કરતાં યમૂનાના જળમાં કુદી પડો, તે ઠેકાણું શાન્તિથી મરી જઈશું. " એટલું કહીને મિસ ફોરેસ્ટે પોતાની માતાને સુગમ કર્યું અને કહ્યું. "હું જઈ છું. " તરતજ તેણે યમૂનામાં પડતું સુકયું. તેણે બેઠેને અમે બધાએ જમુનામાં ઉતર્યો. અમારી બેઠેના હિન્દુશ્વાની માણસો પાણીમાં આગળ ચાલવા લાગ્યા. તેઓ જ્યાં પાણી થોડું જણાતું ત્યાં યથેને અમને લઈ જવા લાગ્યા. તે બીચારાઓએ બહુજ મહેનત કરી. આ વખતેજ અમે ભેથું કે હિન્દુસ્તાનના લોકોની અમારા ઉપર કેટલી દયા છે, કેટલી કૃપા છે? છેવટે જે વખતે અમે ગળા સુધીના પાણીમાં આવ્યા ત્યારે અમે ગંધા ત્યાં ઉભાં રહ્યાં. આ વખતે હિન્દુસ્તાનીઓ અમને તરાવીને પેલે પાર લઈ જવા લાગ્યા. અમારામાંના કેટલાક તરવાનું બજાવતા હતા. પરંતુ જહીકને લીધે અને વિચારો કરીને નિર્ણય થયલા હોવાથી તરવાનું જરૂર નહોતું. તોપણ તરતાં તરતાં થોડેક વેગળે જઈ પહોંચ્યા એટલામાંજ હાંસી ગયા. થાકી ગયા, તેજ વખતે દેશી હિન્દુસ્તાની લોકો એક એક જણને પીક ઉપર લઈ તરતા તરતા પેલે પાર લઈ ગયા. અમે

પોતે પહોંચ્યા તેજ વખતે દુશ્મન સીપાહીઓ નદીને કિનારે આવીને ઉભા રહ્યા. પરંતુ ચારે દિશામાં ઘોર અધકાર હતો. તેઓ અમને જોઇ-શક્યા નહિ તો પશુ પાણીનું હાલવું જોઇને તેઓએ અમારા તરફ કેટલીક બંધુકો ફેંડી. એક તો મીસીસ ફ્રાઈસ્ટના કાન આગળ ચઢને ચાલી ગઇ. પરંતુ કોઇ ધાયલ થયું નહિ ભગવાનની કૃપાથી અને હિંદુસ્થાનના દેશી લોકોની અદભૂત આત્મત્યાગ વૃત્તિના કળ વડે અમે આવી પડેલી વિપત્તિમાંથી બચી ગયા. તેવખતે રીયાળાનો વખત હતો. કિનારે પહોંચ્યા પછી જોત-રોમાંની ખુલ્લી હવાથી અમે જોડદ હુઝી થયા. અમારી પાસે તે વખતે બીજાં લુગડાં પણ નહોતાં. બધા ટાંઢમાં થર થર કમ્પવા લાગ્યા. થોડોક વિશ્રામ કરીને પછી આગળ ચાલવા લાગ્યા. આખી રાત ચાલ્યા પછી સહવારે અમારી સાથેના હિંદુસ્થાનીઓ બમને એક વર્ષિય પુત્ર નામના ગામમાં લઈ આવ્યા, તે ગામમાં એક ફરીરની બુંપડીમાં ત્રણ દહાડા અમને સંતાડી રાખ્યા. ત્યાર પછી એ ગામના પ્રહર્ય લોકોનાં સન્તાનોના ચલ વડે અમને હરચાંદપૂરના જમીનદારે પોતાના મકાનમાં આશ્રય આપ્યો અને ત્યાં અમે બધાં ઘણા મુખમાં રહેવા લાગ્યાં. બળવાનો અગ્નિ જોઇો થયા પછી અમે દેશી લોકોની કૃપાવડે અને જમીનદારના અનુગ્રહ વડે સુખ પૂર્વક ગીરટ પહોંચ્યાં. ત્યાં ગયા પછી અમે અમારા સ્વ-દેશી ભાઇઓને જોઇ નવું જીવન મેળવી શક્યાં.

એ નિરક્ષર ગામડીયા લોકોએ પોતાની જાંઘની માથા છોડી દઇને અમને કેટલાક હુખમાંથી બચાવ્યા અને નિરાપદ ઠેકાણે પહોંચાડ્યા તે જ્યારે વિચારીએ છીએ ત્યારે અમારું હૃદય કૃતજ્ઞતાથી ભરાઇ જાય છે. જો તેઓએ આ પ્રમાણે પોતાની જાંઘની અર્પણ કરીને અમને

બચાવ્યા નહોત તો સિપાહી લોકોના બળવા વખતે અંગ્રેજોનું અસ્તિત્વ, ભરત ખંડમાં રહેત કે નહિ તે માટે સંદેહ થાય છે. ”

હિંદુસ્તાનમાં બળવો થયો તે વખતે અનેક ભાં રતવાશીઓએ આ પ્રમાણે અંગ્રેજ લોકોના જીવે બચાવ્યા છે. હિંદુસ્તાનમાં બળવો થયો તેને લગતું વિપુલ સાહિત્ય ઇંગ્લેન્ડમાં છે. આ સાહિત્યની સામગ્રી એટલા પ્રચુર પ્રમાણમાં છે કે એને matiny literature એ નામ આપવામાં આવ્યું છે. કેટલીક નવલ કથાઓ પણ આ વિષયપર લખવામાં આવી છે. અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોમાંના ઘણા ઉદારવાદી અને અને નિષ્પક્ષપાતી લેખકોએ આપણા લોકોને જે અમૂલ્ય મદદ કરી છે તેનાં મુક્ત બારીક સમયે કંઠે થયો જ્ઞાન ગાથાં છે. અને કેટલાક સત્ય પ્રિય ઇતિહાસકારોનું એવું કથન છે કે બળવા જેવા કંઠણ અને બારીક સમયે-જે સમયે અંગ્રેજોના હિંદમાં અસ્તિત્વ સંગ્રામની અતિશય શક હતો તેવે સમયે જો અમૂલ્ય સહાય દેશીઓએ ન કરી હોત તો આજે આપણે હિંદમાં હોત કે નહિ તે સંશય ભરેલું છે. આ દેશના રહેવાસીઓ હમેશાં દયાળુ હોઇ પરોપકાર અને આત્મ ત્યાગ એ સારી પેઠે જાણે છે અંગ્રેજોને પોતાના રાજ માને છે. અને તે જ પ્રમાણે હમેશાં માનતા રહેશે એમાં સંદેહ નથી થોડાક અકલ વગરનાં માણસોના ચલ વડે હિંસાનાં કામો થાય છે તેથી સમસ્ત ભારત વર્ષને કલંક આપવું એનાં કરતાં અનેકભારતવાસીઓનાં હૃદયના પડદા ખોલી જોવાથી જણાયે છે તેમાં “ રાજ ભક્તિ ” “ રાજ ભક્તિ ” એ શબ્દો કાંતરાઇ રહ્યા છે.

પંચમ્રાતૃજ

રામાયણનો સમય.

(ગયા અકેતુ સંધિયુ)

શ્લો. ૨૫ માં રાક્ષસી: આવી દ્વિતીય વિલકિતવું ૨૫ જોઈએ તેને બદલે રાક્ષસ્ય: આવું. પ્રથમાવું ૨૫ છે. તેજ કાંડમાં સં ૨૦ શ્લો. ૧૦ માં લમસ્વ બદલ લમ. સં ૨૨ શ્લો. ૨૦ કરોમિ બદલ કુમિ સં ૩૭ શ્લો. ૬૪ માં ગચ્છેત્ બદલ ગચ્છેત તેમજ પાછળ તેજ કાંડમાં પ્રીણીતં ને પ્રીત ને દેશણે વાપર્યું છે. અને એવી બીજી ધણી બહો મળી આવે છે. પરંતુ વીરતાર ભયથી અને આવી નથી. હાલના વંદાનો એમ માને છે કે જેટલી અધિક અશુધ્ધિ હોય તેટલી તે અંધની પ્રાચીનતા વધારે સાબિત થોળે છે. કારણ અતિ પ્રાચીન કાળમાં બાકરણ અંધના અભાવથી આવી બહો હોવાનું સાદબ્ધિ છે. ત્યારે આ નિયમને અનુસરી જોતાં રામાયણનું વાસ્તવિક પ્રથમથી પછી અધિક પ્રાચીનત સિધ્ધ થાય છે. કારણ ભારતમાં આટલી બધી બાકરણની બહો દેશિગાય થતી નથી.

અહીં વળી એક મિના ધ્યાનમાં રાખવા જેવી એ છે કે:—અં ૦ કાંડ સં ૧૪ શ્લો. ૨૯-૩૦ આ શ્લોકોમાં પુરુષ સુકતની મહત્ત્વાંજીત્વું કાંઈ સામ્ય ભારે છે. તે શ્લોક આ પ્રમાણે:—

મનુર્મનુવ્યાજનયત્કશ્યપસ્ય મહાત્મન:

બ્રાહ્મણાન્ સ્ત્રિયાન્વૈદ્યા શદ્રાંશ્વ મનુર્જર્મ ॥૨૧

મુલતો બ્રાહ્મણા જાતા ઝરસ: સ્ત્રિયાસ્તયા

ઝરમ્યાં જનિરે વૈદ્યા: પદ્મયાંશદ્રાંં ઇતિશ્રુતિ: ૩૦

પૂરુષ સુકતમાં ‘વત પૂરુષ મારફત’ ચાર જાતિ થઈ એમ કહ્યું ત્યારે આમાં ‘મનુ’ મારફત હોવાનું વર્ણવ્યું છે. તે પૂર્વે ધરત પ્રાણીઓ કેમ ઉત્પન્ન થયાં તે પૂરુષ સુકતમાં કહેવામાં આવ્યું છે અને રામાયણમાં પણ તેજ પ્રમાણે પ્રથમ સર્વ પદ્મિ ધરપાદિ આણી કાણે ઉત્પન્ન કર્યાં તે સ્વચરત કહેવું છે. અહીં ચર્ચી સર્વ ક્રીક છે.

પરંતુ પૂરુષ સુકતમાં સ્ત્રિય વિરાટ પુરુષ ના બાહુમાંથી ઉત્પન્ન થયા એવું છે ત્યારે અહીં રામાયણમાં તેમની ઉત્પત્તિ ૬૨-૭૦માંથી વર્ણવી છે. અને અગાળા ઉપરથી ૨૫ સુકત આદે કે રામાયણ તે સિદ્ધ કરવું અતિ ક.

હિણ ચર્ચ પડે છે. તથાપિ મનુ (અર્થાત્ એક માંની) માંથી મનુજ્વ જાતિ જન્મ પાળી આ કલ્પના વિરાટ પુરુષ મારફત જાતિ ચર્ચ તેનાંથી સાદી, સરળ હોઈ રામાયણનું જનમાં પ્રાચીન છે એમ સિધ્ધ થાય છે. આજ મનુ ને પાછળથી કદાચ વિરાટ પુરુષ નું માન અપાયું હોય અને હવે વેદમાંના ધરત વાગોળી આ પુરુષ સુકત ધણુંજ પાછળનું હશે-છે-એવું આધુનિક વિદ્વાનોનું મત છે. ત્યારે તે (૫૦ સં) પ્રિરતી રાક પૂર્વે ૧૦૦૦ થી ૨૦૦૦ વર્ષ પર્વતનું હોયું જોઈએ આજ ઉપનિષત કાળ. ત્યારે રામાયણ આની પૂર્વનું જોઈએ તેના કાલ પ્રિરતોપદ પૂર્વે. ૨૦૦૦ થી ૩૦૦૦ વર્ષ હોયો જોઈએ-હશે.

રામાયણ કાળમાં આર્યોનાર્ય ભેદ કડક હોવાનું ઉપર કહ્યું છે તે ખરું પરંતુ ખુદ આર્ય લોકોમાં શદ શિવાયની ત્રણે જાતિઓમાં તેવા ભેદ જેવું: કાંઈ હલુજ નહિ. રામે ચિત્રકૂટ પર મન્નોચાર કરી વારત્ત રાતિ કરી. તેને વૈશ્વદેવ વિશે કેમ કરવું તે સર્વ અવગત હવું. અં ૦ કાંડ સં ૮૭ શ્લો. ૧૯માં ત્રણેય કાંઈપણ બોદના વિના સંધ્યા વંદન કર્યું એવું કહેલ છે. આ ઉપરથી એકલા રામ લક્ષ્મણનેજ સંધ્યા આચરતી હતી એ નહી પણ રીતાને પણ-તે આચરતી હતીજ એમ સિદ્ધ થાય છે. તેમજ અરણ્યં સર્ગ ૬૮ શ્લો. ૩૫માં રામે ‘દ્વિજાતિ’ જે સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કર્મ કરે છે તે કર્યું-એવું વાક્ય છે. દ્વિજાતિ નો લેવે શાસ્ત્રીય ‘બ્રાહ્મણ’ એવો અર્થ કર્યો છે. પરંતુ તે રાજદમાં અવાંચીન મત પ્રમાણે પ્રથમનાં ત્રણે વર્ગનો સમાવેશ થાય છે. તેમ નહીં કરતાં લેવેના મત પ્રમાણે રામને બ્રાહ્મણના મંત્રે આચરતા હતા. તે શિવાય પછીના શ્લોકોમાં ‘શાસ્ત્ર દષ્ટેન વિષ્ણિના’ આ રાજદ ઉપરથી પણ રામ લક્ષ્મણને ધરાવર બ્રાહ્મણો પ્રમાણેજ મંત્ર તથા વિધિ માદિત હતી એમ સિધ્ધ થાય છે અને વળી એક વિશેષ લક્ષમાં રાજાવાની બીના એ છે કે સંક્રાંતી પાછા કરી રામે જે વત કર્યો તેમાં ‘મુશ્રીય’*

* આ રા. લેવેએ કરેલ અર્થ છે. વ્યાસના મત માણે શુશિર્વત ધર્મેજ શદના હાથનું ખાવામાં કાંઈ દરકાર જેવું છે નહિ. (R. C. Dutt's Ancient India p. p. 649-80)

(આદિ: માનર શુચિર્જીત (પવિત્રતા) પામેલા) યમ બ્રાહ્મણો સાથે વાગ લેતા હતા (ઉત્તરકાંડ સર્ગ ૯૨ મ્હોં ૧) વાનર ગમે તે હો પરંતુ તેઓ આર્ષ કિંધા બ્રાહ્મણ જે માંથી કાઢપણુ નહોતા. તેમ હોવાથીજ વાનરના હાથનું બ્રાહ્મણોએ પ્રાશન કરતું એ વાર્તા પણ રામાયણના પ્રાચીનપણાનું નિર્દર્શન કરાવે છે.

તેમજ ઉં ૨૦ ૬૮ મ્હોં ૧૫માં એક શ્વર્ગય પુત્ર આગરત્ય ઋષિને પિતા પરમ ગતિ પામતાં તેમને, લોકોએ રાજ્યાભિષેક થયો (પૌરામામખ્યપેચમન) વિગેરે... કહે છે અને તે પહેલાના સર્ગ ૭૩ મ્હોં ૫-૬ માં એક બ્રાહ્મણપુત્રનું અકાળે મૃત્યુ થતાં તે રાજાને (અર્થાત રામને) જે દુષણો અપાયાં છે તે અતિ કડક છે.

રામ નાથમિહા સાચ વાલાન્તકરણ ધ્રુવમ્ સંપત્યનાથો વિપય રક્ષવા કૂળામ્ ॥ આ મૂળમાં છે. રામને અર્થાત પ્રત્યક્ષ રાજાને માટે તેની સમક્ષમાંજ 'આલપાતક' આપા વિશેષણનો પ્રયોગ થયેલો છે; આ ઉપરથી તત્સમયમાં પ્રજાના રાજાપર કેટલો અંકુશ હતો તે દૃષ્ટ થાય છે. તે શિવાય દશરથની સલામાં (અથાં ૨૦ ૧-૪૯) 'લોક સંમત' રાજાઓ આવ્યા હતા. એવો ઉલ્લેખ બ. તેમજ (પાછળના સર્ગ ૯-૨૧મા) મંથરા કેટલીને કહે છે કે આ પ્રમાણે રામ વનવાસમાં જશે તો લોકોના પ્રેમ ૧૪ વર્ષમાં ભરત ઉપર ગેસરી અને તેથી પછી તેજ કાપમના રાજા થશે. આ ઉપરથી તે કાળમાં પ્રગ્ન પ્રેમ મેળવવાની રાજાને કેટલી અગ્રય હતી તે સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે છે. સગર રાજાને પોતાનાં દુર્વત્તન રાજાની અસમન્ત નામક પુત્રનો * પ્રજાના કહેવાથી લાગ કરવો પડ્યો હતો એવી કથા છે. ઇત્યાદિ વાર્તાથી રામાયણ કાળમાં રાજસત્તા અનિયંત્રિત નહોતી. અને તે કાળ પુર્વે-તો રાજા મૂળજ નહોતા તથા આ સ્થિતિ તે કાળની દરે. આ ઉપરથી પણ રામાયણની પ્રાચીનતા સિદ્ધ થાય છે.

* ઉપરના વિવેચનમાં અપ્રત્યક્ષ રીતે આપણા પુર્વજોને 'નિયંત્રિત રાજસત્તા' તદન માહિતજ નહોતી એવું કહેવારને ઉત્તર મળ્યા છે. આ વિષયમાં પુર્ણ વિવેચન આગળ આપવામાં આવ્યું છે.

એક વળી વાત કહેવી જોઇએ કે ઉં ૨૦ સં ૭૫માં "દ્વાપરસંખ્ય તુ વર્તમાન યુગસયે"

આ પ્રમાણે નારદમુનિ રામને કહે છે. માટે રામ દ્વાપર યુગમાં હતા. પાંડવોના કાળમાં દ્વાપરયુગ થોડામાંજ સમાપ્ત થયું હતું અને "રામ તે યુગના પુર્વ ભાગમાં હતા ત્યારે મહાભારત પુર્વે આઠામાં એકાદ્ય એકદ્વાપરયુગ જેટલી રામાયણ પ્રાચીન હોવી જોઇએ.

હવે પ્રત્યેક યુગની વધ સંખ્યા કેટલી હોવી જોઇએ તે પ્રોં તિલકના જુદાજ પ્રસિધ્ધ થયેલા 'The Aretic Home in the Vaads' માં ૫૪ ૪૨૫માં સારી રીતે સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં દ્વાપરયુગ ૨૦૦૦ વર્ષનું ગણ્યું છે, ને તેનું પ્રમાણ મહાભારતમાંથી ટીક્યું છે. ત્યારે તે પછીના ત્રણમાંની અતિરાષ્ટ્રિકતની વર્ષ સંખ્યા કરતાં મહાભારતમાંનીજ વર્ષ સંખ્યા વધારે વિશ્વસનીય માનવી જોઇએ. ભારતનો કાળ શુભરે ખ્રિ. પુર્વે ૧૪૦૦ વર્ષ મનાય છે; અર્થાત્ રામાયણનો કાળ આ ઉપરથી આશરે ખ્રિસ્તાબ્દ પુર્વે ૩૦૦૦ વર્ષ કહેવામાં કંઈ કસ્ટનોતો નથીજ. અને આજન્ન કાળ ઉત્તર પ્રમાણથી નિશ્ચિત થઈ શકે છે માટે રામાયણનો કાળ ખ્રિ. પુ. ૨૦૦૦ થી ૩૦૦૦ વર્ષ સુધી માનવામાં કાંઈજ ખાપ આવતી નથી. આ કાળ એટલે રામાયણ રચાવાનો કાળ એમ સમજવું. કારણ કવિ જે વર્ણન કરે છે તે પોતાના કાળની સ્થિતિના કરે છે. તેથી તે વર્ણન ઉપરથી તારવી કાઢેયો. કાળ માત્ર તે કવિનોજ હાથ શકે. હવે રામાયણકાંતો આઘ કવિ વાલ્મીકી અને શ્રી રામચંદ્ર સમકાલીન હતા એવું કેટલોમનું માનવું છે. જો તેમજ હોય તો આપણે તેજ કાળમાં જી રામચંદ્રને થઈ ગયેલા માની શકીએ.

લીં ૩૬૨.

* કારણ ઉં ૨૦ સં ૧૭ મ્હોં ૧૮, ૩૫ માં "તેના યુગમાં રાક્ષસ વધ માટે સીતા ઉત્પન્ન થયું" એવું વચન છે. અને 'દ્વાપર મુખ્યામાં' આ ઉલ્લેખ રામાયણનાં છે. વટના વિભાગમાં છે.

આં ૨૦ ૧૧-૧૧માં મળેલું 'દેવયુગે રાજા જેમ તું તેમ આવેલ છે. સં ૨૦૪-૨૮માં 'ચતુર્દેવે વારણે' અર્થાત્ 'ચાર દાંતવાળા હાથી' રાજાનો પ્રયોગ છે. તે Mammoth તો નહીં હોયને? તે હોય તો અમારો ઉપરના રામાયણના પ્રાચીનપણાને આ ઉલ્લેખથી વધારે સખ્ય પુષ્ટી મળે છે. કારણ Mammoth એકે પુર્વ યુગનું પ્રાણી છે.

શ્યામલદાસજી.

શ્યામલદાસજી

પંથી વાંચનમાળામાં મીરાંઆઈ સમ્બન્ધના પાઠમાં એક લીલી પ્રેસપેક્ટસને આધારે એક કુટ નોટ આપવામાં આવી છે. મીરાંની સંપ્રદાય પરંપરાથી ચાલી આવેલી હકીકત યોટી છે એવું જે પ્રથમ પ્રેસપેક્ટસના આધારે એ કુટનોટ લખવામાં આવી છે તે પ્રથમમાં ઐતિહાસિક પુરાવાથી તે સિંધ કરવામાં આવ્યું છે, આપણી સમાજના હૈયામાં બીરાજતી મૂર્તિની આજ પર્વતની આપણા લોકોમાં ભળેલી કથા યોટી છે એ જાણતાં કેટલી બધા ઉપજી હશે ? હું તો એ માની શકાયું નહિ. દયારાગલાઈ કરતાં એ સમ્બન્ધી વિશેષ ખબર હોવાને હોય એ અસંભવિત છે. શ્રદ્ધાળુઓને આ વાતમાં બંધ પશુ વિશ્વાસ પડશે નહિ. વિદ્વાને ઇતિહાસ પ્રિયજનોને કાંઈક સાંપ્રદાયિક કથાને યોટી પાડે છે એવા વિશ્વાસ પેદા કરવા સાધનો નહતાં. 'મુખ્ય સમાચાર' માં મીરાં હાથમહમદ અસાદખીયા શિવજીએ ચોદાં વર્ષ ઉપર એક લેખ લખ્યો હતો. તેમણે સાધનો ન બતાવતાં ઇતિહાસ નાંખેલો પ્રકાર આપણી સમુખ મુક્યો. આપણી આંખ ઉઘડી. ભાર પડી 'રજપુત' અને 'સેન્ટલ હીંડુ કોલેજ મેગેઝીન' માં પણ એજ હકીકતને રજા મળ્યો.

આ ઉપરથી પ્રશ્ન ઉઠેલો કે સંપ્રદાયને યોટી કરાવનાર ઇતિહાસ કયાંથી આવ્યો ? તેની છાપેલી પ્રતો કયાં વેચાય છે ? તે ઇતિહાસની શોધ ખોળ કાણે કરી ? વાંચનામાળા અને મુખ્ય સમાચાર જણાવે છે કે મેવાડના કવિ શામળદાસજીએ ઉક્ત શોધ કરી છે; તેમણે મેવાડનો ઇતિહાસ લખ્યો છે, પરંતુ કેટલાક કારણસર તે પ્રસિદ્ધ નથી થયો.

દિવસે દિવસે, આથી એ ઇતિહાસ મેળવવા ઉત્કૃષ્ટતા વધતી ગઈ. સાહ્યદાસજી સમ્બન્ધ હકીકત મેળવવા પણ પ્રયાસો થયા હોય એવું અનેક ખરી યોટી હકીકતના ગોળા છુટવા માંડ્યા તે છતાં ખરી વાત અધકારમાં જ રહી.

કવિ શામળદાસ આરણ્ય હતા. વીરશૂનિ મેવાડમાં હેમનો જન્મ થયો હતો. હેમની જન્મ તિથિ મેળવી શકાય નથી, હાપણથીજ વિદ્યાવિલાસી હતા. અનેક ઉદાત્ત, ઝગહગતા, વિજય વહતી સ્ત્રી પુરોના રક્ત અને માંસથી જે ભૂમિ અનેલી છે - તે ભૂમિમાં વસતા એક છંદાસ, શારદાલકત, પુરુષને તે ભૂમિનો ઇતિહાસ-રહેનો ભૂતકાળ ઉલ્લવા ઉત્કંઠા થાય એ સહેજ છે. ન્હાનપણમાં ચોર કે દાખરામાં વીરવ અતે સતીત્વની જીવન ઉઘાડતી કથાઓ સાંભળેલી તેની સંકલના કરવા રતિ પણ ચાપત. શામળદાસે જ્યાંજી મેલી કે આ છંદગી મ્હારી ભૂમિને. ભૂતકાળ આજેખવામાં સમર્થવી. ઉભાગી, ઉત્કૃષ્ટ, ચપ્પા ને વિદ્યાવિલાસી વીર પોતાના જીવનમતના સાક્ષ્યમાં ઉત્કૃષ્ટ થયો. પ્રાચીન શોધ ખોળ, ઐતિહાસિક જ્ઞાન વિકસાવનાર મન્યોના અભ્યાસ કરવા માંડ્યો-તેવા લ'ડાગોમાં શામલ યજ્ઞ અનેક વિદ્વાનોના પરિચય વધાવે. હેમની વિદેશી ડાંગી ન રહી. 'શાયલ એસીઆટીક સોસાયટી' જેવાં મંડળે હેમને સન્માસદ નીચા. આપણી બ્રીટીશ સરકારે હેમને 'સી. આઈ. ઇ.' ના ચાંદ્યી શહેંચાંચાં. આપણી સમાજે હેમને મહામહોવાધ લેખી વિદ્વાનો પ્રતિ પરાપરથી ચાલતી આવેલી પુન્યભાવના પ્રદર્શિત કરી.

હેમની વિદ્વાતા હેમના તરફ બીજાને આકર્ષતી એટલુંજ નહિ પરંતુ હેમનું જીવન અતુલ્યણીય હોવાથી સર્વજન પુન્યભાવ રેલાવતું. હેમનો શુદ્ધ પ્રભાવજ નહિ પરંતુ હેમને હૃદયપ્રભાવ રહ્યાંને જે હેમની તરફ અનેક અભિનંદત ભાવ ઉપભવતો.

એક નિધ, સસ પરાયણ, પ્રમાણિક, કર્તવ્યની ઉચી ભાવનાથી રંગાયણ હેમનું સાધુ જીવન હતું. હેમનજ શબ્દોમાં હેમની જીવન ભાવના ઉતારીયે;

મૂંઠક લેન અરુ સ્વામિધન

હરજ કરન છલ રૂંસ ॥

તીન દાગ કવિરાજને

તજે સુ વિસવા વીસ ॥

સારાંશ રૂપે બાવાઈ; લાંચ લેવી, સ્વામીનું ધન હર-
ણ કરવું કે તેની સ્થામાં છત્રકપટ આચારમાં એ ત્રણે કલ્પ
કે કવિરાજે બીજકલ્પ છોડી દીધાં છે.

રાજસ્થાનમાં લેખનાં વળનમાં લેખના કવિનાર કોઇ
નહોતો. રાજ્યનીતિમાં તેઓ એકાગ્ર હતા. દેશરાષ્ટ્રી લેખનું
લેહી બમ્બકું હતું. મેવાડના મહારાણાના તેઓ જન્મભૂ
દાય હતા. રાજસ્થાનમાં આવતા 'એન્ટ ટુ ધી મર્નર
જનરલ' (સરકારનો સમન્વય દરેક રાજ્ય સાથે જાળવવા
નીમાયતા અમલદાર) શામળદાસજીને પૂછીને રાજસ્થાન-
ના વિષ્ટ સવાલોના નીચેના લાવતા આવું લેખનું સ્વદેશ
તેમજ પરદેશમાં સન્માન હતું.

આવા એક વીરને "મેવાડનો ઇતિહાસ" વેપરટર
ના ઇંગ્લીશ કોંગ્રેસ આર મન્યમાં ગમ્યો છે. ફક્ત
અવતરણ-ઉપોદ્યાત (Introduction) વિના સર્વ ભાગ
છપાયો છે. અવતરણ લખવાનો સમય આવે તે અગાઉ
આ નંરન નિદેક થયા લેખનાં મત્યુથી મેવાડમાં અધિકાર
છવાઇ રહ્યો છે. આજ મેવાડ નૈરશની રાજ્યનીતિ સોંપ્યા
છ ગણ છે શામળદાસના સમગ્ર જીવનનું ઉત્પન્ન-મેવાડનો
ઇતિહાસ-વીર વીરંગનાનો કૌર્તિલેખ રાજ્યના એક કોડી
ખાનામાં ધુળ, ને જીવડોને સ્વામીન કરવામાં આવ્યો છે.
ધીઓશોરી માને છે કે જન્મ પુનર્જન્મમાં પણ ઉત્કૃષ્ટિ
નો નિયમ પ્રસરી રહ્યો છે. ખનિજ, વનસ્પતિ, કૌટ આ-
દિ કૌટિમાંથી જનપર અને ત્યાર બાદ મનુષ્ય સૃષ્ટિ અસ્તિ
ત્વમાં આવે છે. ખનિજ કૌટિમાંના સરકારો વિશર પામતા
મનુષ્યતામાં રૂપાંતર પામે છે. મહારાજાની ઉદાર છુદ્દિએ
વિચાર્યું હશે કે "શામળદાસના જીવનપ્રજનો પ્રસાદ વર્ત
માન પ્રજાનેજ ચખાડવો એ ઉચ્ચ નથી. ખરી રાજ્યનીતિ
તો કયારે કે સનાતન કાલ પર્યંતની એ પ્રસાદનો આરવાદ
સૃષ્ટિ લે ત્યારેજ આવું થશે ત્યારેજ શામળદાસ નિરાંજ
પામી લખચોરાસીનાં લગામાંથી વિમુક્ત થશે" આ
વિચારે 'મેવાડના ઇતિહાસ' માં વડનો ભાવ ધૂળ અને
જીવડો પેતાના જીવનમાં ઠારે અને ભવિષ્યમાં કોઇ કાલે
લેખનાંમાંથી ઉદભવવારી મનુષ્યસૃષ્ટિમાં લેનો વારસો મજે
એવી ગોલવળ દર્શાવી.

પણ ના, વસ્તુ સ્થિતિ એવી નથી. મેવાડ પનિને
પેતાના પટાવનો સાથે લોધા પડ્યો છે. જે જાગીરો વસ
પરમ્પરાથી પટાવતો ભોગવતા આવ્યા છે તે જાગીરો પાછી
લઇ લેવા સિસોદીઓ બાપેપા રાવજનો વસાજ તપર થયો
છ. જે પટાવતોનાં રૂધિર દંભ મેવાડમાંથી સુકાયાં નથી.
જન્મના વીર પરાક્રમથી મેવાડનું પશોગાન દર્શાવનામાં ગવાઇ
રહ્યું છે તે પટાવતો ના બાલક પ્રતિ આવી રજપૂતને
અજાગવી વર્તણૂક માથે એ રોડનું સુચન કરે છે કે ઉગ્રેલી
થુંકે સાધારણ માણસ પણ ગળતો નથી તો પ્રતાપ અને
બાપેપા રાવજનો કુળદીપક એવું આચરણ આચરે એ સ
ખે પણ મનાય કે ? કામગમી સ્વપ્નમાં જે ન અને તે
લખતમાં બન્યું છે. જાગીરો પાછી લેવા મેવાડેશ્વરી દાનત
સગકી છે.

શામળદાસજીને 'ઇતિહાસ' મેવાડના યશસ્વી વિ
રંજવ પટાવતોનાં દિક્કાલ અપગણ્યતા પરાક્રમોનું એક
અનુપમ, અદ્વિતીય સ્તોત્ર છે. મેવાડધીરાની છબી ગેરવા
જળી છે. ઇતિહાસથી તે સમર્થન પામતી નથી. માટે જે
'ઇતિહાસ' છપાય તો મહારાણાની છબી બર આવે
નહિ. પેતાને હાથે પેતાના પગપર કહારો મારવા તેઓ
તૈયાર નથી. 'ઇતિહાસ' ઉપયોગ લેખની સ્થાને પટાવનેલા
ન કરી શકે માટે તે પ્રસિદ્ધિમાં મુકવો નહિ.

અરવિન્દ

કવિ કાલિદાસનો સમય.

પા

શિમાય તત્ત્વેતા મેકાસતુ કહેવું યથાર્થજ છે કે, “જે પ્રજા પોતાના પુર્વજોના કાર્યોને યાદ નથી કરતી તે જોયું કાંઈજ કામ નહિ કરશે કે જે માટે, તેને તેની ભવિષ્યની પ્રજા યાદ કરે.”

આ શબ્દ ભારતવર્ષ માટે યથાપોગ્ય છે. આ ભારતવર્ષ ઉપર અલ્પિ અધિકારનાં એવાં પડછા જેવામાં આવે છે કે, મધ્યકાળની અગાઉના ઇતિહાસ આપણી પાસે નથી એમ કહેવું અતિ અપોગ્ય નહિજ કહેવાશે. ખીલ અનેક પુરાણ અને બનાવોના સંબંધમાં ઇતિહાસજ આપણી પાસે નથી તેમજ આજના વિષય-પાત્ર કવિ કાલિદાસના સંબંધી પણ છે. કવિ કાલિદાસના માટે તે કષ્ટ તારીખ, માસ અને વર્ષમાં જનમ્યા અને ક્યારે દેવસોક પાગ્યા તેનો કાંઈ નિશ્ચય યદ્ય શક્યો નથી; કિંતુ સદીનો પણ નિશ્ચય યદ્ય નથી શક્યો. શુર્જર-આર્ચ-લેખક વર્ગે તેની શોધ માટે કશુંજ નથી કહ્યું; જે કાંઈ કહ્યું છે તે પાશ્ચિમાત્ય લેખક વર્ગજ કહ્યું છે. જર્મની, ઇંગ્લંડ અને અમેરિકામાં તે માટે પુષ્કળ પ્રયાસ ચાલી રહ્યા છે, પરંતુ શુર્જરી વિશ્વના ઝગમગતા ઇતિહાસ માટે તેના સાક્ષર-પુરો હજુ શુન્યવત્ સ્થિતિ ભોળા છે એ ખચિત્ એદ પામવા જેવું છે, અને તેથી તે માટે જે કાંઈ હાથ લાગે તે, વાડીનાં ચીમળાપલાં કુસો ચુટવને પણ આપણે લલચાઈએ તેમ જાણવું લાલપ્રદ અને આવરપકજ છે. આટલી પ્રતાવના પછી આપણે વિષયપર આવીશું.

સૌક્ય એવી હજારો વર્ષથી ચાલે છે. કે કવિ કાલિદાસ વિક્રમાદિત્યના સલાપતિ હતા. વિક્રમાદિત્યના નામનો વિક્રમસંવત્ શુર્જર પ્રજામાં માનીતો છે. તે સંવત્તનો આ રાંબ ઇ.સ. ૫૦૦ પૂર્વે ૫૭૫ વર્ષ અગાઉ થયો છે. પણ એ વિક્રમાદિત્યના અગાઉ ખીજો કોઈ તેજ નામના પુરુષ થયો છે કે નહિ તેવું એક પણ ઇતિહાસિક પ્રમાણ શિલાલેખ, રાનપત્ર કે શાસનપત્ર દસ્તગત નથી. પાશ્ચિમ વિદ્વાનોને એવો ખ્યાલ પહેલાં હતો કે, સંસ્કૃત ભાષાની ઉન્નતિ ઇ.સ. ૫૦૦ ના છઠ્ઠા સદીમાં થઈ છે; અને એજ અનુસાર

તેઓએ એ પણ અનુમાન કર્યું કે, કવિ કાલિદાસના રઘુવંશ અને રાકુન્તલા આદિ મયો પણ તેજ સમયમાં બનેલા હોવા જોઈએ, અર્થાત્ કવિ કાલિદાસનો સમય તેઓ છઠ્ઠી શતાબ્દીનો માને છે. હવે કાલિદાસ અને વિક્રમાદિત્યનો સમય મળતો આવે છે કે નહિ તે તપાસવાનું છે. રઘુવંસન સાહેબ જણાવે છે કે, વિક્રમાદિત્ય નામના એક રાજા એ ઇ.સ. ૫૪૪ માં શકોને પરાસ્ત કર્યા હતા; અને તેની યાદગીરીમાં તેણે વિક્રમ સંવત્ત ચલાવ્યો. પણ તે બનાવની અગાઉના સાડી પાંચસો વર્ષ શા આધારે ચાલ્યાં, તે તે સાહેબે જણાવ્યું નથી!! ઇતિહાસવું નિરક્ષણ કરતાં એ વાત જેવામાં આવે છે, કે ઇ. સ. ના છઠ્ઠા સદીમાં શકો નહિ પણ હજુને આ દેશમાંથી હાંધી કાઢવા હતા; એટલુંજ નહિ પણ એ કાઠી સુકનાર રાજાવું નામ યશોધર્મ નિષ્કર્ષાર્થન છે. વિક્રમાદિત્યવું નામ નિરાન પણ નથી જણાવું; અર્થાત્ છઠ્ઠી શતાબ્દીમાં કોઈ વિક્રમાદિત્ય નામનો રાજાજ થયો નહોતો.

બુલ્કર, પીટર્સન અને ફ્રેલીટ આદિ વિદ્વાને બ્રાહ્મણો બ્રાહ્મણ પ્રાપ્ત થયલા લેખને આધારે એમ જણાવે છે. કે, વિક્રમ સંવત્ત ઇ.સ. ૫૪૪ માં વર્ષમાં નહિ પણ એથી સો કરતાં વધુ વર્ષ અગાઉ શરૂ થયો હતો, કિંતુ તે સમયે તેવું નામ માલવસંવત્ હતું. ઇ.સ. ૫૦૦ની આશ-મી શતાબ્દીમાં માલવસંવત્તના બદલે વિક્રમસંવત્ત નામ પડ્યું. માલવ સંવત્ત કેમ નામ પડ્યું? તે સંવત્ત કોણે ચલાવ્યો અને પાછળથી તેવું નામ કેમ બદલાયું એ વિચાર અમલ્યનો છતાં અત્રે આપણને તે કાંઈ જરૂરી નથી. અહીં આ તો આપણે એટલુંજ જોવાનું છે કે, ઇ.સ. ૫૦૦ ના છઠ્ઠા સદીમાં કોઈ વિક્રમાદિત્ય નામનો રાજા થયો નથી તેમ તેની સાથે અખંડ સંબંધ ધરાવતો કાલિદાસ નામનો કોઈ રખસ પણ નહોતો. ન્યારે આમ છે ત્યારે, વિક્રમાદિત્યની ઉત્પત્તિ ક્યારે થઈ? “The great king Vikramāditya vanishes from the historical ground of the 6th century into the realm of myth.” તે છઠ્ઠી સદીની ઐતિહાસિક ભૂમિમાંથી ઉડીને પારાથિક કિરસા કલાણિયોના રાજ્યમાં જઈ પડ્યો! ખરું જોતાં તો, તેના ઇતિહાસનો કોઈ પુરાવોજ નથી એમ મેકડોનાલ સાહેબ પારતીકજ કહે છે.

કાલીદાસ છઠી શતાબ્દીમાં યથાની પુણીમાં અન્ય વિદ્વાનોનાં જે જે પ્રમાણુ મળે છે તે સર્વેના ઉત્તર મેક્રોનલ સાહેબે ઘાતાના તે સંબંધી લેખમાં આપી દીધી છે, અને તેથી તે વિસ્તૃત ઝણકમાં ન ઉતરતાં તે માટે તો તે પાશ્ચિમીય તત્વવેત્તાને લેખ વાંચવાની સુચના વ્યાજ્ઞવી ગણાશે. જે તપાસવાનું છે તે એજ કે મેક્રોનલને કાલિદાસનો સમય પહેલી શતાબ્દી ખતાવનાર એક પછુ પ્રમાણુ નથી મળ્યું, કિંતુ તે માટે કેઇ અવુમાન પછુ તેમણે નથી કાઢ્યું. તે તો એટલુંજ લખે છે કે "Thus there is, in the present state of our knowledge, good reason to suppose that Kalidas lived not in the 6th, but in the beginning of the 5th century A. D." આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે, તેઓ સાહેબ, જાને તો કાલિદાસ પાંચમા શતકની શરૂઆતમાં યથાનું માને છે. તેઓ તેની પુણીમાં કેટલાક પ્રમાણુ પછુ આપે છે. તે જણાવે છે કે, ૪૦ સં ૪૭૩માં યોદી કાદવામાં આવેલા એક લેખ મંદેસાર ખતેથી મળ્યો હતો. એ આખો લેખ કવિતામાં છે. એ લેખના કવિનું નામ વસભદ્રિ જણાય છે. તે કવિની કવિતામાં કાલિદાસનું અનુકરણ જોવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ પછુ કાલીદાસની કવિતા સાથે તેમની કવિતા કેટલેક બંધે મળતી આવે છે. આથી કાદવું એવું પછુ અવુમાન જણાય છે કે, કાલીદાસનો કાળ ૪થી શતાબ્દીની શરૂઆતનો હોય.

મેક્રોનલ સાહેબ એમ પછુ જણાવે છે કે, ૪૦ ના ખીજ સેકાલા ગીરનારમાંથી યોદી કાદવામાં આવેલા એક લેખ ઉપરથી જણાય છે કે તે વખતમાં ગ્રંથમાં ઉચ્ચ કવિતા-સાહિત્યનો પ્રચાર હતો, અર્થાત્ કાલિદાસ જીવજીતિ આદિના જેવી કવિતા તે સમયમાં પછુ સારો પ્રચાર પામી હતી. વળી એમ પછુ જણાય છે કે, ઇસાઈના પહેલા સદીમાં પછુ અમંદારિક કવિતા લખાતી હતી. ૪૦ સં ૮૦ના વર્ષમાં અશ્વધાય નામના એક બૌદ્ધ બિશુક બુદ્ધચરિત્ર નામનું કાવ્ય લખ્યું હતું અને તે પ્રસારમાં છે; એટલુંજ નહિ પછુ તે મહાકાવ્યની ગણનામાં આવે તેવું છે. આ બધી ટીકાઓ અને વિગતના

અવલોકનને અંતે કાલિદાસનો સમય તે પાંચમા સેકાલા જણાવે છે. તે અંતમાં જણાવે છે કે, "And is even now doubtful to the extent of a century or two."

હવે બુદ્ધચરિત્રનું અવલોકન કરતાં તેમાં ઠેકાણે કે કાણે કાલિદાસની કવિતા સાથે મળતા પછુ જોવામાં આવે છે. અશ્વધાયની કવિતામાં તો શબ્દની એકતા પછુ સાંદ્ર્ય થાય છે અને તે સાથે પદની એકતા, અર્થની એકતા અને અમંદારની એકતાં પછુ જોવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે અશ્વધાય અને બુદ્ધચરિત્રના સમયમાં કાલિદાસની કવિતાનો સંપૂર્ણ પ્રચાર હતો. હવે અશ્વધાયનો સમય ઇસાઈની ૧ લી શતાબ્દીનો ખતાવવામાં આવે તોપછુ કાલિદાસને એક શતાબ્દી અગાઉનો તો ગણવેજ નેહઈ. કેમકે માળવાથી કાશ્મીર સુધી પ્રચાર પામવાને તેટલો સમય સ્વભાવિક છે. વસભદ્રિનું કાવ્ય લાગેલો મંદેસારનો કવિતાબદ્ધ લેખ પછુ તેજ સમયની આશંકા સેના જણાય છે.

હવે એક એવો આક્રમ આવે છે કે, કાલિદાસની વિશુદ્ધ સંસ્કૃતનો કાંઈ લેખ ઇસ્વીસનના ૨૦ વર્ષ પહેલાંનો તો નથી મળી શકેતો; આવા જે કાંઈ લેખો પ્રાપ્ત થયા છે તે પ્રાચિન ઇસ્વીસનની બીજી શતાબ્દીના છે. આ ઉપરથી એવો વિચાર કેટલાકો બાંધે છે કે, એવું કાંઈ રીતે સિધ્ધ નથી થતું કે, તે પહેલાં આવી વિશુદ્ધ અને પરિમાર્જિત ભાષા લખાતી હોય. પરંતુ વિચારવાનું એ છે કે, આવી રીતે અપ્રાપ્તિનો અર્થ એવાવ માની લેવો એ કાંઈ વારતવિક ગણાય તેવું નથી. કાલિદાસના સમયના કાંઈ શુદ્ધ શીલાલેખ કે તામ્રપત્ર ન મળે એથી કાંઈ એવું ના કહેવાય કે તે સમયમાં ભાષાની સંપૂર્ણતા નહોતી. હજી બનિયમાં કદાચ તેવા લેખો હસ્તગત થવાનો પુરતો સંભવ છે. વાલ્મીકીકૃત રામાયણને તો મેક્રોનલ સાહેબ ચૈતેજ ઇસ્વીસનની પુર્વેનું જણાવે છે. તેનો કેટલોક ભાગ ઇ. સ. ની ૫૦૦ વર્ષ અગાઉનો અને કેટલોક ૨૦૦ વર્ષ અગાઉનો તે જણાવે છે. તે સાથે કાલિદાસની ભાષાની સરખામણી કરતાં કાંઈ વિશેષ તફાવત જોવામાં આવેતો નથી.

કલાચિત્ કાલિદાસનો સમય પાંચમા સૈકાનો માનવા-
માં આવે તો કાલિદાસની પુર્વેના સમયમાં સંસ્કૃત ભાષા
સંપૂર્ણ રીતે સાધકૃત, વિશદ અને પરિમાર્જિત હતી કે
નહિ અથવા દેવી સંબંધિત છે કે કેમ ? સંબંધિત
માનવામાં આવે તો કમરા : તેની ઉન્નતિ માનવી પર અને
તેમ માનતાં કાલિદાસની, પછી તેની વધુ ઉચ્ચતર સ્થિતિ
હોવાનું સિદ્ધાન્ત નોંધવું; પણ તેનું કાંઈ પ્રમાણ જણાવું
નથી. આ બધા વિચારોને અને એ વાત સરળતાથી મા-
નવી પર છે કે, ૬૦ સળી ૨૦૦ વર્ષ પુર્વે પણ પરિમા-
ર્જિત સંસ્કૃતનો પ્રચાર હતો; કેમકે તેનો સંબંધ કમરા :
કરતાં માનુષિ કુદરતિ શક્તિ સાથે વિશેષ છે. અથ-
વાપરમાં પણ કાલિદાસની છાયા અનુભવમાં આવે છે, અને
તેથી એવું માનવાને લક્ષ્યાવું પર છે કે, કાલિદાસનો સ-
મય ઇસ્વીસનના પહેલા સૈકાનો હોવા નોંધવું. રીજ ડેવી-
ડસ પોનાની એક કિતાબમાં જણાવે છે કે અશ્વધોતુ
બુદ્ધચરિત ઇસ્વીસનની બીજી સદીમાં લખાયું જણાય છે,
કિંતુ આથી તો કાલિદાસ બીજી શતાબ્દીની પણ પુર્વે
થયાનું માનવું પર છે.

અમિતગતિ નામના જૈન પંડિતે સુભાષિત રત્ન-સંચોદ
નામના એક ગ્રંથમાં જણાવ્યું છે કે, રાજા યુજના
સમયમાં આ પુસ્તક પુરૂ થયું, અને તે વેળા વિક્રમાદિત્યને
૧૦૫૦ વર્ષ થયાનું પણ તેજ પુસ્તકપરથી જણાય છે.
યુજનો સમય ઇસ્વીસનની દશમી શતાબ્દીનો હતો અને
તેથી પણ કાલિદાસ વિક્રમના સમયમાં થયેલ માનીએ તો
કાલિદાસની હસ્તી ઇસ્વીસનની પહેલી સદીમાં જ ચલ્લી
માનવી પર છે.

અંતમાં, આ લેખ સમાપ્ત કરતાં ઇચ્છીશું કે, લે
ખક જાંધુ વર્મા આ અને એની જ બીજી ઇતિહાસીક જ્ઞાતમાં
વધુ મથન કરી વધુ પ્રકાશ પાડે. અરવ.

ચીમનલાલ છોટાલાલ દેસાઈ.

પ્રસિદ્ધ પુસ્તકાલયો.

આ બીજી પુસ્તકાલયોમાં એમ માનવાને કારણ મળે
જે કે સદુથી પહેલું પુસ્તકાલય ભારતવર્ષમાં
હતું. આમાં વધારે પુસ્તકો નહોતાં. મહાન - સિદ્ધન્ટના
સેનાપતિ ટાગેમીએ મિસર દેશની રાજધાની એલેક્ઝેન્ડ્રી
આમાં એક પુસ્તકાલય કાઢ્યું હતું. આમાં ૪૦૦,૦૦૦
પુસ્તકો હતાં. આ પુસ્તકાલય ઇ. સ. પુર્વે ૪૭ માં કાઢ-
વામાં આવ્યું હતું અને ઇ. સ. ૬૪૧ માં ધર્માભિમાની
ખલીફા ઉમરે આમાંના સર્વ પુસ્તકો એક વિચિત્ર
કારણથી જાળી નાંખ્યાં ખલીફા ઉમરનું એવું કહેવું હતું
કે “ દુનીયાની બધી વિદ્યા કુરાનમાં છે. તો આ પુસ્તકો
નિષ્પ્રયોજન છે. અને કુરાનમાં છે તે આમાં નથી તો પણ
તે નિષ્પ્રયોજન છે કારણ કે કુરાનના વિરુદ્ધ છે. ” આની
પછી એક પુસ્તકાલય મિસરમાં કાઢવામાં આવ્યું હતું જેમાં
૧૦૦,૦૦૦ પુસ્તકો જાણીતાં હતાં.

રૂબેન દેશમાંના એક પુસ્તકાલયમાં ૧૦૦,૦૦૦ પુ-
સ્તકો હતાં અને ૪૭ તેનાં સુબીષ્ટો હતા.
આધુનિક પુસ્તકાલયોમાં અદ્યતી મેટ્રોપોલિટન લાયબ્રેરી
‘ બીજીસીઆયી નેશનલ ’ છે. આમાં ૧,૪૦૦,૦૦૦ ગ્રંથ
છે. ૧૦૦,૦૦૦ ચરુ ૭૭૫૦૦૦, હરત લીબ્રેરી પોલીઝો
૩૦૦,૦૦૦ માન ચિત્ર ૧૫૦,૦૦૦ શીક્ષક અને પદકો
૧,૪૦૦,૦૦૦ શિક્ષણ ને ૧૦,૦૦૦ પુસ્તકોમાં નકલ
કરી લેવામાં આવ્યા છે અને ૧૦૦,૦૦૦ ચિત્ર બરાબર
ટેકાએ આવવામાં આવ્યાં છે.

બીજા નબરનું પુસ્તકાલય લંડનનું ક્રીટીસ મ્યુઝી-
યમ છે. એના કુળાટો માત્ર ૩૨ મિલની જગ્યા રોકે
છે. આમાં ૧,૨૦૦,૦૦૦ પુસ્તકો છે. ૮૬૦૦૦. હનર
હરત લીબ્રેરી પોલીઝો છે. આમાં ૬૨૨૫૦ ૪૦,૦૦૦ પુસ્તકો
ઉમેરવામાં આવે છે. પૃથ્વીના મેટ્રો પુસ્તકાલયોમાં સદુથી
નવાનું કોપન હેગનનું છે. પરંતુ આમાં પણ ૫૦૦,૦૦૦
હનર ગ્રંથ છે અને ૧૫૭૦૦ હનર હરત લીબ્રેરી પુસ્તકો
છે. સેન્ટ પીટરસ બર્ગમાં પણ એક સાદું પુસ્તકો
લય છે. પોર્ટુગાલમાં પણ જુના પુસ્તકોના સંગ્રહ એક
ટેકાએ છે. હર્દેવની વાત છે કે આપણે અહીં સારા પુસ્ત-
કાલયો નથી હરી પ્રીને જે સાદું પુસ્તકાલય નોંધ્યું તો
વેપાર એસોસિયટી કોસાઇટીજન પુસ્તકાલય છે. આમાં
કેટલીકનાર નેમકાં પુસ્તકોના મહાવર હોય છે. આપણાં
લોકો પુસ્તકોની કીમત સમજતા નથી. લેખકને આશ્રય
આપના સમજવા નથી. જ્યાં સુધી લોકોને સાદિત્ય પ્રતી
અનુરાગ નહિ થાય ત્યાં સુધી દેશની ઉન્નતિ હજુ દૂર છે.

રમણીક, અ. મહેતા.

ઇંગ્લેન્ડ હિંદુસ્તાન કેમ મેળવ્યું.

આપણે ઘણી વખતે સાંભળીએ છીએ. અને જરા પણ ચીકાતાં આપણા રનેલી એંગ્લો-હીન્ડી પત્રકારો કય દિને સખી કાઢે છે કે હમે હિન્દુસ્તાન તક્તવારથી હત્યું છે માટે અંગ્રેજીએ હિન્દુસ્તાન કેવી રીતે મેળવ્યું છે તેની એક ટીપ નીચે ઉતારી લેવામાં આવી છે જે ઉપરથી સર્વ વાચક વર્ગ સમજી શકશે કે તેઓની તક્તવારને કેટલી તરફી પડી છે.

નામ	વર્ષ	કોની પાસેથી અને રી રીતે મળ્યા
મદ્રાસ	૧૬૩૬	અંગ્રેજીએ શાહજહાંની પરવાનગીથી વસાવ્યું
મુંબઈ	૧૬૬૮	ઇંગ્લેન્ડનાં રાજા પાસેથી કમ્પનીએ મેળવ્યું
કલકત્તા અને આસપાસના પાંચ	૧૬૯૬	આંગ્લો-મુગલના પાત્ર પાસેથી વેચાણ લીધા
૧૪ પરગણા	૧૭૫૭	મીરજાદર પાસેથી ઇ-નામ દાખલ મળ્યાં.
મહાવીપદણ	૧૭૫૬	ફ્રેન્ચ લોકો પાસેથી લકાઈમાં મળ્યું.
પરવાન-મિલનાંડ, ચીતોગાંમ	૧૭૬૦	મીરજાસમ પાસેથી ઇ-નામમાં મળ્યાં.
૧૭ ગાળાં, બંદાર, ચોરિસા	૧૭૬૫	બીજા શાહજહાં ઉપ-કેતર ચરકાર પ્રાંત:-, ગાંધી
૧-કોડાળી-એલેક્સ-રાજામાં		કારના બદલામાં આપ્યાં
અને સીકાકોમ	૧૭૬૫	નીલમ પાસેથી મદદને પેટે (શાહખાલીમની કમ્પાનિથી) મળ્યાં.
ડીડીગલ અને મલગાર	૧૭૬૨	ટીપુ પાસેથી શ્રીરંગ-પટ્ટણા કરારથી મળ્યા
કેનેડા-કાઠમહુર-વાઘનાદ નીલમે આપેલા પ્રાંત:-	૧૭૬૯	ટીપુના મરણથી મળ્યા
(જિવારી-કડપા અને કુર્લ નો થોડો ભાગ.)	૧૮૦૦	નીલમ પાસેથી લશ્કર ના ખર્ચને પેટે લીધા
તંજાવર	૧૮૦૦	રાજાએ પેન્શન લઈ ઇંગ્લેન્ડે વસાવીને કીધું
અયોધ્યાના નવાબે આપેલા પ્રાંત:- (દાલના વાઘ્ય પ્રાંત)		

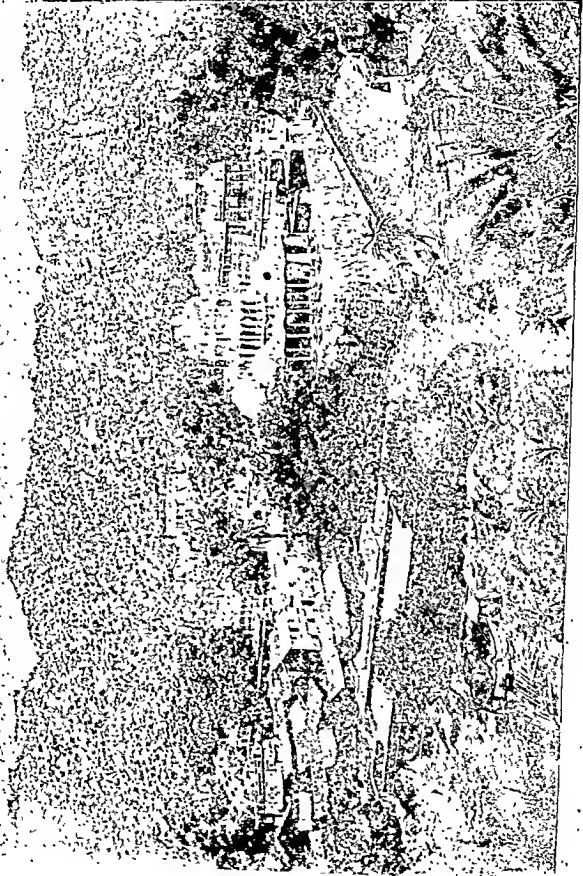
મોના ધણો ખરા ભાગ:-
અલાહાબાદ, ફતેહપુર, કહાન પુર, આલમબદ, ગોરકપુર, ખરેલી, મોરાદાબાદ, બીજા પુર, છુદાચાન, અને શાહ જહાનપુર.)

કર્ણાટક	૧૮૦૧	નવાબ પાસેથી લશ્કર ના ખર્ચને પેટે મળ્યા
	૧૮૦૧	મદ્રાસમાંથીના છેડ-રાંચે પેન્શન લઈ ઇંગ્લેન્ડે આપ્યું.
સુરત	૧૮૦૨	જેથા પાસેથી વસાવના કરારમાં મળ્યું.
કટક અને બાલાસોર	૧૮૦૩	શુચી ભોંડે પાસેથી દેવગામના કરારમાં મળ્યાં
દિલ્લી, આગ્રા, અને જુદે.	૧૮૦૩	દોસ્તરાય સીધીયા પાસેથી છતી લીધાં,
કલંગ અને મયુન	૧૮૧૫	શુખાં લોકો પાસેથી લ-ગાઈમાં મળ્યાં.
પુના અને દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર	૧૮૧૮	પેશવા નાણદ યવાથી મળ્યાં.
આસામ, આરોકાન, કાચર અને છત્તીસગઢ	૧૮૨૬	બ્રહ્મદેશના રાજા પાસે પેન્શનના કરારથી મળ્યું
કુર્ગ	૧૮૩૪	રાજાના લુલમથી છતી લીધું.
જલકર દોઆબ	૧૮૪૩	સીપા લોકો પાસેથી છતી લીધું.
સતારા	૧૮૪૮	રાજા અપુત્ર મેરજ પામવાથી ખાલસા કીધું
પંજાબ	૧૮૪૯	સીપા લોકો પાસેથી છતી લીધું.
પેથ	૧૮૫૨	બ્રહ્મદેશના રાજા પાસે થી છતી લીધું
વરાહ	૧૮૫૩	નિલમ પાસેથી લશ્કર ના ખર્ચને પેટે રાખેલા
નાગપુર અને જલકરી	૧૮૫૩	રાજા અપુત્ર મેરજ પામવાથી ખાલસા કીધા
અયોધ્યા	૧૮૫૬	નવાબના અધીર રાજ્ય ઉપરના કાઠીને આ-લસા કીધું
બ્રહ્મદેશ	૧૮૬૬	રાજા યોગિને દરવાજા પદ અપ્પ કરી લીધા.

રતનલાલ. વી. તોલાટ.

श्री आधुनीनां जगन्नाथ उच्च कारीगीरीनां देवालयो.

वर्ष १९५५ मे २५

પેન્શનની અરજી.

(ગયા અંકનું સાંધણું)

૨

તેની પૂરે પૂરી ખાશર લેય. પરંતુ સુકન્યાના નિદ્રામાં પથ્થુ હસતા નિર્મળ ચેહરા તરફ નેતાંજ તેનાં તે વિચાર હવામાં ઉડી ગયો. અને અવાજ ન થાય તેમ દબાતે પગલે તેઓ ધીરે ધીરે ખાશર એકકનાં દીવાનખાનામાં બેઠાં બેઠાં.

પેટમાં કડકડીને લાગી હતી, તે હંમેશાં સુધી કામમાં જણાવું નહોતું પથ્થુ નિરાંત થતાં પેટનો અગ્નિ ગેવડાં ભેરવી લંકડી ઉઠ્યો એટલામાં વળી આંગમાં ધી હોમતા હોય તેમ પરજેજ થયેલા જુવાની આંખો તનમય થઈ સમજીતો લલકારવા લાગ્યા—
“આવશે એ દીન આવશે.” તેના સુરે દારોગા સાહેબનાં કાનમાં પેસી હૃદયને હચમચાવવા લાગ્યા. તેઓને વિચાર થયો કે બંદીવાનોને ગાતાં બંધે કરે પથ્થુ પગ ઉપડયા નહીં. તેઓ ધીરે ધીરે ઉપર પડયા પડયા મનમાં જ બળકડાં—“ભણે આજનો દિવસ જેટલું આરડવું હોય તેટલું આરડી ક્રેય કાલેજ તેને ચોટાં સાહેબ પાસે ચોકલી આપું એટલે ત્યાં ખાશર પડશે.”

નટવર જાણુ આંવા વિચારોમાં શુદ્ધતાન હતા એટલામાં જ ખરા ગરડાથી ચમકી ઉઠ્યા.

“આગ ! આગ !” નો કોલાહલ થઈ રહ્યો હતો, તેઓ એક ફલગ મારી ખાશર પહોંચ્યા તો જાયું કે રસોડાનાં ભાગમાંથી ભંડકા નીકળે છે. નોકરે હાંકતે હાંકતે આવી કહ્યું—“ધરમાં આગ લાગી છે.”

દારોગાસાહેબ એક ધાસે શયનશ્રુત તરફ દોડયા પથ્થુ સત્યાનાશનીપાટી તેના દાદરા તો ભડક કરતો બળે છે; તેના ઉપર જવાય તેમ નથી છતાં પથ્થુ તેઓ તે તરફ દોડયા. પથ્થુ જ્યાં આગળ

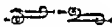
જતાં આગ એલવવા માટે સિપાહીઓ જે પાણીનો છંટેકાવ કરતા હતા તેથી થયેલા કાદવ. ઉપર પગ લપસ્યો અને દડદડ લસ કરતા જમીન સાથે મળી ગયા. નિહાણુ આંધાતથી શરીર અવસન્ન થયા છતાં પથ્થુ તેઓ પાછા ઉઠી ઉભા થયા પરંતુ તેઓનું શરીર ચંદચર કરતું કે પવાં લાગ્યું. અને તરતજ માથામાં ફેર આવતાં પાછાં માર્યું હાથ દુધ બેસી ગયાં વળી ઉઠવાની તજવીજ કરી પથ્થુ ઉઠ્યા નહીં. વાંચક; વૃદ્ધનાં મનની આ વખતે શી અવસ્થા હશે એ સમજાવવા મારી પાસે શબ્દો નથી, આંધાની આંખ, ઘડપણનો ટેકો, પોતાની પુત્રીને આગિ વચમાં ઘેસાયેલી જોય છે, પોતે મદદ કરી શકતા નથી. નટવરજાણુના હૃદયમાં શું તોફાન જાગ્યું છે. તે તું કેવી રીતે સમજી શકીશ. હા ને કોઈ તારી પ્રિયમાં પ્રિય ચીજ તારા હાથમાંથી જતી હોય વળી તે તું નજરે નજરે જોતો હોય છતાં જાણવી ન શકે તો હોય જોવા કોઈ પ્રસંગ તે અનુભવે હોય તો તે સમયનું ધ્યાન ધર તોજ તું નટવર જાણુના હૃદયની ચિંતા જાણી શકીશ જોકી તો, “જાણુ” નવ. આવે રે માણ્યાને પરમાણુ” એ ભક્ત દયારામનું વાક્યજ સાર્યક છે.

વૃદ્ધ દારોગાજાણુ છાતી ફાટ રેવા લાગ્યા. સિપાહીઓ માણુપણે આગ એલવવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા પરંતુ આજે આગળ ગામમાં ભડક ન મળ્યો હોવાથી જાણુનું ક્ષુધિત થયેલા અગ્નિદેવ કંબળે આંખ્યા નહીં. ધીમે ધીમે કોઈ ઉપાય ન રહ્યો ત્યારે નટવર જાણુ “સુજે સાંસળ સુન્દરી ને” હુણે સાંભળે રામ” રામને-અણુને સંભાળવા લાગ્યા. પરંતુ અસિ તો લયકર સ્વરૂપ ધારણ કરવા લાગ્યો. એટલામાં અગ્નિની ચરેસડી અને સિપાહી તથા કોન્સ્ટેબલોની રડોતે દાળી દેતો વન્દેમાતરમનો ગંભીર ધ્વનિ સંભાળાંયો અન્યથાથી ચોકીદારોએ પાછળ ફેરીને જાયું તો જાણુનું કે આજે પકડેલા જુવાનીઆંખો ચોકીની ખારી તોડી નાખી બાહર નીકળી આંખ્યા છે સંમજાવન, ગોવર્ધન વિગેરે કેટ-

લાક સિપાહીઓ તેના રસ્તો રોકી ઉભા પુરતું તેને ઉદ્દેશી રમેશ બોલ્યો:—“શા માટે રોકો છો; બાપુ હું કે કંઈ ભાગી જવા માગતા નથી. અને જે ભાગી જવું હોય તો શું તમે આટલા માણસોથી હુમલો રોકી શકો? જો તો નથી કે તમારી સ્થાનિક તમારા હારોગા સાહેબની પુત્રી બળી બાપ યાય છે. હું હું માંડું કામ કરી પાછા તમારે શરણે આવીશું હમણું જવાદો. હું ભાગવાના નથી.”

બીજા એક પણ બોલ બોલ્યા શિવાય રમેશ ચન્દ્ર એક ચેતરું છ ઉપાડી લીધી તથા તેને પાણીમાં બીજવી પોતાને શરીરે વીટી લીધી અને અગ્નિની વચ્ચે શ્રમ થયો. કુદરત બોલવા લાગી:—

ન બર્ધોસે ન બાલેસે ન બજરસે ન પથકસિ;
ભે દુશ્મનકો કોઈ માફે તો મારે તેજે એહુસાસે.

મફરણ ૬ હું.

ઉપસંહાર.

બીજા બુવાને પણ માતૃગાન ગાતા છવ-
તોડ મેહનતે આગ બોલવવા લાગ્યા.
અને તેઓની મેહનત ભેંધ બીજાઓ પણ બેવડા
ઉત્સાહથી તેને મદદ કરવા લાગ્યા દરેકની નજર અ-
દરના ભાગ તરફ હતી એટલામાં તો રમેશચન્દ્ર બે
બાન યએલી સુકન્યાને ઉપાડી આવતો ટેપાચો સર્વ
બુવાનો કાન ફેડી નાણાનારા અવાજથી વહેમાતર-
મની ધ્વની કરવા લાગ્યા અને અરસ પરસ ઉત્સાહ
મેરવા લાગ્યા. રમેશે બાહાર આવી પાણીથી અરઝરતી
બીની ચેતરું છમાં વીટેલી સુકન્યાને અધગાંડા જેવા
થઈ ફાટે ડોળે વાટ ભેંધ રહેલા નટવરણાણુના બે
બામાં મૂકી. અપત્ય ફેનેહથી વૃદ્ધની સંસારશક્તિ

ઉડી ગઈ હતી તેની આંખો ઉધારી હતી છતાં તેના
મગજમાં ભાન નહોતું તેને મનતો આ બધું સ્વપ્ન
જ હતું કેટલાક બુવાનો તેને માથે પાણી છાંટી તેને
શુદ્ધિમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. ધૈર્ય તેઓ-
ની મેહનત રહાયું નેયું. હારોગા સાહેબ શુદ્ધિમાં
આવ્યા, સુકન્યા પણ શુદ્ધિમાં આવી અને હવે આંગ
પણ કાણુમાં આવવા લાગી.

આવી રીતે સર્વ ઠીકઠીક થયા પછી જમાદાર
તરફ ફરી રમેશ બોલ્યો:—“જમાદાર સાહેબ હવે
હું માંડું કામ પૂર્ણ થયું છે માટે ચાલો જે જગ્યા
ખતાવો ત્યાં પૂરાવા તૈયાર છીએ.”

નટવરણાણુ તથા સુકન્યા બાંનેની આંખો રમેશ
ઉપરજ ચોટી રહી હતી. સુકન્યાએ વિચાર્યું આને
આ બુવાનની મેહનતથીજ પોતે બીજા અવતાર પામી
છે. પરંતુ તેઓની તે કૃતજ્ઞ દષ્ટિ રમેશ ભેંધ શક્યો
નહો. કારણ કે તે તો અગ્નિસ્પર્શથી અર્ધી બળી
ગયેલી પોતાની રાખડીને પાછો ઠીક કરીને બાંધતો
હતો રમેશનું બોલવું સાંભળી તરતજ હારોગા સાહેબ
બોલ્યા:—“જમાદાર તમે અહીંનો બંદોબસ્ત કરો,
બાણુઓને રહેવા માટેની તજવીજ હું કરું છું.”

* * * * *

આ બિના પછી બીજા દિવસે નટવરણાણુની
પાલખી પોલિસ સાહેબના બંગલા પાસે આવી ઉભી
રહી. મેલાપ થતાં સાહેબ હારોગાસાહેબનું મોડું
ભેંધ વિરમિત થયા જણે આ નટવર બાણુજ નહીં.

“બોલો મી. ઇન. તમારી તરફના સમાચાર
શા છે” સાહેબે પૂછ્યું.

“અનઘાતા” હારોગાણાણુ હાથ ભેંડી બો-
લ્યા:—“હવે તો મારો હરિભજનનો વખત છે.
હવે માંડાથી મેહનત થઈ શકતી નથી, આપની ધણી

વખત નોકરી કરી તેથી આ પેન્શનની અરજી આપવા આવ્યો છું.”

“વાહ બાપુ !” તેના જવાબથી બાજબી થઈ પોલિસ સાહેબ બોલ્યા:—“હવે તો તમારી ડીગ્રી વધવાનો આનંદ છે. તમે તો ખિતાબ-મેળવવાને લાયક છો. તેવામાંજ પેન્શન-લેવાની જરૂર. શું તમારા જેવા અનુભવી કામદારોનો તો ગવર્નમેન્ટને ખાસ જરૂર છે.”

“મારે કેટલાં પેટ ભરવાં છે હવે.” “નટવર બાપુ બોલ્યા:—“આપની કુપાથી ને કટકો પટકો મંદશે તેમાંજ માફ પુરું થઈ રહેશે. હું ગરીબ માણસનું ફરજદ તેને વળી રાવ ને રાજ થઈ શું કરવું છે? જો આંધ આ મારી અરજી કબુલ કરશે તો હું આપનો જનમ જનમનો કાળી રહીશ.”

પોલીસ સાહેબે માન્યું કે જરૂર નટવર બાપુનું લેખું ચરકી ગયું છે. નટવર બાપુ અરજી આપી ચાલતા થયા.

* * * *

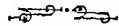
નટવર બાપુએ પેન્શન લીધું, પુરાવાની ગેરહાજરીમાં સર્વ જુવાનોને ચોક્કીમાંથીજ ઘેડી મુકવામાં આવ્યા પણ શુનેહગારને સળ ક્યો વિના કેમ ચાલે, રમેશને કેદની સળ કરવામાં આવી-તેને સુકન્યાના પ્રેમ બંધનની બેલીમાં જકડવામાં આવ્યો. ત્યારે જુવાનીઓએ કહેતા હતા કે ‘હમારા રમેશે ફારોગ સાહેબને રક્ષા બંધનથી બાંધ્યા હતા તે દંડ લેવામાં આવ્યો.’ ગમે તે હો પણ બે મહીના પછી રમેશ તથા સુકન્યાનાં લગ્ન થયાં માટે આપણે પણ હવે તે લગ્નનો આનંદ સાથે રૂણસત લઈ કહેશું કે ‘All's well that ends well. સર્વ આદું નેનું’ ઉપર સાડું સંભારતમ શુભલગ્નમ્ હેમમ કલ્યાણ-માદાય’ નિર્વિઘ્ન શુભલગ્ન.

દરિદ્ર.

મદ્રચંદ્રનો ભેદ.

અથવા

પ્રેમ પ્રાવલ્ય.

(લખનાર—અંતરિમ્)

મકરંશુ ૧ છું.

જે છબી.

જે છબી.

ધનતું લેશ મહત્વ નહિ, પવિત્ર છે ત્યાં પ્રેમ; અનિષ્ટ થાઓ કે પછી, થાઓ કુશળ સિમ.

૧૨૧ રચ્યંદ્ર પોતાનાં દિવાનખાનાનાં છળ ઉપર બેઠો હતો. સુબંધનો સમુદ્રવાયુ સાયંકાળ સમયે અત્યંત આનંદદાયક હોય છે, અને વળી આં ભદ્ર-ચંદ્રનો જંગલો બેકબેની પાસેજ સમુદ્ર તીરપર આવેલો હતો અને છળની નીચેજ એક નાનો પણ સુંદર ખાગ પણ શોધી રહ્યો હતો, બાઈ, બુઈ, મોગરો, ચપો, ચમેલી, મરવો અને શુભાળ વગેરે સુવાસિક અને ઉત્તમ પુષ્પોનાં વૃક્ષો સર્વત્ર જોવામાં આવતાં હતાં; એ વૃક્ષોપરથી આવનાર સમુદ્ર-વાયુ, એટલે શું? સુબંધના કન્ડાળાની ગર્મીથી કંટાળેલા છવને અમૃત સંજીવનીજ.

પરંતુ આ મનોહર આદર્શ તરફ ચરચ્યંદ્રની મત્તિ છે, એમને બાસતું નહોતું, તેનું સમગ્ર ધ્યાન તેની સામે પડેલી બે છબીઓમાં મરેવાયલું પ્રત્યક્ષ જણાતું હતું. એ બન્ને છબીઓ સંવારની પોસ્ટમાં જ આવેલી હતી, અને તે ભદ્રચંદ્ર તત્કાળેજ તેના સ્વાધીનમાં આપી દીધી હતી. બન્ને ખારથી તેર વર્ષની કન્યાઓનીજ છબીઓ હતી, બન્ને સુંદર હતી, એકનો પિતા કુળમાં નાનો પણ અગીરહાર

હતો અને દીકરીને પૈસાની સારી રકમ આપવાને તૈયાર હતો. શરચંદ્ર પોતે તે કન્યાને દીકરી હતી અને તેને તે પસંદ પણ હતી.

ખીલુ કન્યા ગરીબની દીકરી હતી, પણ છ મહિના પહેલાં ભદ્રચંદ્રે તેનાજ ગામમાં ફેટલીક જમીન ખરીદી હતી, ત્યારે શરચંદ્ર તેના પિતાના ઘરમાંજ વસતો હતો. તે સમયે શરચંદ્રની અને કન્યાની ગહુવાર એક નજર થઈ હતી. એ સમય પછી શરચંદ્રના મનમાં તેના વિષે અને તેના મનમાં શરચંદ્ર વિષે કાંઈ જૂઠા પ્રકારનાજ અકુરો ફુટ્યા હતા. તેમજ એ પ્રેમાકુરો કાંઈ ક્ષણગચ્છર નથી, એમ શરચંદ્રનું મન તેને સાક્ષી આપ્યા કરતું હતું. ત્યારે હવે આ જન્મેમાંથી કેવી સાથે સંબંધ કરવો? એ વિષે શરચંદ્ર મોટી વિભાસણમાં આવી પડ્યો હતો.

પૈસા ભેંધને સંબંધ ભેંડવો, એવી ભદ્રચંદ્રની ધ્વજા ન હતી. જો કે પ્રથમ તેનો ફેટલોક સમય વિપત્તિમાં ગયો હતો, પણ પાછળથી તેણે યુગ પૈસા મેળવ્યા હતા; આ યુગધને ગંગલો કાંઈ તેના પિતાનો નહોતો, પણ ભાડે રાખેલો હતો. ભાડે રાખવાનું કારણ એ કે, તેને થોડી ઘણી દમની ખીમારી હોવાથી તે હવા બદલ માટે ચવાર નવાર યુગધ આવ્યા કરતો હતો. ભદ્રચંદ્ર મૂળ નિવાસી ક્યાંતો છે, તેની કોઇને ખબર નહોતી, તે પણ લોકોમાં તેનું જ્ઞાન બહુ સાદું હતું. એને ઘેર મોટા મોટા ભગીરદાર સુધાં પણ પોતાની દીકરીઓ આપવાને તૈયાર હતા. એ ઉપરથીજ એની આગર ફેટલી અને કેવી છે, તે પ્રત્યક્ષ જુણાઈ આવતું હતું. શરચંદ્ર કાંઈ અશિક્ષિત ન હતો, મેડિકલ કોલેજમાં તેણે L. M. & S. ની પદવી મેળવેલી હતી, તેમજ દેશી વંધ વિવાહર પણ તેનો પ્રેમ હોવાથી હાલ તેણે ચરક તથા સુશ્રુતાદિના અભ્યાસનો આરંભ કરેલો હતો.

ત્યારે કંઈ કન્યા પસંદ કરવી? એ વિષે તે મોટા વિચારમાં પડી ગયો. ખીલુ જે ગરીબની કન્યા, તેની તરફ તેના મનનું વલણ હતું. પરંતુ ભગીરદાર, પૈસા તથા મોટા સાથે સંગાંધ, વગેરે જાણતોતું. રમરણ થતાં તે પાછો વિભાસણરૂપી દરિયામાં ગોથાં ખાવાં માંડતો.

આ વિભાસણ અને વિચારમાં તેની ફેટલીક વેળા વીતી ગઈ પરંતુ શરચંદ્રને તેનું જ્ઞાન નહોતું. એટલામાં દાદરપરથી કોકનાં પગલાંની ચવાજ સંભળાયો, તે સાંભળીને પિતાજી આવ્યા બાંધી જલ્દી ઉઠીને તેણે દીવાસળી સળંગાવી અને લેમ્પને પ્રકાશિત કર્યો. ભદ્રચંદ્ર ઉપર આવ્યો અને પાથરી યુટીલી ટાંગીને છળ પર પોતાના પુત્ર પાસે આવી બેઠો. સમક્ષ પડેલી એ છળીઓતું ત્યાં સ્વાભાવિક દર્શન થતાં તેણે પુત્રને સવાલ કર્યો કે, “કેમ શરચંદ્ર! શો વિચાર કર્યો?”

“એ પ્રશ્ન સાંભળતાંજ શરચંદ્ર-ગભરાયો. તેણે વડિલ શુરસે ધયા છે કે શું? એમ ધારીને એકવાર ભદ્રચંદ્રના યુગ તરફ જોયું. પરંતુ તેની શંકા નિર્મૂલ નીકળી કોરેણુ કે, તેને શુરસે ધવાનો કોઈ સળંગ નહોતો. ઘણો, સમજીને કુલીન, પુત્ર બાળીને ભદ્રચંદ્રે સવારમાં તે જન્મે પત્રો (કે જેમાં તે જો તરવીર આવેલી હતી તે) તુલ્કાલજ શરચંદ્રને સ્વાધીન કર્યા હતાં, તથા તે જન્મેમાંથી તેને કંઈ કન્યા પસંદ છે, તે જવાબ કહી મૂક્યું હતું. તેનો દહ નિશ્ચય હતો કે, “મારો પુત્ર માત્ર રૂપને ભેંધે શું જોને વિસાંરી મૂકે તેવો નથી.” વળી કન્યાની યુગ સુદા ઉપરથીજ તેના સ્વભાવ અને લક્ષણોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થઈ શકે નહિ, તેથી આપણામાં કન્યાને પ્રત્યક્ષ જ્ઞેવાની રીતિ છે; એ પણ શરચંદ્રને તેણે સારી રીતે સમજાવી મૂક્યું હતું. અને એ જોગમાંથી એકને તે શરચંદ્રે ભેંધ પણ હતી. એ સઘળી જાણતો પરથી “મારો પુત્ર જે પ્રેમદા પસંદ કરશે, તે સારી ભેંધનેજ કરશે” એવો ભદ્રચંદ્રના મનનો પૂર્ણ નિશ્ચય હતો.

શરચંદ્ર આંધાપિ કોઈ પંથુ નિશ્ચયપર આવેલો નહોતો, અને વહિલના પ્રશ્નનું કાંઈક પણ ઉત્તર તો આપવુંજ નોંધ્યો, માટે પોતાપરની જવાબદારી ધકેલી દેવાના હેતુથી તે બોલ્યો. “વિચાર જે આપનો હોય. તેજ પિતા જે કરશે તે પૂર્ણ વિચારનું અને પુત્રના કથંચાણનું કાર્ય કરશે, એવું મારૂ દૃઢ મત છે.”

“હું ભગીરદારની કન્યાને પસંદ કરું છું. “ ભદ્રચંદ્રે કહ્યું “ ગોરા સાથે સંગાઈ, કન્યા રૂપાળી, પૈસા પુષ્કળ, તથા કાયમનો આધાર સધળાં સુખો આપશે અને અસરો, જમાઈનું માન પણ સારું રાખશે.”

“ એ એક તુચ્છ વાતો છે. ” શરચંદ્રે જરા ક નેશમાં કહી. “ દીધું કેટલા દિવસ પહોંચવાનું છે ! ”

“ મારો વિચાર એવો છે કે, હું કહું છું તે ઠીક છે. ” વળી પણ ભદ્રચંદ્ર પોતાનું પૂર્વમત પ્રદર્શિત કરતાં કહ્યું.

“ પણ મને કોઈ સત્યતાથી પૂછશે કે, તને કઈ સ્ત્રી પસંદ છે ? તો હું બેલાશક કહી શકે, આ ગરીબની કન્યા. ” શરચંદ્ર પોતાના મતને દબાવતો પણ સ્વસ્થ ચિત્તે બોલ્યો.

“ તેનાં પિતા કાંઈ વધારે પૈસા આપે, તેવું દેખાતું નથી તેમજ પાછળથી પણ કાંઈ મળવાની આશો નથી. પંથુ તે તેની ઠીકરી છે. ”

શરચંદ્ર આ અતંતા લેહ ભરેલાં શબ્દોનો અર્થ સમગ્રી ન શક્યો. તેણે ભદ્રચંદ્રનાં સુખપ્રતિદષ્ટિ કરી તો, તે એકા એક પડી ગયેલું અને કાશુ થયેલું દેખાયું. પિતાની સુખ સુદ્રા વિષમ થઈ ગઇ અને આંખોમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. આંવી સ્થિતિનું અવલોકન કરીને શરચંદ્ર વિસ્મય થઈ ગયો તેણે કહ્યું, “ પિતાજી ! આ ‘શુ’ ? આપને એકાએક શું થયું ? ”

“ ભદ્રચંદ્રે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યો અને આંખો છુદીને કહ્યું કે, “ પુત્ર ! જેમ મને કાંઈ પથુ થયું નથી, એ પ્રથમથીજ ધાયું હતું કે, આવો એકાદ દિવસ આવશે અને તે આજેજ આવશે. મંથુ ઈચ્છા. મારો વૃત્તાંત તે એક લેહ છે અને તે લેહ રૂપેજ શુભ રહેવો નોંધ્યો, હવેન પથાત તારી સુખ દુઃખ ભાગિની સ્ત્રીને પણ આ વાતો કહીવી એ ચોક્કસ નથી. માત્ર તનેજ એ વાત જાણવી જરૂરની છે અને તેથી હું જે કહું છું તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ, ”

ભદ્રચંદ્રનું આવું આશ્ચર્ય કારક લાપલ્સ સાંભળીને શરચંદ્ર મહાન વિચારમાં પડી ગયો. “ પિતાની પૂર્ણ કૃપા હોવાથી મને મારું લગાડવાનો તો તેમનો હેતુ હોયજ નહિ, એ એટલી બધી શુભ વાતો તેં શી હશે ? ” ઇત્યાદિ મનસ્તરંગ ઉદભવતાં તેને તે શું જાણવાની સ્વાભાવિક આકાંક્ષા થઈ અને તેથી તેણે પોતાની ખુસી પોતાના પિતાની ખુસીની બાજુમાં લીધી અને શાંત થઈને બેઠો. ભદ્રચંદ્ર પોતાના લેહકથનનો નીચે લખેલા પ્રમાણે મારેલ કયો.

પ્રકરણ ૨. ભુ.

ભદ્રચંદ્રનો લેહ.

લેહ, લેહ ને લેહ, આ વિષયે સર્વત્ર છે; સદૈવ દેતો એહ, વળતે સુખ પણ દાખવે.

“ પુત્ર ! આજંથી છત્રીસ વર્ષપર મદ્રાસથી એક વંદાણુ “ આંદામોન ” નામક જેટું જવાને ની દળ્યું; તેમાં બધા કાળાપાણીનાં કેદીજ હતા; એાછા માં એાછા સાંઠ કેદી તો હરોજ બધાં સાંહુસ કરોમાં નિપુણ; કોઇ ચાર તો કોઇ લુટારો અને કોઇ ખુની તો કોઇ વળી તેથી પણ નિદંથ આવી લેગા થયા હતા. પરંતુ એવા મંડળમાં પંથુ એક મનુષ્ય કાંઈક જુદી રીતનો દેખાતો હતો તેના ઉપર જ્યારે કેસ ચાલતો હતો, ત્યારે લોકોમાં એવીજ ચળવળ ચાલી રહી હતી કે, તે સર્વાંચે નિરોધ છે; તેમજ પૂરાવા

ઉપરથી પથ્થુ તે અપરાધી ઠરતો નહોતો. એ સરકારી નોકર હોતો ત્યારે તેના ઉપરી અમલદાર સરકારી કામોની તપાસ કરવા આવ્યો હતો, તપાસ વગેરેનું કામ પૂરું કરી સાહેબની સ્વારી શિકાર કરવા નીકળી, તેની સાથે શિકારી વગેરે માણસોનું ટોળું હતું તેમાં તે કેદી પથ્થુ હતો. એ શિકારના મુખ્ય વિષય એક સિંહ હતો, સિંહ સાહેબને ભેટ તેની સામે ધસારે કર્યો અને તેથી સઘળા શિકારીઓએ સિંહને મારવાના હિતુથી ગોળીઓ છોડી, તેમાંથી કેક દુષ્ટ સિંહને ગદલે સાહેબપરજ ખંડુના ઉપયોગ કર્યો અને તેથી સિંહની સાથે સાહેબ પથ્થુ સ્વર્ગ સિધાવ્યા. સાહેબનું મૃત્યુ ? ને લાગવોજ ભેદ્ય. એટલે પોલીસે કોઈને તો પકડવો ભેદ્યજ પછી તે દેવી હો કે નિર્દોષી, તેની ચિંતા નહિ. આવા ન્યાયથી એ જાણ કેદીનેજ પકડવામાં આવ્યો. થઈ ચુક્યું. ખાડી ના ગંધા તે વખતેજ સાક્ષી બની ગયા અને પોલીસની સમજૂતીથી સઘળા ભેદ્યે તેવીજ સાહેબી આપવા લાગ્યા. પરંતુ સેશન્સમાં કાંઈ તે રંગ ભેદ્યે તેવો સચ્ચાઈપર આવી શક્યો નહિ. અને તેથીજ તેને ફાંસીને ગદલે કાળાપાણીની સજા થઈ.

નિરપરાધી મનુષ્યને અપરાધી ઠરાવ્યાથી તેના સ્વભાવ ફરી જાય છે. જગત ભૂલું છે, લખાડ છે અને આપ મતલબી છે, એવું સહુજ સમજાય છે, તેનિરપૂહ ઉદાસ, નિષ્ક્રુર ઉલ્લસ અને ક્રૂર બની જાય છે. તેથી કેદખાનામાં પથ્થુ એવા મનુષ્યોની આગર સારીહાતી નથી, માટે દારોગો પથ્થુ તેનેજ વધારે પજવે છે. એવા અનેક દુઃખોથી કંટાળીને તે ગમે તે કરવાને તૈયાર થાય છે અને તેને તે પ્રમાણેનો પ્રસંગ પથ્થુ પ્રાપ્ત થયો. એક દિવસે વહાણમાંના કેદીઓએ મળીને ખંડ કરવાના વિચાર કર્યો. વહાણપરના કેપ્ટનના હાથ નીચેના માસ્ટર આપણો સ્વજાતિ ખંડુ હતો. વહાણપરના ગંધા સિપાઈઓને ઠાર મારવા અને વહાણને સિલોનને કિનારે લઈ જવું ને ત્યાં છુટીને પાર થવું, એવો તે સર્વ ખંધવાઓએ અતે નિષ્કૃય કર્યો.

ઉપલો વિચાર તે નિરપરાધી માણસને ગમ્યો નહિ. મૃતની વાત સાંભળીને તેના શરીર ઉપર શાંતિ માંચ ખડા થયા, એક કીડીને પથ્થુ મારવાની વાત જોના મનમાં આવે નહિ, તેનાથી માણસોનાં મૃત્યુ તે કેમ કરી શકાય ? કારણ કે તે બીજાઓ જેવો હુક કર્યો કરનારો નહોતો. તે કેદીઓને એણે ઘણી ચુકિતઓ દેખાડી, પથ્થુ તેઓને તે પસંદ પડી નહિ. અતે એણે એવો વિચાર કર્યો કે, પોતે કંઈ પથ્થુ ઉચ્છ્રાવવામાં ક્યાં વિના સ્વસ્થ અને શાંત થઈ બેસી રહેવું. માસ્ટર અને તેની સ્ત્રીએ તેના સારો આદર સંકાર કર્યો હતો અને માસ્ટરના મનમાં એવું હતું કે, જીવ જીવ તો પથ્થુ એને તો આપણે જાળવવો, કેમકે, તેના આચરણ સારા હતાં. પરંતુ એ વાત તેણે કોઈ પાસે ફેડી નહોતી.

ઠરાવેલો દિવસે રાત્રે કેદીઓએ ખંડ કપ્યું, અને ખંડેગીર સિપાઈઓને સુતેલાજ ઠાર કરી તેઓ માસ્ટર સુતો હતો તે જગાએ આવ્યા. માસ્ટરનું રણ કરવાની તે નિરપરાધી વાટ ભોતોજ હતો. તેણે તેમને માસ્ટરની નજીક ન આવવા વિષે કહ્યું પથ્થુ તેઓએ ગણકાર્યું નહિ. ખંડને પક્ષની ઝડાંપટી શરૂ થઈ, દંગાના ગડબડાટથી માસ્ટર ભગત થયો અને તેણે ઘંટ વગાડતાં જ બીજા સિપાઈઓ હતા, તે જોગ થયા અને કેદીઓને ફરીવાર બેઠીઓ ઠેકી દીધી. માસ્ટરે આ પ્રતાપચંદ્ર નિરપરાધીઓજ આપણા જીવ જાચાવ્યો, એમ બધી લીધું અતે તેથી તેને છોડવવાને ધણીએ પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ સર્વે સિપાઈઓએ એનેજ દંગાનું કારણ બધી એના ઉપરજ વધારે એકસી રાખી.

માસ્ટરના મનમાં એ વાર્તાનું સ્મરણ રહી ગયું. આપણા પ્રાણ જેણે જાચાવ્યા, તે પ્રતાપચંદ્રને તો કારાગૃહમાંથી મુક્ત કરવોજ ભેદ્ય. એવો તેના નિશ્ચય થયો, પોતાના હાથ નીચેના મનુષ્યોની સહાય

તાથી એક દિવસ સઘળા સિપાઈઓને ખુબ દારૂ પા-
ધને જોવાન કર્યા. એક માણસે પ્રતાપચંદ્રને કોટડીમાંથી
ગઢાર કાઢ્યો, મારતરે તેને એક હોડી અને ખાવા
સાડું અને સામગ્રી આપી અને કહ્યું કે “હું જે
વાત કહું છું, તે ધ્યાન આપી સાંભળો. તમને ન-
સાડવાના આ કાર્યમાં મારું અંગ છે, એ વાત જો
ગઢાર આવી તો ખરેખર મને કઠિન શિક્ષા લેવાવ-
વી પડશે. પરંતુ જેણે મારા પ્રાણ બચાવ્યા છે, તેનાં
ભલાં માટે ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગને સહન કરવાને
હું તૈયાર છું. માત્ર તમે પોતાનું નામ અને ધાત્ર
તેટલી મુખાકૃતિ ગણવીને કોઇ સારો ધર્મ કરી ર-
હેજો. જે પ્રભુ કૃપાથી કોઇ દિવસે વળી પણ આપ-
ણો મેલાપ ધાત્ર, તો તમને છોડવાને મેં જે પરિશ્રમ
વેઠ્યો છે, તેના ગણવામાં તમને જોઇને મને સતોષ
ધાત્ર, એવા વર્તનથી વર્તતા રહેજો.”

એ ભાષણ સાંભળી પ્રતાપચંદ્રની આંખોમાંથી
આંસુ ખરી પડ્યાં અને પ્રત્યુત્તરમાં તે જોડ્યો “મને
આભારના ભાર તમે લેનારા ઉદાર સત્પુરુષ! હું
આપના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તીશ. મેં ખુન કર્યું નથી.
મને વિનાયકથી શિક્ષા મળતાં એવું થઈ ગયું હતું
કે, ધર્મ અને સત્યતાને આ સજિમાં કોઇ નણતું ન
નથી. પણ નહિ, આપના સદ્વર્તનથી વિશ્વમાં સર્વ
વસ્તુ સમાન નથી, એ તે જગન્નિયંતા જગદિશ્વરે
મને તાદૃશ્ય કેળાવી દીધું. તે હીનદયાળુ હીનાનાય
પાસથી કરૂંદ્ર જોડીને મારું એજ માગણું છે, કે
આપના કહેવા પ્રમાણેનું આચરણ મારાથી જની
શકે.”

પોતાના એ ઉદગારને પૂરા કરી તેણે કેહીનાં
કપડાં ઉતારીને મારદ્રે આપેલાં બીજાં વસ્ત્રો પહેરી
દીધાં અને હોડીમાં બેસીને થોડીક વાર પછી વઢા-
ણથી વિખુટા પડ્યો.

પ્રકરણ ૩ ભૂં.

ભદ્રચંદ્રનો લેહ. (ચાલુ) સંકટ અને સુખ.

રાત ઉપરથી રાત, પટે નહિ અવનીવિષે,
થાયે શુભ પ્રભાત, રાત વીતતાં તરત જો.

હજી તો પ્રતાપચંદ્રને વઢાણથી દુર થયાને
પૂરી પાંચ દશ પળ પંચ નહી થઇ હોય, એટલામાં
પવન એકાએક તોફાની થયો, તેથી વઢાણ પણ ઠ-
રીયામાં આમથી તેમ ડોલવા લાગ્યું તો પછી હોડીની
તો વાતજ શી? હોડી તો ડુબી ગઇ, પણ સારે ન-
સીજે પ્રતાપચંદ્રને હાથ એક પાટિયું આવી ગયું
અને તેણે તેનો આશ્રય લીધો. તોફાન એક દિવસ
અને એક રાત ચાલ્યું. “હું ક્યાં છું?” એટલું
સમજવાનું બાન પણ પ્રતાપચંદ્રને રહ્યું નહોતું.
એવામાં ભાગ્યેજો ત્યાંથી એક બ્યાપારીનું વઢાણ
પેસાર થયું અને તે ઉપરના માણસેએ એક નિરા-
ધાર જીવને સચુદ્રમાં આવી સ્થિતિમાં જોઈ દયા
આવવાથી વઢાણને થોભાવીને તેને ઉપર જોડી લીધો.

પ્રતાપચંદ્રને બાનમાં લાવતાં ઘણો વખત લા-
ગ્યો, એટલુંજ નહિ પણ તેને માટે ખીજા લોકોને
પણ ઘણી મહેનત વેઠવી પડી. વઢાણમાં મુખાકૃતિ
કોઇ શાહુકાર હતો તેના મનમાં પ્રતાપચંદ્ર વિષે ધ-
ણીજ દયા આવી જવાથી તેણે તેની મન પૂર્વક સેવા
કરી. એ શાહુકારની સેવાથીજ પ્રતાપનો યુનર્જનમ
થયો કહીએ, તો ચાલે. બાનમાં આવ્યા પછી પ્રતાપ
ચંદ્ર પોતાનું ભદ્રચંદ્ર નામ રાખ્યું. તેણે એ નામથી
જ કેટલાક દિવસ તેજ શાહુકારની નોકરીમાં કાંદયા,
પરંતુ ઘણા દિવસ તેને તાબેદારી કરવી પડી નહિ.
તે શાહુકારની એકની એકજ મુશી નહતી અને તેપણ
ઉપવર થયેલી હતી. તે થોડું ચણું વાંધતાં લખતાં
શીખેલી હોવાથી “લગનના કાર્યમાં આપણને સ્વતં-
ત્રતા જોઈએ” એવી તેની ઇચ્છા હતી. શાહુકારના
મનમાં પણ, પોતાની એકજ દીકરી હોવાથી જેને તે

આપવી તેને ઘર જમાઈ કરીને રાખવો, એવો વીચાર ઘોળાયા કસ્તો હતો. ભદ્રચંદ્ર વયમાં તરૂણ. વિદ્યામાં પ્રવીણ, પ્રત્યેક કાર્યમાં ચપળ, ધાર્મિક વૃત્તિનો અને મિલનસાર હોવાથી તેણે શાહુકારની સાથે તેની પુત્રીનું મન પણ પોતાની તરફ આકર્ષી લીધું હતું. વળી તેને ગુજરાતી કવિતાનો ઘણો શોક હતો અને ભદ્રચંદ્રને પણ ગુજરાતી કવિતાનો વિશેષ નાદ હતો. એથી શેઠની દીકરી અને તેનું મન મળતાં વેળા લાગી નહિ, અતે તે શાહુકારે પોતાની પુત્રીનો વિવાહ ભદ્રચંદ્ર સાથે કરી આપ્યો અને તેને ઘર જમાઈ કરી રાખ્યો. એટલુંજ નહિ પણ પોતાના સંઘર્ષો ધરતેદનો માલિક પણ તેનેજ કર્યો.

પુત્રીનો લગ્નોત્સવ જોવા પછી શાહુકાર કાંઈ ઘણા દિવસ છુટ્યો નહિ ભદ્રચંદ્રના પુત્રનું સુખ તે જોઈ ન શક્યો. પરંતુ એ વાત એક રીતે સારીજ છે, કારણ કે, જે સમયે ભદ્રચંદ્રને ઘર પુત્રને પ્રાપ્ત થયો, તે સમયથીજ તેની સ્ત્રીને એક દુષ્ટ રોગે દી અને તે સુશીલા સુદરી અતે તેજ શેઠનો મન યદ પડી. વનિતાના વિચોગથી પ્રતાપચંદ્રને અતે તે ભદ્રચંદ્રને ઘણીજ મનોવેદના થઈ, પરંતુ સઘળું વિચરી જઈ તેણે પોતાનો સર્વકાળ પોતાના કન્યા એક લાડકવાયા પુત્રને વિદ્યા શીખવવામાં ને સન્માર્ગે ચઢાવવામાં વ્યતીત કર્યો.

પ્રકરણ ૪ થું.

લેદલંબન અને સમાપ્તિ,

“સહુ સાડું જેનું છેવટ સાડું”

(શેકસ્પીયર)

એટલું કહી ભદ્રચંદ્ર પૂછ્યું કે, “પુત્રા પ્રતાપચંદ્ર કોણ અને ભદ્રચંદ્ર કોણ? એ હવે તને સમજાયું હશે જે માસ્ટરે આટલા ઉપકારો કરી મારા પ્રાણ આને માડું સ્વાતંત્ર્ય મને પાછાં આપ્યાં તેજ આ તારી મનોહોરિણી પ્રિયોનો પિતા મહિનીકાંત

છે અને તે આજે અત્યંત દરિદ્રાવસ્થામાં આવી પડ્યો છે. આવા સમયમાં તેનો અને મારા અહુનો પરસ્પર સંબંધ થાય, તે કેટલાં બધા આનંદનો પ્રસંગ વાર્ડ? હવે મને કોઈપણ પ્રકારની લીલી રૂઢી નથી. જે અપરંપર માટે મને શિક્ષા થઈ હતી, તેની ખરી હકીકત આપો આપ બહાર આવવાથી સરકારની ખાતરી થઈ ચુકી છે અને સાચો અપરાધી પકડાઈ પણ ચુક્યો છે. પરંતુ હું વહાણમાંથી જે દિવસે ઉતર્યો તેજ દિને થએલા તોફાનમાં ખીલ માણસોની સાથે હું પણ દરિયામાં ડુબી મરણ પામ્યો, એવી બંધાની સમજ છે. નલિનીકાંતને જે દરિદ્રાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ, તે પણ તે દિવસના તોફાનથી તેનો સર્વ સમૃદ્ધિ વહાણની સાથે દરિયામાં ડુબી જવાથીજ તે પોતે એક પાલિયું હાથ આવવાથી એક બેટ ઉપર જીવતો નીકળ્યો અને ત્યાંથી કોઈ સુખંદ્ર તરફ આવતી આગેબોટ ઉપર લીધો અને તેથી તે જીવતો અહીં આવવા પામ્યો. સરકારી વહાણ પરની ખીલ બધા માણસોએ સમુદ્ર મેમાધિ લેવાનું સંભળાય છે.

ઉપર્યુકત સંભાષણ સંપૂર્ણ થતાંજ શરચંદ્ર પણ પોતાનો સત્ય વૃત્તાંત પિતાને (હું) નલિનીકાંતને ગૂઢ રહ્યા હતા, ત્યારે તે કન્યાની ઓળખાણ થઈ હતી વગેરે) કહી સંભળાવ્યો, અને નલિનીકાંતની કન્યાએજ મારા હૃદયમાં ગૂઢ કરેલું છે, એમ જણાવ્યું. કાર્ય સંપૂર્ણ, લગ્નનો નિશ્ચય થઈ ચુક્યો. ભદ્રચંદ્ર તથા નલિનીકાંત જેને રેનેહને પરસ્પર સંબંધથી અચળ રાખવો ઇચ્છતા હતા, તેમની ઇચ્છા દીન દયાળું પરમેશ્વરે પાર પાડી શરચંદ્ર અને સૂર્યપ્રભા લગ્નના પવિત્ર ગ્રંથિથી જન્મ માટે જોડાયાં. વેળાના વ્યતીત થવાની સાથે પતિ પત્નીના પ્રેમની વૃદ્ધિ થતી રહેવાથી તેમના દિવસો આનંદમાં નિર્ગમિત થવા લાગ્યા.

આજકાલ કેટલેક ઠેકાણે અમારાજ નામને મળતું નામ અને અમારી દવાને લગતું નામ રાખી ગેઠેલા હોવાથી લોકો ભુલવામાં પડીજાય છે માટે આથી બહાર કરવાનું કે ૩૦ ઇંચાપોરીઆનું 'સુબુ' અને લાલ્પીતું દવાખાનું, હુદાર ચાલીમાં છે. હમારી બીજી શાખા છેજ નહીં એ ધ્યાનમાં રાખવું. ૪૬ ૪૬ ૪૬

બચ્ચાંએને ખરી તંદરોસ્તી આપનાર.

બાળ અમૃત.

આ દવા ઘણી જાતની દેશી વનસ્પતીઓનો અરક બનાવી સરખતનાં રૂપમાં બનાવેલું છે. એનો ઉપયોગ કરવાથી બાળકોના જુના ને બારીક તાવો અછરજીથી થતા ઝાડા, પેટની કબજીયેત, મરડો, અતીસાર, લોહીનું પડવું, દાંત, આવતાં થતી બીમારીઓ, ઉપલીયું, આંકડીનું દરદ, અતીશય રડવું, ખાંસી, હાંફણ, શરાણી, વિગેરે બચ્ચાંનાં દાંતને ઘણાજ ફાયદો કરે છે. શીશી એકની કીમત રૂપીએ બા અડધો.

બનાવનાર ડાક્ટર ઇંચાપોરીઆ.

ઠેકાણું:—કાલગાદેવી રોડ-હુદારચાલી નવો રસ્તો-મુંબઇ.

સોલ એજન્ટ એમ. એન. પાઠેક-કાલગાદેવી રોડ નંબર ૨૬૦ મુંબઇ. આર. સી. ગાલીવાળા ઠેઠ કચ્છાપીડ-મુરત દારા જુએદલ માદન-નવા આતશબેરામ સામે ધોબીતળાવ-મુંબઇ. સ્વદેશી બનાવેલું દંતમંજન પણ હમારે ત્યાંથી મળશે. કીમત આના ચાર.

SHIVSHANKER G. SHASTRI-HARDWAR. U. P.

શુદ્ધ શિલાજીત

ધાતુપુષ્ટ કરનારી—હીમાલય પર્વતની અજબ અસરકારક દવા

શિલાજીતનો ગરમ અને કડવા ઔષધોમાં સમાવેશ થાય છે તે વૃદ્ધાવસ્થાને દુર કરી ફરી જવાન બનાવે છે. તરૂણને પુરુષાર્થો બનાવે છે. તેવીજ રીતે તે દરેક પ્રકારનો પ્રમેહ, વીના રોગ, અંગની કળતર, હાય પગમાં દુઃખારો વગેરે દરેકો દુર કરે છે. તે લોહીના વીકારો વગેરે નાશ કરે છે. ગદ્ગદ કોઠ, રંગતપીન, દરેક જાતની દાદર, વગેરે તમામ જાતના કોર ઇત્યાદી રોગોનો નાશ કરે છે. મૂળમોંથી નીકળતી ડુર્ગંધ, દોનમાંથી લોહીનું વહનું, કાંતનું નખળા પડીજવું વગેરે દરેક પ્રકારના મોઢાંના દરેકો તે દરેક કરે છે. શરીરનું પીણું પડવું, સ્વાસના દરેકો, ક્ષયરોગ, ઉન્માદ, તમામ લોહીવિકારથી થતા રોગ, કફથી થતાં દરેકો, કરમથી થતા રોગ, ઇત્યાદિ રોગોનો તે નાશ કરે છે. આ મહા ઔષધીની ઉપર પ્રમાણે પ્રશંસા સર્વે આયુર્વેદ જ્ઞાનુદાર જ્ઞાતિઓએ કરી છે. આ દવા પરીશ્રમ કરી અંગે હીમાલય પર્વત ઉપરથી આવી છે. આ મહા ઔષધી રામજાળ છે તે માટે હજારો સરસીકીકેટો અમારી પાસે આવેલા છે.

દરેક મદરથ અને વૈદ્યશાસ્ત્રે અમારી પાસેથી આ દવા મંગાવવી એમ અંગને સૂચવું આશા છે. તમામ માધારણુ વર્ગના લોકોને સુગમ પડે તે માટે દવાના બાવ ભેક હવેલા રાખ્યા છે.

તોલા.	કિમી.	ટપાલ ખરચ.	તોલ.	કિમી.	ટપાલ ખરચ.
૫	૨૧	૦-૫-૦	૪૦	૧૫૫	૦-૧૦-૦
૧૦	૪૧	૦-૫-૦	૮૦	૩૦	૦-૧૨-૦
૨૦	૮	૦-૫-૦			

પાંચ તોલાથી ઓછી દવા મેકલવામાં આવશે નહીં.

મળવાનું કેદાનું :—

શીવશંકર છ. શાસ્ત્રી.

હીમાલય રીષા, દરદાર.

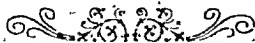

ભારત જીવન

નવેમ્બર તથા ડિસેમ્બર ૧૯૦૯

સ્વ. દયાશંકર વસનજી પુરોહિત

મુદ્રિત ડા. મણ.

અવસ્થાપક-ડાકાસાથ રામચંદ્ર મહેતા.

સને ૧૯૦૪માં મુંબઈમાં ભરેલાં પ્રદર્શનમાં અને કાશી ઉમરાવતીમાં ભરાયલા
પ્રદર્શનમાંથી મળેલા ચિત્રો.
ડૉ. ગૌતમરાવ કેશવ એમની બગાડેલા લોહીને શુદ્ધ કરનારો.

સા સાં પ રિ લા

આ જગતભરે સાસાંપરિલા એવી અનેક દવાઓથી તૈયાર કરેલો છે, કે જે ઓપધા કાષ્ઠપણુ કાષ-
ણથી બગડેલા લોહીને સુધારી વધારે કરેછે. જ્યાં લોહી છે ત્યાં મનુષ્યનું જીવન છે. જ્યાં સુધી તે બગડેલું
હશે ત્યાં સુધી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય એ સ્વભાવી છે. આ શીવાય બીજા મુખ્ય રીતે નીચે દર્શાવેલા
રોગોપર આ સાસાંપરિલા ધ્યેયજ સારો યુક્ત ધરાવે છે. ઉપદ્રવ સરખો બીજાં ભયંકર રોગ કોઈ નથી. આ
રોગનું ઝેર જો શરીરમાં રહે ત્યાં સુધી શરીરમાં બગાડ રહે જોઈતુ જ નહીં પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્ર-
ભામાં પણ તેનો અવરોધ આવે છે. શીવાય બીજા અનેક રોગો જેવા કે પક્ષાત, સ્ત્રીવા, સાંધા ને દાઢકાનો
દુઃખાવો, શરીરના તથા હાથ પગના, તક્ષીઆપર કાળા ગ્રંથા પડવા, સ્પર્શનાન તથા વાસના રક્તિત્વ કમી
થવું, મોઢાના અવાળું તથા જઠરાનો દુઃખાવો ને લાંબ પડવી, જીર્ણ તાપ ને ઝાંઝમી આવવા વગેરે સર્વથા
નાશ પામે છે.

દવા પીવાથી કોઈપણ જાતનો વાસ આવતો નથી. કાષ્ઠપણુ કાળા ખાંધા રસાયનો કાઢી લોહીને
સુધારી ભયંકર દરદે ઉપર આ સાસાંપરિલા જેવું બીજું કાષ્ઠપણુ ઓપધ નથી. તે પચાસ વર્ગે થયાં અનુ-
ભવી સિધ્ધ કરેલું છે. એક બાટલીની કિંમત રૂ. ૧૦ ૧૧ પોરેજ ૫ આના. ઉત્તમ યુક્ત માટે ૪ બાટલી વા-
પરવી. એકદમ લેનારને કાં. રૂ. ૨૦ થા.

વધુ વીગત દવાની બાટલીઓ સાથનાં હેન્ડબીકેટમાં આપી છે.

આ શીવાય અનેક દવાઓ અમારા કારખાનામાં તૈયાર છે, કેટલગ મંગાવો.

વિશેષ સૂચના—કાષ્ઠપણુ દવાઓ એકદમ યુક્તથી કરેછે, તે જ્યાં ત્યાં તેની નકલ રાદ થાય છે.
પરંતુ નામ પ્રમાણે સાધન નહીં, સર્વે નકલી માલથી સાવચેત રહેલો.

આ દવાઓ મુંબઈ, નવસારી, સુરત, અમદાવાદ }
ભરૂચ વીગેરે બધાં દેશાણાના વેપારીઓ પાસે મળેછે. }

સાલેક ગૌતમરાવ કેશવ.

મીડીક્સ પ્રેસીડન્ટ મહારાષ્ટ્ર—મુંબઈ.

માધવ ભુક ડીપો.

ખતરીની વાડી, ગીરગામ. મુંબઈ નાં. ૨

સર્વથા જાતની ઉશ્ચેડ, સંસકીત, ચાકરાની, અને લીંદી ચોપડીઓ મધ્ય ભાવે પુરી પાડવામાં આવશે.
એક વખત કામ પાડી જોવાની અરજ કરવામાં આવે છે. કેટલગ અરજ કરવે મહત્ત મોઢાવામાં આવશે.

સચિન

મરત

વન

जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयासि ॥

रामायण.

મેનેજર અને માલિક

હાદ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા.

ઇ. સ. ૧૯૦૮.

વજર

ઇ. સ. ૧૯૦૮

મુદ્રિત-શ્રી. પ્રણ.

સંવત ૧૯૬૫-૬૬

ઈ. સ ૧૯૦૬ ના લેખકો.

પંચ હૃદય, વસંત, શ્રીયુત ભાઈશંકર કુંભરજી શુક્લ, શ્રીયુત નિર્ભયરામ મૂલજી પુરોહિત, શ્રીયુત વસનજી દયાળજી ગણુત્રાજી, મકરંદ, ચન્દ્ર, દેતાદેવતસ્વામી, વસંતમાધવ, પુરોહિત, તકિલ, Frank, J. Mayer. દિવાના, અરવિન્દ. વિલસુ, માનુભકત, પ્રેમી, દેવદત્ત, શ્રીયુત જોશી, પેતાંબર નરશી, ભટ્ટ. શ્રીયુત. ન. પુ. સધવી. D. M. P. શ્રીયુત કેશવ હર્ષદ ધ્રુવ. શ્રીયુત હરિહર, શ્રીયુત મગનભાઈ ચતુરભાઈ, શ્રીયુત અમૃતલાલ ક. ત્રિવેદી, શ્રીયુત કૃપાશંકર જીણાભાઈ. વેધ. હુ. કુંદર. લલિત, શ્રીયુત ભાઈલાલ જ. ઉપાધ્યાય. શ્રીયુત સચેન્દ્રરાવ ભીમરાવ, એક સંન્યાસી, પ્રેમ મકત, કુંદ. શ્રીયુત જગજીવન ત્રિ. દાવરા. ધનુષીરી. શ્રીયુત દીનાનાથ. સી. વ્યાસ. ખુલખુલ. કમળ, શ્રીયુત કલ્કર ગોધવજી તુલસીદાસ. તારા. પંચભાતજ. શ્રીયુત રતનલાલ ખી. તોલાટ. ખતરોત્તમ. યમૂના વિહારી, રમણિક અ. મહેતા. ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર ગહેતા તંત્રી. વિગેરે.

૧૯૦૬ ના “ ભારત જીવન ” ની વર્ણાનુક્રમિક અનુક્રમણિકા.

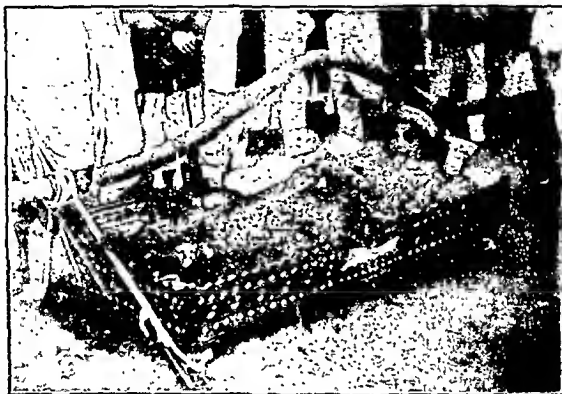
લેખ.

અસ્તોદયનું ચક્ર (કવિતા.)	૨૦૨	ભાણીએ ઇર્ષ્યે (કવિતા.)	૨૦૧
અને કેણુ ? ( )	૨૧૯	દુઃખીને દિલોસો. (કવિતા.)	૧૦૫
અગ્નિભેનો સાહિત્ય પ્રેમ.	૨૨૭	દારકદાસ ધરમસી.	૨૧૮
અક્ષીણના એરનો ઉપાય.	૨૪૩	નોંધ-અર્થો ૩-૪૩-૭૭-૧૦૭-૧૩૬-૧૭૧-૨૦૩-૨૬૬	૨૯૮
એક યોગીનો અમરકાર.	૨૫૫	નવલ પ્રભાત. (કવિતા.)	૭૬
આર્યપ્રતિજ્ઞા. (કવતા)	૨૬૫	નાટ પ્રત્યે વ્યુક્તિ. (કવિતા.)	૨૫૦ ખ.
અભેદાનંદ (વાર્તા.)	૨૭૬	* * ને (કવિતા.)	૨૧૬
આ શો દેરકાર ?	૩૦૫	નવાળ અડીપદ્મીખંડ	૨૭૩
આતરો ઇશક (કવિતા)	૪૧	નિગાહે સમન. (કવિતા.)	૨૬૭
અભિપ્રાય	૮૦-૧૪૪	પ્રાચીન આર્ય રાજ્યપદ્ધતિ.	૩૩-૬૨-૧૦૨.
અરવિંદ ઘોષના પત્રો.	૧૨૫-૧૬૩	પ્રીતિ ગુલાબ, (કવિતા.)	૪૨.
અરવિંદ ઘોષ નિદોષ.	૧૪૨	પ્રેમનિવાન.	૮૪
આત્મ ત્યાગી છોકરો.	૧૪૭	પ્રેમોન્મત.	૧૦૧
India to England	૭૩	પિતૃ ભકત રાજકુમાર	૧૬૪
એક દિન એવા આવશે.	૧૭૦	પ્રેમ દિશા. (વાર્તા)	૧૩૩-૧૬૫
ઈતિહાસનું ચક્રમંદ પાનું.	૧૬૨	પ્રેમી કે પાગલ. (કવિતા.)	૧૮૦
ઈંગ્લેન્ડે હિંદુસ્થાન કેમ ગેળગ્યું ?	૩૨૦	પ્રેમતત્ત.	૨૩૮
કવિ કાલીદાસનો સમય.	૩૧૭	પરમાર્થી વિદ્યાર દોસ્ત.	૨૬૨-૨૮૭
કિમિયો.	૯	પતિપત્નિ સંવાદ.	૨૮૫
ગ્રીક લખક હીરોડોટસ	૩૪૫	પેન્થનની અરજી (વાર્તા.)	૨૮૪-૩૨૧
ગુજરાતી ભાષા અને નેશ	૧૪૫	પ્રાયશ્ચિત.	૩૦૬
ઘાત પ્રતિઘાત (કવિતા)	૨૯૭	પ્રસિદ્ધ પુસ્તકાલયો,	૩૧૬
ચિત્રમાળા સંબંધી નોંધ	૧૧૨		
	૧૧૨ ખ, ૧૭૫, ૨૭૬, ૨૦૭		
જ્યોત્સના.	૧૧૧-૧૧૧		
જ્યોત્સના સુધી માન ત્યાં સુધી પ્રાણ.	૧૬૨		

પ્રેમને બદલે ક્રાંતી, (વાર્તા.)	૩૬૧
ખોળકોટ વિચાર.	૧૧-૪૫-૮૩-૧૧૭
બળવાનુ કારણ—ધર્મનાશ ?	૧૭
બેઝનને શીખામણ	૨૫-૮૧
બુલબુલને આશ્વાસન (કવિતા.)	૫૬
બ્રહ્મ તેજ.	૨૪૧
બળવાનો છૂપો ઇતિહાસ	૨૦૯
ભારતજીવન અને શ્રીયુત વસંત.	૭૫
ભારતભૂમિ (કવિતા.)	૧૩૮
ભારતભૂમિણીથી વિદાય થતી	
લક્ષ્મીને સંબોધન. (કવિતા)	૧૬૬
ભારત માતાને સંબોધન (કવિતા.)	૨૫૦
ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા (કવિતા.)	૧૦૫
માતૃ પૂજા. (કવિતા.)	૧
માતૃ પૂજા વિધાન (કવિતા.)	૨
મધુર સિંહાસન.	૨૩
મોગલ ગાદીશાહ હુમાયુ.	૨૭
મેઝીની અને નારી જાતી.	૫૩-૧૨૧
માતૃ મહિમા.	૮૩
માતૃ મહિમા. (કવિતા)	૧૦૬
માતૃ નમન. (કવિતા)	૧૭૭
મહારી ગરવી એા શુન્નતા. (કવિતા)	૨૩૩
ભદ્રચંદ્રનો લેહ (વાર્તા)	૩૨૩
માયાનો મઠ. (કવિતા.)	૨૭૩
મહુ તાનાં લક્ષણ	૩૦૪
શવચુની લ'કા કઈ?	૧૫૦ ૧૮૧-૨૧૨
રાજ અને સન્યાસી	૧૮૮
રાજ્યવ્યસ્થામાં વ્યાપારનીતિ	૨૦૪
રોહિલા કુમારી	૨૭૦
રામાયણનો સમય,	૨૮૦-૩૧૨
રાજા સર ટી. માધવરાય.	૨૯૬
વીર રંગુલસ.	૫૭
વિવિધ વિનોદ	૮૦
વિજય વિજય ભરત ભુમિનો. (કવિતા)	૧૭૦

વિકૃતિ (કવિતા.)	૧૭૦
વિજયની કરામત	૩૦૩
રુક્તિ ગીત. (કવિતા.)	૨
સ્વેનની સ્વતંત્રતા. ૩૧-૫૬-૮૬-૧૧૩-૧૫૩-૧૮૫	૨૧૪-૨૫૭
સંન્યાસિની. (ચાલુ નવલ કથા.)	૩૭-૬૬-૮૭
	૧૬૭-૨૨૬
સાવિત્ર સાધના.	૪૨
સ્વદેશ અને સ્વદેશી (કવિતા)	૪૨
સ્વદેશી કે વિદેશી?	૬૫-૧૦૩
સ્વદેશીનો સિતારો. (કવિતા.)	૮૮
સુગંધી ઘાસ.	૧૨૮
સ્વર્ગીય લીલા (કવિતા)	૧૩૭
સતી સાંભાગ્યવતી રમાબાઈ.	૧૫૭-૧૮૭-૨૧૨
સ્વદેશી મત્ર. (કવિતા)	૧૭૮
ગામલતા.	૧૬૩-૨૨૨-૨૬૦
સોડાબોટરના શોખીનો માટે.	૨૦૮
સ્વદેશી અને સ્વદેશલકત.	૨૦૬
સક્ષિત સમાલોચના.	૨૫૧
સ્વદેશીની કૃતેહ.	૨૫૩
સ્વામલદાસજી	૩૧૫
સાધક અને સાધના.	૩૫૨
સ્વ રાજેશ્વર દત્ત.	૩૫૩
સોમનાથ અને મહામૂદ.	૩૫૮
શેરડીની જેતી	૧૬
ચાતિ સુધારણ (કવિતા)	૨૦૩
શાહજહાનો રાજ્યનાશ.	૨૨૪
હંકયોગ (કવિતા.)	૭૩
હૃદયની ચેતન્ય મૂર્તિ (કવિતા..)	૭૪
હમારી મઠેયા. (કવિતા.)	૭૪
હાફેજ	૧૭૩-૨૧૭
હિન્દીગસનાં વ્યંગ ચિત્રો.	૧૬૦-૧૨૦
હિન્દુસ્થાનનો રાજકારભાર.	૩૪૮
ક્ષમાની મૂર્તિ લાઈ મધુ.	૨૧૧-૨૪૬

કર્તવ્યથી અમર થયેલો શ્રીયુત રમેશચંદ્ર દત્ત.
(અવસાન પછી અંત્યેષ્ઠી ક્રિયા કરવા લાઇ બળી વખતની છબી.)

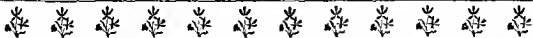

જન્મ ઈ. સ. ૧૮૪૮

મૃત્યુ. ઈ. સ. ૧૯૦૯

જન્મ પવિત્ર ચરિત્ર હતી, યુગ માત્રે મદી પરમાર્યનો,
દેશ તબી દિલ્લસ મદી, બળીરાન દોષા નિમ સ્વાર્યનો,
નર લેશ ખમાય વિષાદ હરે, સિર ફૂળ સમા અમ સાર્યનો,
અત્ત મનાં હયુ સાય અગ્રામી, અરત થયો સદી ભારતનો.

ચુલચુલ.

ભા. ર. ત. ૫ ૫ ૫ ૫ ૫ ૫ ૭ વૃ ન.

॥ જનની જન્મ ભૂમિશ્ચ સ્વર્ગાદપિ ગરીયસી ॥

પુ. ૬.

નવેમ્બર—ડીસેમ્બર ૧૯૦૯

અંક ૧૧-૧૨.

મુતનર્વર્ષામિનંદન

❧

દી'વાળી.

રોતા અમ્મ વિના સહુ લાઘને આહી આનદ,
સાલમુખારક સાલમુખારક રચતા કવિજન છદ

સાલ ફોને મુખારક ?

સાલ કેને મુખારક

ગદી ગદી ચોટે ચોટે સહુ ટોળે મળીને બાળ,
પૈસા પાછળ આગ મૂકે તે સમજાયે શુ હાલ-

ફૂટયા જ્ય તણા કડાકા ?

ના- તૂટયા ઘર તણા કડાકા.

દીપકપાત્ર નહી પોતાનું, ના પોતાનું તેલ,
તેમા વાદ નહી' પોતાની, છતા હરયા બેલ-

ઠહો આવી દીવાળી,

ઠહો શાની દીવાળી ?

દી'વાળ્યો કે દી' વણસાળ્યો સમજાયે નવ દેશ,
લક્ષ્મીપૂજન લક્ષ્મી લેવા કે દેવા પરદેશ ?

કેશે છો આવાહન ત્વા-

વિસર્જન લક્ષ્મીનુ આ ?

મ પ્રચાર કરે છે વિગ્રો, ખૂબ કયો છે કાઠ,
વહી બદલી પણ વહીવટ તો એ થાતા સોના સાઠ

ચોપડા બદલાયા ન્યા,

ચોપડીના વાધા ત્યા

આનદ કે અવસાદ તણા દિન અતર નવ સમજાય,
સમજે કે નવ સમજે તોયે "બાવો નાચે ન્યાંયન

બોધને બોડડી નાચે"

દીવાનો પણ ત્યમ રાચે

દીવાળી.

નોંધ ચર્ચા.

ગત્ની બનીશીએ ચરેલો અક્ષીપોરના યોગ્ય
કેસનો છેવટનો નિકાલ કમકાતાની હાથકાટમાં
થઈ ગયો છે. કમકાતામાં ઉભી થયેલી યોગ્ય મંદિરોને કમકા-
તાની ચતુર પોલીસે શોધી કઢાડી હતી. અને તેમાં સામેલ થ-
યેલા કેટલાકે જુવાનીઓ સાથે સમર્થ વિદ્વાન, શ્રીષ્ટ અર-
વિંદ ધાપ મહારાષ્ટ્રને પણ લોકોની બેડીઓથી જડી,
કેદખાનાની અંધારી કોઠડીમાં પૂરી દીધા હતા. અરવિંદ
બાણે પોતાની જોલ મહેસુલો દેવાલ લખે છે તેમાં
તેઓએ જણાવ્યું છે કે જો જેઓમાં અમને ખાતર પિત્ત
જે મળતું હતું તથા રહેવાની જે ગોઠવણ હતી તે ઉપ-
રથી એણે અભિપ્રાય ધાપ છે કે જો જેઓમાં અમને
માટે તો સાક્ષાત નફામાં હતું. કોઠડીમાં ચૂંટે સાખીત થયા
વગરજ અમે તો જો સરકારના ચૂંટેગાર થઈ સખત
શિક્ષા ભોગવતા હોઈએ એવું સાખીત થતું હતું. ખાતરમાં
માથાના વાળ અને કાંકશ પણ આવી જાય. રસોઈમાં
રસાદનું તો પુછ્યું જ થુ. નહાવાની, સુવાની, સગવડ તો
ખાસ જો અમારા ઉપર દયા રાખીનેજ કરી રાખેલી.
રહેવાની, સુવાની એરડોમાંજ ખાસ જોજરની સગવડ.
એટલે વેગલે જવાની તંત્રી એટલી. એક તરફ જોજર!
બીજી તરફ જોજર જાન. અપરાધ નહિ કરેલા ચૂંટેઓને
પણ એ કુટ યોગ્ય કેસ અપરાધી જેટલી વિપત્તિઓ
ભોગવાવી. કેસનો નિકાલ પણ એક વરસે એટલે ત્રણસો
સાઠ દહાસ પડી. વિના અપરાધીને એક વરસની જોલ
જતા. એ પણ એક જાતની કસોટી થઈ. જેઓમાં પણ
દેવા સખદુખ મળે છે તેનો અનુભવ થયો. પણ એજ
અનુભવી સ્થિતિમાં લંગવડ દર્શન થયાં. ચિત્તને સંયમ
થયો. ત્રિતિઓ સંક્રાંતિ અને મનનો-નિમજ્જ થયો. ”

અરવિંદ બાણે આ કહેવું વાંચ્યા પછી એટલું
તો સમજ્યું કે મનુષ્યના ચિત્તને વરા રાખવા અને ત્રિ-
તિઓ સંક્રાંતિ માટે એકાંત વાસની જરૂર છે, જે શ્રીમતો

બાણે પોને રહેલ સપાટા કહે છે અને અનેક તરફનાં પાપા-
અરણ્ય કહે છે તેમને માટે પરમાત્મા આવી ગોઠવણ કરે
તોજ હિંદુસ્થાનનું કમ્યાણ થાય. તોજ તેને પોતાની
અને પારદાની ખરી સ્થિતિનું જાન થાય. અરવિંદબાણે
માટે જોણે ઇશ્વરજ પરિક્ષા કરી અને દર્શન આપ્યાં
હોય તેમ જણાય છે. જે શ્રીમતોને પારદાનું કુખ જણા-
તું નથી તેમને માટે કુખનો અનુભવ લેવાયવો એજ
જરૂર છે. જેઓની છબડી અનેક સ્વાદીષ્ટ વસ્તુઓ
આખવાને લપલપ કરે છે, જેઓ મરાઠી તંત્રાઓમાં
પડ્યા રહી શરીરને પાડા જેવું વધારવાને ઇચ્છે છે અને
જેઓ એક પાણીનો લોટો પણ નોકર પાસે મંગાવી પીએ
છે તેમણે દોઢર પરિશ્રમ લેવાને મન અને ઇન્દ્રિયોનો
સંયમ કરવો જોઈએ. સંયમ એ એક જાતનું યત્ન અને
તપ છે. યત્ન અને તપ કરવાથીજ મનુષ્ય માનને સુખ-
મળે છે. શ્રીમતે શેરીઓમાં હિંદુસ્થાનના કુલર્ન ઉપા-
ગની પડતી સ્થિતિનો અને તેથી જો મરતો કંગાલ મનુ-
ષ્યની કુખી સ્થિતિનો ખ્યાલ આવતો નથી. પણ તેઓ
એક વખત કુખી સ્થિતિમાં રહે અને અનુભવ ધાપ તોજ
તેમને ખરી ખ્યાલ આવે અને ત્યારેજ આ દેશના કુખી-
ઓના રક્ષણને માટે પોતાના અદ્યત્ન ધનનો સંયમ સારે
કામે લગાડે.

અક્ષીપોર યોગ્ય કેસની અપીલનો નિકાલ થઈ ગયો છે
અરવિંદ બાણે પહેલીજ વખતે સેસન્સ કોર્ટમાંથીજ
નિર્દોશ કરી પદેમાંજ છૂટ્યા છે. તેમના બાઈ બારિન્ડ
અને ઉત્સાસકરને સેસન્સ કોર્ટે નીચે પ્રમાણે શિક્ષા કરી
હતી. અને હાથકાટની અપીલમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર થયો
છે. ફોર્મીની શિક્ષા:—

બારિન્ડ કુમાર ઘોસ
ઉત્સાસકર દત.
હાથકાટ આ જાનેને જીવન પર્યંત દેશ-નિકાલની શિક્ષા
કરી છે.
જીવન પર્યંત દેશ નિકાલ:—
ઉપેન્દ્ર બ-રોપાધ્યાય

હેમચંદ્રદાસ
હાઇકોર્ટે સેસન્સકોર્ટની શિક્ષા બદલ રાખી છે.
જીવન પર્યંત દેશ નિકાલ —
બિભૂતિ બુધણુ સન્કાર
રૂપિ કેરા કાગિલામ
છન્દુ બુધણુરાય.
‘હાઇકોર્ટે દશ વર્ષ દેશ નિકાલની શિક્ષા કરી છે
જીવન પર્યંત દેશ નિકાલ,
સુધીર કુમાર સરકાર
અવિનાશચંદ્ર ભટ્ટાચાર્ય
હાઇકોર્ટે સાત વર્ષ દેશ નિકાલની શિક્ષા કરી છે.
સાતવર્ષ દેશ નિકાલ —
પ્રેસચંદ્ર માર્લિક.
હાઇકોર્ટે સાત વર્ષ દેશ નિકાલની શિક્ષા કરી છે.
દશ વર્ષ દેશ નિકાલ —
શિશિર કુમાર યોય.
નિશાપદરાય
‘હાઇકોર્ટે પાંચ વર્ષ દેશ નિકાલની શિક્ષા કરી છે
જીવન પર્યંત દેશ નિકાલ —
રોનિન્દ્ર કુમાર ઇસુ
છન્દનાથ નદી
વીરન્દ્રસેન
સાત વર્ષ દેશ નિકાલ —
સુરીય કુમાર મેન
એક વરસની કેદ —

કૃષ્ણ જીવન સાન્નાય.
ઉપલા પાંચે જાણના ચુકાદામાં હાઇકોર્ટના જડજેમા
મલદેર હોવાથી ફરીથી કેસ સાંભળવાનું ફરિયાદ છે.
સાતવર્ષ દેશ નિકાલ —
બાળકૃષ્ણ કાનાઇ.
અશોકચંદ્ર નદી
પહેલા આરોપીને છોડી દેવામાં આવ્યો છે અને
બીજો કેસ ચાલતાજ મરણ પામ્યો છે. બીજા આરોપીના
વેરિસ્ટરે હાઇકોર્ટના જડજેને અપીલ ચાલતી વખતેજ
કથુ હવે કે ને આરોપી જીવતો રહ્યો હોતતો છુટી જત !

ફેસલો થઇ ગયો ! મેસન્સ જડજે પોતાની કુખિ
અનુસાર કાયદાને અનુસરીને ચુકાદો આપ્યો ! બેશક તેમણે
કરેલી શિક્ષા પ્રજાને બારે લાગતી હતી. બારિન્દ્ર અને
ઉત્વાસકર દત્તને ફારીની શિક્ષા દયાની લાગણી વગરની
જણાતી હતી ! તે શિક્ષાથી પ્રજાને પણ કષ્ટ અમતોપ હતો
પરંતુ હાઇકોર્ટના વિષ્ જરૂરીસ જોના સર વોરેન્સ જેન્કીન્સ
કે જેઓએ સુબંધની હાઇકોર્ટમાં પણ પોતાની બાહોશી
અને કાર્ય દક્ષતા માટે નામના મેળવી હતી તથા જેઓએ
કાયદાનું ઉચ્ચ જ્ઞાન જગત પ્રસિદ્ધ હવે તેઓએ તથા તેમના
જોડીયા જડજે જોના. મી. કાર્નડેરે બહુ વિચાર કરીને,
કાયદાની દલમોને વિચાર પુરક તપાસી તપાસીને, ફેસલો
આપ્યો છે ! દયા જોજ પ્રત્યેક ધર્મનું મૂળ છે ! બંધકર
અપરાધમાં ફગેલા, મૂર્ખતા ભરેલાં કામ કરનાર વામના-
આર્યો તરફ હાઇકોર્ટના વિચારશીલ જડજેએ જે કાળા
પાણીની શિક્ષા કરી છે તે તરફ હવે પ્રજાને સતોપ
ફેલાયો છે સતોપલાવાનું મૂખ્ય કારણ અપરાધી પ્રત્યેની દયા
અને અપીલ સાંભળી વખતે મરદારી વધીલના કહેવા
તરફ ‘બીયાના ચાંદે ચાદ’ નહિ’ ગણતા સ્વતંત્ર રીતે
ચલાયેલી તપાસ, અપરાધીઓ ઉપર મુક્કાથી ૧૨૧ મી
અને ૧૨૧ એ કલમ પ્રમાણે કામ ચાલેલું હોવા છતા
૧૨૧ મી કલમ પ્રમાણે ચાલેલું કામ ગેરવાજબી દશવી
માત્ર ૧૨૧ મી એ કલમ પ્રમાણે અપરાધી દશવી શિક્ષા
કરી છે ! અજ્ઞાન અને મૂર્ખ અપરાધીઓને થયેલી
શિક્ષા બાણી બીજા એવા કામ કરનાર જીવાતીઆઓને
શિખામણ મળશે

દક્ષિણ આફ્રિકામાં લાયકર યુધ્ધ થયા પછી બ્રિટિશ
ગવર્નમેન્ટે તેને છૂટી લીધું છે, પણ એ છૂટ થયા પછી
યોક્ષાજ વખતમાં તેઓને સ્વરાજ્ય પણ મળી ગયું છે !
હિંદુસ્થાનની જે તાયેદાર અને રાજ લકત પ્રજા વચ્ચે
થયા કાવાવાવા કરીને માર્ગ છે તે જોયરોને સહજમાં મળી
ગયું છે એટલે હવે તેઓ ત્યાં રહેતી હિંદી પ્રજાને અનેક
રીતે કનડા લાગ્યા છે. રસ્તામાં ચલાય નહિ, યુદ્ધપાથ ઉપર
ચાલવું જોઈએ ! દામમાં ગોરી ચામડી જોડે બેસાય નહિ !

દેડ બંગીની પંકે વેગળા બેસવું નોંધ્યે ! ડાટોં કે રાજસ-
ભાઓમાં કંઈ અધિકાર નહિ ! ગોરા લેકોના લતામાં
રહેવાય નહિ ! અનેક જાનના કરો આપવા નોંધ્યે !
તેમનું રહેવાયું 'લુદુ' ! તેમનું રમણાન પણ લુદુ ! અને
તેમને વેપાર કરવાને પણ સખત કાયદા ! બ્રિટિશ ગર્વ-
મેંટના સ્વાસ્થ્યવળા દેશમાં દિલ્હીવાનેને આટલી બધી
વિદગ્ધાઓ બીજા કોઈ પણ દેશમાં પડતી નથી ! ખુદ
લંડનમાં પણ આવી જાતની વિદગ્ધા અને આટલું બધું
અપમાન સડન કરવું પડતું નથી !

છતાં બ્રિટિશના હમ નીચેનાં રાજ્યને આપ્યો બીજા
અડકાર અને તિરસ્કાર કરવાની દિશ્મત થઈ છે એ તેમનું
નખાનું સનિધ્યજ જતાથી આપે છે ! જે સમયે તેમના
દેશની જંગલી પ્રજા અર્ધ નગ્ન દેશમાં જંગલમાં રજા
ગાદિ ખાતી હતી અને ઝાડની ધામના ધુણાં પહેરતી
તી તે વખતે શુરા અને વીર દિલ્હીવાનેએ તેમના ઉપર
ટકી દયા અને ઉપકારો કર્યા છે તેનું રમણું કરવું
તેણે ! આફ્રિકા જેટલે વેગળે જઈ જંગલી દેશને
લગ્ય દેશો પેઠે વસાવી આપવામાં દિલ્હીવાનેએ જે સાહસ
પુર્યું છે તે હકમાં યેવું નોંધ્યે ! અને બ્રિટિશ ગવનમેંટ-
ના જે દેશ છતાયું મન થયું તેનું કાણુ પણ દિલ્હીવાને
એ તે દેશના વેપારને પ્રકાશમાં લાવી મકરો છે તે વાત
ખ્યાનમાં લેવાની નોંધ્યે ! ઉપરાંત બોપર ગુપ્ત વખતે દિલ્હી
ની રાજબજાર કબજે કરેલી મદદ લક્ષમાં રાખતો નોંધ્યે
પરંતુ હવે તે સઘળાપર પાણી ફરી વર્ષ્યું છે ! નથી
બોપરો દાદ આપતા કે નથી પાસવેન્ટ દાને
સાંભળતી ! આફ્રિકા જેટલે વેગળે રહેતા દિલ્હીવાનેને તો
માત્ર હાથેનોજ આધાર થઈ પડ્યો છે !

દ્રાવિડવાસ એ પણ આફ્રિકાનો એક ભાગ છે.
ત્યાંની દિલ્હી પ્રજાને માટે તો સખતમાં સખત કાયદા
થવા છે ! દિલ્હીવાને રાજ રાજાવના દોષાથી બીજા
દેશમાં દેરા (Taxes) સગે દ્રાવિડમાં આંગળેની છાપ લેવાને
નવો કાયદો બિરખે ! જોકે દિલ્હીવાને મદિકોના બીજ કોણી
જેવા મોર, કે કુદાયા દોષ નેમ પડતા માણુશીએ અંગેશાની

છાપ આપવી નોંધ્યે ! તેમજ અસુક મુદત મુંઝી ત્યાં
રહેવાની પાસ લેવી નોંધ્યે ! આ નવો કાયદો તે કાયદો
નહિ પણ લીલો પ્રવર્તના હૃદયમાં આગ સળગાવનાર અગ્નિ
કુંડ હોય તેવો થઈ પડ્યો ! દેશના કત ગાંધી જેવા ત્યાંના
દેશમાં આગેવાનોના નાણુવામાં આવતાંજ તેઓએ એ
જુલમી કહો કે ખૂની કહો, તે કાયદાને તાણે નહિ થવાની
મુજેશ ઉપાડી ! અનેક દિલ્હી દેશમકતોએ પોતાના નિરા
અને ચરનનું પાણી દેખાડી આપ્યું ! તેઓએ પોતાનાજ
નહિ પણ પોતાની દિલ્હી માતાના નામને ખાતર તપા
તાની દિલ્હી માતાના નાકને કપાળું અટકારતા ખાતર
સાંતતા પૂર્વક—ખત પૂર્વક લંડન અલાવવા માંડી !
ખૂની કાયદાનો અમલ કરનાર પરદેશી અમલદારો રહ્યે
ધેવંતા પૂર્વક લડતા લાગ્યા ! ખૂની અપમાન કારક—કાયદાને
તાણે નહિ થવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તે કાયદાનો અમલ
કરીને—બહામાં માતા, પિતા, - મૂર અને બંદાની પલિ
કામગાંધીએ—છાડી છાડીને નજાખાનાનાં કુખો—મુખ
પૂર્વક ઉઠાવવા લાગ્યા !

આવો મામલો દલુ મુંઝી ચાલી રહ્યો છે. વીર
પુરોએ દિલ્હી માતાને ઘોડું અપમાન સડન કરવા કરતાં
મેવાડના સિસોદીયા રાજપૂતો પેઠે ફસરીયાં કરવા માંગ્યાં છે !
દિલ્હી માતાની કબજે વિધાવવા માંડી છે અને જે દિલ્હી
માતાના અન્ન જગથી તેઓ ઉઠ્યા છે તેનું સાર્થક
કરવા લાગ્યા છે ! વીર પૂરો ! ધન્ય છે તમને ! મંડુ
એક વખત છે ! અને તે સાર્થકમાં ત્યાં મરણુ આવશે !
હાથે કાઢ્યું મરણુ નથી કર્યું નથી ! કાઢ્યું જગમાં
થાય છે. કાઢ પર્વતનો તલેડીમાં મરી જાય છે ! રોડા
રોડા બાદશાહો પણ કાગળ અને ગીધ ફેલી ખાવ તેવી
જગ્યામાં મરણુ પામે છે તો પડી આપને સમજે
માણુસ છીએ ! દિલ્હી માતાના વીર પૂરો ! તમે દિલ્હી દો કે
ચુસલમલ, પાસરી દો કે વાડુડી ! પણ જેઓ દિલ્હી માતાનાં
સન્તાન કહેવાતા હો તેમણે એ બહની સગલ, પર્મની
સગલ, અને અદેખાઓની આંખમાં મીઠું છાંંવા જેવી
સગલમાં જાડ્યોની પેઠે લેવા પુરુજ નોંધ્યે ! દેશમાન
ગાંધી જેવા મહા પુરોને મદદ કરવીજ નોંધ્યે. અને
તેમની 'સંપાદકની' ગણનામાં વિગત મળે પેરેલીજ

નોંધ્યો ! જે તમે સત્યાગ્રહી થશો. જે તમે દુઃખને સુખ માની લેશો, જે લદ્દમે એવના દુઃખને બદલે એનેકના સુખનો વીચાર કરી શકશો તો તમને બર્નિષ્યનાં વાદળાં ચોમા પછી સુખના ચિહ્નને જણાશે ! લદ્દમને જય જયકાર થશે !

આ વરસની રજામાં કેન્દ્રીય અમલત ભાગનાર્થીની ગ. ધીરા દેવી લાહોરમાં પધાર્યાં છે. સાંના દેગલકતોએ એ દેવીનું આવહન કર્યું છે ! હરનીરાનવાય જેના મહાન દેશબક્તોએ ઉમંગ પુર્વક, પુર્વતા પુર્વક એ જામે સાગોપાંગ પાર ઉતાર્યું છે બપનાં અનેક તરંગોમાંથી પછી રાષ્ટ્રીયમાતાનું વદાણુ મહી સનામત પાર ઉતાર્યું છે ! આ વખતે જાન. ફીરિજશાહ મેંતાંએ પ્રમુખપદ ગ્રિધકાર્યું હતું. પણ છેક છેલ્લી ધરીએ, તે નામદારે કેન્દ્રીયદેવીના વદાણુને ભય કરખક સાથે અધઘાવાનું, સાદસ કર્યું હતું ! સર ફીરિજશાહના રાજનામાંએ હિંદુસ્થાનની પ્રજામાં મજબૂત સરાય પેસાડી દીધેા હતો ! સર ફીરિજશાહ જેના રાષ્ટ્રીયમાતાના મહાન ઉપાસકે તે માતાની મવાના તિરકદાર કર્યો ત્યારે ચારે દિશામાં હાહાકાર થઈ ગયો હતો ! પરંતુ તે મહાદેવી છે ! તે સગરાચાર વ્યાપક છે ! તેને અનેક ઉપાસકો છે ! તેને માટે લકતોની કયાં જોડ છે ! સર ફીરિજશાહના રાજનામાંથી જાન. મી. મદનમોહન માલવીયા તૈયાર થઈ ગયા ! તેઓ પણ પહેલાંથીજ રાષ્ટ્રીય દેવીની ઉપાસના કરતા આવ્યા છે ! આ વરસે તેઓએ મતાના મુખ્ય પૂજારી થવાનું અવગ્રહ માન મેળવ્યું છે ! બાબુ સરેન્દ્રનાથ જેવા અનેક મહાપુરુષોએ લાહોર જઈ રાત્રી નદીના પવિત્ર કિનારા ઉપર દેવીનું આવાહન કરી આખા હિંદુસ્થાનને સુખી કરવા જેના જયમંત્રોને ઉચ્ચાર કર્યો છે ! આ અનેક સાધકો ભેગા થયા હતા અને તેઓએ જ મંત્રોચ્ચાર કર્યો છે તેના રજકણો સમસ્ત હિંદુસ્થાનના દેશબક્તોના હૃદયમાં પ્રવેશ કરી ગયાં છે ! આજે એવા એક પછે માણસ નહિ હશે કે તે હિંદુસ્થાનને પોતાના દેશ કહેતાં ચીખે નહિ, હોય ! તે મહાન દેશબક્તોની ભક્તિ, સ્મૃતિ, ઉપાસના, અને દર્મથી પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં નંતું બેળે, નંતું તેજ આવી રહ્યું છે ! પરમાત્માકેને અમારી દેવી

પ્રસન્ન થાય તથા લકતોનું માગ્યું બિરદ આપે ! એજ યાચના છે ! બદમાતરમ !

નામદાર વાલસરાયે નવેમ્બરમાં હિંદુસ્તાનમાં પશ્ચિમ તરફ પ્રયાસ કર્યો હતો જ્યાં જ્યાં દેશી ગાળોમાંથી પ્રતાં કરતા ગુજરાતના પાટનગર અને રાજનગર અમદાવાદને પણ પવિત્ર કર્યું હતું. નામદાર વાલસરાયે લોડ મિટા એ અમારા ગજગજેશ્વર સંતમ એડવર્ડના હિંદુસ્થાનના પ્રતિનિધિ છે એટલે આ દેશની પ્રજા જેમ રાગને પોતાનો કર્તા હતો, વિધાતા-ધર્મ-સમજે છે તેમજ નામદાર વાલસરાયને પણ તેમ સમજ ધધરી માન આપે છે ! હિંદુસ્થન દેશ સાવિક પ્રકૃતિનો છે. એ દેશ હમેશાં હધરી કાયદાને માન આપે છે ! રાગનું અનિદ કરવું એ પોતાનુજ અનિદ કરવા જેવું છે એમ પણ જાણે છે. તેથીજ હિંદુસ્થાનની અને ગુજરાતની પ્રજાએ તે નામદારને અંતઃકરણ પૂર્વક માન આપ્યું છે, અને હણુ આપે છે, તેમ છતાં પણ અમદાવાદમાં કોઇ દુષ્ટ માણસે તે નામદારની ગાડી ઉપર જોમ દેકરો હતો, પરંતુ ધધરી કૃપાથી તેજાને કાંઈ હજી ન આવતાં, બિચારે, એક ટેડોને હાથ જખમી થયો છે. આ દેશમાં જોમ જેવી જીવંતજી વસ્તુનો જન્મ થયા પછી અને પોણાક દુષ્ટોના પાપથી અનેક પુણ્યના માણસોને વિના કાગળે ત્રાસ ભેગવવો પડે છે ! જેઓ અહિંસાને માને છે તેઓ બિચારા જોમના નામથીજ ગભરાય છે. અને તેથી થતા પ્રાણનાશથી અધિક ત્રાસ ભેગવે છે. એની દુષ્ટ વસ્તુઓને હિંદુસ્થાનમાંથી હમેશાને માટે નિર્મૂળ કરવી જોઈએ. એટલુંજ નહિ પણ તેની બચકર વાનુ વાપરનારાને પણ નિર્મૂળ કરવા જોઈએ. અમારા જાણુવામાં આવ્યું છે કે અમદાવાદના જોમ પ્રકરણમાં સામેલ રહેનારા પાપીઓનો પતો આપનારાને સરનાર તરફથી પોંચ હમરે શ નું ધનામ મળનાર છે, પંતું અમારી ભલામણ છેક સરકાર બિરદના એવાં કામો માટે ધનામની ફરકાર નહિ મળતાં એક સાવવાદી પ્રજા તરીકે આપણે મદદ કરવી જોઈએ. અને પાપીઓને તેમના પાપનું ફળ મળે તેવા પ્રયત્ન કરવાજ જોઈએ !

અમદાવાદના બોમ્બે મકરણને હવે લાગ્યા વખત થયો નથી એટલામાંજ નારાકના લોકપ્રીય, વિદ્વાન અને વિદ્યાવિજ્ઞાસી કલેક્ટર મી. જેકસનનું કાષ્ઠ બદમાસે ખૂન કર્યું છે ! મી. જેકસન એક અંગ્રેજ સીવીલીયન હતા : પરંતુ તેઓને સંસ્કૃત વિદ્યા ઉપર બહુ પ્રીતિ હતી ! સંસ્કૃત ભાષાના બુના અને નવાં પુસ્તકો જોઈ તેઓ બહુ પ્રસન્ન થતા અને તેવાં પુસ્તકોની શોધ યોગ્ય કરતા ! તેઓએ કેટલાક સંસ્કૃત ભાષાના વિદ્વાનો પાસે સંસ્કૃત ભાષાનાં પુસ્તકો લખાયાં હતાં તેમજ એ ત્રણ સાધારણ રિયતિના દક્ષિણી વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને દર મહિને રૂપ-૩૦ રૂપિયા પણ મોકલી આપતા હતા. એક ગરિબ પણ વિદ્વાન બ્રાહ્મણને ત્યાં લખેલ પ્રસંગે આવતાં તેમાં સારી મદદ કરી હતી ! તેઓ આકાશ સ્વભાવના નહિ પણ શાંત અને હરેલ હતા. પ્રજામાં પ્રીય થઈ પડ્યા હતા. કહેવામાં આવે છે કે તેઓએ સાવરકર નામના કાષ્ઠ દક્ષિણી બ્રાહ્મણને ગૌરવ યનાવવાની તથા ૧૮૫૭ ના બળવાનું પુસ્તક બહાર પાડવાની યોજના મારે દેશનિકામની શિશા કરી હતી. સરકારી નોકરીને પોતાના યોધાની દુરજ બળતરવી નોંધ્યો, તેમ કરતી વખતે ન્યાયની સાથે વિચારપૂર્વક કથાને પણ સાથે રાખવી નોંધ્યો પણ બયંકર અપરાધીઓને બયંકર શિક્ષા થવીજ નોંધ્યો તેમ કરતાં મી. જેકસનનું ખૂન થયું છે ! આવા નાલાયક કામો તરફ વિચારની નગરે જોવા શિવાય રહેવાનું નથી. પરમાત્મા મી. જેકસન જેવા સંસ્કૃતના સરકારી અને પ્રજા પ્રીય પુરુષને અખંડ અનંત શાંતિપદ આપે !

આગળના અંક સાથે “ભારતજીવન” નું છકું વળે પુકે થઈ સાતમું વર્ષ રાઈ થાય છે. આ બાળક પત્ર ધીમે ધીમે એક પછી એક વર્ષ આગળ વધી પોતાનું આયુષ્ય વધારવા સાથે પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ પણ વધારતું જાય છે. તેનું પહેલું માન તેના ભારતિક ભક્તરૂપ લેખકોને અને ત્યાર પછી એ ચીજ “ભારતજીવન” ના પાંચ આઠક બંધુઓને થયે છે ! ખીજ રાપનાર રોષે છે પણ જો તેના પોષક તરફથી યોગ્ય પાણી છાંટવામાં આવતું નથી

તો તે આઠ મંદરણ પામે છે. ભારતજીવનના લેખક બંધુઓ લેખો લખે છે પરંતુ તેના પોષક—આઠક બંધુઓ તરફ નો ઉદાર આશ્રય ન હોય તો એ શીજી દુર્બળ રહી નાશ પામે પરંતુ ભારતજીવનના પોષક વર્ગ તરફથી સારો આશ્રય મળતો જાય છે. ભારતજીવનમાં પ્રકટ થતા લેખો વાંચક વર્ગને પ્રસન્ન પડ્યા છે તે માટે અમે રા. રા. મકરંદ રા. દિવાના. રા. ભુમકુમાર. રા. રતનલાલ ખી. તોશાટ, રા. દી. છ. વ્યા. રા. વસન્ત, રા. ચી. હા. દેસાઈ, રા. આશવજી દી. દક્કર, રા. પી. ન. લંક (નેશી) (વગેરે અનેક બંધુઓના અતઃકરણ પુર્વક ઉપકાર માનીએ છીએ. ભારતજીવન પાછળ જે ખર્ચ થાય છે તે તરફ જોતાં અમને મહેનતનો એક અંશ પણ લાભ નથી છતાં અમે અંભારી દુરજ બળવાની જીત્યો છીએ. કર્તવ્ય કર્મ કર્યાં જીત્યો છીએ. અને યોગ્ય દલાડ પછી—જાનેવારી માસની આખર તારીખ સુધીમાં—“જાનેવારીના ખાસ અંક” પોતાના પુર બહારમાં, લગભગ ૭૫ થી ૧૦૦-છબીઓ સાથે, જૂદા જૂદા સાક્ષર વિદ્વાનોના લેખો તથા કવિનાઓ અને ત્રણરંગની મનોહર છબીઓ સાથે વાચક બંધુઓના કંઈક મંથમાં વિરાજશે. આ ખાસ અંક સંજીવી વિશેષ મળવા કરતાં અમે એટલું જ કરી શકીએ કે આ અંક ધણી ઉપયોગી બહાર પડશે : “આ ખાસ અંક” મારે જૂદા જૂદા સાક્ષર બંધુઓને લેખ મારે આમ ત્રણ કરવામાં આવ્યા છે. કેટલાક લેખો અને ફોટોગ્રાફ અમને મળી ગયા છે. આ સ્થળે અમે પ્રત્યેક લેખક બંધુઓને આમ ત્રણ કરીએ છીએ કે તેઓએ લેખો કાપ્યો અને સંપ્રદ કરવા લાયક ફોટોગ્રાફ હોય તે તેના વર્ણન સાથે “ભારત જીવન” ઓફિસમાં મોકલી આપવા કે જેથી તેનો સફ ઉપયોગ “ખાસ અંક” માં કરવામાં આવે.

“જાનેવારીના ખાસ અંક” મારે, હમેશાનાં બ્રાહ્મણોએ જુદા પૈસા મોકલવાના નથી. પરંતુ પ્રકટ વાર્ષિક લેવાજમ રાંત્રણ બરવાના છે.

ચિત્ર માળા.

સ્વ. દયાશંકર વસનજી પૂરોહિત.

જન્મે છે તે સઘળાંજ મર્યા પામવાનાં છે અને નામ છે તેનો નાશ થવાનો છે. પણ જેઓ જગતમાં કંઈક સાડું કામ કરી જાય છે તો તે મનુષ્ય મરણ પામવા છતાં પણ અમર થઈ જાય છે, જોડા જોડા શ્રીમતો, વિદ્વાનો અને મહાપુરુષો થઈ ગયા છે, જેમાંના કોઈએ ધનથી, વિદ્યાથી અને કૃત્યોથી અમરત્વ મેળવ્યું છે. જ્યારે કેટલાક એવા પણ મનુષ્યો થઈ ગયા છે કે ધન અને વિદ્યા હોય છતાં તેમનાથી અમર થવાયું નથી. તેનું કારણ માત્ર તેમના પૂર્વ જન્મના મંસ્કારનું જ છે.

સ્વર્ગવાસી દયાશંકર વસનજી પૂરોહિત મુખ્ય ધની શુજરાતી નાટક મંડળીના ઉત્પાદક અને મેનેજર હતા. તેઓનો જન્મ સંવત ૧૯૨૩ ના કર્તિક માસમાં જૂનાગઢમાં થયો હતો. તેઓ ગિરનારા પ્રાક્ષણ જ્ઞાતિના હતા. શાસ્ત્રાચાર્યશ્રી સંગીતને શોખ લાગ્યો હતો. શુજરાતી ભાષાને થોડો ધણો અભ્યાસ કર્યા પછી તેઓ પોતાની જન્મભૂમિમાંથીજ એક નાટક કંપનીમાં ભેડાયા અને ત્યાંથી પછી મુંબઈ આવીને પણ જૂદી જૂદી નાટક કંપનીઓમાં ભેડાયા હતા. નાટક કંપનીમાં રહ્યા તે વખતે તેનું વય ૧૪-૧૫ વર્ષનું જીવાન હોવાથી તેમજ સુંદર દેખાવડા અને મધુર ગાનારા હોવાથી તેમણે “કામસેન-રસિકા” ના નાટ્ય પ્રયોગમાં “રસિકા” નો પાર્ટ એટલી ઉત્તમતાથી ભજવ્યો હતો કે મુંબઈની શાળીન પ્રજા તેમના ઉપર પુરા ધધ હાલી એટલું જ નહિ પણ મુંબઈના કેટલાક શ્રીમંત શ્રેણીઓ પણ તેમના ઉપર ગોઠ પાડ્યા હતા. અર્થાત પુરા થયા હતા ! છેવટે તેઓએ મુંબઈ શુજરાતી નાટક મંડળી ઉભી કરી તેમાંજ ભેડાઈ રહ્યા હતા. જૂદી જૂદી નાટક કંપનીઓમાં નોકરી કરવાને હેમને અતુલ્ય અમને કહેતો કે : નાટક કંપની અને વે-

શ્યાની દુકાન એક સરખી કિમત કરનારાં હોય છે, જ્યારે એકદર યુવાન, દેખાવડો અને મધુર કોમળ સંગીત કરનાર હોય છે ત્યાં લગણુજ શેરીયાઓની અપૂર્વ પ્રીતિ સંપાદન કરે છે પરંતુ ઉમ્મર વધી અને કંઈ જરા જોખરા થવા માંડ્યો કે પછી શેરીયા ઠાના ને એકદર ઠાનો ! ટામના ઉતરેલા ઘોડાના જેટલી કીમત થાય છે ! ચમારી છેડી મુલાકાત વખતે તેમને અમે કેટલાક નાટ્ય પ્રયોગમાં સુધારા કરવા કહેલું પરંતુ તેઓ ખુશ મનથી કહેતા કે કેટલાકે ખેલોમાં અમારે નીતિનો, તેમજ સંગીતના અને નાટકજ્ઞાના નિયમોનો ભંગ કર્યો પડે છે તેનું કારણ પ્રેક્ષક વર્ગની પમંદગી તેમજ માલીકોની કમાણીજ છે ! જો પ્રેક્ષક વર્ગને રાજ ન રાખીએ તો કમાણીનો માર્ગ બંધ થાય ! એવું કહીને બહુ દિલગીર થતા. અમે કેટલીક વખતે સ્વ દયાશંકરભાઈને શુજરાતી નાટક મંડળીના વિક્રમ ચરિત્ર, કામલણા વિગેરે ખેલોમાં જીજ્ઞાસી ખામીઓ સુધારવા તેમજ નીતિનો ભંગથવાની જાણતો માટે સુચના કરેલી તે વખતે પણ ભલા અને નમ્ર સ્વભાવના પુરૂષે ઉક્ત વાક્યોજ કહી બતાવ્યાં હતાં ! નાટકમાં નોકરી શરૂ કરનારા એકદરને ભેદ તેઓ પશ્ચાતાપ પણ કરતા અને શિખામણ પણ આપતા છતાં પોતાના ધંધોજ એ હતો ત્યાં વધુ શું કરી શકે ? સ્વર્ગસ્થે દુનિયાના અનેક લીલા સુકા રંગો જોયા હતા. અને તેથી તેઓ બધા સાથે હળી નળીને રહેતા તેગજ ધર્મ-કર્મમાં પ્રગત રહેતા. બીજા નાટકવાળાઓ પેઠે તેમનામાં “નાટકી નીતિ” જજ્ઞાતી નહિ સ્વભાવે શાંત અને પૈથંવાન પુરુષ હતા મરનાર પોતાના પાછળ એક વિધવા પતિ અને શબ્દપ્રમાદ નામના આશરે દરેક વર્ષના ચિરંજીવી ને મૂકી આ લોક ત્યજી પરલોક ચાલ્યા ગયા છે પરમાત્મા એઓના આત્માને શાંતિ આપે

૨-સ્વર્ગસ્થ રમેશ્વન્દ્ર દત્ત.

ભારતજીવનના જીલ્લાઈ મહિનાના અંકનાં મુખપૃષ્ઠ ઉપર અને વૌદરાના દિવાન બહાદુર રમેશ્વન્દ્ર દત્તની

છપી આપી હતી. અને તેઓને વડોદરાની દિવાનગીરી મળી તે બાબત હર્ષ પાતાવ્યો હતો. પરંતુ ચાર પાંચ મહિના બેટલા હુકા સમયમાં તેઓ નામદાર પોતાનું આ લોકનું કર્તવ્ય આટોપી લઈ પરલોકમાં આદ્યા ગયા છે એ બહુ શોક ઉપાનવે છે. હિંદુસ્થાનના વોઈસરાય નામદાર લોર્ડ મિંટોની વડોદરાની સુલાકાત રચના તેઓએ ભારે કાલજથી કામ કર્યું હતું. સત દિવસના કામને બોલે માણસના હૃદયને થાકથી નળણું કરી નાંખે છે. અનેક રાજકીય પ્રકરણોમાં ગુરુવો રહેતા શ્રીયુત રમેશ્વર દત્તનું હૃદય પણ એમનું નળણું થઈ ગયું. અને નામદાર લોર્ડ મિંટોના વિદાય થયા પછી થોડાજ દિવસમાં તેઓનું મરણ થયું. શ્રીયુત દત્ત સંબંધી આજના અંકમાં વિસ્તાર પૂર્વક લખવામાં આવ્યું છે. પરંતુ તેમની છળી એ મરહુમના શળને અગ્નિદાહ કરવા લઈ ગયા તે વખતની અને વાંચક વર્ગને તેમની છછી ભેટ કરવાના હેતુથી પ્રકટ કરવામાં આવી છે.

સી. હર્બર્ટ વૉરન-એક જૈન વેઝીટેરીયન.

હિંદુ ધર્મના સિધ્ધાંતોએ ઇંગ્લંડ, અમેરિકા આદિ માંસાહારી દેશોમાં જન્મ પામેલા વિદ્વાન, બુદ્ધિમાન અંગ્રેજ સા પુરૂષના હૃદયમાં કેવું આપન મેળવ્યું છે તેના પ્રત્યક્ષ પુરાવા આપણને મીઝીસ એનિસાંટ, કરનલ ઑલફાંટ, સીસ લીનિયન એડગર વિગેરે અંગ્રેજ સ્ત્રી પુરૂષોને નેત્રાંધ્યા તથા તમત્તા લખો, પુસ્તકો અને ભાષણો ઉપરથી મળી ગયો છે. અને હમુ વધુને વધુ મળતો જાય છે. હિંદુ ધર્મ એ સર્વ ધર્મ કરતાં ગાઢાઈ છે, ઉત્તમ છે, અને ધીની ધર્મો વાળા વિદ્વાનોને પોતાના 'મ' ઉપર કદાચ અશ્રધ્ધા થાય પરંતુ હિંદુ ધર્મ ઉપર નેના વિદ્વાનોને કદી પણ અશ્રધ્ધા થશે નહિ એવું મ્હોટા વિદ્વાન અંગ્રેજોએ પણ કહ્યું છે. મરહુમ સ્વામી વિવેકાનંદે ઇંગ્લંડ અમેરિકામાં જઈ પોતાના મોલા જ્ઞાનથી અનેક અંગ્રેજ સ્ત્રી પુરૂષોને હિંદુ ધર્મમાં રાખી નાંખ્યા છે કે જેનું કામ કરવાને આ દેશના મિશનરીઓ ભાગ્યેજ યશ મેળવશે. જન ધર્મ એ પણ હિંદુ ધર્મ છે. અને મી. હર્બર્ટ વૉરને તેમજ તેમના પત્નિએ પણ તેને જન ધર્મની દિશા લીધી છે. એ જાણી ગમને આનંદ થાય છે. તેઓએ જન ધર્મના

ચુસ્ત હિમાયતી વિદ્વાન મંડિત લાલનને ખાત્રી આપી છે, કે તેઓ જન ધર્મના સિધ્ધાંતો પ્રમાણે વર્તશે એટલુંજ નહિ પણ તેઓએ જનિકમનાં બાર મત માંના સાત મતો પાળવા માંડ્યા છે. તેઓ વનસ્પતિના અહાર કરે છે અને પતિ સંહિત શ્રાવકમત અંગિકાર કરી શ્રી લીડે પ્રભુનાં સાસન પ્રવાહના મુખ દારમાં પ્રવેશ કર્યો છે. પરમોત્તમ અનેક માંસાહારીઓને અલ્પબુદ્ધિ આપે અને હિંદુઓનાં કોઈ પણ સુસમંસ્યમાં પ્રવેશ કરી આત્માનું કલ્યાણ કરે.

૪ ગુપ્ત મવાસી મોગી સિવાનંદ.

આત્મજ્ઞાનિ, યોગી, શિવાનંદ ઉદ્ધે શિવજી દેવશીતા જન્મ, સંવત ૧૯૩૬ માં કચ્છ દેશના નળીયા ગામમાં થયો હતો. ન્હાનકડા ગામમાં જન્મેલું બાળક પણ કેવું મહાન યોગી થઈ શકે છે અને થોડી વિદ્યા મેળવવા છતાં મધુ મનુષ્ય કેટલું તત્ત્વજ્ઞાન મેળવી શકે છે શિવજીનાં ઉદ્ધે યોગી શિવાનંદજીના જન મરિયેમાંથી તે મળી આવે છે. શિવજીનાં શુદ્ધતાતિના થોડા ધણે વિશ્લેષ્યાસ કર્યો છે છતાં અનુભવ, થતાં અને વિદ્વાન મહા પુરૂષોના સંબંધ થતાં પોતાના જ્ઞાનને વિશાળ બનાવી મુક્યું છે. અનેક સંસારક ઉપાધિઓમાં અટવાઈ અથડાઈ છતાં તેઓનાં પૂર્વ જન્મના વિશુદ્ધ સંસ્કારનાં બીજ ઉગી નિકળ્યાં છે. ધીમે ધીમે તે બીજ પોતાના પૂર્વ રૂપમાં નૃસ, પદ્મવત અને કૃષ્ણ પુલ કૃષે શરિરના શેર-શેરમાં ફેલાઈ રહ્યાં છે. તેઓએ અહુસ્થાશ્રમની સ્થીતિમાં રહીને, પણ યોગનાં મૂલ, વૃદ્ધિ અંગીની સાધના કરી છે, આત્મબળ ધ્રુવીય સંયમ કર્યો છે. જગતની મિથ્યા માયા બાળને તેમણે મારી પોં નાંખી લીધી છે અને જે જે માગો વડે આત્માનું તથા પોતાના દેશ નિવાસી ભાઈ બહેનોનું કલ્યાણ થાય તેવા માર્ગો અંકલ્ય કર્યા છે. તેઓનાં કવિતાનાં અને ઉપદેશથી ભરેલા પત્રોનાં બે પુસ્તકો અમને મળ્યાં છે. જેને અભિપ્રાય હવે પછી પ્રકટ થશે. પરંતુ તે પત્રો, તે કવિતાઓ અત્તાની મનુષ્યોના હૃદયમાં રહેલા અંધકારનો નાશ કરવા માટે પુરતા છે. હિંદુ સ્થાનમાં આવા યોગીઓ અનેક થાય, દેશનું અને દેહનું પોતાનું અને પોતાના વતિ ભાઈઓનું મહં સ્થાશ્રમમાં રહીને પણ કલ્યાણ કરે એજ અમારી ઇચ્છા છે. પરમાત્મા ત સદૃશ કરે.

ઉદય અને કમળ.

સ્થળ-ચિત્રોડનો રાજમેદલ સમય રાત્રિ.

ગલ શેહેનશાહ અકબર, પ્રથમવાર ચિતોડ ઉપર આક્રમણ કરી મહારાણી ઉદયસિંહને બંદી કરી લઈ ગયો છે. સરદારો અને રજપૂત યોદ્ધાઓ મહારાણી તરફના અભાવ અને દેવ ભાવથી રણક્ષેત્ર તરફ અને યુદ્ધ કાર્ય તરફ બે દરકારી બતાવવા લાગ્યા છે. એ વખતે મહારાણી ઉદયની પ્રભુથ પરિન કમળાએ એક ન્હાની સેના સહિત યુદ્ધક્ષેત્રમાં વીરત્વ બતાવીને, રજપૂત સરદારોને ઉત્તેજીત કરીને, મહારાણી ઉદયસિંહને મોગલ છાવણીમાંથી છોડાવ્યા હતા. એ પ્રસંગતું આ એક ચિત્ર છે.

કમળાખાઈ.—રજપૂત કુળમણિ મહારાણી ! હું તો બખરનો એક હુદ કીટમાત્ર છું. પવિત્ર સિંસેદીયા કુળના એક માત્ર આશારૂપ-આધારરૂપ મહારાણી મોગલ શિબિરમાં કેદ પડી રહે તો તે સમય રજપૂત ભક્તિને મ્હોટું કલંક લાગે, એટલા માટેજ હેમણે પોતે, ચિતોડની કલંક કથાવાળી કાળ રાત્રિને શપ્ત નાળી કલંક વાદળ દૂર કીધાં છે. દુપવર ! મહારાણીજીએ એ વીર દર્શ-ભૂષિત રજપૂત સરદારો પ્રતિજ્ઞા કૃતજતા દર્શાવવી જોઈએ. મ્હારો આભાર માનવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી. હું એક તુન્હ કીટ માત્ર—હું તે કોણ ?

ઉદયસિંહ.—કમળા ! મુકોમળ કમળા ! આ નિષ્કલંક દળરાત્રિ શું આટલી વીર્યબરી ? ત્હારા આ કોમળ પ્રેમપૂર્ણ હૃદયમાં શું આટલું નિરત્વ ગૌરવ ? આ અપળ કમળા નયનની વિદ્યુલક્ષ્મી શું આવી જવાળામય ? એ મદભરી આંખોમાં પ્રભુચક્રો અને અભિમાનનાં કોપકટાક્ષો જોયાં છે !—પણ તેમાંથી

આવા આગના તણુઓ નીકળતા કદી પણ જોયા નહોતા ! આ કોકિલ મધુર કંઠમાંથી વાસન્તી વીણના કર્ણ મનોહર સ્વર સાંભળ્યાં છે, પરંતુ આવો ભેરવનાદ કોઈ વખત સાંભળ્યો નહોતો ! આ સ્ફુરિત લાલ અધરોડોને સુગંધનની આકાંક્ષામાં કાંપેનો જોયો છે, પણ આવા શોભ-શય અને શૌર્ય-દર્પથી ભુદસા-ભેર હાંત વચ્ચે દબાતો જોયો નહોતો ! ચિત્રમાં આ લેખેલી હરિણી સમાન સ્તબ્ધ બનેલી કોમલાંગી ! ત્હારાં મુકોમળ શરીરમાં જો આવું કેશરીના જેવું અદ્ભૂત પરાક્રમ ભળતો હોત તો ત્હારા પ્રેમ-મંત્રમાં સુખ થએલા કુરંગની પેઠે કદિપણ ત્હમારી પાછળ પાછળ દોડતો આવત નહીં !”

કમળા.—“છિઃ છિઃ મેવાટના મહારાણાને સુખે આવી હીન કથા શોભે નહીં !”

ઉદય.—“કોણ મહારાણી ? કયાં મહારાણી ? ત્હારી નિકટ ! કમળે ! ત્હારી સમક્ષેનો ઉદયસિંહ ત્હારો પદાશ્રિત દાસ માત્ર છે, અને તું-તું મ્હારી જીવન દાયિની આરાધ્ય દેવી છે.”

કમળા નિ સામે નાખતી બોલી.—મહારાણીજી ! અપાત્ર હીનભાગિનીના પરિત્યાગ કરો. રાજ સિંહાસન પરમપવિત્ર છે, અનેક મહાન કર્તવ્ય નિષ્ઠાની અપેક્ષાવાળું છે. રાજ સિંહાસન કંઈ વિલાસનું સોપાન નથી. તુન્હ અને મલીન મોજમજાનું મન્દિર નથી સહિત વૈભવના અધર્મમાં રાજનો લેશ પણ અધિકાર નથી લગવાને જે દિવસથી ત્હમને આ ઉચ્ચ ગૌરવથી વિભૂષિત કર્યો છે અને કર્તવ્ય યજ્ઞની રાજગાદી ઉપર પ્રતિષ્ઠિત કર્યો છે. તે દિવસથીજ ત્હમને ત્હમારા મ્કન્ધ ઉપર સર્વથા અધિક કર્તવ્યભાર મુકેલો છે તેની અવગણના કરીને મ્હારા જેવી એક સામાન્ય હુદ નારીના પ્રેમ મન્ત્રમાં સુખ થવું એ આપને ઉચિત નથી. મ્હારી વેશ પણ યોગ્યતા નથી.”

ઉદય.—એ તું શું કહે છે કમળા ? આપનાં હૃદય વેધક વાક્યો શા માટે સંભળાવે છે ? ન્હાલી,

ત્હારાં બાળ પરાક્રમવરે તો હું ફરીથી રાજસિંહાસન પર પગ મૂકવા સાગ્યશાળી થયો છું. નહિં તો અત્યારે તો ક્યારતુએ માફ માથું વધ બુમિની ધુળમાં રોળાતું પડ્યું હોત! મહારાજેવાં નિર્મોહ્ય, નિર્વીર્ય, ક્રોધર અને ઉચ્છ્રાંબલ યુવકને મરતકે કદાચ રાજસુકુટ શોભાં પામતો નહીં હોય, તે ખરું છે, પણ જે તન્મય પ્રેમથી હું તને ચાહું છું એ પ્રેમ બળે ત્હારાં પવિત્ર હૃદય રાજ્યનો અધિકારી થવા માટે સાગ્યશાળી નિવર્યો છું. તેમાં કંઈ શક નથી. હું આ સંસારની સઘળી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી શકું તેમ છે. પરલોકની સ્વર્ગ મુદિત આદિ મહા નંપનિનો પણ હું આનાયાસે ત્યાગ કરી શકું તેમ છે. પણ કોઈ કાળે કોઈપણ રીતે મહારાજ હૃદયમાંથી ત્હારો ત્યાગ કરી શકું તેમ નથી.”

કમળા:—“મહારાજ! હું તે શી વિશાતમાં? મહારી તે શી ગણના? આપનું હર્ષ શીર્ષ કિંવંત્ર, આપની રખાત—”

ઉદયસિંહ:—“બસ, કરો કમળા! કહિન વાક્ય પ્રહાર વડે મહારજ હૃદય શામાટે વીધી નાંખો છે? તું શું રખાત? હિ! એવાં આપવિત્ર નામથી પણ ચિતોડને શાપ લાગે છે. તું-તું પરમપવિત્ર અને તું મહારી આરાધ્ય દેવી છે. અને આ ત્હારી કમળ કુસુમ સમાન કમનિય પ્રતિમાના પવિત્ર પદતલ ઉપર આ મહારાજ રાજ રાજકુટને રાખીને પવિત્ર પદરજ સ્પર્શ વડે ત્હને પાવન કરીશ, ત્યારે ત્હારા ચરણ સ્પર્શથી એ સુકુટ ગૌરવ પામશે.”

કમળા:—મહારાજ! આપ મહારે માટે ક્ષતિય મંહત્વ અને મનુષ્યવતું વર્જન કરો, એવી મહારી લેશ પણ ઇચ્છા નથી. આપનું પોતાનું રાગ્માન, ગૌરવ અને મંહત્વ વિસર્જન કરીને આવી રીતે તુચ્છ વેલંવ-વિલાસમાં હવનના અમુક્ય દિવસો ગુમાવી દો એ શું ઉચિત કહેવાય? મહારાજ! હું માત્ર આપના કૃપાના કદાક્ષીજ સિંધારિણી છું. આપનો કર્તવ્ય સંહાર લટનારી કુલસા નથી. એવું ઉપનામ મેળવવાને આતુર પણ નથી.”

ઉદયસિંહ:—“કમળા! આજે ત્હને શું થયું છે? આજે તું આ બધું શું કહે છે? ત્હારી પહેલેથીજ આવી વૃત્તિ હતી અને આ પ્રેમાતુર બમરને ત્હારાં પ્રેમ બીનાં કમળા સુખથી હરનો હર રાખવાનો ત્હારો નિશ્ચય હતો તો આગળથી એ વાર્તા કેમ ના કહી? પૂર્વે તો કદીપણ આવાં વચનો સાંભળ્યાં નહોતાં!”

કમળા નિઃશ્વાસે મૂંઝી બોલી:—“મહારાજ! પૂર્વે તો હું પણ તે જાણતી નહોતી; નૃપવર! આ અપાત્ર દાસી આપના પર એટલો બધો પ્રેમભાવ ધરાવતી હશે, તે કયા કદી ત્હેના પોતાના પણ લક્ષમાં નહોતી! આજે જ્યારે સાંભળ્યું કે મહારાજ તો યવન શિબિરમાં કેદી થઈ પડ્યા છે! ત્યારે એકાએક હૃદયમાં અનિવાર્ય આઘાત થયો. અંતરાત્મા રડી ઉઠ્યો. હૃદય દેવતાની દૃઢ પ્રતિષ્ઠા ત્યારેજ પ્રયશ્ન થઈ! મહારાજનાં મુકત દશામાં દર્શન કરવાની મનમાંને મનમાં પ્રતિજ્ઞા હતી; પણ આ તરફ સઘળા રજપુતો તમારે માટે તિરસ્કાર ધરાવતા હતા, એ વિચાર્યું કે એ કંઈ તમારો દોષ નહોતો. એ સઘળો દોષ મારો પોતાનો હતો. કેમકે સંસારના ઇતર સર્વ પદાર્થો કરતાં મારા પર અધિક પ્રેમ રાખતા તેથીજ તમે સ્વજનોનું તાચ્છિય પાંગ્યા હતા.

ઉદય: શા માટે કમળા! તને મહાઉં તેમાં દોષ શો?

કમળા:—શા માટે! શું તમે મને પ્રુછો છો કે શા માટે? શું તમે કદાચી શક્તા નથી! મહેં હીન ભાગીએ કેવી રીતે પાપના પ્રણય પ્રવાહમાં ફેરી દીધા? મારા વડે મારેજ માટે ભગેલી પ્રેમ પિપાસા તમારી દુરંત વિલાસ વાસનાનું આધન થઈ પડી, જેને શાંત કરવા જતાં ચિતોડનાં સુખ શાંતિની આહુતી અપાયેલી છે. તુચ્છ વૃત્તિવાળી નારીને પટે તેવી ભોગ લાલસાની સ્વસાવિક તપામાં હું મરણી પણ વગર વિચારે મુગ્ધ થઈ ત્યારેઆટલું જુદું બન્યું નહોતું. હવે બાધ્યા પછી તેને આધિન થઈ રાક્ષી નથી. હું પહેલાં પ્રેમ શું છે તે જાણતી નહોતી.

તમારા અતઃપૂરમા પ્રવેશ કરી પ્રેમ માત્ર ધીર ધીરે શીખવા લાગી છુ જો ખરા મંત્રની દીક્ષા લીધી ન હોત તો આ બધી વાતોનો આજ પણ વિચાર કરત નહિ, અને સદાને માટે મારો પરિત્યાગ કરવાને આપને વિનવત નહી.

ઉદય—“શાંત થા કમળ ! રડે છે શા માટે? આ તારાં કમળ નેત્રમાંથી ખરતુ એક એક આંસુનું બિંદુ તપી લોહ શલાકાની પેઠે તારાં, હૃદયને વીધી નાખે છે. સળગાવી મૂકે છે ના, ના ભલે, કમળ; તુ રડી લે ! રડ થોડીવાર રડ એક વાર સરોવરના વાયુ તાકિત તરંગ જલથી ધોવાયેલાં કમળ નયનો હું ધારી ધારીને નિહાળી લઉં. આ તારા મુખચંદ્રની જ્યોતિ નિહની પત્રમા પ્રતિબિંબિત થઈને હસી રહી છે. ખીજું શું ! કમળ ! હૃદયમાં બિરાજ, આવ, આ તારાં જળભીના નયન સુગંધનું આનંદથી સુગન કરવાદે આવ ! તારૂં હસતું કેવું મધુર છે ? બાજુ મોં હંમેશાં સમય હૃદય ગળી જઈને ચપળ સુધારાશિના પ્રવહમાં વહેવા લાગે છે ! એ હાર્ય જાણે પ્રેમ જ્યોત્સ્નાની કિંગ્મ રેખાઓ મંગલોત્પત્તની કનક દીપગર્ભમાં પેઠે અમકી રત્ન છે !

કમળા—નૃપવર ! એ ચોચે છે એ-એ રમુનિજ તારાં ક્ષુદ્ર જીવનમાં એક માત્ર મુખ નિર્જશિષ્ટી છે ખમ, તે મારા ક્ષુદ્ર હૃદયને માટે પૂરતી છે. વિશેષ સંજલિષ્ઠા દુષિત છે, મહારાજ ! હવે તો આ ક્ષણ ધીજ તારા લ્યાગ કરી.

ઉદય—“કમળા તુંને શું થયું છે ? વારંવાર તું એમ કહે છે ? શુ તારા ઉપર રાગ કે અભાવ ઉપજ્યો છે ?

કમળા—, મહારાજ ! શાં માટે મને હીન અરણ્ય દારીને દુષિત કરો છે ? શું-આપના પ્રત્યે અભાવ દર્શાવવા અથવા રાગ કરવાનો રહેને અધિકાર છે ? અકુટમણી ! એવું કંઈ નથી, ઉલટું તારા કથનનું એજ તાત્પર્ય છે કે, તારા રહેવાથી સમયનું-માત્ર ભંગિતું અમ ગળ થાય છે મળી હમને પણ આપત જમો તરફના તિરસ્કાર અને અમંગળના સતત ભયમાં રહેવું પડે છે.

ઉદય—“કમળા, પણ તું બલે છે. આ તો પ્રેમના અધિકારની વાત છે. શું તે કાલ હાનિની વ્યાપારી

દ્રષ્ટિ કરી શકે છે ? હું સર્વને સ્પષ્ટ રીતે તારા હૃદયની સ્થિતિ-હમગતીશ. ”

કમળા—“ મહારાજ ! એથી લાલ શો ? તારા તરફ તિરસ્કાર બુધ્ધિ ધરાવનારા સરદારોને એ બધું કહેવાથી, મહારાણાનું કલંક આજ કરતાં પણ વિશેષ બુધ્ધિને પામશે. અને આ ચરણુરજ દારીને પણ વિશેષ વિપદનો સભવ ઉપસ્થિત થશે ”

ઉદય—“ મિથ્યા-અસંગતવ ! હું તને અને તું મને પ્રાણથી અધિક-એક રૂપે ચાહીએ છીએ, એ સત્ય સમય ચિતોડ જાણે તે ચોગ્ય છે. એજ તારા પ્રેમની શોભા અને તારા પ્રેમની કદગ છે ”

કમળા—“ મહારાજ એમ કરવાનોજ નો વિચાર હોય તો આ તારૂં હૃદય ઉન્નુકત કરીને આપની તારાં મરૂં છુ (ચુંકણીયે પડીને છાતી ધરે છે.) આ તેજ તલવારને સકુત કરે. ”

ઉદય—“ શું કમળા ઉપર કોરારનો આ ઘાત ? શુ સુકોમળ પ્રેમ પાણી ઉપર વજ્રપાત ? ના, ના તુષાગ્રગળીને કહી પણ નિષ્કુર અસ્વ સ્પર્શ કરી શકશે નહી. આ કમળ કુસુમ દળ છિન્ન કરીને હું શું મેળવવાનો છુ ? આવ કમળ ! તારા માટે તો આ હૃદયનું પ્રેમાસનજ ચોગ્ય સ્થાન છે. આવ તુંને હૃદયમાં ધારણ કરે. દુલોગી ઉદયનાં ભાગ્યમાં જે લખ્યું હોય તે થાઓ. પવિત્ર પ્રેમનું દૂળ અમ્રત જેવુ અથવા એર જેવું, જેવી રીતતું પાકવાનું હોય તેવું મળે, અનિવાર્ય પ્રેમ, પૃથ્વીના પ્રતિવાચોથી કરી પણ પાછે વળે તેમ નથી કમળ, નથા પ્રયાગ કરી વળત શા માટે શુમારે છે ?

કમળા—“ મહારાજ ! આપની આરા શિરો-ધાર્ય છે પરિણામ કંઈ રહેને અર્થ સંગત જણાતું નથી. હા ! તારૂં મૃત્યુ નિશ્ચિત છે. પરંતુ તારા પવિત્ર હરતે હું સુખ પૂર્વક મરી શકું તેમ છે તારા અતનો વિશ્વાસ શામાટે છીનવી લોહો ? આપની ઉન્નવલ આસિને શામાટે સફળ કરતા નથી ? ”

વસન્ત

* હવે દેશીવા મદારોને હાથેજ આ ભવિષ્ય વાળી અવસાર કમળને ઘાત થશે એ દર્શન હૃદયનું એક માત્ર ગાજુ ગળનો લેના ઉપર અખંડ મોહ-પ્રેમ, તુંનાં વારંવાર નૃપ સુખે થતા યજુગનજ હતું.

તોય મા મ્હારી.

ભલે કહેતા સહુ તૂને બિભારી,
તોય મા મ્હારી,

અખૂટ લઠાર દિલનો મનેહ દેનારી,
તોય મા મ્હારી.

“ન શરમાયે” ગરીબ માળાપથી કે કાઢેલે કપડે,
તોય મા મ્હારી.

મરણ પછી તોય તન હારા, ગરીબ તુ -
તોય મા મ્હારી.

“સીદીને બાણુલાં વહાલાં સીદીનાં” એજ કહેવત છે,
તોય મા મ્હારી.

ભલે કાળા કર્યા પુત્ર હારા -
તોય મા મ્હારી.

કદી જુજ નામ લેવામાં-શુન્દો છે, છે શુન્દો થાતો;
તોય મા મ્હારી.

સભ પામતાં શુન્દાની, જીભ કહેશે -
તોય મા મ્હારી.

કરે જો મોતની શિક્ષા અને જીભ બોલતી અટકે,
તોય મા મ્હારી.

પુકારે પૂર્ણ ધનધખતી-ચિંતા આ -
તોય મા મ્હારી.

મીઠાની હસ્તી મેં મ્હારી, મીઠાવી માટીમાં માટી;
તોય મા મ્હારી.

ગયું હું હું, છતાં બાકી, રહી છે -
તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

તોય મા મ્હારી.

૧૯૦૩

૧૯૦૪

૧૯૦૫

૧૯૦૬

૧૯૦૭

૩૫૭૨૩૬૦૭૦

૩૮૨૧૧૬૫૪૦

૩૪૧૭૫૬૮૭૦

૪૪૬૫૬૫૮૧૦

૪૬૬૫૬૬૮૧૦

યમૂનાવિહારી.

જીનાં ચાંદાં રૂઝવાનાં એક

સાદામાં સાદો ઈલાજ.

ચાંદાં તથા ધારાં રૂઝવા માટે અનેક પ્રકારના મલમો, દવાસ્ત્રો, પટીઓ, તથા દોશનેની ધમાક ચાલી રહી છે, અને મોટાં શકટર સંહિષના ઉપચારોમાં એક સાધારણ ચાંદું રૂઝવા પાછળ મોટું ખર્ચ થાય છે અને ઘણો સમય ચાંદો નાથ છે! પણ ઘણીવાર સાદામાં સાદો વસ્તુ અને સાદામાં સાદો ઉપચાર અત્યંત જોડેલા થાય છે. જો તમે

કપાચેલા ભાંગ ઉપર મીઠાનો પાટો (પાણીમાં નીમક નાખીને તેમાં કપડું બોળી તેનો પાટો) બાંધવાનો ચાલ સૌના જાણવામાં છે. જો પાટો બંધ થઈ કપાચેલી ચામડીની જે કોરોને સંધી દે છે. એવે જ રીતે સિંધાણુજી પાણી કરીને તેમાં ઝીણું ઘોણું કપડું બોળીને ચાંદાં કે ધારાં ઉપર બાંધવામાં આવે તો જો એવાં કેયકથતાં તથા સહેલાં ચાંદાં હોય તે પછી રૂઝ ઉપર આવવા લાગે છે. ચાંદાં ઉપર તેના ઉપચારો નીચે પ્રમાણે કરવામાં:

સિંધાણુજી ૧ લાગ, સાદું ઘોણું પાણી આ પ્રમાણમાં મેળવીને પાણી કરવું. આ પાણીમાં છીંટ કપડું અથવા ઘોળી મલમલતું કપડું બોળીને ચાંદાં ઉપર મુકવું અને તેના ઉપર તેલમાં બાળેલ રેસમી કપડાનો કટકો અથવા કોઈ પણ ગાડતું પાતળું ઘોણું પાન મુકીને પાટો બાંધવો. જો પર વધારે હોય તો રોજ સવારે ચાંદું ઘોળું નવો પાટો બાંધવો, અને જો રસી બહુ ન હોય તો ત્રણ દિવસ નવો પાટો મારવો, યોગ્ય દિવસમાં ચાંદું સુધરવા લાગશે અને આશરે એક માસમાં સહેલું ચાંદું પછી રૂઝાઈ જશે.

ધૈર્ય કદપત્ર.

સરકારી નોટો.

ઇ. સ. ૧૮૬૬ ના જુલાઇ મહિનાની ૧૬ મી તારીખથી હિન્દુસ્થાન સરકારે નોટોની શરૂઆત કરી.

ઈ. સ. ૧૮૬૩ માં સર્વ મળી ૪૮૨૬૦૦૦૦ રૂપિયાની નોટ હિન્દુસ્થાનમાં ચાલુ હતી અને તે નોટડું છેલ્લા છ વર્ષનું પ્રમાણ નીચે આપવામાં આવ્યું છે.

૫૧

રૂપિયા

૧૯૦૧

૩૧૧૬૧૨૪૫૫

गुप्त प्रवासी शिवानन्द.

હિન્દુસ્થાનનો રાજ્યકારમાર.

હિન્દુસ્થાનમાં એવાં પણ ઘણાં માણસો નીકળશે કે જેને હિન્દુસ્થાનનો રાજકરમાર કેવી રીતે ચલાવવામાં આવે છે તેની પણ ખબર નથી. તેથી જ હમે તે વિષે અહીં થોડું લખીએ છીએ.

હિન્દુસ્થાનમાં લોકસત્તામક રાજ્યપદ્ધતિ નથી, લોકસત્તા અને રાજસત્તાની મિથ્ર યુગ્મી પણ રાજ્ય પદ્ધતિ નથી તેમજ વસાહતવાળાઓ જેની પણ રાજ્ય પદ્ધતિ નથી. પરંતુ હિન્દુસ્થાન એ એક dependency એટલે સર્વાંશે બ્રિટીશના તાગાનો દેશ છે. તેથી આ દેશનાં માણસોને રાજકરમારના સંબંધમાં કોઇ પણ જાતનો દહ નથી પરંતુ રાજ પોતાની છઠ્ઠા પ્રમાણે રાજ્ય ચલાવવાને મુખત્યાર છે.

પહેલાં કેટલાંક માણસોએ મળી હિન્દુસ્થાન જોડે વેપાર કરવા માટે "ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની" નામની એક કંપની ઠાવી હતી. કે જેઓએ વેપાર રાર ક્યો પછી ધીરે ધીરે પણ હેલાવવા માંડ્યા. જેને ઇંગ્લેન્ડસરકારની સંમતિ મળી. આવી રીતે ઇ. સ. ૧૮૫૭ સુધી "ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની" એ હિન્દુસ્થાનનો કારમાર ચલાવ્યો. પણ તે સાલમાં ઉત્તર હિન્દુસ્થાનનાં લશ્કરે બંડ કર્યું તેથી તરતજ બીજા વરસે બ્રિટીશપાલોમેન્ટે એક નવો કાયદો કરી તે રાજકરમાર પોતાના હાથમાં લીધો કે જે કાયદાને "ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા એક્ટ" ને નામે યોગજવામાં આવે છે. એ કાયદાને ઇ. સ. ૧૮૫૮ ની તા. ૨ યોગ-રતને દિવસે રાણી વિક્ટોરીયા તરફથી સંમતિ આપવામાં આવી અને ત્યારથીજ તે અમલમાં આવ્યો. તે કાયદા પ્રમાણે જેટલો સુલક અને જેટલો અધિકાર ફરટ ઇન્ડિયા કંપનીના હાથમાં હતો તે સુલક અને અધિકાર ઇંગ્લેન્ડના ગાદી ઉપર આવનારા રાજાના તાગામાં આવ્યો. પહેલાં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના વિચારવતમાંના "જાર્ડ ઓફ કંટ્રોલ" ના હાથમાંનો અધિકાર ત્યાર પછી હિન્દુસ્થાનના રોટરોફેટરીને આપવામાં આવ્યો અને ઇ. સ. ૧૮૭૩ ના "રોયલ ટાઇટલ્સ એક્ટ" નામના કાયદાથી એટલીટ અને આયરલેન્ડના રાજાને "હિન્દુસ્થાનના પાદશાહ" ની નવી પૂર્તી મળી.

હિન્દુસ્થાનના સંબંધમાં ઇંગ્લેન્ડના કારમાર કરવાનું કામ રોટરોફેટરીને સોંપવામાં આવ્યું છે. અને તે રોટરોફેટરીને મદદ કરવા માટે એક કૌન્સિલ સોંપવામાં આવી છે. એ કૌન્સિલમાં યોગામાં યોગા દશ સભાસદો હોવા જોઈએ કે જે સંભાસદમાંના એકાદની યોગ્ય ખાસી થતાં તે પુરવાની સેત્તા રોટરોફેટરીની છે. આ કૌન્સિલમાંના યોગામાં યોગા નવ સભાસદો એવા હોવા જોઈએ કે જેલે હિન્દુસ્થાનમાં દશ વરસ નોકરી કરી હોય અથવા વસાહત ક્યો હોય. અને રોટરોફેટરીની કૌન્સિલમાં નીમવામાં આવે તે પહેલાં હિન્દુસ્થાનને છેડે દસથી વધારે વરસ ન થયાં હોવાં જોઈએ. એ કૌન્સિલના સભાસદોની નેમણુંક દસ વરસ માટેની ગણવામાં આવે છે કે જેની વયમાં જો કામન્સ અને હોર્સ સભાઓની બન્ને સભા તરફથી તેને રદ કરવામાં આવે તોજ તે સભાસદ રદ થયોયો ગણવામાં આવે છે એથી વિષય છે. વળી તે સભાસદની દસ વરસની મુદત પૂરી થતાં પણ કોઈ ખાસ કારણોથી બીજા પાંચ વરસ સુધી વધારવાનો અધિકાર રોટરોફેટરીના હાથમાં છે. જ્યારે આ સભાસદોમાંના કોઈને પણ જ્યાં સુધી સભાસદ હોય ત્યાં સુધી પાલોમેન્ટમાં દાખલ થવાનો અધિકાર નથી. પાલોમેન્ટમાં લંગ થવા પછી અધિકાર પ્રધાન મંડળ બદલાવા પછી રોટરોફેટરી બદલાય છે ખરો પંચુ તેની મદદગાર કૌન્સિલ તે કાયમજ રહે છે. વળી કોઈપણ નવીન કાયદો પ્રારંભ કરવાનો અધિકાર કૌન્સિલને નથી. ગ્રેટબ્રીટન તથા આયરલેન્ડ સથે હિન્દુસ્થાનના સંબંધમાં જે કારમાર કરવો હોય તે આ કૌન્સિલ રોટરોફેટરીની દખતેજ રહેજા છે. હિન્દુસ્થાનનું વધુન, હિન્દુસ્થાનમાં અને હિન્દુસ્થાનની બહાર કયા કામમાં કેવો ખર્ચ કરવો એ કામ હિન્દુસ્થાન સરકારનું હોવા છતાં તેવર રોટરોફેટરી અને તેની કૌન્સિલને નજર રાખવાનો દહ છે. રોટરોફેટરીની કૌન્સિલમાં ઝાઝે મને પસાર થયા વિનાય કોઈપણ જાતનો ખર્ચ કરવાની કાલને સેત્તા નથી. આ ઉપરથી દેખાય છે કે રોટરોફેટરીની એ રીસની ખી સત્તા હિન્દુસ્થાનમાં નોકરી કરી ગયેલા અંગ્રેજ કૌન્સિલ રોમાજ હાથમાં છે. હિન્દુસ્થાનનો બીજા રાજ્યો સથે સંબંધ રાખવો, લગામ અથવા સંધિ કરવી, હિંદી સંસ્થાનો સથે સરકારના સંબંધ કેવો રાખવો તે નક્કી કરવું અને સાધારણ રીતે જે કામમાં મુતબાજ રાખવાનો જરૂર છે એવા સર્વ કારમાર રોટરોફેટરી પોતાના એકલાનાજ અધિકાર ઉપર છે. જુદાં જુદાં કામો માટે, કૌન્સિલના સભાસદોની જુદી જુદી કમીરી નીમી રોટ

સેક્રેટરી પોતાનું કામ ચલાવે છે. એક અડીચાડીયામાં કૌન્સિલની એક બેઠક તો થાયજ છે, કે જેમાં પાંચ સભાસદો તો હાજર રહેવા જોઈએ એવો નિયમ છે. આ સ્ટેટસેક્રેટરીની જોડીસનો સર્વ ખર્ચ હિન્દુસ્તાનની તિબેટીમાંથી આપવામાં આવે છે. તે ખર્ચ વિલાયત સરકારની તિબેટીમાંથી આપવો જોઈ મી. ફેરહારડીએ ઇ. સ. ૧૮૬૦માં પાર્લામેન્ટમાં સૂચના કરી હતી પરંતુ તે સૂચના પાસ થઈ નહીં; હી ગઇ.

આ ઉપર જે કહેવામાં આવ્યું છે તે હિન્દુસ્તાનના વિસ્તારના કારભાર વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. હવે ખુબ હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દુસ્તાનનો કારભાર કેવી રીતે ચલાવવામાં આવે છે તેની માહિતી નીચે આપવામાં આવી છે.

હિન્દુસ્તાનમાં અમલ બજાવણીનો સર્વ અધિકાર ગવર્નર જનરલ અને તેની કૌન્સિલને આપવામાં આવ્યો છે. અત્રે તેનેજ હિન્દુસ્તાન સરકાર એ નામથી જાળખવામાં આવે છે. ગવર્નર જનરલને ઇ. સ. ૧૮૫૮ થી “વોઇસરૉય” એટલે બાઈશાહનો પ્રતિનિધિ એવો કક્ષકાળ આપવામાં આવ્યો છે. જે ગવર્નર જનરલની કૌન્સિલમાં એકંદર ૭ સભાસદો હોવા જોઈએ. તે શિવાય હિન્દુસ્તાનના મુખ્ય સેનાપતિ એ એક વધારાનો સભાસદ ગણવામાં આવે છે. વળી કાયદા કરવાને કૌન્સિલ હોય છે તે તો જુદિજ. આતો રાજકરભાર કરનારી કૌન્સિલ છે. આ કૌન્સિલના સભાસદોની નિમજીક ખુદ વિલાયત સરકાર તરફથી કરવામાં આવે છે. કે જે સાધારણ રીતે પાંચ વર્ષનો સુલતની ગણવામાં આવે છે. ગવર્નર જનરલનાં કામનાં એકંદર મળી નવ ખાતાં છે.

- (૧) સરદાર.
- (૨) પરદેશ.
- (૩) જમાઈદારી.
- (૪) લોકર.
- (૫) લોકરની તબીબ.
- (૬) પબ્લીક વર્કસ.
- (૭) કરવસૂલ અને ખેતી.
- (૮) વેપાર ઉદ્યોગ.
- (૯) કાયદા કાનૂન.

આ દરેક ખાતાં માટે વળી એક એક સેક્રેટરી હોય છે. અને દરેક ખાતાં ઉપર કોઇ નહીં અને કોઇ એક

સભાસદની મુખ્યત્વે દેખરેખ હોય છે. કે જેમાં પરદેશ સંબંધી બધાજ ઉપર ખુદ ગવર્નરજનરલની દેખરેખ હોય છે. આવી રીતે આ અમલ બજાવણીનું ખાતું ધણું તે ઉપરાંત બીજું પણ એક કાયદા કૌન્સિલનું ખાતું છે. જેમાં પરદેશી કૌન્સિલના દરેક સભાસદો ઉપરાંત ઇ. સ. ૧૮૬૨ ના “ઇન્ડિઅન કૌન્સિલ એક્ટ” પ્રમાણે વોર્ષ સરો નીમવા બીજા જાળ સભાસદો વધારે હોય છે. જે ખાતામાં એ કૌન્સિલની બેઠક હોય છે તે ખાતાનો લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર આ વરિષ્ઠ કાયદા કૌન્સિલનો વળી એક વધારાનો સભાસદ ગણાય છે. મીટીશ હિન્દુસ્તાનમાંના કોઇ પણ સર્વ માણસો હિન્ડી સંસ્થાનમાંની સર્વ ક્ષિત્રીશ, ખજા અને દુનિયામાંના કોઇ પણ દેશમાંના ક્ષિત્રીશ રાજ્યના હિન્ડી ખજા વર્ષ માટે કાયદાઓ કરવાને અધિકાર આ કૌન્સિલનો છે.

ગવર્નર જનરલનો વાર્ષિક પગાર રૂ. ૫૦૮૦૦. રૂપિયા એટલે માસિક રૂ. ૪૦૦૦ રૂપિયા છે. તે ઉપરાંત ગવર્નર જનરલનો રહેવા કારવાનો સર્વ ખર્ચ આ પગાર ઉપરાંત જુદા મળે છે. આ પગાર મહિને અથવા વરસે મળતો નથી પણ ગવર્નર જનરલ અહીંના જાહોદો છોડી પાછો વિલાત ગય ત્યારે ચરેસા સર્વ પગાર તેને વિલાતમાં સાંમટા આપવામાં આવે છે. એમ કહેવાય છે અર્થાત ગવર્નર જનરલને હિન્દુસ્તાનમાં કોડીનો પણ ખર્ચ નથી અને વિલાયત ગયા પછી આશરે તેર લાખ રૂપિયા સામટાજ આપવામાં આવે છે.

રાજ્ય કારભાર કરવા માટે હિન્દુસ્તાનના એકંદર નવ વિભાગો મુખ્ય કરવામાં આવ્યા છે. જે વિભાગ તેનો મુખ્ય અધિકારી અને તેનો વાર્ષિક પગાર નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે કરવામાં આવેલ છે.

વિભાગ અધિકાર પગાર.

- ૧ મદ્રાસ. ગવર્નર ૧૨૦૦૦૦ રૂપિયા
- ૨ બુગલ. ” ” ”
- ૩ બંગાલ લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર ૧૦૦૦૦૦ ”
- ૪ પૂર્વ બંગાલ આસામ ” ” ”
- ૫ સુકેત ખાંત ” ” ”
- (આથા અને અગોથા)
- ૬ પંજાબ ” ” ”
- ૭ બહારદેશ ” ” ”

૧૯૦૫: ૧૧૦૨૭ લાખ ૭૫૮૯ લાખ ૩૯૧૯ લાખ
૧૯૦૬ ૧૦૬૯૯ ૭૮૬૨ ૨૭૯૨

આમાં વિલાયતમાં થનારો ખર્ચ એટલો રહેતો છે.
દરીની યોશીસરો ખર્ચ, હિંદુસ્થાનથી નોકરી કરી વિલાત
ગયેલા અંગ્રેજ અધિકારીઓનો, પેન્શનનો ખર્ચ, હિંદુસ્થાન
સરકારે કરેલાં કરજતું વિલાયતની સાયકારોને આપવામાં
આવેલું બાજુ વિગેરે સાબતોનો ખર્ચ સમજવો.

ઉત્પન્નમાં સરકારી મુખ્ય ઉત્પન્ન જેમનીની મહેસુલની
છે કે જે સુમારે ત્રીસ કરોડ રૂપિયા થવા જાય છે, અને
ખર્ચમાં સહુથી વધારે ખર્ચ લશ્કરી ખાખતનો છે કે જે
પણ આસરે ત્રીસ કરોડનો થવા જાય છે, એ ખર્ચમાં
ધ્યાન રાખવાં જોઈશે વસ્તુ એટલીજ છે કે ગ્રેટબ્રીટન
તથા આયર્લેન્ડ અને હિંદુસ્થાન એ જુદા જુદા હોવા
છતાં બ્રીટીશ સામ્રાજ્યમાંના હિંદુસ્થાન રિવાયતના બીજા
સર્વે રેશનો મળી આસરે ૬ કરોડ ૭૫ લાખ રૂપિયાનો
લશ્કરી ખર્ચ છે, જ્યારે માત્ર એકલાં હિંદુસ્થાનનો લશ્કરી
ખર્ચ ૩૦ કરોડ રૂપિયાનો છે.

હિંદુસ્થાનમાં લશ્કરીખાતાની સર્વ વ્યવસ્થા (કમાન્ડર
ઇન ચીફ) મુખ્ય સેનાપતિના હાથમાં છે. ઇ. સ. ૧૮૯૩
પહેલાં મુખ્ય તથા મદ્રાસ ગવર્નમેન્ટોને રીપતરિયાતાનાં ઇ-
લાકાપૂરતાં લશ્કર ઉપર દેખરેખ રાખવાનો અધિકાર હતો.
પરંતુ ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં પાર્લામેન્ટના દ્વારથી તે અધિ-
કાર એમી લેવામાં આવ્યો, અને સર્વે અધિકાર-કમાન્ડર
ઇનચીફને સોંપવામાં આવ્યો, કે જેમાંથી કમાન્ડર ઇન ચીફ
ઇ. સ. ૧૯૦૭ માં બે વિભાગ પાડ્યા જેમાંનો (૧) નોર્થર્ન
આર્મી, અને (૨) સુધર્ન આર્મી જેમાંના પહેલા વિભા-
ગમાં પેશાવર, રાવલપીંડી, લાહોર, મીરત, લખનૌ તથા
સરહદ ઉપરની પસદતોનો સમાવેશ થાય છે જ્યારે બીજા
વિભાગમાં કવેટ, મડ, પૂણા અને સિકંદરાબાદની પસદ-
તોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે કે જે જનને વિભાગો
ઉપર લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર્સ નામનો અધિકારી નીમવામાં આવે
છે, એકંદરે રીતે લશ્કરતું વર્ગીકરણ નીચે પ્રમાણે કરવા
માં આવ્યું છે.

ગોડ લશ્કર.
વર્ગ- યોશીસર બીજા એકંદર
તોપખાતું ૫૪૭ ૧૪૧૧૬ ૧૪૬૬૩
ધોડિયાર ૨૧૧ ૫૩૬૧ ૫૧૫૨

રાયલ એ. બી. યોશીસર ૩૬૫ ૨૧૫ ૫૮૦
પાયદળ ૧૫૦૮ ૫૨૨૩૮ ૫૩૭૪૬

એકંદર ૨૬૮૧ ૭૧૬૬૦ ૭૪૬૪૧
કાળું લશ્કર.

(આમાં માત્ર યોશીસરો ગોરા હોય છે.)
વર્ગ- ગોરા તથા અને બીજા એકંદર
કાળા યોશીસરો.

તોપખાતું ૫૩ ૭૨૮૫ ૭૩૩૮
ધોડિયાર ૫૪૪ ૨૪૪૫૦ ૨૪૬૯૪
સપર્સ અને

માઇનર્સ ૭૬ ૪૮૮૫ ૫૦૬૭
પાયદળ ૧૮૫૫ ૧૧૫૧૩૮ ૧૧૬૯૮૩
બીજા ૮૭૧ ૮૭૧

એકંદર ૩૩૮૬ ૧૫૧૮૫૮ ૧૫૫૨૪૭
ગોરા તથા

કાળા સેન્યો ૬૦૭૦ ૨૨૩૮૧૮ ૨૨૬૮૮૮
સંસ્થાનો.

આ આંકડાઓમાં હમણાં થોડાજ વર્ષોત, પહેલાં
થોડીક ભરતી કરવામાં આવી છે, કે જેની સંખ્યા આશરે
૩૪૦૦૦ની છે.

તે ઉપરાંત ઇ. સ. ૧૮૮૮માં કેટલાંક હિંદી સંસ્થા-
નિકોને અંગ્રેજ સરકારને તરફ મોકલ કરવાની ઉંકડાં થઈ
તે ઉંકડાંનાં પ્રદીશુમમાં હિંદુ સંસ્થાનીકો પસિનાં
કેટલાંક વર્ગે કેળવેલવાં લશ્કરને ગોણું કરાવી
તેને બંદેશ બ્રીટીશ યોશીસરોની દેખરેખ હેઠળ રીપ્લેસ
અને બ્રીટીશ સરકારને જ્યારે પણ જરૂર પડે ત્યારે મોકલ
કરી શકે એવું લશ્કર રાખવાતું સરકારે દેખ્યું છે. તે
લશ્કરના સેનાપતિ બ્રીટીશ યોશીસર નથી પરંતુ તેની
ઉપર બ્રીટીશ યોશીસરોની દેખરેખ હોય છે. આ રી
રીતતું જુદા જુદા સંસ્થાનિકાતું મળાને એકંદર ૨૦૧૮૯
માણસતું લશ્કર છે. સંસ્થાનિકાના આ લશ્કરનો સરકાર
જે વખતે જરૂર પડે તે વખતે ઉપયોગ કરી શકે છે.

આ રીતે હિંદુસ્થાનનો રાજ્યકાર પાડુ સરજ
રીતે આપવામાં આવે છે.

દ્વાદશસ્વામી.

સાધક અને સાધના.

સાધક જ્યારે મુક્તિની કથા સાંભળે છે. ત્યારે તેનાં મંસારનાં સર્વ બંધન છિન્ન થઈ જાય છે. ઉર્ધ્વધારે, અસીમ આકાંક્ષામાં તે મંસારનાં સર્વ સુખની અવહેલના કરે છે અને મુક્તિનું જ ધ્યાન ધરે છે. ત્યારેજ સાધકને ભાન થાય છે કે “રૂપીઆ એ માટી છે—માટી એ રૂપીઆ છે કાંચન એજ બંધક છે.” આલું જ્યારે જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેને તેની ધૂર મુક્તિ શિવાય કંઈજ દિસતું નથી. મંસારનાં સર્વ બંધનથી તે બહીતો નથી. તેના અંતરની વાસના કોઈ બીજીજ દિશાએ રમતી હોય છે. સર્વ પ્રલેહ મટી જાય છે. પરાજ્ઞાનથી સાધક માટી અને સુવર્ણમાં કંઈજ ભેદ જોતો નથી. જનનીની સેવામાં મુગ્ધ સાધક “મા, મા, હારી સેવા, હા-રજ દર્શન” એવા પોકાર કરે છે, ત્યારે અવર સર્વને તે ગંગામાં ફેંકી દે છે. ક્ષેત્રમાં અનેક લકતો એ માતૃ મૂર્તિ સિવાય કંઈ જોઈ શક્યા નથી. સમસ્ત પ્રહાંડને તેઓ જનની સ્વરૂપ સિવાય કંઈજ લેખી શક્યા નથી. માતૃ નામમાં વિભાર થઈ આ પંચભૂતમય દેહને અનંત પ્રહાંડ શરીરના સાથે મેળવી દે છે. સાધકનો આત્મા જ્યારે માતાના રત્ને-હથી ભરાઈ આવે છે ત્યારે પ્રહાંડ વ્યાપી મહા મહિમથી માતૃમૂર્તિ જોઈ સાધક પોકારી ઉઠે છે કે:—

“દેવી ત્રયી ભગવતી ભવ માવનાય,

વાર્તાંચ સર્વ જગતાં પરમાતિ દ્વૈતી”

મુક્તિની વાણી સાધક વગર ખીજો કોઈ ભાગ્યેજ સમજી શકે છે. આજ હિંદુસ્થાનમાં મુક્તિની ગાથા, વાણી સંભળાય છે. અપુર્વ બંધનો અધુર નાદ કાનમાં ભણુકારા મારે છે. આજ સાધકોના હૃદયમાં માની મૂર્તિ, તે અનંત અર્થ જોલા સંપદ દાયિની, સવ પાપ તોપ દુર કારિણી જનનીની મૂર્તિ વિરાજે છે. ભયભાવના, વિષદ, આપદ, તુંડકારી આ યુગના માતૃસાધકો અનંત પ્રહાંડ કમ્પાવી અમુર હૃદયે ભીતિ ઉત્પાદન કરી વેદ ભવન કરે છે:—

વન્દેમાતરમ્

સત્ય ખરેખર આ દેશમાં મુક્તિની વાણી આવી છે મુક્તિ માર્ગે જનનારા આજ ભાષણ પરિણા અને

વિયમ સમસ્યામાં પર્યા છે. એક તરફ માતા આન્હાન કરે છે બીજી તરફ અસુરો પ્રવંચના આન્હાન કરે છે. એક તરફ માની રત્નેહમથી મૂર્તિ છે બીજી તરફ અમને મળતી પ્રલયકારી નંગલ ભંડી પેસાલિક મૂર્તિ છે. સાધક આ જોઈ સાંભળી અને વિરમિત થાય છે. સાધક પરતુ સારી રીતે સમજે છે કે મૃત્યુ એ શું છે ? મૃત્યુ તો માત્ર દેહાંતરની પ્રાપ્તિ છે. સાધક તેના સાધ્યમાં શું આડે આવે છે તે જાણે છે. પળે પળે વિધનથી સાધક શું ભયભીત થાય છે ? નહિ. પરમ ભક્ત સાધક પ્રહ્લાદને તેની સાધનાથી વિરક્ત કરવાને પિતા, આચાર્ય સઘળા મથ્યા પરંતુ તે તે સાધનાના માર્ગથી ચળીત થયો ! નહિજ. પર્વત પરથી ફેંકી દેવામાં આવ્યો. હાથીના પગ તળે કચડાવવામાં આવ્યો, હુળા હુળા ઝેર આપવામાં આવ્યું, અનેક આસુરી શકિતોના આશ્રય લેવામાં આવ્યો તો પણ ભક્ત સાધક પ્રહ્લાદ કયાથી પણ તે પેશાલિક માયાથી મુગ્ધ થયો નહિ. સાધકને કોઈ પણ પ્રકારના અંતરાય નહી શકતા નથી. તે દુઃખ શું છે તે જાણતોજ નથી. તે ઉપોડનથી કાચર થતો નથી, તે ભયની પરવા કરતો નથી. પ્રહ્લાદે જેમું કે દુઃખ છેજ નહિ. “સર્વ સલિધદં વ્રણ” પ્રહ્લાદે જેમું કે દેહ શું છે ? એટલે માત્ર આવરણ છે. દેહ અર્થ તરફ આત્મા અજર છે—અમર છે. —અક્ષય છે, અન્યય છે. ભીત થવાનું શું પ્રયોજન ? એમ સમજી લોહી તરત ભળાઓ. સાધકના મન પર જેવા હોય છે. અરે વન્દી પણ કંઠાર હોય છે.

અયે આર્ય ભૂમે, જો ! હાંસાં, સંતાનોની રી રિથિત છે. દારિદ્ર્ય તોડવ નત્ય કરી રહ્યું છે. આજસ. ધર્મી, અદિકાર સઘળાનું જોર વ્યોમું છે. અરે, મનુષ્યો અકળાઈ રહ્યા છે. સંતાનો ભયભિત થઈ રહ્યા છે. કર્તવ્ય વિરુદ્ધ થઈ રહ્યા છે. માતા હારી અભય વાણી પ્રચાર કર.

ईत्यं यदायदा चावा दानरो तथा भविष्यति
तदातदावतीर्या ह करिष्या म्परिसंक्षयम्

“જ્યારે જ્યારે દાનવો વિનં નાંખે,

અવતીર્ણ થઈ શત્રુ વિનાશુ ત્યારે”

હવે જો ભય છે. જનનીની અભય વાણી સાંભળી છે. હે મુક્તિ પ્રયોગી પથિક, હવે માયામાં સુખ ન થા. જનનીનું આન્હાન સંભળા ઉઠા અમર થા. અને પ્રાપ્ય મળે ત્યાં સુધી અટક ના

રમણિક.

સ્વર્ગીય શેમેશચંદ્ર દત્ત.

શેમેશચંદ્ર દત્તના નામથી ભાગ્યેજ કોઈ ડિંદીવાન એસાત હશે. તેઓ ૧૧-૧૨ વરસની વયે એક યશસ્વી અને વિજયી જીવનની સમાપ્તિ કરી, નવેગ્ગર માસની તા. ૩૦ મી મંગળવારે સવારે બે વાગતાં સ્વર્ગવાસી થયા છે. તેઓએ જે જે ભાગમાં સેવા કરી છે, તે તે ભાગમાં એટલી બધી લોકપ્રિયતા સંપાદન કરેલી છે કે તેમનું નામ લોકોના હૃદયમાં અમરસ્થાન કરી રહ્યું છે. તેઓ નામદારે ડિંદી બેઠું તોના અને ગરીબ પ્રજાના હિત માટે ના. સરકાર સાથે નિ સ્વાર્થ અને નિહરતાથી અડગ રીતે લડત ચલાવી “દરીદ્રના દોસ્ત” તરીકે યોગ્ય ઉપનામ મેળવ્યું છે. તેઓની કીર્તિ એકદેશી નહિ, પરંતુ અનેકદેશી છે. તેઓ એક મહાન રાજર્ષિ તરીકેજ નહિ પરંતુ સંમાર સુધારક અને મહાન લેખક તરીકે પણ જાણીતો પામેલા છે. તેઓ નામદારે અંગ્રેજ સરકારની મોટી જોખમદારી ભરેલી નોકરી લાંબા વખત સુધી વફાદાર રીતે બજાવવા છતાં પ્રજાનું હિત કરવા તેઓ કદી ચુકચાળ નથી. રાજ્ય પ્રજા ઉભયનું હિત સાધવા અને ઉભયની પ્રીતિ સંપાદન કરવા કવચિદ્જ કોઈ મંત્રી અથવા સનાધીશ ભાગ્યવાન થાય અને આવા ભાગ્યશાળી મહાન પુરોગામી વડે દરાના દિવાન માહેબ શેમેશચંદ્રદત્ત એક અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે. તેમનું જીવન ચરિત્ર એક અદ્ભુત અનુભવની અને વિજયની અનુપમ માળાથી સુશોભિત છે. તેઓએ નાની વયમાં સીવીલ સર્વિસની માનવ ત પરિક્ષા પહેલા બંગાળી તરીકે પસાર કરી સરકારી નોકરીમાં મોટે એકાદે દાખલ થઈ, છેવટે પોતાની કાર્ય કુશળતા અને પ્રમાણિકતાના વિશિષ્ટ સહજીવના પ્રભાવે અન્ય હીદીને કદી નહી મળેલું એવું કમીચનરનું માનનીય પદ મેળવ્યું હતું.

તેઓ નામદારની વડોદરા રાજ્યની કાર્ય કીર્તિ પણ એકદેશી ઠીક હતી તેમાં કંઈ શક નથી. તેઓએ સને ૧૯૦૪ થી ૧૯૦૭ સુધીના ત્રણ વરસના અભાવપદથી પ્રજાની અને રાજ્યની જે ખાસ સેવા બતાવી છે તે કંઈથી પણ ભુલાય તેવી નથી. વડોદરાની પ્રજાને સુધરેલાં રાજ્ય બંધારણ પ્રમાણે રાજ્ય કારભારમાં ભાગ આપવાની શ્રીમંત મહારાજની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છાનુસાર તેઓ નામદારે હીદના પાત્રીન આર્થ તત્વને અનુસરતું પંચાયત ધોરણ અને પારાસલાની યોજના કરી પ્રજાને જે હુકો આપેલા છે તેથી તેઓ નામદારને લાભિયમાં તેનું સાચું પરિણામ આવેથી પ્રજાના બનાવનાર તરીકે જોખળી લેવામાં આવશે એમાં લેશ માત્ર અતિશયોક્તિ નથી. તુરતમાં તેઓ નામદારે દિવાનપદ ઉપરથી રાજ્યના હુન્નર ઉદ્યોગની આબાદી માટે જાકાતની માફી કરાવી તે પણ પ્રજા હિતેચ્છુ તરીકેની તેમની કીર્તિમાં વિશેષ ઉમેરો કરે છે. આવા પરમ દેશલક્ષત, મહાન સરવર્ણના ઉપાસક, બુદ્ધિવાન, કાર્યદક્ષ અને રાજનીતિજ્ઞ રાજર્ષિ શેમેશચંદ્રના સ્વર્ગવાસ થવાથી આખા દેશની પ્રજાને અને ખાસ કરીને ગાયકવાડી પ્રજા કે જેને હજી તેઓ નામદાર પ્રત્યે ઘણી ઘણી આશાઓ હતી તેને મહાન જોડ પડી છે અને તેથી આપણા પ્રજાને તેમાં તેમજ આખા દેશમાં સર્વત્ર એક સરખો અફસોસ ફેલાઈ રહ્યો છે. તેઓ નામદારના કુટુંબ પ્રત્યે અગ્રી પ્રજા તરફથી દીલસોજી પ્રદર્શિત કરીએ છીએ. અને ગત મહાત્મા પુરુષોત્તમ સ્વર્ગીય અને વહનીય નામ માટે છેલ્લી એટલીજ ઇચ્છા દર્શાવી એ છીએ કે તેના આત્માને પ્રભુ પરમ શાંતી આપે અને હવે એક પછી એક આવા હીદી નર રત્નોની આપણા દેશને પડતી જોડ, બીજા સુવાન હીદીઓને કંઈવરી આશીરવાદથી નવું લોહી, અલૌકિક તેજ અ. ને વિરલ સ્વદેશપ્રેમ બક્ષી પુરે. ||

જન્મ અને બાલ્યાવસ્થા.

તેઓ નામદારનો જન્મ તા. ૧૩ અગસ્ટ સને ૧૮૪૮ કલકત્તામાં બંગાળના એક ખાનદાન કુળમાં થયો હતો. તેમના પિતા બાબુ ઈશાનચંદ્રદત્ત બં.

ગાળાના કેમ્બ્રી કલેક્ટરને (તે વેળા ગણાતો) મા-
મવંત દરજ્જે લોગવતા હતા કે જે જગા તે વેળા
પહેલીજ વાર દેશીએ માટે લોડ વિલીયમ એટીકે
બુલેટી કરી હતી. તેમના પિતાના દાદા બાણુ નીલમ-
ણીયંદ્ર ૧૮ મા સૈકાની આખરમાં ઘણા નામાંકિત
યુરૂપ યઈ ગયા હતા. તેમના કાકા બાણુ સસમય
દત્ત પણ સંસ્કૃત કોલેજના પહેલવહેલા દેશી પ્રી-
ન્સીપાલ નીમાયા હતા. આવા શ્રીમંત, સુશિક્ષિત ને
આબરૂદાર કુટુંબમાં તેઓ જન્મ પામ્યા હતા; પણ
દસ વરસની બાળવયમાંજ તેમના પિતા તથા માતા
અને સ્વર્ગવાસ થવાથી તેઓ પોતાના કામાની દેખ-
રેખ અને સંભાળ નીચે ઉછર્યા હતા. અંગ્રેજી નિ-
શાળામાં અભ્યાસ કરી ૧૬ વરસની વયે યુનિવર્સી-
ટીની પ્રવેશક (Matriculation) પરિક્ષામાં ઘણે
ઉંચે નંબરે પસાર થઈ આગળ ઉંચા અભ્યાસ માટે
કોલેજમાં દાખલ થયા હતા. પરંતુ એફ. ઇ. એ.
(પ્રીવીયસ) ની પરિક્ષા સને ૧૮૬૬માં પસાર કર્યા
પછી શ્રેષ્ઠ્યેટ થવાનો વિચાર માંડી વાળી તેઓએ
કોલેજ છોડી. જો કે પછી તેઓ શ્રેષ્ઠ્યેટ તો થયા-
જ નહીં, પણ તેમના નસીબે જુદોજ રસ્તો લીધો.

છાનામાના વિલાયત ગયેલા ત્રણ બંગાળી
યુવાન નર રત્નો.

કોલેજ છોડવાનો તેમનો આશય અભ્યાસ
છોડવા માટે ન હતો. સ્ત્રીવીલ સરવીસની માનનીય
પણ વિકટ પરિક્ષામાં પસાર થવાના શુભ ઇરાદાથી
તા. ૩ માર્ચ ૧૮૬૮ ને. દિવસે ત્રણ બંગાળી યુવાનો
ઈંગ્લાંડ જવા તૈયાર થયા પરંતુ તે સમયનો પ્રજ-
મત પરદેશ ગમનની સખત વિરૂદ્ધ તથા સાતિ બં-
ધનનો ભારે ત્રાસ હોવાથી તે ત્રણમાંના બે તે ના.
દત્ત સાહેબ અને તેમના બાળમિત્ર હાલના વડોદરા-
ના ન્યાયમંત્રી બાણુ બીહારીલાલ ગુપ્તા પોતાના
ઘરમાંથી રાતે છાનામાના વિલાયત જવા સ્ત્રીમરમાં
જઈ સંતાપ ગયા હતા. અને ત્રીજા યુવાન તે હાલના
લોકમાન્ય શ્રી બાણુ સુરેન્દ્રનાથ બેનર્જી પોતાના
કુટુંબીઓની રજા લઈ તેમની સાથે વિલાયત ગયા હતા.

સ્ત્રીવીલીયન થયા.

ઈંગ્લાંડમાં સ્ત્રીવીલ સરવીસ માટેની પ્રવેશક
પરિક્ષાનાં ત્રણસો ઉમેદવારોમાં ના. દત્ત ત્રીજે નંબરે
આવ્યા હતા, અને તે પ્રમાણે આ પહેલી બંગાળી
તરૂણ વિદ્યાર્થીઓની ત્રિપુટીએ અંગ્રેજ પરિક્ષકો અને
શીક્ષકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું.

પોતાના અભ્યાસમાંથી વળત ગયાવી તેઓ
મીઠા ગ્લાસ્ટન અને મીઠા ડીસરાયલીનાં લાપણો
વારંવાર સાંભળવા જતા હતા, જેની અસર તેમના
હૃવન ઉપર સચોટ અંકિત થવા પામી હતી. તે
ઉપરાંત જોહન સ્ટુઅર્ટ મીડલ અને ચાર્લસ ડીકન્સ
જેવા વિદ્વાનો સાથે સહવાસમાં આવવાનો લાલ
લીધો હતો. અને ૧૮૭૧ માં તેઓએ આઈ. સી.
એસ. (સ્ત્રીવીલીયન) ની માનવંતી પરિક્ષા પસાર
કરી સ્વદેશ તરફ પાછા પધાર્યા હતા.

ત્રણે મિત્રો ગોળીથી બચ્યા.

પોતાની મુસાફરી દરમ્યાન. ફ્રાંસમાં તે વખતે
કોમ્યુનીસ્ટ લોકોનો લય પ્રચલિત હોવાથી આ
હિંદી ત્રિપુટીને ત્યાંની પોલીસે શક. ઉપરથી પકડી
કેદ કરી હતી અને બ્રિટિશ હિંદી રખત તરીકે
જો ફ્રેંચ અમલદારને તેઓ સંતોષ ન આપી શક્યા
હોત તો તેજ વખતે કોમ્યુનીસ્ટો વેપધારી બનુસો
સમજી તે ત્રણે તરૂણ હિંદીઓને ગોળી વડે બંનું
ખોવાનો વખત નજીક હતો. પંચુ હિંદને. સાદે ન-
શીંગે આ ત્રિપુટીને હવ બચ્યો અને સ્વદેશમાં
આવી દેશની સેવામાં તન મન અર્પણું કરી અમર
નામના મેળવી.

સરકારી નોકરી અને અભ્યુદય.

હિંદી સનદી નોકરીની પરિક્ષા પસાર કરી હિં-
દમાં આવતાં ના. દત્ત સાહેબે સને ૧૮૭૧ થી
૧૮૮૨ સુધી ૧૧ વરસ તેઓએ જુદા જુદા ખાતામાં
સરકારી નોકરી કરી અનુભવ મેળવ્યો હતો. ૧૮૭૪
માં તેઓએ ઘણીજ સંતોષકારક રીતે ૧૫ મર્યાદાથી
સને ૧૮૭૬ માં શાહુબાઈપુરા ટ્રિપ ઉપર જે સ્વ-

ની ભય'કર આકૃતથી પાયમાલી અને અન્યવસ્થા ધર્મ હતી, તે દુર કરવા અને ત્યાંની સ્થિતિ સુધારવા ના. સરકારે તેમની નીમણુક કરી હતી. અધાગ શ્રમ અને અપુર્વ આલાપીથી આ ગેટની મુગ્ધવસ્થા અને આળાદી કરવા તેઓ શક્તિવાન થયા હતા અને તે ઉપરથી તેમની અસાધારણ બુદ્ધિ અને શક્તિ ની કદર કરી ના. સરકારે ૧૮૮૩ માં ગેટીમાલના ડીપ્ટીક્ટ ગેલ્લેટની જગાએ માટે ગોરા અમલદારની ૧ લાયકી ગણવામાં આવતી હતી, અને તે માન આપણા' દેશીઓમાં પહેલું' નાં દત્ત સાહેબને આપી સરકારે દેશીઓની લાયકાત સ્વીકારી; તે વખતે આ વિનયી અને આગળ વધતા જતા હીંદી યુવાન (નાં દત્ત) માટે ખરેખરે કસોટીનો સમય હતો. દેશમાં ગોરા કાળા વસ્ત્રોની બિન્નતાનો સવાલ સર્વત્ર ઘડ્યો હતો. ઈંગ્લેન્ડ ખીલતું' તોફાન અને તે ઉપર ગરમ ચર્ચા ચાલી રહી હતી. અને આ ચર્ચામાં અને ધમાલમાં પશુ તેઓએ એટલી શાની અને નિપુણતાથી લાગ લીધા હતા કે પ્રત્ન પક્ષનો મજબુત ગળાવ કરવા છતાં સરકારને પણ દેશહિતનો સુમાર્ગ જતાથી સહાય કરી હતી તેઓ ભેખગ દાર દરજ્જા, મેળવનાર પહેલા હિંદી હતા અને તે મની ફેલેટ ઉપર હીંદીઓના લાભનું' પરિણામ હતું. તેઓ આ કસોટીમાં ગોરા અમલદારો કરતાં ચઢી ચાતા નીકળ્યા અને સને ૧૮૮૫ માં જ્યારે તેઓ વિદ્યાંતિ અર્થે ફરલો રત્ન ઉપર ગયા તે વખતે નાં સરકારના તે વખતના વાર્ષિક રીપોર્ટમાં તેઓ માટે ઘણા ઉચ્ચ શબ્દોમાં સ્તુતિ કરવામાં આવી હતી.

ફરલો રત્નમાં સાહિત્ય સેવા.

સને ૧૮૮૫ થી ૮૭ સુધી જે વરસ માટે વિ-આંતિ લેવા માટે તેઓએ ફરલો રત્ન લેધ, તે વખત પેતાની મૃત્યુતિ ખીલુ દિશાઓમાં પ્રેરી હતી. પહેલાં સખન સરકારી નોકરી કરવા છતાં પણ સને ૧૮૭૪ થી ૮૦ સુધીમાં ચાર ઐતિહાસીક નવલ કથાઓ જગાળી લાપામાં રચી સ્વમાતુબાપાની સેવા કરી હતી, પરંતુ અમલદારી કામના બોલથી ચોક્કસ વખત

માટે મુકત થઈ જાયો વખત તેમણે હવે સરસ્વતિની ઉપાસનામાં ગાળવા નિશ્ચય કરીનેજ આ ફરલો લીધી હતી તે વખતમાં " Lake of the palms " વગેરે નોવેલો લખ્યાં અને ભાવિક શાસ્ત્રીઓને યુગ્મણી વિદ્યાનો વિરુદ્ધ છતાં જગવેદનું' અંગ્રેજી લાખાંતર કરી સર્વ પ્રત્ન માટે આર્થ ધર્મસેત્ર ખુલ્લું' મુકયું.

ખેતાબ અને નોકરીની કદર.

સને ૧૮૮૬ માં યુરોપની મુસાફરી પોતાના કુ-હુષ સાથે કરી, સને ૧૮૮૭ માં પાછા નોકરી ઉપર ભ્રમણા હતા. પ્રથમ પગના અને પછી તુરત માધ-મનશીંગમાં તેમની બદલી થઈ. આ વખતે તેમણે અથાગશ્રમ લઈ " Civilization in Ancient India " નામનો ઐતિહાસીક ગ્રંથ ત્રણ વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો. સને ૧૮૯૦ માં જગદાનના કલેક્ટર અને ત્યાંના સગીર રાજની દેખરેખ રાખનાર તરીકે ના. સરકારે તેમની ખાસ નિમણુક કરી હતી અને બહેર પ્રગતી સેવાની કદરમાં નાં સરકારે 'સી. આઈ. ઇ. નો માનવત ખીતાબ આપ્યો હતો. બાદ તેઓ નામદાર ફરીને પ્રવાસ અર્થે કાશ્મીર, હરદાર વગેરે થઈ ઈંગ્લાંડની સફર ગયા હતા; ત્યાંથી સને ૧૮૯૩ માં પાછા ફરી " જગાળ સાહિત્ય પરિષદ " ની સ્થાપના કરી માતુબાપાની કાયમની સેવા જાળવી હતી.

કમીશનરનો દરજ્જો.

ડીપ્ટીક્ટ ગેલ્લેટ અને કલેક્ટરના ભેખગદાર દરજ્જાઓમાંથી ના. સરકારને સંતોષ આપવાથી ના. દત્ત સાહેબે હીંદીઓની ગમે તેવા ચોટા ભેખગના દરજ્જા માટે લાયકાતની ખાત્રી આપી હતી. સને ૧૮૯૪ માં જગદાન ડીપ્ટીક્ટના કમીશનરની માન ભરેલી જગા ના દત્ત સાહેબ ભેખગવા શક્તિમાન થયા હતા. આ જગા માટે એક સીનીયર અંગ્રેજ અમલદારનો હુક હુલાવી તેના કરતાં અધિક લાયકાત ધરાવનાર નાં દત્ત સાહેબને પહેલા હીંદી કમી.

શનર તરીકેનું અસાધારણ માન આપ્યું હતું. આ વખતે બંગાળની ધારાસભાના સભાસદ તરીકે તેમને પસંદ કરવામાં આવ્યા, પરંતુ થોડા સમય પછી તેમની બદલી ચીનીસાના કમીશનર તરીકે થતાં ધારાસભામાંથી તેમણે રાજીનામું આપ્યું.

રીટાયર અને પ્રભ સેવા.

સને ૧૮૯૭ માં રાજ્ય સેવામાં ૨૬ વર્ષ બેટલી લાંબી સુદત સુધી માનપ્રદ કાર્ય બાબતી, પ્રભ સેવામાં કાળ નિર્ગમન કરવાના ઉચ્ચાલિલાવથી તેઓ નામદાર પોતેજ વાનપ્રસ્થ થયા હતા.

આ વખતે સુદત પુરે પુરી થયા પહેલાં નાની વયે વાનપ્રસ્થ થવા માટે પ્રભમત અનેક તર્ક વિતરકો કરતા હતા, પરંતુ વાનપ્રસ્થ થવામાં તેમણે અપૂર્વ પ્રભ સેવા કરી પોતાનો ઉદ્દેશ ફરીભૂત કરી સમગ્ર હિંદી પ્રજાનો આશિર્વાદ લીધો છે. એ વાનપ્રસ્થકાળ ઇંગ્લાંડની ભૂમિમાં નિર્ગમન કરવા સાત વર્ષ સુધી તેઓએ ઇંગ્લાંડમાં નિવાસ રાખ્યો હતો. જે દરમિયાન ઇંગ્લાંડમાં હિંદી પાર્ટીના આગેવાનો અને હિંદના હિત માટે લડત ચલાવનારા ના. દાદાભાઈ નવરોજી તથા સી. કળચુ સી. ગોનરજીની સાથે રહી તનમનથી મદદ કરી હતી. સને ૧૮૯૯ માં લકનો ખાતે

હિંદી કોંગ્રેસના પ્રમુખ

તરીકે તેમને ગોદાવી પ્રજાએ તેમની સેવાની કદર કરી હતી.

લોર્ડ કર્ઝન સામે ટીકા બાણ.

ગાદ હિંદની મહેસુલી પદ્ધતિ સંગ્રહી લોર્ડ કર્ઝન સાથે રૂબરૂ ચર્ચા કરવા છતાં તેનું કંઈ પરિણામ નહીં આવવાથી Open Letters to Lord Curzon "લોર્ડ કર્ઝનને ખુદલા પત્રો" જાણી પ્રભ તરફથી સખત લડત ચલાવી હતી. પુનઃ ઇંગ્લાંડ ખાતે બંધ હિંદી પ્રધાનને મહેસુલમાં સુધારા કરવા સંગ્રહી સુચનાઓ રૂપ અરજ કંદેલી હતી. આ વખતે તેઓ તરફથી "Economic History of

British India" નામનું પુસ્તક બહાર-પાડવામાં આવ્યું કે જે પુસ્તકની દસ હજાર કોપીઓ તુરંતજ ખપી ગઈ હતી.

વડોદરા સાથે પેહેલો સંબંધ.

આ વખતે સને ૧૯૦૪ માં વડોદરાના મહારાજા સાહેબે ના. દત્ત સાહેબના યોદ્ધાના જ્ઞાન, અનુભવ અને અપૂર્વ શક્તિનો પોતાની પ્રજાને હાલ આપવા વડોદરા રાજ્યમાં મહત્વની જોગમદાર જગ્યા આપી "અમાત્ય" ના દરજે આપ્યો. આ ત્રણ વર્ષના દુઃકા અરસામાં તેઓ વડોદરા રાજ્યની પ્રભ માટે શ્રીમંતને અનેક સુધારા સુચવવા તથા કરાવવામાં સમર્થ થયા. તેમણે ગાયકવાડી પ્રજાની ઉન્નતિ કરવા ગરીબ ખેડૂતોને ભારણથી મુક્ત કરી પ્રજાના ગરીબ વર્ગની સ્થિતિ સુધારવા તે વેળા જે અનેક સુધારાઓ કર્યો હતા. તેમાં (૧) ખેડૂતો ઉપરની રૂ. ૩૦ લાખની ચંદેલી મહેસુલ માફ કરી; (૨) પરચુરણ નાના ધંધાદારીઓ ઉપર લેવાતા કંદેરા કાઠી નાંખ્યા; (૩) શ્રીમંતો ઉપર પ્રમાણમાં જોને નાંખવા આયત્ત વેરો દાખલ કર્યો અને રૂ. ૧૫૦ થી શરૂ કરી ધીમે ધીમે રૂ. ૭૫૦ સુધીની આવકને કર મેલા પાત્ર ઠરાવી; (૪) વેપાર ઉદ્યોગની ખીલવણી માટે રાજ્ય તરફથી હરીફાઈ બંધ કરી રાજ્યની કોટન મીલ બંદરે વેચી નાંખી. (૫) જકાત ઓછી કરી અને તેની પદ્ધતિ તથા ઉધરતમાં સુધારા કર્યો; (૬) ન્યાય ખાતાથી કારોબારી ઓદ્યોગો જુદા પાડ્યા (૭) અને સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો હક પ્રજાને આપી, પંચાયતો વગેરેનાં ધોરણ બાંધ્યા (૮) તથા ઉચ્ચ શ્રી. મહારાજા સાહેબની ખાસ ઇચ્છાનુસાર મુક્ત અને ફરજીયાત કેળવણી અમલમાં મુકવા ઘટીત યોજના અને વ્યવસ્થા કરી.

સત્તાની વહેંચણીનાં કમીશનમાં.

આ પ્રમાણે રાજ્યમાં મુધેલી શાસન પદ્ધતિ અનુસાર અનેક સુધારાઓ દાખલ કરી તેઓ નામદાર સને ૧૯૦૯ માં સરકાર તરફથી નીમાયેલા સત્તાની વહેંચણીની તપાસ માટેના કમીશનમાં મેમ્બર

તરીકે નીમાવાથી વડોદરેથી રાજ અને પ્રજા ઉભ-
યનું માન મેળવી ઇંગ્લંડ પધાર્યા હતા. કમીશનનું
કાર્ય સમાપ્ત કરી

વડોદરાના દિવાન તરીકે

સને ૧૮૦૬ ના માર્ચમાં તેઓ વિલાયતથી
આ દેશમાં આવતાં મહારાજા સાહેબના આમંત્રણથી
વડોદરાના દિવાનનું માનપ્રદ સ્વીકાર્યું. લગભગ છ
માસ સુધી તે સ્થળે કામ કર્યા બાદ વડોદરાની અને
હીંદની પ્રજાના કમલાગ્યે તેઓ નામદારના આસુધ્ય-
નો અણુધાર્યો અંત આવ્યો છે. આ છ માસના
અમલમાં જો કે તેઓ નામદારને જાણે ચોટા સુધારા
કરવા તક મળેલી નથી, તોપણ હાલની કેળવણી
પદ્ધતિની ખામી જાતવાવા અને નવીન સુચના કરવા
માટે તથા રાજ્યમાં સત્તાની વહેંચણી યથાર્થ રીતે
કરી સુધારા કરવામાં સત્તાવાર રીતે જો કમીશને
તેઓ નામદાર નીચેનાં હતાં, જેનું પરિણામ આવવા
પહેલાં તેઓ નામદાર ગત થયા તે ખેદની વાત છે.
આ ઉપરાંત હાલમાં વડોદરા રાજ્યના વેપાર હુન્નર-
ની ખીજવણી માટે જકાતની માપીતું જાહેર નાણું,
જો તે જાળવત પ્રજાના હુવે પછીના વાંધા પ્રમાણે
ફેરફાર થાત તો તેઓની કાર્યકીર્તિનાં છેલ્લા સ્મરણ
તરીકે પ્રજાના હૃદયમાં તાજું રહેત, પણ ચાક્રોસ !
ફેર કાળને ક્યા કે દિલસોજ છેજ નહીં !

સાહિત્યની છેલ્લી સેવા.

રાજકિય તથા સાહિત્ય સેવા માટે તેઓ નામ-
દારના હૃદયમાં કેવું પ્રશંસાપાત્ર સ્વદેશાભિમાન હ-
તું તે ગયાજ માસમાં વડોદરામાં ભરાયેલી મરાઠી
સાહિત્ય પરિષદ વેળાના તેમના અઢોષીક પ્રેમ અને
ઉત્સાહથી આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છે. તે નામદારનું તે
ભાષણ પ્રજાને સડથી છેલ્લો અને વાણીનો વારસો
હતો. ગુજરાતમાં કે મહારાષ્ટ્રમાં હુવે પછી જે કંઈ
સાહિત્ય ઉત્પાદ વધ્યે, તેમાં તે ભાષણ મુખ્ય પ્રેરક
ગણાયે.

તેમના લખેલા ગ્રંથો.

રામાયણ તથા મહાભારતનું ગ્રંથેશ પદ્યાત્મક
ભાષાંતર, પ્રાચીન હીંદનાં ગીતો, પ્રાચીન હીંદુ સુધા-
રા, બુદ્ધનો સુધારા કાળ, મંથમ કાળનો હીંદુ સુધા-
રા, હીંદનો વેપાર હુન્નર અને મહેસુલ, એ સર્વ
પુસ્તકો ગ્રંથેશમાં લખેલાં છે તે ઉપરાંત શ્રી વીક-
ટોરીયા મહારાણીના સમયનું હિંદુસ્થાન, શરૂઆતના
ખ્રીષ્ટીય રાજ્ય નીચેનું હિંદ, પ્રાચીન અને આર્ચાઈ
ન હીંદનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, હીંદી આર્થિક સ્થિતિનો
ઉવાસ, લોર્ડ કર્ઝન ઉપર ખુલા પત્રો, તથા રાજદારી
વિષયો ઉપર ભાષણો અને નિબંધો, સર્વ પુસ્તકો
ગ્રંથેશમાં લખેલાં છે. તથા 'લેક ઓફ ધી પાસ'
'આશાની શુભા મળ્યા' વગેરે ચાર નવલ કથાઓ
ખંગાળીમાં લખેલી છે જેનાં ભાષાંતર, ઇંગ્લેન્ડનું અ-
ગરેજમાં ભાષાંતર પ્રસિધ્ધ કર્યું છે.

યશસ્વી જીવનનો અંત.

હુંકામાં આ પ્રમાણે તેઓ નામદારે ૬૨ વર્ષ.
નું યશસ્વી, સુખી અને વિજયવંત જીવન ગાળી વ-
ડોદરા જેવા પ્રથમ દરજ્જાના અને સુધરેલા રાજ્ય-
ના મુખ્ય મંત્રી પદ ઉપરથીજ તેમણે સ્વર્ગવાસ
કર્યો છે.

તેઓ નામદાર ચોતાના અંતમાં-સર્વ-કુટુંબીઓ
માં જોડી ચાલી શકે તથા શુધ્ધીમાં હોય એવી સ્થિ-
તિમાં ત્રીક રહી સ્વર્ગવાસી થયા હોત તો તે કુદરત-
ની ઇચ્છા ગણાત, પણ લગભગ અચાનક અને અ-
વાચક સ્વર્ગવાસ તેમના કુટુંબીઓ, રાજકુટુંબ
અને પ્રજા જનો સર્વને વધુ દુષ્પર અને દિલસોજ
એવાનાં થયે છે.

આપણી અતીમ પ્રાર્થના.

આત્મહિત, રાજ્યહિત અને પ્રજાહિત એ જ
વનનાં ત્રણે કર્તવ્યને યથાર્થ રીતે સાધી જીવન મુકત
થનાર મહાન દેશભક્ત અને સાક્ષર રત્ન, રામેશ-
ચંદ્ર તના ગતાત્માનું અખંડ કયાણ અને શાંતિ
હોજો ! અસ્તુ.

સોમનાથ અને મહમૂદ.

જરાતની પશ્ચિમે કાલીયાવાડ નામનો દ્વિપકંપ છે જેનું સંસ્કૃત નામ સૌરાષ્ટ્ર હતું અને હાલમાં સોરઠના નામથી ઓળખાય છે. તેની દક્ષિણ કિનારે સોમનાથ મહાદેવનું મોટું પવિત્ર મંદિર આવેલું છે. પ્રાચીન સમયમાં ગોમ નાથનું મોટું માહાત્મ્ય હતું. શિવરાત્રી, ગ્રહણ આદિ પર્વોને દિવસે બે ચાર લાખ માણસો ભેગાં થતાં હતાં. એ મંદિરનું ખર્ચ ચલાવાને માટે રાજા મહારાજાઓએ ઘણાં ગામ ગણીસ આપેલાં છે. સોમનાથના મંદિરમાં બે હજાર પૂજારીઓ, પાંચસો નૃત્યાંગનાઓ અને ઘણા નોકરો હતા. મંદિરનો મોટો ઘંટ બસો મણુ સોનાની સાંકળથી લટકાવામાં આવ્યો હતો. મહાદેવને સ્નાન કરાવવાને માટે હમેશાં ત્રણસો ગાઉથી ગંગા જળ લાવવામાં આવતું હતું. આખા ભારત વર્ષમાં સોમનાથનું મંદિર વળણાવું હતું.

અફઘાનિસ્તાનમાં ગજની નામનું એક પ્રસિદ્ધ શહેર છે. એ શહેરમાં એક મોટો કિલ્લો છે. સને ૯૬૭ માં ત્યાંના શાહશાહ સળકતગીન મરણ પામ્યો તે વખતે તેના આરસ પુત્ર શાહબદા ઇસ્માઇલને કેદ કરીને મહમૂદ ગાદી ઉપર બેઠો, એ સળકતગીનની ગંજેલી વેશ્યાનો પુત્ર હતો.

મહમૂદ મહમૂદી ધર્મનો ધણો અભિમાની હતો. એ હમેશાં પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કરવાની ચોધ જોખ કરતો હતો. મહમૂદ ધણેજ લોખી હતો, એણે બે કસબેને તાંબે ચપતે ફિત્તના ઉપર ઘણી ચઢાઈ આ કરી છે. તેમાં એણે છેડી ચઢાઈ સોમનાથના દેવના પર કરી એનો ચિતાર આજ હવે ભારત છવતના વાંચકો સન્મુખ રજૂ કરીએ છીએ.

સને ૧૦૨૪ માં સપ્ટેમ્બર મહીનામાં મહમૂદે ગજનીમાંથી પ્રયાણ કર્યું. પોતાની સાથે ત્રીસ ચાળીસ હજારથી પણ વધારે લશ્કર લઈને અફઘેનિશ્તન મ-

હિનામાં એ સુલતાન પહોંચ્યો. ત્યાંથી અજમેર આવ્યો. મહમૂદ અજમેર આવે છે એવા સમાચાર સાંભળીને ત્યાંના રાજા નહારી ગયો પછી શું ભેદને છીએ. મહમૂદે અજમેરને ખૂણ લુંટી લીધું અને જાળ્યને પાયમાલ કર્યું. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં સુરત પ્રાંતમાં આવેલી અનહીલવાડ રાજ્યધાનીમાં ગયો; ત્યાંના રાજા પણ નહારી ગયો. એ ઇલાકાને હાંડ્યો અને આગરે મહમૂદ સોમનાથ સુધી જઈ પહોંચ્યો.

મહમૂદ સોમનાથને હાંટવા આવે છે એ સમાચાર આખા ગામમાં ફરી વળ્યા. એક જાહાહર પુરે મહમૂદને કહ્યું કે ખુદા કે લીયે યહાંસે ચલાના નહિ તો હમારા પરમાત્મા તેરા સત્યાનાશ કર લેગા, બ્રાહ્મણ બાઈના તિરકકાર રૂપી ગણેદાથી મદમૂદ મલકાયો નહિં.

તરતજ પોતાની સાથેના લશ્કરને મંદિરપર હલો કરવાનો હુકમ આપ્યો. મંદિરને ઘેરીને ઉભેલા ધર્મચુરત લોકો સુસલમાનોના ચાલાચારથી જરા વારમાં નહારી ગયા. હવે મંદિરની અંદર ઘણાં માણસો હતા. તે લોકોએ મહાદેવની પ્રાર્થના કરવા માંડી. હે પ્રભુ, હવે હમારું રક્ષણ કરે. સુસલમાનો તમને જાદુ કરવા આવ્યા છે. સહાય થાવ જોખાજાવ દુષ્ટા કરો, હમારી અરજ નહિ સાંભળો તો નરાયણ રમાં તમારો નાશ થશે. મંદિરના પરધેરાની મસ્જીદ બનશે. એટલામાંજ અલ્લાહી અકબરનો જય થાય ફરી સુસલમાનો મંદિરમાં દાખલ થયા. અંદર ઉભેલા રજપુતો આ શબ્દો સાંભળી તરતજ સુસલમાનો ઉપર એક તીરના ટોળાની માફક તુટી પડ્યા. પહેલાજ હલકાં માં ઘણા સુસલમાનો ફિન્દુઓથી માર ખાઈ ગયા. આ બધાનક સુદ ત્રણ રીવસ સુધી આવ્યું. અનહીલવાડનો રાજા પણ પાછળથી ઘણું લશ્કર લઈને ફિન્દુઓની મદદે આવ્યો. શૂરા રજપુતોનું પરાક્રમ અને ડરના એક સુસલમાનોનું બળ ઓછું થઈ ગયું, મહમૂદને ખાતરી થઈ કે હવે રૂદાનો નાશ થશે. હું સોમનાથની મૂર્તિ નહિં છું શું? રજપુતો બહાદુર છે, યોદ્ધા

વિચાર કરીને મહમૂદે પોતાનાં લશ્કરને તૈયાર કરવા માંડ્યું. શુરવીરનાં શબ્દો પોકારવા લાગ્યા. આથી સુસલમાનોમાં અત્યંત યથા અને ફરી સુદ કરવા તૈયાર થયા. મહમૂદ ઘોડા ઉપર સ્વાર થયો. આખું સુસલમાની લશ્કર અલ્લાહી અકબરને પોકાર કરી હિન્દુઓનાં ઉપર તુટી પડ્યું. હવે હિન્દુઓનું જળ ઓછું થયું. આ હુલ્લાથી હિન્દુએ કંટાળ્યા.

અત્યારે મુસલમાન સેનાની સ્થાપ્ત લડવાને પાંચ હજાર હિન્દુઓ તૈયાર છે. બાકીના જળ માર્ગે પોતાનો પ્રાણ બચાવવા પ્રયાણ કરી ગયા હતા.

હવે મહમૂદ મંદિરમાં દાખલ થયો, ત્યાંના દેખાવ જોઈને આલોજ બની ગયો. મંદિર ઘણું જ ઉંચું હતું, એની અંદર રત્ન જડીત છપ્પન ચાંલ-લાગેા હતા, મંદિરની મધ્યસ્થળમાં સેનાની સાંકળ-થી બાંધેલો દીવો લટકતો હતો. એના પ્રકાશથીજ મંદિરનું કામ ચાલતું હતું. દરવાજાની સ્થાપ્ત સોમનાથ મહાદેવની વિશાળ મૂર્તિ નજરે પડતી હતી. એ મુર્તિ પોણા નવ હાથ ઉંચી હતી. એમાં સાડા ત્રણ હાથ પૃથ્વીમાં દટાયેલી હતી, મુર્તિ જોઈનેજ મહમૂદે તોડવાનો હુકમ કર્યો હુકમ-ચતાંજ અંદરનો પૂત્રી મહમૂદને પગે પડ્યો વિનંતિ કરવા લાગ્યો. હે મુસલમાન બાદશાહ, હમારા દેવતાની મૂર્તિને ન તોડો. હવે તમારો જાલુજ ઉપકાર માનોશું. તમને ધણું જ દ્રવ્ય આપીશું, આ વાત સાંભળીને લોભી મહમૂદ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. એની સાથેના સદાદારએ કહ્યું, મહાશય, આ પ્રાણાણતું કદું માની જવ. થોડીવારે વિચાર કરીને મહમૂદે પૂત્રીને જગાણ આપ્યો કે મુર્તિરક્ષક જાનવા કરતાં મુર્તિલંકર જાનવું એમાંજ હું વધારે કીર્તિ સમજું છું. આટલું જોડી તરતજ પોતાના હાથમાંની તલવારે મુર્તિ ઉપર મારી આ જોઈને જીજ્ઞાસુસમક્ષાનોએ મુર્તિ તોડવાનો આદેશ કર્યો. સોમનાથની મૂર્તિ તુટી ગઈ. અંદરથી રત્નો અને જવેરાત. કાંઠાડી લીધું.

મહાદેવની મૂર્તિના ચાર કટકાં કર્યા. મહમૂદે એક ટુકડો મક્કામાં મોકલ્યો. બીજો મંદીનામાં મોકલ્યો અને બાકીના બે કટકાં ગીજ્ઞાનીમાં મોકલ્યા. એમાંથી એક ટુકડો શાહી મહેલમાં રાખ્યો. અને ચોથા ટુકડાને મંશીદમાં મોકલાવ્યો. એ મંશીદ જાલુજ ભેવા જેવી હતી. એના ઉપરનું નકશી કામ ઘણું અભયજળ ઉપજાવે એવું હતું. એ મંસીદ આગળ એક દરવાજો ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. લોકો કહે છે કે એ દરવાજો સુખકર્તા બનાવેલ છે. જે વખતે મહમૂદે સોમનાથને છાલ્યું ત્યારે એ દરવાજો પશુ જગનીના તાખામાં આવ્યો હતો. એ દરવાજો આ-કસો વરસ સુધી જગનીમાં રહ્યો. ઇ. સ. ૧૮૪૨માં લોર્ડ એલીનબરોની આજ્ઞાથી જનરલ નૉટ ધણા કાલ માથી એ દરવાજાને હિન્દુધર્મામાં લાગ્યો અને હાલ આજના કિલામાં રાખ્યો છે. એક શિલ્પ વિદ્યા પ્રવિણ પુરૂષનો એવો મત છે કે એ દરવાજો ચંદનનો નથી પણ દેવદારના પાટીયાનો છે, એના ઉપર જે નકશી પાડેલી છે એ સુસલમાની પ્રેશનની છે તો એનાથી માહુમ પડે છે કે એ દરવાજો સોમનાથનો નથી! સોમનાથની ચક્રાધમાં મહમૂદને ઘણા પૈસો મળ્યો એના હિસાબ કરીએ તો હમારા વાંચકોને આશ્ચર્ય થશે. પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે મહમૂદ ઘણું ધન હાંટી ગયો. મહમૂદ પોતાના દેશમાં પહોંચ્યો. હવે બીજો નવીન વિચાર કરવા લાગ્યો, કર્યા જઈને કોને મારવા. શું સોમનાથ જેવાં બીજાં દેવળો હિન્દુઓના છે? હોય તો ચાલી જરૂર જઈને તેનો નાશ કરી મંસીદો બંધાવીએ. મહમૂદના આવા હુક વિચારો સાંભળી સાથેના સદાદાર ધણા ચુસ્તે થતા હતા. પણ સત્તા આગળ શાણપણ શું ચાલે? મહમૂદ જગનીએ ઇ. સ. ૧૦૩૦ ના એપ્રિલ માસની મહમૂદની ઉમર ૫૦ વર્ષની હતી. એણે ૩૨ વર્ષ સમય કર્યું મરતી વખતે મહમૂદે પોતાની પાસે જેટલી સંપત્તિ હતી. તેટલી ગંધી પોતાની સ્થામિ રાખી અને પ્રજા જેવા લાગ્યો. આ ગંધી સમ્પત્તી છેડીને જણું મહમૂદને કીક લાગ્યું. નહિ પણ શું કરે? લાચાર! પ્રદાને ત્યાંથી બોલાવવા આવેલા બહુસને કોણ રોકી

શકે. બીજો દિવસે મહમુદે પોતાનું તમામ લશ્કર હાથી, ઘોડા, વિગેરે પોતાની સન્મુખ મંગાવ્યા. આટલું મોટું લશ્કર ઊડીને જવું એ વિચાર આવતાં મહમુદ ખુબ ભેરથી રહવા લાગ્યો. હુમારે એટલું તો કહેવુંજ પડશે કે મહમુદ ઘણો યુદ્ધ હુતો. રાજ્ય લોભી હતો. પરાક્રમી હતો. ગુણી હતો. એને વિદ્વાનો ઘણા શોખ હતા. મહમુદે એક ફિરોઝી કવિને કવિતાનો અંથ લખવાને કહ્યું અને તેના બદલામાં હું તને મહેર આપીશ એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. કવિને ખાત્રી હતી કે મહમુદ જેવો બાદશાહ કેઈ વખત પણ ચાંદી આપશે નહિ એ તો જરૂર સોનાની મહેર આપશે પણ એ કલ્પના કવિની ખોટી પડી. તે કવિતાનું પુસ્તક પુરું કરી મહમુદની પાસે લઈ ગયો. બાદશાહે પુસ્તક ભેંધને તરતજ ચાંદીની મહેર આપવા માંડી આ ભેંધને કવિને ઘણા ગુસ્સો આવ્યો. અને દરબારમાંથી ઉઠીને ચાલ્યો ગયો.

કવિનો ક્રોધ શાન્ત કરવોજ ભેંધએ એવો બાદશાહને વિચાર થયો. કવિના ગયા પછી બીજા ઘણી ભેટો બાદશાહે મોકલી પણ એનો સત્કાર થયો નહી. જે વખતે બાદશાહના દરબારીઓ ભેટ લઈને કવિને ઘેર ગયા, તો ખગર પડી કે કવિ તો સ્વર્ગવાસી થયા છે અને તેમના શબને શમશાન ભુમિમાં હમણાંજ લઈ ગયા ! પરમાત્માની લીલા અપરમપાર છે. મહમુદ ગજનવી દેખાવમાં ઘણાજ કાળો હતો, એ પોતાનું મોટું આરમ્ભમાં કંઈ પણ ભેટો નહી. એક વખતે ભુલથી મહમુદે પોતાનું મોટું ભોજ્ય જેથી એને બહુજ ખરાબ લાગ્યું. તરતજ પોતાની પાસેના માણસોને કહેવા લાગ્યો, સરદારો ! શાન્તનું મુખાર્વિંદ એવું હોવું ભેંધએ કે સામા ભેનાર માણસો તરતજ મુગ્ધ થઈ લપ પણ શું કરું ? મહારા ઉપર ખુદાની મહેરબાની નથી, એણે મને એવો દેખાવટો બનાવ્યો છે કે જે કેઈ મહારા રહાયું જુએ તેને ઉલટીજ (વામીટ) થાય!

મહમુદે ગજની શહેરને ખુબ સારી રીતે બનાવ્યું. ખાનના મુખને માટે એણે ધર્મશાળાઓ બંધાવી

ગજનીમાં એક મોટી પાઠશાળા બનાવી. હુમરે અથોનો સંગ્રહ કર્યો. વિદ્વાનોને સંહાય કરવાને એક લાખ રૂપિયા એણે જુદાજ રાખ્યા હતા, ૩૦ વર્ષમાં એણે પોતાનું રાજ્ય ધરાવતી ખાડીથી ચુરલ સરોવર સુધી વધાર્યું અને કુદરતનાં પર્વતમાળાથી લઈને સતલજ નદિ સુધી વધાર્યું. એ આટલા મોટા રાજ્યનો માલીક હતો પણ એને મુર્તિભંગક કહે તોજ આનંદ એ માનતો હતો.

માતૃ સંતાન
દીનનાથ વ્યાસ.

તૈયાર છે.

વિદ્યાથી, મહેતાજી તથા લેખકોને ઉપયોગી તેમજ લાયકરીમાં રાખવા લાયક ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલો.

ગુજરાતી રાજકોષ.

(લલ્લુભાઈગોકળદાસ પટેલ. નડીયાદ)

નર્મકેશથી લગભગ બમણા કદનો, પુષ્કળ રાજકોષ અને અર્થ સહિત વિદ્વાનોએ અને પ્રખ્યાત કવિઓએ જે જે અર્થમાં જ્યાં રાજકોષ વાંચ્યા છે તે તે વાક્યો અને કવિતાની પાંક્તિ સહિત કહેવતો તથા રૂઢિ પ્રયોગનાં વાક્યો અને અર્થવાળા, ફક્ત જાણ કેવ છે. કિંમત રૂ. ૧. ૮ પાલ અર્થ જુદું. શાયદ ૮ પેજ પૃષ્ઠ ૧૦૬૦.

ભારતજીવન પ્રેસ—પો. નં. ૨-મુંબઈ

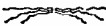
जैन सिद्धान्तो विचारनार युरोपियन मी. हर्षट.

પ્રેમને બદલે ફાંસી.

(નાની પ્રેમ કથા.)

પ્રકરણ ૧ હું.

બ્રમથી ઘેરાએલો બીમાર.

મારી આપના પૈસાનું પાણી કરી, ડૉક્ટરની પરિક્ષામાં પાસ થઈ, મારા નામ પાછળ એલ, એમ એન્ડ . એસનું પૂંછડું લટકાવ્યું. અને એક હકાન ભાડે રાખી પૂંછડાં સાથે નામનું પાટીયું ચિતરાવી દવાખાનું કાઢ્યું. એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ વર્ષ થયાં કોઈ પૂણુ બીમાર આવતાં બહુ જ ધ્યાન પૂર્વક તેની દવા કરતો; પણ નમીબ ચાર ડગલો આગળનું આગળ, સૂનેહું નગીબ બગ્યું નહીં; કંઈ ઘસાકી પણ બગરી નહીં તેમ કંઈ નામના પૂણુ થઈ નહીં.

મહારી તે સાચે છઠ્ઠુંદર ગળ્યા જેવી હાલત થઈ; ખાય તે મરે ને મૂકે તે આપણો થાય. ડૉક્ટરના ધંધા શિવાય બીજો કોઈ ધંધો શીખેલ નહીં; કે જેથી ડૉક્ટરી ધંધાને સાત-મલામ કરી તે ધંધો કઈ. સોગંદ ખાઈને કહ્યું છું કે જે થોડું ઘણું કમા તે તેથી સુરેકેલીએ ઘર ખરચ ચાલતો. ડૉક્ટર થવા માટે હું પોતેજ પોતાને મનમાં મનમાં લાખો ગાળો ફેંતો અને મનમાં મનમાંજ બળ્યા કરતો.

પૂર્વજોનાં પૂણ્ય આડાં આવેલાં એટલે બાયડી સારી ભળેલી, મારાં હૃદયનાં દુઃખને દિલાસો આપી તે આરામ્ય કરતી. બીબા બીમારોના હું ડૉક્ટર હતો જ્યારે મારો ડૉક્ટર તે હતી. તેના હસ્તે અ

હેરો અને ધીરજનાં વાક્યો મારું સંધ્યું દુઃખ ભૂલાવી દેતાં. મારી ઘસાકીને બહુ એટલે પછી કુરમદનું તો પુછવુંજ શું ? મારા મિત્રાએ મારું નામ 'માખ માર ડૉક્ટર' રાખ્યું હતું.

એક દિવસ માજે વાણુ કરી હું હિંદોળા ઉપર બેઠી પાન સોપારી ખાતો હતો એટલામાં મારા રામાએ આવી કહ્યું " સેત સેત બાહિર કુની ચેત આલે આહેત "

આંધળાને આંખ મલી, હું બટપટ સોપારીના દુકાડા મારાં નાખી, તમાકુનો ફાકડો ભરી, પેહરણ પહેરી, દવાખાનામાં ગયો; તો બેયું કે એક પચીસેક વરસનો લુગાન મિગરના ધુમાડા કાઢતો ઇઝીચેર ઉપર બેલે છે. મને જોતાંજ તે ઉભો થયો અને હાથ મેળવી ' ગુડબાય ' કરી હસતે અંદરે બેઠ્યો- "હું ભૂલતો ન હોઉં તો આપજ ડૉક્ટર સાહેબ-"

" છ " એ તરતજ જવાબ આપ્યો અને ખુરશી ઉપર બેસી તેને ઇઝીચેર બતાવતાં કહ્યું " બેસો મને મારા લાયકવું કામકાજ "

" એતો કહ્યા વીના પણ મમજી શકશે. " તે બોલ્યો- " મને પોતાને ઠીક નથી. "

" શું આપને ! " તેના ચેહરા અને શરીર તરફ જોઈ એ અભયબીથી પૂછ્યું કેમકે તેના ચેહરા તો સાફ કહેતો હતો કે તે બિલકુલ તનહુસ્ત છે.

" છ હા " તેણે જવાબ આપ્યો અને એ તેના હાથ લઈ નાંડી ભેતાં પૂછ્યું- " આપને શું જણાય છે ? "

- " કોઈ કોઈ વખતે છાતીમાં દુખાવો થાય છે, બહુ કોઈ સોઈ મારતું હોયને અને કોઈ કોઈ વખતે દમ લેતાં પણ કષ્ટ થાય છે. "

“ કંઈ હરકત નહીં. ” નાડીમાં તો કોઈ પણ જાતનો રોગ નહોતો પણ તેનું કહેવું સાંભળી મેં ડોક્ટરોના રીવાજ પ્રમાણે તેને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું. “ પ્રભુ કૃપાથી સહુ સાફ જ થશે, મેદરમાંની કરી આપ આપનું ખમીસ ખોલશે? છાતી તપાસવાથી દરદનાં સર્વ કારણો જણાઈ જશે. ”

મેં હીવો જરા વધારે સતેજ કર્યો અને દવાખાનાની ખારીઓ ગંધ કરી; કેમકે કઠાચ બીમારને પવન લાગે તો, તેણે પોતાનો કોટ તથા બકીટ ઉતાર્યો, અને ખમીસનાં ગટન ખોલ્યાં. લોખંડ જેવી છાતી રોગનું નામ નિશાન પણ નહીં. ઘણું તપાસ્યું, ધ્યાન પૂર્વક બે ત્રણ વખત એકઝામીન કરી, મને તો કંઈ પણ રોગ જણાયો નહીં. ભરદ્વી ભુખ્યા, મહોળી છાતી, બહુ ધન્ડીયન સેન્ડો. આખરે મેં કહ્યું—“ સાહેબ તમારે કંઈ પણ પહીંવાનું કારણ નથી તમારા શરીરમાં કોઈ જાતનો રોગ નથી. ”

“ ડોક્ટર સાહેબ ” તેણે ખમીસનાં ગટન બંધ કરતાં કરતાં કહ્યું. “ ડોક્ટર સાહેબ ત્યારે મને તે કુખાવા જેવું કેમ જણાય છે? ”

“ વહેમ-ભ્રમ ” મેં તેને સમજાવતાં કહ્યું. “ કોઈ કોઈ વખતે બહુજ સામાન્ય કારણથી માંસ પેશીમાં વેદનાનો લાણ થાય છે, તેથી માણસના મનમાં એમ થાય છે કે મારીજાતીમાં દરક થાય છે. તમને પણ તેવોજ વહેમ લાગુ પડ્યો છે. એમાં ડરવાનું કંઈ કારણ નથી. ”

“ થેક ચૂ. ” નીટ ડગલો પહેરી લઈ તે બીમારે ખુરસી ઉપરથી ઉભા થતાં કહ્યું અને ખીસામાંથી પાકીટ કાઢી તેમાંથી મને દ્રમ રૂપિયાની નોટ આપતાં બોલ્યો—“શુઝ નાઈટ ડોક્ટર”

દશ રૂપિયા ! આજ સુધી મને કોઈએ પણ એક સામટાં દંશ રૂપિયા આપ્યા નહોતા. નોટ જોતાં જ મોંની આંખો તો ચકર વકર થયા લાગી, પરંતુ તે રૂપિયા લેવાનો મારો હુક નહોતો, તેથી તે રૂપિયા

તેને પાછા આપવાં હાથ લંબાવી મેં કહ્યું “ સાહેબ હું મારે-ઘેર દરદીને તપાસવાની એક કાઠી પણ લેતો નથી. ”

“ બેશક ” તે બુવાને કહ્યું. “ એ કાવદો ગરીબ માણસો માટેનો છે. પણ જેની દવાની શક્તિ હોય તે તો પોતાને ઘેર બોલાવીને દેવ તેમ તમારે ત્યાં આવીને પણ દેવ. ”

“ હ ” મેં જરા મનમાં કચવાતે કચવાતે શબ્દો બોલ્યાં કહ્યું. “ તેમ હોય તો પણ મારી કંઈ દશ રૂપિયા શી નથી. હું રોગીઓ પાસેથી વીઝીટીંગ શીના ફક્ત બેજ રૂપિયા લઉં છું. ”

“ અને દવાના રૂપિયા ? ” તે બુવાને થોડું થોડું મો મલકાવતાં કહ્યું. “ મેહરગાન હું તમને બ્યારે મારી રાહ ખુશીથી દશ રૂપિયા આપું છું ત્યારે તેમાં તમને શરમાવાનું કે કંઈક થવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. તમે મારા મનમાંથી એક ભારી વહેમ કાઢી નાંખ્યો છે, જે જોતાં તે રૂપિયા કંઈ વધારે નથી. ” હું તો ઉપકારથી દગાએલા માણસની માફક નીચું નેધ કંઈપણ બોલ્યા વિનાં મુગોજ ઉભો રહ્યો. તે આગળ બોલવા લાગ્યો—“ સાહેબ, તમે નથી માનતાં; કે જે કઠાચ હું કોઈ ખીન ડોક્ટર પાસે ગયો હોત અને તે મારા વહેમનો લાલ લઈ મને નળનું પાણી પાયા કરત-આરોગ્યતાનાં નામ હેઠળ તનદોસ્ત શરીરને વધારે ખરાબ બનાવત તો તેનું ખીલ આ દંશથી કેટલાઘણું વધી જત ? આપ જે તેનો ખ્યાલ કરશો તો મેં તમને ઘણુંજ આપ્યું છે એમ સમજશો. તમે એમ જ સમજ લો કે જે રૂપિયા તમારી શીના અને આઠ રૂપિયા તમારી દવાના ખીલના મળ્યા છે. લો સાહેબજી; શુઝ નાઈટ. ”

તે તેમજ બોલતો બોલતો ચાલ્યો. હું કળનાં પુતળાં માફક તેની તરફ જોતોજ ઉભો રહ્યો. ઉપકાર પણ માની શક્યો નહિ, તેમ તેનું નામ પણ બોલી શક્યો નહિ. નામ બહુ ક્યાંથી ! નામ પૂર્ણવાનું સુદાં આદ આપ્યું નહિ.

હા એક વખત નામ પૂછવાનું મત-ધનું હતું ખરું, પણ પૂછતાં પૂછતાં જલ અટકી ગઈ. તેણે દશ રૂપીઆ આપ્યા માટે તેનું નામ પૂછવું એ મને રીરપેકટ (વિવેક) બાહરે જવાયું. પૂછતે પૂછતે જલ કચરણ ગઈ મારા ડોકટરી ક્ષધામાં મને સામટા દશ રૂપીઆ પહેલ વહેલા તેજ દિવસે મળ્યા. પણ નસીબ ચાર ડગલાં આગળનું આગળ પાછું તેજ વાળીઆ ને તેજ હાટ; ગુજરાતી કહેવત આંખ સામે તરવરવા લાગી કે:—“કરતાં હોય તે કરો ને બાઈજ છાંશનો વાટકો બંદો.”

મકરણ ર જુનું

કદર પો થવાના શોખ.

હાડા પછી દહાડા, અતુ પછી અતુ અને વરસ પછી વરસ જવા લાગ્યાં. એટલા વખતમાં, કષ્ટક ધનવાન કંગાલીયત અને ગરીબીની છેદલી પાંચરીએ પહોંચ્યા અને ક. ધક દરીદ્રી-ભિખારી હાથીની અંગાડી ઉપર બેઠા. કષ્ટક સુખી થઈ હસવાં લાગ્યા અને કષ્ટક દુઃખી થઈ રોવાં લાગ્યા. કષ્ટક જીંદગીનાં પાપપુણ્યની પોટલી બાંધી રમશાન ભૂમિમાં મોટી ઉંઘ લઈ અભિશર્યા ઉપર સુતા અને કષ્ટક જન્મ લઈ આ કલેશમય સુખદુઃખમય પાપપુણ્યમય જગતના નવા સુસા-કેર તરીકે આવી માળાપનાં હૃદયને આનંદ આપવા લાગ્યા. જગતમાં કષ્ટક નવો ફેરફાર થયો જંગલીઆ સુધરેલા થયા, સુધરેલા જંગલી થયા. સ્વતંત્રતાનો પુત્રો પરતંત્ર થયા. પરતંત્રતાના પગનીચે કચરાયેલા પરાધીનો પરતંત્રતાની સાંકળને તોડી નાંખી સ્વતંત્રતાનું સુખ ભોગવવા લાગ્યા. એવી રીતે જગતમાં કષ્ટક ફેરફાર થયા પણ મારી હાલત તો એવીજ

રહી કે ચોમાસે લીલાં નંદી કે શિયાળે સૂકો નહિ. ફરી ફરીને ફર્યા પણ ધાંચીના એક ત્યાં નો ત્યાં. પોથીનાં વેંગણ પોથીમાંજ રહ્યાં, ભેરી. મહા-રાજનો ભેશ અને એરોલાજરની લલિધવાણી ઉપર પાણી ફરી ગયું. આપણે સોનાનાં હિંડોળા પણ બધાંયા નંદી કે બે ઘોડાની ભેડી પણ હો-ડાવી નહીં. હા કોઈ કોઈ વખતે ચાર પૈસા ખરચી બે ઘોડાની ત્રામમાં બેસતો; અને કોઈ ખૂણે પાંચરે પડ્યા ખડ્યા બીમારને ભેવા જતો તો બાકુતી વિક-ટોરીયામાં શેઠગની જતો તે શિવાય બીજી બધી નવ-નિહ અને અષ્ટમા સિદ્ધ હતી જ્યારે હું “એમ એ બનાકે કયું મેરી મીટી ખરાખ કી” ની વારતા વાંચતો ત્યારે મારા મનમાંથી કુદરતીજ ઉભરો નીકળી જતો કે:—“ડાકર બનાકે કયું મેરી મીટી ખ-રાખ કી.”

ઉપર લખી બીનાને પાંચ વરસ થયાં છે, બંદો-ખર તેજ દિવસ, અને તેજ વખતે; હું તે દિવસની માફકજ પાન ખાતો હિંડોળે બેઠો હતો, એટલામાં રામાએ આવી કહ્યું—“કુણી તુમહાલા ધચારતે.”

“તેજ જુવાન તો નહીં આવ્યો હોય” મહારા હૃદયમાંથી પ્રતિધ્વવી થયો અને હું પહેરણ પહેરી બહાર આવ્યો તો બેયું કે એ તો કોઈ શેઠનો નાકર હતો. મને ભેધ તે સલામ કરી ગોઠ્યો:—“આપને મારાં શેઠ મલવા માગે છે. હુમણાં ચાલી શક્યો. ?”

“કોણું બીમાર છે? શું જણાય છે” પ્રત્યાદિ પ્રત્ને પૂછ્યાં પણ તેણે કહ્યું:—“સાહેબ તે બીજાતની મને કંઈ ખબર નથી. હું તો ચીટીનો ચાકર. શેઠે કોઈ ડોકટરને બોલાવી લાવવા કહ્યું:—મારા એક દોસ્તાને આપનું નામ લીધું એટલે આપને ત્યાં આવ્યો આવ્યો.”

આ વાતો મારા મિત્ર અમૃત કેશવ નાંચકે લખી છે.

મેં મનમાંને મનમાં જ તે બલામણ કરનારા અભણ્યા માણસને આરીવાદ દીધા કે, જેણે લલામણ કરી અને એક ઘસાક મેળવી આપવાનો ઉપકાર કર્યો હતો. હું તરતજ ડગલો તથા પાંધડી પહેરી, પીમારને તપાસવાનાં બધી બતનાં ઓળાશે સાથે લઈ, તેની સાથે નીચે ઉતર્યો તો વિકટોરીયા તૈયાર હતી હવે ખંનને તેમાં બેઠા અને વિકટોરીયા ચાલતી થઈ.

વિકટોરીયામાં કંઈ વાત થઈ નહીં કેમકે મને તેડવા આવેલા માણસ તો બહુ ન જોવામાં નવે યુધ્ધ એ કહેવતનું પૂતળું જ હોય તે તેણે હતો; એટલે મેં પણ તેને, પૂછ પૂછ કરી કડાળો આપવાનું ચોગ્ય ના ધાર્યું. પાચેક કલાક ચાલ્યા પછી વિકટોરીયાએ વિસ્તી છેડી ગામ બાહરની સડકનો રસ્તો લીધો અને ત્યાર પછી દસેક મીનીટે એકમાળીયાં ઘર પાસે જઈ ઉભી રહી. મારાં સાથીએ મને ત્યાં ઉતરવાનું કહ્યું અને વિકટોરીયા વાળાને પૈસા ચુકાવી આપ્યા તથા મને રસ્તો બતાવતો મારી આગળ આગળ ચાલ્યો.

ઘર જૂનું પણ અંદરથી સફાઈદાર હતું. તે બાહરથી બહુજ નાનકડું સરખું દેખાતું હતું પણ જ્યારે હું અંદર દાખલ થયો ત્યારે જણાયું કે તે એક જાગવર મકાન હતું પરંતુ મને જે અન્યથા લાગી તે એજ કે તેમાં એક પણ જાણસ દેખાતું નહોતું. આખું મકાન સુગંધમં હતું અને તેથી તે બહુજ લયકર દેખાતું હતું. મારા હૃદયમાં એક વીજળીનો આંચકો લાગ્યો અને જરા પીકી લાગી; મારા મનમાં શંકા થઈ—“હું સોનેરી ટોળીના હાથમાં સપડાયો છું?” પરંતુ મોઢું કંઈ પણ બોલી શક્યો નહીં. કળનાં પૂતળાંની સાંકડે પેલા માણસની આછળ પાંછળ સુગંધ સુગંધ ચાલ્યાં કર્યો આખરે પહેલો માણ ચડી એક દીવાનખાનાં આગળ ઉભો રહી તેણે મને દીવાનખાનું બતાવી કહ્યું—“આ દીવાનખાનું આટલું જ બોલી તે એક ઘડી પણ ન

જોલતાં લાંથી ચાલતો થયો. મેં દીવાનખાનું કમાડ જોડ્યું.”

દીવાનખાનામાં એક નાનકડો ટેબલ ઉપર એક ઝાંજો દીવો બાળતો હતો. અને તે ટેબલની પાસે ધીંચીર ઉપર એક જુવાન બેસતો હતો. ગેલસના બહુજ નંદ પ્રકાશને લીધે એકદમ સાંકડે દેખાતો નહોતો અને બેતાંજ તે ઉભો થયો. અને એક બીજી ખુરશી જેથી પોતાની ઢાંઢે મૂકી મને બેસવાનો ઇશારો દીધો. એટલે હું પણ ઓળાશેની બેગને ટેબલ ઉપર મૂકી બેઠો.

હું બેઠા પછી દીવો જરા તેજ કરી, બાણ્ણ બંધ કરી આવી, પાછો ધીંચીર ઉપર બેસતાં તે જુવાન બોલ્યો:—“હું ધાકું છું કે આપ મને ઓળખતા તો હશેજ.”

તેને અવાજ સાંભળતાંજ હું તેને ઓળખી ગયો. આતો તેજ પ્રમથી ઘેરાયેલા. પીમાર પણ હવે તો તેને દાઢી ચુંછ આવી ગયાં છે; છતાં તેને ઓળખતાં વાર લાગી નહીં. મેં કહ્યું:—“હાલ પળી કંઈ શક થયો છે કે શું?” આટલું બોલી હું હસ્યો—“હું તમારા વહેમનું ઓસર કરનારો ડોક્ટર છું સાહેબ.”

“હું નહીં” તે જુવાન મારાં હસવા તરફ જરા પણ લક્ષ ને આપતાં કંઈ કહેજે બોલ્યો—“મારે તમોરી સાથે કોઈ બીજાને વિષયમાં વાત કરવાની છે.”

ડોક્ટરો સાથે ઘણા વિષયોમાં સલાહ કરવાની હોય છે તે હું સારી રીતે સમજું છું તેથી મેં કહ્યું—“હું જે કહેવું હોય તે કહેા. હું જે મને સાચું જણાયું તેજ સલાહ આપીશ.”

તે જુવાન પોતાની ખુરશી સારી બહુજ નવે દીક જેથી પીસે પીસે કહ્યું:—“આપણાં વહેમો હમણાં જે કાંઈ પ્રજા વાત ચીત થાય છે તે વાત જાનગીજ સમજાવી.”

“ડાકર અને હરદીની વાતો હમેશા ખાનગી વાતો કહેવાય છે.” એ જવાબ આપ્યો.

“રાગની દવા શીવાય બીજું કંઈ કામ કરવાનું હોય તો તેમાં શું તમને કંઈ અડચણ છે ?” તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“બીજું ? બીજું શું ?” એ પ્રશ્નના જવાબમાં શુભો પ્રશ્ન કર્યો.

“શરીરમાંને કોઈ ભાગ કાપવો હોય તો ?”

“હા અમુક અમુક રાગનાં-કારણથી શરીરમાં નો અમુક અમુક ભાગ કાપવામાં આવે છે.” એ તેના સવાલનો જવાબ આપ્યો.

“કદાચ કોઈ જાતનો રાગ ન હોય તો ?” તેણે પૂછ્યું.

“તો નિદ્રાથી ભાગ-કાપવાનું કારણ શું ?”

“કદાચ કોઈ માણસ પોતાની ખુશીથી કપાવા માગતો હોય તો ?”

“તે માણસ ઘેલો થઈ ગયો હોવો જોઈએ અથવા તેમાં તેના કંઈ ખરબચડો હોવો જોઈએ.” એ જવાબ; કે ખરબચડો તેની હાલતી ચક્રી છે. એ કહ્યું:—“સાહેબ તંદરેસ્ત અંગ કાપવું એ ડાંક ટરવું કામ નથી.”

“હવે હું દરેક વાર્તા આપને ખુલ્લી કરી સમજાવું છું કે જેથી તે આપ ગણખંડ સમગ્રી શકો” તે જુવાન બોલ્યો—“જો તમે મારી એક આંગળી કાપી આપશો તો હું તમને બે હજાર રૂપિયા આપીશ.”

બે હજાર રૂપિયા !! એ તો સ્વર્નમાં, પણ ભેગા નહોતા. મને તો તે વાત ઘેલના યકારા જેવી લાગી, પણ તે દિવસે દસ રૂપિયા તેણેજ આપ્યા હતા તે મને યાદ હતું. માત્ર વિચારનો વિષય એજ હતો કે ને શા માટે આંગળી કપાવા માગે છે. થોડાક

વખત વિચાર કરી મેં પૂછ્યું—“શું તમારી આંગળીમાં કંઈ દરદ છે ?”

“નહીં, કંઈજ નહીં.” તેણે જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે શું આંગળી દેખાવમાં કદરૂપી છે ?”

“જૂઓ” આટલું કહી તેણે પોતાના બંને હાથનાં દસે આંગળી મને બતાવ્યાં.

કોઈ હાથમાં, કે કોઈ આંગળીમાં, અંધેવતો આંગળીના બેઠાણ ભાગમાં, કોઈ પથ્થુ જાતેનો દોષ નહોતો. ત્યારે આંગળી કપાવવાનું કારણ શું ? એ ઘણા વિચાર કર્યો પણ કંઈ સમજી શક્યો નહીં એ તેની તરફ ફરી પૂછ્યું—“ત્યારે નાહક શા માટે આંગળી કપાવા માગે છે ?”

તેણે જરા હસીને કહ્યું—“તે વાત હું આપને નહીં જણાવું.”

“તમારી આંગળીમાં કોઈ જાતનું દરદ નથી, ખીડા નથી, તેમ દેખાવમાં પથ્થુ-કદરૂપી નથી તો પછી તેને કાપી કદરૂપો શા માટે બનાવો છે ?” એ તેને સમજાવતો હોય તેવા ભાવમાં કહ્યું—“સાહેબ તે ડાકરોનું કામ નથી હું તેમ કરી શકીશ નહીં.”

“ત્યારે હવે વધારે વાતની કંઈ પણ જરૂર જણાતી નથી.” તે બોલ્યો. “સાહેબ માત્ર એટલીજ વિનંતિ કરવાની છે, કે આ વાતને ખાનગી જાણવી.”

મેં કહ્યું—“તે માટે બે શીકરજ રહેવું” આટલું કહી હું ઉઠ્યો અને ચાલવા માંડ્યો; એટલામાં તે જુવાન બોલ્યો—“સાહેબ જરા ઉભા રહો.” આટલું બોલી તેણે એક પેટી, બોલી તેમાંથી એક નાટ કાઢી મને આપી.

મેં જોયું, કે તેણે બૂલમાં પાંચસો રૂપિયાની નાટ આપી દીધી છે. તેથી કહ્યું—“સાહેબ તમે બૂલી ગયા છો, આ જૂઓ મને શું આપ્યું છે,”

“હું ભૂલ થઈ છે; તે આપજ કહોને.”

“તમે ભૂલમાં ને ભૂલમાં મને પાંચસો રૂપિયાની નોટ આપી દીધી છે.” આટલું કહી મેં તે નોટ તેને આપવા તેની તરફ લાંબાવી અને બોલ્યો:—
“સાહેબ મેં તમારાં કેઇ પણ દરદની દવા કરી નથી, અથવા કેઇ પણ રોગની બાળંતમાં સલાહ આપી નથી, તો પછી મને શા માટે કંઈ પણ મલે? સાહેબ, એક ડોક્ટરને રોગી પાસેથી કંઈ પણ મલે એ ધનનાં જોગ છે. પણ તંદુરસ્ત માણસ ઉપર તેના હક શો?”

“હા, નહીં, તે રૂપિયા તમારે લેવાજ પડશે.”
તે જીવાને કહ્યું—“તે રૂપિયા ઉપર તમારેજ હક છે, સાહેબ મેં જે કંઈ તમને કહ્યું તેના વિષયમાં તમેજ વિચાર કરી જૂઝ્યા કે હું ચોતે મારી ખુશીથી મારૂં શરીર-આંગળી કપાવતો હતો, તેમાં તમને અડચણનું કંઈ પણ કારણ નહોતું.” આટલું બોલી તે જરી આડકથા, વળી બોલ્યો “હવે પણ જો તમે તે વાતમાં ખુશી હોવ તો આવતી કાલે જરાખર આ જ વખતે આવી બાકીના રૂપિયા પણ લઈ જાઓ.”

મેં ઘણું ક્યું, પણ તે જીવાને તે નોટ પાછી લીધીજ નહીં. હું નીચે ઉતર્યો તો મને તેડવા આવ નાશ માણસ ઉભો હતો, તેણે મને વિકટોરિયા ખાતા વી; હું ઘર તરફ આવતો થયો.

મકરંદુ ત્રીલુ.

સત્ય ચઢે કે પૈસા?

આખી રાત ઉઘ ન આવી. હોરા જેવા ચળકતા, મુળાનાં પતીકાં જેવા રૂપિયા અને તે પણ વળી સો વિશું. આખો સોમ તેમ મૂર્તિ તરવરતી હતી; કાનમાં તેની ખજૂખણાટીના અવાજ આવતો હતો.

હવે અગરનો મદં તો કોડી ન રૂપા કંઈ નહોતો.

સાહેબ ખુલ્લું કબૂલ કરે છું કે આપણે કંઈ એવા સાધુ બાવા પણ નહોતા, એટલે વિશુંની માયાએ, શ્દાંમે આવી કહેવા માંડ્યું—“ઘર જો ગંગા આવી અને વિચાર શું કરે છે? નહાણું હાથ તો નાહી લે. હું લક્ષ્મી આંડો કરવા આવી ત્યારે મોઢું ધાવા કયાં જાય છે?”

વાંત ખરી મોહાના કોળીઓ પાછો વાળવાનું મને પણ ગમ્યું નહીં. મેં વિચાર્યું—એમાં પાપ શું છે? હું ચોતે તો કંઈ તેને આંગળી કપાવવાનું કહેવા ગયો નહોતો, જો તે ચોતેજ ચોતાની ખુશીથી ચોતાની આંગળી કપાવે છે તો તેમાં મારો વાંધો શું ખપે છે? જો હું નહીં કાપું તો કેઇ બીજો કાપશે એને કપાવવું છે તે કપાવશે અને નફામાં મારી લે થેલી સતવાદીનાં પૂછાંમાં તણાઈ જશે. ત્યારે કેમ કરવું? તરતજ માયા બોલી—“મૂર્ખ વિચાર શું કરે છે? સમજ ગયો નવ સાંપડે, વળે ન પાછા ગાય.” આ એમાં દોહરાએ ઢંચુપચું થતાં હૃદય ઉપયોગ મૂકી તેને ભારી ક્યું અને આખી રાત હૃદય તોફાન પછી પૂર્વમાં ઉગેલા ભડકારિયા તારા ફરજન સાથે માંથાના ભડકાંમાં સારાસાર વિચાર

હોમ થઈ ગયો, ઉવાની દોલ લઢીમાં વાંધો બળી ખાખ થઈ ગયો; કે જેનો સાંધોજ મળે નહીં. એ સાંધે જઈ તે જીવનની ધ્વજને અનુસરવાનો નિશ્ચય કર્યો. અને આખી રાતની યાકેલી આંખો બંધ થઈ ગઈ. તે દિવસે હું છેટ સવારે અગિયાર વાગે ઉઠ્યો પણ તે નિદ્રામાંએ એ હબરની થેલીજ કેખાવી હતી.

નાહી, યોઈ, જમવા બેઠો, પણ થેલીના વિચારથી પેટ તો ભરાઈ ગયું હતું; એટલે પૂર ખવાયું પણ નહીં. એ તે દિવસે મને કોઈ પૂછત કે કંઈ પેસાથી પેટ ભરાય છે? તો હું તેને માફજ ઉદાહરણ બતાવી દેત, ખરું કહું છું કે તે દિવસના મારા આજો વખત કેવો ગયો છે તેનું વર્ણન કરવા મારા મગજમાં અથવા તો મેં આજ દિવસ રૂંધી જે જે શબ્દકેવો ભેગો છે તેમાં શબ્દો નથી. ઘડી ઘડી મારી આંખ ઘડીઆળ તરફ દોડતી પણ તે દિવસે ઘડીઆળના કાંઠાએ પણ કીડીની ચાલે ચાલવાનું-પસંદ કર્યું હતું.

જેમ તેમ કરતાં ટાલો પોર્ટ થયો. એટલે હું લુગડાં પહેરી. ઓપરેશન-શસ્ત્રક્રિયાના ઉપયોગનો સર્વ હથિયારો લઈ, અને તેનીજ સાથે જરૂર પડતી દવાઓ પણ બેગમાં મૂકી તૈયાર થયો. ઘાટીને વિક-ટોરિયા લઈ આવવા મોકલ્યો. કે જે વિકટોરિયા આવતાં તરતજ હું તે વહેમી-તે કાંટાબાજ જીવાનને બાગલે પહેાંચ્યો. રસ્તામાં પણ ગાડીવાલાને કહેતો જતો કે:—“જલદી ચલાવ, ચારે પેસા બસતી દેગા.”

આગલે દિવસે જે દીવાનખાનામાં મેલાપ થયો હતો તેજ દીવાનખાનામાં આજે પણ તે જીવાન બેઠો હતો. મને ભેતાંજ તે હસો થયો, અને મને ખુરશી બતાવી બોલ્યો:—“હું ધારું છું કે આપ મારા કહેવા પ્રમાણે કરવા તૈયાર છો.”

“ન્યારે તમારેજ તમારી આંગળી કેપાવરી છે; ત્યારે તેમાં મારા વાંધા શું ઉપયોગનો છે.” એ ખુલાસો કર્યો:—“હું નહીં કાપું તો મારા લાંબા હાથ લાંબ પડ્યા છે.”

“મારું કહેવાનું પણ તેજ હતું:” મારી વાંતને ટેકો આપતાં તે જીવાન બોલ્યો:—“કહે ત્યારે શું તમે તૈયાર છો?”

તે વખતે હું મારા જે શિવાય તે ઘરમાં ત્રીજું કોઈ નહેતું. પાણી, લુગડાંનો કટકો વિગેરે જરૂરી ચીજો લાવી તે જીવાને બારણું બંધ કર્યું. ત્યાર પછી મારી પાસે બેસી બોલ્યો:—“માન આંગળી કાપવા-થીજ કાંઈ વળે તેમ નથી; તેમાં ખીજી હાથિયારીની પણ જરૂર છે, તેથીજ આપને તરફી આપવી પડી છે.” તેના આ બોલો સાંભળીને વળી હું વંધારે અજબ થયો તેમજ તે શું કહેવા માગે છે તે પણ સમજ્યો નહીં માત્ર તેનાં મોઢાં તરફજ નિષ્ઠ રહ્યો એટલામાં તેણે એક પેટી બોલી તેમાંથી એક માટીનો બનાવેલો હાથ કાઢ્યો જે ખરાબર ડાળા હાથની પ્રતિભૂતિજ હતો, તે બનાવનારની કારીગીરી જોઈ હું ચકિતજ થઈ ગયો, પરંતુ તે હાથની આંગળીમાં તર્જની નહોતી, વળી તેનો મૂળમાં એક મોડું ક્ષત-ચિન્હ હતું. તે બતાવી જીવાન બોલ્યો:—“ખરાબર પ્યાનપૂર્વક આ ચિન્હ જૂઓ. આંગળી કાપતાં ખરાબર એવુંજ ચિન્હ રહેવું જોઈએ. મેં આપને જે હબર રૂપિયા આપવાનું કહ્યું છે, પરંતુ મેં તમે ખરાબર આ પ્રમાણે ચિન્હ રાખશો તો ખીજા પણ પાંચશો રૂપિયા વધારામાં આપીશ,” આ સાંભળી દાંતને ઠેકાણે હીરા જડાવવા માટે દાંત ખેંચાવી કંઠાવનાર અમેરીકન એક્ટ્રેસની વાત મને યાદ આવી. પણ આમાં એવું સૌંદર્ય જેવુંશું છે તે સમજી શક્યો નહીં, મેં માન:—“તેમજ થયો” એવો ટુકો બનાવ વાળ્યો.

“લો ત્યારે શરૂ કરો તમારું કામ. મારી તરફ પોતાનો ડાબો હાથ લંબાવી તે જીવાન બોલ્યો મેં પૂછ્યું:—“જહુજ હાથ થયો, સહી શક્યો ખરા કે?”

“જીઓ; પરીક્ષા કરી જુઓ.” તેણે કહ્યો બંજક સ્વરથી જવાબ વાળ્યો, મેં તરતજ ધરી

ગાહર કઠી અને સામા ટેળલ ઉપર પેલો માટીનો હાથ મૂકી માફ કામ શરૂ કર્યું. જરીથી મોસ કાઢી બીજા હથિયાર વડે તેવું હાડકું કાપી નાખ્યું. તે જીવાન તો તેમને તેમજ સીધા બેઠા હતા. મોઢાં ઉપર પણ જરી ફરફાર થતો નહોતો; તેમ જીભથી કોઈ સિત્કાર પણ પડતો નહોતો; બહુ તે આંગળી તેનાં શરીરથી બૂલી જ હોયને. તેમ તેને તે માટે જરી પણ દુઃખ જણાતું નહોતું. તેનાં હૃદયની આવી દંઠ તા બેઠું હું મનમાં જોલ્યો:—“આવો દંઠ પુરૂષ દુનિયામાં શું ન કરી શકે ?” આંગળી કાપી, ત્યાર પછી મેં વહેતું લોહી ગંધ કર્યું અને તે ભાગ ઉપર પાટો બાંધતે બાંધતે પૂછ્યું:—“બહુ દુઃખ થયું હશે.”

“શું આપને તેવું કંઈ જણાયું.” તેણે વળતો પ્રશ્ન કર્યો મેં પ્રત્નતા પ્રત્નતા જવાબ આપતાં કહ્યું:—“ધન્ય તમારી દંઠતા, ધન્ય તમારું ચિત્તબલ, જો બધાએ ડાકટરોને તમારા જેવાજ રોગી મળે તો પછી ચિન્તાજ શું.”

“તમારા રૂપિયા ટેળલ ઉપર પડ્યા છે.” વાત ફેરવતાં જીવાન જોલ્યો ઉપાડી ગણી લેતો.

મેં પાછી બેગ પેક કરી, રૂપિયા ખિસામાં મૂકતાં કહ્યું:—“તમારો આ ઘા જેટલા દિવસ સારો થઈ જાય ત્યાં સુધી હું આવીશ.”

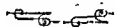
“લડે પધારતો” તેણે દુઃકેથીજ પતાવ્યું. હું ચાલતો થયો.

તે ઘા સારો થતાં આસરે એક મહિનો લાગ્યો વચમાં વચમાં તે જગ્યાને પાછી કાપવી પડતી હતી અને ફાતગિહ કરી દેવું પડતું હતું. અંતે બરાબર ઘા રૂગતાં માટીનો હાથ અને તેના હાથ બહુ એક જ જણાવા લાગ્યો તે જીવાને મને બીજા પાંચથો રૂપિયા આપ્યા અને કહ્યું:—“હવે મને કેઈ દિવસ ભેજો છે કે કેમ તે પણ ભૂલી જાને. હવે હું તમને કોઈ પણ વાત છુપી રોગવાની લક્ષાંભણ કરતો નથી,

કારણકે તે બહાર થતાં તમનેજ વધારે નુકશાન છે.

આ શબ્દો સાંભળતાંજ મારા શરીરમાંથી એક વીજળીનો અંટકો પસાર થઈ ગયો. મને જણાયું કે મેં કંઈક ખોટું કામ કર્યું છે. તે જીવાન તો જ્યાંથી ચાલ્યો ગયો હતો, હું પણ ત્યાંથી ઉતરી ગાડીમાં બેઠો. પરંતુ વળતો વળતો તેના શબ્દો યાદ આવવા લાગ્યા. તે કામ કરવા માટે હૃદયમાં પસતાવો થવા લાગ્યો પરંતુ—

અળ પથ્થરાયે કયા જાને,
જળ ચીડિયા સુએ ગઈ ખેત.

પ્રકરણ ચોથું.

મૂવેલો જીવતો થયો.

મૂવેલો જીવતો થયો.

તે જીવે કહ્યું તેમાં તમનેજ વધારે નુકશાન થઈ શકે છે. એ શું? આજે રસ્તે ગાડીમાં પણ એજ વિચાર ઘોળાયો કર્યો. પણ કંઈ લેડ જણાયો નહિ; ઘેર વાળુ કરતાં પણ તેના તે શબ્દો સંભળાવા લાગ્યા. સુતો તો ઉંઘમાં પણ તે જીવાન આવી બોલવા લાગ્યો કે:—“તેમાં તમનેજ વધારે નુકશાન છે.” સ્વપ્ન ભેતે ભેતે અળકી ઉડ્યો. બરમાં આંટા મારવા લાગ્યો, બીજે જિવેસે જઈ તે રૂપિયા પાછા આપી આવું, એવો પણ વિચાર થયો. હું આશરે મહિના સુધી તેના સંસર્ગમાં આવ્યો. છતાં તેવું નામ પણ બહુતો નહોતો, માટે બીજે દિવસે અંઈ તેવું નામ પણ આવવાતું નકકી કર્યું. આવા વિચારોમાં ને વિચારોમાં રાત પૂરી થઈ. લગ્નમીઠીએ પધારી પહેલેજ દિવસે બગરણ કરાવ્યું.

સવારે ઘરકોને સમજાવી દઈ હું તરતજ તે જીવાન પાસે જવા નીકળ્યો, પણ ત્યાં જઈને જોયું તો ઘરમાં કાળો કાળો પ્રભુ નહોતો. પાંખુ ગુમ, નજી અલાઉદ્દીનો બહુને મહેલ તે જીવાનને સર્વ લેદ અધારમાંજ રહ્યો; ધામ, ગામ, નામ કંઈજ મળ્યું નહીં માત્ર મારી દરિદ્રતા હજીવાનું કામ કરી ગયો. પંખું મારી ઉન્નતિમાં મૂલ પાયાં સ્વરૂપ તે જીવાન માટે કોઈ મને પૂછે તો 'રાતે સાડલે રાંડ અને લખ ગઈ પાચેર ખાંડ' એ શિવાય બીજી જવાબ નહોતો.

હું કોઈ રોગીને મારો કરી, દેવી ઉપાયથી દેવની સહાયતાથી ધન મેળવી શક્યો નહોતો પરંતુ નિરોગીને-તનદરેસત શરીરને ખસિત કરીને-શયતાની સહાયતાથી પંહેલ વહેલો લક્ષ્મીને પ્રિય થયો, પરંતુ ત્યાર પછી દિવસે દિવસે મારી ઘરાકી પણ વધવા લાગી, તિભેરી પણ વધવા લાગી, અને ગામમાં નામનતા પણ વધવા લાગી. મને જુની ગુજરાતી કહેવત યાદ આવી કે પેસો પેસાને વધારે. અને તેમાં પણ વળી લોહીનો ચાંડલો લખ પધારેલી લક્ષ્મી ઓગળીને જાગ્રોસો. લખ પધારેલી માયા, ખરેખર ભેશી મહુતારજીત ચઢીવાળું મારીવહેલી સ્થિતિમાં મારે મોઢેથી સાંભળેલ ટોણાને હુરે જવારે તેઓ મંત્રતા ત્યારે ચક્રવર્તી દયાજ સાથે વસુલ કરતા, અને ચોપાડપટ્ટી કરવામાં પણ કચાસ સખતા નહીં.

* * * *

આ ખતાવે જનવાને ખીલે છે વરસે વીતી ગયાં, એક દિવસ છાયામાં એક જનાવ વાંચી હું અજાણ થઈ ગયો. તે છાયાની જાણ હું અક્ષરે અક્ષરે નીચે ઉતારી લઈ છું.

મૂવેલો જીવતો થયો.

આજથી આશરે પંદર વરસ ઉપર આપણાં બંધીતા શહેરી ચન્દ્રકાન્તનો મુખ કૃષ્ણકાન્ત ગુમ થઈ ગયો હતો. દરેક માણસ માનવું હતું કે તે

ચાણીમાં ડુબી મરણ પામ્યો છે. તે વખતે તેની ઉમર બાર વરસની હતી. લક્ષ્મીપુત્ર હોવાથી તે વખતે તેઓનાં લગ્ન થઈ ગયાં હતાં જેઓની સ્ત્રી આજે પણ સાસરે છે, તેઓનાં પિતા ચન્દ્રકાન્ત તો પહેલેથીજ સ્વર્ગવાસી થયા છે. માત્ર તેની દાદી હવતી છે અને બીજી તેની સ્ત્રી કે જે તે જુદી પંધી માત્ર એકજ તેની સર્વ ગીલકતની એકસી માલિક છે. કૃષ્ણકાન્તા ગુમ થવા પછી તેનું મઠડું હાથ લાગ્યું નહોતું. જે વખતે તે ડુબી ગયો ત્યારે તેની ઉમર બાર વરસની હતી. મુઠડું હાથ ન લાગવાથી હિન્દુ રીવાજ પ્રમાણે બાર વરસ સૂધી તેની સ્ત્રી સંધવાનાં સર્વ ચિન્હો પારણ કર્યાં હતાં કે જે પછી ગુડીકર્મ વિગેરે કરવામાં આવ્યું. અને પાછળ કોઈ વારસ ન હોવાથી સાસુ પહુએ કંતક લેવાનાં વિચાર કર્યો હતો, તેઓ તે તુર્ગવીજમાજ હતાં એટલામાં એક માણસે આવી કહ્યું કે-“હુંજ કૃષ્ણકાન્ત છું.” વળી તે જણાવે છે કે “તેને એક ગાવાનું ટોણું ઉપાડી ગયું હતું.” કે જેની સાથે તે ઉપરમાં હરદ્રાશી દક્ષિણમાં રમેશ્વર અને પશ્ચિમમાં દેવિકાશી પૂરણમાં પૂરી સંધી આમાં હિન્દુસ્થાનમાં ફરી, ઉમર લાયક થતાં લાગે નેંધ તેની આંખો ચોરી લાગી આવ્યો. પણ ઘરમાં કોઈજ તેની પોત માની નહીં અને તેને ઘરમાં ફાળવ થવા દીધો નહીં. નકસી કૃષ્ણકાન્ત કહી ઘરમાંથી ફાંકી કાઢ્યો. તે માટે પોતાની બાપીકી ગીલકત મેળવવા તેણે કોર્ટમાં ફરીયાદ કરી છે.

* * * *

આખા ગામમાં જાસ તેની તેજ વાત ચાલે છે. “જામે જીતની સુદ્ધ હથ ઉતારે કહે ખનાય,” સર્વે પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે જનન સોહિયં જાની જઈ ઇનસાદ પણ ચૂકાવે છે. માત્ર એટલુંજ કે વાદી કે પ્રતિવાદીના વકીલો હાજર ન હોવાથી તે કામ પણ તેઓને પોતાનેજ આટોપી લેવા પડે છે. વર પણ પોતે, વહુ પણ પોતે અને સ્વાહ લેનાર જાન પણ પોતે. પોતેજ વાદીનો સુદક્ષણ કરતા, પોતેજ પ્રતિવાદીનો જવાબ વાળતા, પોતેજ કાસ એકામીન

કરતા અને છેલ્લે પોતે જ જન્મેન્ટ આપી હતા. કે જે જન્મેન્ટમાં પણ સ્ત્રી જન્મની ભાષા વધારે સર-સ્વતીથી અલેક્ત થયેલી.

“શુભ થયેલો કૃષ્ણકાન્ત આજ કે કોઈ બીજો આ ખરે કૃષ્ણકાન્ત છે કે નકલી કૃષ્ણકાન્ત ?” બ-પોરે સ્ત્રીઓની દરગાર ભરાતો, સાંજે ચારે પટેલિ-સાચો લેણા થતાં તેમજ મિત્રો દરવાં જતાં, આજ મને થતાં. જેનો સે કંઠે નવાણું ટકા જવાળું વાદીની તરફેણમાં મળતો. કદાચ કે તે ઘણી ઘણી જૂની વતી ઢિલો. અને શરીરની બાબતમાં સહ કરતાં મજબૂત નિશાની તો એ કે કંઈ કારણથી બાલપણમાં કૃષ્ણ-કાન્તના ડાંગા હાથની તરફની કપાઈ ગઈ હતી. અને તે કેકાણે એક ક્ષતચિહ્ન પડી ગયું હતું. આ માણ-સને પણ બરાબર તે નિશાની છે, તેથી માણસો પોતાનો ચૂકાદો તેના લાલમાંજ આપતાં પરતુ મેં જ્યારે આ ધાત સાંભળી ત્યારે મને માંડી જૂની વાત યાદ આવી. પેણે અનુભવે જુવાન યાદ આવ્યો. તેના બોલો-યાદ અન્યા, તે દિવસની મારી રથીતિ યાદ આવી, આખી સતનો ઉત્તરોરે યાદ આવ્યો. આટલે દિવસે હું જે લેક જોળતો હતો તે મળ્યો. અને મને તરતજ જાણું કે ખરેખર હું શયતાનની સહાયતાથીજ આગળ વધવા પામ્યો છું.

મકરણ પાંચમું.

તે જુવાનનો મેળાપ.

મેં જોઈ દિવસે તે હવાને મળવાનો નિ-શ્ચય કર્યો અને જો તે તેજ જુવાન હોય તો તેના સીધા રૂપિયા પાછાં આપી, સમજાવી, આ પેટા મુકદ્દમાથી છૂટો થવાની બક્ષામણુ દેવાનો ઠરાવ

કર્યો. માણસો મારફતે તેનું કેકાણું મેળવ્યું અને તેને મળવા આવ્યો.

હું તો તેને જોતાં જોળી ગયો, પણ તેણે તો જાણે મને સાતલવમાં પણ જોયાં ન હોય તેમ શુપ્તરૂપ બેસી રહ્યો. મેં માફ કરી આપતાં તેણે અનુભવે માણસ માફકજ પૂછ્યું:— “આપને કોનું કામ છે ?”

જવાબ શું આપું તેનું અચલ નામ તો જાણતો નહોતો. તેથી સાચું પણ નહીં તેમ જુદું પણ નહીં તેવાજ શબ્દોમાં બોલ્યો:— “માફ આપ જોડેજ કેટલીક આનગી વાત કરવી છે.”

મારા આ શબ્દો સાંભળતાંજ જે બીજાં બે આર માણસો બેઠાં હતાં તે ઉઠી ચોલી ગયાં તે જગ્યાએ તે જુવાન અને હું જોઈ રહ્યાં. બીજા કોઈને ન જોઈ મેં કહ્યું:— “સાહેબ હું તમને જોળણું છું અને તમે પણ મને સારી રીતે જોળજો છો, છતાં આ નાટકનો વેપ શામાટે ભજવો છો ?”

“મેં તમને કોઈપણ દિવસ જોયા મંથી” તો મંથી જોળણું કયાંથી ?” તેણે જવાબ આપ્યો:— “સાહેબ તમને લક્ષમ થયોલો લાગે છે.”

“શું તમને થયો હતો તેવો ?” એક દિવસે જેને હું પ્રમિત જુવાન માતો હતો અત્રે તેજ મને પ્રમિત કહેવા લાગ્યો.

“એટલે ?” તેણે અજબ થતો હોય તેમ પૂછ્યું.

“ત્યારે શું તમે મને જોળખતા નથી ?”

“કદી નહીં.”

“મેં તમારી તરફની કાપી હતી અને તેના બદલામાં તમે મને અઢી હજાર રૂપિયા આપ્યા હતાં એ પણ શું તમે જાણતા નથી ?”

“જરા પૂછું નહીં.” તે જુવાને ઠંડ કહેલો જ વાળ વાળ્યો:— “હવેજ હું સમજવા પામ્યો છું કે તમે મને લાય જતાની કંઈ રૂપિયા કઢાવવા આવ્યા છો, પણ એ હવામાં પાચકા છે મારા સાહેબ.”

“મને કૃપિયાની ગરજ નથી, હું તો માત્ર તમને એટલી જ સલાહ આપવા આવ્યો છું કે તમે આ સુકદમો પાછો ખેંચી લો.”

“કેમ?”
“કારણ કે તમે ખરાં કૃષ્ણકાંત નથી પણ નકલી કૃષ્ણકાંત છો. તે હું જાણું છું અને લાર કોટમાં તે સાંચિત કરીશ.”

“ઉપકાર થયો.” તે જુવાને હસતાં હસતાં જવાળાં આવ્યો:—“વકીલોની સલાહ લેવાને પૈસા આપવા પડે છે. આપે વગર પૈસે જે સલાહ આપી છે તે માટે હું તમારો આભારી છું.”

“એટલી?”
“એ જ એટલી તમારી ખીચડી ચહે તેમ નથી.” તે જુવાન બોલ્યો:—“અંબ કોઇ ખીચુ ઘર થોપી લેજો.”

“ત્યારે શું તમે એમ કહેવા ગોગા છો કે હું જુડું ગોડું છું?”

“સાહેબ જુડા માથે કંઈ સીંગડાં હાથ છે?”

મને હાડે હાડે અગ્નિ પ્રકટી નીકળ્યો; પણ લાચાર, ચોરની મા કોઠીમાં મોં ઘડીને રડે. મેં વળી પણ દંડતા પૂર્વક કહ્યું: “સાહેબ હું તમારો જોળખું છું અને સત્યને માટે જ ચેતવના આવ્યો છું જે નહીં માનો તો ત્યારે લાચારીથી તમારો લેડ જોલવો પડશે.”

“ઘણી ખુશીથી” તે બોલ્યો:—“જે તમે મને જોળખતા હોશો, તો મારા સ્વભાવથી પણ કંઈક જાણીતા હોશો, માટે સંભાળજો હવે વર્ણન નથી.”

“હા હું જાણું છું કે તમે ચતુર અને દ્રઢ સંકલ્પવાળા છો. પણ તેથી હું આ પાપનો ભાગી થઈશ નહીં.” તે ઉઠી ચાલતો થયો. હું પણ ઘેર આવ્યો.

પ્રકરણ છઠું.

પ્રતિવાદીને ત્યાં.

જુવાનના બેલાપથી હું જાણી ગયો કે પથરું ઉપર પાણી નાખ્યે તે પીગળે તેમ નથી ત્યારે શું કરું? શું આંધરે જહેર કરાવા દેવું? પાપ વધવા દેવું? કેટલોક વિચાર કર્યા પછી મેં છૂપે નામે આપમાં એક જાહેર ખબર આપી:—

કૃષ્ણકાંતનો ભેડ.

નકલી કૃષ્ણકાંતના સુકદમમાં તપાસ કરતાં બહુ ઉપયોગનો સાક્ષી મળી શકે તેમ છે કે જે તે લેકથી જાણીતા છે. લખો આ પત્રની ફેરમા “ભેડ” નં. ૫૦૨૩ ને.

ખીજે રિવતે પ્રતિવાદીના વકીલને કાગળ મળ્યો જેમાં તેણે લખ્યું હતું કે હમારા એકિસ ટાઇમમાં હમને ના + + + સ્ત્રી ઉપર આનેલી હમારી એકિસમાં મેળી જશે.

તે જ દિવસે બપોરે બધને હું વકીલને મળ્યો અને જોતાં જોતાં કહ્યું:—“ધણાએ માણસો પૈસાના લોભથી સાક્ષી બની આવે છે આપ પણ તે જ મંડળના મેરખર તો નથી ને.”

ધરમ કરતાં ઘાડે તે આવું નામ પણ મનને મારી મેં તેને મારી જોળખાણું આપતાં કહ્યું:—“જો મને પૈસાનો લોભ હોત, તો તમારા સહામા પક્ષમાં સાક્ષી આપતો કોઈ કારણથી હું જે આદર રતો ભેડ જાણવા પામ્યો છું તે જાહેર થતાં તમને જ કશો દોષ છે.

જાહ સાહે ત્યારે કહ્યો: “તેણે કહ્યું છે. હું પોતે સાક્ષી આપી શકીશ નહીં.” મેં કહ્યું:—“હું જે કંઈ જાણું છું તે તમને કહેવા માટે.”

મારો બાંધો છે. ને કોઈ પ્રતિવાદીનું સચું હશે તો તેને કહીશ "

" તમે હમણાં—પહેલાં જ કહી ગયા છો, કે મને પૈસાનો લોભ નથી. " જરાકે હુડી મારા શબ્દો ઉપરથી શકમંદ થતો હોય તેમ તે બોલ્યો:—
" તમારા બોલો તો તમને યાદ હશે. "

" હાલ " મેં દત્તા પૂર્વક જવાબ આપ્યો:—
" હું હજી પણ તેના તેજ શબ્દ કહું છું કે મને પૈસાની દરકાર નથી. પૈસાને હું હાથનો મેલ સમજું છું. " ખરું બોલજો વાચક, ને કોઈએ પાંચ વરસ પહેલાં આ પ્રશ્ન પૂછ્યો હોત, તો હું આપો જવાબ આપી શકત ખરો કે ? તે મારે મારા પોતાના હૃદયમાં પણ શક છે. જ્યારે તારી ધારણા તું જાણે

" પ્રતિવાદિની સિયો છે. " વકીલ સાહેબ બોલ્યા:—
" ઘરમાં કોઈ પુરૂષ નથી તો પછી તમે ને મક્કશો ? કેને કહેશો. "

" કોઈ સગો, મુનીમ, ને કોઈ પણ ઘરનું મ કોજ કરતો હશે તેને. "

" સાહેબ, વંકીસોના સમય બહુજ કિમતી ય છે. એટલે હવે હું આ વાતમાં મારો જ એ ટાઇમ બરગાદ કરવા માગતો નથી. " વાતની પૂણુંહુતિ કરતાં વકીલ સાહેબ બોલ્યા:—
" તે તમારી તજવીજ તમે કરી લેજો, માત્ર ને તમે કંઈ કહું છે, તે હું પ્રતિવાદીને કહાવી દઈશ. "

ત્યાર પછી હું વકીલને મળ્યોજ નહીં, પણ આસરે બે ચાર દિવસ થયા હશે. એટલામાં પ્રતિવાદીના એક નોકરે મારે ઘર આવી પૂછ્યું:—
" આપ વકીલ સાહેબને મળ્યા હતા ? " મેં હું કોજ જવાબ આપ્યો " હા. "

" માસાહેબે આપને બોલાવ્યા છે. " તેણે પણ કામ જેટલા થોડાજ શબ્દોમાં પોતાનો સૂદે કહી બતાવ્યો. એ માસાહેબ તે બીજી કોઈ નહીં

પણ ખરા કૃષ્ણકાંતની દાંદી, એ વાચકને જણાવી દે. વાંની જરૂર છે. હું પણ એક બોલ બોલ્યા શિવામ લગ્નમાં પહેરી તેની સાથે ચાલતો થયો.

પૈસાદારનું ઘર જેવું હોવું જોઈએ તેવું આ ઘર હતું. એટલે તેના વર્ણનમાં કાગળ અને શાહી ખરાબ કરવી ગાથવા તો કોઈ લેખક વાંચનાર પાસે મારી વર્ણનાશકિતની ખામી બતાવી આપવી તેમ કરતાં એટલુંજ લખવું સાફ છે કે એક સારા પૈસાદારનું જેવું ઘર હોય તેવુંજ તે ઘર હતું. મને બેક-કબાનામાં બેસાડ્યો. તેના મુનીમે પૂછ્યું—
" શું આપ ડોક્ટર છો ? "

" હા હા. હું ડોક્ટર છું " મેં જવાબ આપ્યો. મારો જવાબ સાંભળી તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને થોડા વખત પછી પાછો ફરી કહ્યું—
" અંદર પ્રધારો. " બેકકબાનું પસાર કરતાં એક મોટો રૂમ હતો. જેને આજે દીવાનખાનાને નામે જોવાળીએ છીએ. તેમાં કોઈપણ જાતનો ઠાકઠાક નહોતો.

દિવાનખાનાની વચમાં એક આસનીયું નાખી તેના ઉપર તે રૂંધા બેઠી હતી તેની સામે એક નાનો ગલીચો બીછાવ્યો હતો. મેં પ્રણામ કર્યો, તેણે પણ સ્વામા પ્રણામ કરી આસન બતાવી કહ્યું:—
" બેસો "

વૃંધાના દરેક વાળ પાકી ગયા હતા, શરીર હાડકાંના માળો જેવું ઘૂંચ-ઘૂંચ હતું, પણ આંખમાં કંઈક અજબ તેજ હતું. તેને જોતાં જ જાણે તે બુદ્ધિ શાળીની ભાવનાઓને પ્રકટ કરતું હોય; તેમ પ્રણામ નાખતું હતું. હું તે સ્થાને પરેલાં આસન ઉપર બેઠો પછી તેણે પૂછ્યું:—
" શું આપ પ્રાણ છે ? "

" હા નહીં. વાણીઓ. "

" શું આપ ડોક્ટરનો પદો કરો છો ? "

" હા. "

" મેં સાંભળ્યું છે કે તમે હમાર સુદૃઢનાની બાળતમાં કંઈક જાણો છો. તમે એક ગ્રહસ્થ છો. નેથીજ તમને મળવાનું સાહુસં કર્યું છે. વળી તમે

રોકેર છે. એટલે તમારો પડકાર રાખવાની કંઈ જરૂર નથી. તેણે વારતાનું મંગલચરણ કયું. પરંતુ આ શબ્દોનો કંઈ પણ જવાબ આપેલા ચોખ્ખા ન ધારી હું ચૂપચૂપ રહ્યો. તેણે પૂછ્યું:—“તમે શું જાણો છો તે કહી શકશો ?”

... મેં: હું જે કંઈ પણ જાણતો હતો, તે અંધથી ઇતિ પર્યંત કહી સંભળાવ્યું. તે વૃદ્ધા બહુ જ ધ્યાન પૂર્વક તે સાંભળતી હતી મારી વાત પૂર્ણ થતાં જ બોલી:—“શું આપે પૈસા માટે જ તેની આંગળી કાપી હતી.”

“આને કાપે નહીં.” મેં ખસીયાણો પડી જતાં કહ્યું. હુંયંતુ પાપ હમેશા માણસને પાણીથી પોતળું બનાવી દેય છે. મેં કહ્યું:—“ચારે મને પૈસાની બહુ જ ગરજ હતી. વળી જોયું કે તે પોતાની ખુશીથી જ પોતાની આંગળી કાપે છે, તે હું નહીં કાપું, તો વળી મારો ભાઈ બીજો કાપશે.”

“એ હું સંમત કે તમારા મનમાં પાપ નહોતું” મારી બોલવાની ઢળ છળ અને મોઢાંની બાવના ઉપરથી મારી નહાલ સમજ જઇ તેણે ખુલ્લો કરતાં કહ્યું:—“તમે આવી, આ વાત બહાર કરી હમાસ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે, જો તમારે ડેકાણે કંઈ બીજું હોત, તો તેમાંનો એક શબ્દ પણ બાહર કાઢે નહીં. તમારી આ સ્વપ્રિયતા માટે મને માન છે.”

“જે સાચું હતું તે કહ્યું છે” મેં કહ્યું:—“હવે તમે જે કંઈ પણ કહે, અથવા તો કરવાની આજ્ઞા કરે તે કરવા તૈયાર છું.”

“તમે હમણાં તેને મળવા ગયા હતા ?”

“હા, ગયા તો હતો, પરંતુ—”

“પરંતુ ?”

“તે તો બધી વાતનો ઇન્કાર કરે છે, તેણે સાફ જણાવ્યું કે, હું તમને કોઈ દિવસ મળ્યો પણ નથી અને દીકાએ નથી. તો પછી બીજી વાતનું તો કહેવું જ શું ?”

“જનના જોયું જ તે છે.” વૃદ્ધાએ કહ્યું અને વળી નિશ્ચયે મૂઠી પોતાનું બોલવું આગળ ચલાવ્યું. “જો માત્ર પૈસાની જ વાત હોત તો કંઈ અડચણ નહોતી; તેમ જોડે પણ નહોતી, કારણ કે કંઈક કંઈ તેનું કાળું કરત, પણ ઘરમાં વહુ છે, બ્રાહ્મણનો અવતાર-સ્ત્રીનો અવતાર બાળાની મૂળધાણી થવા બેઠી છે.”

“આપની ખાતર પાછો તેને એકવાર મલીશ.”

મેં કહ્યું:—“જો તે પૈસા લઈ કંઈયે પંતાવવા તૈયાર હોય તો તેની બળ કાઢીશ, તથા મારી શકિત પ્રમાણે સમજાવીશ.”

“મેહનત કરી જુઓ.” તે વૃદ્ધા બોલી:—“જો તે સંજ્ઞા થાય તો મને જણાવજો.” તે દિવસની વાત અહીં જ પૂરી થઈ.

પ્રકરણ ૭ મું.

પાછો જુવાનને ઘેર

જુવાનનું પાપી મોઢું જુવાનો મારો તે જુવાનનું પાપી મોઢું જુવાનો મારો વિચાર નહોતો, પરંતુ વૃદ્ધાને આપેલાં વચનથી મેં બીજો દિવસે તેની પાસે જવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને દવાખાનાનું કામ આટોપી લઈ બપોરે જ તેને મળ્યો.

તેણે પહેલો તો મને મળવાની સાફ માજ પાડી, પણ પછી મારે ખાસ જરૂરનું કામ છે વિગેરે કહ્યું ત્યારે ખાનગી મુલાકાત લેવાની હા કહી; પાસે બેઠેલાં માણસોને આઈં થઈ જવા જણાવ્યું; અને તેઓ ગયા પછી પૂછ્યું: “કેમ સાહેબ વળી કંઈ દર્શન દેવાની કૃપા કરી.”

મેં કહ્યું:—“સાહેબ તમને એક વાત કહેવા

આંગ્યો છું કે જેમાં તમને અને સામા પક્ષને જાનને ફાયદો છે. "

એણે ! આપણે મારા હેતુના કટકાં બાળાવ છે ને શું, તેણે ટોકાર કરતાં હસતે હસતે કહ્યું " હીક છે ત્યારે પરમાર્થનું પૂતળું જે કંઈ જોલે તે સાંભળવાને મારા કાના તૈયાર છે. "

શબ્દો સાંભળી ઝાટકો તો વાગ્યો પણ તેને પાપનું પ્રાયશ્ચિત માની હું જવાબ જાણી ગયો. અને વળી જોલ્યો: "સાહેબ આ સુકદ્દમામાં મુખ્યત્વે કરીને પેતાના લોભ જોજ તમારું કારણ છે. ગેશક લોભે મહાત્માઓને પણ ચાળ્યા છે પરંતુ આપ સુસ છે, તમે જોજો છો કે સ્વર્ગીય કુંજીકાંતાની વિધવા સ્ત્રી પણ હુયાત છે, તેને શા માટે વિપદમાં નાખો છો, જો તમારી ઇચ્છા હોય તો હું વાત કરું કંઈ પેસા લઈ કેસની માંડવાળી કરો. પણ એક બ્રાહ્મણ સીના શીયળનું રક્ષણ કરો. "

મારી વાત સાંભળી તેણે આરે તરફ પોતાનું મોઢું ફેરવ્યું અને ઘરાણર આરે તરફ બેઠું ત્યાર પછી જોલ્યો: " સાહેબ તમને ખરું કહેવામાં મને કોઈ પણ બાતની અકચણ નથી. હું ધનની જરા પણ દરકાર કરતો નથી. સ્ત્રી લાભ જોજ મારો મુખ્ય હેતુ છે. તે નફદત જીવાને જરા પણ ન શર માતાં કે જરા પણ ન અચકાતાં કહ્યું: " ડોક્ટર સાહેબ એક વિધવાને પાછો ધણી મળશે એથી શું તમને આનંદ નથી થતો. "

વાચક, નફદાઈની પણ શું આનાથી વધારે કાળી છળી ચિતરાતી હશે ? તેનાં શબ્દો સાંભળતાં, તેના તરફને મારો નિષ્કાર હઝર ગણો વધી પડ્યો, પણ તેથી તેને શું ? હું શું કરી શકું તેમ હતો તે જોલ્યો: " સાહેબ તમે દીડીનું રક્ષણ કરો છો અને માણસને રીખાવો છો. એના કરતાં એક સ્ત્રી નો આશિર્વાદ લો, તેને પતિ સચોળ થવા લો જે પતિનાં નામ શિવાય, પતિ સુંખ શું છે તે પણ બાળવા પામી નથી, તેને પતિનું સુંખ લોગવવા દો. દલાલીમાં જોશે તો એનું ધણું મલશે. "

આટલો વખત હું સહી રહ્યો હતો પણ હવે તેના જોલો સહેવાયા નહીં. કાધાગિનથી મારું આખું શરીર જાળવા લાગ્યું. મેં કહ્યું: " સાહેબ ઇશ્વર જીવે છે, અતે સત્યનો જાજ છે. પાપીએ પોતાનાં લોહીરિજ પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવું પડશે અને તેમાં પણ સતીની મરજીત ઉપર જનારને રૂવે રૂવે કીમ પડશે. "

" તમારા શાપ મારે મને આશિર્વાદ છે. " તેણે મને વધારે જાણનાં આગમીં ઘી હોમતાં હસતે હસતે કહ્યું: " આટલો વખત હું આપને મુરંચ બાળતો હતો તમે પણ સ્ત્રીઓ માફક ગાળો દઈ શકો છો તે હવેજ જાણ્યું. પણ તેમાં તમારો શો વાંક એવો નિયમજ છે કે જેનામાં છીછું શક્તિ ન હોય તેની જીભ બહુજ મોટી હોય છે. "

તેની નીચતા જોઈ મને એવી વીદાં ચડી કે હું તેને કંઈ પણ જવાબ આપવા શિવાય સાંભળી થયો; અને તે મારી પ્રાણજી: " સુખ મારા હોય તો પધારજો " કરી હસવા લાગ્યો.

+ + + + +

મેં ઘેર આવી વૃદ્ધને ખબર પહોંચાડી કે તેવી રીતે માંડવાળી કરવા તે ખુશી નથી. એક ધીમ માણસને મોકલી મારા એક બાણીતા કીટકીવને જોલાં વ્યે, જેનું નામ હમે ગદા પેછીકાકા કહેવા હતા. પેછીકાકાએ આવતાંજ પૂછ્યું: " કેમ ડોક્ટર સાહેબ સરસ્વાતીનો ગાંસડો તો હીક જોલ્યો છે. "

હું તો તેના આ શબ્દો સાંભળી ચામડા થયો. હું ન સમજ્યો કે જે શું કહે છે પણ તેણે તે પૂછ્યા ગાળ્યા વિનાજ મારી સામેની ખુરશીએ એક લેતાં કહ્યું: " સવારની મુલાકાત નિષ્કળ ગઈ કે શું ? "

" આપ કેને વિરે પૂછો છો ? " મેં ચંકરાતી પૂછ્યું.

" ત્યારે શું હું જુલું છું ? " તેણે કહ્યું: " શું આપે મને તે વારને નથી જોલાં વ્યે, "

જી. તો શું વારંતો ?

“આ યોટા કૃષ્ણકાંતાના સુકડેદમાં ગાટે.”

“હાં તેને માટે, પણ તેને કેમ બાંધ્યું ?”

“તે તમે નહીં સમજો, મોટા એટલું જ કે મારી ધરણી ખરી પડી, હવે તમારે જો કહેવું હોય તે કહો.”

“બહોળ છે, તો કહેવાતું શું છે. એટલું જ કે જો તમે મને તેમાં મદદ કરી તે બદમાશને તેના અશસ્ત્રપ્રમા પ્રકટ કરશો, તો હું તમને એક હજાર રૂપિયા ધનના આપીશ.”

“સાહેબજી, હું તમને સાંજે મલીશ.” આટલું કહી તે ચાલતો થયો.

મકરણ. ૮. મુ.

વાદી ઉપર વારંટ.

તે કેસ આદ્યો પણ ખરી. મેં જુઓની આપી પણ ખરી, પણ તેમાં જરાક એટલું જોડું બાદ્યો, કે તેની આંગળીમાં ૨૨૬ હતું માટે તે કાપી હતી. તમે જ કહેજો વાચક, એમાં શું શંકા થયો ? એમ તો ધરમરાજ્યે પણ અક્ષત્યામાની આખતમાં ‘નરોવા કુંજરોવા’ કરી દીધું હતું. પરંતુ મારી જુઓની પણ ટકી નહીં વાદી તરફના બે સાક્ષીઓએ જુઓની આપી કે મને પ્રતિવાદી તરફથી પૈસા આપી જુદા સાક્ષી બનાવવામાં આવ્યો છે. વાદીના સેલીસીટરે કૌંસ એકામીન કરતાં પૂછ્યું કે “જો તમે તેના ઇલાજ કર્યો છે તો કહેજો તમે વળતે તેવું નામ શું હતું ?” બસ તે સવાલની સાથે જ આપણી ફેફરી બંધ થઈ ગઈ, મેં નામથી અંતજાણુ પણ બતાવતાં વધીલ

હસ્યો, માંછરેટ પણ હસ્યો અને આંખી કોઈ હસી પડી. મારી જુઓનીની કીમત ૨૬ થઈ ગઈ, ખીલો પણ કેટલોક સાક્ષીની જુઓની લેવાઈ પણ વાદીના સાક્ષીઓએ જોવા જનરદત હતા કે આખી કોરટે ધાઈ કે કેસ વાદીના લોભમાં છે. પછી તો ન બંને કાનકી નાથ પ્રાતઃકાલે કિં ભવિષ્યતિ માંછરેટ સાહેબે અપારનાં ખાનાં પછી જુઓને આપવાનું મુલતવી રાખ્યું. કોઈ ખાનાં માટે હરી.

પ્રતિવાદી તરફનાં દરેક માણસનાં ગોઠાં ઉતરી ગયાં હતાં વાદી, તરફનાં દરેક માણસોનાં ચહેરો ઉપર અનંદ હતો, ખાનાનો દાઈમ પૂરો થયો અને માંછરેટ સાહેબ આવી પાછા અગત્ય ઉપર ખીરા જ્યા—

એટલામાં એક માણસ દોડતો આવ્યો અને અશ્વદારના પાંજરામાં લોહી રહી તેણે હાથપિયાના હાથમાં પોતાની ચરણ આપી.

“તમારું નામ ?” કોઈે સવાલ કરી.

“વજ્રતરાય ઉર્ફ પંડીકાકા.”

“તમે શો ધંધો કરો છો ?”

“ડીકેડીનો.”

“શાવું વીરંદ માગો છો ?”

“યોટા સિદ્ધા ધંનાવનારને પકડવાનું મારો લોડ.”

“કોનો ઉપર ?”

“કમરદીન ઉર્ફ રણછોડકાંસ ઉર્ફ કૃષ્ણકાંતા ઉપર.”

“પૂરાવા ?”

તેણે કેટલોક ચોરિરીમાં, ફોટોગ્રાફ વિગેરે હાજર કર્યા મેં ખીલ તરફ જોયું, તો હુમારાં કેસના કૃષ્ણકાંતાનું મોઢું ઉતરી ગયું હતું. વોરંટ મેળવી તેણે બાહરથી કેટલોક સિપાહીને બોલાવ્યા અને કોર્ટના દરવાજા પાસે જ ઉભા રાખ્યા.

કારણ કે કોર્ટમાં તો તે વારંટ બતલી શકાય નહીં. પછીકાકાએ જઈ હમારા વકીલના કાનમાં કંઈક કહ્યું, એટલે હમારા વકીલે માલગ્રેટ સાહેબને પોતા તરફના ખીન્ન ગે સાક્ષી દાખલ કરવા અરજ કરી, તરતજ રજા મળી, એટલે પછીકાકાએ એક વૃદ્ધ તથા એક તરુણ સ્ત્રીને દાખલ કરી. એણે દાખલ થઈ નીચે પ્રમાણે જણાવી આપી.

વૃદ્ધ બાઈ—“ આ સામે ઉલેલો જુવાન મારો પુત્ર થાય છે. હમે જાતીનાં ગોલાં છંદ્યે. તે હમણાં ત્રણ ચાર વરસથી ગુમ થયો હતો.”

તેણે વાદીના વકીલની કૌસલક્રાંતીનમાં જણાવ્યું કે “ પહેલાં જ્યારે ત્યારે ગાહરગામ જતો અને વળી છઠે છમાસે પાછો ઘેર આવી થોડો વખત રહેતો, પણ ચાર વરસ ઉપર આવ્યો ત્યારે તે કહેતો હતો કે ચાર્ડી રહેવું એ આપણે માટે ભય ભરેલું છે. તેમ કહી તે રાતે ભાગી ગયો હતો. ત્યાર પછી હું તેને આજે જ જોઈ છું.”

પેલી તરુણ સ્ત્રીએ કહ્યું કે, તે મારો પતિ થાય છે. અને તે આજ પુરૂષ છે તેમ હું સારી રીતે ઓળખું છું ” તેણે કૌસલક્રાંતીનમાં જણાવ્યું કે “પહેલાં તેઓની આંગળી કપાએડી નહોતી. પણ તેઓના ડાળા કાન ઉપર તિલ હતો કોર્ટમાં તપાસ કરવામાં આવી અને તેને તિલ નિકળ્યો જ્યારે પ્રતિવાદીના વકીલે જણાવ્યું કે અમલ કૃષ્ણદાંતને તિલ નહોતો તો તે માટે જો હવે પણ કહેશે તો ખીન્ન સાક્ષીઓની જુગાંની રજૂ કરી શકાય.

સત્ય જ કે—

ભલે જન કોડી પ્રયત્નો કરે,

ધારે ધાર્યું જે ધરણી ધરે,

માત્રે પાંચ ગીનીટમાંજ સઘળો મામલો ફરી ગયો, તે વૃદ્ધા તથા તરુણીની પૂરી જમાની લેવાયા

પછી માલગ્રેટ સાહેબે પછીકાકાની જમાની લીધી તેણે જણાવ્યું કે—

“મને ડોક્ટરે ઘેર બોલાવી આ કામ સોંપ્યું અને તેની સાથે સાંજના જે ઠેકાણે તેણે આ જવાનું ઓપરેશન કર્યું હતું ત્યાં ગયો. તે જગ્યા ઉત્તર વેશન છે. ત્યાં મને કંઈ ખીલ શોધ લાગી નહીં પણ મારે થોડાક રાખડો લગેલી એક ચીઠ્ઠી મળી કે જે ચીઠ્ઠી ઉપર અમુક સંજ્ઞા હતી તે જોતાંજ મને એક જૂનો કેસ યાદ આવ્યો, કે જે માટે જે આપ સાહેબ પાસેથી હમણાંજ વારંટ મેળવ્યું છે. તે કેસ વખતે જે તે માણસની છબી ગોળવી લીધી હતી તે માટે ઘેર જે કોડી અને ત્યાર પછી એક લીધા માગનાર શ્રાદ્ધલુને વેપો જઈ વાદીને જોયો તો જણાવ્યું કે એ તેજ જુવાન છે કે જેના ઉપર આજથી ચાર વરસ ઉપર ગોરા સિક્કા માટે વારંટ કાઢવામાં આવ્યું હતું તરતજ હું તેને ઘેર પહોંચ્યો કે જે ગામ પહેલ્યારે આડીથી ચાર દિવસનો ગાડીનો રસ્તો છે હું તે જણવતો હતો કારણ કે તેના માથે જે જણાવ્યું છે કે તે રાતો રાત ભાગી ગયો હતો તે મારી ખીચીજ ભાગી ગયો હતો જે ન ભાગી ગયો હોત તો હું સવારના તેને ગીરફતાર કરનાર હતો. હું તેની માને તથા સ્ત્રીને મારી સાથે તેડી આવ્યો. હું કેસનો ઓટલો જલદી નિકાલ આવશે તેમ જણવતો હતો તેથી જે પહેલેથીજ પોલિસથોડી ઉપર તાર કરી સિપાઈઓને તૈયાર રહેવા તથા વારંટની અરજ ઘડાવી રાખવા જણાવ્યું હતું.”

તરતજ કોર્ટદાઇમ થઈ જતાં કેસ ખીન્ન દિવસ ઉપર મૂલતવી રહ્યો. નકલી કુશ્મકાંતને કોર્ટની આહર નીકળતાંજ મેળવેલા વારંટની રૂએ કેસ પકડવામાં આવ્યો. ધન્યદે પ્રભુ. ધન્ય.

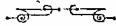
ધડીમાં રંકને શંખ,

ધડીમાં રાય લિખારી,

મરે મમ્મત મહી માનવ,

ન જાણે કોઈ કૃતિ તારી,

અકરણ નવમું.

એકરાર-પૂર્વકથા.

એક રમવાનાં પાનાનું બચ્ચાંઓ ઘર બા-
નાવે છે, અને તેમાં નીચેથી એકજ
પાનું ખસી જતાં તે કડકડ બૂસ થઈ જાય છે; તેમ
તે જીવાને ઘણી મહેનતે તૈયાર કરેલો કેસ ધડીકમાં
ચુકાઈ ગયો. ત્યાર પછી ડીટકડીન પછીકાકાએ જે
એક પછી એક પૂરાવાઓ માંગેલ કથો તેથી તેતો
અડંગ ઉઠાડીને, સરકારને પાંચ પાંચ વાર
હાથ તાલી આપી શું થયેલો જોડા સીકા પાડનાર,
અને રણછોડદાસને જોડે નામે લાખોની ઉધલપાથલ
કરનાર તરીકે જાહેર થયો. જ્યારે તેણે જાણ્યું કે
મારો સર્વ લેડ ખુલ્લો થયો છે ત્યારે તેણે પોતાની
પૂર્વકથા કહી એકરાર કર્યો કે જે હું નીચે અક્ષરશઃ
ઉતારી લઉં છું તે જોડ્યો:—

“ સાહેબ હું જન્મે જોલો છું. ખરા કૃષ્ણકાંતનું
સાસડું તેજ માડું પણ ગામ છે. તેજોની શેરીમાંજ
માડું પણ ઘર છે, નાનપણથી હું તેને ત્યાં બચ્ચાં
માફક ઉછર્યો હતો. મારા પિતા મને નાનો મૂકી
મરણ પામ્યા હતા, રંભા (કૃષ્ણકાંતની સ્ત્રી) ના
ખાપે મને પુત્ર માફક પાળી મોટો કર્યો હતો. હમારે
ઘરખરચમાં પણ ખોટ પડતી; તેજોનીજ મદદથી
હમારો ઘર સંસાર ચાલતો. મારી માતા તેનાં ઘરનું
જેવું થઈ શકે તેવું ઉપર ટપકેતું કામ કરતી. તે
જૂતા જમાનાના બાંધણ હતા. પણ મારા ઉપરના
સ્નેહથી તેજો મને ખોળામાં પણ બેસાડતા અને પો-
તાના પુત્ર માફક મારા ઉપર વહાલ કરતા. હું અને
રંભા નાનપણમાં સાથેજ રમતાં, મને તેના ઉપર
સ્નેહ હતો, તે પણ મને ચાહતી, જ્યારે તે મોટી થઈ
અને મેં સાંભળ્યું કે તેનું વેવિશાળ થવાની વાત ચાલે

છે, ત્યારે એક દિવસ હું તેને ખાગમાં મળ્યો અને
કહ્યું:—“ રંભા, મેં સાંભળ્યું છે કે તારું વેવિશાળ
થવાનું છે. ”

“ મા વાત કરતાં હતાં. ” તેણે પણ નિર્ભય
રીતે કંઈ પણ ન શરમાતાં કહ્યું.

“ રંભા શું ત્યારે તું મારી મોહરદાર નહીં
બને ? ”

મારા આ શબ્દો સાંભળીને તે મારાં મોઢાં
સામેજ જોઈ રહી. પછી બોલી:—“ કમુ શું તું થેલો
થઈ ગયો છે ? તું નથી જાણતો કે હું એક બાંધણ
કન્યા છું—હું હિંદુ છું. ”

“તેથી શું થયું રંભા ?” હું જોડ્યો:—“ રંભા
શું મુસલમાનને પરમારમા એ જુદે હાથે ધડ્યા છે ?
શું હિંદુ તથા મુસલમાનને બનાવવામાં ઇશ્વરે
જૂદી જૂદી માટીનો ઉપયોગ કર્યો છે ? રંભા શું
મુસલમાનને હાથ ઠેકાણે પગ આપવામાં આવ્યા
છે ? શું મુસલમાનની છસમાં બોલવાની શક્તિ નથી ?
શું મુસલમાનનું હૃદય પ્રેમ કરવા સરખું નથી ?
ત્યારે શા માટે હમારામાં અને તમારામાં ફરક ગ-
ણવો જોઈયે ? ”

“ ગમે તેમ હો તારો અને મારો સંબંધ બં-
ની શકેજ નહીં. ” તે બોલી:—“ ઉંચ અને નીચનો
કુદરતી ફરક કદી પણ ટળી શકે નહીં. જમીન દેખા
વમાં બંધી એક સરખી—એક જોવીજ હોવા છતાં,
અને તેમાં એકજ બીજો વાવવા છતાં તેના પેટામાંના
ગુણો પ્રમાણેજ દાણો વધારે અથવા ઓછા ઉગે છે.
હમારા હિંદુઓમાં પણ જે વર્ણલેહ માનવામાં
આવ્યો છે તે એ માટેજ છે. ”

“ તે ગમે તેમ હો, હું તારા વિના બીજી કો-
ઈને ચાહી શકીશ નહીં. બીજી કોઈ ઉપર મારો
પ્યાર ઉતરે તેમ નથી. હું તને રહાઉં છું; રંભા હું
તને મારાં આંખે કરતાં પણ વિશેષ રહાઉં છું. અને
હું તને મેળવીશ. ”

મારા આ શબ્દોથી તે મારા ઉપર ચીઢાઇ ગઇ. અને ત્યાંથી ચાલતી થઇ હું દિગ્ભ્રમ માફક તેની તરફ જ નેઇ રહ્યો. અને તેનાં આ અપમાનથી પ્યારે કીનાનું રૂપ પકડ્યું, મેં મનમાંને મનમાં જ નિશ્ચય કર્યો અને મુન્શી બેતાબની મુસદ્દસ બોલી પ્રતિજ્ઞા કરી કે:—

બાદ એ શુભરંગકો પરવાએ પયમાના નહીં ત્યારે મગર જળ મોહતાજેકા શાના નહીં; તો મેં જાનાહી નહીં' યા સાહેબે જાના નહીં, શમંએ મેહરીલીહી નહીં' યા જાને પરવાના નહીં; અથ' પરી તહી નહીં' યા તેરા દીવાના નહીં. રંભાતો ત્યાર પછી મને મળીજ નહીં. બે કે તેના ઘર બેઠેનો હમારો સંગ'ધ તોતેયોને યોજ રહ્યો. તે ઉપરથી હું સમજ્યો કે તેણે તે વાત ભૂલ કોઇને કહી નહોતી.

ખીન્ન થોડો સમય પસાર થયો અને મેં સાંજુ' કે એક ધનવાનના પુત્ર બેઠે રંભાતું વેશવાળુ' છે અને એક બે મહિનામાં તેનાં લગ્ન થવાનાં. જુમાઈને સાસરે તેડવામાં આવેલા ત્યારે મેં નો જાહેરો પણુ બોયો અને તરતજ મારા મનમાં એક નવો વિચાર ઉત્પન્ન થયો.

ધામ ધુમ સાથે રંભાનાં લગ્ન થઈ ગયાં અને સાસરે સિધાવી મેં પણુ હવે મોટો થયો છું. માટે મંકંબ' કરવું બેઠએ એમ કહી ઘરમાંથી રજા લીધી. હું મારી તજવીજમાં જ હોતો. થોડાક દિવસમાં જ લાગ મડ્યો. એક દિવસે કૃષ્ણકાંત હોડીમાં બેસી ફરવા નિકળ્યો. ધીમો ધીમો વરસાદ પડતો હતો. હોડીમાં તે તથા માછી શિવાય બીજું કંઈ નહોતું. હું તરવાનું બંદુજ સાડું બંધુ' છું, હોડી ગામનો કીનારો હોડી જ્યારે ઝાડી તરફ વળી; ત્યારે મેં તેઓ ન' દેખે તેમ ઝાડીમાંથી ડુબકી' મારી, તેની હોડી તરફ પહોંચું મૂક્યું; અને તેની પાસે જઈ હોડી દબાવી દીધી. માછીમારને ગરદન દબાવી શું ગળાંથી મારી નાખ્યો. જ્યારે કૃષ્ણકાંતને ધાર કરી મારી સાથે જ ઝાડી તરફ ઢસડી ગયો. કારણ કે તેનું

મગડું કોઇને મલેં તો તે મને નુકશાનકારક હતું. મેં તેનો ડાબો હાથ કાપી લીધો અને મગડું ત્યાં જ ખાડો ખોદી દાટ્યું. બે કે મારો અને તેનો મેહરો ઘણે ભાગે મળતો હતો. પરંતુ તરતને તરત બહાર થતાં તો હું તરતજ જુદા માણસ માફ વર્તાઈ બહાર તેમ હતું એટલે બીજાં કેટલાંક વર્ષો દબાઈ જવાનો નિશ્ચય કર્યો કે જોથી જે થોડો ઘણું ફેરફાર હોય તે માણસની નજરે જાણ્ય નહીં. ત્યાર પછીની મારી કયા જે આ ડીટકટીવે તથા ડાકટરે કહી છે તે બરાબર છે. જ્યારે હું મારી ધચ્છીત વસ્તુ મેળવવામાં ફરીલેલું થયો નહીં ત્યારે હવે મને કોઇની દરકાર નથી તેમ આ જીવનની પંજુ દરકાર નથી.

હવે હું કોઇ જાતની માછી મારવા ચાહતો નથી. કોઇ જાતનો અચાવ કરવા ઇચ્છતો નથી. હું નાનપણથી જ કાર્યમ સાધકામિ વા દેહું પાતયામિને મંત્ર શીખ્યો છું. બે હું કાર્ય સાધી શક્યો નથી તો હું મને પાત થવામાં મને કોઇપણ જાતનો શોક નથી. ત્યારપછી આજુએ તે કેસ સેશન્સમાં નોંધ્યો.

ઉપસંહાર

પ્રમને બદલે શંસી.

સેશન્સમાં કમરૂદીને કોઈપણ જાતનો અચાવ કર્યો નહીં. બરા કૃષ્ણકાંત તથા બહાસીનાં ખુન કરવાના આરોપ માટે તેને શંસીની સજા કરવામાં આવી. જ્યારે તેને શંસી ચડાવવામાં આવ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું કે:—

સિતમ એલે સિતમ ઇન્દ હોંકર, અને હંય સયદ હમ સૈયાદ હોંકર; બુકાઈ ગરદને જલ્લાદ હોંકર, કટે ખુદ ખંજરે ફાલાદ હોંકર.

આજકાલ કેટલેક ઠેકાણે અમારાજ નામને મળતું નામ અને અમારી દવાને લગતું નામ રાખી ઘેઠેલા હોવાથી લોકો ભુલાવામાં પડીત્ય છે માટે આથી બંદર કરવાનું કે ૩૦ ઇંચ પોરીઆનું બુલું અને બાણીનું દવાખાનું હુદાર ચાલીમાં છે. હુમારી બીજી શાખા છેજ નહીં એ ધ્યાનમાં રાખવું

અચ્ચાંએને ખરી તંદરેતી આપનારં.

બાળ અમૃત.

આ દવા ઘણી જાતની દેશી વનસ્પતીઓનો અરક બનાવી સરળતાનાં રૂપમાં બનાવેલું છે. એનો ઉપયોગ કરવાથી બાળકોના બુદ્ધિ ને બારીક તાવે. અલ્લરજીથી થતા ઝાડા, પેટની કબજીયેન, મરડો, અતીસાર, લોહીનું પડવું, દાંત, આવતાં થતી બીમારીઓ. ઉપલીયું, આંકડીનું દરદ, અતીશય રડવું, ખાંસી, હાંફણ, શરણી, લિંગે અચ્ચાંનાં દાંતરે ઘણાજ ફાયદો કરે છે.

શીશી એકની કીમત રૂપિયા બા અડધો.

બનાવનાર ડાક્ટર ઇન્ચાપોરીઆ.

ઠેકાણું:-કાલજાદેવી રોડ-હુદારચાલી નવો સ્તો.-મુંબઈ.

સોલ એજન્ટ એમ. એન. પાઠેક-કાલજાદેવી રોડ નંબર ૨૯૦ મુંબઈ. આર. સી. બાલીવાળા ઠેં કલ્ચીડ-સુરત. દારા ખુરચેદલ માદન-નવા આતશખેરામ સામે ધોબીતળાવ-મુંબઈ. સ્વદેશી બનાવેલું દંતમંજન પથ્થુ હુમારે ત્યાંથી મળશે. કીમત અના આર.

મારા આ શબ્દોથી તે મારા ઉપર ચીઠાઈ ગઈ. અને ત્યાંથી ચાલતી થઈ હું દિગ્ભૂદ માફક તેની તરફ જ નેહ રહ્યો. અને તેના આ અપમાનથી પ્યારે ક્રીનાનું રૂપ પકડ્યું, જે મનમાંને મનમાં જ નિશ્ચય કર્યો અને મુશી બેતાબની મુસદ્દસ બોલી પ્રતિજ્ઞા કરી કે:—

બાદ એ ગુલરંગકો પરવાએ પથમાના નહીં ત્યારે મગર જળ મોહતાએકા શાના નહીં; તેજે જે આનાહી નહીં યા સાહિબે આના નાહી, શંભંએ મેહુકીલહી નહીં યા બને પરવાના નહીં; અથ પરી તહી નહીં યા તેરા દીવાના નહીં. રંભાતો ત્યાર પછી મને મળીજ નહીં. ને કે તેના ઘર નેહનો હમારો સંબંધ તોતેવાને તેવાજ રહ્યો. તે ઉપરથી હું સમજ્યો કે તેણે તે વાત ખીન્નુ કોઈને કહી નહોતી.

ખીન્નુ થોડો સમય પસાર થયો અને જે સાંભળ્યું કે એક ધનવાનના પુત્ર નેહ રંભાનું વેશવાળુ થયું છે અને એક જે મહિનામાંજ તેના લગ્ન થવાના છે. જમાઈને સાસરે તેડવામાં આવેલા ત્યારે જે તેનો થોડેરો પણ જોયો અને તરતજ મારા મનમાં એક નવો વિચાર ઉત્પન્ન થયો.

પ્રામ ધુમ સાથે રંભાનાં લગ્ન થઈ ગયાં અને સાસરે સિધાવી જે પણ હવે મોટો થયો છું... માટે કામંડેજ કરવું નેહએ એમ કહી ઘરમાંથી રજા લીધી. હું મારી તજવીજમાંજ હતો. થોડાક દિવસ માંજ લાગ મર્યો. એક દિવસે કૃષ્ણકાંત હોડીમાં બેસી દૂરવા નિકળ્યો. ધીમે ધીમે વરસાદ પડતો હતો. હોડીમાં તે તથા માછી શિવાય ખીન્નુ કોઈ નહોતું. હું તરવાનું બંદુજ સાડું બંધું છું, હોડી ગામનો ક્રીનારો, હોડી જ્યારે ગાડી તરફ વળી; ત્યારે જે તેઓ ને હજે તેમ ગાડીમાંથી દુબકી મારી, તેની હોડી તરફ પડતું મૂક્યું; અને તેની પાસે જઈ હોડી દળાવી દીધી. માછીમારને ગરદન દબાવી શું ગળાવી મારી નાખ્યો. જ્યારે કૃષ્ણકાંતને ઠાર કરી મારી સાથેજ ગાડી તરફ ઢસડી ગયો. કારણ કે તેનું

મઠડું કોઈને મલેં તો તે મને નુકશાનકારક હતું. જે તેનો હાથો હાથ પાપી લીધો અને મૂઠડું જાંજ ખાડો ખોદી દાટ્યું. ને કે મારો અને તેનો ચેહરો ઘણે ભાગે મળતો હતો. પરંતુ તરતને તરત બહાર થતાં તો હું તરતજ વુઠા મોણસ માફ વતીઈ બંડ તેમ હતું એટલે ખીન્નુ કેટલાંક વર્ષો દળાઈ જવાનો નિશ્ચય કર્યો કે જેથી જે થોડો ઘણે ફેરફાર હોય તે માંણસની નજરે જણાય નહીં. ત્યાર પછીની મારી કથા જે આ ડીટકરીવે તથા ડાકંટરે કહી છે તે બરાબર છે. જ્યારે હું મારી ધનિષ્ઠીત વસ્તુ મેળવવામાં ફેલીલુત થયો નહીં ત્યારે હવે મને કોઈની દરકાર નથી તેમ આ જીવનની પણ દરકાર નથી.

હવે હું કોઈ બતંગી માફી માંગવા આહતો નથી. કોઈ બતતો જાણવ કરવા ઈચ્છતો નથી. હું નાનપણથીજ કાર્યમાં સાધ્યોમાં વિ દેહ પાતયામિનો મંત્ર શીખ્યો છું. ને હું કાર્ય સાધી શક્યો નથી તો દેહનો પાત થવામાં મને કોઈપણ બતતો શોક નથી. ત્યારપછી માંજુએ તે કેસ સેશન્સમાં મોંધ્યો.

ઉપસંહાર

પ્રેમને બદલે શંસી.

સેશન્સમાં કમરૂદીને કોઈપણ બતતો જાણવ કર્યો નહીં; ખરા કૃષ્ણકાંત તથા બલાસીનાં ખુન કરવાના આરોપ માટે તેને ફાંસીની સજા કરવામાં આવી. જ્યારે તેને ફાંસી ચઢાવવામાં આવ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું કે:—

સિતમ એલે સિતમ ઈન્દ હાકર, અને હંય સર્થદ હમ સૈયાદ હાકર; છુકાઈ ગરદને જલલાદ હાકર, કટે ખુદ ખંજરે ફાલાદ હાકર.

આજકાલ કેટલોક ઠેકાણે અમારાજ નામને મળતું નામ અને અમારી દવાને લગતું નામ રાખી બેઠેલા હોવાથી લોકો ભુજાવામાં પડીબંધ છે માટે આથી બહાર કરવાનું કે ૩૦ ઇંચાપોરીઆનું બુનું અને બાણીતું દવાખાનું લુહાર ચાલીમાં છે. હુમારી બીજી શાખા છેજ નહીં એ ધ્યાનમાં રાખવું

બચ્ચાંબોને ખરી તંદરોસ્તી આપનારં.

બાળ અમૃત.

આ દવા ઘણી જાતની દેશી વનસ્પતીઓનો ચરક બનાવી સરખતનાં ફળમાં બનાવેલું છે. એનો ઉપયોગ કરવાથી બાળકોના ભુના ને બારીક તાવો અછરભૂથી થતા આંત્ર, પેટની કબજીયેત, મરડો, અતીસાર, લોહીતું પડવું, દાંત, આવતાં થતી બીમારીઓ. ઉપલીયું, આંકડીનું દરદ, અતીરાય રડવું, ખાંસી, હાંફણ, શરાણી, વિગેરે બચ્ચાંનાં દાંતને ઘણું ફાયદો કરે છે. શીશી એકની કીમત રૂપીઓ ૦૮ અડધા.

બનાવનાર ડાક્ટર ઇંચાપોરીઆ.

ઠેકાણું:—કાલગાદેવી રોડ-લુહારચાલી નવો સ્તો-મુંબઈ.

સોલ એન્ટ એમ. એન. પાઠેક-કાલગાદેવી રોડ નંબર ૨૯૦ મુંબઈ. આર. સી. બાંલીવાળા ઠેં કલુપીડ-સુરત. દારા પુરચેદજી માદન-નવા આતશબેરામ સામે ધોળીતળાવ-મુંબઈ. સ્વદેશી બનાવેલું દંતમંજન પણ હુમારે ત્યાંથી મળશે. કીમત આના ચાર.

શુદ્ધ ચિલાજીત

ધાતુપુષ્ટ કરનારી—હીમાલય પર્વતની અજળ અસરકારક દવા.

શીલાજીતનો ગરમ અને કડવા ઔષધોમાં સમાવેશ થાય છે. તે વૃદ્ધાવસ્થાને દુર કરી ફરી જવાન બનાવે છે. તરુણને પુરુષાર્થો બનાવે છે. તેવીજ રીતે તે દરેક પ્રકારનો પ્રમેહ, વીના રોગ, અંગની કળતર, હાથ પગમાં દુઃખારો વગેરે દરહો દુર કરે છે, તે લોહીના વીકારો વગેરે નાશ કરે છે, સફેદ કોઠ, રગતપીત, દરેક જાતની દાદર, વગેરે તમામ જાતના કોદ ઇત્યાદી રોગોનો નાશ કરે છે. મુખમાંથી નીકળતી દુર્ગંધ, દાંતમાંથી લોહીનું વહેવું, દાંતનું નળણ પડી જવું વગેરે દરેક પ્રકારના મોઢાંના દરહો તે દફે કરે છે. શરીરનું પીણું પડવું, શ્વાસના દરહો, ક્ષયરોગ, ઉન્માદ, તમામ લોહીવિકારથી થતા રોગ, કફથી થતાં દરહો, કરમથી થતા રોગ, ઇત્યાદિ રોગોના તે નાશ કરે છે.

આ મહા ઔષધીની ઉપર પ્રમાણે પ્રશંસા સર્વે આયુર્વેદ જ્ઞાણનારા ઝપીઓએ કરી છે. આ દવા પરીશ્રમ કરી અને હીમાલય પર્વત ઉપરથી આણી છે.

આ મહા ઔષધી રામજાણ છે તે માટે હજારો સરદીશિકિતો અમારી પાસે આવેલા છે.

દરેક ગ્રહસ્થ અને વૈયરાજોએ અમારી પાસેથી આ દવા મંગાવતી જોમ અમને સંપૂર્ણ આશા છે. તમામ સાધારણ વર્ગના લોકોને સુગમ પડે તે માટે દવાના ભાવ છેક હલકા રાખ્યા છે.

તોલા.	કીંમત.	ટપાલ ખર્ચ.	તોલ.	કીંમત.	ટપાલ ખર્ચ.
૮૫.	૨૧	૦-૫-૦	૪૦	૧૫૫	૦-૨૦-૦
૧૦	૪૧	૦-૫-૦	૮૦	૩૦	૦-૧૨-૦
૨૦	૮	૦-૫-૦			

પાંચ તોલાથી ઓછી દવા મોકલવામાં આવશે નહીં.

મળવાનું-ટકાણું:—

શીવશંકર જી. શાસ્ત્રી.

હીમાલય ડીપો, હરદ્વાર.

મશિન માલિક

ભારત જીવન

પુ. ૬-મં. ૧

જાનેવારી

૧૯૧૦-૧૧

વ્યવસ્થાપક

દાદાભાઈ રામચંદ્ર એ

વાર્ષિક મૂલ્ય

રૂા. ત્રણ.

સને ૧૯૦૪માં મુંબઈમાં ભરેલાં પ્રદર્શનમાં અને કાશી ઉમરાવતીમાં ભરાયેલા
પ્રદર્શનમાંથી મળેલા ચિત્રો.

ડૉ. ગૌતમરાવ કેશવ જોમની બગાડેલા લોહીને શુદ્ધ કરનારો.

સાસોપરિલા

આ જગત્સર સાસોપરિલા એવી અનેક દવાઓથી તૈયાર કરેલો છે, કે જે ઔષધો કાષ્ઠપણુ કારણથી બગાડેલા લોહીને સુધારી વધારો કરેછે. જ્યાં લોહી છે ત્યાં મનુષ્યનું જીવન છે. જ્યાં સુધી તે બગાડેલું હશે ત્યાં સુધી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય એ સત્યવીત છે. આ શીવાય બીજા યુષ્કે કરીને નીચે દર્શાવેલા રોગોપર આ સાસોપરિલા ધણેજ સારો થયું થયેલું છે. ઉપરના સરખો બીજો બચકર રોગ કાષ્ઠ નથી આ રોગનું હેર જે શરીરમાં રહે ત્યાં સુધી શરીરમાં બગાડે રહે એટલુંજ નહીં પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજામાં પણ તેનો અસર આવે છે. શીવાય બીજા અનેક રોગો જેવા કે પક્ષધાત, સ્ત્રીવા, સાંધા ને હાડકાનો દુઃખાવો, શરીરના તથા હાથ પગના, તકીઆપર કાળા ગાંઠ પડવા, સ્પર્શનાન તથા વાસના શક્તિનું કમી થવું, મોઢાના અવાણું તથા જડખાનો દુઃખાવો ને લાલ પડવી, જીર્ણ તાવ ને ગાંઠની આવવા વગેરે સ્વર્ગમાં નાશ પામે છે.

દરેક પીવાથી કાષ્ઠપણુ જાતનો વાસ આવતો નથી. કાષ્ઠપણુ કાચા ખાધેલા રસાયનો કાઢી લોહીને સુધારી બચકર દરદો ઉપર આ સાસોપરિલા જેવું બીજું કાષ્ઠપણુ ઔષધ નથી. તે પચાસ વર્ષો થયાં અત્યુભવથી સિધ્ધ કરેલું છે. એક બાટલીની કીમત ૩૦ ૧૧ પોરેજ ૫ આના. ઉત્તમ ગુણ માટે ૪ બાટલી પાવવી. એકદમ લેનારને કોં ૩૦ થા.

વધુ વીગત દવાની બાટલીઓ સાથનાં ટુન્ડબીસોમાં આપી છે.

આ શીવાય અનેક દવાઓ અમારા કારખાનામાં તૈયાર છે, કેટલક મંગાવો.

વિશેષ મુન્નિના-કાષ્ઠપણુ દવાઓ એકદમ શુભકારી છે, તે જ્યાં ત્યાં તેની નકલ શરૂ થાય છે. પરંતુ નામ પ્રમાણે સાધન નહીં, સર્વે નકલી માલથી સાવચેત રહેજો.

આ દવાઓ મુંબઈ, નવસારી, સુરત, અમદાવાદ, ભરૂચ વગેરે અથવા કોઈપણ વેપારીએ પાસે મળે છે.

માલિક ગૌતમરાવ કેશવ.

મેડીકલ પ્રેક્ટીશનર હાફરદાર-મુંબઈ.

માધવ છુક ડીપો.

ખાતરીની વાડી, ગીરગામ. મુંબઈ નાં ૨

સવળી જાતની ઇમેચ, સસકીત, યુરજીની, અને લીંદી ચોપડીઓ મધ્ય ભાવે પુરી પાડવામાં આવશે. એક વખત કામ પાડી લેવાની અરજ કરવામાં આવે છે. કેટલક અરજ કરને મક્ત માલકનામાં આવશે.

લકિત માર્ગના ઉત્તમમાં ઉત્તમ સિદ્ધાંતોને સહેલામાં સહેલી રીતે સમજાવનારો
તથા જમાનાને અનુસરતા દરેક જાતના ઉત્તમ વિચારો દર્શાવનારો
દરેક સ્ત્રી પુરૂષે અવશ્ય વાંચવા વિચારવા યોગ્ય

લોકપ્રિય પુસ્તકો.

સંસારમાં સ્વર્ગ.

(બીજી આવૃત્તિ)

કિંમત રૂપિયો દોઢ.

સ્વર્ગનું વિમાન.

(ત્રીજી આવૃત્તિ)

કિંમત રૂપિયો એક.

સ્વર્ગની કુંચી.

(બીજી આવૃત્તિ)

કિંમત રૂપિયો એક.

સ્વર્ગનો ખજાનો.

કિંમત રૂપિયો એક.

સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ.

કિંમત રૂપિયો દોઢ.

સાચું સ્વર્ગ.

કિંમત રૂપિયો દોઢ.

સ્વર્ગની સીડી.

કિંમત રૂપિયો દોઢ

સ્વર્ગની છાંદગી.

(પ્રથમ વખતમાં બહાર પડ્યો)

કિંમત રૂપિયો દોઢ

સ્વર્ગની સ્ત્રીઓ.

(તૈયાર થાય છે કિંમત રૂ. દોઢ)

ઉપલા સર્વ પુસ્તકો લોકો એક અવાળે વખાણાએલાં છે, કારણકે તેમાંના વિષયો સર્વ
કોઈને ઉપયોગી હોઈ એવી સાદી અને સરલ ભાષામાં લખાયેલા છે કે તેમાં બાળકો અને
સ્ત્રીઓને પણ સમ પડી જાય છે. તેથી તે પુસ્તકો ખાસ વાંચવા એવાં છે તે દરેક પુસ્તક ૪૦૦
થી ૬૦૦ પાનાં સુધીનાં, બહુજ સુંદરને ત્રણ સોનેરી નામવાળાં કપડાંનાં ને મોટા કદનાં છે પોટેન્સ
ખર્ચ દરેકનું બુદ્ધિ, મામટાં લેનારને કમીયાન પણ સારી રીતે આપવામાં આવે છે. તે પુસ્તકો
સુંબઈ તથા બહાર ગામના બાળીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી પણ મળી શકશે.

મળવાનું મુખ્ય ઠેકાણું:—

વૈદ અમૃતલાલ મુન્દરજી પઠીયાર
પોષ્ટ—કાલખાદેવી, સુંબઈ.

ડાક્ટર હરમીટનું લોકપ્રીય

કુસુમ માલતી તેલ

આ એક મનોહર સુગંધીદાર અને શુષ્ક કારક ઔષધિ સુકત ઉત્તમ કેશતેલ છે. આ ચમત્કારીક તેલની શીશીનું મોઢું ઉદાઘતાંની વારમાં એની મધુર સુવાસ દેવાની સાથે મળી ચો તરફ ફેલાઈ આસ પાસના લોકોના મનમાં એવું પ્રતિત કરાંવી આપે છે, કે જાણે નિકટમાંજ કોઈના સારા બંગીયા હુશે અને ત્યારે હમણાજ તરફ તરફના પુલો પીલીને આવું મનોહર સુગંધ આપી રહ્યું છે.

પણ કેટલે આટલુંજ નહીં, આ અંયુર્વ કેશતેલ નીચમસર માથે નાખવાથી બાલ કાલા, લાંબા સુરક્ષા દાર કામલ અને ચમકદાર સુંદર થાય છે. કુસુમ-માલતી તેલથી બાલ ખરી પડવાનું બંધ થાય છે. તાલ પટેલી જગામાં નવા બાલ ઉગે છે. માથાનો દુખાવો ચક્રી, ચીત લાંત. મુઠ્ઠાઈ, હિટ્ટીરીઆ, આ-ખોમાં તમ્બર, કાનોમાં ધમધમાટ વીગેરે તમામે તરેહના મગજના અને બાલના રોગ વિકારો એકદમ મટી બાય છે. કુસુમ માલતી તેલથી મગજને પુષ્ટિ થાય છે. કુસુમ માલતી તેલ પરમ ઉપકારી છે, તેમજ હાલના શોખીન સ્ત્રી પુરુષોના વિલાસની સામગ્રી ઉત્તમ કેશતેલ કહેવાય છે અને દસ જાણ વરસથી હિંદુસ્તાનના મોટા મોટા શહીર ગામનાઓમાં ઘણા તારીફની સાથે એવું વેચાણ થઈ રહ્યું છે. હરમીટનું કુસુમ માલતી તેલ લગાડે, કોઈ દહાડો તમારું માથું દુખશે નહીં, તેમજ નજલથી તથા ચિંતાથી અકાળે તમારા બાલ ભુર કે સફેદ થઈ જતા નહીં.

લોકપ્રીય પરમ દેશકત શ્રીયુત બ્રાહ્મજગાધર તીલક મહારાજ, પુના, લખે છે—“હરમીટ કુસુમ માલતી તેલને બતે વાપર્યું છે; ને મને કહેતા ખુશી ઉપજે છે કે આ એક ખરેખર સ્વદેશી ઉત્તમ કેશતેલ છે. માથે લગાડવાથી તરત ઠંડક વળે છે, થાકેલા પાકલા મગજને આરામ આપે છે, અને માથાનો દુખાવો તથા મનની બેચની તે અનિદ દેખને દૂર કરી સ્ત્રીત પ્રખુલીત કરી આપે છે. એની સુગંધ પણ બહુ મોહકને ટકાવ છે.”

ફિમ્મત એક શીશીના રૂા. ૧-૦-૦ અને જાનના રૂા. ૮-૮-૦ મળવાનું ઠેકાણું—વી. સી. દસ્તુરની કુા. પ્રીનસેસ સ્ટીટ મુંબઈ તથા સઘળી સ્વદેશી ફકાનોમાંથી મળશે, અથવા નીચેને ઠેકાણેથી મળાવી લેવે.

માલેક—કલકત્તાવાળા એસ. હરમીટ એન્ડ કુાં,

ઇલેક્ટ્રીક દવાખાનું—ગોળ માળા, તથા બતી પાસે—નળબજાર, મુંબઈ ૪.

બંનેવાંરી-૧૯૧૦.

અનુક્રમણિકા.

પ્રથમ વિષય.

૧ થી ૮ કવિતાઓ.

દેશનીમાટી, ગિરિમહલાહ-ગિરિમહલ છે,
સ્વપ્નાં, મંગલઅભ્યર્થના, વનપોષટીને
પ્રેમ-યાધિ, શુરવીર શિરોમણિ, નિહુર-
પ્રિયતામા પ્રતિ અભ્યર્થના, કોકિલને
વિસૃતિ, વૈરાગ્યબોધ; સવિતા સખતસતી,
બ્રહ્મચર્ય, રહાંડે ઉદ્યાન, સંસાર વ્યવ-
હારનો સુખાંશક સરલ માર્ગ, ધીરાં
મંથુરાં પગલાં, માતૃ-મૂર્તિ, વિપ્રલબ્ધાનો
વિલાપ, ક્રીધા રહાંડે સાંભોતે કુટુંબ પર કહેર.

૮-ક મંગલક પ્રભાત.

૮-ઘ માતૃ-પૂજા (શીયળ પ્રતાપ કવિતા)

૯-અશોકનો રીરનાર ઉપરનો લેખ.

૧૫ સરતા સાહિત્યનો વિષય.

૧૬-ખ યુરોપના સુખરેલા રાજ્યમાં અત્યાચાર !

૧૭ કા-સની દેવી,

૩૨ મીરાંબાઈ (કવિતા.)

૩૩ એક નવી શોધ.

૩૬ યુધિષ્ઠિર અને કયપુશરો.

૪૧ એક વિચિત્ર વેર. ૪૮ કપૂર.

૪૬ રોમન દેશાલોક રિએ-અ.

૫૩ બુદ્ધના સમયની સામાજિક સ્થિતિ.

૧૪ જીવોત્પત્તિ.

૧૬ દેહ સુધિ પ્રાપ્તિ.

૬૨ પ્રાથમિક કેળવણી.

૯૩ ધર્મ અને કર્મ.

૯૬ અકાલી વીર પુલાહિહ.

૧૦૩ સ્વદેશીનો સાગર (કવિતા.)

૧૦૪ ધાર્મિક શિક્ષણ સંબંધી જે ગોલ.

૧૦૫ પ્રમ્ન.

૧૦૬ પાંડવો અને કૌરવોના યુદ્ધમાં સામીલ થયેલી
બતી.

૧૧૫ સહચારિણી. (કવિતા.)

૧૧૫ સ્ત્રીઓ શુ' મોંઘે છે ? (એક ન્હાની વાતી)

૧૨૦ નુતન વર્ષ-કુપોદગાર.

૧૨૧ ઉછરતી પ્રજા તરફ વિદ્વાનોનું કર્તવ્ય.

૧૨૩ બિચારો બાળક.

૧૨૬ યુગાન્તરનો અરણ્યોદય,

૧૨૯ નુતન વર્ષ સુખદ હો.

૧૨૦ ગિમ્માર બુલબુલ. (કવિતા.)

ચિત્રમાળા.

૧ સુખપ્રમદ-હિંદુદાતા અને તંદેનાં દેવોગી
બાળકો.

૨ શીવાજી અને રામદાસ.

૩ કેવલકથામ નિવાસી સ્વામી કૃષ્ણાનંદ સરસ્વતિ
કાશી.

૪ સદગત મહાત્મા શ્રી બ્રહ્માનંદજી મહારાજ. ચાંદોદ
ધે કવિ શ્રી સવિતાનારાયણ ગણપતિનારાયણ
સુબ્રમ.

૬ કવિ શ્રી ધીરજરામ નરસેરામ પુરાણી. ભરૂચ

૭ વનદેવી.

૮ માતૃ-રત્ન.

૯ બેન આંક આક. (બાવલુ.)

૧૦ ન્યાં દા'કને સેન્ટ માર્કેલ તરવાર આપે છે.

૧૧ ન્યાં દા'ક એલિયાનો કિલ્લો હસ્તગત
કરે છે.

૧૨ ક્રાન્સ નગરમાં આઈસનો રાજ્યાલિપેક.

૧૩ ન્યાં દા'ક અગ્રેએને હાથે કેદ.

૧૪ ન્યાં દા'કને અગ્નિદાહ.

૧૫ રવ. લોકપ્રિય કલેક્ટર મી. જેક્સન.

૧૬ ખા. બા. ક્રેયટ શમસુદીન સેયદમીયાં સાહેબ
કાઠરી, ખી એ.

૧૭ રાજકન્યા ઈંદીરાબાઈ ગાયકવાડ. વડોદરા.

૧૮ સ્વ. હરિદાસ વિહારીદાસ દેસાઈ. નડિયાદ.
૧૯ સ્વ. સરદાર બેદેચરદાસ વિહારીદાસ દેસાઈ.
૨૦ જ્ઞાન. સરદાર પુરુષોત્તમદાસ વિહારીદાસ દેસાઈ.
૨૧ શ. શ. ગોપાળદાસ વિહારીદાસ દેસાઈ.
૨૨ બેલચિયમના રાજ્યમાં રણર બેઠકું કરનાર
કુટીબોની રથીતિ.

૨૩ મલાયા દેશની મુંદર સ્ત્રી.
૨૪ ટિબેટિયન કુટુંબ.
૨૫ ભૂતિયા સ્ત્રી.
૨૬ કર્મનિષ્ઠ સ્વ. રાજાશંભુ ગોવિંદરામ જે. ચી.
સુરત.

૨૭ શ. બા. રામચંદ્ર ઇન્દુરામ વ્યાસ. જામનગર
૨૮ શ. શ. વકીલસાકરલાલ રાઘાભાઈ દેસાઈ ભરૂચ
૨૯ સ્વ. રતિલાલ બી. મજમુદાર બેરીટ્ટર એટ-લો.
૩૦ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ. કલકત્તા.
૩૧ શ્રીમતિ કાલીમાતાજી. કલકત્તા.
૩૨ આદેશર ટી. કે. ગાગર.

૩૩ સ્વામી શમતિય.
૩૪ પૂર્વજા કેસરી મહારાજ રણજિતસિંહજી.
૩૫ શ્રીયુત મદનમોહન માલવિયા.
૩૬ શ્રીયુત નરસિંહ ચિંતામણી કેલકર.
૩૭ બા. બા. મસાણી સાહેબ. વિદ્યાધિકારી-વડોદરા
૩૮ સ્વ. સોરાળ બેલ. પાલમકોટ.
૩૯ ગં. સ્વ. બાલગૌરી. તથા ગં. સ્વ. ન્હાની
બહેન ગાગર. સુરત.

૪૦ અશોક રત્નલ.
૪૧ રત્નલ લિપિ.
૪૨ ગંગા-મણિકર્ણિકા ઘાટ.
૪૩ ચમુના-વિદ્યામાં ઘાટ.
૪૪ અહમદનગરની બેગમ આંદબીબી
૪૫ આંગ્રીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ
૪૬ સાર્વજનિક-કામ પૂના.
૪૭ બે હજાર વર્ષ પૂર્વેની ભરતખંડની સ્ત્રી.
૪૮ મહારાજ રણજિતસિંહની સમાધ-સાહોર.

૪૯ બારિળ'દરનું સ્થાન સુગમ.
૫૦ બેગમ સુમતાજી મહાલ.
૫૧ ઉપાનુ'સ્થાન.
૫૨ દ્રૌપદી વચ્ચહરણ.

ગ્રાહકોને અગત્યની સુચના.

- ૧-૧૯૧૦ થી બુનાં અને નવાં પર્ષાજ ગ્રાહકોને માટે લવાજમ રૂ. ૩-૦-૦ પોષ્ટેજ સાથે કરાવ્યું છે.
- ૨-૧૯૧૦ થી નવાં થનાર ગ્રાહકોને "મેવાડની સંધ્યા" પુસ્તક લેટ મળે છે. લેટનું પોષ્ટેજ ૦-૧-૬ (લવાજમના ઉપરાંત આપવું પડશે).
- ૩-ગ્રાહકોએ પોતાનું ઠેકાણું જણાવ્યું કે તરતજ અમને ખબર આપવી. તેમ જ નહિ કરવાથી આંશિક પત્ર ગેરવડલે જશે તો તેના બેગમદાર અમે નથી.
- ૪-આફ્રિકાનાં ગ્રાહકોએ લવાજમ માટે રૂ. ૩-૧૨-૦ લેટનાં પોષ્ટેજ સાથેનાં પોષ્ટલ ચોઈર "કાલ્યાણદેવી પોષ્ટ"માંથી પૈસા મળે એ રીતે મોકલવો.
- ૫-૧૯૦૬ નાં જે ગ્રાહકોએ લવાજમ મોકલ્યું હોય અને લેટનાં પુસ્તકો ન મળ્યાં હોય તેઓએ પોષ્ટેજ માટે ૦-૨-૬ ની ટીકીટો મોકલવી. જેઓએ ટીકીટો મોકલી છે તેઓને લેટો મોકલવામાં આવી છે.
- ૬-પત્ર વ્યવહાર કરતી વખતે હમેશાં પોતાનું નામ, ઠામ, ઠેકાણું, ગામ, જિલ્લો, વિગેરે સ્પષ્ટ લખવું, જવાબ માટે ફિરકાઈ કાર્ડ કે ટીકીટ ખીડવી.

સર્વ પત્ર વ્યવહાર અને મનીચોઈર વિગેરે મનેજરને નીચલે સરનામે કરવો.

રાઘાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા.

મનેજર-ભારતીયન-કાલ્યાણદેવી રોડ-પો-ન-૨
કુમકી

સ્વપ્નાં.

સ્નેહીનાં મોણીલાં આવે, સાહેબડી !

ઉરના એકાન્ત મહારા ભડકે બળે:

હૈયાના હેત તો સંતાવે, સાહેબડી !

આશાની વેલ મહારી ઉગી દગે-ધ્રુવ,

મહાધુ પૂર મધરાતવું, ગાજે બર સતમર,

અમકે અપગા આલમમાં,

એવી એવી છે પ્રિયતા અમકાર: રે સાહેબડી !

ઉરના એકાન્ત મહારા ભડકે બળે.

અરમર અરમર મેદુલો વરસે આઠે નીર,

ઉંદું આંસુ નયનો બીજે,

એવાં એવાં બીજે મહારાં ચીર: રે સાહેબડી !

ઉરના એકાન્ત મહારા ભડકે બળે,

અવની ભરી, વનવન ભરી ધૂએ ગાદ અન્ધાર !

અમકે મંદિ પુણ્ય ભોગીની,

એવા એવા છે પ્રિયના અમકાર: રે સાહેબડી !

ઉરના એકાન્ત મહારા ભડકે બળે.

ગ્રીણી જ્યોતે જગદગે પ્રિયનો દીપક લગીર,

પડે પતંગ, મંડી નસે,

એવી એવી આત્માની અધીર: રે સાહેબડી !

ઉરના એકાન્ત મહારા ભડકે બળે.

ખૂંચે કૂચની પાંદડી ખૂંચે ચન્દની ધાર:

સ્નેહીનાં સંભારણાં

એવાં એવાં ખૂંચે દિલ મોઝાર: રે સાહેબડી !

ઉરના એકાન્ત મહારા ભડકે બળે.

કવિ ન્હાનાલાલ. અમ. પ.

મંગલ અમ્બર્યના.

તન મન તથા ધનનિ અનિવૃદ્ધિ થતા વિગાવરે,

સ્વદેશી જન સુખિયા બને ઉપાય એવા આદરે;

બની નિરર વન્દે માતરમ પરી મગન ગાન મગનગ્ને,

રવિ ઉદય થાતાં આપને આ સાલ સુચારક હજી.

હું કેથી મહારા દેરા સૌમાં બેરા રોજ વિશેષ છે,

એ પ્રાણી પંચ એકે તુલ્યે તેની કા, નવ ભેવ છે;

સમજી હૃદય વિગ અન્ધને પણ એ રીને સમગનગ્ને,

રવિ ઉદય થાતાં આપને આ સાલ સુચારક હજી.

અમીન પુરશોતમ રામરમાઈ.

વન પોપટીને.

આ પોપટડી, ઘેલી કાં અડીં રિયર થઇ બેસી રહી.

કુખ દરીએ પડી, આંખ ઉધારી જીન તુજ કેવી દશ થઈ.

જીન દાવાનળ સમગ્રે સપળે,

વન આપું આગ વિરે પ્રજળે,

ધોગમ જીન ઉંચી ગાળ બળે-

આ પોપટડી-

દાણ મંદ પડી દાણ ઉર્લવની,

કા નાની કાષ પ્રચંડ થતી,

તુજ અંગ લગી પહોંચી વળતી-

આ પોપટડી-

શામે તુજ કામળ પાંખ અરે,

શંભ લીસો વર્ણ વિવર્ણ બને,

કુખ રાગ રામક બને કુખે-

આ પોપટડી-

આ પ્રજા વિચરમાં કાષ જીને,

અચપણથી લાવી મૂકી તને,

રહી આત્મીય ભાવધરી તું મને-

આ પોપટડી-

એ તરનાં એકજ પત તણી,

છાંચે તું બેલી શાંત બની,

દાવાનળને મનમાં ન ગણી-

આ પોપટડી-

તરણે ન પૂરો આશ્રય આપે,

તો પણ છોડી ન જતી આપી,

શું તપ મયોદ તણ તાપે-

આ પોપટડી-

પણ એમ બગી મરે શું થશે ?

એથી શું જીવમાં એવ થશે ?

તુજ અવિત આખ બગી બનશે-

આ પોપટડી-

ભારત જીવન.

અપ્રતીતો જયતિ સંઘનાનિ પ્રતિજન્યાન્યુત યા સજન્યા ॥

પૃ. ૭

જાનવારી ૧૯૨૦-૧૫, ૧૯૬૬

અંક ૧

દેશની માટી.

સ્વર્ણરેણુથી અધીક મહેન મન ભાવે.

હારે તોલે મહી કોઈ આવે.

મહારા દેશની માટી

સ્વર્ણરેણુથી અધીક મહેન મન ભાવે.

એકે જો હારે એણે દહાડી,

હુશી હોતે અંગે લગાડી;

એ સોણલાં પ્રાણપણાં જ્યારે મન આવે

મહારા દેશની માટી

સ્વર્ણરેણુથી અધીક મહેન મન ભાવે.

એકે સોણલાં એ જ્યારે,

એક નિજ જાન હું ત્યારે;

એક તુહિ તુહિ મન અલખ ધન જગાવે.

મહારા દેશની માટી

સ્વર્ણરેણુથી અધીક મહેન મન ભાવે.

જોળી અંગે દીશા લીધી,

અંગે અંગે જોળવી રીધી,

તું ભેદ જલાવી અભેદના પાક પકાવે.

મહારા દેશની માટી

સ્વર્ણરેણુથી અધીક મહેન મન ભાવે.

મોગ્ય એજ પાવે લાગી,

આખા પંખાળને ત્યાગી;

મૃત્યુ મહેન તહારી એકજ લેહ લગાવે.

મહારા દેશની માટી

સ્વર્ણરેણુથી અધીક મહેન મન ભાવે.

દિવાનો.

વિસ્મિહાર વિસ્મિલ છે.

ધૂમિને આવતી તહારી

કોઈનું મહીલી આંખ કાતીલ છે;

સર કોઈનું હુથેલીમાં,

સનમ તહારો કોઈના હીજમાં દીલ છે,

અને તમજા છે,

કોઈને જાનથી મારે

કોઈની જાન અશિકલ છે.

ફરિયો ઉલ્કત મહી તારી

પડયો ખાલી મુસીબતમાં.

દિલે બેતાબ મારાની

હવા મળવીજ અશિકલ છે.

અમે મરતા સુરત પર તાહરી,

એ બેરહુમ દીલખર,

પુરા માણે અમારા પર

તમારી સખંતી નાહલ છે;

કોઈની જાન સ્વડાવે,

કોઈ ધાયલ તરફડાવે;

અહા તારી ખરખર તોગથી

એ તેજ કાતીલ છે,

છગર તુટયું; સીને કાટયો,

જાદના આ યથા દુકડા,

ખરે અદાહની કુદરત

છતાં એ દીલ ગાફીલ છે.

અજબ છે પ્રેમની રીતો,

નથી આગળ કે અંતમ

અજબ રીતે કહે અંતમ

પીસમીકાડ પીસમીલ છે.

કુલકુલ.

સ્વપ્નાં.

સ્નેહીનાં સાથુલાં આવે, સાહેલડી !

ઉરનાં એકાન્ત મહારા ભડકે બળે.

દેખાના હેત તો સંતાવે, સાહેલડી !

આશાની વેલ મહારી ઉગી દળે મુવ.

મહડય પૂર મંદરાતવું, ગાએ ભર સનકાર,

અમકે અપળા આભમાં,

એવી એવી છે પ્રિયતા અમકાર : રે સાહેલડી !

ઉરનાં એકાન્ત મહારા ભડકે બળે.

અરમર અરમર મેડુલો વરસે આછે નીર,

ઉલ્લે અશ્વસ નપનો બીજે,

એવાં એવાં બીજે મહારાં ચીર : રે સાહેલડી !

ઉરનાં એકાન્ત મહારા ભડકે બળે,

અવંતી ભરી, વનવન ભરી ધૂમે ગાદ અનધાર ?

અમકે મંદિ હુણિ બેગીની,

એવા એવા છે પ્રિયતા અમકાર : રે સાહેલડી !

ઉરનાં એકાન્ત મહારા ભડકે બળે.

ઝીણી ન્યોતે અળહળે પ્રિયતા દીપક સગીર,

પડે પતંગ, મંહી નજે,

એવી એવી આત્માની અધીર : રે સાહેલડી !

ઉરનાં એકાન્ત મહારા ભડકે બળે.

ખૂંચે કૂલની પાંદડી ખૂંચે ચન્દ્રની ધાર :

સ્નેહીનાં સંભારણાં

એવાં એવાં ખૂંચે દિલ મોઝાર : રે સાહેલડી !

ઉરનાં એકાન્ત મહારા ભડકે બળે.

કવિ ન્હાનાલાલ. ઇ.મ. ૯.

મંગલ અર્ચયર્થના.

તન મન તથા ધનનિ અભિવૃદ્ધિ ધના વિધાવરો,

સ્વંદેશી જન સુખિયા બને ઉપાય એવા આદરો;

બની નિર અવરે માતરમ્ વદી ગગન ગાન ગગનબો,

રવિ ઉદય યાતાં આપને આ સાલ સુચારક હજો.

હું દેશી મહારો દેશ સૌમાં બેસા રોજ નિરોધ છે,

એ પ્રાણથી પંથુ એજ પ્રયોગે તેની કો, નવ લેખ છે;

સમજી હૃદય નિજ અપને પણુ એ રીતે સમગ્રવબો,

રવિ ઉદય યાતાં આપને આ સાલ સુચારક હજો.

અમીન પુરશોતમ ફરમાઈ.

વન પોપટીને.

ઓ પોપટડી, થેલી કાં આહીં સ્થિર થઈ બેસી રહી :

કુંખે દરીએ પડી, આંખ ઉધારી જન તુજ કેવી દશા થઈ.

જે દાવાળગ, સળંગે સંધે,

વન આપું આગ વિષે પ્રગળે,

શોગમ જન ઉઘી જાળ બળે-

ઓ પોપટડી-૧

ક્ષણ મંદ પડી ક્ષણ ઉડીવતી,

કો નાની કોઈ પ્રયત્ન થતી,

તુજ અંગ સગી પહોંચી વળતી-

ઓ પોપટડી-૨

શાને તુજ કોમળ પાંખ અરે,

શૂભ લીધો વર્ણ વિવર્ણ બને,

સુખ રાઈ સ્વામ બને ધૂધે-

ઓ પોપટડી-૩

આ સૂક્ષ્મ વિચરમાં કોઈ જ ને,

બચપણથી લાવી મૂંઝી તને,

રહી આત્મીય આગધરી તું મને-

ઓ પોપટડી-૪

એ તારનાં એકજ પંચ તણી,

છાંચે તું બેડી શાંત બની,

દાવાળગને મનમાં ન ગણી-

ઓ પોપટડી-૫

તરંગે ન પૂરો આશ્રય આપે,

તો પણુ છોડી ન જતી આપે,

શું તપ મયોદ તણુ તાપે-

ઓ પોપટડી-૬

પણુ એમ બળી મરવે શું થશે ?

એથી શું જંગમાં એવ થશે ?

તુજ અવિત જાળ બળી બનશે-

ઓ પોપટડી-૭

અમથી શીદ કાપ સીન્નવે છે,
તન કામળ કેમ તપાવે છે,

સુન્ને પથુ ખેદ કરાવે છે-

આ પાપટી-૮

તું ધર્મ ખરે તારો બજાવે;
તો પથુ એ આગ તને પજાવે,
શું કરવું તેજ વિચાર હવે-

આ પાપટી-૯

તુજ પાંખ બાજી જશે ત્યારે,
ઉડી રાકશે નહિ તું ત્યારે,
કરવું પહેલાં કર જે ધારે-

આ પાપટી-૧૦

દેવી તુજ પાંખ પસારીને,
લઇ પત્ર અતિ ઊંચે ઉડે,
જાણેસ હરી કોઇ શીત વને-

આ પાપટી-૧૧

જગજીવન દયાલજી મોદી.

પ્રેમ વ્યાપી.

ગાલ

દર્દથી હચમચન છું હું,

જગમ કરી દિલ મહિ;

આવશે નાં તું તાજીબ !

ચુજ જન તો રહેશે નહિ.

દિલો હતો મહે બાઇ તે,

કો યાજ ઉડેતો તારે આ ?

પિંછ કાળો, તેજ આંખો,

દિલનો દુકરો રહ્યો મહિ.

ચોખાવજે, ચોખાવજે,

એ માલ મારો હું ધણી;

ધરકના લાકડી છું રંગીન,

ધરકની મયક રગ મહિ.

મી. હાજી મહમ્મદ અલારસિયા શિવજી.

[સર એડવીન આરનાંદના અંગ્રેજ ઉપરથી]

* મદિરા.

શૂરવીર શિરોમળી.

હરિગિત છંદ.

આ નારાવંત શરીરથી ધન સંચયુ સુકિત કરી,

તે આંખ્ય મિચાયા પછિ રહેનાતુ છે અદિયાં કરી:

એવો વિચાર કરી પરાયા કાર્યમાં તૈયાર છે,

તે કરે રૂડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૧

ઉદ્યોગ કરવો તે કંઈ નિજ પેટ માટે છે નહી,

કે સંતતિને માટે કે પરિવાર સાટે છે નહી;

આ દિલે યુત તણા લગા માટે ભલે દિલદાર છે,

તે કરે રૂડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૨

નિજ દ્રવ્યનો ઊપયોગ ઉદ્યોગે મઢાવે સર્વને,

સ્થના સ્થીને શાંતીની સ્થના ખતાવે સર્વને;

જેના હૃદયમાં દયાપુક્ત સદૈવ શ્રેષ્ઠ વિચાર છે,

તે કરે રૂડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૩

જે એક પાછ ઉદાર માટે પચાસ પાનાં શીતરે,

કંચુસ પાછ ધન કરે ભેથુ લાઘુ તે થું કરે;

જે શરીર સુમંજુ પુરો સર્વનો દિલદાર છે,

તે કરે રૂડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૪

જગદિપરે સદ્યુદ્ધિ જેને આપિ છે કરણુકરી,

તે પૂર્વના સંસ્કાર યોગે કાર્ય બેસે આચરી;

તેવા લગા સંસ્કારના યોગે કરી સુખકાર છે,

તે કરે રૂડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૫

આનંદ પોતે મેળવે આનંદ અર્પે સર્વને,

છાજ બેદ આદ બેદને પરિયાગ કરેતો ગર્વને;

નિજ સ્વચ્છ હૃદયે સર્વપર સમરૂપ પૂરણુ પ્યાર છે,

તે કરે રૂડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૬

ભલે દહિ ધનકીન તદપિ હોય ગાન શિરોમણી,

તે સાથ સ્નેહ કરે સદા સંભાળ રાખે તે તણી;

તેના અનંક સુગલુ જનના ભમાં માટે તપર છે,

તે કરે રૂડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૮

અમદાવાદ. રાજકવિ-હર્ષદરાય સુંદરલાલ.

નિષ્કૃત-પ્રિયતમા

પ્રતિ

અભ્યર્ચના.

(વસંત તિલકા.)

દેખારી 'તું' હૃદય આ રસિકું બિચારું,
કાં કે મુજે ન મુજને પ્રિય પ્રાણ તારું,
હેવું ઉચિત ગણુની ગુજરું મને ના,
નિષ્કામ તો મમ તણું સિદ્ધને મટે આ ? ૧

૨

પાછો વિચાર કરતાં મન એમ ભારે,
છાને રહે સતત તે ગુજ હરી પાસે;
આ યુગ્મ નેન ગુજનાં મહીં ચાર રેતે,
ચારી કરી હરીથી લેઈ જશે જો. ૨

૩

સાથે રહે હૃદય થાય છતાં ન એક
તો હૃદય 'તું' રસિકરી તું સમીપ તેડ ?
કે પ્રેમ 'તું' હૃદય આમજ બીજા રાગે;
તો સદાનુભૂતિ ગુજમાં જન કેમ માને ? ૩

૪

છે પ્રેમ આ અતિ રહસ્યજ શુભ માને,
ના કાઈની સમજમાં કદિ આવવાનો;
કહે લડું અતિ નિશીત ચિત્ત વ્યારે,
સંકા મહીં કુખી ગણેલજ પૂર્વ તારે. ૪

૫

ચિંતા અને દુઃખ તને અવધી પ્રધામ,
ના દુઃખથી હરી દવે દું સિંગાડું આમ;
જેતી રીતે હૃદય માદરું પાસ તારી,
માનીરાવું છું તણું મમ પાસ વ્હાલી. ૫

રમણીક અ. મ્હેતા

કોંકીલને વિજાતિ.

અમિ યોસને કોંકીલ જરા યોસ : સખી યોસ
તું તો એને આંખાનો મોહર સાદ તારો યોસ—
શબ્દ વસંત તો : જમાવી પ્રકૃતિથી થયો ને
વાયુ આંખાનો પરાગ સે વહી રહ્યો ને
વળી શાંતિનો પ્રવાહ અદિ : રેનાઇ રહ્યો ને—
સમો યોગવાનો ખરે તારે આયુ છેજ ને
આશા હૈયે છે હૈયું યોશી 'તું' યોસ મોજ ને
એથી રથાન ખરે રથ તમ આ. ધરોજ ને
યતાં રથ રથાન શાંતિએ મમ મનુ જશેજ ને
અને જાગશે મમ પ્રેમ ને પ્રકૃતિમાં દશેજ ને
પછી કું ને તું ને તેજ એકરૂપ : ધરોજ ને
પછી રેકરૂ આનંદ તમે સામેજ ને
તયાં મ્હાલરૂ બીજા રંગ રાગમાં ને
મારે યોસ કું યોસ યોસ યોસને ને
અમિ યોસને

દાદાભાઈ ચાલકુળ વી. ૯.

વૈરાગ્ય વોષ

નંધી કાઇ સખીયું આ જગમાં,
મિથ્યા મન ઝગમાં નથી કાઈ.
કાઇ તને દુઃખી, કાઇ ધને દુઃખી,
કાઇ સંતતિમાં નથી રાઈ.
કાઇ મને દુઃખી, કાઇ વને દુઃખી,
કાઇ દુઃખી ધરમાં નથી રાઈ.
દાય વોય શા મારે કરી;
તન પડશે પલમાં નથી રાઈ.
સાંત વૃત્તિથી પ્રકૃતિ પદ સુખને,
અનુભવ આ ભવમાં નથી રાઈ.
દરિ-શુભ ગાઇ પ્રાન સમયમાં
લય લઇ સ્વર્ગમાં નથી રાઈ.

જોગી પિતાંબર વૃસિદ મદ.

સવિતા સપ્તસતી.

અન્નયોક્તિ અલંકાર.

(અન્નયોક્તિ અલંકાર)

સાગર સરિતા ગિરિ-શિખર, વણિ છે વિપિન વિશાળ;
તુજ માનસ-માનસ વિના, રમે ન કયાંદિ મગસ. ૧

(ઉત્તેજાલંકાર)

તુજ વેણી કોકાદરી રાકે પ્રિયા સુણ કાન;
અટકી આનન ચંદ્ર પર કરવા અમૃત પાન. ૨

તવુજ તાંતા તાતની, હોય સુખદ સંસાર;
તપન સુતા તાપી તદપિ, તાપ તણી દરગાર. ૩

છે કાપ-મુક્તિ, ભૂખ, શોભે ચુતા અંગ;
જ્યેષ્ઠ-યુવક આલસ્યુ નૃપમ, દિવાનિદ્રા સંગ. ૪

અન્નયોક્તિ અલંકાર.

દવ પ્રગટે જળ લાગ્યું પૃષ્ઠી-પ્રગ્યાં તમામ,
રે! તરવર સંકટ સમય, કોઇ ન આવે કામ. ૫

પરિકરણકાર

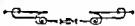
ધરસરિ-નિશુવનપાવની, નિજ મરતક ધરનાર,
અંદ સુકટધર દર થએ, નિવિધ ગર્વ દરનાર. ૬

સુમન શોભતું પશુ અધિક, શોભે હોય સુસાસ,
ત્યમ વિદ્યા અમ્બણુય જો, કરિયે વિનય પ્રકાશ. ૭

માલોપમાલકાર

ખજન સમ, પંક્ત સમજ, મુગ સમ, મીન સમાન.
યુવની તુજ લોચન તણા, ઘટે જોજ ઉપમાન. ૮

કવિ સવિતાનારાયણ ગણપતિનારાયણ.

બ્રહ્મચર્ય.

ભૂતકાળ પાછો લાવીને

ભારતજીવન અળકાવે,

બ્રહ્મચર્ય વીર બીમ અને

હનુમાન સમા નર ઉપજાવે.

અપમ દશા ભારતની કરવા

રીવાજ જે વેડા કાળા,

કાઢીને તે કરી સુધાર

માન તણુ દુધ દીપાવે.

બ્રહ્મચર્ય છે ધીજ વીર્યુ તેને જે કાઈ અટકાવે,

જાળલગ્ન તે કાળમૂખાપર

સંપત આટકા અપટાવે,

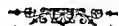
અવનત ભારત ફરી ઉપડશે

બ્રહ્મચર્યના બળ સૈને

બ્રહ્મચર્યના પાક ભણાવા

દયાનંદ જૂપર આવે.

દીનંદંબુ.

મ્હાજ ઉચાન.

“અજાજ જમાનો નવિન નજરમાં આજ કાલે ફરતો” એ રાહ
જો બહાદુરી મુજ હિન્દ રહને તું અધિક છે જીવ કરતાં.

તુજસમીટી જોડી જરેનહી અખીલ વિશ્વ ફરતાં-જો બહાદુરી,
અધિક મનોહર વાડી રસાળી તું નંદનવન કરતાં

નવ પદ્મવ તરવર વેસી જળ ફૂલ રેલાં મુખતાં-જો બહાદુરી,
પૂંદ રસીલાં શુભચુલ દેરાં અમે મહિં રહેતાં

નવિન નવિન ડાળે નિત ધૂમી દસી રમી રીજતાં-જો બહાદુરી,
અંજો રવર્ષે સુર સુધામય સુમન ફળો તારાં

જળ આઈ રસ મકરંદ સુમી કલ્પોલ નિત કરતાં-જો બહાદુરી
નિર્મળ જળ સરવર સરિતાનાં વળી રસભર મરણાં

અમૃત રસધી અધિક મીઠાં અમે કાંઈયે કરતાં-જો બહાદુરી
વિધવિધ વર્ણી લાગ્યશાળી તુજ નવ અંકુર છુટતાં

આબહાદક છે અખિલ મુગધિત મધુર શીંગો વહતાં-જો બહાદુરી,
પૃષ્ઠી અમે સહુદળી મળી રહેતાં કદી નહીં વદતાં

તુજ પ્રતિમા અમ દ્રવ્ય ઉતારી ચણુ તારા ગાતાં-જો બહાદુરી,
અધકાર અમ અંતર કેરો તુજ જળ જળ જમતાં

છેદાઈ બેદાઈ જતાં અમે રજો તને લગતાં-જો બહાદુરી,
એક સ્વર નહ પૃષ્ઠી ગુનારી આશિષ ઉચરતાં

જળ જળકાર થયે તુજ નિર્ભય નિત પ્રકૃષ્ટિત ખીજતાં-
જો બહાદુરી.

નિર્ભયરામ વિ. મૂઝજી પુરોહિત.

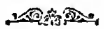

સંસાર વ્યવહારનો સુસ્વ દર્શક સરલ માર્ગ.

દોહરા

નીર સ્પૃશ્યમાં ભય નિર્મળ સુખદ અપાર,
નીર અને વળી નર છે. અહુ ખોલે ચાર.
તુજ ગાગર લધુ છેક છે, સાગરનો શો દોષ
ચિંતા નહીં લધુ છે છતાં કાળો કદી ન કોષ.
ઉર્મી આવે છરકની હચિત દર્શન યાય,
ઉછળે દેયુ હાથી નર નર પ્રકટાય.
ધર્મ મર્મ બહુ સૂક્ષ્મ છે. સાધ કલો દયમ ભય,
ઉચટ સુચટ જડ-જંગ અને પરદો કયમ ઉચકાય.
ચિતિ રાકિત ચળકાટને ચળુને અંતરાય,
અણુસારો આપુ તને હરીશો દે હરખાય.
નજર લગાડી નેહની નેજી નેજી રહાય,
ભયુ કરે જન અવરનુ તાર તાર યાય.
કરમ વધુ શું આચરે આપર કરે સલામ,
રખખિસ આસમ એક છે ખૂબ સમજ ધસલામ.

કરમઅલી રહીમ નાનજીઆળી. વી. પ.

“ધીરાં મધુરાં પગલાં.”

દ્રુતવિલમ્બિગત.

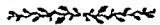
રજની સુન્દર શાન્ત મીઠી હતી,
પીયુષ દોહુદી મન્દિર રેલતી;
જળન સૌ શ્રમથી હતું નિદ્રિત,
તરણ એકે હતો તદિં જનપ્રત.
પડી રહેલા, સુખનાં અતિ ઉજ્જવલ,
અનુભવે કંઈ રચન, મનોરમ;
સમય અદ્ય જતાં પગલાં ધીરાં,
મધુર, મૃદુ અને પ્રીતિથી ભર્યાં

સમીપ આવતી પ્રિયતમા તણી,
અતિ કુતૂહલ, હર્ષથી સાંભળ્યાં ?

શું નવ, આ પદ મંગલ સાંભળ્યાં ?
હૃદય ઉત્સુક નાં ધડકયું કદા ?
નહિ કદી ઉર રેનેહ વડે મળ્યા ?
પ્રીતિ વિનિમય કો દિનના થયા ?

શ્રવણ ના પરિચય અભાગીને,
મૃદુલ, આપદ, નીરવ રાત્રીયો,

દાશાભાઈ લક્ષ્મણ, વનુસમાજ,
મુઆઈ તા. ૪-૧-૧૯૧૦:

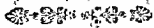

માતૃ-મૃતિ.

મંગળામય સુરત મા, ભારતની ભાષ ભરી
સુખકંદ સુરત શી, રતિ ગર્વ ગંજની,
કાશ્મીર તે કમળ મુખ, માતૃ વિરાજમાન
હૃદય પંજાળ ખન્ધો, કદી મધ્ય પ્રાંતની.
જનનીતું ઉદર ખન્ધુ રૂડે રજપુત સ્થાન
અણે દક્ષિણ દેશ, શોલા મનરજની,
ખગાળ આદિક પુર્વ, પશ્ચિમના દેશ મળી
માતૃને અંગ જાની, સાડી શુભ રંગની,
સાડીની કોર ગંગા સિન્ધુ આદિક નદી
હિમાલય કેશ-પાસ, લોક કડી કુસુમની.
કમળ મૃણાલસભ, માતૃના ભુજ દડે
સુખ સુખ હાયક તેજ, ઉપમા તો અંદની
બ્રહ્મી કમાન દ્રગ, અંચલતા ખજનની
વિશાલ ભાલ મધ્યે ટીલ્લી કુમ કુમની
શુભ શુભ વિધાધન, શરની તું ખાણ મહા
વંદન સ્વિકાર માતૃ ત્રિભુવન પાવની.

ત્રિભુવન ગૌરીશંકર વ્યાસ.

વિપ્રલંબાનો વિલાપ.

(ગાથા)

અંદ ગગન ચઢી આપ્યો ન જાણ્યો તોય છવણું જોઈ
વિશ્વે વનમાં વિરહે વિધુરી. રાધા. ધીરજ જોઈ

(પ્રથમ પં.)

વહી ગઈ તેજ પણ નાચ તાગ્યા વને;
અણુએ લાવવય અવ, ન અનુ અનુ વોવને !
કવણું કહેવું ? રૂંડેરહેવું રહું ! જાઈ સહોએ મને !
જાઈ સહોએ મને ! ત્રાહિ દહો એ મને !
કુવપદ.

શન્ય વન શ્યામ નિરા સેષુ જે કાજ મેં,
તે મદન મોહન જ તપન બની તન કુમે !
કવણુંને

કરવું મું એહવતું દેહ વહી રહી અહીં ?

(દ્વિતીય પં.)

- ૧ ખાસરી
- ૨ મૂળમાં આ પ્રેમધના માલવ શમ અને પોત તામ આપેલ છે. એ ચર્ચરી તાળથી બિહાગમાં ગાઈ રાકાય છે.
- ૩ સવણું નહિ તે, વરવું.
- ૪ નકાણું, નિષ્કળ, ધૂરી પરવું, કોમટ.
- ૫ અનેકું ખીસેકું.
- ૬ તોખા
- ૭ અધારી રતે.
- ૮ તાપન નામે બાણના પ્રયોજક, અગ્નિની જાળા ઉપવનવનાર.
- ૯ બારવન પારણ કરી રહી. ગેઠ ઉપારી.

પ્રથમ વિરહાનને અણુ' છવી જાણી !
કવણુંને

તન અગનથી અચેતન તદન બન્યું સહી;
શરણ અવ પરમ ગણું મરણું મમ મન મહી.

કવણુંને

અહહ ! હરિ. વિર. ની. આ. અસહ. દસણું
દાણું જ લાણું. વસણું આદિ મણિ. બધણું.

કવણુંને

કળી કમળ કરી કળી કમળી તે તો તને
કુસમશર શરે કહિને તોવડી હણું હણું !

કવણુંને

નિવસા બસું વન તમસે વસસે જમવેતસે;
સ્વામી સુખને ન સંભારતા એ હશે !

કવણુંને

મંકર મંકર રગનિએ હું દવણું આમને ને
સુંદરી સુહાગીં કોયે અવર સ્વામને

કવણુંને

હરિચરણ રારણ જપદેવતાથી ભારતી
ઉર રમી રમ્ય રમણી રી રસો નેત !

કવણુંને

- ૧૦ ને ખમી રાકાય એવી, અસહ.
- ૧૧ કંકણ
- ૧૨ પુલનાં બાણવાળો કુસમશર જે કામદેવ, તેણું એક બાણ જે કમળ પુષ્પ, તે.
- ૧૩ લાચાર
- ૧૪ પાણીમાં વનાર નેતરોમાં મંજુલની કુંજમાં,
- ૧૫ વસંત અનુની રાત્રિએ.
- ૧૬ ખીછ.
- ૧૭ ભગવાનના ચરણારવિંદના આશ્રય લેનાર.
- ૧૮ વાણી.
- ૧૯ સુંદરી.
- ૨૦ પ્રેમ.

(વસંતતિલકા)

૨૧ દક્ષિણાનિલ અદક્ષિણુ તું અને કાં ?
 ૨૨ દેહડી દહીજ, અગ્નિસખા ! સખાયા.
 ૨૩ ને સુજને પણ અનંગ ! અનંગ કીજે;
 ૨૪ આ પ્રાણુ પચસાર ! પચ શરે હરીજ
 ૨૫ ખારા દેવે એવ ભવે ભવને ન રેજે;
 ૨૬ આ જીવને જીવણુજ વણુ શબ્દ શું છે.
 ૨૭ હાં, સિંચ ખડેનો જમની જમના ! તું કરી
 ૨૮ કાલીય કેરું વિષ આણી ! અરે વીસારી.
 (વંશરથ.)

અહો જગત્રાણુ ! કંઠારતા પરી
 કરી ઉરે કેક દયામયા ધરી
 સખીર શીખા ! હરિને હરી અંકી
 શણેક થા હારેક પ્રાણુનો સહી.
 કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ. વી. ઇ.

૨૧ દક્ષિણા દિશાથી-મલવ પર્વત ઉપરથી વાતો પવન.

૨૨ કુરુ, મીરાશ વગરનો.

૨૩ અગ્નિનો મિત્ર.

૨૪ મહાદેવે બાળી દીધાથી અંગ રહિત બનેલ કામદેવ.

૨૫ અંગરહિત, મૃત.

૨૬ પાંચ આણુ વાળો કામદેવ.

૨૭ કુપા કરીને હરી લે.

૨૮ સંસાર, જનમારો.

૨૯ ધરત્યાર.

૩૦ ગમે.

૩૧ જીવનર.

૩૨ શરીરમાં બેકાવણું ભાંગેકુડું.

૩૩ સખી, ખડેનપણી.

૩૪ દયા.

૩૫ જમતો પ્રાણુ.

૩૬ પવન.

૩૭ હરી જનાર, લેઇ લેનાર.

કીધો તારાં મોતે કુડુંવ પર ફેર !

ખ્યારથી ક્યાં પોદયો આ ખ્યારા સુખ ભાધ ?
 કેમ ગણી વાહલી તેં એટલી જુદાધ ?
 અચખુચ આ આકૃતથી ધરું કેમ ધીર ?
 કેમ મારાં તન-મનને કરું હું, સ્થીર ?
 જવાન, તારી જાંઘીની કુમાધ, ગઇ નોત
 નહીં ઘટે સુજને, આ ભાધ, આ કમોત !
 હતી આપણા ખાનદાનમાં મરદની એટ,
 ને તેમાં તુજ કમોતનો ઉમેશધ જોટ !
 કોણુ નેશે મારો આ એકાંત વિલાપ ?
 કોણુ નેશે જાગરનો, દુઃખ કાયક છાપ ?
 ભાધ બહાલા ! કોણુ પાસે કાડું ઉદગાર ?
 તુંજ મોતે જોયાંજ મેં સુખ ને કરાર !
 ભાધ હતો એકજાં તે ક્યાં : છે તું આજ ?
 કેમ કીધી જાંઘીની ઉમેદ તારાજ ?
 સુખ દુઃખનો સાધીને સહલાડ આપનાર !
 કોણુ પાસે જંઘ હુવે કાડું ઉદગાર ?
 હંતો તું એકલા પર મારો આધાર !
 ક્યાં જઇને બેશ તે આધાર આપનાર ?
 કોણુ તારી દુઃખીયારી ખડેનની કદર
 કરશે, આ ભાધ ! હવે તારાં વગર ?
 મખ્યાત કાધુ ખ્યારાં તે " પાલમકોટ " નામ,
 માતખર સમ કીધાં તે મહત્તનાં કામ,
 કેકોની જયાલીજ જતી દેવવત,
 કેકોની રાખીજ તે કાયમ સુરવત,
 લાચારનો હતો તું સત નિગહબાન,
 ગરીબોને અપાળ્યા ધંધાનાં રયાન,
 ગરબાઉની મહદમાં આપણું તન-મન !
 એ તો, આ ભાધ ! તારું હતું લક્ષણ !
 શેશગ મારા પેદરનો ધયો તું શૂંચ !
 સાહિત્યના બાગમાંથી કરુમાથ પુલ !
 દુઃખી તારી ખડેન આપેજ આશીષ-જીવન
 જીવનમાં પામજે તું શાંતિ : અખેર !

મીરાઈની. લી. પાલમકોટ,

મંગલમય પ્રભાત.

આ

જ સમસ્ત દેશમાં નવી સ્ફૂર્તિ, નવી ચેતના, અને નવી ભગતિનો સંચાર થયો છે. સર્વ દિશામાં નવી શક્તિનો આર્વિભાવ જણાય છે. કવિ પોતાની ઉત્સાહી લલિત વાણીમાં કહે છે કે:—

“જે નયન ઉપર પેશું, તેજની નવલ પ્રભાતડું,
“જગત ભરતું જ્વાલા, જે તેજ ઉતરે તાતડું;
“નવ વસન્તાનીલના પખરે પરાંગ અશોષક,
“વિમલ વિનુની વર્ષ સરનાથ આપિ દૈવિક”

આજ નવા વર્ષનો પ્રારંભ છે અને તેની સાથે અમારું ભારતજીવન નવા ઉત્સાહથી, નવી આશા સંચાર કરતું સાતમા વર્ષમાં પ્રવેશે છે. પવિત્ર મહાત્મા ઇસુના ૧૯૧૦ નાં નવા વર્ષની શરૂઆત છે. નવીન વર્ષનો સંદેશો પણ નવીનજ છે. તે કહે છે કે:—શીત ગર્ધ, વસંત ગર્ધ, વર્ષા ગર્ધ, હું તે સર્વને પાછી લાવીશ. “અંધાર પછી પ્રકાશ, પ્રકાશ પછી અંધાર, રાત્રી પછી દિવસ, દિવસ પછી રાત્રી, નિદ્રા પછી ભગરણ, ભગરણ પછી નિદ્રા, શિતની જગત પછી વસંતની નવ-સ્ફૂર્તિ, ગ્રીષ્મના રૂદ્રદીપ્ત ભીષણ દૃષ્ય પછી વર્ષાના જલ દ્વકોલ, એ પ્રકૃતિનો નિયમ છે. આજ ભારતની ઘણાં શતકોની નિદ્રા ગર્ધ ભગતિ જણાય છે. આપણા ઉદ્યાગ તરફ આપણું લક્ષ એવાયું છે. ભૂતકાળમાં થએલી ભૂલો ફરી ન થવા પામે માટે યોગ્ય ઉપાયો. અવલગની સ્વદેશી ઉદ્યોગ, સ્વદેશી વિજ્ઞાન, સાહિત્યની કેળવણી તરફ સર્વત્ર લક્ષ આકર્ષાયું છે, આમ દરેક દિશામાં

પ્રગતિ જણાય છે અને આશાજનક લલિત સૂચવે છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં પણ આનાં ચિન્હ સ્પષ્ટ જણાય છે. ગુજર સાહિત્ય પ્રસિદ્ધ નવિન બળથી કામ કરવા આગળ વધે છે એજ તેની નિશાની છે.

ત્યાં સુધી ભતીય સાહિત્યની ઉન્નતિ નથી ત્યાં સુધી રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ થવી ઘણી દૂર છે. રાષ્ટ્રીય ઉન્નતિને માટે ઉન્નતિની પિપાસા ભગૃત થવી. એજ એ અને આ ભગૃતિ સાહિત્યના વિસ્તાર શિવાય થવાની નથી. ઈતિહાસ જુઓ તો એજ વાતની સાક્ષ્ય પૂરે છે કે:— મહાન ઉદય પાથક થવાનું કારણ તે સાહિત્યજ હોય છે. મહાત્મા ટોલ્સ્ટોય પોતાના દેશની અનેક શત કોની નિદ્રા ભંગ, સાહિત્ય વિસ્તારથીજ કરી શક્યો. જે વોલ્ગેયર અને રૂસોના લખાણનો અચાર નહોત, જે તેઓએ સાહિત્યના દ્વેષમાં કંઈજ કહ્યું નહોત તો ફ્રેન્ચ વિપ્લવ થવાને ઘણી વાર લાગત. ઇટલીના મહાન દેશભક્ત ઘોષ્ટાકરે છે કે પ્રથમ સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ કરો એટલે દેશની ઉન્નતિ થશે. અમે અમારો નમ્ર પ્રયાસ છ વર્ષથી ભરી રાખ્યો છે. સાહિત્યના રાગી તરફના થોડા સંતકાર સિવાય અમારા પ્રયત્નને સુષ્ટિ નથી. ધીજી-વાવવા છતાં જે તેને પાણી ન મળે તો ઊંઘીને વિકાસ થાય નહિ તેમજ સાહિત્ય સેવકોને એઈવી મદદ ન મળે તો આ દિશામાં વધારે સાફ કામ કયાંથી જતાવી શકાય? આપણું સાહિત્ય કેટલું થોડું અભિવૃદ્ધિ પામેલું છે? ક્યાં છે બંગાળી જેવા પત્રો? ક્યાં છે ઉર્દુ જેવાં માસિકો? ક્યાં છે દ્રેષ, રીઝ્યુઅં એક રીઝ્યુ જેવા સંભાલેયક માસિકો? ક્યાં છે લા રેચુ, અને રેચુ દે મોંદ જેવા જગત વિખ્યાત માસિકો? આ સર્વ ગુજરાતી વાંચકોની ઘેઘરકારીનું પરિણામ છે. માટે ત્યાં સુધી સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ થશે નહિ ત્યાં સુધી આપણા સર્વ પ્રયત્ન અરણ્ય રૂદન સમાન છે. જે સાહિત્યના ઉપાસકોને મદદ કરવામાં ન આવે તો તેઓપણ કંઈ કરી શકતા નથી. જેમ ધીને પાણી સંચિવાની આવશ્યકતા છે તેમ સાહિત્યને મદદ રૂપી જળની આવશ્યકતા છે. આજ ભારત જીવન શુદ્ધ શિશુવય અતિદમ્બ કરીસાતમા વર્ષમાં પ્રવેશ

કરે છે. મનુષ્ય જેમ લઘુ વયમાંથી યુવાન વય તરફ આવતો જાય છે. તેમ તેની ઉપયુક્તતા વધે છે. ભાનના છવન પણ તેની આવતી યુવાના પ્રારંભે વિશેષ પ્રયત્નો. શુનૃત્વ સાહિત્યની સેવા કરવાની અભિલાષા રાખે છે. કર્તવ્ય કરવું એ અમારું કામ છે. અમને કૃષ્ણની આકાંક્ષા નથી.

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।

સાહિત્યની આમ ઉન્નતિની માંધે પ્રવ્રજની માનસિક ઉન્નતિ, રાજકીય ઉન્નતિ થશે. માટે સઘળાં—

Let his aid it all we can,

Every woman every man,

Smallest helps if rightly given,

Make the impulse stronger.

અસ્તુ ! અસ્તુ ! !

આભાર:—આજના અંક પ્રકટ કરવાનો ઉત્સાહ થયા પછી તેને લગતી તૈયારીઓ માત્ર અમારે પંદર દિવસમાં કરવી પડી. લેખકોને લેખ માટે માંગણી કરવી અને છપીઓ લેગી કરવી, અને તે બધાની વ્યવસ્થા કરવી, એ કામ કેટલું સુરકેલ છે તેનો જેને અનુભવ છે તેજ જાણે છે. આજના અંકની વ્યવસ્થા કરવામાં અમને અમારા સ્નેહિ મિત્રો શ્રીયુત હરિહર પ્રધોતમ સેવક અને શ્રીયુત રમણિકરાય અપ્પતરાય એકેતા, એઓએ ઘણી મદદ કરી છે, તેમનો જેટલો આભાર માનવામાં આવે તેટલો થોડો દહેવાશે. એ ઉપરાંત બીજા જે જે આશર-અને વિદ્વાન-લેખકોએ લેખો અને કવિતાઓ મોકલી સાહિત્ય-પાર્ટિકામાં અનેક સંગ્રહિત પૃષ્ઠો ગોઠવ્યાં છે તેમનો પણ આભાર થયો છે. અને અમને આશા છે કે તે વિદ્વાનો પોતાના અમુલ્ય જ્ઞાનનો લાભ વારંવાર શુજરાતી પ્રજાને આપતા રહેશે. આ વખતે અમારે કેટલોક વાંચક લાચક લેખો અને કવિતાઓ ઉપરાંત છપીઓ-આવતા અંક માટે-મુદતની રાખવાં પડ્યાં છે જે માટે અમે દિલગીર છીએ.

ચિત્ર પરિચય:—

આજના અંકમાં જુદીજુદી છપીઓ પ્રકટ કરવામાં આવી છે. તે છપીઓને, લગતુ વૃતાન્ત આ અંકમાં આપતાં, વખત અને માસિકત્વ કદ વધી જવાને લીધેજ અમે તે કામ મુલતવી રાખ્યું છે. એ વૃતાન્તો આવતા અંકથી પ્રકટ થશે. એ વૃતાન્તો આજના અંકમાંજ પ્રકટ થયાં હોત તો અમે તેમજ વાંચક વર્ગ ઘણો ખુશી થાત પરંતુ વખત વધુ થઈ જવાને લીધેજ અમારે લાચારીએ મુલતવી રાખવા પડ્યાં છે. આશા છે કે વાંચક બધુઓ તે માટે ક્ષમા કરશે. આજનો અંક શુજરાતી ભાષામાં આદર પામેશે અને વાંચક વર્ગ તરફથી પુરતું ઉત્તેજન મળશે તો હુવે પછી-આઃ વર્ષમાંજ-બીજા એવાજ મોટા અંકો-એકટ કરી શુજરાતી પ્રજાને સાહિત્ય, સંસાર, ધર્મ અને ઇતિહાસનો ખર્ચ તપોનો મરો સ્વાદ્યખાડવામાં આવશે. “ભારત છવન” માં ૭ વર્ષમાં અમે જે કાંઈ સેવા બાંજવી છે તે માટે અમારે કહેવું તે આત્મલોભા કહેવાય પરંતુ એટલું કહ્યા વગર ચાલતું નથી કે તેને શુજરાતી પ્રજાએ હર્ષ અને ઉત્સાહથી વધાવી લીધું છે. પરંતુ હવે ભારત છવન ઘેરઘેર વ્યાપ્ય અને તેનો લાભ દરેક સ્ત્રી પુરુષો લે તો તેથી પ્રજાની ઉન્નતિમાં કાંઈ વિશેષ વધારો થશે. પ્રજાની ઉન્નતિ થશે. પોતાનાં ક્રોનોભાણ બાણ્યો અને આત્મા ઉપર ધ્રુધા રાખતાં શીખશે, વળી દરેક મનુષ્ય નવા નવા ઉન્નરો શીખશે અને તેને ઉત્તેજન આપશે, તેજ આપણા દેશનો ઉદય થશે. ભારત વર્ષ સર્વ ક્રમક થશે, અને દેશમાં વ્યતી રહેલો અસતોષ પંથુ દૂર થશે. મોહારાના તણાથી કે ખુતામરકી જેવાં, દુષ્ટ કાગો કરવાથી કાંઈ વળવતું નથી. ઉલોગે લોગો, વળતનો સંઘઉપયોગ કર્યો તેજ આ દેશ ધનવાન થશે-ઉન્નતિના શીખર ઉપર સ્થાપરમાત્મા અમારી એ આશા અને છવન સકાર કરો એજ અમારી માંગણી છે. વ્યવસ્થાપક

માતૃ પૂજા,

૨૨

તેને

કાષ્ટમાં પૂજ્યો,

પ્રકાશમાં પૂજ્યો,

પૂજ્યો રક્ષને પાત,

હે સચરાચરવ્યાપી,-

આજે માતૃભૂમિ ભાવે પૂજ્ય માની દેજે લાવના.

૨૩

૨૪

૨૫

ગુલાનનાં અનંત ઐશ્વર્યને આજ દિવસ સૂધી
આશી લિનનભિને ભાવે—લિનનલિનન સ્વરૂપે
પૂજતા આવ્યા છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરની
ત્રીપુટી તેની જ પ્રતિમા છે. તે તે સ્વરૂપે પરમાત્માની
ઉત્પતિ, રચાતિ અને સંહારકારિણી શક્તિનું તેમજ
પૂજન કરે છે; પરમાત્માનું જ્ઞાનેશ્વર્ય સંસ્સ્વતી રૂપે
અને ધર્મેશ્વર્ય કમલા સ્વરૂપે તેઓની પૂજના આદ-
શરૂપે યદ્યપિ પડ્યું છે, સૂર્ય અને અગ્નિમાં તેજ પરમ-
જ્યોતિર્ની જ્યોતિર્નાં દર્શન કરી તથા ગંગા યમુના-
માં તે કંજુભય ભગવાનની કંજુને પ્રત્યક્ષ કરી
તેઓ તેનું પૂજન કરે છે, પવિત્ર તુલસી કથારામાં,
પરધરમાં, કાષ્ટમાં, ઘટમાં, પટમાં, જળમાં, રચળમાં
તે સચરાચરને વ્યાપેલાં જાણી તે અનંત ભગવાનની
તેઓ તે જુદી જુદી મૂર્તિના આકારથી આરાધના
કરે છે. તેજ હૃદયથી અખલેદી હીમાચલ અને નાન-
કડા જેવો ગોવર્ધન, મહાકાય અશ્વત્થ અને હુદ્ર
તુલસી આર્યાવર્તમાં પૂજાપાત્ર થયાં છે.

ભારત સંતાનોએ કેટલાં કેટલાં લિનનલિન સ્વરૂ-
પોથી તેની પૂજા કરી છે તેની સંખ્યા નથી. નન્દ ય-
શોદાએ પુત્રભાવે-વાસદેવ રનેહે પૂજા કરી છે, દેવી
રૂકિમણીએ પતિભાવે પૂજા કરી છે, વીર અર્જુને
મિત્ર ભાવે પૂજા કરી છે, શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યે આત્મ
ભાવે પૂજા કરી છે અને યુદ્ધાવનની ઘેલી ગોપીઓએ
પ્રાણેશ્વર ભાવે પૂજા કરી છે. તો પ્રાન એજ છે કે:-

તેઓએ શું તેની માતૃભાવે-જનની જન્મભૂમિને ભાવે
પૂજા કરી નથી?

માતૃ દેવો મવન્મસપૂણાં એ તેનું જ સ્વરૂપ
છે. માતૃસ્તનની સાથે જોનાં જળ અને કૃણથી
આપણે પિંડ બંધાયા છે. જનની પ્રમાણે જેણે
આપણને પોતાનાં હૃદય ઉપર ધારણ કર્યા છે. અને
અતે પણ જે પોતાનાં હૃદયમાં છૂપાવી આપણને
હૃમિશાની વિશ્રાંતિ આપે છે તે માન્મસપૂણાં જનની
જન્મભૂમિ-ભારતજનની માટેજ વેદ પુકારે છે કે:-

માતા ભૂમિ: પુત્રોઽહં પૃથિવ્યા:

અર્થ. ૧૨-૧.

ભૂમિ હમારી મા અને હમે તેના પુત્ર (પુત્ર-
હ: જાથી તારવાવાળા) છીએ. અને તેથીજ વેદ
પુકારે છે કે માતૃદેવો મવન્મસ પૂજા એજ ખરી
નારાયણ પૂજા છે. તેથીજ મહામૂનિ હારીત:-

સૈવ: રકાર: સંપ્રોક્તો નકારસ્તં નિપિધ્યાતિ ।
તસ્માતુ નર इत्यत्र नित्यत्वे नोच्यते जनः ॥
નારા इति समुहत्वे बाहुल्य त्वाज्जनस्यच ।
તેપામયનમાવાસ તેન નારાયણ: સ્મૃત: ॥

વંધહારીત સ્મૃતિ. અ: ૩.

"નર એ શબ્દમાં રકાર એ ક્ષય એવો અર્થ દાખવે
છે, અને નકાર તેનો નિષેધ કરે છે અર્થાત્ નર એટલે
મનુષ્ય છે. નારા એ મનુષ્યોના સમુહનું નામ છે.
અને તે નારા અર્થાત્ મનુષ્યના સમુહોનો આવાસ
તેનું જ નામ નારાયણ એમ સમજવું". કહી તેનું
સ્મરણ કરે છે અને વેદ આ મહામંત્રોથી-

નમો માત્રે પૃથિવ્યં

નમો માત્રે પૃથિવ્યં ॥

યજુર્વેદ. ૯-૧૨.

"માતૃભૂમિને નમસ્કાર હો, માતૃભૂમિને નમસ્કાર
હો" આવી રીતે પૂજ્ય ભુધિથી તેની ઉપાસના કરે છે.

જે ભૂમી જવાથીજ આજે આપણે પ્રાપ્તી સ્થોતિને
પામ્યા છીએ. વેદ પોકારી પોકારીને કહે છે કે:-

ઉપસર્પસ માતરં ભૂમિ-પતામ્
ઉચ્ચવચસં પૃથિવ્યં સુશોવામ ॥

“આ સર્વ વ્યાપારને સહાયભૂત થનારી
સસેન્ય માનુભૂમિની ઉપાસના કરો,” તે વેદ આપાને
માન આપી આવો આપણે તે:-

હીમાચલ જેના માથાને સુકુટ છે, પવિત્ર સ-
લિલા ગંગા જેના કંઠને હાર છે, ધનસ્થામ તરુરાજ
જેના સુંદર વૃક્ષો છે, મધુ સમુદ્ર જેના લાક્ષણિક રક્ષિત
ચરણ યુગલનું પ્રાણાલન કરે. વિરામ લીધા વિના
કલકલ શબ્દોએ જેની વંદના કરે છે, નવપ્રસ્થુતિ
પુષ્પરાજ પુષ્પમાળારૂપે જેના કંઠમાં વિરાજે છે અને
વોદિત અરુણ કિરણોથી જેનું પવિત્ર મુખ-
પડલ ઉદભાસિત થઈ રહ્યું છે; તે ભુવન મનમોહિની,
જનની જનમભૂમિ ભારત જનનીની સ્તુતિ કરીએ કે:-

ત્વજ્જાતાસ્ત્વયિ ચરન્તિ મર્ત્યાસ્ત્વં વિભવિં
દ્વિપદસ્ત્વંચતુષ્પદઃ ॥તેવમે પૃથિવે પંચ માનવા
યેજ્યો ય્યોતિરમૃતં મર્ત્યેજ્ય યજન સૂર્યો રશ્મિ
મિરાતનોત્તિ ॥ અર્થર્થ. ૧૨-૧૫.

હે માનુભૂમિ, અમે કે જે ત્હારાથી ઉત્પન્ન થયા
છીએ, અને ત્હારેજ આધારે સર્વ વ્યવહારો કરીએ
છીએ જે સર્વ પશુ, પક્ષી, મનુષ્ય અને ઇતર પ્રાણી-
નું તું પોષણ કરે છે અને જેનાં જીવનને માટે આ
દૈવીપ્યમાન સૂર્ય પોતાનાં અમૃતમય કિલ્લેને ચારે
તરફ પ્રસારાવે છે તે હુમે વિદ્વાન, શર, વ્યાપારી,
નોકર અને સામાન્ય લોક એવાં પાંચ પ્રકારનાં લોકો
ત્હારીજ સેવા કરવાની ઇચ્છા કરીએ છીએ.

વન્દેમાતરમ્.

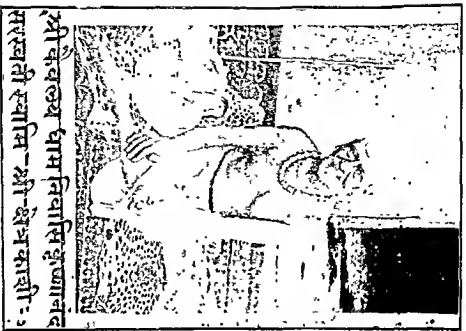
હરિહર પુરુષોત્તમ સેવક.

શીયલ પ્રતાપ.

પતિવૃત આપણે પ્રભુ અમનેરે,
કર જોડી વિનવીએ તમને-પતિ
જેથી જગમાં અંતિ જશ જામેરે,
ઓળખાણએ સતીયોને નામેરે;
દીર્ઘ દીરઘા ખીલે ગામે ગામે-પતિવૃત.
ભારત ભૂમિમાં થઈ ઘણી સતીયોરે,
જેનાં તનમન ને સારી મંતિયોરે;
પાત્રી પતિ ચરણે સારી ગતિયો-પતિવૃત.
લોપા, સુદ્ર, સાવિત્રી ને સીતારે,
એવી જોડે સુકન્યા લલિતારે,
તારા-દમયંતિની શુભ ગીતા-પતિવૃત.
માતા કુંતી, કીલંબતી બાળીરે,
ગાંધી, મેત્રેશી, બાહુ-ભાંચશાળીરે,
સતી દ્રૌપદી, આનંદી શાળી-પતિવૃત.
ચંદ્રપલા, કૈશિક્યા, સુમિત્રારે,
દેવહુતી, ગાન્ધારી વિચિત્રારે,
સતી શર્મિષ્ઠા પરમ પવિત્રા-પતિવૃત.
સાતે સતીયોનાં નામ જે ગણશેરે,
નિત્ય ભાવ થકી ત્હને લલણશેરે,
દુઃખ શોક ભવે ભવ હુણશે-પતિવૃત.
પતિ બકિતમાં મન જેનું બળશેરે,
સુખ સ્વર્ગ સંસારમાં મળશેરે,
તાપ ત્રિવિધ તણા ત્હના ટળશે-પતિવૃત.
પ્રભુ, નમ્રતા સહવિદ્યા આપોરે,
સારા નીતિ વિચારોને રથાપોરે,
પાપ તાપ શીઘ્ર ગણી કાપો-પતિવૃત.
એનું ઇશ ચરણ નિત્ય માંડુરે,
ઉઠી પહેલાં પતિ પદ લાગુરે,
મંથિ જોડ મમત મન ત્યાગ-પતિવૃત.

સૌ. મળીવાઈ મ્હેતા.

भारतजोवन मासिक पत्र

श्री कैवल्य धाम निवासि हुण्णानंद
सरस्वती स्वामि श्री-क्षेत्र काशी :- २

श्री कैवल्य धाम निवासी स्वामी हुण्णानंद सरस्वति

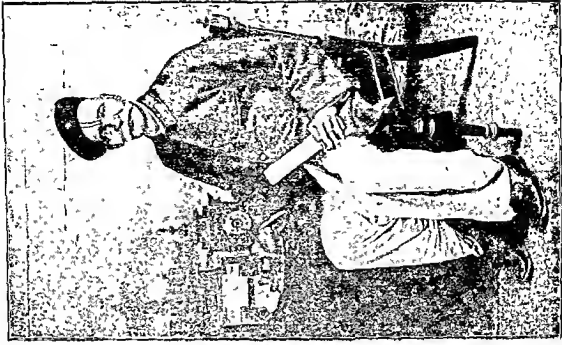
(श्री क्षेत्र काशी)

सद्गुरु महात्मा श्री ब्रह्मानंदजी महाराज,
श्री गङ्गाधरधाम,

वयोवृद्ध कवि सवितानारायण गणपतिनारायण

वयोवृद्ध कवि धीरजराय नरभोराम पूराणी-भरुच.
(छद्म धीरज शिंदे.)

અશોકનો ગીરનાર ઉપરનો લેખ.*

આદેશ ૧ લો.

જન હિંસા ન કરવા વિશે.

આ ધાર્મિક આજ્ઞા હેવાને પ્રિય, પ્રિય-દર્શી રાજાએ લખાવી છે. આ પૃથ્વી પર કોઈ પણ માણસે કોઈ પણ જીવની હિંસા કરીને સાડા પચાસ હિંસા કરી નહિ, અને મધ્યમાંસ મિથિત સમાજ (મીઝાનાની) પણ કરી નહિ; કારણ કે આવી સમાજમાં ઘણો દોષ (પાપ) છે એમ હેવાને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાને લાગે છે. તે પણ હેવાને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાના પિતૃઓએ કરેલા. કેટલા સમાજ તે પોતે સાધુ (સાશ) ગણે છે. હેવાને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાના રસોડામાં (આ ધાર્મિક આજ્ઞા લખાવતાં) પહેલાં લોજન માટે દરરોજ લાગેલા જીવો મારવામાં આવતાં; પરંતુ આ ધાર્મિક આજ્ઞા પ્રસિદ્ધ થઈ ત્યારે રસોડાને માટે એ મોર અને એક મૃગ એમ ફક્ત ત્રણ જ પ્રાણીઓને મારવામાં આવે છે. તેમાં પણ મૃગને મારવું જ એવું ખાસ નથી. તેમજ એ ત્રણ પ્રાણીઓને પણ હુવેથી મારવામાં આવશે નહિ.

આદેશ ૨ લો.

શાસન ૨ લું.

માણસો અને જનાવરો માટે આરામની ગોઠવણ હેવાને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાના બધા રાજ્યમાં તેમજ પડોશી રાજ્યો, જેવાં કે ચોક્ષ (ચોખ)

* આ લેખ ગમને શ. સ. ૨૭૫૦માં અમરસી જેઠા તરફથી મૃગ સંસ્કૃત અને સંસ્કૃત શાસ્ત્રોત્તર સાથે મળ્યો છે. પરંતુ આજ્ઞામાંથી અને ગ્રંથગતી બાબતોત્તર પ્રકટ કર્યો છે. તાંત્રી.

ખાંડ્ય, સત્યપુત્ર, કેરલપુત્ર તામ્રપર્ણી, (સિંહલદ્વીપ) પર્યંત તથા યવન રાજા અતિથક (એન્ડીઓકસ) રાજાના રાજ્યમાં અને તેના સગીપવર્તી (ગ્રાસપાસના) રાજાઓનાં રાજ્યોમાં પણ હેવાને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાએ, માણસોની અને પશુઓની ચિકિત્સાને માટે એ આજ્ઞાઓ કરી છે. મનુષ્યોના અને પશુઓના ઉપયોગની જે જે આબંધી (વનસ્પતિ) નથી ન્યાં થતી (કે મળતી) નથી તે સઘળે ઠેકાણે તેને મોકલી છે અને વવરાવી છે. કંદ અને કૃષ્ણ (વાળાં વૃક્ષ) ન્યાં ન્યાં તહતાં તે સઘળે ઠેકાણે તે મોકલ્યાં છે. અને વવરાવ્યાં છે. પશુઓ અને મનુષ્યોના ઉપયોગ (સુખ)ને માટે રસ્તામાં કુવા ખોદાંયા છે અને ઝાડ વવરાવ્યાં છે.

આદેશ ૩ લું.

શાસન ૩ લું.

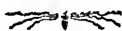
ધર્મના પ્રસાર કરવા વિષે અધિકારીઓને આજ્ઞા હેવાને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાએ એમ કહ્યું છે કે, — મને અભિપ્રિકૃત ધર્માને બાર વર્ષ થયાં ત્યારે મેં એવી આજ્ઞા કરી કે મારા રાજ્યમાં યુક્ત, રજવુક્ત અને પ્રાદેશિકોને ધર્મના રાજકીય કાર્યોની પેઠે આ ધર્મિક આજ્ઞાનો અમલ થવા દર પાંચ પાંચ વર્ષ આ પ્રમાણે હુકમ કરવો: — “માણાપની સેવા કરવી એ ઉત્તમ છે; જ્ઞાતિનાં માણસોનું રક્ષણ કરવું અને બ્રાહ્મણ તથા શ્રમણોને દાન આપવું એ સાડા છે; જીવહિંસા ન કરવી, ધ્રીષ્ટ તથા ઉઘાડ ન થવું એ સાડા છે; સાધુઓના સંઘ ઉપાસકોને આ ઉપદેશનો હેતુ અને વ્યર્જના સમજવશે.”

આદેશ ૪ થો.

ધર્મનુશાસન.

એકેકો વસ્તોથી માણી પીણ, જીવહિંસા સંબંધીઓ (જાતિજનો)નાં અનાદર અને બ્રાહ્મણ

તથા શ્રમણોનો અનાદર વધતો જાય છે. પરંતુ હવે દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાના ધર્માંચરણથી ભેરીઘોષને જાહેર ધર્મઘોષ થઈ રહ્યા છે. દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાએ સેંકડો વરસોથી ન જોએલાં એવાં વિમાન ગંતાવીને, હાથી ગંતાવીને, અગ્નિ સુધ (રેશની) અને એવાં બીજાં દિવ્યરૂપો લોકોને અતાવીને, હવર્હિસા અને પ્રાણીપીડા ન કરવાનો, સાતિ જતો તથા બ્રાહ્મણ અને શ્રમણોનો આદર કરવાનો, માતાપિતાની અને રથવીરો (વડીલો)ની સેવા કરવાનો પ્રચાર ધર્માંનુશાસન વડે વધાર્યો છે. આ અને બીજાં અનેક પ્રકારનાં ધર્માંચરણની વૃદ્ધિ થઈ છે. આવી રીતે અને બીજી રીતે દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા આ ધર્માંચરણની વૃદ્ધિ કરતો રહેશે; અને દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાના પુત્ર, પૈત્ર અને પ્રપૈત્ર આ ધર્માંચરણની વૃદ્ધિ કલ્પના અંત સુધી કરશે. અશીલ માણસનાં ધર્માંનુશાસન ધર્માંચરણ થતાં નથી; શીલ માણસોજ ધર્માંનુશાસન કરે છે; કેમકે તે શ્રેષ્ઠ કર્મ છે. ક્રૌંચ વિષયની વૃદ્ધિ કરવી અને ક્ષતિ ન થવા દેવી એ ઉત્તમ છે. આ બાબતની વૃદ્ધિ થાય. અને ક્ષતિ ન થાય એવા હેતુથી આ (ધાર્મિક આદર્શ) લખાવી છે. દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાએ (પોતાને) રાજ્યાભિષેક થયે બાર વર્ષ થયાં ત્યારે આ (આદર્શ) લખાવી છે.

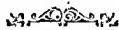

આદેશ ૫ મો.

ધર્માંધિકારીની નીમણુક.

દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા એમ કહે છે કે, કલ્યાણ કરવું એ હુકમ (કલણ) છે. જે જે કલ્યાણ કરે છે તે તે ધણું હુકમ કામ કરે છે. જે ધણું કલ્યાણ કર્યું છે, અને મારા પુત્ર, પૈત્ર, પ્રપૈત્ર અને તેમની પછી મારા વંશજ જે હોય તે કલ્પના અંત સુધી તેને અનુસરશે તો સુકૃત કરશે. મારી

આ આજ્ઞા - પ્રમાણે જે નહિ વર્તે તે મોટું દુઃકૃત (પાપ) કરશે. મારણું પાપ કરવું એ સુલભ છે. ઘણું વર્ષોથી ધર્મ મહામાત્રા (ધર્મ મહામાતૃ) જે હોદ્દાના અમલદાર. નહોતા. (મને) અભિષેક થયે તેર વર્ષ થયાં પછી મેં ધર્મ મહામાત્રા કર્યાં (નીમ્યા) સર્વ (પાખંડી) મતાવલંબીઓમાં ધર્મ લાવના ઉત્પત્ત થાય * * * યવન, કાંબોજ, ગાંધાર, રાષ્ટ્રિક, પેતેનિક અને મારા ભક્ત હોય કે ન હોય એવા મારી ખડાસના બીજા દેશોમાં પણ ધર્મની વૃદ્ધિ માટે ધર્મ મહામાત્રાની યોજના કરી છે. મોકર ચાકર, બ્રાહ્મણ, અનાથ અને વૃદ્ધ વગેરે જનોના સુખને સાડું, તેમની ઉપાધી મટાડવાને માટે, તથા જંધન અને વધને અટકાવવાને, અને સંતલીવાળા, આપદચરસં તથા વૃદ્ધોને જંધનથી છોડાવવાને આ ધર્મ મહામાત્રાની યોજના કરી છે. તે રાજ્યના અધિકારીઓમાં, વડી-લોમાં, પાટલી પુત્રમાં તેમજ બીજાં શહેરોમાં, દૂર છે. * * * * * બીજા સાતિજનો સર્વત્ર દૂર છે. જે ધર્મ દાખલ કર્યો છે તે ધણુંજ * * * * * ધર્મ મહામાત્રા. આ હેતુથી આ આજ્ઞા લખાવવામાં આવી છે.

આદેશ છઠ્ઠો.

પ્રમહિત માટેની કાળજી.

દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા એમ કહે છે કે, ધણું વખત થયાં પ્રમહિતનું કામ કરવાની અને લોકોની ફરીઆદો (અરજીઓ) સાંભળવાની વ્યવસ્થા નહોતી. એટલા માટે મેં એમ કરાવ્યું છે કે, જ્યારથી હું રાજ્ય કરું છું ત્યારથી અન્તઃપુરમાં, દેવસ્થાનમાં, બાગ બગીચામાં અને એવાં બીજાં સર્વ રથોમાં લોકોની ફરીઆદો સાંભળવાને અધિકારીઓ નીમ્યા છે. તે એટલા માટે કે તેઓ મારી પ્રજાની જરૂરીઆતો જાણે અને મને વખતો વખત

નિવેદન કરે. હું પ્રજાના હિતને માટેજ સર્વત્ર કામ કરું છું. હું મોઢે જે કાંઈ આજ્ઞા કરું છું. * * * અથવા જે કાંઈ કામ ધર્મ મહામાત્રાને સુપ્રત કરું છું તેનું હું હુમેશાં ચિત્તવન કરું છું. દુરવખને અને સર્વ રથજે આવી આજ્ઞા મેં કરી છે કારણ મને હુનિયદારીનાં કામ કરવાથી સંતોષ થતો નથી. (કિમકે) સર્વ લોકોનું હિત કરવું. એજ મારું (સુખ્ય) કર્તવ્ય એમ હું સમજું છું અને તે કરવા માટે પ્રયત્ન તથા કામોના નીકાલની વ્યવસ્થા પ્રથમ કરવી જોઈએ. લોકોના હિતથી બીજું (અધિક) કોઈપણ કામ નથી. હું જે કાંઈ પ્રયત્ન કરું છું તે પ્રાણીઓના ઋણથી સુકત થવા સારું કરું છું. આ લોકોમાં તેમને સુખી કરવાં અને પરલોકમાં સુગતિ થાય એટલા માટે હું પ્રયત્ન કરું છું. આ ધર્મ લિપિ એવા ઉદ્દેશથી લખાવી છે કે એ ચિર સ્થાયી થાય; અને મારા પુત્ર, પૌત્ર, પ્રપૌત્ર, સર્વ લોકોના હિતને માટે (તેનું) અનુવર્તન કરે. પુર્ણ પ્રયત્ન વિના એ થવું ઘણું મુશ્કેલ છે.

આદેશ ૭ મો.

દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા ઇચ્છે છે કે, સર્વ (પાંખડી) મતાવલંબીઓ સર્વત્ર મળીને રહે; અને તેમનામાં સંયમ અને ભાવ શુદ્ધિ (નિયાર-આત્મા-ની પવિત્રતા) રહે. પરંતુ લોકોની આકાંક્ષા અને રૂચિ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. (એ માટે) તેઓ (પોતાની માન્યતા પ્રમાણે) સંપૂર્ણ અથવા થોડે ઘણે અંશે પાલન કરશે. તેા પણ જે ગંદુ દાન કરી શકતા નથી (એને માટે) સંયમ, ભાવશુદ્ધિ, કૃતસતા અને દ્રઢભક્તિ એ નિત્ય ઉત્તમ છે.

આદેશ ૮ મો.

ધર્મયાત્રા.

ધણા સમયથી રાજાએ ત્રિકાર કરવા નીકર

ળતા અને ત્યાં યુગાયા તેમજ એવાજ અન્ય વિનોદ થતા; પરંતુ દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાને (ચોતાને) અભિષેક થયાને ૧૦ વર્ષ થયાં ત્યારે એ શુદ્ધ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ તેથી ધર્મયાત્રા (કરવાની પ્રવૃત્તિ) થઈ. આ (ધર્મયાત્રા)માં પ્રાહ્લણ તથા શ્રમણોનાં દર્શન થાય છે, અને તેમને દાન દેવાય છે. સ્થવિરો (વૃક્ષો) નાં દર્શન, સુવર્ણદાન, જુદાજુદા દેશ તથા લોકોનાં દર્શન, ધર્મોપદેશ અને ધર્મ સંબંધી સંશોધન થાય છે. આ જ્ઞાન થયું, ત્યારથી દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાની પ્રીતિ (વિકાર યાત્રાથી) અન્ય તરફ (અર્થાત્ ધર્મયાત્રામાં) વધારે રહે છે.

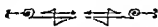

આદેશ ૯ મો.

ધર્મ મંગળ.

દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા એમ કહે છે કે, લોકો વ્યાધિ વળતે, સગાઈ અને લગ્ન વળતે, પુત્ર જન્મ વળતે, પ્રજાસ વળતે તેમજ (તેવાં) અન્ય પ્રસંગોએ અનેક પ્રકારનાં માંગલિક કાર્ય કરે છે. એ સત્ય છે કે એવાં અનેક પ્રકારનાં છુદ્ર અને નિર્ધક માંગલિક કાર્ય ઘણા લોકો કરે છે. માંગલિક કાર્ય તો કરવાજ જોઈએ; પરંતુ એ રીતનાં માંગલિક કાર્ય અદ્યપ દુષ્ણ આપનારાં છે. જે ધર્મ મંગળ છે તે મોટા દુષ્ણની પ્રાપ્તિ કરાવનાર છે. સેવકો અને તાગેદારોની સાથે સારી રીતે વર્તવું, ગુરૂનું સન્માન કરવું, એ જોઈ છે. પ્રાણીઓપર દયા (સંયમ) રાખવી સારી છે. અને પ્રાહ્લણ તથા શ્રમણોને દાન આપવું એ સારું છે. આ અને આવી રીતનાં બીજા કાર્યો તેજ 'ધર્મમંગળ' કહેવાય છે. પિતા, પુત્ર, ભાઈ કે સ્વામીએ ઉપદેશ કરવો જોઈએ કે આ સારું છે. જ્યાં સુધી ઇચ્છિત અર્થની સિદ્ધિ થાય ત્યાં સુધી આ ધર્મમંગળ કરવું જોઈએ. સાંધુ દાન વિષે હમણાં કહ્યું કે એના જેવું (બીજું કોઈ) દાન અથવા અનુચ્છ નથી. તેમજ ધર્મદાન અને ધર્માનુચ્છ જેવું કોઈ દાન અને અનુચ્છ પણ નથી.

માટે મિત્ર, સોબતી, મગાં. અને સહાયકોએ આ વિષે હુમેશાં ઉપદેશ કરતા રહેવું એ તેમનું કર્તવ્ય છે. અને દરેક માણસને દરેક પ્રસંગે આ કરવું એ તારી ફરજ છે, આ યોગ્ય છે એવો ઉપદેશ કરી તેના મનમાં તે ઠસાવવું જોઈએ. સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ માટે આ અને (આના જેવાં) બીજાં કર્તવ્યો સર્વેએ કરવાં જોઈએ.

આદેશ ૧૦ મો.

સાચો યશ.

વર્તમાન સમયે અને દીર્ઘકાળ પર્થત (લવિષ્યે પણ) (પોતાની) પ્રભુ ધર્મ સેવન અને ધર્મોચ્ચરણ કર્યા કરે એ સિવાય યશ અને કીર્તિ અધિક લાભદાયી નીવડે એવું દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા માનતો નથી. ફક્ત એ (ધર્મ) મુશ્કેલી અને ધર્મવૃત્ત) માટેજ દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા યશ અને કીર્તિ ઇચ્છે છે. દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા જે પ્રયત્ન કરે છે તે જાણે પરલોક માટેજ છે, કે જેથી તે તદ્દન નિષ્કલંક (પાપ રહિત) થાય. કલંક એ પાપ સિવાય બીજું કંઈ નથી. મહાન્ શ્રમ અને સ્વર્થ ત્યાગ વગર ચઢતા દરજ્જાના તેમજ સાધારણ માણસને માટે આ બહુ મુશ્કેલ છે. તેમાં પણ ચઢતા દરજ્જાના માણસને તો આ ખરેખર ઘણુંજ મુશ્કેલ છે.

આદેશ ૧૧ મો.

ધર્મદાન.

દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા એમ કહે છે કે, ધર્મદાન, ધર્મ પરિચય, ધાર્મિક ઉદારતા અને ધર્મ સાથેના સંબંધ એના જેવું (કોઈ) દાન નથી. આમાં સેવકો અને તાણેદારો સાથે સારી રીતે વર્તવું તેના, માતાં પિતાની સેવા સારી રીતે કરવી તેના, મિત્રો, યોગજાણવાળા માણસો, સંબંધીઓ અને

બાદાણુ શ્રમણ પ્રત્યે ઉદારતા રાખવી તેના, તેમજ પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયા લાવ રાખવાનો સમાવેશ થાય છે. પિતા, પુત્ર, બાધુ, મિત્ર, યોગજાણવાળા માણસો સંબંધીઓ અને પાડોશીઓને ઉપદેશ કરવો જોઈએ કે આ સાચું છે. આ કરવું એ કર્તવ્ય છે. જે માણસ આ પ્રમાણે વર્તે છે તે આ લોકમાં પૂજનીય થાય છે, અને પરલોકમાં અનંત પુણ્ય મેળવવા લાભજાણી થાય છે.

આદેશ ૧૨ મો.

સર્વ મતો તદ્દ સમાન લાવ રાખવા વિષે.

દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા સર્વ (પાંખડી) મતાવલઃ બીજો, પરિમાજકો, અને ગુરુચોતુ દાનવડે અને વિવિધ પૂજાથી સન્માન કરે છે: (અને બીજાઓનું) ધાર્મિક દાનવડે સન્માન કરે છે.) દેવોને પ્રિય (પ્રિયદર્શી) એમ માને છે કે, કીર્તિ કરતાં સર્વ મતપંથોના સારવૃદ્ધિ (વધારે ઉચ્ચેરી) ધવાના ઘણા પ્રકારે પરંતુ તે સર્વનું મૂળ (પાયો) એ છે કે તે સર્વેએ વૃત્તિ (attitude) દળાવવી જોઈએ: કારણ (એથી) પોતાના મત પંથની સ્તુતિ બીજાના મત-પંથના લોગે ન થાય, અને કોઈ પણ મત-પંથની અયોગ્ય ઉપેક્ષા ન થાય તે સાચું સર્વ મતોનું દરેક પ્રસંગે સન્માન કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે કરવાથી પોતાના મત-પંથની વૃદ્ધિ થાય છે અને પારકાના મત-પંથને ઉપકાર થાય છે. (અર્થાત્ ઉત્તેજન મળે છે.) આથી ઉલટું કરવાથી પોતાનો મત-પંથ ક્ષીણ થાય છે અને પારકાના મત-પંથને અપકાર થાય છે. જે કોઈ પોતાના મત-પંથ પ્રત્યેની ભક્તિથી અને તેની શોભા વધારવાના હેતુથી પોતાના મત-પંથની સ્તુતિ અને પારકાના મત-પંથની નિંદા કરે છે, તે પોતાના મત-પંથને ઉલટી હાનિ કરે છે. એટલા માટે સર્વેએ સંખીને રહેવું એ સાચું છે. કેમકે એથી એ એક બીજાના ધર્મ બાણ્યો અને સાંભળવાની ઇચ્છા કરશે. દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા એજ ઇચ્છે છે કે સર્વ મતાવલઃ બીજો બહુશ્રુત થાય અને કંટ્યાણુ મેળવે. (તેમનું કંટ્યાણુ થાય.) જેઓ

લિનન લિનન (મત-પંથ)થી પ્રસન્ન હોય છે તેઓને વિદિત કરવાનું કે દેવોને પ્રિય (પ્રિયદર્શી) એમ માને છે કે જેથી સદ્ગુ મતોની કીર્તિ અને ઉત્તમતા વધે તેના જેવું કોઈ જ્ઞાન-અથવા સન્માન (ઉત્તમ) નથી. એટલા માટે ધર્મ મહાયાત્રા સ્ત્રી અધ્યક્ષ, માતૃ-ભૂમિક અને બીજા (અધિકારીઓનાં મંડળો) ને નીમવામાં આવ્યા છે, એવું કૃષ્ણ એ થાય કે પોતાના મત-પંથની લુધ્ધિ અને ધર્મનો પ્રકાશ થાય છે.

આદેશ ૧૩ મો.

ધર્મ વિજય.

દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાએ પોતાને અભિષિક્ત થયાના નવમા વર્ષમાં કલિંગોને હરાવ્યા હતા.

ત્યાં ૧૫૦,૦૦૦ મનુષ્યોને જાંદીવાન કરવામાં આવ્યા હતા, ૧૦૦,૦૦૦ માણસોને કાપી નાંખવામાં આવ્યા હતા, અને ઘણાને નાશ થયેા હતા.

કલિંગદેશ લીધા પછી દેવોના પ્રિયે ધર્મનું દ્રઢતાથી રક્ષણ કર્યું છે. (તેઓ) કર્મમાં રહ્યા છે. અને (તેમણે) તેના ઉપદેશ કરાવ્યો છે.

કલિંગની જીત માટે દેવોના પ્રિયને પશ્ચાતાપ થાય છે; કારણ પુર્વે અજિત એવા દેશને સર કરવાથી ખુનરેલ, મરણ અને મનુષ્યોની જાંદી થયા વગર રહેતી નથી. તેથીજ દેવોના પ્રિયને અત્યંત શોક અને ગ્લાનિ થાય છે.

વળી દેવોના પ્રિયને વધારે ગ્લાનિ થવાનું બીજું કારણ એ છે કે, એવા દેશમાં ગ્રાહણો અને શ્રમણો, જુદા મત પંથીઓ, ગૃહસ્થો-તેઓ વસીસે પ્રત્યે પૂજ્ય ભાવવાળા હોય છે માતાપિતાના અને શિક્ષકોના આરાધન હોય છે, મિત્રો, પરિચિતો, ગોડીઆ, સગાં-દાસ અને નોકરો સાથે ધર્મથી વર્તનારા હોય છે-તેવાના વાસ હોય છે.

જ આ આદેશ બહુ ખાંડત હોવાથી તેનું સમય ભાષાંતર અંગ્રેજ ભાષા-તરના આધારે માસ મિચ રા. રા. રજુલતરામ વાવાભાઈ મહેતા પાસે કરાવવામાં આવ્યું છે. અશોકના સંજ્ઞાધર્મમાં મારા માટે તેમણે લીધેલી-તસ્તી માટે હું તેમનો ધુણે આજારી છું:-લેખક.

જે મનુષ્યો બીજી રીતે સુરક્ષિત હોય છે તેમની લાગણીઓ અવિકલ રહે છે. મિત્રો, યોગજીતો, ગોડીઆ અને સગાંઓને ખમવું પડે છે; અને આ રીતે જેમને અંગત ઇજા નથી થતી તેઓ પણ હેરાન થાય છે. આવી રીતે દરેક જણને યતાં હુન્યથી દેવોના પ્રિયને ગ્લાનિ થાય છે. કારણ એવો એક પણ દેશ નથી કે જ્યાં લોકો વસ્તા નથી. જેઓમાં ગ્રાહણ શ્રમણાદિ હોય છે. અથવા કોઈ પણ દેશમાં એવું સ્થળ નથી કે જ્યાં લોકો એક અથવા બીજા પંથના અનુયાયી હોય છે.

કલિંગમાં કપાયલા, કંદ થયલા, અને મરણ પામેલા માણસોના સોમા અથવા હજારમા લાગની નિરિત આજે દેવોના પ્રિયને ગ્લાનિ ઉપજાવશે.

જે કોઈ માણસ પોતાને ઇજા કરે તો દેવોને પ્રિય એમ માને છે કે ખમાય તેવી રીતે ખામાશીથી ખમવી જોઈએ.

પોતાના રાજ્યની જંગલી જાતો માટે દેવોના પ્રિયને અનુકંપા થાય છે. તેમને ધર્મ તરફ પાળવા તે મથે છે; કારણકે દેવોને પ્રિયની શક્તિ પશ્ચાતાપમાં જ છે. તેઓને ચેતવણી આપવામાં આવી છે કે “તમારો નાશ ન થાય માટે અસદ્ કરવું છોડીદો; કારણકે દરેક પ્રાણી મુક્તિ, વિકાર સંયમ, ચિત રવાસ્થ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરે એવી દેવોના પ્રિયની ઇચ્છા છે.

દેવોના પ્રિયની નજરમાં ધર્મનો જ્ય સૌથી મોટો જ્ય છે. આણું દેવોના પ્રિયે પોતાના રાજ્યમાં અને પારોસના ૬૦૦ યોજન સુધીનાં રાજ્યોમાં શ્રોક રાજા આનંદયોગ રહે છે ત્યાં લગી પણ, અને

આન્તિયોકના રાજ્યની પાર જ્યાં ટોલેમી, એન્ટિ-ગોનસ, મગસ, અને અલેક્ઝાંડરનાં જ્યાં રાજ્ય છે ત્યાં, અને પાંડ્યોના દેશમાં ને લંકામાં, અને આંહી પોતાના દક્ષિણમાં ચોલો રાજ્યમાં ચેનોનામાં, કંબોજમાં, નાલિ-નિના નાલકમાં, લોન્ને અને પિટિનિકોમાં, આન્દ્ર અને પુલિદોમાં કર્યું છે, ત્યાં દરેક જણ દેવના પ્રિયે પ્રકટ કરેલો ધર્મ પાળે છે.

જે પ્રદેશમાં હોવાને પ્રિયના આચાર્ય-જતા નથી ત્યાં હોવાને પ્રિયની ધાર્મિક-જ્ઞાનાને ભક્તિ પૂર્વક કરેલો ઠંડેશ લોકો સંભળશે એટલે તેણા હાલ અને ભવિષ્યમાં ધર્મ પાળશેજ. આ રીતે આ જ્ય બધે મળ્યો છે તેથી આનંદ થાય છે.

ધર્મના વિજયમાંથી પ્રીતિ મળે છે, તો પણ એવી પ્રીતિ નહીં છે. પરલોક સિવાય બીજી કોઈ જાગત હોવાને પ્રિય મહત્વની ગણતા નથી.

અને એટલાજ માટે આ ધર્મલિપિ લખાવવામાં આવે છે કે મારા પુત્ર અને પૈત્રો-તેઓ જેટલા હોય તેમણે-નવા દેશ જીતવા નીકળે નહિ અને હુથીઆરથી જીત કરવામાં રોકાયતા નહોય ત્યારે તેઓને ધૈર્ય અને નમ્રતામાં આનંદ મળે; અને આ લોક તથા પરલોકનું શ્રેય સાધનાર ધર્મ પ્રમાણે જે જીત મેળવવામાં આવે તેજ ખરી જીત છે, એવું માને. કામ કરવામાંજ તેઓને આનંદ મળે; કશુંક દે આ લોક અને પરલોકનું શ્રેય તેથીજ થાય છે.

આ દેશ ૧૪ મો.

(ઉપસંહાર.

આ (ઉપસંગી) ધર્મલિપિ હોવાને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજ્યએ કોઈ જગાએ ગ્રંથેષથી, કોઈ જગાએ મધ્યમ રીતિથી અને કોઈ જગાએ વિસ્તારથી લખાવી છે. સર્વત્ર સંપૂર્ણ જાની શક્યું નથી; કેમકે રાજ્ય (પ્રિયદર્શીનું) મોટું છે. ઘણું લખાવ્યું છે ને વળી લખાવશે. આમાં જે કાંઈ પુનરાવૃત્તિ થઈ છે, તે તે વિવિધની મધુરતાને લીધે, તેમજ એટલા માટે કે લોકો એવું આચરણ કરે. આમાં જે કાંઈ અપૂર્ણતા હોય અથવા ખરાબર ગોઠવાયું નહોય અથવા સંશયાત્મક હોય તો તે લેખક (કોનરનાર) ના દોષ (ભૂલ)થી થયું છે, એમ સમજવું.

સંપાદક-જીવનલલ અમરશી મહેતા.

અમદાવાદ-૧૫-૧-૧૦

શ્રી સોમનાથના જીર્ણોદ્ધારવાલય પાસે.

વસન્ત નિઘંટા.

શ્રી સોમનાથ તથા અદ્યુત ને વિશાલ,
મન્દીર દિવ્ય દીપ્તિ ધણી નીર્ભતાંજ;
ભગ્ય કૃતિ શક્ય. યુક્ત પોત જાલ,
કાળો ધર્મ પડી ગયાં અતિ જલ્પ દાડ-૧
મન્દીર હર્મ અકુળાણં દ્વિધ દમેશા,
મન્દીર ગર્જન શુભાય મધુર શ્લોક;
જોકે પડ્યા ખગ લગી. પશુ તેહ ભાગ,
આનંદ દે નિરખી શિષ્ય કળા અચાગ-૨.
આનંદ ઉમીં હરે વિકસી શ્રેય છે.
દેખીં પોત પધરા ઉર શુભ ભારે ॥
શુભોતિરિપ શિવ લીંગ અદી રથપાડું,
શુભ ભારે. પુણ્ય પ્રેમથી આદી પુણ્ય-૩
† ભાગીશી જગતભૂં અદીં રથાન નિત્ય,
તે સોમનાથ સધળા ભરતે પુણ્ય;
ત્યાં કૃષ્ણને સરીર અન્તક રથાન કૃષ્ણ;
ત્યાં ભક્તસરણી કરી બહુ કાષ્ઠ કૃષ્ણ-૪
તે રથાનમાં પરમ શંકર સોમનાથ.
વાસો કરી પડી રથા ધરી યોગ ધ્યાન;
છે આ રથાન સમ સેરક દેશ આજો,
પિતૃ તણે આદીંજ સંગમ થાય સારો-૫
ભુનાદિ પ્રેત જીવનો અદીં ચેરક થાય,
છે શંકર તણું અદીં અતિ દીવ્ય ધર્મ.
શરણ પડ્યા આતિવ યોગ સમાધિ માંદ,
નું તેથી મળે નવી કદી કુળ દેહ થાય-૬
આ ભ્યોતિરિપ પરમ તત્ત્વ સ્વરૂપ બલો,
જો કોઈ નું નિરમ તો કરી સધ દેખ;
આ રથાનના જલ્પ ભાગ સમીપ ઉભી
વન્દુ પ્રભુ ગણી મને અતિ ભાગવશાળી ૭

મર્દિશંકર કુવેરજી શુભ.

* શક્ય-કરક

†-સચિય રાગજોએ એતે ગોઠવણ કરી હતી કે કાશીથી ગંગા જળ દમેશાં આવતું અને ગંગા જળથી સોમનાથને રથાન થતું.

‡-દેહ એટલે મન્દીર-શંકરનું મન્દીર તોડી પાડ્યું. પશુ યોગમાં લગ્ન શંકરને કંઈ જગ્યાનું નહીં એવો ભાર છે.

સસ્તા સાહિત્યનો વિજય.

સાહિત્ય

સંગીત સાહિત્ય એ સઘળા દેશના ઉદયની અરણ્ય
દીવાલો છે. જે દુર્લભ કિલ્લાઓ અને મહાન પ્ર-
દેશો, મોટા લગાયક સરેજમથી પણ છૂટી શકાય નથી
તેમના સાહિત્યના અસ્તવડે સહજમાં જ્ય કરી શકાયો
છે. અમેરિકા, ઈંગ્લાંડ, જર્મની, ચથવા જાપાન જેવા
ઉત્તરના શિખરપર ચઢેલા સઘળા સઘ્ય દેશોને
જેટલી સહાય અને જેટલું સંરક્ષણ સાહિત્યના યોગ્યો
મળી શક્યું છે તેટલું બીજા કોઈ પણ સાધનથી
મળી શક્યું નથી. બીજા દેશોની વાત તો દુર રહી
પણ આપણી પોતાની પવિત્ર માતૃ ભૂમી પ્રાચિન
કાળમાં જે યજ્ઞ ધૈર્યથી હુનીઆના સઘળા દેશોમાં
અપ્રસ્થાન પામી ગાજી રહી હતી તે પણ બધો એ
વખતના સંગીત અને પવિત્ર સાહિત્યનોજ પ્રતાપ
હતો. ઈંગ્લાંડનો અચળ અધિકાર, અમેરિકાની સ્વતંત્ર
ધ્વજ, જર્મનીનો અનન્ય જ્ઞાન મહિમા, અને જાપા-
નનો અદભૂત વિજય એ બધાં સંગીત સાહિત્યનોજ
અપ્રત્યક્ષ છે. રૂપો અને વોલ્ટર જેવા પ્રખર
લેખિની વીર ન્યારે જન્મ પામ્યા ત્યારે જ ફ્રાંસના
રાજ્યમાં આશાવાદ રૂપ રાજકાન્તિની દેવીએ જન્મ
ધારણ કર્યો. ન્યારે રફોટ, હીક્સ, થેકરે, અને
રીલટન જેવા જ્ઞાની સાહિત્ય સેવકો પ્રકટ થયા ત્યારે જ
ઈંગ્લાંડનો અચળ મહિમા પ્રકાશ્યો. ન્યારે વોશિંગ્ટન
અને ફ્રેડેલીન જેવા મહાત્માઓએ સાહિત્યનું હૃદયિયાર
હાથમાં લીધું ત્યારે જ અમેરિકાની સ્વતંત્રતા-સમશ્યા
સ્પષ્ટ બની ગઈ, અને મેકાડો જેવા નરપતિઓ ન્યારે
સાહિત્યની સાચી કિંમત અને કંદર કરવા લાગ્યા
ત્યારે જ સુધી જેટલાં જાપાને નિર્ભાવિરતાચિત મહાન
રૂશિયાને થાપડ મારી પરાસ્ત કીધું. આ દાખલાઓ
ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે આ સંસારમાં
ઉદય અને વિજય મેળવવાનું સર્વથી શ્રેષ્ઠ ધાસ સાહિ-
ત્ય છે. એ સિધ્ધાંતનું મહત્વ પુરેપુરું સમજવા
થી જ અમેરિકાના કોનેંગી જેવા મહા પુરૂષો પોતાના

દેશનો મોટામાં મોટો લાભ સસ્તું અને મફત
સાહિત્ય ફેલાવવાથી જ મેળવાતું બહાર રીતે સ્વીકારે
છે. આપણા દેશની વિશાળતા અને આપણી પ્રજાની
મોટી સંખ્યા તરફ નજર પડેલાડતાં તેના હિતને
માટે આપણા સાહિત્યની જેવી નિષ્ઠાએ તેવી ઉત્તરિ-
યતી નથી એ ધંભી સોચનીય વાત છે. અને અમે
તો એટલે સુધી કહેવાની હિમત ધરીએ છીએ કે
આજકાલ પ્રજાની યંત્રીશીમાં કેવળાંતી બીજી બીજી
અનેક આડી અવળી વાતોને બદલે ન્યારે એક માત્ર
સાહિત્ય ચર્ચા મુખ્ય પદ મેળવશે ત્યારે જ દેશનો અ-
નાયારો ઉદય કરી શકશે.

આવીજ કાંઈ ભાવનાઓથી હિંદના પાટનગર આપણા
ગુજાઈ શહેરમાં સસ્તું સાહિત્ય પ્રસારવાના હિતથી
એક નવીન સંસ્થા ઉભી કરાવામાં આવી છે. સંન્યાસી
મહાત્મા અખંડાનંદજી તે પુન્યમય સંસ્થાના કેન્દ્ર-
સ્થાન રૂપ છે. તેમણે સાહિત્ય સેવાનો ઉત્ક્રાંતિ
હાથ ધરીને આટલા સમયમાં જે મહાન કાર્ય કરી
ગતાવ્યું છે તે ખરેખર પ્રશંસનીય અને આપણા
કેટલાક કહેવાતા સાહિત્ય સેવકોને શરમાયે તેવું છે.
એ સંસ્થા શરૂ કરતી વખતે સ્વભાવીક રીતે જ તેના
કેટલાકોને તેના એવા સાહુસ માટે અનેક શંકાઓ
અને લાચ પ્રકટયો હશે પરંતુ તેના આ એકાદ બે
વંધના સપાટોજ એ બધી શંકાઓને નિર્મૂળ કરી
તેને સ્થાને અનેક શુભ આશાઓના કારણ રૂપ બન્યો
છે, અને કાર્ય કારણ સંબંધ વિચારતાં તેના ભાવિને
માટે ઘણા શુભ ચિન્હો દ્રષ્ટિગોચર થઈ ચુક્યાં
છે. અમે ઈશ્વરની પાસે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તેના
એ વિજય અદિતીય થાય અને એ પવિત્ર સંસ્થાને
સંપૂર્ણ સફળતા મળે.

ઉપર જણાવેલી શુભ સંસ્થાએ આજ સુધીમાં
બધા મળીને ૫૦૦૦૦ (પચાસ હજાર) પુસ્તકો અને
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ૫૫૦૦૦ (છપ્પન હજાર) છપ્પીએ

પ્રકટ કરીને પ્રજામાં ગૃહજ. સસ્તે ભાવે, અર્થઃ જોતાં માત્ર પડતરે ભાવે, વેચીને સાહિત્યની ઉત્તમ પ્રકારે સેવા. ખમતી છે. એ પુસ્તકો નીચે મુજબ છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા, શ્રી ભાગવતના દશમ અને એકાદશસ્કંધ, યોગ. વાશિષ્ઠ અને સદ્ગુણી બાળકો. આ પુસ્તકો આપણા દેશના નાના મોટા ગામોમાં થોડે ખર્ચે પહોંચી શકે એટલા માટે અર્થ શાસ્ત્રના નિયમ અનુસાર આ ખાતાંએ ઠેક ઠેકાણે પ્રતિષ્ઠિત અને લાગણીવાળા ગૃહસ્થોને એજન્સીઓ આપી એજન્સીમાં એજન્સી ખર્ચે પુસ્તકો પહોંચાડવાની મુજરાત કાઢીયાવાડનાં અનેક શહેરો અને ગામો ખાતે મુખ્યવસ્થા કરી છે. અમારી જાણ પ્રમાણે આજ મુખીમાં એવી આશરે સો એક એજન્સીઓ સ્થપાઈ ગઈ છે, અને વધુ ઠેકાણે સ્થાપવા યત્ન ચાલુ છે. જે જે ગામમાં અથવા જે ગામોની નજીકમાં એવી એજન્સીઓ ન હોય ત્યાંના ગૃહસ્થોને અમારી ખાસ વિનંતિ છે કે તેમનામાંથી જેનાથી બની શકે તેણે પોતાની ચાલુ પ્રવૃત્તિની સાથેજ આ ખાતાની એજન્સીનું પુન્ય કાર્ય ઉપાડી લઈ પોતાના ગામ-વાસીઓને તેનો લાભ આપવો તેમજ સસ્તા સાહિત્ય ખાતાને એટલી પણ મદદ કરી પુન્ય કળ મેળવવું.

વળી આપણાં દેશમાં શ્રીમંતો અને શક્તિવાન ઉદાર ગૃહસ્થોએ ખીલ ધર્મ કાર્યોની સાથે આવાં દેશ સેવા અને અને ધર્મ સેવાનાં ઉત્તમ ખાતાં તરફ પણ મજર પહોંચાડવી જોઈએ, તેમજ ખીલું કાંઈ ન બને તો પ્રસંગે પ્રસંગે આ ખાતાના પુસ્તકો ખરીદી તેમને સામાન્ય લોકોમાં તેમજ મુખ્યત્વે ગરીબ લોકોમાં મફત વહેંચાવવા જોઈએ. એજ મોટામાં મોટું દાન છે, અને એજ ઉત્તમ ધર્મ કાર્ય છે, માટે વિવિધ પ્રકારના દાન, પુન્ય અને ધર્મોદા કરનારા ગૃહસ્થોનું આ બાળત તરફ અમે ખાસ લક્ષ્ય ખેંચીએ છીએ.

આપણા સાહિત્યની આજની સ્થિતિ ઉપર દૃષ્ટિપાત કરવાથી જણાય છે કે આવાં દેશહિત-સાધક ખાતાંઓની મોટા પાયાપર સ્થાપના કરવાની ઘણી જરૂર છે. જે કાર્ય સંસાર ત્યાગી નિષ્કામ વૃત્તિવાળા એક સંન્યાસી મહાત્માએ ઉપાડી લીધું છે તે પવિત્ર કાર્ય શક્તિ, સંપત્તિ અને સત્તાવાળા પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોએ ઉપાડી લઈને અથવા એજ હેતુ ઉપર સાહિત્ય સેવાની યોજના ઉભી કરીને ગ્રામી દેશ સેવાના મેદાનમાં આગળે વધવું જોઈએ. અમે આપણા દેશના સાક્ષરોને, શ્રીમાનોને, શક્તિવાન અને સુસંસ્કૃત પુરુષોને આ વાત લક્ષમાં લેવાની પુનઃ પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને દલતા પૂર્વક જણવીએ છીએ કે અમારી આ અદ્ય મુચ્ચના અનુસાર સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં કાંઈક પણ સંગીન કાર્ય કરી બતાવો અને પછી જુઓ કે દેશનો ઉદય સાહિત્યની સાથેજ કેવો બપોટા બંધ થાય છે.

છેવટે આ સંસ્થાના એક સભાસદ તરફથી અમેને જણાવવામાં આવેલી હુકીકત દેશમાંના શ્રીમંતો તથા પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે નહીં પરંતુ આત્મ ભોગના ઉદાર નિયમ પ્રમાણે થોડામાં નિર્વાહ ચલાવી શકવા તર્થયાર હોય એવા તન મનવડે ઉત્સાહથી કામ કરી શકનારા દેશ અને ધર્મ સેવાની ખાસ લાગણી વાળા સજ્જનોની જાણ માટે આ નીચે ટાંકી આ બાળત સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

તેઓએ જણાવ્યું હતું કે—“બધાજ દેશ-ઉત્તે-તિના ઉપાયોમાં આ સરતું વાંચન શ્રેલાવવાની જરૂર સર્વ કરતાં વધુ લાગવાથી અને તે બાળત તરફ પ્રેમ સમુદ્ધ અને અચસરોતું હળુ સુધી-ધ્યાન નહીં ખેંચાયેલું હોવાથી તેમનું ધ્યાન ખેંચાય અને સરતું વાંચન થતાં લોકો કેટલી બધી લારે સંખ્યામાં તેનો લાભ લેવાને શક્તિવાન થાય છે, તથા ગરીબોને લીધે આ દેશવાસીઓથી ખરીદી ને શકાય તેટલી વેપારીઓ તરફથી રખાતી હિંમત દેશમાં વિવિધ જ્ઞાનનો ફેલાવો થવામાં કેટલી બધી અતરસાઈ થાય

ઘડ પડે છે, તે વાત સંગીત પ્રકારે બતાવી અપાય એ હેતુથી કેટલુંક કામકાજ કરી બતાવવા માટેની જ આ સંસ્થા કામ ચલાવે તરીકે સ્થપાયેલી છે. અને ગયાં બે વર્ષમાં નમુના દેખાડવા બેશુ ને સેન સાજ કામકાજ બાબતવામાં આવ્યું છે તેટલાથીજ પૂર્ણાહુતી કરવાની હતી. પરંતુ કેટલાક સંયોગાને લીધે આવતાં એકાદ બે વરસ સુધી વિચાર લાંબાવી હજી કેટલુંક વધુ કામકાજ કરી બતાવવાનું ઠીક ધારવામાં આવ્યું છે. જે એટલા વખતમાં આત્મલોગના ધોરણ પ્રમાણે અદ્ય આજીવિકા વડે સંતોષ પામી હમેશા માટે તન મનથી આ સંસ્થામાં સામેલ ઘડ વ્યવસ્થાનું કાર્ય ઉઠાવી લેનારા લાગણીવાળા યોગા ધણા સજ્જનો પણ નીકળી આવશે તો આવા પ્રકારની એક ધણા મોટા પાયા પરની યોજના અને તે માટે ભેદભેદી દ્રવ્ય ઈ ની સગવડો સુલભતાથી સહજ પ્રકારે મળી આવવાના સંયોગો પણ વિચારી રાખવામાં આવ્યા છે. હાલ આ સંસ્થામાં જેઓ કામ કરે છે તેમનાથી નિચેરી શકાય તે કરતાં પણ વધુ કામ તેા હાલમાંજ શાલુ છે જેથી બે ઉપર કહેલા પ્રકારના મોજુસો નહીં મળી આવે અથવા તો પૂરતો પગાર આપી શકાય એવી દ્રવ્યની ઉદારતા હશેવી આપનારાઓ નહીં નીકળી આવે તો આ કાર્યને આગળ વધારી શકાવા સંભવ નથી. કામ કરી શકનારાઓ સિવાય કામ વધારી શકાય નહીં. તન મનની લાગણીથી કામ કરનારાઓ નીકળ્યા એ- હલે પછી બીજી સર્વ સગવડોના મૂળ ભૂત ધનની સગવડ તો તન અને મનની છાયાની પેડે તેની પાછળજ શાલી આવશે.

એ સિવાય આ સંસ્થાના જેવાજ નિઃકામ પ્રાધ્યયથી પડતર કિંમતે ફેલાવવા માટે જે કોષએ પુસ્તકો છપાવ્યાં હોય અને જે તે ખાસ લોકોપયોગી હોયતો તેને ફેલાવવામાં મદદ કરવાનો હેતુ પણ આ સંસ્થાનો છે. તેથીજ નીચેનાં ઉપયોગી પુસ્તકો

વેચવાની વ્યવસ્થા પણ આ સંસ્થાએ વિચારેલી છે.

- ૧ બાળકોની વાતો. કી. ૭૩
- ૨ નશીબની કુચી કી. ૭૩
- ૩ જીવન સંધ્યા. કી. ૭૩
- ૪ જીવનપ્રભાત કી. ૭૩
- ૫ ગારમીસન સરીત કી. ૭૩
- ૬ સંગીત નીતિ વિનોદ કી. ૭૩
- ૭ ક્ષાત્રપાળ પ્રતાપ કાવ્ય કી. ૭૩

વળી અમોને જણાવવામાં આવ્યું છે કે, મરાઠી અર્થ સહિત શ્રીમદ ભગવદગીતાનો શુટકો, ચીદધનાનદી ગીતાનું ગુજરાતી ભાષાંતર, મહાન પુરુષોનાં ચરીત્ર, મહાન ઔચાનાં ચરીત્ર, શાન્તિ પર્વમાંના મોક્ષધર્મ, આપદધર્મ, અને રાજ્ય ધર્મનું ભાષાંતર, સત્સંગ, (જેમાં ઉત્તમ દ્રષ્ટિ સહિત મદ્યોધ છે) શ્રી નલ્યુરામથ શર્માનાં ઉપનીષદો, ઇત્યાદિ અમોની મળીને આશરે આલીસેક હજાર પ્રતો છુદાછુદા સદમહરચો તરફથી બહાર પાડવા સંભવ છે. જેમાંનાં ધણાં ખર્શ પુસ્તકો તો ખાસ મોટા કેદનાં અને ૫૦ થી ૧૦૦ દોરમ સુધીનાં થનાર છે.

એક બીજી વાત પણ બહુ ખુશી થવા જેવી છે કે આ સંસ્થા પોતાના દરેક પુસ્તકમાં બનતાં સુધી સ્વદેશી કાગળોનોજ ઉપયોગ કરે છે જેથી જ્ઞાન ફેલાવવા જતાં પરદેશી કાગળો વાપરીને દેશમાંથી દ્રવ્યનો ક્ષય કરવા જેવું પણ થતું નથી. ગુજરાતી પ્રબલને પુનઃ એક વખત અંમારી વિનંતિ છે કે આવાં ક્રેષ્ટ ખાતાંને પોતાના તન, મન અને ધનથી સ્હા-યતા આપવી. શ્રીમંતોએ પણ પદોપકાર કરવા માટે જરૂરયાન પુરતકો ખરીદી ગરિબ લોકોમાં વહેંચી આપવાં. અને ઉદરતા વિદ્વાન લેખકોએ આવી સં-સ્થામાં ભેગાં પદોપકારી સ્વામીજી શ્રી અળકાનંદજી મહારાજને ભેળેલી મદદ કરવી.

યુરોપના સુધરેલા રાજ્યમાં અત્યાચાર !

એ જીવનમાં રાજા લીયોપોલ્ડ, કેંગોના સ્વતંત્ર રાજ્યમાંથી રણર એકતું કરનાર, તે દેશના કાળા માણસો ઉપર કેવો બુલ્લમ ગુજારે છે તે સંબંધી અમેરિકાના એક પ્રસિદ્ધ લેખક માર્ક ટ્વેઇન એક પુસ્તક બહાર પાડ્યું છે. આ પુસ્તકમાં રાજા તરફથી થતા અત્યાચારના વર્ણનો રોમાંચ ઉભા કરે એવા છે. આવા અત્યાચારને જગતના બીજા દેશોમાં થતો હશે કે નહિ તેમું અનુમાન કરવું સહેલું થઈ પડે છે.

કેંગો રાજ્યમાં લીયોપોલ્ડની સ્વતંત્ર સત્તા છે. તેની ઇચ્છા થતાં રાજ્યમાં બેઠેલ એ તેવા ફેરફાર-સુધારા થી શકે એમ છે. એટલું જ નહિ પણ તેની ઇચ્છા તાં ગમે તેવા અધિકારો લઈ શકાય છે. તેમના વીર પના રાજ્ય સમયમાં ૨ કરોડ ૫૦ લાખની પ્રજાની થી ૧ કરોડ ૫૦ લાખ પ્રજા થઈ ગઈ છે. આ પ્રમાણે ૧ કરોડ પ્રજા એણે યવાન કારણ રાજાનો અત્યાચાર કહેવામાં આવે છે.

તે કાળી પ્રજા પાંચેથી અનેક બનના કરી એવી તે વસુલ કરે છે કે જેથી પ્રજા ભૂખે મરી નય છે. એ કરમાંની બાકી વસુલ કરવાને માટે પ્રજાને રણર એકતું કરવું પડે છે. સરકારી અમલદારોને માટે આવાનું પણ તેમને જ મેળવવું પડે છે. એના પરિણામે જ્યારે અનાહાર, દુઃખ, નિરંદ્રા અને રાત દિવસની ઠડિન મેળેનતને લીધે તેઓ નિરંદ્રા થઈ જંગલમાં નુકરી નય છે. ત્યાં પણ તેઓને શાંતિ નથી. સરકારી લશ્કર ત્યાં તેમને પકડીને મારી નાંખે છે. ગરમના આમ આળી દે છે. યુવાન સ્ત્રીઓને પકડી લાવે છે. રાજાના ગજવામાંના પૈસા આ પ્રમાણે કલંકના પૈસા કહેવામાં આવે છે. જો આવા અનેક કાળા માણસોનું લોહી પાંચરવામાં આવે તો ૨૦૦૦ માઇલ સુધી પથરાય અને એક કરોડ મરી ગયેલા માણસોના મડકાં લીયોપોલ્ડ રાજાની નજર આગળ પાંચરવામાં આવે. તો તે કામ ઉર કરતાં સાત માસ અને ચાર દહાડા લાગે !

નિયમ પ્રમાણે રણર એકતું નહિ કરે તે લોકોના હાથ પગ કાપી નાંખી શિક્ષા થાય છે. એક પાદરીએ એક દેહાણું ૮૧ કાપી નાંખેલા હાથ આગ ઉપર જળતા જોયા હતા !

કવચિદ માણસ પાનાર લશ્કરી સિપાહીઓ પણ તેવાં માણસોને પાંચ નય છે ! માણસોની ગોપરી લઈને એજ રાજાસો તળીકુળના વવાનું સાધન કરે છે !

સરકારી માણસો એક સ્ત્રીનાં બાળકને તેની નજર આગળ અન્ન વિના દુઃખ આપી મારી નાંખે છે. અને પછી કસાંધની પેઠે તેનો વધ કરે છે !

એક વખત ગાંઠ સ્ત્રીઓને કોસ સાથે બાંધીને તેનો વધ કર્યો હતો !

આ સમસ્ત લયકર વાતો; પ્રમાણ સાથે હાસ્યમાં લખતાં લખે છે કે : ભારત વર્ષના દુકાળ દિવે પોલ્ડના પગ આગળ પડીને કહે છે કે : હે વિચિત્ર કર્મો પ્રભુ ! હું દર વર્સે ૨૦ લાખ માણસોને મારું છું કિન્તુ તેમનો હત્યાકર્મ બેઠું હું હુલુ વિદ્યાર્થિજ છું ! હે ગુરુ ! મને શિક્ષા આપો, જેથી હું તમારે પગલે આસીને ભારતના ભાર આંધો કરીશું, ત્યારે પછી જમરાજ આવીને ચોતાની કન્યા લીયોપોલ્ડને અર્પણ કરીને તેને જમાઈ બનાવે છે. અને હુલાકાંડ સારી રીતે થાય તે માટેની સલાહ આપે છે.

કિંથનના સુધરેલા રાજ્યમાં આવું લયકર કામ સર્વ સંભવ સમાજને લાગ્યું પમાટે એવું છે. છતાં પણ કોઈ રાજા તેના આંધરણના વિરૂદ્ધ પ્રયત્ન કરતા નથી.

રાજા લીયોપોલ્ડે કોરા મારી નાંખાવી છેના એક યુરોપને ભેટ કર્યો છે. તેનાં એ પાંચ કર્મના ધન પડે કેટલાં ખર્ચ મંદિર, કેટલાં ફાવણોનાં, કેટલી નિધારાણા અને શિલ્પશાળાઓ, કેટલાં અનાથ આશ્રમો બને છે ! તે ઉચ્ચ કંઠે કહે છે કે : કેંગો રાજ્યની નૈતિક અને આર્થિક ઉન્નતિને માટે જ હમેશાં યત્ન કરે છે ! આ નિધારા શબ્દો સાંભળીને સ્વાર્થ યુરોપ ચુપ રહી શકે પરંતુ જગતનું મનુષ્યવ ચોરકાલ મનુષ્યવ તરફ થતા અત્યાચાર સહન કરી શકે નહિ ! અત્યાચારનું પતન થવાનું જ !

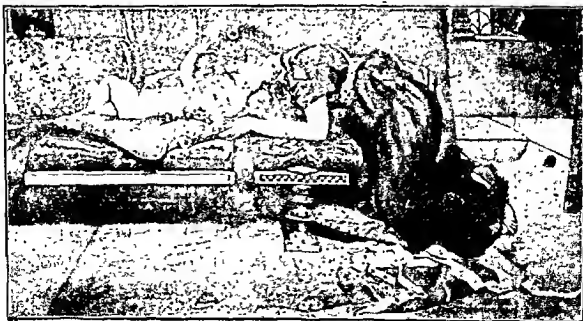
આજના અંકમાં કેટલાંક કાળા માણસોના હાથ કપાયલાં ચિત્રો આપવા આચ્છા છે. તેમને કેટલી વેદના થતી હશે ? તે માત્ર બજવાનજ બહુ છે !

હિંદુસ્થાન અહિં સો પરંપરા મનાનાર છે ! હવે એક દુઃખ થાયજ !

રતનલાલ લી. તોલાલ

वनदंवी.

मोठ-स्नेह.

ज्यां दार्क (जोन, ऑफ आर्क)
(आप देखें आपकी)

ज्यां दार्कने सेट माइकेल तरवार आपे छे

એક સમયે મહેગર્વી ઈંગ્લાંડે સત્તાના મંદથી ઉન્નત જોની જ્યોને કાંકણ ગણી અન્નિમાં દેખ April (1909) when the ceremony of the beatification of Joan of Arc took place.

Thirty thousand French pilgrims gathered in the Eternal City from all parts of France, headed by all the French Cardinals, Arch-bishops and sixty two Bishops.

The facades of St. Peters, says Rhetter, was adorned by a large Standard representing the maid of Orleans in glory while in the interior of each side were others representing her miracles. Besides his the famous building was hung with famous red brocade reaching from the capital to the base of immense pillars, while thousand of electrical light cunningly interspersed with candles hung from the roof. The function was directed by Cardinal Rompolla, Arch priest of Basilica and by Cardinal Martenelli. Prefect of the congregation of Rites, assisted by Cardinals belonging to the congregation.

They sat in rows having behind them the Archbishops, Bishops, and high dignitaries, of many countries, those from France occupying a conspicuous position. The Secretary of the Congregation of Rites presented the prefect of the same Congregation with Apostolic Brief for Beatification, asking permission to publish it which was granted, the same being asked of Cardinal Rompolla, after which the Papal Brief, which extolled the vir-

કરી દીધી હતી તેજ ઈંગ્લાંડના પુત્રો આજ તેના આ સન્માનમાં સામેલ થયા છે. તેજ ઈંગ્લાંડના લોકો આજે તેને સેન્ટ દેવતા માફક ગણી તેની પુજા કરવા પ્રણ અચકાતા નથી. પૃથ્વીમાં મર્વાજ સુદર શું છે? જીવનની મહત્તા આમાં છે? તેની તેજ સ્વીતા શામાં છે? સ્વદેશ સેવામાંજ સ્વદેશને માટે જીવોત્સર્ગ કરવો એનાથી વધારે ઉચ્ચતર, વધારે પવિત્ર, વધારે સુદર કંઈજ નથી. હું માન માફ પોતાનુંજ કહ્યાણ કરવાને નથી અવતરી; માફ જીવન તે માફ પોતાનું નથી-માફ જીવન દેશને માટે, દેશ ખંધુઆની સેવાને કાળે છે. એજ આ ખેડુત કન્યાનો જીવન મંત્ર હતો અને એ મંત્ર “જનની જન્મભૂમીજ સ્વર્ગાદિપ ગરીબસી”ની જ્ય ઘોષણાને માટે તેનું જીવન હતું. તેનાં જીવન જેવું ઉજવલ જીવન કોઇનુંજ નથી. મીઝીસ એલીશન્ટ વારતવિક કહે છે કે:—“She is the impossible Verified and attained.”

tues of the Pucelle “already venerable” was read declaring that she was numbered with blessed ones. ક્રિસમાં પણ આવીજ ધામધુમ કરવામાં આવી હતી. અને જ્યો દાકિના પૂતજાને હારથી પ્રણમારવામાં આત્યા હતી,

Time which is wont to blot out the remembrance of kindly deeds has enthroned her in the hearts of distant generations. Truth albeit tardy, avenges the assaults of calumny, and her mending heavenly triumph wipes out the dishonour once done to her. A crown more sacred than any which earth can bestow marks atonement for the iniquity of her death — “English Roman Catholic Bishops’ address to the Bishops of France.”

જ્યાં દાકરનો જન્મ ૪. સ. ૧૫૧૨ માં ફ્રાન્સનો ઉત્તર પશ્ચિમ ખૂણામાં દોમરેમી (Donremy) નામના ગામમાં થયો હતો. તે સમયે ફ્રાન્સ ધણીજ અવનત. દશામાં હતું. દેશમાં સંપ નહોતો. ફ્રેન્ચ લોકો જુદાં જુદાં પ્રાંતોમાં વિલકત થઈ ગયા હતા. જ્યારે સાતમા ચાહસે નામનો રાજ્યાધિકાર ધારણ કર્યો ત્યારે તેના નજીકના સમગ્ર ન્ધી તેના વિરોધી હતા. જુદાં કારણોને લીધે જુદાં જુદાં પ્રાંતો સાથે સમગ્ર નહોતો. ફ્રેન્ચ એક વાતિ (Nation) નહોતી. આ સમયે ફ્રાન્સમાં છાપખાનાં નહોતાં. ઉચી કેળવણી અને સાહિત્યજ્ઞાન પાઠરીઓને હસ્તક હતું. જ્યાં નહાન પંથુથીજ ધર્મ પર આરથા હતી. આસ્થકાળથીજ દેશના હુકુંવની વાતે તેના મન પર ધણીજ અસર કીધી હતી.

જ્યાં દાકરનું કુટુંબ તેના ગામમાં ઘણું આગેવાન હતું. જ્યાં દાકરની મા ઘણી વખત તેને પવિત્ર પુસ્તકમાંથી દેવ અને સન્તોની કહાણીઓ કહી સંભળાવતી. ઉન્હાળાનો સમય હતો, શાંતિ સર્વત્ર દેલી રહી હતી. સંરળોદ્ધવા જ્યાં તેર વર્ષની અસાત કુમારિકા પોતાનાં ગાળીયામાં રહિત મૌદ્ય જોવામાં મુગ્ધ થઈ ગઈ હતી, એવામાં એકદમ તેણે દેલીપ્ય માં પ્રકાશનો અંગે જળાટ જોયો. અને એકાએક આશ્ચર્યકારક અને અદ્ભૂત અવાજ તેના કાને સંભળાયો. આ અવાજ તેકે મહાન અને શુભ આદેશ નહોતો, તે સરળ હૃદયની ખાળક સમજા. શકે તેવો ઉપદેશ હતો કે "Jeanne sois bonne et sage enfant." "જ્યાં, તું બહી અને યદી છોકરી થા." નવાવા સ્વપ્ન ચમત્કાર પછી તેને ઘણી વખત જણાયા અને દેશની અવનત સ્થિતિનું બાન વધારે જામત થયું. જ્યાં દાકરનું દયાર્ અતઃકરણ વધારે સતેજ થયું. આખરે સેધન્ટ માંકકેલે તેને સ્વપ્નમાં દર્શન દીધું અને આજ્ઞા કરી કે "જ્યાં તું જા અને ફ્રાન્સનો રાજાને સહાય કર. તે તારીજ મદદથી રાજા પાછો જોળવી શકશે." જ્યાં આ ભેદ ઘણરંધ અને જોલી ઉઠી કે "મંભૂ! હું માત્ર અજ્ઞાન પાળિકા છું.

મને શસ્ત્રકળા આવડતી નથી, ઘોડા ઉપર હું બેસી શકતી નથી. હું કેવી રીતે દેશની રક્ષા કરીશકીશ." "મા. જોડીકુત પાસે જા, તે જાને રાજા સમીપ લઈ જશે." આ વાણી સાંભળી જ્યાં દાકરને રક્તિ આવી ઉત્તેજીત થઈ. કાર્ય સિધ્ધ શી રીતે કરવું? તે વિમાસવા લાગી. આ વખતે તેના મામા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. જ્યાં તેના મામાને ધણીજ બહાલી હતી. તેણે તેના મામાને પોતાને ત્યાં લઈ જવા કહ્યું. જ્યાં મામાને ઘેર ગઈ અને તેણે પોતાનું સ્વપ્ન અને આદેશ કહી સંભળાવ્યો; અને જોડીકુતને મળવાની ઇચ્છા જણાવી. અતિ આશ્ચર્યની વાત છે કે તેના મામાને આ વાત પર શ્રધ્ધા આવી. તેના મામા આ વાતને સંમત થયા. પણ જોડીકુત સંમત થયો નહિ. તેણે આ વાત પર કહ્યું પાત કયો નહિ. જ્યાં આથી નીરાશ થાય તેમ નહોતી. તે પોતાના કાર્યને

છોડી દે તેવી નહોતી. મનસ્વી કાર્યાર્થી ન ગળવાતિ દુઃખમ્ નચ સુંલમ્" તે ગવનરને મળી અને પોતાને મજોદો આદેશ નીવેદન કર્યો. ગવનર જોડીકુતની સમીપ જતાંજ કંઈ તેનો વિરલ પ્રભાવ પડ્યો. અને ત્યાં કચેરીમાંના બે માણસો પર એવી અસર થઈ કે તેઓ તેના આ કાર્યમાં મદદ કરવા તૃપ્ત થયા. આ પછી જ્યાં પાછી પોતાના બાપને ઘેર આવી. જ્યાં દાકરના પિતા, માતા બેહોડી વિમાસણમાં પડેલાં હતાં અને આમાથી ગતિવા તેઓએ એક ચુકિતે શોધી કાઢી. ગાંભીર એક યુવક પાસે લગ્નની માગણી કરાવરાવી. જ્યાં એ વાતને સંમત થઈ નહિ. આ માણસે જ્યાંએ વિવાહને પુષ્ટિ આપીને છે અને એ હવે ફરી નાથ છે એવી ફરિયાદ મોડી. આ બીનો કોટ અને બીશપ સુધી ગઈ. જ્યાંના તેમાં જય થયો. આ બનાવથી તેની દંઢ પ્રતિજ્ઞતા અને સત્ય અનુસરવાની આકાંક્ષા ભેદ સઘળા મુગ્ધ થયા. જ્યાં દાકરે હવે પોતાનું ઘર હમેશને માટે પોતાના ઇજ કાર્યને સિદ્ધ કરવાને માટે છોડ્યું.

જ્યાંદાઈ ઘર ઓડી ચાલી નીકળ્યાતી. હુકીકત કહીએ ત્યાર પ્રહેલાં ફ્રાન્સ ઇંગ્લાન્ડને હસ્તગત શી રીતે થયું તે જાણવું આવશ્યક છે માટે આપણે તે ધીનાં પ્રહેલી અવલોકીએ.

શ્રીલીપ ત્રીજાને જે ઓકરા હતા તેની પછી તેના બહોટા પુત્ર શ્રીલીપ ચોથો ગાદીએ બેઠો. આ શ્રીલીપના ત્રણે પુત્ર સંતતિ વગર મરી ગયા. શ્રીલીપ ચોથાની ઓકરી ઇસાએલાનાં લગ્ન ઇંગ્લાન્ડના રાજા સાથે થયાં હતાં અને આ ઇસાએલાનો પુત્ર એડવર્ડ ત્રીજો ઇંગ્લાન્ડનો રાજા થયો. ફ્રાન્સમાં 'સેલિક લો' નામનો એક કાયદો અસ્તિત્વમાં હતો. આ કાયદા પ્રમાણે ફ્રાન્સની ગાદીપર ફોકરીના ઓકરાનો હક ગણાતો નહિ. આથી એડવર્ડનો ફ્રાન્સની ગાદીપર કંઈ વારત્તવિક રીતે હક નહોતો. અને ફ્રાન્સના લોકોએ શ્રીલીપ ચોથાના નહાના લાઈના પુત્રને શ્રીલીપ છઠ્ઠાના નામથી રાજ્યાધિકાર સોંપ્યો. પરંતુ એડવર્ડે ફ્રાન્સપર આક્રમણ કર્યું અને ફ્રાન્સપર વિજય મેળવ્યો. બધાં ઇંગ્લાન્ડની ગાદીપર પાંચમો હેનરી આવ્યો ત્યારે તેણે ફ્રાન્સપર પાતાનો હક જાહેર કર્યો. આ હેનરી રાજાને ફ્રાન્સની ગાદીપર બંદાએ હક નહોતો; કારણ કે જે હક એડવર્ડ ત્રીજાને હતો તે હક ખીજા કુટુંબમાં ગયો હતો. હેનરી હુશિઆર રાજા હતો, બંહાદુર લડવૈયો હતો અને જેન કેન પ્રકારેજ ફ્રાન્સને હસ્તગત કરવા માંગતો હતો. તેથી તેણે ફ્રાન્સપર ચઢાઈ કરી. (Il a l'honneur) આલેક્સાંદર પરવેરા નાંખ્યો અને તે છતી લીધું. ત્યાર પછી હેનરીએ (Agincourt) આલેક્સાંદર આગળ ફ્રેન્ચ લોકોપર વિજય મેળવ્યો. અને વિજયી હેનરી ડેઝ પારી (Paris) સુધી પ્રહાળ્યો.

ઈ. સ. ૧૪૧૬ માં અર્રોએ (Rouen) રૂવાને ઘેરા લાડ્યો અને તે પછી લીધું. આખરે ફ્રેન્ચ લોકોએ ઈ. સ. ૧૪૨૦ માં (Troyes) ત્યાં ધી આગળ સન્ધિ કરી. આ સન્ધિના કસર પ્રમાણે (૧) હેનરી ફ્રાન્સનો શાસક (Regent) થયો. (૨)

હેણે. ફ્રાન્સની રાજ્ય કુમારી સાથે લગ્ન કરવું એ નકરી થયું અને (૩) તે સમયે ફ્રાન્સના મૂર્ખ રાજા ચાર્લ્સના મૃત્યુ પછી હેનરીએ ફ્રાન્સની રાજ્ય ગાદી પર બેસવું એવું કર્યું. હેનરીનો સાચો સ્વિ આ પ્રમાણે તપનો હતો એટલામાંજ અસ્ત થયો. હેનરી મરણ પામ્યો. હેનરીના મરણ પછી તેના અલ્પ વયક ગાળક ઇંગ્લાન્ડનો રાજા થયો અને ફ્રાન્સને માટે ડયુક બ્રેક બેકર્ડે શાસક થયો. આ સમયે ફ્રેન્ચ રાજા મરણ પામ્યો હતો અને તેનો પુત્ર ચાર્લ્સ સાતમો જે નામ ધારણ કરી નામનો અધિકાર ગ્રહણ કર્યો હતો. અર્રોએ બ્રેકાંદ જે વિજય મેળવ્યા પછી બ્રેલિઆ (Orleans) પર ઘેરા લાડ્યો. આ સમયે જ્યાંદાઈ ચાર્લ્સ પાસે જવાને ઉપરિધત થઈ.

જ્યાંદાઈ ફરીથી (Vaucouleurs) વોકલેર્સ તેના મામા સાથે આવી. અહીં તેની ખ્યાતિ ફેલાઈ અને કેટલાક માણસો સહાય કરવાને તત્પર થયા. અહીં તેને ડયુક બ્રેક લોરેએ આમંત્રણ કર્યું. જ્યાંદાઈ ત્યાં ગઈ અને ડયુકને કંઈ શિખામણ આપી. ડયુકે તેને ચાર ફ્રાન્ક ગણીસ આપ્યા; જે તેણીએ તેના મામાને આપી દીધા. વોકલેર્સમાં થોડા સમય પછી જ્યાંએ તેના મામા વગેરેની મદદથી એક ઘોડો ખરીદ કર્યો. અને જ્યાંએ બ્રેકાંદકુર્તને રાજાની હાર થઈ હતી તેની ખગર આપી. બ્રેકાંદકુર્ત આથી વિરમય પામ્યો અને તે પાછું તેને રાજા પાસે મોકલવાને વડાય કરવા તત્પર થયો.

આ હુકીકત જ્યાંના ગોતા પિતાને મળતાં બધાં વાકુળ થઈ ગયાં અને આ મમ ન કરવાને માટે સમજાવવાની કોશિશ કરતાં લાગ્યાં. દ્રઢ આગ્રહી પ્રેરણા પોતાના પેદાશી બેઠા પછી પાછા હકતા નથી. બનુહરિએ આવા મનુષ્યોને બેઠાને કહ્યું હશે કે.

“ન્યાયાત્મકઃ પ્રવિવલ્લિત પદં ન ધીરાઃ”
જ્યાં દ્રઢકર્તા દ્રઢ વિચાર ફેરવી શક્યાં નહિ. તેણે જે તાના માળાપત્રી માત્રી માગી અને પોતાને કાર્યે લાગી.

ઈ. સ. ૧૪૨૬ ની ફેબ્રુઆરીની ૨૩ મી તારીખે જ્યાં હા'કે રાજા પાસે જ્યા નીકળી, બોદ્રીકુર્તના ઘર આગળ માણસોની ઠંઠ ભરાય તેણે જ્યાં હા'કેને એક તરવાર ભેટ આપી, જ્યાં હા'કે પુરૂષનો વેપ પારણ કરી રાજા પાસે યાત્રાએ ચાલી નીકળી.

જ્યાં હા'કે અને તેની સાથેના મનુષ્યો અગીઆર દિવસ પછી ચીનો (Chinon) નજીક (Hierhois) નામના ગામ આગળ આવી પહોંચ્યા, શીન્થોમાં આર્સ અને તેનું રાજ્ય મંડળ હતું. અહીં બે દિવસ પછી રાજાની સુશાકાત થઈ ગઈ. મૂકર કરેલી રાત્રે જ્યાં હા'કેને, ધામ ધુમથી રાજ્ય ગૃહમાં લઈ જવામાં આવી. રાજા છત્ર વેપ ધારણ કરી સરદાર મંડળમાં નીચે ઉસા રહ્યા હતા; અને રાજાનાં વસ્ત્ર અને ચિન્હ કોઈ અન્ય પુરૂષને આપી તખ્ત ઉપર બેસાડ્યો હતો. જ્યાં હા'કે રાજાને પેલા બેથે નહેતા. રાજ્ય ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. સઘળાની આંખ તેના તરફ હતી! શું થશે એ બજવાને સઘળા ઉત્સુક થઈ રહ્યા હતા. જ્યાં હા'કે એક દષ્ટિપાત નાખ્યો અને એક ક્ષણ પણ રથબંધા વગર ચાદરની પાસે જઈ બોલી "વિનયી દાઈ! પ્રભુ ત્હને દીર્ઘાયુ કરે." "હું રાજા નથી. રાજા તો એ—રહ્યા" આર્સે પ્રત્યુત્તર આપ્યો. ધુ'ટણપર પડેલી જ્યાં ઉભી થઈ બોલી "રાજકુમાર તો તમેજ છો. મને દેવી આજ્ઞા છે કે તમે રાજા થશો અને તમારી તાજ પોશીની કીધા થશે" આ સાંભળી રાજા અને રાજ્ય મંડળ સ્તબ્ધ થયું. આર્સ અને સરદારની ઉપહાસ કરવાની વાત બાબુએ રચી. રાજાને શુધિ આવી, તેના મનની ટાંકા ટળી ગઈ, પણ સરદારના, ધર્મ શુરૂઆતના મનમાં કંઈ વહેમ રહ્યા. અને તેને વળી પરિજ્ઞાને માટે પ્લાતિયે

મોકલવામાં આવી. એહિ બીશપો, બુનિવર્સિટીના માણસો અને લુરરો સન્મુખ પોને પોતાનું વ્યાજબી પણ સિદ્ધ કરી શકી. અનેક તરફના પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યા, જ્યાં હા'કે તે સર્વના જવાબ આપ્યા. આ પછી તેને ફરીથી શિતોમાં લાવવામાં આવી. અહીં વળી ફરીથી પાછી તેની પરિક્ષા લેવામાં આવી. રાજાએ તેના આદરપૂર્વક સન્કાર કર્યો. ઘણા અનુસંધાન પછી હવે સઘળાની ખાતરી થઈ હતી કે જ્યાં હા'કે રાજાને સહાય કરી શકશે. સઘળાના મનમાં આશાના સંચાર થયો. જ્યાં હા'કેને સન્ન કરવાને સઘળી વ્યવસ્થા તૈયાર થઈ. જ્યાં હા'કેને એકાએક સ્મરણ થઈ આવ્યું કે તેને માટે ભેટલી તરવાર લા ફેાગા નામના ગામમાં સેન્ટ કેથેરાઈનના દેવળમાંની વેરી પાછળ મળશે. એકદમ માણસને ત્યાં મોકલવામાં આવ્યો. અને તેના કહેવા મુજબ તરવાર તેજ સ્થળેથી મળી આવી. એક મુદર વારંટો તૈયાર કરવામાં આવ્યો અને તેના પર એક ઇશુ ખ્રિસ્તની મૂર્તિ અને તેની બન્ને બાજુ ધુ'ટણીએ પડતા પાર્લ હતા. નીચે "jhesus maria" એ શબ્દો લખ્યા હતા, જ્યાં હા'કેની પરિક્ષા લેવામાં લગભગ બે મહીના વ્યતીત થઈ ગયા હતા. અને એપ્રિલમાં સમગ્ર તૈયારી પૂર્ણ થઈ એટલે તે મહિનાની ૨૭ વા ૨૮ મી તારીખે પોતાના ન્હાના લકર, જનરલો અને કેપ્ટનો, સહિત અપૂર્વ યેશે સજીત થઈ ઓર્લિયાં તરફ પ્રયાણ શીધું. બેલાગા નામના ગામમાં તે થોડા સમય રહી અને અહીં તેણે જે પુર્વે પ્વાનીયે (patiers) આગળ તેના પરિક્ષકોને જણાવ્યું હતું તે પ્રમાણે ઇથેલેને ઓર્લિયાં તેને સ્વાધીન કરવાને પત્ર લખ્યો. હમેશા જે જાનતો આવે છે તેજ પ્રકાર અહીં જાણે અંગ્રેજોએ ઘણાધી તેના પ્રત્યુત્તર લખ્યો. તેણે સેન્ચમાં સુધારો કર્યો. તેના અલૈકિક તેજપૂર્ણ આર્વિભાવથી ઉત્સાહનો વિદ્યુત સંક્રાંતિ થયો. તેણે દુશ્વરિ લોકોને વિદાય કરી દીધા. અને પ્રાર્થના અને આદેશથી સર્વના મનમાં ગામ-નુવી શક્તિનો સંચાર કર્યો.

*જ્યેમ ઇંગ્લાંડમાં રાજાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને "Prince of wales" કહે છે તેમ ફ્રાન્સના રાજાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને હાઈ Dauphin કહેવા.

ખીજે દિવસે સવારે યુદ્ધના નેતાઓ એકઠા થયા અને યુદ્ધ વિષે વિચાર કરવા લાગ્યા. જ્યાંદાકંનો એકદમ હલ્લો કરવાનો અભિપ્રાય હતો; પરંતુ ખીજ લોકો આ મતથી વિરુદ્ધ હતા. જ્યાંદાકંના આ મતથી એક કેપ્ટન એટલો તો ગુસ્સે થઈ ગયો કે 'શું' અમે હુજારે યુધ્ધો જ્યાં તે એક આવી કીકલીની સલાહને માનીશું? એવું જોડી ઉઠ્યો. જ્યાંદાકંને આવા માણસો વારંવાર તેના કાર્યમાં અવરોધ કરતા. તેના રૂઆળ, દેખાવ, તેમનાથી સહન નહોતો થઈ શકતો. તેઓ ત્વ એકલા છતાં મેળવી શકે તે તેમ કરવાને તૈયાર હતા. આવા વિનમ્રતાપી મનુષ્યો દરેક દેશમાં આપણે જોઈએ છીએ; અને ઘણી વખત તેઓ તારા કાર્યના શુભ ફળને નુકશાન કરે છે. જ્યાંદાકં આ પ્રતિ ઉપર થોડુંજ લક્ષ આપ્યું. તેને તો પોતાનું કાર્ય કરવું હતું. તે લોકોની સ્તુતી યા નિંદાની પરવા રાખતી નહોતી.

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન. કર્તવ્ય કરવું એજ તેને ધ્ય હતું. ફળની તેને વાંછા નહોતી. જ્યાં પોતાની ટોળીના મનુષ્ય લખને થોડાપર બેઠી ચાલી. અંગ્રેજોને ફરીથી તેણે સ્થાન છોડી જવા કહ્યું: અને આના પ્રત્યુત્તરમાં તેને ગાળોનો વપાઈ મળ્યો. તેથી તેણે આક્રમણ કર્યું? અને નિઝથી નીવડી. ખીજે દિવસે સવારે મેની પહેલોના સફારે થોડું લશ્કર પાછળથી આવવાનું હતું તે આવેલું ન ભેઈ (Dunoi) હુનોઆ નિરાશ થયો; અને તે લશ્કરને લેવાં પાછો પહોંચા (Blais) જ્યાં નિકળ્યો. જે દર્શ આગળથી અંગ્રેજો હુનોઆને અવરોધ કરતે, જ્યાં અંગ્રેજો તરફથી લઈ હતી, ત્યાં સુધી જ્યાં સાથે ગંધ અને (Laifire) લાલીરની આથે તે સ્થાન ઘેરી ઉભી. અંગ્રેજો કંઈ કરી શક્યા નહિ. એક પછી જોળી જુદાર થયો નહિ. હુનોઆ સહી સલામત ચાલી ગયો. આજ ફરીથી હુનોઆ લશ્કરને લખને આપ્યો, તે દિવસે સહામી. લેવા ગંધ અને પહેલાંના માફક વિજયી. આવી, જે દિવસે હુનોઆ

પાછો કર્યો: તે દિવસે અપારે તે સુધી હતી. ખીજ લશ્કરના કેટલાક આગેવાનો પણ યાકથી આરામ લેવાને સૂતા હતા. જ્યાં એકએક બચત થઈ જોલવા લાગી કે 'તેયાર થાઓ, મને લાગે છે કે મહારા સિપાઈઓનું લોહી રેડાય છે' એમ કહેતાંજ તે. નીચે આવી અને પોતાના માણસને હાક મારી. તેણે તેને માટે થોડો સજ્જ કર્યો અને જ્યાં થોડાપર સવાર થઈ, એટલામાં દર અવાજ થતા સંભળાયા. જ્યાં દારૂં પોતાની ધબ મોંગી લીધી અને એકદમ ચાલી નીકળી.

જ્યાં દારૂંનું લવિધ્ય પાર હતું, જેઓ તેનાથી અસંતોષ પામ્યા હતા તેઓ છાના માના દૂર્ગ આક્રમણ કરવાને એકલા ચાલી નીકળ્યા હતા. જેવી-જ્યાં દારૂં ચાલી નીકળી કે તેની પાછળ હુનોઆ વીગેરે સજ્જ થઈ નીકળી પડ્યા. ખાનને ખાનુની અપાઝખી પુર્ણ ભેરથી ચાહુ રહી. અંગ્રેજો મરણીયા, થઈ લડવા લાગ્યા પણ અતે નિરાશ થયા અને સહા પડનાં પડતાં ફ્રેન્ચોએ Bastille હસ્તગત કર્યું. આ સંઘર્ષો સમય જ્યાં સૈન્યમાં પ્રચુરતની માફક હુમતી, કેટલાકને ઉતેજીત કરતી, કેટલાકને આશા સિંચતી તે પોતાને વાવરો લઈ લડાઈને જોખરે ફરતી. પં મી મેને દિવસ ધાર્મિક હોવાથી જ્યાંએ તે ધર્મર સ્તુતિમાં પ્રાર્થનામાં ગાળ્યો. ખીજ જેઓ એટલા ધર્મ સુરસે નહોતા તેઓ ફરીથી લડાઈના વિચારને માટે એકઠા થયા. (Les Augustines) તે ઝોગરતે અને (Les Tonnelles) તે તોરણપર આક્રમણ કરવાનું નક્કી કરવામાં આંચું. આ કિલ્લો Glasdale જેવા યુદ્ધ નિપુણ, ફ્રેન્ચના હક હરતા વૈરીના નેતૃત્વ નીચે હતો. આ આક્રમણમાં વિજય શ્રી ઇંગ્રેજોનાં પક્ષમાં જવાનો સંભવ હતો. પણ જ્યાંદાકંની અદ્ભુત હિંમતે ખીજઓને ઉત્સાહી બનાવ્યા. ફ્રેન્ચને માત્ર વિર્યવાન નેતાઓનીજ જરૂર હતી: અને જ્યાં દારૂંની હિંમતે તેમનામાં શ્રેય પ્રેર્યું. જ્યાં દારૂંનું શુભ ખખટર, સુર્ય પ્રકાશ, તેનું એક

ચક્રતુ તેજ, તેના મસ્તકપરના ટોપપરથી પડતાં તેજ-
સ્વી કિરણો, તેના વિદેશીત... લગ્ય... દેખાવ
નિષ્ઠ અંગ્રેજીની હાથ ઉડી જતી. ૭ મી મેને દિવસે
(St. Augustin) સેન્ટ ઓગસ્ટીનો કિસ્સો ફ્રેન્ચ
લોકોએ જાણ્યો. આ કિસ્સો હાથ આવ્યા પછી
રહિતે ફ્રેન્ચ નાયકો એકઠા થયા આ જીવ મેળવ્યા
પછી તેઓ જ્યાં સુધી પીચુ લશ્કર આવી ન
પહોંચે ત્યાં સુધી આગળ ન વંધવાનો ઠરાવ કીધો.
આ નાયકો એકઠા થયા ત્યારે જ્યાં દાર્કન પગે રહેલ
ધા લાગેલા હતા અને તેથી તેને આરામ લેવા જ્યા
કહ્યું હતું, આમ કરવામાં તેમની શી મતલબ હતી !
કદાચ તેઓને વિચાર જ્યાં વગર લડાઇ આગળ
વધારી લડાઇનો સર્વ યથા તેમને એકલા મેળવવાનો
વિચાર હશે. તેઓએ કરેલા ઠરાવ એક બસ-
સની સાથે જ્યાં દાર્કન પહોંચ્યાઓ જ્યારે
તે બાંધુસ તેની સમિપ આવ્યો ત્યારે
તેણે જણાવ્યું કે "તેઓએ સર્વ એકઠા મળી નિશ્ચય
કર્યો છે, તેમણે પણ સ્હારી કર્યો છે" તેણે તેના
મુઠામુ ફરીને કહ્યું "પહારી પાસેથી જરા પણ ખસીશ નહિ,
મહાકે રૂધીર, કાલે વહેશે, હું ઘાવલ ઘણું" બીજે
દિવસે સ્હવારે અરુણોદય થતાં તરતજ સેનજ થઇ જ્યાં
પોતે ધીર કાર્ય કરવા ચાલ્યા લાગી. આગલે દિવસે
જેઓએ આ કાર્યની વિરૂદ્ધ ઠરાવ કર્યો હતો તે સર્વ
તેને આ કામ કરતો અટકાવવા કહિવા લાગ્યા; પણ
જ્યાં દાર્કન તેમના સ્હવાપર લક્ય આપ્યું નહિ. આગળ
જતાં તેમનામાંના એક સૈનિકે તેનો ગતિશેષ કરવા
પ્રયત્ન કર્યો; આમાં તે ફેટેલમંદ નીવડ્યો નહિ.
નહિના જળ તરંગપર સુર્યનો ઉગતો પ્રકાશ અમકી
રહેલો હતો. નહિની પેલી ગાલુએ (Les Tonnelles)
લે તુરુષેને દુર્લેધદુર્ગ હતો જ્યાંદાર વિજીતવરાથી
આગળ વધી. તેના માણસો પણ તેની સાથે ધેડી
પડ્યાં જ્યાં દાર્કન આવિલાવથી જેમ ફ્રેન્ચ ઉદીપ્ત

થતા હતા તેવી રીતે અંગ્રેજો ભીત થતા હતા.

પહારે ૩૦૦ માણસોની હુકોત સાહસી સેના
લઇ આ દુર્ગની રક્ષા કરતો હતો. પણ જોસથી લડાઇ
શરૂ થઇ એક બીજાની રક્ષા માણસો વેગથી લડવા
લાગ્યા. આ લડાઇના બુમરાણમાં ત્યાંનો સ્પષ્ટ અવાજ
સંભળાતો હતો bonne Cœur bonne esperance
અને હુવેજ ખરી પણ આવીછો વીગેરે વાક્યોથી સૈન-
િકને શૂર્ય પ્રેરતી. લગભગ દશ વાગે આક્રમણ શરૂ
થયો હતો તે ધાર વાગ્યા સુધી ચાલ્યો. દુર્ગ પ્રવેશ
કરવાને માટે એક સીડી પડી હતી તે જ્યાં દાર્કન
લીધી અને ભીતપર મૂકી. સ્હવા માંડ્યું, એટલામાં
એક તીર તેને છાતીએ વાગ્યું અને વિરુદ્ધના ભૂમિપર
પડી. ફાણુભર એમ લાગ્યું - હુવે ફ્રેન્ચની સર્વ
આશા જતી રહી. જ્યાં દાર્કન માણસો તેના
આસપાસ એકઠા થઇ ગયાં. સુખ્યત્વે પ્રથમ દિવસે
કહ્યું તે તેના નોકર તેની સન્નીધ આવી ઉભો રહ્યો.
જ્યાં દાર્કન પોતાના શરિરમાંના શર એથી કાઢ્યું.
સૈન્યમાં આવો પ્રસંગ આ પ્રથમજ હતો. ૧૭ વર્ષમાં
આ નુકાત જનરલ ઇન ચીફનાં મુખમાંથી એકદુઃખનો
નિશ્વાસ પહાર નીકળ્યો. જેમ કેઇ મરણ સમીપ
તેમ તેણે પ્રાર્થના કરી. પણ થોડીવારમાં તેનો વિચાર
પલટાઇ ગયો. તેણે સિપાઇઓનો જુરસો નરમ જોયો.
તેણે હુલો કરનારાઓને પાછા હુકોત એમ જોયા અને
દુનોઆ પાછા હુકોતને રજીનાદ કરવાની વાત કરવા
લાગ્યો. તે પોતાનું સર્વ દુઃખ આ નિષ્ઠ વિસરી ગઇ
લશ્ચરીમાં પોતી તે પોતાના અશ્વપર સ્વાર થઇ અને
બોલી કે "જરા આરામ લેજો અને કંઇક અંદાર
કરો" થોડીવાર તે નિરાપદ દ્રાક્ષ મંડપમાં પડી અને
તરતજ પાછી ફરી. તેણે પોતાના સ્વેત વાવડે લીધો,
અને અગ્રવર્તી થઇ. "આ પતાકા દુર્ગની ભીતને
દરો કે તરત રહને કહો" તે બોલી થોડીવારમાં એક
સૈનિકે જણાવ્યું કે "પતાકા દુર્ગને અર છે"
"આગળ વધો આગળ વધો" તે બોલી ઉઠી ફ્રેન્ચ લોકો
લોકોતર હિંસાહથી લડવા લાગ્યા. તેમને એવી તો
સ્ફુર્તિ આવી કે દુર્ગની ભીત નાણે સીડી હાંચ તેમ

*Andrew Lang રકૉટલાન્ડનો પ્રખ્યાત વિદ્વાન જેણે
આ વિષયમાં ખારીક અભ્યાસ કર્યો છે તે જણાવે છે કે
આ ભવિષ્ય વાણી તેને એક મહિના અગાઉ કરી હતી.

તેની આસપાસ વેળિતે થયા. આ અપૂર્વ ઉત્સાહ, અપૂર્વ નેસ-નેઈ અંગ્રેજી લય કમ્પિત થવા લાગ્યા. આ શુભ સ્વેતાંગદીને નેઈ લય ભીડ અંગ્રેજ કહેવા લાગ્યા "શું તેઓ પોતાને અમર માને છે" "આ મરેલી ફરીથી શું હુંત યઈ પાછી લલવા આવી છે." તીરે વરસાદની માફક છુટયા પણ તેમાંનું એક પણ તેને સ્પર્શ કરી શક્યું નહિ. તેના વાયડો દુર્ગને અડતાં તે ગર્જના કરી બોલી કે પ્રવેશ કરો; આગળ વધો હવે સર્વ તમારું જ છે." ન્હાસડેલ કંઈ કરી ન શકવાથી તેનાં મૂઠીભર અવશિષ્ટ મનુષ્યો સંગ્રહ કરવા લાગ્યા. જ્યાંદાકે તેને જોયો "Renty, Renty Classidans" તે બોલી: તેં મને ગાળો દીધી છે પણ મને તારી અનુકરણ આવે છે. આના પ્રત્યુત્તરમાં તેણે ગાળોના વરસાદ વરસાવ્યો. અને તેના અવશિષ્ટ મનુષ્યો લઈ એક ન્હાના સેનુથી પાર થવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પુલઅધવચમાંજ તુટી પડ્યો. કલામીદાસ અને તેના મનુષ્યો નદિમાં પરી રૂળી ગયાં. આ પ્રમાણે આ ઘેરાનો અત આગ્યો. દયાદ્રં જ્યાંકલામી-દાસનું મરણ નેઈ આંસુ પાડતી બોલી કે "J'ai grandde plaisir de ton ame" "હું તારા આત્મા ની અનુકરણ ન્હાઈ છું" ક્યા ઉદારતા!! પોતાના કડા શત્રુને માફ કેવી લાગતી! ગડાન પુરુષોનાં હૃદયજ એવાં હોય છે. તેઓ ઉદાર ચિત્ત હોય છે. કર્તવ્ય કરવામાં તેઓના હૃદય વજ્ર જેવાં હોય છે. પણ અન્ય વિષય સંગનું તેઓનાં અતંકરણ કુંસુમવત કોમળ હોય છે. મહોકવિ ભવભૂતિ ઉત્તર રામ ચરિતમાં શ્રીરામના ચરિત વિષે યથાર્થ કહે છે કે:—

“વજ્રાદપિ ક્રોધરાણી મૃદુની કુસુમાદપિ
લોકોતરાણાંચિત્તોસિ કોત્ર પારીવર્ત્તસમ:”

જ્યોત્સનાથી આખા આલિંચાંમાં આનંદ આવી રહ્યો. સંઘળા દેવળોમાં જય ઘંટાના નાદથી અને મનુષ્યોના આનંદજ્વાલથી ગગન વિહિલું થવા લાગ્યું.

અલ્પ વયસ્ક કન્યાએ માત્ર આઠ દિવસમાં ઉઠાવી લીધા અને પોતાની પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી દેખાડી. હજુ પાંચ પ્રત્યેક વર્ષ ૮ મી મેને દિવસે એલિંચાંના લોકો શહેરની આસપાસ સરઘસ કાઢી તે દિવસને ચિર-સ્મરણીય રાખે છે. તે આ સમયથી જ્યાં દાઈ (La pucelle d'Orléans)-લો ખુશોય દોલિંચાં, એલિંચાં કુમારીના નામથી ઓળખાવા લાગી.

એલિંચાં દેવચને હસ્તગત થયું એ હકીકત અને કન્યાં હૃદયમાં આશા સિંચત કરતી, વિરસાદ પ્રેરતી, ક્રાન્સમાં સર્વત્ર વિદ્યુત, સ્વરાથી પ્રસંરી ગઈ. ૯ મી મેને દિવસે જ્યાં દાઈ રાજ્યને મળવા શ્રીનીયો તરફ પ્રયાણ કીધું. લોઆર નદિ તીરસ્થ લોકો (Joches) નામના મજાતુ દિલ્લા જંધ સ્થાનમાં રાંચ તેના રાજ્ય મંડળ સાથે હતો. જ્યાં અહિં આફરિને મળી. ફોલેના ડંકાંના અવાજ હજુ કાનમાં લણકારા મારી રહ્યા હતા, સિપાઈના ઉત્સાહપુર્ણ સ્ફુર્તિરવ હજુ રાજ્યા ન્હોતા. સિનકોનો ઉત્સાહ તાલે હતો, આજ પ્રસંગ આગળ વધવાને અને Rheims નગરમાં અલિપેક કરવાને વધારે થોડું છે એ વિદિત કરવાને આડીં આવી હતી. રાજ્ય વ્યર્થ જોતમજમાં, લોગ વિજ્ઞાસમાં, સ્તુતિ પાડકોના જોડાં વચનો સાં-લળી દીઝવામાં, ગાનતાન મીઝલસોમાં પોતાને અમુશ્ય સમય અને જીવન વ્યતીત કરતો હતો. રાજ્ય મંડળમાં હલકા મનુષ્યો વિશેષ હતા. “આજ ચમન ઉઠાવો કાલનું કાલ છે, આડીં શું બોલું છે” એવી સલાહ સર્વ કોઈ આ-દર્શને આપતું હતું. જ્યાં દાઈને આડીં રાજ્યને પોતાની શુદ્ધિમાં લાવવાને થોડો સમય જોડી થયું પરંતુ. રાજ્યની સુલાકાત વિરલાજ થતી હતી. વિજ્ઞાસપ્રિયતામાં રાજરગણીઓ અને ધુરૂપ મસ્ત હતાં. જ્યાંદાઈ વધારે સમય આ સર્વ નેઈ શકી નહિ. તેણે ધણને સમજવવાની કોશીશ કરી પણ:—

અખા હમને નિહાયત કોંશીશે છી

તાંકે કુંચ સમઝે;

"અંગર સમઝે તો રહે સમઝે કે

અંગતક કુંચ નહીં સમઝે,"

એવી તેની સ્થિતિ હતી: આખરે એક દિવસે રાબની સુલકાતને માટે રાબના ઓરડા બહાર ઉભી રહી. રાબ તેના ઓરડામાં મંત્રીઓ સાથે કંઈ મસલત કરી રહ્યો હતો. કંટાળીને જ્યાંએ બારણું ઠોક્યું, તેને અંદર દાખલ કરવામાં આવી. જ્યાંએ રાબને વિનવિ કહ્યું: "રાબન ! વ્યર્થ મસલતમાં શા માટે વખત ગુમાવો છે ? રૅમ્સ જઈ અભિષેક કરાવો." આ સુલકાતનું પરિણામ એ ઓળખ્યું કે લોઆરથી રૅમ્સ સુધીના માર્ગ અંગ્રેજો પરિત્યાગ કરે કે તરતજ રૅમ્સ જવા રાત્રે કળુલ કયું. ઓર્લિયાના ઘેરામાંથી છૂટું છવાયું બચી ગયેલું લશ્કર અને સર જોન ફોફ્ટેફ્ટનું લશ્કર માર્ગમાં હતું. જ્યાં કળુલ થઈ અને આને માટે તૈયારી કરવાને તૈયાર થઈ. ૧૧ મી જુનને દિવસે તેણે Jargeau બરગોના મનાં કીલ્લા પર હુલ્લો કર્યો. આ કીલ્લો રંગુલ્કે ઓફ સફેડની સરદારી નીચે ચતુર સેનાના સંરક્ષણમાં હતો. જ્યાંના માથાપર એક ભારી પર્થર લાગ્યો, અને જમીન પર પડી ગઈ પણ તરતજ ઉભી થઈ અને સિપાઇઓને ઉત્તેજન દેવા લાગી. રંગુલ્કે ઓફ ઓલેન જેને સાથે લાવી હતી અને જેની પત્નિને તેના રવામીને સહિસલામત પ્રાપ્તો આપવાં વચન આપ્યું હતું તેને ઉદ્દેશી કહેવા લાગી—*Arant, gentil duc*, આવાં અંતીલ રંગુલ્કે વિનયી સરદાર, અમે યા શું તમે શુલી ગયા છે કે તમારી પત્નિને તમને પાછા સહિસલામત આપવાનું વચન આપ્યું છે. આવી રીતે હમેશા જ્યાં લડાઈનો ધુનદો વધારે હોય ત્યાં તે પોતે પતાકા લઈ ઉભી રહેતી અને પોતાના માણસોને શોધ પ્રેરતી. રંગુલ્કે ઓફ સફેડ ધણેજ સ્ત્રી આદરમાં બાબવારો અને સ્ત્રીમતિ પ્રત્યે માનની મજરથી જોનાર હતો. એવું કહેવાય છે કે તે બોલ્યો હતો કે

"જો હું શરણ થઈશ તો એ વિરાગનાંને જીત કોઈને નહિ." અને જ્યારે ફ્રેન્ચોએ છેવટે વિજય મેળવ્યો ત્યારે તેણે પોતાની તરવાર જ્યાંદાંકને આપી અને શરણ થયો. ઇતિહાસકાર જણાવે છે કે—
"Suffolk was always the finest gentleman and the most perfect gentle knight of his time." પછી ફ્રેન્ચોએ Meung સ્ટેડાધથી સંરકયું. અહીંથી રૅમ્સ જવાને માટે આગળ વધવા લાગ્યા અને થોડી કુચ ક્યાં પછી લશ્કરના કેપ્ટનેનાં માં મતલબ ઉપરિચત થયો. તેઓમાંના ધણા આગળ વધવાને બદલે (*Beaugency*) એનાં સી અગળ પાંચ નાળી રહેવા સુગ્રંથ્ય જ્યાંદાંકનો અભિપ્રાય આગળ વધી દુરમનોની રહામે થવાનો હતો. "નિરંદ્રણે તેમના પર તુટી પડો અને આપણે વિજય થશે." જો તેઓ આંકાશમાં હશે તો પણ આપણે તેમને પકડીશું." એજ તેની વિશ્વાસિત વાણી હતી. કવિ યથાર્થ કહે છે કે—

શરણ મેદાને ગૂંચ્યા તો ધૂમધુ, પાછળ નેવ હુંકેજ ફ્રેન્ચોએ જાને લશ્કરનો મોળીપ અધિપતિ જાની આંચો. અંગ્રેજો સંગી પની આંડીમાં સંતાળ રહેલા હતા અને તે સ્થાન ધણું સુરક્ષિત હતું. કેટલાક ફ્રેન્ચ નંકુસોની હીલચાલથી બેસાયેલું હરણ આંડીમાં જ્યાં અંગ્રેજો ફ્રેન્ચોને આવતા અડકાવવાના હોય ત્યાં પડ્યા હતા ત્યાં ગયું. તેઓએ બંદુક ફોડી અને આને લીધે તેમનું સ્થાન કળી શકાયું. અંગ્રેજો પોતાના જગ્યાવાની તૈયારી કરે ત્યાર પહેલાં ફ્રેન્ચ લશ્કર વિષ્ણુવંશથી તેમનાં પર ધસી આવ્યું. (*La Hire*) લાહિર તેના માણસો સાથે પહેલો દુરમનો પર તુટી પડ્યો. અંદલુત વીર્યથી ફ્રેન્ચ લડ્યા લાગ્યા. અંગ્રેજો સુધ વિશારદ *Talbot* તાલ્બોટ અને ખીમ નાયકો હતા. એવા સુરેસાથી ફ્રેન્ચ સેનાએ હડેલો કર્યો કે અંગ્રેજો આશ્ચર્ય ચકિત થયા. ફ્રેન્ચ લડનારા માણસ કે દેવના આઠમી છે, વા સેતાનના મદીવાના.

સાથી છે, એવો તેમને ભય પેદા થયો. અંગ્રેજ સેના અવ્યવસ્થિત થઈ નહાસવા લાગી ફ્રાંસટોફે જોયું કે જ્યાંની આશા નથી ત્યારે તેણે યુધ્ધક્ષેત્રમાંથી પલાયન દીધું. તેઓ મરણીઓ થઈને લડવા લાગ્યા અને અતિ દ્રેન્ચોના હાથમાં કેદ પકડાયો. લોર્ડ રકેલ્સ અને ધોગરફોર્ડ પણ પકડાયા. આ પાતેના યુદ્ધમાં અંગ્રેજોને ૪૦૦૦ હુબર. માણસોનું નુકસાન અને ૩૦૦૦ હુબર માણસો લગભગ મરણ પામ્યા જ્યારે રુઝાની પાન્યુએ દ્રેન્ચને કંઈ ન જોયું નુકસાન થયું જ્યારે ફ્રાંસટોફે યુધ્ધમાંથી પલાયન કરી ગયો. ત્યારે જ્યાં-દાઈ જે પાછળ દોડી હતી, તેણે એક અંગ્રેજ કેદીને દ્રેન્ચ લોકોના અત્યાચારનો ભોગ થતો જોયો. આ જોઈ જ્યાંનું હૃદય ક્યાથી ભરાઈ આવ્યું. તે એકદમ અંગ્રેજોને જોઈ ધીમજોને સારવાર આપવા લાગી. જ્યાંદાઈ (Sully) ને પાછા પકડાયલા કેદીઓને મુક્તિ આપવાને માટે અનુરોધ કર્યો અને સંધ્યાને છોડાવ્યા. પાછળ જ્યારે આપણે આ ક્યાના અવતાર પ્રતિ અંગ્રેજોને ભુલમ જોઈએ છીએ ત્યારે તેમના પર ઘુણ આવે છે.

જ્યાંદાઈ જે નેટલું મનુષ્યને શક્ય છે તેટલું કંઠી દેખાડ્યું હતું. ઓલિવિયોનો ઘેરો ઉઠાવ્યો હતો, ફ્રેન્સ જવાને માર્ગ સરળ કર્યો હતો, અંગ્રેજોને પરા-ભવ કર્યો હતો, દ્રેન્ચ સેનામાં ઉત્સાહ પ્રેર્યો હતો અને એમ સિધ્ધ કરી બતાવ્યું હતું કે ચાર્લ્સને ફ્રેન્સ જઈ રાજ્યાભિષેક કરાવવામાં કંઈજ હરકત જોયું નહું. એટલુંજ નહિ પણ ચાર્લ્સને તેમ કરવું એ આવશ્યક હતું. વિઝાસપ્રિય રાજાને આ વાત રૂચી-કર નહોતી. તેના મંત્રીઓને રૂચીકર નહોતી. ફ્રેન્સના આંકંબીશપને પણ રૂચીકર નહોતી. જ્યાંદાઈ અને તેનાં મનુષ્યોએ મેળવેલા વિનંત્યે આ આંતંદી રાજા પર કંઈજ અસર કરી નહિ. તે પોતાં જહાનાં બતાવવા લાગ્યો. “આજ નહિ, યોગ્ય પ્રસંગે” એવી વાંત કરવા લાગ્યો. ગમે તેમ પણ અતિ ઘણા માણસોના વચનને માન આપવાની ચાર્લ્સને ફરજ પડી. લશ્કરે ડિલેટ આગળ એકઠું થયું અને અહીં રાજા આવી મળ્યો. જ્યાંદાઈ તેના ઉત્તમ આચારણ્યી,

પવિત્ર છાંદગીથી, દુર્લભ કાર્યોથી સિદ્ધ કરી આપ્યું હતું છતાં રાજ્ય મંડળના માણસો અને પાદરીઓ શંકાની નજરથી જોતાં અને ડાકણ છે એમ માનતા. ઘણાક તેની પાછળ તેની નિંદા કરતા. જ્યાંદાઈ તેના બે ભાઈઓ અને તેના માણસો ૨૮ મી જુને જ્યાંથી નીકળ્યા. બીજો દિવસે નાપ્યુચીથી ધર્મા-ધક્ષો, ઉમરાવો, માર્શલો, એડમીરલો વગેરે લઈ બીજે દીવસે છાંદગી પ્રયાણ કીધું. રાજાની સાથે દુનોઆ, લાહીર, ડયુક દાલેઆં વીગેરે જોયો જ્યાંની સાથે લડાઈમાં લાગ લીધો હતો તે સહુ હતા. (Alixerre) એઝેર નામના ગામમાં તેમણે પ્રથમ પડાવ નાખ્યો. આ સ્થાન બર્જેન્ડીયન્સના હસ્તક હતું. તેઓ લાંચ આપીને આ પ્રમાણે રસ્તા પરના કેટલાક ગામો હસ્ત-ગત કરતા (Troyes) ત્યાંએ આગળ આવી પહોંચ્યા. જે શરમ ભરેલી સંધીથી ચાર્લ્સે પોતાનું રાજ્ય શુભાવવાનો હતો અને હેનરી ફ્રાન્સનો રાજા થવાનો હતો તે અહીંજ થઈ હતી. રાજા અને તેના સલાહકારો અહીં મેટાટી વિમાસણમાં પડ્યા. આ સ્થાન સર કરી લેવું કે એમને એમ આગળ વધવું એ વાતના નિર્ણયને માટે મસલત ચાલી. આ મસલતમાં જ્યાંની સલાહ લેવામાં આવતી નહોતી. જ્યારે કેટલાં કોઈપણ માણસને સલાહ આપવાની છૂટ હતી. આ વસ્તુ સ્થિતિથી કંટાળી એક જણે હિંમતથી રાજાને કહ્યું કે:-“જે જ્યાંદાઈના અભિપ્રાય ન લેવો હોયતો એ બહેતર છે કે આપણે અહીંથી પાછા ફરવું કારણ કે આપણે અહીં જ્યાંદાઈના કહેવાથી ફ્રેન્સ જવા આવ્યા છીએ; માટે જો તેની સલાહ ન લેવામાં આવે તો કોઈનીજ સલાહની આવશ્યકતા નથી.” આજ વખતે જ્યાંદાઈ તે જગ્યાએ આવી. આંકંબીશપ એક ફ્રેન્સ બોલ્યો; “જ્યાં, રાજા શું કરવું તેની વિમાસણમાં છે.”

જ્યાંદાઈ જવાળ આવ્યો; “હું કહું તે તમે માનશો ?”

રાનએ જવાબ આપ્યો. “તું જ્યેમ કહીશ તેમ કરીશ.”

તેણે કહ્યું: “અંચે ઉઠાત રાજપુત્ર! ત્હારા લશ્કરને આપા કર કે એકદમ (Troyes) વાઘયે પર હુલો કરે “અને હું ખાત્રીથી કહું છું કે ત્રણ દિવસમાં હું શહેરમાં દાખલ કરાવીશ અને ડચુક એક બર્ગન્ડી ભય આશ્ચર્ય પામશે.”

રાજ્ય મંત્રીમાંના એકે કહ્યું કે “જે તું છ દિવસમાં આ કાર્ય સિધ્ધ કરી શકે તો અમે ચોલીએ.”

જ્યાં દા’કે. રાજને ઉદેશી કહ્યું “છ દિવસમાં નહિ, કાલેજ સર થયે” રાતેજ જ્યાં હુલો કરવાની સર્વ તૈયારી કરવા લાગી માણસો સર્વ ઉત્સાહથી મદદ કરવા લાગ્યા અને તોપ ગોઠવવાને માટે લાકડાં, બારીઓ જે કંઈ મળે તેના ઉપયોગ કરી એક ઉચ્ચ ત્યાં ગોઠવ્યું. રાત્રે તેઓએ એવી ઉત્તેજનાથી કામ કર્યું કે નગર વાસીઓના અર્થાના પાર રચો નહિ. બીજે દિવસે રહુવારે ગભરાટથી તેઓ દેવળમાં પ્રાર્થના કરવા દોડી ગયા. તેઓના મનમાં એમ આવ્યું કે ફ્રેન્ચ લશ્કરને (St. Michael) સેન્ટ માઈકલની સહાય છે તો રાજને અધિન થવું એ શ્રેયસ્કર છે. એલિયામાં જેવા પહાડુર લાલેવા હતા તેવા અંહી ન્હોતા. તેઓ લીડ હુલ અને પાછા હડતા હતા. આ બારીક પ્રસંગે બીથપ અને શહેરના અડધા માણસો સરઘસમાં પહાર નીકળી રાજને મળવા ગયા. રાજ શહેરનું રક્ષણ કરવાને અને કંઈ પ્રત કર્યા વગર તેમને ચાલી જવા દેવાને કળુલ થયો. આ પછી જ્યાંદા’કે. શહેરના દરવાજા આગળ જઈ ઉભી રહી. શહેરમાંથી હારીને માન ભંગ થયેલું લશ્કર ચાલી નીકળ્યું. અંથેને અને બર્ગન્ડીયન્સ તેના તરફ દ્રષ્ટિ નાખી ચાલવા લાગ્યા. આ લશ્કરમાં તેમણે પ્રથમ પકડેલા ફ્રેન્ચ કેદીઓ હતા. આ ફ્રેન્ચ કેદીઓ જેતાંજ ન્યાં બોલી ઉઠી “En nom Dieu” પધનની ખાતર તેમને નહિ લઈ જવા દેવામાં આવે” તેઓને

કુચ કરતા અટકાવવામાં આવ્યા. ભય નાદતું રણ શીંગડું વાગ્યું. રાજને ખબર કરવામાં આવી. આદર્સને લોકોને પૈસા ભરી છોડાવવા પડેલા. આદર્સની ત્રીજેરી પૈસાથી ફેલ છેલ ન્હોતી. પરંતુ જ્યાં દા’કે. દયાના અવતારે તેમના પ્રતિ અને કમ્પિત થઈ પોતાના ભાઈઓને બચાવ્યા, જે ન્યાંદા’કે. આ વાત પર અલક્ષ્ય કર્યું હોત તેં તેઓ હુમેશને માટે જેલમાં પોતાના દિવસ પૂરા કરત. તેજ દિવસે રહુએ આદર્સ નગરમાં પ્રવેશ કીધો અને ત્યાંના કેથેડ્રલમાં લોકોની અધિનતા રિવકારી.

જેવી ત્રવાધયેની સ્થિતિ તેવીજ ત્યાર પછી બીજા શહેરોની હતી. અમે લકાઈના લાંબા વિસ્તારવાળાં વર્ણ નોથી ન્યાંદા’કે.ના જીવન સ્તાંતના પાના વધારે રોકવા માગતા નથી. ઉપરના થોડા જનાવોથી તેના અપૂર્વ સાહસ, યુધ્ધ વિચારદત્ત, કર્તવ્ય પરાયણતાની શાક્ષ પૂરે છે. ત્રવાધયે પછી નગર શાલીં એકે તેનાજ જેવુંજ ઉપયોગી હતું તે પણ તેમને. હાથ આંચુ. આમ તેઓ આગળ વધવા લાગ્યા. રસ્તામાં ખેડુતો અને ઇતર મનુષ્યો જ્યાં દા’કે.ને મળવા આવતા, તેઓ તેને તરેહવાર પ્રશ્ન પૂછતા, તેઓ સરળ હૃદયથી પૂછતા કે “લકાઈમાં તેને કંઈજ પહીક લાગતી ન્હોતી.”? સરળ હૃદયા જ્યાં જવાળ આપતી “કે તે કશાથી પહીતી ન્હોતી, પણ હવે તે વિશ્વાસ ઘાતશીજ હરે છે.” અ. એક પ્રકારની ભવિષ્યમાં બનનારી બીના હતી. તેઓ હવે ધીમે ધીમે ફ્રેન્સની લગભગ આવી પહોંચ્યા, અહીં પણ આદર્સે વિલગ્ન કર્યો હોત પણ તે સ્થાનના લોકો રહેને રહામા મળવા આવ્યા. આન દોહલાસથી આદર્સે ફ્રેન્સમાં પ્રવેશ કીધો. અને તાજ પોશીની સર્વ તૈયારી થવા લાગી. આપણે જીલ્લાઈના અરસામાં આવી પહોંચીએ છીએ. ફ્રેન્સ નજીક આવી આદર્સ, આર્કબીશપની સાથે Arch Dieu આર્સ હેવેના મહેલમાં ઉતર્યો. બીજે દિવસ પ્રાતઃ કાલે આર્ક બીશપે ધામધુમથી નગરમાં પ્રવેશ કીધો. રહુએ આદર્સ ઉમરાવો અને લકાઈના નાયકો, લશ્કર

સંહિત નગરમાં ગયા. જ્યાં ફાકે રાત્રીની ખાલુએ
અધર પ્રતાકા લઈ, સ્વાર થઈ હતી. આખું મંડળ
કેથેડ્રલની બહાર આવી ઉભું રહ્યું. અહીંના ફ્રેન્સના
રિવાજ પ્રમાણે એક દોડે સર્વ જાણને વિદિત કેયું
કે અમે ફ્રેન્સના ઉમરવાં આદર્શનો કાલે ફ્રેન્સના
રાજન તરીકે રાજ્યાભિષેક કરીશું. આની વિરૂધ્ધ
કોઈને કંઈ કહેવાનું હોયતો કહે હવેના નાદથી લોકોએ
જવાબ વાળ્યો. આખી રાત્રી તેઓએ તૈયારી કરવામાં
વ્યતીત કરી. બીજો દિવસે ૧૭ જુલાઈ ૧૭૮૬ ને
દિવસે સ્થવારમાં ચાર નાઇટ સજ્જ થઈ Abbey of
Saint Remy આગે એફ સેન્ટ-રમીના મકામથી
રાજ્યાભિષેક કરવાના પરિવ્રજાસણો લઈ આગળા સેન્ટ
રમીના મકાને મહાત્મ્ય પૂર્વે સ્થવથી સજ્જ થયો અને
(Saint Denis) ના મંદિર આગળ આક્રમીશપૂર્વક
ધર્મોપદક્ષ ધીલ પાદરીઓ સાથે એકઠા થયાં. ત્યાંથી
કેથેડ્રલમાં જઈ આદર્શને વિધિપૂર્વક અભિષેક કર્યો.
એજ દિવસે સ્થવારે જ્યાં ફાકે ડયુક એફ બર્ગીડીને
એક કાગળ લખી ફ્રેન્સની વિરૂધ્ધ ન જવા સુચનું
આ કાગળ હજી સુધી Lillo નામના સ્થાનમાં લખવા
રાખેલો છે. જ્યારે તાજપોશીની ક્રિયા પૂરી થઈ
ત્યારે જ્યાંએ રાત્રીને પગે પડી કહ્યું હે રાજન, ઈશ્વરની
પરજી પરિપૂર્ણ થઈ છે. ફ્રેન્સના સ્વતંત્ર અધિકારી
તમે થયા છો. આટલું કરી, સદા પછી તે સ્થાન
વદને યોગી છે કે હે પ્રજા હવે તારી હાંસીને શાંતિમાં
જવાદે આ શમ્પેમાં ગર્ભિત અર્થે હશે એ સમજ
ની ફ્રેન્ચ લેખકોમાં મનલેદ છે. કેટલાકનું એવું
અનુમાન છે કે જ્યાં એમ સુચવવા માગતી હશે કે
તેવું કાર્ય હવે પૂર્ણ થયું છે. તેણે તેની પ્રતિજ્ઞા
પૂર્ણ કરી દેખાડી હતી હવે કંઈ કરવાનું બાકી રહ્યું
નહોતું જ્યારે બીજાઓ બીજા તર્ક કરે છે. ગમે તેમ
હો. આ લેખકોના નિવાદસ્તવ વિચારોને અવલો-
કવાને અવકાશ નથી. પરંતુ એટલું નિર્દયપૂર્વક
કહી શકાય છે કે જ્યાં ફાકે એવું વારંવાર સુચના
કરેલું છે કે (My mission will last but a year)
આ ઉપરાંત વળી દુનોઆ, જેના પત્રની- યથાવિજ્ઞા

સમજાવી દેશ પણ શંક નથી, અને જેણે જ્યાં ફાકે
ની સાથે ઘણો ભાગ લીધો હતો તે સ્પષ્ટ જણાવે છે.
જ્યાં ફાકેની જેમ પ્રતિજ્ઞા હતી. જે તેણે પરિપૂર્ણ
કરી હતી. આ ઘાસના સમયે જ્યાંના પિતા ખાતા
માર્મો સર્વ ફ્રેન્સ આદર્શો હતા તેમને ભેધને પોતાની
ગામમાં જવાની ઈચ્છા અત્યંત થઈ આવી, તેણે આદર્શને
જણાવ્યું કે તેના લવનનું કાર્ય પરિસ્થિતિ થયું છે.
પણ તે પોતાને ગામ જઈ શકી નહિ. જવા દેવામાં
આવી નહિ. રાજ્યે તેના પિતા ખાતાનું ધંધું સ-
ન્માન કર્યું. ડોમેરેમી ગામપર સંભળા વેશ હમેશાને
મોટે માફ કીધા અને તે ફ્રેન્સના મહાન પ્રિથવ
સુધી માફ રહ્યા હતા. જ્યાં પોતાના માળાપત્તા
જતી વખતે ઘણી દીકરી, યુધ્ધ આ સમયથી તેના
લવનમાં પરિવર્તન ઉપરિચિત થયું. પેલાનું તેજ સ-
હસ અધ્યાવસાય હતા. પાંચ પંજી પેલાની સ્ફૂર્તિ અને
આનંદ નહોતો. વિધતાના આદેશથી તે પ્રત્યેક
કામ કરતી. એમ હવે તે કહેતી નહિ. ને જ્યાં ફાકે
પોતાને પિતૃચર્ચે પાછી કરી હોતો ઈજેલો અરિષ્ટ
કંદકીત થયું નહોત. વિધાતાનું દુરાવગાહ વિધાન
સમજવાને કોણ શક્તિમાન છે જય પછી જય
આદર્શને અભિવાદન કરવા લાગ્યો, નગરો ઉપર નગરો
અધિકૃત થવા લાગ્યા. એ વિસ્તાર પુર્વક હેવાલ ન
લખતો એમ અગાળ. શું થયું તે સમજાવી. જે જોઈ
કડીશું. ચાલેસ (Chateau Thierry) શાંતી થીય-
રીમાં આવી પહોંચ્યો. અહીંથી પારી-Paris
જવાનો સરળ માર્ગ હતો પણ આદર્શના તે હસ્ત-
ગત કરવા સંબંધી વિચાર થયો નહિ. પછે પછે જ્યાંના
દરેકે કાર્યમાં અવરોધ આવવા લાગ્યો. જ્યાંએ
એક સંગમે ઉત્તેજતા થઈ કેહ્યું કે પારી લીધા
પર અહીંથી ચોક ડાલ્યું. પણ આગળ અસીધ નહિ.
ગમે તે કારણથી રાજ્ય માણસો ચોકદી આ કાર્ય
કરવાની મનાઈ કરી એટલું જ નહિ, પણ પારી પર
હુદહો કરવા જવાના માર્ગમાં આવતા પૂલના જ નાશ
જે કાર્ય દુરમતોને હાથે થયું એવું હતું તે રાજન.

ના તરફથી થયેલું-એક જાણીતા યુદ્ધ-દિવસે
દિવસે જ્યાં મન-ઉદાસ થતું ગયું. રાજાની આ
વર્ણલક્ષી છરી ધીમે ધીમે તેના અંતઃકરણ સુધી
ભેદાયું. તેણે રાજાને કહ્યું હતું કે જે કરવું હોય તે
ત્વચ્છે કરી લેવું. St. Jean ના દિવસે. પછી તેની
શકિત રહેશે નહિ. આદર્શ પોતાનું સુખ મથક
Compiègne રાખ્યું હતું.

આ પ્રદેશમાં જ્યાં દાકર નાના નાના ગામોની
મંદિરે હતી. જ્યાં દાકર અત્યાર સુધી હુએમાં વિજય
પ્રાપ્ત કરતી હતી પણ હવે પરિવર્તન થવા લાગ્યું.
તેની વિરોધમાં ફ્રાન્સ નજીક એક દિવસ રહેલું કહ્યું
હતું કે "Dear friends and children I have to
tell you that I have been sold and betrayed,
and will soon be given up to death."
આ ભવિષ્ય ખરું પડ્યું છે. ફ્રાન્સના લોકોએ આ
દર્શન આશ્ચર્ય આપ્યું. તેમણે ઉપયોગી સ્થાન હતું અને
ઈંગ્લેન્ડે તે આક્રમણ કરવાનો વિચાર કર્યો. જ્યાં દાકરને
ખબર પડતાં J'irai voir mes bons amis de Compiègne
ગોલી તેના માથે લઈ ઝડ મંદિરે દોડી.
જ્યાં દાકર (Crepsy en valois) ફ્રેન્ચમાં લોકોના
માં હતી. પ્રાતઃકાળમાં નીકળી જવા જ્યાંનો
વિચાર હતો. પણ તેમ જાની શક્યું નહિ. અંગ્રેજો
અને જર્મનીયનો આ વાતની ખબર પડી. જ્યાં દાકરની
ચુકિત સુધ્ધ નિપુણતાથી ચેતવણી હતી. તેણે
Margny લીધું અને સાંજે Clairmont આક્રમણ
કરતાં પહેલાં તે વિજયી નિવડી. તેના લશ્કરનો પૂઠ
ભાગ નહાસવા લાગ્યો. જ્યાં દાકરની બુનત કહ્યું, આખરે
અંગ્રેજો તે પરિવેશિત થઈ. અને એવીધાં કુમારી
વિર અભિમન્યુની માફક શરૂઆતમાં નિપતિત થઈ.
તેને પકડનારે તરતજ John de Luxembourg ને
વેચી. Lionel of vendome નામના માથે નિરસ
કરી આ પછી જ્યાં દાકરને વૃતાંત વિષાદ પુર્ણ છે.
એ લખતાં આખમાંથી આસુ આવે છે. હૃદય

વિદીય થાય છે. જ્યાં દાકર પ્રતિ અંગ્રેજોએ જે
વર્તણુક બતાવી છે તે ચિર કલ્પક છે. કદિપત
અંધકુપ હયા સમજાવી લખતા અંગ્રેજો લેખકો
જ્યાં દાકર પ્રતિ કરેલાં આચરણ કષ્ટમ
વિસરી નથી છે. તે સમજાવતું નથી. આખમાંથી

Here she was confined in the great
tower of the castle--the only tower
which now remains, and which is yet
shown as her prison. She was now treated
with most determined cruelty. Heavily
ironed her feet in the day time were fixed
in iron socks and at night a chain was
fixed round her waist, so that she could
not move over her wretched bed.....
Not only from her coarse brutal guards
was she exposed to every species of insult,
even her Captor, John of Luxembourg
accompanied by Warwick and Strafford
did not blush to visit her in prison and
triumph in her misery. Yet this was the
age of chivalry and Joan was a woman and
a fallen foe! One enduring the foulest
wrongs at the hands of so called Christian
knights and nobles, would have received
among the pagan ancients, the honours
due to the most devoted patriotism. Luxembourg
jestingly told the poor captive that he had come to release her,
if she would promise never to take arms
again. 'Do not mock me' she replied
with dignity 'I know that you have
neither the will nor the power. The
English will kill me believing that, after
my death they will gain the Kingdom of
France but were there a hundred thou-

ખચી જેવાને માટે એકાદ વાર ન્યાં દા'કે માટે કિલ્લાની ખારીમાંથી પકડતું મુકયું હતું. ન્યાં દા'કે અંગ્રેજો હાથમાં પકડાયા પછી તેને માટે એમ ધારવામાં આવ્યું હતું કે અમુક પૈસાની રકમ લઈ ન્યાં દા'કેનો છૂટકારો થશે. પરંતુ આદર્શ જેને માટે એલિયાં કુમારીએ એટલું બધું કર્યું હતું, તેણે અને ફ્રેન્ચેએ કંઈજ કર્યું નહિ. છેવટે અંગ્રેજોએ ધર્મ શોધક મંડળ (Inquisition) આગળ તેની તપાસ ચલાવી, કેવી કપટબળ રચી હતી કેવી રીતે શબ્દમાં પકડવાને ધર્મયાજકોએ પ્રપંચ કર્યા ગોઠવી હતી અને આમાં તે કેવી રીતે પકડાઈ નહોતી. પાઠરીઓએ કેવી રીતે ધનને વશાવર્તી થઈ ન્યાયધર્મને વિસર્જન કર્યો.*

and more of them than there are they should not conquer. It is said that her words so irritated Stafford that he drew his dagger and would have struck her, had not his hand been stayed by the Earl of Warwick.

* Inquisition ધર્મ શોધક મંડળ ઇ. સ. ૧૪મા સદીમાં પોપ ઇનાસન્ટ ત્રીજાએ શરૂ કર્યું હતું. અને ૧૨૩૩ માં પોપ ગ્રેગરી ૯ માએ તેને વ્યવસ્થાથીર બનાવ્યું હતું. આ મંડળનું કામ પાપનું મત, અચાલ, વિવાદ સમ્બંધ, પ્રાયશ્ચિત્તદોષ, દાંભિક ધર્મધરણ્ય મૂર્તિના ઉપહાસ, દુષ્ટ મનન પ્રયોગ, આચારોદ્વેષન વગેરેની ચોક્કસી કરી શિક્ષા કરાવે છે. સેન ઇ. સ. ૧૬૭૮ થી ૧૮૨૦ આ મંડળે ૩૫૦૦૦૦ માણસો બાળી નાંખ્યા હતાં ન્યાં ન્યાં રોમન કેથોલિક ધર્મની સત્તા હતી ત્યાં આ ધર્મ શોધક મંડળ હતું. લુથેર:—
Short History of Inquisition

* હતું પણ સેનમાં રોમન કેથોલિક ધર્મના પૂજ્ય અધિકાર છે. તેઓએ લેહિઝને અજ્ઞાનમાંથી મુક્ત કરાવે નિશાળો સ્થાપી જ્ઞાન ફેલાવનાર Senor Francisco Feriાર ને કેરા અન્યાયથી લશ્કરી અન્યાયી મારી નાંખ્યા છે. આ બનાવ સમ્બંધી લુથેરો ઇંગ્લાંડના નામાંકિત પેપરો, સીનિર ક્રાન્સીરકો ફેરાને ૧૩ ઓગસ્ટ

અને ન્યાં દા'કેને અગ્નિદાહની સજા કરી તે વિચાર કરતાં શરિર શીથળ થાય છે. આખમાં આંસુની ધારા વહે છે. ધર્મે અર્થસીલુપ ધર્મયાજકોના હાથમાં સ્વાર્થનું સાધન થઈ માનવ સમાજની કેવી સ્થિતિ કરી છે!! ફ્રાંકસની ભુક ઓફ માર્ટીર્યમાં ખ્રિસ્ત ધર્મ વિરોધી અત્યાચારની કહાણી વિવૃત કરવામાં આવી છે પરંતુ ન્યાં દા'કેની પ્રતિ અત્યાચાર કરવામાં આવ્યો છે તેની તુલના નથી. માત્ર મહાત્મા ખ્રિસ્તનાં કુશારોહણી સાથે તેનું ઉદાહરણ મળે છે. ૧૪૩૧ ની ફ્રેન્ચુઆરીની ૨૧ તારીખે તેની તપાસ શરૂ થઈ તે ઘણાં લોભા વખત ચાલી, ઇન્કવીઝીશનના કાયદા પ્રમાણે એલિયાં કુમારીની તપાસ ગેર વ્યાજબી હતી. કારણ કે તદ્દામત લાવનાર આદર્શ ઇન્સાફ આપનાર હોઈ શકે નહિ, આ વાત (Nicholas de Houpp Ville) નીકોલસ ડે હોપવીલ નામના એક વકીલે રપ્પટ રીતે જણાવી પણ પાઠરીઓએ તેને આ માટે જેલ નાંખ્યો. તપાસ દરમ્યાન ઘણા સવાલો પુછવામાં આવ્યા હતા. આ તપાસનું ભુદુ પુસ્તક પણ છપાયું છે. એક વખત તેને પુછવામાં આવ્યું હતું કે Does God, then hate the English. આના ઉત્તરમાં ન્યાં દા'કે જણાવ્યું છે જે "Whether God loves or hates the English, I do not know but I know that that all those who do not die in battle shall be driven away from this realm by the King of France." પ્રભુ અંગ્રેજોની ધૂણાકરે છે કે નહિ તે હું જાણતી નથી પરંતુ હું એટલું જાણું છું જે જેઓ યુદ્ધમાં મરશે નહિ. તેમને ક્રાન્સિતો રાજ હાંપી કહાડશે. તેની ધન સંબંધી પૂછતાં તેણે કહ્યું છે કે—

૧૯૦૬ ને ફિવેસ મારી નાખવામાં આવ્યો. ઇંગ્લાંડનું 'ધી નેશન' પત્ર લખે છે કે "The execution of Senor Feror is the last and perhaps the worst crime of Spanish clericals against their country."

"I carried it instead of lance, to avoid slaying any one; I have killed no body. I only said:—'Rush in among the English and I rushed among them the first myself.'" મહેં કોઇના વધ કર્યો નથી. હું માત્ર વાવંટો એટલા માટે રાખતી કે કોઇની હત્યા કરું નહિ. 'હું' સિપાઇઓને અગ્રે હોડવા કહેતી અને હુંજ પ્રથમ દોડી જતી, વીગેરે જે પ્રથમ પુછવામાં આવતા તેનો નીડર પણ જવાબ આપતી. એક વર્ષની લાંબી તપાસ પછી ૨૪ મી મે ૧૪૩૧ ને દિવસે પૂરી થઇ અને ૩૦ મી મેને દિવસે Rouen ફ્રાંસના બંદરે સ્થળે જીવતાં અગ્નિદાહ કરવામાં આવ્યો. કાઇસ્ટને વધ કરાવીને જેવી સ્થિતિ જુડાસની થઇ તેવીજ સ્થિતિ આ તપાસની અંદર જોટીળાતમી મેળવનાર L. Cuseleur લ કુઝનેની થઇ. તેણે અનુત્તમ થઇ જ્યાંની માફી માગી છેવટે જ્યાં દા'કે એક મર્મસિદી પ્રાર્થના કરી. જ્યારે અગ્નિ સર્મપણ કરવાને આદેશ થયો, ત્યારે તેણે કોસ માગ્યો અને તે પણ મળ્યો નહીં. છેવટે એક અગ્નિ સિપાઇએ લાકડી ભાગી તેનો ક્રોશ કરીને આપ્યો. પછી સર્વની ક્ષમા માગી અને દેશને માટે ઇશ્વરને આત્મસમર્પણ કીધું. જોતજોતામાં તે એકદમ બાળી નિઃશેષ થઇ; પરંતુ તેની ચિંતામાંથી-ચિંતાભરમમાંથી નવાં ફ્રાન્સનો આવિર્ભાવ થયો. જેમ ખ્રીસ્તનાં મરણથી ખ્રીસ્તધર્મે નવજીવન મેળવ્યું હતું ત્યેમ જ્યાં દા'કના મરણથી ફ્રાન્સ નવિન બળથી બળવતર બાળ્યું. કવિ હેની ઉલ્લાહ પૂર્ણ વાણીમાં કવે છે કે

"She then declared that she forgave all those who had injured her and concluded by entreating the prayers of the spectator. She spoke distinctly and her words and resignation to the will of God drew tears and sobs from many who had come prepared to revile her.

For Freedom's battle once begun

Though baffled oft is ever won.

Martyr સ્વમતાર્થ પવિત્ર કાર્યને માટે પ્રાણોત્સર્ગ કરી લોહી વહેવશવનારના રક્તથી દેશને અનેક લાભ થાય છે. આવા મહાન પુરુષોને ઘણું ખમવું પડે છે પણ તેઓ પોતાના અવલગણા માર્ગેથી એક ઇચ્છ પણ પાછા હાંકતા નથી જ્યાં દા'કે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળી હતી. તેણે પોતાનું જીવન દેશને સમર્પણ કર્યું હતું. તે દેશને માટેજ ફકીરણ થઇ હતી. દેશાનુરાગનો અજબ નિશો તેની નસે નસમાં હતો. જીલજીલ કહે છે કે:—

અમે સહુને નસેનસમાં બૂરો નિશો બધે વ્યાપ્યો

તમે તેને દક્ષ કરવા હકીમો શીદને આપો:

આ નિશાનો ઇલાજ કોઇ હકીમથી થાય તેમ નથી. દેશાનુરાગીઓ બરા—સાચા દેશાનુરાગીઓ પોતાનીજ મસ્તીમાં આનંદ હોય છે. તેઓ કોઇની પણ પરવા કરતા નથી. જ્યાં દા'કને પોતાનાં સત્યનીજ ઠરકાર હતી. તે ધર્મ યાજ્ઞકોથી ભીત થઇ નહોતી. ત્હેમનાં જોટાં ધર્મની પણ પરવા કરી નહિ:—

ફિરરતા મૂકિદોનાં સહુ વચનને દુર તો કીધાં અમૃત સમ સુખ ત્યાગીને કહુ સમ ઝેર તો પીધાં તેઓને સુખની પરવા કયાં છે. તેઓની અજબ મસ્તીમાં આ સર્વને સ્થાનજ કયાં છે? એવા અનુબોધે તો:—

ફિતાબો વેદ પુરાણો લીધાં પાણી મહી સરવા ખુલાની ના તમા અમને અમોને દેશની પરવા તેઓને એજ બોધ હોય છે કે:—

જુઓ અમારી "ફકીરી." જુલજુલ અજરાત.

ગર મુલકકે ખાતિર મેરી દુનિયા મેં,

યહ તૌકિર હો,

હાથમેં હો હથકડી આર પાઉંમે

જંજુર હો,

આખોકિ ખાતિર તીર હો મિલતી,

ગલે સમશીર હો,

સૂલી મીલો, ફાંસી ગિલો કીર આત,

દામનગીર હો

ઇસે બડકે ગર કોઈ દુનિયા મેં

યહ તામીર રહો,

મંજુર હો, મંજુર હો, મંજુર હો, મંજુર હો.

જ્યા દા'કના મરણ પછી પ્રમત ફ્રાન્સને વશી-

જૂત કરવા ઇચ્છુ એક એકડી અસમર્થ થયો. આંતનાં પ્રાંત નગરનાં નગર ઇંગ્લેન્ડના હાથમાંથી ફ્રાન્સને હાથ જવા લાગ્યાં. ભેત ભેતમાં ચાલ્યાં સમસ્ત ફ્રાન્સનો રાજ થયો. This with some subsequent movements, turned the balance so effectually against the English that in a few years they were with trifling exceptions, stripped of all their French possessions.

ઇ. સ. ૧૪૫૬ ફ્રેન્સના આર્કબીશપની પ્રમુખ કોર્ટે જ્યાંકાંકેના યુનાન વિચાર ચલાવ્યો અને તેને નિર્દોષ જણાવી. હમણાં ફરીથી થયો તેને પવિત્ર બહેર ફરી છે. તેના સ્મૃતિ સ્તંભપર લખેલું છે કે:-

"The maiden's sword protects

-the royal crown,

Beneath her sacred cate the

-lilies safely bloom".

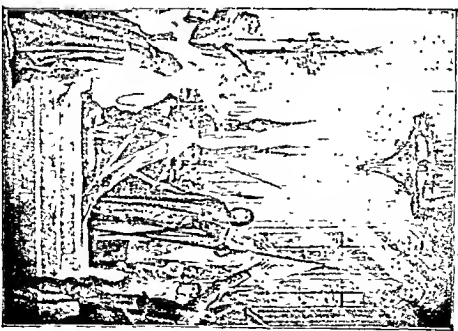
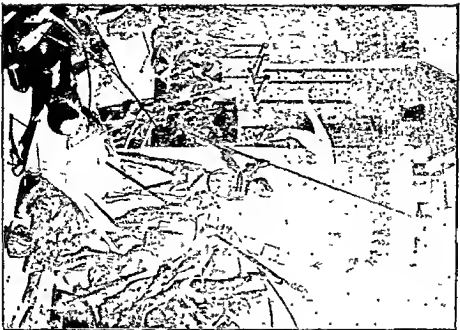
રમણીક, અ. મ્હેતા.

મીરાંવાઈ.

શબ્દે શબ્દે રસાળ ભક્તિ રસના, કાન્ય કૃતિ યુગમે,
સુલાલી વગનાથ ઉર અમને, સુલાવા. કારણે:
નાખી એકાંકર દેહ કાર્ય કળીગો, સૌ કંઈ કડી રૂપે,
વાસી વાસ રસાળ રાસ રમતી, મીરાં નમુ' વ્રજને!
"મહાર" "આ નહિ મહાર" એક જગને, બાંહે ખુબે ભક્તાં,
ત્યાગી મોહ વિમોહ સર્વમથતા, આંજી સદા ઉરમાં
બંહેત પ્રેમ પવિત્ર સત્ત વહેને, ઉત્તમગતાં આમને,
ભાગ્યી અમ દેશ તેજ થયલી, મીરાં નમુ' વ્રજને!
સાધના મંદુતા રતિ વિમળતા, મિષ્ટ પવન સ્રવ્યને,
ઉરાની કિરિ વ્હાણુ વ્હાણુ નવથે, કન્ટવ્ય સંઘોષીને,
ભાગ્ય પાત્ર પવિત્ર ભાત પ્રગટી, પાપાંધતા ટાળવે,
દીપતી દસદીપિતા સમ રહી, મીરાં નમુ' વ્રજને!
પાંડિતો પાં પાદ પદ્મ રસ ભયો, વાંચી સદા રેનેદી,
પીતા જે રસ તેજ સૌ રસ પીએ, કે ના ભાવ્યાં સાંભળી,
ભાગ્યએ મદુ, ગૂદ રક રમતી, હેલાવતાં સૌ પદે,
મેથિરાં રતિ ભાવ ચિત્ત રસતી, મીરાં નમુ' વ્રજને!
કૃષ્ણસકત નૃપાલ ગેહ જનમી, કૃષ્ણ પ્રસાદી રૂપે,
ગાળી જીવન યાગ લાસ વજ્રને, પિતા પ્રીતિ પ્રાલભે,
છાગાળા ધનંશ્યુમે પ્રભુ શરણે નેમોષી સદા ઉરને,
સ્વામિની સમ સોધતી રસ વને, મીરાં નમુ' વ્રજને!
લોકાચાર વિચાર ત્યાગ કરતાં, ત્યાગી નં માયાખન,
ઉરાની રતિ શીખ ઉર વ્રજને, વ્હાલી ન વ્હાલી છાં,
વિગાહે ધરી અંગ નિય હથે, કોમાર સરસ્થીને,
રાજ્યતી રતિ જેમ રથામે રમતી, મીરાં નમુ' વ્રજને!
હોયો અંગ નિસંગ સંગ વિરહે, ગોપી મદુ ભાવનાં,
નિગમી સત્ કામ સત્વ ભરિયાં, પ્રીતિ પ્રભા છાંડનાં,
બિંજારી રસ પુષ્પ ઉર રસિયાં, સંધા પતિ પૂજને,
સાહતી સની જેમ ધરા વજ્રતી, મીરાં નમુ' વ્રજને!
કોધીને વિણ કોથ ગોથ કરતાં, ગોષ રમી સર્વથા,
આ સંસાર અસાર, સાર મહણે, પાતા ભરી મેરા,
માંડી મુખ વિમુખ કૃણ તરણે, થૈ નાવડ કાંતવે,
તારતાં તરિ તેહ આન્ય સુરતી, મીરાં નમુ' વ્રજને!!

ધોરાજી } કહાન ચકુ ગાંધી.
તા. ૮-૫-૧૯૦૬

प्रयां दा'क ओलियानो किल्लो हस्तगत कर छे.

हैस नगामां चालिसनो राज्याधिपक.

ज्यां दा'क' अंग्रेजोने हाथे केद.

ज्यां दा'क'ने आगिदाह.

એક નવી શોધ.

દેરા ઉપરથી માણસોના શુભ દોષ જાણવાની રીતી મેરમેરીઝમના પ્રયોગોમાંથી શુભ-લો તેને જાણીએ.

ભારત જીવનના જીવનવારી માંસને ખાસ મોટા સુશીલિત અંક મસિદ કરવાનો છે તે માટે ઉત્સાહી લાગુ પાળી વાળી જાણી તરફની આમ જણી પત્રીકા મને મળતાં તેમાં ખાસ જાણવા જેવો લેખ આપવા મને ઇચ્છા થઈ તેથી વિચર કરતાં મેરમેરીઝમના અધિકારનો એક ઉપયોગી લેખ ભરત જીવનના વાંચનારાઓને જાણ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ ધારી તેને લખતાં લેખ આપ્યો છે.

આમી પરમાનંદ પરમહંસ મહારાજ નામ એક ઉદાસીન સાધુ મુંબઈમાં ભલેશ્વર પાસે દવાખાનું હઈ તે મહારાજ મેરમેરીઝમના પ્રયોગ કરવામાં જાણ દુલી આર હતા એ વખતે હું તેમની પાસે વૈદક તથા મેરમેરીઝમ શીખતો હતો અને એ જાણવા લાયક પ્રયોગ થાય તેની હું જોઈ શખતા હતો અને એ વખતે ધંજીએ જાણવા લાયક પ્રયોગ થતા હતાં કારણ કે ચાર વંદસની અંદર આજ નિયમ ઉપર તે મહારાજ ગારસા પ્રયોગ કર્યા હતાં તેથી વિધિમાં અદ્ભુત શક્તિ આવી મંદ હતી, એટલે તેમાં ધંજીએ પ્રયોગ ખાસ અમકારિ થતા હતા તે જાણની મેંધ એ કરી લીધી છે તેમાંથી આજનો નિયમ આપેલો છે.

માણસને શરીર જોઈને એટલે કે તેની આંખો, કાંત, નાક, ગાંઠ વિગેરે જોઈને માણસના શુભ દોષ જાણવા એ કંઈ નવી વિધા નથી, પણ એ તો છેક આંચીન કાળથી આપતી આવેલી વિધા છે, અને હાલમાં સુરેષમાં પણ એ વિધા ધીરે ધીરે લાપતાની રૂપમાં આવતી જાય છે, તેમ જીતી આ વિધાના મહાળાં ઉપર નીચી શોધ એવા રાખેલા લખવાનું કારણ એ છે કે, મેરમેરીઝમના પ્રયોગો ભારત આવી અદ્ભુત હકીકત જાણાય એ એક નવી શોધ જીવન છે કારણ કે એટલે જોઈને માણસની પરિસ્થિતિ

કરવાની જાણતમાં તથા સાહસીક શાસ્ત્રની જાણતમાં અને ફેનોલોજી એટલે માણસને જોઈને માણસના શુભ દોષ જાણવાની જાણતમાં હાલના વખતમાં ધંજીએ હકીકત જાણીએ છે, પણ એ ખરું જુના સુરેષમાંથી અનુમાનોમાંથી, તથા સરખામણી કરવામાંથી જાણીએ છે, પણ કાંઈ મેરમેરીઝમના પ્રયોગો ભારત જાણીએ નથી, માટે એ મેંધ રીતે જાણાય તેને હું નવી શોધ કહું છું. કારણ કે એ શોધ કરનારના મનમાં એ માટે કાંઈ પણ જાતના જાણો નહોતા, અને એ (સાળજે કદ) એટલે વિધેય એ શોધી જતાથી તે પણ એ જાણતમાં કાંઈ જાણતો નહોતો, પણ તે માં મેં સત્તર અંદાર વરસની ઉમરનો એક વિધેયી હતો; એટલે તે જાણત ઉપર ખાસ ભાર મૂકવો જોઈએ. કારણ કે એ જાણત અજાણની વાત છે. હવે એ વાતોમાં કેટલું સંધ છે અને કેટલું ભૂલ છે તેના નિર્ણય એ ખાતાનાં વિદ્વાનોએ કરેલા થઈ છે હાલમાં હું તો માત્ર એ પ્રયોગ વખતે જ હકીકત લખાએલી હતી તે જાણ કરું છું, અને તે નીચે મુજબ છે.

જો માંસ પર પ્રયોગ તા ૧૬-૫-૧૯૦૧ સંક્રિ ૧૧ વાગે. તેની ગંદી પ્રયોગ વખતે કાંઈ કાંઈ વખતે જાણી નીચી થાય છે. તે માટે પૂછતાં તેણે કહ્યું કે શરીર ઉપર માંસ ધણ વધારે જુલેલું ને આગી પડતું હોય તે માણસ મહેલના ને આગી કાંઈ કરવાનો જાણ અપ્રમાણિક હોય છે, ને જોની ગાંઠ એ રીતે ન જુલે તે પ્રમાણિક હોય છે. જીવન એ કે શરીરના સંધ એ આંખો સાંધે છે ને આંખો ઉત્તરાવવામાં કડીનું હાલત મદદ કરે છે.

ખાત પર પ્રયોગ તા. ૨૦-૫-૧૯૦૧ સંક્રિ ૧૧ વાગે. તારા નાકમાં શું જાણ છે. જેનું નાક ઉપરથી મોડું ને જોગ હોય તે, માણસ આજીમની પછી સારા જાણ કરવાનો હોય છે. એ નસકાંઠામાંથી પછી સમજવાનું છે. સુરસા વખતે તે જુલે છે, તેના હાડકાના અંતર ઉપરથી માણસની પ્રિશ્તા કરવાની છે. એ અંતર થોડું હોય તે તે માણસ અપ્રકલ વીનનો, અપ્રમાં અપ્રમા, ને તે અંતર દૂર હોય તે વધારે જાણી હોય છે. તે સ્પર્શથી

જો આ પ્રયોગ કરનાર આમીજ હાલમાં કાંઈ કેવળ રહે છે

માણ્ય પડે છે. જ્યારે હાલમાં તપાસવું નહીં. ઉપરથી માંસ હોવાથી હાલ લગભગ વિના ખર્ચે પચી નથી. નોકરી ઉપરના કપાળ પાંચેનાં લાગે ખુલ્લો હોય તો વાંત છુપાવી શકે, તે પોતાના ભેદ કદી પશુ બતાવે નહીં. મારા નેહિનાં સ્થાન મારે કહ્યું કે, તે સર્વ મધ્યમ રીતીનાં છે, પશુ નાકની લાંબાઈના મધ્યમ લાગતી રેખા સારી છે. તેથી તેને નવી વાંતો શોધવાની પ્રયત્ન કર્યા છે. નવીન શોધ કરનાર વિદ્વાનોનાં નાક વચમાંથી કુસંધાં હોય છે, ને તેની નીચે જરા ખાડો હોય છે.

બાલ પર પ્રયોગ તા. ૨૨-૫-૧૯૦૧ સાંજે ૬ માં વાગે. એક પૂછ્યું કે, હાલમાં શું શક્તિ છે? તેમાં પશુ મોટી મોટી શક્તિઓ છે. પાત્રના હાલને મુખ બહુ નાનું તે બહુ મેથન કરનાર હોય છે. મુખ અંધ કરતી વખત વચમાં ખાડો રહે તે માણસને બહુ બહેસો સમજાવે. બાળકમાં તે ખાડો હોય તો બુદ્ધિમાન ને વક્તા થાય. તે ખાડા બંને બાજુના બાંધે મુખની સંધિ છે તે સમજાવે. જેનો નીચેનો હાથ ઉપરના હાંતને અડશે રહે તેને ચારને ખુની સમજાવે.

જેની મુછા બાજુ ઉપરના હાથ ઉપર પડે ને તેથી હાથ ટકાવેલા રહે તે અક્ષત્રાન ને વીચાર કરી કામ કરનાર હોય છે. જેની મુછો કાળી હોય તે કદમાં વધારે ઉંચો નહીં થાય. જેટલો હંચો તેટલો જ રહેશે. જેની મુછો હાથ ઉપર પડતી નથી ને હેડેથી મોટી હોય છે તે ગુસ્સાવાળો હોય છે. ઉપરના બાજુ મોટા ને ખુલ્લી માના બોલવાળા પર ચોરનો જતરી આશંક થાય છે.

બાળક પર પ્રયોગ તા. ૨૪-૫-૧૯૦૧ રાત્રે ૭ વાગે મુછના બીજાં સ્થાનો મારે પૂછ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે, એક મોટા અને તે બેઠો લેવાની રંગ આપો તે બેઠો લીધો પછી કહ્યું કે, જેની મુછના બહુ પાંતળાં ભેલ હોય તેના શરીરમાં સંદર્ભ રાગ રહે, તે એક મહિના સુધી તો એક મહિના મોઢો રહે.

રસી જેવી મુછ ને પાનળા કેશ ને નાની મુછ હોય તે બહુ મેથન કરવા માંડે હોય છે.

જેની મુછના બાજુ બેઠો ચારખા હોય ને રંગે બહુ કાળા હોય તે હાથ પશુ ચારતને રંગે કે જાન તેના ચર્ચમાં કામદેવ બનતો થાય ને તેની ધાન જલદી કુટે.

બંને બાજુની મુછ હોવાની ઉપર હોય છે, પશુ મુખની બંને બાજુની સંધિ પાંચે જેને મુછનાં બાંધ હોય તે ધર્મરો લક્ષ્ય હોય છે. તેને ધર્મ-દર્શન પશુ દુષ્ટ રહે છે. સર્વે મોટા ભક્તોને એવીજ મુછો હતી, એ બક્ષતી પ્રીતિનવું મોઢું ચિહ્ન છે.

બંને બાજુની મુછની વચમાં નાકની નીચે કાંઈ બોલ આવે છે, એવી મુછવાળો માણસ ગુપ્તતા રાખી શકે નહીં, ને તેના હાથમાં પેસા પશુ બહુ આવે નહીં, તેનું નશીલ હાથ સમજાવે. તેનાથી ભક્તિ નહીં થાય. તે આખો દિવસ મોઢા કરશે ને કાંઈની સારી જુરી વાન પોતાનાં ખરા દિલથી નહીં માની શકે.

જેની મુછના બાજુ બહુ વધીને હાથ ઉપર પડે તેની મુછો પડેથી તેનું મગજ સાફ ને કમજૂર શક્તિ ધંધી હોય છે.

જેને મુછ નથી આપતી તેના શરીરમાં ધાતુ ને પ્રકારની રહે છે, તેથી બચાં થાય નહીં ને તેની બાજુમાં ખરાબ વાસ હોય છે.

જેની મુછનાં બાજુ આખી ઉપર મુછી બહુ નાના રહે છે ને વધતાં નથી તે માણસ પોતાના ધર્મને નિમગ્ન રહેશે, ને નોકરોને પશુ છુટા થઈશે.

જેની મુછનાં રંગ જુરો હોય તે માણસ કોઈને ચંદનારો હોય છે, મંડળીમાં ન રહે.

બાળક પર પ્રયોગ તા. ૧-૬-૧૯૦૧ સાંજે ૬ માં પાંચ વાગે.

હાંતમાં શું થયું છે? ઉપરના નીચેના હાંત એક સરખીલા ધનમાં હોવો તે માણસ ચોખ્ખા દિલનો ને સાફ રહેશે. તેના વિચાર સાધ ને તે માણસ સારો હોય.

જેના હાંત એકે કોઈ સાંધેમાં ન હોય ને આખાં તેજ હોય તે માણસને ઉચરા દેવતાવનો સમજાવે.

ઉપરની હારના બે વચ્ચેના વર્તીને બે માટા હોય તે તે માણસ યુદ્ધ દોરવાની હોય છે, બીજી પાતમા ઉપર પાત્ર છે ને તેના બેદ કાપને મળે નહીં. તે સાડ ને માડ બને કરે, અનમાં સારા લાગે તેના ઉપયોગ કરે, જોકે દિવસ ઉપરની લક્ષિત કરે ને પીત્તી દોરસે ઉપરને માને નહીં.

આમપર પ્રયોગ તા. ૧૨-૧-૧૯૦૧ રાત્રે ૭ વાગે દાંતવું, ચાન, અધરું છે તે પાત્રના બે ગીનીટ પડી વિચાર કરીને તેણે કહ્યું કે:-

જેના ઉપલા દાંત અહાર દેખાય છે તે માણસ કાંઈ કામના નહીં તે માણસ જે જાણે તેમાં સાર નહીં. તેને ગમે તેમ કહે પશુ તેને કાંઈ આસર નહીં થાય. તે ધર-માર્ગ બાંધીઓની માફક રહેશે. તે માટા માણસ પાસે બંધ રહેશે નહીં.

ઉપલા બે માટા વચ્ચે દાંતની પાસેના દાંતની પાસેના દાંત જેને બીલા કહે છે તેની પાસે અથવા તેની ઉપર બીજા વચ્ચેના દાંત હોય (જેનાં પશુ પછાં માણસો હોય છે.) તે માણસ યુદ્ધ કલ્યાણાર હોય છે.

ઉપલા માટા દાંતથી ત્રીજા દાંત જે ને બીલા કહે છે તે દાંત જો હાથીની જેટલું મુખથી બહાર આવેલા હોય તે તે કપડી હોય, તે બીજા પ્રાણી વચ્ચેની માટે કહે પશુ તેમાં દિવસમાં કપર રહે.

ઉપલા વચ્ચેના બે માટા દાંતની પાસેના ડાબી બાજુના દાંત ને તેની નીચેના દાંત ને બે દાંત મુખ બેજી કેવળથી જોઈ બીજાને ને લાગે ને વચ્ચેમાં આવેલા રહે તે તેની પાંચે ચાંચવાત રહે નહીં, તે સમાં ત્યાં મિત્રમાં કલ્યાણી ભરેને પુષ્ટી થાય ને તેણે દેવામાં તેનું મન રહે.

ઉપરના તથા નીચેના સર્વે દાંતની સાંજાઈ પ્રહોળાઈ ને ઉસાઈ સર્વે બહારપર હોય તે માટા મહત્તમા હોય છે.

જેના દાંત બહુ લાંબા હોય છે તે જમદી પડી જાય છે, ને ટુંકા દાંત જમદી પડતા નથી.

દાંતમાથી એટલું જ બાજુવાતું છે. દાદમાંથી કાંઈ બાજુવાતું નથી જે દાંત મુખમાં સામેથી દેખાય છે તેમાં કીમ ઉપર મુજબ આવેલું છે. દાંતવું તથા મુખનું બ્યાન

દાંતો વચ્ચે તેનાં તેને ચાન હાથ લગાડીને બતાવેલા દાંતો, બેને બેને ખાં હોય તે તે કપડા કહેશે, નહીં તે મારી બહુ મુખારતો દેશે.

આપર પ્રયોગ તા. ૧૨-૭-૨૬૦૧ સાંજે પાં વાગે આજે આંખોનું બ્યાન કરે.

આર ગીનીટ એઈ લીલા પડી તેણે કહ્યું કે નેન ત્રણ પ્રકારનાં છે. ૬ બ્યાન કરે છું પશુ તેમ બહાર સમજ રાકેશ નહીં. જે સમજાય તે તે લખો, આપર તમે કેમ સમજ રાકશો ?

આંખની આંદરનો સફેદ ભાગ માટા હોય તે જોઈ મારર.

તેની ઉપરની આંખના આંધા ભાગ પુષ્ટી આંખ ગાંડી પશુ થોડા દોળા ને સફેદ ભાગ દેખાય તે બીજા પ્રકાર.

આંખ બહારથી પશુ નાની ને આંદરથી પશુ નાની જો નીજે પ્રકાર. પહેલા પ્રકારની આંખમાં બે યુગ છે. ઉપરની ચામડી એટલે પાંપણને બાંધે આંદર ત્રીય તે જે કામ હાથમાં લે તે પુર કરશે. તે શુદ્ધિવા ને સમજાઈ શર થાય તે જોઈ યુગ.

બીજો યુગ જોતી આંખમાં ખાડા ન હોય તે જોઈ આંખની ઉપરની ચામડી ત્રીય આવે ને બીજી આંખની ચામડી એમજ રહે તે કપડી પાડાવું કામ સામે બીજાની દરકાર નહીં. બીજાને કહે કે તમારું જાણ કરે છું ને ગણ કાપે, બીજા કાપી નાન સાંભળતી વખત તે જોવી રીતથી આંખ રાખશે.

તા. ૨૫-૭-૧૯૦૧ સાંજે ૬ વાગે આંખનો આ કાર સમજૂતા ઉપર આપાર છે. તેમાં બહુ સફેદ રહે છે તમારા સમજવામાં જો નથી આવતું.

સફેદ ને કાળા કાળમાં કાળા ભાગ થોડા દેખાય ને તે બહાર જોવા ન હોય. તે સુતીની આંખ સમજવી એવા આંખમાં છે કલ્યાણ આંખનું કહે છે એમ સમજવું.

બીજા પ્રકારની આંખમાં પશુ બે બેદ છે, પ્રથમ બેદ.

આંખની આંદરનો, સફેદ બાજુ પ્રકાશ દેખાય છે તેને સુવાડીને આંખ બંધ કરવા કહેયું. એ બધી આંખ પુરે પુરી બંધ ન થાય તો તેની શુદ્ધિ, મંદ, સમજવા, તે સર્વ કામમાં મંદ હોય છે. કામ કરવાથી જે યાત્રી જાય છે તેની આંખ રાતે સુતી વખત ઉઘાડી રહે છે, તે મંદતાને લીધે તેમજ જાત્રુતામાં જેની આંખ ખરાબર બંધ ન થાય તેની શુદ્ધિ પણ મંદ સમજવી.

બીજો ભેદ :— મોટી આંખ હોય તેમાં કાળા ભાગની ઉપરની ચામડી કાળા ભાગ ઉપર આવે ને નીચેની ચામડી પણ કાળા ભાગ ઉપર આવે ને તેથી કાળો ભાગ આકાશના ચાંદ જેવો દેખાય તો તે માણસમાં ચતુરદષ્ટ હોય નહીં. તે બધીની માત્ર માંની લેશે. તે માણસ કામનું નહીં. એવો માણસ અંધી કાંઈ છે? નહીં. એવો માણસ તમારી ખાસ ન લેઈએ.

બાકી પંદર પ્રયોગો તો ૭-૮-૧૬૦૧ સાંચે દાખલ થશે. આજે પ્રયોગ પાંદર થયા.

સંયત્ન રથાન કયાં છે? સંયત્ન રથાન માથાના વચ્ચેના ભાગમાં છે એ રથાન તપાસવા મારે નાકની ઝાંઝી ઉપરથી તાળવા સુધી રીમી લીટી દોરવી, ને એક કામ પાસેથી બીજા કામ સુધી પહોંચે તેવી રીતે માથાની ઉપરથી લીટી દોરવી. એ ત્રણે લીટી માથાની ગાંધમાં ત્યાં મળે તે સંયત્ન રથાન સમજવું. મેરુમેરીકમની રેખાનીમાં ત્યાંથી સર્વ જોઈ શકાય છે. ત્યાં ટુંક મારવાથી પ્રકાશ વધે છે પણ ત્યાં દાઢ-રાખી મુકવાથી અંધાર સામે છે ને કાંઈ જોઈ શકાતું નથી.

આટલી હડીકત એ પ્રયોગો સંપન્ન થયાંએથી છે. આને તેમણે માનને કાંઈ જાણવા જેવું મને એવી હેતુઓથી તે પ્રગટ કરેલું છે. હવે આ બાબતમાં કેટલું સત્ય છે? તે મારે એ ખાતાના કોઈ અનુભવી વિદ્વાનને તથા એ ખાતાના અભ્યાસી શોધકોએ ચર્ચા, ચકાવવી જોઈએ. એમ.

વૈદ અમૃતલાલ સુંદરજી પંડેયાર

સુધિષ્ટિર અને કયલુસરો.

પ્રાચીક કાળના એ આર્ય મહારાજોની એક બીજાને મળતી આવતી કથાઓ.

ભારત-વર્ષમાં જે આર્ય પ્રજાઓ એવી જોવાઈ વસે છે કે જે બહુ પુરાણ કાળમાં એકવાર એકજ પ્રજા દાખલ આર્યવર્તમાં વસતી હતી, જ્યારે આજનાં હિંદુ અને પારસીના તે પૂર્વજો લેગા વસતા હતા ત્યારે તેઓનાં ભાષા, ધર્મ, ક્રિયા, ઇતિહાસ વગેરે સર્વ એકજ હતાં. ક્રમદેવમાંથી જે દેવતાઓનાં નામો મળે છે તેમાંના કેટલાકનાં અવતારો સંહિત્યમાંથી પણ મળી આવે છે; જેમકે ગિર-ગિમ, અર્મતિ-આર્મંઈતિ; સોમ-હુઓંગ; યંદ્ર હન-વંદમ, જન; ઉષા-અપિ; અંસુર-અંદુર; નાંસત્ય-નાઓપિદ્ય; ઈદ્ર-ઈદ્ર; ઇત્યાદિ. તેમજ અવંસતાઈ લખાણમાં જે જે રાજાઓનાં અને મહાપુરુષોનાં નામો છે તેમાંનાં કેટલાંક ક્રમદેવમાંથી મળે છે. જેમકે—ધિમ-યમ, મઅંતઓન-પ્રેતન; મોત-મીત; હુસવંધ-સુસવમ; કંદશારપ-કુસશ્વ; અંદજતરપ-પ્રજાશ્વ; ઇત્યાદિ. આ પ્રમોણે ભેતો પારસી અને હિંદુના પૂર્વજો જ્યારે લેગા હતા ત્યારે તેઓ એકજ પ્રજા દાખલ તેમ એકજ હતા. પાંડલથી તેઓ પોતાનાં એક સામાન્ય રાજ્યમાંથી છુટા પડ્યાં ત્યારે એક શાખા ઇરાનમાં અને બીજી હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થઈ, અને પછી તેમની ભાષા વગેરેમાં ફેરફાર થતા આવ્યાં અને ભાષા સદીઓ પછી સુગંધ ઇલાકામાં આ જાને શાખાઓ પ્રાપ્તિ એક બીજાને આવી મળી છે, ભાઈજા કોમો દાખલ સંપીને વસે છે.

પુરાતન પ્રજાઓના ઇતિહાસ અને દંત કથાના મારા અદ્ય અભ્યાસમાં હું અનુભવતો આવ્યો છું કે હિંદુ અને પારસી સાહિત્યમાં કેટલીક કથાઓ

એવી છે કે જે એકેકને અનેક જાણતોમાં બહુજ મળતી આવે છે. રામાયણમાં રામ અને સીતાની જે કથા છે તે યુનાની કવિ હોમરના “ઇલ્યડ” નામે કાવ્યમાંની કથાને મળતી છે, એમ ઘણાં વર્ણવી જાણીતું છે. પંચ રામાયણની ઉત્કૃષ્ટ કથા ઇન્દ્રિયકાંક્ષા સાથે જેટલું મળતાપણુ ધરાવે છે તે કરતાં વધારે મળતાપણુ દિગ્દંત્રી નામે ફારસી કવિનાં રચેલાં “શાહનામા” મધેનાં દાસ્તાનેામાંનાં એક સાંચ ધરાવે છે. વળી “મહાભારત” નાં હરિવંશ પર્વમાં યોધા અને અનિરુદ્ધનાં પ્રેમનું જે વર્ણન છે તે ઉપર કહેલાં દિગ્દંત્રીનાં રચેલાં જોડન અને મની-જેહનાં દાસ્તાનેાં સાથે આગાહ મળે છે. શાહનામા મધેના ઉપલાં બન્ને દાસ્તાનેા રામાયણ અને મહાભારતમાંની ઉપદી બેઉ વાર્તાઓને કેવી રીતે મળતાં આવે છે તે સુકાળેલો કરવા ભેગ છે, અને અત્રેની “શાન પ્રસારક મંડળી” તરફથી લાપણુ આપીને એ આગલાં વર્ષોમાં અઢના કોશેષ કરેલી છે.

આને તેવોજ એક ત્રીજો પ્રયત્ન કરવાનું મન થાય છે. હું જાણું છું કે મારી આગમજ આજ વિષયની કોશેષ-બીજી તરફથી પણ થઈ છે. પણ તે જ્યારે મહાભારતમાંના રાજ યુધિષ્ઠિર અને શાહનામા મધેનાં શાહ કયપુસરોના રાજ્ય ત્યાગ કરી સ્વર્ગે જવા સંબંધી કથાની સરખામણી થયેલી છે, ત્યારે હું જે કાંઈ દેખાડવા માંડું છું તે તો આ બન્ને મહારાજાઓની જીંદગીનાં મહત્વનાં સર્વ કાવેા અને કર્તવ્યોની સરખામણી છે. મારી આ કોશેષમાં હું દેટલે દરજ્જે કાવેા છું તે કહેવાનું વાંચક જ્ઞને માટે રાખી હું આગળ વધીશ. વિષય ઘણો રસીલો છે; પણ લેખકે તેને રસ પડે તેવી રીતે હાથ ધર્યો નોંધયે. એ માટેની મારી ગોઠવણ સહેલ છે. પ્રથમ હું આ બન્ને ભાલા રાજાઓનાં કામોની ટુંકી નોંધ ઉતારીશ, અને ત્યાર પછી એ નોંધ કયાં કયાં અને કેટલે દરજ્જે એક બીજાને મળતી આવે છે તે બતાવીશ.

પ્રથમ આપણુ મહારાજા યુધિષ્ઠિરનું ચોટુંક વર્ણન મહાભારતને આધારે દ્રષ્ટાવી લઈશું, કે જે

કાવ્ય આ ભારત ભૂમિના કથા-અથવા કથાઓનાં એક મહાન લાઝર રૂપ છે.

યુધિષ્ઠિરની કથાનો સાર, (મહાભારતને આધારે.)

વિચિત્રવિર્ય, ભીમ અને વ્યાસ એકેકના સાવકા અથવા અર્ધ-ભાઈઓ હતા. સત્યવતી રાણીનો પુત્ર વિચિત્રવિર્ય પુત્ર વિના મરણ પામવાથી આ રાણીએ પોતાના બીજા પુત્ર વ્યાસ, કે જે આ વેળા વનમાં તપ કરતા હતા તેમને આગ્રહ કર્યોથી તેમનાં સમાગમથી વિચિત્રવિર્યની એક સ્ત્રી અંગિકાએ ધૃતરાષ્ટ્ર બીજી સ્ત્રી અંગોલિકાએ પાંડુને જન્મ આપ્યો. અંગિકા વ્યાસ જેવાં તપસ્વીનો વિકાળ અદેશ નોંધને તેમના સમાગમ વેળાં એવી બીધી કે તેણે પોતાની આંખો બંધ કરી રાખી તે ઉપર સુધી ઉઘાડીને નહિ, નેથી તેના પુત્ર અર્પણ જન્મ્યો. અંગોલિકા વ્યાસનું ભયંકર રૂપ નોંધને એટલી ભયભિત બની ગઈ કે તેણીને અંધકેા દિકકેા મારી ગયો, અને તેથી તેણીએ પાંડુને જન્મ આપ્યો ત્યારથી તે દિકકા મંદોરનાજ રહ્યો. આ બન્ને પુત્રોને વ્યાસના ભાઈ ભીષ્મ ઉછેર્યો કે જે હસ્તિનાપુરમાં રાજ્ય કરેતોહતા. ધૃતરાષ્ટ્ર અર્પણ જન્મેલો હોવાથી તેનાથી કાયદા પ્રમાણે રાજ્ય ચલાવી શકાય એમ નહોતું, માટે પાંડુ વંચે પુત્ર્યો ત્યારે તેને હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય મળ્યું; તેની એક સ્ત્રી પૃથા અથવા કુંતીએ યુધિષ્ઠિર, ભીમ અને અર્જુનને, અને બીજી સ્ત્રી માદરીએ નકુલ અને સહદેવ નામનાં નેડિયા ભાઈઓને જન્મ આપ્યો. આ પાંચ પુત્રો પાછળથી પાંચ પાંડવને નામે ઓળખાયા છે.

પાંડુનાં મરણ પછી તેનો ભાઈ ધૃતરાષ્ટ્ર અર્પણ છતાં ગાદીએ બેઠો, કેમકે પાંચ પાંડવ ભાઈઓ હજી જાળક હતા. તે તેમનું તથા તેમની માતા કુંતીનું રક્ષણ કરવા લાગ્યો. કહે છે કે તેના ૧૦૦ પુત્રો હતા, જેઓ પાંડુભાઈઓથી જુદીજ રીતે ભાતતા હતા તેઓ મધેના સર્વથી વડા હયોધન તો બહુજ હુબ હુતો તેણે

એક ચાર પાંચોમાંના બીજા ભાઈ ભીમને લોજનમાં વિષ આપી નદીમાં નાખી દીધો હતો. હુયોધનની મઠમાં કહ્યું, નામે એક ગળવાન પાંડવ હતો, તે રાણી કુંતીનો સર્વથી વડો પુત્ર હતો, પંથુ પાંડુ આયત્ન લગન આગમન તેના જન્મ થયેલો હોવાથી તે પાંડવ વંશમાં ગણાતો ન હતો. આથી રીસાધને તે હુયોધન અને તેના ભાઈઓ જે જેઓ ક્રોધારથી ને નામે યોગાખાતા હતા તેમની સાથે મળી ગયા હતા.

કૌરવ નામે કુરુ ઉપરથી પ્રકૃત છે. ખરૂં તો તેના જેમ પુતરાઈ તેમજ પાંડુ જન્મને કુરુના વંશના હતા. માટે એ જન્મને સાધ્યોનાં પુત્રો કૌરવ ગણાવા ભેળ્યે. પંથુ પાંડુના પાંચ પુત્રો અને તેમના વંશજો પાંડવ નામે, અને તેના ભાઈ કુતરાઈના પુત્રો અને તેમના વંશજો કૌરવ નામે યોગાખાઈ ગયા છે. અને આ પિત્રાઈઓ વચ્ચેના કનિષ્ઠ અને સુદથી "મહાભારત" નાં મહાન કાવ્યની રચના થઈ છે.

પાંડવોમાં વડો યુધિષ્ઠિર હતો. તે જન્મ્યો ત્યારે યાગકાથી નાદ થયો હતો કે "મનુષ્યોમાં આ ગહુજ નીતિમાન નર છે." એને માટે લેખી ગયા છે કે તે નેત્રી નીનિનો, મંમુનો હતો. ન્યય, પ્રમાણિકપણ, શાંત સ્વભાવ, અને સરવિરપણી તે ભૂતિ હતો. એના નામનો અર્થજ "યુદ્ધમાં મક્કમ" એવો થાય છે. તે સિંહ જેવા રાજવંશી દેખાવેના હતા. તે દેવાંશી હતો, કારણ કે તેની માતાએ પોતાના પુત્ર પાંડુના યોગી બની ગયા. પછી ધર્મ દેવતાનું સ્મરણ કરવાથી તેના જન્મ થયો હતો. એજ પ્રમાણે તેના બીજા જન્મને ભાઈઓમાંના બીજા વાધુ દેવતાનો અને અર્જુન છદ્દ દેવતાનો પુત્ર હતો. બીજા અને અર્જુન જન્મને બહુ જાણિયા હતા. યુદ્ધમાં તેઓ એકલે હાથે શત્રુઓનો સંહાર કરતા. બીજા બળ, તેની હિંમત, તેનું શક્તિ કદ, તેનો બુદ્ધિ દેખાવ, તેનો કંપતી અને ઘાતી સ્વભાવ, એ સંઘર્ષો તેનાં નામના અર્થ (ભીમ-ભયંકર) પ્રમાણેનાં લ-

ક્ષણ હતાં તેને અતિ ધણા. યોગકે ભેળ્યો હતો. જેટલું તેના આંસુભાઈઓ ખાતા તેટલું તે એકલો ખાઈ જતો. અર્જુન અદે આખરેકાર વિર પુરૂષ હતો. તેં મહાહુરે ભે કે સખી, મંચાણ, ઉઘાર, પ્રેમી, અને તેપણુ યુદ્ધમાં શૂરો અને ભેડી-ચિનાનો હતો.

જેમ પાંડુનાં તેમજ પુતરાઈનાં પુત્રોને દ્રાણુ નામે રાજશૂર આલણુ સર્વ પ્રકારની યુધ્ધ કળાની કે જાંવણી આપેતો હતો. આ દ્રાણુની ઉરકેરણીથી તેના રાજવંશી શિષ્યોએ પંથાસના રાજા દુપદેનો દેવ છત્રી લીધો અને તેને કદ પકડ્યો. દુપદેનો પુત્ર દુપદ્યુન નામનો હતો, જે પાંડવથી પાંડવો તરફથી લડ્યો હતો. દુપદેની પુત્રી કૃષ્ણા અંધવા દ્રોપદી પાંચ પાંડવોની સ્ત્રી હતી.

જ્યારે વડો પાંડવ યુધિષ્ઠિર વડે પુત્રો ત્યારે તેના કાકા પુતરાઈ તેના આપેતું રાજ સોંપી નહિ. તેનાં તેને યુવરાજ એટલે પાટલી કુંવર સ્થાપ્યો. પણ તેના બળ અને ન્યાયનાં કામે ભેળ્યે પ્રભુ તેના ઉપર એટલી બધી પ્રશન્ન થઈ ગઈ કે તેણે આધિપત્યપુતરાઈની જગ્યા ઉપર દેવાંશી યુધિષ્ઠિરનેજ રાજપાટ સોંપવાનો અને તેને માથે સુકુટ પહેરાવવાનો ઠરાવ કર્યો. આ વાતની અંશર પિત્રાઈ હુયોધનને પડતાં તેણે યુધિષ્ઠિરનું કાટલું કંહાડવાનો પ્રયત્ન રચ્યો. તેણે વારણા વત નામે શહેરમાં જલદીથી સળગી ઉઠે એવું એક નવું મકાન પોતાના મિત્ર પુરોચન પાસે તૈયાર કરાવ્યું, અને પછી પોતાના પિતાને લોક મમંત્રી પાંચ પાંડવોને તેમની માતા કુંતી ભેડે ઉપેક્ષાં શહેરની રચના ભેડાં અને ત્યાં ધનાંશ યત્નમાં શાગ લેવાં ચોકડ્યાં. પાંડવોને ઉપેક્ષા મકાનમાં ઉતાડે મળ્યાં. પણ અહીં ભે તેઓ શહેરે તો અગ્નિથી તેમના પ્રાણુ જશે એવી ખાનગી ખબર વિહર નામના પોતાના નાના કાકાથી મળી, કે જે એક શુદ્ધ સાતની સ્ત્રીના પુત્ર હતો, જેથી તેઓએ એક સુરંગ યોદનારની મઠથી ઉતાવળે એક રસ્તો ખોદી કંહાડીને તે માર્ગે તેઓ બચી ગયા અને જન-

ગદામાં આગળ વધ્યાં. મોર્ગમાં જ્યારે તેઓ ધાકી જતા ત્યારે લીમ્ માર્તાને અને નાના ભાઈઓને ખાંધે બેસાડતો અને મોટા ભાઈઓને પાંખડીએ વળગાડી આગળ રસ્તો કાપતો.

જ્યારે તેઓ એક વઘાડા નામે શહેરમાં આવી પુર્યાં ત્યારે એક પ્રાંતજીનો ઘરમાં ઉતરી લિશાથી પોતાનું પેટ ભરવા લાગ્યાં. અહીં બક અથવા વક નામે એક રાક્ષસનો વધ કરાને લીમ્ તેના ત્રાસમાંથી શહેરીઓને ધોરાવ્યા. આ રાક્ષસને મોટે નિયમ પ્રમાણે જે શહેરી ખોરાક પંકાવીને લઈ જતો તેનો તે હૈય ભક્ષ કર્યો હતો. એક દહાડે તે પ્રાંતજીની વારી રાક્ષસ માટે ખોરાક લઈ જવાની આવી કે જેના ઘરમાં પાંડવો રહેતા હતા. પ્રાંતજીના કુટુંબનું કકષાત બેઠને લીમ્ તેને બદલે ખોરાક લઈ જવાનું સાથે લીધું, અને પછી તેણે તેના પ્રાણ લીધો.

આ પછી પંચાલના રાજા દુપદની પુત્રી દ્રૌપદીએ સ્વયંવરમાં અર્જુનને વરમાંજ પહેરાવી, તેથી ત્યાં મોટું યુધ્ધ નીચું. રાજાએ એવું મોટું ધનુષ તૈયાર કરાવ્યું હતું કે જે સ્વયંવરમાં ભેગા મળેલા કોઈ પણ શત્રુથી ઉપાડી શકાયું નહિ. જેથી ત્યાં હાનર રહેલા દુર્યોધન વગેરે કૌરવ કુટુંબને બહુ મોટું લાગ્યું; પણ જ્યારે અર્જુન જેવા એક લિયુંક દેખાવના પ્રાંતજી તે ઉપાડીને બાણ મોડયા અને કપરું સુંદરી દ્રૌપદીએ તેને પોતાનો પતિ કબૂલ રાખ્યો ત્યારે સઘળાઓ રાજા દુપદ સામે જાળવે કરી ઉભા. આ યુદ્ધમાં પાંડવોએ રાજાનું રક્ષણ કર્યું, અને પછી સઘળા શત્રુઓને તંસાડીને પાંડવો દ્રૌપદી સાથે પોતાને ઘર ખાતર ફર્યા. જ્યારે પણ તેઓ લિશા લઈ આવતા ત્યારે માતા કુતી આગળ લાવતા અને તે તેમને વહેંચી આપતી, તેમ આ વેળા તેઓ સ્વયંવરમાંથી પાછા ફર્યા ત્યારે મા સમજ કે લિશા લઈ આવ્યા હો, માટે પોતે મરના પાછલા ભાગમાં હતી ત્યાંથી વગર જોડે બોલી કે— "તમે વચ્ચે વહેંચી રહ્યા" હવે માતૃપિતાની આજ્ઞાને

લોપ થતો નહોતોથી અર્જુન એકલાની જે સ્ત્રી હતી તે પાંચે ભાઈઓની પતિની જાની. પ્રથમ તેણીને વધા ભાઈ યુધિષ્ઠિર સાથે પરણાવી અને ત્યાર બાદ બાકીના ભાઈઓ સાથે તેના વિવાહ થયા.

પાંડવો બળી મુઆ નથી પણ હવેતા છે એવી ખબર હવે દુતરાઈ અને તેના પુત્રોને પડી, જે પછી પાંડવો રાજ્ય પાંડવ તથા કૌરવ પિત્રાઈઓ વચ્ચે વહેંચાયું. દુર્યોધન અને તેના ભાઈઓને હસ્તિનાપુર વાળા પ્રદેશ મળ્યો, અને પાંડવોને જમના નદીની આસપાસના ખાંડવપ્રસ્થ નામનો દેશ મળ્યો. જ્યાં તેઓએ ઇંદ્રપ્રસ્થ નામનું નગર વસાવ્યું; કે જે આજનાં દિલ્લી શહેરવાળી જગા ઉપર બંધાયું હતું. આ પછી યુધિષ્ઠિરે આસપાસના બીજા ભાગો જીતી લઈ રાજ્યનો વિસ્તાર વધાર્યો; અહીં આ રાજ્યની પ્રજા બહુ સુખમાં વસતી હતી. યુધિષ્ઠિરે હવે રાજ્ય સૂચ યજ્ઞકર્થો અને પોતે ધામ-ધૂમથી ગાદીએ બેઠા.

પણ એજ રીતે તેના કાકા દુતરાઈ પણ હસ્તિનાપુર ખાતે એક મહા સભા બોલાવીને સઘળા રાજાઓને નોતર્યા, તેમાં યુધિષ્ઠિર પણ તેના નોતરાને માન આપી હાનર થયો. અહીં તેને કૌસલકાવીને દુર્યોધનને વૃતની રમત ચલાવી, જેમાં યુધિષ્ઠિર એક પછી એક પોતાનું રાજ્ય અને સર્વસ્વ હારી ગયો. અને છેલ્લે દ્રૌપદી પણ તે પ્રોઇ બેઠો. આ વેળા કુશાસન નામે એક કૌરવ ચોટલો ધરીને દ્રૌપદીને સભા વચ્ચે જોડી ગયો હતો, માટે એ અપમાનને લીધે કોઈ દહાડે તેના પ્રાણ લઈને તેનું લોહી પીવા માં લીમ્ સમ આધા, અને પાછળથી તેણે તેમ કીધું પણ હતું.

બાર વર્ષ સુધી આ રીતે ઇંદ્રપ્રસ્થનું રાજ્ય દુર્યોધનના હાથમાં આગ્યું અને પાંડવોને જગતમાં વસવું પડ્યું. શર્ત પ્રમાણેની સુદત પુરી થવા છતાં કૌરવોએ પાંડવોનું રાજ્ય તેમને હવાલે પાડું કર્યું નહિ તેથી બન્ને વચ્ચે મોટું યુદ્ધ ચાલ્યું અને તેમાં

ખન્ને પક્ષનાં લશ્કરોની ભારે ખરાબી થઇ. આ યુદ્ધમાં કૌરવોનાં ૧૧ સૈન્ય કપાઇ ગયાં. પ્રથમ તેમની સરહારી ભીષ્મે લીધી; કે જે દુર્યોધન તેમજ યુધિષ્ઠિરને ડોકા થતો હતો. તેનો અપંગ ભાઈ ધૃતરાષ્ટ્ર હજી જીવતો હતો તો પણ પોતાના કુટુંબીઓની કતલ જોવાની કે સાંભળવાની તેણે નાપાડી, અને જંગલમાં જઈ વસ્યો. કુરુક્ષેત્રનાં વિસ્તૃત રણમાં આ મોટું યુદ્ધ ચાલ્યું હતું. કે જે આજનાં દિલ્લી શહેરની વચ્ચે થયું આવેલું હતું, આ યુદ્ધનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે અર્જુનને એકી વેળાએ પાંચસો લડવાયાઓને કોંપી નાખ્યાં હતા.

આ મહાભારત યુદ્ધ વેળા ખન્ને પક્ષે તરફના લડવાયાઓ વચ્ચે દંદ્ર યુદ્ધ થયાં હતાં, જેમાં ઘણી વેળાએ પાંડવોની જીત થઇ હતી: જેમકે—

કૌરવો: પાંડવો:
ભીષ્મ અને અર્જુન: અર્જુનની જીત.
કર્ણ અને ધૌત્ય: કર્ણની જીત.
દ્રોણ અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન: ધૃષ્ટદ્યુમ્નની જીત.
દુઃશાસન અને ભીમ: ભીમની જીત.
કર્ણ અને અર્જુન: અર્જુનની જીત.
શલ્ય અને ભીમ: ખન્ને એક સરખા.
શલ્ય અને યુધિષ્ઠિર: યુધિષ્ઠિરની જીત.
સંજય અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન: સંજય મરતો જાયો.
દુર્યોધન અને ભીમ: ભીમની જીત.

* ભીમનો હિડિમ્બા નામે રાક્ષસીને પેટનો પુત્ર.

* દ્રૌપદીનો ભાઈ દ્રુપદ રાજનો પુત્ર.

* દ્રૌપદીને સલામાં અપમાન કરનાર, કે જેને મારીને ભીમે સમ ખાધા હતા તેમ તેનું ઓઢી પીપ્પુ હતું.

* મદ્રનો રાજા: પાંડુની ખીજ રાણી માદ્રીનો પિતા તથા સર્વથી નાના એ પાંડુ જોડિયા ભાઈઓ નંકર અને સહદેવનો મમોયો.

[સારથી]

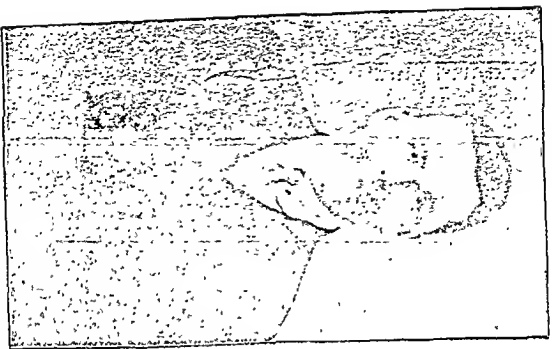
* હરિતનાપુરના અપંગ રાજા ધૃતરાષ્ટ્રનો બહુ વિશ્વાસ

આ રીતનાં દંદ્ર યુદ્ધમાં કૌરવોના શરવિરો માર્યા ગયા: જેમની જોડે અને પછી થયલાં અનેક મહા યુદ્ધોમાં તેમનાં ૧૧ સૈન્યોમાંનું કશું બાકી રહ્યું નહિ. આસપાસના ઘણા રાજાઓએ ખન્ને પક્ષોને મદદ આપી હતી: દુર્યોધન: ધાવલ થઈને પોતાનો જીવ ખયાલી નાઠો. તે એક સરંચરને તળીયે જઈ છુપાઈ બેઠો અને નહુઈ જાળથી અથવા મંચને જોડે ડુબી નહિ જતાં પોણીને પોતાની આસપાસ અલગ રાંધ્યું. પાંડવોને તેની છુપવાની આ જગ્યાની ખબર પડતાંજ તેઓ સરંચર તિરે આવી લાગ્યા, અને યુધિષ્ઠિરે તેને તાનાટપલા મારી પાણીમાંથી જહાર નિકળવાની ફર્ પાડી. હવે દુર્યોધન અને ભીમ વચ્ચે છેલ્લું દંદ્ર યુદ્ધ ચાલ્યું. જેનો અંતે, ભીમે તેની જાંગનાં હાડકાં ભાંગી નાખી તેનો જીવ લીધો.

કૌરવોમાં માત્ર ત્રણ શરવિરો બાકી રહ્યા હતા: દ્રુપ * કૃતવર્મન અને અશ્વત્થામન. તેઓએ પોતાના કુટુંબીઓનું વેર લેવા માટે પાંડવોનાં સૈન્યને મદદરાશિએ કાર મારવાનો સંકેત દીધો. દ્રુપ અને કૃતવર્મનને પાંડુઓની છાવણીનાં દરવાજા પાસે ઉભા રાખી જેઓ નાસી જાય તેમને કાર મારવાની આજ્ઞા કરીને અશ્વત્થામન છાવણીમાં રાત્રિ વેળા પેઠો અને નિંદ્રાવશ થયલા સંઘળા પાંડવોને કોંપી નાખ્યા. પોતાના પિતા દ્રોણ દંદ્ર યુદ્ધમાં મારનાર ધૃષ્ટદ્યુમ્નને તેણે પોતાના પગ તળે કચડી નાખીને કાર દીધો. આ રાત્રિ વેળાનાં છુપાં કૃત્ય પછી પાંડુઓ અને કૌરવો વચ્ચે સુલેહ થઇ. પાંડવોને તેમનું રાજ્ય હવે વગર હરકને પાછું મળ્યું, અને જેમ ઈદ્રવંશ તેમજ હસ્તિનાપુર યુધિષ્ઠિરના હાથમાં અંગ્યા, અને ખન્ને રાજ્યો જુદાં હતાં તે જોડાઈ ગયાં. મોંઘા ગંધલાઓની મરણ ક્રિયા કરાવીને આ રાત્ર પોતાના ભાઈઓ

* રાજ્યર દ્રોણનો સસરા.

* દ્રોણનો પુત્ર

एक सुनीता भोग धई पेटला नादीकना लोकप्रिय
फलेकटर मी. जेकसन.

ला. या. सैयद नमसुद्दीन सैयद मी.पांसादेव कादरी. बी.पे.
ला. या. सैयद नमसुद्दीन सैयद मी.पांसादेव कादरी. बी.पे.

राजकन्या ईंदिराराजा गायकवाड वडोदर.

(मेट्रीक्युलेशनची परिक्षाभां पास थयलां राजकुमारी.)

સાથ હસ્તિનાપુરમાં ભારે ધામધુમ સાથે દાખલ થયો, અને સોનાનાં તખ્ત ઉપર બિરાજ્યો તથા તેને માથે યુકૃત પહેરાવવાની ક્રિયા પુર ગણિરાઈ સાથે થઈ.

પોતાનાં મનની મુરતિ પાર પડી-પોતાનું વેર લેવાયું-ભાષિકું રાજ્ય પાછું મળ્યું-એટલે હવે યુધિષ્ઠિર મહારાજને હનિયાનો વૈભવ લાગ્યો નહિ. માયા મિથ્યા છે એમ ગણીને તેણે દેશવંદો લીધો. રાજ્ય કારણારે બીજાને સોંપીને તે પરમાત્માને જઈ મગવા તૈયાર થયો; તેની જોડે તેના ચારે ભાઈઓ, રાણી દ્રૌપદી, અને એક વફાદાર કુતરો. એટલાં જણ ગયાં. તેઓએ ઉગમણુ લાણીનો રસ્તો લીધો. માર્ગમાં મહારાજ અને વફાદાર કુતરા સિવાય બાકીનાં સઘળાં થાક અને લુગંથી મરણ પામ્યા. યુધિષ્ઠિરના સમજા બધા છતાં તેઓ તેની પુઠે ગયાથી આ સ્થિતિએ પહોંચ્યા. અતે આકાશી ગંગા નદીમાં તે ઉતર્યો, અને સ્વર્ગે પુગ્યો.

શાહનામાને આધારે કથાસુસરોની કથાનો સાર.

મહારાજ યુધિષ્ઠિરની કથાનો સાર વાંચ્યા પછી હવે શાહનાશાહ - કથાપુસરોનાં - દાર્તાનનો યુગ્તેસર ઇતેપાળ અહીં ઉતારીશું, અને તે પણ મહાભારતને મળતી આવતી વાતોનોજ ઉતારો કરીશું.

ધરણના શાહ કુરુદન ના મણુ બેટાઓ ધરજ ન તર અને સલમ નામના હતા, તેમને શાહ પોતાની હૈયાતીમાંજ પોતાનું રાજ્ય વહેંચી આપ્યું હતું. વડા ભાઈઓએ સર્વથી નાના ધરજને મળેલો દેશ ધણે આળાદ એઈને પાપ સામે ખલવો ઉઠાવ્યો અને ધરજનો જીવ લઈ તેનું રાજ્ય લઈ ચુક્યું. પાછળથી ધરજની બેટીના બેટા મિનાચહેરે લશ્કર લેગું કરી પોતાના મગલાતું રાજ્ય સલમ અને તેર કનેથી પાછું મેળવ્યું, અને એ વખતથી ધરણી-ઓ ૩ અને ત્રણીઓ ૪ વચ્ચે રાજ્યનાં જંગ થાક

થયાં. મિનાચહેરના બેટા નોદરને મોરીને તૂરના નખીરા અક્ષસિયાએ ૧૨ વર્ષ સુધી ધરણમાં હુકમત ચલાવી. ત્યારે બાદ કથકોબાદ અને કથકોસ નામના શાહોએ ધરણનું રાજ્ય પાછું હાથ કીધું, પણ જીવન અથવા ઓકસસ નદીની દક્ષિણેના ભાગ કે જે ધરણને તાબે હતો તે આક્ષસિયાએ પાછો આપ્યો નહિ.

કથકોસનો બેટા સિયાપુરા નેક ખરલતનો અને બહાદુર હતો. સાવકી માતાનાં કાવતરાંને લોગ થઈ પડીને તે ત્રણની શાહને જઈ મળ્યો, તેની બેટી કુરંગીજ સાથે પરણ્યો, અને ત્યાંજ રાજ ખટ-પટને લીધે પોતાનાં સસરા અક્ષસિયાખના હુકમથી કતલ થયો. તેની સ્ત્રી કુરંગીજે એક બેટાને જન્મ આપ્યો, જેના જન્મ આગમજ તથા જન્મ પછી અક્ષસિયાએ તેને મારી નાખવા ધાધું, પણ યુદ્ધાની મહેરમાનીથી તે દર વેળા જોતી ગયો. અક્ષસિયાખના વજીર પીરાને અનેક તદખીરથી આ શાહનહા તથા તેની માને ખયાલી લીધાં અને જંગલમાં મોકલાવ્યાં.

ધરણમાં સિયાપુરા શાહજીદાનાં ખૂનની ખબર થવાથી તેનો કંટનો લેવાને ધરણીઓ તૈયાર થયા. તે આગમજ ગીવ નામે પહેલવાનને કથાપુસરોને શોધી કહાવા શાહ કાઉસે તૂરન મોકલ્યો, કે તે શાહજીદાને તેની માં સુધાં ખચાવીને ધરણ લાવ્યો. ત્રણની લશ્કરો પુઠે આવ્યાં. તેમને એકલે હાથે મારી કહાડીને દરિયા જેવી મોટી જીવન-નંદીમાં ત્રણે જણે ઘોડેવાર થઈ મોકાવ્યું. કથાપુસરો ઉપર કિતારની મહેરમાની હોવાથી નદીપાર કરીને સઘળાં બીજે કાઠે સલામત નિકળ્યાં, અને શાહ કાઉસે પોતાના નખીરાને લેવ્યો અને તેને તખ્તનો વારસ ઠરાવ્યો. કથાપુસરોએ આસપાસ લશ્કર લઈ જઈ કેટલાક પ્રાંતો જીત્યા અને એ ક્ષેત્ર પછી તેણે પોતાના પાપ સિયાપુરાનો કીનો લેવા તેમને ધરણનો જે સુલક અક્ષસિયાખ પચાવી બેઠો હતો તે જીતી લેવા એક મોટું લશ્કર તૂરન તરફ મોકલ્યું. અનેક લડાઈઓ થાતી તેમાં

૧. અવસ્તામાં-શ્વેત-શ્વેત-વેદમાં-વેતન. ૨ અવસ્તામાં-એર્ધવ-જેનું મપત્ર-શ ધરજ. ૩ મરજને લગત; એર્ધવ. ૪ તરને લગત; તપ્ય.

જાને પશ્ચિમી કોઈવાર હાર તો કોઈવાર જીત થઈ. પહેલવાન રૂસ્તમ કે જે ઘણો ભેરાવર અને કઠાવર હતો, જે પુષ્કળ ખોરાક ખાતો હતો, અને એકલે હાથે શત્રુઓની મોટી સંખ્યાનો જીત લેતો હતો, તેના હાથ ઉપર તુરાનીઓ માર ખાઈને વારંવાર નાંદા, ઘીજી મરતમે શુદ્ધ, નામે એક દાના પહેલવાન તુરાન ઉપર ચઢાઈ લાઇ ગયો, જે વેળાની લડાઈ દરમિયાન અંતે એવું કહ્યું કે જાને પશ્ચિમ તરફથી અગ્યાર પહેલવાનો સુટી કહાડીને તેઓ વચ્ચે દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરાવવું, અને એ યુદ્ધનાં પરિણામને જંગનાં છેવટે ઠાળણ ગણવું.

આ યુદ્ધોમાં સઘળા ધરાની સરદારો અથવા દૂરવિદેશીજી જીત થઈ. જેમકે—

ધરાનીઓ:	તુરાનીઓ:
ફરીઓર્ડ અને	કુદળાદ—ફરીઓર્ડની જીત.
ગીવ અને	શુર્વી—ગીવની જીત.
ધુરાજે અને	સિયામક—ધુરાજેની જીત.
ફરહિલ અને	જ'શલા—ફરહિલની જીત.
ફહામિ અને	ખામોન—ફહામિની જીત.
ખીજન અને	ફર્જન—ખીજનની જીત.
હુહર અને	સિપેહરમ—હુહરની જીત.
શુર્ગીન અને	અદરીમાન—શુર્ગીનની જીત.
ખર્તે અને	કહરમ—ખર્તેની જીત.
જ'ગા અને	અકહસ્તાની—જ'ગાની જીત.
શુદર્જ અને	પીરાન—શુદર્જની જીત.

તુરાનીઓએ ધરાનીઓ ઉપર સત્તિ વેળાએ છાપો મારવાની છુપી તદ્દખીર રચી હતી, જેમાં એકવાર કાળ્યા અને ઘણા ધરાનીઓ માર્યા ગયા. લડાઈમાં તો ધરાની સપેહસાહાર યાને સેનાપતિ શુદ્ધર્જના એટલી ખેરાઓ કતલ થયા હતા. ઉપલા દ્વંદ્વ યુદ્ધમાં ધરાનીઓની ફતેહ થયા બાદ તુરાની શાહ અક્રાસિયાજી

રાજતાજ છોડીને નાંદા. કયાંયુસરે જંગ. મેદાનમાં દોડી આવ્યો અને તેણે જાને અક્રાસિયાજીની પૂઠ પકડી. માર્ગમાં અનેક લડાઈઓ થઈ, શત્રુનાં પ્રાયતજીતને ઘેરા ઘાલી કયાંયુસરેએ તામે કીધું, શોધ કરતાં ખગર મળી કે અક્રાસિયાજી ચીનના દરિયાને નામે ઓળખાતા કંસ્પીઅન સમુદ્રમાં થઈને આથમણે નિકળી ગયો હતો અને તેણે અથચેરતે નામે સરોવરમાં આંચી લીધો હતો. અહીંથી તેને પકડી કહાડયો; હોમ નામના શાહ ફરેહનના એક વંશજે અક્રાસિયાજી સાથે લડીને તેના હાથ ઘાંધ્યા, પણ દયા કરી બંધ છોડતાંજ અક્રાસિયાજી હોમના હાથમાંથી નાસી સરોવરમાં ગળ થઈ ગયો.

આ વખતે ઉપલાજ સરોવરની પરાશનાં આતશ બહેસમનાં પવિત્ર મકાનમાં શાહ કાઉસ અને શાહ કયાંયુસરે પોતાની છેદલી ફતેહોને માટે ખુદાનો આભાર માનવા આવ્યા હતા, જેમની જોડે તેમના જે સરદારો શુદ્ધર્જ, અને ગીવ પણ હતા. આ છેદલા ધણીઓ બાપ દીકરા હતા. તેઓ ઉપલા સરોવરમાં અક્રાસિયાજી છુપાયો છે એવી ખગર સાંભળીને કયાંયુસરેને ત્યાં બોલાવી લાવ્યા, જે કેંદ પકડાયેલો હતો તેવું મરતી વેળાનું કંડપોત સાંભળીને તે છુપાયેલો પદમ્બદ પાદશાહ સરોવરમાંથી બહાર આવ્યો, જે વેળા ઉપલાજ હોમ પહેલવાને તેનો જીત લીધો. પછી તેવું તુરાની રાજ્ય કે જે પોતાના નેપા ગાન યાને પૂર્વજ ફરેહનનાં રાજ્યનો એક ભાગ હતું તેને પોતાનાં ધરાની રાજ્ય સાથે જોડી દીધું અને એ રીતે આ મોટાં જંગવું છેવટ આવ્યું.

આ પછી કયાંયુસરેએ પોતાનાં પાંચતજીતમાં દાખલ થયો, અને યોદ્ધીક સુદત ધુંધી સુખશાંતિ સાથે અમલ ચલાવ્યો. પણ હવે તેવું દિલ દુનિયાની માયા

૧ આ અવસ્થાજ નામ છે. પાશ્વર્થી શાહનામમાં મિત્રીને ‘ખન્ન-રત’ નામ જાણું છે. આજે આ ખન્ન-રત સરોવર ઉર્મિયાને નામે ઓળખાય છે. ‘અયયરન’ ને ફારસીમાં ખોટી રીતે લખવાથી ‘ખન્ન-રત’ બનેલું છે.

ઉપરથી ઉડી ગયું. તેણે રાજપાટ તણ દીધું, જેવાખમાં સરોષ નામે ફરેરતએ દેખાવ દઈ બશારત આપ્યા મુજબ તે પહોડ તરફ ચાલ્યો. તેની જોડે તૂટી, ગીવ, ફરીજોઈ, જીજન અને ચુરતહમ નામના સરદારો પણ ગયાં. તેમને પાછા ફરવાની ચેતવણી મળ્યા છતાં તેઓએ માન્યું નહિ, જેથી તેઓ બર્ફનાં તોફાનમાં ફના થઈ ગયા, અને કયપુસરો તેઓ વગર આગળ વધીને સરોષની રાહબરી મુજબ બર્ફમાં ગેબ થઈ ગયો. તેને માટે એવી માન્યતા છે કે તે હવે હૈયાત છે.

વન્ને વાર્તાઓ વચ્ચે મુકાવલો.

ધરાની દારતાનનો આ અતિસૂક્ષ્મ ભાવાર્થ છે. હવે આપણુ જોઈએ કે યુધિષ્ઠિર અને કયપુસરોની કથાઓ એક જીભ સાથે ક્યાં ક્યાં અને કેવી રીતે મળતી આવે છે. અલગત બે જુદા દેશો, જુદી પ્રજાઓ, જુદા સમયો, જુદા લખનારાઓ, વગેરે વાતો ધ્યાનમાં લેતાં આ કથાઓ એક જીભ સાથે જોડે જોડે થા પુરેપુરી મલતી આવે એ કેવળ અશક્ય છે, તો પણ તેઓ વચ્ચે જેટલું મળનાપણું જણાય છે તેટલું પણ વાંચનારને આશ્ચર્ય પમાડે છે. હું આ મળતી આવતી વાતો હુંકમાં સમજાવવાની કોશિષ કરીશ, જેમ કરતાં સુર વાંચનારને વિનંતિ કે નજીવી દેખાતી સરખામણી તરફ નહિ જતાં કથા કહેનારા જુદા જુદા ગ્રંથો-ગદ્યભાસ્ત અને શાહુનામુ-વચ્ચેનો ફર્ક ધ્યાનમાં રાખીને આ મળતાપણુનો તોલ કરવો. વળી વાંચનારને જણાવવાની જરૂર છે કે હિંદુ કથામાં જેમ દેવતાઓ ભાગ-ખાતે છે તેમ ધરાની કથામાં જણાતું નથી. યુવાની કથાઓમાં “મહાભારત”માં આપણુ જોઈએ છીએ તેમ મહા સુદમાં દેવતાઓ ભાગ લેતા જણાય છે; પણ ધરાની કથા એ વિષયમાં-દેવતાઓના માનવી બનત સાધના માયા જોડાઈને કે લકષ્ય વેળાના સંબંધમાં-અન્યથા જેવું અલગપણું બતાવે છે, હવે આપણુ મુકાબલા તરફ નજર કરીએ:—

૧-પહેલાં તો આ વિષયના બન્ને નાયકો રાજ પુત્રો હતા, અને તેઓ દેવાંશિ જેવા હતા. વળી યુધિષ્ઠિર જેવો ન્યાયી, પ્રમાણિક અને હૈદર હતો તેવો જ કયપુસરો પણ હતો. બન્નેના પિતાનાં રાજપાટ ઉચાપત થયાં હતાં, અને તે દહ મુકનાર તેમનાં મિત્રાઈઓ જ હતા. બન્ને પાદશાહો પોતાનાં આ રાજ્યો પાછાં મેળવવાના હેતુથી જ સુધધમાં કિતર્યા હતા. યુધિષ્ઠિરના જન્મ વેળા તે ભંડો અને પ્રતાપી નર નિવડ્યો એવો આકાશમાંથી નાદ થયો હતો તેમ કયપુસરોને માટે નજીમીઓએ ભવિષ્ય ભાષ્યું હતું કે તે ભુલંદ બળતનો શાહ થશે, અને તૂરાનનું રાજ્ય સર કરશે.

૨-જેમ યુધિષ્ઠિર ઉપર તેના બાપનું રાજ્ય લઈ બેસનાર ઠાકા ધૃતરાષ્ટ્રે દહ પાડયાં હતાં, તેમ કયપુસરો ઉપર તેના બાપનું રાજ્ય ઉચાપત કરનાર તેના મમાવા અક્રાસિયાએ તેનો જીત લેવા માટે અનેક દુજો પાડયાં હતાં, પણ આ બાળતમાં ધૃતરાષ્ટ્ર જોડે તેના વડા કુંવર દુર્યોધનની સામેલગીરી હોવાથી આ બન્ને બાપ દીકરા સાથે-પણ વિશેષે કરીને દુર્યોધન સાથે-અક્રાસિયાબને સરખામણીમાં મુકી શકાયો.

૩-યુધિષ્ઠિરની મદદમાં તેના બે ભાઈઓ ભીમ અને અર્જુન હતા, તેમ કયપુસરોની મદદમાં રૂસ્તમે અને ગીવ નામના પહેલવાનો (જેઓ વચ્ચે સસરા જમાઈનું સગપણ હતું) હતા. જેમ ભીમે બળતાં ધરમાંથી પોતાની માતા અને ભાઈઓને બચાવી લીધાં હતાં તેમ ગીવે કયપુસરો અને તેની માતાને તૂરાની જંગલો અને લશ્કરોનાં સંકટમાંથી બચાવ્યાં હતાં. ભીમ અને અર્જુનના સાહસ આગળ ચાલતાં રૂસ્તમે અને ગીવને વધારે મળતાં જણાશે.

૪-કૌરવો તૂરાનીઓ સાથે, અને પાંડવો ધરાનીઓ સાથે મળતા જણાય છે. જેમ કૌરવોમાંથી રિદ્ધર, યુધિષ્ઠિર તથા તેની માતાનો મદદગાર હતો, તેમ તૂરાનીઓમાંથી પીરાન, કયપુસરો અને તેની માતાનો મદદગાર હતો.

૫—જેમ દુર્યોધને પાંડવોનું રાજ્ય હુતમાં હતો લઈ ૧૨ વર્ષ પછી તેમને તે પાણું આપવાની શર્ત કરી હતી તેમ અક્ષસિયાએ ઈરાનનું રાજ્ય ૧૨ વર્ષ સુધી પોતાના કબજામાં રાખ્યું હતું; અને જેમ લઠાઈ વગર યુધિષ્ઠિરનું રાજ્ય દુર્યોધને તેને પાણું આપ્યું, નહિ તેમ અક્ષસિયાએ પણ લઠાઈ વગર ઈરાની સુલક ઇંડયો નહોતો. રાજ્યના સંબંધમાં જેમ એકે તેમ બીજાએ કોલ તોડયો હતો.

૬—કૌરવ કર્ણની સરખામણી તુરાની પીરાન સાથે થઈ શકશે. જેમ કર્ણને પાંડવોએ પોતાના પક્ષમાં જોડી લેવા માંગ્યો અને કૃષ્ણે તેને તેમ કરવા માટે પ્રમત્તવ્યો, પણ તેણે પોતાના રાજાને પક્ષ તત્ત્વો હિં, તેમ પીરાનને ઈરાની પક્ષમાં લેવાની તત્ત્વીજ ગુદર્જે કીધા છતાં તે નિષ્ફળ થયો હતો.

૭—જેમ દ્રૌપદીનું અપમાન કરનાર દુશાસન નામે કૌરવને માર્યો પછી ભીમે તેનું લોહી પીધું હતું તેમ શુદર્જે પીરાનને માર્યો પછી તેનું લોહી કંપું.

૮—જેથી અર્જુન એકી વેળા પાંચરો શત્રુઓના નાશ કરતો હતો, અને જેમ ભીમ એકી વેળા સ્વારી કરનારા ચૂરવરો સુધ્ધાં રાક્ષસી કદના હાથીનો તથા સાથેજ ૧૪ પાયદળ લડવંયાઓને સંહાર કરતો હતો, તેમ રૂપતમ પેદુલવાન એકલે હાથે પોતાના ગાંઘાની સુર્જ યાને ગદાથી સેકેડો તુરાનીઓને ઘર કરતો હતો. આ દાખલામાં ભીમ અને અર્જુનનાં લેખાં સહસ્ર રૂપતમનાં ઘણાજ કામ સાથે મળતાં આવતાં જણાય છે.

૯—જેમ કૌરવ પાંડવોનાં યુધ્ધમાં કોઇવાર દ્રુપદ યુધ્ધો તો કોઇ વાર સૈન્યો વચ્ચે સામાન્ય લડાઈઓ ચાલતી હતી તેમ કથયુષ્ઠરેનાં દાસ્તાનમાં પણ બન્ને પદેલવનો વચ્ચે જંગ ચાલ્યું હતું, અને વળી સામગ્રામાં લડકરો વચ્ચે પણ ભારી લડાઈઓ ચાલી હતી. વળી જ્યારે દુર્યોધને યુધિ-

ષ્ઠિરને તેનું બાપિકું રાજ્ય પાણું હવાલે કરવાની ના પાડી અને સમન્વિતી ઘઈ શકી નહિ ત્યારે કૌરવો અને પાંડવોના મોટા ભેદાઓ વચ્ચે દ્રુપદ યુધ્ધો થયાં હતાં, જેમાંનાં ઘણાં ખરામાં પાંડવો હતા હતા. આ પછી ઉવરે એક એવું મોટું સામાન્ય યુધ્ધ ચાલ્યું કે જેમાં કૌરવોનાં ૧૧ સૈન્યો એક પછી એક નાશ પામ્યાં હતાં. એજ રીતે કથયુષ્ઠરનું ભૂટી લીધેતું બાપિકું રાજ્ય આપવાની અક્ષસિયાએ ના પાડી અને જંગ જાગ્યું ત્યારે દરેક પક્ષે પોત પોતાના ૧૧ ચૂરવીરોને મુઠી કહાડી તેઓ વચ્ચે દ્રુપદ યુધ્ધ કરાવ્યાં હતાં, જેમાં સઘળા તુરાની લડવંયા માર્યા ગયા હતા; અને ઉવરનાં સામાન્ય યુધ્ધમાં તુરાનીઓ નાશ પામ્યા હતા.

૧૦—ઇંડસાં યુધ્ધમાં પરાજય થવા પછી જેમ દુર્યોધન નાકો અને એકત્રો પડી જઈ એક સરોવરમાં છપાઈ બેઠો; તેમ અક્ષસિયાણ પોતાના બેડાઓ અને બેશીઓના નાશ પછી એકલો નાશીને ચપચરત નામે સરોવરમાં છપાઈ બેઠો હતો. જેમ દુર્યોધન જાદુમંત્ર જાણતો હતો તેમ અક્ષસિયાણ પણ એ કાળા એલમથી કુશળ હતો. જેમ દુર્યોધન તાનાટપલાથી ચીરકાઠને સરોવરમાંથી બાહર આવ્યો હતો અને પછી ભીમ સાથની લડાઈમાં માર્યો ગયો હતો. તેમ અક્ષસિયાણ પોતાના ભાઈના તાનાટપલાથી રિસે ભરાઈ પાણીમાંથી બાહર આવ્યો હતો, અને હોમ સાથની લડાઈમાં હવનો પકડાઈ પાદશાહના હુકમોમાં માર્યો ગયો હતો.

૧૧—દુર્યોધનના મરણ અને કૌરવોના સંહાર પછી જેમ યુધિષ્ઠિર પોતાનાં તેમજ કૌરવોનાં રાજ્યને ધણી થયો હતો, તેમ અક્ષસિયાણનાં મરણ બાદ ઈરાન તથા તુરાનનાં રાજ્યોને જોડી નાખ્યાં હતાં. જેમ એ રાજ્યો પ્રથમ તેના પૂર્વજ કુદેહનનાં હતાં, તેમ યુધિષ્ઠિરે હાથ કદેજાં ગળને રાજ્યો તેના પૂર્વજ કુરુનાં હતાં.

૧૨-લીમ્ પાંડવ પક્ષમાં એક બળવાન શૂરવિર જણાય છે, કે જેણે એકચક્રા નામે શહિરના રહેવા-સીંચાનેા લક્ષ કરનાર પાક નામે રાક્ષસને માથી તેમનેા છુટકો કીધો હતો. ઇરાની કથામાં પણ એવો જ માણસનેા લક્ષ કરનાર એક રાક્ષસ રાજ જણાય છે, જેનું નામ ભેહાક હતું. તેની બંને પાંખે ચક્રેક સર્પ ઉગી નીકળ્યો હતો, જેમને દરેકે જ મનુષ્યનું ભેટું ખાવા માટે આપવું પડતું હતું. આ દૈત્ય રાજને કાવા નામે એક શૂરવિરે માથો હતો. આ મનુષ્ય લક્ષની દંત કથામાં લીએ જે દૈત્ય યુધિષ્ઠિરના સમયમાં બળવું છે તે કાવાએ ઇરાની અને તુરાનીઓના પૂર્વજ ક્રેદુન (=કુર) ના અમલ વેળા બળવું હતું.

૧૩-જેમ મહાભારતમાં દૈત્યને જંગલી કુકર વગેરેનાં રૂપ લેતા જોઈએ છીએ, તેમ શાહુનામામાં દેવો યાને રાક્ષસો ગોરખર (જંગલી કુકર)નાં રૂપ લેતા જણાય છે.

૧૪-પણ યુધિષ્ઠિર અને કયપુસરૌની કથાઓ વચ્ચે જે સાથી સરસ મળતાપણું જોવામાં આવે છે તેતો તેમનું રાજ્ય ત્યાગ કરીને પરમાત્માને જઈ મળવા સંબંધી છે. આ વિષયને લગતો મુકાબલો નીચે પ્રમાણે થઈ શકે છે:—

(ક) યુધિષ્ઠિર દેવાંશિ હતો અને મરણ પામ્યા વિના સ્વર્ગે પહોંચ્યો હતો, તેમ કયપુસરૌ પણ જન્મ આગમજનાં અને જન્મ પછીનાં સંકટો છતાં સલામત રહીને અંતે મરણને શરણ થયા વિના અદ્રશ્ય થયો હતો.

(ખ) પોતાના કુટુંબીઓના સંહાર પછી જેમ યુધિષ્ઠિરે રાજ્ય ત્યાગ્યું અને તે બીજને સોંપી પોતે સ્વર્ગે જતા નીકળ્યો, તેમ કયપુસરૌએ પણ રાજપાટ લોહારાષ્ટ્ર નામે પોતાના બેટીને આપી ચાલ્યો ગયો હતો.

(ગ) જન્મેના દરગારીઓ રાજાનાં ત્યાગ વિચારની સામા થયા હતા. (ઘ) જન્મેએ પહાડ તરફને

સ્તો લીધો હતો. (ઙ) જન્મે જોડે છ છ સ્નેહીઓ પહાડ લાણી જવા નીકળ્યા હતા. (ચ) જેમ યુધિષ્ઠિર પહાડ ઉપર એકલો જઈ પહોંચી પોતાની ધન્યા પ્રમાણે સ્વર્ગે ગયો હતો અને તેના સંઘળા સાથીઓ મરી ગયા હતા, તેમ કયપુસરૌના સંઘળા માથીઓ બર્ફનાં તુફાનના ભોગ થઈ પડ્યા હતા, પણ શાહ એકલોજ છૂવતો રહી જેમાલુમ થઈ ગયો હતો. (છ) જેમ યુધિષ્ઠિર જોડે ધર્મ દેવતા એક વક્ષાદાર કુતરા રૂપે ભોમિયા જેવો હતો, તેમ કયપુસરૌના ભોમિયે સરોવ નામે દેવતા (ધનદ) હતો.

વળે વાર્તાઓ મઝતી આવવાનો સવલ.

આ રીતે આ બેક મહારાજાઓની કથાઓ વચ્ચે થણું એક મળતાપણું જણાય છે. વિષય લગાર લાગેા થયો છે, માટે આ મળતાપણુને સંબળ લખાણથી સમજાવવાને હું અત્રે શોભતો નથી, તો પણ એટલું જણાવીશ કે આપણી સરખાણી વાળી કથાઓમાંની એકની બીજી કથામાં નકલ થઈ નથી. અગરજે નકલ થવાની કોઈ તરફથી સૂચના થતી હોય તો આપણને એમ લાગે છે કે મહાભારતવાળી કથાની નકલ શાહુનામાવાળી ઇરાની કથામાં થવી જોઈએ, કારણ કે મહાભારતનેા સમય ઇસ્વી પૂર્વ ૨૦૦૦ થી ૩૦૦૦ નો ગણાય છે, ત્યારે શાહુનામુ તેા ઇસ્વી પછી ૧૦૦૦ માં રચાયું હતું. એટલા માટે પાછલા યંચમાં આગલા યંચની નકલ થાય એ સંભવિત લાગે છે. શાહુનામુ રચાવનાર ગજની વાળેા સુલતાન મહમૂદ હતો, કે જે ૧૨ મરતજે ભરતખંડ ઉપર સ્વારી લાવ્યો હતો તે વેળા. “મહાભારત” યંચ તેના યા કોઈ લશ્કરી સરદારના હાથમાં આવ્યો હોય અને તે ઉપરથી ફારસી ભાષામાં યોગ્ય ફેરફારો સાથે તેની એક યા અનેક વાર્તાઓની નકલ થઈ હોય એ બનવા ભોગ છે.

પણ આ ઉવટ ઉપર આવની વેળા બીજી તરફ નજર પુગાડવાની જરૂર છે. ક્રિસ્તીએ શાહુનામામાં પેશદાદ અને કેયાની વંશના શાહોનું જે બયાન આપ્યું છે તેનેા મૂળ પાથો પારસીઓનાં ધર્મ

પુસ્તક “અવસ્તા”માં નોંધાયેલો મળે છે, અને ક્યમુસરો કેયાની વંશની તે મોટો પાદશાહ છે કે જેનું નામ અવસ્તામાં “હુસવધુ” છે, અને એ નામ ઋગ્વેદમાં જણાવેલા “સુસવધુ” રાજાનાં નામ સાથે આળાદ મળતું આવે છે, એટલું જ નહિ પણ આ ક્યમુસરો પાદશાહ “માંદગી અને મોતથી તદન મુક્ત હતો,” તથા “તેણે આફ્રાસિયાળને વ્યવસ્ત સરોવર આગળ માર્યો હતો,” તેમજ “હોમ (પહેલવાન) તેને બાંધીને ક્યમુસરો આગળ લઈ ગયો હતો” અને એ શાહે “તેને પોતાના બાપ સિયા-વુશના કીનામાં માર્યો હતો,” અને છેવટે “ધરાન તથા તુરાનનાં રાજ્યો ક્યમુસરોએ એક બીજા સાથે જોડી દીધાં હતાં,” આ સઘળું જે આપણે ઉપલી કથામાં જોયું છે તે અવસ્તાઈ સાહિત્યમાંથી મળી આવે છે. આ ઉપરથી કદાચ એમ સિધ્ધ થાય કે ક્યમુસરોનું વર્ણન મુષિધરનાં વર્ણન કરતાં જુનું છે, કારણ કે અવસ્તા ભાષાનો સમય મહાભારત વાળી સંસ્કૃત ભાષા કરતાં જુનો છે, અને ઋગ્વેદ (જેમાંથી “સુસવધુ”નું નામ મળે છે તે) સર્વથી પુરાણી ભાષામાં રચાયેલો છે.

આમ છતાં પણ હું એમ સૂચવવા માંગતો નથી કે ધરાની કથા ઉપરથી હિંદુ કથાને જન્મ મળ્યો છે, હું તો એમ ધારું છું કે પ્રથમ જ્યારે આ બન્ને આર્થ પ્રભાઓ એકત્ર વસતી હશે ત્યારે તેઓમાં એક અતિ પુરાણી સામાન્ય કથા હસ્તી લોગવની હશે, અને તે બહુ જુની કથા ઉપરથી ધરાની આર્યોએ ધરાનમાં અને હિંદુ આર્યોએ ભરતપાંડમાં પોત પોતાની કથાઓ રચી હશે. આ રીતે આ બન્ને વાર્તાઓ સ્વતંત્ર પણે રચાયેલી હોવી જોઈએ.

મુંબઈ, તા. ૨ જૂન-પુન્યાદિ ૧૯૧૦

પાલનજી વરજોજી દેશાઈ.

અધિપતિ રાસ્તગોફતાર.

एक विचित्र वैंर!

‘મહારાષ્ટ્ર કોલિલ’ નામના પ્રસિદ્ધ મરાઠી માસિકમાં આશરે પંદર-સોળ વરસો અગાઉ પ્રકટ થયેલો ‘અંતઃકારિક સડ’ નામનો લેખ અચાનક દ્રષ્ટિગોચર થયો. તેનું અવલોકન વાચકોને વિનોદ જનક થઈ પડ્યો, એવી આશાએ અહિં હેનો અનુવાદ આપેલો છે.

‘ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના જુન મહિનામાં કાનપુર સ્થાને કીમંત નાનાસાહેબ પેશવા, તાત્કાલીન વગેરે વિદ્રોહી ટોળીએ યુરોપિયન લોકોના પ્રાણની જે ભયંકર લીલા કીધી હતી, તેનું સ્મારક આજે પણ ‘Memorial Well’ નાં નામથી કાનપુરમાં પ્રખ્યાત છે. એ લીલાનું વૈર વાળવા માટે ઇ. સ. ૧૮૫૭ જુલાઈ મહિનામાં જનરલ નીલ, સર જોન હેવલોક, વિગેરે ઇંગ્રેજ સેનાપતિઓ પૂર જુસ્સામાં અને દોરદમામમાં લોહીથી ખરડાયેલાં કાનપુર ઉપર ચુકી આવ્યા હતા! તેમણે એકઠે સપાટ્ટે એ રક્ત દૂષિત અપવિત્ર સ્થાન સર કર્યું. દિગ્વિજયી, સતત સૂર્ય-ન્યાયિતિ ભાસિત ઇંગ્રેજ રાજ્યનો પૂર્ણ અમલ પાછો ખેંસાડવામાં આવ્યો; અને બંડખોરોને શિક્ષા કરવાનું કામ જનરલ નીલના ન્યાયી હાથે શરૂ થયું. તેઓ સાહેબે અનેક લોકોને પકડીને તથા પકડી મંઘાવીને ફાંસીને લાકડે લટકાવવા માંડ્યા. કેટલાકને તોડોને મોટે બાંધ્યા. અને કેટલાકને ધારાતીથી મોકલાવી દીધા. એ વખતે સફરચાહિ નામના એક સુસલમાનને પણ પકડાપકડીમાં ચતુર્બુજ બનાવીને કેદ કરી લાવવામાં આવ્યો હતો. તે સુસલમાન કંઈ બંડખોર નહોતો. પણ બંડખોરોના હાથમાં સપડાઈ જવાથી નિરૂપાયે તેમની સાથે મળ્યો હતો. પણ ખરૂં જાન તો ખીજ કોઇ ઘોરેવાર રસાલાનો દફદાર હતો. એ સફરચાહિ ઉપર જનરલ નીલ સાહેબે કાનપુરના સેનાપતિ સર હુ વ્હીલરનું સતીકાંડ ઘાટ ઉપર

તા. ૨૭ મી જુનને દિવસે ખૂન કરવાનો આરોપ મુક્યો. એ નિર્દોષ, નિરૂપદ્રવી ગરીબ મુસલમાને સાફ જણાવ્યું કે 'મારે હાથે એવું થોર કૃત્ય થયું નથી. અને કદી થાયજ નહીં.' છતાં પણ ક્રોધ, વેર અને ક્રીનાના જુરસાથી ભડકી ઉઠેલા નીલ સાહેબે એ વિચારાને ફાંસીની સજા સુધી કીધી ! એટલુંજ નહીં પણ જે ઘરમાં યુરોપિયન લોકોની કંતલ ચલાવવામાં આવી હતી; ત્યાં ભરાયેલાં મોહીનાં ખાખોચીયાં પાસે તેને ઢસડી મંગાવ્યો અને ત્યાં પડેલું યુરોપિયન લોકોનું લોહી હેની પાસે જીલવતી ચટાડયું ! આવી ભય-કર શિક્ષા ભોગવતી વળતે એ નિરપરાધી દહેદારને કેટલું દુઃખ થયું હશે, અને કેવું માહું લાચું હશે ? આ દુર્ગંહાપક અન્યાય ભરેલાં કૃત્યથી સફરઅહિલ ધગ ધગતા અગારા જેવો લાલચોળ બની ગયો અને મોટા જુરસાથી ફાટતાં છગરે બોલી ઉઠ્યો કે - 'ભાઈએ ! મ્હારો એક ન્હાનો છોકરો રોહટકમાં રહે છે. હવેને મ્હારા તરફનો સંદેશો કહેજે કે તું ઇશ્વરની કૃપાથી મોટો થા ત્યારે જનરલ નીલ ઉપર અથવા હેના વંશ વારસ ઉપર પણ તું મ્હારું પૂરે પૂરું વેર લેજે. "

જનરલ નીલને મેજર એ. એલ. એસ નીલ નામનો એક છોકરો હતો. તે મોટો થયો ત્યારે પાછળથી મધ્ય હિંદુસ્થાનમાં આવેલાં અગર મુકામે રહેલી થોડેવાર પલટનનો આફિસર થયો; અને ઉપર જણાવેલા મુસલમાન દહેદારનો મઝર અદિલ નામનો દીકરો પણ હેનાં હાથ નીચેની પલટનમાં થોડેવારની નોકરીમાં દાખલ થયો. હવેને કંઈ પૂર્વ વૃત્તાન્ત સાંભળેલો ન્હોતો પણ એક દિવસ અકસ્માત્ એક ફકીર વેશ ધારણ કીધેલો એક મુસલમાન હવેને મળવા આવ્યો, અને એ ફકીરે તેના પિતાએ મરતી વળતે મોકલેલો સંદેશો કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળતાંજ મઝરઅહિલે ક્રોધાતુર અને આંકુળ વ્યાકુળ બની ગયો. તેનાં નરકેશો અસંખ્યની આગથી ફુંકવા લાગ્યાં અને હેની આંખોં લાલચોળ બની ગઈ ! તેમજ પોતાના પિતાનું દૂર રીતે ખૂન અને અપમાન કરનારા

જનરલ નીલના પુત્રને ક્યારેક ઠાર કરે એ વિચાર માને વિચારમાંજ હેતું માણું કરી ગયું.

ખીજે દિવસે (તારીખ ૧૪મી માર્ચ ૧૮૭૭) ની રહવારમાં ત્યારે બધો સવારો કવાયત કરવા માટે રણભૂમિ ઉપર આવવા લાગ્યા; ત્યારે તેપણ ત્યાં ગયો. થોડી વારમાં જનરલ નીલનો દીકરો મેજર નીલ પણ પોતાના લશ્કરી પોષાકમાં હુથિયારથી સજ્જ થઈને ત્યાં કવાયતની તપાસ લેવા આવી પહોંચ્યો. સઘળી શેજે તેને નિયમ અનુસાર સલામ કીધી, એટલામાં મઝરઅહલીએ સઘળા લશ્કરી લોકોની રહામેજ નિઝરતાથી અને જુરસાથી નિશાન તાકીને બંદુક ફેડી ! તેજ ઘડીએ મેજર નીલ સાહેબ તરફથી પાતા જમીનપર ઢળી પડ્યા અને થોડીજ વારમાં હેમને પ્રાણ નીકળી ગયો ! બંદુકનો અવાજ થતાંજ બધા સવારો એકદમ ચમકી ગયા, અને જ્યાં ત્યાં એકસરખો હાહાકાર ફેલાઈ રહ્યો ! તરતજ મઝર અહલીને પકડી કેદ કરવામાં આવ્યો. પાછળથી થોડા દિવસોમાંજ તેની તપાસ કરવામાં આવી અને મધ્ય હિંદુસ્થાનના ગવર્નર જનરલના એજન્ડાસર લેપલ ઓફીસ સાહેબે મઝરઅહલીને ફાંસીની સજા કીધી ! મઝરઅહલીએ સગા સાંભળીને બહો ક્રોધ મોહાટું પરક્રમ બળવું હોય અથવા કંઈ મોટી દુરજ કે કર્તવ્ય પૂર્ણ કીધું હોય તેવા ડોળથી તે સંતોષ પૂર્વક ફાંસીને લાકડે રહી ગયો ! આ વિચિત્ર વૈરની વિચિત્ર વાર્તા અંતી સુધી મી. ફોર્ગસ મિચલ નામના યુરોપિયન ચક્રવર્તીને અલિઅં બહાદુર સીંધીયા સરકારની પલટનના એક બળવા વળતના થોડેવારે કહી બતાવી હતી. કેવું વિચિત્ર વૈર !

વસંત,

કપુર.

U

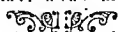
હિંદુસ્થાનમાં કેરોલના કુષ્ટ રોગના હુમલામાં થી બચવાની હવા તરીકે કપુર ધણું ઉપયોગી છે એનો ઉપયોગ ખેડાકાની તથા પીવાની જાણસોમાં સુગંધી આપવામાં પણ થાય છે. હિંદુસ્થાનમાં દરવર્ષે ચીન તથા જાપાનથી આશરે સાણ લાખ રૂપિયાની કીમતનું કપુર આવે છે. હિંદુસ્તાન દેશની હવા નીર નીરાળી છે કેટલે કેટલાં ઉષ્ણ ક્ષત્રીય ઢેરો તાપ છે તેમ કેટલેકે કેટલાં શીત ક્ષત્રીય ઢેરો જેવી રીતે છે કેટલે હિંદુસ્થાનમાં કેટલાક મુલકના ભાગે એવા છે કે જ્યાં કપુરના ઝાડોની ખેતી વગર શકે યથા શકે તેમ છે. વારંવાર કપુરના ભાવમાં મોટા ઉછાળો થાય છે અને તેથી કરીને કપુરના ઝાડોની ખેતી એક નફા કારક ધંધાનું સાધન યથા પડે તેમ છે.

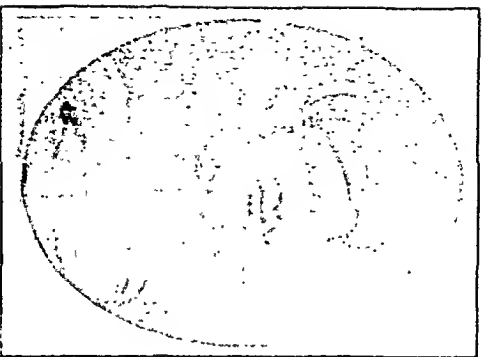
હિંદુસ્તાનના કેટલાક ભાગોમાં સારા ઉછેરવાં કપુર આપનારાં ઝાડો દીકામાં આવે છે તે ઉપરથી એવું માની શકાય છે કે જે મોટા પાયાપર પ્રયોગો કરવામાં આવેતો ચીન દેશના જુદું કપુર સહલાઈથી આ દેશમાં પેદા કરી શકાય તેમજ આ દેશનાં રાજાની ઝાડો જે કપુર આપનારાં છે તેની ખેતી પણ ખીલવી શકાય. સુગંધની ચેન્નર એજ કામસની હિંદુસ્થાનના જંગલોની પેદારા સાર રથપાથલી કમીટી પોતાના રીપોર્ટમાં જણાવે છે કે કપુરની ખેતીને માટે નીચલી કક્ષાના પ્લાનમાં લેવાની છે. કાકર હારમુને સને ૧૮૪૪માં હિંદુસ્તાનમાં ચાહેના હોડ, વનરપતીમાંથી ચરખી આપનારો હોડ, તથા ફેર મોસા, જાપાન અને ચીનમાં ઉગતો કપુર આપનારો હોડ દાખલ કીધા. સરુન્ટી સપાટીથી બેહનરથી ચારહનર-શીટની ઉપાઈના મુલકમાં જેવાકે પેદારાકુને અને કાઠાઉ પ્રાંતોમાં તેણે આ ત્રણ ભતના રોપાઓ ઉગાડવાના પ્રયોગ કીધા જેમાં તેને ફતેહ મળી ત્રણે ભતના ઝાડોને એ મુલકની હવા માફક આવી છે; અને આજે પેદારાકુનમાં ચાહેના મોટા વીરાણ જગીયાની સાથે વનરપતી ચરખી આપનારાં ઝાડોના છુડે પણ દીકામાં આવે છે. પુણની એમ્પ્રેસ ગાર્ડનમાં કપુર આપનારું ઝાડ દીકામાં આવે છે. તેથી ઉપલી કમીટીનું એવું મત છે કે હિમાલય પર્વતના નીચાણના મુલકમાં, પશ્ચિમ ઘાટના ઉચાણ પ્રદેશમાં, માહીસોરના સપાટ પ્રદેશમાં આ ઝાડોની ખીલવણી કેમ કરી શકાય નહીં તે સમજવું નથી; આ જગ્યાની હવા કપુરના ઝાડના અસહ વનનની હવાને

આગે હુળ મળેલી છે. * Blumea Balanifera આ ભતનું કપુર આપનારું ઝાડ એકલા ચીન તથા બ્રહ્મદેશમાં થાય છે એમ નથી પણ હિમાલયના પૂર્વ ભાગ-ઉપર સમુદ્રની સપાટીથી એક ટનરથી માટી ચાર હનર-શીટની ઉચાઈએ એ ઝાડો-સારી રીતે ઉગી શકે છે. આ ભતના ઝાડમાંથી જે ભતનું કપુર નીકળે છે તેને બ્રહ્મદેશમાં નગી કપુર કરીને કહે છે. * Blumea Lacera આ ભતનું કપુર આપનારું ઝાડો હિંદુસ્થાનના ધણા ખરા ભાગોમાં છે કે ત્રાવણકોર સુધી એક જગ્યા છોડવા તરીકે ઉગે છે. અને હિમાલય પર્વતપર જે હનર શીટની ઉચાઈ એ તે માલમ પડે છે. Blumea Eriantha જે ઝાડો Blumea Lacera ધણું મળતું આવે છે, જેને દેરી લોકો એમ કાન્દા અથવા સાધારણ રીતે ભમભુડાં કહે છે તે ભત મુખ ધવાકામાં પુષ્કળ દીકામાં આવે છે. આ ભતની ભડની પેદારો વ્યાપારી જણો તરીકે ફતેહ ભરી રીતે કામ આવતાં ઘણે સમય પીતી જાય અને તેથી કાઠ. ખાનગી માણસો એકદમ એવા સહાસોમાં ઝીંપસાવના નથી તેથી સર-ખેતીવાડી ખાતાં મારફતે પ્રથમ પ્રયોગો કરી એવા ઝાડોની કારના ફતેહમંદ ખીલવણી તથા ઉપયોગી પથ. સાખીન યકું જોઈએ. જેથી રીતે ચાહે, અને સીન્દોનોનાં વાવેતરને ફતેહ મળી છે તથા તે ઉગાડવાનો ધીકેનું ધધો ખાનગી સાક રીકા એ ઉપાડી લીધા છે તેથી રીતે આ ધધો પણ વખત જતાં ખાનગી સહારીકા ઉપાડી લેશે. મુપોર્કમાં કપુરનાં પાંદડાં તથા ડાંખળાઓમાંથી પણ કપુર કાઢવાની કરેકસરવાળી રીતથી નીકળે છે. અને ઝાડોની ઉમર સાને વર્ષની ચતાં એ રીત અમલમાં મુકાય છે. કપુરના ઝાડમાંથી એખા કપુર ઉપરાંત કપુરનું તેજ પણ નીકળે છે તેવમાં ચાકીરા દંકા જેટલું કપુર ભળેલું હોય છે જેમાંથી કપુર કાઢી લઈ બચેલા તેજમાંથી સાથ, સુગંધી અને હવા સ્વચ્છ કરનારા પદાર્થો બને છે.

D. M. P

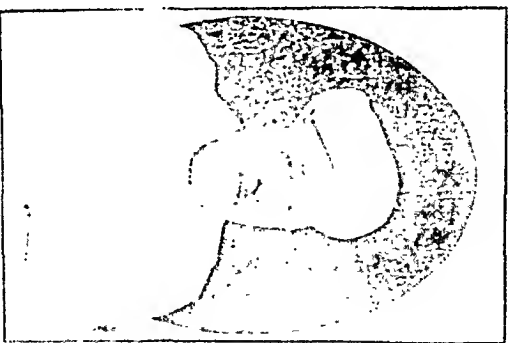
* આ નામો વનરપતી વિદ્યાને ભગતાં છે તે જમન તેમ લખવાનું કારણ એજ કે તેના પરથી વધારે ખંખરો મેળવવાનું સાધન વાંચવાને માટે મળી શકે.

स्व. रा. रा. परितोष विद्यादास देसाई, नवियाद.

(सुभाषदास विद्यालये अ. १७५५)

स्व. सदाशिव रा. पा. भेंदरादास विद्यादास देसाई-नवियाद.

(सुभाषदास विद्यालये अ. १७५५ सं. १०१०)

કપુર.

હિંદુસ્થાનમાં કૌશીરાત્ કુષ્ટ રોગના કુમક્રામાંથી બચવાની હવા તરીકે કપુર ધણું ઉપયોગી છે એનો ઉપયોગ ખેરાકની તથા પીવાની જાણસેમાં સુગંધ આપવામાં પણ થાય છે. હિંદુસ્થાનમાં દરખાઈ ચીન તથા ન્યાનથી આશરે સોળ લાખ રૂપિયાની કીમતનું કપુર આવે છે. હિંદુસ્તાન દેશની હવા નીચે નીચી છે કેટલે કેટલે જીવ કડીયંધ જેવા તાપ છે તેમ કેટલેક કેટલે શીત કડીયંધના જેવા હોય છે કેટલે હિંદુસ્થાનમાં કેટલાક સુલકના ભાગે એવા છે કે જ્યાં કપુરના ઝાડોની ખેતી વગર શકે થઈ શકે તેમ છે. વારંવાર કપુરના લાભમાં મોટા ઉછાળો થાય છે અને તેથી કરીને કપુરના ઝાડોની ખેતી એક નરા કારક ધંધાનું સાધન થઈ પડે તેમ છે.

હિંદુસ્તાનના કેટલાક ભાગોમાં સારા ઉછેલમાં કપુર આપનારાં ઝાડો દોઢામાં આવે છે તે ઉપરથી એનું માની શકાય છે કે જો મોટા પાયાપર પ્રયોગો કરવામાં આવેતો ચીન દેશના જેવું કપુર સહેલાઈથી આ દેશમાં પેદા કરી શકાય તેમજ આ દેશનાં સ્થાનિક ઝાડોને કપુર આપનારાં છે તેની ખેતી પણ ખીલવી શકાય. મુઝબ્બી એબર એબર કમીટી પોતાના રીપોર્ટમાં જણાવે છે કે કપુરની ખેતીને માટે નીચલી કલમો પ્લાનમાં લેવાની છે. ફાકટ ફેરમુને સને ૧૮૪૪માં હિંદુસ્તાનમાં ચાહેના ઈંડ, વનસ્પતીચરણી ચરણી આપનારાં ઈંડ, તથા ફેર મોસા, ન્યાન અને ચીનમાં ઉગતો કપુર આપનારાં ઈંડ દાખલ કીધા. સંસ્કૃતી સપ્તાયી બેડનરથી આરકનર શીટની ઉંચાઈના મુકકમાં જેવાકે ડેડરાફને અને કમ્બાઉન પ્રતિમાં તેણે આ ત્રણ જાતના રોષાઓ ઉગાડવાના પ્રયોગ કીધા જેમાં તેને ફતેહ મળી ત્રણે જાતના ઝાડોને જો મુલકની હવા મારફતે આવી છે; અને આજે ડેડરાફનમાં ચાહેના મોટા વીરાણ બગીચાની સાથે વનરપતી ચરણી આપનારાં ઝાડોના છંદો પણ દેશમાં આવે છે. પુણ્ડની એમ્પ્રેસ ગાર્ડનમાં કપુર આપનારાં ઈંડ દોઢામાં આવે છે. તેથી ઉપરથી કમીટીનું એવું મત છે કે હિમાલય પર્વતના નીચાણના મુલકમાં, પશ્ચિમ પાટના ઉંચાણ પ્રદેશમાં, માહિસારના સપાટ પ્રદેશમાં આ ઝાડોની ખીલવણી કેમ કરી શકાય નહીં તે સમજાતું નથી; આ જગ્યાની હવા કપુરના ઝાડના અસલ વનની હવાને

આજે કુપ મળેલી છે. * Blumea Balanmifera આ જાતનું કપુર આપનારાં ઝાડ એકલા ચીન તથા થબેશમાં થાય છે એમ નથી પણ હિમાલયના પૂર્વ ભાગ ઉપર સમુદ્રની સપાટીથી એક હજારથી માત્રે આર હજાર શીટની ઉંચાઈએ જો ઝાડો સારી રીતે ઉગી શકે છે. આ જાતના ઝાડમાંથી જે જાતનું કપુર નીકળે છે તેને ખબદેશમાં નગી કપુર કરીને કહે છે. * Blumea Lacera આ જાતનું કપુર આપનારાં ઝાડો હિંદુસ્થાનના ધણા ખરા ભાગોમાં છે કે ત્રાવણકોર સુધી એક જગ્યાની ઈંડા તરીકે ઉગે છે. અને હિમાલય પર્વતપર જે હજાર શીટની ઉંચાઈએ જો તે માલમપડે છે. Blumea Brianthus જે ઝાડો Blumea Lacera ધણું મળતું આવે છે, જેને દેશી મોઢા એક કાન્દા અથવા સાધારણ રીતે ભમણાં કહે છે તે જાત મુખ્ય ઈંડાકામાં પુષ્કળ ઈંડામાં આવે છે. આ જાતની નાડની પેદાશો વ્યાપારી જાણી તરીકે ફતેહ બરી રીતે કામ આવતાં ધણે સમય પીતી નાપ અને તેથી કાંઈ ખાનગી માથુસી એકેકમ એવા સહાસોમાં ઝીંપાડવાની નથી તેથી સરખેતીવાડી ખાતાં મારફતે પ્રથમ પ્રયોગો કરી એવા ઝાડોની કાસના ફતેહમંદ ખીલવણી તથા ઉપરોગી પછું. સાગીન થકે જોડાયે. જેવી રીતે માહે, અને સી-મંનાનાં વહેતરને ફતેહ મળી છે તથા તે ઉગાડવાના ધોંકેના ધંધા ખાનગી સાક શીકા જે ઉપાડી લીધા છે તેવી રીતે. આ ધંધા પણ વખત જતાં ખાનગી સહારીકા ઉપાડી લેશે. મુકોકમાં કપુરનાં પાંદડાં તથા ડાંખળાઓમાંથી પણ કપુર કાઢવાની કંચકસરવાળી રીતથી નીકળે છે. અને ઝાડોની ઉંમર સાને વર્ષની થતો જો રીત અમલમાં મુકાય છે. કપુરના ઝાડમાંથી ચોખ્ખા કપુર ઉપરાંત કપુરનું તેમ પણ નીકળે છે તેમમાં ચાલીસા દંડા જેટલું કપુર લાગતું હોય છે જેમાંથી કપુર કાઢી લઈ બચેલા તેમમાંથી સાથ, સુગંધી અને હા સ્વચ્છ કરનારા પદાર્થો બને છે.

D. M. P.

* આ નામો વનરપતી વિદ્યાને લગતાં છે તે જગ્યા તેમ જગ્યાનું કારણ એક છે. તેના પરથી વધારે ખર્ચે મેળવવાનું સંધન વાંચવાને મારે મળી શકે.

આ વખતે રીએન્જીના ઘરમાં ફક્ત તેની વિધવા-માતા, 'પ'દર સોળ વર્ષની બહેન ધરીન અને તેના બે વર્ષના ભાઈ એટલાં જ હતાં.

એક દિવસ સગી સાંજને વખતે ટાઇમર નદીને કીનારે આ બન્ને ભાઈ ફરતા હતા, તેટલામાં નાના ભાઈને એક ખડક ઉપર બેસાડીને રીએન્જી પાસેના મકામાં ક'ંઈક કામ પ્રસંગે ગયો. તે વખતે કોલોનાની હોડી માલ ભરીને ટાઇમરમાંથી પસાર થતી હતી અને તેને લુટવા ચોરસેનીવાળા પૂઠે લાગ્યા હતા. હોડી અને તે મોંઢેલા માણસો સળધી વધુ ખગાર મેળવવા માટે ચોરસેનીવાળા રીએન્જીના આ નાના ભાઈને આમ તેમ ખેંચવા લાગ્યા પણ તરતજ કોલાના તરફની પાછળથી બીજી મઢદ આવતાં ભાલા, તલવાર અને ગરછીના ખળુખળાટ ચાલુ થઈ ગયા અને પોતરફ નાસ લાગ શરૂ થઈ. આ બાળક પણ ગભરાઈને આમ તેમ નાસવા લાગ્યો અને પોતાના અચાવ માટે ભાઈને પોકારવા લાગ્યો, પણ તેટલામાં તે કોલોના સ્ટીવનના બેટાએ તેને સામા પકડીને જમણે સમજી ભાલાથી વિધી નાંખ્યો ! થતો કલાહલ સાંભળીને ભાઈની મઢદે હોડી આવતા રીએન્જીએ આ બંનાવ દ્રશ્ય પ્રત્યક્ષ જોયો પણ અફસોસ ! ભાઈના અચાવની બાજુ હાથથી ગઈ હતી ! રીએન્જી આંચ્યો અને બાંધુને રૂધિરમાં તરંગોળ થયેલું મુકડું જોયું. તેટલામાં તે વૃદ્ધ સ્ટીવન કોલાના પોતાના રસાંલા સાથે પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને ચોરસેની પક્ષે વાળોના હાથે આ અધમ કાર્ય થયેલું સમજીને રીએન્જીને તેના ભાઈના પુનર્ના ધનસાફ આપવા તૈયાર થઈ ગયો. પણ તેજ વખતે તેને ખગર પડી કે તે ખૂની કામ કરનારો બીજો કોઈજ નહીં પણ તેના પોતાનોજ બેટો હતો ત્યારે તે લાચાર બન્યો. આ પ્રસંગે સ્ટીવનનો ભત્રિએ એડ્રિયન પણ સાથેજ હતો. એડ્રિયન એક કુટુંબી તરીકે પોતાના કાકાને આહુતો હતો પણ તેનાં કાર્ય અને વૃત્તિ માટે નહિ. પોતે સાફ દિલને, પ્રમાણિક, ટેકીલો અને ન્યય અન્યાયનો વિચાર કરનારો હતો. રીએન્જીના ભાઈનું

પુન જોકે ભૂલથી પણ પોતાના પિત્રાઈ ભાઈના હાથે થયેલું જોઈ તેને ઘણેજ ખેદ થયો. વૃદ્ધ સ્ટીવને આપવા કબૂલેલો ધનસાફ રીએન્જી હવે માગવા લાગ્યો. ધનસાફ માટે તે કઠણવા લાગ્યો. પણ સ્ટીવન અને તેના બેટાએ ભૂલથી થયેલા પુનર્ના બદલામાં ધનસાફ તરીકે એક થેલી રીએન્જી તરફ નાંખી અને બીજી વધુ રકમ આપવાનું કહીને તેઓ ચાલી ગયા ! ફક્ત એડ્રિયન રીએન્જીને દિલાસો આપવાને પાછળ રહી ગયો. એક ગરીબના છવની સત્તા અને દોલતના મદમાં અધ બનેલા ઉમરાવોને કેટલી બેપરવા હોય છે તેના આ વખતે રીએન્જીને પોતાની બાળતમાં પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો. એડ્રિયન તરફના દિલાસાની તેની ઉપર કંઈ પણ અસર ના થઈ. શોકન કાળા પડાથી છવાયેલો અને ઉંચા આંધુના ખાસ પાણીથી તરંગોળ થયેલો તેના ચહેરા એકદમ કંઈક પડી જઈને ચમકવા લાગ્યો. ભાઈના છવ માટે બદલા તરીકે કોલાના તરફથી મળેલી સેનાની થેલીને તેણે લાત મારી અને વેર, ધનસાફ અને સ્વતંત્રતાની ધુનમાં તે એક દિવાના વાદ્યથી પણ વધારે વિકાળ બની ગયો !

ઉપડા કાળા પ્રસંગે રીએન્જીનું છવન તરતજ ફેરવી નાંખ્યું. તેના બાળક ભાઈના મરણ સાથે તેની બાંધ્યાવસ્થા પણ મરણ પામી. જોકે આ બંનાવ એક વિચારથી ક્વિ અને પેટાર્ચના શાંત હરીફને વિચારના પણ કૃત્યનો નહિ તેવા માણસને રોમનો ભવિષ્યનો છુટકારો કરનાર બનાવશે એ વાતનો સ્પષ્ટતત્ત્વ લાગે ! પણ આજ વખતથી તેની સર્વ કળા, આશા, ભુક્ષો, શોખ, મનોભાવના અને યુદ્ધ, એકજ બિંદુમાં, એકજ વિચારમાં વળી ગયાં. વેરથી સ્વદેશ પ્રીતિ દ્રષ્ટિ સાંભે કોઈની છાંદગી અને અનુભવમાં કુટી પડી, કાયમને માટે સળગી ઉઠી, ટેકથી સખત થઈ. અને ભયર રીતે પવિત્ર કાર્યમાં અર્પણ થઈ !

વર્ષો પાણીના રેલા પ્રમાણે વહી ગયાં. રીએન્જીના ભાઈના ખૂનની યાદ લોકના હૃદયમાંથી ભૂસાઈ ગઈ ! પણ રીએન્જીના બળતા હૃદયમાં—યાદ દાસ્તમાં તે

પુનઃ જીવતું બનતું હતું. ઈ. સ. ૧૭૮૭ માં રીએન્જીએ ભગીરથ પ્રયત્ન આદર્યો, સઘળી રેલતને લોક શુભક માંદક પોતાના તરફ આકર્ષી લીધી. સ્વતંત્રતા ન્યાય, અને રીએન્જીના ઘોષ ચોતરફ થવા લાગ્યા. રથે રથે શ્રામન ઉમરાવોના જીવન અને રેલતની સ્વતંત્રતા માટે ભાષણો થવા લાગ્યાં અને રીએન્જીના પક્ષમાં હથિયારો અને માણસોની છૂપી ભરતી થવા માંડી. છેવટે રેલતના તદ્દન અજ્ઞાન અને અણબ વર્ગમાં પણ ન્યાય અને સ્વતંત્રતાનો જુસ્સો ઉભરી નીકળ્યો. પણ રીવલ, કેલો વિગેરે ઉમરાવો દેશબહાર રીએન્જીની હાલની સત્તા અને ગણની વાતોને જોડી માની ફરી કાઢવા લાગ્યા અને જે દરકાર રહ્યા. જેમ આંગ્રેજો શિવાજી માટે રહ્યો હતો તેમ આખર લેડ ભરમનો પડદો ઉઘડાયો. એક તરફ રીએન્જી અને સઘળી રેલત અને બીજી તરફ કેલોના ઉમરાવ વચ્ચે મોટો જંગ બન્યો. રીએન્જીની ગઠિત ધરીનને કલોના વંશજ એડ્વિન ઘણાજ પ્રેમથી ચાહતો હતો. એડ્વિને રીએન્જી અને ઉમરાવ વચ્ચે સમાધાન કરાવવા ઘણાજ પ્રયત્ન કર્યો પણ જેમ પાન્ડવ કેન્દ્ર વચ્ચે સમાધાન કરાવવાની શ્રી કૃષ્ણની વિદિ નિષ્ફળ નીવડી હતી તેવીજ રીને એડ્વિનની ગણતમમાં પણ બન્યું. હવે ધરીનને "સુડી વચ્ચે સોપારી" જેવો પ્રસંગ આવ્યો. એક તરફ માન્યતા ભાઈને પ્રેમ! અને બીજી તરફ પોતાના ભવિષ્યના પતિ એડ્વિનના કુટુંબનો પ્રેમ! આખર એડ્વિને રીએન્જીના જીવને કોઈ પણ રીતે કઢી પણ ઈજા નહીં આવવા દેવા ધરીનને કોલ આપ્યો, પણ વખતે પોતાનું કાર્ય કર્યું. ગાળે પક્ષ વચ્ચેના દારૂ સંગ્રામમાં હજારો માણસોના સંહાર થઈ ગયો. ઉમરાવ પક્ષનો પરાજય થયો—તેઓ શ્રામ છોડી નાસી ગયા અને રીએન્જી-રેલતનો બહોળો, માનીતો, રીએન્જી! રેલતની સહાયતાથી તેમનો રક્ષક બની શ્રામની ગાદી ઉપર બીરાજ્યો! આ પછી તરતજ એક ઉમરાવની પુત્રી નીના જેને તે ઘણા વખતથી ચાહતો હતો તેની સાથે તે લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી બેસ્યો, અને ઉમરાવોને સત્તા અને માન અટક કરી

તેમનો ગર્વ હણ્યો અને પોતાની સર્વોપરી સત્તા તેમની પાસે કબજા કરાવી. પણ ઉમરાવોથી આ અપમાન સહન ના થયું. ફરીથી રીએન્જી અને સઘળા ઉમરાવો વચ્ચે યુધ્ધ ચાલ્યું જેમાં કેલોના કુટુંબનો કચડ ઘાણ નીકળી ગયો. એડ્વિન-જે આ પ્રસંગે બહાર ગામ હતો તે પોતાના ઘરના બચાવ માટે આવી પહોંચ્યો પણ તે અગાઉ તો તમામ મામલો ગમડી ગયો હતો અને પોતાનું બધું કુટુંબ નાશ પામ્યું હતું. એડ્વિન દિલના પોકારની સાથે જાહેર લોકોના પોકારને પણ માન આપનારો હતો. પોતાના કેમળ પ્રેમાળ દિલને મારી પોતાનાજ કુટુંબનો નાશ કરનારની ગઠિત સાથે નહીં પરણવાનો તેણે કસવ કર્યો અને પોતાના મિત્ર પણ કુટુંબ-દ્રોહી રીએન્જી અને પોતાની વડાડી ધરીનનો ત્યાગ કરી તૂટેલા દિલે શ્રામ છોડી નાસી ગયો!

રીએન્જીમાં જેટલા શુભ હતા તેટલા દોષ પણ હતા. તે સત્તા અને ધનના પ્રમાદથી હવે અભિમાની અને પત્નીના સંસર્ગથી પાદચ્છાળ બની ગયો. એક વાર ફરીથી રેલત પાછી કરના ગોળ તળે કચકાવા લાગી જે રેલતે તેને પોતાનો રક્ષક અને તારક બનાવી ગાદિ ઉપર બેસાડ્યો હતો તેજ રેલત હવે તેની વિરુદ્ધ ધર્મ ગઢ અને ઉમરાવોની સત્તાને પુનઃ ચાહવા લાગી.

રીએન્જીએ મોન્ટરીઅલ નામના એક મોટા વર્ગના દગાજોર છુટારાનો પરાજય કરી તેની કલ કરાવી. આ મોન્ટરીઅલનો એક પુત્ર એન્જેલો કરીને હતો; જે પાદચ્છાવસ્થામર્થિજ રીએન્જીના મહેલમાં નોકર રહ્યો હતો અને ઉમરાવમાં આવતાં તેનો અંગ રક્ષક (એડીકાંગ) અને ખાસ વિશ્વાસપાત્ર બની ગયો હતો પણ તે પોતાના કુળ અને બાપના નામ કામથી હલુ તદ્દન અધારામાં હતો.

ઉરકેરાયલી શ્રામન પ્રબળથી કંટાળીને રીએન્જીને પોતાના કુટુંબ સાથે ગુપ્તગુપ્ત એકદમ શ્રામ છોડવું પડ્યું. પછી તરતજ ધાર્મિક અપરાધ માટે તેને એવિગ્નનમાં દેહ કરવામાં આવ્યો જ્યાંથી તેની

પત્ની નીનાની ચુકિતથી તેનો છૂટકારો થયો. એક વાર ફરીથી રીએન્ઝી રોમમાં આગ્યો અને ઉમરાવોની સત્તા નિર્મૂળ કરી સર્વોપરી થયો. પણ આ પ્રસંગે લોક લાગણી તદ્દન તેની (વૃદ્ધ હતી, સર્વ કોઈ તેની પડતી ધન્ય હતું, જે તેના ખાસ મિત્ર હતા, જે તેને રોમન તખ્ત ઉપર ચુકતા તારા માફક એન પ્રસંગે ચમકાવવા તૈયાર બન્યા હતા તેજ હવે તેના લોહીના તરસ્યા થયા હતા. આ પ્રસંગથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે જે દેશમાં સપ નથી-જે દેશમાં શાંત મગજ નથી તે દેશની પ્રજા રોમન પત્ની માફક પ્રગતતાક રાજ્ય લોગવવાને અને તે નિભાવી પાકવાને કદી પણ લાયક થતી નથી. જે કે ગિગન વિગેરે ઇતિહાસકારોના મત મુજબ રીએન્ઝી દોષથી તો મુક્ત ન હતોજ, રીએન્ઝી અને શેખીયોર, તામચી અને આડંબરનો શેખી હોવા પણ તેની સાથે ધનસાક્ષના અમલદાર ચાને સેનેટર તરીકે આ દોષથી નિરાળો હતો, એક દિવસ તરીકે તે અત્યંત રાજ્ય લોહી, સત્તાલોહી, ડુનેડબાજ, ચાલોક અને સાહસિક હતો પણ એક સેનેટર તરીકે તદ્દન પ્રમાણિક અને શાંત પ્રકૃતિનો હતો.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે રોમન પ્રજા હવે રીએન્ઝીને ચાહતી ન હતી પણ ધિકારતી હતી. વળી આ પ્રસંગે તેનો સાચો મિત્ર એલિયન પણ બહાર ગમ હતો. કાળગતિ વિચિત્ર છે, રીએન્ઝીની હવે ઘડતી આવી લાગી. દશાએ તેને ચોતરફથી ઘેરી લીધો. ઉમરાવોના છપાયલા અને બચેલા માણસો રોમમાં પોતાની સત્તાની પુનઃસ્થાપના કરવા પ્રયાન કરવા લાગ્યા. ઉમરાવોની હવે સાથે થવામાં રીએન્ઝીને પૈસાની કે માણસની મદદ આપના ફેવર સ્પષ્ટ ના પાડવા લાગી અને કર પણ રીએન્ઝીને આપવો બંધ કરી નાંખ્યો રીએન્ઝીની તીન્નેરીયુ તંગીયુ આવી ગયું. લશ્કર વગરનો, ધન વગરનો, અને મિત્ર કે સાચા સલાહકાર વગરનો રીએન્ઝી આ વખતે તદ્દન મુઝાઈ ગયો. દરેકની આંખમાં તે કંટક સમાન ખુંચવા લાગ્યો. આ વખતે જે કોઈ

તેની દયા ખાતર હોય તો તેનો વિશ્વાસ નોકર એન્જેલો, તેની પત્ની નીના અને તેની બહેન ધરીન એટલાંજ હતાં. અને મહેલના સીપાઇઓ પણ રીએન્ઝીની વિરુદ્ધ બદલાઈ ગયા હતા. જ્યાં આરો પ્રસંગ હોય ત્યાં જીવની સલામતી કેમ રહે! છેવટે એન્જેલો પણ રીએન્ઝીને ના રહ્યો. તેણે પોતાની પાલક માતા ઉરસલા તરફથી છેવટે જાણ્યું કે તેનો પિતા બીજો કોઈજ નહીં પણ હુંદારો મોન્ડીરીયલ હતો જેને દગાથી પોતે (એન્જેલોએ) ફત્તાવીને રીએન્ઝીના હાથમાં સોંપી દીધો હતો અને જેને માટે રીએન્ઝીના હાથે કાતની સગ પથ તરતજ થવાની અણીય હતી. એન્જેલોએ પિતા મોન્ડીરીયલને ખસાવવા દોષ ધામ કરી પણ તે અગાઉ તો મોન્ડીરીયલની કલ થઈ ચૂકી હતી. રીએન્ઝીના લાઇના પુનના પ્રસંગની માફક પિતાના પુનના વેરનો અગ્નિ એન્જેલોના હૃદયમાં ધુંધવાવા લાગ્યો અને બહાર નિકળવાનો રસો શોધવા લાગ્યો. આખર એક દિવસે રીએન્ઝીના મહેલમાં દોડધામ ચાલી રહી. ફેવર રીએન્ઝીને પકડવા મહેલમાં ધુસવા લાગી. ચોતરફથી રીએન્ઝીને “ગારો-કાપો” ની ઘુમ રાડ થઈ ગઈ. એલિયન રીએન્ઝીને બચાવવા આવી પહોંચ્યો પણ મોઝો. એલિયન સાથે ધરીનને રીએન્ઝીએ મહેલના ઘુપે દરવાજેથી પોતે તરતજ તેમની પાછળ આવવાનું કહીને બહાર રવાના કરી દીધી. - રીએન્ઝીનો ખાસ વિશ્વાસુ અંગ રક્ષક એન્જેલો આખર વેરના નેશથી ગેવકા થયો, અને ઇ, સન ૧૩૫૪ ના અકટોબર માસમાં સેકોડીલ વેચોઈ અને એન્જેલોના હાથે મોતને શરણ થયો! પડ્યો! રોમનો છેલ્લો ફ્રિયુન રીએન્ઝી પડ્યો!!

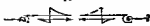
માઈલાલ જ. ઉપાધ્યાય.

બુદ્ધના સમયની સામાજિક સ્થિતિ.

“True progress will begin when it is seen that important point in the National Education is character making.”

“યસ્તુદાર ચમત્કારઃ સદાચાર વિહારવાન્ ।
સનિર્યાતિ જગન્મોહાન્મૃગેન્દ્રઃ પક્ષરાદિવ ” ॥

જીવનના અર્થને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાના પાઠ્યાત્મક વિદ્યાન કહે છે, કે “જન સમાજની કેલવણીમાં સૌથી અગત્યની બાબત ચારિત્ર્યની ઉન્નતિ કરવાની છે; અમ ન્યાં સુધી સમજાયું નથી, ત્યાં સુધી ખરી ચઢતી થવાની નથી.”

યોગી વાસિકાજી પણ સત્ય વદે છે; કે “જે પુરુષાર્થરૂપ ઉદાર ચમત્કારવાળો છે, સદાચાર વિહારવાળો છે; તે પંજરમાંથી મૃગેન્દ્ર છૂટી જાય, તેમ જગન્મોહથી છૂટે છે.”

બુદ્ધના સમયની સામાજિક સ્થિતિ.

બુદ્ધ ધર્મના સમયે આપણી સામાજિક સ્થિતિ કેવા પ્રકારની હતી, અને તેમાં તેણે સ્થિત્યન્તર કેટલે દરજે આપ્યું? તેનું કંઈક દિગ્દર્શન આ પ્રમાણે છે:—બુદ્ધ ધર્મને વેદ ધર્મ માનનારાઓ નાસ્તિક મતવાહી તરિકે માને છે (૧) પરંતુ સમસ્ત પૃથ્વીપરનાં પૃથક્ પૃથક્ ભાગો પરત્વે બુદ્ધ ધર્મ અગિયાર કરનારની જે સંખ્યા પ્રમાણમાં છે* તે રીતે જોતાં

* બુદ્ધ ધર્મોપાધ્યાયીઓ ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશા તરફ આ પ્રમાણે પ્રસરેલા છે:—ઉત્તર દિશા તરફના ભાગો—૧૧૫ વગેરે જ્ય લોકોના તાખાના મુલકો ૫૦,૦૦૦; આસામ, રિપટિ, હોંગકોંગ, વગેરે ખ્રિસ્તિ તાખા નીચેના

અન્ય ધર્મ પાળનારાઓ કરતાં તે અધિક પ્રમાણમાં છે ખરી. વસ્તુતઃ સમસ્ત ભૂમણ્ડલની લોક સંખ્યાનો ત્રીજો હિસ્સો માત્ર બુદ્ધ ધર્મ પ્રવર્તક છે એમ કહેવું એ જોડું નથી. કારણ કે ક્રાઇસ્ટ ધર્મોપાધ્યાયી ખ્રીસ્ત આર્થ ધર્મ પ્રવર્તક વીસ, અને મુસલમાન ધર્મોપાધ્યાયી સાડા પન્નર કરોડ જનો છે, ત્યારે બુદ્ધ ધર્મ પ્રવર્તક પચાસ કરોડ માનવ જીવન છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ બુદ્ધે જે તત્વ વિચાર નિર્ણય પદ્ધતિ પ્રચલિત કરી, તેને આપણા ઉપનિષદો આદિના કાંઈ સંબંધ હોતો નોંધવો, કે નવિનજ વિચાર પ્રદર્શિત કરી? એ બાબતું પણ ઘણું દરજે આવશ્યક છે. કદાચ તેના કેટલાક સિદ્ધાન્તો સાથે આર્થ ધર્મનું વિસંગતિ પણ હશે, વળી આર્થ-વર્તમાં બુદ્ધ ધર્મ માનનારાની સંખ્યા અધિક પણ નહિ હોય; પણ એટલાજ ઉપરથી તે પ્રતિ આપણે તિરસ્કારની નજરે નિહાળવું એ લજ્જાસ્પદ છે. ગમે તેમ કહીએ તો પણ બુદ્ધ ધર્મના કેટલાક તત્વો ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં દાખલ થવાનું પાઠ્યાત્મક તત્વ-શોધકો લિલિ, રેન, પ્રિન્સેપ, કેમ્પેલેટોએ સ્વીકાર્યું છે.

બુદ્ધ મત પ્રસાર.

આ ઐતોહિક ધર્મ સંસ્થાપકે આ ભૂતલપર નિર્મણ થઈ (૧) હિન્દુસ્તાન મધ્યે ઉપાધ્યય વર્ગનો અપ્રતિમ જૂલમ શરૂ થયો હતો તેનાપર હુમલો કરી કમજોર કરી નાંખ્યો. (૨) હિન્દુસ્તાન મધ્યે બાતિ

મુલકો ૫૦૦૦૦૦; રશિયા ૬૦૦૦૦૦; ક્યુબેનયેટ ૧૦૦૦૦૦૦; ક્રીયા ૮૦૦૦૦૦૦; ભૂટન અને સિકિમ ૧૦૦૦૦૦૦; કેમ્પેલ ૨૦૦૦૦૦; ટિબેટ ૬૦૦૦૦૦૦; મોન્ગોલિયા ૨૦૦૦૦૦૦; મેન્ચુરિયા ૩૦૦૦૦૦૦; જાપાન ૪૦૪૫૩૪૬૧; નેપાલ ૫૦૦૦૦૦; ચીન ૪૧૪૬૮૬૬૬૪; એકંદર ૪૦૬૦૦૦૦૦૦—દક્ષિણ દિશા તરફના ભાગો:—સિંહલદ્વીપ ૨૦૦૦૦૦૦; બ્રહ્મદેશ ૬૪૮૮૦૫૬; હિન્દુસ્તાનના ઇતર પ્રાંત ૨૪૩૬૭૭ સિયામ ૧૦૦૦૦૦૦. આસામ ૧૨૦૦૦૦૦ એકંદર ૩૧૦૦૦૦૦.

લેલું. જે પ્રયત્ન બધું ઉચ્ચ હતું, તેના ઘણે અંશે પ્રતિકાર કર્યો. (૩) કેટલાક કાળથી ચાલતી આવતી એક પુરુષ અનેક સ્ત્રીઓ સાથે વિવાહ કરી શકવાની પદ્ધતિ પર આરોપ કરી, તે ગાનીતિયુક્ત છે એવું પ્રતિપાદન કર્યું. (૪) દાસત્વ સ્વીકારવાની રીતની પણ સહાય અને અન્યાય યુક્ત છે એવો શુદ્ધ પ્રતિ ઉપદેશ કર્યો. (૫) સ્ત્રીને પણ તદ્દય ગણવાની અત્યંત દૂર રસમ સર્વત્ર રૂઢ થઈ હતી તેને અસિદ્ધ ઠરાવી, તે પુરૂષની સહચારિણી છે; અર્થાત્ ધર્માચરણ કરવામાં તે સર્વથા યોગ્ય છે એમ સ્થાપિત કર્યું. (૬) યજ્ઞયાગાદિના મિષ્ટે ઉપાધ્યાય વર્ગ પણ હિંસા કરના હતા તેના નિષેધ કર્યો. (૭) દેશ છૂટી રાજ્ય વિસ્તાર વધારવાની ઇચ્છા રાજાનારા નૃપતિઓએ યુદ્ધમાં મનુષ્ય સંહાર કરવો એ સર્વથા નિષેધ છે એ ઉપદેશ કર્યો. (૮) પૂર્વાપર ધર્માચરણ કરવાની પદ્ધતિ હતી તેમાં ફેરફાર કરી, સંઘટ્ટારા ધર્માચરણ કરવાની પદ્ધતિ દાખલ કરી. (૯) મનુષ્યના વ્યવહારનો નિશ્ચય, નીતિ અને ન્યાયના શાસ્ત્ર તત્વને અનુસરી કરવો. (૧૦) સ્વ સંમત ધર્મ પાળવો જોઈ, બીજાને સ્વીકારવાના હેતુએ ઉપદેશકોને દેશો દેશ મોકલી પ્રચલિત કર્યો; અને (૧૧) સ્વધર્મ પ્રસારને સ્વાધ્યયુક્ત એ નવી સંસ્થા-એક દેશો દેશ કરી ધર્મ પ્રસાર કરવાની અને બીજા ધર્માનુયાયી જનોને સમય પરત્વે ધર્મોપદેશ કરી તેની સ્વધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા દઢ કરવાની સ્થાપિત કરી.

બુદ્ધ ધર્મનો પ્રભાવ.

ઉક્ત એકાદશ નિયમોના પ્રસારે બુદ્ધ ધર્મ આખા એશિયા ખંડમાં પ્રસરી ગયો. એટલું જ નહિ પરંતુ સિંઢર પાદરાહના વખતે હોઈ બુદ્ધ ધર્મ પ્રસારક જન અલંકરણના ગયો હતો. આ જિના અશોક મહારાજના વખતના જે કેટલાક લેખો અત્યંત હયાતીમાં જણાયા છે. તે પરથી સાચી માનવાને દારણ ભૂત છે. ઉચ્ચ પ્રતિભા યહુદી ધર્મ પંથ, અને હિંદુસ્તાન મધ્યેના પણ યજ્ઞ નિષેધ-બુદ્ધ ધર્મ પંથ

એ એક રૂપ જ છે, એમ વિદેશિય તત્ત્વ શોધકોનું માનવું છે.

બાગિલન, પેલેસ્ટેઈન, મિસર અને ગ્રીસ દેશોમાં ઉપાધ્યાય વર્ગોએ હિંસાવાળી ધર્મ પદ્ધતિ પ્રવૃત્ત કરી ચુકેલ, તેને નષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન બુદ્ધ ધર્મ પ્રસારક જનો તરફથી પ્રથમતઃ થયો હતો. આ ઉપદેશકો ઉપરના દેશો મધ્યે કરી નિર્નયરણા મણ્ડો સ્થાપન કરવા શક્તિવંત નિવડ્યા હતા, આ મણ્ડલના યોગે ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રસાર અનુકૂળ રીતે થવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ હતી. બુદ્ધ ધર્મ પ્રસારક જનો ઇ. સ. ના પાંચમા શતક મધ્યે અમેરિકા જઈ ત્યાંના રાજા પાસે પણ યજ્ઞ બંધ કરાવવાને સામ્રાજ્યની બંધા હતા, એવો પૂરાવો સીના લોકના શ્રદ્ધામાંથી મળી આવે છે. બુદ્ધ લોકો અમેરિકા ગયા હતા એ વાતની સાક્ષીને સદે ત્યાં હાથી, સર્પ, બુધની પ્રતિમા ઇત્યાદિ ચિત્રો પુરાતન અવશેષ મળે સંપાદન થયેલ છે. સર વિલિયમ મોન્સાદિ વિદ્વાનોનું એમ માનવું છે, કે યુરપના ઉત્તર ભાગમાં પ્રાચીન કાલે નોર્મ, એંગલ, ગોથ વિગેરે જાતિઓ વસતિ, હતી, તેના મધ્યે બુદ્ધ ધર્મ પ્રસારકોએ જઈ પોતાના ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો, એવું તેના કેટલાક પુરાતન અવશેષથી દીસે છે: રકેન્ડેનેવિયન લોકોનો ઉપાસ્ય દેવ વોડન એ બુદ્ધનું અપભ્રંશ નામ કાં નહોય? આ અનુમાનથી પણ એમ ધારી શકાય પણ, કે એક વખત બુદ્ધ યુરપના ઉત્તર તરફના લોકોમાં પ્રબુદ્ધધારી સત્તા લોગવતો હતો. પરંતુ વિદ્યમાનોમાં મતલેક છે.

આમ વાતનો વિચાર કરતાં એવું સમગ્રાય છે, કે આ એક અદ્વિતીય પુરૂષના ધર્મ વિષયક વિચારોના પ્રભાવ, સર્વ પૃથ્વીતલ પર ક્રમ ભરત પ્રમાણમાં પ્રસાર્યો હતો, એમ તેના અનુયાયી જનોએ કેરેલા સ્મારણ સ્તંભો, પૂનર્ણા, સ્મારક લેખો સર્વત્ર દ્રષ્ટિએ પડે છે તેથી માની શકાય છે, આ એવો પ્રયત્ન ધર્મ વિસ્તાર બુદ્ધ ધર્માનુયાયી જનોએ

કેવળ નીતિ બળે જ કચો હોતો-તેણે કોઈનાપર જુલમ કરાવે પણ વાપર્યો નથી.

પ્રાચીન વેદ ધર્મનાં થયેલાં રૂપાન્તર.

ભારતભૂમિ મધ્યે બુદ્ધ નિર્માણ થવાના સૂત્રાર્થ આર્ય ધર્મની અને સમાજની સ્થિતિ કેવી હતી ? એ તપાસતાં; હિન્દુસ્તાનવાસી આર્યોને પ્રાચીન ધર્મ જે વેદ તે મધ્યે કાલાન્તરે રૂપાન્તર થતાં થતાં મૂલ સ્વરૂપ પુષ્કળ રીતે સ્થિત્યન્તર થઈ ગયું હતું. (૧) પૂર્વ કાલે જે ધર્મ વિધિ અંતઃકરણ પૂર્વક પળાતી હતી, તે પાછળથી કૃત્રિમતાએ પહેંચી હતી. ઋગ્વેદના સમયે દેવતાની આરાધના અને મૂલ; પ્રાચીન ઋષિ જે રહેઠા પ્રેમથી અને ઉત્કંઠાએ કરતા હતા તેના સંપૂર્ણગો નાશ થયો હતો, (૨) ઈન્દ્ર, ઉષા, વરુણ-ઈત્યાદિ દેવતાના નામોના આર માયથી પ્રાચીન આર્યોના હૃદયમાં જે પ્રતિ અને કંટપના ઉત્પન્ન થતી હતી, તેવી હવે કોઈના મનમાં શાવના રહી હતી નહિ. (૪) સોમ, દુષ્યાદિ પદાર્થો પ્રાચીન ઋષિઓ પોતાના આરાધ્ય દેવને જે પ્રકારની પ્રેમ પુરઃસર લકિતશાવનાવડે અર્પણ કરતા, તે મોહિતું શેષ જિન્દુ પણ નિશાન બાળવાને રહ્યું નહિ. (૫) આ પુરાતન રીતિમાં મોટી વિકટ વિધિ, અને નિયમવાળી આરગ્ગર ચુકત નિર્ણયક યજ્ઞ યાગાદિકની પદ્ધતિ શરૂ થઈ—સાદા સરળ ભાવ પૂર્વક અને માત્ર પ્રેમ લક્ષણથી સ્વદેવતા તર્પણ કરનારા પ્રાચીન રૂપિના વંશજો, આ સમયે એકત્રી થઈ ભત વાળા રાઈ બેઠા. આ ભત એવા હકક સાળિત કરવા લાગી, કે યજ્ઞાદિ વિધિ કરવાનો હકક માત્ર અમને જ છે. દેવતાનું આવાહન અને આરાધન કરવાના મંત્ર ભણવાનો અધિકાર અમારા વિના અન્યને નથી. અર્થાત્ ઋગ્વેદાન્તર્ગત સ્તોત્રના પ્રારંભથી સ્વાભિમત દેવતાની આરાધના કરનારના હૃદયમાં જે ધર્મવાસના, અને પ્રેમાળ વૃત્તિ હતી તે નષ્ટ થઈ, અને લોકો મધ્યે મહાન વિકટવિધિ, તથા નિર્ણયક યજ્ઞાદિ પદ્ધતિ ઉદ્ભવી.

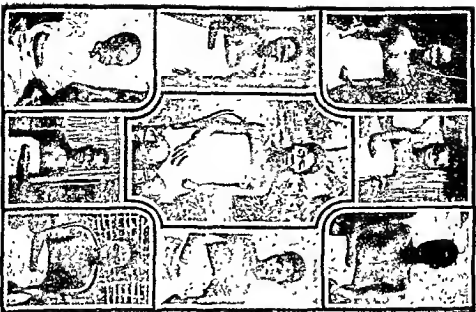
પરંતુ કાલાન્તરે આ અનિષ્ટ સ્થિતિ પરત્વે કેટલાક વિચારશીલ પુરુષોને પ્રતિકાર થવા લાગ્યો. આ પ્રતિકાર ઈ. સ. ના પૂર્વે અગ્યારમા શતકના સુમારે શરૂ થવા વિષે કેટલાકને તર્ક છે. એટલે બુદ્ધના અવતાર પહેલાં સરાસરી પાંચ શતકે આ પ્રતિકાર થયો સમ્ભવિત છે. વેદ કાલ સમાયતો જે બ્રાહ્મણ કાલ—આ કાલે સર્વત્ર રૂઢ થયેલા યજ્ઞ યાગાદિકની પદ્ધતિ વિષે કેટલાક મહાશય પુરુષના ચિત્તમાં અનાદર ઉત્પન્ન થવાથી તેઓ ગુન્ધવાડમાં પડી ગયા. અને આયુધ્ય વ્યય કરતાં સ્વલ્ભિત સાર્થક્ય કાંઈ બની શકતું નથી, એમ ધારી તેઓ જીવામાં અને પરમાત્માના વિષય સંબંધે વિચાર કરવા લાગ્યા. તેઓને તત્ત્વ વિચાર ઉપનિષદના શ્રદ્ધામાં શ્રદ્ધિત કરેલ છે. આ સર્વ વિચારોનો ત્રાર એવો છે, કે “તમામ અરાચર વિશ્વ એક બ્રહ્મ થકી નિર્માણ થયેલ તેના—બ્રહ્મા કેવળ અંશ રૂપ છે.” તદ્વત્ સૂચ્ય, પરલોક, પુનર્જન્મ ઈત્યાદિ શૂદ્ર વાતોનું વિવેચન પણ કરેલું છે. આપણા લોકો મધ્યે નિર નિરાળી તત્ત્વજ્ઞાનપદ્ધતિ જે નિર્માણ થઈ છે, તે સર્વનાં બીજ રૂપે આ ઉપનિષદના શ્રદ્ધા છે એમ સમજાય છે. આ પ્રમાણે એ કાલના આર્યો મધ્યે સ્વતંત્ર વિચાર નગ્ન થઈ મોટાં મોટા ગહન તત્ત્વ વિચાર નિર્માણ થયા હતા. અને એ કાલે આવા વિચારમાં નિમગ્ન થઈ ધર્મ કર્મ કાણ કરવું વિસ્મૃત થનાર પુરુષ બહુ થોડા હતા. સામાન્ય જન પણ રૂઢ થયેલા યજ્ઞ યાગાદિક કર્મ કાણમાં પોતાનો કાલ ગૂંચવતા. એ કર્મ કાણ પ્રાચીન વેદવિકિત છે. આથી તે કરવાથી પુણ્ય પ્રાપ્તિ થશે એવો તેઓને દ્રઢ વિશ્વાસ હતો. ઉપાધ્યાય વર્ગના પ્રાણ્યથી લોકોની આ અપ્રયોજક કર્મ કાણ પરત્વેની શ્રદ્ધા કમતી થઈ નહિ, પણ અનેક પ્રકારના નૂતન ઉપાય શોધવા લાગ્યા. કર્મ કાણ પ્રસંગાપર નાના શ્રદ્ધા લખી જતોમાં પ્રસિદ્ધ કરતા રહ્યા. સર્વોંશે તેઓ સર્વદા આ વિષયમાં પ્રવૃત્તિ રાખતા રહેવાથી નાના પ્રકારની ચુકિતઓ યોગ્ય લાગ્યા.

સમાજ સ્થિતિ.

ઇ. સ. પૂર્વના છઠ્ઠા શતક સુધી હિન્દુસ્તાનવાસી આર્ય જનોના હૃદય મંદિરમાં ખરી ધર્મ વાસનાએ જે વૈચિત્ર્ય સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું, તે ખરેખર વિલક્ષણપ્રકાર હતો: ત્યાં ત્યાં કુલક અને આશ્રયોજક કર્મ કાણની શરૂઆત થઈ ગઈ હતી. આ સમયે ભતિલેહના વિષયે ઘણું ખરાબ સ્વરૂપ પકડ્યું હતું. બ્રાહ્મણોએ પોતાના મનસ્વી તરંગોને વધારી વિશેષ-ધિકાર પ્રાપ્ત કરી લીધેા હતા (1) શુદ્ર સમજાઈ ગયા હતા કદર નિયમ પ્રચારમાં આવ્યા હતા. આ સમયોને લીધે બ્રાહ્મણોના કેટલાક મંથદારા સ્થાપિત થયેલા સામાજિક અને નીતિ સંબંધી ઉત્કૃષ્ટ નિયમ અવળા ચલ્યા છે. આ સમયે બ્રાહ્મણ નાતિનું ધૌરવ એટલું બધું સ્થિર થયું હતું કે તે ભતિના સમાન ખીજ એક પણ ભતિના ઉત્કર્ષ થયે નહોતા. આમ ધવાથી આર્યોના આશ્રય છોડીને જે અન્ય ભતિઓ રહી, તેને શુદ્ર કહેવાનો પરિપાક પડ્યો. આ આશ્રિત જનોને ધર્મના અંશ અને ધર્મ વિધિ શીખવવાની સજત મના કરવામાં આવી છે. સમાજની અંદર કોઈ પણ રીતે શુદ્રને માન આપવામાં નહિ આવતું. તેઓને અધમ ગણી ઉચ્ચ વર્ણના લોકો તિરસ્કાર કરતા આવી તેમની હિનાવસ્થા ગદહ તેમને અધિક ખેદ થવા લાગ્યો. અને તેથી તેઓને પોતાની સ્થિતિનો પુનરાધાર કરવાનું અહુર્નિશ સ્મરણ રહેવા લાગ્યું. પાછળથી આ શુદ્ર વર્ણની સંખ્યા વધતાં, તે નિર નિરાળા ઉપયુક્ત ધનોત્પાદક ધંધા કરતા લાગ્યું. તેઓ પૈકી કેટલાકના તાળામાં ગામ ગિરાસ અલ્પકથી મોટા વજનદાર ચક્રસ્થ થઈ ગયા. આવી રીતે તેઓની સ્થિતિમાં ઘણો સારો ફેરફાર થઈ ગયો. તો પણ તેના ધર્મ અને વ્યવહાર વિષયના એતદ્વિપક્ષ મંથે માંધે, અત્યંત અન્યાય યુક્ત (1) નિયમ પુનઃ પુનઃ પ્રસ્તુત કરેલા તો રહીજ ગયા.

જે પુરૂષના મનમાં સત્ય અને ન્યાય વિષયની પ્રીતિ વસેલી છે, જેની બુદ્ધિના ઘોડા ઘણા સુચરકારે ઉદયભૂત થયેલા છે, જેના અંગમાં અવલોકન કરવાની શક્તિ લક્ષ્યપૂર્વક ચોંટેલી છે, પરદુષ્ટ દેખી જોતું હૃદય દબ્બ થાય છે, અને જે પરિપ્રકાર કરવામાં સ્વનિર્મિત સાર્થક થયેલું જ માને છે, તેની દ્રષ્ટિએ આ સમયની દુર્ગતી સ્થિતિ ખરી. એ માણે આર્યોની જે ધર્મ સ્થિતિ અને ઇતર વિદ્યા ઉપલબ્ધ હતી, તે તમામ જ્ઞાતમ બુદ્ધ શીખ્યો હતો. પોતે જે કાંઈ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરેલી તે કેટલે અંગે હિતાવહ અને સત્યયુક્ત છે, તેના વિચાર પોતાના મન સાથે કરવા લાગ્યો. અને તેને એવું માલુમ પડ્યું, કે માનવ ભતિમાં સિત્ત સિત્ત પ્રકારોના જે ભતિ સંબંધ છે. તે સર્વ. અયોગ્ય છે. તેના દયામય અંતઃકરણમાં એની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છાએ પ્રવેશ ધીપો, કે હીન હીન, અને ત્રસ્ત જનોનો સ્થિતિ સુધારવાને કોઈ પણ પ્રકારના ઉપાય યોજવા ખરા-યજ્ઞયાગાદિની ખરપ સંબંધે બુદ્ધને એમ જણાયું કે, તેમાં કાંઈ સાર્થક રહેતું નથી. એવું જોયું. માને છે તેઓ સંસાર વિષયે અને કર્મ કાણ પરત્વે વિચાર કરી પોતાના મનની પ્રવૃત્તિ કોઈ ઉચ્ચ પ્રકારનો ધર્મ માર્ગ છે કે નહિ? તેના વિચાર દોડાવે છે. આવા વિચાર કરનાર માણસ વાનપ્રસ્થ બની અસ્વયમ પશુકૃદી બની એકોત્તમાં પોતાનો કાળ નિર્જામન કરી શકે છે. સાંસારિક બંધનથી આમ મુક્ત બનવાથી તેનું ચિત્ત આધ્યાત્મિક વિચાર પાછળ નિષ્કંપણે લાગે છે. તે સ્પષ્ટિનું સતત અવલોકન કરી પોતાના મન સાથે પુનઃ પુનઃ વિચાર કરી આત્મા, પરમાત્મા, પરકેશ આદિના ધર્મ તરફ સંબંધી અનુમાન કરે છે. આ પ્રમાણે સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરતાં પોતાને જે નિર્ના સચુકિત અને યથાર્થ લાગતી તેનું રક્ષક સ્વશક્તિ દ્વારા સમજાવતા.

આ પૈકી ઘણા વિચાર કરનારો સત્ત્વિ પુરતદ વેદના આધારપર પોતાનો તત્ત્વ વિચાર રચના. તે પણ તે તમામનું સાધારણ ધારણ યજ્ઞાદિ કર્મો કરી

मलाया देशाची सुंदर स्त्री.

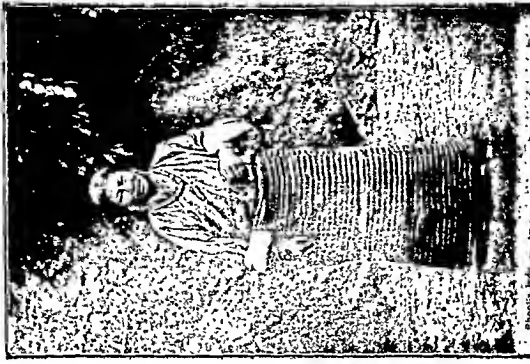
बेलजियमना राज्यामां रवर एकटुं फानार

कुलीयोनी स्थीति.

(रथार लो.छं' मो.छं' इत्यादीनां ल.छं'पत्र
अपी नांवा छे !)

टिबेटियन कुटुंब

भूमिया स्त्री

સ્વકાર્ય સિદ્ધિ માટે પશુ હિંસા કરવી યુક્ત નથી. એવું પ્રતિપાદન કરી જનોનાં શિત મધ્યે ઉચ્ચતર ધર્મ કટપનાનો પ્રવેશ કરાવવાનું જ હતું.

પશુચર માટે વિચારી જ જનોનો તિરસ્કાર.

તત્ત્વ વિચાર પાછળ આ પ્રમાણે વિચારી જનોની પ્રવૃત્તિ થયા પછી યસ વિષયે કેટલાક અધિઓએ એવી કટપના એ સારી કે યસ કરી ઇશ્વરપા સમ્પાદન કરવી, તે કાંઈ પશુ ચરવડે કદાપિ પ્રાપ્ત થાય તેમ નથી; પરંતુ પ્રભુ કૃપાની પ્રાપ્તિ અર્થે આપણી અસદ્વૃત્તિઓના હોમ કરવો નેષ્ઠએ. વાસના અને તૃષ્ણાની મન રૂપી યસમાં આહુતિ આપવાથી કેવંદ્ય પ્રાપ્તિ મેળવી શકાય છે. આવું યસ કર્મને અંગે આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થતાં, જાણ કર્મમાં આત્મોન્નતિ વિશેષ હિતકર બનતાં સુખની આપનાર છે, એવો ઉપદેશ કેટલાક ધર્મ ગુરુઓ કરવા લાગતા.

આ ઉપનિષદ કાલે વેદના આધાર વડે તત્ત્વ વિચાર કરનારા જે જન નિર્મોહ થયા, તેનું આખર સુધીનું સાધારણ ધોરણ વેદાન્ત મત સ્વીકારવાની પહેલી પ્રવૃત્તિ જ હતી. સર્વ ચરાચર વિશ્વઃ એક બ્રહ્મ થકી ઉદ્ભવેલ છે. અને તે લીન પશુ તેનામાં જ ધનાડું છે. નામ રૂપ ભેદ જે આજે દગ્ગોચર થાય છે, તે તો માત્ર માયાનો ખેલ છે, જે તો માત્ર બ્રાન્તિજ છે. આ પ્રસરેલી બ્રમિઓ કેવળ ચચગ અને અશાશ્વત છે; વાસ્તે અચલ અને શાશ્વત એવી વસ્તુ માત્ર તો એક બ્રહ્મ જ છે. આ વિના અન્ય કાંઈ પણ નથી. નામ રૂપ ભેદ ઉત્પન્ન થઈ આત્મા-ધ્યાસ ઉપાધિત્રયના યોગે ચોક અને જન્મ મરણ પ્રાપ્ત થયેલ છે. આ થકી યુક્ત થવા ઇચ્છનારાઓએ ઐહિક અર્થવા પારલૌકિક સુખ વિષયની પ્રાપ્તિની લાલસા ધરવી નહિ. એટલું જ નહિ પરંતુ એ વિષયની કામનાનો તો સમૂહ ઉગ્ર છે કરવો નેષ્ઠએ. એટલે મોક્ષ સિદ્ધિ સંગ્રમ થતાં અને પરમાત્માની તુલ્ય-પ્રસંગાત્મક-આજડ-કલેવરમાં પ્રાપ્ત

થયેલા બન્ધનનો છેદ કરી લીન થાય છે. આ પ્રમાણે પર બ્રહ્મમાં લીન થતાં પર્યન્ત જીવતામાં જ્યાસ જન્મ મરણ રૂપ સંસૃતિ ભોગવી લેશે, નામ રૂપ ધારણ કરનારા પ્રત્યેક જીવનાં કર્મ પ્રમાણે તે ઉચ્ચ નિચ સ્થિતિને પ્રાપ્ત બને છે. સંસૃતિનો પાશ તોડવાના બે ઉપાય છે. એક એવો કે મનુષ્યોએ કામનાને જીતવી અને પ્રારબ્ધ પ્રાપ્ત રહે કર્મ ફલની આશા નહિ રાખતાં જીવ માન છે ત્યાં સુધી કેવલ અલિસપણે કાર્ય કરવાં; એટલે તેને કર્મ બન્ધન નહિ થતાં સુખ દુઃખમાંથી યુક્ત થાય છે. બીજો ઉપાય એવો છે, કે આત્મા વિષેના અજ્ઞાનને લીધે ચિત્તને બ્રાન્તિ થતાં અશાશ્વત અને શાશ્વત શું ? તેના વિચાર થતો નથી; તે સત્ય જ્ઞાનના યોગી થાય એટલે અજ્ઞાન તિમિર તારા થતાં પરબ્રહ્મ પ્રાપ્ત થાય. આમ થવાથી માનવને દુઃખ અને કલેશયુક્ત આ ઐહિક જીવનની કોઈ પણ પ્રકારની દરકાર કરવાની નથી, ત્યારે શાશ્વત અને સતત પરમાન્દ પ્રાપ્તિમાં આસ્થા જે પરબ્રહ્મ તેની પ્રાપ્તિના માર્ગનું અવલગબન પ્રત્યેકે કરવું.

બુદ્ધના વખતનો તત્ત્વ વિચાર.

આ પ્રકારે ધર્મ વિચાર અને તત્ત્વ વિચાર ઉપનિષદ કાલે ભરત ખંડના કેટલાક ભાગો મધ્યે પ્રચલિત થયા હતા. આ વિચાર પ્રમાણે પોતાનો વર્તન ક્રમ ચલાવનારા પુણ્ડગ મહાત્માઓ વખતો વખત નિર્મોહ થઈ ઇતર જનોને પોતાની સંમોન કરવા સંગ્રહ સતત પરિશ્રમ કરતા. આવો ક્રમ બુદ્ધના ઉદય પહેલાં અગ્ન્યાહુતપણે ચાલતો હતો. આ તત્ત્વ વિચાર કેવળ પ્રચલિત કયો હતો, પણ તે કયા વેદનો ? એ વિષે જેવી નેષ્ઠએ તેવી પ્રતીતિ થતી નથી. બુદ્ધના વખતે આ બ્રહ્મ વિદ્યા પ્રતિપાદન કરનારને બ્રાહ્મણની સંસા આપવામાં આવતી

એટલે જ્ઞાનનાતે સ્વજ્ઞાનનાં એ પ્રાણી-શ-
બંધની પુત્રપત્નિ પુરાતન કોળથી લોક સંભવ છે.
અને એ કાલના પ્રાણી નિષેધ પ્રાણીઓ ધૃત્વ લોકમાં
દેવ સંરીપુ માન યોગવનારા હતા.

આથી સ્વતંત્ર વિચારના યુગ મધ્યે વેદનો
આધાર નહિ સ્વીકારતાં માત્ર પોતાની જ પુ-
ત્રિની ક્રોધાચાર્ય લેઈ જે કાંઈ અને તેણે કરનારા કેટ-
લાક મહાત્મા નિર્મોણ થયા હોય એમ નિર્ણય છે.
ઉપનિષદ કાલે આરમ્ભાઈ, બુદ્ધના આગમન પર્થ-
ન્ત આ પ્રકરણના સ્વતંત્ર વિચાર કરનારા પુષ્કળ
લોક થયા હતા. તેઓએ પોતા-પોતાની બુદ્ધિ અને
વિચાર શક્તિના યોગે નિરનિરાણા તત્ત્વ વિચાર અને
ધર્મ વિચાર સ્વશિષ્યદ્વારા, તે સમયના લોકોમાં
સ્થાપિત કરી નાંખ્યા. ઉપનિષદના વળતે જ મોટા
મોટા તત્ત્વ વિચાર કરનારા જનો ઉત્પન્ન થયા તે પૈકી
મુખ્ય છે એમ જ કહેતા, કે આપણા વિચારને ઉપ-
નિષદોના આધાર છે. એણે તેમનું કહેવું જોડું નહો-
તું. કારણ કે ઉપનિષદ કાલે સૂર્ય પ્રકાશના ધર્મ વિ-
ચાર અને તત્ત્વ વિચાર બીજા રૂપે વિસ્તૃત થઈ ચૂક્યા
હતા; તેથી પ્રત્યેક આપણા મતને ઉપનિષદોના
આધાર છે એમ પ્રતિપાદન કરતા હતા. ત્યારે
ઉપલબ્ધ થયેલ સર્વ ઉપનિષદો એકત્ર કરી અવલો-
કન કરવાનું શક્ય છે, ત્યારે તેઓ કોઈ પણ પ્રકાર
પુરાતન કાળે નહિ હોવાને લીધે વારંવાર શુભચાકો
હોયો થતો. આવી વિદોર્ધા બીનાની મીમાંસા કરવાનું
તે કાલે અશક્ય હોવાના યોગે ધર્મસ્પન્નત્ત્વ નિ-
ર્ણય ગુહાયાં મહાજનો યેનઃગતઃ સપન્થાઃ
આ પ્રમાણે એજા જે કાંઈ કહેતા તે વિચાર જનોમાં
પ્રસિદ્ધ કરવાની છૂટ હોવાથી આશ્ચર્યમાં તે કાલે
અનેક ધર્મ પન્થ અને તત્ત્વ વિચાર પદ્ધતિ નિર્મોણ
થઈ હતી. બુદ્ધ પણ આ અંશો પૈકી એક હતો.
બુદ્ધના કેટલાક ધર્મ સિદ્ધાન્તોને ઉપનિષદો તરફથી
આધાર મળી શકે તેમ છે, તેથી એવું નિર્ણય છે,

કે બુદ્ધ મત એ કાંઈ નવિન આશ્ચર્યવાળો ધર્મ
મત નથી, પણ આપણા પુરાતન અગણિત ધર્મ
વિચાર અને તત્ત્વ વિચાર પૈકી કેટલાકનું મરણ
કરનારો છે.

દેહને દણ્ડ આપનાર તપશ્ચર્યાનો પુરસ્કાર.

ઉપનિષદ કાલના પ્રારંભથી તે બુદ્ધાવતાર
સમય સુધી નિદાન પાંચસો વર્ષની સ્થિતિ કાંઈક વિ-
લક્ષણ હતી. આ વળતે તત્ત્વ વિચાર કરનારા સંકેત-
જનો નિર્મોણ થયા હતા. અને આવા નિર્મોણ
થયેલા જનોના મનમાં જે કાંઈ આશ્ચર્ય
તે લોકો નાસે પ્રસિદ્ધ કરી નાંખતા. આથી
કરીને ત્યાં ત્યાં ઘોરાળો ઉત્પન્ન થતો હતો. આ
ભવાળિધર્મો આપણું ખરું કર્તવ્ય ક્યાં સમીપનું છે?
અને પરલોક પ્રાપ્તિને માટે કયાં ઉપાય ચોજવાની
જરૂર છે? તે વિષે લોકોનાં મનમાં અંશકો ઉ-
ભવેલી હતી. કેટલાકના મનમાં પરલોક આત્મા,
પરમાત્મા, પુણ્ય, પાપ, કૃત્યોદિ ધર્મો નાંખતા માટે
અથવા થઈ, ત્યાં ત્યાં જનારાર અને ઉચ્છ્રાણક-
તા શકે થઈ ચૂક્યા હતા. કેટલાક એમ પણ કહેતા
કે ગિરિ કંદરા મધ્યે આ સંસાર હોયો. એસવું નોંધે,
અને ત્યાં તપશ્ચર્યા કરી દેહને કંઈ આપવાને નોંધે,
એટલે દેવની આપણા પર કરેલા ધામ તો, આપણને
મોક્ષ પદની પ્રાપ્તિ થાય. આવી રીતે સંસારથી ત્યાગી
ગયેલા કેટલાક જન મહંતો બની લોકોને એજા એથ
કરતા, કે આ સંસાર દેવળ અસાર છે, તેની પછવાડે
લાંગી કર્મ માર્ગ મધ્યે અને પાપી જનોની સંગતિમાં
આયુષ વ્યય કરવામાં કાંઈ અર્થ સમાયેલો નથી,
જેને આપણે યુગ માનીએ છીએ તે એકંદરે મુખ
વિષય; અસાધ્ય અને દુઃસારની પાછળ પ્રવૃત્ત
કરનાર હોવાને સંગ્રહે તેની લાલસા પદવી કિતકર
નથી; પણ વાસ્તના પર જ્ય મેળવી, અને માત્ર સંગ
રહિત બની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સાધવી આ ઉપદેશનું
પરિણામ જેના વિતપર ચોટે, તે સંસાર ત્યાગ કરી

કેવળ વિરક્ત બની મહેનતની શિષ્ય દીક્ષા સ્વીકારતા. આ રીતે બનેલા શુરુ શિષ્ય સમુદાય, બુદ્ધના વખતે થયેલે થયે દ્રષ્ટિ ગોચર થતો. આ વિરક્ત મહેનત પોતાનું ઉપજીવન બિજાને પર ચલાવતા હતા. તેથી તેને બિશુકની સંજ્ઞા આપવામાં આવતી આવો સન્માર્થીઓના સમુદાય તે વખતે પ્રચલિત થયેલા નિર નિરાળા મતોનો હતો. પોતાનો મત પ્રતિ પાઠન કરવાને જે સાહિત્ય અવસ્થામાં લાગે તે તમામ મેળવવા માટે એળાજ કરાવતા. આમ હોવાથી તેઓના શરીરમાં વાદ શુદ્ધ કરવાનો, વાણીના વ્યાપારના વચનો કુંપી પ્રમાણ ભૂત શસ્ત્ર સતેજ રહેતા, અને તેના લીધે સ્વપક્ષ મણન કરવાને ઘટતી રીતે સમર્થ બનતા.

દુઃખ નિવૃત્તિ કેમ થાય? આ વિચાર આ કૌલે વિવેકી મનુષ્યોના મનમાં સતત ચોળાનો હતો. અને તેથી તેમાંથી મુક્ત બનવાને સારૂ નાના પ્રકારની યોજના યોજતા. કેવળ સંસાર ત્યાગ કરવાથી સર્વ દુઃખ વિમોચન થવાનું નથી. કેટલાકનું એવું કહેવું થતું, કે "ધોર તપશ્વથી વડે દેહને હણડ આપવાથી ધર્મ પ્રાસાદ પામવાને મનુષ્યને અલૌકિક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે." કેટલાકના મને આ સિદ્ધિઓ દેહ હણડવાળાને એટલે હું યોગીજીનેમ કેવળ પ્રાપ્ત થાય છે એમ કાંઈ નથી, પણ મનોનિયં અને વૃત્તિનિયં કરી શુદ્ધધ્યાયરણ શાળાના મનુષ્ય પણ મેળવી શકે છે. આ સિદ્ધિના યોગે મનુષ્ય શ્રવ પ્રકારના ઐહિક અનેક દુઃખોથી મુક્ત થાય છે એમ કહેવાય છે.

સાંખ્ય મત.

બુધ્ધના પહેલાં પણ નામધારી તાવજીન પંથકિ હતી. એટલે સાંખ્ય મતવાદીઓ એ સમયે હતા ખરા. આ પદ્ધતિનો મૂલ પ્રવર્તક કાપિલ કરીને એક મહાસુનિ હતો. કપિલ સુની વિચાર પદ્ધતિને નિરીશ્વર સાંખ્ય કહેવાનું કારણ એવું છે, કે

"આ વિશ્વ કોઈ પણ ઇંદ્ર શકિતએ નિર્મોલ્ય કરેલું છે" નહિ અને તેના આધાર તરિકે તે એમ સાબિત કરે છે, કે જેમ મૂળમાં કાંઈ પણ હોતું નથી તેમ કાંઈએ કાંઈ પણ ઉત્પન્ન કરેલું નથી. પદાર્થને વિકાસ પામવાની શકિત અસલથી ને પદાર્થ મૂળેજ ન હોય તો તેને કાણ લાવી શકે તેમ છે! ગતિ પામવી, એ પરમાણુઓના સ્વભાવ ધર્મ છે. આ પ્રકૃતિ રૂપ પરમાણુના પ્રેરક રૂપે પુરુષ સ્થિત છે, તે તેના થકી કદાપિ અલગ રહેવાય નહિ. તેનાં પણ જડ અને ચૈતન્ય એવાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે. કેમકે તે વિશ્વ મધ્યે સદૃષ છે. આ યોગ થકી આ ચરાચર વિશ્વ ઉત્પન્ન થયું છે. સર્વ, રજ, અને તમ આ ત્રિગુણે કરી મુક્ત જે પ્રકૃતિ તેના મત પુરુષના સાક્ષી છે. અને પ્રકૃતિ સંગે અવલંબી સુખ દુઃખાદિકો અનુભવ કરે છે. પુરુષ પ્રકૃતિ બદલ થવાને યોગે તેને ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખ નડે છે. અર્થાત્ આધિદેવિક ધર્મિયો થકી થયેલું સુખ દુઃખ; આધ્યાત્મિક આત્મા પરમાત્મા સંબંધ; અને આધિભૌતિક પચ મહા ભુનોદી થયેલું સુખ દુઃખ. આ ત્રિવિધતા પૃથ્વી મુક્ત થવું એજ પુરુષને મોક્ષ છે. આ મોક્ષ પુરુષની કર્મ વાસના નદ થઈ તેને સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય એટલે પરીપૂર્ણ છે. આ પ્રમાણે સાંખ્ય મતનો મૂખ્ય સિદ્ધાન્ત છે. આ મતોનો અને પૂર્વે નિર્દિષ્ટ કરેલ વેદાનુસાર પ્રચલિત થયેલ બ્રહ્મવિદ્યાનો બુદ્ધ મતપર પુષ્કળ સજડ બંધ બાંધેલો હતો.

એકંદર રીતે જોતાં બુધ્ધના પહેલાં ગાર્યાવતમાં પુનર્જન્મની કલ્પના કર્મોનુસાર ઘણી ખરાબ ગતિ પ્રાપ્ત કરનાર છે આ સિદ્ધાન્ત, ઐહિક જીવન કલ્પ અને અસાર છે એ સમજાતી, અજ્ઞાન નાશ થઈ સત્ય જ્ઞાનનો યોગ સંસ્કૃતિ વડે દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે આ નિર્ણય, સર્વ ઐહિક સુખોના ત્યાગ કરી દેહ હંડ ન કરવાથી અથવા મનોનિયં કરવાથી શાન્ત્ય

સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. આવો ઉપદેશ એ તમામ સજ્જન્ય હવું. તે પ્રમાણે શુદ્ધિ નિયમ ગણેલ ભતિને ઉચ્ચ વર્ણની સમાન શોક્ષ સાધવાનો અધિકાર નથી.

શોક્ષ સિધ્ધિને માટે તપશ્ચર્યા કરી કષ્ટ સાધ્ય ઉપાયોની આવશ્યકતા અગત્યની છે; યજ્ઞાદિ કર્મ કાણે સ્વર્ગાદિ

પ્રાપ્તિ ણતાવનારાને ચિન્ત્ય શુદ્ધ માટે વિહિત ક્રયાં હતાં; આ રીતની સમજણ ત્યાં ત્યાં પ્રસરી ગઈ હતી. અને આવી સાધારણ સમજૂતી પ્રચલિત થઈ હતી. ત્યારે આર્યાવર્ત મધ્યે એ સમયે વિચાર સ્વાતંત્ર્યના યોગે જે પોતાની યુદ્ધી અનુસાર, ધર્મ કલ્પના

અને તત્ત્વ વિચાર જનોમાં પ્રકટ કરતા હતા. કોઈ કહેતું હતું કે “આ વિશ્વ અનાદિ અને અનંત છે,”

તે પ્રારંભથીજ શાન્ત છે.” અને “કોઈ આત્મા અનાદિ કે તે આદિ છે?” કોઈ “આ અના-

ધનંતત્ત્વની એકવાક્યતા પ્રતિપાદન કરે છે.”! કોઈ વળી એવો તર્ક ચકાવે છે, કે “વિશ્વ અને આત્મા અનાદિ છે તેથી તે જન્મે શાન્ત છે. જે અનાદિ નથી

તે શાન્ત થઈ શકે?” કોઈ એમ પણ કહે છે, કે “અનાધનંતત્ત્વની કલ્પના કેવળ વ્યર્થ છે. સર્વ કાંઈ

આદિ મુક્ત અને શાંત છે.” આ પ્રમાણે નાના પ્રકારના તર્ક કરતાં મૂખ્યત્વે બે વિચાર પદ્ધતિ

નિર્માણ થાય છે: એક વિચાર પદ્ધતિ પ્રમાણે” જે કાંઈ ગોચર છે તેજ સત્ય છે. “એવો સિધ્ધાન્ત

સ્થાપિત થયો હતો. અને બીજી વિચાર પદ્ધતિ મુજબ “જે કાંઈ ગોચર છે, ત્યાંજ તમામ અવ્યક્ત

પાછળ અસત્ય છે.” આ સિધ્ધાન્ત દ્રઢ થયો હતો. આવી રીતે તત્ત્વવિચાર અને ધર્મવિચાર મધ્યે

મતભિન્નતા થતાં ઇહલોકાત્પતિ-ચિંતિત પરલોક છે કે નહિ, મનુષ્ય મરણ-આમવાપી તેનો આત્મા શેષ રહે-

તો હશે કે નહિ. મનુષ્યે કદેલ પાતક જલદ દેને દેહ દગ્ધ થતો હોય તો કયા પ્રકારે થતો હશે?

ઇત્યાદિ પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા. અને તટાલ સર્વ વિદ્યાપારંગત પશુકનજનો મધ્યે આ પ્રકરણે પ્રચલ

વિવાદ ઉભો કર્યો. આવી સ્થિતિ ઉપનિષદ કાલથી પ્રારંભાઈ યુધ્ધના સમય સુધી-સૂત્રાદે પાંચસો વર્ષ વિલક્ષણ સ્વરૂપ ધરી રહેી હતી.

યુદ્ધ ધર્મનું સ્વરૂપ.

યુધ્ધે આ ભારતભૂમિમાં નિર્માણ થઈ જે ધર્મ મન સ્થાપિત કર્યો, તેનું ધારણ કેવું હતું? એ વિશે સંક્ષિપ્ત નિરૂપણ કરતાં જણાય છે, કે “જે કાંઈ દેખાય છે તે સર્વ અશાશ્વત્-તેથી તે જમ અને શોકયુક્ત છે. તેની લાલસા રાખવાથી પર” સુખ કદી પણ પ્રાપ્ત થવાનું નહિ” એવી સમજ સર્વ દ્રઢ થયેલ હોવાને લીધે સંસારના દુઃખથી છુટવાનો

માર્ગ કઈ દિશા તરફ હશે? તત્ત્વગણે વિચારી જો વિચાર કરતાં જે માર્ગ જેને, યોગ્ય જણાય તેને

પુરસ્કાર કરવાની ઇચ્છા પ્રત્યેકના સ્વભાવે સિધ્ધ થતી. યુધ્ધ આવા વિચારી પુરુષો પૈકી એક હતો. તેના

સમયે મૂખ્યત્વે બે પ્રકારના લોક સમાજ મધ્યે દષ્ટિએ પડતા એક પ્રકારના લોક એવું કહેવા

કે “પુરાતન કાલથી ચાલતી આવેલી યજ્ઞ યાગાદિ ક્રિયા કરવાથીજ ઇવિત્ સાર્થક્ય છે.” બીજા

પ્રકારના લોકો એવું વદતા, કે “આ શુદ્ધ કર્મ કાણેકમાં કાંઈ પણ રહસ્ય સમાયેલું નથી, માટે આ

દુઃખમય સંસારનો ત્યાગ કરી નાંખવા સાડ વનમાં જઈ ધ્યાન ધારણ? તપશ્ચર્યા ઇત્યાદિ કરવાં યોગ્ય છે.

આમ કરવાથીજ ઇવિત્ સાર્થક થયે ખરી સુખપ્રાપ્તિ થવાની.” પરંતુ યુધ્ધે તો આ ઉભય પ્રકારના લોકોની

સગજ અને કૃતિમાં કાંઈ પણ અર્થ સમાયેલ નથી એમ માની, નવો ઇવિત્ સાર્થકથનો માર્ગ કહારાયે

તે એવા પ્રકારનો હતો, કે “મનુષ્યે યજ્ઞાદિ કર્મકાણે કિંતુ દેહ દર્કવાળી તપશ્ચર્યાથી આપણા અર્થે કિં

હરત ક્ષય કરવાને ત્યજી આવી પોતે વાસના જપ કરી સદાચારી બનવું. માનવની અનીતિ તરફ જે જિનાની

પ્રવૃત્તિ થનારી જણાય તેનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન

કરવો " આમ કરવાથી મનુષ્યનાં આચરણો પવિત્ર થઈ તેના દુઃખનો અન્ત આવે છે. અને તેને સુખ શાન્તિ ના લાભો થઈ અતે સર્વ ઉપાધિનો ક્ષય થતાં નિર્વાણ પધ્ધતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આવી નૈતિક ઉન્નતિ પ્રત્યેક પ્રાણીની થવી શક્ય છે, એવો બુધના મનનો નિશ્ચય હતો. તેથી તેણે મનુષ્ય જાતિને દુઃખથી છોડાવનાર પોતાનો અભિમત દર્શાવી ઉપદેશ કરવા સારૂ કરવાનું નિર્ધાર્યું. સર્વ પ્રકારના અને સર્વ જાતિના સ્ત્રી પુરુષ પ્રત્યે તેનો આ પ્રમાણનો યોગ્ય હતો. " તમે દુઃખ-યુક્ત બંધારે હો ત્યારેજ તમે તમારી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કરી શકશો. આ ઉન્નતિ કર્મકાણ્ડથી અથવા તપશ્ચર્યાથી થનાર નથી. ખરી નીતિ રાખ્યા વિના, અને સર્વ પ્રકારની વિષય વાસના તેમજ સુખ તૃષ્ણાનો ઉત્કેષડી કંઈ વિના દુઃખ નિવૃત્ત થનાર નથી; આ દુઃખ નિવૃત્તિનો માર્ગ સર્વ જાતિનાં, વર્ણના, અને દરજ્જાનાં લોકોને સાધ્ય થવાને માટે કાંઈ પણ બાધનકારક નથી, તેમ આ માર્ગ સ્વીકારવાને કાંઈ અનધિકારી છે એમ પણ નથી. આ પ્રમાણે તે વળતે આર્ય જનસમાજમાંજ વર્ણહિના લોક ઉત્પન્ન થયો હતો, અને અધિકાર તથા અનધિકાર પરત્વે જે સંશય ઉભો થયો હતો, તેનો પ્રતિરોધ કરનાર બુધ પ્રથમ પ્રવૃત્ત થયો.

સત્યાસત્ય નિર્ણય કેમ કરવો !

વેદ, સંહિતા, બ્રાહ્મણ, અને ઉપનિષદ મધ્યે જે સત્ય અને હિતકર હોય તે આપણા વિવેક જાહે ઉપજવી દહાડવું એવો બુધનો જનો પ્રત્યે ઉપદેશ હતો. તમે જે કાંઈ દેખો કરો છો તે તમામ સત્યજ છે એમ માનો નહિ. જે બિના પિત્ર પુત્ર પરમ્પરાથી ચાલતી આવે છે, અથવા જે કેવળ દંતકથા રૂપે જનોમાં રૂઢ થયેલ છે તેનાં પર શ્રદ્ધા રાખવી નહિ. કાંઈ પણ બિના પુષ્કળ લોકોના મહોડથી સાંભળવામાં આવે તોપણ તે ખરી છે એમ સહસ્રા માનો

એકાદ પુરાતન સાધુએ એકાદ બિના લખી રાખી હોય તો પણ તેના પર ભરૂંસો રાખવો એવું કદાપિ સમજશો નહિ, ખાસી કપોળ અનુમાનપર અથવા નિરાધાર કદંબના પર વિશ્વાસ ધરશો નહિ. કેવળ અભ્યાસના લીધે જે વાત તમારા શરીર પર સ્થિત થઈ હોય, તો પણ તે સત્યતાથી યુક્ત છે. એમ કદંબનાએ માંધશો નહિ, કોઈ પણ વાત તમારા શુદ્ધ અથવા વહિવ માણસોએ કહી હોય તોપણ તેને ખરી ગણશો નહિ; પણ યોગ્ય અવલોકન અને અને સત્યાસત્ય નિર્ણય કેવી વિવેક પધ્ધતિએ અનુસરતાં જે સિધ્ધ થાય તેનો અંગિકાર કરી, તદનુસાર સ્વવર્તન સ્થાપિત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો " આ પ્રમાણે બુધનો સ્વશિષ્યપ્રતિ. ઉપદેશ હતો.

બુધે, અંચ પ્રમાણ, અને પ્રવચન પ્રમાણ્ય વિષયનો નિકાલ લેવાવામાં માત્ર વિવેક શક્તિનેજ પ્રાધાન્ય આપ્યું હતું. જે અત્યંત શુદ્ધ પ્રમ્ન વિચારી મનુષ્યો પોતપોતાના સામર્થ્યોનુસાર અને ચિરરૂઢ પધ્ધતિ પ્રમાણે યુક્ત થવાના કામમાં શુચિતા હતાં, તેનું પરિદેશન અને વિવેચન કરવાની પધ્ધતિ પ્રથમતા બુધે શરૂ કરી. તે વળતના આર્ય તત્વવેત્તાએ સત્યાસત્ય નિર્ણય માટે જે પ્રમાણે અવશ્ય કહેતાં તે મધ્યે આ પ્રવચન પ્રમાણ્યનું મહાત્મ્ય હતું. જે બિના અતિદનિ હોય, જે વિવેચે માનવ કાંઈ તર્ક કરી શકતો નથી, ત્યાં આ પ્રવચન પ્રમાણ્ય સત્યવત્ માનવું જોઈએ એવો તેનો નિર્ણય હતો. પરંતુ બુધે તો ઘણું અંશે સર્વ સાધારણ પ્રજાનો પ્રતિરોધ કરી એવું સંધાપિત કર્યું. કે " જે જનાસ્વિ વિવેકવા અંગે અંગત્ય જણાય, તેજ ત્યાંદિ પરમ પૂજ્ય માનેશ. અંધમાં કદાચ હોય, કિંવા કોઈ પણ પરમ સાત્વિક પુરુષ ઉપદેશ કર્યો હોય, અથવા ગમે તેમ હોય તોપણ માંની શકાય નહિ. " આત્મા વિષે પણ આવી કદંબના બુધની વળતે સર્વત્ર રૂઢ થઈ હતી, તેનો તેણે

લેશે માત્ર સ્વીકાર કર્યો નહિ. બુદ્ધિના વિચારો "પ્રત્યેક માનવ બુદ્ધિમાં સત્યનો અંશ રહેલો હોય છે."

ઈશ્વર કદના સંબંધે પણ તેના આવા વિચાર હતા.

"સંસ્કૃતિ યુક્ત દુઃખ નિવૃત્તિ રૂપ જે મોક્ષ, તે માનવાને ઇંદ્ર લોકમાં પોતાના પરિશ્રમ વડે જ કેવળ પ્રાપ્ત થવા માટે, ઇશ શક્તિનો અથવા દેવતા સમુદાયનો પ્રાસાદ જોડવાનો નિરર્થક પ્રયત્ન કરી મન બંધાવોનો મૂળથી હેતુ રાખવો હુસ્વારૂપ છે.

આ દુઃખ વિમોચન કરવાનો માર્ગ મનુષ્ય ભૂતિ પરત્વે બુદ્ધિ દેખાડ્યો. તેનું એવું કહેવું હતું, કે "મોક્ષ સિદ્ધિને જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે."

આ સિદ્ધાન્ત ઉપનિષદ ગ્રંથોમાં પણ પ્રતિપાદન કરેલ છે. પરંતુ બુદ્ધના અભિપ્રાયે આજ્ઞાન કાંઈ બ્રહ્મ સંબંધી અથવા દેવ સંબંધી નથી, પણ માનવ અને ઇતર વસ્તુ

ભૂતની સ્વરૂપ વાળી સ્પષ્ટ અને સત્ય લાવનાર જ માત્ર જ્ઞાન કહેવામાં આવે. આથી કરીને મોક્ષ સિદ્ધિને વારંવાર ચિંત શુદ્ધિ અવશ્ય થવી જોઈએ, એવું

તેણે પ્રતિપાદન કર્યું. એકંદર રીતે ભૂતાં આ ચિંત શુદ્ધિ ઉપર જ પવિત્રતા, વિનય, આજ્ઞતા, શાન્તિ અખિલ ભૂત માત્ર માટે નિઃસીમ પ્રેમ ઇત્યાદિ સદ્વર્તિ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવી જોઈએ. તે પ્રમાણે

પોતાના અનુયાયી જનોનો પોતાના મોક્ષ પ્રાપ્તિના સત્પથ પર પૂર્ણ લાડ્યો બેસાડ્યો. તેના નિયમે વિનય-શીલ યુગ્મ જોઈએ, અસ્તકર્મ કરવા માટે શરમ-આવવી જોઈએ, સર્વ પ્રકારની સત્ય વિદ્યા સંપાદન કરવી, સદેવ ઉદ્યાગશીલ યુગ્મ, પોતાના મનનો ઉત્સાહ કદી પણ કમતી થવા દેવો નહિ, સર્વ પ્રકારનું

અંતુલભ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, પોતાના આચરણ લોકોમાં અને એકાંતમાં નીતિના નિયમ પ્રમાણે જ રાખવાં જોઈએ, કેવળ બ્રહ્મ કર્મકાણ્ડ મધ્યે ગરક થવા

થી, અથવા કોઈ ઇશ શક્તિની કૃપા સંપાદન કરવાની ખટખટ કરી પરસોટ પ્રાપ્તિની લાલસા ધરી, દુઃખ વિમોચનરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત થવો અશક્ય છે,"

એવો બુદ્ધનો પોતાના શિષ્ય પ્રતિ ઉપદેશ હતો.

કર્મકાણ્ડ અને તપશ્ચર્યા કરતાં નીતિનું

પ્રાબલ્ય વિશેષ છે.

આ સમયના ગૃહસ્થાશ્રમી લોકો, જે વિધિ અને જે નિત્ય નિમિત્તક કર્યો કરતા તે સર્વ નિર્ધાર અને નિષ્ક્રમ છે, એમ બુદ્ધનું કહેવું હતું. તે પ્રમાણે

વાનપ્રસ્થ જન ધોર તપશ્ચર્યા કરી દેહને દંડ આપે છે, તોપણ નિર્ધાર અને નિષ્ક્રમ છે, એમ તેણે કહેવું હતું. પોતે નિર્ધારક કર્યા પ્રમાણે પ્રવિન અને નિર્ધાર

આચરણ તેમજ પદ્ધતિપ્રકારને યોગ્ય માનવી ધારેલી પુણ્યતા પ્રાપ્ત કરી ઇંદ્ર લોકમાં સ્વર્ગ તરફ યોગ્યતાને પહોંચ શકે છે. એવો બુદ્ધનો નિષ્ક્રમ યુવાથી

તેણે ક્વાલિપ્રેમ ધર્મ રહસ્ય ઇતર-માનવી અધ્યક્ષે ઉપદેશવાનો કર્મ-ઉત્સાહ પૂર્વક ચલાવ્યો. પોતાની પાછળ પોતે નિયત કરેલ કર્મ નિર્ધારીપણે ચલાવ્યો

એવો તેણે પોતાના શિષ્ય સમુદાયને મોટા આશ્રમ વડે ઉપદેશ કર્યો, કારણ, કે મનુષ્ય આત્રની વિપતિ નષ્ટ થવી જ જોઈએ, એવી તેની ઇચ્છા હતી.

"જો યોગેલા સ્વાત્તિના અને સદાચરણના માર્ગનું અવલંબન કરવાથી મનુષ્યની એકંદર વિપતિ અને દુઃખ નિર્મૂળ થવાનું " એવું તે પોતાના મનુષ્ય

માનવો અને વળી મોક્ષ સિદ્ધિનો માર્ગ સર્વ પ્રકાર સુગમ તેમજ સાધ્ય હોવાને લીધે તેણે એકંદર દીન, દીન, અને નરનજનોને પોતાના માર્ગનું અવલંબન

કરવાથી દુઃખ વિમોચન થવાનું બંધાયું; એવો ઉપદેશ કરવાને આરંભ કર્યો. સુસુજનોને પોતાની નીતિ બતાવી મદિગત કરાવી, દુર્મતિનું દમન કરવું, દુર્ભ

સનાંધર જય કરવો અને અખિલ માનવ ભૂતિ પોતાનો બાંધવં વગર છે, એમ સમજી તત્સંબંધે નિઃસીમ પ્રીતિ અંતરમાં રાખવી એટલે તેને મોક્ષ

પ્રાપ્તિ સુગમ થવાની એવો તેનો સર્વાંશે બોધના સાર છે.

બુદ્ધધર્મપ્રસારનું વાસ્તવિક કારણ શું ?

બુદ્ધના વિચાર પ્રમાણે બ્રાહ્મણ અને શુદ્ર ઉચ્ચ અને નીચ, સંત અને રક એવા કૃત્રિમ લેદમાં કોઈ પણ અર્થ સમાયલો નથી. સર્વ માનવ જાતિ સરખી છે. મોક્ષ માર્ગનો અનધિકારી એક પણ નથી. આવો સર્વ કૃત્રિમ લેદાલેદ વિનષ્ટ કરનાર સત્ય ધર્મ સરૂર એક જોને તેને કાને પડવા લાગ્યો, તેથી તે તમામ તેના અનુયાયી થયા અને થોડા વખતની આવધિમાં તો બુદ્ધે પોતાના ધર્મનો પ્રસાર આખા એશિયા ખંડમાં પ્રસારી આપ્યો. ગરીબ બેદુતો, લોખો લસો કારીગર વર્ગ, ધનાઢય શાહુકાર, મોટા જળવાળા સરદાર અને રાજા વગેરે સર્વ દરજ્જાના અને જાતિના લોક તેના અનુયાયી થયા. સુશીલ, સુસ્વભાવી, સદાચારી, શાન્ત અને સૌમ્ય એ વાતે કાલના સહસ્રાવધિ આર્યજનોએ તેના મોક્ષ માર્ગનું અવલમ્બન કરી પોતાના ઐહિક જીવન સત્કર્મ અને પરોપકાર કરવાને વેચ્યાં. બુદ્ધના પહેલાં જે વિકટ ધર્મ વિધિ અને સામાન્ય જનોથી સહુસા નહિ એમલાઈ શંકાય એવી જે યજ્ઞ યાગાદિ ક્રિયા વેદ વિહિત સર્વત્ર સ્ત્રેષ્ઠ થઈ હતી, તે વિધિ, અને તે ક્રિયા કર્મ પ્રતિકુળ સ્થિતિની લીધે અથવા અનધિકાર પર તે અસાધ્ય હોવા વિશે જોયો. સ્વીકારતાં, તેઓને આ બુદ્ધનો વિપ્રદેશ હિતકારક તેમજ સત્ય લાગ્યો. જેથી એવા સંવેગે તે પથનો સ્વીકાર કર્યો.

બુદ્ધના સમયે ધર્મ ગ્રંથોની સાધારણ સ્થિતિ હોવાના સળંગ ઉપદેશોથી મોક્ષ માર્ગ પુષ્કળ જનોએ અનુસરણ કર્યો કારણ કે તે સૂઝમ અને હરેક પ્રકારની સગવડતાઓ હોવાથી તેનું અવલમ્બન કરવાને સર્વ પ્રકારના મનુષ્યોને કોઈ પણ રીતે બાધ નહિ હતો.

બુદ્ધે, આ ભૂતલ પર સ્વધર્મોપદેશ કરવાને પ્રારંભ કર્યો પહેલાં લોકો માંહે ફરી પોતે આપવા પાંદેલો ઉપદેશની સ્વઆચરણયુક્ત લોકોને સારી રીતે ખાતરી કરી આપી, જેનાં યોગે તત્કાલ અધી પૂર્યતા બુદ્ધિ તત્કાલિન લોકોમાં

જે પ્રકારે હતી, તે પાછળથી પણ કાયમ રહી સર્વ પ્રકારના સ્ત્રી-પુરુષો માંહે રહી પોતાનું આચરણ અત્યંત નિહોધ રાખનાર મંડા પુરુષ માટે, જોનોને હૃદય મંદિરમાં આદર બુદ્ધ અને અંગાર્યાદ શ્રદ્ધ ઉત્પન્ન થવી શક્ય છે.

આ પ્રકારે આ અદિતિય અને અલૌકિક મંડા પુરુષના વખતે આપણી સામાજિક સ્થિતિ હતી. આ ભારતભૂમિ માંહે એવા અપ્રતિમ નર રત્ન નિર્મોણ ધર્મ, અખિલ મૌનવ જાતિને પોતાના તેજમાં આંજી નાંખી દૌષ મુક્તાફા મોક્ષા વાસના તન્તુ સન્તતિઃ હૃદિન ગ્રથિતા યસ્ય મૃત્યુસ્તેન જિયાંસતિ ” શ્રી વસિષ્ઠ સુનીના કહેવા મુજબ “ દોષ રૂપ મુક્તા ફલ જેના ઉપર પરાંચ્યા હોયે વાસનાની માળા જેને હૃદયે ગુથેલી નથી, તેને જેમ મૃત્યુ હણવા ધણતું નથી, તેમ પરમ નિર્વાણ પદી પ્રાપ્ત કરી પોતાના નામને અમર કર્યું.”

દક્ષ, } સ્તિશંકર
કારીવાડે } પ્રમોશંકર રત્નજી. જ્ઞાપ્રવાવ.

તેસારું છે. બુદ્ધના વિચારો, મહેતાજી તથા લેખકોને ઉપસોગી તેમજ લાયસેરીમાં રાખ્યા લાયક ગ્રાંથકાંડ સરકારના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલો.

ગુજરાતી રાજકોષ.

(લલુલાઈગોકળદાસ પટેલ. નડોયાદ)
નર્મકોશથી લગભગ બંધણુ કદનો, પુષ્કળ રાજકોષ અને અર્થ સહિત વિદ્વાનોએ અને પ્રખ્યાત કવિઓએ જે જે અર્થમાં જ્યાં રાજકોષ વાપર્યા છે તે તે વાક્યો અને કવિતાની પંક્તિ સહિત કહેવતો તથા રૂઢિ પ્રયોગનાં વાક્યો અને અર્થવાળા, ફક્ત આજ કોષ છે. કિંમત રૂ. ૧. ટપાલ ખર્ચ છૂંદ. રાયલ ૮ પેજ પૃષ્ઠ ૧૦૦.

ભારતજીવન પ્રેસ—પો. નં. ૨—મુંબઈ.

જીવોત્પતિ.

વિશ્વમાં જે સૃષ્ટિ છે; નિર્જીવ અને સજીવ. જીવ એટલે શું? વિજ્ઞાન દ્રષ્ટિએ જીવ પદાર્થની સ્થિતિ જોવી છે કે તે પદાર્થની વ્યક્તિ તેના તેજ અણુઓની સ્થિતિ સ્થિતિની બનેલી નથી પણ તે વ્યક્તિના અણુઓ સતત પ્રવૃત્તિમાં હોય પ્રવાહમાં છે એટલે વ્યક્તિ આમુક આમુતિની હોય તેમાં નવા અણુઓ સતત પ્રવેશ કરી, સ્થિતિને અનુકૂળ રૂપ લઇ પાછાં બહાર નીકળી જાય છે.

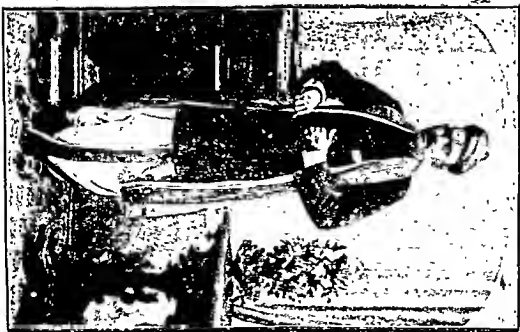
આ સ્થિતિનો કંઈક ચિતાર પર્વતની ટોચ ઉપરના ઝાકળના ઢગ ઉપર મળે છે. પર્વત નિર્જીવ છે કારણ કે તેના અણુઓ તેની તે સ્થિતિમાં કાયમ રહે છે, પણ ઢગની આકૃતિ તેની તે સ્થિતિમાં ઝાકળના નવાં અણુઓ પવનની આવવાની દિશાએ દાખલ થઇ ઢગનું અંગ બની પાછાં પવનની જવાની દિશામાં બહાર નીકળી જાય છે. આ કષ્ટનામાં જો એટલો ઉમરો કરીએ કે જે અણુઓ ઢગનું અંગ બને છે તે મોટા ઢગમાં પ્રવેશ કરી બહાર નીકળી જતાં પોતામાં રસાયણિક ફેરફાર થઇ ઢગને અનુકૂળ રૂપ ધારણ કરી એટલે તેના પવનથી ઢગનું અંગ બને અને પછી બીજાને માર્ગ આપી પાછાં બહાર નીકળી જાય તો તે કષ્ટના જીવની સ્થિતિને બહુજ મળતી આવે છે. જીવની પ્રાથમિક સ્થિતિ પ્રોટોપ્લાઝમ નામના બહુજ નરમ પણ ઘન પદાર્થમાં જોવામાં આવે છે. પ્રાણી અને વનસ્પતિ માત્ર આપણા પદાર્થના સંમંદના છુદાં છુદાં રૂપ સ્વરૂપ છે. ઉપર જણાવેલી ખાસ પર્યવક્રિયા જીવનું ખાસ સ્વરૂપ છે. આ પ્રમાણે પ્રાણી અને વનસ્પતિ બંનેમાં પદાર્થને પોતાના સરીરમાં લઇ પોતાની હયાતિ તથા પુનરાસ્થિતિ થઇ શકે એવા તેમાં ફેરફાર કરી નકામા પદાર્થ પાછા નિર્જીવ સૂક્ષ્મમાં બહાર કઢાવી નાંખે છે, અને આ પ્રમાણે જીવ વ્યક્તિમાં એક વચસા સજીવ પદાર્થો તે વ્યક્તિના અણુ પાછાં નિર્જીવ સૂક્ષ્મમાં દાખલ થાય છે. આવી સ્થિતિ સર્વ જીવ પદાર્થની અંત સ્થિતિ છે.

ઉપર કહેલાં પ્રોટોપ્લાઝમની સ્થિતિ નિર્જીવ અને સજીવ સૃષ્ટિની સરહદ ઉપરની છે. આ પદાર્થ કાર્બનના એક વિજીવીય રસાયણિક મિશ્રણથી બનેલો છે. સર્વ જીવ વ્યક્તિના અણુઓમાં આ પદાર્થ સમાયેલા છે અને આ પદાર્થમાં પોષણ અને પુનરાસ્થિતિ, લાગણી અને રસિ વિગેરે જીવના મૂળ ગુણો સમાયેલા છે.

બોનાર ને પ્રોટોપ્લાઝમ નામના સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓમાં આ પદાર્થ એકલો સાવ સાદા સ્વરૂપમાં જોવામાં આવે છે. આમાં આ પદાર્થનાં બિન્ન બિન્ન અવયવો થયેલાં નથી પણ જીવના સર્વ બિન્દો માહુમ પડે છે. સર્વ અણુઓ નિર્જીવ પદાર્થની જેમ એકસરખાં રસાયણિક પદાર્થનાં બનેલાં છે એટલે આ પ્રાણીમાં નિર્જીવમાંથી સજીવનું પરિવર્તન પગથીયું હોય એમ ભારે છે એટલે નિર્જીવ પદાર્થનાં સાદા અને સ્થિર રસાયણિક મિશ્રણને બદલે આ જીવ પદાર્થમાં સંકીર્ણ અને અસ્થિર મિશ્રણ થયેલું છે.

આ પ્રાથમિક જીવ પછી પ્રોટોપ્લાઝમની ધીમે ધીમે છુદાં છુદાં જીવ લક્ષણોને અનુકૂળ ગુણોમાં ઉત્કર્ષિત થઇ તેના બિન્ન બિન્ન પ્રકારના સમૂહ બની છુદાં છુદાં પ્રાણી વનસ્પતિઓ બનેલાં છે. આજનો વિષય આ ઉત્કર્ષિત સ્થિતિ રીતે થઇ અને જીવનાં ઉચ્ચ સ્વરૂપો કેમ બની તે બતાવવાનો નથી પણ આ સર્વ પદાર્થના પાયારૂપ, પ્રોટોપ્લાઝમ કહીને ઉપરની સ્થિતિ થઇ તે દર્શાવવાનો છે. જડ પદાર્થના મજામાં જોનાં આપણી દૃષ્ટિ અણુઓ (Atoms) અને તેની પેલીપાર વિદ્યુત્ અણુઓ (electrons) સુધી પહોંચી નિર્વચનાં પદાર્થ અને સંક્રિતના મૂળ મુખી પરિવર્તિ છે પણ જીવ પદાર્થોમાં આપણી દૃષ્ટિ આ જ પ્રોટોપ્લાઝમનો કણ આગળ આવી અટકેલો અને કળમાં જડ પદાર્થોમાં આ આ ફેરફાર થાયથી જીવ લક્ષણો આર્વિભૂત થાય છે તે જાણવું અતિ કઠણ પ્રશ્ન છે. જીવ અને નિર્જીવ વચ્ચેના અંતર દાળવાને અને પ્રવેદ આનારિકાથી અત્યાર સુધી થયેલા છે પણ તેનું કંઈ એક ક પરિણામ આપ્યું નથી. એટલે આ પ્રશ્ન વેદાનીઓમાં અતિ વિવાદમય છે. નિર્જીવ પદાર્થના સંમિશ્રણમાંથી

भारतजीवन मासिक पत्र

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

०१ धर्मनिष्ठ स्व. श्रेष्ठ राजाराम गोविंदराम जं. पी.-३८१.

રા. વા. રામચંદ્ર દરછારામ વ્યાસ,
 ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઈજીનેયરિંગ એન્ડ (અભ્યાસ)
 ઈન્જીનિયરિંગ કોલેજ (અભ્યાસ)

દાર્થ અમુકજ વખતે પુરુષને ઉત્પન્ન થયો તે સર્વ કાળે
યવોજ નેપ્રાપ્તિ, અને આવી રીતે તે સર્વ કાળે નિર્જીવ-
માંથી જીવ થયાજ કરે છે એમ માને છે.

પ્રીતિ પ્રમ-એવો છે કે 'જેકરેરીયા' એ નિર્જીવ-
માંથી તરતજ ઉત્પન્ન થયેલો જીવ છે. કે તે જીવના બીજી
કાષ્ટ રૂપમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે? આ પ્રશ્ન પર પણ ઉપર-
નાજ સત છે. આવી રીતે આપણી હાલની વિજ્ઞાની
સ્થિતિ છે. આ મતમતાંતરનો કંઈ ચોક્કસ ખુલાસો આવી
શકતો નથી. પરંતુ જેમ જેમ આપણી પ્રતિભયાંદા વિજ્ઞા-
નના નવા નવા શોધોથી આગળ વધતી જશે, તેમ તેમ
આનો કંઈક ખુલાસો મળશે; પણ તે આગળ વધેલી પ્રતિષ્ઠી
વળી બીજી કંઈ એવા તો નવા પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થશે કે
જેને માટે મતમતાંતર પાછા ઉભા રહેવાનાજ અને આ
પ્રમાણે આપણું જ્ઞાન આગળને આગળ અસાત પ્રદેશમાં
વધતું જઈ અસાત પ્રદેશની વધારે ને વધારે સંબંધમાં
આવણાથી આપણે અસાત વાદનો વધારે ને વધારે સ્વીકાર
કરતા જવો પડશે.

વિજયલાલ કનૈયાલાલ ધૃવ.

જી. સી. મ.

દેહ શુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત્ત.

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

સુસ્વપ્ન

ર્ગ અને મૃત્યુ-લોકની વચ્ચે એક અ-
મર્યાદિત અરાજક પ્રદેશ આવેલો છે
એ સ્થાનમાં આ પાપ-પૂર્ણ પૃથ્વીના ઘણા ભાગ
શાળી (!) જીવો જન્મણ કરી આવે છે, અને કરે છે
જતાં પણ કદાચ હેમને એ સ્થાનનું પૂર્ણ સ્વરૂ-
પ લક્ષમાં રહેતું નહીં હોય, એવું અમારું અનુમાન છે.
માટેજ જીવાવવાની જરૂર છે કે એ સ્થાનમાં નિશ-
નામનો શાન્ત પોતાનો અધિકાર-દંડ ધૂમાવતો ત્યાં સત-
દ્યોત કરે છે. નિશંકુતું મામ તો વાચકોએ અવ-
સાંભળ્યુંજ હશે. વળી એ ઉપસંત વિવિધ વર્ણ-
આકાશ પુષ્પા વિકસી-ખીલીને એ સ્થાનને બેહેરા-
રહ્યાં છે! ત્યાં આવેલી કલ્પનાની રણભૂમિ ઉપ-
શશશ ગના હથિયારો વડે લડતા વધ્યા પુત્રોનું લશ-
સ્વપ્ન-વિજયનો અવાજથી શ્રુત-દિશાએને ગામ-
રહ્યા છે. એ સ્થાનનાં રણજી માટે ચારેમેર મજબૂ-
હવાઈ કિલ્લાઓ સૂણી-લેવામાં આવ્યા છે. એ ત્રા-
હુગથી સુરક્ષિત થયેલા રંધ્ર પ્રદેશનું નામો પ્રમ-
પ્રદેશો રાખવામાં આવ્યું છે. એ પ્રદેશનાં સુ-
વાયુદર્શને ચાર દરવાજા છે. તેમનાં નામ પણ અ-
કમે, 'હા, થશે.' 'એમાં તે શું?' 'હુમણાજ' અને 'આ-
તી કાલે-રાખેલાં છે. એ ચારમાંથી કોઈ પણ દરવા-
જાખલ થયેલા સ્વનામધન્ય મહાપુરુષનો સંચાર પ-
" નૈહનાનાસ્તિ કિંચન, " ના સિદ્ધાન્તને માનના
અકર્મણ્ય મહાજ્ઞાની વેદાંતીની પેઠે, પરિણામે પૂરે પ-
શ્રુત્યવત નીવડે છે.

જેઓ સતત પ્રયત્ન વડે મહત્ કાર્યો કરીને ર-
હુનિયામાં અમર નામ ચેળવી ગયા છે, તેઓ ધન-
છે. જેઓ પોતાની સામાન્ય શક્તિ વડે સામાન્ય જ-
મંડળમાં શાંત અને ઉદાગી જીવન લોગવી, પ્રમ-
શ્લિક વૃત્તિથી સંસારનાં હુમેશનાં કર્તવ્ય-સાધનમ-
પોતાનો શોખો ભરી ગયા છે, સંસારના શાહુ બવહાર

ખનતી મંદ કરી ગયાં છે, તેઓ પંજુ ધન્ય છે. પરંતુ જેઓ ભાગ્યના શ્રમક્રમ વડે અચાનક એ ખનનેની વચ્ચેના પ્રદેશમાં આવી કસે છે, હેમનો ણીએ કંઈ ઉપાય નથી. તેઓ ધારત તો ઘણું કરી શકત, વાઘ મારી શકત અને વિગ્રય હુંડભિ પંજુ વગડાવી શકત, પરંતુ 'ધારત તો' નાં કારણથીજ હેમને હાથે કંઈ પણ થવું, એજ મુશ્કેલ-અરે, અસંભવ થઈ પડે છે. કહેવત છે કે મીયાંભાઈની બિલ્લી ધારે તો તો વાળને માટે, પંજુ મીયાંભાઈની બિલ્લી ધારેજ શા માટે ? આપણા આજના પ્રસંગનો અધિનાયક પ્રવીણ પ્રાણલાલ પણ એવીજ પ્રકૃતિનો છે. કેમકે તેણે ઉપર જણાવેલા ત્રિશંકુ મહારાજના પ્રમાદ-પ્રદેશમાં ઠેક સૂધી પ્રવેશ દીધેલો છે. આપણા એ મિત્ર, કદવનારમણીય, અધર લંટકતા મહારાજનાનો વિધિવિરુદ્ધિગત, મહાભતિ મંડિત, વિતર્કવિહારી યુવક છે. તેના સળધમાં આવેલાં સઘળાં મનુષ્યો તેમજ સગાં સંબંધીઓનો દ્રઢ વિશ્વાસ હતો કે 'આવી તીવ્ર યુધ્ધિવાળો છેકરો જે ધારશે તે કામમાં કંતેહ મેળવી શકશે.' ન્હાનપણથી તેના શિક્ષકો પણ તેની કુશાલ યુદ્ધિ અને તીવ્ર સ્મરણશક્તિની પ્રશંસા કરતા અને ગામના બધા છોકરાઓમાં એ વળને તે એક યુદ્ધિશાળી ગણાતો. પણ હાંમલ્યવશતઃ આ હદ બહારનાં વળાણ અને પ્રશંસા વાંકેયોનાં ધર્મલુથી એક માત્ર તેની ઉદ્યોગીવૃત્તિ કેમે કેમે ઘસાઈ ગઈ અને આગસાઈએ તેનાં હૃદય, મગજ અને મનોમંદિરમાં ઘર કર્યું. એ મહારાકિત આળસળા ધના પ્રભાવે કોઈ કાળે તેણે કોઈ ઇચ્છા કરી નહીં, એ ઇચ્છાને અનુસરતો ઉદ્યોગ પણ કર્યો નહીં; તેમ કોઈ વિષયમાં સફળતા પણ મેળવી નહીં. અને તેના માટેનો લોકોનો ઉચ્ચ અભિપ્રાય તથા વિશ્વાસ પણ સાથે સાથે કોઈ દિવસ સફળ થયા ચિવાય એમનો એમ અચળજ રહી ગયો. બધા લોકોનું માનવું હતું કે 'પ્રાણલાલ' ઇન્ટરમાં 'પ્રેક્ષે નંબરે પાસ થશે, અને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ રફેલરશીપ

કેઈનામ મેળવશે; પંજુ હાંમલ્યે તેણે ઇન્ટરની પરીક્ષાજ આપી નહીં ! લોકોનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો કે નોકરીમાં ઠાંણલ થયા પછી થોડાજ વખતમાં ગમે તે ટીપ્પારિન્ટમાં પણ યુદ્ધિશાળી પ્રાણલાલ વગર મહેનતે મોટે હોરે રહી જશે ! પરંતુ કદીયે તે આકરીમાં પણ દાખલ થયો નહીં અને મોટે હોરે પણ રહ્યો નહીં ! એથીજ ઉપર લખ્યું છે કે તેના વિષયો લોકોનો અભિપ્રાય બાપડો એમને એમ અચળજ રહી ગયો !

સામાન્ય કોડો તરફ તેનો ભારે તિરસ્કાર હતો. કારણ કે તેઓ છેક સામાન્ય, અવિદ્વાન અને ઉચ્ચી યુદ્ધિ-શક્તિ વગરના 'હ' હતા. તેવીજ રીતે અસાધારણ મેધાવી અને વિખ્યાત વિદ્વાન પુરૂષો તરફ પણ તેને તેટલોજ તિરસ્કાર હતો. કારણકે પોતે મનમાં ધાર્યું કે તરતજ એ ધારણાની સાથે એ વિખ્યાત વિદ્વાનો અથવા યુધ્ધિશાળી પુરૂષો કરતાં પણ પોતે રહીયાતો થઈ શકતો ન્હોતો ! એથી દુનિયામાં જે કોઈ તેનાં આદરવું પાત્ર હોય તો, તે માત્ર તેઓ પોતેજ હતા !

આજ સુધી તો પ્રાણલાલભાઈની સઘળી ખ્યાતિ, પ્રામિ, મહારાકિત, કીર્તિ, સુખ-સંપત્તિ અને કૌલાગ્રવૃત્તિ વગેરે વગેરે બધુંય દેશકાલાંતીત ત્રિશંકુરાજના અપુટ બંધારમાંજ ભરેલું છે. 'હા, તેમાં તેશું ?' એતો સહજ છે. 'કરવા ધારીયે તો બે દિવસમાં એથી પણ સરસ !' આ ઉદ્ગારો હેમના સુખમાં સહજ હતા ! એ કદવના રાજ્યનો 'સહજતા ભંડાર' કદી પણ કોઈ કાર્યમાં ન્યૂતતા પ્રકાશ કરતો ન્હોતો; એથી સ્વકદવના-શુભે પ્રાણલાલભાઈ સર્વ પદપ્રાપ્ત હતા. પરંતુ આ દુનિયાનાં સ્થૂલ-રાજ્યમાં તો વિધાતાએ, હેમની મનઃલિપત મહત્તાને સિધ્ધ કરનારો માત્ર એક ક્ષીભંત સસરો અને એક સુશીલ સ્ત્રી એ બેજ આપેલાં હતાં, સીનું નામ હતું, લલિતાગવરી.

સીનું એ નામ પણ પ્રાણલાલલાદને કંઈ પૂરે પૂરે પસંદ નહોતું. તેને બદલે એકાદ મધુર નામ ગોતવાની. તેમની કલ્પના છે, પણ તેમની એ કલ્પના ક્યારે પૂર્ણ થશે, એ પણ એક કલ્પના જ છે. વળી એ ઉપરાંત પોતાની સ્ત્રીનાં, કે પ-ગુણ અને સોનને પણ તેઓ પોતાને ચોગ્ય સમજતા નહોતાં. 'પણ શું કરે? મૂળ તપાસી દિ' હું સારમાં એવું મંત્રી આવે તેવું લઈ ચલાવવું જ એમ છે. બીજા કંઈ ઉપાય-તર નહોતાં. આ તંત્ર સુશીલ, વિવેકી અને પતિપ્રાણી લલિતાને મન, સ્વામીનાં સામાન્ય-ગર્વની સીમા જ નહોતી, પોતાના સ્વામી-બધી સ્ત્રીઓના-બધા સ્વામીઓ કરતાં એક છે એ યાગ્યતામાં તેને લેશ પણ સંદેહ નહોતો. તેમના સ્વામીને પણ સંદેહ નહોતો, તેમજ લોકોની ધારણાને પણ પહેલાં પહેલાં સંદેહ નહોતો. કેમકે પ્રથમ તો એ પણ તેમના વિશ્વાસને અવરૂલ જ હતી તો.

આ સ્વામી, ગર્વ, પાછળથી થોડો ઘણો કમી થવા લાગ્યો હતો કે કેમ? તેની લલિતાનાં હૃદયમાં સર્વદા શંકા રહેતી. લલિતાની ઇચ્છા તો હતી કે એ પોતાનાં હૃદયમાં અમલોદી, અચળ, લલિત-પર્યંતની ઉંચામાં ઉંચી ઠોચ ઉપર પોતાના એ અનન્ય-અલ્પિતીય સ્વામીને બેસાડીને, તેમની કિંમત નહિ. સ્થૂમળ શકનારા મૃદ મૃત્યુલોકનાં ઉપહાસ અને કરાણ વચ્ચેના સ્વામી તેમનું રક્ષણ કરી ચંદ્રી હોત, તો તેના જેવી કોઈ બીજી ભાગ્યશાળી નહોતી. અને એમ થાત તો તે નિશ્ચિત-સિ-તે પતિદેવની પૂજમાં મુગ્ધ-ભવન અર્પણ કરત. પ્રજા હૃલોચે આ જ જગતમાં માત્ર લલિતગુણવત્ પોતાનાં લલિત-લાજને અધરે ઉચ્ચકી સંસારના બીજા સામાન્ય લોકોની ઉપર હાકાવી શકાય તેમ પણ નહોતું. વળી સ્વામીની બાજુએ પ્રવીણ પ્રાણલાલને સર્વથી એક અને સર્વ પુરુષોનાં આ કર્શ તરીકે ન સ્વીકારતાં તેનું ઉપહાસ કરે, એવાં હુબ પ્રાણીઓ આ માંખી સંસારમાં કંઈ વિરલ નહોતાં. એ કારણથી બિચારી લોખી લલિતાને અનેક પ્રસંગે દુઃખ શોકનો લોગ થવું પડ્યું હતું અને થવું પડે છે.

પ્રાણલાલ જ્યારે કોલેજમાં ભણતા ત્યારે મુખ્ય માં પોતાના સસરાને ઘેર જ રહેતા હતા. 'ધરની પરીક્ષાને વખત આવ્યો, ત્યારે પરીક્ષામાં બેઠા નહિ કેમકે 'થઈ રહેશે' નો દરવાજામાં થઈને તેઓ ક્યારનાએ પ્રમાદપ્ર-દેશમાં જઈ પહોંચ્યા હતા; અને એ જ શુભ-કારણ-યોગે બીજા વરસથી તેમણે કોલેજને પાણીયું પણ આપી દીધું.

આમ અણધારી આશાદેરી રૂઢી પડવાથી અને લોકોનો વિશ્વાસ કપાઈ જવાથી લલિતા બિચારી લોકેમંડળમાં લગ્નનાં લોગ થઈ પડી. તેથી એક દિવસ તો રાત્રે સ્વામીનાથને બહીતાં બહીતાં મંદરવારે ધ્રુવ-
"તુમે પરીક્ષા આપી હોત તો હું ધારૂં છું, ધણુ સાડે થાત, તમારા જેવા બુદ્ધિશાળી તો જરૂર કર્મ કડાસજ આવતે." પ્રવીણ પ્રાણલાલ અંવણાપૂર્વક તીવ્ર સ્વરથી હરતા હરતા બોલી ઉઠ્યા:- "વાહુરો લલના શું પરીક્ષા દેવાથી જ પ્રવીણતાને પુરાવો મળતો હશે? પરીક્ષા આપવાથી જ શું પૂરણ પુરોગતમાં બની જ વાય કે? એમ તો આપણો રામલાલ પણ આ બેને એમ. એ. ધયો છે: પણ એવોને એવો 'ક' જ રહ્યો છે; તેનું શું? બિચારામાં બે શબ્દો બોલવાના તો પૂરા હોશ નથી! ખરૂં ને?"

લલિતાનું મન શાન્ત થયું. કવિ નર્મદાશંકરે, દલપતશર્મા ગદ્યાભાષ વગેરે વગેરે મહાન પ્રતિભાવાળા પુરૂષો કંઈ પરીક્ષામાં બેઠા હતાં? શું પ્રતિભાની કસોટી તે કંઈ પરીક્ષાથી થાય? થોડા ગપડા અને મંજીરિયા જેવાં મૂર્ખ શિરોમંદી છેડરાઓ પણ આજે પરીક્ષાને સંહુજમાં પાર કરી શકે છે, એવી સામાન્ય પરીક્ષા આપનાથી તે વળી પ્રાણલાલ જેવા પ્રવીણ પુરૂષો ગૌરવ શું વધનારું હતું? પરીક્ષામાં તો માત્ર આર એપમાં ગોખીને પણ પાસ થઈ શકાય!

પટોશીની કમળા પોતાની બાળ-બેઠેનપણી લલિતાને બીજે દિવસે આનંદસહિત નવા પ્રથમખર

આપનાં, આવી કે પોતાનાં બાંધ-મણિશ કરે આ બળતની ઇન્ટરની પરીક્ષામાં ફર્સ્ટ ક્લાસ પાસ થઈને ફેકલ્ટીમાં જોડાઈ હતી.

પોતાની બેઠેન પાણીના આ શબ્દો સાંભળીને વિના કારણ લલિતાને લાગ્યું કે કમળાનો આ આનંદ સરલતા ભરેલો નહોતો. પોતાનો પતિ પરીક્ષામાં બેઠો નહીં, તેથી તેને હલકો પાડવાના ખાસ અદેખાઈ ભરેલા હેતુથી જ લેણે આ બળર આપ્યા હતા; કમળા પોતાની હાંસી કરવા માટે જ આવી હતી ! એથી બેઠેન પાણીના ખુશબગર સાંભળી ખુશી બતાવવાને બદલે મ્હોં ઉતારી ઉંચા સ્વરે કહ્યું કે કમળા ત્હારા ભાઈએ તેમાં તેથી મ્હોટી મોથ મારી ? 'ઇન્ટર'ની પરીક્ષા તો કોઈ પરીક્ષાના હિસાબમાં જ નથી વિલાયતની કેઈ પણ કોલેજમાં બી.એ. થી નીચે તો પરીક્ષા જ નથી ! માટે ત્હોમાં તે શું તે કુલાય છે ? "

અહિં કહી બતાવવાની કંઈ જરૂર નથી કે ઉપરની યુક્તિ અને સ્થૂમજણ લલિતાએ આગલી રાત્રે પોતાના સ્વામી પાસેથી જ અહુણ કીધી હતી !

કમળા ખુશબગર આપવા આવી અને પોતાની પ્રિય સખીની પાસેથી જ્યારે ત્હોને બદલે કટુ વચ્ચેનો આઘાત પામી, ત્યારે પહેલ વહેલી તો, તે આશ્ચર્ય પામી. લલિતાને આમ અભાવ બતાવવાનું શું કારણ હશે, તે કંઈ સ્થૂમજણ શકી નહીં. પણ તે પણ છેવટે તો સ્ત્રીભત્તર ખરીને ! તેથી પેળવારમાં જ તે લલિતાના મનનો ભાવ સ્થૂમજણ ગઈ; અને ભાઈનાં અપમાન માટે ત્હોની જાણ ઉપર પણ તીવ્ર ઝેરનું એકાદ ટીપું સરી અંબુ. તે બોલી— "ગઈ ! મોથ મારી ન હોય તો કંઈ નહીં. તેમાં ત્હોરું થું લટી લીધું ? 'ઇન્ટર' તો પરીક્ષામાં પણ ન જણાય તે અમે અજાણ બેસીને શું જાણીએ ? અમારો તો ભાઈ બાપ કોઈ વિલાયત પણ ગયો નથી અને અમારો તો કોઈ સાહેબ સ્વામીની સાથે વિવાહ પણ થયો નથી ! તે ત્યાંની વાતો અમે શું જાણીએ ? અમે અજ્ઞાન નારી જાત

તો એટલું જાણીએ છીએ કે આપણા દેશની કોલેજોમાં 'ઇન્ટર' ની પણ પરીક્ષા આપાય છે. અને તેમાં પણ બિચારા ધણુચ અભાગિયાઓ ફેલ પડે છે. હું તો શ્રદ્ધાભાવે, ત્હોને ખુશબગર આપવા આવી હતી. તે ન ગમતું હોય તો રજુ બેઠેન ! હવે નહિ આવું." ધણા શાંત અને મિષ્ટ ભાવે ઉપરનાં વચ્ચેના કહીને કમળા તો તરત જ પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ; પણ આ તરફ લલિતા કડવો મુઠકો ઉતારી પોતાના ખાનગી ઓરડામાં બેઠીને શુભશુચિ રચના લાગી.

થોડાજ વખત પછી નીચે એક જાણવા જેવો પ્રસંગ બન્યો. લલિતાના પિતાના સર્ગમાંનું એક પૈસાદાર કુટુંબ દેશમાંથી જતના કરવા ગયું હતું, તે ખાણું વળતાં થોડા દિવસ મુંબઈ જવાને લલિતાનાં બાપને ઘેર આની ઉત્તરું. તેમને ઉતારવા કરવાની ધામ મુમમાં થોડા દિવસ લલિતાના બાપ માણેકલાલ શેઠનાં ઘરમાં બંધી ગડબડ મચી રહી. શેઠના પ્રાણલાલ જમાઈ, આગળનું જે મ્હોટું દીવાનખાનું પોતાનું કરી બેઠો હતા, તે મ્હોટાણાઓના આદર સંહાર માટે ખાલી કરાવવામાં આવ્યું. અને તેટલા દિવસ જમાઈરાજને એટલી વખત પાસેના માળામાં કાકાજી સસરાની એક બેઠાળ બોલીમાં સમાસ કરવો પડ્યો !

આ બનાવથી પ્રાણલાલભાઈની આત્મ-પ્રતિષ્ઠા ઉઠળીને ઉઠળી આવી ! અણસમનુ સસરાને હાથે આવું મ્હોટું અપમાન ! એ કેમ સહન થાય ? તેથી પહેલ વહેલાં તો પોતાની સ્ત્રીને પાસે બોલાવીને ત્હોના બાપની બંની તેટલી નિંદા કરી, બેચાર ખારી-મીઠી ચોંપડી કહાડી ! નિર્દોષ પેત્રીને પુષ્કળ રંગવીને સસરાની અંધોગ્યતાને બદલો લીધો ! અને ત્યારપછી તોળરો મ્હોટાવવો, કોઈની સાથે બોલવું નહીં, સસરાને ઘેર જમવું નહીં, વગેરે પ્રજાળ માત્રાઓ વડે પોતાનાં ખંડિત અભિમાનને સફળ કરી, પ્રકાશમાં લાવવાના યત્નો આરંભ્યા !

આ બધી વિધિ, પ્રાણલાલ ભાઈનાં મનથી તો યોગ્ય જ હતી, પણ બિચારી લલિતા એ બધાં ફિતુર

નેપ્રતિ અતિશય શરમાવા લાગી. તેનાં હૃદયમાં જે આત્મ-પ્રતિષ્ઠાનું સામાન્ય જ્ઞાન-લક્ષણ હતું, તેથી તેને લાગ્યું કે આવાં સ્થાનમાં ધરનાં-ખજારનાં બધાં માણસોની સમક્ષ પોતાનું અભિમાન બતાવવું તેના જેવી લાગતું અને પ્રતિષ્ઠા હાનિ તો બીજી કોઈ જ હોઈ ન શકે! એથી એકાંતમાં હાથે પગે લાગીને, રડી કકડીને, સમ સોગન આપીને, એ પુણ્ય-પ્રયોગમાંથી મૂર્ખ પત્નીએ પોતાના પ્રવીણ પતિને અટકાવી શક્યા. કેવી મૂર્ખ?

લલિતા એક વિચારહીન અથવા અણસમજુ નહોતી. તેથી તેણે ઉપરની બાબત માટે પોતાનાં માથાપ ઉપર કોઈ જતનનો દોષારોપ કીધો નહીં. સામાન્ય રીતે ખજારથી આવેલા મહેમાનોની સ્થગતા માટે જગ્યાની ફરજદારી થાય એ સ્વાભાવિક જ હતું. પણ એ વખતથી તેનાં મનમાં લાગ્યું કે પોતાનો પતિ હુમેશાં આમસાસરે પડયો રહે તે દીક નહીં. અતિપીર-ચયાદવશ એ ન્યાયે શ્વસરપક્ષમાંથી પોતાના પતિ પ્રત્યેનો આદર હુમેશાના સહવાસથી થોડો થોડો ન્યૂનજ થાય, માટે અહિં વધારે રહેવું નહીં.

એ દિવસથીજ લલિતા હુમેશાં સ્વામીને આગ્રહ પૂર્વક કહેવા લાગી કે-“આંથો આપણે હવે દેરા જઈએ. હવે અહિં વધારે વખત રહેવું મને ગમતું નથી.”

માણસાલનાં હૃદયમાં અહંકાર અને આત્મ-પ્રતિષ્ઠાની તો પૂરેપૂરી સો ડીઝીઓ હતી, છતાં પણ દેશમાં પોતાનાં ગરીબ અને સાધનહીન આંગણે પાછા ફરવાની તેની લેશ પણ રૂચિ નહોતી! એથી જ્યારે જ્યારે વત નીકળતી, ત્યારે તેના સ્વામીદેવ એક પછી એક બહુનાં કાઠીને સાસરે પડી રહી તાગડધિન્ના કપડો કરતા, થોડો વખત પછી કંઈક દબટા સહિત લલિતાએ અભાવ બતાવીને જણાવ્યું કે-“જો તમારો દેશ જવાનો વિચાર ન હોય તો મુએથી નિર્વજ થઈને અહિં સસરાને ત્યાં ધરજમાંથ થઈ બેસી રહો. પણ હુંથી હવે અહીં રહેવાતું એ નથી અને સહેવાતું

એ નથી. તમે તો શરમને નેવે મૂકી છે, પણ મહારાથી છેક એવાં નકટાં થઈને અહિં પડી રહેવાતું નથી. મહારા બાપની રજા લઈને હું તો મહારે એકસીજ દેશમાં આપણે ઘેર આવી જઈશ.”

આવા સ્ત્રી-હકના દુરાગ્રહથી આખરે મનમાં મનમાં વિરક્ત થઈને પત્ની સાથે મનોહર મોહ-મયી નગરીનો પરિત્યાગ કરી દૂરનાં પોતાનાં જ્ઞાનકર્મ અપાત ગામમાં આવેલાં ડાશીના કુળા જેવાં ખંડીયાર અને માંટીયાર જૂનાં પૂરાણા ઘર તરફ જવાનો નિશ્ચય કીધો સવાના થવાનો વિચાર સસરાને જણાવતો પહેલ વહેલી જીભ પણ લલિતાનીજ ઉપડી. પુત્રી જમાઈના પોતાને ઘેર જવાનો વિચાર સાંભળી માણે કલાલ શેક તથા લલિતાની માતાએ પુત્રીને ત્યાં ન હોવાનો ઘણો આગ્રહ કર્યો. પણ પુત્રીએ તો મુંઝે મુંઝે જમીન તરફ નેપ્ર રહીને ગણીર સ્વદેશકું હલાવી, હુંકામાંજ સૂચવ્યું કે “ના હવે તેમ થઈ શક્યો નહીં.”

પુત્રીની આવી એકાએક દ્રઢ-પ્રતિજ્ઞા નેપ્ર તેનાં માતા-પિતાને સહેલ ઉપાયો કે વખતે પુત્રી જમાઈને કોઈપણ રીતે માફું લાગ્યું હશે, તેથી આતુરતા અને વ્યથાસહિત માણેકલાલ શેકે લલિતાને પૂછ્યું કે-“જેટા! એમ શું કરે છે? શું અમારા ઉપર ગુસ્સે થઈ છે? અથવા અમારાથી જણનાં અજાણતાં કોઈ રીતે તમને દુઃખવાયાં તો નથી? તમને કંઈ અમારું દુઃખ લાગ્યું છે?”

લલિતાએ ગરીબદ મહોટે પોતાના પિતાની સ્કામે નેપ્રતિ વિનીતભાવે કહ્યું “લેશમાત્ર પણ નહીં. પિતાજી! તમારો શો દોષ છે? ઉલટું તમારે ત્યાં તો અમે ઘણાં માનસહિત મુંબ-ચેનામાં રહ્યાં છીએ.” એટલું કહીને તે બિચારી એકા એક રડી પડી. પણ તેનો નિશ્ચય તો અચળજ રહ્યો.

માખાપે ઉડા નિઃસાસો મૂકીને પુત્રી-જમાઈને નિરૂપાયે દેશ જવાની રજા આપી. માણેકલાલે મન-માંન ધાંયું કે ગમે તેટલી સ્નેહથી અને માનથી પુત્રીનું પાલન કરે. પણ લગ્ન કર્યા પછી છોકરીઓ તો પારકીજ મિલકત યદ્ય ભય છે, તેમાં શક નહીં.

તેજ દિવસે આંસુ ભરેલી આંખોએ સગાં સંબંધીઓની, વિદાય લઇને પોતાના જન્મ કાલથી આજ સુધીનાં પ્રેમ-પાલણાં સ્વરૂપ પિતૃશ્રદ્ધને, પરિ-જનોને તેમજ સખી મહેનતખણીઓને છોડીને સુશીલ ગાળા એકલી પોતાના પતિ—દેવની સાથે પહેલ વહેલી શ્વસુર-ગૃહને માર્ગે વળી.

મુંબઈના શ્રીમંત ઘરના માળામાં અને ગામ-ડાંના પર્ણકુટી જેવા ગરીબ ઘરના માંડીયાર કુળા-ઓમાં ઘણે તંદાવત હોય છે. તેજ પ્રમાણે મુંબઈનાં જીવનમાં અને ગામડાંનાં ગરીબ જીવનમાં પણ ઘણો પ્રભેદ છે. મુંબઈની સાદાણી અને ગામડાંની મજૂરી એ બેમાં ગણાણરૂ મુંબઈ અને ગામડાંના પરિમાણ નેટલોજ અતર હોય છે. તોપણ સુશીલ લલિતાએ કેાઈ દિવસ ભાવથી, વિચારથી કે આચરણથી પણ અભાવ બતાવ્યા શિવાય સઘળાં ગૃહકાર્યમાં લશ હઈને સાસુને સર્વ પ્રકારે સહાયતા અને સતોષ આપવા લાગી.

પુત્રીનાં સાસરાંની ગરીબ અવસ્થા જાણીને લલિતાના પિતાએ હેમની સાથે કામકાજ કરવા માટે એક ઘાટલુ-આકરડી ચોકલી હતી, પણ સ્વામીને ઘેર પહોંચીને તરતજ લલિતાએ આકરડીને પાછી મો-કલી રીધી. પોતાનાં સાસરાંની ગરીબાઇ અંધવા દરિ-દ્રતા જોઈને મોટાં ઘરની ચોકરડી ઘડીએ ઘડીએ નાક મરડી, અભિમાન પ્રકાશ કરે, એવી આશંકા પણ લલિતાને ઘણી અસહ્ય જણાઈ હતી,

ગિચારી સ્નેહ-પદ્મલુ માસુ, લલિતાને મહે-નતનાં કામકાજમાંથી અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરતી,

પરંતુ લલિતામાં લેશમાત્ર પણ આંખસાથ મોટા-ઈનું અભિમાન, અપ્રસન્નતા કે અસતોષ નહોતાં. તેથી ઉત્સાહ, અને આતંદ્રપૂર્વક અશ્રાન્ત ભાવે સંધવું, સીંધવું, દળવું પાણી ભરવું, વાસણ માંજવાં વગેરે મ્હાનાં મોટાં સઘળાં સામાન્ય ગૃહકાર્યોમાં મદદ કરીને લલિતાએ સાસુનું હૃદય જીતી લીધું. તેમજ ગામડાંની અન્યાય સ્ત્રીઓ પણ હેના અતુલ સદ-શુભો જોઈને ક્રમે ક્રમે મુગ્ધ બની ગઈ.

બ્યારે દેવ પાધરે હોય ત્યારે ઉલટું કરે તે પણ સુલટું થાય છે; પણ બ્યારે દેવ વાંકો હોય ત્યારે સુલટું કરે તે પણ ઉલટું બની જાય છે. એ નિયમ પ્રમાણે લલિતાની સેવા ચાકરી અને મહેનત મંજૂરીનું કળ પણ ભાગ્ય-દોષે સતોષજનક નીવડ્યું નહીં. કારણ હુનિયાંનો જીવતો ભગતો વ્યવહાર કંઈ જડ પુસ્તકોમાં ભરેલા નીતિનાં સિધ્ધાંતો જેવા સીધા સાદો નથી. વિકટ વ્યવહાર જાળતો અને કંપ્રકારની કુટીલતા અને કઠિનતામાં લિટળાયેલી છે, એ વ્યવહારમાં પુરૂંણ અથવા ધર્મ-નીતિના મયોની પેટે સાદી ભાષામાં રચેલી સરલ ઉપદેશ-માલાઓ ભરેલી નથી. નિખર-ક-ઠોર કલહ મિથ સેતાન વ્યવહારનાં ક્ષેત્રમાં વારંવાર ઝડી-યાં કરી નીતિ-સુત્રોને ખુરદો બનાવી દે છે; તેથી સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે સારા, શુદ્ધ ભાવથી કરેલાં શુભ કર્મોનું કળ સાફજ આપવું જોઈએ; એ નિયમ પાળી વ્યવહારશાળામાં પગલે પગલે ભાગી પડે છે; અને અચાનક ધર્મ કરતાં કર્મ નડે ત્યારે અંબુધારી આપદાઓ આવી પડે છે, લલિતાને પણ એમજ થયું.

પ્રાણલાલને બે મ્હાના અને એક મોટો સાઈ એમ ત્રણ બંધુઓ હતા. હિંદુનીતિ પ્રમાણે તેઓ બધા એક સાથે અવિલકત કુટુંબના ભાવનું પાલન કરતા સાથેજ રહેતા હતા. હેમનો પિતા, પ્રાણલાલનાં ગાળપણમાંજ જીવે ગયો હોવાથી વૃદ્ધ માતાજીની પણ યોગમાયા રૂપેહેમને સેવા-પૂજા કરવી પડતી. ચાર ભાઈઓમાં આપણા પ્રાણલાલ તો સર્વ-શુભ-સંપન્ન હતા, એટલે હેમના સંબંધમાં તો કંઈ લખવા બોલવાનું

નથી. બાકીના ત્રણ ભાઈમાં ન્હાના એ ભાઈએ વિદ્યાર્થીની જીવન ભોગવતા હતા, માત્ર એક મોટો ભાઈ જ બહાર ગામ ચાકરી કરીને પંચાશેક રૂપિયાનો પગાર લાવતો, તેના ઉપરજ સમગ્ર કુટુંબના સંસાર વ્યવહારનો બાર અને આધાર હતો; તેના ઉપરજ પ્રાણુલાલ ભાઈના તકો અને ન્હાના ભાઈઓની વિદ્યા શિક્ષા ચાલતી હતી. પણ પ્રાણુલાલના તો તે કંઈ હિમાળમાં નહોતું! એટલા પગારમાં તે શું ?

બાળકાલના ગોંધવારી અને મુશીબતના દિવસોમાં આવડાં મોટાં કુટુંબ માટે માત્ર પચાસ રૂપિયાની પેદાશ તે કંઈ મોટું સૌભાગ્યનું ચિન્હ ન કહેવાય. ૪૨ કરચથી ચલાવે તો માંડ તેથી ખર્ચ નિમે, તોપણ મોટા ભાઈની વડુ શ્યામકોરનાં સૌભાગ્ય-ગૌરવ અને અભિમાનની કંઈ સીમા નહોતી ! પચાસનો પગાર પણ શ્યામકોરનાં મઠ અને મોટાઈને વડાઈનું પાણી પાવામાં એકદમ તેટલી મદદકર્તા થયા હતા. પોતાનો વર એકસો બાંધાનાં ઓઝરાં ભરતો અને આખું વરસ પરદેશ ભટકીને મહેનત કરતો; તે માટેજ શ્યામકોર શમજતી કે કુદરતીરીતે તેને આખું વરસ ઓંખાશ મારી ચારામ ભોગવવાનો અને મોટાઈનામઠમાં ગેસી રહેવાનો અધિકાર હતો. એ અધિકારજણે શ્યામકોર ચોક્કસ ઘરનાં કામકાજને હાથ સરળો પણ લગાડતી નહીં; અને એવા લાવ, પ્રભાવ, અને અહંભાવથી વર્તતી કે મુકર્મી રવાનીની સ્ત્રી હોવાથી જાણે આખાં જગતને નિભાવી દેતી હોય અને તેથી સઘળું જગત તેને આદરમાન આપવાને અને તેને પડતો શબ્દ ઉચકી લેવાને બંધાયું જ હોય ! તેમ પકડું સમજતી હતી !

લગ્નના જ્યારે સાસરે આવીને—શુદ્ધલક્ષ્મીની પેઠે પ્રસન્ન નથી હોયતાં કામકાજમાં ધ્યાન દેવા લાગી, ત્યારે શ્યામકોરનું ચાંકડું અને અદેશું દંબ્ય કર્કશ-મુદ્રાથી લોકાઈ જતું હોય તેમ પ્રજાળવા લાગ્યું ! એ કાંટા વિધવાનું કારણ સદાજ વિચાર દરવાથી સુમથ શકાય તેમ છે. મોટી વડુ એમ મા-

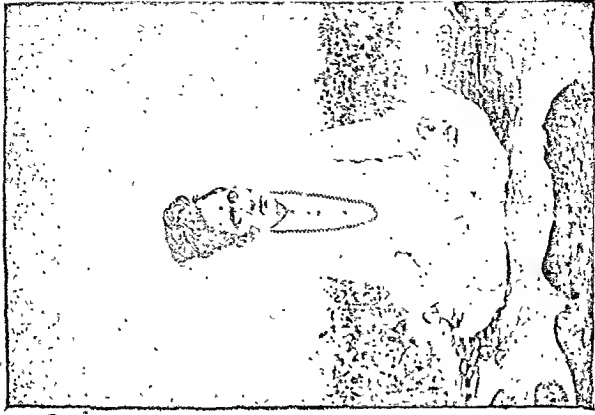
નતાં હતાં કે ન્હાની વડુ મોટાં ઘરની ઠોકરી હોવા છતાં, માત્ર લોકોને દેખાડવાં માટેજ અને મિથ્યા માન ખાટી, મોટી વડુને હલકી પાડવા માટેજ ઘર ખુલા નાં હલકાં કામ કાજને ઇતરડીની પેઠે ચોટી રહેતી હતી. તેથી પરિણામે લોકો મોટી વડુની નિંદા કરી રહેને ઊતારી પાડતાં હતા. એ બાંધી લલિતાની જુઝ્યાઈ જ હતી. તે ગમે તેમ હો, પણ મહિને પચાસ રૂપિયાનો પગાર લાવી સઘળાનું પોષણ કરનાર પતિની સ્ત્રી કોઈ પણ રીતે પૈસાદાર બેઠવાઈની કષ્ટાને ગૌરવ સહી શકેજ નહીં, એથી શ્યામકોરને લલિતાનો નરતતામાં પણ જુઝ્યાઈ ભરેલી અચકા માત્ર લાઘવાનાં લક્ષણો લક્ષ્યગૌરવ થવાં લાગ્યાં !

બા તરફ પ્રવીણ પ્રાણુલાલભાઈએ અન્ય ઉદ્યોગના અભાવે અને પોતાની પ્રવીણતા સિધ્ધ કરવાના સદ્ભાવે ચોક્કસ સમયમાં પોતાનાં કુદ્ર જન્મસ્થાનમાં એક વિદ્યાર્થિસભામાં તથા તેને અંગે એક જાન વર્ષક પુસ્તકાલયની પણ સાથે સાથે સ્થાપના કીધી. દશ વીસ કાચી ઉમરના, મુઠા કે અકલવયરના વિદ્યાર્થીઓને એકઠા કરીને ગામને પાદરે આવેલાં બીડિયા ખડખડ અડર-મંદિરમાં સભા ભરી પોતે સ્ત્રી પાંચ પ્રમુખ પદે બિરાજીને વિજ્ઞાન મહિમા માટે ભત્રુંહર પ્રભતિ સાક્ષ્યે એકા મોકોને મગજમાં ભરેલા ભંડાર આડંબર સહિત ખાલી કરવા લાગ્યા ! અને ભક્તચેર કીપેલાં ભાષણોના દેવલ તથા સભાઓના રિપોર્ટ, સમાચાર પત્રોમાં ચર્ચિત રૂપે ટેલીમક મારફતે તેમજ વિસ્તૃત રૂપે દબાલ મારફતે એકલવ લાગ્યા; તે છેક એટલે સુધી વિદ્યતા-પ્રકાશના કાર્યમાં કૃતકાર્ય થવા કે કોઈ કોઈ એકસો વનોકુચર પત્ર રિપોર્ટરની પદ્ધતિ પણ પડેલી વળી, પોતાના દેશ તરફના નવીન સમાચાર છાપામાં છપાવીને પોતાના ગામના ગામડીયા લોકોને તો ચક્રિતજ બનાવી દીધ ! જાણે છાપામાં છપાવું એ તે સ્વર્ગારોહણ જેવું અથવા મોક્ષના શિખર જેવું કેવું એક અમામાન્ય દુલભ કાર્ય હોય ! પણ દુર્ભાગ્યની વાત એટલી જ હતી કે છાપામાં છપાવાથી કંઈ ખીસારમાં રૂપિયાને

भारतजीवन मासिकपत्र.—

श्री रामकृष्ण परमहंस, कलकत्ता.

श्रीमती कालीमाताजी—कलकत्ता.

નથી. ખાકીના ત્રણ ભાઈમાં ન્હાના એ ભાઈએ વિદ્યાર્થીની. છ'દગી ભોગવતા હતા, માત્ર એક મ્હેટો ભાઈજ બહાર ગામ ચાકરી કરીને પચાસેક રૂપિયાનો પગાર લાવતો, તેના ઉપરજ સમગ્ર કુટુંબના સંસાર વ્યવહારનો ભાર અને આધાર હતો; તેના ઉપરજ પ્રાણુલાલ ભાઈના તકો અને ન્હાના ભાઈએની વિદ્યા શિક્ષા ચાલતી હતી. પણ પ્રાણુલાલના તો તે કંઈ હિસાબમાં નહોતું ! એટલા પગારમાં તે શું ? . .

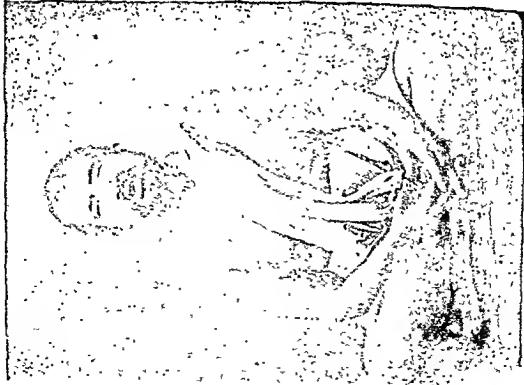
આંબકાલના મોંઘવારી અને મુશીબતના દિવસોમાં આવડાં મ્હેટાં કુટુંબ માટે માત્ર પચાસ રૂપિયાની પેદાશ તે કંઈ મ્હેટું સાભાગ્યનું ચિન્હ ન કહેવાય. કર કરારથી ચલાવે તો માંડ તેથી ખર્ચ નિભે, તોપણ મ્હેટા ભાઈની વહુ સ્થામકોરનાં સાભાગ્ય-ગૌરવ અને અભિમાનની કંઈ સીમા નહોતી ! પચાસનો પગાર પણ સ્થામકોરનાં મદ અને મ્હેટાઈને વડાઈનું પાણી પાવામાં ભેધએ તેટલી મદદકર્તા થયો હતો. પોતાનો વર એકલો બાંધાંનાં એાઝાં ભરતો અને આખું વરસ પરદેશ ભટકીને મહેનત કરતો; તે માટેજ સ્થામકોર ક્ષમજતી કે કુદરતીરીતે તેને આખું વરસ જોખાશ મારી આરામ ભોગવવાનો અને મ્હેટાઈનામદમાં બેસી રહેવાનો અધિકાર હતો. એ અધિકારણે સ્થામકોર શેઠાણી ઘરનાં કામકાજને હાથ સરખો પણ લગાડતી નહીં; અને એવા ભાવ, પ્રભાવ, અને અહંભાવથી વર્તતી કે મુકર્મી રવામીની સી હોવાથી બહે આખાં જગતને નિભાવી દેતી હોય અને તેથી સદ્ય જીવતું હોય તેને આદરમાન આપવાને અને તેને પડતો શબ્દ ઉચ્ચી લેવાને જવાબુજ હોય ! તેમ પકડું સમજતી હતી !

લલિતા જ્યારે સાસરે આવીને-શુભલક્ષ્મીની પેઠે પ્રસન્ન નથી હોમથનાં કામકાજમાં ધ્યાન દેવા લાગી, ત્યારે સ્થામકોરનું સાંકડું અને અદેખું મુદ્દય કર્કશ-કર્કાથી ભોંકાઈ જતું હોય તેમ પ્રજ્ઞવા લાગ્યું ! એ કાંટા વિધવાનું કારણ મહુજ વિચાર કરવાથી સ્મમજી શકાય તેમ છે. મ્હેટી વહુ એમ મા-

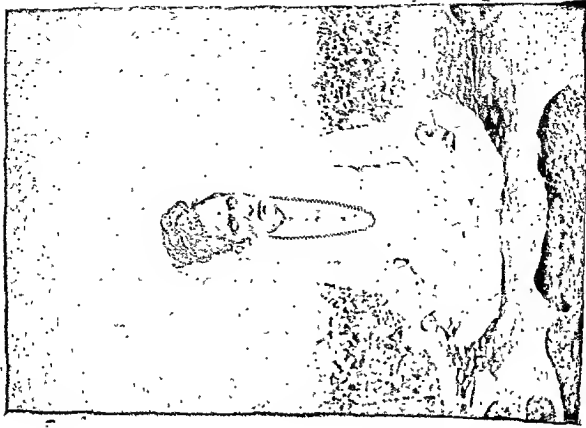
નતાં હતાં કે ન્હાની વહુ મ્હેટાં ઘરની છોકરી હોય છતાં, માત્ર લોકોને દેખાડવા માટેજ અને મિત્રા માત્ર ખાટી, મ્હેટી વહુને હલકી પાડવા માટેજ ઘર ખુલું નાં હલકાં કામ કાજને ધતરડીની પેઠે ચોંટી રહેલી હતી. તેથી પરિણામે લોકો મ્હેટી વહુની નિંદા કરી રહેને ઉતારી પાડતાં હતા. એ જમીં લલિતાની કુચ્ચાઈ જ હતી. તે ગમે તેમ હો, પણ મહિને પચાસ રૂપિયાનો પગાર લાવી સઘળાનું પોષણ કરનાર પતિની સી કોઈ પણ રીતે પૈસાદાર બેવાઈની કન્યાનો ગૌરવ સહી શકેજ નહીં, એથી સ્થામકોરને લલિતાની નમ્રતામાં પણ કુચ્ચાઈ ભરેલી અસહ્ય આત્મલાઘનાં લક્ષણો લક્ષગોચર થવાં લાગ્યાં !

જા તરફ પ્રવીણ પ્રાણુલાલભાઈએ . અન્ય ઉચ્ચ મોના અભાવે અને પોતાની પ્રવીણતા સિધ્ધ કરવાના સદસાવે શેઠાજ સમયમાં પોતાના કુદ જન્મસ્થળમાં એક વિદત્તસમાજ તથા તેને અંગે એક ત્રણ વર્ષક પુસ્તકલયની પણ સાથે સાથે સ્થાપના કરી. દશ વીસ કાચી ઉમરના, મુંછ કે અકલવગરના વિદ્યાર્થીઓને એકઠા કરીને ગામને . પાદરે-આપેલાં ખડીયા ખડખડ ખરે-ખરેમાં સંભા ભરી પોતે ધી પાંચ પ્રમુખ મદે બિરાજીને વિદ્યાના મહિમા મદે ભરતુંરિ પ્રખતિ સાક્ષરોએ રચેલાં લોકોના મજબૂત ભરેલો-ભંકાર આડંબર અહિત ખાલી કરવા લાગ્યા ! અને ભલકભેર દીપેલાં ભાષણોને હેવાલ તથા સંભાળેનો રિપોર્ટ, સમાચાર પત્રોમાં સંક્ષિપ્ત રૂપે ટેલીગ્રાફ ગારફતે-તેમજ વિસ્તૃત રૂપે ટપાલ મારફતે મોકલવા લાગ્યા; તે ઉક એટલે સુધી વિદતા-પ્રમાણના કાર્યમાં કૃતકાર્ય થવા કે કોઈ કોઈ એમ્ગે વર્તકયુત્તર પત્રક રિપોર્ટરની પદ્ધતિ પણ પહોંચી વળી, પોતાના દેશ તરફના નવીન સમાચાર છાપામાં છપાવીને પોતાના ગામના ગામડીયા લોકોને તો ચકિતજ બનાવી દીધા ! બહે છાપામાં છપાવું એ તે સ્વર્ગોરોહણ જેવું અથવા મોક્ષના શિખર જેવું છેવું. એક અગામ્યનું દુલભ કાર્ય હોય ! પણ દુર્ભાગ્યની વાત એટલી જ હતી કે છાપામાં છપાવાથી કંઈ ખીસામાં રૂપિયાને

भारतजीवन मासिकाग्र.—

श्री दामोदर पटवर्धन, कलकत्ता.

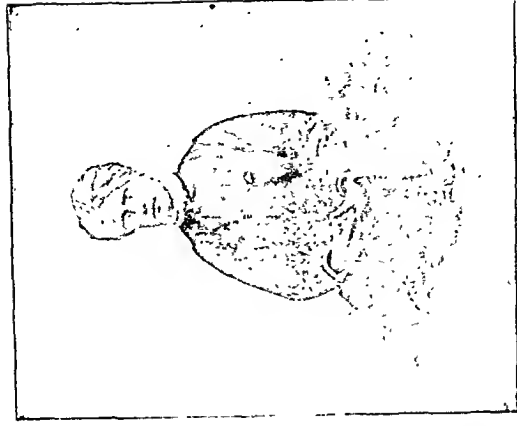

श्रीमती कालीभावाजी—कलकत्ता.

भारतजीवन मासिकपत्र—

प्रोफेसर डी. के. गज्जर.

स्वामी रामीनंद.

ખનખનાટ થતો-સંભળાતો નથી ! અને ગરીબ ઘર સંસારમાં એક રાતો પેસો. પણ લાવી આપવાને બદલે ઉલટો પાંચ-પંદરનો મહિને દહાડે નકામો ખર્ચનો બોલો વધારી દેવાંથી અળખામણાં થઈ પડાય છે ! એથી કુટુંબનાં માણસોને આખંખના પાટા જેવાં પ્રિય અને ગામનાં માણસોને સાણસકાળીયા સાક્ષર જેવાં ઉપકાસ-પાંચ થઈ પડયા !

ઘરમાં શ્યામકોર અસેમિયે હીણ કંભાઉ પતિવતી લલિતાને બુઢી રીતે મેહણાં મારવા લાગી; એથી છેવટે જેઠાણીના દિમાગ અસહ્ય થઈ પડવાથી પ્રવીણ પતિને સુમંત્રવી કેઈ પોતાને યોગ્ય આકરી નોકરી શોધી લેવાને દિવસ રાત અનુનય-વિનય કરવા લાગી, પણ પતિ દેવે તેને કંઈ કાન દીધો નહીં ! પ્રસંગવશાત્ મૂર્ખ-સ્ત્રીને સમજાવ્યું કે “ હેરામાં એમ તો પોતાને યોગ્ય ઘણીએ નોકરી-આકરીએ તૈયાર છે. વારંવાર એવી લાયક જગ્યાઓ ખોલી પણ થાય છે; પરંતુ પક્ષપાતી ગવર્નમેન્ટ વર્ણુ લેઈ એ બધી મેહાટી મેહાટી યોગ્ય જગ્યા ઉપર પોતાની બલિના ગોડાલોકોનેજ ધુસારી દે છે ! પોતાના જેવાં સુધરેલા-સાક્ષર હેરાંએ હાનર રીતે યોગ્ય હોય તો પણ તેમને માટે કશી આશા રાખવી તે અપુરખ સમાન વૃથાજ હતી.” લોળી લલિતાની ગિચારીની શી બુદ્ધિ પહોંચે કે પતિદેવનાં આ વેઠ વાક્યોના ઉત્તર આપી શકે ?

આ તરફ શ્યામકોર વહુ પોતાનાં દેર-દેરાણીને સગે-પ્રસગે, બાણુતાં અબાણુતાં કડવા રાખેડો અને મેહણાં-ટણાં સંભળાવી વાક્ય વિષ દેડવાં લાગી. ગર્વ સહિત પોતાની ગરીબાઈને આગળ કરીને વારંવાર કહેતી કે:—“ બાઈ ! અમેતો ગરીબ માણસ છીએ, તે મેહાશ માણસની દીકરીનું અને મેહાટા માણસના જમાઈનું પોપણુ શીડીતે કરી શકીએ ? ત્યાંતો પેસાનો રોટલા લગાંની અને અમન-અમનની રેલ છેલ હતી કેઈ વાતનો ટોટો નહોતો. અને અહીંતો સડી-પાકી પેટ પૂરતી ભાગરીનાંય સાંસાં છે ! આટલું બધું દુઃખ તમારાથી સહન કેમ થશે ? ”

સાસુ ગિચારી મેહાટી વહુથી ફરતી હતી, તેથી ગરીબ લલિતાનો પક્ષ કરીને તેની સહુને કશું બોલવાનું સાહસ કરી શકતી નહોતી. ગિચારી ન્હાની વહુ પણ પગથના પગારદારનો રાઇને મળતો રોટલો, અને તેમની અધર-પગે ચાલતી સ્ત્રીની મીઠી (૧) વાણી મુગે મેહાડે માથે ચડાવતી; પ્રારબ્ધવશાત્ સાંપડેલાં દહાડાં શાંતિથી, સંકુનતાથી ગુચરતી હતી.

એમ કરતાં થોડાં સમય પછી મેહાટો ભાઈ રમના દિવસોમાં થોડા વખત માટે ઘરે આવ્યો. એ વખત દરમ્યાન જેણે પોતાની પંતીને મેહાડેથી ન્હાનાભાઈની અને ન્હાની વહુની વિરૂધ્ધમાં મીઠું મરચું, અને મરી મસાલો ભરેલાં તેજદાર ભાપણું થવણુ કીધાં. એ વસ્તુનું પ્રમાણ વધતાં વધતાં અસહ્ય થઈ પડ્યું, અને છેવટે બધારે હમેશ રોતે નિદ્રા સાંચેના વ્યાધાત વધેના અર્થે ત્યારે મેહાટાભાઈએ એક દિવસ પ્રાણુલાલભાઈને પોતાની પાસે બોલાવી શન્ત-ભાવે રનેક સહિત કહ્યું કે:—“ ભાઈ ! હવે કંઈ તમે ન્હાના ભાણક નથી. ધધારોજગાર વગર નકામા આંકિ લકિ-રખાઈ ભટકો દિવસો અને જીવગીનો કયા કાળશેષ કરવો, તે કંઈ-કીક ન કહેવાય તદ્દાત્ જેવા ભણુવ-ગણુવ હુશિયાર લુલાંનીયાને માટે ધધા વગર ભટકવું ઘણું શરમભરેલું છે. માટે હવે તો જો તું કાંઈ નોકરી શોધી લે તો ઘણું સાકર આવેને. કુટુંબ મેહાટું ને સંધન છેટુંક એવી આપણી ગતિ છે. ત્યારે હું એકસોતે બધો અર્થ કેવી રીતે ચલાવું ? ”

માણુલાલભાઈ તો આ અપમાન ભરેલા શબ્દો સાંસળાંજ પગ નીચે દગાપેલા સાપની પેઠે છેડાઈ, કુંકાડો મારીને ગાંઠું ઉઠાયા કે “ જો વળત ગદરમાં નાખી દેવાં જેવાં મેહાટા રોટલો કે રાણી ચોખાના ચપ્પટી ભાતે ખવરાવે છે, તેમાં તે વળી આંટલો બધો મીઠાજ શાનો ખતાવે છે ! એ હારીં જોડો રોટ-ભાપ કંઈ અહિં સંકુન થશે નહીં. રાજા મેહાટો ભાત-રોટલો હોરાજ ઘરમાં” એટલું કહીને તરતજ મેહાટા ભાઈની, ભાલીયો કુંકુ બધો અને ગામથો ફસણાં લીધાં અને એજ ઘડીએ

શ્રીને લઈને પોતાને સાસરે આપ્યા જવાનો સંકલ્પ કહી બતાવ્યો! પરંતુ લલિતા કોઈ પણ રીતે પીયર જવાને સંમત ન થઈ. તેણે તો કહ્યું કે, મોટો ભાઈનો ભાડો મોટો! ચૈટલો અને મોટી ભાભીની ગાળ ખાવી સારી પણ સંસારને ત્યાં ધરજામાં તરીકે નકરાયદળ બેસી રહેવું એ ધણું ખરાબ. કાંમ ધંધા વગર સાસરામાં રહી ચૈટલો ખાવો તેના જેવું મરદને માટે શરમ ભરેલું બીજું કંઈ જ નથી. હું તો અહિંમાંજ ચાકરી પેટે, દીન-દીન દાંસીની પેટે, માંચું નમાવીને રહી શકીશ, પણ મહારાં માખાપને ઘેર સુખ ચેત લેવાથી મહારી અને મહારા શ્વામીની માન મર્યાદા ઉપર પાછી નહીં દેવું. પીયરની પાલખી કરતાં સાસરીયાંની શૂળી પણ સાંત સારી. માતાનાં ઉપરાણાં કરતાં સાસુની લાત મીઠી. પીયરીયાં તે પારકાને સાસરીયાં તે પોતાનાં, પોતાનાં કદાચ બે કર્ણાં વચન કહે તો પણ તેથી શેર લોહી ચૂટે. પણ પારકા વચ્ચે તો મરતાં સુધી માંચું ઉંચું કરીનેજ આલડું નોંધાયે.”

આ ચૈટલો જવાબ મળવાથી કંઈ ન બોલતાં પ્રાણલાલભાઈ નિરૂત્તર થઈને ઘેર બેસી રહ્યા. એકલામાં ગામની એકઠો વનકલ્પેલર ચકુલમાં એક ત્રીજા શિક્ષકની (એસીટીટની) જગ્યા ખાલી પડી. પ્રાણલાલને મોટાં બાઈએ તથા લલિતાએ એ જગ્યા લઈ લેવાને ઘણીયે સ્હમંજાવ્યો, આમ્રહ ક્રીષા, પરંતુ એ બંધાનું સારાને ખલે નહાઈ જ ક્ષણ આવ્યું. પોતાનો મોટો ભાઈ અને એકની એક ધર્મપાની સુધાં તેની યોગ્યતાને કથો વિચાર કર્યા વિના આવી એક અલ્પતુરજ નોકરી લેવાનો આમ્રહ કરે! કેવું દુર્ભાગ્ય! કેવી માનહાનિ! આવા ગણેણ વિચારો સાંભળીને તેનાં મનમાં કુન્ન-પ્રગળ-અભિમાનનો સંચાર થયો. અને ભાઈ, મા, ભાભી, બંધુ, ઘરખાર, અને સંસારનાં સઘળાં કામંકાજ, તેમજ પ્રાણી પદાર્થો ઉપર આગળ કરતાં પણ ચાર ગણો રાગ ઉપજ્યો! વિરાગ પેલું ઉત્પન્ન થયો! અને આવા દુઃક સંસારનો ત્યાગ કરી તપશ્ચા કરવા આર્થ્યા જવાનો નિશ્ચય સુઝાં કહી લાંબાંડ્યો!

ત્યારે ધર્મ કરતાં કર્મ નહોતું બેઠો મોટો ભાઈ વિચારો ગભરાઈ ગયો. અને પ્રાણલાલભાઈના હાથ પકડી, કાલાવાલા કરી, માફ માગી, તેને કંટા પાડ્યો. તેમજ ઘરનાં બધાં માણસોએ મનમાંજ ગાંઠ વાળી કે તેને હવે કંઈ કહેવાતું કારણ નહોતું. કહેવા બધું તો વિના કારણ વિપરીત પરિણામજ આવશે. માટે તેનાં જેમ ધ્યાનમાં આવે તેમ વર્તવા દેવું. કોઈ પણ પ્રકારે ઘરમાં બેસી રહેશે તો તેમાં પણ ઘરની પ્રતિષ્ઠા અને કુટુંબનું સાંભાળ્ય છે. પણ ભાગી નાશીને જાવો થઈ બેસશે તો ખાપતું નામ ડુબાવશે.”

સ્થા પૂરી થયાં પછી મોટો ભાઈ તો વિચાર પોતાની ચાકરી ઉપર આર્થ્યા ગયા. શ્યામકોર ચેકાણી અંદરને અંદર ધુધવાતાં, આકોશથી મોં ઢાકવીને, ગાલો કુગાવીને એક મોટું ગોળાકાર કુદર્શન ચક્રર ખનાવી બેઠાં! પ્રાણલાલ શિવાય ઘરનાં બધાં માણસો એ “કુદર્શન” ચક્રનાં દર્શનથી શ્રીકૃષ્ણનાં મુદર્શન ચક્ર જેટલોજ ભય પામતાં! પ્રાણલાલ પણ ભય નહીં, ત્યારે અભાવતો પામતોજ હતો! તેથી થોડા દિવસને અંતરે તેણે લલિતાને ખાનગીમાં જણાવ્યું કે “આજકાલ વિલાયત ગયા વગર કોઈ પણ પ્રકારની ભદ્રતા મેળવી શકાય તેમ નથી. સારી પેદાશનો કોઈ હુનર-ઉદ્યોગ, અથવા માન-પ્રતિષ્ઠા વાળી નોકરી પણ વિલાયત ગયા વગર કોઈને મળતી નથી. આપણી યોગ્યતાને અનુસરતા ઉદ્યમ અર્થે મહારો તો વિલાયત જવાનો નિશ્ચય થયો છે, માટે ગમે તેમ કરીને તું મહારા ખાપને સ્હમંજવી, તેની પાસેથી ખર્ચ જેટલા પૈસાનો ગદોખરત કરાવી દે.”

એક તો વિલાયત જવાની વાત સાંભળતાંજ વિચારી પતિપ્રાણી લલિતાને માથે બોલે વજખાત થયો હોય, તેવો આમાત થયો. તે ઉપરાંત અર્થને માટે પોતાના ખાપપાસે કેવી રીતે ભીખ માંગવા જવું? તેની કંઈ સંગ-પડી નહીં, તે ખાખતને વિચાર કરતાંજ, એ વિચારી લમગતથી અરસી મરવા જેવી થઈ ગઈ!

સસરા પાસેથી પોતાને મ્હોટે પેસા માગવામાં પ્રાણલાલની આત્મપ્રતિષ્ઠાને પોષીશનને ખામી આવી માટે પોતાના ખાપની પાસેથી પંનીએ છળ-બળ કે કળવડે શાં માટે પેસા ખેંચી ને લાવવા પોતે કંઈ પ્રાણલાલને કારણ મેળ્યું નહીં ! પતિની આજ્ઞા પાળવી, ગરજ ટાળવી અને સેવા સંભાળવી એ સ્ત્રીના પરમ ધર્મ છે. ત્યારે શાં માટે એ અનિવાર્ય ધર્મનું પાલન ન કરે ? તે કંઈ પ્રાણલાલથી કંઈપી શંકાએ નહીં ! આ કાર્ય-સાધના માટે પતિ-પત્ની વચ્ચે જળશે વિરોધ હોયો થયો. પ્રાણલાલે અનેક કટુ શબ્દનાણુ પ્રહાર કરીને પ્રતિપદ્ધી પત્નીનું વશરથળ વીધી નોખ્યું ! આખરે પ્રવીણ પ્રાણલાલને જ એ તુચ્છ બુદ્ધિમાં વિજય થયો. કઠોર શબ્દનાણુની મર્મ પીડિત વેદનાવડે લલિતાને દીર્ઘકાલ અશ્રુપાત કરવો પડ્યો, અને છેવટે કબૂલાત આપવી પડી કે જ્યારે પ્રસંગ આવશે, ત્યારે તેનો જઠાળગરૂ કરાવી દેશે ! આખર પ્રવીણ તે પ્રવીણજી ! પ્રવીણને કોઈ પહોંચી શકે તેમ છે શું !

આવી તાણાતાણુ, હુંસા તુંડી અને બૂખ-ખસાના કપાટામાં કેટલાક દિવસ નીકળી ગયા. સુખના દિવસોની પેઠે દુઃખના દિવસો પણ એક સરખી રીતે પ્રત્યેક જોવીશ કલાકને જ અતરે નવનવીન નામ કરણથી આવિભાવ અને તિરોબાવને પામે છે. સારે કે માઠો સમય સર્વદા એક સરખી રીતે જ વીતે છે, માત્ર સુખનું મીઠું સંભારણું અને દુઃખની કટવી યાદ હૃદય ઉપર કોઈ કોઈ વખત પરસ્પર વિરોધી વિચારોની છાયા પાડી, સંસારના અસ્તોદય દંદને માનવહૃદયમાં પ્રતિબિંબિત કર્યો કરે છે.

દિવસો આદ્યા ગયા; ધનીનાં ધનગર્જનમાં અને નિર્ધનનાં કષ્ટ-અર્જનમાં વીટળાયેલા દિવસો એક સરખી રીતે આદ્યા ગયા. દિવસોના માસ અને માસમાં સંક્રમિત થતું વરસ પૂરું થયું. મ્હોટોલાઈ નાતાલની રજામાં આવ્યા હતા. હેમને પાછાં નોકરીપર દાખલ થયે પણ ત્રણ માસ થઈ ગયા. શ્વસુરગૃહ ત્યાંગપૂર્વક

પોતાના સ્વદેશમાં પ્રાણલાલલાઈ પધાયો પછી આર માસનું આખું એક વરસ વીતી ગયું. એટલા વખતમાં હેમણે પોતાની પ્રવીણતાની ઇતિશ્રી કરીને ગામડાનાં છોકરાઓમાં માસ્તર ના ચોંધા અને માંનીતો ઇલકાંબ મેળવ્યો હતો. તેમજ સંમાચાર પત્રોમાં અનેકવાર પોતાનું પવિત્ર નામ છપાવી પળીયાંને કુટુંબને અને પિતૃઓને ધન્ય, ધાધા હતા ! વગેરે વગેરે, એવાં એવાં પરાક્રમોમાં વરસનું પ્રતિકૃણ પૂરું થયું. એટલામાં પ્રાણલાલની ન્હાની સંજીવની લગ્ન આવ્યાં. આશરે પાંચ-પંદરેક દિવસ આગમ્ય થીજ પ્રવીણ અને માનીતા જમાઈરાજને આશ્રુ-પૂર્વક આમંત્રણ થયાં. બહુ ધધા-ધાપામાં અને હુડી પત્નીઓમાં શુભવાચલા જમાઈરાજે માનખાવાને મિમે લખી સૂચવ્યું કે હાલ કંઈ એટલો અવકાશ ન્હોતો ! જેથી સાસરીયાં તરફથી મનામણી થયાં, પુત્રી જમાઈને માન-મરતબાસહિત તેડી લાવવા માટે સર્વ સાધન અને સમારોહપૂર્વક માણેકલાલ શેઠે પોતાના પુત્રને પાઠવ્યો. થોડી ઘણી ખેચતાણુ દીધા ગઈ પ્રવીણ પ્રાણલાલલાઈ સાસરે જવાને સંમત થયા. લાઇબ્રેરી-સભા-સમાચાર પત્રો-રિપોર્ટો વગેરે વગેરે બધા કિમતી વ્યાપાર-રોજગારને હેમની ગેરહાજરીથી ઘણા ધકકો પહોંચ્યો પણ લાચાર ! સાળો પોતે જ્યારે આટલી બધી મહેનત-સુશીળત વેડીને તેડવા આવ્યો, ત્યારે કંઈ ના કેહેવાય ? અથવા નિરાશ કરીને પાછો ફરડાય ? જેથી એક-બે દિવસમાં જ ઉતાવળથી સાસરે જવાની તૈયારીઓ થઈ ! એક વરસ સાસરિયાંનું સુખ ભોગવ્યા પછી લલિતાનાં પાછાં સ્વામીદેવ સંકલેત્તમાન પૂણું પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક પીયરીયે આદ્યાં ! અને થોડાજ દિવસમાં ગાજતી વાજતી મોહમયી મંત્રીમાં પુનઃ પ્રવેશ કરી, અતરના આકર સંકાર સહિત પિતૃ-જીવનને પ્રકાશવા લાગ્યો ! શ્રીમાન સસરા અને ત્યાં આગળના જે આદરભાવે પ્રાણલાલલાઈને ઓછો થઈ પડ્યો હતો, તેના કરતાં આ વખતે જમાઈરાજ અધિક-અતિ ઉત્તમ આદરમાં પોરયા; તેથી હેમનું વિશાળ દિલ તો બાગ-બાગ બની ગયું !

આ તરફ લલિતાગવરી પણ ઘણા દિવસે માનભેર પીયરિયે આંખ્યાં હોવાથી, ધીમી ધીમી ગજગતિયે ચાલતાં, આદરમાનમાં મ્હાલતાં, કંઈ અમાધારણુ ભારમાં આવી ગયાં હતાં ! સાસરિયે જે લાજ, શરમ, મરજદ અને દાળમાં રહેવું પડતું, તે દૂર થતાં અહિં સ્વજનોનાં રનેહમાં સખીઓના હાર્ય-વિનેદમાં અને ઉત્સવના આનંદ તરંગમાં હેમું સુકોમળ હૃદય પણ આનંદોલિત થવા લાગ્યું ! આનંદના ઉજાળા મારવા લાગ્યું !

આને માર્ગશીર્ષ શુદ્ધિ દિતિયા છે. લલિતાની પ્હોળી પ્હેન ચંપ્રામાં આવતી કાલે તૃતિયા ને દહાડે વિલમ્બ નિર્ધાર્ય છે. લગ્ન મંડપ બંધાઈ ગયો છે. આવતી કાલથી વિવાહ-ઉત્સવની ધામધુમનો આરંભ થશે. વિશાળ કુટુંબનાં અનેક સગાં સંબંધીઓથી માણેક લાલશેઠનો માળો તો મનુષ્યોનાં કીડિયારં જેવો બની ગયો છે. ગડગડ અને કોલાહલની કંઈ સીમાજ નથી. દૂરનાં અને નજીકનાં અનેક સગાં સંબંધીઓથી માળાની એકેએક કોટડી ભરાઈ ગઈ છે ! તેથી માળાના દોષ ખૂણામાં પણ તલપૂર જમ્યા ન્હોતી !

માન, પાન, ગાન, લોજન આદિ લગ્નનાં મંગળ કાર્યોમાં આખો દહાડો અવિરામ લાગી રહેવાથી લલિતા આને યાદીને તદ્દન લોથ પોથ બની ગઈ છે; એથી રત્ન થતાંજ વેહી વેહી જમી પરવારીને વિશ્રામ લેવા માટે પોતાના શયન મંદિરમાં પેઠી, આગળ જે ખંડમાં લલિતા સૂતી તે ખંડ આ વખતે હેમને આપવામાં ન્હોતો આવ્યો; પણ વિશેષ આદર લાવ જતાવવાના હેતુથી હેની માતાએ પોતાના જમાઈને ખાસ પોતાને જાનંગી ચોરડો કહાડી આપ્યો હતો. અને એક સુસન્નિવૃત પલંગ હેમને માટે ત્યાં ખાસ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો ! લલિતા એ ખંડમાં આવીને તરતજ ઉઘી ગઈ. ત્યારપછી માણુલાલ કયાદે સુવા આવ્યો. હેની પણ લલિતાને કંઈ ખબર પડી નહિ. ગાંઠ નિદ્રાએ આજ રાત્રે યાકેલી પોકેલી લલિતા ઉપર પોતાનો પૂર્ણ અધિકાર જમાવ્યો !

રહુવારના પહેરથીજ ઢોલ-શરણા અને બેન-વાળાં વાગવા લાગ્યાં ! વાહજોના નાદથી માણેકલાલો મ્હોટો માળો ગાળ ઉઠ્યો ! પરંતુ આગલા દિવસ થક અને પરિશ્રમથી ગાંઠ નિદ્રામાં પડેલી લલિતાના કાનપર એ ગર્જનાઓની પણ કશી અસર થઈ નહિ. એતો પહેલા પ્હેરમાં સૂતી હતી, તેવીજ હુલુ સૂપી ધસધસાટ ઉઘતી હતી ! હેની જેદનપથીએ કમળા અને માતીએ ધીમે ધીમે બારણાં ખખડાવ્યાં પણ જ્યાં નગારખાનાંના નાદની ગણતરી નહિ, ત્યાં બારણાંપર ચતા ધીમા ટકોરાની પીપુડાનો તે શો હિમાળ ? પોતાના શાન્ત અંગે નિમ્મજ થયેલા બંધીને, એક ખીજ તરફ આંખના ઇસારા કરી, હસતી અને ઉપકાસ કરતી બંને સખીઓએ લલિતા લલિતા પ્હેન ! એમ કહીને મ્હોટેથી બૂરો પાડ્યો માંડી ! હેમની બૂરોથી લલિતાની કુંભકર્ણ નિદ્રાનો છેવટે ભંગ થયો, એ અવાજ સાંસળી ઉપમાંથી અચાનક નગી ઉઠતાંજ નજર કરી તો સ્વામીદેવો ક્યારનાય ઉઠીને જાડાર ગયેલા જણાયા ! ભગીને વેહા વેહા કયાદે જાડાર ગયા ! કયાદે સૂચ આવ્યા હતા ? હેતું પણ કશું લાન ન્હોતું ! એથી લલિતા મનમાંને મનમાં બહુ શરમાઈ ગઈ ! તરતજ ઉતાવળી ઉતાવળી પલંગપરથી ઉતરી કપાં લઈ સરખાં કરીને બારણાં ખોલવા નતી હતી, એટલામાં અચાનક પલંગપાસેનાં કળાટ તરફ હેની નજર ગઈ. જુએ છે. તો પોતાના પિતાનો કળાટ ખુદો પડેલો છે અને હેમની લોખંડની, કેશ બાકસ, પલંગ કળાટેની પાસેજ જમીન ઉપર ખુદેલી પડેલી છે ! તેમાંના થોડા રૂપિયા અને થોડું ત્રાંખાનાંજ અમલ વ્યસ્ત હાલતમાં વેરાયેલું પડ્યું છે ! હમેશાં નેહના ચોકડા અને મ્હોડો પડી રહેતાં તેમાંનું આજે કંઈ પૂલ જણાતું ન્હોતું ! એ જોઈને લલિતા પ્હેલીજ નજરે વિરમિત બની ગઈ !

આ બતાવ જોઈને તરતજ લલિતાને થક આવ્યું કે આગલે દિવસ સાંજે પોતાની માતાને આવીને હુમખો ખોવાઈ જવાથી ઘરમાં ચોથ ખોલ

આવી રહી હતી. તે ચાલીએ ચોરી જઇને કોઇ બંદખાશ ચોરે તક સાધી આજે ચોરી કીધી હોવી બેઠક; તેમાં કશો સંદેહ નહોતો. એટલામાં તરત ત્હેનાં પ્રેમ-સ્નિગ્ધ હૃદયમાં શંકા ઉપજી કે ચોરી કરતી વંખને કદાચ ચોર લોકોએ પોતાના સ્વામીને તો કોઇ જાતની ધન પહોંચાડી નહિ હોયને ! સ્નેહમાં સંઘાય શંકા રહેલી હોય છે; સ્વામીને દુઃખ થયું હોય એવી શંકાથી બિચારી લલિતાનું હૃદય ધક્ક ધક્ક કરતું કપવા લાગ્યું ! કાર્ય-કારણ સંબંધની કશી કંપના ન થઇ શકવાથી એનો બિચારી સૂઝકજ થઇ ગઇ ! માયું ભમવા લાગ્યું ! 'રહેડું- શીવાંધજ ગયું ! થોડી વારે હૃદયને શાન્ત કરી ચારેમર નજર ફેરવી. આ અકસ્માતનો ક'ઇ પેતા મિળવવા લાગી, એટલામાં પલંગના પાયાપાસે ભેયુ' તો પોતાની માનો કુચીનો કુડો પડેલો દીકો ! બંને એ છુડાની નીચે એક તાલજ લખેલી ચીડી લાખી ગળેથી ઝંલેણું !

લાલતાએ તરતજ કુચીઓ તથા ચીડી ઉપાડી લીધી. એ પત્રિકા ત્હેમના પોતાના પ્રવીણ સ્વામીદેવના 'હસ્તાક્ષરથીજ' લખેલી હતી ! ખોલીને વાંચવાથી વિદિત થયું કે 'શ્રીચુત પતિ પ્રાણલાલણ્યે પોતાના કોઇ મિત્રની સહાયતા વડે વિલાયત જવાની રીમરનો આજ મેળબીને ટીકીટ ખરીદી કીધી હતી, પણ વિલાયતમાં કરવા બેઠતાં ખર્ચનો બીજો ક'ઇ ખર્ચ જાહેખસ્ત ન થઇ શકવાથી નિરૂપાયે રાત્રિકાલે ન્યારે લલિતા ઘસઘસાટ ઉઘટી હતી, ત્યારે પોતાના સસરાની કેશબાકચને દુવા દઇને જેટલી મળી તેટલી એજ-સહાય ઉપર રહેજે સંતોષ માન્યો હતો. લલિતા પોતાનું આયેણું વચન વિસરી ગઇ હતી અને આલસ્યધીમાં તે માટેના કશો બંદખાશ કરી આપવાની ઇચ્છા સરખીયે જાતવી નહોતી, તેથી બીજો કોઇ ઉપાય બાકી ન રહ્યો હોવાથી દૃઢ પ્રાપ્તિનો આ સંદેહો અને સુતરો માર્ગ શોધી કહાડી, લલિતાના પરિશ્રમ વિના પતિદેવે પત્નીનું વચન પાળ્યું હતું; માટે તે વિશે આતુરતા રાખવાનું

હવે ક'ઇ પ્રયોજન નહોતું ! વળી 'લખ્યું હતું કે આગળેટ સુવારમાંજ રવાના થાય છે, માટે નિરર્થક ખાતર પાછળ દીવો કરી દોડધામ મચાવી મૂકવાનું પણ ક'ઇ પ્રયોજન નથી ! અનુભૂત કંદેસી સહાયતા માટે સમ્રાજીને જમાઈ રાજે છેલ્લે આશીર્વાદ દીધા હતા !

આ પ્રવીણ-પત્રિકાનું આરોપાન્ત વાચન પૂરું થતાંજ લલિતાગવલીનાં 'શરીરમાં વડેતું સધળું લોહી ટૂંકાકું હિમ બની ગયું ! જીવ તો બલે જીવ્યું જોળાયાંમાંથી બિચારો ઉડું-ઉડું થઇ રહ્યો ! આંખે તમ્મર ચઢી આભ્યાં ! હૃદયના ધબકારા બંધ થવા લાગ્યા ! અને ચક્કર ખાતું મગજ, આ જગતને છેડીને કોણ બલે કોઇ એક અદૃશ્ય-અધાર પ્રદેશમાં જમણ કરવા લાગ્યું ! બિચારી હતાજ લલિતા, પલંગનો પાયો પકડીને તેજ જગ્યાએ બેસી ગઇ ! ત્હેના કપાયમાન દેહ-દુર્ગમાં 'કર્ણકુહરદાર પ્રવેશ કરીને, કોઇ એક જાતનો તંમરાનો અવાજ જેવો અણગણાટ થવા લાગ્યો ! મૃત્યુની 'શાંત રાત્રિ જેવી નિસ્તંબતાથી બલે સંમત જગત ઘેરાઇ જતું હોય તેવી ધોરતા નજર : સ્ફુગે પ્રસરવા લાગી ! ત્હેનીઉપર આંગણમાંથી 'દરવાગ બહારનો શરણા ધત્તા સુર, વાળ્યોનો ગડગડાટ, ઢોલ, ત્રાંસા અને નગારોનો અવાજ તેમજ જનસમૂહનો કોલાહલ ત્હેના જડ કર્ણપ્રદેશપર અથડાવાથી શ્રવણબુગલ બહેર મારી જવા લાગ્યા ! આખો માગો આનંદ ઉત્સવના અવાજથી ગાળી ઉઠ્યો હતો ! જનસમૂહ માંગલિક પ્રસંગના ઉલ્લાસમાં ઉન્મત્તની પેટે ગાળી રચો હતો ! માત્ર દુર્ભાગી લલિતાનાં શયનમંદિરમાં-ત્હેનાં જડવત્ શરીરમાં-ત્હેનાં નિરાશામાં કુખી-જતાં તિમિરાચ્છન્ન હૃદયમાં, મૃત્યુના જેવી વિલીપિકા ફેલાઇ રહી હતી ! પ્રલયના જેવી ધોરતા પ્રસરી રહી હતી; સૂર્ય-દેવ રક્ત વર્ણ વસુંધરાને હુસાવી રહ્યા છે ઉત્સવનો આનંદ, લગ્ન-મંડપ શોભિત ઘોલાય્ય ગૂઢને દીપાવી રહ્યો છે આનંદ, હાસ્ય, અને ઉન્મલતામાં રંગાયેલાં હેમતનાં શીતલ કિરણો કેતુક સહિત લલિતાનાં શયનમંદિર-

માં પ્રવેશ કરીને દુઃખીયારીનાં આંસુમાં હસ્યા કરે છે. શું તેમને લલિતાની દયા નહીં આવતી હોય ? આટલો ગણે દિવસ રહી ગયો છતાં આવા માંગલિક દિવસે હજી સુધી ખારણાં બંધ નોંધને કમલ તથા ચોતી બહાર ઉભી ઉભી મોટાથી હસવા લાગી. નિદ્રા નિમગ્ન સખીનું ઉપહાસ કરવા લાગી અને કમાડ ઉપર ધડક ધડક કરીને ભરથી હાથ ઠોકવા લાગી. તેમ છતાં અંદરથી કંઈ પણ જવાળ નહીં મળવાથી તેમનાં હૃદયમાં પણ શંકા અને ભયનો સંચાર થયો. ભયભીત થતે તેઓ બે બાકળી બનીને ‘લલી’, ‘લલીજીન!’ કરીને ખૂમા ભરવા લાગી, ગલરાયેલી અકળાયેલી લલિતા, રૂંધાઈ ગયેલે રહેતે અવાજે “બોલી:-” શું છે ? હું હમણું આવું છું. તમે તમારે બચોને.”

લલિતાના અવાજ અને જવાળ ઉપરથી તેની વ્યથાનાં અનુમાન કરતી બનને સખીઓ તરતજ ગલરાયેલી મોટે તેની મા પાસે દોડી ગઈ, અને માને સઘળી વિગત નિવેદન કરીને સાથે તેડી લાવી.

માએ દરવાજાપાસે આવીને મોટાં સાહે કહ્યું: “લલી ! ખારણું ઉઘાડો ! શું થયું છે મા ? હજી સુધી ચોરડા બંધ કરીને શામાટે બેઠી છે ? જલદી જોલ, બેશ ! મને શું-શું થાય છે !”

લલિતા ઉભરાઈ આવતાં આંસુ લૂછતી અંદર-થીજ રહેતે અવાજે બોલી:-“જા ! ખેલાંએકવાર મહારા બાપાજીને અહીં તેડી લાવ. હું ત્યાર પછી ખારણું ઉઘાડીશ.”

ઉપરના શબ્દો સાંભળીને બિચારી પુત્રીવત્સલ માતા એકાએક ગલરાઈ ગઈ. તરતજ દોડતી જઈને માણેકલાલશેઠને તેડી લાવી લલિતાએ પોતાના પિતાને સ્વર સાંભળીને ખારણું ઉઘાડ્યું અને પોતાનાં માત પિતા અંદર દાખલ થયાં કે તરતજ પાછાં બંધ કરી દીધાં!

વિસ્મય થયેલા માણેકલાલશેઠ ચોરડામાં દાખલ થયા કે તરતજ ખારણું બંધ થયાં પછી લલિતા તેમના પગ પાસે લેટી પડીને આક્રંદ કરતી મોટાથી રડવા લાગી; છાતી પીરવા લાગી અને માંગના વળ પાળવા લાગી. વળી પાછી પિતાજીના પગ પડીને બેસથી રડવા લાગી. માણેકલાલે પણ એકાએક ગલરાઈ ને પૂછ્યું:-“શું છે બેટા ! રડે છે શા માટે ? અમને કંઈ કારણ તો કહેશે કે નહિ ? બોલશે નહીં તો અમે શી રીતે બંધી શકીશું ?”

“પિતાજી !” લલિતા હસ્યાં ભરતી-રડતી બોલી, મને માફ કરો. કમા આવ્યો. મહેં આપની પેટીમાંથી પેસાની ચોરી કરી છે. મહેં પાપનું કામ કર્યું છે. આ અભાગણી પુત્રીને માફ કરો.”

માણેકલાલ આશ્ચર્યમાંતો, કંઈ પણ કંઈજ કળી ન શકતાં સ્તબ્ધ થઈને પાસેની સુરશી ઉપર બેસી ગયો. પછી ધીમેથી પૂછ્યું કે:-“વારૂ, પણ તે શા માટે ચોરી કરી છે ?”

“જાપાજી !” લલિતા બોલી:-“અમને વિકાચત એકલવા માટે ખર્ચના પેસાની જરૂર હતી. એ પેસાનો બીજો કોઈ કેકાલેથી બંદોબસ્ત ન થઈ શક્યો માટેજ મેં આ કામ કર્યું છે.”

“પણ તે મહારી પાસેથી શા માટે માગી ન લીધા ? હું કંઈ તને ના કહેતા હતા ?” તેને પિતાએ પૂછ્યું.

“જાપાજી !” લલિતા રડતાં રડતાંજ બોલી:-“તમે વિકાચત જવાની રજ ન આપો એમ ધારીને !”

માણેકલાલશેઠે લલિતાને સાથે આવું કંઈ થવાની કદી પણ આશા સખી નહોતી. તેથી તેમને ધણે ગુસ્સો મ્હોળ્યો. લલિતાની મા, બધી સૂકી સાંભળીને એવડાં દુઃખથી રડવા લાગી. એક તો પેસા ગયાનું દુઃખ અને બીજું બહોલો-બહોલો, કુટો-કુટો જમાઈ ગયાનું દુઃખ ! બોલી ચોલાનીનું હૈયું દાખ ન

રહું. આ તરફ પુત્રી પણ છાતીકાટ રડવા લાગી. તેને પણ એવડું દુઃખ હતું. એક તો સ્વામી વિચારનું અને બીજું નહીં ચોરીની ચોરી પોતાને માથે બેસી લીધાનું. મા-દીકરી બુલેલે મોઢાં રડે છે. પિતાની આંખો રડતી નથી, છતાં પણ તેનું હૃદય તે અવશ્ય રડે છે.

વિવાહોત્સવના મંગળ દિવસે, માંગલિક તોરણોથી શોભતાં શ્રીમંતઘરનું સુદર શયનમંદિર, શયનમંદિરમાં રૂઢન, અને તેનો બહારના ભાગમાં ચારેમેર વિચિત્ર સ્વરે પડ્યા પાડતાં આનંદનાં વાજાં વાગે છે ! આનંદની વચ્ચે વિવાહ ! વિવાહને ફરતો આનંદ ! વિચિત્ર સ્થિતિના સ્થાન પરમાત્મનું ત્હારી લીલા વિચિત્ર છે ! અકળ છે !

જે નર, સુશીલ, સત્યશીલ, લગ્નમવતી લલિતા આજ સુધી કદીયે પોતાના પિતાપાસે એક પેસે સરખો માગી શકી નહોતી, અને જે પતિપરાયણ સ્ત્રી પોતાના સ્વામીનું આત્મીય જનોમાં પણ લેશ માત્ર અપમાન થતું હોય, તે તો છુપાવવા માટે પ્રાણ સુઢાં અંપણ કરવાને તત્પર હતી; તે સાધવી, ઉઠાર બાળાનું સત્યાભિમાન, આત્મસન્માન, પત્ની અભિમાન, પ્રિય પુત્રી તરીકેનું માન અને પ્રમાણિક પણાનું અભિમાન, આને માંગલિક દિવસે એકઠાં થયેલાં અનેક લોકો વચ્ચે એકીવારે ચુર્ણ વિચુર્ણ થઈ ગયાં ! તેની આત્મમર્યાદા અને સ્વામી-સન્માનની મર્યાદા મૂળમાંથી નાશ પામીને, પ્રિય તેમજ અપ્રિય પરિચિત તેમજ અપરિચિત અનેક લોકોના પગ નીચે ચૂંચાઈને ધૂળમાં મળી જવા લાગી ! લગ્નના સમારંભમાં એકત્ર થયેલાં સજ્જન, મહાજન, સગાં સબંધી અને જોળણાણ પીછાણવાળાં બધામાં એની એજ ચંચાં ચાલી રહી કે ‘પહેલેથીજ દીકરી-જમાઈએ છૂપી મસલત કરીને, ચોરી કરવાનું કારસ્તાન રચ્યું હોય’ એમ એ. એટલાં મંદેજ હોમણે આંખેલે દિવસે આવીએ ચોરી લીધી હતી; ધણીયાણીની મદદથી સ્ત્રિમાંજ પૈસા ટકાવે હાથ મારીને સુધરેલા અને વિદ્વાન પ્રાણલાલભાઈ વિશાલ પદ્માયન કરી ગયા છે.

જ્યારે માણેકલાલ તથા તેની પત્ની અંદર ગયાં અને લલિતાએ એકએક બારણું વાસી લીધાં, ત્યારથીજ સુલભ આતુરતાથી કમળા અને ચોતી બંને બારણાંમાં કાન દબાવે બધી વાંતચીત સાંભળતાં હતાં. તેમને જોઈને સ્વાભાવિક ઉત્સુકતાથી સગાં સબંધી, તથા નોકર ચાકરો પણ ત્યાં એકઠાં થઈને બધી હુકીકત બજાવા પામ્યાં છે; કેમકે શેક શેકાણી, જમાઈનો ચોરડો ઉઘરાવી અંદર પેઠાં અને અચિત્તે રક્ષણ થઈ પડ્યો; તેથી ભય, શંકા અને ફિકર પામતાં કુટુંબીઓ કુતુહલથી ત્યાં એકત્ર થાય, એ સ્વાભાવિકજ હતું.

ગિચારી નિર્દોષ હોઈને હોપિત બનેલી લલિતા કોઈને પણ પોતાનું મોઢું ખંતાવી શકી નહીં. બારણું બંધનાં બંધ રાખીને ભૂખી-તરસી, રડતી, કકળતી પોતાનાં બિછાનામાં મોં છુપાવીને પડી રહી. તેના એ અકારણ ફાટણ શોકથી કોઈને દુઃખ થયું નહીં. તેની નિષ્કારણ વિપત્તિ અને દિલગીરીમાં કોઈએ પાંતી લીધી નહીં. કાવત્રાંજાજ, પ્રપંચી અને ચોર છોકરીની દુષ્ટ બુદ્ધિથી બંધાને તેના ઉપર રોગ, દુઃખ અને અભાવ ઉપજ્યો. બંધાંએ અભિપ્રાય બાંધી લીધો, કે, “આજ સુધી પ્રસંગ પડ્યો નહોતો, તેથીજ કુટીલ છોકરીની કુટિલતા છાની રહી હતી; આજે પહેલો પ્રસંગ મળતાંજ પાપિણીએ પોત પ્રકાશ્યું !”

દિલગીરી, શોક નિરૂપાહ અને વિરમધમાં ઘેરાયેલું ઘર, વિવાહ જેવા મોટા માંગલિક પ્રસંગને પણ યથેચ્છ આનંદ ભોગવી શક્યું નહીં ! અને તેને માટે સઘળાં માણસો પુત્રી જમાઈને શાપ આપવા લાગ્યાં. આવી વિમાંદની છાયામાં ઘેરાયેલો લગ્નોત્સવ ચેનકેન પ્રકારેજ પૂર્ણ થયો. પૂર્ણ કર્યા વગર ઉપાયાન્તરજ નહોતો !

અશાનક શોક, દુઃખ અને અપમાનનો ભોગ થઈ પડેલી નિર્દોષ લલિતા, પોતાનું પીયરિયાંમાં અપ્રિય થઈ પડેલું કાળું મોઢું છુપાવવાને થોડાજ

વખતમાં પાછી સાસરે આવી. કહે છે કે ઘોડા વેગે
આન્યાં હુંતાં ને ડીરી વેગે ગયાં ! એ કહેવત લલિ-
તાના પ્રસંગમાં રચેલ જરૂર નીવડી હતી. જે આદ-
રમાન, સત્કાર અને ભાવસહિત હોને તેવી જવામાં
આવી હતી, તેનો એક અંશપણ હોને પાછી મોકલતી
વળતે અદિતત્વ ભોગવનો હોય તેવું કશું ચિન્હ દે-
ખાડવામાં આવ્યું નહોતું ! સાસરે આવ્યા પછી પુત્ર
વિશેગથી અધીરી ઘણું પડેલી વિધવા સાસુની સાથે
પતિ વિરહથી ગ્રાસિત બનેલી વહુને સંજોગ-હૃદય
ગંધ વિશેષ ઘાટે થયો. બન્ને પરસ્પર હૃદય ખોલી
ને, પરસ્પર હૃદય મેળવીને, મૌન ચોકની છાયા તળે
ગંભીર સંકુનશીલતાનો અનુભવ કરવા લાગ્યાં. બન્ને
સંસારનાં તુરંદામાં તુરંદા અને ન્હાનામાં ન્હાનાં
કાંચમાં પશુ એક સાથે સ્વહુરતે મહેનત કરી પોતાનું
ન-હીન હવન યાપન કરવા લાગ્યાં; દુઃખી યુવતી
! સાસુ ભેટલા પ્રમાણમાં હોની નિકટ આવી, ભેટ-
જ પ્રમાણમાં હોનાં જનક જનની હોનાથી ફર-
યા-હોને પ્રાયઃ વિસરી જ ગયાં ! વાહ ! સંસાર,
હાહ ! હારી લીલા અપાર છે ! માત્ર પૈસા, પૈસા
મને પૈસા ઉપરજ હારો બધો આધાર છે !

લલિતા મનમાં મનમાં ચિંતન કરવા લાગી
નિઃશ્વાસી નિરાધાર સાસુ પણ દરિદ્ર છે. અને
દેવ-દેવથી હું પણ અધાર છેક નિરાધારજેવી અને
દરિદ્ર છું. સાસુનાં દુઃખાનું જે કારણ છે, મહારા
દુઃખનું પણ તેજ કારણ છે. અમે બન્ને એકજ
પ્રકારનાં દુઃખ-જનનમાં એક સાથે જન્મ્યાં છીએ !
મા બાપ પૈસાપાત્ર. પ્રતિષ્ઠિત અને શ્રીમન્ત છે.
એવાં સંપત્તિશાળી માળાપ મહારી દરિદ્ર અવ-
સ્થાથી ઘણું દુઃખ છે. એક તો દરિદ્રતાને લીધે દુનિયા-
દારીની સુલતામાં માળાપથી હું દુઃખી છું. હોમાં
વળી, ચોરીનો ચાંદ મળ્યા પછી વિશેષ દુઃખ થઈ પડી !
હોમની પ્રતિષ્ઠાની 'લેવન'થી અતિશય નીચે જઈ પડી !
લોહીને અને સ્નેહને સંજોગ આટલાં બધાં પાર્શ્વ-
ક્રય અને દુરવતોના ભાર વડી યાત્રે : હમે કે કેમ તે
કાણે જાણે ? "

વિચક્ષણ, પ્રવીણ પ્રાણસાલભાષ વિભાચત સીધા-
વ્યા પછી પહેલવહેલાં તો પોતાની પ્રિયતમ પ્રેમની
પૂતળીને પ્રેમ ભરી મીઠી ચીઠ્ઠી-પત્રિકા દ્વારા મોક-
લતા. પણકમે કમે દિવસના પૂર્વાર્ધની છાયાએ પ્રેમ પ-
ત્રિકાઓ પણ ન્યૂન-ન્યૂનતર અને વિરલ થવા લાગી !
તેમ વળી પ્રારંભની પત્રિકાઓમાં પ્રેમનો જે પરિ-
મલ પ્રસરી રહેતો, હોને સ્થાને પાછળથી ધીમે ધીમે
અવગણના, અભાવ અને શુષ્કતાની ગંધ અલક્ષ્ય
ભાવે ફૂટવા લાગી ! એ દુઃખ કંઈ છે અપારનું
નહોતી ! બુદ્ધિમતાવાળા સ્વામીની અવગણના અને
અવહેલાં પણ સકારણજ હતી ! હોના જેવી અમલ
અકુશળ, ઘર કામમાં સુધાચેત્રી મનુરણ કરતાં વિચ-
લુદ્ધિ, રૂપ અને શુભ વગેરે, વગેરે, સપ્તજાતિવિશેષમાં
સઘળી રીતે સહીયાતી ઈર્ષ્યા યુવતીએ. પ્રવીણ મા-
ણસાલ એવરેને આદર અને પ્રેમનાં વચનવરે વધારી
લેવા લાગી ! પ્રવીણ, વાચાળ અને મિશ્વપ્રતિભાથી
(Vain) હિંદુ યુવકને. દોષ મહારા લક્ષ્યપૂર્વક
પુત્ર સ્તુમહને, સુયોગ્ય, સ્વરૂપશાળી, અને સુશુભ
માન શ્રીમાન તરીકે હોને સત્કારવા લાગી ! ત્યારે
પછી પાછી શું રહ્યું ? હવે લલિતા જેવી કાળી ની-
ગર-ફૂલી-નિર્ગોષ અને જંગલી નેત્રી સી હોમના જેવ-
મહાપુરુષના પ્યાનમાં ક્યાંથી આવે ? હાથે સુવર્ણ
આમરનાં મોજાંજાળી, જાગી સુતારી. પણ દેવ
નહી, એટલાં વિવિધ રંગી, રંગ-મેરંગી વસ્ત્રો અને
પીંછાંવાળી, સુંદર ગોરાં ગોરાં સુતાબની છાયાવાળી
અને આછાઆછા છુરણથી ઢાંકેલાં કામળામુખાંજળી,
નેતરની દમાન જેવી, આંગળી અડકાડતો એવરી વગી
જય તેવી પાતળી કટિવાળી, ભૂરી ભૂરી, હાડી મંચરી
અને ભૂરીભરી-હંડતી, આંખોવાળી, સોનાના રંગને
ઝંખ મારે એવા સરસ શોનેરી વાળવાળી, શેરેકાકં
સુંવાળા નાથથી કાળજીનો કંટકા કાપીને હાથેલી
ચાંપી ફેનારી, જાડવાળી, ઉંઝળાં ઉંઝળાં દુધને પુ
સરખામણીમાં લગવી માદે એવા બગલાની પાંખ

भारतजीवन मासिकपत्र.—

पंजाब केसरी—महाराजा रणजितसिंह.

જેવા ઝાર-ધવલ વર્ણવાળી, સૂર્ય અને ચંદ્રની શીત ઉષ્ણ કિરણ બળમાંથી કોરી કંડારેલા કકડા જેવા સુકુમાર દેહવાળી, અને એવી એવી સૌન્દર્યને સિદ્ધ કરનારી જેટલી જેટલી ઉપમાઓ. આ સુંદ્રિમાં પ્રચલિત હતી, અને થઈ છે એથી પણ અધિક ઉપમાઓને લાયક સુંદરતાવાળી અનુપમ ઈંગ્લેજ બાલિકાઓની મોહિનીથી જેમ જેમ પ્રાણુલાલભાઈ ઘેરાતા ગયા, એ નીતિ નિયમની મર્યાદાઓને ગળવામાં રાખી મૂકનારી અથવા ધોંધને પાણી કરી પી જનારી સુંદરીઓની દરજ્જની કાતર જેવી ચાલક જીલકડીઓથી જેમ જેમ હેનાં કાળજાના પડદા કતરાતા ગયા, હેમના સુકોમળ સોનેરી હાથથી અપાતા સોનેરી લાલ રંગના ફેલા, હેનાં કાતરાઈને કાણું યથેલાં જીવનમાં જેમ જેમ ઉતરતા ગયા, તેમ તેમ હેની પ્રવીણ વિચક્ષણ ચક્ષુઓ વધારે ખુલવા લાગી ! તેમ તેમ હેની કાળા-ફૂલી હિંદુની બાંધતતા જતી રહીને વિલાયતની ભચતાનું હેને ભાન આવવા લાગ્યું ! તેમ તેમ પોતાની અસામાન્ય જ્ઞાન પ્રતિભાવાળી અવસ્થામાં હેને સ્વપ્ન સમક્ષ દર્શણવત જણાવા લાગ્યું કે ! પેલી હિંદુસ્તાનના છઠ્ઠા ખુણામાં ગડેડી જંગલી એક વસથી વીંટાયેલી, અર્ધનગ્ન અને અર્ધ ઘુંઘટાવાળી, કાળા વર્ણવાળી, ઊંચલા ચાકરા કે નચરા ફેંદવાના હોરા કોશ વગરની તુચ્છ લલિતા, એક અંશ માત્ર પણ હેના જેવા મહાપુરુષને લાયક નહોતી, હેને પરજો ઉભી રહેવાને પણ યોગ્ય નહોતી ! ત્યારે એવી અપાત્ર-કુપાત્ર-કાળી-ફૂલી સ્ત્રીને કદાચ પત્ર લખતી વખતે અનાદર-અભાવ-તિરસ્કાર કે અવગણનાનાં વચનો લખી દેવાય તો તે કોઈ પણ રીતે વિચિત્ર ન ગણાય ! હેમાં શો શક ઉપભવી શકાય તેમ છે ?

પરંતુ પ્રાણુલાલ ભાઈને આ નિશ્ચય પછું સઘળી વખત સાંગોપાંગ ટકતો નહીં ! અને તેપણ પાછું સકારણુ જ હતું ! જ્યારે આડંબરશાળી, કાળી ચામળીવાળા પ્રાણુલાલ ભાઈના કાળાં કોટ, જેકેટના સઘળા ખીસા

ખાલી થઈ જતા, વિલાયત જેવા ઠંડા દેશમાં જ્યારે હેમને માટે રાત્રી દમડીના પછુ દુકાળ પડતો, ત્યારે નિરૂપાયે એજ ફૂલીની છોકરી-સ્વયં ફૂલીસ્ત્રીને ટેલીગ્રાફ કરી, હેની પાસેથી તેજ ધડીએ પૈસા મંગાવવામાં હેને એક બિંદુમાત્ર પણ સંકેત થતો નહેતો ! અને એ વખતે એજ કાળી ફૂલી-સ્ત્રી, બન્ને હાથમાં સૌભાગ્ય ચિન્હ સ્વરૂપ ફક્ત બળ્લે કાચની બંગડીઓ રાખીને શરીરપરના સઘળા દર-દાગીના વેચી-સારી સ્વામી દેવે મંગાવેલા પૈસા ઉભાઉભ મોકલતી હતી. જે જીવથી મોંઘા પૈસાનું ઝોરાંગ અપસરાઓને મેહાડેથી એકવાર 'My own black rascal !' નું મધર સંજોધન સાંભળવામાંજ સ્વામીદેવને હાથે કંકણની પંઢે પાણી થઈ જતું ! આમ હુનયામાં કેટલે કેટલે ગાથને દોહીને ગથેડને પાવામાં આપતું હશે હેનો કાંઈ હિસાબ કરી શકાય તેમ નથી !

આ તરફ લલિતાએ સ્વામીસેવા નિમિત્ત લગભગ મૂકીને પોતાનું પદ્ધતું પણ પીયરથી મંગાવીને સાફ કીધું ! ગામડાંગામમાં મિતની દાગીના સારી રીતે સચવાશે નહીં, એમ કહીને હેની માતાએ પોતાના તરફથી કરાવી આપેલા જે બહુમૂલ્ય દાગીના પોતાની પાસેજ રાખ્યા હતા, તે પણ પોતાના અસુરપક્ષમાં કોઈ છેડેના સંગાને ત્યાં લગ્ન, અધરણી આદિ કોઈ પ્રસંગ આવે, ત્યારે તક સાધીને એકે-એક કરીને બધાય મંગાવી લીધા ! તેમની પણ ક્રમે ક્રમે એજ વલે થઈ ! છેલ્લે કાનની વાળી, રૂપોનાં સાંકળો, બનારસી સાડી, જરીનાં પોલકાં અને ગરમ શાલ, સાડીઓ સુધાં મારવાડીને ત્યાં મૂકીને, ફુલ નહીંને ફુલની પાંખડી રૂપે પોતાનાથી જે બંધુ 'તે પતિ દેવના ચરણમાં ધર્યું ! અને હેની સાથેજ વિસ્તારથી વિનય અને દીનતાપૂર્વક કાલાવાલા કરીને અહિંની સઘળી હાલત સભ્ય સ્વામીને નિવેદન કરી પોતાનાં ગળાંનાં સોગમ આપીને તરતજ પાછા સ્વદેશ પંધારવાની પ્રાર્થના કીધી ! હાથે ! એ વખતના એ-પત્રની પ્રત્યેક પકિત અમાગણી અખાનાં અશુભજનથી વિકૃત બનેલી હતી ! પ્રત્યેક-અક્ષર હૃદયના લોહીથી લળાયેલો

હતો ! પણ એ આંસુની, એ લોહીની, એ છેકાયેલાં અક્ષરોની કે એ પૈસાની કૌને કિંમત હતી ?

એ વર્ષ પૂરું થયા પછી લલિતાની પ્રાર્થના પતિદેવે, પરમાત્માએ, અથવા એ જાનનેએ સાંભળી ! તેથીજ વર્ષ પૂરું થયું ત્યારે, માથે બાજરીવાળા, ન્હાની સેંથી પાડેલા, વાંકડાવાળ તથા ફ્રેન્ચ ફેશનની ટુકડી ટાડી કમાઇને કોટ, જેકેટ, પેન્ટ અને હેટ રુડાવીને, અરધા હિંદુ-અરધા ઇંગ્લીશ જેવા-દેશી ક્રિશ્ચીયન અથવા સાહેબના 'બટલર' બનીને પ્રવીણ પ્રાણલાલભાઈ પોતાના નામ પાછળ બેરોટરને બિટલો લગાડી સ્વદેશ પાછા ફર્યા ! હિંદુ-માતાની સરજમીન ત્રિપર પગ મૂકતાંજ મુજબ નગરીમાં હોટેલને આશ્રય લીધો ! સાસરાં તે સ્વપ્ને પણ

દ તેમ નહોતાં અને પિતૃગૃહમાં વાસ કરવો પણ અસંભવ હતો ! કેમકે એકેને બેરીસ્ટરસાહેબને થોડાં એ સ્થાનજ નહોતું ! તેમાં વળી ગામડાંને રહેવાચી ગરીબ ગૃહસ્થ જે ન્યાતબહાર થયો તેો રહેતું આવીજ બન્યું રહ્યું ! વળી એક તરફ મોટા ભાઈ તથા ભાણી અને બીજી તરફ સાસુ તથા સાસરો, પરમ આસ્તિક-મુસ્ત હિંદુ હતા. તેઓમાંથી કોઈ પણ ઠેકાણે વિલાયત જઈ વટલી આવેલા ન્યાત બહારને સ્થાન અથવા આશ્રય મળે તેમ નહોતું ! તેથી 'કોઈ ન સંધરે તેને છેવટ મચીદ સંધરે' એવો ઘાટ થયો ! પણ હોટેલને પણ થોડાજ દિવસોમાં નવ ગર્જના નમસ્કાર કરવા પડ્યા ! કેમકે હોટેલનાં ખર્ચ વેડવાં એ કંઈ બેરીસ્ટર બની બેસવા જેવા ખર્ચાંના જેલ નહોતાં ! અને પ્રાણલાલભાઈ પાસે હવે પૈસાના જેલ પણ નહોતા ! એથી હોટેલ ઠોડીને એક સાધારણ ઘર ભાડે લઈ તેમાં નિવાસ કરવાનું નક્કી કર્યું ! એ ઘરમાં રહીને ઠરી ઠામ થયા પછી પણ પોતાની પત્નીને સાથે રાખવાની બેરીસ્ટર સાહેબે કશી ઇચ્છા બતાવી નહીં રાખવાની બેરીસ્ટર સાહેબે કશી ઇચ્છા બતાવી નહીં રાખવાની બેરીસ્ટર સાહેબે કશી ઇચ્છા બતાવી નહીં

આનંદ પછી, નિરાધાર માતા અને સ્ત્રીને બેરીસ્ટર સાહેબ દિવસને વળતે-અને તે પણ Sunday જેવા કોઈ લીઝરના વળતે બે-ત્રણ વર માત્ર મળ્યા હતા ! તે પણ બે-પાંચ મીનીટને માટેજ;—સાહેબને વધારે તે અવકાશ નહોતો ! એ ઉપરાંત, શાંત મનથી કે અશાંત મનથી મા અથવા સ્ત્રીની સાથે સાહેબને પુનઃ મેળાપજ થયો નથી ! એ જાનને નિરાધાર અભાગણી સ્ત્રીઓનાં મનને તેપણુ એટલી શાન્તિ હતી કે બેરીસ્ટર સાહેબ, પોતાના દેશમાં સગાં સંબંધીઓની આંખ રુદ્ધાએ-સમીપમાં તે છે ! વળી રહેની સાથે પ્રાણલાલની અસામાન્ય બારિસ્ટરીની કીર્તિથી રહેમના ગર્વની સીમાજ રહી નહીં ! લલિતા પોતાને યશસ્વી, પ્રવીણ, અને સામાન્ય શક્તિવાળા સ્વામીની અપાત્ર-અયોગ્ય સ્ત્રી ગણીને પોતે પોતાના તરફજ ધિક્કાર બતાવવા લાગી ! છતાં વળી પોતાને અયોગ્ય સ્વમીને સ્વામીને અહંકાર અધિક ફેરે અનુભવવા લાગી ! તે બિચારી દુઃખથી દુખળી થઈ, છતાં અભિમાનથી કુલતી જતી ! સ્વામીના ઘણા ખરા રક્ષેજ જેવા આચાર બેઠને રહેને દુઃખ થતું. ઘણા ઉત્પન્ન થતી. તેપણુ ક્રોધ-પેન્ટ અને ચરમાથી શોષી રહેલા. સ્વામીદેવનાં દર્શન મેળવી કૃત કૃત્ય થતી અને મનમાંનેમનમાં વિચારતી કે 'આજ કાલ સાહેબ લોક તેો સેંકડો હિંદુઓ બની બેસે છે, પણ આવા અદ્વિતીય સાહેબ-ખીનો-કોઈ નથી ! બંધી વાતમાં બંધે છેક વિલાયતી-આબેદુજ સાહેબ ! હિંદુ છે એમ ઓળખી શકતા પણ નહોતાં કેવો ઠાક ? કેવો દિમાગ ? " પણ દુર્ભાગ્યની વાત છે કે શરીર, પોષાક અથવા રીતભાતમાં ગડા સાહેબ-બની બેસવાથી આ જગતની વ્યવહારિક જરૂરતામાં-આર્થિક સ્થિતિમાં પણ કંઈ સાહેબ બની શકતું નથી ! પ્રાણલાલભાઈમાં પણ સાહ્યખીનાં લક્ષણો સઘળાં આનંદ પરતું સાહ્યખી ન આવવી ! સંપત્તિ અને સરસ્વતીનું આદિદેવ બિચારા પ્રાણલાલને કંઈ આવી નહયું ! એથી લક્ષ્મીદેવી, રહેનાથી મોટાં મરડીને, દરનાં દર દાલલ લાગ્યાં ! પણ અહિં સાહ્યખીનાં ઠાક અને સાંદ્યખીનાં

લક્ષણે નિભાવી. રાખવા. માટે ઘર અને ઓશીમનો ખર્ચતો અચળ રહ્યો ! અને એ ખર્ચ પાછું કર્મમાં રૂપાન્તર પામીને અટળ ગિરિશિખર પેઠે ડરામણે મોઢે સ્કામે ડોળા ધુરંકાવવા લાગ્યું ! ખર્ચ વધ્યો, કર્મ વધ્યું ! carsed (શાપિત) ઇન્ડીઆમાં પ્રાણુ-લાલ જેવા પ્રવીણ બારિસ્ટરના જ્ઞાન-શુભને પૂરતો આદર ન થવા લાગ્યો ! બેક્ટર ફ્રીડો કદી પણ હિરાની પરીક્ષા કરી શકે નહીં ! એ પ્રથમથીજ કપેલાં સિંધાત સૂત્રનો કડવો અનુભવ ધીરે ધીરે સ્થિર થતો ગયો ! મુસ્કેલીની માત્રાઓ વધતી ગયી; અસ્ત્રી-લોની સંજ્યા ઘટતી ગઈ ! અને તેમણે પકકું બાક્યું કે ખીન બેરીસ્ટર ભાઈઓ ચારેબાઈની આગમાં ગળી ગયીને છુપીરીતે તેની રૂઢતીમાં બિંબો નાખવા લાગ્યા ! તેનીજ એ ગંધી લીલા હતી !

જ્યારે હોટેલમાંથી આવતી રોહરમદાર સ્વાદિષ્ટ ખાતાની લીશ જંધ થવા લાગી ! ધનજીભાઈ તાડીવાલાની. દુકાનનું ખાતું જંધ થયું ! લાલ-સોનેરી અમતને ખડકે ફિક્કા પાણીનો અથવા સોડાના પ્યાલાઓ વડે લઈ ચલાવવાનું નિર્માણ થયું ! કુતરાં પણ સુધે નહીં એવી ઘરની રાંધેલી સડેલાં દાળ લાત પડેતાંની સ્થોળથી નિભાવી લેવું પડ્યું ! કાપડીઆ અને હરજીની દુકાનનાં ખીત જાડંને જાડં રહેવાથી નવાં નવાં ફેશનેજલ કપડાં લાંચના લાંચળ ખૂંટી ગયો ! નવા સૂટ, નવ-નવાં સોકસ, જુમાલ અને ખૂટોને દળદરનું મકણુ લાગ્યું ! અને પ્રારબ્ધ દોષે એ સાંધખીનાં લક્ષણ પૂરાં પાડનારા ફૂલી વેપારીઓ ખાર ખાર મહિનાનાં રૂઢેડાં ખીલ માટે રાજ ધકકા ખાઈને સરસ્વતી સંભળાવવા લાગ્યા ! બેરિસ્ટર સાહેબ જેવા મહા પુરૂષને નહીં ઘંટતાં તીખાં વચ્ચેનાથી વધાવવા લાગ્યા ! લપેટા લીપેટા, લીસા, ચકચકતા મખમલ જેવા કોમળ ગાલનું જોરવ અને સુખની જ્યેતિ મ્હાન થવા લાગી ! ત્યારે ઉનાળાની ગરમીમાં બેરીસ્ટર સાહેબની સાહ્યમી પબ્લુ-ઓગળી, પીગળી, પાણી થઈને ઉડી જવા લાગી ! તેઓ પોતે પણ માગના-

રતું મુખડું. જોતાંજ આમ તેમ ખૂણું-ખાંચો શોધતા અથવા ઓરડામાં ભરાઈ “શેઠ ઘરમાં નથી”નો સત્ય-તાનાં (ગિટલ) આધાર ઉપર ઘડાયેલો જવાણ અપાવતા ! હાથ ! પ્રવીણતા ! તું શું દરિદ્રતા અને દીનતામાંજ કુઠાવા-ટીચવા માટેજ પ્રાણુલાલભાઈને પાલે પડી ! અસ્ત્રીઓ પણ એવા મૂર્ખા કે બેરીસ્ટર સાહેબે બહુજ નહોતો દર રાખ્યો છતાં, કેાઈ પકબેજ રૂઢડું નહીં ! ભોગભોગે કેાઈ આવી રૂઢડું તો તેમની પ્રવીણતાનો લાલ લઈ, ગળેા દઈને છૂટતું અથવા ખીજે બેરીસ્ટર રાકી પોતાનું કામ ચલાવી લેતું ! ખીનઓને પોતાના કરતાં અચ્ચાર અને પાંચપાંચ ગણી ફી આપતા ! અને તેમની તો ખીજે કેાણે નક્કમી નિંદા કરતા તે વધરામાં ! પણ ખાડું પૂછે તો એ ગંધો પ્રતાપ ‘પ્રમાદ પ્રદેશ’નો હતો ! તેને પ્રતાપે, ‘હા થયો. વારશી’ ! કરનારા પ્રાણુલાલભાઈ ઉક છેલ્લી ઘડી સૂધી અસ્ત્રી-લોના મુદા તપાસતા નહીં. પોઈન્ટસ અને ‘ફેક્ટસની’ કશી નોંધ કરી લેતા નહીં. અને છેવટે કોર્ટમાં અસ્ત્રી-લોને ફેસ્ટો કરાવી કેસને-નેશને અને-પોતાનાં એ ફેસને બાંધને ફેધલ્ચરના મંડાસાગરને તળીયે ઝાળી દેતા તેમાં બિચારા બેરીસ્ટર સાહેબનો શો દોષ ! એકતો અસ્ત્રીઓ પૂરી ફી ચાપે નહીં, એટલે મોટનત કેટલી લે ? વળી જજ કે મેજસ્ટ્રેટમાં મીકું નહીં મળે ! સારી અને વજનદાર હતીયો પણ સાંભળે નહીં ! સાંભળે તો પણ પક્ષપાતથી ઉંધું તેણે ! ત્યારે તે કરવું શું ? કઠંગી દુનિયાના. આવો બેઠંગા ઢંગ રંગથી ચાખરે બેરીસ્ટર સાહેબ કંટાળ્યા ! પોતાની જે છંદગી સા,રે, ગા,મ,ની તીવ્ર ચાવીઓના નિખા-દના તીખા સુરપર શરૂ કરી હતી, તેજ જીવન-તંત્રીને કમે કમે કઢણારસ ભરેલી કોમળ ચાવીઓના ધીમા સુરમાં ઉતારવી પડી ! ત્યારે પાછી વૈરાગ્ય અને ત્યાગની ધૂન મગજપર રૂઢી ! જસ આવી બેક્ટર-નાપાક અને પાપી દુનિયાનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ લેવાના શરૂપર રૂઢયા ! અશક્તિમાનમંવેત સાધુ એ વાક્ય ઘણાએ સાંભળ્યું અને થોડાંએજ ખાણ્યું હશે ! પણ એ થોડાંની વિરલ સંજ્યામાંજ પ્રાણુલાલ ભાઈ પડેલો નંબર લે

તેવા પ્રવીણ હતા ! એટલામાં અચાનક ભાગ્યદેવીએ
તેમને હાથ પકડ્યો ! નશીળના ચક્રરમાં મરડાઈ
ગયેલા આંકડાઓ એકાએક બદલાઈ ગયા ! લક્ષ્મી
માતા, સાહેબની સુરતપર આંખરે લોભાયાં ! અને
સ્વસુરપક્ષના પરિવારમાં એક અસામાન્ય અકસ્માત
બની જવાથી બેરીસ્ટર સાહેબની કલેશબહુલ વિકટ
છવન યાત્રાનું એકાએક પરિવર્તન થઈ ગયું !
કોમળ ચાવીઓમાંથી ધમ્મિ સુર રૂડાડતી છવન
તંત્રીને એકાએક વીજળીનો ધક્કો લાગતાથી પાછી
નિપાટની તીવ્ર ચાવીઓ ઉપર ગાનઆરંભવાનો અવસર
આવી મળ્યો !

સંસારનું વિચિત્ર ચક્ર કયા નિયમ અનુસાર
ફરે છે, તે કોઈથી કહી શકાય તેમ નથી, એથીજ
ઈશ્વરની માયાને અકળિત કહી છે. સૂર્ય પૂર્વમાં ઉગી-
ને નિયમસર પશ્ચિમમાંજ આથમે છે ! જૂદી જૂદી
ઋતુઓ નિયમસર આવે છે ને જાય છે. મહુ નક્ષત્ર
અને તારા-મંડળ પોતાના નિર્ધારિત નિયમસરજ
કર્તા કરે છે. સૂર્ય અને ચંદ્રનાં પ્રહુલ્લે નિયમસર
થયા કરે છે અને એક પછી એક યુગો પણ જરાજર
નિયમસરજ બદલાયાં કરે છે. છતાં પણ એ નિયમોનો
ક્યારે, કેવી રીતે અને શા કારણથી ભંગ થશે, તે
શું કોઈ કહી શકે તેમ છે ? સૂર્ય પૃથ્વીનાં પરસ્પર
આકર્ષણથી, અચાનક તેમના વચ્ચેનું પ્રતિપળે
ઓછું થતું અંતર ક્યારે પૂરું થઈ જશે અને સૂર્યની
અગ્નિ-શિખામાં પડીને આ પૃથ્વી કંઈ ઘડીએ ભસ્મીભૂત
થશે અથવા કયે દહાડે અક્ષણાદિને ચૂર્ણ વિચૂર્ણ થઈ
જશે, તે શું કોઈ બાબત કે જણાવી શકે તેમ છે ?
કયા યજુની સાથે કયો ગ્રહ ક્યારે પછડાઈ-પટકાઈને
ભાંગી ફૂટી ચૂરે ચૂરા બની જશે, તેની શું કોઈ
વિજ્ઞાની કદી પણ દાવપા કરી શકશે ? કયે દેહાણેથી
જમીન અથવા જવાળામુખી ફાટીને પળવારમાં જ-
ળને દેહાણે રથળ અને રથળને રથાને જળ રેલાવી
મૂકશે, તેનો શું કોઈ શોકકર્તા સમય આંકી પાતાવે

તેમ છે ? ભાગ્યનું ચક્ર ફરતાં વેલવ અને ગર્વની
અંબાડી ઉપર ચુડેડો રાત્ર મહારાજા કે રાજાઓનો
રાત્ર કંઈ ઘડીના છૂટા ભાગમાં, ગોથું ખાઈને વિના-
શની ખીણમાં ગળડી પડશે ? અથવા તુલ્યથી પણ
તુલ્ય અને સ્વરૂપ મનુષ્ય કયે વખતે અપરિશિત
સુખ-સંપત્તિનો અધિકારી થશે ? તેનું શું કોઈથી
અનુમાન થઈ શકે તેમ છે ? ઘણી વખત ધર્મીને
ત્યાં ધાડ અને ચંડાળને ત્યાં સુખપાલ ભેલામાં
આવે છે, એ પણ શું ઈશ્વરનો નિયમજ હશે ? જો
એમજ હોય તો પછી ' સત્યમેવ જયતે નાતૃતમ '
આદિ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો કયાં પ્રાણીને પુછે લઃ-
કાવવા પડશે ? એ બધી બાબતોનો વિચાર કરતાં
જિઆરૂં મન, ભમના ચક્રરમાં ગોથું ખાઈ જાય છે,
કશે પણ નિર્ણય કરી શકતું નથી. કશી પણ
કલ્પના બાંધી શકતું નથી. એથીજ લખ્યું છે કે
ઈશ્વરની અકળ કળા છે. તેમની અગમ્ય લીલા છે,
તુલ્યો મેરૂ અથવા મેરૂનો તુલ્ય કરવો, સારામાંથી
નરસુ અને નરસામાંથી સાડું કરવું, એવી અપરિ-
ઘટના ઘટિયસી માયા બળ પાથરનાર પરમા-
ત્માની લીલાને વેદાંતીઓએ એટલા માટેજ અનિ-
ર્વચનીય કહેલી છે. માટેજ કારણ-કાર્યનો સં-
બંધ એધવાની ગતમથલમાં પડતું એ મિથ્યાને સત્ય
કરવામાં મથી કે મચી રહેલા સમાન છે, અને ઈશ્વરપર
શ્રદ્ધા રાખી પ્રાપ્ત સમયમાં સંતોષ સેવવો એજ
પરમ ધર્મ કહેવાય છે,

આને ઈશ્વરની એજ અકળ, અચિંત્ય, કળાને
ચોગે પરમશ્રદ્ધાણ આદિતંક અને ચુસ્ત ધાર્મિક
માણેકલાલશેક ઉપર અણધાર્યો વિપરીત પ્રસંગ
ગુજર્યો છે. પરમ ધર્મપરાયણતા અને સત્યતાનાં
સર્વાંશે પાલન છતાં પણ વૃદ્ધાવસ્થામાં આવી
અણધારી આકૃતથી ઘેરાવાતું કારણ પૂર્વ જન્મનાં
કોઈ આકી રહેલાં પાપનું ફળ હશે કે શું હશે. તે
અમે કંઈ બાબત નથી. ? અમારી ટુંકી બુદ્ધિથી જે
બાબત શક્યા છીએ, તે માત્ર એટલુંજ કે તેમનો
એકનો એક પુત્ર ચિમનલાલ પોતાની પત્ની અને

નહાની બેહેન સહુવર્તમાન પાંચ પંદર દિવસ હવા દેર કરવાને મુંઝાઈથી અમહાવાદ તરફ જતાં હતાં. ત્યાં રસ્તામાં હૈવ કોપથી અચાનક ધડીલાના અકસ્માતમાં તેઓ લોગ બની ગયાં. બીજે દિવસે અકસ્માતના સમાચાર મુંબઈમાં ફરી વળતાં બિચારા વૃધ માણેકલાલ જાતે પોતાના કુળદીપક, પુત્રવધુ અને પુત્રોની શોધ માટે ગલરાયેલી હાલતે દોડી ત્યાં આવ્યા. પણ જેમને યમનું આમંત્રણ થાય તેને કોણ રોકી શકે તેમ છે? કુદરતના નિયમને ઉધો વાળી નવજીવાન પુત્ર, પુત્રવધુ અને કન્યા પરલોક સીધાવ્યાં અને અલિતદંત, પળિતકેશ, જર્જરિત શરીર વાળા વૃદ્ધ માણેકલાલ પોતાની આખર અવસ્થામાં કુળપિ-નાશની મહા-વિપત્તિ લોગવતા આ કલેશબદ્ધલ સંસારમાં જોડી રહ્યા ! એથીજ ઉપર લખ્યું છે કે કુદરતના નિયમને ક્યાં અને શા કારણથી ભંગ થાય છે એ શું કોઈ કળી શકે છે ? કળી શકતું હોય તે કદખનાના ચોરા દોડાવી કઢી બનાવે કે વધ્યા-વધ્યામાં વિના વાંકે ધર્મીમા પુરૂષ માણેકલાલને આવી નિકટ વિપત્તિ શા માટે લોગવવી પડી ? તેણે ધર્મરત્ના પુણ્ય ભંડારમાં શી ચોરી કીધી હતી ? અને આપણા પ્રાણશાલ - જેરીસ્ટર સાહેબે એવું તે શું મોઢું પુણ્ય કીધું હતું કે સસરાની વિપુલ સંપત્તિના તેઓ વગર મહેનને એકા એક વારસ અને માલીક બની બેઠા ?

હુભાંગ્યક્રમે નહેલા આ અકસ્માતથી માણેકલાલ શેકને લલિતા શિવાય બીજું કોઈ આત્મીય રહ્યું નહીં. માણેકલાલને બીજે જાઈ પણ અગાઉથીજ નિર્વંશ અવસ્થામાં આ લોકને ત્યાગ કરી ગયો હતો. માત્ર વૃદ્ધા પત્નીજ આશ્વાસન દેવાને અને અર્ધોગના રૂપે વિપત્તિના અર્ધો લાગ લોગવવાને જીવતી હતી. તે પણ જીવતી હોવા છતાં મરેલી જેવીજ હતી; કેમકે જે કોમળ હૃદયની અળખાએ લાંબા આયુષ્યના સઘળા દહાડા સુખ-ચેન અને આનંદ વૈભવમાંજ ગાળ્યા હતા, તેના માથાંપર અચાનક સર્વ-નાશનું વજ્ર ટૂટી પડતાં દીન-અંબળા હૃદયને

જે આઘાત થયો હતો, તે શબ્દોથી કદીપણ બતાવી શકાય તેમ નથી. પરંતુ માથે પડેલું દુઃખ લોગવી લીધા વિના ઉપાયાન્તરજ નહેતો. અધિકારી દહે તેની અપીલ પણ થાય, પરંતુ હૈવ દહે ત્યારે શું કરી શકાય તેમ છે ?

આ અનિવાર્ય શોકજનક પ્રસંગને કેટલાક દહાડા વીત્યા પછી માણેકલાલે પોતાના જીવન-આધાર સ્વરૂપ એકની એક પુત્રીને પોતાને ઘેર બોલાવી અને તેની સાથે વાતચીત કર્યા પછી બિચારા હૃદય ભગ્ન વૃદ્ધ પુરૂષ, આંસુ ગાળતો જાને જેરીસ્ટર સાહેબની પાસે આવ્યો. પ્રાણશાલે પ્રવીણતા વાપરી 'યત્ર યત્ર ધુમસ્તત્રતત્રવાન્દિ' નાં ન્યાયસુત્ર પ્રમાણે અનુમાન પ્રમાણથી શ્વસુર આગમનનું કારણ સોએસો વસા કળી લીધું ! છતાં પણ જાણે તે જાનતનું સ્વનું સરખું પણ ન હોય ! એવી રીતે પોતાના સાળા અને સાળીનાં અકાળ મૃત્યુ માટે અત્યંત દિલગિરી બતાવવા લાગ્યા. એ દિલગીરીનું દુઃખ આજે આટલા અન્તર પછી પણ એટલું બધું ઉછળી આવ્યું કે વાત કરતાં કરતાંમાં તો જેરીસ્ટર સાહેબની આંખોમાંથી દડદડ કરતાં ગરમ આંસુઠંચો ટપકવા લાગ્યા !

જેરીસ્ટર સાહેબનાં એક મૂર્ખ કલાર્ક હર ઉલો ઉલો આ દ્રશ્ય બેચા કરતો હતો, તે પોતાનાં અજ્ઞાનવશતઃ જેરીસ્ટર સાહેબના આ અપરિમિત શો-કને તો ઉપર ઉપરને દેખાતો ઢોંગ અને પ્રપંચ નહમજ છાનોમાનો રહ્યો ફેરવી, મોઢાંપર રૂમાલ ઢાંકી ધીમે ધીમે હસવા લાગ્યો ! અને આ તરફ જેરીસ્ટર સાહેબનાં રૂદનની ડીઝીઓ વધવા લાગી ! તેમ તેમ તેનાં હૃદયની પણ વધતી જતી ડીઝીઓને નાક છીકવાને મિથે ઉઠીને દળાવી દેવા લાગ્યો ! સુશિક્ષિત પુરૂષોની હૃદય કોમળતાને આવા મૂર્ખ શિરોમણી છોકરવાદ જીવાનીઆઓ શું જાણે ?

આ તરફ જમાઈના શોકનો કંઈક ઉપશમ થયો, ત્યારે વૃદ્ધ સસરાએ કહ્યું:—“લાઈ! હવે શોક કરવો વૃથા છે. ઇશ્વરનાં ઘર આગળ આપણું કંઈ ભેર આલવાનું છે? એ તો આપણા એટલોજ નાણાનું બાંધ હશે, તે વિશેષ સુખ કયાંથી મળે? હવે તો અમારી આંધળાંની આંખ લહે અને લલિનાજી છે. તમારી સાસુએ જિજ્ઞાસી રહી રહીને આંધળી થઈ છે અને ખરૂં પૂછે તો અરધી ગાંડી બની ગઈ છે. તેને દિવાસો દેવા માટે તમે ઘેર આવો ને હવે ભાંજ રાંહે તો ઘણું સારું. આ ઘરખાર હવે કહારી નાણો અને આપણી નાતના દિવાજ પ્રગલ્ભે તમારે જરા-દેહ-શુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત કરાવવું પડશે, તે યથું એટલે પછી કોઈ નાંખો નહીં લે અને પછી આપણે બધા ત્યાં સાથેજ રહેવાનું રાખીશું; હુમમજાને? હુમારા વિના અમારે હવે બીજું કોણ છે? જમાઈએ લહે અને પુત્ર પણ હશે, હવે તો હુમેજીજી લવતાં પાળાને અને મુવે પાળાને; એટલે હું સમજીશ કે હવેતો હુમેજીજી મન છે.” એમ કહી વૃદ્ધ આગરે આંખો લૂછી.

આ બધો વખત બેરીસ્ટર સાહેબ દુરકાં ભરતા થીયું બેઠાને બેઠી રહ્યા હતા; તે સસરાનું કથન રૂઝું યત્તાંજ આંખો લૂછી, નાક ઈંદ્રી, મોઢાંપર મોઢાં દેરવતા બોલી ઉઠ્યા. “હા, સસરાજી! હું પણ હુમાઈ જાયુંજ છું ને. હુમારા જેવા શિરછત્ર અને મુરખીની આસા ન ખાળીએ તો માસ જેવે તપન બીજે કોણ હોય? હુમે જેમ કહેશે તથા તોય પામશે, તેમ કરીશું અને વર્તશું. એ બાબત ત્રી કશી ફિકર-ચિંતા કરતાં નહીં. હુમારા સંતોષને બાતર કહેશે તો એક નહીં ને, એક સાથે ત્રણ દેહ-શુદ્ધિ-પ્રાયશ્ચિત કરાવીશ. પછી કંઈ છે? હવેતો હુમાઈ મન શાન્ત થયું ન? જિજ્ઞાસા વૃદ્ધ માણેકસલાતું મન હવેતો રહેજે શાન્ત થયું! યામ તો બીજું શું કરે? હકીકત જમાઈએ પોતાની જાન કબુલ રાખી, એટલું જાણીને પચ લેમને જીવ કંઈક હેડો બેસે; કારણકે પ્રવીણ બેરીસ્ટર સાહેબ પહેલીજ પળે પોતાની આશા અને ધન પૂર્વ કર્યો,

એવી હેમણે બીડકુલ આશા રાખી નહોતી! બેરીસ્ટર સાહેબ પણ ભૂખમરાની અને દરિદ્રતાની જોના સુખદ(!) પ્રદેશમાં આવી રહ્યા ન હોત તો રાખેલી આશા કદી જમીન-આસ્માન એક તોપણ પાર પડવાનોએ સંભવ નહોતો! પણ કદી “ક્યા કરે નર ફાંકડા કે કોડીકા મોઢા સોંકડા!” એ તળીયાં ઝાટક અવધતા હોવાથી અત્યારે તો કદી આખો જમારો પ્રાયશ્ચિત પાળતા એકને એક રહ્યા બેસીજી રહેવાની સરત કરી હોત, તો તે પણ વખતે તેઓ સાહેબ ઘણી ખુશીથી કબુલ કરતા. કબુલ આપતી વખતે બેરીસ્ટર સાહેબે મનમાં મનમાં વિચાર્યું કે:—પ્રાયશ્ચિત કયાં મળે જોડી રહેવાનું છે? આ ના કહેણું તો આ oldest fool પાછો ફરી બેસે અને મોહરે લવતાં સુધી આવીને આવી બિખારીને છાંદગીમાં સડવું પડશે! માટે ચાલ, બેરા પ્રાણસાક લઈને આંદોલ કરવા આવે ત્યારે મોઢાં પેલા જમાર કંઈ જરૂર નથી. ગરજ પડે ત્યારે ગઈએ પણ કોને કહેવો તેમાં શી નવાઈ છે? અને એક વાર તેજીની આવીને અધિકાર હાથમાં આવ્યો, એટલે પછી પેલ બધા હાટ બાર-લાઈબ્રેરી-વિહારી કુદી બેરીસ્ટરને લે મની અદેખાઈને પુરેપુરો ગદલો વાળી આપીયું! મહારી પોતાની જે અસામાન્ય બુદ્ધિ-શક્તિ તેમજ પ્રવીણતાનું જોઈએ તેટલું સન્માન રાખતા નથી તેમજ સર્વે-પ્રસંગે ઉપકાસ કરી મળે તુરં જાણી કહાડે છે, તેમને ગમે તેટલે ખર્ચ અને ભેર મહારો પ્રભાવ પૂરેપૂરો પાતાવી આપીશ કેમકે બેસે લેવાનો આ અમોઘ મોઢો હાય લાગ્યો છે, તરત તો મેરી બી ચુપ અને તેરી બી ચુપ, પણ પ્રાયશ્ચિત ન કરવાની સુધારક-સલામતીને લીધેથી પ્રતિજ્ઞાનું હાલ તરત તો ચુપચુપ રીને થી વગુજ બેઠાંજી! ચાર! એ તો આ બીજી છે! પવનને પીડ દઈ, ફેરવી ન જાંખી બનીએ અને ગાંડ સુમાનીએ તે નકામાં! તો સસરાજી જે કહે રહેવું “બાડમ” કર્યો

પછી વળી આગે આગે ગોરખ ભગે. "આવા વિચારે લેશપણ આનાકાની કર્યાવગર યેરીસ્ટર સાહેબે દેહશુદ્ધિ પ્રાપ્તિ કરાવવાની કળુલાત આપી; એટલે માણેકલાલ શેઠે પોતાનો સંતોષ ખતાવ્યો; અને જમાઈને ત્હેને માટે ખરાં જીવનથી ઉપકાર પણ માન્યો !"

ઇંગ્લીશ એડીકેટ પ્રમાણે એ ઉપકારનો પ્રત્યુત્તર વાળતાં જમાઈ રાજ તરત યોડી ઉડ્યા કે:—"નહીંજી, મહારા મુરખી! એ ત્હમે શું જોલ્યા ! એમાં તે એવો મોટો ઉપકાર શો ને વાત શી? રામ રામ કરો મહારા શેઠ! એતો આ ભુએને, માથું માગો તો તે પણ ત્હમારુંજ છેને ! મહારા સાહેબ ! અમે ત્હમારી આરા નહીં પાળીએ ત્યારે ધીમ કોની પાળ શું ત્હમે તો મહારા પિતાતુલ્ય છે !"

આંટલી વાતચીત થયા પછી માણેકલાલશેઠ જમાઈની સાથેજ પોતાને ઘેર આવ્યા. ત્યાં દાદી-બાદી યોડાવી, પેન્ટ તથા હેન્ટે દેશવટો આપી, ખાસ મરેજ પીતીય અને ખંચરખું નકુડાવી, યેરીસ્ટર સાહેબ બે કલાકમાં તો, પેલો ભરવાડ પુછતો હતો કે "સીતાતું હરખું થયું હતું તે પાછું માણસ કેમ થઈ ગયું ?" ત્હેનો ઉત્તર આપવાનેજ બોલે ત્હેમણે આટલું ખંખું કર્યું હોય તેમ ખતાવી દીધું કે "ભુએ ! આ હિંદુમાંથી સાહેબજીનીને પાછા સાહેબમાંથી આમ હિંદુ બની ગયા ! લાઇ ! પ્રવીણની લીલામાં તે પુછવું શું હોય ?

બીજે દિવસે માણેકલાલ શેઠે વિદ્વાન અને શાસ્ત્રજ્ઞ પ્રાણેશને પોતાને ઘેર તેડાવીને કેવી રીતે પ્રાપ્તિ કરવું નેહએ, તે જાણતની ત્હેમની સજ્જાહ પૂછી. ત્હેમણે કેટલોક કાળ અંદર અંદર મનઘડત કીધા પછી નિર્ણય સિંધુ, સ્મૃતિયો પ્રબુતિ પાતપોતાનાં ચેથાં પાયાં ઉચલાંઆ પછી નિર્ણય કીધાકે—"જે. યેરીસ્ટર સાહેબે પોતાની વિજ્ઞાનથી યાત્રામાં મધ-માંસાદિ અખાંચ અને નિષિધ પદાર્થોના ઉપયોગ ને કીધો હોય તો ત્હેમને પ્રાપ્તિ કરાવીને પાછા જાતિમાં દાખલ

કરાવી શકાય તેમ છે. " વિદાયતના વિદારી પ્રવાસ દરમ્યાન પ્રવીણ પ્રાણેશલાઇની સ્વાદિષ્ટ ભોજન સામગ્રીમાં જે કે ચતુષ્પાદ અને દ્વિપાદ પશુ, પક્ષી, એની ઘણી જાતોના સમાસ થઈ જતો અને ખરું પછે તો પાછા સુખમાં આવ્યા પછી પણ હોટેલની 'ડીશ'માં હમેશ મોટો ભાગ એ મૂર્ખ આર્યોનાં શાસ્ત્ર નિષિધ પુષ્ટિકર પદાર્થોથીજ ભરેલો હતો. તેમજ લેગલ ઉએડી નાએડી જેપાનીસ લાલ ચાહુની ખાટલી વગર તો ત્હેમને એક પણ પણ ચાલતું નહોતું ! તોપણ તરતજ એ બધી વાતોનો પ્રતિસાદ પૂર્વક અસ્વીકાર કરવામાં ત્હેમણે કશી પણ આનાકાની કીધી નહીં ! એ તો સમો વરતે તે સાવધાન; જીલ તો ગિચારી આમ-ડાની છે. જેમ વાળીએ તેમ વળે ! ત્યારે પ્રસંગપર કોઈ વખત પૂર્વને બદલે પશ્ચિમમાં વાળી દીધી હોય, તો તેથી થઈ શું ગયું ? એથીજ કશા પણ આંચકા વગર ત્હેમણે જણાવ્યું કે "હું" તો વિદાયતની વેઇટેરીયન સોસાયટીના મેમ્બર છું અને આજસુધી શરાબના એક છંદાને સુદ્ધી અડક્યો નથી તેમજ માંસ કેવું થાય તે મ્હે નજરે પણ નેહું નથી !"

આ જાણતનો ખુલાસો કરતાં પાછળથી પ્રાણેશલાઇએ પોતાના એક અંતરના મિત્રને ખુદલે ખુદલું હૃદય જોલીને કહ્યું હતું કે લાઇ શું કરવું ? બી ખાના સકરસે તો હુનિયાં ચલાનાં મકરસે. એ કહેવતને અનુસર્યા વગર આ હુધુ હુનિયાંમાં રહેવાયજ નહીં ! લોકો જ્યારે જાણી નેહને આપણે મોડે જોડું જોલાવવા ચાહે છે, ત્યારે એકાદ પણ મોડેથી હા-ના કહેવામાં વાંધો લઈને વિખવાદ ઉભો કરવો નેહએ. ને કજલ કહું અને કહું કે મધ માંસનો તો હમેશાં ઉપયોગ કરતો, કરું છું અને આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી કરીશ, તો સાળાઓ નાતમાં દાખલ કરેકે ? લાઇ ! એતો જે જીલે મધ-માંસનો સ્વાદ લીધો હોય, એજ જીલને કોઈ વખતે ગોમય, ગોમુત્ર અને મિથ્યા લાપણ જેવા જે ચાર કડવા પદાર્થો ચઢાવી પાછી વિશુદ્ધ કરવી નેહએ! એવો આપણા લોકોનો સા-

માન્ય નિયમનું પરી ગયો છે. એ નિયમપર પગ કેમ મૂકાય ? અને ભાઈ, મોટા સ્વાર્થ ખાતર ન્હાના દોષો ઉપર ઢાંકપછેડો કરવોજ ભેધએ. એ બધી વ્યવહારિક કુશળતા કહેવાય ! સમાજના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરી હેમના સ્થામા થવું, ગાંડ સુમાવીને ગાંડમાં ગણાવું એ મોટામાં મોટી ભૂળતા છે. અને સાચું-ખોટું એટલા દિવસ તેમજ રાતની પેઠે સમય સમયની છાયા રૂપે સદા બદલાયાન કરે છે !”

ત્યારપછી સુદૃઢ ભેધને ‘દેહ શુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત’ કરાવવાનો તેમજ વડલેલા બેરીસ્ટર-સાહેબને પાછા નાતિમાં લેવાનો એક શુભ દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો. એ વખત દરમ્યાન લોકોનું અને મુખ્યત્વે મમુર-પક્ષનું મન છતી લેવા માટે પ્રાણલાલ ભા

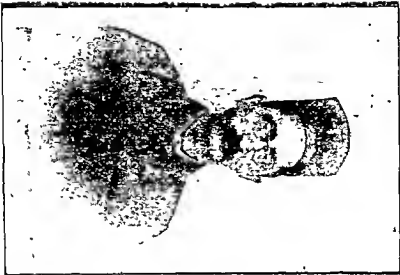
વે માત્ર પોતીયું, પાઘડી ખેંચવા માંડ્યાં ! એટલુંજ હતું પણ પકકેપકકા-ચૂસત હિંદુમાં ગણાવા માટે ...તાનાં શુદ્ધિ બાળ, શાસ્ત્ર જ્ઞાન, તર્ક અને ઉપદેશથી આર્યોના આચાર-વિચારોની ક્રિયતા સિધ્ધ કરી, વાદ-વિવાદમાં પ્રતિપક્ષીને હરાવી, યુરોપની સમાજને ગલે સાડી ચોપડવા લાગ્યા ! અને આર્થ સિદ્ધાન્તોને માથે ચૂનો ચોપડવા લાગ્યા ! બેરિસ્ટર સાહેબના આચાર વિચારોમાં અત્યંત આવો મોટો દેશીય થયેલો ભેધને સઘળા આશ્ચર્ય અને આનંદ પામ્યા ! તે એટલે સૂધી કે પ્રાણલાલભાઈ પોતે પણ પોતાનાં શુદ્ધિબળ અને વેશ પરિવર્તન માટે સ્નાનદાશ્વર્થ પામ્યા !

બદલાયેલી ભાન્યદશાવાળી, સામાન્યવાળી લલિતાગવરી તો આ આનંદ વ્યાપારથી અરધી પેલીજ બની ગઈ ! હેતું, પ્રેમ પીઠુવમાં પડળી-લીનભેને તરવોળ થઈ ગયેલું સિન્ધ-હૃદય આનંદાત આનંદ, ગર્વ અને ગૌરવથી ઉછળી ઉછળીને ઉલસાઈ રહ્યું છે ! હાસ્ય, ખુશાલી, અને વિનોદની ત્રિપુરી એક સાથે અનંત બની ગઈ છે ! તે સર્ગર્વ મનમાં ને મનમાં કંટોળા લાગી કે ‘ જે લોકો વિદાયત વર્ષ આવે છે, તેઓ તો બધા એકદમ-હુમેશને માટે વિદાયતી

સાહેબજી બની જોડે છે. હેમને ભેધને તેઓ હિંદુ હશે, એવું કહી અનુમાન પણ કરી શકાતું નથી ! વળી તેઓ પોતાની નાત-મત-અને નીતિ-રીતિ તરફ એટલી બધી છીટ બતાવે છે કે બહુ પોતે મોટો દેવ, અને હેના કુટુંબી અને દેશીભાઈઓ બધાં જંગલી પશુ ! પરંતુ મહારા સ્વામીનાથને તો એ છીટના રોગનું એક રંજકણું પણ લાગ્યું જણાતું નથી ! તેઓ તો કશે પણ વિશ્વમ વિકાર પામ્યા વિના સર્વાંશે હિંદુ સ્વરૂપે સ્વદેશમાં પાછા આવ્યા છે ! ઉત્તરો હિંદુ ધર્મ અને હિંદુ સમાજ ઉપરનો હેમનો ભાવ અને લકિત તો આગળનાં કરતાં પણ ઘણું આગળ વધી ગયાં છે ! કેવા તેઓ શુભવાન ! કેવા શુદ્ધિ માન અને કેવા શ્રદ્ધાવાન ! ” આવા આવા આનંદ જનક અનેક તર્ક-વિતર્ક અને સુખ-સ્વપ્નેમાં લલિતા બાંધતો લીન બની ગયાં !

એમ કરતાં ‘દેહશુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત’ નો નક્કી કરેલો દિવસ આખી પહોંચ્યો. એ દિવસે સ્થવારથીજ ધામધુમ આવી રહી. બ્રાહ્મણો, શાસ્ત્રીઓ પડિતો, સર્ગા સમળ-ધીઓ અને છોટ-મિત્રો એક પછી એક કુમાનુસાર આવવા લાગ્યા. દિવસ સ્ફુટતાં નાતીલા અને જોળ-ખીતાઓ પણ એકત્ર થવા લાગ્યા. હેમની ઠૂંઠી માણે કલાલ શેઠનો મોટો માળો ખીચાખીચ ભરાઈ ગયો ! માનીતા જમાઈનું ‘પ્રાયશ્ચિત’ શેઠ આજે ગાંડ ઠાંકમાંથી કરાવે છે ! પેસા ખંચવામાં કેઈ નતનો લોક રાખ્યો નથી ! બ્રાહ્મણોનું ટોણું પવિત્ર વેદોચ્ચાર અને રૂદ્રિના વાક્ય કવનથી ગગન ગાનવતું પ્રતિપળે મોટું થતું જતું હતું.

ખીજ તરફ એકત્ર થયેલા અને આમંત્રણથી બોલાવેલા સમગ્ર-ધીઓનાં ભોજનની તૈયારીઓ થવા લાગી ! પાંચ નતના પકવાણ-રંજિટ મિશાન, વિવિધ શાક પાન, અને મનભાવતાં ભોજનની અનેક સામગ્રીઓના રંગ આજે કંઈ ન્યાદોજ હતો ! સરોપમાં આજના દિવસને મોટા લગ્નોત્સવ જેવા બપોરથી ઉજવવા માટે ઉદાર શેઠ કેઈ પણ વાતની ખાતરી કે સ્વાસ્થ રાખી નહોતી !

स्वा. वा. मसाणी साहेब विद्याधिकाारी
वदोदरा.

स्वर्ग. सोरावनी लेखनी पालमफोट.
(संक्षिप्त हिंदी आदिशना विसादी तंत्री-मु.प.प.)

પાછા પાવન કરવામાં આવ્યા ! દેવને ચુડાવેલો પ્રસાદ આરોગી લીધા પછી તામ્રચુડની ખીડી આપી શુરદેવે પ્રવીણ પ્રાણલાલવાર્ધનાં મસ્તક ઉપર હાથ મૂકી હસ્તે હેરે આજ્ઞા કરી—“પુત્ર ! વડીલોને પગે લાગો !” હુમારા જન્મ જન્માન્તરના દોષ આવે ભગવતી શ્રુતિના પ્રતાપે દૂર થયા છે. જાઓ ક્ષેત્રેક કદા !”

બેરિસ્ટર સાહેબ, હાસ્યચમકિત મુખે શુરદેવને, પંડિતોને, સસરાજીને તેમજ અન્યાન્ય વડીલોને પગે લાગ્યા ! જોયે હેમને આશિર્વાદ આપ્યા, એટલામાં અંતઃપુરમાંથી સાસુજીએ જમાઇને મોકલું જેવા અને આશિર્વાદ દેવા તેજાગ્યા. બેરિસ્ટર સાહેબ સ્વસ્થ થિતે, હસિત મુખે, પાન ચાવતા ચાવતા પ્રસન્નતા વેક અંતઃપુર તરફ ચાલ્યા. ઝીણું દેશમી નાગપુરી તીચું છેક પહોંચી નીચે ઢસડાતું હતું. માન, માનદ અને ગૌરવથી ભારે થયેલી ગજ ગતિયે જમાઇરાજ સવાસોનું એક પગલું ભરતા હતા ! જાણે પોતાના અસીમ પરાક્રમ પ્રતાપથી જન્મે કુલને તારી દીધાં હોય ને !

આ તરફ સસરાજી, પંડિતો અને જાણજીવજન ઉદાર હાથે દક્ષિણ વહેંચતા હતા. વેદ મંત્રો અને આશિર્વાદોનો મંગલ ધ્વનિ આકાશનું પથ પેદ કરીને જાણે આરપાર નીડળી જતો હોય, તેમ દશેદિશાઓને ગળતી રહ્યા હતા જેમણે દક્ષિણા લીધી હતી તે પંડિતો પણ સહા મંડપમાંજ બેસીને વાદ વિવાદ સડકાદે શાસ્ત્ર ચર્ચા ચલાવતા પોતપોતાનું પાંડિત્ય પ્રકાશતા અને વિસ્તારતા હતા ! માણેકલાલ શેઠ મંદ હાસ્યપૂર્વક દક્ષિણાદાન કરતા, પંડિતોના તર્ક પ્રધાન વાદ વિવાદ સાંભળતા, સ્વજનોનાં વિશાળ મુદ્દશી ઘેરાઈને ગૌરવ સહિત ગેસ હતા. એટલામાં દરવાજાપરથી નોકરે આવીને એક ન્હાનકડું સુંદર વીઝીટીંગ કાર્ડ શેઠના હાથમાં મૂકતાં જણાવ્યું કે “શેઠ સાહેબ ! જણાવે એક મહત્ત્વ સાહેબ આવ્યાં છે, ને અંદર આવવાની રના માગે છે.”

માણેકલાલ શેઠ સાંભળીને આશ્ચર્ય પામ્યા. અને માત્ર “હે !” એટલા શબ્દોન્યારમાંજ હેમને આશ્ચર્યના ઉચ્છવાસ વિરામ પામ્યો. ધીલુંજ પળે મુંગે મોકડે હાથમાં મૂકાયેલાં ન્હાનાં સરખાં, સુંદર, લીસાં લીસાં વીઝીટીંગ કાર્ડ ઉપર નજર ફેરવી. એ ન્હાનકડાં કાર્ડ ઉપર ન્હાના ન્હાના મરોડદાર સુંદર રીતે છાપેલા ગાદદારમાં લખ્યું હતું ‘મીસીસ પ્રાણલાલ બેરેની અર્થાત્ પ્રાણલાલનાં પતિન ! કેવું આશ્ચર્ય ? માણેકલાલ શેઠ કેટલોક વખત ત્યાંને ત્યાં મુંગે મોકડે, સ્થિર દ્રષ્ટિયે ન્હાનાં સરખાં કામણુગારાં કાર્ડ ઉપર મીઠ માંડીને જોઈ રહ્યા હતા ! પણ એ એક સામાન્ય શબ્દોના અસામાન્ય અર્થ—અહુ કરી શક્યા નહીં ! એટલામાં તેો વિક્ષાયતના કંઠા હિમ જેવા પ્રદેશોમાંથી તરતની આવેલી, ચુલાળી લાલીવાળા ગોરા કુમળાં ગાલવાળી, લાંબા અને સોનેરી, ચકચકતા વાળવાળી, ભૂરી ભૂરી ઉંડી માંઝરી પજુ આંખોવાળી, દુધનાં શીણુ જેવા ઉજળાવાનાવાળી, સિંહણીની કટિના પણ કટકા જેવી છેક પાતળી કેડવાળી, મુગસી જેવાં નાનુક પગલાં ભરનારી, હસિત-મધુર-મુખમુદ્રાવાળી એક ઈંદ્રભૂવનની અગસરાં તુંકયં ઇંધેજ રમણી રંગ મંડપમાં આવી પહોંચી ! વિશાળ માનવ-સમાજના મંડપ વચ્ચે ઉભી રહીને જોભેર જામેલા પુરૂષ સમુદાયનું નિરીક્ષણ કરવા લાગી ! ધારી ધારીને એક પછી એક પુરૂષની મુખમુદ્રા તાકવા લાગી ! પણ હેની ચિરવિરહિત ચક્ષુઓને પોતાનાં પરિચિત પ્રિય મુખનું દર્શન થયું નહીં !

આ તરફ મેગસાહેબને એકાએક ચુસ્ત હિંદુ ચુડચની ધર્મ ક્રિયા વચ્ચે નિર્ણયતાથી આવી ઉભેલી જોઈને પંડિતો ગંભીરતા, હેમની શાસ્ત્રચર્ચા શાન્ત પામી. હેમની સંહિતાના સમય તર્ક વિતર્ક ઉડી ગયા હેમના પાંડિત્ય પ્રકાશનું પુરાણ એકાએક ગંધ ચંપ ગયું ! કોલોહલ ગંધ પંડી ગયો ! કોઈ પંડિત રાજ ધર્મ શ્રેષ્ઠતાના રાગમી ચરધર કંપવા લાગ્યા ! ત્યાં કોઈ પંડિત રાજનું લાગેલા રખા જેવું ખાંચું બોધું મોકા અને તેનીચકાસેલી ઝંઝાળની આંખો ધરીયાળનાં

લોકક પેઠે ડગમગવા લાગ્યાં ! પણ કોઇની શબ્દો-
ચાર કરવાની સુદાં હિમ્મત આવી નહીં ! ઉત્સવના
આનંદથી ગાજતો સલામંડપ શ્મશાનવત શાન્ત
અને નિસ્તબ્ધ ગની ગયો ! પવન અને પ્રકાશની
ગતિ પણ જલ્દી ચટકી પડી હોય ! એવી શાંતિ પ-
થરાઈ રહી ! હવે શું થાય છે ? તે અચેક આંખ
આતુરતાથી જોવા લાગી ! એટલામાં જમીનપર ઘસ-
ડોતાં રેશમી કિનારીવાળાં કિંમતી ધોતીયાંની પાટડીનો
છેલો ઝુલાવતાં, અત્રસ મનઘર ગતિયે ચાલતા, તાં-
બુલ રંગથી લાલગિંબ થયેલા અર્ધ ખુટલા અધર
વચ્ચે હસ્તાં મેહાંની દંત-પકિત દીપવતા, પ્રવીણ
મેરીસ્ટર પ્રાણલાલભાઈએ ખભાપર ચઢાવેલી નવી
જોડાઈનો ખીજે હાથે વળ ઉખેડતાં ઉખેડતાં સમા-
મંડપની રંગભૂમિ ઉપર પુનઃ પ્રવેશ કર્યો ! તેમને
જોઈને એક પળવારમાંજ હજેજ-રમણી કમાનમાંથી
છૂટેલાં તીરની પેઠે હોરી ! મેરીસ્ટર સાહેબની ધક
રંગની ડાકમાં બગલાની પાંખ જેવા ધાળા અને
કમળ જેવા સુકોમળ દર-પંજર વીંટાળી દીધા !
છાની ઉપર ધડકતી છાતી મૂકી ભર સલા વચ્ચે દહ
આલિંગન આપી મેરીસ્ટર સાહેબનું જીવિત કૃતાર્થ
કીધું ! અને એ સર્વનાં શિખરરૂપ ગોરી ગોપી જેવી
મહમ સાહેબે કાળા કહાનના પાન ચવણીથી લાલગિંબ
થયેલા હોઠ ઉપર પોતાના નાનુક હોઠ મુકી દમ્પ-
તીના મિલન આનંદને દર્શાવનારું એક મીઠું ચુગળન
સુદિત કીધું ! શ્વાસેશ્વાસ, પ્રાણપ્રાણ, હૃદયથી હૃદય
અને દેહથી દેહ ચેળવી, દંપતી ધર્મનાં સૂત્ર પ્રમાણે
બંને અર્ધાંગને એક થવાનો યોગ સાધીને પ્રવીણ
પ્રાણલાલભાઈનું બાકી રહેલું દેહશુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત્ત
પૂર્ણ કીધું ! વેદના મન્ત્રે સુકાંઠ ગયા ! પકિતો તો
ગિચારા પાથડાં પેહરી પેહરીને પલાયન કરવા લાગ્યા !
યત્ર વેદી ઉપર શરમાઈને છુગાઈ જતા અગ્નિ દેવનું
વિસર્જન બતાવતો અંજો ધુમાડો ધીમે ધીમે આકાશ
તરફ ચઢી જવા લાગ્યો ! કુટુંબના ઓળખાણ
પિછાણના અને જ્ઞાતિના આસજનો પણ ઝાડપર
એકઠાં થયેલાં પંખીડાં જેમ એક બંદુકનો અવાજ

ઘતાંજ ટપોટપે ઉડી જાય છે, તેમ પાંજો ફફડાવી,
ઝોજડીઓ ત્રહડાવી, મેંદહાર્યપૂર્વક ઉડી જવા લાગ્યા !
રાણુ કાગડીઓ જેવી છૂટી છવ ઈ મેરીસ્ટર પણ બારીમાં
થી ડોટીયાં કરતી, ડરતી, પાછી ફરતી આભી ગંની ગંધ
હોય અથવા મેમ સાહેબની અદેખાઈ કરતી હોય તેમ
તાકી તાંકિને મેરીસ્ટર સાહેબ અને તેમની ગોરી
ગોરી ગોરીની પ્રણયદીક્ષા, પ્રેમભાંતી આંખોએ અવ-
લોકવા લાગી ! સ્ત્રીઓનો સ્વભાવજ કોતુક પ્રિય હોય
છે ! ત્યારે તેનું શું કહેવું ?

એ દિવસે સંહિતાના તર્ક પાછા સંલગ્નાયા
નહીં ! એ દિવસે જ્ઞાતિ લોજનનાં ભાણાં પાછાં
પીરસાયાં નહીં ! અને એ દિવસે ગિચારી હૃદ
લલિતાને પોતાના મહાન સ્વામીનો પુરેપુરો મંહિમા
ગાવાનો અવસર મળ્યો નહીં ! તેમજ એ દિવસે
પવિત્ર દૃત ધૂમે ઉદિત થઈને યત્રવેદીને પાછી પોતાનાં
ભૂરા ભૂખરા રંગથી શોભાવી નહીં ! ત્યારથી માણેક-
લાલ રોઠે જમાઈનું મરતાં સુધી મેહાડું ન જોવાના
આકરા સોગન લીધા ! પણ ગિચારી લલિતાં તેમાં
શું કરે ? પ્રિયપતિનું દેહ શુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત્ત અચાનક
અપૂર્વ અલોકિક ભાવે લજવાઈ ગયું ; ત્યારે Action
ના પ્રમાણમાં Reaction પણ થવુંજ જોઈએ !

વસન્ત.

સહાયતા લગભગ ૧૮૦૦૦૦૦૦૦ અંશર કરેડ રૂપેઆ
 નોંધેલો. જેમાં સરકાર આલે માત્ર ૨, ૫૪, ૩૮૦૦૦
 આશરે આખાત કેળવણી ખાતા ઉપર ખરચે છે. તેમાંથી
 ધણું કરી ૧, ૧૮૦૦૦૦ આશરે પ્રાથમિક કેળવણીપર
 ખરચાતા હુશે. સરકારને વાર્ષિક આપક આશરે એક અજોર
 રૂપેઆની છે. તેમાંથી પ્રકત અરી કરેડ કેળવણી ઉપર
 ખરચાપ એટલે કે પેદાશના ફકત અરી ટકા કેળવણીપર
 ખરચાપ એ ખેડકાનક વાંત છે ઉપર જણાવેલા અંશર કરેડ-
 માંથી આઠામાં આઠી પાંચ કરેડ, તે સરકારે, પેતાની ખરી
 પેદાશમાંથી આંપવાજ નેપઝે. આઠીના આરથી તેર કરેડ
 રચુનિસિપાલરીયા, ડિસ્ટ્રીકટ બારડો, બહેર કંપનીયા તથા
 પોર્ટ ટ્રસ્ટો નેવા મોટો ભાગે મજૂરોને રાખી તેમના અંગ
 બળને સાલ લઈ કમાણી કરતાં ખાતાંમાં પાસેથી મેળ-
 વવાની સરકારે તજવીજ કરવી નોંધેલો.

આ યોગનાથ કરતાં પણ પ્રાથમિક દેખાણી ફરજ-
આત કર્પા વિના છુટકા નથી. કારણ કે જે દેશમાં વિદ્યાના
લાભ જણાય છે. ત્યાં પણ તેમ કરવાની જરૂર પડી છે.
ફરજઆત કાયદા તરફ લોકોની અપ્રીતિ હોય છે તે વાન
ખરી પરંતુ તેજ લોકોના લાભ માટે તેમ કર્યા વિના છુટ-
કાજ નથી. અદાર કેસ રૂપિયાની સગવડ કરીને પણ જે
લોકને ફરજ નહિ પડવામાં આવે તે એ સગવડ નકામી
છે. એ તો બાળકને પરાણે આસડ પાવા જેવું છે ફરજઆત
કાયદા જુદા જુદા પ્રકારના થાય છે. સીધી ફરજઆત અને
આડકતરી ફરજઆત. આવા કામમાં સીધી ફરજઆત કરતાં
આડકતરી ફરજઆત વિશેષ લાભકારક નીવડશે. માટે તેમ
ઉપાય યોગ્યાની સરકારે જાણીથી તજવીજ કરતી બેઠક
અને સુરક્ષિત લોકોએ તે કામમાં મદદ કરતા થવું બેઠક.

विश्वनाथ प्र. वैद्य.

આદર્-શ્રેષ્ઠ-લો.

‘ધર્મ અને કર્મ.

9

વાં રૂતમાં ધોધળધ પડતી જળધારાઓ
 ન્યારે ગામના મલીન માર્ગે અપવિત્ર
 સ્થાનો સમીપ હોતા ગંગાના પવિત્ર પ્રવાહમાં મળી જાય
 છે, ત્યારે પવિત્ર ગંગાજળના યોગથી એ મલીન જળ
 પણ પવિત્ર બની જાય છે. બીજી તરફનો વિચાર કરતાં
 ગંગાનું પવિત્ર પાણી વડે પ્રવાહમાં વહીને ગદ્ગદ
 જેવાં મલીન સ્થાનોમાં કર્મનાશદ્વારા આવી પડે છે;
 ત્યારે તેની સ્વાભાવિક પવિત્રતા પણ નાશ પામે છે,
 અને ગદ્ગદ જેવાં મલીન સ્થાનોના કચરામાં મળીને
 મલીન બની જાય છે. મનુષ્યોનાં કર્મોની ગતિ પણ
 એવીજ છે. કોઈ પણ પ્રકારનું કર્મ કર્યા વિના કોઈ
 પણ છવ પગવાર પણ સહી શકતો નથી, એ કર્મની
 ગતિ પ્રમાણે છવાતમાને શુભાશુભ કર્મફળ લોગવતું
 પડે છે. જડ દેહદ્વારા થતાં એવાં ક્ષુદ્ર કર્મો ન્યારે
 ધર્મના સાત્ત્વિક પ્રવાહમાં મળે છે; અર્થાત્ અનિયત
 રીતે થતાં કર્મોને ન્યારે ધર્મમાં અથવા તે સાત્ત્વિક
 ભાવનાના ઉદ્દેશમાં વાળવામાં આવે છે ત્યારે આ
 અપવિત્ર મળ-મૂત્રથી બનેલા જડ દેહનાં અદ્ય અને
 તુલ્યકર્મો પણ પવિત્ર તેમજ મહાન બની જાય છે. તેઓ
 પવિત્ર બને છે અને તેના કર્તાને પણ પવિત્ર બનાવી દે
 છે। બીજી દિશામાં મોટાં કર્મો પણ બે અધર્મવા
 અથવા રાગદ્વેષ, તામસિક ભાવના ઉદ્દેશથી કરવામાં
 આવે તો તે તરતજ અપવિત્ર બની જાય છે અને
 તેના કર્તાને પણ અપવિત્ર બનાવી દે છે। એથીજ
 ધર્મથી પશુહત્યાને પણ ઘણે ઠેકાણે હત્યા નંથી કરી
 વૈદિકી હિંસા હિંસા નમવાતિ એ શાસ્ત્રનું વાક્ય
 આપણા લોકોમાં સર્વત્ર પ્રચલિતજ છે, અર્થાત્
 ત્ત્વ ધર્મથી થતો વધ અને અધર્મથી અન્ન પનાદિત
 અપાતુ દાન એ બંને કર્મનાં ફળનો પરસ્પર વિરોધ
 આપણે સહજમાં સમજી શકીએ તેમ છે. ક્ષુધાર્થીની ક્ષુધા
 નિવૃત્તિ માટે કયા વધ થયેને આત્મ નિલિદાન આ-

પણ એ પણ એક મહાન કર્મ છે. એ આત્મ-વધ અથવા આત્મ-અગ્નિદાન રૂપ પાપ કર્મ પણ ધર્મ-પ્રવાહમાં મળીને પવિત્ર ક્ષણદાતા થાય છે. આવીજ રીતે આત્મ અગ્નિદાન દેનારા એકાન્તીય વિગેરે મહાપુરુષો આજે પૃથ્વીમાં પ્રાતઃ સ્મરણીય ગણાય છે. પરંતુ ખરૂં જોતાં તો આત્મ-હત્યા અથવા આત્મ-ધાત કરવો એ શ્રુતિ સ્મૃતિમાં ઘણું પાપનું કાર્ય કહ્યું છે પણ ધર્મના પવિત્ર સંપર્શથી એ કાર્યનાં દોષ પાપ દૂર થઈ તેને બદલે પવિત્રતા પ્રકાશ પામે છે.

બીજી તરફ સુવર્ણ દાન, અન્ન દાન, ધનદાન એ બધાં પુણ્ય-કાર્યો મનુષ્યના પાપમાંથી ઉદાર કરનારાં છે તે પણ એ પાપ કાર્યના ઉદ્દેશથી આપવામાં આવે-કોઈના વધ કરવા માટે અથવા કોઈનું ખુરૂં કરવા માટે એ દાનનો ઉપયોગ થાય-તો તે પુણ્યનાં તહિ પણ મહોટાં પાપનાં કાર્ય ગણાય છે. અને પાપ કાર્યના ઉદ્દેશથી આપવેલાં દાનનો દાતા પણ પાપ-પંકમાં પડીને નફોનો અધિકારી થાય છે.

બીજી ધ્યેયને અર્પણ કરવાના ભાવથી જે ધર્મ માળવામાં આવે છે, તે પરમ-ધર્મ સમજવો. ધ્યેય નમિત્તે જે ધર્મનું અનુકાન નથી થતું તેને નિકુટ ધર્મ સમજવો. ગંગા અને ગદ્ગરનાં પાણીનું દ્રષ્ટાંત અહિં એ ધર્મ સંકલના બીજી બધીમાં પણ એવીજ રીતે લગાડી શકાય છે.

આપ્રમાણે ઉચ્ચ-લક્ષ્યમાં દ્રષ્ટિ સંખીને આપણે કર્મ નિર્વાહ કરવો જોઈએ. કર્મો ત્રણ પ્રકારનાં છે કાર્યિક, વાચિક અને માનસિક. જ્ઞાન પાન આદિ કાર્યિક કર્મો કહેવાય છે; ગાણું, બોલણું વગેરે વાચિક-કર્મો કહેવાય છે; અને પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિના વિચાર, ચિંતન આદિ માનસિક કર્મો કહેવાય છે.

આજે વિદેશી વસ્તુઓ ન વાપરવાની પ્રતિજ્ઞા પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે તે પણ માનસિક કર્મના નિવૃત્તિ પરાયણ હેતુથીજ ધર્મ-પ્રવાહમાં મેળવીને ચલાવવી જોઈએ. ક્રોધથી અથવા અધર્મ-પ્રવાહના સંસર્ગથી એ પ્રવૃત્તિ, પાપ રૂપ બની જવાનો ભય રહે છે. જે

માદક પદાર્થોની ગંધ સુદ્ધાં શુકલ કરવાનો શાસ્ત્રોએ મિનેધ કરેલો છે, તે આપણે અવિચાર-બુદ્ધિથી ધુન્ધાપાન વિગેરે દૂષિત પ્રવૃત્તિઓદારા હમેશાં સેવીએ છીએ. એ માદક સેવા વડે આપણે મોટું અધર્મ-કર્મ કરીએ છીએ, માટે હેમનાં સેવનને અધર્મભણીને દ્રવતાપૂર્વક હેમનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. બીકી, સીગારેટ, ચીરૂટ અને બીજા માદક પદાર્થો અધર્મ રૂપ છે, માટે તે બધા ત્યાગ્ય અને અગ્રાહ્ય છે એવી જેની વૃત્તિ પરાયણ ભાવના તેજ પવિત્ર, તેજ ધર્મોનુસારિણી સમજવી. મદ્યપાનનો આપણાં શાસ્ત્રમાં અતિશય નિનેધ કરવામાં આવ્યો છે માટે મદ્યપાન કરવાથી અધર્મ થાય, એ હેતુથીજ મદ્યપાન ત્યાગ્ય અને અગ્રાહ્ય છે. આવી રીતે મદ્યપાનનો ત્યાગ પણ ધર્મની દ્રષ્ટિએ ધર્મો જોઈએ. વિદાયતી અન્ન, વિદાયતી શિરકુટ વિગેરે વિદેશી ખાદ્ય પદાર્થો બધા સ્વેચ્છાત કહેવાય છે અને આપણાં શાસ્ત્રમાં સ્વેચ્છાતને અભોજ્ય તથા નિષિદ્ધ કહેલું છે તેનો અર્પણ કરવાથી પણ મહાપાપ લાગે, માટે સઘળા ખાવાના વિદેશી પદાર્થોને ત્યાગ્ય અને અગ્રાહ્ય સમજવા જોઈએ. વિદાયતી સાકર અને વિદાયતી મીઠું પણ અસ્થિ આદિ અસ્પર્શ્ય જપ્ત ચીજોનાં ભગ્નભૂતો બને છે માટે તે પણ શાસ્ત્ર દ્રષ્ટિએ અનિષિદ્ધ છે. તેથી સાકર, મીઠું, દવા દારૂ, વિગેરે સઘળા વિદેશી અસ્પર્શ્ય પદાર્થોને ત્યાગ્ય તેમજ અગ્રાહ્ય સમજીને ધર્મ-દ્રષ્ટિએ હેમની નિવૃત્તિ પુન્ય કાર્ય છે.

એચ-ગ્રોકસની હીવાસળી પણ ફેરફારસના યોગથી બને છે અને એ ફેરફારસ શંખદેહનાં અશ્વાવશેષ માંથી પેદાં થાય છે: તેથી તે અશુદ્ધ અને અસ્પર્શ્ય છે. માટે એચ-ગ્રોકસનો ઉપયોગ પણ દોષિત અને પાપમય છે. આવી ધારણાથી તેની નિવૃત્તિ કરવી એ ધર્મ રૂપ છે વિદાયતી વસ્ત્રોમાં પણ ચરબી, મીઠું, સ્વાદ્ય વિગેરે અપવિત્ર અને જાપ્ત ચીજો વપરાય છે, તે ઉપરાંત વિદાયતી વસ્ત્રો ખંડિત હોય છે એવાં અપવિત્ર અને ખંડિત વસ્ત્રો દેવતાને ધરાવી શકાય નહિ અને એવાં આર્ષાં પાતળાં, ખંડિત તેમજ દૂષિત

વસ્ત્રો પહેરી કાર્ય કરવું, પણ પાપ રૂપ છે, માટે તેમનો ધર્મ-પ્રતિષ્ઠા ત્યાગ કરવો. લગ્ન નાળવનારા અર્થાત્ દેશી વસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરવો, એ શાસ્ત્રીય સિદ્ધાંત અનુસાર ધર્મ કાર્ય છે. આવી રીતે સઘળી વિદેશી વસ્તુઓનો બહિષ્કાર એક માત્ર ધાર્મિક દ્રષ્ટિથી થવો જોઈએ. કોષપૂજા સમ્પન્ન, તામસિક દ્રષ્ટિથી તેમનો ત્યાગ કરવાથી આપણું 'પોતાનું' અતઃકરણ દૂષિત થાય છે.

વળી આપણે પોતાનો દરિદ્ર દેશ એક મૂઠી અન્નને માટે મુસ્કેટીમાં આવી પર્યો છે. વિચારો ગરીબ માત્ર સંતાનોને પેટ પૂરતું અન્ન અને પાણી પણ મળી શકતાં નથી. મરફી હુકાળ અને મોઢવારીમાં હાંફાકાર કરતા અગણિત દેશવાસીઓ પ્રતિ દિવસ પ્રાણ ત્યાગે છે. તેમને આપણાં કોઈ પણ કાર્ય દાશ ને એક અપડી અન્ન આપી શકાય તો દયાવશે ભાવનાથી કરવામાં આવેલું એ અનુકાન ધર્મ રૂપ સમજવું. હિંદવાસી જાણે આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ને કંઈ કર્મ કરે તે ધર્મ. પ્રતિષ્ઠાથી કરજો. રાગ-દ્વેષ અથવા કોષને વશ થઈને કદી પણ કોઈ કર્મ કર્યો નહિ. કોષસહિત કરેલું અધર્મ મૂલક કર્મ સનાતન હિંદુને શોભે નહિ. વળી તમારાં કર્મ, ધર્મને ધ્વંસના ચરણમાં અર્પણ કરજો. ધ્વંસને અર્પિત થયેલાં કર્મો સંસ્કારી થઈને આપણા આત્માનો પણ ઉધ્વાર કરે છે. શાસ્ત્રની આ શિક્ષા સદા સર્વદા હમારા હૃદયમાં પવિત્ર ભાવે ધારણ કરજો અને તેનું ને યથાવિધિ પાલન કરવામાં આવશે તો એક દિવસ અવશ્ય હશે સંપૂર્ણ પ્રવૃત્તિઓમાંથી મુક્ત થયો; એક દિવસ અવશ્ય તમે મનોવાંચિત મેળવશો અને પૂર્વની પેઠે એક દિવસ અવશ્ય પાછા વિજય હૃદયે મગસાવતા આ સુદિમાં. ભારતનો ઝોરવ વિસ્તારશે.

વસન્ત.

આર્યોના પ્રેમનો આદર્શ.

મના સાગર કેલાસપતિ લોખાનાથ, આને પરમાત્મા પરબ્રહ્માનાં ધ્યાનમાં નિમગ્ન છે! પવનવગરનાં શાન્ત સ્થાનમાં અચળ ળળતા નિઃકરિપત દીપકની પેઠે ધીર-સ્થિર-ચિત્તે શંકર ભગવાન સમાધિ લગાવી રહ્યા છે. પરમ યોગી પુરુષની યોગ-સમાધિમાં ભંગ પાડવાથી શંકર ભગવાન વળતે રોષે ભરાઈ શાપ આપશે, એવા ભયથી સમગ્ર વન પ્રદેશ નિઃશ્વજ, નિસ્તબ્ધ અને શાન્ત બની ગયો છે. ભગવતી ઝોરી યોગેશ્વરની અન્તર્ય મને સેવા કરે છે. એટલામાં એકાએક એ પવિત્ર યોગ-વનમાં અકાદે વસન્તનો આવિર્ભાવ થયો! વનજાતા અને તરુવર માલોના સમૂહમાં સુકોમળ નવપદ્મવ દેખાવા લાગ્યા! એ નવપદ્મવત મંજરી હસી હસીને, રનેહુની સાને કરવા લાગી! ધૂણીની ડાળીએ ડાળીએ નવાં પુષ્પો ખીટ્યાં! જમર પુલના શુભરવથી અને કોકિલાઓના રહુકાઓથી મધુર વન પ્રદેશ મુખરિત બની ગયો! હિમાચલનાં શિખરપરથી ઉતરી આવેલા શીતાળ સમીર, સરસર કરતો, ઠંડી લકુરિયો વરસાવતો, પહોલા લાગ્યો! વિવિધ વર્ણ-લાવણ્યમાં શોભતી વનજાતાઓ આને પ્રેમભરતા બનીને આનંદનું નૃત્ય કરવા લાગી છે!

પુરંદર પ્રેરિત પંચપાણુ-મદન આને આ યોગ-વનમાં પિનાકપાણુ-પરમ યોગી-પાર્વતીપતિનું મન ડગાવવાને તાપશ્ચર્યની યોગ-સમાધિનો ભંગ કરવાને અને હેમનાં ચિત્તની અંશલ રતિયેને ઉતેજિત કરી અખંડ તપોળાગનું પાણી ઉતારવા ધંચુને સમોરોહપૂર્વક આવી પહોંચ્યો છે! એથીજ આને અકાળે આ પરમ પવિત્ર યોગ-વનમાં વસન્તનાં કુકુમ્ભવર્ણી પગલાં ધર્યાં છે! એથીજ આને અણુધાર્થી વસન્તનાં વાન દેરી દિશામાં વાગી રહ્યાં છે!

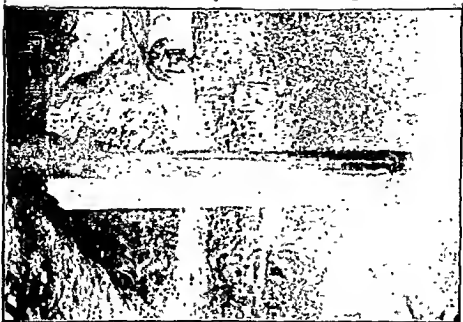
ધ્યાન-સમાધિ પૂરી થતાંજ મહાદેવનાં નેત્રો ઉઘડ્યાં. અંદરનો ઉદય થતાંજ સમુદ્રનાં પાણી ને

પ્રમાણ પળવાર ક'પી ઉઠે છે, તે પ્રમાણે રહ્યોના વસન્તના આકસ્મિક ઉદયથી ચંક્રલગવાનની ચિત્તવૃત્તિ માત્ર પળવારને માટે ક્ષણિક કંપાયમાન થઈ તરતજ તેમણે રહ્યોથી દૃષ્ટિ ખસેડી, વામાંગે ઉભાં રહેલાં લગવતી તરફ નજર ફેરવી, ગિરગાધર શોભિત, અલૌકિક સુંદરી, જગન્નાથા ઉમાનાં પવિત્ર મુખ કમળ ઉપર ક્ષણકાળ એ દ્રષ્ટિ સ્થિરભાવે ચોંટી રહી. ચલિત ચિત્ત વૃત્તિને યસન્તના સંસ્પર્શથી રહુદેહુ મન્મથનું એર તત્કાળ ઉતરી ગયું ! અચળ મનો-ગળવાણા, મહાન, ચોગી શંકર લગવાને તરતજ અચળ વૃત્તિના અવિહિત વેગને પાછો વાળી લીધો ! ચિત્તને પાછું શાન્ત અને સ્વસ્થ થનાવું; અને પોતાના આ ક્ષણિક ચિત્ત વિકારનું કારણ શોધવા માટે આદેશિયાઓમાં તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિપાત કીધો. હેમણે જોયું કે રહ્યોના વસન્ત શોભિત વનલતાપર મેસીને મુખેશિશોમણ મદન-મહારાજ પોતાના તરફ તાકી-તાકીને હેનાં પુષ્પ-ધનુમાંથી મુકોમળ સંમોહન પ્રેમગાણ ફેંકી રહ્યો છે ! મહાદેવ તરતજ પોતાની ચલિત ચિત્તવૃત્તિનું કારણ કળી ગયા ! કામ ઉપરનાં કોષધી તત્કાળ હેમનું ત્રીચ્છુ લક્ષ્ય લોચન ઉઘડી ગયું ! અને હેમાંથી પ્રગળા અગ્નિ શોખાઓ જાહાર નીકળી મદનને જાળવા લાગી ! જોતજોતાંમાં તો મંદમતિ, રતિપતિને જાણીને લક્ષ્મણ કરી કીધો ! પ્રેમેશ્વર પાવતિપતિની રહ્યો વિશ્વવિજયી મદન પણ પરાજિત થયો ! જળી-અળીને જાળમાં મળી ગયો ! ઉન્માદક વસન્ત, પાર્વતી સાતાનું અતુલ સૌંદર્ય, અને મદનનાં મોહક ગાણ એ ત્રણે શક્તિને સાથે મળીને પણ શંકર લગવાનનાં હિમાચલ સ્વરૂપ અચળ ચિત્તને વિકળ કરવામાં સમર્થ નીવડ્યાં નહીં ! સ્વર્ગીય સૌંદર્ય ભૂપિતા, દસદહિતા પાર્વતી લગવતીનું કેવું અલૌકિક સ્વરૂપ ! સુચમાલિમાનની ચપળા લક્ષ્મી ચંદ્રમાં જઈને કમળનાં કમનિય સૌંદર્યને ઉપલોગ કરી શકતી નથી ! તેથીજ તે સ્થિર અને અચળ રહી શકતી નથી ! વળી પાછી કમલવાસિની કમળમાં

જઈને સુધાકરની સૌંદર્ય સુધાની સુધાવૃત્તિ કરી શકતી નથી ! તેથીજ હેના ઉપર અચળતાનો મોટો આક્ષેપ મૂકવામાં આવે છે ! પરંતુ ઉમામુખનો આશ્રય મેળવીને તે ચંદ્ર-કમળ ઉભયસંભવા પ્રીતિનો અનુભવ કરી શકે છે. અને મદન ચોતે પણ વિશ્વ વિજયી છે ! તે ઉપરાંત આગને મળતી વાંચુની સહાય પેટે તેને તનમન ઉન્માદક વસન્તની સહાય મળી ! છતાં પણ આજે તે ચોગી પુરૂષ મહાશંકરનું મન મોહાવવા જતાં પોતેજ મૃત્યુનાં મોહમાં પડીને જળીને ખાખ થયો ! પવિત્ર પ્રેમ જળીની સમક્ષ વિશ્વવિમોહક ત્રિલોકવિજયી મદન અને હેનાં વસન્ત આદિ ઉઠીપન ને પણ આજે સર્વથા પરાજય સ્વીકારવો પડ્યો ! આજ શામાટે ? કેમો તો સર્વદા પ્રેમની પાસે પરાજિત છે ; વિષય લાક્ષણાગ્રા કમી, હુશમી અને ખોટી વાસનાથી નિર્ગળ મનના બનેલાં માણસોપાસેજ હેમનું પરિણામ ચાલે છે ! વિષયના કીચકમાંજ હેમની સમય શક્તિને પ્રકાશ પામવાનો સુયોગ સાંપડે છે ! કામવિકાર, વિષય વાસના અને હુદ્ર અસંગ વિપ્લાવ રૂપના મોહથી મુગ્ધ અને છે. અને અન્દ્ર-અન્દન-તથા વસન્ત આદિ ઉન્માદક ઉપકરણોના યોગથી પાંગલ જની બંધ છે ! આજે વિષયવાસનાને—હુદ્ર કામવિકારને ધિક્કારે છે ! હિંદુઓના પવિત્ર પ્રેમનો આદર્શ પાર્વતી-શંકર ઉમા મહેશ્વર !

પંચગાણુ ધારી કામદેવને સ્વનેત્ર સમક્ષ જળી મરતો જોઈને પાર્વતીજ જોલી ઉઠ્યાં નહીં ! બલ્યો એ રૂપનો ગર્વ ! કુપ્યો તો સામાન્ય શક્તિ પણ નથી ! સમાધિવાન-સાધનવના રૂપ છેક શક્તિહીનજ છે ! ત્યાર પછી જગન્નાથા ઉમાજ સમાધિનું અવલંબન કરીને તપશ્યાદારા પોતાનાં સ્વરૂપ સૌંદર્ય સાર્થક કરવામાં સફળ થયાં. મદનનો પરાજય અને વિનાશ કરનાર યોગેશ્વર મહાદેવજીને તપશ્વિની પાર્વતીજ એ પરાજય કીધો. આમજે આર્થ વર્ગ આજે પવિત્ર પ્રેમનો એ આદર્શ વિસરી ગયો છે તેમનાં સ્મૃતિપટ ઉપરથી પ્રેમનું એ અતુપમ ચિત્ર આજ સર્વાશે

अशोक स्तम्भ.

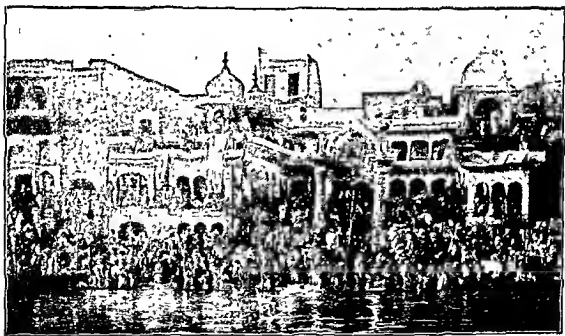
पृष्ठ

स्वयं शिव.

गंगा-मणीकणिकाघाट-काशी.

यमुना-विश्रामघाट-मथुरा.

ભૂસાધ ગયું છે. એથીજ આજે આપણા દેશમાં હિંદુ-
ખળતા અને હિંદુ વિકારની વાસના ફેલાઈ
રહ્યાં છે. આજે આપણે વાંસ્તવિક પ્રેમનો
આદર્શ વિસરી જઈને અધમ ભોગ
તૃષ્ણાને પ્રેમનાં નામથી ઝોળાખીએ છીએ. પરિણામે
સર્વ જાણનારો પ્રસાર કરી વિષયોની હોળી
સાગળાચીએ છીએ અને સ્વર્ગીય ભારતભૂમિને
સ્વહસ્તે નર્કગાર બનાવી મૂકીએ છીએ.

સંયમ વિના પ્રેમ સંભવે નહિ, અને તપસ્યા
વિના સંગમ સહજ-સાધ્ય થઈ શકતો નથી. માનવ
જન્મ ધારણ કરીને આત્મ-સ્વરૂપને ઝોળાખવું,
અનંત પરમ પુરૂષમાં વિલીન થઈ જવું, એજ સધ-
ળાં સ્ત્રી-પુરૂષોનું મુખ્ય લક્ષ્ય-ગિંદુ છે. અનંત
બ્રહ્મને સાંકડાં, હૃદય-પિંજરમાં પૂરી શકતો
નથી. માનવ, યતનરૂઢે સાંતનેજ ધારણ કરી શકે છે.
એથીજ આર્થ પૂર્વજોએ મૂર્તિ-પૂજાની કામના કરી
છે. નારીનાં કોમળ હૃદયમાં એક સાથે અનેક મૂર્તિની
છાયા, હોળી સાધનામાં વિનરૂપ થઈ પડે છે. એથીજ
શસ્ત્રોએ આજ્ઞા કરી છે કે આર્થ રમણીને એક
માત્ર દેવતા તેનો પતિ; એજ તેનો ઇશ્વર અને એજ
તેનો આસાધ્ય ઇશ્વર છે.

સ્વામી ભકિત, સ્વામી સેવા શિષ્યાય હિંદુ નારીને
બીજી કોઈ પૂજા, ઉપવાસ અથવા મ્ત, નિયમની
આવશ્યકતા નથી. દેવતાનાં ચરણમાં જે પ્રમાણે ભ-
કતોને આત્મ-વિકૃત કરવો પડે છે, દેવતાની સેવામાં
જે પ્રમાણે મનઃ પ્રાણ સમર્પણ કરવાં પડે છે, તેજ
પ્રમાણે નારીભક્તિને પણ સ્વામીનાં ચરણમાં-તન,
મન, સર્વસ્વ સમર્પણ કરવા પડે છે. ઇશ્વર એકજ
છે, અભિન્ન છે; એ નથી. હિંદુ નારીનો દેવતા પણ
પતિ એકજ છે. પતિ શિષ્યાય બીજો કોઈ તેનો દેવ,
ઇશ્વર અથવા પરમેશ્વર થઈ શકતો નથી. હિંદુ પતિ,
પતિને સંબંધ કંઈ ઘડી-પળનો સંબંધ નથી.
હિંદુ-શાસ્ત્રની માન્યતા પ્રમાણે અર્થદેવતિનો
પવિત્ર સંબંધ આલોક, પરલોક અને જન્મ જન્મમાં

તરતો છે. હિંદુનારી લગ્ન પ્રસંગે પતિના ચરણમાં
મસ્તક સમર્પણ કરી કહે છે કે “સતી યોજિતપુર્વા
સમર્પ્યેતિ મર્નાતરસ્થપિ” અર્થાત્ હે પ્રાણુનાથ!
જન્મો જન્મતા તમે સ્વામી થાશે. “એટલે મૃત્યુ
પછી પણ જન્મોત્તર થતાં પણ હિંદુ પતિ-પતિનો
સંબંધ તુરિ શકતો નથી, પતિ દેવતા પ્રત્યે પતિની
આત્મ દેવ-બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરવા માટે સાધન અને
અભ્યાસની જરૂર છે. સતત અનુશીલનની અપેક્ષા
છે. પવિત્ર પ્રેમનાં એવાં પવિત્ર સાધન અને અનુશી-
લનની ઉપેક્ષા કરીને જેઓ વિષય વાસનાને જામકમ-
વડે પ્રેમ રુકમને છે, તુચ્છ ઇદ્રિયોનાં મિલનમાં એ
પ્રેમનો અનુભવ લેવા ચકાસે છે, લોહી, માંસ અને
મળ-મૂત્રના યોગમાં સ્વર્ગીય પ્રેમની આંખી કરવાની
ઇચ્છા રાખે છે; તેઓનાં એવા પ્રયાસ અને મિલનનાં
વિષમ ફળ પાડે છે. તેઓ અમૃતને નામે વસ્તવમાં
પ્રાણ-હારક ઝેરનું જ પાન કરે છે. આજ્ઞાકાંક્ષ મનુ-
ષ્ય જીવનમાં નિત્ય પ્રતિ આવા સંકટો અનુભવી શકતા
દ્રષ્ટિએ પડે છે. માનવ અદિતનું નિપૂણતાં ભરેલું
ચિત્ર આંકનાર મહાકવિ કાળિદાસે દુષ્યંત-દશ દુત્તકોના
આવા અર્થોગ્ય મિલનમાંથીજ ઉપદેશો અનર્થની સુદર
છબી આંકી બતાવી છે.

શકુતલાનાં ખાંડેલાં ચાંચન-સાંકડાંનાં દર્શનથી
દુષ્યંત રાજા મુગ્ધ બને છે. મોહવિવશ થઈને સાન-
ભન ભૂલી જાય છે, એજ પ્રમાણે દુષ્યંતનાં દર્શનથી
શકુતલા પણ અધીર અને અવશ થઈ પડે છે;
વિષય વાસનાએ પ્રેમનો અધિકાર લીધો છે. પતિ
પતિનો શાસ્ત્ર-વિધિ-અનુસાર પવિત્ર-દેવપતિ સંબંધ
ગંધાર્યા મહેલોજ-ઉચ્ચ હૃદયનો યોગ થયો છે પતિ
પતિને વચ્ચે દેવતા અને સેવિકાની બુદ્ધિ પરિપક્વ
થય નો અવસર મળ્યો નહિ. ઇદ્રીય ઘટિત મિલન
બની આવ્યું; પરંતુ આ પ્રકારનાં અવિહિત મેળાપ
ઉપર દેવતાઓનો શ્રાપ હોય છે. આ પ્રકારનું શાસ્ત્ર
નિર્વિધિ મિલન કોઈ પણ વળને હિતકારક નીવડ-
તું નથી; એ સિંધ્યાંત દર્શાવવા માટેજ દુર્વાસાં રૂપિ.

ના શાપથી દૃપતિના મેળાપમાં અચાનક વિશેષ પડયો; અને ઉભયને કહ્યું, કલેશ લોગવવા પડ્યાં. ત્યાર પછી હમેશનાં સ્વામી દેવતાનાં ધ્યાનથી શુદ્ધ થયેલી અને એકાંતનાં તપથી નિર્મળ હૃદય બનેલી શકુન્તલાને દોષ જ્યારે પથ્યા તાપના જળથી ધોવાઈ ગયો, ત્યારે પવિત્ર પ્રેમમૂર્તિ દુષ્યંતપતિની સાથે તેનો પુનઃ મેલાપ થયો, એ પવિત્ર મેળાપ સ્થળી સુખકાંક્ષ અને જન્મ જન્માંતરનો હતો. કવિશ્રેષ્ઠ ગાણુની કાઠંઠરીમાં પણ પુંડરિક અને મહાપ્રયેતા તેમજ ચંદ્રપીઠાદિનાં ચરિત્રો કવિએ એ એકજ ઉપદેશ આપવાના હેતુથી આંકેલાં જણાય છે.

હિંદુ ગ્રંથસંસારમાં પતિ-પતિન વચ્ચે આલોકથી પરલોક પર્યંત દેવતા અને રોચિકાનો અખંડ સંબંધ છે, હિંદુ વિધવાના પક્ષે પણ પતિનાં સ્થિત્ય-તર પછી બીજા પતિનો નિષેધ છે. પતિનો હાડ, માંસ અને રક્ત, ચર્મનો બનેલો પાર્થવ દેહ, રોગ, શોક કે પીડાથી આ લોકનો પરિત્યાગ કરી શકે છે; પરંતુ સતી-પતિનાં પવિત્ર હૃદયમંદિરમાં વિરાજિત થયેલી સ્વામી-દેવની મૂર્તિ, દેહમાં પ્રાણ હોય ત્યાંસુધી કદી પણ ફર થઇ શકતી નથી હિંદુ જાતિના પ્રેમનો બંધ ઉચ્ચ-આદર્શ જગતનાં બીજાં કોઈ પણ સ્થાનમાં મળી શકે તેમ નથી. હિંદુ બાલિકાને શિશુ વય-થીજ આવા પ્રકારનું શિક્ષણ મળતું રહે છે. હિંદુ જાતિ પ્રેમનું માહાત્મ્ય સંપૂર્ણ રીતે જાણે છે. એથીજ તેઓ પરિવંતે પતિ સાથે અને પતિનાં કુળ સાથે જીવન પર્યંત ધ્રુવતારની પેઠે નિર્ધન રાખવાં સર્વદા યત્નવાન જણાયા છે. વિવાહ સમયે કન્યા ધ્રુવતારને સાક્ષી રાખીને કહે છે કે:—

ધ્રુવસિ ધૃતાર્હ પતિ કુલે ભૂયાંસમ્ ॥

"ધ્રુવ નક્ષત્ર! તમે જેવા સ્થિર, ધીર અને અવિચલિત છો તેવીજ હું પણ પતિકુળમાં સ્થિર, ધીર અને અવિચલિત થાઉં."

વાચક બંધુએ કદાચ સતી શિશોમણી અર્ધ-તીનું ઉન્નતવલ અને પવિત્ર ચરિત્ર વાંચ્યું અથવા કાલિયુગ હશે.

તેણે મધ્ય ગતાસાધ્વી પવ્યુ: પાદાપિતેજ્ઞના ॥
સાક્ષાદિવત:સિદ્ધિવમાપેવજ્ઞરૂપતી *

જેની સ્વરૂપ સુંદર પ્રતિમા બેઠીને ઉદાસીન યોગી લોળાનાથનું મન પણ વિષય વાસનાથી ચક્રિત થયું હતું તે સતી શિશોમણી અર્ધધતી પોતાનું જીવન-સર્વસ્વ પતિચરણમાં સમર્પિત કરીને આકાશમાં પણ રૂપિવર વશિષ્ઠની સહચરી થઈ હતી. એ અર્ધધતી માતાને સાક્ષી રાખીને હિંદુની નવ-પરિણતા બાળિકા પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે "હે માતા અર્ધધતી! હું પણ તુમારી પેઠે આલોક અને પરલોકમાં સ્વામીની સાથે એક સરખી જોડાએલી રહું."

વિવાહકાળે જે હિંદુ બાલિકાને આવા પ્રકારના વચનથી બંધાવું પડે છે અને ત્યાર પછી જીવનનાં પ્રત્યેક કાર્યમાં પણ એજ વચનનું સદા સર્વદા પાલન કરવું પડે છે. એની પરમ પવિત્ર અનન્ય—ભક્તિ પ્રત્યયણ હિંદુનારી શું કદી પણ પત્યંતર કરી શકે? મ્હોટાં દુઃખની વાત છે કે આજે અમારાં હિંદુ ભાઈઓ પ્રેમનો મહિમા અને પ્રેમનું સ્વરૂપ ભૂલી ગયા છે! મ્હોટાં દુઃખની વાત છે કે અમારાં હિંદુ ભાઈઓ વિધવા વિવાહ જેવી નિષિદ્ધ વાતો લખેને આજે સુધારાનાં મેદાનમાં દોડાદોડી કરી રહ્યા છે! અને તેથીજ ઘણાં દુઃખપૂર્વક પ્રાચીન આર્યોના પ્રેમનું આદર્શ આજે અમારે અહિં આંકી ગતાવડું પડ્યું છે—સુખ્ય આદર્શ બરલાઇ જવાથીજ આજે હિંદુ-સમાજમાં અનેક અનર્થો ઉભા થયા છે. દેશનાં મ્હોટાં મ્હોટાં કુટીન કુટુંબોમાં પણ આજે વાતીદે સંજોગ તણાઈ જાય છે! એથીજ આજે નિરૂપાયે પ્રાચીન ધર્મપોથી લખેને વાચક સમક્ષ ઉપરના પ્રસ્તાવની અવતારણ કરવી પડે છે. જો તેમાંથી પ્રાચીન પ્રેમ-આદર્શની કિંચિત માત્ર પણ ઝાંખી થઇ શકશે તો લેખક પોતાને શ્રમ સફળ થયો સમજશે.

વસન્ત.

* એ સંતર્પિમાં પતિ ત્રણે આર્ષિત નૃત્ત સાધી અર્ધ-તી મનંગની તપસ્વિનીની પેઠે અતિ રોષા પામ્યા લાગી.

અકકાલી વીર ફૂલાસિંહ.

"Romans, make way;
the good Andronicus,
Patron of Virtue,
Rome's best champion.
Successful in the battles,
that he fights,
With honour and with
fortunes returned.
From Where he circumscribed
with his sword,
And brought to yoke,
the enemies of Rome."
Shakespeare.

પ્રજાના અગ્રણી વીરતાધારી અકકાલી યુદ્ધ ગયો છે. તે બાદ ભતિને સિદ્ધ થયો. તેના પિતા એક ગરીબ અકકાલી હતો કે જે અમૃતસરમાંના કોઈ અકકાલી ખૂંડમાં નોકરી હતો. ફૂલાસિંહને સર્વથી પ્રથમ પ્રકાશમાં આવવાનો અથવા તે નામાંકિત થવાનો પ્રસંગ ઇ. સ. ૧૮૦૯ માં મિસ્ટર મેટકલની અરદલીના લોકોપર હુલો કરનારાઓના નાયક બનવાથી મળ્યો. એ આક્રમણની નિષ્ક્રિયતા યથા પછી થેડા દિવસમાં જ ફૂલાસિંહ પોતાના બધા સાથીઓને સાથે લઈને મહારાજ રણજિતસિંહના મહાલયમાં ગળાકારે છુસી ગયો અને ત્યાં આવી વસેલા પરદેશીય અંગ્રેજોને મારી નાખવા માટે તૈયાર થયો. એ કાર્યમાં તેણે રણજિતસિંહનું પશુ સાહ્ય માગી અને કહ્યું કે:-"જો આપ એમ નહિ કરો, તો હું આનો બદલો ખુદ મહારાજ અને તેમના વંશજો પાસેથી પશુ લઈશ!" રણજિતસિંહને તેની આવી માગણીથી બહુજ આશ્ચર્ય

થયું અને તે ગાંડા માણસ અને તેના સાથીઓના અચાનક છુસી આવવાથી તે મનમાં ગભરાયો હોય, તો તે પશુ સંભવિતજ માની શકાય. પરંતુ રણજિતસિંહ તેની એ પ્રાર્થનાના સ્વીકાર કરે, એ અશક્ય હતું; કારણ કે, એનું રૂબરૂ આવવું જોઈએ, એ રહસ્યને તે મારી રીતે બહુતો હતો.

રણજિતસિંહનો સ્વભાવ ઘણાજ ગંભીર હતો, એટલે તેણે ફૂલાસિંહને કહ્યું કે:-જો તમારી બુદ્ધિ લેવાનીજ ધરજા હોય, તો બહિતર છે કે, તમે મને પોતાનેજ મારી નાખો; કારણ કે, જો હું અંગ્રેજોના એલચીને મારી નખાવીશ, તો મારો પોતાનો નાશ પણ અવશ્ય થવાનોજ." એ પછી કેટલીક બહુજ આડી અવળી અને લાંબી પહેળી દલીલો આપ્યા પછી રણજિતસિંહે ફૂલાસિંહ અને તેના સાથીઓના હુધિયાર હેડાં મૂકવાનાં અને અંગ્રેજો પાસેથી બદલો લેવાની તેની લાલસાને બહુ નહિ, તો તે વખતને માટે તો દાખીજ દીધી. એ પછી તેને પોતાને સોનાનાં કડાંની જોડી અને તેના સાથીઓને એાછી કીમતની જીજી ચીજો બક્ષીસ તરીકે આપીને પ્રસન્નતા પૂર્વક તેમને વિદાય કરવામાં આવ્યા.

એ સમયમાં ફૂલાસિંહ અકકાલી બહુજ પ્રસિદ્ધ યુદ્ધ ચૂક્યો હતો. થોડા દિવસમાંજ અકકાલી લોકોએ તેને પોતાનો નાયક અથવા સરનાર માની લીધો. એાછામાં એાછા ત્રણ ચારસો ઘોડેસ્વાર અને પેદલ સિપાહીઓ તેની આસાને આધીન રહેવા લાગ્યા. એ સવને સાથે રાખીને તે ચારે તરફનાં ગામોમાં અનેક પ્રકારના અત્યાચારો કરવા લાગ્યો અને પુરેપુરો લુટારો બની ગયો. પણ તે ગરીબો પર દયા કરતો હતો અને પૈસાદારોને ખૂબ લૂંટતો હતો. એથી તેને ઘણાજ લાભ થયો ગરીબ લોકો તેના દોસ્ત અને સાથી બની ગયા અને તેને પોતાથી બનતી મદદ પણ આપવા લાગ્યા.

ફૂલાસિંહના એ લુટારના રૂપમાં ફેરવાઈ જવાની ખબર મહારાજ રણજિતસિંહના કાને પહોંચી જઈ.

પણી ચૂંટી. જેમને તે અંકકાલી સરદારે લૂંટ્યા હતા, તે લોકોએજ મહારાજને ગળે આપી હતી, મહારાજ એ પુરુષને સારી રીતે જાણતા હતા, એટલે તેના તરફ પ્રસિધ્ધ તિરસ્કાર બતાવવાનું તેમણે યોગ્ય ને વિચાર્યું. રણજિતસિંહે તેને દરબારમાં આવી હાજર થવા માટેનો સભ્યતા ભરેલો સંદેશો કહાવ્યો. બધારે તે આગે ત્યારે મહારાજએ તેને ઘણી મૃદુલતા વસ્તુઓ ધનનામ તરીકે આપી અને સારા માર્ગે ચલાવવાને અને ધર્મપૂર્વક વર્તવાને ઉપદેશ પણ કર્યો પણ એનું કુલાસિંહના હૃદયમાં કંઈ પણ પરિણામ ન થયું અને તેણે પોતાના કાર્ય ક્રમમાં લેશ માત્ર પણ ન્યૂનતા ન કરી. એટલે એ પછી રણજિતસિંહે તેની પાછળ મોટી મોટી ફોજો મોકલી તેને હંકારવાના પ્રયત્નો કર્યા; પણ તે વીર અંકકાલી એવી ગીદડ ધમદીઓથી ડરી ન્તય, એ ભૂતો ન ભવિષ્યતે જેવું જ હતું. તે પોતાના લૂટ મારના માર્ગમાં આગળ અને આગળ વધતો જ ગયો. તેની સાથે બીજા લોકો પણ મોટી સંખ્યામાં આવીને લેગા થયા હતા. કોઇ કોઇ વાર તો તેની સાથે ચારથી પાંચ હજાર સુધી માણસોની સંખ્યા જોવામાં આવતી હતી. રણજિતસિંહના પોતાના દરબાર અને રાજભવનમાં પણ લુટારા અંકકાલિયોના લય પ્રચરી ગયો; કોઇ કોઇ વાર કુલાસિંહ મોટા મોટા સરદારોના ઘરોમાં પણ ઘુસી જતો હતો અને તેમના સારા સારા ઘોડા અને બીજા ઉત્તમ વસ્તુઓ ધોળે દહાડે લૂટી લાવતો હતો. સરદારો પાસેથી તે દંડ પણ લેતો હતો અને પોતે પોતાના તથા પોતાના સાથીઓના ખર્ચ માટે કર પણ ઉઘરાવતો હતો. જો લોકો દંડ ન આપે, તો તેનું કડકું ફળ તેમને તરત ચખારવામાં આવતું હતું. રણજિતસિંહ પોતે પણ એ દંડ આપવાથી ગરુ થો નહોતો, અને પોતાના સરદારો પ્રમાણે તે પોતે પણ એ સર્વ અત્યાચારોને ચુપચાપ સહન કર્યા કરતો હતો. તે પોતાની દૂર દર્શિતાથી કોઈ કોઈવાર વગર માર્ગે કુલાસિંહને અંશુક રકમ મોકલી આપતો હતો. એથી કુલાસિંહ મહારાજ રણજિતસિંહ સાથે સભ્યતા અને

વિનયથી જ વર્તતો હતો. અને બુદ્ધિમાન-મહારાજના મનમાં જે અંકકાલી સરદારે અને તેના સાથીઓ તેને આટલા બધા પીડતા હતા, તેમની પાસેથી પોતાનો સ્વાર્થ સિધ્ધ કરી લેવાની કલ્પનાના અવિર્ભાવ થયો અને તેથી તેમણે તે સર્વ લોકોને પોતાની નોકરીમાં રાખી લીધા. રણજિતસિંહનો એવો સ્વભાવ હતો કે, બધારે પણ કોઈ વીર લુટારાનું નામ સાંભળતો, એટલે તરત તેને પોતા પાસે બોલાવતો અને પોતાની નોકરીમાં રાખી લેતો હતો. એથી બધારે પણ રણજિતસિંહને અંકગાન થયથવા તો બીજા શત્રુઓ સાથે યુધ્ધ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો, ત્યારે એ લુટારાઓની વીરતાથી જ તેને વિજય મળતો હતો. એ લોકો મરણ અને આપતનો લેશ માત્ર પણ લય કે વિચાર રાખના નહોતા અને તેથી વિજયલક્ષ્મી એમના ગળામાંજ વરમાળા ચારાપી હતી.

બધારે કુલાસિંહ પોતાના સાથીઓ સહિત રણજિતસિંહને નોકર થઇ ગયો, એટલે પછીથી તેના પક્ષમાં રહેને અને કે વાર તેણે પોતાની વીરતાનો પરિચય કરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૧૮માં મુઘલનાના શહેરખનાહની દીવાલને તોપોના ગોળાના મારથી તોડી નાંખીને હરેલો કરવાનો માર્ગ કરવામાં આવ્યો હતો; એમાં દીવાલપર સર્વથી પ્રથમ એકનારો કુલાસિંહના સાથીઓમાંનો એક અંકકાલીજ હતો. તે પોતાને આજ્ઞા મટ્યા વિનાજ પોતાની સાથેના લગભગ ચાલીસ માણસોને લઇને અંદર ઘુસી ગયો હતો અને અમત્ર સૈન્યને આવવાનો માર્ગ ખુલ્લો કરી આપ્યો હતો. એ તેમણે એ સાહસ ન કર્યું હોત, તો સૈન્યને કઠાચિત્ કેટલાક વધારે દિવસ સુધી કિશ્તોને ઘેર નાખીને યેત્રી રહેવું પડ્યું હોત. કહેવામાં આવે છે, કે વીર અંકકાલીને-કે જેનું નામ જરસાસિંહ હતું અમલનો નશો કરવામાં આવ્યો હતો; પણ એ આ હોય અસત્ય છે. કારણ કે, એ પુરુષ ધર્મમાં એટલો બધો દ્રઢ હતો કે; લોકો તેને માલાસિંહના નામથીજ બોલાવતા હતા. સિખ લોકો પરમાત્માનું

નામ લેતી વેળાએ જે માળા ફેરવે છે, તેજ અથમાં આ 'માલા' શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. ગમે તેમ હો, પણ એજ જરૂર અથવા માલાસિંહ અને તેના સાથીઓની સાહચર્ય રણજિતસિંહે આટલી શીઘ્રતા અને સુલભતાથી સુદતાન લેવામાં સમર્થ થયો હતો, એ તો નિર્વિવાદ છે. કિલ્લામાંથી એટલા બંધા ગોળા વર્ષતા હતા કે, સૈનિકોને પોતાના મોર્ચામાંજ પશ્યું રહેવું પડતું હતું. એ યુધ્ધમાં જરૂરસાસિંહ અને તેના પાંત્રીસ સાથીઓ માર્યા ગયા. કિલ્લો સર થવા પછી એ બધા લોકો દિવાલની અંદર મરી પડેલા મળી આવ્યા હતા.

ધ. સ. ૧૯૧૯ માં કાશ્મીર વિજયના સમયમાં કુલાસિંહે પોતાની અદ્વિતીય વીરતાનો સારો પરિચય કરાવ્યો, અને તેના ઘડલામાં રણજિતસિંહે બહુ ધનભાજ આપી સરદારની પદવી પર ચઢાવ્યો હતો. એ પછી તે મહારાજની સેવામાંજ રહેવા લાગ્યો. અકુશાનો સાથે જે લડાઈ થઈ હતી, તેમાં પણ તે સાથે ગયો હતો અને ઘણીજ કીમતી મદદ આપી હતી.

ધ. સ. ૧૮૨૩ માં કાબુલ નદીના ઉત્તર કિનારે 'ટીરી' નામક સ્થાનમાં એક યુધ્ધ થયું. પ્રથમ અકુશાનોના વિજયનો રંગ દેખાવા લાગ્યો. મહારાજ અને તેમનો યુરોપિયન જનરલ વેન્ટુરા તથા ચેલારે પોતાથી બનતા બહુ પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ સૈન્યમાં બહુ જ ગભરાટ અને ભય ફેલાઈ ગયો. મહારાજની સેના અકુશાનો આગળથી હાસવાની તૈયારીમાં હતી શત્રુઓ ટીરીની પહાડી પર મોઝોમાંડીને એકા હતા તેમને ત્યાંથી હટાવવા માટે કેટલીક વાર હલ્લા કરવામાં આવ્યા, પણ તેમાં સફળતા ન થઈ. એથી સૈનિકોના સહાય અને ઉત્સાહનો ભંગ થયો. પરાજયનો સંભવ પૂરેપૂરો દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યો. મહારાજએ પોતે આગળ વધીને સૈનિકોને ધમકી આપી તથા પરમેશ્વર અને શુભા સોગંદ આપીને આગળ વધવાની આજ્ઞા કરી, તે પોતે ઘોડાપરથી નીચે ઊતરીને આગળ ચાલ્યા, તરવાર જેથી શત્રુની શ્લેષા વધ્યા અને સૈનિકોને

કહ્યું કે, મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવો; પણ તેમની ધમકી, પ્રાર્થના અને સોગંદ આપવાની કૃતિ નિઃફળજ નીવડી ! રણજિતસિંહ અત્યંત નિરાશ થયો અને ધૈર્યની પ્રાર્થના કરવાનો તથા માળા ફેરવવાનો તે પોતાનો છેલ્લો ઉપાય ચોજવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. પરંતુ એજ સમયે તેણે કુલાસિંહ અને તેના સાથી અકકાલીઓનો કાળો જોડો પહાડીની ધારા-ધારમાં અને ત્યાર પછી ઉપર ચઢતો જોયો. અકકાલી સરદાર પોતાના પાંચસો ચોધારો સહિત શત્રુઓ પર આક્રમણ કરવા માટે પહાડ પર જતો હતો. યુધ્ધમાં રણજિતસિંહે કુલાસિંહને તેના પોતાના માણસોના અમ્રસાગે રહી લડતો અને ઘોડાની પીડપરથી પડતો જોયો. તેના ગોઠણના હાડકા પર ગોળી વારી હતી અને તેથી તેણે 'તે હાડકું/બરફુલ દૂરી ગયું' હતું. તેને તેના માણસો ઊપાડીને પાછો લઈ ગયા હતા. પ્રથમ તો એવાજ ભાસ થયોકે, તે અપાંગ અથવા અવયવ હીન બની ગયો છે ! પરંતુ પુલાસિંહ સાધારણ મનુષ્ય નહોતો તે પોતાના હાથી પર બેસીને અકકાલીઓના હલ્લાના અમ્રસાગે ચાલતો જોવામાં આવ્યો, અને અકકાલીઓ પોતાના સરદારની પાછળ પાછળ ચાલ્યા જતા હતા. તે હાથી પર બેઠો બેઠો બધા અકકાલીઓને પોકાર કરી કરીને ઉત્સાહિત બતાવતો હતો. પરંતુ સૈનિકોએ તેના એ ઉત્તેજક ભાષણને પણ ધ્યાનમાં ન લીધું. કેવળ કુલાસિંહ અને તેના સાથીઓજ પહાડ પર શત્રુઓના સ્થાન તરફ આગળ વધતા ગયા. અકુશાનોએ એમના આક્રમણની માર્ગ પ્રતીક્ષા ન કરી, એટલે લોકો પોતાના મોરચામાંથી નીકળીને દોડતા-દોડતા પહાડની તળેટીમાં આવ્યા અને પોતેજ હલ્લો કરવા લાગ્યા. એ વેળાએ કુલાસિંહ પોતાના સાથીઓને ઘોડાઓ પરથી નીચે ઊતરીને પગે ચાલવાનો હુકમ કર્યો-અને સાથીઓએ તે હુકમને માથે ચઢાવીને પગે ચાલવા માંડ્યું. તેમણે 'વાહ-શુરૂ !' કહીને આકાશ અને અવનિને ક'પાયમાન કર્યા એના જવાબમાં મુસલમાનો 'અલ્લાહ અલ્લાહ' ના પોકારો

કરવા લાગ્યા થોડાંઓ કાંઈક તો એ હૃદયથી સમજીને અને કાંઈક પેતાના સ્વભાવને અનુસરીને શત્રુઓ તરફ ભાગવા લાગ્યા. આ અચાનક આક્રમણથી અફ-ગાનેમાં જાહેર ગભરાટ ઊઠી ગયો. એ પ્રસંગને જોઈને અકકાલીઓએ પોતાની જાંદુકો ફેંકી દીધી અને તલવારો ખેંચીને એટલા રોગથી હલો કર્યો કે, ગનીમોને તરત હુલાવી દીધા અને પકાડી પર પોતાના પગ જમાવી દીધા. અકકાલીઓના એ વિજયને જોઈને ધાંધા મૈનિકોની મરી ગયેલી વીરના પાછી જાગૃત થઈ અને તેઓ સાથે મળીને એ પ્રસંગનો લાભ લેવા માટે વાલુના વેગે ત્યાં દોડી ગયા. એ સમયે અકકાલીઓ અને મૈનિકોના મધ્યમાં જાહેરો અથવા પંદરસો અફઘાનોની ટોળી સપડાઈ ગઈ અને તરફથી ઘેરાઈ ત્યાંથી તેઓ પલાયન કરવા લાગ્યા અને જે અકકાલીઓ તેમનાથી ઉપરના ઉંચા ભાગમાં ઉભા હતા તેમનાથી બચવાને પોતાથી જાતો ઉઠાગ કરવા લાગ્યા. જ્યાં તેમના આંધી દશ હજાર સાથીઓ રંગીન મોરચામાં હતા, તે પકાડીની ઉપર જવા માટેની અફઘાનોએ ધર્યા કરી.

પરંતુ ફૂલસિંહ તેમને એમ સહુજમાં પોતાના જાંતમાંથી છટકી જવા દે, તેવો ભોળો માણસ ન હોતો. તેણે ઉલટીને જવા તો જાણથી હુલો કર્યો, કે અફઘાનોને ત્યાં ત્યાં સજ્જત થઈ જવું પડ્યું. અકકાલીઓના આક્રમણને રોકવાના ઉદ્દેશમાં અફઘાનોના છત્રોથી પણ વધારે માણસો માર્યા ગયા. અકકાલીઓના પણ ઘણા લોકો કામ ચાલી ગયા. જ્યારે દેવળ ૧૫૦ અકકાલીઓજ પાકી રહી ગયા ત્યારે ઈશ્વરે તેમને વળી એક નવીન બળ આપ્યું. એ વીરોની વીરતાથી મૈનિકોનો ઉત્સાહ એટલો જાણી વધી ગયો હતો કે તેઓ એમની મદદ માટે તરત દોડી ગયા અને અફઘાનોને મારીને નહાલી દીધા. એ પછી તેઓ તેઓ પકાડીની ઉપરના શત્રુઓને મારવા માટે આગળ વધ્યા. ફૂલસિંહના શરીરમાં એટલામાં એક બીજી ગોળી

પણ લાગી ગઈ. પરંતુ તેની જરા પણ પરવા ન કરીને તે પોતાના હાથી પર એસીને આગળ વધતો જ રહ્યો, જ્યારે તે મોરચાની પાસે જઈ પહોંચ્યો, ત્યારે અફઘાનોની જાંદુકોમાંથી ગોળીઓની વૃષ્ટિ વર્ષવા લાગી અને તેથી અકકાલીઓની ઘણીજ મોટી હાનિ થઈ. ફૂલસિંહના હાથોના મકાવતને પણ ગોળીઓ લાગી ચૂકી હતી. જ્યારે હાથી શત્રુઓની જાંદુકોની પાસે જઈ પહોંચ્યો, ત્યારે મકાવતનો ભય અનિવાર્ય થયો. તેણે આગળ વધવામાં આનાકાની કરવા માંડી. મરદારે તેને આગળ ચાલવાનો હુકમ કર્યો, પરંતુ મકાવત ડરી ગયેલો હોવાથી પાછળ હટવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. એથી કોપ વશ થઈ પોતાની કમરમાંથી પિસ્ટલ કાઢીને ફૂલસિંહે તેના માથામાં ગોળી મારી અને તેને નીચે પાડી નાખ્યો. ત્યાર પછી પોતાની તલવારની ચાણીને અંકુશ તરીકે ઉપયોગ કરીને તેણે હાથીને શત્રુઓની દિશામાં ચલાવ્યો. તે હજી વધારે આગળ વધવા પામ્યો નહોતો, એટલામાં તો કોઈ અફઘાનોની ગોળીએ આંત્રીને તેના મરતકમાં પ્રવેશ કર્યો, તે હોહામાંજ પડી ગયો અને ત્યાંજ સ્વર્ગવાસી થયો ! પોતાના સરદારના સ્વર્ગવાસી થવાથી અકકાલીઓના મનમાં કોપનો એવો તો ભયંકર અગ્નિ પ્રજ્વલી ઉઠ્યો કે, તેઓ મરણિયા થઈને અફઘાનો પર ટૂટી પડ્યાં. જો કે તેમને પહેલો હલો સફળ ન થયો, તોપણ તેઓ વિશેષ વીરતાથી હલો કરતાજ રહ્યા. વારંવાર આક્રમણ કરીને અતે વીર પંજાબીઓની મેતાએ અફઘાનોના મોરચા તોડી નાખ્યાં અને ગનીમોને ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યા. માર્ગભામાં વિજયનો રંગ ન દે ખાવાથી, જે ઘણાક મૈનિકો નહાલી ગયા હતા, તેઓ પણ પાછા મકાસાજ રણજીતસિંહ સાથે ચાલી મળ્યા અને જે અફઘાનો ઉપરથી હાંકી કાઢ્યા પછી પહાડની તળેટીમાં ચાલીને એકા થયા હતા તેમના પર ફરતાથી ટૂટી પડ્યા. એથી અફઘાનોના ગભરાટનો અવધિ થયો અને તેમનામાં ભંગાણુ પડી ગયું. એ મુઘ્ધમાં મિકેનોના પાંચ હજાર કરતાં વિશેષ વી-

શેના શરીરનું રણ ભૂમિને ધણિદાન આપાયું, પરંતુ અકાશનોના એથી પણ બમણી સંખ્યાના વીરો કામ આવી ગયા હતા.

મહારાજ રણજિતસિંહે ટીરીના યુધ્ધમાં કૂલાસિંહની વીરતા અને તેના સાથીઓની સહાયતાથીજ વિજય મેળવ્યો હતો. અકકાલાઓના સરદારની વીરતાની સિક્કા અને મુસલમાન-મિત્ર અને શત્રુ-બન્નેએ એક મુખથી પ્રશંસા કરી હતી જ્યાં તેનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો, તે સ્થાનમાં તેની છતરી (અમાધિ) ધનાવવામાં આવી હતી અને તે અત્યાર સુધી પણ કાયમ છે. જો કે એ છતરીની રખવાલો લોકોજ કરે છે, તથાપિ એ સ્થાન હિંદુ તેમજ મુસલમાન બન્નેને માટે એક તીર્થ સ્થાનજ બની ગયું છે. એ સ્થાન લૂંટા એટલે કે કાબુલ નદીના યુક્તિધર્મીઓની તરફના કિનારા પર નૌશેરામાં આવેલું છે.

કૂલાસિંહનાં સમય પછી અકકાલીઓની બહુજ અવનતિ થઈ ગઈ છે. હવે તો તેઓ નીચી જાતિવાળાઓ સાથે પણ મળે હવે છે અને બધી જાતના વ્યવહાર કરે છે. આ પ્રકાર તેમનો પ્રસિદ્ધ સરદાર કૂલાસિંહ ચાલવા જેવો નહોતો. અગ્રતર અહિં અકકાલી યુગના વિના અન્ય સ્થાને હવે અસત્રી જાતોની જાતના અકકાલીઓ બહુજ ઓછા મળી આવે છે, અસલ અકકાલી વીર હોય છે તે સ્વતંત્ર અને ધર્મી હોય છે. તે ગરીબોનો મિત્ર અને ધનાઢ્યોનો ઘેરી થવામાં 'પોતાનું' ઔલાદ્ય માને છે. ધર્મના વિષયમાં તો તેને લગભગ ઉન્નત સમજવો જોઈએ. પોતાના શુદ્ધ ગોવિંદસિંહના કરેલા કાયદાઓનું તે દંડતાથી પાલન કરનારો હોય છે. જે વસ્તુની તેને આવશ્યકતા હોય છે, તે વસ્તુ પોતાના મિત્ર પાસેથી પણ પડાવી લેવામાં તે અચકાતો નથી. પોતાપર કોઈના શ્વેલા ઉપકારોનો બદલો વાળી આપવામાં તે સદા તૈયાર રહે છે પૈસાની પરવા નહોતીજ નથી, આવશ્યકીય પદાર્થ માનવરતર સંતુષ્ટ રહે છે. ધર્મ માટે પ્રાણ

તૈયાર રહે છે. કૂલાસિંહ એવા પ્રકારનોજ અકકાલી હતો; પરંતુ અફસોસ કે, એ જાતિ લગભગ નષ્ટ થઈ ગઈ છે!

“કૌનસા હય કામ, હો ફરમાનસે ઇસ દમ નહીં; કયા ચે રાક્ષિ આપકા દિલગનસે હમદમ નહીં? કોઈથી હોયે મુખાલિફ વો નહીં યા હમ નહીં; જાન જયે કારે આકફે લિયે તો ગમ નહીં!”

એજ કૂલાસિંહનો પરમ સિદ્ધાંત હતો અને આતે મહારાજ રણજિતસિંહના લાભ માટે માતુ-ભૂમિના લાભ માટે રણજિતમાં પોતાના પ્રાણ અર્પણ કરીને પોતાના એ સિદ્ધાંતની સત્યતાને તેણે પ્રત્યક્ષ પરિચય કરાવ્યો હતો અને તેથીજ આજે તે પૂજ્ય છે. મરી ગયા છતાં પણ લોકોના સ્મરણમાં જીવતો છે અને અનંત કાલ પર્યંત જીવતોજ રહેવાનો! શું ભરત ભૂમિ, વીર પ્રસાવિની ભરતભૂમિ, હવે એવાં સંતાનોને જન્મ નહિ આપે?

નારાયણદાસ વિસનજી ટવકુર.

સ્વદેશીનો સાગર.

રાગ-દેશ-લાવણી.

એ.....સ્વદેશીના શુદ્ધ સાગરમાં
નવ ઉછરે શ્યામ તરંગ— ટેક.
મુખ દુઃખના ભરતી એટલે તે,
બદલે શ્વેત નવ રંગ— સ્વદેશીના—
વાદનમાંથી રૂધિર વચ્ચે,
નલ ધરૂ પર તરી પડશે,
વિજ/ભરતી રૂધિરને કરશે,
ઉભયે ગલરાઈ ન છોડે
દેશ ધર્મ સંજ્ઞન—સ્વદેશના.
મોદિલાલ જ. ઉપાધ્યાય (માસ્તર.)

ધાર્મિક શિક્ષણ સંવેદે વે વોલ.

સાચા જીવન

જ કાલ છોકરાંને નિશાળે બેસાડવાની યોગ્ય ઉમર પાંચ સાત વર્ષની ગણાય છે. નિશાળમાં કુમળાં મગજવાળાં બાળકને ભણવાના વિષયો ઘણાજ છે. દરેક વિષયની અગત્ય એક સરખીજ ગણાય છે. કેટલાક વિષયો દરેક બાળકને અનુકૂળ હતા નથી, તેમ છતાં પણ સમાન કાળછળી દરેક બાળક બધા વિષય શિખવાને બાંધાયે હોય એવી માન્યતા પ્રમાણે તેમને કેળવણી આપવામાં આવે છે. બાળકને અમુક વિષય અનુકૂળ છે કે તે તેની બુદ્ધિને યોગ્ય છે તેના વિચાર કરવાની દરકાર કરવામાં આવતી નથી. બાળક પોતે તો અજાણ છે—તેમજ કેટલાંક માળાપો પણ આવી ભત-તો નિર્ણય કરવાની શક્તિ ધરાવતાં નથી, અને અધિકારીઓને સાચું પરિણામ બતાવવાની લાલસાથી શેષકો પણ કાંઈ કરી શકે તેમ હોતું નથી. આવા સંલેગામાં કેળવણી કેવી અપાય છે તે જોવાનું કામ કાના માથે? કેળવણી સંગીન છે કે બપો બેગીન છે એ જોવાની જોખમદારી કોના માથે? આવી કેળવણીનું શું પરિણામ આવે તેના માત્ર વિચાર કરવાનું બસ છે!

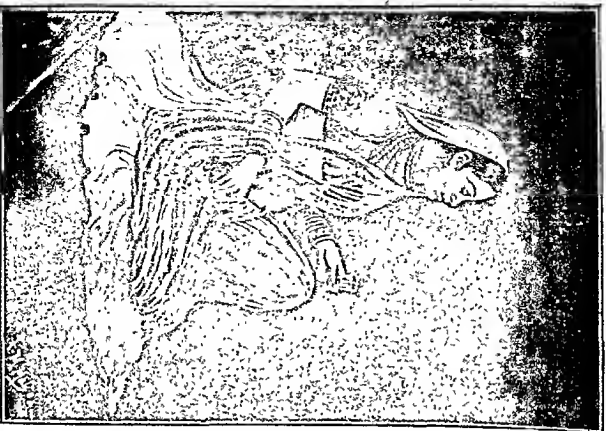
વળી લુહી લુહી ભતના અને વળી લુહા લુહા ધર્મનાં અને મતનાં અનેક બાળકો અને બાળકીઓને સાચેજ કેળવણી આપવાની પદ્ધતિ ચાલે છે ત્યાં તો કોઈ પણ પ્રકારનો નિર્ણય કરવો એ ઘણુંજ મુશ્કેલ કામ છે, અને વખતે કરવામાં આવે તો તે તુકશાન-કરક પણ થઈ-પડે છે. શિક્ષકો જાણે છે, સમજે છે, પણ તે પ્રમાણે વર્તવું—તેમને બાંધે અશક્ય છે, આવા સંલેગામાં ધર્મની કેલવણી કેવી રીતે આપી શકાય? ધર્મને બદલે નીતિની કેળવણી આપી હોય તો આટલી શકે કે નહીં? ધર્મની કેળવણી આપવી એવો વિચાર થાય તો પણ કયા ધર્મની કેળવણી આપવી? વગેરે પ્રશ્નો આવી પડે છે.

ઉપરના પ્રશ્નો વિશે બે ભોક્ષ કહેવાનાજ આં લેખને ઉદ્દેશ છે.

ધર્મનું બંધારણ નીતિ ઉપર છે, અને નીતિનું બંધારણ કેટલે અંશે બદલે ધર્મ ઉપર છે. કોઈ પણ ધર્મમાં અનીતિ કરવા સૂચવેલું નથી, એટલે એક રીતે ધર્મ અને નીતિ સમાન-અર્થ—સૂચક શબ્દો છે, વળી ધર્મનાં તરતો ભણવા સિવાય પણ નીતિનાં તરતો સમજી શકાય—તેનું મૂલ્ય કરી શકાય. હિન્દુસ્તાનમાં પ્રચલિત ધર્મોમાંથી એક પણ ધર્મ, શાળામાં ભણતાં બાળકોને શિખવવાનો આમુક કરી શકાય નહીં પરંતુ સર્વ ધર્મમાં સમાન જે તત્ત્વ—આપણે બધા ભાઈઓ અને બહેનો છીએ, કારણ કે આપણે એકજ પરમેશ્વરનાં બચ્ચાં છોકરાં છીએ—આપણને ધર્મશરની પ્રાર્થના કરવામાં અને નીતિના માર્ગ ઉપર લેઈ જવામાં મદદગાર થઈ-પડે. સામાન્ય શબ્દોનું વર્ણન કરી ધર્મશરની સ્તુતિ કરતાં બાળકોને શિખવવામાં આવે તો તેઓ પોતાના ધર્મનાં તત્ત્વ પોતાના માળાપ. અગર શુદ્ધ મારફતે શિખવાની આકાંક્ષા બતાવે. આ એક અમુલ્ય લાભ શિક્ષકો આપી શકે. દરેકજ નિશાળના વખતની શરૂઆતમાં પહેલી પાંચ દગ મિનિટ ધર્મશર સ્તુતિમાં ગાળવામાં આવે તો તે વખત નક્કી કોરેલો ગણાય નહીં. “એા, ધર્મશર તું એક છે, વગેરે વગેરે”

કવિતાઓ કોઈ પણ ધર્મમાં વાંધા પડતી ગણાય નહીં. પુષ્પ ઉમરના અને વયોમદ માણસે પણ અકવાલીયામાં અગર મહિનામાં એકાદ બે વખત એકજ થઈ તેજ પ્રમાણે સામાન્ય પિતા પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરે તો એક બીજા મતનાં અંતરો કેટલે દરજ્જે દુર કરી શકાય. આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે કોઈ પણ માણસે પોતાનો ધર્મ છેડી દેવો; પણ દરેક માણસ પોતાનો ધર્મ પાળવા ઉપરાંત, પોતાનાં ક્રિયા કર્મ કરવા ઉપરાંત પણ એકજ નિયંતાની પ્રાર્થના કરી શકે.

भारतजीवन मासिकपत्र.—

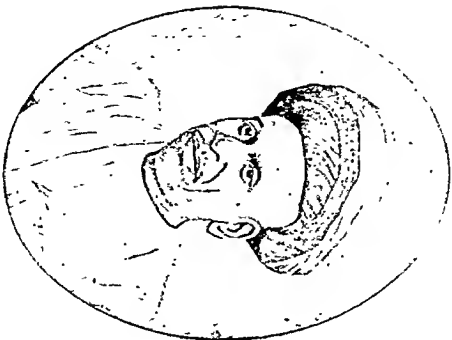

ब्रह्मदत्तगारगी वेणम चांदियार्यः.

श्रीवाली राणी लक्ष्मीचार्यः.

भारतजीवन मासिकपत्र—

स्वदेशी ५ हिल्सवाला पहिला प्रचारक—सांस्कृतिक काका पुत्र

झाङ्गलालो पुत्र भरत सिलना पद्यां जोडे रमेछे.

ધણું ખસેં ધાર્મિક મંડળો સાધુ, ફકીર વગેરે સંતોનું પોષણ કરી શકે છે. તેવા સંતોની સત્તા કેટલાક સંતોએ અને શ્રીમંતોની સત્તા કરતાં વધારે છે, પરંતુ એવા પુરૂષો ધર્મના શિક્ષક તરીકે કામ કરે એવી આશા રાખવી વ્યર્થ છે! હિન્દુ સમાજમાં બ્રાહ્મણની સત્તા—જે કે અસહનના વખત કરતાં નરમ થવા લાગી છે તે પછી માનનીય ગણાય છે. હોહાના ઉપર અગર જન સમાજ ઉપર ધર્મનો કંઈપણ બોધ કરવામાં એ સત્તા યોગ્ય રીતે કામ લગાડી શકાય. ખીજા ધર્મના લોકો શિક્ષક તરીકે કામ લેશે કે. પણ બ્રાહ્મણોની અસર હિન્દુ સમાજ ઉપર વધારેનું થવાની, અને એ સત્તાના શિક્ષો થવામાં હિન્દુ સમાજને પણ બાધ ન આવે.

હિન્દુ ધર્મની મહત્તા ગમે તેટલી હો, છતાંપણ દિક્ષગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે એક મુસલમાન, પારસી અગર ખ્રીસ્તી પોતાના ધર્મનાં જેટલાં તત્ત્વો જાણે છે, પોતાના ધર્મના જેટલાં ફરજો જે નિયમો પાળે છે તે પ્રમાણમાં એક હિન્દુ પોતાના ધર્મની ધણીજ થોડી માહિતી ધરાવે છે. પરંતુ સ્થિતિ આમ હોવાનું કારણ માત્ર એટલું જ કે ખીજા ધર્મનાં છેકરોને થોડી ધણી ધર્મની કેળવણી પોતાના ઘરમાં મળી શકે છે, અને હિન્દુ છેકરોને કેટલીક ક્રિયાઓ સિવાય ધર્મના જ્ઞાન સંબંધમાં શૂન્ય જેવાજ સંભવામાં આવે છે! હિન્દુ છેકરો પોતાના ધર્મનાં એક તત્ત્વથી પણ ધણી વખતે અજાણ હોય છે. આટલાજ માટે બાળકો ન્હાનાં હોય ત્યારેજ ધર્મનાં કેટલાંક તત્ત્વો તેમને મેકેંડે કરાવી સંભવાનું કામ તથા ફરજ તેમનાં માળાપ ઉપર આવી રહે છે. છેકરોને સવારમાં વહેલાં ઉઠાડી, નિત્ય કર્મ કરાવી, ન્હાવરાવીને પાંચ દશ મિનિટ તેમની પાસે ઇશ્વર સ્તુતિ કરાવવામાં આવે તો આજળ જતાં તેજ છેકરો ધર્મનું સાફ જ્ઞાન મેળવવાનું કરી શકે.

આપણી આવી સ્થિતિ હોવાનું મુખ્ય કારણ આપણી ઈશ્વરની અજાણતાના લીધે છે. ઈશ્વરને કેળવણીથી હોય તો પોતાના બાળકોને કેળવવામાં કેઈપણ માણસની શિખામણની જરૂરની અપેક્ષા રાખે નહીં. કેટલેક કેટલાં ઈશ્વર કેળવણી લેતી થઈ છે, પરંતુ તેમને કેવી જાતની કેળવણી આપવી એનો નિર્ણય થયો નથી; તેમ છતાં પણ જેટલે ફરજો મનની ખીલવણી કેળવણીથી થશે તેટલોજ વિશેષ લાભ થવાનો સંભવ છે. જ્યારે ઈશ્વર પોતાની જાણકારીનો સમગ્ર શક્તિ, પોતાના વડિલાના શબ્દોને માત્ર આપતી થયો, પોતાનાં છેકરો પ્રત્યે પોતાની ફરજ સમજતી થયો, ત્યારેજ હિન્દુસ્તાનમાં નર સત્તા ઉદભવવાનો સંભવ અને વખત આવી રહેશે.

ધર્મનાં મંડળો સ્વપાય તો તે ઘણાં પણ ઘણાં લાભ થઈ શકે. આવાં મંડળો પાંચ જોધકથી વ્યાખ્યાનો, ભાષણો કરાવવાથી ધર્મનું ધણુંજ જ્ઞાન ફેલાવી શકાય. અડવાડીયામાં એકાદ બે દિવસ સારા વિદ્વાન પાસે એ સંબંધમાં ભાષણ અપાવાય તો કેટલુંક ઉપયોગી ધાર્મિક જ્ઞાન મેલેલાઈ અને સરળતાથી ફેલાવી શકાય. નાની છેકરીઓને પણ વિદ્વાન ઈશ્વર મારફતે એટલું જ જ્ઞાન આપી શકાય.

ગુનીલાલ ગોવર્ધનદાસ.

બી. એ; એસ. ટી. બી. ટી.

પ્રશ્ન-છપો.

આર હરિનંદન અંબ, જમીનથી અધર રહેલું કળિયુગનું સંમાન, એકે આનંદ ઉપર છે છ કાને કુંડળા, આઠ એને વળી આંચા આર દીસામાં ઉટે. પાંખ વિણ, વાયુ સાથે નિશાદિન જે આત્મા કરે. તપુ પંથ કાપે નહીં મુખવિણ બોલે એ કહી. પીરજ કંઈ સમસ્યા કહી ?

પ્રશ્ન

શશાન્ત રહે ખાધા વિના, કેઈ દિન કરે પોકાર મુખ પુરે મુખે રહે, ચાલે સદે નરનાર ડોનર હીંચકો

ફાવે પીરજ કાકા,

પાંડવો અને કૌરવોના યુદ્ધમાં સામીલ

થયલી જાતો.*

સત્યપતિ વિદ્યાર્જુનાં દેવ કૌરવો અને ત્રિ-
ગંતો વાળી ગયા ત્યારે પાંડવો તે પાછાં
વાળી લાગ્યા તેના અહેસાન બદલ વિરાટે પોતાની
કન્યા ઉત્તરા, અર્જુનના દીકરા અભિમન્યુ વેરે પરણાવી.
મંત્ર્યની રાજધાની ઉપલબ્ધમાં લગ્નને મહોત્સવ
ઉજવો અને નીચે જણાવેલા રાજ્યો અને કોટરો
આમંત્રણ સ્વીકારી ત્યાં પધાર્યા: આનર્તથી દાશાર્ણેને
લઈ દૃષ્ટ્ય, પાંડવોના મિત્રો કાશિરાજ અને શિવિરાજ,
પંચાલના દ્રુપદ, યક્ષસેન, શિખરી અને ઘૃષ્ટધુમન,
અને ખીત ઘણાં રાજ્યો-જેમનાં નામ સ્પષ્ટ કથ-
વામાં નથી આવ્યા તેઓ લગ્ન પ્રતિ આવ્યા.

પાંડવોના વનવાસની મુદત ખત્તમ થતી હોવાથી
આ પ્રસંગે કૌરવો પાંચેથી પોતાના બાપદાદાના
રાજ્યનો હિસ્સો માગવાનો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો;
અને એ કાર્ય કરવા માટે વિદિ અદાવવાનું નક્કી
કરવામાં આવ્યું.

દૃષ્ટ્ય અને પાંડવો મામા દ્યૌધાનાં લાંડુઓ હતા.
દૃષ્ટ્યની જીન સુહદા અર્જુનને વરી હતી; દૃષ્ટ્ય અને
અર્જુન એક ખીતના અનન્ય સખા હતા: એટલે
દૃષ્ટ્ય અને તેના સાર્થીઓને પાંડવો સાથેનો સંબંધ
લોકીતો, લગ્નનો અને મૈત્રિનો હતો. દૃષ્ટ્ય અને
તેનાં સમાંઓએ પાંડવોનાં કુમકે સંહતાનું વચન
આપ્યું અને લગ્ન પાંચે તેઓ પોતાને દેશ ગયા.

મુનીતિની આજ્ઞા હાથે તો દ્યૌધાનની પેઢી
ભારતવર્ષના લુહા લુહા રાજ્યોને પાલપોતાનું લઈકર

લઈ સંહાય માટે નોતરવા પોતાના પુરોહિતને મોક-
લવા દુષ્ટે સૂચ્યું. આવી રીતે અંગાડીથી આમંત્રણ
કરવાથી ઘણા રાજ્યો પાંડવોની કુમકે આવશે એવી
દુષ્ટની ધારણા દ્યૌધાને બર આવવા લીધી નહિ.
પાંડવોના આમંત્રણની પોતાને પોતાના નસુઓથી
બળાર પડી કે તરતજ એણે રાજ્યોને આમંત્રવ:
હતો મોકલ્યા.

દૃષ્ટ્ય અને તેના પાંધવો (સગાં) ની મદદ
બંને પક્ષને અગત્યની હોવાથી દ્યૌધાન અને અર્જુન
ઉભય દારિદ્રા ગયા. બંનેનું મન મનાવા કૃષ્ણે નવોજ
તોડ દાડ્યો. અયુધમાન; ન્યસ્તશસ્ત્ર દૃષ્ટ્ય પાંડવોના
પક્ષમાં ગયા; અને નારાયણ નામના લગ્નકે ગાયેને
દ્યૌધાનના પક્ષમાં લડવા મોકલ્યા. યાદવો અને દ્રુમમાં
ગણા-ભોજ, અંધક, ઇષ્ટિ, સાલ્વત, માધવ, દાશાર્ણ,
આહુક, કુકુર-એકર પક્ષ તરફ લડ્યાં નહિ રાજાઓ
રીતે ઘણાખરા દૃષ્ટ્ય અને પાંડવોની કુમકે ગયા:
યુધુધાન, ચૈકિતાન અને ખીત લડ્યેલાઓ પાંડવને
બંધ મળ્યા; પણ કૃતવર્મા દ્યૌધાનને બંધ મળ્યો,
આમ સર્વ યાદવોની વિરૂધ્ધ તે શ્રામાટે વર્યો તેનું
ચાકકસ કાઢણ જણાવવામાં નથી આવ્યું. પાંડવોના
પક્ષમાં ગયલા બધા યાદવો ઇષ્ટિ, સાલ્વત વગેરે
કહેવાતા ત્યારે કૃતવર્મા એકત્રીજ ભોજ કહેવાતો હતો
એ લુકીકત આનમાં લેવા જેવી છે સમ્રાટ્રીની પૂર્વમાં
વસતા ભોજને શાંધે એને ભોજ તરિકે કપાય નાનો
હાથ અને તેથી વિદર્ભ ગદા મહિષ્યતી સાથે પણ
એને સંબંધ હોય. ખીત બધા યાદવો સમ્રાટ્રીની
અગ્રગમ પંથિએ વસતા હતા; દૃષ્ટ્યની રાજધાની
દારિદ્રા હતી અને યુધુધાન આનર્તમાં રહેતા હતા.

આમંત્રણ સ્વીકારી રાજ્યો દરેક દિશામાંથી
આવી પહોંચ્યા, નકુલ સહદેવનો માર્ગો શાંધાધિર્મ
પાંડવોના પક્ષમાં જવા નીકળ્યા; પણ ત્યાં પેઢેખન
પેઢીનાં દ્યૌધાન એને મળ્યો અને ઉદાર આગમ
દાગતના નયા કાલાવાસથી તેને પોતાના પક્ષમાં લઈ

© (F. E. Pargiter: The Nations of India
at the battle between the Pandavas and
Kauravas. નામના લેખને તરજુઓ.)

લીધા, ખીનઓએ જે જે પક્ષ લીધા તે સખગસર લીધા. મહાભારતમાં આપેલી યાદીમાં, મુખ્ય, મુખ્ય રાજાઓનાં નામ ગણાવેલાં છે; આ દરેક મુખ્ય રાજા એકેક અદ્યોક્ષિણી સેન્ય લઈ આવ્યો હતો. પાંડવોના પક્ષમાં સાત અને કારવોના પક્ષમાં દશ અદ્યોક્ષિણી લશ્કર થયું હતું, કારવોને પોતાની એક સાથે અગ્નિ-આર અદ્યોક્ષિણી થઈ. એકઠા થયેલા આ લશ્કરમાં ભારતવર્ષની બધી બુદ્ધી બુદ્ધી ભૂતો આવી હતી. એટલે એમનાં નામ ધ્યાનમાં લેવાં જેવાં છે. આ ઉપરાંત રાક્ષસો અને નાગ સિવાય ખીન કોઈ લડવા લડવા આવ્યાં નહોતા. દરેક રાજા પોતાનું લશ્કર લાવ્યો હતો એટલું જ નહિ પણ પોતાની સ્ત્રીઓ રહેતા પુરોષોએને પણ સાથે તેડી લાવ્યો હતો.

યુધાન, દ્રુપદ, વિરાટ, ભગદત્ત અને સુદક્ષિણના સંબંધમાં ઉક્ત હકીકત ક્રમશઃ લખેલી છે. આમ, રાજાઓ પોતાની સ્ત્રીઓ રહેનાર ભત્રીઓને લાવ્યા હતા એટલું જ નહિ પરંતુ યુધાન અને દ્રુપદની સાથે બા-હુતી લશ્કર પણ હતું. (તે વખતે રાજ્યની દરેક રીત લાયક હોવાથી હોલની માફક બન્યું લશ્કર નહોતું રાજવામાં આવતું. લશ્કર વળતે દરેક વીર તૈયાર થતો. છતાં કેટલાક રાજાઓ ખીન રાજ્યના વતનીઓને પગારદાર લડાવ્યા તરિકે રાજવામાં આવતા અને તેમનું જે સેન્ય થતું તે પ્રત્યક્ષ નહીં પરંતુ બાહુતી લશ્કર.)

જાનને પક્ષના મુખ્ય રાજાઓ નીચે પ્રમાણે હતા:- પાંડવ પક્ષના રાજાઓની યાદી જે વળત આ-પવામાં આવી છે, તે રાજાઓનાં નામ:- (૧) યુધાન સાલ્યકિ, નિરનિરાજા દેવતા લડવા લઈને; (૨) ચેકિતાન; (૩) ચેકિરાજા મુદ્ધકેતુ; (૪) મગધરાજ જન્મકેતુ પુત્ર જયસેન અથવા સહદેવ; (૫) પંચા-લ નરેશ દ્રુપદ, પોતાના સામતો અને પુત્રો સાથે; એના લશ્કરમાં વિવિધ ભત્રી પ્રજાઓ (Nationes) હતી; (૬) ગત્યંપતિ વિરાટ પાંચતીથોને લઈ આવ્યો હતો; (૭) સાગરનાં ઉપકંઠના દેશોમાં વસતા લોકોનું

લશ્કર લઈ પાંડવરાજ અથવા (૭) પાંચ દેવ લાઈઓ જેઓમાં બહુસર જયેષ્ઠ, હતો. (જે યાદીઓમાં ફક્ત છેલ્લો ગણાવેલો તકાવત છે.)

કારવોના પક્ષમાં:- (૧) પ્રાચીનોત્તિપનો રાજા ભગદત્ત, ચીના અને કિરાતને લઈ આવ્યો હતો; (૨) સોમદત્તનો પુત્ર ભૃગુશ્રવા; (૩) મંદ્રનાથ શક્ય (૪) લોન, અપ અને કુકુરોને લઈ કુતવર્મા હાર્દિક્ય; (૫) જયદત્ત અને મિષ્ટુ, કાલીરના ખીન શકોરો, (૬) ચવન અને શકતું લશ્કર, લઈ કામો-જનો રાજા સુદક્ષિણ (૭) દક્ષિણ પથના નીલાયુધ નામના લડવા સાથે માહિષ્મતીના નરેન્દ્ર નીલ; (૮) અને (૯) અવતિ, વિદ અને અનુવિદના જે રાજાઓ-દરેક એક અદ્યોક્ષિણી સાથે; અને, (૧૦) પાંચ દેવ લાઈઓ-જેમનામાં વિદ જયેષ્ઠ હતો.

જેમાંથી ગમે તે પક્ષ, રાજાઓએ જે કારણસર લીધા હતા તે કારણો ગણાવેલાં છે. પાંડવોના પક્ષ લેનારને તેમ કરવાનાં શા. શા. કારણો હતાં તે ખેડકાં નિષ્પષ્ટ.

પાંચાલનરેશ દ્રુપદ દ્રાપદીનો પિતા હતો એટલે પાંડવોના સહરો થતો હતો. સગપણને લીધે તે પોતાના પુત્ર પરિવાર અને લાધાતોને લઈ પાંડવો તરફથી લડવા આવ્યો હતો. મુજબ અને સોપક નામના જે કુટુંબના તેઓ કૌ કુટુંબીઓ હતા.

વિરાટ પાંડવોના અહેસાન તળે હતો એને કન્યાદાનને લીધે તેમનો વેવાઈ થયો હતો. આવા સંબંધોને લઈને તે પાંડવોની ક્રમકે ગયો. જાનને પક્ષ સાથે મિત્રતા હતી છતાં લોહી, ભગ્ન અને દોષતીના સંબંધથી કૃષ્ણનો પાંડવો માટે પક્ષપાત હતો. યુદ્ધમાં એઓ લડ્યાં નહોતાં પણ પાંડવોના પક્ષને એમની જાગીરો સાથે હતી તેમજ પાંડવોને લડવાની પ્રતીક્ષા એમણે આપેલી અને કિ. તેનેલા. તેના પાંધવો (relatives) યુધાન સાલ્યકિ અને ચેકિતાનને દુર્યોધન સાથે કોઈ પણ ભત્રી નોતો નહોતો એટલે કૃષ્ણને અનુસરી તેઓ પોતાના લશ્કર

આથે પાંડવોના ઐન્યને જઈ મળ્યા. કૃષ્ણના મોટા ભાઈ બળરામને ક્યો પક્ષ લેવો એ આખતમાં મુઠ્ઠવણ થવાથી યુદ્ધમાં રહેજે પેણ ભાગ લીધા વિના તટસ્થ રહેવા તેઓ યાત્રાએ ચાલ્યા ગયા. બીજા યાદવોમાં વસુદેવનો પિત્રાઈ અને વસુદેવની જાહેન અને પાંડવોની માતા કુંતીને દત્તક લેનાર કુંતીભાજ પેણ પાંડવોની તરફ થયો.

આ સંઘામ થયો તે અગાઉ જે રાજ્યકીય અનાયો જન્યો હતા તેની દુઃક હુકાકન વર્ણવાથી બીજા રાજ્યોના હેતુઓ સ્પષ્ટ થશે. મગધના નરેન્દ્ર જરાસંધે પૂર્વ ભારત વર્ષ, મધ્ય દેશ અને મધ્ય ભારતવર્ષના રાજ્યોના સમ્રાટપદ મેળવ્યું હતું. ચૈદિરાજ શિશુપાલ, કરુષનો રાજ વક, તથા વક્ અને પુષ્કના નૃપતિઓ તેના મળતીઆ હતા. અર્જુનું ત્રાજ્ય કણ્વને તેણે આપ્યું હતું એટલે તે તેનો મિત્ર કુતો અને પ્રાજ્યોનિપનો નૃપ ભગદત તેને આધીન હતો. ભેજકટમાં ભોજોનો રાજ ભિમક, જે દાશિણાત્યોનો અધિપતિ કહેવાતો હતો તેણે જરાસંધની આણ રવીકારી હતી અને પોતાના આંધવા ભોજોનાં મીના કુલોથી છુટા થયા હતા. તિમથી નીન કુરુઓ પણ જરાસંધના મિત્રો હતા. અંધક અને વૃષ્ણને તેણે નયથી તાણે કર્યા હતા. દળજીમાં પશ્ચિમ પ્રદેશમાં પાંડવોનો નાનો કુંતીભાજ કાંધક સ્વતંત્ર હતો. મથુરાની આસપાસ વસતાં ભોજોના અરાડ કુળોજ દક્ષત કૃષ્ણને લીધે જરાસંધને હંકાવતા હતા. આ રાજ્યકીય આઘમણેને લીધે મધ્ય દેશમાં વસતી ઘણી પ્રજાઓની રિયત પકડાઈ ગઈ અને સ્વતંત્રતા નળવવા દેટલીક પ્રજાઓ પશ્ચિમ તરફ ચાલો ગઈ. આ તોફાનોમાં કૃષ્ણને પોતાનું બુદ્ધિબળ અજમાવવાનો સારો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. ભોજકુળનો કંસ જરાસંધની જે કન્યા પદ્મી તેનાં જમાઈ અને સામંત થયો. આ મગધવળની દુકમાં તેણે મથુરામાં પોતાની સત્તા જમાવી અને પોતાના કુળબાઈઓ પર વ્યુત્કમ શુભદ્રા મારેડ્યો. કૃષ્ણે કંસનો વધ કર્યો અને મથુરાની ગાદી ઉપર કંસના આપને (ઉચ્ચેને) બેસાડ્યો. આને

લીધે કૃષ્ણ અને જરાસંધ અનેકવાર મથુરાપર ચડીને ગયો પણ કાંચો નહિ; તોપણ તેનાં આક્રમણોને વાત્ર એટલો બધો વધી ગયો કે કાઠને કૃષ્ણ અને તેનાં જાંધવો મથુરા છોડી દ્રારિકા જઈ વસ્યા.

રાજસૂય યજ્ઞ કરી સાવલોમ ચંકવતી થવાની પાંડવોએ તૈયારી કરવા માંડી ત્યારે જરાસંધનું પ્રતિદર્પણપણુ લશમાં લેવું પ્રસથું હતું. ભીમ, અર્જુન અને કૃષ્ણે જરાસંધને ત્યાં જઈ ઈંદુયુદ્ધમાં તેનો વધ કર્યો. મગધના રાજ્યાસન ઉપર તેઓએ જરાસંધના પુત્ર સહદેવને બેસાડ્યો. સહદેવે ગાદી મળી તેના ઉપકારમાં પાંડવો અને કૃષ્ણ સાથે દોહતી કરી. છુંદા છુંદા રાજ્યોને એકત્ર કરી. સામ્રાજ્ય સ્થાપવાની જરાસંધે કહેલી યોજના તેના મૃત્યુથી તુટી પડી. એણે જાંધવા મારેડ્યું રાજ્યમંડળ વીખેસાઈ ગયું અને ન્હાનાં ન્હાનાં મંદેળો બધામાં.

અંગો, વંગો, પુષ્કો અને પૂર્વ ભારતનાં બીજાં રાષ્ટ્રો અગાધિપતિ કણ્વના રનેહને લીધે પાંડવોના મક્ષમાં ભળ્યા નહિ. પ્રાજ્યોતિપનો ભગદત સ્વતંત્ર થયો. ચૈદિરાજ શિશુપાલની સરહારી હેઠળ ચૈદ અને કાઠ્ય એક થઈ ગયા. ભિમક સ્વતંત્ર થયો, અને પાંડવોની તરફદારી એણે કરી. આ બધામાં શિશુપાલ સમર્થ હતો માટે રાજસૂય યજ્ઞમાં કૃષ્ણે એને માર્યો. એની ગાદિપર એનો પુત્ર ધૃષ્ટકેતુ બેઠો, ગાદી માટે તે કૃષ્ણનો આશીર્વાળ હોવાથી તેના આધીન ચૈદ અને કાઠ્ય કૃષ્ણના સમુદાયથી થયા. વળી શિશુપાલની મા કૃષ્ણની દ્રોષ અને પાંડવોની માત્રી હતી એટલે આ સંઘર્ષ વધારે મજબૂત થયો. કુરુક્ષેત્રના મહાકુદમાં, તેથી ચૈદ અને કાઠ્ય પાંડવોના પક્ષમાં લડ્યા. ભિમકનો પુત્ર અને કૃષ્ણનો શાળો રુકિમન જેલો પાંડવોના પક્ષમાં ગયો અને પછી કોરવોના પક્ષમાં, પણ બન્ને દેકાણે ધટા ન થયો એટલે તટસ્થ રહ્યા.

જરાસંધના અવસાનથી મગધમાં પણ ઉદ્ધત પાંધવ થઈ. સહદેવને હિરણે જરાસંધના રાજ્યને દક્ષત પશ્ચિમ ભાગ આપ્યો. જરાસંધની રાજધાની ગિરિમજ જે તેના રાજ્યના પૂર્વ ભાગમાં હતી ત્યાં

દંડધાર અને દંડ નામના બે રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા. સહદેવને જ્યસ્તેન અથવા જ્યસેન નામનો ભાઈ હતો. તેના હાથમાં પશુ કાંઈક સત્તા આવી હતી. સહદેવ પાંડવોની તરફ થયો. દંડધાર તથા દંડ કૌરવોની તરફ થયા. તેજ પ્રમાણે મગધના બીજા રાજાઓ જરાસંધ અને જ્યસ્તેન કૌરવોના પક્ષમાં ગયા.

પાંડવોના પક્ષમાં પાંચ કૈક્યો અને પાંડવપતિ કેમ ગયા તેનાં કારણો પણ આજ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે. કૈક્યની ગાદી માટે બે પિતરાઈ કુટુંબ (જે દરેક પાંચપાંચ ભાઈઓનું હતું) વચ્ચે અડધો થયેલો અને તેમાં એક કુટુંબ છત્રું અને બીજું હારું. હારાં તે ભાઈઓ પાંડવોના મળતીઆ થયા અને છત્રા તેઓ પોતાના પ્રદેશીઓ-સિંધુ, કૌવીર, મદ્ર આદિની સાથે કૌરવોને જઈ મળ્યા.

પાંડવ નૃપતિને સારંગધ્વજના કુટુંબની અને મથુરાની સાથે સંબંધ હશે એમ લાગે છે, એટલે તે કૃષ્ણ અને પાંડવોના મિત્ર હતા.

કૌરવોના જીંડાનીચે જે રાજાઓ લડવા એકઠા થયા હતા તેઓના હેતુ ઉપર વર્ણવેલા રાજ્યકીય દ્વેસ-કૌશલ્યી સ્પર્ધા જણાય છે. આ ઉપરાંત જે હેતુઓ હતા તે હવે જ્ઞેય છે.

કર્ણ દુર્યોધનનો ખાસ દોસ્ત અને સલાહકાર હતો. ખરૂં જોતાં કર્ણ અને શકુનને લીધેજ મહાયુધ થયું હતું. અન્વેશરત્ર વિદ્યામાં કર્ણ અર્જુનનો હરીફ હતો. દુર્યોધન માટે લડવા તે પોતાના અંગ લડવેયાને લઈ ગયો એટલુંજ નહિ પણ પોતાના પાટાસી વગેરે અને કલિંગોને (તેમના રાજા શ્રુતાયુધ સાથે) તેડેલો ગયો.

પ્રાગ્જ્યોતિષનો ભગદત્ત પાંડવોનો એકી હતો. પરંતુ જરાસંધ સાથેની દોસ્તીને લીધે તેને પાંડવો તથા કૃષ્ણ સાથે વેર થયું હોય અને તેથી કદાચ તે કૌરવોના સાથમાં ભળેલો.

પુર્વોત્તર પ્રદેશમાંથી જે જે કુમકે મળી તે ઉપર કૌરવો જીંડા. 'ધૃતરાષ્ટ્રની પુત્રીનું' લક્ષ સિંધુસ્રાવીર-

પતિ જયદ્રથ સાથે થયું હતું. 'દ્રૌપદીનું' હરણ કરતાં પાંડવોને હાથે જયદ્રથ સખત કાર-પામ્યો હતો; એટલે કૌરવોની મદદમાં રહેવાનાં અને પાંડવોની શ્લામા થવાનાં તેને સખળા કારણો હતાં. દશ રાષ્ટ્રોના તે મુખ્ય હતા. તે સર્વેને તે પોતાની સાથે લઈ ગયો હશે. એની દ્રૌપદીમાં રાજાઓ પણ હતાં. તેમનાં નામ જણાવેલાં નથી. પણ ગાંધાર, મિર્ગર્ત, કુલિંદ, શિવિ અને ઘણું કરી અગમ્યના રાજાઓ તેની સાથે આવ્યા હશે. આમાંના કેટલાકોને કૌરવોની કુમકે જવાના અંગત કારણો પામ્યા હતાં.

ગાંધારનો રાજા શકુનિ સૌખલ દુર્યોધનનો માઓ થતો હતો એટલુંજ નહિ પણ તે દુર્યોધનનો મુખ્ય મંત્રી હતો. ઘૃતમાં યુધિષ્ઠિરને તેણે હરાવ્યો હતો. એની સાથે લડાઈમાં એનો નીકરો ઉલુકે આવ્યો હતો.

મિર્ગર્તપતિ મુશમાં કૌરવોની સાથે મત્સ્યપતિનાં દોર વાળવામાં રહ્યા થયો હતો. એટલે પાંડવોને અને તેને કદી દુરમનાઈ હતી.

મદ્રાધીશ શય્ય શી રીતે કૌરવોના પક્ષમાં સામીલ થયો તે પાછળ કહેવાયું છે. પણ તે કારણ બેવચ્છદ લાગે છે. જયદ્રથનું સાર્વભૌમપણ તે સ્વીકારતો હોય અને તેથી કદાચ તેણે કૌરવોનો પક્ષ લીધો હશે.

પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશના બીજા રાજાઓમાં 'કાર્ગે' અને સુદક્ષિણ અને કૈક્ય રાજપુતો હતા. કૈક્ય રાજપુતો શા માટે કૌરવોના જીંડા તરફ લડવા ગયા તે જણાવી ગયા છીએ પણ સુદક્ષિણનો હેતુ ચોક્કસ જણાતો નથી. જયદ્રથ તે દેશો દોરવાયો હોય.

મધ્ય હિંદુસ્તાનના રાજાઓ પાસેથી દુર્યોધનને મદદ સારી મળી. ઘૃતવર્મા, નીલ અને અવન્તિના એ રાજાઓ તેની કુમકે આવ્યા હતા. આ લોકો દુર્યોધનની તરફ કેમ થયા તે કળાતું નથી. પશ્ચિમ હિંદમાં વસતા ચાલેલો મધ્ય અને દક્ષિણ હિંદ તરફ પંથરાયા હોય અને ત્યાંના રાજાઓને હિંસા કર્યા હોય

તો કદાચ માહિત્તીનો નીલ અને અવનિતા
એ રાજ્યો પાંડવો અને કૃષ્ણની વિરુદ્ધ થયા હોય.
પણ કૃતવર્માનો ઉદ્દેશ સમજાનો નથી.

મધ્ય દેશમાંથી ફક્ત ભૂરિશ્વરસ કારવોનો મં-
દદગાર હતો; પણ તે કોણ હતો તે તકરી કરવું
સુરદેલ છે. મિથ્થના કાકા અને શાન્તનુના ભાઇ
પ્રતીપના પુત્ર વાક્રીકના પુત્ર સોમહત્તનો તે પુત્ર
હતો; એટલે કારવો સાથે એનો કુળ સંબંધ હતો,
હસ્તિનાપુરની ગાદીપરથી હાથ ઉઠાવી પ્રતીપ મોસા-
ળની ગાદીપર બેઠો હતો. પ્રતીપની મા-શૈવ્યા હતી
એટલે તે કદાચ શિવરાજ થયા હોય પણ શિવએ
સાથે તેને જરા પણ સંબંધ હોય એવું જણાતું નથી.
ઈતર શિવરાજનો નામ ગણવામાં આવ્યા છે,
પાંડવોની તરફ એક શૈવ્ય લડ્યો હતો. કારવોના
પક્ષમાં ગોવાસન શૈવ્ય હતો. વાક્રીક કે વાક્રીક
મામની પ્રજા પણ લડાઈમાં સામીલ હોય છે. નામોનું
સાદૃશ્ય તાલુખી ભરેલું છે પણ મહાભારતમાં મુરખો
નામ ઘણીવાર નેવામાં આવે છે એટલે વાક્રીકોનો
રાજ વાક્રીક હતો એવું સળીત કરી શકાય નહિ.
ભૂરિશ્વરસનો નાનો ભાઇ શલ વાક્રીકમાં રહેતો હતો;
દ્રૌપદીના સ્વયંવરમાં વાક્રીકને રાજ અથવા વાક્રીક
આવ્યો હતો. આ મૂળ વાક્રીક નહિ હોય કારણકે
તેનું વય તે વખતે ઘણું ઓછું હોવું જોઈએ. વાક્રીક
ખીજે કોઈ હોવો જોઈએ. આગળ ઉપર વાક્રીકો
વિશે વધારે અર્થ કરવામાં આવશે. એ બધા ઉપરથી
પ્રતીત થાય છે કે વાક્રીક વાક્રીક અને તેના પૈત્ર
ભૂરિશ્વરસથી તદ્દન નિરાળા હતા. ગમે-ત્યાં ભૂરિશ્વરસનું
રાજ્ય હશે પણ કુરુવંશના હોવાથી તેણે સહજ
કારવોનો પક્ષ લીધેલો. યુદ્ધ થયા આગમ્ય વિષ્ટિ અને
સંદેશાઓ આવ્યા હતા તે દરમિયાન વાક્રીક સોમ-
દત્ત અને ભૂરિશ્વરસ, કારવોના દરબાર સાથે સંબંધ
ધરાવતા હતા એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું.

આ ગણાવેલા રાજ્યો ઉપરાંત બીજા ઘણા
રાજ્યો, કાકોરો, પ્રજાઓ એક અથવા બીજા પક્ષમાં

લડ્યાં હતાં. દરેક બાલુપર કોણ કોણ હતું તે તકરી
કરવા આ બધાંઓનાં સંબંધમાં વધારે વીગતવાર
તાપસ કરવી યોગ્ય છે.

પાંડવોના પક્ષમાં કોણ કોણ હતા ?

દ્રુપદ અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નની સાથે આવેલા પાંચલો
અભિતાજસ જ્યન્ત, ક્ષત્રેવ, ક્ષત્રધર્મન, સત્યજિત
સુધામન્યુ અને ઉત્તમિજસ સુશમન અથવા સુધ-
ન્વન; વસાંતના બાંધવો શતાનિક, મહિરાજ, શંખ
અને સૂર્યદત્ત; યાદવ-લાગતો અનાધિય; અને બીજા
પાંડવોના મળતીયા રાજ્યોના સંબંધીઓને આપણે
લડામાં લઈશું નહિ. વળી બીજા કેટલાક રાજ્યોનાં
નામ ગણાવ્યાં છે પણ તેમને વિષે ચોક્કસ માહિતી
મળતી નથી, જેમકે પારય, દહ્યવન્ત, જે પારવો
લાવ્યો હતો; રાઘમાન (અથવા એ નામના બે
રાજ્યો), સત્યધર્ન સોચિતિ, સેનામિન્દુ કોપહનુ
અને ક્રેણીમનુ જેઓ કુરુવંશના હતા, અને ચિત્રા-
સુધ, હવે બાકી રાજ્યો રહે છે તેમનાં રાજ્યો
નિર્ણય થાય એવાં છે.

પાંડવોના પક્ષમાં કાશીરાજ અભિનુ અને તેનો
પુત્ર હતા, પાંચુરાજ્યના વસુદાન, અભિસારનાથ
ચિત્રસેન અને કોઈ શૈવ્ય કાકોર-એની પદ્મિ રપદ
અનુમાનથી કદાચ કળીશદ્રીએ, કાશીરાજ જરાસંધનો
પરોત્તી હતો. તેનાથી એ ત્રાસ પાડ્યો હશે અને એ
ત્રાસમાંથી મુક્ત કરનારા પાંડવોનો અને કૃષ્ણનો
ઠણી થઇ તેમના પક્ષમાં ભળ્યો હશે. વળી બીજા
કાશીની રાજકન્યા સાથે પરણ્યો હતો.

કોસલો વિશે કાંઈક કહેવું જોઈએ. તેઓ બન્ને
પક્ષ તરફથી લડ્યા હતા. કોસલોનો રાજ આ વખતે
વૃહદંગલ અથવા ગૃહદ્રથ હતો. સૂર્યવંશ આ યુગમાં
બંધો પડી ગયેલો લાગે છે. જરાસંધના ચક્રવર્તી
મમ્બાટ થવાથી કદાચ આમ બન્યું હશે. પૂર્વ કોસ-
લને એની સંતાનો બંધારે આઘાત લાગ્યો હશે; વળી
એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે એનાથી વાસીને
પૂર્વ કોસલો દક્ષિણ તરફ આવ્યા ગયા હતા; તેથી
દક્ષિણપથમાં પૂર્વ કોસલોનું રથાન-વેનગંગા આગળ

વસંતા એક રાજની સાથે એક કોસલ રાજનું નામ દેવામાં આવ્યું છે એટલે એટલામાં હશે. મહા-કોસલ અથવા દક્ષિણ કોસલની રક્ષિ આવી કૌરવોથી નહિ થઈ હોય ? જાને કોસલો વચ્ચે સંબંધ રામના જમાનામાં થયો હશે, કૌરવ કે રામે પોતાના વન-વાસના દશ વર્ષ છત્તીસગઢની નજદીકમાં ગાળ્યા હતાં. કોસલ કરતાં કાશીનું મહાભારતમાં વધારે મહત્ત્વ લાગે છે. જરાસંધના નિપાત પછી કાશીની સત્તા વધી હોય અને પુર્વ કોસલને એણે નમાવ્યું હોય. જ્યારે જ્યારે પાંડવો તરફથી કોસલોને લડતા વળ્યા છે ત્યારે ત્યારે તેમનું નામ કાશીઓની સાથે જોડાયલું હોય છે. કોસલરાજ કૌરવોના પક્ષમાં ગયા હોય પણ કેટલાક કોસલો પોતાના સરદારો સાથે પાંડવોના પક્ષમાં ગયા હતા. બીજી કેટલીક પ્રજાઓનાં નામ ગણાયેલાં છે પણ તેમના રાજ્યો કે સરદારોનાં નામ નથી જણાવવામાં આવ્યાં જેમની સત્તાને તેઓ આધીન હશે તેમની તરફથી તેઓ લડવા આવ્યા હશે. એમ જણાય છે. એટલે નૃવંશ વિદ્યા (Ethnology) ની દ્રષ્ટિએ એમનું મહત્ત્વ જાહેર છે નથી.

પ્રગટકા: આનો અર્થ 'પ્રગટકર' થાય છે. પાંચાલો, કુંકેઓ, અને કાંબોલોના વિશેષણ તરીકે એ વપરાયું છે. એનો અર્થ કદાચ જુવાન સરદારોનું યોગ્ય ધનું હશે.

પટચ્ચરા: મર્યોના સંબંધી હતા એટલે મર્યોની સાથે પાંડવોના પક્ષમાં ગયા હશે. મર્યપતિ પાર્વતીઓને સાથે લાવ્યો હતો. આ પાર્વતીયા પારિવાર ગિરિ (અરવલ્લી) ના ઉત્તર ભાગમાંથી આવ્યા હશે અને પટચ્ચરા: કદાચ તેઓ પણ હોય.

દશાણી: કૌરવોની તરફ પણ તેઓ હતા એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, પણ તે લડ-લડેલા લાગે છે; કૌરવ કે તેમનો રાજા પાંડવોના પક્ષમાં હતા અને તે એ પક્ષ લે એ કુદરતી હતું. -દ્રુપદનો પુત્ર શિખંડી દશાણી રાજકન્યા સાથે પરણ્યો હતો.

દશાણી: દેહિરાજની આણી સ્વીકારી તેની કૌરવ ભંગા પણ આવ્યા હોય.

દ્રાવિડા, ચૌલો, કેરલો, કાંચોનાં નામ પણ આવે છે. પહેલા અને છેલ્લા સ્થાના પક્ષમાં હતા એમ પણ જણાવેલું છે, આ નામોનું મહત્ત્વ કંઈ જ નથી. પાંચ રાજા અથવા રાજા નીલ એ લોકોમાંથી લાકડી સિપાહીઓ લાવ્યા હશે.

સાચેચા: પણ પાંડવોની તરફ હતા. કૌરવોના મળતી આ સાચેચા તેઓ ભિન્ન છે. તેઓ મર્યોના સંબંધી હતા એટલે તેમને કીધે પાંડવોના પક્ષમાં ભળેલા.

આ ઉપરાંત પાંડવોના પક્ષમાં કેટલીક ન્દાની પ્રજાઓ પણ હતી: નાકુલો, લડકો અને પડકો, દુડાઓ, શરવો, તિતિરો, તુલુઓ, વાહિકો અને તંગણો વળી બીજી કેટલીક પ્રજાઓ જાને પક્ષમાં હતી; દારોરકો, કિરાતો, કુલિંદો, નિપાહો અને કુડી વિંધા અથવા કાડીચીંધો. તંગણો અને વાહિકો હિંદુ સ્તાનના ઉત્તરરૂપ શ્રીમાની પારથી આવ્યા હતા; કુલિંદો અને કિરાતો હિમાલયના દક્ષિણ નીચે પ્રદેશના વતની હતા. નેપાલની પૂર્વમાં આવેલા કુલુના વાસીઓ કુલિંદો હતા અને છેક દૂર પૂર્વના વોસી કિરાતો હતા. આ પ્રજાઓના લગ્નમાં દ્રુપદ અથવા કુંકેઓની સાથે પાંડવોના પક્ષમાં ગયા હશે. અથવા મિગત કે પ્રાગજ્યાતિના રાજાઓની હારે કૌરવોના પક્ષમાં ગયા હશે. તુલુઓ અને નિપાહો ઘણું કરી વિદ્યાચળમાંથી આવ્યા હશે. તેઓ કાકુલા અથવા અવન્તિઓની સાથે આવેલાં. આ શિવાયની આકકરા માહિતી બીજી પ્રજાઓ વિશે મળતી નથી, તેમ આ લેખમાં એ પ્રજાઓનું મહત્ત્વ પણ અદ્ય હોવાથી તેમને આપણે પડતી મૂકીશું.

હવે કૌરવોના પક્ષમાં કોણ કોણ હતા તે જોઈએ. ભિષ્મ, દ્રાણ્ય, દ્રુપ, અથર્વાઓ વગેરે કુતરાત્રના સગા અને અમિતો પાનમાં લકડી નહિ.

પોતાના રાજ શ્રુતાયુધ સાથે કલિંગો પૂર્વ હિંદમાંથી આવ્યા. અંગાધિપતિ કર્ણ સાથે વગો, પાંડવો, તામ્રલિપ્તકો, ઉત્કલો, મુણ્ડા, મલદો આવ્યા. પાંડવો માગધો આંગ્યોનું પાછળ જણાવ્યું છે. આ બધા પ્રાચ્યો ('પૂરણીઓ') તરિકે વણવાયા છે.

મધ્ય દેશથી પોતાના રાજ ગુહદ્રથ અથવા ગુહ-કૂખલ સાથે કોસલો આવ્યા. કેટલાક વિદેહો અને વૃકો પણ એમના લેગા આવ્યા હશે.

કૌરવોના પક્ષમાં વત્સોને પણ સામીલ કરવા બેઠ્યો. એમના પક્ષમાં ધણે સ્થળે મત્સ્યોનું નામ જોવામાં આવે છે પણ તે ભૂલ લાગે છે, કારણ કે મત્સ્યો તો પાંડવોનાજ મળતીઆ હતા. વત્સોને બદલે વત્સ્ય અને વાત્સ્ય નામો ધણી વખત વપરાયાં છે એટલે ભૂલ થવાનો સંભવ વધારે લાગે છે. વત્સો અને વત્સભૂમિ વિશે પણ ઉલ્લેખ આવે છે. વત્સા-વંશજ દ્રૌપદીના સ્વયંવરમાં હાજર હોતો.

સૂરસેનો કૌરવની તરફ હતા. મંથુરાની પ્રાસપાસના તેઓ સહેવાસી હતા. મથુરાનો રાજા યજ્ઞ અને તેનો ભાઈ સુનામન જ સૂરસેનોનો રાજા હોતો-એ જાનને કૃષ્ણે મારી નાંખ્યા હતા એટલે યજ્ઞ કૃષ્ણ અને પાંડવોના વિરોધી થઈ કૌરવો લેગા મળ્યા હશે.

પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશમાંથી અમ્બજો, શિવિઓ, વશાતિઓ અને વાહ્લીકો આવ્યા હતા. અમ્બજોનો રાજા શ્રુતાયુધ અને શિવિઓનો ગોવાસન કૌલ્ય હોતો. ગોવાસનની પુત્રીનું લગ્ન યુધિષ્ઠિર વૈરે થયું હતું એટલે ગોવાસન પાંડવોના પક્ષમાં હોવો જોઈએ. એક કૌલ્ય સામંત પાંડવોના લશ્કરમાં હતો પણ ખરા. પરંતુ શિવિઓ હુમેશાં કૌરવોના જ લશ્કરમાં જોવામાં આવે છે. અને શિવિઓ અને અમ્બજો બન્નેને લીધે કૌરવના પક્ષમાં ભગ્યાં હશે. શિવિઓ અને વશાતિઓનું નામ સાથે જોવામાં આવે છે એટલે તેઓ જાને એકજ રાજ્યની પ્રજા હશે.

વાહ્લીકોનું નામ અનેકવાર આવે છે, તેઓને કૌરવ વાહ્લીક સાથે કાંઈ લેવાદેવા નથી. તેઓને મંડ્રો સાથે ગાંડો સંબંધ હોતો-એટલો ગાંડો સંબંધ હોતો કે જાનેનું એકજ રાષ્ટ્ર જાન્યું હતું. મંદ્રોના નાના-વાળા એટલે તેમની સાથે તેઓ કૌરવોનાજ પક્ષમાં બધ. પંદળની પાંચ નદીઓના પ્રદેશમાંથી આવેલા પંચનદો સિંધુસાવીરો સાથે ગયા હશે.

આ બધાં તાંપકાઓને લગતા અભિપ્રાયો હતા. સૂરસેનો, શિવિઓ, વશાતિઓની સાથે પ્રાચ્ય એમનું નામ સંકળાયેલું હોય છે. પંદળના પૂર્વ ભાગમાંથી તેઓ આવ્યા હશે. પાંડવોના મળતીઆ અભિસારથી તેઓ નિરાળા હતા. આજ પ્રમાણે વાર્ધાનો અથવા વાટધાનો.

નજદીકના પશ્ચિમ પ્રદેશમાંથી શાસ્વો આવેલા. તેમનો રાજા શિશુપાલનો મિત્ર કે ભાઈ હોતો. શિશુ-પાલના મરણ પછી તે કૃષ્ણની રુદ્ધિ થઈ હતી. જાને વચ્ચે જાણી દુઃસ્મનાવટ જામી હતી અને એવડે કૃષ્ણને હાથે તે મર્યો. એટલે કુદરતિ રીતે શાસ્વો પાંડવો અને કૃષ્ણના વિરોધી પક્ષમાં જાયજ. કેકેય રાજકુમારોની સાથે તેઓ પોતાના રાજા હંમકમંત્રની સરદારી નીચે લ્યાં ગયા હતા.

મધ્ય દેશના પશ્ચિમદક્ષિણ (નૈઋત્ય) માંથી માલવો આવ્યા હતા. કુદ્રદો પણ દક્ષિણમાંથી અન્ધા અને અન્ધકો. અન્ધકો, કેકુદો, જોજો, બૃષ્ણિઓ, વગેરે આવ્યો હતા. તેઓ કૃતવર્માની દેશમાં ગયા હશે, અન્ધ અને કુકુદો દ્રાવિડ હતા. માહિષ્મતીના રાજાની સાથે તેઓ ગયા હશે.

આ બધાં ઉપરાંત નિપાધો, વિરલો, વૈપુરો, કુન્તલો, મેકલો, વગેરે નીલ અને બે અવન્તિ રાજા સાથે ગયા હતા. આ બધા દક્ષિણાત્મો કહેવાતા નિપાધોનો તો રાજાજ નહોતો. કુન્તલોના બે દેશ હતા. એક એલારી અને એલગામની વચ્ચે અને બીજો કાશીની દક્ષિણે હાલ સુનાર છે ત્યાં. તેઓ બે જાને સ્થળેથી આવ્યાં હશે. દક્ષિણના કુન્તલો અને મેકલો અન્ધોના લેગા ગયા હશે.

वे हजार वर्ष पुर्वेनी भरतखंडनी स्त्री.

ઉપર પ્રગ સુકતાના નાના નો ન્હાનો લાઇ સેરાળ મળ્યો.

સેરાળ—કેમ નાન આજતો છે? પુણ વાર સુધી રૂસ્તમલ જોડે વાત કરીને શું? વીટી કંઈ ગમી?

નાન—સેરાળ! તું કયા વેર આવે રહેવાનો? હજી ત્હારી મશકરી કરવાની રીત ન ગઈ.

સેરાળ—એમ કંપ જોલે છે. નાન! કંઈ ન્હોતી વાત થઈ વીટીની, જોલ જોયે, વળી ત્હે હલકી પસંદ કરીને રૂસ્તમલને ના કહી.

આ જોધી વાત પેસ્તનની વહુ શીરીન રૂમાલ શું થતાં સાંભળતી હતી તે એકદમ જોલી ઉઠી.

શીરીન—કેમ નાન જાણ! સારી સુકીને જોટી પસંદ કરીને ઘેરમાં અત્યારથી જ ઉગારે કરવા માંડ્યો કે?

નાન—ત્હમે જાણે છે કે મને એવું નકામું મરથ પસંદ નથી.

શીરીન—જાવાલ અપાવે તો લો કે નહિ લો. નાન—તે પણ નહીં લઉં, મ્હને શોખ નથી.

શીરીન—ત્યારે અંત શો આવ્યો? રાખી કંઈ?

સેરાળ—કીમતી. રૂસ્તમલ શેઠ જાય એવા છે કે?

શીરીન—રૂસ્તમલ શેઠ અત્યારથી જ તમારે માટે ગાંડા થયા છે ખરું ને! એમ કહેતી લાલી નજરેનો વાંસો થાળડતી અંદર ગઈ.

નાન—પણ શરમાંતી ઘરમાં ચાલી ગઈ.

એક રૂઢાંજે રાત્રીના સાત વાગે આલખેસ બાગે આગળ ગાંડીઓની ધમાલ ચાલી રહી હતી, આંખો આલખેસ બાગે રોશણાઈથી, શોભાયમાન હતો. થોડે થોડે છેડે કીટસન લાઇટના રૂબેલ નાખ્યા હતા. પુલના તોરણથી શોભાયમાન બનાવી દીધી હતો પેસ્તન શરૂઆતમાં બેઠ રખાવું હતું જે કોઈ ગાંડીમાંથી ઉતરી દરવાજામાં પેસતું તેને સલામી અપાતી હતી.

વચ્ચે મેકાનમાં પુરશીઓ નાખાયદી હતી, ત્યાં જેમને ઠીક પડતું ત્યાં આવનાર ખેસતા હતા. ખેસતાં રૂઢાંજે રાખી પાસ હોલમાં લેમન, આઈસ વિગેરે રખાવું હતું. જમણી પાસના હોલમાં લગ થવાનું હતું. એ હોલ પુર રોશણાઈથી ઝગઝગીત હતો, ને તેજ પ્રમાણમાં ફરનીચર ગોઠવું હતું.

વચ્ચે નાન ને રૂસ્તમ બંને ઉભાં હતાં. ગળામાં ફેલના હાર પહેર્યા હતા, તેની પહેન લાંબી વિગેરે આવનારને લેવા તથા એક બીજા સાથે જોળખાવ કરવામાં શું થયાં હતાં. ન્હાનાં છોકરાં સુદર પોશાકને જોવાનું દેખીને આનંદમાં એક બીજા સાથે રમતાં હતાં, અંદર લગન ક્રિયા શરૂ થઈ. પ્રહારથી બધા અંદર આવવાં લાગ્યાં. આ હોલની પહારીઓ ગીર ગામ ટામ ટર્મીનસ જવાના રસ્તા ઉપર પડતી હતી. પહારના લોકો ઉંચા થઈ પહારીમાંથી જોવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા, પણ ફક્ત વર કન્યાનાં માથાં જ દેખાતાં હતાં. આવજો દેખાવ ઘણો જ રમણીય ને. દમમ ભર્યો હતો તેથી જે કોઈ એ રસ્તે થઈ જતું તે પાંચ દસ મીનીટ કે પા કલાક ત્યાં ઉભો જ રહેતું.

મકાશની સાથે ત્યાં આવેલ બાનુઓની સારી ઓતો ઝગઝગાટ ને છોકરાની ટ્રેપીઓ વિગેરેની રમનથી આકાશમાં જેમ તારાનો ઝગઝગાટ લાગે તેવી રીતે આલખેસ બાગ પણ ઝગઝગી રહ્યો હતો.

લગ પુરાં થયાં બેઠ શરૂ થયું. વર ને કન્યા આશીર્વાદ લેવા ગયાં.

એમને એમ થોડાં વખત ગયો. બાર વાગ્યા ને બંને વરવહુ એક શાલુગારે જાગીમાં ખેસી પોતાને ઘેર ગયાં. એકાદ અઠવાડીયું રહી બંને સુરત આવ્યાં. રૂસ્તમને ખેલેથી જ સુરત રહેવાનો વિચાર હતો તે નાન ને રૂસ્તમે જણાવ્યો હતો, ને નાન પણ તેમ કરવા ખુશી હતી.

સુરત આવ્યા પછી તેઓ ઘણાં જ આનંદમાં પોતાનો વખત ગાળતાં. રૂસ્તમ જેમ બંને તેમ નાન ને ખુશી રાખવા તેની પાસે ને પાસે રહેતો ને એને જરા પણ દિલગીર રહેવા દેતો નહિ.

આમને આમ છ મહિના ગયા. વખત ગયો તેમ તેમ રૂસ્તમ પોતાના ધંધામાં મશગુલ રહેવા લાગ્યો ને ઘરમાં ન રહેતાં જહારને જહાર રહેતો.

રહુવારે ઉડીને નાનું સાથે રહ્યા નાસ્તો લેતો તે છેક રાત્રે આવતો; ત્યાં સુધી ઘેરજ ન આવતો.

આથી નાનું વધારે ને વધારે દિલગીર રહેવા લાગી ને આતું કારણ રહુમણ શકી નહિ, એ પણ હવે રહુવારે રૂસ્તમ ખેડમાં નાસ્તો કરી લેતી ને કોણ બહુ ક્યાં જતી તે બીજે દિવસે રહુવારે દેખાતી.

આમ આ ભેદને વિચારમાં પડી કે બાઈ દર-રોજ ક્યાં જતા હશે. આખા દિવસમાં બીલકુલ દેખાતાંજ નથી. રૂસ્તમ પણ રહુવારે નાસ્તો ઉપર નાનું ને ને દેખતો. એટલે બેચાર દિવસ એમ ધાધું કે મોડી ઉડતી હશે. ....

પરંતુ હમેશાં આંબુ ધવા માંડ્યું એટલે એને પણ નવાઈ લાગી. ત્યારે આંબાને પૂછ્યું ત્યારે કહ્યું કે એ તો રોજ રહુવારનાં બહેન ઉડીને આમ કંઈ નય છે.

રૂસ્તમ—ત્યારે તું કાંય છેની સાથે નથી જતી ?

આંબા—શેકળ હું તો રોજ કહું છું, પણ તે ના પાડે છે ને એકલાંજ બાઈ સાંભળ નંચે છે.

તે પછી રૂસ્તમે તપાસ કરી કે આતું કારણ શું ? તે ઘણી વખત એની પાછળ જતો પરંતુ તે એવે રસ્તે જતી કે એનો પતોજ લાગતો નહિ. મા-ણસો પણ પાછળ જઈ બહુ તપાસ કરી આવતા પણ છેને પતોજ લાગતો નહિ, તે કોની સાથે જઈ છે તે પણ ખબર નહિ પડી. એક દિવસ રૂસ્તમને વિચાર આવ્યો કે છુપી પોલીસના અમલદાર અનુ-મીયા છે છેને કહું; તે તપાસ કરી આપશે, કારણ ઘર-નાની હવે શોધી કાઢવાની હીમત નહોતી.

અનુમીયાં ડીકેટીવને બોલાવીને બંધી પાતે કરી. અનુમીયાં સમજી ગયો. બીજે દિવસે અનુમીયાં એ તપાસ શરૂ કરી. સવારમાં ઉઠી નાનું જેવી

જહાર નીકળી કે તરત અનુમીયાં છેની પાછળ ગયો; શીધોને શીધો જતો હતો ત્યાં નાનું વળી એટલે છેની આગલા ખાંચામાં થઈ રહુમેની બાજુએ નીક-ળ્યો. નાનું આગળ ને એ પાછળ એમ ચાલતાં હતાં; નદીના કીનારા ઉપર થઈ નાનું પોતાના ખગલામાં લાખડ થઈને અનુમીયાં વિચારમાં પડ્યો કે એના એજ ઘરમાં પાછી આવી પણ તે ભુલ હતી. ખગ-લાના પાછલા ભાગમાં થઈને ત્રીજે માળ અગાસી પાસેના બારણામાં ગઈ ને એક ઢાલીઓ પડ્યો; હતો છેના ઉપર પડીને ડસકે ડસકે રોવા લાગી,

તરત અનુમીયાં પાછો ફર્યો ને રૂસ્તમને તેડી લાગ્યો. નાનું રહુમી આંગળી કરી કહ્યું; જુવો શેક લાવો હવે ધનામ.

રૂસ્તમ તો આ ભેદ વિચારમાં પડ્યો, કે આશું ? ખરી વાત કે ખોટી અનુમીયાંએ કહી. તે ખેડી તો ખરી ન માની હવે ખાત્રી થઈ કે આમ હશે. અનુ-મીયાં પછી આવીશ કરીને ગયો. નાનું વાત થતી સાંભળીને ચમકી કે કોણ છે? રૂસ્તમ નાનું પાસે જતાંજ ખોટી ઉડ્યો.

રૂસ્તમ—નાનું રોજ તું હુધ્યાંજ આવતી કે? મને ખાત્રી જહીવરાયી માર્યો, કેમ છેને હુધ્યાં દિવસ વેર ગમતું.

નાનું—ડીવર રૂસ્તમ ખરી વાત છે, પરંતુ યાદ છે કે લગન થયું ત્યારે રહુને શું કહેલું ને ત્યારે તો તું દિવસના દિવસ વેર રહારી પાસેથી ખસતોજ નહિ. રહુને ત્યારે દરરોજ કહેતાં કે તારી પાસેથી દુર મને બીલકુલ જવું ગમતું નથી, ને જહાર જતાં પણ તરત ઘેર પાછા વળતાં ને આતો કલાકોની કલાક હુ ક્યાં છું ને શું કરું છું, છેનો હસને ખયાલ બી નથી કેવું નવાઈ જેવું! વિચાર્યત જેવે દુર ગયાતા ત્યાં હમે ને ભુલ્યાં ને ધંધાને અંગે સાવજ વિચારી મુકી શું? દરેક જણ પોતાની પની તરફ આ પ્રમાણે વર્તતા હશે? કયુલ કરું છું કે ધંધો મુકીને અમારે માટે ગોંધ ને ધવું, પણ કંઈ તો લાગણી રાખવી જોઈએ. આખો દિવસ ધંધામાં રોકાવ. રહુને કહું

વખત મળે ત્યારે મેળાવડામાં કે કલ્લોમાં જાઓ; રાત્રે કોઈ મીત્રને ઘર જાઓ યા ઘર તેડી લાવો. ત્યારે હુમારી સાથે તુમે ક્યારે વાત કરવાના. માફ કરજો બહાલા ફરતમ ડીઅર! પશુ ઘણા દિવસની ગલરાયલી આજ જેમ બોલાયું - તેટલું બોલી ફરતમના ખલા ઉપર માથું નાખી દીધું; તેટલામાં અનુમીઆં ડીટકટીવ આગ્યો.

અનુમીઆં—શેઠજી છે કે; ફરતમે જવાળ દીધો ને અંદર બોલાવ્યો.

ફરતમ—કેમ મીઆં કયાં જઈ આવ્યા,

અનુમીઆં—આવાજ કામમાં. શેઠ હુમારે તો એવુ એ. શેઠ ધનામ આપો.

ફરતમ—મીઆં શું આપું, બોલો.

અનુમીઆં—શેઠ મને ફાં પુછો? છેા જે ઠીક લાગે તે આપો.

ફરતમ—નહિ તુમે કહોને. આ કામ એવું શું લારે છે?

અનુમીઆં—શેઠ જાણ્યા પછીજ કે? નહિતો તુમે વિચારમાં પડી ગયા હતા કે આનું શું કરવું. હવે નરમ બોલોછો. શેઠજી ખાત્રી રાખજો કે તુમને આ શું ભલભલવાણી છે તે ખગર નજ પડત.

નાન—રહારી ફરતમને રનેહ મળ્યો એથી આ વધારે નથી. થયો મીઆં ચાલો એમ કહીને પોતાને હાથેથી માથેકેની કીમતી ખંગડી હતી. તે-કાડી ફેંકા. ખુશ થાઓ જાઓ, મીઆં ખુશ થતો ચાલ્યોજ ગયો, ને ફરતમ આ ઘણું ભેધ રહ્યો.

નાન—બહાલા ફરતમ, નવાઈ જેવું કંઈજ નથી. આટલા દિવસ હું એમ ધારતી કે હવે રહારીથી ફરતમ કંટાળ્યા છે. ખેલાં મેં શરૂઆતમાં તુમારી લાગણી દુર કેમ થઈ એ જાણવા ઘણુંજ કાંઈ માયાં પશુ હેતું કંઈ પશુ કારણ લાઈ લાગ્યું નહિ એથી દીવગીર થઈ, મ્હે આ રસ્તો સોધ્યો. દરરોજ રહુવારથી રાત વેર હાથમાં સુતે. સુતે રંડ્યા કરતી ને રાત્રે

તુમારી પથારીમાં સુતા પછી આવી સુઈ જતી ને રહુવારે પાછી ચાલી જતી. આટલું કયો છતાં પશુ તુમે રહારે માટે કંઈ પશુ કરો છોકે નહિ. તે મારે જાણવું હતું પશુ કંઈ ખગર ન પડી છેવટ મ્હે તુમારે માટે ઘણોજ ખોટો વિચાર કર્યોતો. અને એથી બહાલા ફરતમ, હું તુમારી પાસે માફ માગું છું.

હવે કોઈપશુ દિવસ હું તુમારે માટે એ વિચાર નહિ લાવું.

ફરતમ—પશુ નાન! એટલામાં તુને આ શું સુઝ્યું કે ખંગડી આપી દીધી.

નાન—બહાલા ફરતમ, તુમારે રનેહ હશે તો આવી ઘણી ખંગડી રહને વધારે કીમતી નથી. ડીઅર ફરતમ એવી હજારો ખંગડી આવશે પશુ ફરતમનું ગયેલું બહાલ ને વફાદારી ફરી ન. મળે.

આભેઈ ફરતમ ખુશ થયો. સ્ત્રી મળેતો આવી જ મળજો. તરતજ ફરતમ મીઆંની પાછળ જઈ ભેળવી રકમ આપી ખંગડી પાછી લાવ્યો; ને નાનના હાથમાં મુકી. ખન્ને રનેહ ને આનંદની વાતોમાં શુધાયા.

શાન્તિ કુટિર;

શાન્તાકૃષ્.

સૌ પ્રમીલા.

નૂતન વર્ષ હોર્પાદગાર.

ગજલ.

અનુપમ આત્મ ભાવોધો—હૃદય પટને રસે રસવું.
સુદાગી વર્ષ આ નવજુ, સુખારક હો! સુખારક હો! ૥ ૧ ૥
કનક કિરણો સુધા સ્વતાં, અમી ભરતાં પ્રભાકરનાં;
અને રી ટોતી જિજ્ઞાસા, સુખારક હો! સુખારક હો! ૥ ૨ ૥
અમારા આર્થ ગૌરવમાં વધીસોની વિભૂતિ દંધ,
દિવ તે દિવના ભરતાં સુખારક હો, સુખારક હો. ૥ ૩ ૥
જોતેતા જન્મભૂમિને, સ્વદેશી આર્થ જ પુત્રી.
સુખ સદભાવના ધરતાં, સુખારક હો, સુખારક હો. ૥ ૪ ૥
વપુ સુખ સંપત્તી સાધના, અને શુભ સંતતિ તેન મન
ખુશાલ પ્રોદતા પામી, સુખારક હો, સુખારક હો. ૥ ૫ ૥
સ્વદેશીને વિદેશીનાં ભણી મળે સેવના ભાવો
અમારું એક્ય આદરના, સુખારક હો, સુખારક હો. ૥ ૬ ૥

(કાંસરવાલા)

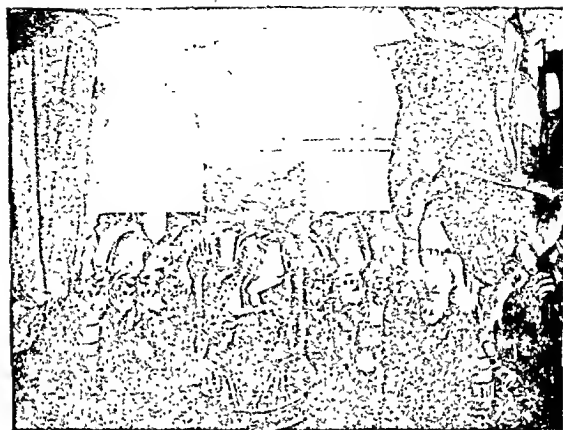

मंगलबादशाह शाहजहानकी बेगम मुमताजमहल.

—भारतजीविन मामिकपत्र.—

ਮਰਤ ਪਿਲਯ

အကျဉ်းချုပ်

ઉછરતી પ્રજા તરફ વિદ્વાનોનું કર્તવ્ય.

લો. ઈ. માલી, પ્રા. ગોંબલે અને આબુ અર-
ગીન્દ ઘોષ એ બે બહુ જુદા જુદા પ્રકાર-
ના મનુષ્યો છે, પણ એ ત્રણે એક જાળત બહુ ભાર
મૂળને કેહે છે કે “વિદ્યાર્થીઓને સંભાળનાં હોય.”
કોઈ પણ પ્રજા સવિધ્યમાં ઉન્નત થવા ઇચ્છતી હોય
અને જગતની મહાન પ્રજાઓમાં ઉચ્ચ દરજ્જે પ્રાપ્ત
કરવા ઉત્સુક હોય તેણે ઉછરતી પ્રજા તરફ બેદરકાર
રહેવું ના બેધએ.

નિશાળો અને કોલેજોની કેળવણી બહુ વધી
ગઈ હોય એમ કેટલાક ધારે છે પરંતુ આંકડા બેધને
એ કોઈ બોલતા નથી: આપણા દેશમાં સો છોકરામાં
૧૦ છોકરા ભણેલા છે અને ૯૦ તદ્દન અભણ છે.
અને છોકરીઓમાં તો ૧૦૦૦ એ ૬-૭ ભણેલી છે!
આવી સ્થિતિ છે ત્યાં દરેક દેશહિતચિંતકનું કર્તવ્ય
છે કે તેઓએ જ્ઞાન અને કેળવણી વધારવા પ્રાણતોડ
પ્રયાસ કરવા બેધએ; સ્થળે સ્થળે નિશાળો નીકળવી
બેધએ અને જ્યાં સુધી એક પણ જાળક ભણ્યા
વગરનું રહે ત્યાં સુધી પોતાનું ભણતર વૃથા સમજવું
બેધએ. પ્રાથમિક કેળવણી મફત અને ફરજિયાત કરાવ-
વા બેટલી રાજકર્તાની શુભંશ ના હોય તો પ્રજાજનો-
એ એ કાર્ય પ્રથમ અગત્યનું હોવાથી એને જરૂરનાં
ધન, એકસંપ અને સુવ્યવસ્થા તૈયાર કરવાં બેધએ.

પ્રાથમિક કેળવણી અને ઉચ્ચ કેળવણી લેવા
પણ જેઓ લાલક હોય તે બધામાંથી કોઈ પૈસા વગર
ભણતો ના અટકવો બેધએ. રોકાવશીય, ધનાનો,
પુસ્તકો અને મફત બોર્ડીંગ સંખ્યાબંધ નીકળવી
બેધએ અને ઔદ્યોગિક અને વિજ્ઞાન શાસ્ત્રની ખાસ
શાખાઓ પ્રાથમિક અને ઉચ્ચ કેળવણીના વર્ગોમાંથી
નીકળવી બેધએ. આ યુગનો આર્થિક વર્તનો કેળવણીનો
મહાન પ્રશ્ન બહુ સળંગતાથી ધરવાનો પ્રસંગ હવે
આવી પહોંચ્યો છે, એ બધું યવાની હવે રાજવાત

જરૂર થવી બેધએ; પરંતુ દર્મિયાન હાલના ભણતાં
વિદ્યાર્થીઓ અને જાળાઓ સવિધ્યમાં સારા
નગરજન નીવડે; સદાચારી, સ્વદેશહિતચિંતક;
વિદ્વાન અને કર્તવ્યચિંતક થાય એવું કરવાની ફરજ
દરેક વિદ્વાન સમજવું અને સન્નારીને માથે હાલમાં
પડેલી છે. આધુનિક નિશાળો અને કોલેજો માત્ર શુદ્ધ
બીલવવાનું અથવા એથીએ ઉતરતું જુદા જુદા
વિષયોની માહિતી મળેનાં હાંસવાનું કામ પણ ભાગે
કરે છે, અને ૪૦-૫૦ વર્ષમાં ઉચ્ચ કેળવણીના પ્રતાપે
આપણા દેશમાં ઘણા મહાન પુરૂષો ઉત્પન્ન થયા છે
એ ખરું, છતાં એ કેળવણીના લાભ લઈ શક્યા
હોત તેના કરતાં ઘણાં એકાં આંખે લીધા છે. આ
બહુ શોકકારક ઉદગાર છે પણ ખરા છે. “Of all
sad words of tongue or pen the saddest
are these “It might have been.”

ત્યારે મારે એ મુખ્ય કેહેવાનું છે તે હવે કહું
છું. કોલેજ અને હાઈ સ્કૂલમાં જે કેળવણી વિદ્યાર્થી-
ઓ લે છે તેને જરાક જુદારથી મદદ કરવાની જરૂર
છે. એ કેળવણીની વિરૂદ્ધ કંઈ કાર્ય કરવાની જરૂર
નથી પણ એને સંપૂર્ણતા આપવા માટે જુદારથી
સહાય આપવી જરૂરની છે. યુગમાં જેવી રુઝડસ
બધર હુડની સંસ્થા છે અને કલકત્તામાં જેવી ડાન
સોસાયટી છે તેવીજ નવતંત્રી સભાઓ શેહેર શેહેર
અને ગામડે ગામડે સર્વ સ્થળોના વિદ્વાનોએ પોત
પોતાના સ્થળની શક્તિ અનુસાર કાઢાડવી બેધએ.
એમાં સામાન્ય રીતે નીચેના નિયમો રખાય તો સારું:

૧. સદગૃહસ્થો અને વિદ્યાર્થીઓ એ સભાના
સભાસદો થઈ શકે. (મોટા સભાસદો અને નાના
સભાસદો.)

૨. નાના સભાસદોની ફરજ: એ નિશાળ કે
કોલેજનો અભ્યાસ સરસમાં સરસ રીતે કરવો અને
કોઈ પણ વિષયમાં કચાશ રહેવા દેવી નહીં. ક નિ-
શાળના લેસન ઉપરાંત કંઈ જુદારનું વાચન
રાખવું. મોટા સભાસદોમાંથી એક મુખ્ય સભાસદ

એક ન્યુસપેપર અને એક માસિક પસંદ કરી આપે તે નિયમિતપણે વાંચવું અને તેજ પ્રમાણે પુસ્તકો પણ વાંચવાં. નિશાળના અધ્યાસમાં બહુ વખત બધા એવું હોય અથવા પરીક્ષાઓ આલતી હોય તેવી વખતે આ વાંચન અધુરું કરે તો હરકત નથી પણ સ્નેહમાં ખાસ વખત ઉપરના વાંચનને માટે રાખવો. કા. વિદ્યાર્થીઓએ અપશબ્દ કદી બોલના નહીં; ખીડી, ભાંગ કે બીજા માફક પદાર્થોનું તથા કોઈ મેલું જાતનું ધ્યસન રાખવું નહીં; છુટું બોલવું નહીં; અને નિયમીત રીતે રાઇમ-ટેબલ કરીને વખતનો સહુપયોગ કરવો. ગાયરી રાખીને પોતાનો વખત કેવી રીતે ગાળ્યો તેની નોંધ કરવી અને પોતાનાં વાઇ ભાંડુ-તરફ, માળાપ તરફ તથા શિક્ષકો તરફનાં કર્તવ્યો ગણપર યજ્ઞવવાનો પ્રયત્ન કરવો. દરરોજ સરત કરવી અને પોતાના વાંચનનો લાભ સલાસદો-ને અને મિત્રોને પરસ્પર આપવો.

મોટા સલાસદોની ફરજો:—મોટા સલાસદોએ પોતાનામાંથી એક એ સલાસદોને મુખ્ય સલાસદો નીમવા; તેઓએ ન્હાના સલાસદોના સહુવાસમાં રહેવું; એમનામાં વિદ્યાને માટે રસ ઉત્પન્ન થાય, જ્ઞાન પિપાસા વધે અને સદ્ ચાલિસાપો ઉત્પન્ન થાય. એવા પ્રયાસો વારંવાર કરતા રહેવું. ન્હાના સલાસદોના શિક્ષકો અને માળાપોની ચેષ્ટાબાહુ કરવી અને વિદ્યાર્થીઓના સળાપી બધી બજાએ, રાખેલી; અને માળાપ તથા શિક્ષકોને કહેવી. એમની ફરજે સલાસદો નિયંત્રણમાં બતાવ્યા પ્રમાણેની પાળે છે કે નહીં તે જોતા રહેવું અને ના પાળતા હોયતો પળાવવા; એમપૂર્વક પ્રયત્ન કરવા.

મુખ્ય સલાસદો અડવાડીઆમાં બેવાર ન્હાના સલાસદોની સલા બોલાવી ત્યાં ન્યુસપેપરના વિષયોને લગતો, માસિકોને લગતો અને એવાં બીજાં અભિપ્રાયો વિષયો ગઈગા. અને વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવા. સાહિત્યમાંથી ઉત્તમ પુસ્તકો બતાવવાં; એમાંના વિષયોની રસ પડે એ

રીતે સંમજલ પાડવી; સારાં કાવ્યો વાંચી સલાસદોનાં અને વિદ્યાર્થીઓની રસવૃત્તિ કેળવાય, એમનાથી ઉચ્ચ આનંદ થું છે એ સમજાય અને રૂઢિ મોંઢવમાં અને ઇશ્વરની લીલામાં મન પરોવાય એવી તરવીજ કરવી, છવન ચરિત્રો, ઇતિહાસ અને ખગોળ, ખગોળ તથા વૈજ્ઞાનિક વિષયોમાં રસ પડે એવાં ભાષણો પ્રસંગોપાત મોટા સલાસદો પાસે અથવા પહારથી વિદ્યાનો બોલાવીને અપાવવાવાં, અને ત્યાં મેલુક લેન્ટર્ન તથા ચિત્રોની મદદ લેવી.

વર્ષમાં બે ત્રણ વાર બધા સલાસદોએ ખીકનીક પાર્ટી કે એવા કોઈ નિમિત્તે પહાર-દર કોઈ જોયા લાયક રથે જવું ને ત્યાં બધો દિવસ જ્ઞાન સાધે ગમ્મતમાં ગાળવો. વિદ્યાર્થીઓ મોટા થતા બધ તેમ મોટા સલાસદોના વર્ગમાં જઈ શકે અને બીજાં નવા, વર્ષોવર્ષ આવી સંસ્થામાં લેવાય.

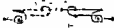
આ રીતનું અથવા આને મળતું કોઈ કાર્ય હાલના વિદ્યાનોએ કરવા જેવું છે અને કેળવણીની બાબતમાં મોટું ઉપર કહ્યું તેમ ફરજીયાત પ્રાથમિક કેળવણીની બાબત મોટા આત્મભાગ આપી બધા દેશ તયાર ના થાય ત્યાં સુધી આપણી છેક પાસેનું કર્તવ્ય હાલના વિદ્યાર્થીઓને સલાસદોમાં લેવાનું છે તે આવી કોઈ રીતે બની શકે.

The best thing is to do the next thing that lies before us to be done and not to be had astray into Utopian regions by quatic dreams."

આપણી છેક નજીક જે કાર્ય કરવાનું પડ્યું છે તેજ કરવું તે ઉત્તમ વાત છે. અને ગગન માર્ગનાં ચોખ્ખાંદી જેવાં સ્વપ્નામાં દોરવઈ જવું એ ઉચિત નથી.

તા. ૬-અમદાવાદ } હરિપ્રસાદ વ્રજરાય દેસાઈ.
બાડીયા. } એસ. શ્રી. પી. એન. એસ.

વિચારો બાળક.

"One generous feeling, one great
Thought, one deed;
of good, ere night, would make life longer
seem
Than if each year, might number a thous-
and days,
Spent as is this by nations of mankind.
We live in deeds, not years, in thought
not breaths,
In feelings not in figures on a dial.
We should count time by heart throbs
He most lives,
Who thinks most, feels the noblest, acts
the best."

Phillip James Bailey.

આ કથા કદપનાત્મક નથી. રૂઢપદના દુષ્કાલ વખતે, ના. સરકારે તરફથી સન્માન મળે, એકાદ ખિતાબ અગર ચાંદ મળે, લોકો વાકુ વાકુ કરે તેવી આશાથી અમદાવાદનાં અનાથાશ્રમોમાં, દુષ્કાલનાં બાંધ કામો ઉપર ધણાં માણસ જનસેવા

મનુષ્યનાતિ સામાન્ય રીતે પોતાનો સમય ગણે છે તે સુગ્રુપ એક હજાર દિવસનું બર્ષ ગણવા કરતાં દરોજ એક સંકાર્ય થાય તો તે વધારે લાંબું જીવન ગણવા સમાન થઈ પડે. આપણા જીવનની તુલના વર્ષથી નહિ પણ કાર્યથી, શ્રાસોચ્છવાસથી નહિ પણ વિચારથી, સમયના વધવાથી નહિ પણ લાગણીથી થવી જોઈએ. હૃદયની લાગણીથી આપણે સમયની ગણના કરવી જોઈએ. જે વધારેમાં વધારે વિચાર કરે છે, વધારેમાં વધારે જીવે લાગણી થાય છે, જેનાં આચરણ સર્વોત્તમ છે તેણેજ વધારે લાંબું જીવન માણસ કહી શકાય. શિલ્પ જેવું ગણિ.

દેહાવતાં, આ પંથુ છેક વળગેલા જેવી પ્રવૃત્તિ નહોતી. એ રીતે પણ લોક સેવા થતી. યશની અપેક્ષા વગર નિઃકામ કર્તવ્ય કરતાર મનુષ્ય વિરલ હોય ત્યાં આવાં માણસની પણ જરૂર રહે છે.

આ સમયે ગુજરાતમાં દુષ્કાલનો ત્રાસ હતો. અનાજ પાણીની મોંઘવારી અને પૈસાની ખામીથી હજારો લોકો ભૂખમરી વેઠતાં હતાં, ઘાસ ચારો નહિ મળવાથી, સેંકડો મરણ પામતાં હતાં. માણસો પણ દારને મોતે મરતાં હતાં.

આ આપત્તિની અમદાવાદના એક સામાન્ય સ્થિતિના સગવડ ઉપર ધણી અસર પડી આવી. તેની પાસે હજાર બારસો ફૂંપિયા હતા. લોકોનાં હૃદયને એનું હૃદય એટલું ફેલી જતુ થયું કે, સાધારણ રીતે એક કમાનાર ને પાંચ આનાર તેનાં કેટલાંક મંજૂર કુટુંબનો પૂરતી રીતે નિર્વાહ થાય, તેઓ ધિયાંસ વૃત્ત રહે, તેમનાં બાળકને સાધારણ જીવનથી પણ મળે એવો બંદોબસ્ત કરવાનો તેને વિચાર થયો.

તેવા વિચાર થતાં આસપાસની મદદ કેટલી મળશે. પોતાનાં સાધન વગેરે સર્વનો વિચાર કરી પોતાના સઘળાં સંચિત પૈસા બરબાદ કરીને પણ આવાં દશ કુટુંબને નિભાવવાનો તેણે સંકલ્પ કર્યો.

દીનબંધુ સવારે, તેમ સાંજે પોતાની નોકરી પરથી ફારેગ થતાં, આ દસ કુટુંબની સુલાકાંત લેતો. તેમનાં સુખદુઃખની, તેમની સગવડ, અગવડની વાત સાંભળતો અને અને જોઈતી મદદ આપતો. ખાલકો ઉપર તેની ખાસ પ્રીતિ હતી. વળનો વંખત તે તેમને પાઈ પૈસા આપતો, કોઈ વખતે રમકડાં વહેંચતો. સાંજ સવાર તેનાં આવવાના વખત અગાઉ અધી કલાકથી તેઓ દીનબંધુની રાહ જોતાં. તેને દરથી જોતાં તેમનાં હૃદય હુપ્પી લગાઈ જતો, તેઓ તેને મળવા દોડતાં અને પાસે જેઈ શો તેને "પ્રણામ" કરતાં. આ સૌ ખાલકોમાં એક વિધવાનો યુવો હતો. દુષ્કાળનાં દુઃખથી મુઝવેલી, લાચારીમાં આવી

“દીનબન્ધુને કહેતાં બહુ-સંકેચ થયો છતાં તેણે ડા. દેશાધને પ્રશ્ન કર્યો કે “કોઈ-બીજા અકંટરની સલાહ લેવી હીક-પડશે?”

“કાકરને આથી કાંઈ પણ ખરબ લાગ્યું નહિ. તેણે કહ્યું કે “તમે સલાહ લેશો તો અડચણ બિલકુલ નથી; પણ સલાહ લેવાં નકામી છે. બિચારા બાલકને બચવા જેવું હોત તો હું ગમે તે મહેનતે પણ તેને બચાવવા યત્ન કરતા.”

મિલ-મનુરના એક ભાઈને દવા લેવા પોતાની સાથે આવવા કહી, બાલકના સંબંધમાં કેટલીક સચના કરી “ચાલો જઈએ” એમ દીનબન્ધુએ ડા. દેશાધને કહ્યું.

તેમના જતાં જતાં બાલક બોલ્યો. “પ્ર—ભા—મ—પે—લી—ગા—વી.”

દીનબન્ધુને આ પ્રણામની ઘણીજ અસર થઈ. કારણે અભિપ્રાય તેને સાંભરી આવ્યો. તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં; ગદગદ કંઠે તે બોલ્યો, “ભાઈ બાલક ભૂખ તારી ગાડી કાલ જરૂર લાવીશ. કાલ સવારે તને આપી જઈશ”.

બીજે દિવસે સવારે-એમતા વપને દિવસે-બાલકને આપવાની ગાંડી લઈ, બાલક ગાડી બેઈ કેવો પ્રસન્ન થશે એમ વિચાર કરતો દીનબન્ધુ સારંગપુર આવ્યો. બાલકના મકાનની કાંઈક નહીં આવતાં છેટેથી રુડાનો અવાજ આવ્યો. વધારે નહીં જતાં, બાલકના મકાન આગળ તેણે ૮-૧૦ સ્ત્રીઓ ને રડતાં, કૂટતાં બેઈ ‘અરસર’ ગોંડી દીનબન્ધુ ત્યાંજ અટકી ગયા બાલક મરણ પાડ્યો હતો. આંખોમાં આંસુ સહિત તે મૃત બાલકનું મ્હોં જોવા મકાન આગળ ગંધા પરંતુ બાલકને લઈ ગયા હતા.

કાલામાઈ લક્ષ્મણ-વન્ધુ સમાજ.

મુબાઈ તા. ૮-૧-૧૯૧૦

યુગાન્તરનો અરુણોદય.

શ્રદ્ધાં પ્રાતઃદર્શનમ્ શ્રદ્ધાંમધ્યદિનં પરિ ।

શ્રદ્ધાં મૂર્ચસ્ય નિમ્નુચિ ।

કવેદશીતા.

We walk by faith.

2. Cor. V. 7.

વં-કોઈ બાલક છે કે કેટલાક વખતથી આપણા દેશ અને આપણા જન સમાજ અસાધારણ સંયોગોમાંથી પસાર થાય છે. એ સંયોગો એવા તો અસાધ્ય અને એવા તો વિકટ હતા કે જ્યાં ઇતિહાસ પ્રકાશ પાડી શકતો નહોતો, શાસ્ત્રબુદ્ધિ પણ સ્વચ્છ અને સ્પષ્ટ માર્ગ બતાવતી નહતી, અને સ્વાભાવિક મનુષ્યબુદ્ધિ પણ કુદ્ધિત થતી હતી. એ સંયોગોમાં આપણું કર્તવ્ય શું હતું તે પણ એક ગંભીર પ્રશ્ન હતો. પરંતુ સદ્ભાવે અત્યારે કંઈક અરુણોદય થતો દેખાય છે. અને પ્રકાશ સમીપ હોવાના ચિન્હોની ઝાંખી થવા લાગી છે. એ વિષય સંયોગો શા હતા? પશ્ચિમનાં મોઝ એએ આપણા દેશને ઘેરી લીધો હતો ત્યાંની જીવનભાવનાઓના આઘાતથી પરાણે અને કંઈક સ્વાભાવિક રીતે આપણી મૂલની જીવન ભાવનાઓ ગત્યન્તર પામી હતી. આપણું સમગ્ર ક્ષાત્રકર્મ પશ્ચિમની એક બાજવાન, સમુદ્ધિવાન અને ઉત્સાહશીલ પ્રવ્રતા હાથમાં સંક્રાંત થયું હતું આપણા આશ્રણો આપણા દેશના પ્રાચીન શાસ્ત્ર-સંદર્ભના કોશાગાર રૂપ રહ્યા હતા એટલુંજ નહિ પણ પ્રાચીન વિદ્યાનું પરિશીલન કરનારા નવીનો તેવું સ્વસ્થ સમજવા સમન્વયવા યત્ન કરતા તો તેમની સાથે મહા વિશ્વ આશંકતાં પ્રાચીન વિદ્યાથી બહુધા અજ્ઞાન કેટલાક નવીનો પ્રાચીન એટલું બધું નિન્દતા અને તેમની અને જનસમાજની વચ્ચે મહાન વિશ્વ

ચાલતો હતો. રાજ્યજીવનમાં, રાજ્યકર્તા અને પ્રજાના વિચારો વચ્ચે મહાન અંતર પડી ગયો હતો. સામાજિક જીવનમાં સમાજના પ્રાચીન નેતાઓના વિચારો અને નવીન યુગના દરજ્જાના યુવા ધર્મો વચ્ચે તેથી પણ વધારે અંતર હતો. સાંપત્તિક જીવનમાં પણ નવીન યુગને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિઓને અલાવે દિવસે દિવસે આપણે પાછાજ હડતા હતા. આ સંયોગોમાં કેટલાક સમય સુધી કાલ પ્રવાહમાં તણાયા પછી આપણા સ્વાભાવિક વિચારુરોગે આપણને જિજ્ઞાસુ કર્યો, આપણી સાંપત્તિક નિરૂપતાએ આપણને ગમત કર્યો, અને મનુષ્યજીવનની ઉત્કર્ષશક્તિવાના સ્વાભાવિક ધર્મોના બલથી આપણે અત્યારે એવા સંયોગોમાં પ્રવેશ કર્યો છે કે ત્યાં આપણને આપણા માર્ગની કંઈક ઝાંખી થાય છે, અને આશાના ઉત્તેજક કિરણોએ આપણા જડવત્ ધર્મ ગયેલા અંતરાત્માને ગરમી પહોંચાડી હોય એમ જણાય છે.

પૂર્વના સંયોગોના બળથી મૂર્છિત થયેલાઓને હજી આ બચતિમાં કંઈ સત્ય કે સત્ય દેખાતું નથી. તેઓના માનવી પ્રમાણે હજી આપણી ગતિ કંઈ સુધરી નથી. દિવસે દિવસે અનાત્મારાધનતાના જીવનમાં આપણે વધારે ને વધારે ઉંડા ઉતરીએ છીએ, પ્રાચીન વિદ્યાર્થી બલ નવા યુગની વિદ્યાના બળના પ્રમાણમાં નજીક લાગે છે, અને નવી વિદ્યા અને તેના સંસર્ગથી ઘડાતો આચારવિચાર-દેહને લાગેલા ધર્મોઉપર એટલી અનન્ય ભક્તિની અપેક્ષા રાખે છે, કે આધ્યાત્મિક જીવનને માટે અવકાશ રહેતો નથી અને રહેવાનો નથી. રાજ્યજીવનમાં એ વિષમતાઓ પહેલાં હતી તેની તેજ તેમને વંધાઈ બળવાન અને વધારે નિશ્ચિત સ્થિતિમાં દેખાય છે. સાંપત્તિક સ્થિતિમાં પણ પશ્ચિમનાં પરાક્રમો સાથે આપણાં તરફથીયો તેમને હિંસાએ કંઈજ ગણતરીમાં નથી. આ અને આવા વિચારથી અત્યારે ઘણેલા વર્ગ લાવિષ્યમાં વધારે દુઃખ અને વધારે કડિનતા ડેખે છે. અને કોઈ પણ પ્રકારનાં સદુત્સાહને મૂળોપનું ચિન્હ માને છે. એક વર્ગની જ્યાંદે આ નિરુત્સાહની સ્થિતિ છે ત્યાંદે બીજી તરફ એવા

પણ એક વર્ગ—હવેતો વર્ગ એ સંજ્ઞા આપ્યા વિના ચાલે તેમ નથી—ઉત્પન્ન થયો છે કે જે આ નિરુત્સાહનો પ્રતિકાર અરાજકતામાં જીએ છે. આ વર્ગ આપણા દેશ ઉપર પ્રિદેશ રાજ્યના અસ્તિત્વ માત્રને, અનિષ્ટ સમજે છે, અને કેટલાક તો પશ્ચિમની વિદ્યાને પણ દોષાવક માની તેનું નિરસન કરવું ઇષ્ટ ધારે છે. અને વર્તમાન સ્થિતિને અત્યારે લાવવાના ઉદ્દેશથી ખુન અને ઉન્મત્તતાનાં, અરાજકતાનાં, અધાર્મિકતાનાં, કૃત્યો કરવામાં કર્તવ્યભૂતિ માને છે!

આજની સ્થિતિ આવી છે, છતાં પૂર્વના જેટલી વિષમ અને અચિન્ત્ય નથી. નવીન વિદ્યાના સંદેશો આની સાથે પ્રાચિન વિદ્યાનું સંઘર્ષજી સરૂ થયું છે. સમાજના પૂર્વની પ્રજ્ઞાલિકાના નેતાઓને નવીન યુગના બળની, નવીન યુગની ગતિની, દિશાની, અને તેમાં તેમના કર્તવ્યની ઝાંખી થવા લાગી છે. રાજ્ય દુરધર વર્ગને પ્રજાની સાથે સહધર્મચાર કરવાની આવશ્યકતા સમજાય છે, અને તેને માટે કેટલાંક ગૃહીર પગલાં પણ લેવાઈ ચુક્યાં છે. અને સર્વધો આદરણીય એ છે કે ખતીસી સાચી સ્વદેશિતાનો પ્રચાર વધવા માંડ્યો છે. દુકામાં વિચકુયુગ અસ્ત પામતો જાય છે, સમન્વયયુગનો અરુણોદય ક્ષિતિજમાં દેખાવા માંડ્યો છે. ઓજકાલે દ્રષ્ટિગોચર થતી અરાજકતા પણ તેજ વિદ્યાના દીવાની વાટમાંથી નીકળતી મેશ જેમ દીવાના અસ્તની સમીપતા સુચરે છે તેમ વિચકુયુગના અન્તની સમીપતાનું ચિન્હ છે. અને સમન્વયયુગનાં કૃત્યો દયની સાથેજ એનું આયુષ્ય પણ ફીણ ધરે એવું સ્પષ્ટ સંભવ છે.

અત્ર લોભા લોભોને અવકાશ નથી. પૂર્વ અને પશ્ચિમ સમન્વયમાંજ આપણાં ધાર્મિક, સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય પ્રયત્નો અન્તિમ સમાધાન સમજાય છે. વિરોધમાં નહિ. એ સમન્વયનો આરંભ વિદ્યામાં, સાંપત્તિક રચનામાં, અને રાજ્યનીતિમાં પણ થવા માંડ્યો છે, એ નિર્વિવાદ છે. તો પછી આ લોભકતા ને અભિપ્રાયમાં નિરુત્સાહને

માટે અવકાશ નથી. અરાજકતા રવંતઃ નિન્દ્ય છે, દણ્ડ્ય છે, સીમાન્તે પહોંચેલા નૈરાશ્યનો અન્ત આપતાં અને આશાસૂર્યનો ઉદય થતાં તે રવંતાજ અદશ્ય થશે. આ નૈરાશ્યનો અન્ત લાવવામાં રાજ્ય ધુરધરે અને પ્રજાહિતચિન્તકો બન્નેના ધમને માટે અવકાશ છે. અરાજકતા નિન્દ્ય છે એટલે એની નિન્દા ધર્મ-ધુરધરે તરફથી થાય છે અને થશે. અરાજકતા દણ્ડ્ય છે એટલે એનો દણ્ડ રાજ્ય તરફથી થાય છે અને થવો જોઈએ. પરંતુ હવે એ અરાજકતાનું નિવારણ આચાર વિચાર અને પ્રવૃત્તિઓના સમન્વયથી કરવાનો કાળ આવી પહોંચ્યો છે. સર્વને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે યુગાન્તરનો આરમ્ભ થઈ ચૂક્યો છે. આ યુગાન્તર પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચે, રાજા અને પ્રજા વચ્ચે, પ્રાચીન અને નવીન વિદ્યાના આચાર્યો વચ્ચે, બુના અને નવા લોકનાયકો વચ્ચે, વર્ધમાન દશાને પામવાના વિપ્લુના રૂપમાં નથી; પરંતુ તે બધાં વચ્ચે સમન્વયમાં અને સહચારના સ્વરૂપમાં હવે દેખાવા માંડ્યો છે. એનો અરુણોદય પ્રત્યક્ષ થયો છે. અને એ પ્રકટ થશે એવો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. અને એ વિશ્વાસમાં ટકી રહેવા અને નિરુત્સાહ કે અકર્થને વશ થવામાંથી બચવા માટે શ્રદ્ધાનું ધરણું લેતાં, સર્વને માટે અમે

શ્રદ્ધાં માતર્હવામહે શ્રદ્ધાંમધ્યંદિનં પરિ ।

શ્રદ્ધાં મૃર્યસ્ય વિષ્ણુવિ ॥

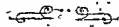
उत्तमलाल के. त्रिवेदी.

उत्तम वर्ष सुखं हो ।

રાજા પ્રજાના ધર્મ સમજી હકક સમજા: માંગજો, સંસારની બંદીઓ બંધીયે; નિરંતરતાથી કાપજો, વેપાર ને વાણિજ્યમાં, સાદુસ કડી આગળ ધજો, કુટુંબમાં આનંદસહ, આ વર્ષ આખું ગાળજો; રૂણ માતૃભૂમિનાં આપણે બંધુ બધાં એ જાણજો, ધડી એક એ હંમેશા, એ ઉધારવાને ગાળજો; રકોપ્રતિ સદસાવ ને, સ્ત્રીની પ્રતિષ્ઠા રાખજો, કિર્તિ બધે પ્રસરાવતાં, આ વર્ષ આખું ગાળજો.

विद्याविलासी.

વિમાર-બુલબુલ.

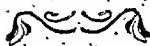

ગિયારઃ આસિયું ભુંધુભું ! ગિમારી છંદની રોતું !
યમુ-દિલ ગુમ, ન ખાતું ગમ, ગમન ભેદી નથી જોતું !
હું ના જો, ન એ ગાતું, ન આસું આંખમાં મારું !
અરે રે ! થકતું-રોતું ! ન જોયું એ હવે ભડું !
અયે ! રાતું નથી લાંબીમ અગર મુરવેસ મરવાનું !
હવે, બચ્યા ! મુસાફરને મુનાસિય કંથે કરવાનું !
ગરીબો રો નહીં જાણુ પરદા બચવાનું તું, ભુંધુભું !
ગિમારે કો અજબ ચૂરમુ ફૂરમુ ગુમગરનું હું ગુમ !
તરીકતમાં તું ગાતું તે, હંપીકતમાં યમુ અહિર ! —

“હાજરો માસથી મોંઘી સુદાગી લવલ-તુલ-કાંદર
હવે રમજાનનો મહિનો અને એ જોઈ બચિયમો !
ગિમારીમાં ભેસાઈ શી જોડી એ દિલ-ગુને-મુસલો !
સિકન્દર શહેનશાહીમાં ન તવવેરે શંકે લાધી —
જો એ આગે-હયાતીનો ! તવીં ભુંધુભું મુક્યું લારી !
બડી ચોટી ન છે કપાંડી ! બૂંઘું ચરમો ભેરું ખાંડી !
ઉઠાવી મુસીબત પો ભે ! ન પી તો મનસંગી લારી !
મગલ, ભુંધુભું ! રૂંધે મશરુલ ! ધરી જો યાગીરી તાજ
લેવા કે જેતળાંજમાં ગિમારી ગા ભુમારીની !
ન રોં ગિસકુલ હવે ભુંધુભું ! ગરીબ આંસુથી રો ના !
રવે તો ખુનથી રોતું ! અગર આંસુ બધાં પો ભ !
ગિમારીમાં છતાં લેવું હું ગુમ-ભુંધુભું જોડી !

સાંગેશ્રમ, (વનવાસ.)
૨૪, સપ્ટેમ્બર-૦૬

સાગર.

ડાક્ટર હરમીટની લોક પ્રગિધને સરકારમાં રજીસ્ટર થયેલી

ભારત જીવન પીલ્સ

ધાતુવિકાર, નબળાઈ તથા પાણી તથા નપુંસકતા ઉપર રામબાણું દવા

પુરૂષોને

પીળાભે કે રવંનમાં હતી ધા
પુને અટકાવી, નબળાઈ, થાક
ઝુલ્મી, અજીર્ણ, તથા માથાનો
દુખાવો દુર કરી, લોહી યા-
દાસ્તી અને રથજન શક્તિ વ-
ઝગી, નવું જીવન નવું જોશ
નવી જીવાણી અને નવી મનહ
આપી સંસાર મુખ આનંદના
સાગરમાં રમાડે છે.

સ્ત્રીઓને

અનિયમીત રજાવવા, નેન
બાઈ, મેદ દે પીળા પ્રદર, જે
હેકમર અને માથાનો દુખાવો
અજીર્ણ, હીરમીગ્યા, અક્ષાણ
ગળિપાત, વધ્યાપાત્ર સંધલી
તરેલના વિગેરે સંદિગ્ધને જડથું
જાથી નાશુદ કરી તદુરૂત અને
મુખ સ્વત બનાવે છે.

સંસાર મુખ અને તનુરૂપ્તી ભાગવવાને માટે જોડેલી બંધી તરેહની યુનાની કે વિદ્યા
યતી દવાઓ છે તે સૌ કરતા આ વિજળીક દવા કાઈ નોખી અને ચમત્કારીક છે અને કેટ-
લાક વર્ષથી અમીર-ઉમરાવ તથા રાજવંશીઓમાં પ્રસિદ્ધ થઈ રહી છે એકવાગ વાપરવાથી
વધુ ખાતરી મળે જશે.—કીમત ૪૦ ગોલાના ૩૦ પ અને દવાય અર્થ વીગેરે લેવું

શ્રીમાન નીઅમ હેદરાવાદના નવાજ નૌહરજા બાહુડુ લખે છે—“ મહારી
તંદુરસ્તી, છ સાત વરસથી બુજ બમરી મળ હતી, ઘણા દર્દીઓને યાદગર ધારતા હતા કે
તે રી કોઈ દાહડો સંધરજે નહીં પરંતુ આપની ભારત જીવન પીલ્સથી હવે, તે બુજ
મુધરી મળ છે, દીન પરદીન એરી આંશા યાય છે કે થોડાક દીસોમાં આ ચમત્કારીક દવાથી
એદમ તંદુરસ્ત થઈ જાઉં. માટે વગતી દવાને વી. પી. થી ત્રણ રીસી ભારત જીવન પીલ્સ
ગોલગોળ.”

મળવાનું ઠેકાણું—કલકત્તાવાળા એસ. હરમીટ એન્ડ કો
મુલેક્ટીક દવાખાનું—ત્રણ વર્તી પોસે-નગ બગર—સુબં ૨૦૪

ઈસ્તમખોલી કલક.

સફેદ ખાલ પાંચ મીનીટમાં કુદરતી જેવા કાલા.

અમારો ઈસ્તમખોલી કલક સફેદ ખાલવાલાઓના લાભમાં મોટા આશીરવાદ સમાન થઈ પડ્યો છે. આ કલકના ખાસ ગુણ એ છે કે ખાલ પાંચ મીનીટમાં કુદરતી જેવા કાલા થાય છે અને કોઈ પણ પ્રકારનો આમીષર ડાઘ પડતો નથી. આ કલક ખાસ તેલના માફક લગાડી શકાય છે ખાલ તદ્દન ચુલાળા દેશમ જેવા બને છે તેમ કોઈ દહાડે ભૂરા પડતા નથી. દર પંદરમે દહાડે નીકળેલી નવી બુટીઓ પર એ ટીપાં લગાડી આપવાથી કોઈ પણ દહાડે સફેદ ખાલ જોવામાં આવતો નથી. એથી વધુ હવે શું જોઈએ? એક વખત વાપરી ખાતરી કરો. અમારા કલકનો એક બેકસ એક જલુને બોલામાં બોલા ત્રણ મહીના સુધી ચાલે છે. ખાલ કુદરતી જેવા કાલા ન થાય તો અગો કીમત પાછી આપવાને બંધાયલા છીએ? એક વખત પધારો તો સંતપ્ત તરીકે સુદત લગાડી આપશું. કીમત રૂ. ૧ પોસ્ટેજ ભુલું. બાહર ગામ કોઈ તથા માણસ મંગાવશે તો વી. પી. સી. ઓફીસ આપશું.

આફ્રીકાના ગ્રાહકોએ પોસ્ટાલે ઓરર અગાવથી મોકલવા.

દરેક કલકના શોખીનાને એક વખત મહેરબાની કરી આ કલક વાપરી જોવા ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ.

સુલેમાન આહમદ સેદાગર

ટકાણું.—ધોધારી મહોલો ખારસી ગલીને નાકે મુંબઈ નં. ૮

શુદ્ધ શિલાજીત

ધાતુપુષ્ટ કરનારી—હીમાલય પર્વતની અગળ અસરકારક દવા.

શીલાજીતનો ગરમ અને કડવા ઔષધોમાં સમાવેશ થાય છે. તે વૃદ્ધાવસ્થાને દુર કરી ફરી જવાન બનાવે છે. તરૂણને પુરૂષાર્થી બનાવે છે. તેવીજ રીતે તે દરેક પ્રકારનો પ્રમેહ, વીના રોગ, અંગની કળતર, હાથ પગમાં દુઃખારો વગેરે દરદો દુર કરે છે, તે લોહીના વીકારો વગેરે નાશ કરે છે, સફેદ કોઠ, રગતંપીત, દરેક ભાતની દાદર, વગેરે. તમામ ભાતના કોઠ ઇત્યાદી રોગોનો નાશ કરે છે. મુખમાંથી નીકળતી દુર્ગંધ, દાંતમાંથી લોહીનું વહેવું, દાંતનું નબળા પડીજવું વગેરે દરેક પ્રકારના મોઢાંના દરદો તે દફે કરે છે. શરીરનું પીંગું પડવું, સ્વાસના દરદો, ક્ષયરોગ, ઉન્માદ, તમામ લોહીવિકારથી થતા રોગ, કફથી થતાં દરદો, કરમથી થતા રોગ, ઇત્યાદિ રોગોનો તે નાશ કરે છે.

આ મહા ઔષધીની ઉપર પ્રમાણે પ્રથમ સા સર્વે આયુર્વેદ બંધુનારા મુખીઓએ કરી છે. આ દવા પરીશ્રમ કરી અને હીમાલય પર્વત ઉપરથી આણી છે.

આ મહા ઔષધી રામબાણ છે તે માટે હજારો સરદીફીકેટો અમારી પાસે આવેલા છે.

દરેક ગ્રહસ્થ અને વૈદ્યસન્નેએ અમારી પાસેથી આ દવા મંગાવવી એમ અમને સંપૂર્ણ આશા છે. તમામ સાધારણ વર્ગના લોકોને સુગમ પડે તે માટે દવાના ભાવ છેક હલકા રાખ્યા છે.

તોલા.	કીંમત:	ટપાલ ખર્ચ.	તોલ.	કીંમત.	ટપાલ ખર્ચ.
૫	રા ૦-૫-૦	૪૦	૧૫	૦-૧૦-૦	
૧૦	રા ૦-૫-૦	૮૦	૩૦	૦-૧૨-૦	
૨૦	૮ ૦-૫-૦				

પાંચ તોલાથી ઓછી દવા મોકલવામાં આવશે નહીં.

મળવાનું ઠેકાણું:—

શીવશંકર જી. શાસ્ત્રી.

હીમાલય કીચ, હરદ્વાર.

ત્રિગોળરૂપો એનરજીકલ સીરપ, શરીર અને મગજની નબળાઈ માટે વર્ષ
ઉત્તમ દવા છે. તે લુપ્ત વધારે છે. ઘાતુ ઉત્પન્ન કરે છે અને ધાતુ પુરવઠા આપે છે.

સર જુવાનીની પુરબાહાર ભોગવવા
આહાતા હો તોજ ગ્રીમોલ્ટ કું નો

“ એનરજીકલ સીરપ. ”

વાપરો.

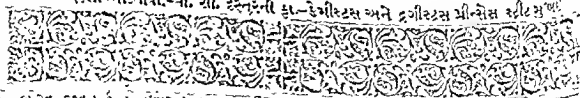
સ્વચ્છ અને મજબૂત દાંત એ સુખી
હાડગીનું એક ઉમદા સાધન છે. માટેજ

“ ડૉ. ઓલ ”

દૃઢ યાદિર એક વખત વાપરવા ખાસ આગ્રહ પુર્વક

ભલામણ છે

એકલા આઠનીયા-વી. ડી. દરનરની કુ-કેમીસ્ટસ અને ટ્રગીસ્ટસ પ્રી-સોલ સીરપ માટે

૨ ભાગેન હાલ પ્રતે નંબરે દર-જગ દાવખાદવી દાઢ આઘની વાડી-ગુજા.

ઈસ્તમખોલી કલક.

સફેદ બાલ પાંચ મીનીટમાં કુદરતી જેવા કાલા.

અમારો ઈસ્તમખોલી કલક સફેદ બાલવાલાઓના લાભમાં મોટા આશીર્વાદ સમાન થઈ પડ્યો છે આ કલકના ખાસ ગુણ એ છે કે બાલ પાંચ મીનીટમાં કુદરતી જેવા કાલા થાય છે અને કોઈ પણ પ્રકારનો આમડીપર કાઢ પડતો નથી. આ કલક ખાસ તેલના માફક લેગાડી શકાય છે બાલ તદન મુવંબા, રેશમ જેવા બને છે તેમ કોઈ દહાડો બુરા પડતા નથી. દર પંદર મે દહાડે નીકળેલી નવી બુટીઓપર બે ટીપાં લગાડી આપવાથી કોઈ પણ દહાડો સફેદ બાલ જેવામાં આવતો નથી એથી વધુ હવે શું જોઈએ? એક વખત વાપરી ખાતરી કરો. અમારા કલકનો એક ગોકસ, એક જથ્થોને ઓઠામાં ઓછા ત્રણ મહીના હુધી ચાલે છે. બાલ કુદરતી જેવા કાલા ન થાય તો અગો ક્રીમત પ્રાપ્તી આપવાને બાંધાયેલા છીએ? એક વખત પધાર તો સંમત તરીકે મુક્ત લગાડી આપશું. ક્રીમત રૂ. ૧ પોસ્ટેજ બુક બાહર ગામ કોઈ પણ માણસ મગાવશે તો પી. પી. થી મોકલ આપશું.

આફ્રીકાના આહકોએ પોસ્ટાલ ઓર્ડર અગાવથી મોકલવા

દરેક કલકના ચોખીનાને એક વખત મહેરબાની કરી કલક વાપરી જેવા ખાસ લલામણ કરીએ છીએ.

મુલેમાન આહમદ સોદાગર

ટેકાણું.—ચાંધારી મહાલો પારસી ગલીને નાકે મુખર્દ ન.

ડાક્ટર હરમીટનું લોકપ્રીય કુસુમ માલતી તેલ

આ એક મનોહર સુગંધીદાર અને શુભ કારક ઔષધિ સુકત ઉત્તમ કેશતેલ છે. આ ચમત્કારીક તેલની શીશીનું ગોઠું ઉધાડતાંની વારમાં એની મધુર સુવાસ દેવાની સાથે મળી ચોં તરફ દેશાઈ આસ પાસના લોકોના મનમાં એવું પ્રતિત કરાવી આવે છે, કે બહુ નિકટમાં જોઈના મારા બગીચા હશે અને ત્યાં હમણાજ તરેહુ તરેહુના પ્રલો ખીલીને આવું મનોહર સુગંધ આપી રહ્યું છે.

પણ ફક્ત આટલુંજ નહીં, આ અપુર્વ કેશતેલ નીચમ્મર માથે નાખવાથી બાલ કાલા, લાંબા સુગંધ દાર કોમલ અને ચમકદાર સુંદર થાએ છે કુસુમ-માલતી તેલથી બાલ ખરી પડવાનું એક ધાય છે. તલ પટેલી જગમાં નવા બાલ ઉગે છે, માથાનેા દુખાવો ચક્ષી, ચીત ભાંત. સુગંધી, હિસ્ટીરીઆ, આ-જોમાં તગ્મર, કાનોમા ધમધમાટ વીગેરે તમામ તરેહુના મગજના અને બાલના રોગ વિકારો એકદમ મરી બાય છે કુસુમ માલતી તેલથી મગજને પુષ્ટિ

મળે છે, યાદ શક્તિ વધે છે, કદ પીત ને વાત સામ્યાવર્યામાં રહે છે, માટે ચિત પ્રકૃતિલત યાય છે ઉદયમ ઉત્સાહ મળળ યાય છે, રોગે ઉધ સારી રહે આવે છે, અને અન પાચન યાય છે, વિધ્યાથી, શિક્ષક, વકીલ, ન્યાયાધિશ કારભારી, રાજ મહારાજ વીગેરે મગજના કામ દરનારાઓ ને માટે કુસુમ માલતી તેલ પરમ ઉપકારી છે, તેમજ હાલના ચોખીન સ્ત્રી પુરુષોના વિલાસની સામગ્રી ઉત્તમ કેશતેલ કહેવાય છે અને દસ બાર વરસથી હિંદુસ્તાનના ચોરા મોટા શહેર ગામડા-ઓમાં ઘણા તારીફની સાથે એવું વેચાણ થઈ રહ્યું છે. હરમીટનું કુસુમ માલતી તેલ લગાડો, કોઈ દહાડો તમારું માથું દુખશે નહીં તેમજ નજલાથી તથા ચિતાથી અકાળે તમારા બાલ ભુરા કે સફેત થઈજ્યા નહીં.

લોકપ્રીય પરમ દેશલક્ષ્મી શ્રીયુત બાળગંગાધર તીલક મહારાજ, પુના, લખે છે—“હરમીટ કુખીનું તેલ મેં બંતે વાપર્યું છે, ને મને કહેતા બુશી ઉપરો છે કે આ એક ખરેખર સ્વદેશી ઉત્તમ કેશતેલ છે. માથે લગાડવાથી તરત ઠંડક વળે છે, ચાંદેલા પાકેલા મગજને આરામ આવે છે, અને માથાનો દુખાવો તથા મનની બેચેની ને અનિદ્ર દોષને દૂર કરી ચીત પ્રબુદ્ધીત કરી આવે છે. એની સુગંધ પણ બહુજ સોહક ને ટકાવ છે.”

કિમ્મત એક શીશીના રૂા. ૧-૦-૦ અને ૪૪૧ના રૂા. ૮-૮-૦ મળવાનું ડેકાલું—વી. સી. દરતુરની કાં, ડીન સેસ કીટમુખઈ તથા સવળી. રવે-૦૦ ફકાનોમાંથી મળશે, અથવા નીચેને ડેકાલેથી મંગાવી લેવો.

માલેક—કલકત્તાવાળા એસ. હરમીટ જી.

ધલેકત્રીક દવાખાનું—ગોળ માળા, ત્રણ ૦

અનુક્રમણિકા.

- ૨૬ ઉત્તેજન વિના દેશોન્નતિ કેમ થાય? (કવિતા)
 ૨૭ ચેતન સંસાર (કવિતા)
 ૩૦ સ્વદેશ સેવા (કવિતા)
 ૩૧ ગાન સ્પર્શ (કવિતા)
 ૩૨ નોંધ સચો.
 ૩૩ અંગેરીકન મહાત્મા બાલક્રમ લિન્કનની ચતુર્થા
 ૩૪ વીરગાળાં તારાગાળાં.
 ૩૫ નિરાશ કદિ થયું નહીં.
 ૩૬ ચિત્ર માળા.
 ૩૮ વ્યભીચાર નિષેધ
 ૩૯ મહાત્મા શ્રી કૃષ્ણાનંદ-સરસ્વતી સ્વામી
 ૪૦ લક્ષ્મી કવિ ભોજલ
 ૪૧ વહુ ચોરી

ચિત્ર માળા.

- આચં શકેરાચાર્ય
 વિરાટ સભામાં દ્રાપદી.
 દેવદાસના એક મોહાસાનો દેખાવ

નારતલવન પ્રેસમાં વેચાતાં પુસ્તકો.

નળના રાણી અથવા લોર્ડેલ્ડોસીની આજુક

રૂ. ૧-૮-૦

યોધ્યા અને અંગ્રેજ અથવા લોર્ડેલ્ડોસીની

કવાહા રત્ન.

આફ્રીકાના ગ્રાહકોએ પોસ્ટાલ ઓફર ઓર્ગેનાર્વીનિઝમ

મોકલવા

દરેક કેલેન્ડર શોખીનોને એક વખત મહેરમાની કરી અનિઝમ

કલ્પે વાંધેરી લેવા ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ.

મુલેમાન આહમદ સોદાગર

મુશા.

રેકોર્ડ.—ધોધારી મહોલો પારસી ગલીને નાકે મુંબઈ નં. ૬.

આથી બીજી ખાત્રી કરો ?

ખત્રી ખત્રી એ છે કે અમારી શક્તી મુધાકર
 જોળીએની લગીનગીરીની ચીડીએ આપીએ છીએ.
 શક્તી મુધાકર જોળીએ—તમામ લતનાં પાત્ર
 વિદ્યાર તથા સ્વપ્ન વેચાણ વિગેરેમાં જતી થતુ
 બાંધ સાગ છે કુટેવ આ બાંધાવધા, હરકોઈ સેવ
 અતી ત્રી સંગ વિગેરેથી આવેલું નપુસ્કપત્ર મચી
 લોલી તથા વિવંને મુધારી લેઈએ તેટલા પ્રમાણમાં
 રાખી શકિત તથા મહાંધ પાછી લાવી આપે છે.
 મુખ લગાટે છે, ઉપરના છાત્રીનો, કમરનો, માથેનો
 આથાનો દુખાવો તથા મરકી આવેલી મટરી થક
 શકિત વધારે છે તથા ત્રી પુરુષોના અનેક રંગને
 ગરાટે છે છીં. જોળી ૩૨ ની રળીના રૂ. ૧ પાંચ
 રળીના રૂ. ૪.
 વેધ કથ્યાજીજી હરિદ્ધજી ઠાકર. કલ્યાણેથી રૂ.

નં. ૨ મુંબઈ.

ગરદાખી ખ્વાર પછી.

૧ રાવીનિઝમ

અને

નાત્યસુદય.

૨ રાવીનિઝમ

અને

લવન સમસ્થા.

આફ્રીકાના ગ્રાહકોએ પોસ્ટાલ ઓફર ઓર્ગેનાર્વીનિઝમ

મોકલવા

દરેક કેલેન્ડર શોખીનોને એક વખત મહેરમાની કરી અનિઝમ

કલ્પે વાંધેરી લેવા ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ.

મુલેમાન આહમદ સોદાગર

મુશા.

રેકોર્ડ.—ધોધારી મહોલો પારસી ગલીને નાકે મુંબઈ નં. ૬.

श्री आद्य शंकराचार्य अने शिष्य वर्ग,

ભારત જીવન.

અપ્રતીતો જયતિ સંઘનાનિ પ્રતિજન્યાન્યુત્ત યા સજન્યા ॥

પૃ. ૭

ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૦-પ્રાય ૧૯૧૬

અંક ૨

“સ્વદેશ સેવો.”

ભુજંગી છંદ.

વહ વેણુ શુભો જધા મિત્ર મારા
લહો અંતરે કોતરી શુભ સારા
રહી સુખમાં દેશીના દુઃખ યાગો
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૧
શ્રદ્ધી નીતિ રીતિ સદા લાભકારી
વહો સંપત્તિ ને લહો સુખભારી
વિહારી પ્રિતે દોષ સૌ શુભ ધારો
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૨
વધે દેશમાં સંપત્તિ સંપ ભાઈ
ઉપાયો લઈને લહો સૌ વધાઈ
જગે દુઃખની વેળ બેડેતી વિહારો
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૩
પ્રત્યે આપણા જાન્યો દુઃખમાંડી
રીખાઈ મરે નીચ સુંઝાઈ આંહી
તમે તે તણી રેમ દીલે ઉતારો
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૪
જતી નીચ રીધિ સિદ્ધિ દુર દેશે
વિચારો પછે હાથમાં ધુળ દેશે
ભણીને ગણી દેશ વિદ્યા પ્રસારો
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૫
સુધારો ખરો પ્રેમ દ્રષ્ટિથી શોધી
પ્રસારો પછે પ્રેમથી જન્યુ દેશી
ખરી સુખ શાંતિ જગે સર્વ ધારો
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૬
અરે ફેનસી સુખથી ના ઉચ્ચારો
થવા ફેનસીની કદિ ઉર ધારો
ધરીને ખરો વેધ દેશીજ થાવો
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૭
વહી ફેનસી ફેનસી દાદ વાળ્યો
સુધારો સુખથી કુધારો વધાર્યો
ખરે આંખ માંડી વીરો સૌ નિહાળો
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૮
થવા “મેનકંડેશી” સૌ દેશી આદ્યા
ખજે અંતરે ધીર વીરો ગિચારો
ઉઠોને જધા દોષ વીરો વિહારો
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૯

સુલી આર્થ નીતિ જધા દેશભાઈ
ધરી ફેનસી રીતિ જે દુઃખભાઈ
થવાના સુખી ના કદિ દીલ ધારો
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૧૦
અહો અંતરે જે જધા સુખભારી
વધારો વિદ્યા-દેશમાં-પ્રેમ ધારી
ખરી વીર સાચા જગે હિત ધારો
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૧૧

માણેકલાલ મહાદેવ વોરા.

ગાન સ્પર્ધા.

“મધુરિ! મધુરિ!!” જોલી યુવાને દષ્ટિ ફેરવી
આકાશે ચન્દ્રિકા ખેલે; ઉઘાનેફ રમ્ય કોકિલા
‘મધુરિ’ શબ્દરવ પડ્યો કંઈ, એ કંઈ કંઈ
વસન્તિકાની કુંજ મહિ એ ભાવે ભેરયા
હવું હૃદય કો શાન્ત ચન્દ્રિકા શીતલતાએ
કનક જડયા શા ભાવ ઉછળતાતા એ હૃદયે.
નિમન્ન્યુ પ્રેમીતુ પ્રેમી સ્વીકારે, કોઈ; કોકિલા
ને ત્યાં ઘોષ-રૂ આવે. ‘કુહૂઅ શુભિઅ’ નીભિએકતા
કુંજ પશ્ચિમ કરી યુવાને આ સહુ લીલા.
પ્રભત ઉરનાં પ્રતિજ્ઞા કંઈ પડ્યાં વિલીન્યાં,
શબ્દ ‘મધુરિ’ પડે સરી પાછો સુખથી કે
ને સ્મિત લહરિ છવાય છે એ સુખડે ને કે.
સ્થાનકે શબ્દ ખેડ્યો એ, છવાઈ શાન્ત મુકલ્ય
પહેંચી સ્મિતની છાયા ઉડીને શબ્દ સાથ એ
ફરે કોકિલા ગાન અહીં શુ મીકું મીકું
ગંગન ચન્દ્રિકા હસે અહીં શુ અણુ દીકું દીકું
રસિક હૃદયની વિરલ ભાવના મધુરી-આવી
‘મધુરિ! મધુરિ!’ પ્રિયે મધુરી રમ્ય કોકિલા
થવાહો ગાન સ્પર્ધાએ ઉઘાને રમ્ય સૌ લીલા.
પડી કોકિલા શાન્ત ગાન શીએ એ મીકું
અંખવાણી ચન્દ્રિકા કરે અણુ દીકું દીકું
રસિક હૃદયની કિન્ન્ય ભાવના મધુરી એવી.
પ્રેમ જગતની કિન્ન્ય એકતા મધુરી એવી.
સ્નેહજ્યોતિ.

“ખનને સમ્બોધન. ત્રયગ દૂતરે છે. ફરિશાદ
ફસાખાવ નામ. નાવકા. સ્મ્યાગમન થયું કહોતે થય-
વા આસતિતી.”

નોંધ ચર્ચા.

ધ ઘણી મહેનત, ઘણી માથાકુટ, ઘણાં બાવણે, ઘણી દોડધામ પછી અને પાલીમંટની ચૂરણીનું કામ પૂર્ણ થયું છે પણ જે ફળની આશા રાખવામાં આવતી હતી તેવું ફળ મળ્યું નથી. લીબરલો ફરી પણ રાજગાદી ઉપર આવ્યા છે પરંતુ ગયા વખતના ભેર શોરથી નહીં કે પૂર્ણ સત્તાથી પણ નહીં. એક દર રીતે ભેતાં આ વખતની સરકાર એ નેશનેલીટી પાર્ટીની દયા ઉપરજો પોતાનાં વડપણને સોંપી રહી છે અને આંધરલેડનાં નેશનેલીટી જેને પણ પોતાની મદદ આપે તેઓજ વિનંતી થઈ શકે તેમ છે.

આપણામાં કહેવત છે કે જે લડે એમાં શ્રીમંતું કામ થાય અને તે કહેવત ઉપરથીજ આપણી વાચનમોળામાં જે ગિલાડી અને વાહરાને પાઠ નાખવામાં આવે છે તે કહેવત—જે પાઠ આપણે ઉત્તિહાસમાં પણ પગલે પગલે સિદ્ધ થતાં ભેદિયો છીએ આ ઉપરની બીનામાં પણ એક એવુંજ તત્વ જણાય છે કેમકે લીબરલ અને કોન્ઝરવેટીવોની મારામારીએ આ વખતે નેશનેલીટીનાં હોથ મજબૂત કરી આપ્યા છે. આપસ આપસની જોય તાણ કરી તેઓ જે પ્રમાણમાં ચૂકી કહાયા છે તે પ્રમાણે ભેતાં બને પક્ષની સંખ્યા એક દર રીતે સરખી છે. એટલે જામ બને ગ્રાજવામાં સરખું વજન હોય તો જે ગ્રાજવામાં એક તોલો જેટલું વજન પણ મૂકવામાં આવે તે વધી જાય તેવી રીતે લીબરલ અને કોન્ઝરવેટીવ બને પક્ષ આજે નેશનેલીટી પક્ષના લીબારી જેવા થઈ પડ્યા છે અને તેઓની દયા ઉપરજો બનેની આશાઓ લટકી રહી છે.

લેબર પાર્ટી તો હુમેશાંની માફક લીબરલોનેજ પોતાના મતો આપશે પરંતુ જુદાં જુદાં છાપાંઓ જે મત દર્શાવે છે તે ઉપરથી જણાય છે કે નેશનેલીટી જે પોતાને ખાનગી રીતે પણ હોમરૂલ આપવા માટે વચન આપવામાં આવે તોજ તેઓ લીબરલોને મદદ કરશે એમ જણાય છે તેવીજ રીતે કોન્ઝરવેટીવોની સત્તા ઘટાડવાનું ખીલ લાવવાની પણ પૂરતી ધમાલ ચાલી રહી છે હવે ભેદિયો છીએ કે ઉટડો કંઈ તર ભેસે છે.

બંગાળના નવ નેતાઓનો છુટકારો.

સરકારની વક દૃષ્ટિને લોગ થયલા જે નર નેતાઓને સરકારે દેશપાર ફર્યા હતા તેમને લોડ મીન્ટોની સરકારે આખરે છુટા કર્યા છે. આ લોક માન્ય પુરોવાના કુટકારાથી સમસ્ત ભારત વર્ષમાં સતોપની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ છે. જે કે આ બીના હિંદના પરમહિતેથી એંગ્લો ઇન્ડીયન પત્રકારો ને અફચી કર થઈ પડી છે. તોપણ લોડ મીન્ટોના સરકારે આ પગલું સત્ય જ ભર્યું છે એમ કહેવામાં કંઈજ શંકા નથી. આ લોક માન્ય પુરોવાને જે કાયદાને આધારે દેશપાર કરવામાં આવ્યા હતા તે કાયદો ઘણા જૂના વખતમાં અસ્તિત્વમાં આવ્યો હતો તે વખતના સંજોગોને તે અનુકૂળ હશે પરંતુ હાલના સમયે આ કાયદાના અસ્તિત્વ સ્વરૂપની ઘણી ચર્ચા છેક પાર્લીમેન્ટ સુધી ઉપરિથત થઈ છે. ઘણા એએ એવા કાયદાની આવશ્યકતા દિવકારી નથી. કારણ કે એ કાયદાને આધારે જેને પકડવામાં આવે છે તેને પોતાનું નિર્દોષીપણું સિદ્ધ કરી આપવાની તક આપવામાં આવતી નથી. જે માણસોને આ કાયદાની રૂએ શિક્ષા ફરમાવવામાં આવી હતી તેઓ એવા ન્યાય પરાયણ અને પ્રજાનાં હિતેષુ છે. તેઓ તેવા કાયદા વિરૂધ્ધ આંદોલન કરવામાં ફરી પણ

જાણ્યા નથી. સંસારવાળાઓ અને પોલીસ તેમના વિરુદ્ધમાં જાય એવા એક પુરવો દર્શાવી શક્યા નથી તો સંખીત કરી આપવાની વાત જ કયાં? અને એટલાજ માટે પોલીસેન્ટમાં હિંદના હિત ચીંતકોએ આને માટે પુકાર ઉઠાવ્યો હતો. જ્યારે આ સ્વદેશ સેવકોને દેશપાર કરવામાં આવ્યા ત્યારે ધણી માણસો વિચારમાં પડ્યા હતા કે આવા પ્રકારની સજા શા માટે કરવામાં આવી હશે? આનું કારણ એક જ જણાઈ આવે છે અને તે એ છે કે હુંદેવ ગંગાળના ભાગલા પછી, માણિકતોલાના અત્યાચારના સમાચાર પછી, અહીંની સરકાર ધણીજ શંકાશીલ બની છે. પોલીસનો માણસોને આ રાજકીયોની તીર્થ વાસ દરેક દિશામાં આવે છે. તેઓ સ્ટેજ સ્ટેજમાં ચમકી ઉઠે છે. અને આવા સંલોગો વચ્ચે જેમના પ્રતિ લેશ શંકાનું કારણ, વાસ્તવિક વા અવાસ્તવિક તેઓ ધારે છે, તેમને થોડો સમય બહાર આન્દોલનમાંની આરામ લેવાની તક આપે છે. લો, મા, અધિનીકુમાર દંત, પુલીન બીહારીદાસ, કૃષ્ણ કુમાર મીત્ર આદિએ લોક સેનામાં પોતાને અમૂલ્ય સમય વ્યતીત કર્યો છે. લોકોની ઉચ્ચાકાંક્ષા આગળ સધારવાને પ્રયત્ન કર્યો છે. જાગૃતિ ફેલાવવાને માણ તોડ, મહેનત કરી છે અને તેમના હઠના પ્રસંગ પછી થયેલી સુક્રાને આત્મક પ્રદર્શિત કરી, તેઓને આદર સહાર કર્યો છે. દેશ સેવાનો માર્ગ સરળ નથી. ડગલે ડગલે વિધ્ન અને અવરોધ છે. આ વિધ્નમાંથી અસાર થવાને ને ધૈર્ય આ દેશ લકનોએ દર્શાવ્યું છે. તેમને માટે આ દેશના લોકો તેમના નામ ઇતિહાસમાં અમર જાણશે. લોડ મીન્ટોની સરકાર ૧૪ માસનો લાંબા સમય પછી, પોલીસેન્ટમાં થયેલા અનેક પ્રતો પછી, પોતાની ભૂલ જાણી શકવાને સમર્થ થઈ છે. અને તે ભૂલને સુધારવાને માટે એ જોઈ ઇન્દીયન પંચકારોની વગર માગેલી અમૂલ્ય સેવાહુને જ ગંજકારી ને રાજનીતિકતા, દુર અદેશપણ અને નિરૂતા બતાવી છે તેને માટે લોડ મીન્ટોની પ્રતને

ધન્યવાદ આપીએ છીએ. એક વિદ્વાન વાસ્તવિક કહે છે કે—

"Better late than never"

વર્તમાન પત્રોની સ્વતંત્રતા પર અંકુશ આ વખતની લોડ મોલે અને મીન્ટોની સુધારના યોગે નવી અસ્તિત્વમાં આવેલી ધારા સભામાં વર્તમાન પત્રોની સ્વતંત્રતા પર અંકુશ મુકનારો ને કાયદો પસાર થયો છે તે કેવળ નિરાશ જનક અને સતાપ જનક છે. વર્તમાન પત્રોની સ્વતંત્રતા દરેક સુધેલી સમાજમાં આવશ્યક મનાય છે અને એક રીતે એ પ્રતનો માતૃકત હક છે. આ લગભગ છીનવી લેવા જેવું કરવામાં અમને ભય છે કે સરકારે ગંભીર ચુક કરી છે. ઇતર દેશ કરતાં આ દેશમાં વર્તમાન પત્રોની સ્વતંત્રતા વધારે અવશ્યક છે અને તેમ જોવાનાં ધણી સંગીન કારણો છે. આ કારણો પૂર્વે એક અંગ્રેજ વક્તાએ અહીંની સભામાં સ્પષ્ટ રીતે સિધ્ધ કરી આપ્યું છે. અહીંના રાજ્યકર્તા આ દેશના નથી, તેમની ભાષા આ દેશની ભાષાથી ભીન છે, તેઓ પ્રતનાં સંસર્ગમાં વધારે આવી શકતા નથી, અને આને પરિણામે તેઓ આ દેશના લોકોના વિચાર અને ખરી લાગણીઓથી કેવળ અણ વાકેફ હોય છે. આવા સંલોગો વચ્ચે વર્તમાન પત્રોની સ્વતંત્રતા એજ માત્ર દેશની પ્રતના ખરા વિચાર, જાણવાનું ખરું સાધન છે, વળી વર્તમાન રાજ્યકર્તાઓની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરવાનું પ્રતમાં પ્રદર્શિત કરવાનું પણ સાધન છે. આવા ઉત્તમ સાધનને કચડી નાંખવામાં સરકાર દુરદર્શિતાની ખાત્રી જણાય છે. એ નિઃસંદેહ છે. લોડ વીલીયમ જેટ્ટના સમયમાં લોડ મેટકાફે વર્તમાન પત્રોને છુટાપાતો ને અમૂલ્ય વચને ઉચ્ચાર્યા છે. તેના અનાદર જોવામાં આવે છે. એટલુંજ નહિ પણ સ્વાતંત્ર્ય પ્રિય અંગ્રેજો જેઓ બીજા પ્રતને શુભામળીમાંથી

મુક્ત કરવાને માટે અભિમાન ધરાવે છે. જેઓ છાપાની સ્વાતંત્ર્ય ઘોષણા વારંવાર કરે છે તેઓએ આવા નિષ્ઠા કાયદાને અસ્તિત્વમાં આણવો એ ખરે ખર એક જનક છે. અહીંના વર્તમાન પત્રો પર અકુશની ખોટ નહોતી. ૧૨૪, એ, ૧૫૩, એ, ની કડક રાજદ્રોહની કલમ એવા વિલક્ષણ બુદ્ધિ સામર્થ્યથી યોજવામાં આવી છે કે ગમે તેવા પ્રકારના રાજદ્રોહને શિક્ષા કરવાને સરકારને ખીલ સાધનની જરૂર પડે એવો લેણ પણ સંભવ નથી. વળી વર્તમાન પત્રો રાજદ્રોહને ફેલાવે પ્રભામાં ખરાબ લાગણી ઉત્પન્ન કરે એવાં લખાણોને પ્રભાવે સુવાને ઉત્તેજિત થઈ ખૂન કરે એ માનવ ભૂલ ભય છે, એથી વિલક્ષણ અહીંના વર્તમાન પત્રોએ અહીંના ઉછાંછળા કાયોને વૃષોડી કાઢ્યા છે; અને તિરસ્કારની તીવ્ર લાગણી પ્રદર્શિત કરી છે. વર્તમાન પત્રો પર આવા પ્રકારનો પ્રતિબંધ મુકવાથી સરકાર પ્રભનો ખરો અભિપ્રાય જાણવાને સક્તિમાન થશે કે નહિ એ સંકેહ જનક છે. કારણ કે હિંદમાં જેને અશાંતિનામે યોગળખામાં આવે છે તેનાં કારણો જુદાં છે. વર્તમાન પત્રોને એની સાથે કંઈ લેવા દેવા નથી અશાંતિમાંના કેટલાક કારણોમાંનું એક કારણ સરકારની અધુના કારણ કરેલી સાંકડા પ્રકારની રાજનીતિ છે. આ અશાંતિ બાંધ કરવાને મીન્ડોની સરકારે જે ઉપાય યોજ્યો છે તે ઉપાય ભંચકર વ્યાધિ કરતાં અધિક ભંચકર છે, અને આમ કરવામાં સરકારનો હેતુ કેટલે અંશે ફળીભુત થશે એ ભવિષ્યની ખીના છે.

આ કાયદાથી મેજિસ્ટ્રેટના હાથ ધાળવાન બનાવવામાં આવ્યા છે. જો મેજિસ્ટ્રેટના ધ્યાનમાં આવે તો વર્તમાન પત્રના માલિકના પાસેથી રૂ. ૫૦૦ થી ૨૦૦૦ની રકમ જામીનગીરી તરીકે માગી શકે. આવાજ પ્રકારની જામીનગીરી છાપખાનાના માલિકોને પણ વારંવાર વાસ્તવિક વા અવાસ્તવિક સંજોગો વચ્ચે આપવી પડે આ કાયદો બેશક અહીંના છાપખા-

નાના માલિકને માટે ઘણુંજ કડક અને સંતાપજનક છે. અહીંના છાપખાનાવાળા એવી ભારે રકમની રોકડ જામીનગીરી આપવાને સમર્થ નથી અને આવું પરિણામ એ આવવાનો સંભવ છે કે ઘણાકોને આ ધંપા છોડવો પડશે. આવા કડક કાયદાની વિરુદ્ધમાં અહીંની સમસ્ત પ્રજા મતે ચેતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે. અફસોસ છે કે આ વાત પર સરકારનું વેચાણ લક્ષ્ય નથી. અશાંતિ! અશાંતિને દાખવાને અર્થ ઉપાય અમલમાં મુકો. લોકોની ખેરી લાંગણી જાણવાના સાધનને નિર્મૂળ કરો આ ભંચકર કાયદો જેટલી દેશને હુકશાનદારક એટલેજ અને એથી અધિક સ્વતંત્રપિપાસુ ધંધલ અને ધં ૧૩૦ના વિરુદ્ધોને કડક લગાડનારો છે. અને સરકારે આ વાત માન્ય નહિ કરીને એક ગલીર ભૂલ્ય કરી છે એ સંશય રહિત છે.

અમેરિકન મહાત્મા અબ્રહમ લિન્કનની શતવર્ષી.

૧૭ ફેબ્રુઆરી ૧૨ મી. ફેબ્રુઆરી ૧૮૦૮નો દિવસ એ અમેરિકાવાસીઓ માટે અસાધારણ આનંદનો પ્રસંગ હતો. જન્મનો પ્રસંગ વારંવાર આવે છે, પ્રાદિની પ્રાદિની સમય પણ વારંવાર મળી આવે છે પણ માતૃભૂમિ તરફ પ્રિતી દર્શાવવાનો અને તેથી પણ અધિક તેના દેશભક્તોનું સન્માન કરવાનો પ્રસંગ બેલકબ છે. દરેક દેશમાં દરેક સ્થળમાં વસતા અમેરિકાવાસીઓએ એ દિવસ આનંદમાં ખસાર કીધો હતો અને તે દિવસે મહોત્સવ ઉજવ્યો હતો.

જ્યારે જ્યારે ભારતે ધર્મની ગદાને અધારે, ત્યારે ત્યારે ભારતે મહાત્મા જન્મના ધારે,

એ એક સાક્ષર વર્ષ મહોદયે કીધેલા ગીતા છ
ના એક શ્લોકનો ભાષાનુવાદ થયા છે. અમેરિકાના
સંબંધમાં એ વાત આજના અસ્તિત્વમાંથી સંત્ય કરેલી
જણાય છે. જે સમયે મહાત્મા લીકનનો જન્મ થયો
તે સમયે આજના અમેરિકાની સર્વોપરી સ્થિતિનો
કોને ખ્યાલ હતો? ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં અમેરિકા
દેશ જે સ્થિતિનો ભોગ્ય થઈ પડ્યો હતો તે નજીવો
ન માનવડાવતો જેવી હતી. એ મહાન વિપતિમાંથી
મુક્ત કરનાર પુરૂષ એજ આજનો આપણો અસ્તિ
નાયક છે.

સત્તરમી સદીના આરંભમાં યુરોપવાસીઓ
ઉત્તર અમેરિકામાં આવી વસવાં લાગ્યાં. અમેરિકા તે
સમયે જંગલી દેશ હતો, અને જંગલો સાફ કરવા
માટે મનુરોની પરમ આવશ્યકતા હતી. એ મનુરો
ક્યાંથી લાવવા એ એક અગત્યનો સવાલ થઈ પડ્યો.
સમય સાધીને પોરુગુગલવાસીઓએ હુશી લોકોને
પકડી લાવી આ દેશમાં વેચવા આંડયા. આ વ્યાપાર
ધીમે ધીમે યુરોપવાસીઓએ પોતાને સ્વાધીન કરી
લીધો.

ઇ. સ. ૧૭૭૬ માં ઉત્તર અમેરિકાની પ્રજાએ
સ્વતંત્રતાનો જાહેર છુલક કીધો. અમેરિકાવાસીઓએ
લોહી વહેવરાવીને તેનું પ્રમાણ આપ્યું; અને તે
દેશ યુરોપવાસીઓથી સ્વતંત્ર બન્યો. પોતાની ઉદા-
રતા કહો કે હારનો પશ્ચાત્તપ કહો પણ યુરોપવાસી-
ઓએ અમેરિકાવાસીઓ સાથે સહાનુભૂત થઈને
શુભાંશો વેચવાનો ધંધો લગલગ બંધ કીધો; પરંતુ
સર્વથા બંધ નહીં થવાનું કારણ માત્ર સ્વાર્થ. પસં-
ચણતા સીવાય બીજું કંઈ નહોતું. દક્ષિણ તરફની
પ્રજા શુભાંશો દ્વારા ખેતીનું કામ કરાવી મોજ મારતી
હતી. પરંતુ 'મનુષ્ય માત્ર એક સરખા છે' એ સામા-
ન્ય વાક્યની જ્ય ઘોષણાનું પરિણામ આજે આપણે
નીહાળી શકીએ છીએ. શુભામગીરીનો સર્વથા નાશ
કરવાને એક પક્ષ હિલો થયો. ઉભય પક્ષ વચ્ચે મહાન
તકરાર થઈ અને ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં દેશની દશા

એટલી નાનુક થઈ પડી કે ઉવટે દેશનો આધાર
પરમોત્સાહ ઉપર ઊઠવાની ફરજ પડી. આ અજીર
સ્થિતિનો ખ્યાલ કંપનમાંથી આવે તેમ નથી, તેમાંથી
દેશને મુક્ત કરવાને એક જેવી પુરૂષની પરમ આવ-
શ્યકતા હતી. એ મહાપુરૂષમાં નિરભિમાને, સમક્ષે,
તિમ બુદ્ધિ બીજે અનેક શુભાંશોની અગત્ય હતી.
મતલબ કે "પર હુજો ફનીઓમાં હુખ" એ સારી
લીટીના ખર્ચે હાવાની અગત્ય હતી. તેનામાં દેશ
બંકતી અને આત્મભોગની પરમ આવશ્યકતા હતી.
એ મહાન કામ કરનાર દેશબંધ મહાત્મા લીકન
હતો. આ મહાત્માની ઉમર ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં
પચાસ વર્ષની હતી અને પોતાના નીજીય જીવનમાં
ખાતર તે સામે થયો શુભાંશોના ધંધાના સંબંધમાં
ઇ. સ. ૧૮૬૦ માં બંને પક્ષ વચ્ચે દ્વંદ્વ યુધ્ધ થયું.
યુધ્ધમાં સામે થવાને પ્રેસીડેન્ટ લીકને દેશવાસીઓની
મદદ માંગી, વિનાયુધ્ધો આ બાબત પતાવી દેવા
નો લીકનનો મનોબાવ હતો, પણ તેમ બન્યું નહીં.
અને અપીલનો કંઈક જીતવાનું પ્રકારનો જવાબ
મળ્યો. "Abraham we are coming" અમેરિકા
વાસીઓમાં સેના જેવું કશું નથી. જ્યારે જરૂર પડે
છે ત્યારે દરેક દેશને ખાતર પોતાના ધરણારનો ત્યાગ
કરે છે. વારંવાર પ્રેસીડેન્ટ લીકને આદમીઓની
માગણી કીધી અને તેણે ૨૭,૬૧,૦૦ આદમીની
માગણી કીધી ત્યારે તેને ૨૭,૭૨,૦૦ આદમીનું કુંડ
મદદમાં મળી આવ્યું. પાંચ વરસ સુધી યુધ્ધ થયું.
સાત લાખ કરતાં વધુ આદમીઓનું બંને પક્ષ તરફ
થી બચીદાન અપાયું. અળગે રૂપીઆની ખુશ્કી
થઈ, ત્યારે તેનું પરિણામ શુભાંશો ધંધાના નાશમાં
આવ્યું. ત્રીસ લાખ હુબંદી શુભાંશો લીકનના શુભ-
ગાન કરતા પુલ કરવા લાગ્યા પોતાનો મહાન ઉદ્દેશ
સમીપત કરીને મહાત્મા લીકને પણ પોતાના છપ-
નનું બલિદાન આપ્યું.

કોર્ટ માર્શલમાં થયેલા ચુકાદાને ઉપરનો
મંજુર કરાવવા માટે પ્રેસીડેન્ટ આગળ ચોકલવાનો
સામાન્ય રીવાજ છે. પ્રેસીડેન્ટ લીકન આવી સત્તરી

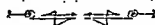
સર્વથા વીરોધીમાં હતા. એટલે સુધી કે તેની આ દયા સાડે બીજા લશ્કરી અમલદાર વારંવાર મરકરી કરતા હતા. એક વખત વીસ પચીસ વર્ષના એક યુવકને લશ્કરી અદાલતે મોતની સજા ફરમાવી. માત્ર શુદ્ધ પહેરા ઉપર સુધે જવાનોજ હતો. પ્રેસીડન્ટ લીન્કને આ સજામાંથી તે યુવકને મુક્ત કરીને જ-ણાવ્યું કે "બાળક ખેતીકાર છે, તેને સમીક્ષાથીજ સુધે જવાની ટેવ છે અને તે ઉધી નય તે સ્વાભાવીકજ છે. તેની હત્યા હું મ્હારે શીરે લઇ લઉંશ" આ યુવક પાછળથી ફ્રીકસળર્ગની લશ્કરમાં ભાયો ગયો અને તેના અંગ ઉપરથી કપડાં ઉતારી લેવામાં આવ્યાં ત્યારે તેના હૃદય ઉપર પ્રેસીડન્ટ લીન્કનની છબી જોવામાં આવી એ છબીમાં God bless President Abraham Lincoln એવું લખેલું હતું. મહાત્મા લીન્કન દયા અને માયાની ખચિત સુતિ હતો એમ તેના ચરિત્રમાંથી જણાય છે.

કવિ દલપતરામની "અતે એના એજ વખાણુ કરી ફરેતી ફોક, હીંમત નંવડારે." એ પંક્તી આ મહાત્માના સંબંધમાં ખરી પડી છે. સને ૧૮૬૦માં જેઓ વીરોધી હતા, તેઓએજ તેનો ઉત્સવ ઉજવ્યો હતો. સુંદરમાં પોતાનો વિજય થયા બાદ વિરૂધ પક્ષીઓને નરમ રીતથી છુટા કરવામાં આવ્યા તે માટે સર્વ કોઇ તેનો શુદ્ધાનુવાદ કરે છે. મહાત્મા લીન્કનના શતવર્ષીય ઉત્સવ માટે મહિનાઓ થયાં તઈયારીઓ થઈ રહી હતી અને જે લોકડાના ઘરમાં એ વીર પુરૂષનો જન્મ થયો હતો તેનું રક્ષણ કરવાને સલામો ઉભી થઇ અને ગમેદિકા વાગીઓએ પોતાના તે વીર પુરૂષનો તેવી અનેક રીતે સત્કાર કીધો. આપણે પણ આજે તે વીર પુરૂષનો સત્કાર પુજા કરીશું અને ભારતવાસીઓને પોતાના તેવા વીર પુરૂષોની ન્યતીઓ અને શતવર્ષીઓ ઉજવવાની તથા તેમાંથી આજ અહુણ કરવાની પ્રેરણા કરે એવી તે પરમ પિતાને પ્રાર્થના કરીશું. ઇતિ.

ચીમનલાલ ડોટાલાલ દેશાઈ.

૧૭/૫/૨૦૨૧

વિસ્વાલા તારાવાઈ.

(મનેવારીના ખાસ અંક માટે લખઈ આવેલું)

આસરે પાંચસો વર્ષ પહેલા મધ્ય હિંદુસ્થાનમાં હાંક-ઢોડા નામનું એક નગર હતું. તે મધે શિવરતન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે વેળાં શીલા નામના કોઈ અશ્વગાન સરદારે શિવરતન ઉપર સ્વારી કરીને તેના પૂર્ણ પરાજય કર્યો. અને તેને નગર છોડીને જવા ફરમાવ્યું. તે વેળા શિવરતન લાયાર થઇને અરવલી પર્વતમાં ચાલ્યો ગયો. શિવરતનને એક તારા નામની સ્વરૂપવાન બાલિકા હતી. એ જેવી સ્વરૂપવાન હતી તેવીજ તે શરે અને ચતુર હોવાથી થોડાજ વખતમાં તે વીરગાળાને શોભે એવી વિદ્યામાં પ્રવીણ થઇ. તે હમેશ શિકાર કરવા માટે જતી હતી. શિકારે જતી વેળાં પુરૂષનો વેશ ધારણ કરતો હતી. તે વેળા તે ઓ છે એ ઓળખવાની કોઈની પણ હીંમત થતી ન હતી.

રાય શિવરતન પોતાનું ઢોડા નગર સ્વાધીન કરી લેવા માટે હમેશ પ્રયત્ન કરતો હતો. પરંતુ કડવા અશ્વગાન લોકોએ તેનું કાંઈ ચાલવા દીધું નહીં. તેણે બે-ત્રણ વેળા પ્રયત્ન કરી ભ્રમ્યો. પરંતુ તેણે કાંઈ યશ મેળાવ્યો નહીં. તેથી તેને સ્વસ્થ બેસવું પડ્યું. આગળ જેમ જેમ શરણાલા તારાગાઈ વધતી ગઈ તેમ તેમ તેનું શોર્ધ પણ વધવા લાગ્યું. પોતાની કન્યાની શરતા ભેદ વળી એક વેળા તેની સાહ્યતાથી અશ્વગાન ઉપર સ્વારી કરવી એવું તેના મનમાં આવ્યું. તે સુખ તેણે સહુ તૈયારી કરીને વીરબાલા તારા ગાઈ સાથે અશ્વગાન લોક ઉપર

સ્વારી કરી. તેને તેમાં યશ મળ્યો. નહીં. તે વેળા તારાખાઈએ લઢાઈને શોભે એવોજ પહેરાવ કર્યો હતો. તેણે તે વેળા લઢાઈમાં શુરતાં દેખાડવામાં કંઈ પણ કસુર કરી ન હતી. પરંતુ કમનસીબ શિવરતન પરાભવ પામ્યાથી શુર તારાખાઈને પણ નાઈલાજથી હાર પાવી પડી.

શુર તારાખાઈના અગ્નિમ રૂપ અને શુરતાની પ્રખ્યાતી ચોતરફ પસરવા લાગી. તેના રૂપની પ્રશંસા સાંભળીને કેટલાક રાજપુત્રો રાય શિવરતન પાસે તોરાતું પાણી મઢવું કરવાના હેતુથી આવવા લાગ્યા. તે રાજપુત્રોમાં મેવાડના રાજ રાયમદલગે યુવાન છેકરો જ્યમદલ પણ આવ્યો હતો. તેણે શિવરતનને કીધું કે 'આપ તારાને જઈ પુછો તેના અપરોક્ષ મને કંઈ પણ કરતાં આવડતું નથી.' શિવરતનનો કહેવાનો મુઠો એટલોજ હતો કે. માહરી પુત્રી એંજણ નથી ભણેલી અને લઢાઈમાં પ્રવીણ છે. તેને સાધારણ રાજપુત્ર સાથે પરણાવવાથી ને. તે દુન્યસની અગર દુળગો નીકળે. તો તારાને મારા નામથી સડવાને અને મને દોષ આપવાનો પ્રમત્તગ આવે.

રાય શિવરતનનો ઉપર જણાવેલો જવાબ મળતાની સામેજ જ્યમદલ તારા પાસે ગયો. અને તેને કીધું કે 'માહરા મનમાં તારી સાથે પાણી મઢવું કરવાની ઘણી ઇચ્છા છે. માટે તે તું માહરી ઇચ્છા પુરી કરવા તૈયાર થા ' તારાએ તેનું બોલવું સાંભળી લીધું. અને છેવટ જવાબ આપ્યો કે 'આપનું કહેવું કબુલ છે. પરંતુ માહરી એક પ્રતિજ્ઞા છે. તે ને આપ કબુલ કરતા હોતા હું તમારી સાથે વિવાહ કરવા તૈયાર છું. તે પ્રતિજ્ઞા એજ કે હાલમાં માહરા પીતાની રાજધાની કોડા નગર એ અમારી પાસેથી અંકુગાનોએ લીધેલું છે આપે માહરા પીતાને પાછું

મેળવી આપવું. એના જવાબમાં જ્યમદલ બોલ્યો. કે 'એમાં શું મોટું છે? હું તે સહજ મેળવી આપીશ એવું કહીને જ્યમદલ પાછો પોતાને નગર ગયો. પરંતુ ત્યાં ગયા પછી તે કોડા નગર મેળવવા માટે કંઈપણ પ્રયત્ન ન કરતાં મોજ મનમાં રહેવા લાગ્યો. અને પાછો કેટલાક દહાડા પછી તારાની અભિલાષથી તે તારાના મેહલમાં કોઈની પણ પરવાનગી ન લેતા ગયો. તે છાતમી રાય શિવરતનના કાને ઉપર ગંધ. તેથી તેને ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો. અને ક્રોધમાં તેણે જ્યમ દલને મારવાનો ઠરાવ કીધો ને તેણે આખરે તેનો છવ લીધો.

મેવાડના રાયમદલ રાણાને ત્રણ પુત્ર હતા. તે પુત્રોના નામો—જ્યમદલ, પૃથ્વીરાજ, અને સંગ હતા. તે મધે જ્યમદલ પોતે મોટો હતો. પોતાના મોટા લાઈને શિવરતનને ઠાર માર્યોની ઘાતમી પૃથ્વીરાજને મળી. તે મળતાંજ તેના નશીબની પરિક્ષા નેત્રો માટે મનમાં તારાની ઇચ્છા રાખી જવા માટે રવાના થયો. અને થોડાજ દાહડામાં જઈ પોહ્યો. અને ત્યાં તારાને મળ્યો અને પોતાની ઇચ્છા તેને જણાવી. તે વેળા તારાએ જ્યમદલને જે જવાબ આપ્યો હતો તેજ તેણે પૃથ્વીરાજને પણ આપ્યો. તે જવાબ સાંભળીને પૃથ્વીરાજ છાતી ઉપર હાથ સુધીતે બોલ્યો ને હું કોડા નગર ન છતું તો હું રાજ પૂતજ નહીં. આ પૃથ્વીરાજનું બોલવું સાંભળીને તારાને પણ લાગ્યું કે—કોડા નગર ને પોતાના પીતાને મેળવી આપશે. તો તે એજ રાજપુત્ર મેળવી આપશે. આજ સુધી જે રાજપુત્રોએ માહરી સાથે પરણવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી. તે ફક્ત નામ નાજ રાજપુત્ર હતા. માહરા રૂપને નેઈનેજ તેઓ માહરી સામે કોડા નગર મેળવી આપીશું એવું કહેતા. પણ આની પેઠે એક એ પણ મને નિશ્ચયથી કહું નહોતું

वीराट सभायां द्रौपदी.

નિરાશ કદી થવું નહિ.

(ભનેવારીનાં ખાસ અંક માટે આવેલું.)

(NEVER DESPAIR.)

"અમે આશાવાદી, આશાવાદી,

નિરાશાને નહીં ગણુતારા કે

છધઃ અમે આશાવાદી, આશાવાદી." (કેદારી)

મહુઃખ, મહુડતી પડતી, ગરીબી તવંગી-
રી, ઉશ્મિત, આવનતિ વીગેરે અનેક પ્ર-
કારનાં દંદ આપણે આ જગતની અંદર અવલોકીએ
છીએ. આની અંદર આશાવાદ અને નિરાશાવાદ,
એવું પણ એક દંદ છે લીલાવતીના નાટકની અંદર
આવે છે કે:-

"હું હળવેરે ધુધટનો પટ ખોલે

મમ છત્ર ચરશે ચક્રોલે"

તેની માફક આને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ આપવું કે
સરકારી શાળામાં લે મળે છે તે શિક્ષણથી ચલાવી
લેવું. કોલોનીયલ સ્વરાજ્ય લેવું કે સ્વતંત્ર સ્વરાજ્ય
મેળવવું; (કેટલાં તો હજી કાંઈ મળવાનું નથી!)
શુદ્ધ સ્વદેશીને જ વળગી રહેવું કે જરૂર પડે તો રાજ્ય-
દારી હથિયાર તરીકે Bureaucracy ગોશ અમ-
લદાર વર્ગનો લય રાખ્યા સિવાય "ગોયકેટનો"
પણ ઉપયોગ કરવો, Repressive Policy, પરાણે-
બેર જીલમથી દાણી દેવાની રાજ્યનીતિથી લીકું બની
ભાગી જવું કે રાજ્યદારી મેદાને જંગમાં દ્રવ્ય,
હિંમત અને આશ્રુથી, દક્ષિણ આફ્રિકાની અંદર
આપણા શુરવીર હિંદી ભાઈઓ "સલામ્બક" ની
લડાઈ ચલાવે છે તેની માફક ચિવટાઈથી સત્ય
સિદ્ધાંતો અને વ્યાજબી માંગણીઓને વળગી રહેવું!
આ અને આની જાતના વિચારોએ ભારત ભૂમિનું
વાતાવરણ અનેકાંશતઃ આસ્પદિત કરી ભારતીય

સંતાનોનાં હૃદયોને પણ ચક્રોળે મહુડાવેલાં છે. તેવા
સમયમાં કેવળ રાજ્યદારી દ્રષ્ટિથી નહિ પણ સામાન્ય
દ્રષ્ટિથી "આશા નિરાશાવાદ" ઉપર હું પણ બે શબ્દો
લખવા માટે લલચાઉં તો તે સ્વાભાવિક જ છે.

પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિનું દંદ જ્યારે આપણે વેદાંત,
મધો, હિન્દુધર્મ શાસ્ત્રો અને ત્રણ બાબુ પાણી
અને મથાળે હિમાલય પર્વતથી ઘેરાયેલા અથવા
કંઠોકે સુરક્ષિત થયેલા આર્યવર્તની અંદર જ નહીં
છીએ અને અન્યદેશે તો હજી Material Progress
પ્રાકૃતિક પ્રગતિમાં એટલા બધાં રચ્યા મર્યા પડ્યા
છે કે નિવૃત્તિ થું અને તેની લેહેજત કેવી હોય છે
તે જાણવા પણ નથી અને જાણવાની દરકાર પણ
કરતા નથી, ત્યારે "આશા નિરાશાવાદ" હું દંદ
તેથી વધુ વ્યાપક અને વધુ લોક દ્રષ્ટિ સમક્ષ હોય
એમ જણાય છે. અંગ્રેજીમાં આ દંદ માટે Opti-
mism (આશાવાદ) અને Pessimism (નિરાશા-
વાદ) એવા શબ્દો છે; સંસ્કૃતમાં એવા શબ્દો છે;
ફારસી ભાષામાં એવા શબ્દો છે; ટુકમાં ધણી પૂરી
ભાષામાં આ વાદ માટેના પર્યાયવાચી શબ્દો મળી
આવતા હોવાથી તેની વિશેષ વ્યાપકતા પ્રત્યક્ષ થાય
છે. આશા અને નિરાશા જેવી રીતે વ્યાપક છે તેવી
રીતે જ સમાજ પણ તે વાદની અંદર વિભક્ત
થયેલો જણાય છે. નિવૃત્તિ માર્ગના, શાન્ત વૃત્તિના
ઉદાસિન સાધુ મહાત્માઓને ખાદ કરતા, કેટલાક
ભાઈઓ નિરાશામાં ઢળી પડ્યા છે ત્યારે કેટલાક
બાંધુઓ આશામાં નિમગ્ન રહી, આનંદ ઉઠાવતા
પણ નજરે પડે છે. સંતાનાં મનમાં અંધ અનેલી
સ્વતંત્ર પ્રજા પરતંત્રતાની પીડાના દુઃખના અનુભવને
અભાવે ઘણી વખત જેમ સતા વગરની, અવાજ
વગરની, પરતંત્ર પ્રજાને કદ આપવામાં કારણ ભૂત
થઈ પડે છે તેમ આજનાં દંદના ટુકડા કરી "નિરાશા"
ના ટુકડાને મહેં બાબુએ ફેંકી દીધેલા હોવાથી તે
ભાગને મારા લખણમાં કાંઈ જણ્યો અજણ્યો
અન્યાય મળી નય તો તે સાફજી રહુમજી, મારા
બાંધુઓ માફ કરશે એવી આશા છે. હું પોતે Opti-

mist આશાવાદી છું અને મારા Motto સુદા લેખ પણ 'Never Despair નિરાશ કહી થવું નહીં' એ છે અને હમેશાં રહારી આવી આશાવાદી અને આનંદિ ત્રિતિ રહેવાનાં કારણો પણ છે, જે જણાવવાને માટેજ આવે, જડ છતાં નિર્દોષ ભિચારાં ખડીઓ, કલમ અને કાગળને તરફી આપવા બેઠો છું! શરીર, મગજ અને હાથ તો ઘરના હોવાથી તેની દયા શું ખાવી!

કાર્ય કારણના ધારા મુજબ જ્યારે આ સુદ્ધિનો સરજનકાર પરચાલ પરમાત્મા પોતેજ પરમાનંદ સ્વરૂપ છે ત્યારે તેની સૃષ્ટિ દુઃખમય હોય એવું બની શકેજ નહીં. આ એક દયાળુ પરમેશ્વરના રજ્યમાં તે દુઃખજ હોય તો પછી સુખ મળેજ ક્યાં? ખરી રીતે તો આ જગતમાં જેઓ દુઃખ દેખે છે તેઓનાં દુઃખ નિર્જળ હોય છે અને ચક્ષુઓમાં દોષ હોય છે. આ સંસારમાં એવી કંઈ વસ્તુ છે કે જે સુંદર અને કોઈક નથી? સમગ્ર સારથી ભરેલો હોય તેને 'સંસાર' કહેવામાં આવે છે છતાં બે કોઈ તેને 'આસાર' કહે તો તેમા કોનો દોષ? આવી રહતી કુરતો માટે એક ઉર્દુ કવીએ લીકજ કહ્યું છે કે:—

"ગલત મ્હે લક્ષ્મ મ્હે બનિદેશ પુરી મ્હે મજસુ યુસ્ત હુનર અજળ મિલાહે મ્હે નુકસા ચીનોકો."

આપ વિચાર કરો કે શું દુનિયામાં દુઃખ અધિક છે? શું અશાન્તિનું રાજ્ય ફેલાઈ રહ્યું છે? શું જગતમાં બધી વાતો પુરી છે? શું આ ભુમંડળ ઉપર પરમેશ્વરને બદલે સૈનાનું રાજ્ય આત્મી રહ્યું છે? શું આ જગતમાં કોઈ સાર નથી? જે આ બધા સવાલોનો હકારમાં જવાબ આપે તો આપણે માટે સ્ટોઈક (Stoic) લોકોની માફક આત્મધાત-પ્રાણાપોષણ કરવું તેજ બેહતર છે. પણ મારા ધારવા મુજબ આત્મધાત કરવા નિરાશાવાદી નંબર વન પણ તૈયાર હશે નહિ. તેનું 'ખડું' કારણ એજ છે કે આ સંસાર ધારીએ હીએ એવો દુઃખ મય નથી. અધારી રાત્રે આશા તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકો અને જુઓ કે આશાનાં

રૂપેરી બિન્દુઓ સમાન કેવા તારાઓ ઝગમગી રહ્યા હોય છે. પર્વતો તરફ દ્રષ્ટિ કરો. તે કેવા બરફના રૂપેરી તાજ પહેરી રહ્યાલતા હોય છે; વેહેની નદીઓ તરફ નજર નાંખો, તે કેવી કૈલિ કરતી જાળાની માફક અસ્ખલિત પ્રવાહ વડે જળજળ વહી, સુકામણ દ્રશ્યવડે હૃદય શોકને શાન્ત કરે છે. આસપાસ જંગલ તરફ નિહાળીને જુઓ, કેવો મખમલનો સુંદર ગાલોંચો બિછાવી દગ્ધ આત્માને શાન્તિનાં શીતળ જળનું પાન કરાવી રહ્યું છે; અરે! તમારા સુંદર શરીરપર પણ જરાતો ધ્યાન આપો, કેવો મજેનો રહેરો, કેવાં અપૂર્વ નેત્રો, કેવું વિલક્ષણ નાક, અને કેવાં ઉત્તમ ગાત્રો છે! જ્યાં જુઓ ત્યાં આવી ઉત્તમ તા અને ઉત્તમતાજ નજરે પડે છે છતાં શું તમે એમ કહો છો કે સંસાર અસાર છે? મારા ધારવા મુજબ તો આછી દુઃખ કરતાં સુખની સામગ્રીઓ વિશેષ છે. ઉત્તમ શીતળ વાયુ, ચિત પ્રયુક્તિ કરનાર ઠંડું ઠંડું જળ, મીઠાંમીઠાં ફળ, રસ ભરી તરકારીઓ, ઉત્તમ અન્ન, છાયાહાર વૃક્ષ, અમૃતમય ચાંદની, પ્રાણહતા સૂર્યની રાશાની, અને જગતની સર્વ શ્રેષ્ઠ વસ્તુઓ વડે શાન્તિનું રાજ્યજ આલી રહ્યું નજરે પડે છે. આવી અપૂર્વ વસ્તુઓ છતાં અમારા ઇવનને સફલ ન સમજીએ તો અમારા જેવા શીતળ મૂઠ કાણ હોઈ શકે:—

“તે પાંદૈવોપશાન્તાનં
સલિલાદ મિનસ્થિતઃ”

હવે કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે ભાઈ! દુનિયામાં બધું સુખ છે, પણ અમને સુખ મળતું નથી. હું કહું છું કે આ વાત ખરી નથી. બધાને સુખ મળે છે. કોઈ મનુષ્યને ૨૪ કલાક, અથવા તેના અરધા ૧૨ કલાક અથવા તેના પણ અરધા ૬ કલાક, અદેગ તેથી પણ ઓછું, દુઃખીમાં દુઃખી મનુષ્યને એક કલાક પણ ત્યાહ નિરંતર દુઃખ જ થયા કરે છે એમ કોઈ કહી શકશે? કહી નહીં.

કાંચ દુઃખ આવે છે તો પણ થોડી સેકન્ડો કે મીનીટો સુધી દુઃખ ભોગવું કે તરત દયાળુ પરમાત્મા સુખને પણ મોકલી આપે છે. ૧૫ મીનીટ પણ ચાલુ એક સરખી રીતે કોઈ માણસ દુઃખી થયા કરે તો અવશ્ય તેના પ્રાણ જ ઉડી જાય. બીડલંજન ભગવાન તેમ ઘવા દેતોજ નથી. દુઃખતા વિચાર કે દુઃખનો દશાની સાથેજ સમાનતા બાળવી રાખવા સુખના વિચારો અને સુખની સામગ્રી પણ સાથેજ મોકલે છે. કેદની અંદર ચક્રી પીસતો કેદી પણ વસ્તુતઃ નિરંતર દુઃખી નથી. તેને કારણહતુ ધ્યાન ઓછુંજ આવે છે. દુઃખના વિચાર આવવાની સાથે તરતજ તેને જીવ ખીજ વાતના વિચારે ચડી જાય છે. કાંસીને માથડે લટકેલાઓનાં પણ હસ્તાં સુખ દેખાય છે તેનું પણ તેજ કારણ છે. મોતના દુઃખના વિચાર ઉપર જોનાં જણાશે કે સુખના વિચારનો તે ચોક્કસ વિષય છે; આવાં મહાન ગણાતાં દુઃખોનાં પણ સાથે સુખ રહેલું હોય છે. પરમાત્મા જેવા પિતા પોતાનાં સંતાનોને દુઃખ આપે તે યોગ્ય નહિ. દુઃખ કપી દરદને દુર કરવા "વિસ્મૃતિ" રૂપી અમૃતગુટિકા તેણે પ્રથમથીજ બનાવી રાખી છે. ગમે તેવો પ્યારો પુત્ર મરી જાય છે છતાં થોડા કાળ પછી આપણે તે દુઃખ તદન ભૂટી જઈએ છીએ. અરે ! બે દિવસ પછી પણ મરણ સમયે તાત્કાલિક ને દુઃખ થાય છે તે રહેતું નથી. (Time heals the wounds) કાળે કરી સર્વ દુઃખ ભૂટી જવાય છે, તે આપણને સુખી કરવાનીજ ઉધર કંચક છે એમ નથી બતાવતું તો શું બતાવે છે? જેને કુદરતી દુઃખની લાગણીયો માનવામાં આવે છે તે પણ કેટલે દરજ્જે ક્રમ હોય છે. આખા દિવસના ચોવીશ કલાકમાં ભુખ માત્ર બેજ વળત લાગે છે; પાણીની તરસ પણ ધણી ઓછી વળતજ લાગે છે; વધુ શું કહીયે, પણ જેને સર્વથી મહાન દુઃખ અને મ્હોટામાં મ્હોટી આફત માનવામાં આવે છે તેનું "મૃત્યુ" પણ આ મનુષ્ય દેહ ટકી રહેવાના ૧૦૦ વર્ષના સમયમાં આખા જીવન ભરમાં એકવારથી વધારે વાર આવતું નથી. મારા ધારવાસુજળે તો ને હોડો એમ કહે છે કે:-

"અગર હે ઇદકા એક દિન
તો અશર હે મુકરં મકા"

તેને બદલે આપણે એમજ કહેવું જોઈએ કે:-

"અગર હે ઇદકા એક દિન
તો યક છિન (કાણ) હે મુકરં મકા"

આવી રીતે જગત સુખમય છે. અને પ્રભુ પિતાએ સર્વ સુખની સાંમગ્રીઓ સજીવ આપણા વાસ્તે તૈયાર રાખી છે છતાં કેટલાક લોકો દુઃખજ દેખતા જણાય છે તેનું ખરું કારણ તો એ છે કે તેઓ જ્યાં દુઃખ નથી હોતું ત્યાં પણ "ઉલ્લર પાણા પગ ઉપર" તેની માફક પોતાની મેળેજ દુઃખ ઉત્પન્ન કરી લે છે. કોઈ ગુરુત્થને ત્યાં જતાં તે આપણે માટે ઉત્તમ ભોજન તૈયાર કરાવી આપણી મ્હુમે રાજે છતાં આપણે આંખ નાક ઉંચા મ્હુકાવી એ તો તેમાં તે ગુરુત્થને શું દોષ? તેવીજ રીતે પરમેશ્વરે આપણને માટે બધાં સુખ તૈયાર રાખ્યાં છતાં આપણે દુઃખીજ થયા કરીએ તો તેમાં આપણી જ ન્યુનતા નથી તો શીજી શું? વિચાર દ્રષ્ટિથી જોવામાં આવે તો આ જીવનમાં જેટલું સુખ મળે છે તેટલું દુઃખ મળતુ નથી. રામચંદ્રજીએ કુંભારો વર્ષ રાજ્ય ક્યું ન્યારે વનવાસ તો માત્ર ૧૪ વર્ષ જ ભોગવ્યો હતો. પાંડવોનું પણ તેમજ. આવા અનેક દાખલાઓ આપણને મળી શકે પણ ને દયાળુ પ્રભુએ દુઃખ ભૂટી જવા 'વિસ્મૃતિ' જેવું તત્વ આપણને આપેલું છે તેનો કુરૂપયોગ કરી સુખને ભૂટી જઈ દુઃખનાજ વિચારો આપણે કર્યા કરીએ છીએ તેમાં કોઈ શું કરે? વિચાર દ્રષ્ટિને અંધ બનાવી ક્રમ લેવામાં આવે તેમાં પરમાત્માનો શું દોષ? ભૂંધિ પૂંવકે વિચાર કોઈ કરશે તો બેટ જણાઈ આવશે કે વાસ્તવિક રીતે દુઃખ તે દુઃખ છેજ નહીં પણ દુઃખ તે સુખની માતા છે. ભુખતા દુઃખ વગર જમવાનો આનંદ કેવી રીતે આવે? થાકતા દુઃખ વગર મીઠી નિદ્રાને આનંદ કેવી રીતે અનુભવાય?

ખડાં ભોતાં દેવ આપણા દુરમન નથી
પણ દયાળુ હોસ્ત છે. તેનાં મોકલેલાં હુન્નો પણ
અધિયાનાં સુખનાં કારણ રૂપ થઈ પડે છે. હુન્ન
તે હુન્ન નહીં પણ હુન્નેશાં સુખના કારણ રૂપજ
હોય છે એવી દ્રઢ માન્યતા, તે જઈ.

જ્યારે હુન્ન તે જાની રીતે હુન્નજ નથી તો
પણ તેની વાતજ શુ કરવી. પણ તેનાથી એ
વધીએ તો એક એવી નતતા અસાન લોકો નજરે
પડે છે કે જેઓ પરમાત્માએ જે સુખની વસ્તુઓ
આપી હોય છે તેમાં આનંદ નહીં માનતાં, અપ્રાપ્ત
વસ્તુનાં શોધમાંજ હુન્ની થયા કરે છે ! પરમાત્માએ
બુદ્ધિ જેવું સર્વોત્તમ તત્વ આપ્યું છે તે માટે મજન
નહીં યત્નતાં પાંખો કેમ ન આપી તેને માટે રકયાજ
કરે છે ! કેટલાકો તો પોતાની સામાન્ય સુખી
રિચિતિમાં સંતોષ નહીં માનતાં રાત્રિ દવસ રાજ
મહારાજ બની જવાનાંજ સ્વપ્નને બોધા કરે છે !

તેઓને ભાગ્યેજ ખબર છે કે બહારથી રાજ્ય વૈભવ
માગનારાઓનાં પણ હૃદય તપાસવામાં આવે તો
ભાગે તો અંદરથી કોયલાજ મળવા સંભવ છે.
Uneasy lies the head that wears the
Crown જે મસ્તકપર ચુકટ બિરાજે છે તેની અંદર
અશાન્તિજ ભરેલી હોય છે. અંગ્રેજોના રાજ્ય પર
સૂર્ય અસ્ત પામતો નથી એમ કહેવાય છે છતાં
ચોક્કસ સમય પૂર્વે એક અંગ્રેજ અધિકારીએ ઇચ્છા-
ડમાં હિન્દની અશાન્તિ પર બોલતાં જણાવ્યું હતું
કે ભે હિન્દુસ્તાનની છુપી પોલીસ આપણને મદદ
કરતી જટકી નાંચ અને એનારકીસ્ટ લોકો છુપી
પોલીસવાળાઓનાં યુત્તે કરી તેઓમાં ત્રાસ ફેલાવી
તેઓને આપણી મદદે આવના અટકાવી દીએ તો
આપણે હિન્દુસ્તાનનું રાજ્ય ચલાવવું ધણું યુરકેલ
થઈ પડે હિન્દુસ્તાનની પ્રજા એવી કોમ કોમ વાર
બેચાઈ છિન્ન ચિન્ન થઈ ગઈ છે કે એક કોમને
માણસ થીજ કોમ ઉપર ભારિક નજર રાખી છુપા
હતવું કામ કરતો કદિ પણ અટકે તેમ નથી; વળી
આ બગૃતિનાં જમાનામાં હિન્દના સદ્ ભાગ્યે જાંધી
કેમો એકત્ર થઈ જાય તો પણ સ્વભાવથીજ હિન્દની
પ્રજા એટલી તો રાજ્ય ભક્ત છે કે તે કાંઈ પણ
રાજ્ય વિરૂધ્ધ વિચાર પણ કરતી નથી. હાલમાં
ચોક્કસ ધણા એનારકીસ્ટો જાણ્યા છે તો તેઓને તો,

હૃદયાર બંધીના કાયદાને લીધે ફાંડોળા મંજવાનાં
અભાવે, સંવાળ પૂર્વક નસતીના જે પગલાં ભરાય
છે તેથી અને આખા હિન્દની પ્રજા તેમને પિકકારે
તેથી, ચોક્કસ સમયમાં સમૂળગો નાશજ થઈ જવાનો.
હુકમાં અંગ્રેજ રાજ્ય તમામ રીતે સુરક્ષિત છે અને
રહેવાનું પણ છે છતાં આ લાંબવાનું કારણ એટલુંજ છે
કે આવા મળવાન રાજ્યના બહારથી દેખાતા સુખી
નૈતાઓને પણ અંદરખાનેથી હુન્નેશાં ચિન્તા અને
હુન્ન રહ્યા કરે છે. માટે હે બાધુઓ ! બહારથી
થીજઓને ભપકો દેખી મનને કલેશ નહીં આપો.
Remain contented with what is given by
God પરમેશ્વરે જે આપ્યું છે તેથી સંતોષ માનો
અને સુખી રહો. આ સંતોષીપણાનો અર્થ આજ
કાલ નવરા, દેશના ભારરૂપ રખડતા ભટકતા,
નિરૂઢમી સંતોષી સાધુજ જેવા નહીં કરતા !
પરમેશ્વરે જે દશ આપી હોય તેમાં સંતોષ માનો,
છતાં ઉચ્ચ રિચિતિ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષાનો નાશ
નહીં કરો. Ideal આદર્શ હુન્નેશાં ઉચ્ચ રાખો. સાથે
પ્રાપ્ત વસ્તુમાં સંતોષ માની પ્રાપ્તવ્ય તરફને
પ્રયાસ પણ જરીજ રાખો. મોક્ષ દશા તે આદર્શ
રૂપ છે તેથી પામર દશામાં પીડાવા કારણ નથી.
અંગ્રેજો કહે છે તેમ લાયક બનીને “સ્વરાજ્ય”
મેળવવું તે આપણી અતિમ નેમ છે પણ તે ન મળે
ત્યાં સુધી પરત ન દશામાં રહેવધી હુન્ની થવાનું કારણ
નથી. રાજને ઇશ્વર માનવો એ આપણા વેદશાસ્ત્રોમાં
છે. રાજસભા રહેવું એ તો આપણી ફરજ છે. વળી
રાજ પાસે સુખ માંગવાનો પ્રયત્ન કરવો એ પણ
આપણી ફરજ છે. હમણાનો વખત ભેધને નિરાશ થવું
નહિં પણ સુખ મેળવવાને યત્ન કરવો, ધૈર્ય છોડવું
નહિં ધર્મ ત્યાજવો નહિં, અહિં રાજેજ પરમ
ધર્મ માનવો અને પરમાત્માની અંદર
અચળ વિશ્વાસ રાખી, આશા વડે તમારાં કામને
ચિવટાઈથી વળગી રહી, આગળ અને આગળ વધો.
કદિ પણ નિરાશ બને નહીં. આવી દ્રઢ વૃત્તિ થતાંજ
ખાત્રીથી માનવો કે તમારું પ્રાપ્તવ્ય, પ્રાપ્ત થયેલી
સિદ્ધ વસ્તુ ઠરી ચુકશે. ઇત્યેમ
ગીરગામ-સુખાઈ } કનૈયાલાલ ગૌરધરલાલ કોટાનાં
તા. ૧૯-૧-૧૦ } મેનજર-“આર્ય પ્રકાશ”

ચિત્ર માળા,

કવિશ્રી સવિતાનારાયણ.

વડનગરા નાગર પ્રાદ્યક્ષુ જ્ઞાતિના વયોવૃદ્ધ. કવિશ્રી સવિતાનારાયણ ગણપતિનારાયણનો જન્મ સુરતમાં થયો છે. એઓશ્રી સ્વ. સાક્ષર કવિ નર્મદા-શંકર અને સાક્ષર કવિ સ્વ. નવલરામ લક્ષ્મીરામના સહુધારી છે. એમની યુવાવસ્થામાં ગુજરાતમાં સ્વ. દુર્ગારામ મહેતાજી સરખા સુધારકોના શબ્દશોભા ગાળ રહ્યા હતા. એસદી સુરત શેઠિર તે સમયે વિદ્વાન નરસનની હેયાતીથી મગર હેતુ. અવનવા સંસ્કારથી ભુપિત આપણા વયોવૃદ્ધ કવિશ્રીની વિદ્વાતાના પાંચ શેઠ ગોરંધનદાસ ગોકળદાસ તેજપાલ થયા. જેમનાં કુટુંબમાં તેઓ આજ ઘણાં વર્ષ થયાં રહેલા છે અને પોતાની વિદ્વાતા, વારંવાર જનસમાજમાં ગોષ્ઠ તથા મનરંજન સાથે ફેલાવતા રહે છે જે સમયે સ્વદેશીની ગાળત કોઈ ગુજરાતમાં સમજતું નોકોતું તે વળતે પણ-આજથી વીશ વર્ષ ઉપર-એમણે સ્વદેશી વીધે વિસ્તારથી કાળ્યો કર્યા છે. અને પ્રજામાં તેઓ સારા સંતોષ થયો છે. તેઓ ધર્મ કર્મનિષ્ઠ છે. નિરાશિમાની અને મળતાવડા સ્વભાવના છે. જુદા થવા છતાં એમના શરીરની તંદુરસ્તી ઘણી સારી બળવાઈ રહી છે-તેમજ એમની કવિત્વ શક્તિ પંચુ એવીને એવીજ સારી રહી છે તે ભેદ હમને ઘણો આનંદ થાય છે. એઓશ્રીનાં સ્વદેશ ભક્તીનાં કાળ્યો ફરીથી છપાય અને જન સમાજને સસ્તી કિંમતે લાલ મળે તે તેથી કવિશ્રીની કીર્તિ તથા એમનું સ્વદેશપ્રેમનું ચિન્હ સચવાઈ રહેશે. કવિશ્રીનાં બીજાં પણ અનેક કાળ્યો અમને જોવા સાંભળવાની તક મળી હતી. એ સંગ્રહ પણ પ્રકટ થવાની અગત્ય છે. કવિશ્રીની કંદર કરનાર શેઠ ગોવર્ધનદાસ ગોકળદાસ તેજપાલને પણ ધન્ય છે! આ દેશના કવિ અને લેખકોનાં પુસ્તકોની કંદર

નહિ થવાથીજ દેશ ઉન્નતિ ઉપર મદદો નથી. શ્રીમંત અને સાંધારણ પ્રજા વર્ગને અમારી બહામણ છે કે સારાં સારાં પુસ્તકોને અવશ્ય ઉત્તેજન આપવું તેમ થવાથીજ દેશનો ઉન્નતિ ઉદ્ધોગ વધશે.

કવિરાજશ્રી ધીરજરામ નરમોરામ પૂરાણી.

ગુજરાત અને કાઠીયાવાડમાં માન પામેલા વયોવૃદ્ધ કવિશ્રી ધીરજરામનો ફોટોગ્રાફ પ્રકટ કરતાં અમને ઘણો આનંદ થાય છે. તેઓશ્રીની જન્મ ભૂમિ ભરૂચ છે. કવિશ્રીનાં શૃંગારસ્થી તરંગાલ ઘણી પ્રાસાદિક કાળ્યો વાંછી-સાંભળનારને હૃદયના ઉડા ભાગમાંથી આનંદ આપે તેવી છે. એઓશ્રી પણ કવિ નર્મદાશંકર, કવિ. દલાપતરામ આદિ વિદ્વાન કવિઓનાં છંદ મિત્ર છે. તેઓએ વીર, શૃંગાર, આદિ સ્થી ભરેલાં કાળ્યો રચ્યાં છે. તેમનું સ્વેદુ પ્લેગવર્ણન અને અન્ન-પાણીનો મહિમા, એ કાળ્યો ખરેખર વાંચવા-જેવાં છે. એઓ પણ મસ્ત કવિ છે! એમનાં લખેલાં ઘણાં રસભરિત કાળ્યો હોવા છતાં તે કયે ખૂણે પડ્યાં હશે તેનો પતો નથી. એઓ શ્રીના ફોટોગ્રાફ ગુજરાતી પ્રજાને મળે તેટલા માટે અમને બહુ મહેનત પડી છે. છપી પડાવવાનો વારંવાર આગ્રહ છતાં તેઓ અમારા હાથમાંથી છટકીજ નતા! પરંતુ મહામહેનતે તેમની છપી લેવડાવવામાં આવી, અને આજે તે વાંગક વર્ગને ભેટ કરવામાં આવે છે. તેઓનો આનંદી મહેરો, નિખાલસ સ્વભાવ, નિરુવાર્ધ પરાપકાર વૃત્તિ, કોઈનું પણ બાહુ કરી આનંદ પામવાની ઉત્કંઠા, ધર્મ નિષ્ઠપણું, અને મિત્રમંદળમાં રાત-દિવસ મોજ મેળવવાની ઇચ્છા, એજ હેમનો જીવનમંત્ર છે. એઓશ્રીના એક બંધુ સ્વ. બાળકુ-જી નરસિંહરામ પુરાણી મોસ્તર જામનગર હાઈસ્કૂલમાં મોસ્તર હતા, અને તેમના ન્હાના ભાઈ જી. રા. હરિજીજી નરસિંહરામ પુરાણી હેમણાં જામનગર રેલ્વેમાં દિવાન ઓફિસમાં છે. કવિરાજ શ્રી ધીરજરામ ઉર્ફે “ધીરજકાકા”ના સ્વભાવ પ્રમાણેજ હેમના અને

પાંધુએ પણ સરલ સ્વભાવના અને મીલનસાર પદોપકારી હોવાથી હોમનું કુટુંબ જાળવે રાત્રિમાં આદર્શરૂપ છે. કવિશ્રીના બ્રહ્મજ્ઞો રા. પુરુષોત્તમ બાઈ અને રા. છોટુબાઈ, એ જાનને એ એમ. એ. મુખી અગ્રયાસ કરી વિદ્વતા અને સૌજન્યતા મેળવી છે. કવિરાજ શ્રી પીરજીકાકા પોતાના પરમરનેહિ મિત્ર લગ્ન નિવાસી સ્વર્ગસ્થ કેવળશામ ડાક્ટર સાથે હોમમાં જૂથ આનંદમાં, હાસ્ય વિનોદમાં, સમૃધ્ધ વિતાડતા હતા. તથા ડાક્ટર સાહેબ અને સંગિત હાસ્ય પ્રેમી કવિશ્રી જાનને જ્યારે કેટલાક લલિતકૃતિઓ કરતા ત્યારે જોનાર-સાંભળનારને જે આનંદ મળતો તે અતુલ હતો. ચાગર જે કેાઈ દેશી રાગને ત્યાં આવાં હુણમુખાં નરરનો રહ્યાં હોય તો ખરેખર તે રાગને લોજ રાગનો દરખાસ કહેવામાં આવે. કવિરાજશ્રીનું વય લગભગ ૬૫ વર્ષનું છે. હમણાંજ તેઓને એક પૂત રત્ન પ્રાપ્ત થયું છે. પરમાત્મા અમારા તે “બાળ કવિ”ને દિર્ઘાયુ બક્ષે અને પિતાની પેઠે યશ મેળવવા વાગ્યશાળી જનાવે.

સ્વ. લોક પ્રીય કલેક્ટર મી. જેકસન.

નાશિકના લોક પ્રીય અને વિદ્વાન કલેક્ટર મી. જેકસન સાહેબનું ખુન કોઈ બદમાસ એનાર્કિસ્ટને હાથે કરવામાં આવ્યું છે. એ જાણી બહુ જોદ ધાય છે. બ્રીટિશ ગવર્નમેન્ટની વફાદારી ભરેલી નોકરી જાનવનાં પ્રમાણિક અમલદારને છવનું જોજમ જોટનું પડે છે તે આપણે કેટલાક વખત ધ્યાં જોતા આવીએ છીએ. આવાં જૂનો ધાય એ ખરેખર ધિક્કારવા લાયક કૃત્ય છે. હિંદુસ્થાનનો ધર્મ અહિંસા પરમોધર્મ છે. આપણે રાજને દંત્યર જોડાજર માનતા આવ્યા છીએ. અને તે પ્રમાણે માન્યતા કાયમ રાખવી એજ આપણો પરમ ધર્મ છે. રાજનો અને પ્રજાનો સંબંધ ગિતા પૂત જોડાજરનો છે. પિતાની પાસે જે કાંઈ માંગણી કરવાની હોય તે વ્યાજબી રીતે, લામણી ધાય એવી રીતે જણાવવી જોઈએ. તેને ખરેખર આવી ખુના મરડી ધાય એ આ

દેશની પ્રજાને માટે ઘણું શરમ ભરેલું છે. નાશિકના કલેક્ટર મી. જેકસન એક વિદ્વાન અને લોકપ્રીય સીવીલીયન હતા. તેઓએ પોતાની નોકરી દરમ્યાન પ્રજાને ખ્યાર મેળવ્યો હતો એટલુંજ નહિ પણ જુદા જુદા છુટલાની પ્રજામાં દરખાસ ભરીને તેમના અભિપ્રાયો જાણી તેની દાંઢ સરકારને પહોંચાડવાના પોરજીની શરૂઆત કરી હતી. સરકારી અમલદારો પ્રજા સાથે જોળાય અને તેમની દુરિયાદો જાણી લઈ તેના ઉપાયો કરે એજ વારતવિક માર્ગ છે. મી. જેકસન તેના મોટા હિમાયતી હતા. તેઓ સંસ્કૃત વાપા ઉપર બહુ ખ્યાર રાખતા હતા-શોષ જોલ કરતા હતા- અને કેટલાક દક્ષિણી બ્રાહ્મણ-સંસ્કૃત ભાષાના વિદ્વાનોને-પૈસાની મદદ આપતા હતા. દયાળુ, ઉદાર અને વિશ્વાવિલાસી જાનનાં જુનો ધાય એ શું બતાવે છે? ભવિષ્યમાં મળનારા ઉંચા હુકમોના માર્ગમાં આટલીટી નાંખવી એજ વાંચક વર્ગને તે. અમે ભલામણ કરીએ છીએ કે એવા કુટ કાચો ત્યાગ કરીને શાંત રીતે દેશના ઉષોગ હુજરનો વધારો કરવાનેજ જોડનત કરવી એજ ઈષ્ટ છે. પરમાત્મા મરહુમ મી. જેકસનનાં આત્માને અજાઉ-અનંત શાંતિ બક્ષે!

સ્વા.વા. સૈયદ અમસુદ્દીન કાદરી. વી. પ.

મુંબઈ સરકારના એડિયેન્ટલ ટ્રાન્સલેટર ખા. ણા. કાદરી સાહેબની છબી પ્રકટ કરતાં અમને ઘણો આનંદ ધાય છે. ખા. ણા. કાદરી સાહેબ પ્રથમ ગુજરાતમાં એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરના હોદા ઉપર હતા. તે જગ્યા ઉપર રહી લાંબો વખત મુખી, પ્રમાણિકપણાથી નોકરી જાનવ્યા પછી તેઓની ચુસ્ત છુટલામાં રખુટી કલેક્ટરની સરકારી જોજમ ભરેલી જગ્યા ઉપર નિમલુક થઈ. તે જગ્યા ઉપર પણ રાજ પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કર્યા પછી ગયાં ૧૯૦૦ ના વર્ષથી બ્રીટિશ ગવર્નમેન્ટે તેઓશ્રીને મુંબઈ સરકારના એડિયેન્ટલ ટ્રાન્સલેટરની જગ્યા આપી તેઓની કંદર પિછાની છે. ખા. ણા. કાદરી સાહેબની

દરેક નોકરી દરમ્યાન મળતે તેમજ સરકારને તેમના કામથી પૂરતો સતોષ મળ્યો છે. એઓશ્રી નિરાશિમાંની સ્વભાવના, મિત્ર વત્સલ અને ધર્મ ચુસ્ત છે. તેઓને થયે લખવાનો પણ શોખ છે. જ્યોતિષ શાસ્ત્રના વિષય ઉપર એઓશ્રીએ મૂળ અરુણી ભાષામાંથી એક પુસ્તક રચ્યું છે તેમજ ઘણી શોધ ખોલ કરીને ઇસ્લામી બધુઓને ઉપયોગી થઈ પડે એવું એક પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે આ પુસ્તકો ઘણું જલદી બહાર પડે અને તેમ થવાથી વાંચક વર્ગ ઉપર ઉપકાર થાય. ખા. ખા. કાદરી સાહેબ મળતાવડા સ્વભાવના અને દરેક ધર્મ તરફ સમાન ભાવથી જોતા હોવાથી સમાગમમાં આવનાર પ્રત્યેક મનુષ્ય તેઓ શ્રીનાં વળાણુ કરે છે. તેજ પ્રમાણે સરકારની વફાદારી ભરેલી નોકરી જાળવતા હોવાથી તે પક્ષમાં પણ તેઓનું સાફ માન છે. ઇશ્વર તેઓને સહ કુટુંબ દિધાયું બહે.

૨૧. રતિલાલ વી. મજમુદાર.

ભારત વર્ષના કેટલાક યુવાનોએ સ્વદેશ સેવાનું વૃત્ત કેવી રીતે ખામ્યું છે અને દેશને કેવી રીતે ઉપયોગી થઈ પડાય તેનું ઉદાહરણ સ્વર્ગસ્થ રતિલાલ વી. મજમુદારે બતાવી આપ્યું છે. ૨૧. રતિલાલ કાયસ્થ જ્ઞાતિના હતા. તેમનો જન્મ ૨૩-૨-૧૮૬૩ માં થયો હતો. રંક માતાપિતાને ત્યાં જન્મીને પણ તેમણે અંગ્રેજી કેળવણી લીધી હતી. સુખ દુઃખની છાંંધા નીચે પણ તેઓ વિદાયત જઈ બેરિસ્ટર થવા પ્રયાસ હતા. તેઓ એક વિદ્વાન લેખક હતા. તેઓમાં દેશ સેવાની એટલી ઘડી લાગણી હતી. કે મુંબઈની કોંગ્રેસ વખતે તેઓએ પોલાટિયરના કેપ્ટનનું કામ ઘણીજ બહોશીથી જાળવ્યું હતું. પોતાનો બેરિસ્ટરનો ધંધો હોવા છતાં પણ દેશની સેવા જાળવવાનો ધંધો તેમને બહુ વહોડો હતો. દેશપૂજ્ય ઠાકાભાઈ ઈન્ડિયી મુંબઈ આવ્યા તે વખતે તથા સુરતની કોંગ્રેસમાં તકરાર પડી તે વખતે તેમણે ઉત્સાહથી ભાગ લીધો હતો તે સ્તુતિપાત્ર કામ બુઝાય તેણે નથી. ૨૧. રતિલાલભાઈને પુસ્તકો લખવાનો પણ

શોખ હતો. તેમનાં લખેલાં સાહસસંબંધ અને શાકુન્તલા પુસ્તકો વાંચવા જેવા છે. તેઓ શાન્ત વૃત્તિના, ઉમંગી હોઈ દેશહિતના કાર્યમાં તત્પર રહેતા. મુંબઈની કોંગ્રેસ વખતે તેમણે છેક કોલોનિયલ સુધી જઈને ફૂંડ લેણું કર્યું હતું. મરહુમ પોતાની પાછળ એક બે વર્ષની પુત્રી તથા વિધવાને સુકી ગયા છે. પરમાત્મા હેમના આત્માને શાન્તિ આપો.

૨૨. રા. વકીલ સાકરલાલ ઢાલાભાઈ.

વકીલ સાકરલાલ ઢાલાભાઈ ભરૂચના બ્રહ્મક્ષત્રીય જ્ઞાતિના છે. સાંત્ર વંશમાં જન્મ થયો એ પૂર્વના પુણ્યનો પ્રતાપ કહેવાય છે. પણ જ્ઞાન ધર્મ બળવડો એ વળી તેથી પણ વિશેષ દુર્લભ છે. કોઈ પણ વર્ણમાં જન્મ્યા પછી તે વર્ણના આશ્રમ પ્રમાણે ધર્મ જાળવાય નહિ ત્યારે તેવા મનુષ્યનું જીવન સાર્થક્ય મનાતું નથી. શ્રીયુત સાકરલાલભાઈએ અંગ્રેજી અભ્યાસ કરી રહ્યા પછી કનિષ્ઠ નોકરીમાં નહિ જોડાતાં વકીલાતનો અભ્યાસ કરી ડીસ્ક્રીટ પીટીસરની પરિણામાં પાસ થયા. ઉત્સાહ અને ખાંતથી કુરેલાં કામોમાં મનુષ્યને વિજય મળે છે. તેમ તેઓને પોતાના વકીલાતના ધંધામાં વિજય મળ્યો એટલુંજ નહિ પણ ૧૯૦૭માં ભરૂચમાં રા. રા. અ'ખાશંકર ઉત્તમરામ મલહ વિગેરે ચૂડસ્થાની મેજનતથી એક સ્વદેશી પ્રદર્શન ઉદ્ઘાડવામાં આવ્યું હતું. અને તેજ સમયથી ભરૂચ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ સ્પીનિંગ વીવીંગ મીલ ઉભી કરવામાં આવી હતી. આ મીલમાં ખાંતથી લાલ લઈ, ખીત્ર લાગીદારો સાથે શ્રીયુત સાકરલાલભાઈએ જે મેજનત કરી છે તે ખરેખર બીજા નિર્જ્વલાદ થતા ધંધાદારીઓને અતુકરણ કરવા જેવું છે હિંદુસ્થાનના બુદ્ધાબુદ્ધા ભાગમાં સુસાકરી કરીને-મેજનત કરીને તેઓએ મીલના શેરો ખાખ્યા છે. અને ઠેક વિદાયત જઈ પોતાની બંતિ દેખરેખ નીચે, કરકસરીથી મિલને મોટે સાંચા કામ ખરિદી લાખ્યા છે. એટલુંજ નહિ પણ તે સાંચા કામ હિંદુસ્થાનની કોઈ પણ મીલ કરતાં ઉંચા પ્રકારનું માનવામાં આવે છે. મિલના શેરો ભરાવતાં તેઓને જે વિપતિ ભોગવવી

પડી છે. તે તરફ જોતાં બીજો કોઈ પણ માણસ ધૈર્ય ત્યજી દે અને ઉપારણું સાફસ પણ ત્યજી દે ! પરંતુ શ્રીયુત સાકરલાલભાઈએ તેમ નહિ કરતાં પોતાનું કામ ખાતથી આગળ ચાલુ રાખ્યું અને અંતે તેમાં વિજય મળ્યો છે. એ ગિલ્ડનું સાંચાકામ બંધ ગેરલાઈ ગયું છે. અને યોગ દહાડામાં તેનાં મીઠાં કુળો મેળવવાને શુરરાતની પ્રભ સાચ્યથાળી થયો. અમારા દેશના બકગદાટ કરનારા રવદેશના હિમાયતી-આને અમે શ્રીયુત સાકરલાલભાઈની ખાત અને મેહેનતનું અનુકરણ કરવાની બાલામણ કરીશું. શ્રીયુત સાકરલાલભાઈ સુરત ધર્મનિષ્ઠ છે. દયણુ અને શ્રદાવાન છે. દેશોદયનાં કાર્યોમાં દ્રઢ આગ્રહથી વળગી રહે છે તેમ ધર્મનાં કાર્યોમાં પણ આગેવાની તથા લાગ લે છે. ધર્મર તેને દિધાયુ કરે વિજય આપે.

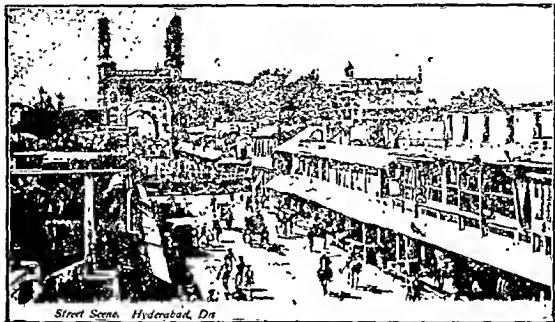
સ્વ. મેઠ રાજારામ ગોવિંદરામ જે. પી.

સુરત નિવાસી શેઠ રાજરામ વીશા નાગર ધ્રુવિયા જ્ઞાતિના હતા. સુરતની મોટી આગના વખતથીજ ગુંબજ આવી વ્યાપારમાં એકાગ્ર્ય હનું. ચંચળ બુદ્ધિના અને બાહ્યશ હોવાથી સોનાનો અને રૂનો વેપાર ધમધાકાર ચલાવી સારી પેઢે દ્રવ્ય કમાયા ભાગ્ય દેવી કંઈ દરેક મનુષ્યોને નિરાશ થવા દેતી નથી. જેઓની મનોવૃત્તિ હમેશાં એકજ મોલને વળગી રહે છે તેને એક દિવસ પણ સાફ દુખ મળે છેજ શેઠ રાજરામ પોતાને મળેલા દ્રવ્યનો સફ ઉપયોગ કરવાથી સરકારમાં અને વેપારી વર્ગમાં યશ મેળવ્યો છે. હિંદુસ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ યદ્ય પટેલી નારજીદાસ રાજરામની પેઢીના તેઓ એક ભાગીદાર હતા. કે જે કંપની રૂના વ્યાપારીઓ તરફે હજી પણ સારી રશિતિ લોગાયે છે. તેઓએ હિંદુસ્થાનના ગુબને માટે સુરત નજીકના કુમસ ગામમાં એક સેનિટેરિયમ-“ શાંતિમૂલન ” બંધાવ્યું છે. અને અનેક મનુષ્યો તેનો લાભ લઈ તનદુરત થાય છે. દવાખાનાંઓ બધાવવા કરતાં સેનિટેરિયમ બંધાવવાનું મહાન પૂર્ય છે, શેઠ રાજરામ બીજા અનેક

અન્નાર્ગ-ધર્મ કાર્યમાં-પોતાનું દ્રવ્ય વાપરી ગરિ. બેની આશિષ લીધી છે. તેઓ પોતાની પાછળ ધર્મ પતિન જરૂરબાઈ ઉપરાંત પોતાની બેન શિવકેરના મોટા કુટુંબને મૂકી સ્વર્ગવાસી થયા છે. શેઠ રાજરામના સ્વર્ગવાસી થયા પછી પણ હેમનાં ધર્મ નિષ્ઠપતિ બાઈ જરાયે સુરતમાં પાણીની ટાંકી, વનવરોની ઈસ્પીતાલ તથા પોતાની જ્ઞાતિના ઇસ-સઓ માટે રોકાવર શીપો રથાપેલી છે. કુમસમાં રામચંદ્રજીનું બન્ધ મંદિર તથા બીજાં વિદ્યાવૃદ્ધિના અને ધર્મનાં કાર્યો કરી પૂર્ય મેળવ્યું છે. મનુષ્યનું હોવન સાફત્ય થવા માટેનાંજ એ કર્યો છે. જેઓ પેસા મેળવીને એવાં કાર્યો કરે છે, તેમનાજ હોવનને ધન્ય માનવામાં આવે છે. એઓશ્રીના બાલેજ શેઠ કાકેરદાસ નરેશભદાસ અને શેઠ મોતીલાલ નરેશભદાસ પણ પોતાના વરિહોના જેવાજ ધર્મ કર્મનિષ્ઠ છે. ધર્મર હેમના કુટુંબને એવાંજ સત્કાર્યો કરવાની બુદ્ધિ પ્રેરે !

સ્વર્ગસ્થ મી. પાલમકેાટ.

સચિત્ર “ હિંદિ આફિક ” માસિક પત્રના અધિ-પતિ અને માલેક મી. સોરાણજી લીમજીભાઈ પાલ-મકેાટના મરણની મોંઘે લેતાં દિલગીરી ઉપજે છે. ઉત્સાહથી સાહિત્યમાં ભાગ લેનારા પારસી લેખકોમાં મી. પાલમકેાટ એક ઉગ્રાગી મહત્ત્વ હતા. તેઓ પહેલાં “ માસિક મતલહ ” નામનું માસિક પત્ર ચલાવતા હતા. તેમાં તેમને યશ મળ્યો. સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં તેમણે જુદાજુદા લેખકો અને કવિઓના લેખો પ્રસિદ્ધ કરી વાંચક વર્ગને કંઈક જુદો સ્વાદ સ્વાધાર્યો હતો. તેઓને લેખો અને કવિતાઓ લખવાનો ઘણો શોખ હતો. મુંબઈમાંથી પ્રસિદ્ધ થનાં “ મેન એન્ડ વુમન ઓફ ઈન્ડિયા ” નામનું માસિક પત્ર ભેયા પછી તેમને સચિત્ર માસિક પત્ર ચલાવવાનો શોખ થયો, તેઓ ઈન્ડિયન એમેરીકા ગયા. ત્યાં તેઓએ સચિત્ર વર્તમાન પત્રો અને માસિક પત્રો ભેયાં, અનુભવ મેળવ્યો અને મુંબઈ આવી “ હિંદિ માસિક ”

हैद्राबादना एक महोछानो देखाव.

પ્રકટ કર્યું. પરંતુ અમારા દેશના હુલાંચે વાંચકો તરફથી હુમરાની સંખ્યાનો આશ્રય મળ્યો નહિ. તો પણ કદર થઈ. તેઓ અમારા નિરાશિમાંની અને સરલ સ્વભાવના પરમ સ્નેહી મિત્ર હતા. પરસ્પર એક બીજાના કાર્યમાં મદદ કરવાને હમેશાં ઉદાર રહેતા. આવા એક ઉગ્રાંગી વિદ્વાન મિત્રને શુભાવવાથી અમને ખુબ ખેદ થાય છે. મરહુમ પોતાની યાછળ એક વિધવા અને વિદ્વાન લેખક ખંડેનો મૂકી ગયા છે. હુમણા "હિંદિ શ્રાદ્ધીક" લેખનાં ખંડેનો ચલાવે છે. વાંચક વર્ગ લેખનાં કાર્યની કદર કરશે. એવી અમારી ભલામણ છે. મરહુમ શ્રીયુત પાલમ-કોટના કુટુંબ તથા ખંડેનોને ધેર આપતાં અમે ધન્ય પાસે માંગણી કરીએ છીએ કે એવા ભલા વંશુના આત્માને અવિચ્છિન્ન શાન્તિ પદ આપો.

ગં. સ્વ. વાજીગૌરી અને ગં. સ્વ. ન્હાની રહેન ગજ્જર.

આપણા દેશની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારીને અને તેઓને વિદ્યા અને હુનરનું જ્ઞાન મળે એવા ઉચ્ચ આશયથી સુરતમાં એક વનિતા વિશ્રામ સ્થાપવામાં આવ્યું છે. આ સંસ્થાના સ્થાપક અને ચાલક ગંગા સ્વરૂપ બાલુ ગૌરી અને ન્હાની ખંડેન ગજ્જર છે. તેઓએ પોતાના જીવનનો અવશેષ ભાગ સ્ત્રીઓનાં કંથ્યાણુ માટે ગાળવાના સંકલ્પ કરી એક રહેઠાડી રકમ એ સંસ્થાને અર્પણ કરી છે. એટલું જ નહિ પણ ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં પ્રવાસ કરી, ભાષણો કરી એક સાઝું ફંડ ભેરું કર્યું છે. સુરતમાં નાગર કુળીયામાં સ્થંભાયલા આ આશ્રમમાં લાભ લેતી સ્ત્રીઓની છબી પણ આજના અંકમાં જ આપવામાં આવી છે. આ એક મહાન પરોપકારી કાર્ય છે. એ સંસ્થાને દરેક ગુજરાતી ભાઈએ મદદ કરવી જોઈએ અને આવી સંસ્થાઓ દરેક રાજ્યે સ્થાપવી જોઈએ. આપણા દેશની વિધવા અને સધવા સ્ત્રીઓ નવરાશનો વખત વાતોના તણામાં ગાળે છે પરંતુ આવી

સંસ્થાઓ સ્થાપવામાં આવે તો સ્ત્રીઓને વિદ્યા હુનરનું જ્ઞાન મળી તેઓનો સંસાર સોનાનો બને અને ખંડેનોને ધન્યવાદ આપતાં અન્ય ધનવાન સ્ત્રીઓને પણ અમારી એવીજ ભલામણ છે કે જીવનનો ધર્મ પરોપકાર છે. તેજ સુધારે તો આ લોક અને પરલોકમાં અનંત સુખ શાંતિ મળશે.

નાદિયાદનું સુમસિધ્ધ દેસાઈ કુટુંબ.

સ્વ. રા. રા. હરિદાસ વિહારીદાસ દેસાઈ

આ જગત એક કર્મક્ષેત્ર છે. પ્રાણી માને જન્મ ધારણ કરીને વર્ણાશ્રમ પ્રમાણે કર્મ કરવું જ જોઈએ. અને તેમાં યશ મળવો એ પરમાત્માને હાથ છે. ભારતભૂમિ એવા અનેક કર્મ વીર પુરુષોની જન્મ દાત્રી છે. ઘણા વીર પુરુષોની માતા છે. નડીયાદ નિવાસી સ્વર્ગસ્થ રા. રા. હરિદાસ વિહારીદાસ દેસાઈ પણ એજ વીર પ્રસૂતાના પૂત હતા. તેમણે ખેડા જીલ્લાના નડિયાદ જેવા એક ન્હાના શહેરમાં જન્મ લીધો પણ નિરાશાવાદીઓને જે કંઈ ઉદાહરણ આપ્યું છે તે યુવાનોથી વધુ પડતો માટે આદર્શ રૂપ છે. જન્મ એકલું કરો વિદ્યા સંપાદન કરો, વિદ્વાન થાઓ, અને તમારા કુટુંબનેજ માટે નહિ પણ જગતને માટે તમારા સદગુણોનું અને તમારા ઉચ્ચ કર્મોનું આદર્શ બતાવી જાઓ. તેમ કરવાથીજ તમારી ભવિષ્યની પ્રજા પોતાને જીવન કમ આદર્શ રૂપ ધનાવશે. અને તેથીજ ભારતભૂમિમાં અનેક કર્મ વીર પુરુષો ઉત્પન્ન થઈ દેશની કીર્તિ અવિચળ કરશે.

સ્વર્ગસ્થ રા. રા. હરિદાસભાઈએ અગ્રેજી, ગુજરાતી કેળવણી નડીયાદમાંજ લીધી હતી અને ગુજરાતની ઉચ્ચ આદર્શ વિભૂતિ સ્વરૂપ સ્વર્ગસ્થ મહિલાઈ જશલાઈ તથા સ્વ. સા. મન:સુખરામ સૂર્ય રામ ત્રિપાઠી તથા રા. રા. રણછોડભાઈ ઉદયરામ જેવા મિત્રોની સાથે સહાધ્યાયી થઈ ધીમે ધીમે ઉચ્ચ

સીપાલિટીમાં એરમેન તરીકે સ્વતંત્રતા પૂર્વક અને નિઃસ્વરતાથી કામ કર્યું હતું. આ વખતે ભાવનગરના મહારાજા તખ્તસિંહજીએ એમને એસીસ્ટન્ટ રેવેન્યુ કમીશનર તરીકે પોતાના રાજ્યમાં બોલાવવાથી ત્યાં ગયા અને તે રાજ્ય સાથે જોડાય તે ખાતાના કાયદાઓમાં પ્રશંસનીય સુધારાઓ કર્યા કે જે હજી સુધી ત્યાંની પ્રજા યાદ કરે છે. ધીમે ધીમે મહારાજાના સેક્રેટરી થયા પછી એજ રાજ્યમાં ચિકિત્સા રેવેન્યુ કમિશનર થયા અને સભ્યપ્રજા ઉભયમા માન મેળવ્યું. ત્યાર પછી જીનાગઢના નવાબ સાહેબે રેવેન્યુ કોન્સલ તરીકે બોલાવવાથી તે જગ્યા ઉપર ગયા. ત્યાંથી ડાક મહિના રહ્યા બાદ મરહુમ શાહબદા શેરજીઆખાનના નેતીવ કમ્પેનિયન તરીકે નિમણૂક થઈ. શાહબદાને આવા એકે ઉચ્ચ વિચારના મિત્ર મળવાથી રા. રા. ગોપાલસભા ઉપર તેમને ઘણો સ્નેહ લાવ ઉપજ્યો. મદાર નવાબ પણ એમણે બળવેદી સેવાથી ખુશી યા, પોતાના મદદનીશ તરીકે તેમજ રહેલે બોર્ડના અગ્ર તરીકે નિમણૂક કરી. નવાબ સાહેબના રાજ્યમાં ગયા ત્યારથી વિશ્વાસુપણાથી અને પ્રમાણિક્ષણે પોતાની નોકરી બજાવ્યા કરી હતી તેથી નામદાર નવાબ સાહેબ તેમના ઉપર અસંખ્ય ઘણા સંદેહ હતા. એઓશ્રીએ જે જાતા સાથે સંબંધ રાખ્યો તે તે ખાતાઓમાં અગત્યના સુધારાઓ કર્યા હતા અને તેથી રાજ્ય પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. જ્યારે એઓશ્રી ભાવનગરમાં હતા ત્યારે સંધનપુરના એડમિનિસ્ટ્રેટરના એસીસ્ટન્ટ તરીકે પણ થોડો વખત રહ્યા હતા ત્યાં પણ એઓએ રેવન્યુ ખાતાનું કામ કુશળતાથી બજાવી એડમિનિસ્ટ્રેટર મેજર લાઇડને ઉચ્ચ અભિપ્રાય મેળવ્યો હતો. પરંતુ ભાવનગર રાજ્યના આશુર્યથી પોતાનો અસલ જગ્યાએ જોડાયા હતા. પોતાના ખાનદાન કુટુંબના સાલતા આવેલા રીવાજ પ્રમાણે એઓશ્રી પણ ધર્મ કર્મ નિષ્ઠ અને પરોપકારી તેમજ ઉદાર સ્વભાવના છે. ધર્મનાં પુસ્તકોનું અધ્યયન, ધર્મ ઉપર અટલ શ્રદ્ધા; તથા પ્રજાની સેવા એ સઘળાં પરલોકના હિતકારક સાધનામાં પ્રવૃત્ત રહે છે.

એક પ્રજાને એતીવાડીનું જ્ઞાન મળે તે માટે તેઓ ઘણો પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. પ્રદર્શન વિગેરે ઉન્નતિનાં સાધનોમાં ઉમંગથી લાગ લે છે. ધર્મ "દેસાઇ કુટુંબ" ની કીર્તિ અવિચલ રાખે અને તેમની પ્રજાને પણ પોતાના વહિવટને પગલે ચાલવાની સુબુધિ અવિચલ રાખે એજ પ્રાર્થના છે.

વ્યાખ્યાન નિષેધ.

છત્રપતિ સરદાર, પતિ લંકાકો મોટો, બીશકોટી મુબદ્દ, દ્રવ્ય દલકો નહિં તોટો, લક્ષ પક્ષીની નાર, લગ્નકી સખમે ચઢતી, રામ પતિ લે ગયે, આઇ બો દીનસે પડતી, મહોનમત માઝતિ આયો લંકાગઢ માંડી, છલ્યો ચોખ્ખ કપિદ્ર, ઇન્દ્રજીત રાખ્યો ત્યાંડી, દોલતકો લંકાર દીનો બીલિહન લાઇ લય કીનો સખ દેશ કીજ લક્ષ્મણકી સાડો. તરિત પડિત ટંકાર કીયો ધનુષકો ભારી, રામ પતિ લે ગયે કુર રાવનકો મારી, મતિ યૂરી પરનાર માર મરકટકો ખાયો, છવ ગયો બેમત નકેમે રાજ શુભાયો, પરદારા તજ પ્રીત, પ્રીત પરનારે યુરી, ધન જોબન જલ જાય કોઇ દીન શીરતી ધરી. કહે ધીરજ કર જોડ છોડ પરનીયા પ્રીતિ. કોન મનુષ હે માત્ર, દેખ રાવનમે બીતિ.

દોહરો.

પરનારી અભિલાષથી, અયવાની શી આશ ?
રિધિ સિદ્ધ શક્તિ છતાં રાવણ પામ્યો નાશ.

કાવિ ધીરજરામ નિર્મયરામ પુરાણી.

૧૮૭૨-૭૩.

મહાત્મા શ્રી કૃષ્ણાનંદ સરસ્વતી સ્વામી

અને

તેમના લેલ.

(જાનેવારીના ખાસ એક માટે લખાઇ આવેલું)

શ્રી કાશી કેવલધામનિવાસી પરમહંસ પરિમાન્કચાર્ય શ્રીમાન્ કૃષ્ણાનંદ સરસ્વતી સ્વામી માર્ગશીર્ષ ૨ મંગળવારે એટલે તા. ૧૪ મી ડિસેમ્બર ૧૯૦૯ ને દિવસે સમાધિસ્થ થયા. તે વળતે તત્કાલ તમામ વિદ્વાન્મંડળના મુખથી એમ ઉદ્ગાર નીકળ્યો કે આચાર્યવર્તને સૂર્ય અસ્ત થયો છે, અને આવા અપૂર્વ મહાત્માના જેવો પાક થયો હવે અતીવ હલ્લ છે. આપા ઉદ્ગારને મર્મ શો છે તે સમજવાને માટે એ મહાત્માને લગતી જે કંઈ હ-કીકત મળી આવી છે તે, તથા એમણે જે પારણ કરી છું લોકોપયોગી કામ કીધું છે તે પ્રસિધ્ધિમાં લાવવાની પ્રવૃત્તિ અનુચિત નહિ કહેવાય.

એ મહાત્માનો જન્મ લગભગ એસી વરસ ઉપર કર્ણાટકમાં પંપા નામના ગામમાં થયો હતો. એમનું નામ ચૂડામણિ રાખવામાં આવ્યું હતું. એમના પિતાનું નામ રામ હતું ને માતાનું નામ બત્તરી હતું તેનું ખીણું નામ જ્યા પણ હતું. ઘર એ કે ઘણું શ્રીમંત નહોતું પણ પ્રતિષ્ઠાને તપોધનથી સમૃદ્ધ હતું. એમના પિતામહ ઘણી સારી કિચિતમાં હતા અને તેને કુમશીકર સરદારને આશ્રય હતો. તેમ પ્રાણી રાજવંશીઓના સંબંધી હતા. એમના પ્રપિતામહ રાયભટ્ટે કાશીમાં મોટો યાગ કીધો હતો ને તેના અવસાન સમયે તેની સ્ત્રી તેની પાછળ સતી થઈ હતી. શ્રી મુંસિંહ સરસ્વતી જે સાક્ષાત્ દત્તાત્રયના અવતાર મનાય છે, ને જેમનું મહાલ્લય 'ચુર ચરિત્ર' નામના પ્રસિદ્ધ પુસ્તકમાં વર્ણવેલું છે, તેમના ચાર મુખ્ય શિષ્યોમાંના આચર્ય એમના કુટુંબમાં થઈ

ગયા છે. એ કુટુંબમાં વેદવિદ્યાને પરપરાગત વાસ હતો. તે પ્રાચીન શિષ્ટાચરણને માટે પ્રખ્યાત હતું, તથા વિરલ આદિસિદ્ધ તથા આંજનસિધ્ધોને જન્મ આપી મહાન્ ગૌરવને પામ્યું હતું. યોગબ્રહ્માને જન્મ આપવાને આવાજ કુટુંબ યોગ્ય હોય છે કે તેથી તેના પાકમાં કલ્યાસ ન રહે.

આઠમે વર્ષે ચૂડામણિને ઉપવીત આપવામાં આવ્યું. તે વળતે એમનું સંસ્કૃત જ્ઞાન એટલું હતું કે સાધારણ શ્લોક વગર ચૂકે રચી શકે. સાદ વર્ષમાં સો પાંચ મંગલ લખી રહ્યાને અઠધી પોણી કોમુદી પણ તૈયાર કીધી. આગળ અભ્યાસ વધારવાને કાશી જવાનો મનાસ્થ થયો. ઘરમાં નાનપણથી સહુને લાડકા હોવાથી પરદેશ જવાની રમ નહિ મળે એવા લયથી કોઇને કહ્યા કહાવ્યા વિના એટલી લડુ વયે એકલા નીકળી પડ્યા. સારે નસીબે રસ્તામાં કાશી જતા સધવારા મળ્યો; તેના સંગમાં અચુક ચુલ્તે કાશી આવી પહોંચ્યા. ત્યાં પોતાનાં ગામના એક અગ્નિહોત્રી રહેતા હતા, તેમણે એમને પોતાનાં ઘરમાં રાખ્યાં ને પુત્રવત્ સંભાળ લીધી. કાશીમાં સર્વ શાસ્ત્ર પારંગત વિશાલ ક્ષીર્તિ સત્યસંધ શ્રી રામરામ શાસ્ત્રી કહે હતા તેમની પાસે અભ્યાસ કરવાનો પોતાનો મૂળ સંકલ્પ હતો. પરંતુ અગ્નિહોત્રી મહારાજ આ સુવાન વિદ્યાર્થીને એ રામરામ શાસ્ત્રીના ચુર પ્રચંડ પડિત સિદ્ધસારસ્વત શ્રી કાશીનાથ શાસ્ત્રીને ત્યાં લઈ ગયા. પૂછપાછ કરતાં વિદ્યાર્થી પરિચિત ઘરનું જાળક જણાવ્યું; તેથી શાસ્ત્રી મહારાજે ઘણાજ માયાણ સ્વભાવથી એમને પોતાની પાસે અભ્યાસ કરવાને કહ્યું, ત્યારે એમણે જવાબ દીધો કે મેં તો રામ-રામના શિષ્ય થવા સંકલ્પ કીધો છે, માટે આપની પાસે નહિ, પણ તેમની પાસે લાણીશ. કાશીનાથજી એ સાંભળી હુસ્ત્યા ને ઘણા પ્રસન્ન થયા. તરત રામરામને જોલાવીને કહ્યું કે આ બટુકને તમારી પાસે અભ્યાસ કરવો છે તો એને સ્વકીય સમજ

સંભાળથી અભ્યાસ કરાવતે, કેમકે એ કંઈ વિવશજીવી નીકળશે એમ ભાસે છે. ધ્યાનથી.

ત્યાર બાદ શુભ દિવસ જોઈને એ પ્રજ્ઞાચારી બાલકે રાત્રીસમજી, જે સરકારી સંસ્કૃતશાળાના અધ્યાપક હતા, તેમનું વિધિપુસ્તક અર્થન કરી તેમના શિષ્ય થવાની મનાકામના બાર આણી. એમના સહાધ્યાયીમાં સરસ્વતીના અવતાર રૂપ બાળશાસ્ત્રી રાનડે, પરશુરાસપંચન રાત્રીસ શાસ્ત્રી જોડસ આદિ પુરંધર વિદ્વાન થઈ ગયા છે. પોતે ધીરે ધીરે શુરુલના ઘણાજ કૃપાપાત્ર બની થોડા વખતમાં બુદ્ધિબળથી સકળ શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ થયા. એમની નિપુણતાને કુશાચ બુદ્ધિ એવી હતી કે જેમ શુરુ દ્રોણાચાર્યના ઘણા વિદ્યાર્થી છતાં અર્જુનના ત્યાર તેમની અધિક પ્રીતિ હતી તેમ શાળાના સઘળા ધાર્મિકોમાં શુરુલનો વાત્સલ્યભાવ પોતાની ઉપર થવાને માટે એ વિશેષ ભાગ્યશાળી હતા. ધીરે શુરુલની જોડે વિદ્વાનોની સલામાં એમણે ભાગ લેવા માંડ્યો. ત્યાં પણ કોઈ કોઈ વાર એવાં પૂર્વપક્ષ ખડા કરતા કે તેનું નિવારણ ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર દહાડા લગી ચર્ચા ચાલવા છતાં થતું નહિ. આ જોઈને શુરુલ તથા પરમ શુરુલને ઘણાજ વિનોદ થતો.

એ અરસામાં તંત્ર શાસ્ત્રનો અભ્યાસ એમણે પરમોદાર શ્રી શિવાનંદ મહારાજ પાસેથી કરીયો. એ મહારાજ બહુ સમર્થ હતા. શાપનુમંત્ર કરવાની શક્તિ ધરાવતા, ને તંત્રાર્થો પઢવીને સર્વ પ્રકારે ચોખ્ખા હતા. એમના પૂર્ણ પ્રસાદથી એમના આંશિય પણ તેવીજ ચોખ્ખતા સંપાદન કરી શક્યા હતા.

શાળામાં બહુ રહ્યા પછી શુરુલએ શાળામાં નોકરી લેવાની સલાહ આપી. ઉત્તરમાં એમણે એમ કહ્યું કે 'શુરુ શિવાય બીજાની નોકરી કરવાનો સકલ્પ મને ઉદ્ભવતોજ નથી.'

શાળા છોડ્યા પછી થોડો વખત જુદે જુદે સ્થળે મુસાફરીએ નીકળ્યા. ત્યાં વિદ્વાનોનો સમૂહ હોય ત્યાંની મુલાકાત અવશ્ય લેતા. આ દેશાત્રનમાં ઘણા ઘણા રાજદરબારોમાં એમનો મહાન સત્કાર થતો. તેમાં પડિતો જોડે વાદવિવાદમાં વિજય લક્ષ્મીના લાભ અધિક થતો. કારગીરમાં ત્યાંના મહારાજા સમક્ષ રચાનિક પડિતો. જોડે ઘણી સરસ તાલખાંડ થઈ હતી, ને તે જોઈને નંરાધીશ એમના ઘણાજ વખાણ કીધાં હતાં. અહિં એમણે બાળ્યાં લગી વ્યાકરણનો અભ્યાસ સંરળ કેમ થાય તે વિષયમાં એક વ્યાકરણનો અથ લખ્યો હતો, તે ત્યાંના પડિતોના હાથમાં વાંચવા સારૂ ગયો તે ગયો. પાછો કેત્તીની પાસે આવ્યોજ નહિ.

પોતે મુસાફરીમાં હતાં તે વેળા એક રામાનુજ પડિત કાશીમાં આવ્યો હતો. તેણે પોતાનો સિધ્ધાંત એવી અતુલાધર્મી પોતાના અંધમાં પ્રતિપાદન કરીધો હતો કે તેને છેક બાળશાસ્ત્રી રાનડે એ મુકધાં પ્રશંસા પત્ર લખી આપ્યું. કેટલેક કાળે પોતે મુસાફરીમાંથી કાશીમાં આવ્યા ત્યારે ઉપલેખ્યું તાંત સાંભળ્યો, રામાનુજનો અથ વાંચ્યો ને તુરત તેનું ખંડન કરવામાં પ્રવૃત્તિ થઈ, ને 'અદ્વૈતસામાજ્ય' નામનો અથ લખ્યો. એ અંધમાં રામાનુજ મતનું તથા મધ્વ મતનું ખંડન શાસ્ત્ર પ્રમાણ તથા યુક્તિ બળથી કરી અદ્વૈત મતનું મંડન અપૂર્વ રીતે કરીધું છે. એ અથ જ્યારે વે. સં. બાળ શાસ્ત્રીને વંચાવ્યો ત્યારે તેઓ એટલા બંધા પ્રસન્ન થયા કે અંધ પોતાને અરજે છપાવવાની ઇચ્છા બતાવી ને રામાનુજના અંધને પ્રશંસા પત્ર આપવામાં પોતાની ઉતાવળ કમુલ કરીધી. બાળશાસ્ત્રીના શરીરનો અકાલિક અંત આવવાથી એ અંધ તે પોતે છપાવી શક્યા નહિ પણ પાછળથી છપાવે છે.

કાશી આવ્યા પછી એમનાં માતાપિતા પણ કાશી-યાત્રાએ આવ્યાં હતાં. તેમને મેળાપ થયો. એમની વિદ્યા તથા બુદ્ધિ વૈભવ જોઇ માવતરને આનંદ કેટલો થયો હશે તે સહજ ખ્યાલમાં આવી શકે છે. માતા પિતાએ એમને ગૃહસ્થાશ્રમી થવાનો ઘણો આગ્રહ કીધો. પણ એમનું શાસ્ત્ર જ્ઞાન કંઈ પડિતાઈ ખતાવવાનું નહોતું, પણ સંગીન હતું. શાસ્ત્રનો સાર તથા સંસારનું સ્વરૂપ પોતે પાળી ગયા હતાં. તેથી ગૃહસ્થ થવાની ધસીને ના કહી. માતાને માઠું પણ લાગ્યું. પણ પોતે એકના બે થયા નહિ. તેણે પણ વરસ વિચાર કરવાની અવધી આપી દરમ્યાન માતા શ્રીનો કાશીવાસ થઈ ગયો. પિતાએ જોયું કે પુત્રની વૃત્તિ પૂર વૈરાગ્યથી રંજિત છે, તેથી તેમણે એની ત્યાગચિન્તા વેગને રોકવાનું દુરુસ્ત ધ્યાનું નહિ. માત્ર એટલુંજ કહ્યું કે તું લણી ઉતર્યો છે તો એક લોક-માન્ય મથ. લખ, ને કોઈ પુણ્ય ક્ષેત્રમાં દેવાલય કર, એટલે હું સતોષ માનીશ; આટલી અનુસા કરી પોતે પોતાને વતન ગયા.

આખી તરફ આપણા ચરિત્ર નિરૂપણના વિષય ઉપર વૈરાગ્યનાં મોજાં જોસ લેર અથકાવવા લાગ્યાં. વિરક્તતાની વૃદ્ધિની જોડે સંસારની નીરસતા પણ વૃદ્ધિગત થતી ગઈ. જેમ ગોંપીએ કૃષ્ણના વિરહથી વિરહજન થઈ ગઈ હતી તેમ પોતે ગુરુ અન્વેષણને માટે તીવ્ર આતુરતાથી જોઈને થવા લાગ્યા. એ વળ-તની સ્થિતિનું વર્ણન એમણે પોતાના એક મંથમાં સવિસ્તર કીધું છે. આવી સ્થિતિમાં એમને એકવાર સ્વપ્નામાં દ્રષ્ટાંત થયો કે દ્રાણગિરી ઉપર તું આવ એટલે તારો મનોરથ સિદ્ધ થશે. થોડે અંતરે પાછો તેવો ને તેવોજ દ્રષ્ટાંત થયો તેથી પોતે ત્યાં જવાનો નિશ્ચય કીધો. ત્યાં એમને પરમહુસે પરિવ્રાજકાચાર્ય શ્રી સમ્બિહાનંદ સરસ્વતી અવધૂત મહાત્માનો મેળાપ થયો. તેઓ સિદ્ધ કોટિના મહાત્મા હતા. તેમની જોડે માત્ર કલાક પોણા કલાકના સમાગમથી પ્રાપ્ત-

બની પ્રાપ્તિ થઈ. ત્યાં પાત્ર, વૃત્તિ ને સ્નેહ તદ્દયાર હોય ત્યાં જ્યોતિ પ્રકટવામાં વિલંબ લાગતો નથી. આ મહાત્મા એમના સન્યાસ ગુરુ હતા. એમની પાસે સન્યાસ દીક્ષા લઈ કૃષ્ણાનંદ સરસ્વતીનું નામ ધારણ કરીને કેવળ નૈઋત્ય સિદ્ધિ અનુભવવા લાગ્યા. બહુધા એક સ્થળે રહેતા નહિ. એકાંત વાસ વધારે પસંદ કરતા ને હાનિયા તરફ છેક જ બેઠકારીથી જોતા. લાંબો સુકામ માત્ર કાશીમાં થતો. તે વેળાં એમના વિદ્યાગુરુ મહાનુભાવ રાજરાંચ શાસ્ત્રી એમના દર્શને જઈ એના નમે નારાયણીય. કહી વંદન કરતા તે વેળાં એઓ તેમને વારતા કે મહારાજ, આપને એ ઘટે નહિ. આ આશ્રમમાં પણ આપને અનુગ્રહ ક્ષણભર ભૂલાતો નથી. પાછળથી શુરુલએ પણ સન્યાસ ગ્રંથણ કીધો હતો.

કાશીમાં શ્રી કૃષ્ણાનંદજીએ 'સ્વાનુભૂતિવિલાસ' નામનો ગ્રંથ લખી નાનાં પ્રકારના પૂર્વ પદ્યા ખડા કરી તેનું સંમાધાન પોતેજ પોતાના વિનોદાર્થે કીધું છે, ને જીવન ચુકતની દશા કેવી હોય છે-તે દ-શાંત્યુ છે. એ લખ્યુંજ જોઈને શુરુજ ઘણાજ પ્રસન્ન થાત, પણ તે વળતે રાજરાંચ શાસ્ત્રી સિદ્ધિગત થયા હતા તેથી અંથને અંતે સ્વામીજીએ લખ્યું છે કે 'જોજન્યનાનિધિ એવા મારા પૂર્વ ગુરૂશ્રી રાજ-રાંચ શાસ્ત્રી આદ્યા ગયા' એવી ચિંતા કરીને હિ જીવ, તું શોક મા કરે.

એ અંદાસમાં દારિકાપીઠના આધિપત્ય વિવચક ગુજરાંચમાં ભારે અર્થો ઉભી થઈ હતી. એ પીઠ માટે ઘણા કાળથી અભ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થઈ હતી. રાજરાજેશ્વર નામના સ્વામી જે વળતે પ્રદેસચારી અવસ્થામાં હતા ત્યારે દારિકા પીઠાધિકારી કેશવાનંદ સરસ્વતી સ્વામી પાસે સન્યાસ દીક્ષા લેવા ગયા તેમણે દીક્ષા આપવા ના કહી. પણ જ્યારે થોડે કાળે તેઓ વિરહ કેવલ્ય પામ્યા ત્યારે રાજરાજેશ્વર સ્વામીએ

કર્તૃણીમાં શ્રી આનંદાશ્રમ નામના ગૌડ સન્યાસી
પાસે દીક્ષા લઈ. યુક્તિ પ્રયુક્તિથી દારિકાના ખાલી
પડેલા પીઠાસનને હસ્તગત કરી. તેમ સિંહાસનને અંગે
દાયભાગ રહ્યો છે. એટલે વંશ પરંપરા જેનો હક
પડેછતો હોય તેને મળે છે, તેમ આચાર્ય સિંહાસન
પણ શિષ્ય પરંપરા પ્રાપ્ત થાય છે. દારિકા પીઠનાથી
મૂળ વારસ દેશકાંતિને સળંગે દક્ષિણમાં મૂળભાગલ
સંસ્થાનમાં જઈને રહેલા છે એમ ઘણાનું માનવું
છે. દારિકા પીઠનાં યોગપટ્ટાદિ ચિન્હ અઘાપિ ત્યાં છે.
ત્યાંના શ્રી સદાનંદ તીર્થ સ્વામી તથા શ્રી રાજરાજે-
શ્વર સ્વામી એ બેઉનું કોઈ નિમિત્તથી બાળીસેક
સ ઉપર સુરતમાં આવવું થયું. દારિકાની આચાર્ય
હીના બેક પોતપોતાને હકદાર કહેવા લાગ્યા.
આચાર્ય ગાદીને હક ઠરાવવાનું કામ મૂળ શંકરા-
ચાર્યની પધ્ધતિ અનુસાર હોવું જોઈએ. એ કાર-
થી સુરત શહેરના મહાજનોએ કાશી, પૂના સુગર્ભ
પ્રાદિના પ્રસિદ્ધ વેદશાસ્ત્રવિદ માન્ય પડિતોને સાદર
મામંત્રણ કરી સમા ભરી. અને વેદશાસ્ત્રાર્ય હંદ-
ન શ્રીમાન કૃષ્ણાનંદજીને અધ્યક્ષ સ્થાનને માટે
પત્રદં કીધા. સભા ઘણીજ દબદબા ભરેલી હતી, ને
જનકરાત્નના વળતમાં યાત્રવરૂપ પ્રભૃતિ પડિત
સભાની સ્મૃતિ કરાવતી. એક વિશાળ મંડપમાં હજ-
ારો મેશકો ને બ્રાહ્મણરૂઢી મેદની મળી હતી. તે યેણા
સભા સમક્ષ મોળ પ્રાન ત્યાંના એક બ્રાહ્મણ વરો
પૂછ્યા કે દારિકા પીઠના મૂળ સંપ્રદાય પ્રવર્તક
આચાર્ય સુદેશ્વર હતા કે પદમપાંદ હતા? સાધારણ
સન્યાસી ને પીઠાચાર્ય સન્યાસીની દીક્ષામાં કંઈ ફેર છે
કે કેમ? શ્રી શંકરાચાર્ય નિમિત્ત કીપેલા ચાર પીઠની
કોઈ શાખા છે કે નહિ? ખાલી પીઠ કેવી

રીતે પૂરાય છે; એક પીઠ ઉપર પીઠાંતરાચાર્યનો
શિષ્ય બેસી શકે કે નહિ; મૂલભાગલ સંસ્થાનના
શ્રી સદાનંદ તીર્થની કંઈ પીઠની પરંપરા છે ઇત્યાદિ
તમામ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા અધ્યક્ષ સ્વામીજીએ
કીધા ને તે સર્વ સમાસદોએ સ્વીકાર્યા. એ શાસ્ત્રાર્ય
'સંશયતિમિરભાસ્કર' નામના પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ
થયો છે.

ત્યાર બાદ એજ બાબતપર રાજરાજેશ્વર સ્વામી
તરફથી સુરતમાં એક સભા બોલાવવામાં આવી.
તેમાં ચાર પ્રશ્નો ઉપરિષ્ઠત કીધા હતા ને તે સ્વા-
મીજીને કાશીમાં મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા.
તેનાં ઉત્તર મહામહોપાધ્યાય રાજરામ શાસ્ત્રી બોડસ,
મ. રામ દીક્ષિત બાપટ, ગંગાધર શાસ્ત્રી દાતાર આદિ
દશ શાસ્ત્રીઓની સમ્મતિ સાથે રામીજીએ સભા
ઉપર મોકલી આપ્યા પ્રશ્નોત્તર વાંચવા જેવાં છે. ને
તેમાં શ્રી સદાનંદ તીર્થનો હક દારિકાના પીઠ ઉપર
આબીત કીધો છે.

આથી સંતોષ ન પકડતાં. શ્રી રાજરાજેશ્વર
સ્વામીએ જગદ્ગુરુ પીઠાધિકાર વ્યવસ્થાચંદ્ર નામનો
નિર્ણય છંપાવ્યો. ને દારિકાપીઠ ઉપર પોતે બેસી શકે
એમ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કીધો. તેના જવાબ
સ્વામિ શ્રી કૃષ્ણાનંદજીએ મૂળ પૂર્વ પક્ષ સહિત
છપાવી પ્રસિદ્ધ કીધો છે ને તે ઉપર કાશીના મોટા
મોટા પડિતોએ અનુમતિ આપી છે.

દારિકા પીઠના બેક દાવાદાર સમાધિભાવને
માત્ર થયા એટલે એ અપ્રદોષ ઘણે અંગે શાંત થયો.
આ અપ્રદોષ આદરતા લ'બાણથી જણાવવાનો હેતુ
એટલોજ કે છે કે એ વિવાદે સ્વામીજીની ખ્યાતિ
આખા દેશમાં, ને વિશેષે કરીને સુરતના કાકીયાવાડમાં
ફેલાવી, ને તેમની વિદ્વત્તા તથા શુદ્ધિગળને જગર
પ્રસિદ્ધમાં આવ્યાં.

અપૂર્ણ

“મત્તકવિ ભોજલ”

(બનેવારીના ખાસ અંક સાડે એવેલું)

સાહિત્યના

જુનિયર સાહિત્યના લક્ષ્મી મંડલમાં વિરાજતા મહેતા નરસિંહ પછી ભક્તકવિના નિર્ગલ અને પવિત્ર પ્રતિષ્ઠિત નામથી જો કોઈ પણ અન્ય કવિ સુચોસિત થયો હોય તો તે આપણો નાયક ભોજલરામ છે. તે કવિ હતો અને સાથે ભક્ત પણ હતો.

આ ઉભય કારણોથી તે એક ધર્મવીર હતો. સ્થિતિના ઇતિહાસમાં જેને મનુષ્યોએ પોતાની અસાધારણ અલૌકિક શક્તિવતે આપણા સાધારણ અને હુદ્ધ જનસ્વભાવને ઉચ્ચકર અને દિવ્યતત્વાંશી બનાવવાને પોતાનાથી જાનતાં જાદુ વિધ પ્રયાસ કરેલા છે; તેઓમાંના એક ગણાવાનું માન આપણા આ મહાત્મા ભોજલને પણ છે. જેવી રીતે અસાધારણ શુભોથી અલંકૃત આત્માઓનો જીવનક્રમ અસાધારણ; અને જેવી રીતે તેઓની અર્થસિદ્ધિ કરવાનાં સાધનો પણ અસાધારણ તેવી રીતે તેની અનોખીસિદ્ધિ કરવાનાં સાધનોની કથા અસાધારણ રસથી અદ્ભુતજ છે. ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ એયતુવિધ તત્ત્વસિદ્ધિ અર્થે મનુષ્ય સ્વભાવ મથન કરી રહ્યા છે એ વાર્તા સર્વવિદિત છે. કોઈ મનુષ્યો ધર્મક્ષેત્રમાં ધમધમાટ કરી રહ્યા છે. તો કોઈ મનુષ્યો અર્થવાદમાં આથકી રહ્યા છે. કોઈ કોઈ લોકો કામધૂપનાં મન ગમતાં મીઠાં જાંબું પાન કરવા તેમાં જે કુદી પડ્યા છે; તો કોઈ કોઈ દિવ્ય તેલથી આત્માઓ મોક્ષ મંદિર વિષે પ્રવેશ કરવાને માટે માયા જાલમાંથી સુકત થવાને મથી રહ્યા છે. આ પ્રમાણે સર્વ કોઈ મન પ્રસન્ન ઉદયમાં ઉતરી પડ્યું દેખાય છે. ભોજલ ભકતે ઉકત ચતુર્વિધ તત્ત્વોમાંથી મોક્ષ તત્ત્વને સર્વથી સરસ અને ઉપયોગી જાણ્યું અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય એવું તેઓનો જીવનકથામાંથી જણાઈ આવે છે. આવા ઉકત ઉચ્ચ ઉચ્ચ અને લીધે આ ભકતરાજનું જીવન પ્રીતવ્ય અને અનુકરણીય છે; તે જાનપ્રમેય હોઈને. આપણા અવશ્યાસમાં

આવવાને યોગ્ય છે. પોતાના જન્મની સાથેજ ચિત્તમાં કોઈ અદ્ભુત ચટકો લાગવાથી આ અસાર પણ સાચું ભૂત મનાતા સંસારના રાગભોગદિ સર્વ પ્રકારની સમૃદ્ધિના ત્યાગ કરી, માત્ર ભાવિ દેવી સંપત્તિના શોધનાર્થ, ધરણાર સર્વ છોડી ફકીરી લઈ નીકળી પડ્યું એ જો મનુષ્યમાં અનુદ્ભૂત અવસ્થામાં રહેલું અમાનુષી તત્ત્વ સૂચવતું નથી તો પછી અન્ય શું સૂચવે છે? જે મનુષ્ય બાહ્યસૃષ્ટિ અને અન્તઃસૃષ્ટિના લેહ બળવાને સમર્થ થયો છે તે મનુષ્ય કેવો અંશાવતા રી હોયો જોઈએ? જેણે અશ્વાન્ત યતનવતે પોતાની દષ્ટિ “શૂન્ય શિખર” ઉપર અચલ રીતે ટકાવી રાખી તે મનુષ્યને આપણે મહાત્મા નહી કહીએ તો અન્ય સંજ્ઞા શું આપીશું? ભોજલ ભકિત રસમાં ભૂલી રહ્યા હતા અને પોતાની માનસિક દૃષ્ટિવતે પેલી અદૃષ્ટ વસ્તુનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરતા હતા એજ તેમના અંશોનુષી શુભોની પ્રતીતિ કરાવવા ખસ છે. અંબવાદ કરે કોઈ મહાત્મા યદ્ય જવાતું નથી. એ ચોર હરિ કીર્તન ગાંચે અને “બાવી ત્રેવી ટીલાં કરે” પણ ખરા ભકત કહેવાવાનું નથી. સ્થિતિના મંડાલથી તે અંધારિ કંઈક ભગત જગતને ભગત એવાં હોય, ધાંલ તારા બાવા યોગી ધધ ગયા છે પણ તેમાંના કોઈનું નામ માત્ર પણ આપણે જાણતા નથી ભોજલ યદ્ય ગયા છે, એવી લોક વાણી ભોજલરામના સત્ય સ્વરૂપનું ચિત્ર આપવાને ખસ છે. ભોજલ ભકતનું નામ સર્વ શુદ્ધ પ્રજામાં પ્રખ્યાત છે એજ તેમનું મહાત્મ્ય છે—એજ તેના નામનો ઉગ્રજવલ કીર્તિતલ છે. “નરસિંહ મહિતાનાં પ્રભાતીયાં”, “શામળ ભટ્ટના છપ્પા” અને “ભોજલ ભકતના આગળા” એ ત્રાકય ત્રિપુરીમાં ભોજલના નામને અમર કરવામાં આવ્યું છે એ તેના ઉચ્ચ શુભોનું લોકમાન છે. ભોજલરામ કવિ હતા, તત્ત્વેદશી હતા, ભકત હતા તેમને ભકિત પ્રવાહ અંશભિત, તેમનું તત્ત્વ વિચારમિશ્રિત અને તેમનું જ્ઞાન ઉડું હતું. રા. હરગોવિંદ દાસના કહેવા પ્રમા

હો તેમની કમરણ શક્તિ અદ્ભુત હતી- તેઓનું જીવન તો અદ્ભુત હતું જ તો પછી તેમની તમામ શક્તિઓ અદ્ભુત હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? એવા આપણા ભોજનસામગ્રી વિષે બહુ કાંઈ જાણવામાં આવ્યું નથી; પરંતુ જે કાંઈ જાણવામાં આવ્યું છે તે સર્વ તથા તેમણે રચેલાં અને લોકોમાં ગણાતાં પદો ઉપરથી જે કાંઈ તેમનાં વિચાર જ્ઞાન ઈત્યાદિ ને લગતું આપણા જાણવામાં આવ્યું છે તે ઉપર હવે આપણે સંક્ષેપમાં જોડીશું.

જે ભક્તરાજનું ચરિત્ર નિરૂપણ આગે કરીએ છીએ તે પવિત્ર આત્મા આપણા વન લીલાથી વિવૃણિત થયેલા પુણી મુરખમાં આવેલા જીવપુર (જીવપુર) ના ગામ ગામ સમીપ દેવડી ગામેલા નામનું ગામ છે તે દેવડીથી થઈ અવતર્યા હતા. તેમના જન્મ દિવસ વાર તથા તિથિ જાણવામાં આવ્યાં નથી પરંતુ તે જન્મ વર્ષ સંવત ૧૮૪૧ છે તેમના પિતાનું નામ કૃષ્ણદાસ અને તેમની માતાનું નામ ગંગાબાઈ હોજર ભક્ત સારથિયા કહેવાય છે તેથી કદાચ તેના પૂર્વજ સાવકીના રહેવાશી પણ હોય; તેઓ કલુગી હતા. ભોજર ભક્ત ઉપરાંત ગંગાબાઈ પેટે બીજા બે પુત્રોના જન્મ થયો હતો અને તે ઉપરનાં નામ કરમણ અને જ્યોત્સનાનું હતું. ભક્ત પુત્રો પણ ભોજરભક્તને પ્રતાપે ભક્તરૂપે ગયા છે. જન્મથી જ ભોજરભક્ત કોઈ વિચિત્ર પ્રકૃતિના માણસ હતા. શૈશવમાંથી માતાનું દૂધ પીધેલું ને છેક દ્વાદશ વર્ષની વયના થયા તે કાલ પર્યંત તેઓ દૂધ પીનારાજ રહ્યા. અનન્ય શું કહેવાય તેની તો તેમને સુગંધ પણ નહોતી એવો વિશ્વમાન્ય વાત છે કે, જન સમાજરૂપી સાગરની ઉપર તરતાં કુજોમાંથી જે સંજ્ઞામાં મહાન પુરૂષો થયા છે તેનાં કરતાં અધિક સંજ્ઞામાં, તેને તળિયે નિવાસ કરતી ચરિત્રમાંથી કંઈક રત્નો જાણી જાય છે. નરસિંહ મહેતાની પેઠે ભોજરભક્તને જન્મ એવા સંયોગોમાં થયો હતો કે, તે બાલક સ્વાભાવિક રીતે વિદ્ય. સંસ્કાર વિનાનું જ રહ્યું. વળી તે ગામડીયા ગામમાં રહેનારા પછી વિદ્યાની

તે વાત જ શી ! આ પ્રમાણે પ્રાકૃત નહિ પણ અસંસ્કૃત ભોજરભક્ત વિદ્યા વિમુખ રહ્યા, પરંતુ તેઓ દ્વધાધારી બાલક હોઈને સર્વ લોકના આશ્ચર્યનું પાત્ર થઈ પડ્યા જે મનુષ્ય ગાર ગાર વર્ષ પર્યંત અનન્ય પ્રાય નહિ તે લોકોમાં પ્રાચીનાવસ્થામાં રહેલાં અદ્ભુત તત્ત્વને જે જાણતું કરે તો તેમાં કશું આશ્ચર્ય જનક નથી. ભોજરભક્તના આ તપને કીર્તિવાચું હવે સતુર્દિશામાં વાવા લાગ્યો. લોકોને તે અમલકારે ચોકાવી દીધા તેઓની શ્રદ્ધા પુનઃ અંકુરિત થવા લાગી. આવા પ્રસંગે પવિત્ર ગિરનારની ચુકામાં વાસ કરનાર કેઈ સમયે તપના નામને યોગી ત્યાં ચડી આવ્યો. તેણે આપણા ભવિષ્યના ભક્તનાં કેટલાં એક લક્ષણો વિલોકી તેની માતાને જણાવ્યું કે, “ આ બાલક આગળ જતાં એક મહાન ભક્ત થશે અને તેને દક્ષિણ દિશાના રાજા એકવાર બહુ પીકા કરશે; પણ પછીથી તેનું ધણું માન સન્માન કરશે. ” આ અતીતના વચન ભવિષ્યમાં સફળ થયાં હોય એવું ભોજરભક્તના ઉત્તર જીવનના એક વૃત્તાંત ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. એવું કહેવાય છે કે, તે અતીતે તે પ્રસંગે ભોજરભક્તને સારો ઉપદેશ કર્યો હતો અને ભોજર તે દિવસથી તેના શિષ્ય થયા હતા. આ સંત સમાજમય થયા પછી ભોજરભક્ત અનન્ય ખાવાને અભ્યાસ કરવા મંડ્યા અને ચુરુ દીકાને તે ખાત કરેલા જાનને પરિણામે તે દિવસથી તેમનું ચિત્ત ભક્તિ માર્ગમાં વિશેષતઃ વિચરવા લાગ્યું. આ પ્રમાણે ભોજરભક્તમાં તેમની બાલ્યાવસ્થામાંથી જ ભક્તિનાં બીજ રાપાઈ ગયાં હતાં; અને તે બીજ દાલ કલશવતે ધીરે ધીરે સિંચાતા જલવતે પડતવિત થઈ ફલદાથી તરુવરમાં પરિણમી લોકદૃષ્ટિનું વિશામર્યાદા અને તેમના સંચારને મારે વિહાર કુંજ થઈ પડ્યાં. ભોજરે ભલે દ્વાદશ વર્ષ દ્વધાધારી રહી મહા તપ કર્યું કે જેથી કરી તેમના જ્ઞાનાગારનાં ઘર ઉપડી ગયાં અને અભિક્ષ ગુરૂર પ્રબળે તેનો ગણેશો ઉપેયોગ કરવાનો સમય આવ્યો. “ પુત્રનાં લક્ષણ મારણેથી પરખાય, એ લોકોકિતનું ” ઉદાહરણ ભોજર

લારામ પોતેજ છે. જે શુભ છે તે દિન પ્રતિદિન, અભિવૃદ્ધિ પામતું જોય છેજ; અશુભ છે તે અસ્ત પામતું જાય છે. લોજલરામમાં એવું એક તત્ત્વ હતું કે જેને માત્ર એકજ વખતે પાવક સ્પર્શ કરવાની આવશ્યકતા હતી. તે પાવક સ્પર્શ તેને સત્ સમ-ગમથી થઈ ગયો. એકવાર અગ્નિ પ્રકટ થયો પછી તો તે વૃદ્ધિ પામતો જવાનોજ, અતે સંપૂર્ણ પ્રભાવી પ્રજ્જવળી ઉઠવાનો. સત્યનો સ્વભાવ પણ તેવો છે. જેમ સવિતા નારાયણ પોતાના ઉદય કાલમાં શુદ્ધ એકાદુ કિરણ ફેંકીને પોતાનું આગમન સૂચવે છે. અને પછી ધીમે ધીમે પોતાની પૂર્વ પ્રજામાં પ્રકટ થઈ પૃથ્વી પટ ઉપર કોઈ પણ સ્થળે અધકારને પગ રહેવા દેતા નથી તેમ સત્યનો સ્કુલિંગ ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ પામી અવિદ્યારૂપી અધકારનો નાશકરી પોતાના અપૂર્વ તેજથી પ્રકાશે છે. લોજલરામની જીવન કથા પણ તેવીજ છે. હવે આપણે લોજલરામને જાણકાંડની કીડાઓમાંથી મુક્ત થયેલા જોશું. હવે તેમને આપણે પેલા દુધાધારી લોજલરામ રૂપે નહિ; પણ ભક્તિ પરાયણ થયેલા લોજલરામ રૂપે વિલોકીએ છીએ. હવે આપણે સુગા નહિ પણ બોલતા—બોધ કરતા બાલ ભક્ત થઈને "નિદ્રામાંથી જાગી જીવન સામું", એક દ્રષ્ટિથી જોતાં ભક્તશબ્દના દર્શન કરીએ છીએ. તેમને તેમનું પોતાનું જીવન, પ્રભાત કોઈક શાસ્ત્રિક આનંદનું આરંભ હતું. તેની શીતળ અને શાન્ત મૃદુ મૃદુ સખીર લહરીઓથી તેમનો આત્મા કોઈ નવજ નાદનું શ્રવણ કરતો હતો. તેમની સર્વ વૃત્તિઓના વિરોધ થઈ ગયો હતો. તેમને મન, રાગ તે રાગ, લોભ તે લોભ અને શોક તે શય છે. એમ ભાસવા લાગ્યું. નિઃકામ ભક્તિમાંજ મુકિતનું મૂલ છે એવી તેને પ્રતિ દિવસ પ્રતીતિ થતી ગઈ. ભવસાગર તરવાનું નાવ તેને એક નાથ છે તેજ છે. અન્ય કોઈ ઈદ્રિત છે — નથી તો કાલાન્તરે થવાનું છે, આવા પ્રકારનું લોજલનું ચિત્ત થઈ ગયું. તેને હવે લોકો પૂજવા લાગ્યા અને તેનું શિષ્ય મંડળ

અધારુ થઈ ગયું. નરસિંહ મહેતા આદિ ભક્તો તો ઘણાજ થઈ ગયા છે; પરંતુ આવા લાગ્યશાલી ભક્તો તો ઘણાજ થોડી સંખ્યામાં થયા છે કે, જેઓનો તેમના પોતાના જીવનકાળમાંજ લોકો તરફથી સત્કાર થયો હોય. નરસિંહ મહેતા કે જેની કીર્તિ કેટલેક અંશે આ લોજલ કરતાં પાંચ વિશેષ છે તેને તેમના જીવનમાં યોગ્ય સન્માન મળેલું નહિ પણ આ ભક્તરાજને મળ્યું તે તે લોકના સમયના આચાર નિયારાનું મુદર ચિત્ર આપે છે. આપણો દેશ; નરસિંહ મહેતાના વખતમાં નહોતો ધર્મમાં કે ન હતો અધર્મમાં; માત્ર અધકારમાં ઉલ્લોમીટીયા ખાતો હતો. પાછળથી જન સમાજ ધીમે ધીમે પોતાની મૂળ સ્થિતિ પ્રતિ ગમન કરતો હોય તેમ જણાય છે. દેશમાંથી જેમ જેમ અધકાર હઠતો જાય છે તેમ તેમ લોકનાં ચિત્ત કેકાણે આવતાં હોય એમ નજરે પડે છે. નરસિંહ અને લોજલ ભક્ત વચ્ચેના વચલા વખતમાં એટલે આશરે ત્રણસો વર્ષમાં આટલો લોક જણાય છે તો એ પ્રમાણે અને એ ગતિએ લોકો જો પોતાની મૂળ સ્થિતિ પ્રતિ વળતા જાય તો એક એવો પણ સમય કેદાપિ આવે કે, આર્થ ધર્મ પુનઃ પોતાની ભૂત તેજમય કીર્તિને પ્રાપ્ત કરી શકે! આ ઐતિહાસિક ઉદાહરણથી એવું અનુમાન કરી શકાય છે કે, જનસમાજ ધીમે ધીમે અધારામાંથી અજવાળામાં આવતો જાય છે.

આ તો આપણે બીજી કેડીએ ચલી ગયા હવે ચાલો અસ્તુત વિષયમાં ઉતરીએ. શ્રદ્ધાળુ લોકો લોજલરામને ભાવથી ભજવા લાગ્યા. લોજલરામ તો જાણે પૃથ્વીપરના દેવ હોય એમ ચોરે પાસ મનાવા લાગ્યું. તે મન ધાર્યું કરી શકે છે એવી વાતો ચાલવા લાગી. પૂજ્ય ભાવ એ આર્થ લોકોનું અન્તર્જીવન છે, વિશ્વાસ એ આપણું પ્રકૃતિ લક્ષણ છે. લોજલરામને તેવો કોઈ ભક્ત દેવડીગલોલ ગામમાંથી ઉગાડી અંગરેલી સગીપ આવેલા રૂતેપુર ગામમાં

લઈ ગયો. ભોજલની સાથે તેના ઉભય શ્રાતાઓને પશુ ત્યાં લઈ જવામાં આવ્યા. તેઓનો પિતા કૃષ્ણદાસ આ વખતે ગુજરી ગયો હતો. મુખી પિતા ! જેને ઘેર આવા મહાભક્તનો જન્મ થાય તેના કરતાં અધિક મુશ્કેલીવાન કોણ છે અન્ય ! તેના કરતાં વિશેષ કોનું છે જીવિત ધન્ય ! તે કૃષ્ણદાસ પેલા નરસિંહના પિતા કૃષ્ણદાસ જેવોજ ભાવ્યશાલી; કાશ્વકે તે બન્ને કૃષ્ણ સેવકોના પુત્રો ભક્ત કહેવાયા ! પ્રાચીન કાવ્ય સંગ્રાહન કરતાં કહે છે તે પ્રમાણે ભોજલરામનો શિષ્ય હવરામ કદાચ તેમને કૃતેપુરમાં લાવ્યો હશે. ભોજની માતા આ સમય જીવતી હતી કે મૃત્યુ પામી ગઈ હતી તે સંગ્રાહે દર્શી ખગર નથી. ભોજલરામની સંસારિક રિયતિ શું હતી તે વિષય ઉપર કશું પણ મેધરૂઝ યોલી શકતા નથી. ભોજલરામ પરણ્યા હતા કે નહિ એ પ્રશ્ન હવે વાત્સલિક રીતે ઉઠે તેમ છે, કારણ કે તેમણે સ્વેચ્છા રહ્યું ! - કહેનાં ગાયેલાં એક પદ ઉપરથી એવું ખુબમાન એવી શક્ય છે કે કદાચ તેઓ પરણેલા હશે તે પોતે કહે છે કે:-

“ રે મેં દુઃખ દુનિયામાં બાળી,

પરણી નારી પિયેર મેલી બાળીરિ”

“ વદતીરે મુલે ને વદતીરે ઉઠે,

• કછઆમાં છે કારીરિ”

“ પટોળાં લઈને મેં તો પિયર વળાવી,

ને દુઃખમાં ગેરમાં ટાળીરિ”

આ ઉક્ત પદપાદો ઉપરથી એમ પણ સમજી શકાય કે, ભોજલરામે પોતાનાં માત પિતાની આજ્ઞા માનીને સંસાર પ્રવેશ કર્યો હતો ! અને સામાન્ય રીતે આપણે પણ બાળી શકીએ કે, એવાં માત પિતા તો બહુજ વિરલ માણસ પડે છે કે, જેઓ પોતાનાં બાલકોને પરણ્યા વિના સતોષે રહી શકે ! આપણે હિંદુ સંસાર ઉક્ત વિચારની વિરૂધ્ધ સાક્ષી આપી શકતો હોય એવું મુદ્દાઝ માનવું નથી તેથી ભોજલરામ પરણ્યા હોય એવું માનવાને મને સળખ કારણ

મળે છે. પાછળથી તે પોતે જેમ વર્ણન કરે છે તેમ આ સંસાર તેમને મન દુઃખગય લાગ્યો હશે. વળી તેમને ઇકારંગી થયાં હશે અને પોતાની નારી પણ ઘણી વઢછણી નીકળી હશે તેથી પોતે કંટાળો પામી તેઓ કહે છે તેમ તેને “ પટોળાં” દઈને પછી તેને પિયર “ વળાવી” દીધી હશે એમ પણ સહજ કહી શકાય ! ભોજીનાં શત્રુ યોગી, એ સૂત્ર કદાપિ એકાદિ પ્રસંગે અસત્ય કહે પણ તે સર્વ કાલ સ્વતઃ સિદ્ધ સત્યજ છે. ભોજલરામને ભક્તિ વરી હતી, હોય પણ તેને યુવતિ વરાવવામાં આવી તેથી તે ઉભય નારીઓમાં કલેશ થાય તેમાં આશ્ચર્ય શું ! ભોજલ ભક્તને “ અદ્વૈત ” જ પ્રીય હતું દૈત નહિ. તે ભક્તને જીવન કયાનો આ એટલે કે તેઓએ મુદુરયાન શ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો હતો પણ પછીથી ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે તેનો પરિત્યાગ કર્યો હતો એ વૃત્તાંતને સત્ય હોય, તો ભોજલરામ અદ્વૈતી ભક્તને પાંત્ર કહે ખરા ! સંસારમાં રહીને સંસારની ખુદાર પોતાની દિધ રાખી હોત-જેમ કમલ જલમાં વસીને કરે છે તેમ તો તેમનું જીવન લેશમાત્ર પણ કલકથી દુષિત કરવાનો દોષને પણ પ્રસંગ આવતોજ નહિ. પર-ભેલી નો પરિત્યાગ જરાક પણ પાપપ્રદ છે. જેમ દંડ ઉપર ચક્ર કરે છે પણ દંડ કરતો નથી અને સિંધેર ચક્ર રહે છે તેમ સંસારરૂપી ચક્રની નૃત્યાદિ લીલા ગમે તેમ થતી ગઈ હોત અને પોતે તેમની મુખ્ય અડગ યદને ભે ઉભા હોત તો તેમનું ચરિત્ર નિઃશક વિશેષ પ્રશંસનીય લેખાત ! આવા પ્રકારનું ભોજલરામ વિષેનું આપણું સંસારિક દૃષ્ટિથી અભિપ્રાય હવે તેમના ઉક્ત મુદ્દોળાં આપણે અન્ય રીતે વિવરણ કરીશું. કવિઓનો અને તેમાં પણ ભક્તોનો તથા ઉપદેશકોનો એવો પ્રચલિત વિવાદ છે કે, તેઓ શિષ્યને વા વાચક વગરને ઉદેશીને કટલીક અપૂર્ણ.

વહુ ચોરી.*

(જાનેવારીના ખાસ અંક માટે આવેલું)

(૧)

સિદ્ધ ઉપદેશક વક્તા બાબુ કેશવચંદ્ર સેનના વ્યાખ્યાનોથી મુગ્ધ થઈ જઈ બ્રાહ્મધર્મની દીક્ષા લેવાની ધામધુમ જે સમયે કલકત્તાના નવ યુવકોમાં જોશબેર આગ્રી રહી હતી તે સમયની વાત હું કહીએ છીએ.

બંગાળા પ્રાંતમાં વર્ધમાન જિલ્લામાં મહાભાયા નામનું એક એકાંત ગામ છે એકાંત એટલા માટે કે રેલવે સ્ટેશનથી વીસ માઈલ અને પોસ્ટઓફીસથી પાંચ માઈલ દૂર વસ્યું છે. ગામના મધ્ય ભાગમાં મહાભાયા દેવીની એક મૂર્તિ સ્થાપેલી છે. અને તે ઉપરથી જ ગામનું નામ મહાભાયા પડ્યું છે.

આ જ્ઞાંતા સરખા ગામમાં એક બંગાળી જમીનદાર રહેતા હતાં. હેમનું નામ વિદ્યુભૂષણ બેદોપાધ્યાય, હેમનો વચલો પુત્ર અનાથચરણ, બી. એ. ની પરીક્ષા આપીને થોડાક દિવસથી ઘેર આવ્યો હતો. હેની ઉંમર બાવીસ વર્ષની હતી. બાંધો મજાનું હતો. સ્વેચ્છે પણ કાંઈ મંદ નહોતો. છતાં પણ કેટલાક કારણસર પિતા-હેનાથી નારાજ રહેતા. નાપુત્ર રહેવાનું, ખેલું કારણ એ હતું કે છેદરો 'બ્રહ્મસમાજ' માં જવા આવવા લાગ્યો છે એવી ડેસાને ખબર પડી હતી. બીજું ઘેર સોળ વર્ષની સ્ત્રી બેઠી હતી પણ હેના સ્વામી એ ઝાંખતો પણ નહીં. હેનું કારણ શું હતું? એ કહેનો કે જે સ્ત્રીને હું પસંદ કરીને પરણ્યો નથી તે ચારી પત્ની નહીં પણ બહેન છે. જો કોઈ પુછતું કે એવું હતું તો

એની સાથે લગ્ન કર્યું જ શા માટે? તો એ ઉત્તર આપતો કે જે સમયે લગ્ન થયાં તે સમયે ચારી એવો મત નહોતો. એને જાહેર એમ પુછવામાં આવતું કે હવે એ બીચારીની શી વસી તો એ રહેતો કે, હું જાને બ્રાહ્મ ધર્મમાં દીક્ષા લઈશું, અને ત્યાર બાદ કેશવ બાબુના પ્રયાસથી બ્રાહ્મ વિવાહનો જે નવો કાયદો ઘડાય છે તેની રૂએ હું જાને વિવાહ બંધન તોડી નાંખીશું અને એ વખતે એ મરજીમાં આવશે એ પુરૂષની સાથે પરણી શકશે—

પરણીને કલકત્તા ગયા પછી અનાથચરણને એક ગૃહસ્થ સાથે જીવનન દોરતી. બંધાઈ હતી. હેનું નામ હેમન્ટકુમારસિંહ હતું. એ દીક્ષિત બ્રાહ્મ હતો. હેની સાથે દોરતી બંધાયા પછી થોડાજ સમયમાં અનાથ હેની એક દુરની સગી નગેન્દ્રબાલાના સમાગમમાં આવ્યો. અને હેના મનમાં ભૂતભરાયું કે નગેન્દ્રબાલા રૂઢને ચાહે છે. મનની આ ચંચળતા માટે અનાથ પહેલાં તો ઘણાજ લગ્ન છોડ્યા અને દુઃખી થયો, પણ હેમન્ટકુમારે હેને શાંત પાડ્યો. એણે કહ્યું કે પ્રેમ એક ઇશ્વરી શક્તિનો વિકાસ છે. શુદ્ધ પ્રેમને પાપ દૂર કરી શકતો નથી. અધુરામાં પુરું હેમન્ટકુમારે પોતાનો. દહ વિશ્વાસ જણાવ્યો કે પહેલાં પ્રેમ બંધાયા વગર જે લગ્ન થાય તે લગ્નજ ન કહેવાય. દેહ લગ્ન તે કાંઈ લગ્ન નથી. અનાથે મંદાકિની સાથે લગ્ન કરતા પહેલાં કાંઈ રૂઢે બાંધ્યો નહોતો, તેથી એ હેની સ્ત્રી નહીં પણ બહેન છે. આ અદ્ભુત વિચાર હેમન્ટે અનાથચરણના મગજમાં ઠસાવ્યો હતો. નગેન્દ્રબાલાનો રૂઢે પણ અનાથચરણ ઉપર છે. એવું અનુમાન આ જાને મિત્રોએ કરી લીધું હતું. હેમન્ટ એમ ધારતો હતો કે, આ જાનેનું લગ્ન થાય તો તે એક નમૂનારૂપ લગ્ન જણાય. કારણ કે બન્નેનો એક જીવન ઉપર રૂઢ છે. પણ અનાથની પહેલીવારની સ્ત્રી જીવતી હોવાથી એ લગ્ન અસંભવિત હતું. આ દશામાં તો

* શ્રીકૃત પ્રજાત કુમાર મુખોપાધ્યાયની બંગાળી વાર્તાનો અનુવાદ.

નગેન્દ્રપાલા આગળ પોતાનું હૃદય જોડીને સ્નેહ
ભરે કરવાનો પણ અધિકાર યનાથને નહોતો.
અનાથનું મન વાળવા માટે હેમન્ત ઘણી વખત દિ-
વાસો આપતો કે પ્રાણ સાથે પ્રાણનું સંમિલન-આ-
ત્મા સાથે આત્માનો યોગ એજ પ્રેમની આન્તિમ
સફળતા છે. વિવાહ કર્યામાંજ કાંઈ બધું આવી નથી
જતું. પણ આ આસ્વામાંજ ઉપર જણાયા સુગળ
બાણ કેશવચન્દ્રસેનના ભગીરથ પ્રયાસથી બ્રહ્મ વિવા-
હનો નવો કાયદો પકાર થયો. અને આ જ-નેના
વિચારોએ નવોજ પલટો ખાધો.

મધ્યાહ્નકાળ વીતી ગયો છે. ઝીંખ રૂતો તાપ
ખુબ ભેરથી પડી રહ્યો છે. અનાથશરણુ જહારની
ઘોરડીમાં ટેબલ ઉપર બેઠો છે. આજ ઘોરડામાં
હેની બેઠક હતી તેમજ સત્રીએ હેનું શયનસ્થાન
વુ હતું. બીજ ઉપર કેટલીક વિદ્યાવતી છળીઓની
થે એમ એકતારો પણ ટંગેલો છે. દરરોજ
ભાત અને સન્ધ્યાકાળે એ એકતારો વગાડીને અ-
ધ યાદ સંગીત ગાતો. એ શયનગૃહની સમવટમાં
પર લખેલી ચીત્રે ઉપરાંત એક રહાટુ ઘડિયાળ,
ત્રેક-કળાટ અને એક પક્ષગ સિવાય બીજું કાંઈ
નહોતું.

ટેબલની અંદરથી હેમન્તકુમાર તરફથી હમ-
ણાજ આવેલો એક પત્ર અનાથશરણુ વાંચવા લાગ્યો.
એમાં જ્યાં જ્યાં નગેન્દ્રપાણનું નામ હતું ત્યાં
ત્યાં ચુંબન કર્યું. પત્રને ઉઘાડો રાખી આંખો
ચીચીને લાલે ધ્યાન ધરતો હોય એમ પોતાની મા-
ની દીધેલી પ્રેમ મૂર્તિનું અન્તર દર્શન કરવા
લાગ્યો. હતું હતું કરતાં ઘડિયાળમાં બે વાગ્યા. અને
અનાથે ધીમે ધીમે ચતુ-ઉઘાડ્યાં; પત્રને પાછો પર-
ખીડીઆમાં બાંધ કરી દીધો અને ઘણેજ વિચાર
કરીને કાગળના એક ટુકડા ઉપર લખ્યું કે “આજ
રાતે બધા સુઈ જાય ત્યાં હું એકવાર જહારની
બેઠકમાં આવજો” લખીને કાગળને ખુબ ઘડીએ કરીને
રાખી મુક્યો. અને ઉપર દહેલા પરખીડીઆમાં બી-

ટલો પત્ર ટેબલના ખાનામાં મુકીને એ પાછો જહાર
ચાલ્યો ગયો.

અતઃપુરમાં જઈને જુએ છે તો આંગણમાં
કોઈ નથી, પહેલા ઘોરડામાં હેની. રહોડી ભાભી
કેટલીક જહેનપણીએ સાથે ગંજુશ રમી રહી છે.
બીજા ઘોરડામાં જાને જુએ છે તો પક્ષગ ઉપર
હેનાં માણ મુતેલાં છે. ગોળરમાં હેનો નહોનો
ભત્રીજો છાનોમાનો ઘોરતુ અથાણું ખાઈ રહ્યો છે.
કાંકાને નેહને હેણે શરમના માયાં હસી દીધું. કાકા
પણ હેના રહાણું ન જોતાં આગળ વધ્યા ત્રીજો
ઘોરડો પૂળનો હતો. ત્યાં શાલિયામની મૂર્તિ હતી.
મૂર્તિ પૂળનો વિદોષી હોવાથી એ આજ સુધી ત્યાં
ગયો નહોતો. જહાર ઉભો, રહીને જુએ છે તો હેની
સ્રી મંદાકિની મેજ ઉપર- શાક સમારી રહી છે.
જમણા હાથ ઉપર કેળના પાંદડા ઉપર સમારેલું
શાક પડ્યું છે. મંદાકિનીના હોઠ પાન ખાંધાથી
લાલ થયેલા છે, માથા ઉપર ગરમીને દીપ
પરસેવાનાં ટીપાં બાઝી રહ્યાં છે. સાડીને એક છેડા
ગળા ઉપર પડ્યો છે. સ્વામીને નેતાંજ હેણે શર-
માઈને નીચું નેચું. લગભગ એક મિનીટ સુધી
અનાથ વિરમય ચક્રિત ચિત્તે સ્ત્રીનાં મુખ તરફ જોતો
ઉભો રહ્યો. લગ્ન પછી આ પહેલોજ દિવસ હતો કે
જહારે અનાથે પોતાની પત્નીને મન ભરીને નેહ
એટલામાં ઘરની પાછળના આંગણના રક્ષ ઉપરથી
હવાના ભેરે એક પાકું આમ્રફળ નીચે પડ્યું. એનો
અવાજ થતાંજ મંદાએ ઉઘું નેચું, તો સ્વામી
જહાર ઉભા છે. એ નેહને એ પાળીને પડતી મૂકીને
તરત ઉભી થઈ ગઈ. અને લાંબો ઘુમટો તાણીને
જહારીના કંઠેરા આગળ જઈ ઉભી. હેના પાંદડે
ખાંધેલો ફુચીઓનો કુમળો અણુ અણુ અવાજ કરવા
લાગ્યો.

અનાથે ધીમે પગલે એ ઘોરડામાં પ્રવેશ કર્યો
અને મંદાકિનીના પગ તરફ તાકીને પેલી કાગળની
ગાળી ફેંકીને ચાલ્યો ગયો.

એના ગયા પછી મ'દાએ કાગળ ઉઠાવી લીધો. પહેલાં કમાડ બંધ કર્યાં. પછી જુદારી આગળ આવી ને કાગળ વાંચ્યો અને બહાર ભેવા લાગી.

એક આંખાના વૃક્ષ ઉપર પાકાં ફળાં ઘણાં જુમી રહ્યાં હતાં, તેના ઉપર બેઠેલી કોયલ ટુલ ટુલ કરી રહી હતી. પાછો કાગળ વાંચ્યો. પાછી આંખાના વૃક્ષ તરફ ભેવા લાગી. વૃક્ષની વચમાંથી આકાશ દેખાતું હતું. મ'દાએ કાગળ છાતી ચંરસો ચાંપ્યો અને ના-ચાયણ શાલીઆમને પ્રણામ કરીને ઉડીને પાછી જળી આગળ જઈ પત્ર વાંચવા લાગી.

શું આ એના જીવનનો ખેલોજ દિવસ છે ? હા, વિવાહ થયા પછી મ'દાએ કોઈ દિવસ સ્વામીની સાથે વાતચીત કરી નહોતી. જ્વરથી પીડાતો અવ-સ્થામાં તેનું લગ્ન થયું હતું. ત્રણ દિવસ સાસરાના ઘરમાં ફુલ શય્યા ઉપર સુઈ રહી હતી પણ સ્વામીની સુલાકાત થઈ નહોતી. એ વખતે એની ઉમ્મર તેર વર્ષની હતી. વચમાં આવી ને થોડા દિવસ સાસર-વાસો કરી ગઈ હતી પણ એ વખતે અનાથ શરણની ખુશ્ખી ફરી ગઈ હતી. તેના વિચારજ બદલાઈ ગયા હતા. શાઈબંધ દોસ્તદારોના ઘણાં એ સમજાવ્યા છતાં પણ અનાથ અંતઃપુરમાં નહોતો જતો. આ વખતે શુરસે યદને કોઈએ એને મનાવવાનો યત્નજ ન કર્યો.

અનાથની મા આ સંજોગમાં તેને સમજાવવા માટે સરખી ઉમ્મરની સ્ત્રીએ આગ્રહ કરતી પણ કોઈએ તેનું કહ્યું માન્યું નહીં. આટલા દિવસે સ્વા-મીને લેઈને સ્મરણ થયું ? ત્યારે શું મ'દાનું જીવન આજ સફળ થયે ? શું હવે એ સૌભાગ્યવતી થશે ? સગાં પડાલાં તથા સખીઓને ગેઠેએ સ્વામીનાં પ્રેમની વાત, સૌમાન્ય સુખની કથા સાંભળતાં એને પોતાની સ્થિતિ માટે મનમાં મનમાં બળાપો થયા કરતો હતો. કે હાય ! મહે એવું તે શું પાપ કર્યું છે કે, ઇશ્વર મહેને આવો સખત દંડ દે છે. તો આજ એનું બધું એ દુઃખ દૂર થઈ જશે ? એકા-એક મ'દાકિની ચિન્તાના સાગરમાં ગોથાં ખાવા લાગી એટલામાં કોઈએ બહારનાં કમાડનો ઉઠાવો

ખખડાવ્યો. ગભરાઈને તેણે કમાડ ઉઠાડીને બેઠું. તો તેની ન્હાની નણું હરિમતી બહાર ઉભી હતી.

હરિમતી બાળ વિધવા હતી. પાંચ સાત વર્ષની વયમાંથી એને એ દેશ પ્રાપ્ત થઈ હતી. હરિમતી એ કે મ'દા કરતાં ત્રણ વરસે મોટી હતી તોપણ એ બેમાં ઘણુંજ પ્રેમ હતો. બંને એક ખીખના સુખ દુઃખનાં ભાગી હતાં. મ'દાની આકુળ વ્યાકુળ સ્થિતિ બેઈ હરિમતી ચોંટીને બોલી ઉઠી, 'અરે મ'દા ! તને આ શું થયું છે ? મ'દાએ ધીમે સ્વરે ઉત્તર આપ્યો 'થાય તે વળી શું'

'તો પછી કમાડ શેના બંધ કર્યાં હતાં ?'

મ'દા સુખ થઈ ગઈ. આથી હરિમતીના સંદેહ ગાડો થયો, અને મ'દાને ગળે વળગી પડીને એ પુછવા લાગી 'કેમ નહીંજ બતાવેને ?'

'બતાવીશ'

'કેમ્હારે બતાવીશ'

'રાતે'

'રાતે નહીં. હમણાંજ કહે'

મ'દા કહેતી નથી, હરિમતી છોડતી નથી. આ-ખરે નણુંદની હાકથી કંટાળીને મ'દાને ઉત્તર આપવો જ પડ્યો.

એની વાત સાંભળીને હરિમતી પહેલાં તો સુખ રહી. પછી ધીમે ધીમે હસવા લાગી. મ'દાએ પૂછ્યું 'હસેછે શેતી ?'

હરિમતીએ કહ્યું 'હારા સ્વામીનાં આચરણ બેઈને હસુછું' મહે પાચું તું તેજ થયું. આ વખતે એ ઘેર આવ્યા પછી ત્હારી પછાડીને પછાડીજ ફરે છે. મહે તો એક વખત મોટાં બાબીને કહ્યું તું પણ ખરું'

'શું કહ્યું હતું'

'એજ કે હવે અનાથનું ચિત ઠેકાણે આગું છે. બસ આ વખતે યત્ન કરી જુઓ તો જરૂર અં-તઃપુરમાં આવશે.'

શુદ્ધ શિલાજીત

ધાતુપુષ્ટ કરનારી—હીમાલય પર્વતની અન્નમ-અમરકારક દવા.

શીલાજીતને ગંધમ અને કંડવા ઔષધોમાં સમાવેશ થાય છે. તે શુદ્ધાવસ્થાને દુર કરી ફરી જ્વાલન બનાવે છે. તરૂંબુને પુરુષાર્થી બનાવે છે. તેની નીતિ તે દરેક પ્રકારનો પ્રમેહ, વીના રોગ, અંગની કષતર, હાથ પ્રગમાં દુર્ગંધો વગેરે દરદી દુર કરે છે, તે લોહીના વીકારો વગેરે નાશ કરે છે, રુદિટ દોહ, રગતપીત, દરેક જાતની દોહર, વગેરે તમામ જાતના દોહ-ધ્યાત્રી રોગોના નાશ કરે છે. મૃગમાંથી નીકળતી દુર્ગંધ, જોતમાંથી લોહીનું વહેવું, દોષનું નબળા પડીવું વગેરે દરેક પ્રકારના મોહના દરદો તે દરેક કરે છે. શરીરનું પીગું પાડવું, સ્વાસના દરદો, સ્વપ્નોગ, ઉન્માદ, તમામ લોહીવિકારથી થતા રોગ, દરેકથી થતાં દરદો, કરમથી થતાં રોગ, ધ્યાત્રી રોગોના તે નાશ કરે છે.

આ મહા ઔષધીની ઉપર પ્રમાણે પ્રથમ સર્વે આયુર્વેદ જાણનાર કાળીઓએ કરી છે. આ દવા પરીશમ કરી અને હીમાલય પર્વત ઉપરથી આપી છે.

આ મહા ઔષધી સમજાણ છે તે માટે હજારો સરદીકીકરો અમારી પાસે આવેલા છે.

દરેક શુદ્ધ અને વેંચસજ્જે અમારી પાસેથી આ દવા મંગાવવી એમ અમને સંપૂર્ણ આશા છે. તમામ સાધારણ વર્ગના લોકોને સુગમ પડે તે માટે દવાના ભાવ ઠેક હેલકા રાખ્યા છે.

તોલ	કીમત	ટપાલ ખર્ચ
૫	૪૦	૦-૧૦-૦
૧૦	૮૦	૦-૧૨-૦
૨૦	૧૬૦	૦-૧૨-૦

ખંચ તોલાથી ઓછી દવા મોકલવામાં આવશે નહીં.

મળવાનું સ્થાન :-

શીવશંકર જી. શાસ્ત્રી.

હીમાલય હીંગ, હરદાર.

આજકાલ કેટલેક ઠેકાણે અમારાજ નામને મળતું નામ અને અમારી દવાને લગતાં,
નામ રાખી બેઠેલા હોવાથી લોકો ભુલાવામાં પડી જાય છે. આટે આથી બાહેર
કરવાનું કે ૩૦ ઇંચાપોરીઆનું બુતું-અને બાળીતું દવાખાનું
લુહાર ચાલીમાં છે. હમારી બીજી શાખા છેલ્લે નહીં
એ ધ્યાનમાં રાખવું.

અરચ્યાંએને ખરી તંદરેસંતી આપનાર.

બાબ અમૃત.

આ દવા ઘણી ભતની દેશી વનસ્પતીઓના અરક બનાવી સરખતનાં રૂપમાં
બનાવેલું છે. એના ઉપયોગ કરવાથી, બાળકોના જુના ને બારીક તાવો અછરજીથી
થતા ઝાડા, પેટની કબજીયેત, મરડો, અતીસાર, કોહીનું પડવું, દાંત,
આવતાં થતી બીમારીઓ. ઉપલીયું, આંકડીનું દર, અતીશય પડવું,
ખાંસી, હાંફણ, શરાણી, લિંગે બચ્ચાંનાં દાંતને ઘણાજ કાયદો કરે છે.
શ્રીશી એકની કીમત રૂપીએ ૦૮ અડધો.

બનાવનાર ડાક્ટર ઇચ્છાપોરીઆ.

ઠેકાણુ:-કાલણાદેવી રોડ-લુહારવાત્રી નવે સ્તો-મુંબઈ.
સોલ એજન્ટ એમ. એન. પાટેક-કાલણાદેવી રોડ નંબર ૨૯૦ મુંબઈ. આર.
શ્રી. બાલીવાળા ઠેં કલુપીડ-સુરત. દ્વારા પુરોઈજી માદન-નવા આતશગેરામ સામે.
ધોળીતળાવ-મુંબઈ. સ્વદેશી બનાવેલું હંતમંજન પણ હમારે સ્મૃતિ-મળશે કીમત
આના આર.

શ્રીમદ્ભગવાદગીતા એકાદશોઽધ્યાયઃ ૧૧
 ઉત્તમોઽયમ્ છે. તે ભુવ, ભૂમિ, સ્વર્ગ છે. ધાતુ ઉત્પન્ન કરે છે. અને ધાતુ મુક્યાર્થ આપે છે.

ભર જીવાનીની પુર બાહાર ભોગવવા
 ચાહતા હો તોજ શ્રીમોહ્ય કું નો

“ એ નરજીકલ સીરપ. ”

વાપરો.

“ સ્વરંછ ” અને મજબુત દાંત એ સુખી
 જીંદગીનું એક ઉમદા સાધન છે. મારેજ

“ ડેન્જીલ ”

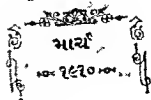
દુધ પાઉંદર એક વખત વાપરવાં ખાસ આગ્રહ પુર્વક
 ભલામણ છે

એકલા આપનીયાદ-વી. સી. દસ્તુરની કુ. - કેમીસ્ટ્રસ અને ડ્રગીસ્ટસ પ્રી-એમ રટીટ મુખર્જી.

સચિન માસિક

ભારતજીવન

પુ. ૬-૪૫૩

વાર્ષિક મુદ્રક

વ્યવસ્થાપક
રાજાભાઈ ગાયકવાડ મહેતા.

સને ૧૯૦૪માં મુંબઈમાં ભરેલાં પ્રદર્શનમાં અને કાશી ઉમરાવતીમાં ભરાયેલા
પ્રદર્શનમાંથી મળેલા ચાંદો.
ડૉ. ગૌતમરાવ કેશવ એમની બંગાડેલા લોહીને શુદ્ધ કરનારો.

સારસાંપરિલા

આ જગતનુરે સારસાંપરિલા એવું અનેક દવાઓથી તેષાર કરેલો છે, કે જે આપણા કોષપણુ કાર-
ભથી બગડેલા લોહીને મુધારી વધારો કરેછે. જ્યાં ભીની છે ત્યાં મનુષ્યનું જીવન છે. જ્યાં મુધી તે બગડેલું
હશે ત્યાં મુધી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય એ સંભવીન છે. આ શીવાય બીજાં મુખ્યે કરીને નીચે દર્શાવેલા
રોગોપર આ સારસાંપરિલા ધરોજી રૂ. ૨૬ શુભ ધરાવે છે. ઉપદેશ સરખો બીજાં ભયંકર રોગ કોષ નથી. આ
રોગનું ઝેર જી શરીરમાં રહે ત્યાં મુધી સર્ગરમાં બગાડ રહે જોઈતુ જ નહીં પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્ર-
ભમાં પણ તેનો અંશ આવે છે. શીવાય બીજાં અનેક રોગો જેવા કે પડઘાત; સંધીવા, સાંધા ને હાડકાનો
દુઃખાવો, શરીરના તથા હાથ પગના તરીકાપર કાળા ગંધા પડવા, સ્પર્શનાત તથા વાસના શક્તિનું કમી
થવું, મોઝાના અવાળું તથા જગ્યાનો દુઃખાવો ને જાત પડવી, જીર્ણ તાન ને ઝાંઝી આપવા વગેરે સથળો
નારા પામે છે.

આ પીંપાથી કોષપણુ જનનો વાસ આવતો નથી. કોષપણુ કાચા ખાવેલા રસાપનો કાઠી લોહીને
મુધારી ભયંકર દરદો ઉપર આ માસોપરિલા જેવું બીજું કોષપણુ આપવું નથી. તે પચાસ વર્ગો થયાં અનુ-
ભવી સિદ્ધિ કરેલું છે. એક બાટલીની કીમત રૂ. ૧૦ ૧૧ પોરેજ ૫ આના. ઉતમ શુભ માટે ૪ બાટલી વા-
પરવી. એકદમ લેનારને કાં ૩૦ રૂ. ૪૦

વધુ વીગત દવાની બાટલીઓ સાથનાં ડુંગળીકોમાં આપી છે.

આ શીવાય અનેક દવાઓ અમારા કારખાનામાં તેષાર છે, કેટલક મંગરો.

વિશેષ મુચના—કોષપણુ દવાઓ એકદમ શુભકારી કરેછે, તે જ્યાં ત્યાં તેની નક્કર સાર થાય છે.
પરંતુ નામ પ્રમાણ સાધન નહીં, સર્વ નક્કી માલથી સાવચેત રહેજે.

આ દવાઓ મુંબઈ, ત્રવચારી, મુરત, અમરાવાદ } માલેક ગૌતમરાવ કેશવ.
ભરવ વીરેર બધા દેશાનુભા વેપારીઓ પાસે મળેછે.

મેડીસલ પ્રેન્ડીશનર મદરદાર—મુંબઈ.

માધવ બુક ડીપો.

ખારીની વાડી, ગીરગામ. મુંબઈ નાં ૨

મધ્યની જાતની ઈથેર, સંસકીત, શુદ્ધતા, અને વીટી કોષપરિઓ મધ્ય બાવે પુરી પાડવામાં આવશે.
એક લખન કામ પાડી લેતાની અરજ કરવામાં આવે છે. કેટલક અરજ કરે મદત મોકલવામાં આવશે.

ભારત જીવનમાં નવો ફેરફાર !

દરેક અંકમાં ૧૦૦ પ્રશ્ન !

ભારત જીવનમાં આસિદ્ધ પત્રનો વતનેવારીનો ખાસ અંકે યજ્ઞરાતી પ્રવૃત્તિમાં માન પામ્યા છે. વખતોવખત છે. જુદા જુદા પ્રદેશો તરફથી અને જુદા જુદા વર્તમાન પત્રો તરફથી જિગ્યા અભિપ્રાયો મળેલા હોવાથી અમારા હિસાબમાં વધારો થયો છે. આ અંકના લેખો અને છબીઓ વાંચક વર્ગને પસંદ આવ્યાં છે એટલું નહિ પણ કેટલાક આદક બહેનો તરફથી તેની સારી કદર થઈ છે. હજી પણ અમારી મહેનતનો બદલો નોંધીને તેમનાં આદરનો વધારો થયેને મંજૂર નથી. આવા ખાસ અંકો પાસેથી પત્રકારો તરફથી પ્રકટ થતાં જ તેની હાંનરી કાપીઓ વેચાઈ જાય છે. પાસેથી જાતિને પોતાની માતિ તરફ અભિમાન હોવાથી અને “ઉત્તેજન આપવું” એ પોતાની ફરજ સમજતા હોવાથી દરેક પાસેથી પત્રો સેવી સંખ્યામાં પ્રકટ થાય છે. યજ્ઞરાતી ભાષા જાણનાર એક કરોડની વસ્તી હોવા છતાં યજ્ઞરાતી સાહિત્યને તેઓ તરફથી ઉત્તેજન નથી, પાસેથી માતિ થોડી સંખ્યામાં હોવા છતાં તેઓને વાંચનનો બહુ શોખ છે. યજ્ઞરાતી લોકોની પેઠે એકનું પત્ર દશ જણો વાંચના નથી. પણ દરેક પ્રદેશ ખરીદી ઉત્તેજન આપે છે. અમારા યજ્ઞરાતી ભાષાના પત્રવાન છે, વિદ્વાન છે, વિદ્યા વિદ્યાર્થી છે, છતાં પણ યજ્ઞરાતી ભાષાને ઉત્તેજન નહિ આપવાનું કલક. તેમને મારો ચોરડું છે. ત્યારે એ કલક થોવાથી ત્યારે યજ્ઞરાત દેશની, યજ્ઞરાતના સાહિત્યની અને યજ્ઞરાતના હાલ કોંગ્રેસની ઉત્તેજિ થયો.

આહુકો પ્રત્યે એક પ્રાર્થના !

યજ્ઞરાતી ભાષાને નોંધીને તેણે ઉત્તેજન નથી છતાં પણ જે કંઈ ઉત્તેજન મળે છે તે પાસેથી જાણ્ય છે કે યજ્ઞરાતી ભાષાને વાંચનનો શોખ છે, તેઓને સારી વસ્તુની કદર છે. ભારત જીવનને અમે હજી પણ જિગ્યા પ્રદેશ “જનાવવાના પત્રો કરીએ છીએ.

અમે અમારા વાંચક વર્ગ પાસે આજે એક પ્રાર્થના કરીએ છીએ. આ પ્રાર્થનાને તેઓ સ્વીકાર કરશે એવી અમારી ખાંચી છે. આજના અંક સાથે દરેક આહુક ને પાંચ પાંચ ઓઈર કાઈ મોકલવામાં આવે છે. દરેક આહુક અંકુ પોતાના ગિર મંડળને લોકામય કરી પાંચ પાંચ આહુક કરી મોકલવા કૃપા કરશે તો ભારત જીવન એક જે મહિનામાં દરેક મહિને ૧૦૦ પાનાનું પ્રકટ કરવામાં આવશે, અમારા દરેક યુર્મેષક મિત્રો અને આદક બહેનો, આ કામ સહેલાઈથી કરી શકે તેમ છે. તેઓ સદગ્ન ભક્તિમય કરશે તો તેઓના મિત્રો ભારત જીવન ને જ્યાં ઉત્તેજ સચિત્ર માસિક પત્રના આદક થયા વિના મહેરો નહીં. જે યજ્ઞરાતી ભાષાઓ દર વર્ગે કંઈક રૂપિયાને પરદેશી માત્ર ખરીદી આપ્યા દેશ માંથી કરોડો રૂપિયા પરદેશ મોકલે છે. તે પ્રદેશો ભારત જીવનને મારે ફક્ત મહિને ચાર આપતા જનાવવાને આપનારાની કરશે નહિ. અર્થાત વરસ દરારે ત્રણ રૂપિયા પછી ૨૦૦—૫૦૦ પાનાનું (દમજાણી રીત પ્રમાણે) માસિક પત્ર, ૧૦૦—૨૫૦ છબીઓ ઉપરાંત ૨૫૦ પાનાનું અતિદાસિક નેવક કપાડું પુસ્તક બેટ મેળવી યજ્ઞરાતી સાહિત્યને ઉત્તેજન આપવામાં તેઓ પાછા પડશે નહીં. તેમ થવાથી અમે પણ અમારી ફરજ જાનવવામાં પછાત પડીશું નહીં. દરેક આદકો તરફથી પાંચ પાંચ આદકો સહ આવતારે તરત જ ભારત જીવનના કદમાં વધારો કરી દરેક અંક ૧૦૦ પાનાનો બદલ પાડીશું. એટલે જાર મહિને તેઓને ૧૨૦૦ પાનાનો મહેરો મળે, બેનું પુસ્તક, અને લેખો અને અનેક છબીઓ મળશે. કદની સાથે

અનુક્રમણિકા.

- ૧૬ થયે સઘળું થવાનું તે (કવિતા)
- ૧૭ શીખુ બધ પાંચ એ દેાની ? (કવિતા)
- ૧૮ માટિકા (કવિતા)
- ૧૯ ગુદિણીનું એક દિવ્ય સ્વરૂપ (કવિતા)
- ૨૦ નોંધ ચર્ચા.
- ૨૧ ચિત્ર માળા.
- ૧ મહાત્મા શ્રી કૃષ્ણાનંદ સંરચતી સ્વામી
- ૫ ભક્ત કવિ ભોજલ
- ૬ વીરખાળા તારાખાખ
- ૨ વહુ ચોરી
- ૧ અન્તર્યામી માણસ
- ૩ સ્વર્ગની શ્રેષ્ઠતા
- ૩ જગતમાં કોઈ કોઈનું નથી (કવિતા)
- ૪ આધુનિક સાહિત્ય સમીક્ષા

ચિત્ર માળા.

મહાત્માશ્રી મનકુંજરામ હરિવંશલ આલેખુ
ગામવાળા

ચુ'શબ્દની જાણીતી એકરૂસ ગૌહર

ત જીવન પ્રેસભાવે ચાતાં પુસ્તકો.

જાનની રાણી અથવા લૉર્ડ રેલ્ફોર્ડસીની આખુક

અયોધ્યા અને અજેન્ન અથવા લૉર્ડ રેલ્ફોર્ડસીની	રૂ. ૧-૮-૦
સ્વાહા રાજનીતિ...	રૂ. ૧-૮-૦
અંદ્રેશ્વર અથવા પ્રેમચંદ્રી શેવલિનિ-	રૂ. ૧-૦-૦
માલવિકા અગ્નિ મિત્ર ...	રૂ. ૧-૪-૦
નિલ્લીલખાર (૩૦ ચિત્રો સાથે) ...	રૂ. ૧-૦-૦
સતશાસ્ત્ર (કોલકવિધા)	
સુધારા વધારા સાથેની બીજી આવૃત્તિ	રૂ. ૩-૦-૦
સમગ્ર કાલિકા અથવા પતિરતા ધર્મ ...	રૂ. ૦-૮-૦
કુદરતનો ખેલ	રૂ. ૧-૮-૦
ઉપરનાં પુસ્તકો પાઠ આધારી ગનાં મુદ્દાલિત છે.	
પી. પોર્ટેન ગુફ પડેશે. આફ્રિકાના આકુકોએ	
૧૬ આર્ડર મોકલવો.	
પ્રેસ-૧૯૦૦-૨૬	

આથી બીજી ખાત્રી કર્ક ?

ખત્રી ખાત્રી એ છે કે અમારી શકતી સુધારક
ગોળીઓની જામીનગીરીની ચીડીઓ આપીએ છીએ.

થકતી સુધારક ગોળીઓ—તમામ જાતના પાતુ
વિકાર તથા સ્વપ્ન પેશાબ વિગેરેમાં જતી પાતુ
જાંઘ યાચ છે કુટેવ સા વધાવધા, હરકોઈ રોગ
અતી સ્ત્રી સંગ વિગેરેથી આવેલું નપુસકપણ મટાડી
લોહી તથા વિચિત્ર સુધારી બેધએ તેટલા પ્રમાણમાં
રાખી શકિત તથા મહાંધ પાછી લાવી આપે છે.
બુધ લગાડે છે. ઉધરસ છાતીનો, કમરનો, માથાનો
સાચાનો દુખાવો તથા ચક્રી આવવી મટાડી ચાહ
શકિત વધારે છે તથા સ્ત્રી પુરુષોના અનેક રોગને
મટાડે છે સ્ત્રી. ગોળી ૩૨ ની ૪૫ની રૂ. ૧ પાંચ
૪૫ની રૂ. ૪.

વૈધ કથાબુજ હરિદ્રુષ્ય ઠાકર કાલખાદેવી રોડ
નં. ૨ મુબંઈ.

જાત્રીથી બહાર પડશે.

૧	ડાવીનિઝમ અને જાત્યભ્યુદય.
૨	ડાવીનિઝમ અને જીવન સમસ્યા.
૩	ડાવીનિઝમ અને આપણી ઉન્નતિ.
૪	ડાવીનિઝમ અને

शतमुख यज्ञ करनार प्रभुना परम भक्त
महात्मा श्री मनसुखराय

ભારત જીવન.

અપ્રતીતો જયતિ સંઘનાનિ પ્રતિજન્યાન્યુત યા સંજન્યા ॥

પૃ. ૭

માર્ચ ૧૯૧૦-માહ ૧૯૬૬

અંક ૩

યશો સઘલું થવાતું તે.

શીશું જઈ પાસે કોની ?

જનસ.

(ગજલ.)

કરી સહવાસ યાદના દિવાનો કંઈ. તો યાદના યા;
ફિકર આ સુષ્ટિની સારા- કંઈ વળતાર તારું શું ?
હુકાવે. તેની પકડે યા જગત હુકે ઝપાટથી;
થતું આનંદુ. થવા દેવું ! અને છે જે ચનાડિથી.
નથી તું સિદ્ધિ વાળો કે ! નથી માતલજર સુડીના;
સૂણે છે કોણ ક્ષતિ તારા ! નગરામાં તતુડીના.
પરિશ્રમથી કદિ તારી ! કૃતિ તું સંત્ય ઠેરવશે;
છતાં પ્રતિ મુદ્ધિ બંધો તો ! ધમેકું ધુળ્યમાં મળશે.
તને સઘળું ગમે સારું ! જગતનું ક્ષેત્ર પછુ ધરે;
છતાં વદિ, પક્ષમાં ધનું ! પુરણ ખીટીયો શું મેળવશે ?
અખિલ આર્યોદતે સુખની ! પિછોડી કેમ પથરાયે ?
“નહીં હુમ તો કદર સુખની ! કહે ક્યમ સુષ્ટિમાં થાયે ?
રહું સુખ હુખને પકડે ! પરાધિન તે-થવા સ્વાધિન
લલા ! કુદરત કસોટીમાં ! થયું નાં સંકોટથી ખિન્ન
ભડસો મારી ભગવતનો ! ગની ને સ્વસ્થ હમણાં રે
અવધની નાળતો વાગે ! થશે સઘળું થવાતું તે.
થતાં પળ સ્પર્શ પ્રાર્થના ! સુવર્ણ હથીયાર ન્યંમ થાયે
સ્વી પ્રકટે “ન રાત્રી” રે ! થશે સઘળું થવાતું તે.

કાંસરવાલાં

જગતના બધુ બેદુઓ ! દલિલો દૈને દરશાવો;
મને ના ગમ પડે જેની ! કહે એ બેદનાં લાવો. ૧
તિમીરે છાંય યુતિની ! કટુતા મીષ્ટ વસ્તુથી;
શિતળતા ઉષ્ણતા સાથે ! મને લોભે કહે શ્યાથી ? ૨
જગત દુઃખો દવા દારૂ ! કચેથી ને દુખાઈ રે
અને મુજ દર્દ દવાઓથી ! કહે શાને વધે છે રે ? ૩
ગણે જેને જગત ગાંડું ! મને તે કાણું દેખાતું;
જગતના રવેત પડદામાં ! મને કાણું નજર થાતું. ૪
ભણે ને એકમાં ખીટું ! ગણિત શાસ્ત્રે ગણાયે બે;
અને મુજને મળેલાં બહુ ! બનેલાં એક સમગ્રાયે. ૫
અમારા કોષમાં શાને ? “અહમ” શબ્દોતું અંધારું;
અમારું મારું ને બદલે ! ‘તમારું’ ‘તારું’ હું ભાળું. ૬
શીંખ્યો ના બાદ કે ભાગ્યા ! ફક્ત શુભયા ઉમેર્યો એ.
લખ્યા હું બુદ્ધ્ય તેમાં કહે ! શૂંની કે એ મારી છે ? ૭
મધુ રસના રસોને ! મધુનો સ્વાદ સમગ્રાયે.
પીધો મેં પેટ ભરતો એ ! નહીં રસ જ્ઞાન શે યાચે ? ૮
ભરી મૃગ નાળી કરતુરી ! નથી મૃગને ખબર તેની;
મને નથી જ્ઞાન લાવેતું ! શીશું જઈ પાસે કેની ? ૯

કાંસરવાલાં

વાટિકા.

ગરબ.

લીકુડી સઘન કુન્ને, સુવિધાની લલિતાની
વહતાં કંઈ પિયુષ ઝરણાં, મનોગમ રમ્ય વાટિકા
કુઆરા કંઈક ઉઠે રે, શું વરસાવી સુસાહિત્યો
શી શિતલ અનિલ લહરી, મનોગમ રમ્ય વાટિકા
ગથે દુન્ને ગથે છોરે, દિસે આજે વસન્તિ રંગ
ચંદ્ર હુપ ઉભરાયે, મનોગમ રમ્ય વાટિકા
લલિત સુમનો પુર્યાં ઉધડ્યાં, પીએ મકરંદને ભમરા
દિવાનો આ દિસે બુલબુલ, મનોગમ રમ્ય વાટિકા
ખડુશાન્તિ તણા મરત્કાં, ઉઠે સુખની મધુર લહરી
મણા હૃન્ને નિવાસી ત્હાં, મનોગમ રમ્ય વાટિકા
કલાપિ પ્રેમનો સાગર, શું કેશનો મીઠો લહેકો
અહાહા ! કવર્ગનો કડકો, મનોગમ રમ્ય વાટિકા
અહાહા ! તત્વનો દરીઓ, કવિ કેશીજની આડી
અહાહા ! પ્રણયની સુર્તા, મનોગમ રમ્ય વાટિકા
ત્રિભુવનનું હૃદય કેન્દ્ર, પ્રમાણિક શૈશ્યની ટગળી
માના હિન્દ દેવીની, મનોગમ રમ્ય વાટિકા.

ત્રિભુવન ગૌરીશંકર વ્યાસ.

૩૨૨

સ્વરૂપ.

સત્તમુલ યજ્ઞ કરનાર મધુના
મહાત્મા શ્રી મનસુલરામ

શય્યા ભોગી નવલ યુવતિ એકલી વાટ નેતી,
હાહા તેના હૃદય રસના ભોગીનું ધ્યાન ધર્તી:
ન્યોત્તિ પુન્ને ચક્રમક દીસે દિવ્ય મન્દીર શાળી,
વાગે માત્ર મધુર રણકા, ખાટ ધોમી હીચન્ત.

આન્યા એને પ્રણય રસના ભોગી માધુર્યતાના,
પ્રેમી કાન્ત પ્રથમ નજરે ભેટતા કીરીઓમાં:
શાણી જાળા ઉડતી ઉભતી આવતી સામી ધીમે,
આવી હાથ પ્રણય રસનો. પ્રેમમાં શું તરે છે ?

ભોલી મીઠું પ્રથમ પતિને કેમ છે પ્રફુલિતે,
“આજે થાક્યા અતિવ જગના કાર્યથી એમ ભામે;
ભૂંડી માયા, જગત જનને સાવ ભૂંડા ગણુ હું,
સ્વાર્થે સ્વાર્થે નિજ તનમન શુધતાં શુધતાં શું !

ભોગી એવા ભીષણ હુઃખદા પૂર્ત વિચાર ઉઠા,
જેસો આહી સણુભર લહો સુખ વિલાસ રૂઝા
થાશે તે તો સઘળું સમયે જગતનું દિન ઉઘે,
આવા શાન્ત ભવન સુખમાં જન્તનું નામ નેયે.

રાત્રિ કેરો સમય પતિને જો ન વીતે સુખેથી,
પતિન તેની ગણુવી કુલટા ભાગ્યહિણી પતિની;
શા શા હુઃખો પતિ જાહુ ધરે પતિને કાજ નાથા
તેનો જાદો કદી નવ વળે પતિ શેવાથી નાથ !

ભોલો ભોલો સુખરૂપ જાનું કેમ હુઃ આપ પાસ,
કાશ્યા રૂડી અહીંજ કરી છે આપ માટેજ ખાસ;
પ્રણયથી ભયે સાંભળી જોલ મીઠા
અમરપુરીમાં ભોગવે દિવ્ય લીલા.

હૃદય કુમળું પુષ્પથી ખુબ પોન્નું,
! હમણા તેડુ બીતીથી છોડ્યું;

હૃદય સન્નું કાન્તને કામિનીનું,
૩ ભર મળ્યું વીસરી ભય એનું.

નોંધ ચર્ચા.

સાહેબજી સરતી જીવનનો જાનેવારીનો ખાસ અંક
જીવનનાં વર્ષો આનંદપૂર્વક વધાવી લીધો
છે. તે માટે અમે પરમાત્માનો જ ઉપકાર માનીએ
છીએ. સુખદાનાં પ્રસિધ્ધ "સાંઝ વર્તમાન" સુરતનાં
"દેશી મિત્ર," ભરૂચનાં "ભરૂચ સમાચાર," વડોદરા
નાં "શ્રી સયાજી વિજય." અમદાવાદનાં "સુજરાતી
પત્ર" અને "પ્રજા બંધુ" આદિ વર્તમાન પત્રોના
વિદ્વાન તંત્રીઓએ પોતાના પત્રદ્વારા અભિપ્રાય
આપી સંતોષ બતાવ્યો છે તથા અમારા કેટલાક
વાંચક બંધુઓ અને સંમિત્રોએ અગિનંદનના
પત્રો લખી અમને ધન્યવાદ આપ્યો છે. તે ગ્રાથવા
શ્રાહક બંધુઓ અને મિત્રો વગેરેનો ઉપકાર માનીએ
છીએ. જે મનુષ્યો સત્યજન છે, સુસ્ત છે, વિદ્વાન
છે, સરસ્વતિ દેવીના ઉપાસકો છે તેઓ સજ્જનનાં
ગુણ મિચ્છન્તિ એ ન્યાયે જ્યાં-ત્યાં સાફ જ જીવે
છે. દરેક વસ્તુમાં ઉત્તમતા જ જીવે છે. ભારત જીવન
પ્રત્યે ખાતાવેલી તેઓની ઉચ્ચી લાગણી એ તેઓની
હૃદયની છાપ છે, અને એ છાપ તે સદ્ગુણ છે.
ઉદાર ચારિત્રના મનુષ્યો બધી વસ્તુમાં ઉચ્ચતા જ
જીવે છે. અને તેની જ પ્રશંસા કરે છે. ભારત
જીવનમાં પણ કંઈક હોવો હશે. વસ્તુ માત્ર સદ્ગુણ
અને હૃદયગુણો લહેલી હોય છે. પરંતુ જેઓએ
તેના સદ્ગુણને જ જોઈ પ્રશંસા કરી છે તેઓ
નિર્મળ હૃદયના અને ગુણગ્રાહી મહા પુરુષો છે.
અમે હોમનો પુનઃ આભાર માનીએ છીએ. આ
સમયે અમારી એજ પ્રાર્થના છે કે આજના પહેલે
પાને અમે પ્રત્યેક વાંચક બંધુને પાંચ પાંચ શ્રાહક
કરી મોકલવાની પ્રાર્થના કરી છે. આ પ્રાર્થના
આશ્રહ પૂર્વક કરવામાં આવી છે, એ પ્રાર્થના ઉપર
વાંચક બંધુઓ લક્ષ આપી શ્રાહકો કરી મોકલશે તો
અમે ખાત્રી પૂર્વક કહીએ છીએ કે થોડાં વખતમાં
જ "ભારત જીવન"નો દરેક અંક ૧૦૦ પાનાનો પ્રકટ

કરવામાં આવશે. અનેક ભતનાં નવાં નવાં ચિત્રો
પ્રકટ થશે અને અનેક વિષયના લેખો, પ્રકટ થઈ
સુજરાતી બંધુઓને નવો જ સ્વાદ અપાડવામાં
આવશે.

હિંદુસ્થાનમાં સ્વદેશી ઉદ્યોગ વધે તો જ આ
દેશની પ્રજા ખીલા દેશની પ્રજાઓ પેઠે સુખી થાય
એ માત્ર અનેક મનુષ્યો તરફથી સ્વિકારાયો છે. આ
પૃથ્વિમાં આ એક જ દેશ એવો છે કે જેનો ઉદ્યોગ
સોથી ઉતરતો છે અને તેની કમાણી પણ સૌથી
ઉતરતી છે. આપણી દયાળુ સરકારે પણ એટલી
વાત સ્વિકારી છે કે હિંદુસ્થાન દેશનો ઉદ્યોગ હુન્નર
વધવો જ જોઈએ. તેણે કેટલાક સ્વદેશી હુન્નરોને
ઉત્તેજન આપ્યું છે, અને હવે આપતી જ બંધ છે.
મદ્રાસના કાચના કારખાનામાં જે વર્ષ મુધી ગળતલુ
મફત આપવાનો ત્યાંની સરકારે કરાવ્યો હતો છે.
તે ઉપરાંત વજીરોને પણ મફત આપે છે. ભુંદા ભુંદા
પૈસાચા સોડેબ, નામદાર ગવર્નર સહિય અને
નહાના ગોડા અમલદારોએ પણ સ્વિકાર્યું છે કે પ્રમા-
ણિક સ્વદેશીને ઉત્તેજન આપવા તૈયાર છીએ. એક તરફ
આ દેશમાં કેળવણી ચાલી છે. ખીલું તરફ સ્વદેશી
હુન્નર ઉદ્યોગને પ્રજાનું ઉત્તેજન નથી. એટલે દેશનો
હુન્નર વધતો નથી. તેથી જ દેશી લોકો વધારે
કમાણી કરી શકતા નથી. પરંતુ હવે વખત એવો
આવ્યો છે કે તે માટે આપણી દયાળુ સરકારને જ
પ્રાર્થના કરવી પડે છે કે તેણે આ દેશના હુન્નર ઉદ્યો-
ગને પ્રજા ઉત્તેજન આપે એવા પ્રકારના સખત કાય-
દા ઘડવા. નિષ્પક્ષપાતી અને સત્યને ચાહનાર બ્રીટિ-
શ ગવર્નમેન્ટે આ દેશનો ખરો રોગ બીજો લીધો
છે. દેશીઓની પડતીનાં કારણો બાણી લીધાં છે, હવે
માત્ર પ્રજાના ધનવાનોને ગ્રાથે મદદમાં લઈ માત્ર
દેશી હુન્નર ઉદ્યોગ આગળને આગળ વધે એવાં મ-
જબૂત પગલાં લેવાનું જ યાત્રી રહ્યું છે. પ્રજામાં
શ્રીમંત ગણાતા ઝકુરોએ નામદાર સરકારને પોતા-
ની સખાવતની રકમો મોકલી આપવી જોઈએ. અને

દેરેક સ્થળે હુનર ઉદ્યોગનાં ન્હાનાં મોટાં કારખાનાં એા ઉદ્યોગની ઇર્ધ અનેક નિરાધાર માણસોને રોજ અપાવવા સાથે દેશના ઉદ્યોગને પાછે તેજ પર લાવવો જોઈએ.

૩૬

અમદાવાદમાં સરદાર ચીનુભાઈ માધવલાલની સ્થાપનાથી ટેકનીકલરકુલ ઉદ્યોગમાં આવી છે. એ રકુલમાં મીલને લગતું શિક્ષણ આપવાની શરૂઆત થઈ છે. વળી હુમણાંજ સર કરીમભાઈ ઇસ્લાહીને પોતાની સ્થાપનાનો ઉદાર ક્ષોભ નામદાર મુંબઈ સરકારને આપ્યો છે. તેઓશ્રીએ સાડા ચાર લાખ રૂપીઆ આપી એવી ઇચ્છા બતાવી છે કે શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ એટલે નિયમ પ્રમાણેના હુનર ઉદ્યોગનું શિક્ષણ આપવામાં આવે, અને દેશી હુનર ઉદ્યોગને ઉત્તેજન મળે એના શોધ જોણ ઇર્ધ તેના ફેલાવો થાય. ધન્ય છે આવા ઉદાર મુદ્દસ્યોને ! ધન્ય છે એમની કમાણીને ! સર કરીમભાઈએ દેશી ઉદ્યોગના ફેલાવા માટે જે સ્થાપના કરી છે તે ખરેખર મીલ શ્રીમતોને અનુકરણ કરવા જેવી છે. તેઓશ્રી જે એ રકમનો વહિવટ કરવાનું નામદાર સરકારના હાથમાં સોંપ્યું છે તે પણ વ્યાજબી છે. અમારા દેશીઓમાં કેટલાક વહિવટ કરનારાઓ પક્ષપાત કરે એ બનવાજોગ છે. લાખો મેલ દુર રહેનારી વ્યાપારી જાતિ હિંદુસ્તાનમાં રહેવે ચલાવે છે. પણ તેના વહિવટમાં એક પાઈના ફેર પડે નથી. અને તેના ચોર હોલ્ડરોને ભાદે નફો મળે છે એજેજ જાતિ ઘણી ખતીલી અને હોંશિયાર છે. દેશનું રાજ્ય ચલાવવામાં પણ કેટલી સરજતા છે, આગગારી, તાર ટેલીફોન, સ્ટીમર વિગેરે યત્રોના વ્યવહાર કેટલી ગંધી સરજતાથી નિયમ પ્રમાણે ચાલે છે વિશાળ દેશને કાર્યભાર કેટલા ગંધા ચોક્કસ નિયમોથી ચાલે છે. તેજ મહા સમર્થ પુરોષના હાથમાં સર કરીમભાઈએ જે વહિવટ સોંપ્યો છે તે સુરાક્ષતપણે ચાલશે એવી અમારી ખાતી છે. પરંતુ મુંબઈમાં તેમ જ શુજરાત કાઠીયાવાડના ઘણા દેશોમાં અનેક શ્રીમંત

અહુરથો છે. ટેકાણે ટેકાણે ઉદ્યોગ હુનરનાં સ્થાનો ઉઘટે છે અને પ્રત્યર્થ તેને ઉત્તેજન આપે તો રોકાઈ પુણ્યનું કામ થશે. અમારા દેશના શ્રીમતો ખાઈ પી ને આનંદ ભોગવે છે. લાડી, વાડી ને ગાડીમાં મોજમલ કરે છે, પણ તે કાંઈ સ્વર્ગની સામગ્રી નથી. પરીપકાર, દયા અને નમ્રતા જ મુખ છે શ્રીમંત બંધુઓ જાગૃત થશે અને પરીપકારનાં કામો કરશે તો હલેમના હવનનું સાર્થક થશે.

૩૭

હિંદુસ્તાનના ઘોરાક શ્રીમતોને જોતાંજ કોઈ આખા દેશને ધનવાન ગણાશે પરંતુ ખીજ દેશોની સરખામણીમાં હિંદુસ્તાનની ઉપજ કેટલી છે તેના આંકડા બહાર પડ્યા છે. તે ઉપરથી જણાશે કે આ દેશની પ્રજાની વાર્ષિક કેટલી આવક છે !

૧	રોકોટલેન્ડ	રૂ. ૧૭૫
૨	અમેરિકા (યુ. સ્ટે.)	૫૮૫
૩	ફ્રાન્સ	૪૦૫
૪	જર્મની	૩૩૦
૫	નોર્વે	૩૦૦
૬	આષ્ટ્રીયા	૨૨૫
૭	રશિયા	૧૬૫
૮	આસ્ટ્રેલીયા	૧૦૦
૯	બેલ્જીયમ	૪૨૦
૧૦	કેનેડા	૩૮૦
૧૧	હોલેન્ડ	૩૩૦
૧૨	સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ	૨૮૫
૧૩	સ્પેન	૨૪૦
૧૪	ઇટાલી	૧૮૦

અને

૧૫ હિંદુસ્તાન (ફક્ત રૂ.) ૧૫.

આ આંકડાઓ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે મુખ્ય દેશ દેશો કરતાં આ દેશની પ્રજાની વાર્ષિક આવક માત્ર પંદર રૂપિયા જ છે. કોઈક શ્રીમતો લાખો લાખો રૂપિયા મેળવતા હશે ત્યારે અનેક ગરિબ માણસો અન્ન વિના ભૂખ્યા પડી રહેતા હશે ! એટલે

એ બધી ગણતરી ધ્યાનમાં લેઈનેજ ઉપલી ગણતરી કરવામાં આવી છે. છતાં એટલું તો સ્પષ્ટજ છે કે આ દેશના લોકો હુન્નર ઉદ્યોગમાં પશ્ચાત પડેલા હોવાથી જ તેમની એવી સ્થિતિ પોતે બાણી ભેઈને બેઠારી લીધી છે. જે દેશની પ્રજા પોતાના હુન્નર ઉદ્યોગને સંજીવન કરે નહિ તેને માટે બીજા કોઈને પણ ઠપકો આપવો એ અયોગ્ય છે. માણસ પોતે ધારે તે મ્હોટાં કામોં કરી શકે છે. તો પછી પોતાના હુન્નર ઉદ્યોગને સંજીવન કરવો એ શું મ્હોટી વાત છે!

અમદાવાદમાં જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય શ્રી માધવ તિર્થજીએ વ્યાખ્યાનો શરૂ કર્યાં છે. પ્રજાના ધર્મચુરુઓના પ્રમાણ વટેજ નતિનું જાંધારણુ જાંધાય છે. દરેક જાતને પોતાના ધર્મ કર્મનું જાન કરાવવું એ ધર્મ ચુરુઓનું કર્તવ્ય છે. આચાર વિચાર અને નીતિધર્મને ત્યાગી ગેડેલા હિંદુભાઈઓને તેમનો ધર્મ શિખવવાની બહુ જરૂર છે. તેમને મુખ્ય ધર્મ પ્રજાચાર્ય ધારણુ કરી પોતાના કર્મકાંડમાં પ્રવૃત્ત રહેવાનો છે. ખરા ધર્મથી વિમુખ રહેવાનું અને હાલની પતિત દેશમાં આવવાનું કારણ ધર્મચુરુઓની જોળી પડી ગયલી સત્તાનું છે. કેટલાક ધર્મચુરુઓ જાતેજ મિથાનો ઉઠાવીને વિવેક વિકાસના સાગરમાં ડુબ્યા રહ્યા છે! અજ્ઞાન-મૂર્ખ રહ્યા છે. શિષ્યો ઉપર અનેક જાતના ટેકસ નાખતા રહ્યા છે. તેમને જ્ઞાન આપવું કે ધર્મ-નીતિ સ્મરણવવી એ મુખ્ય કામને વિસારી ગેડા છે. કેટલાક પોતેજ ધર્મ વિહિન થયા છે. ખતિ થયા છે—ધર્મ બ્રહ્મ થયા છે! આ બધાં દેશની પડોતીનાં મનુષ્યન કારણો છે. ધર્મચુરુઓએ તો વિદ્યા મેળવી ઉચ્ચ સંસ્કારી થવું જોઈએ. સ્વાદેન્દ્ર અને શ્રવણેન્દ્ર, દ્રષ્ટ્યેન્દ્ર, અને ઘ્રણેન્દ્ર આદિક ઈન્દ્રિયોને પરિવૃત્ત કરવાની સામગ્રીઓ શોધનારા જીવતા પ્રજાસક્ષો જેવા છે. અજ્ઞાનતાથી અવનતિ થાય છે. અને અવનતિ એ નર્કકુંડ કરતાં અધિક ભયકર દેશ છે! જે ચુરુઓ પોતે અજ્ઞાન હોય છે તે શિષ્યોને

પણ તેવાજ રાખે છે. છતાં ઉત્તમ ગાંભીર્યે પ્રધાનની પેઠે પોતે મોજ શોખ કરે છે ત્યારે બીજાના શિષ્યો રોરવ નર્ક-દુઃખ લોગવે છે. અમે તો ભલામણ કરીએ છીએ કે, ક્રીડાશ ગવર્નમેન્ટે આ દેશની પ્રજા ઉપર દયા કરીને એવા ટાંગી, ધર્મચુરુઓને-મોજ શોખનાજ લોગ થઈ પડેલા, દેશના કેટકરૂપ-ચુરુઓને શોધી, જોળીને, ખુણે ખોંચરેથી બહાર લાવીને તેમને વિદ્યા ભણાવી લાયક બનાવવા કારણ કે એવા ધર્મચુરુઓ પોતે મોજ-મજા ઉઠાવે અને શિષ્યો અજ્ઞાનને લીધે દુઃખ લોગવે છે! અને નાહક શિષ્યો પાસેથી કર વસુલ કરી રાતા પાડા જેવા બને છે!

જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્યજીએ અધિકારી જનોમાં વ્યાખ્યાનો આપી પ્રજા ઉપર ઉપકાર કરવા માંડ્યો છે. ચુરુનાં હિત વચનો પ્રથરની આજ્ઞા પ્રમાણે માગી લેવાની પ્રયેક્ષી ફરજ છે. એ જ પ્રમાણે તેઓ હમેશાં વ્યાખ્યાનો કરતા રહી શિષ્ય વર્ગ ઉપર ઉપકાર કરશે તો શિષ્યોને કર્તવ્યનું જાન થશે. ધર્મ પ્રમાણે વર્તતાં શિષ્યો, અહિંસાને જ પોતાનો ધર્મ સમજશે, બાળકોના બંધ કરશે, શાસ્ત્ર પ્રમાણે કર્મકાંડ કરશે અને પોતાનો ઉદ્યોગ ધોષી સુખી થવાનો માર્ગ ગ્રહણ કરશે. ધર્મચુરુઓનાં હિત વચનોથી ભરેલાં વ્યાખ્યાનો વગર—કથાઓ વગર પ્રબ્ધ આડે રસ્તે ચુકી ગઈ છે. નીતિ ધર્મને ટોલેલી મૂઠ્ઠી ગેડી છે, પ્રત્યક્ષાવની લાગણી ભૂટી ગઈ છે. પરસ્પર રહાય કરવાનું કામ વેગળું જતું રહ્યું છે. એવા વખતમાં જગદ્ગુરુનાં વ્યાખ્યાનોએ ધનવંતરીનું કામ કરવા માંડ્યું છે. તેમનાં ભાષણોનો પ્રભાવ સારો પડેલો જણાય છે. તેઓશ્રીને અમારી વિનંતિ છે કે જીવરાતનાં પ્રયેક સ્થળે આવાં ભાષણ કરી પ્રજાને સીધે રસ્તે ચુકાવવી અને ધર્મપરાયણ બનાવવી. સાચા ધર્મચુરુઓનું એ જ કર્તવ્ય છે. દરેક ધર્મચુરુ આ પ્રમાણે પોતાના શિષ્ય વર્ગને યોગ્ય આપશે તો તેમનું કલ્યાણ જ થશે.

દુનિયામાં જ્યાં ત્યાં ઠગાઈ હુમ્મ્યાઈની વાંતો વધી પડી છે. પ્રમાણીકપાલુ અને સત્યતાને મ્હાનારા માણસો વિરહાજ નજરે પડે છે. સંસારના મોહમાં પડેલા મનુષ્યો અનેક કાળાં ધોળાં કરીને પથ્થુ પૈસા મેળવી મોજશોખ ભોગવવાનું શિખ્યા છે! જાણે તે "અમર ફળ" ખાઈને આત્મા હોય અને યુગના યુગ સુધી એવી તે સુખ ભોગવવાના હોય તેમ આમથી તેમથી પૈસા ભેગા કરી અન્તે અનેકને રહાવી રખાવી મોતને શરણ થાય છે. મુંબઈના શોખીન શેડીયા દ્વારકાદાસ ધરમસીનો પ્રપંચ ઉઘાડો પડ્યા પછી હમણું એક ઇંગ્લંડમાં એવો જ મહાપુરુષ (!) બહાર આવ્યો છે! તે લંડનના સાઉથમ્પટનમાં મકાનો બાંધવાનો ધંધો કરતો હતો. તેનું નામ ન્યોર્થ ફ્રેન્કલીન. એ ગ્રહસ્થે પોતાનું ગળું કાપી પંખી આપઘાત કર્યો છે. તેણે કહેલા ચોટાળો મરમ દારકાંઠાસને બુલાવે તેવા કહેવાય છે. મરણ છી તેની ઠગાઈઓ બહાર આવી છે. તેની ઠગાઈ ઓ રૂપિયાની છે. વળી તેણે એકે એક બેંક અને લાંબીસીટરનાં મ્હોટાં લશ્કરને પોતાના સપાટામાં ધિહુ જબાબુ છે. ત્યાંની એક બાણીતી બેંકે ૬૦૦૦ પાઉન્ડ અને એક સોલીસીટરની પેટીએ ૦૦૦૦ પાઉન્ડ, યુમાત્યા છે! ફ્રેન્કલીન તે હલ્લામાં તણીતો હતો અને ત્યાંની કૉનસીલના પ્રમુખ તરીકે લાંબો વખત મેલોડેટ પણ હતો. જમીન અને મકાનાનો મ્હોટો સટો કરતો હોવાથી કેટલાક જમીનના બટકા ઉપર નવ નવ વખત નાણું કરજે કાઢી સટ્ટામાં યુગાંચું હતું! પોતાના માંગનારાઓને વ્યાજ આપી શક્યો ત્યાં સુધી એ ચોટાળો ચાલ્યા કર્યો પણ ન્યારે વ્યાજ ન અપાયું ત્યારે તે સંખધી તપાસ ચાલી. તેના માંગનારાઓના સોલીસીટરની સલા ભરણ ત્યારે બધું લોપાળું બહાર આવ્યું! ઉજળા ઠંગો એવી જ રીતે મોજમજા કરે છે અને

સાધુ પુરુષો ભુખે મરે છે. જમાનાનો રંગ એવો જ છે! એવા ઠંગોથી સાવચેત રહેવું એજ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે!

સૂત્ર

યુગરાતમાં શત સુખ યજ્ઞ-નામનો મ્હોટો સય થયો છે. યુગરાતના ભક્તિપરાયણ લોકોએ પોતાની ભક્તિનું ખરૂં સ્વરૂપ દેખાડી આપ્યું છે. આ યજ્ઞ કરનાર એક ગરીબ બ્રાહ્મણ મેહિતાળ છે. તેને દશબાર રૂપિયા પગાર મળે છે. પરંતુ તેઓ ઇશ્વરના પરમ ભક્ત છે. ભક્તિ એજ લેહમનું હવન કાર્ય થઈ પડ્યું છે. સંસારની મોહમાયામાં થિત નથી. તેમનું ચિત્ત ચોટ્યું છે ફક્ત એક ઇશ્વરની ભક્તિ કરવામાં! આ ભક્તરાજનું નામે મહાત્મા મનસુખરામ હરિવલ્લભ માર્તર છે. તેઓ યુગરાતના બામણગામના રહીશ છે. બાલ્યાવસ્થાથી જ લેહમને ઇશ્વરની ભક્તિ ઉપર નાદ લાગ્યો છે. સંસારમાં રહી મહસ્થાશ્રમ ચલાવવા છતાં પણ તેમની અટલ ભક્તિને યોગે તેઓ હવન મૂકત જેવા થઈ રહ્યા છે. કહે છે કે તેઓ ડાકોરના શ્રી રણછોડજી મહારાજના પરમ ભક્ત છે. પહેલાં પણ તેઓએ એક બે ન્હાના યજ્ઞ કર્યા છે. પરંતુ આ વખતનો શત સુખ યજ્ઞ તો જેને ઇશ્વર ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય તેવા ભક્તથી જ થાય છે. તેમની પાસે પૈસા નથી. પરંતુ તેમની ઇચ્છા થતાં જ પરમાત્માએ કાંઈથી કાંઈ મેળવી આપ્યું છે. કોઈના રોકડા રૂપિયા તો કોઈના અનાજ, ઘી, ખાંડ, શાક, વિગેરે સામગ્રી દરરોજ આવતીજ હતી, હંમેશાં હળ-રો બ્રાહ્મણોને જમણુ મળતું હતું. અનેક દેશથી અનેક વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓ પધાર્યા હતા. હળરો બ્રાહ્મણો આવતા હતા અને તે ઉપરાંત યુગરાતની શ્રદ્ધાળુ પ્રજાનાં ટોળે ટોળાં યજ્ઞનાં દર્શન કરવા આવ્યાં હતાં. એકી વખતે સો ચરકુડ કરવામાં આવ્યા હતા. સ્વર્ગ સય, અતિરૂદ્ર, વિષ્ણુયાગ, ગાયત્રીપુરસ્કરણ, અરાંડ પુરાણનું પારાયણ અને સહુજ ચંદી વિગેરે યોગી

વેદીએ પણ એ યજ્ઞ મંડપમાં જ કરવામાં આવી હતી. બ્રાહ્મણ વેદના મંત્રો બોલી રહ્યા હતા, અગ્નિમાં ધૂત, તલ, સમીધ આદિ પવિત્ર વસ્તુઓ હોમાતી હતી. અને તે જ્ઞાનાત્મા મન હૃદયને પવિત્ર કરતી હતી.

આ શતમુખ યજ્ઞ વડોદરાની પાસેના કાયલી ગામમાં થયો છે. ૧૨૦૦ ઘરની વસ્તીવાળું નાનકડું ગામ હોવા છતાં એ વખતે સ્વર્ગપુરી જેવું ધર્મ રહ્યું હતું. શ્રીમંત સરકાર ગાયકવાડે તંબુએ વિગેરે જ્ઞાતી વસ્તુઓ પુરી પાડી હતી. આવો યજ્ઞ બહુ વર્ષમાં થયો નથી એમ કહેવાય છે. તેવો યજ્ઞ શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડ મહારાજના રાજ્યમાં કોઈ પૂર્વનાં પૃથ્વીનેજ ભણાવે થયો છે. અને ઇતિહાસમાં ચીર સ્મરણીય રહેશે. ધણીમાં ધણું દશ મુખ યજ્ઞ થાય છે. કાશીના પાંડિતો અને વૃધો કહે છે કે: દોઢસો વર્ષ ઉપર કાશીમાં સમરાજ્યે દશમુખ યજ્ઞ કર્યો હતો. બીજે કોઈ ઠેકાણે થયેલો જાણવામાં નથી. કિશનગઢના રાજા પરમ વેંશુવ બકત છે. તેણે શ્રાવ યજ્ઞ કર્યો હતો. શ્રાવ યજ્ઞને માટે જુમે પવિત્ર અને ઉત્તમ જોઈએ. તેથી તેણે પોતાનું વિશાળ તળાવ તોડી નાંખી તેમાંનું જળ કાઢી નાંખ્યું તેના મધ્ય ભાગમાં યજ્ઞ કર્યો હતો. પણ ઇશ્વર કૃપાએ બીજે વર્ષે પુષ્કળ વર્ષાદ પડ્યાથી તેમાં જમણું જળ ભરાયું અને મેહસુલ પણ જમણી ઉપજ હતી તેમજ રાજાને પુત્ર પ્રાપ્તી થઈ હતી. આ શતમુખ યજ્ઞ પણ કાયલી ગામના તળાવમાં કરવામાં આવ્યો છે. શાસ્ત્રમાં એ યજ્ઞનું ફળ પણ શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે. દેશમાં સર્વ પ્રકારના વિપ્તો નાશ પામે છે. પ્રજા આગાદ થાય છે અને રાજા પ્રજામાં એકચની લાગણી વધે છે. પરમાત્મા એ શુભ ફળ આપે!

આ યજ્ઞમાં મહદ કરનાર તરીકે રા. પટેલ કાનદાસજી જીજીભાઈ રૂ. ૫૫૦) શા. મોતીલાલ મોટા કુશાવાળાએ રૂ. ૭૦૦, અગ્રીઆરસ અને ખારસને ફળાહાર તથા જમવાનો ખર્ચ સરાસા ગામ નિવાસી ઇશ્વરભાઈ તારાચંદ આપ્યો છે. સુરત નિવાસી નાગર શ્રદ્ધસ્થ વિરસુખરામે રૂ. ૨૫૦૦ તથા એકલવારાના કાકેર શ્રી દીપસિંહજીએ રૂ. ૧૦૦ યજ્ઞના

કાર્ય માટે મોકલાવી આપ્યા હતા. કોઈ એક ભાવિક શ્રદ્ધસ્થે રૂ. મણુભટ્ટાકાનું ગાડું નનામું મોકલી આપ્યું હતું. એ ઉપરાંત બીજા કેટલાક પરમાર્થી શ્રદ્ધસ્થોએ ધૂપે નામે કોઈ કોઈ વસ્તુઓ મોકલી મહત્ત્વપૂર્ણના કાર્યમાં ભાગ લીધો છે. સો કુંડ કરી તેમાં દરેક જાણુતિઓ અપાય છે. અનેક મનુષ્યો ઇશ્વરનું નામ દે છે, આંકાશ અને પૃથ્વી પવિત્ર વેદ મંત્રોચ્ચારથી ગાળ રહી છે. વાતાવરણ પવિત્ર થાય છે. દર્શન કરનાર પવિત્ર થાય છે. શ્રદ્ધા અને ભકિતનાં અંકુરો ઉત્પન્ન થાય છે. જે દેશમાં યજ્ઞ થાય, પવિત્ર વસ્તુઓની આહુતિઓ અપાય, વેદના મંત્રોચ્ચાર થાય, પરમાત્માની ભકિત થાય, તે દેશને ધન્ય છે, તે દેશની પ્રજાને ધન્ય છે, તે દેશના રાજાને ધન્ય છે. રાજા પ્રજાનું સદ્ભાગ્ય છે! પવિત્ર વસ્તુઓના સંસર્ગથી જ મનુષ્યો પવિત્ર થાય છે. શુભ-રાતની રસાળ ભુમિ, એવી દિવ્ય પવિત્ર વસ્તુ વડે પવિત્ર થઈ રહી છે! આવા અનેક યજ્ઞો થાય અને અનેક મનુષ્યો શ્રદ્ધાપૂર્વક ઇશ્વરની ઉપાસના કરે તો આ દેશના મનુષ્યોના હૃદયમાં ઉચ્ચ વિચાર જન્મ પામે, તેમની કષ્ટશમય સ્થિતિ જાહેર લાઈ જઈ જીવન સુખમય બની જાય. દુષ્કાળ, મરદી જેવા જીવલેણ રોગો નહાસી જાય. કલેશ, કુસંપ રાજનામાં આપે! અને ન્યાં ત્યાં આનંદ આનંદ થઈ રહે! પરમાત્મા અમારા દેશના મનુષ્યોને સદ્-બુદ્ધિ આપે અને આવા અનેક ધર્મનાં કાર્યો કરાવી અમારી માતૃભૂમિને અને અમારા દેશ બંધુઓને પવિત્ર કરે!

વિજા માળા,

વર્તમાન કાલના નૃસિંહમેહતા મકરાજા મનસુખરામ જનની જણુ તો હરિભગત કાં દાતા કાં શર; નહીં તો રહેજે વાંઝણી પણ ન શુભાવિશ નૂર. ખરેખર તે જનનીએજ પ્રસવ કર્યો છે કે જે જનનીએ:— હરિભગત કાં દાતા કાં શર ને જન્મ આપ્યા છે આજે જે પહેલું ચીત્ર આવામાં આવ્યું છે તે રણછોડજીના અનન્ય ભકત મનસુખરામ ભાઈ ખરેખરા હરિભકત અને અચળ

શ્રદ્ધાવાન ભાવિક હિન્દુ છે. તેઓ ધનવાન નથી. તેમ ક'ંઈ આસપાસ અક્ષર લખાડેલા વિદ્વાન પણ નથી. પરંતુ રણછોડાજી જેડે એકતાર થયેલા હરિભગત છે. તેઓ પોતાનાં લખનચરિત્રની બહેર ખબર આપવાને ન ઇચ્છનારા અને તેસાથે એક ખુલ્લે ખાંચદે નાના ગામને ખુલ્લે બેઠી માત્ર પોતાના ઇંદની આરાધના કરનારા મહા પુરુષ હોવાથી કોઈ પણ તેનાં આખાં લખનથી માહિતગાર પુરુષ હમને મળ્યા નથી પરંતુ હમે જે ક'ંઈ ખબર મેળવી છે તે એટલીજ છે કે તેઓ બ્રાહ્મણ ગામના એક ભણવનારા મહેતાજી છે. તેઓને નાનપણથીજ દર પુનેમે શ્રી રણછોડાજીનાં દર્શન કરવા જવાનું મત છે જે મતને અગે એક વખત એવો પણ આવ્યો હતો કે પુનેમને દિવસે પરિક્ષકે તેના ઇકરાઓની પરિક્ષા લેવા આવવાને લખ્યું પણ મહેતાજીને તો પુનેમને દિવસે ડાકોરજી જવાનું મત એટલે તેઓ શ્રી ડાકોર આલી ગયા ભાવિકોનું કહેવું છે કે તે ખખતે મહેતાજીને સ્વરૂપે શ્રી રણછોડાજીએ પરિક્ષક પાસે હાજર રહી ઇકરાઓની પરિક્ષા આપી. હાલ તેઓએ વડોદરા પાસેનાં કોયલી ગામમાં શતમુખ રત ક્યોં છે."

વ્યત્તિ તેઓની પાસે અરધી પણ નથી પરંતુ ભાવિકો કહે છે કે નામ વગર બાહર ગામથી ગાડાંનાં ગાડાં ભરી ચીજો આવ્યે જાય છે. જેમ નૃસિંહની લાજ શ્રી કૃષ્ણે રાખી હતી તેમ આ મહાત્માએ પણ પોતાની લાજ ડાકોરજીને હાથે કોંપી છે. "બહુ રતના વસું ધરા" પવિત્ર માતા ભારતી એવાં એવાં રત્નોનેજ જણતી આવી છે. અને તેથીજ આજે પણ સર્વ જગતની આદર્શ રાણી તરીકે બીરજી છે.

મુવડની જાળીતો એક્ટ્રેસ મીસ ગૌહર.

૨૬

પ્રસ્તુત અંકમાં બીજી ચિત્ર મુંબઈની જણીતી અને માનીતી એક્ટ્રેસ મીસ ગૌહરજી આપવામાં આવ્યું છે, તેનો જન્મ મુંબઈમાં જ

થેએલો છે. ચલુદી ભતિમાં ગમે તે ધણે કરવાની સર્વને સ્વતંત્રતા હોવાથી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મીસ ગૌહર આજથી નવ દગ વર્ષની વાતપર પોતાની ૧૪ વર્ષની અવસ્થામાં બાલીવાળાની (વક્ટોરિયા નાટક મંડળિમાં એક્ટ્રેસ તરીકે) નેડાઈ હતી અને હરિશ્ચંદ્ર નાટકમાં તેને મળેલો અપ્સરાનો પાર તેણે એવી તો યોગ્યતા અને અભિનય કળાથી ભજવી બતાવ્યો હતો કે, તે દિવસથી જ પ્રેક્ષકોએ એક નાટકકાર તરીકે તેનાં ચળકતાં ભવિષ્યની આશા બાંધી હતી જે આશા આજે સોળેસોળ આના પૂર્ણ થયેલી છે.

મધુરકંઠ, લાવણ્ય, પ્રસંગાનુસાર અર્ગવશોપ અને સુદ્ધાધરવત્તન તથા અભિનય કૌશલ્ય ઇત્યાદિ જે શુભો એક્ટ્રેસમાં હોવા જોઈએ. તે સર્વ શુભો એ બાનુમાં છે અને તેથી અમે દૃઢ આશા રાખીએ છીએ કે, પોતાની એ કળાને જો તેઓ અભ્યાસથી વધારનાં રહેશે તો એક દિવસ એવો પણ આવશે કે, લોકો તેમની ગંભીરના ઇચ્છાનુસારી સારી સારી એલન્ટરી જેવી એક્ટ્રેસો સાથે કરશે અને એમના જેવાં એ એક જ એક્ટ્રેસ કહેવાશે.

ભુજ પગારથી પરપ) રૂપિયાનાં મોટા પગારપર હિન્દુસ્તાનમાં જો કોઈ પણ એક્ટ્રેસ આવી શક્યાં હોય, તો તે મીસ ગૌહર પહેલાંજ છે. લાવણ્ય, વિદ્યા અને સાધનસંપન્નતા હોવા છતાં એ બાનુને સ્વભાવ અદ્ભુત રહિત અને નમ્ર તથા મળતાવડો છે, એથી તેમના શુભો વળી વધારે જળકી નીકળે છે. હાલમાં એઓ નાટ્યાચાર્ય સ્વર્ગવાસી અમૃતલાલ કેશવલાલ નાયકના બંધુ સ. વલ્લભદાસ કેશવલાલ નાયકની માલિકીની નવી નીકળનારી ચેકેપ્સીયર નાટક મંડળીમાં જોડાયાં છે અને એટલીની અધવચમાં એ મંડળીના જોડ પ્રજા સમક્ષ રજુ થવાને હોવાથી ફરી એકવાર મુંબઈની ક્રાફ્ટન પ્રજાને મીસ ગૌહરના અભિનયને જોવાનો યોગ્ય પ્રસંગ મળશે. અમે એ મંડળીની અતઃકરણપૂર્વક ઉન્નતિ ઇચ્છીએ છીએ.

મહાત્મા શ્રી કૃષ્ણાનંદ સરસ્વતી સ્વામી.

અને

તેમના લેખ.

(ગયા અંકથી આણું)

આ વા ઉચ્ચ પ્રતિભાશક્તિ વાળા લોકોત્તર મહાત્મા એક રથે રહી લોકનું અસાનતિગિર દૂર કરે અને શાસ્ત્રદષ્ટિના અનુભવ કરાવે એવી લાલસાથી એમના અમુક અંગિત શિષ્યે એક રથે નિવાસ કરી રહેવા પ્રાર્થના કીધી. શિષ્યના પ્રારબ્ધ વેગનાં બળથી તે ધ્યાનમાં આવી. આ ઉપરથી કાશીમાં એક ઉપવાસનાથ મઠ કરવાનો નિશ્ચય થયો. કેવલ્યપદ પામ્યા પછી મઠ બાંધીને રહેવું એ અનુચિત છે એમ શંકા લાવવાની નથી. કેમકે જે અર્થે મનુષ્યતા પમાય છે તે કામ તે મનુષ્ય કરીને જ નિશ્ચય થાય છે. જોકે બ્રહ્મદષ્ટિમાં જગત્દષ્ટિનું નિમગ્નન તેજ સન્યાસ છે, તે પણ દેહધારીને પ્રાથમિક સંકલ્પથી સંગૃહિત વસ્તુનો પરિશેષ રહે છે ત્યાં લગી બ્યુત્થાનનો અવશ્ય સંલવ છે, ને તે કાર્ય થવાનો પણ અવશ્ય સંલવ છે. એ કર્તવ્ય કરવામાં સન્યાસ બેલપ્રક છે, ને તે થયા પછી નૈષ્કામ્યસિદ્ધિમાં તે વિશ્રામ પામે છે. એ કર્તવ્યકર્મથી જેણે નિર્ણય સમાધિ પ્રાપ્ત કીધી છે તેવા વિદ્વાનનું કેવલ્ય પાંડિત યતું નથી. એવા પ્રકારના બ્યુત્થાનને ધર્મમેધ સમાધિ કહે છે. તેમની અનન્યવાદ બ્યુત્પત્તિ એજ તેમનું કેવલ્ય છે.

આ પ્રમાણે શ્રી ગોક્ષલકર્મીનિકેતન વારાણસીમાં પંચ ગંગાતીરે બ્રહ્મચાર ઉપર ઉપવાસનાથ મઠ સં. ૧૯૪૭ ના વૈશાખ સુદ ૧૩ ને દિવસે સ્થપાયો. એ જગ્યા 'કેવલ્યધામ' ના નામથી ઓળખાય છે. મઠની અંગદેવતા શ્રી અખિલાદેવરી મેયસ્કરી બ્રહ્મવિદ્યાળા છે. શ્રી કેવલ્યનાથ પરશિવ

મહાદેવ છે. શ્રીગુરુપાડુકા, નરનારાયણ, ચતુર્વેદાદિ પરિવાર છે. એ પ્રમાણે શ્રીકેવલ્ય ધામની વ્યવસ્થા છે. જેમ સૂર્ય પોતાના અનંત કીર્તિ સર્વ દિશામાં ફેલાવે છે, તેમ ચતુર્વર્ણુ લ્લોહોદાર પરાયણ શ્રી સ્વામિજી ધર્મ, નીતિ તથા અધ્યાત્મના નાના પ્રકારના લેખો લખી આ મંગળ ધામમાંથી એ તરફ પોતાનો અનુચ્છ પસારી રહ્યા હતા.

શકે ૧૮૧૩માં સ્વામિજીએ 'વેદિક પદ્ધતિ' નામનો ગ્રંથ અમુક શિષ્યોની પ્રાર્થનાથી લખ્યો ને છપાવ્યો. એ ગ્રંથની રચના અપૂર્વ છે. એનાં નવ પદ અથવા સોપાનમાં ભાગ પાડ્યા છે. પહેલું પદ 'નેત્રાન્મીલન' નામનું છે, એમાં નવીન પ્રજના અનેક કુતર્કનું સમાધાન કીધું છે. શાસ્ત્ર તથા તર્કના બલાબલનો વિચાર, વેદ ધર્મસ્મૃત છે તેનો વિચાર, ઉત્તરોત્તર જ્ઞાનવૃદ્ધિ માનનારાઓનો વિચાર, પ્રતિમા પૂજન વિચાર, અવતાર વિચાર, ચાતુર્વર્ણ્ય વિચાર, ભૂક્ષમણ વિચાર, સૂર્ય પરિમાણ વિચાર, યુગ વિચાર, ઇત્યાદિ ઘણી ઘણી બાબતોનું શાસ્ત્ર તથા ન્યાયથી સમાધાન કીધું છે, ને આધુનિક વિચારના માણસોની આંખ ઉપર ખેરા વિચારનાં પડળ આવ્યાં છે તે ખસેડવાનો અત્યુત્તમ પ્રયાસ કીધો છે. બીજું સોપાન 'વેદાધિકાર નિર્ણય'નો છે. એમાં વેદ લખીવાનો કોને અધિકાર છે, ઉપનયનનો કોને અધિકાર છે, ગમે તે માણસ વેદ લખી શકે કે કેમ, વેદિક યાગમાં હિંસા છે કે કેમ ઇત્યાદિ ઘણી વાતનું સમાધાન કીધું છે. ત્રીજા પદનું નામ 'વેદ શાસ્ત્રોદાર' છે. એમાં વેદનું અનાદિત્વ તથા અપૌરુષેયત્વ સિદ્ધિ કીધું છે. ચોથું પદ 'વેદાર્થવિમર્શન' છે. એ સૂત્રાત્મક છે, તેમાં કુતિ સમન્વય, પ્રમાણ નિર્ણય, અધિકાર સિદ્ધ, ક્ષત્રિપણ, ઔનધિકાર નિરૂપણ અને સમાધિ એવાં છ પાદ છે. પાંચમામાં 'દિનત્વિજગ'નો નિર્ણય છે. એમાં સંસ્કાર વિચાર, ભરમ ધારણ વિચાર, દ્વીપાંતર ગમનાદિનો વિચાર કીધો છે. છઠ્ઠું

કવિત્વ શકિતનો, ભકિત ભાવનો ને શૃંગારના મર્મ-
વિત્તપણનો આભાસ પાડે છે. એમાંથી નાત ભતના
મંત્રચાર તથા યત્રોપધાર ધાય છે ને તે તંત્રના
બળકારને બોધ સાથે બેહદ આનંદ આપે છે. ઘણું
શાસ્ત્રોનો માહિતગારજ એની શુભ ભુષીઓ ભરા-
બર સમજી શકે કે સમજવી શકે એવો એ અંધ
છે. ક્તોએજ આખરના શ્લોકમાં કહ્યું છે કે 'તે તંત્ર
શાસ્ત્રમાં પાવરણો હોય, અક્ષરમાં કુશળમતિ હોય,
વ્યાકરણ ને ન્યાયનો વેત્તા હોય, સાંખ્ય તથા યોગ
શાસ્ત્રનો મર્મજ હોય, વેદ વેદાંતમાં પ્રવીણ હોય,
અને શુભ રીતે કહેલી વાત બધી શકે એવો હોય,
તેણે આ અંધ ઉપર ઇચ્છા હોય તો સુંદર રીકા કરવો.

તંત્રને લગતું બીજું પુસ્તક 'અનુ-તર સિદ્ધાંત
પરામર્શ', લખ્યું છે. એ નાનકડો પ્રબંધ છે. એમાં
વેદશાસ્ત્ર ને તંત્રશાસ્ત્રની એકતા કીધી છે. બેનો
એકજ સિદ્ધાંત છે એમ બતાવ્યું છે, તેમ કેટલીક
તકરારી બાબતોના પુલાસા કીધા છે.

'સૂર્ય સાધુ ચરિત્ર' એ નામનો કાવ્યનો એક
લઘુ અંધ સ્વામીજીએ ગોંડલમાં લખી પ્રસિદ્ધ કીધો
છે. એમાં સૂર્યની સાધુતાનું વર્ણન કરતાં ઉચ્ચ પ્ર-
કારની કાવ્ય કળાને પ્રકટ થવાનો પ્રયત્ન મળે છે.

'મહામહોપાધ્યાય' શબ્દ શી રીતે ક્રિયા થાય
એવી એક ચર્ચા વિનાહ અર્થે 'વિગ્રહ પરામર્શ' નો
લેખ લખીને સ્વામિજીએ કાશીના પંડિત વર્ગ આગળ
ઉઠી કીધી. તેમાં એ શબ્દ ને રીતે સિદ્ધ કરવા
બધ તેમાં કંઈ ને કંઈ વ્યાકરણનો વાધો આવે છે
એમ બતાવ્યું. એનો જવાબ ત્યાંના નવીન પંડિતો-
એ સૂઝે તોવા લખી મોકલ્યો. પણ તેનો ફરી
જીયો 'નવીન કૃત સમઘાન પરામર્શ' લખીને
બહાર પાડ્યો તેણે ઉત્તર અઘાપિ કોઈએ આપ્યું
નથી.

સ્વામિશ્રીની, શાસ્ત્રીય સર્વ વિષયમાં અસાધારણ
નિપુણતા ને તલરેપશી બુદ્ધિવિચક્ષણતા જગ
ભરેર થયાથી એમની કીર્તિ આખા દેશમાં પ્રસરી
હતી તેથી શાસ્ત્ર સંબંધી સંદિગ્ધ બાબતોમાં

બિન્ન બિન્ન રચયેથી એમના અભિપ્રાય માટે પ્રાર્થના
થવા લાગી.

કોઈ વિશ્વનાથ દીક્ષિત નામના બ્રાહ્મણે લખી
પૂજાવ્યું કે- શાસ્ત્રમાં એમ છે કે: સમુદ્રમાં વહાણમાં
બેસી મુસાફરી કરનાર દ્વિજ પ્રાયશ્ચિત્ત કરે તો પણ
તેનો સંગ્રહ ન થાય. એમ શી રીતે બને? શુદ્ધ
થાય પછી જ્ઞાતિમાં પ્રવેશ ન થાય તો શુદ્ધ થયું
નહાય છે. તેનો સંગ્રહ ન થાય એમ હોય તો
શાસ્ત્રે પ્રાયશ્ચિત્ત શું કામ બતાવ્યું? આ સવાલનો
જવાબ સ્વામિજીએ એવી બુક્તિ પુરસ્કાર આપ્યો
છે કે તેથી શાસ્ત્રને બોધ ન આવતાં મુસાફરી
કરનારનો જ્ઞાતિમાં પ્રવેશ થઈ શકે, ને ઉપલી ક્ષત્રિ-
કાનો અર્થ સંકેહથી મુક્ત થાય. એ શાસ્ત્રાર્થ 'કૃત
પ્રાયશ્ચિત્તસ્ય ભતિ પ્રવેશ પ્રતિબંધ પરામર્શ' એ
નામે છપાવ્યો છે.

કોઈ બીજાએ વળી એમ પૂછ્યું કે મોક્ષ જ્ઞાનથી
થાય છે, ને જ્ઞાન શુદ્ધિના થતું નથી, તો કાશીમાં
મરવાથી મોક્ષ શી રીતે મળે? અને તેજ પ્રમાણે
પ્રયાગમાં ને પોતાનું શરીર સંગમમાં ત્યાગ કરે છે
તે અમૃતત્વને પામે છે એટલે મુક્ત થાય છે એમ
શ્રુતિ કહે છે તે કેમ બને? એનો પુલાસો 'મોક્ષ મી-
માંસા' નામના શાસ્ત્રાર્થથી કીધો છે. તેમાં કંઈએક
અસાત વસ્તુ જણાવી છે.

પ્રેમગનો ઉપદ્રવ ઘણો વધ્યો ત્યારે લોકોએ
એમની વિનંતિ કીધી કે આ સંકટમાંથી બચવાનો
હવે તો કોઈ શાસ્ત્રીય ઉપાય હોય તે કહો સ્વામિ-
જીએ કહ્યું કે એ માહેશ્વર જવરનો પ્રકાર છે. માહે-
શ્વર જવર અને વધુજવર જવર બેડ બાણાસુરના બુધ્ધ
પ્રયગે સામસામા આવે છે. માહેશ્વર જવર હાડીને
અતે હાડીકેશને થરણે બધ છે, અને પ્રતિજ્ઞા કરે છે
કે અમુક રીતે પ્રયોગ કરવાથી હું પીડાતો બંધ
થઈશ. તે પ્રયોગ કરે એટલે પીડા દૂર થશે. કાશીમાં
એ પ્રયોગ કાચ સાધક થયો હતો એમ ત્યાંના
લોકના કહેવામાં છે. આ બાબત લોકોની બાળને
માટે છપાવી પ્રસિદ્ધ પણ કીધી હતી.

અપૂર્ણ.

‘ભક્ત કવિ ભોજલ’*

(ગાથા અંકથી ચાલુ)

વળત કાવ્યો તથા ઉપદેશાત્મક પદો લખે છે અને તેવાં પદ દ્વારાએ તેઓ પોતાના શિષ્ય એવા વાંચકોને પોતાના ચિત્તસ્થ વિચારોનો ગોપ આપે છે. ભોજલરામે કદાચ આ માર્ગ પશુ ગ્રહણ કર્યો હોય ? પરંતુલો પુરુષ સંસાર જલમાં સપગ્રાધ જઈ કેવી ઉપાધીને અધીન થઈ રહે છે તે વિષયનું સાંગોપણ ચિત્ર આલેખવાને અર્થે તે ભક્તરાજ કદાચ આના આત્મોપદેશક પદ દ્વારાએ આણું ગાણું ગાય એ વાન પશુ સંભવિત છે. પરંતુ આવા પ્રકારનો કાવ્યાર્થ કરતાં ‘ન પરણું’, શબ્દો આડા આવે છે. “ન પરણું” ને સ્થાને “ન પરણો” શબ્દો વાપરવામાં આવ્યા હોત તો તે અત્યંત પાઠ સામાન્યતઃ ઉપદેશાત્મક જ ઠરત; પરંતુ તેનું થયું નથી અને, વિશેષમાં, તે અખિલ પદમાં પ્રથમા વિલકિતમાં ભોજલરામે જે કહેવાનું છે તે કહ્યું છે. બંધી આ ભક્ત કવિ પોતાના અન્ય ઉપદેશાત્મક પદોમાં આવેા નિયમ સાચવના હોય એમ પણ દેખાતું નથી. તો પછી આ એકજ પદને નવીન રંગમાં નિરખતું અને ભોજલરામના મૂઠ સંસારની ઉપર મીઠું મૂકવું એ કોઈ પણ રીતે સન્યાય લાગતું નથી. જો ભોજલરામે તે અખિલ પદને શુદ્ધ ઉપદેશાત્મક શૈલીમાં લખ્યું હોત, તો તેઓ લેશમાત્ર પણ દોષિત ઠરત નહિ; પણ ભોજલરામે તે પ્રમાણે કર્યું નથી તેથી સામાન્ય રીતે અનુમાન તો એજ નીકળે છે કે, ભોજલરામ પરણેલા હતા. હવે, આવો નિર્ણય કરતાં પુનઃ એક પ્રશ્ન ઉભો થાય છે, કે, ભોજલરામ “ ન રાખું ” શબ્દોને સ્થાને “ન પરણું” શબ્દો શા માટે રાખે છે ? ભોજલરામના તે શબ્દોનું નિરાકરણ કેવી રીતે કરવું ? આ પ્રશ્ન નો ઉત્તર આપી શકાય તેમ

છે. ભાષાશાસ્ત્રનો એવો નિયમ છે કે શબ્દોના અર્થ અનેક રીતે થઈ શકે છે. ભોજલરામને આત્મકથા કરનાર રૂપે કહીને, “ ન પરણું ” શબ્દોનો લાક્ષણિક અર્થ કરીએ તો “ન પરણું” એટલે “પરણેલી ન રાખું” — “ સ્ત્રી તરીકે ન રાખું ” એવો શબ્દાર્થ થાય છે; અને આ અર્થને અનુસરીને હું ભોજલરામનું આ ઉક્તપદ સમજું છું. ભોજલરામ એટલા ભોળા સ્વભાવના કે તેમણે પોતાની જીવન કથાનો પડદો ખુલ્લો મૂકી દીધો ? ઉક્ત પદ લખી ભોજલરામે ઉપદેશ કરાવું ધાર્યું હોય એવું મહાર્ મનનું નથીજ. શા પદનો સાર એટલોજ છે કે સ્ત્રીને પરણવા પહેલાં પ્રત્યેક મનુષ્યે વિચાર કરવો કે જેથી પાછળથી પશ્ચાતાપ કરવો પડે નહિ. હવે તે પદ ક્યારે ગવાયું તે પ્રશ્નનું સમાધાન આપણે કરીશું. આ પદમાં ભોજલરામની જીવન કથાનું વર્ણન છે તેથી એવું અનુમાન થઈ શકે છે કે તે પદ ભોજલરામે સંસાર ત્યાગ કરતી સમયે તરતજ ગાયું હશે અને પછીથી ઉપદેશ અર્થે નહિ, પણ એક મનોદ્વાર રૂપે એક પૌથીમાં મોંઘી રાખ્યું હશે; અને એ કારણને લીધે તે પદને આપણે તેમનાં ભકિતકાવ્યમાંથી દુર રાખવું જોઈએ. મહારા જાણવામાં આવ્યું છે કે, તેમના ભક્ત શિષ્ય જીવંતમ કહેતા હતા કે, ભોજલરામ પરણેલા ન હતા. શિષ્ય જીવંતમને આવો મત પણ ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે. જીવંતમ ભોજલ ભક્તનો ઉપાસક થયો હશે તે પહેલાં કદાચ ભોજલરામે સંસારનાં બંધનો ત્રોડી નાખ્યાં હોય એવું અનુમાન સંભવજાણું છે. મહારા અભિપ્રાય પ્રમાણે ભોજલરામના વૈરાગ્યનું કારણ તે પદમાં વર્ણવેલી સંસારપાવીઓજ છે. ભોજલરામ જે ભક્ત થઈ જીવનનુકત થઈ ગયા તે આ પદ સ્વાંયું તે સમયના અરસામાંજ. જીવંતમ શિષ્યનું કહેવું પણ સાત્ય કે ભોજલરામ પરણેલા ન હતા; કારણ કે તેણે તો ભોજલની પત્નીને જોઈ પણ ન હતી. વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. તે સંસારની અસારતા અનુભવ્યા પછી

* આ લેખ વડોદરા વિદ્યાવિહારી આપ્રીસ તરફથી પ્રકટ થવા આવ્યો છે. તંત્રી

ધાય છે. જન્મ વિરાગી કરતાં સંસારનાં ફલ ચાખી થયેલાં વિરાગીઓની સંખ્યા અધિક હોય છે. લોજલરામની જીવનકથા સંખ્યા બહુ જણાયું નથી તેથી તેમના વિષેની સર્વ વાતો અનુમાન ઉપર રાખી શકાય છે અને અનુમાન કરવાનો એવો નિયમ છે કે આસપાસના સર્વ પ્રસંગો ઉપર ધ્યાન રાખી જે વિશેષ સંભવીત હોય તે અનુમાન ગ્રહણ કરવું. આ સર્વ વાતો ધ્યાનમાં રાખી, લોજલરામને આપણે જન્મ વિરાગીના વર્ગમાં નહિ મુકતાં, તેમને સંસારની ખટપટથી કંટાળેા પામી વેરાગી થઈ ગયેલાના વર્ગમાં મુકીશું. લોજલરામનું ઉક્તપદ તેમાં સાક્ષી ભૂત ગણી શકાય તેમ છે. આ શિવાય વળી એક બીજું પદ સાક્ષી આપી કહે છે કે લોજલરામ એક વખત પરચ્યા હતા. તે પદની લીટી નીચે પ્રમાણે છે:-

“ નારીને નર પરણે રે બીજી કદી વારી રે !
હું રે કદી કેસરી ઝાડ ન ખાય રે. ”

આવા પ્રકારના નિર્બંધ કરવાથી, લોજલરામમાં પાછળથી ઉગી ભૂમિ કરી રહેલા ભક્તિ ભાવને કોઇ પણ રીતનો કાળો ડાઘ લાગી શકતો નથી. લોગીમાંથી ચોગી આવીજ વિધિએ થવાય છે.

લોજલરામની જીવનકથાનું સંસાર પ્રકરણ અત્ર સમાપ્ત થાય છે. હવે તે સંસારી નથી પરંતુ સિધ્ધ છે. હવે, તે દેવડી ગાલીલ વાળો ઉગતો જાલાક નથી; તે તો હવે, ક્ષેત્રપુરનો જગજગતો દિનમણિ છે. હવે, તેમની દ્રષ્ટિ મયાદા જીવપુર (જેતપુર) અને તેની સંશિખિમાં આવેલાં ન્હાનાં ન્હાનાં ગામડાં અને ખેતરાંમાં નથી; પરંતુ તે અધિક વિસ્તાર પામેલી દેખાય છે. આ કાલે હવે તે શિષ્ય નથી; પરંતુ ગ્રિષ્ટ ગુરુજન રૂપે મનાયલા છે. ક્ષેત્રપુરમાંથી હવે લોજલરામના જ્યયોષ નીકળવાનાં છે. તેમના મનોજાત વિચારોની સરિતા આ સ્થલેથી પ્રવાહ પામવાની છે. તેમનો દીર્ઘાંત્ર અત્ર ઉદય પામી પામર કુસુદેવોના પિત્રાસ કરવાનો છે, લોજલરામના તેજસ્વિની પ્રકાશિત થયેલા અંદાનું પરિમણુ હવે, ક્ષેત્રપુર-વિજય-

નગરમાં જ્ઞાનપ્રભાથી પરિવેશિત થયેલા લોજલરામની ગમ્ય ગિરુની આસપાસ આરંભાય છે. તેમની ભક્તિરૂપી શક્તિમાં રહેલું ગુરુવાકર્ષણ દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતું જાય છે. અપૂર્ણ જળવાળા પદાર્થોનું જેમ સંપૂર્ણ જલવાળા પદાર્થ પ્રતિ આકર્ષણ થાય છે તેમ અપૂર્ણ ભુધિ, પિત્રાસવાળાં મનુષ્યો સંપૂર્ણ શક્તિવિત્તસવાળાં મનુષ્યો પ્રતિ જોન્માદ પડે છે. આ ન્યાયે લોજલરામની આસપાસ ભકતોનાં ટોળાં ભરાવા લાગ્યાં. હવે, ચાલો આપણે લોજલરામના વિજયનાદના ધ્વનિ પ્રમાણે આપણી ગતિ ક્ષેત્રપુર પ્રતિ કરીએ. લોજલરામનાં પરાક્રમે હવે દેવાં દેવાં થાય છે તેનું આપણે યથાશક્તિ વર્ણન કરીશું.

લોજલરામ હવે તપ કરતા દેખાય છે. આસનો પવિષ્ઠ થયેલા લોજલરામ હવે “ સોહ ” નામ જોપારે લાઈ, હરિ ભક્તકું હે સુખદાયી ” એવો ઉપદેશ કરતાં કરતાં અજપાજપ જપવાં મંડી ગયા; દ્વાદશવર્ષ પર્યન્ત આતું તપ તેમણે કર્યું કયું. તે તપોબલના તેજ તરંગે સ્થલે સ્થલે અજવાળું કરી દીધું અને પ્રજોષિત થવાની આશામાં ને આશામાં મુગ્ધ મનુષ્યો તે ક્ષેત્રપુર ગામ પ્રતિ પોતાના પગ ઉપાડવા લાગ્યાં “ જેને હરી અંતરમાંથી લે’ર નામ રૂપી નિરમણી ” તેઓ સર્વે હવે લોજલરામ પાસે જવા લાગ્યાં અને તેમના પ્રસાદથી પાવન થવાને પ્રયત્ન કરવામાં પ્રેરાયા. તેમનામાં રહેલી આકર્ષણ શક્તિને પરિણામે તેમનું શિષ્ય મંડળ ઘડાવા લાગ્યું. લોજલરામના ડંકાના ઘેષનો પ્રતિધ્વનિ અતુર્દિશ સંસાર જાવા લાગ્યો. પ્રભુ સ્તુતિ રૂપી પવનના તરંગોપર આરૂઢ થયેલા તે મંગલરવ મહારાજ ગાયકવાડના તે સમયના દિવાન પિટુલરાવનાં કર્ણપટ ઉપર અથડાયો અને તે પ્રત્યાઘાતની સાથેજ તે મંડી ચોકચો અને કવિ કાલની સત્તા નીચે તેઓ હાવાથી તેમના મનમાં કંઈ સંશય જન્મ પલ્લ થયો. સૌરાષ્ટ્રના આ

ખાલ સિંહના મનમાં લોજલરામની શક્તિ વિષે જરા તરા અવિશ્વાસનો ઉદ્ભવ થયો અને તે ઉપરથી તેમણે તે મહાત્માની પરીક્ષા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. લોજલરામને અમરેલી આવવાનું આમંત્રણ થયું. લોજલભક્ત ત્યાં પધાર્યો. વિરમય પામેલા વિઠ્ઠલરાવ-મંત્રી ભક્ત પરીક્ષા કરવાને તત્પર થયા. લોજલ માટે કરવામાં આવેલી ભવિષ્ય વાણી ફળી-ભૂત થવાનો પતંગ મંત્રીપ આવ્યો. સામાન્ય જન સમાજમાં પોતાનો પ્રભાવ પ્રકટ કરી બતાવવાનો સમય ભરપૂર ગયો. ભક્તરાજને એક ઓરડીમાં પૂરી સુકવમાં આગ્રહ અને તેઓ દેણ પણ પ્રકરના પ્રપંચમાં પડે નહિ તેવા હેતુથી તેની આસપાસ ગુપ્ત રીતે મનુષ્યોને ગોઠવવામાં આવ્યાં. આવાજ રંગનું એક નાટક આજ દેશમાં આશરે અઢીસો વર્ષ ઉપર રમાયું હતું. નરસિંહ ભક્તને પણ રાય મંડલિકે કારાગૃહના વાસી બનાવી દીધા હતા. તેમની ભક્તિની પરીક્ષા કરવાને અર્થે. આ ઉભય ભક્તોને ભાગ્ય વર્ગ તરફથી આટલી અડચણ કરવામાં આવી હતી. નરસિંહ ભક્ત વિજયવાન નીવડયા હતા તે પ્રમાણે આ ભક્ત પણ નીવડવાના હતા; અને થયું પણ તેમજ. લોજલરામ શાન્તિ ધરીને આસનો-પવિત્ર થઈ, હસ્તમાં માલા ઘડણું કરી ઇશ્વર ભજન કરતા એક ચિત્ર થઈ બેસી ગયા. તેમના મનમાં વ્યથતાતો હતી નહિ. “હરખ ગોકની નામે હેડકી” એવા જ તેઓ, તે, તો ઉરમાં આનંદ લાવી પોતાની કેશમાં ગર્ક થઈ ગયા. “ભલા કેમ ભક્તિ મુકે, આવ્યો! અવસર ન ચૂકે” એ મહા વાક્યનો અ-ભાસ કરનાર ભક્તરાજ આવા નિર્માદ્ય દુઃખથી ચ-શલવ પામી પોતાનું ધૈર્ય કેમ ત્યજી દે ? તેઓ કે-હતા હતા કે “સત્યવાદી લાયકારે, એ તો અટક પડે ઓળખાયરે” અને તે સૂત્રને આધારે તેઓ પોતાની સત્યતા દર્શાવવાને ઉત્સુક હતા. સાથે ભલેને દુઃખ-ના નગારાં ગડગડે અને ભેઈએ તો ભલેને તેનો મુશલધાર વર્ષાં વરસે તો પણ જાની પોતાનું જ્ઞાન ઓડતાજ નથી. “સંતો શૂરા ચડે સંધ્યામ, કાયર શું

બણે રે” એ સુદ વાક્યમાં તેમને બહુજ પ્રતિતી હતી, લોજલરામ ભક્ત હતા;—ભક્તિ રસમાં મસ્ત બન્યા હતા; તેઓ પોતાના હૃદયરથ સત્ત્વને સારી પેઠે સમજતા હતા. તેઓ પોતાનું અન્તર્ગત કેટલું છે તેનું પ્રમાણ બાંધી શક્યા હતા. તે સર્વ સિંધાન્ત ઉપર વિશ્વાસ રાખી લોજલરામે પોતાની પરીક્ષા કરવા દીધી. વિઠ્ઠલરાવ મંત્રી વિશ્વાસ વિનાના અને લોજલ ભક્ત તો “શ્રમણ” ભાંગેલ પોતાના ભાવમાં અચલ શ્રધ્ધાવાળો હતો. હરિકૃપાની ગતિ અકળ છે. લોજલરામ પોતાના ચમત્કાર દર્શાવવા લાગ્યા. કુદ-સ્તી હાજરતોની હસ્તેથી તેઓ મુક્ત થઈ ગયા. પેલા અવિશ્વાસી પ્રધાન ભક્તરાજને અજાજલ આદિ મોહલાવતા અને લોજલરામ તે સર્વને આરોગી જતા. મળ-મુનાદિની ઉપધિઓથી તેઓ દૂર રહેવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે પરીક્ષિત સ્થિતિમાં રહેતાં રહેતાં તેમને પંદર દિવસ થઈ ગયા હોય પણ ભક્તરાજ ગ્યા નહિ અને અન્તે વિઠ્ઠલરાવ દિવાન મનમાં વિમાસણ કરવા લાગ્યા કે આ કાર્ય બહુ અયોગ્ય થઈ ગયું. તેમનો સંશય નાશ પામી ગયો. લોજલ-રામનું મોહાભય તેમને સમજાયું. રાય મંડલિકના જેવી તેની ચિત્ત-સ્થિતિ થઈ ગઈ. લોજલરામને બંધન મુક્ત કરી તેમણે પોતે તેમના ચરણમાં સાદાંગ પ્રણામ કર્યો પછી પોતે જ્ઞાન ભિક્ષા યાચી. લોજલ-રામનો વિજય અતુર્દિશ પ્રવર્ત્યો. દિવાનજી હીન થઈ લોજલભક્તને સેવવા લાગ્યા. આપણા વીરભક્ત પોતાના વિનયવતે દિવાનજીને વારી પોતાનો વિવેક પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યા. ધન્ય છે ભક્તરાજને ! ધન્ય છે તેની શાંત ચિત્તવૃત્તિઓને ! દિવાનજી ઉપર ક્રોધ ન લાવતાં તેઓ ઉલટા પ્રસન્ન થઈ ગયા. ભક્તને સ્વભાવ આપોજ છે. “અવગુણ ઉપર શુભ કરે, ધન્ય ધન્ય જનની તેની રે.” દિવાનજીએ ભક્તરાજ ઉપર આટલો ભુલમ કર્યો તો પણ ભક્ત તો ભક્ત રહ્યા. દિવાનજીની ઉપર ક્રોધાયામાન ન થતાં તેમણે ધણીજ નમ્રતાથી તેમને જણાવ્યું કે અમારી વાણી તમારા જેવા પુરૂષને ખસંદ પડે નહીં તેથી હૃદિ-

કિર્તન કરવાં કીક નહિ; આપ રામનું નામ લે; એજ હરિકિર્તન છે. વિકુલરાવના આગ્રહમાં મણુ નહિ અને ભકતરાજના વિવેકમાં મણુ નહિ, અને વિજયી ભકત પરાજય પામ્યા અને એક પછી એક એમ દોહસો આળખા ગાઇ જતાવ્યા. તે આળખા કયા કયા છે તે વિષે કંઈ જાણવામાં આવ્યું નથી. દિવાનજી આ ભકતની ભક્તિ તથા શક્તિ જોઇને આનંદ પામ્યા. સરસ્વતી દેવીની કૃપા ! તે વાગી-શ્વરીના પ્રતાપથી લોજલરામની જ્ઞાનમય કવિતારૂપી સરિતા ઉછળતી, ધાધકતી તેના હૃદયગારમાંથી પ્રવાહિત થતી, દિવાનજીના અશ્રધ્ધામય ચિત્તને જ્ઞાનામૃતવડે વિશુદ્ધ બનાવતી શાન્તિપદ પ્રાપ્ત કરાવતી, તેની સમીપ આવેલા પ્રદેશોને ફલદ્રૂપ કરી દેતી હતી. દિવાનજીનાં મોહ નષ્ટ થઇ ગયા, તેમની પ્રેમભાવના ઉદ્દીપિત થઇ ગઇ. લોજલરામની સત્યતાની પ્રતીતિ તેમને થઇ ગાવી. તેઓ પ્રસન્ન થઇ ગયા. ભકતરાજનો સારો સંતકાર કરી તેમને પુનઃ ક્રેતહપુર પ્રતિ વિદાય કર્યા; અને પોતે જેમ ગાયું છે તેમ:-

“પાછાં પગલાં ન હોય પૂરાનાં,

વહી નીકળ્યા વસંતી વાટે રે;

લોભે ભગત કહે, શુરૂ પ્રતાપે,

પૂજાણા જઇને પાટે રે;”

આ પ્રમાણે લોજને ‘લીમ’ને આપણા કવિ-ભકતે પોતાની શક્તિનો પ્રભાવ દેખાડ્યો અને પાછળથી જ તે સર્વ આળખા પોતે પોતાના શિષ્યોને ગાઇ જતાવી શીખવી દીધા. આપણા કાલમાં આપણે રખડતા રજળતા તંબુરિયા અને બાવા યોગીને સુખેથી તેમનાં ઘણા આળખાનું મળ્યું હતું એ છીએ. આ વૃત્તાંત આટલેથીજ અટકે છે. આ ઉપરથી કયા ઉપરાંત લોજલરામના જીવનનો શેષ ભાગ કેવો હતો તે સંબંધે આપણે હજી અજ્ઞાન છીએ. ધૃષ્ટર કરે અને કોઇ શોધકને તે મહાભકતના સંબંધમાં અધિક પ્રકાશ મળે !

ઉપર વર્ણવેલી બીના ક્રેતહપુરમાં બની અને જો હાસ્યરસ અર્થે કહીએ તો ક્રેતહપુર ગામમાં રહેવાથી લોજલરામની વિશેષ ક્રેતહ થઇ ! જ્યેષ્ઠ ક્રેતહપુર નામનું મહાત્મ્ય ! હવે નાટકનું સ્થળ બદલાય છે. ક્રેતહપુરમાંથી વીરપુરની ભૂમિ વિષે ક્રેતહમાંથી વીરપુર થઇ ગયલા લોજલ પાત્રને આપણે વિલોકીએ છીએ. સુદ્ધ સમાપ્તિ થયે વિજયવાન થયેલા વીર રહે છે તે વીરપુર ! લોજલરામના શુભને મળતાં ગામ અને તેનાં નામ ! લોજલરામને વીરપુર અતિ પ્રિય થઇ પડ્યું. અને ત્યાં તેણે ઘણા શિષ્યો બનાવ્યા. પોતાના બ્રાતાને કંઈ ગણ સંતાન નહોતાં થતાં તેથી તેમને આશીર્વચન આપી એક પુત્ર ઉપભવ્યો, તે રહેાટો થતાં જ્ઞાની થયો અને તે લોજલની પછી તેમની ગાદી ઉપર આવ્યો. આ હરીકિત સિવાય લોજલ ભકત વિષે આપણે કંઈ જાણતા નથી, તેઓએ સંવત ૧૬૦૬માં ૬૫ વર્ષની વયે પોતાની દેહ છોડી અને એમનો આત્મા પરમાત્મા સાથે લીન થઇ ગયો. વીરપુરમાં લોજલ ભકતનું મંદિર છે. અને ત્યાં તેમની પાહુકા પૂજાય છે. ક્રેતહપુરના વાસીઓ આપણા ભકતરાજના સ્મરણ ચિન્હાર્થે તેમની પાધડી તથા માલાને પૂજે છે. કેવી તેઓની ભાવના ! ક્રેતહપુરમાં લોજલરામનું મરતક કંઈ સહિત અને વીરપુરમાં તેમનાં કમલચરણ—તેમના પ્રતિના ભાવમાં અહોનિશ પૂજાય છે એટલુંજ આપણી આર્થ યુધ્ધિ દર્શાવવાને બસ છે; તેમને માટે પ્રભમત કેવું અને કેટલું હુતું તેનું આપ આ ઉપરથી થઇ શકે છે. આર્યાવર્તની પ્રજાએ પોતાના વીર પુરોને દેવતા રૂપે કેવી રીતે ગણ્યા છે તેનું આ એક દૃષ્ટાંત છે.

અપૂર્વ.

જયસુત્રારાય વિ. પુરુષોત્તમરાય જોષીપુરા.

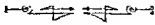
૧૫૫, ૧૬

વિદ્યાધિકારી આદીસ-વંશદારા.

मुंबईनी जाणीती ने मानीती एकट्रेस गोहर.

વીરબાલા તારાબાઈ,

૨

૭

વીરબાલા તારાબાઈને ઉપલોચવાળા આગે
અને તાબડોળ પોતાની સાથે શૂરવીર
પાંચસો ઘોડે સવાર લઈને તે અફઘાન લોક ઉપર ચડી
જવા લાગ્યો. પૃથ્વીરાજને એકલો અફઘાન સેના ઉપર
મોકલવો તારાબાઈને પ્રશસ્ત લાગ્યું નહીં. માટે પોતે
પણ લડાઈના સર્વ સામાન સાથે લીધો અને એક
અપળ ઘોડા ઉપર બેસીને, પૃથ્વીરાજ સાથે આવવા
ના હેતુવા છતાં પણ તે તેની સાથે ચાલી ગઈ. જે વેળા
પૃથ્વીરાજ અને વીરબાલા તારાબાઈ એ જાને ઠોડા
નગરે આવીને દાખલ થયા. ત્યારે અફઘાન લોકમાં
ત્યાં ત્યાં અળવળ થઈ ગઈ. શૂરબાળા તારાબાઈના
રૂપ ઉપર સર્વે અફઘાનો મોહી પડ્યા. અફઘાનોની હાલ-
શાલ ઉપરથી તે લોકોના મનને સહુ આશય બાંધી
લીધો. અને તે પૃથ્વીરાજ સાથે એક બાલુએ ગઈ.
અને તેણે પુરૂષના વેષ ધારણ કર્યો. અને તે જાને
જણુ મોટા આવેશથી અફઘાન લોકો ઉપર ધસી
ગયા. તે વેળા વીરબાલા તારાબાઈ કોઈ શૂર રત્નપુત્ર
જેવી શોભતી હતી.

જે વેળા તે જાને અફઘાન લોકો ઉપર ધસી
ગયા. તે વેળા અફઘાન લોકોનો સુબેદાર કાંઈક સેના
સાથે લઈને ક્યાંક ચાલ્યો જતો હોતા તે જોતાંજ
પૃથ્વીરાજે તેની ઉપર પહેલો હુલો કર્યો. તે વેળા
વીરબાલા તારાબાઈ પણ તે તરફ મોટા જોશથી ધસી
ગઈ. પૃથ્વીરાજે પોતાનો લાલો ખેંચીને સુબેદારના
પેટમાં દુસેડ્યો. તે વેળા શૂરબાલા તારાબાઈ સ્વસ્થ
હતી કે શૂં નહીં. તેણે પણ પોતાની તરવાર કઢાડીને
આલાદીધી તે સુબેદારના શરીર ઉપર એક બે વાર
કર્ધો. એવા રૂખમે લાગવાથી, તે સુબેદારના બે
દુશ થઈને તે મરવાના પથે લાગ્યો. સુબેદારની

એવી સ્થિતિ જોઈને સર્વે અફઘાન લોકો લાચાર થયા
અને પૃથ્વીરાજ સાથે લડાઈ કરવાની તેમના અંગમાં
તાકાત રહી નહીં. કેટલાએક વળત પછી, તે સુબેદાર
પણ ધરણી ઉપર મરણને શરણ થયો. એવું
જોતાંજ સર્વે અફઘાન લોકો ત્યાં રતો જણાયો
ત્યાં ન્હાસવા લાગ્યા. આ દોષ કોણ? આપણા
ઉપર આટલા આવેશથી કેમ હુલો કર્યો.
એ કાંઈ પણ તે લોકોને સમજાયું નહીં. અફઘાન
સેના, નાહાચી નાચ છે. એ ત્યાં પૃથ્વીરાજે અને
વીરબાલા તારાબાઈએ જોયું. ત્યારે તે જાને જણે
એક તરફથી તે સેનાનો રતો રાકીને તે અફઘાન
સેનાને કતલ કરવી શરૂ કરી. એકઠી વીરબાલા
તારાબાઈ પોતાની તરવારથી બસો વીરોની કતલ
કરી અને ઘોડી વારમાં તે વીર કન્યા તારાબાઈ અને
પૃથ્વીરાજે અગણીત અફઘાન સ્વાદેને ધરણી ઉપર
સુવાડી દીધા. અને એકદમ નગરમાં પ્રવેશ કર્યો.
નગર મધે મા લોકો સાથે પણ તે મોટા આવેશથી લડ્યા.
તે કંઠાણે તે જાને પોતાના ગુરુગાથા અફઘાન
સેનાને ઘણી ગલરાવી નાખી. તે મધેથી કેટલાંકોને
હાર માર્યા. કેટલાક મરવાના પથે લાગીને ધરણી
ઉપર પડ્યા. કેટલાક તો પોતાનો જીવ બચાવવા
માટે નગરની બહાર ચાલ્યા ગયા. ત્યારે હવે આપ-
ણી સાથે લડવાને કોઈ પણ તયાર નથી. એવું તે
જાને જોયું. તે વેળા તે જાને કોડા નગર તાબા-
માં લીધું. પોતાનો જય થયો એ જાણીને તે જાને
કેટલો આનંદ થયો હશે, એની કલ્પના અમારા
પ્રિય વાંચકોએ કરવી. પોતાની રાજધાની પોતાને
મળી એ જોઈને રાય શિવરત્નને પણ આનંદ થયો.
પેહેલાના જેવું તે કોડા નગર શંખારજું જણાવા લાગ્યું.
પૃથ્વીરાજનું શાઈ જોઈને લોક પણ બહુ ખુશી થયા.
ત્યાં ત્યાં તેની શૂરતાની ખ્યાતી પસરવા લાગી.
રાય શિવરત્નને પણ પૃથ્વીરાજ અને વીરબાલા
તારાબાઈની શૂરતાનું આશ્ચર્ય લાગ્યું. પોતાના
પેટે કન્યા રત્ન હોઈને તેણે પોતાનું હૃદય સફળ
કર્યું! રાય શિવરત્નને પૃથ્વીરાજ ઉપર ખુશી થઈને

પોતાની વીર કન્યા તેને અર્પણ કરી. તેનું લગ્ન મોટી ધામધુમથી પાર પડ્યું. પોતાની પ્રતિજ્ઞા મુજબ પૃથ્વીરાજે પોતાના પીતાને ઠોડા નગર મેળવી આપ્યું તે બદલે તેને પણ આનંદ થયો. અને તેણે અતઃકરણથી વયો ! પૃથ્વીરાજને પણ પોતાને સ્વરૂપવાન તથા શૂરવીર એવી પરત્વી મળી એ બદલ આનંદ થયો. તે દમ્પતિ બહુજ આનંદમાં રહેવા લાગ્યું.

લગ્ન થયા પછી કાંઈક દાહડા સુધી તારાણાઈ પત્ની સાથે પોતાના સાસરે આનંદથી ગઈ.

જે વેળા પૃથ્વીરાજ પોતાની શૂરપત્ની સાથે મેવાડ પ્રાંતમાં આવ્યો. તે વેળા તેનો પીતા રાણા રાયમલ્લ અતી દુઃખમાં અને વિપત્તિ અવસ્થામાં પડ્યો હતો તેને એવું ધવાનું કારણ કે તેનો ભાઈ સુમલ્લ શત્રુભાવથી રહેવા લાગ્યો હતો. રાયમલ્લ પોતાનો શત્રુ છે. એવું તેને રાત દહાડે લાગવા માંડ્યું હતું. રાણા રાયમલ્લને નાશ કરી તેને કયાંદે મેવાડની હદ પાર કરીને તે રાજ્યપદ ઉપર હું કયાંદે મધિષ્ઠિત થઈશ એવું તેને ધર્ષ ગયું હતું. મારે હિંસા રાયમલ્લ ઉપર સ્વારી કરી. તે વેળા રાયમલ્લ પાસે થોડી સેના હોવાને લીધે તેનો પરાજય થયો. અને સૂર્યમલ્લને મેવાડની રાજધાની મળી. અને રાયમલ્લને ઉપર જાણવેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ. એ હરીકત પૃથ્વીરાજે જાણી. પોતાનો પુત્ર ધર્મ પાળવા માટે તેણે એક હજાર સેના તાળડોતોળ ભેગી કરી. અને પોતાની વીરપત્ની સાથે સૂર્યમલ્લ ઉપર સ્વારી કરી. તે વેળા તારાણાઈએ પોતાની વીરતાની હદ કરી નાંખી. તે વેળાની તેની તે શૂરતા બેઠને શત્રુના લોકો સુધાં આશ્ચર્ય પામ્યા ! એ સુકોમળ સ્ત્રી એટલાં બધા શાયથી લદશે એ કોઈને પણ કદપના ન હતી. તેણે પોતાની તરવારથી ઝાઝા ઘોડાને કાપી કાઢ્યા ! વીરપત્ની તારાણાઈ જેમ જેમ એક એકને કાપવા માંડી તેમ તેમ એક પણ વીરને તેની આગળ રક્ષામું આવવાની હિંમત ધર્ષ નહી.

જે તે પોતાના જીવ બચાવવા માટે નાહાસવા લાગ્યા ! પરંતુ તારાણાઈ તેનો પતો લગાડીને તેને કાર માયાં વગર છોડતી ન હતી. બીજી બાજુએ પૃથ્વીરાજે પણ શત્રુ ઉપર એક સરખી બાણોની વૃષ્ટી ચલાવી હતી. વીસામે પણ લીધો ન હતો. એ લદાઈ ત્રણ દિવસ સુધી સરખી ચાલુ હતી. ત્રીજે દહાડે પૃથ્વીરાજે અને તારાણાઈએ સૂર્યમલ્લને પૂરો પરાલભ કર્યાથી સૂર્યમલ્લને હારવું પડ્યું. એ લદાઈમાં તે બંને પતી પત્નીને પુરો યશ આવ્યાથી રાયમલ્લને બહુજ આનંદ થયો. મેવાડની રાજધાની પોતાના પીતાને આપીને પોતે પરત્વી સાથે કમળનેર જઈ ઘણા દહાડા રહ્યા. તે ઠેકાણે કોઈ કોઈ વેળા તરવાર, ભાલા, તીર વીગેરે શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ આવતો હતો તેમાં તેમને જ્ય મળવાનો જ અને શત્રુ તેમને શરણ આવવાનો જ એવો પ્રકાર થતો હતો.

પૃથ્વીરાજને એક બહેન હતી તેનું લગ્ન સીરાહીના પ્રભુરાવ સાથે કર્યું હતું. જે વેળા પૃથ્વીરાજ કમળનેર હતો. તે વેળા તેની બહેને એક કાગળ તેને લખ્યો હતો. તે નીચે મુજબ હતો—

‘તેમને (પતિને) અડીચનું બ્યસન છે એ આપને માલમ છે જ. અડીચનું કેદમાં મને હમેશા માર આવે પડે છે તેથી મારી સ્થિતિ બહુ દુઃખમય છે. તો આપ મને તુરત મળી જજો.’ કાગળની મતલબ વાંચી અને તુરત તે તરફ જવાં નીકળ્યો. તે વેળા તારાણાઈએ પણ તેની સાથે જવાની હઠ લીધી. પરંતુ પૃથ્વીરાજે તેને સાથે લીધી નહિ. પેહોર રાત ગયા પછી પૃથ્વીરાજ સીરાહીની આવી પહોંચ્યો. ત્યાંથી બીજે કયાંય ન જતાં જે મહેલમાં પ્રભુરાવ સુતો હતો તે ઠેકાણે ગયો અને તરત જ આન બહાર ફાડીને પ્રભુરાવના ગળા ઉપર મુકી. તે વેળા પ્રભુરાવ બગ્યો હતો. પૃથ્વીરાજ આવેશથી બોલ્યો, ‘હીંચોને દુઃખ આપવાને જે તયાર છે તે માણસ શાનો ? શુર કુળમાં ઉત્પન્ન થવામાં તેનો શું ઉપયોગ છે ? એવો જે માણસ તેને આ

પૃથ્વી ઉપર જીવતા સંખીને કરવું છે શું ? 'એટલું પૃથ્વીરાજ બોલે છે તેટલામાં પ્રભુરાવ સહુ પ્રકાર બહી થર થર ધ્રુજતો 'મને જીવદાન આપો, હું ભૂલ્યો, ફરી એવું કરીશ નહિ.' એમ કરગરવા લાગ્યો પણ પૃથ્વીરાજે તે વેળા તેના બોલવા તરફ ધ્યાન આપ્યું નહિ. આ કાર્યકર પ્રકાર ભેદને જ્યારે પૃથ્વીરાજની બહેન પૃથ્વીરાજના પગે પડીને 'તેમને મારશે નહિ' એમ વીનવવા લાગી ત્યારે પૃથ્વીરાજે પોતાની તરવાર ઉઘાડી અને હું કાંઈ કરતો નથી એવું કહ્યું. પૃથ્વીરાજે એટલી-જે પ્રભુરાવના ગળા ઉપર તરવાર મુકવાની-હીમત કરી તે દ્રુત પ્રભુરાવ ઠેકાણે આવે એટલા હેતુથી જ ! પોતાની બહેન પાતે જીવતા હોવા છતાં રંડાય એવું 'કોઈને પણ સારું લાગશે કે ?' તેમાં વળી પૃથ્વીરાજ સરખા શુરવીર લાઇને પોતાની જ બહેનના પતિને કાર મારવા એ સારું લાગે ?

ઉપલો પ્રકાર થવા પછી પૃથ્વીરાજ ચીસાડીમાં રહ્યો હતો તે વેળા પ્રભુરાવ તેના ઘણા આદર સત્કાર કરતો કહેતો કે, પૃથ્વીરાજે 'રહાઈ' જે અપમાન કયું તે બદલ રહારા મનમાં બીલકુલ વેર નથી. પ્રભુરાવ આપણા સાથે હુગેશ ખુદલા દીકથી રહે છે. જે એને બોધ આપ્યો તે તેના મનમાં ઠીક ઉતર્યો એવું પૃથ્વીરાજને સમજાયું. આગળ થોડા દહાડા પછી પૃથ્વીરાજ પોતાના નગરે જવા નીકળ્યો. ત્યારે પ્રભુરાવે તેને 'છેલ્લી મિજબાની આપી અને રસ્તામાં છુપા લાગશે, માટે આહાર કરવા માટે કાંઈક જીવસો સાથે આપી અને પૃથ્વીરાજને રવાના થયો.' કમળનેર આવતાં રસ્તામાં પૃથ્વીરાજને બહુ છુપા લાગી માટે તેણે એક સારી પાણીની જગ્યા ભેદને ત્યાં પ્રભુરાવે આપેલી જીવસો પૈકી કાંઈક ખાઈને પાણી પીધું અને છુપા શાંત થયા પછી કમળનેરનો રસ્તો પકડ્યો. થોડીક વારમાં તેને રસ્તે જતાં ચક્રકર આવવા માંડ્યાં. તે વેળા તેને લાગ્યું કે "રહાઈ" વેર લેવા માટે

પ્રભુરાવે આપેલી જીવસોમાં કાંઈ ઝેરી જીવસ તો નહિ હોય ! કાંઈક વાર પછી ખાધેલી જીવસોમાં ઝંઘર છે, એવી પૃથ્વીરાજની પાકી ખાત્રી થઈ ! અને તેણે ભરપૂર કે, આપણે આ ઝંઘરમાંથી કાંઈ જીવવાના નથી. એવું બહુવાની સાથે તેણે તુરત એક સ્વાર મોકલવાની પોતાની સ્ત્રીને ત્યાં બોલાવી. જે વેળા તારા-બાઈને સ્વારે જલદી ચાલો એવું કીધું તે વેળા તે સ્ત્રી શૂરી છતાં પણ ગલરાઈ ગઈ. તે કાંઈ સમજી નહીં. પરંતુ ધીરજ ન છેડતાં, તે જ્યાં પૃથ્વીરાજ-હતો ત્યાં આવી. પરંતુ ત્યાં શું હતું ! તે બાપડીના આવવા પહેલાં જ પૃથ્વીરાજના જીવને યમરાજ પોતાના દરબારમાં લઈ ગયા હતા. તેના દ્રુત જડ દેહ તે જગા ઉપર કાયમ રાખ્યો હતો. પોતાના પ્રિય પત્નીની એવી સ્થિતિ નજરે ભેદને જે કાંઈ તારાણાઈની સ્થિતિ થઈ તે વિસ્તારથી લખવાની શકિત આ મારી નિર્બળ કલમમાં ક્યાંથી રહે ?

તારાણાઈએ રૂદન કરીને પોતાના પ્રિય પત્નીના દેહને ભીંજવી નાંખ્યું અને તે પત્ની પાસેજ શોક કરતી પડી. તે વેળાના તેના શોક કોઈ પણ પથ્થર જેવા કઠણ હૃદયના માણસે ભેંચો હોત તો તેનું પણ અંતઃકરણ કાટ્યા વગર રહે નહિ. તેના શોક એટલો વધી ગયો કે 'રહારા વહાલા ! રહારા પ્રિય પત્ની !' એ નામ વગર તેના મુખમાંથી બીજે કોઈ પણ બોલ બહાર પડતો ન હતો. જે વેળા તેના પ્રિયપત્નીના દેહ બાળવા માટે તેના માણસોએ ચિતા રચીને તે ઉપર મુક્યો. તે વેળા તે શૂરી પત્ની તારાણાઈએ તે ચિતામાં કુદકો માર્યો. અને પોતાના પ્રિય પત્ની સાથે સ્વર્ગ-લોકનું સુખ ભોગવવા માટે ગઈ. એવી રીતથી એ શૂર પત્ની પતિનો અંત થયો. આવી તારાણાઈ સરખી સ્ત્રીઓ આ ભરતખંડને ભૂખણૂપ થઈ એમાં શંકા નથી.

ધરમચંદ લાલચંદ.

સંસ્કૃત.

વહુ ચોરી.

(૨)

મુંડા ધીમે ધીમે ત્રીસ રૂડીને સ્વામીના તરફથી શયનગૃહ આગળ જઈ પહોંચી. કમાડની તડમાંથી નેચું તો દીવો બળી રહ્યો છે. અંદર પ્રવેશ કરતાં તેને ઘણો ભય લાગ્યો. હૃદય ધડકવા લાગ્યું. પગ ઉપડ્યા નહીં, આખરે ઘણી હિંમત ધરીને ખાસજી બોલીને ચુપચાપ પ્રવેશ કર્યો.

અંદર જઈ જુએ છે તો માથા ઉપર લેમ્પ બળતો રાખીને પતિ નિદ્રાવશ થયેલા છે.

કમાડની સાંકળ અંદરથી અંધ કરી. દીવો જુઝાવી નાંખ્યો. ચાંદનીના પ્રકાશ બળીઓમાં ચંદને આખા રૂમમાં પડતો હતો. અને એ જ્યોત્સ્નાને લીધે મંદા પોતાના સ્વામીનું મુખ સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. તેણે ભા રહીને ઘણીવાર સુધી એ સુતેલા પતિનું મુખ જાણ્યાજ કહ્યું. મનમાં વિચાર ઉદભવ્યો 'આ રહ્યા સ્વામી! સ્વામી તો ઘણું સુંદર છે!'

આ પ્રમાણે એક મિનિટ વીતી ગઈ. મંદા મનમાં વિચારવા લાગી: આ તો બહુ સાડું કહેવય, બીજાને પોતાને ત્યાં જોલાવીને પોને લસડસાડ ઉંચે છે.

શું કરવું તેના વિચારમાં કેટલોકવાર રહી. આખરે વિચાર કર્યો કે હજી સુધી કોઈ દિવસ સ્વામીજીના ચર્ણાવિન્દની સેવા કરી નથી; તો આજ એ પહેલગેલો સુયોગ મળ્યો છે તેનો લાભ શા માટે ન લેઉં ?

આ વિચારથી એ પલંગ ઉપર બેસીને પોતાના કોમળ હૃતવટે સ્વામીના પગ ચાંપવા લાગી. આરામથી અનાથ શરણની નિદ્રા વધારે ઘાડી બની. બળીઓમાંથી મીઠો મીઠો દક્ષિણ વાયુ આવતો હતો. આમ કેટલોક વખત લગભગ અડધોએક કલાક વીતી ગયો. મંદા થાકીને સ્વામીના પગ આગળ સુઈ ગઈ.

બેસીબર એ વાગ્યે અનાથની આંખ ઉઘડી ગઈ. પૂરી ચેતના આવ્યા પછી થોડીવાર આમતેમ ભેતો રહ્યો. બાજુ કે કોઈને જોળતો હોયતી. ધીમે ધીમે સ્મરણ આવ્યું કે આજ મંદાકિનીને આવવાનું કહ્યું છે. જાગતો હતો ત્યાં સુધી એની રાહ ભેઈ હતી પણ સાડખાર વાગી ગયા ત્યારે મંદાકિનીના આવવાની આરા છોડી દઈને સુઈ ગયો હતો. વિચારમાં ને વિચારમાં પાસું બદલ્યું. આ વખતે તેના પગે મંદાકિનીના અંગને ઠોકર મારી. કોમળ સ્પર્શથી વિસ્મિત થઈને અનાથ બેઠો થયો. જુએ છે તો મંદા ભર ઉંઘમાં છે. જ્યોત્સ્ના એ વખતે બસીને મંદાકિનીના મુખ ઉપર પ્રકાશ નાંખી રહી હતી. એ પ્રકાશમાં અનાથ નિદ્રા મગ્ન નવચોવના પત્નીને ભેવા લાગ્યો. લાગ્યું કે એ ઘણી સુંદર છે. તેના હોઠ વારા ફરતી ફફડતા હતા; સમજાયું કે મંદા એ વખતે કોઈ સ્વપ્ન ભેટી દશે.

સ્ત્રીનું મુખપાન કરતાં કરતાં અનાથ વિચારવા લાગ્યો. આ તો ઘણી સુંદર છે! નગેન્દ્રબાણ કરતાં પણ સુંદર! જે ત્રણ મિનિટ એ વીચારમાં ગાળીને તેણે મોં ફેરવી લીધું, આંખ મીંચીને અસ્ફુટ સ્વરે બોલ્યો 'હે ધર્યર! આ ક્ષણે હૃદયમાં બળ આવ્યું.'

ચન્દ્રનો પ્રકાશ હૃદયની દુર્ગલતા આણ્યો, એમ ધારી અનાથે બતી સળગાવી. ઘાસલેટના તીવ્ર પ્રકાશથી મંદાનું સ્વપ્ન ઉડી ગયું હશે એમ ધારી મંદાકિનીના પગ ઉપર હાથ મુકી તેને જગાડી.

મંદા ઉઠીને અત્યંત દારમાઈ ગઈ. ઉંઘમાં કપડા લત્તાનું ઠેકાણું નહોતું રહ્યું તે બધું ઠીકઠીક કરી રીતસર લાજ કહાડીને અનાથની તરફ ધુમટાથી તીરછી નજરે ભેટી નીચે મોંએ બેઠી.

અનાથ બોલ્યો 'મંદાકિની'

મંદાએ નિમેષમાત્ર ધુમટાની અંદરથી અનાથની તરફ ભેઈને પાછું શરમાઈને નીચું માચું કયું. 'મંદાકિની. આજ તુને શા સાડ જોલાવી છે, એ જાણે છે?'

મન્દા અંત લઇને યોલી ઉઠી કે 'હું' તો કાંઇ નથી બહુતી !

અનાથ યોલ્યો 'ત્હારે સાંભળ, મ્હારી સાથે ત્હારે આવવું' પડશે. આવીશ ?'

મન્દાએ ઉત્તર આપ્યો નહીં. અનાથે ફરીથી પુછ્યું 'આવીશ ને ?'

મન્દાએ મુઠુ સ્વરે જવાબ આપ્યો: મ્હને ત્હાં લઇ જશો ત્હાં આવીશ. '

'મ્હારા માળાપતે જણાવ્યા વગર છાનામાના જવું' પડશે. આવી શકીશ. ?'

મન્દાએ જવાબ આપ્યો નહીં. અનાથ બેઠ્યો 'સવાલનો જવાબ દે. ચાલારે શરમાયે નહીં ચાલે. યોલ, આવીશ કે નહીં ?'

મન્દા યોલી 'મા માપથી છાનાં કેમ ? ત્હેમની મંજુરી મેળવોને ? આજકાલ તો બધાએ પોતાની ખેરીઓને પરદેશ લઇ બંધ છે.'

'એ પ્રસ્તાવ હું' કાકા આગળ કહી ચુક્યો છું' પણ પિતાજીની મરજી એથી વિરુદ્ધ છે. એ કહે છે કે આજકાલના છોકરાંની મતિનું ઠેકાણું શું ? પોતાને મ્હુલામાં પડવું હોય તો મ્હુલામાં પડે, પણ મ્હારા ઘરની વહુવાર મ્હારા છતાં છુટ, મોલ અને પોલકાં પહેરીને બ્રાહ્મ સમાજમાં બંધ એ તો મ્હારાથી દેખ્યું બંધ નહીં.'

'ત્હારે શું' એ ખરી વાત કે ત્હેમે મ્હને બ્રાહ્મ સમાજમાં લઇ જશો. ?'

'હા, આપણે બંને જણાં પવિત્ર બ્રાહ્મ ધર્મમાં વિક્ષા લઇશું.'

મન્દા સમજ કે આ તો પતિની ઘેલછા છે અથવા તો-મ્હારી મંજૂરી કરી રહ્યા છે. તે યોલી હું કાકોરજીને અને દેવ દેવીઓને માનુ છું. હું બ્રાહ્મણની કેવી રીતે થઈ શકું ?

અનાથે અંબીરતાથી જવાબ આપ્યો, 'એ બધું ત્હારે છોડવું પડશે એ બધું બુદ્ધી બ. હું' કેવી

રીતે એક ઇશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખી શકું છું ?'

'ત્હેમે તો લગ્ન ગણ્યા છે. મ્હને શું આવડે છે ?'

'ત્હેને પણ લખતાં વાંચતાં શીખવીશ. કલકત્તા બંધને બધી ગોડવણ થશે. છોકરીઓની નિશાળમાં ત્હેને દાખલ કરાવીશું.'

મન્દાકિનીએ અંત જવાબ આપ્યો 'લખતાં વાંચતાં શીખવું' હશે તો ત્હમરી પાસે શીખીશ. આટલી મોટી ઉમરે કાંઈ નિશાળે જતી નથી.

અનાથ યોલીક વાર સુપ રહીને યોલ્યો, 'તું ભુલ કરે છે. આપણે બંને એક જ ઘરમાં રહેવા નહીં પામીએ.'

મન્દાકિનીએ વિસ્મયભાવે પ્રશ્ન કર્યો. 'ત્હારે હું' કયાં રહીશ ?'

'એજ છોકરીઓની નિશાળમાં ત્હાંજ છોકરીઓને ભણવાનો, રહેવાનો, તેમ જ ખાવા પીવાનો બંદોબસ્ત હોય છે.'

મન્દાએ ઢઠ સ્વરે જવાબ આપ્યો 'ત્હારે હું' આવીશ નહીં.'

અનાથે બેચું' કે રોગની ખરી ચિકિત્સા થઈ નહીં. બધી વાત ખુદે ખુદી કહ્યા વગર છુટકો નથી. તે બેલ્યો 'આટલા દિવસ સુધી હું' ત્હેને શા માટે મળ્યો નહોતો ત્હેની ત્હેને ખબર છે ?

મન્દાએ કહ્યું 'હા, એ સંબંધમાં કાંઈ સાંભળ્યું હતું' પણ પકડી ખબર નથી.'

'નથી સમજ તો હવે સમજવું' પડશે. સાંભળ પહેલું' તો એ કે આંખણું લગ્ન એમના કળકત્તા નહોતું. બીજું' એમાં જે કર્મકાંડ થયું' હતું' તે મૂર્તી પૂજકોના મત મુજબ થયું' હતું. આ બે કારણથી મ્હારા વિચાર પ્રમાણે, એ લગ્ન ફોગટ છે. તેથી તું મ્હારી સાં નથી પણ પડે નેવી છે, સમજ ?'

'ના.'

‘તો હવે સાંભળ. હું ત્હને ચ્હાતો નથી.’
 મન્દા બોલી ‘એ તો હું જાણેતી હતી.’
 ‘હું એક ખીજને ચાહું છું.’
 ‘ત્હારે મને કલકતા લઈ જઈને શું કરશે ?’

‘જે મન્દા, મ્હેં ત્હારી સાથે પ્રેમ વગર લગ્ન થયું છે અને એમ કહીને ત્હારા ઉપર પુરો અત્યાચાર કર્યો છે તેથી ત્હારું ખાકીનું જીવન નિષ્ફળ કરીને ત્હારું અત્યાચાર વાળવા હું મંગતો નથી. આપણે જાને જણાં આદ્ય ધર્મ મ્હણ કરીશું. અને એમ કર્યાથી આપણું પહેલાનું વિવાહનું પત્ની જશે. તે વખતે તું પણ સ્વતંત્ર થઈશ અને જેની સાથે મન હશે તેની સાથે લગ્ન કરી શકીશ. એટલા માટે કલકતા જઈને આપણા બેનું એકલા રહેવું અસંભવ છે હવે તો બધું સમજીને ?’

મન્દાકિનીએ જશ વધારે ધુમટો તાડ્યો. કાંઈ પુણ્ય સવાલ જવાબ કર્યો નહીં. લાકડાની પુતળીની પેઠે બેસી રહી. કંટાળીક વાર પછી અનાથ બેઈ શક્યો કે મન્દા શાંત રહી છે.

આથી અનાથના મનમાં દુઃખ ઉપજ્યું. ઇચ્છા થઈ કે મન્દાનો ધુમટો બોલીને ત્હેના આંસુ લોહી નાંખું પણ ત્હેની કંઠાર કર્તવ્ય બુદ્ધિએ ત્હેને તેમ કરનાં શક્યો. આવી રાતે, નિર્જન ઘરમાં, એક યુવતી સ્ત્રીના અંગને સ્પર્શ કર્યો એ એને નીતિ સંગત લાગ્યું નહીં. તેથી તેણે ક્રૂર પ્રશ્ન જ કર્યો: ‘મન્દા રૂવે છે શા માટે ? હું ત્હારા મંગળને માટે તો આ યોજના કરું છું.’

પણ મન્દાકિની કાંઈ બોલી નહીં. ત્હેનું રૂદન પણ બંધ થયું નહીં.

અનાથ બોલ્યો ‘મન્દા !’ આ વખત ત્હેનો સ્વર ખીબ જ પ્રકારનો હતો. આ સ્વર આદરનો સ્વર હતો. આ સ્વર સાંભળી મન્દા વધારે રડવા લાગી.

અનાથ વિચિત્ર થઈને વિચારવા લાગ્યો ‘આ વાત સાંભળવાથી જ મન્દાને આટલું બધું દુઃખ ઉપજ્યું ? આટલો બધો કલેશ ? ભવિષ્યના છુટકાસનો આનંદ એ અનુભવી શકતી નથી ? હું ત્હેને ચ્હાતો નથી, ચ્હાઈ શકવાનો નથી. એ બધું એ બંધે છે; આ બંધન તુટી જતાં જીવનના સુખમય માર્ગે ચાલવાનો ત્હેને પ્રસંગ મળશે. છતાં પણ આ સુખનાથી એને આટલું બોલું શા માટે લાગ્યું ? ત્હારે શું એ ત્હારા ઉપર પ્રેમ રાખે છે ?’

એટલામાં ઘડિયાળમાં ટન્ ટન્ ટન્ કરતો ત્રણ વાગ્યાનો ટકોરો થયો. મન્દાએ ઉભી થઈને કહ્યું, ‘નર્ત હું.’

અનાથે મન્દાને સ્પર્શ કર્યો, ત્હેનો હાથ પકડ્યો. અને કહ્યું કે ‘ત્હારા મનની વાત મ્હને હૃદય બોલીને કહે મન્દા.’

મન્દાએ મુગ્ધ સ્વરે જવાબ આપ્યો ‘હુમણું મ્હારું ચિત્ત કેકાણે નથી.’
 ‘ત્હારે કાલે આવજો. આવીશ ?’
 ‘જોઈશ.’

‘જોઈશ બેઈશ નહીં, મન્દા કાલ જરૂર આવજો.’ અનાથના કંઠ સ્વરમાં આશ્ચર્યના ધ્વનિ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતો હતો. મન્દાએ કહ્યું ‘હીક’, આટલું બોલી બહાર ચાલી ગઈ.

ખીજે દિવસે અનાથ પથારીમાંથી ઉઠ્યો ત્હારે દિવસ ચ્હડી ગયો હતો. ત્હેની આંખો આગળ મન્દાકિનીની આંખુલરી આંખો છળીની માફક તરવા લાગી.

અનાથ ઉઠીને બેઠો થયો, તો એણે બેનું કે ખીજાનામાં સોનાનો કાંટો પડી ગયો છે. અનાથ પડ પેટીમાં સુકી દીધો.

દરરોજ પ્રાતઃકાળે એ આદ્ય ધર્મનું ગ્રંથીન ગાતો અને પરમાત્માની ઉપાસના કરતો હતો. એમાં કેઈ દિવસ અંતરાય પડતો હતો નહીં. પણ આજ એ

પોતાનું નિત્યકર્મ પણ કરી શક્યો નહીં. તેનું મન આજે ઘણું ઉદ્વિગ્ન હતું.

ગામથી દુર નદી કિનારે જઈ અનાથ ફરવા લાગ્યો. થોડી વાર બાદ એણે જોયું કે તેના ઘરનો નોકર માખનસિંહ દોડતો દોડતો, હાંફતો હાંફતો તેની તરફ આવ્યો આવે છે.

એકાએક અમંગળની શંકાથી તેનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. શું થયું હશે? એ મૂને બેલાવવા આવ્યો છે? મન્દાકિનીને તો કાંઈ થયું હોય, કાંઈ નિરાશાની મારી એ કાંઈ કરી તો નહીં બેઠી હોય?

એટલામાં માખન પાસે આવ્યો. અનાથે જોયું કે એ રૂપે છે.

જલદી પુછ્યું કેમ માખન? શું થયું છે?

માખન શેતાં શેતાં બોલ્યો 'ભાઈ શું કહું! સત્યાનાથ વળી ગયું, ભુવાને બેલાવવા ભાઈ છે. સાપ કરડ્યો છે.

અનાથ સમજ્યો કે મન્દાકિનીને સાપ કરડ્યો છે. માખન જલદી ભુવાને બેલાવવા દોડેલો હોવાથી કેને સાપ કરડ્યો છે એ પુછ્યું અનાથ ભૂંટી ગયો.

તરત અનાથ ઘેર પાછો ફર્યો. પહેલાં એ સાધારણ ચાલે આવ્યો, પછી ચાલેનો વેગ જરાક વધાર્યો અને થોડી વાર પછી તો દોડવા લાગ્યો.

હવે તે પોતાના વિશાળ મકાનના આગલો દરવાજામાં પેહો અને ત્યાંથી બગીચામાં પ્રવેશ કર્યો. બગીચામાં ઘરની નજીક આવતાં હોયે રક્ષોની આડમાં હરિમતી અને મન્દાકિનીને જોયાં. એ બંને જણીઓ તળાવમાં ત્રહવા જતી હતી. તેમને જોઈને અનાથને ધીરજ આવી. એ બંનેનાં માથાં ઉંધામાં હતાં. મન્દાનું મુખ કલાત્ત અને હરિમતિનું મુખ શૈતવ્ય હતું. આ બંનેએ અનાથને પાસે આવતાં જોયો ત્યારે મન્દાકિનીએ ધુમટો તાણ્યો

અને હરિમતિએ રહેજ રહેાં મલકાવ્યું. બાલુ કે કંડેલી હોયની કે હું તમારી બધી વાત બાલું છું. અનાથે તેને પુછ્યું 'હરિ, સાપ કેને કરડ્યો?' હરિમતિએ વિરમિત થઈને કહ્યું 'સાપ કરડ્યો? કેને કરડ્યો? મૂને તો ખબર નથી.'

અનાથને દિવાનખાનામાં ગયા પછી ખબર મળી કે માખનસિંહની સ્ત્રીને સાપ ડંખ્યો છે. એટલે એ માખનની ચોરડી તરફ આવ્યો. ત્યાં જઈને જુએ છે તો ઘણાંક લોક એકાં થયાં છે. ભુવાઓ ભેરથી મંત્ર લગી રહ્યા છે. પણ ખાલી મંત્રો ભણ્યાથી તે કાંઈ ઝેરી સાપ ઉતરે? સ્ત્રીને સાપ ઉતર્યો નહીં. અને માખન ત્યારે ખીજ ભુવાને બેલાવી આવ્યો ત્યારે તો સ્ત્રી સ્ત્રી કંદારનીએ ખીજ દુનિયામાં પહોંચી ચુકી હતી. એ અવસ્થા જોઈને માખનની શી દશા થઈ! પાંચ વર્ષના છોકરાની પેટે એ જમીન ઉપર આબોલી આબોલીને રડવા લાગ્યો. આ શોકજનક દૃશ્ય ધણીઓથી જોઈ શકાયું નહીં. હાથ, હાથ, પોકારતા લોકો ત્યાંથી વીખરવા લાગ્યા. અનાથ પણ આંખ મીંચીને પાછો ફર્યો અને શાન્ત થઈને વિચારવા લાગ્યો કે, એક અલણુ ગામડીઆ નોકરના સંસ્કાર વગરના હૃદયમાં આટલો બધો પ્રેમ! ઈચ્છા યાય છે કે હિમ્મત કુમારને બેલાવીને એક વાર આ દૃશ્ય જતાવું. એ હમેશોં કહ્યા કહે છે કે પહેલેથી પ્રેમ બંધાયા વગર ખાલી મંત્ર ભણીને હસ્ત મેળાપ કરી આપે તે વિવાહ નહીં. એવા વિવાહોમાં પરસ્પર પ્રેમ હોવો એ ખીલકુલ અસંભવ છે.

ઘેર જઈને જુએ છે તો હિમ્મત કુમારને એક પત્ર પડ્યો છે. અનાથ આતુરતાથી એ પત્ર વાંચવા લાગ્યો.

કલકત્તા,

જ્યેષ્ઠ વદ ૨ સોમવાર.

પ્રિય ભાઈ,

ગઈ કાલે તમને જે પત્ર લખ્યો છે તે પહોંચ્યો હશે. આજ એક શુભ સમાચાર છે. કાન્તિ-

પુરના રાજા શ્રીયુક્ત અધિનીરંજન બહાદુર હેમના પુત્રને માટે એક શિક્ષકની શોધમાં છે. રઘુવારમાં બે કલાક ભણાવવું પડશે પગાર પચાસ રૂપિયા એ સાંભળીને હું હેમને મળવા ગયો હતો તું એ જગ્યા સ્વીકારીશ તો એ ઘણા ખુશ થશે પણ એ મંજુર હોય તો એક અઠવાડિયામાં કામ ઉપર જોડાવું પડશે માટે આ પત્ર પહોંચતાં તું પહેલાના નિશ્ચય મુજબ બેઠન મન્દાકિનીને લઈને ચાલ્યો આવ. હારે ઉત્તર મળતાંજ હું મહિલા વિદ્યાલયમાં હેને માટે બધો અઠોગસ્ત કરી મુકીશ.

નગેન્દ્રભાલા બહારે રહેને મળે છે ત્યારે હારી ખખર પુછે છે હારા તરફ એનો પ્રેમ ઉત્તરેત્તર વૃધ્ધિ પામતો બન્ય છે તેમાં કાંઈ સન્દેહ નથી બેઠન મન્દાકિનીને લઈ આવવાને કસવ તું બદલતો નહિં એમ કરવામાં વિન નડે એમ હોય તો યાદ રાખજે, પૃથ્વીના ઘણા શુભ કાર્યો કરવામાં વિનના રહ્યામાં થવું પડે છે.

ધંમુશિસ્ત પોતાના પ્રિય ધર્મના પ્રચારને માટે પ્રાણ સુધ્ધાંત આપતાં અચકાયા નહોતા. સર્વ મંમળ-કારી વિધાતા હેને રહાય થાએ.

હારે,

શ્રી હેમન્તકુમારસિંહ.

અનાથે હેમન્તકુમારના પત્રનો કાંઈ પણ ઉત્તર લખ્યો નહીં. મન્દાકિનીનું અશ્રુપૂર્ણ મુખપરિવંદ હેની આંખ આગળ તરવા લાગ્યું. એની મરજી વગર શું કરવું? એ તો ઘણી દુઃખી છે!! કેમ કરીને એને કસકે તે લઈ જવી!

આજ રહવારે માખનસિંહનું અચરણ જોઇને હેના વિચાર અને વિદ્યાસમાં એક આઘાત પહોંચ્યો હતો. એમ કેમ ન હોય કે મન્દાકિની હેને રહાતી હોય અને તેથીજ વિવાહ બંધન તોડી નાંખવાની સુચનાથી એને એટલો બધો કલેશ પહોંચ્યો હોય! લગ્ન કરનાં પહેલાં પ્રણયનો સંચાર ન થયો હોય

માટે પછીથી પણ થવો અસંભવ છે એ વિચારની દૃઢતા સંબંધે અનાથના મનમાં સંશય ઉત્પન્ન થયો.

સંધ્યાકાળે હેનો બાળક ભત્રીજો હેનાં હૃદયમાં એક કાગળ આપીને એકદમ પકાચન કરી ગયો. કાગળ પરખીડીયામાં બંધ હતો. પત્ર હેના ઉપર કાંઈ સરનામું નહોતું. અનાથે પરખીડીયું ફાડીને કાગળ વાંચવો શરૂ કર્યો. હેમાં લખ્યું હતું:-

પ્રિયતમ,

હમે રહેને જરૂં લઈ જશે ત્યાં આવવા તૈયાર છું. હું હમારી અનુગામિની યદ્યપ્ત. આજ રાત્રે મળવા આવી શકશો નહિ.

ચરણાશ્રીતા દાસી,

શ્રીમતી મન્દાકિની દેવી.

આ પત્ર વાંચીને અનાથ ધણેજ વિસ્મય પામ્યો, આવવાને તૈયાર છે? વિવાહ બંધન તોડવાનું હેને કાંઈ દુઃખ નથી? પત્રની પંક્તિઓ હેણે ફરીફરીને વાંચી. જો એમ માની લેઈ કે એને વિવાહ સંબંધ છોડવાથી દુઃખ થતું નથી તો એ સિધ્ધ થયું કે એને રહારા ઉપર પ્રેમ નથી. પણ જો એમ હોય તો 'પ્રિયતમ' અને 'ચરણાશ્રીતા દાસી' શબ્દો લખ્યા છે તેહનું તાત્પર્ય શું? ધણે વિચાર કરીને એણે નિશ્ચય કર્યો કે એ તો લખવાની રૂઢી છે હેનો કાંઈ ખાસ ભાવર્થ નથી. પણ આ સિધ્ધાન્ત ઉપર આવતાં હેના મનમાં એક તતતની પીડા ઉત્પન્ન થઈ.

પણ એ પીડા કણ માત્ર રહી. મનને એણે તત્ત સમજાવી દીધું કે એ હેને રહાય કે ન રહાય તેથી હારે શું? મને જવાબ આપ્યો કે 'ના, મારે હેની સાથે કાંઈ લાગેવળગે નહીં. નગેન્દ્રભાલાની માનસિક પ્રતિભાનું એ ઘણા આશ્ચર્યવર્તક ધ્યાન ધરવા લાગ્યો. નિશ્ચય કર્યો કે હવે એક પણ દિવસનો વિલંબ કરીશ નહિં, અને કાલ ને કાલેજ મન્દાકિનીને

લઈને કલક-તા ઉપડી જઈશું. રાતના એક વાગ્યે ઘરમાંથી નીકળીશું, બે ગાઉ દૂર રતનપુર ગામ છે; ત્યાં સુધી પગે ચાલીને જઈશું. અને ત્યાંથી બેલ-ગાડીમાં રેશને પહોંચીશું. તારકેશ્વર થઈને જતાં આઠ ગાઉના રસ્તે છે, પાંડુઆથી અગીઆર ગાઉ થાય છે પણ પાંડુઆ થઈને જવું જ ઠીક છે. ગામના લોક-ને મળવાનો સંભવ નહીં રહે; જરા વધારે ચાલવું પડશે અને જરા વધારે વખત લાગશે. પણ કાંઈ શી-કર નહીં. આખી રાત લેને ઉંઘ આવી નહીં. ભાવ-પ્યને માટેની અનેક કાદપનિક તૈયારીઓ કરવામાં લેતું મગજ તપી ગયું.

બીજે દિવસે સ્વપ્નારે ઉઠીને મંદાકિનીને લખ્યું. -
પ્રિય બહેન,

આજ રાત્રે એક વાગ્યે આપણે સુસાદરીઓ નીકળીશું. એ વખતે તું મ્હારી મેડીમાં આવજો. જણ-સોમાં એક બીજી સાડી સિવાય કાંઈજ લેતી નહીં

શ્રી અનાથશરણ બન્દોપાધ્યાય.

એ રાત્રે એક વાગ્યે વહુની ચોરી કરીને અનાથ પક્ષાયણ કરી ગયો.

બે દિવસની સુસાદરી બાદ મધ્યાહ્નના બાર વાગ્યે મ્હારે પાંડુઆના બજારમાં અનાથશરણ મંદાકિનીને લઈને ગાડીમાંથી ઉતર્યો તે સમયે તાપ ધણે જ સખત પડતો હતો. બન્નેનાં શરીર ઉપર પરસેવાના રેલાં ચાલી રહ્યા હતાં. ગાડી લાડું ચુકાવીને અનાથ એક દુકાને ગયો. દુકાનદારે આગતા દવાગતા કરીને બીછાવવા માટે એક સાદડી આપી. અંદરથી એક મનુષ્યે આવીને મન્દાકિનીને સ્ત્રીઓના ચોરાકામાં બેસવાની વિનંતિ કરી.

એક ઘરની પછાડી એક પડાળી હતી. અને એ પડાળીની નીચે એક વાવ હતી. વાવનું પાણી ધણું નિર્મળ હતું. મન્દાકિનીનું અંગ ધણું તપી ગયું હતું; તરશના માથો ગળું સુકાઈ જતું હતું. ઘરની દારીને બજારમાં સોદો લેવા મોકલીને મન્દાકિની રત્નાન કરવા ગઈ. અત્યાર સુધી એને

વિશ્રામ મળ્યો નહોતો. તેથી દારી બજારમાંથી પાછી ન આવી ત્યાં સુધી, લગભગ અડધા કલાક સુધી, મન્દાકિની ઠંડા પાણીમાં જ બેસી રહી. દારી આવી એટલે એણે હાથ પગ હુછી નાંખીને સંધવાનું શરૂ કર્યું.

૪

કુદરતના નિયમનો આવી રીતે ભંગ કરવાની સજા મળતાં કાંઈ વધારે વાર લાગી નહીં. સંધી રહેતાં પહેલાં જ મન્દાને સખત તાવ ચડી આવ્યો.

ગાડીના ટાઈમની બજાર કહાડવા તથા હેમન્ટ કુમારને તાર કરવા અનાથ રત્નાન કરીને રેશને ગયો હતો. પાછો આવી બુએ છે તો ઘેર આ દશા થઈ છે. મન્દાના શરીર ઉપર હાથ ચુક્યો. અંગમાં જવરને લીધે આગ સળગી રહી હતી. આંગળે લાલચોળ થઈ ગઈ હતી. ટહાડ ચૂકવવાથી હાથ પગ ઠંડ ઠંડ કાંપી રહ્યા હતા. સાથે નહોતું બીછાતું કે ફાલતું વસ્ત્ર. મન્દા સુષે શેના ઉપર ? એડશે શું ? અનાથ ગોલ્થો 'જરા થાભ. હું' અહીંથી કાંબળી માંગી લાવીને બીછાતું કરી આપું.

મન્દાકિની ગોલી 'પણ તમે પહેલાં ખાવા બેસો. પહેલાં તુમને ખવડાવોને પછી સુપંશ.

અનાથ ગોલ્થો 'ગાંડી ! અત્યારે ખાવાનો વખત છે ? તમે આટલી પીડા છે અને હું ખાવા બેસું ?'

મન્દા ધુજતે ધુજતે ગોલી, 'મ્હને પીડા છે તેમાં શું થયું ? તેટલા માટે તમારે કાંઈ ઉપવાસ કરવો ? આ બે દિવસના કષ્ટમાં જ તમારું મ્હોં સુકાઈને અડધું થઈ ગયું છે.'

અનાથે દુકાનદાર પાસે જઈને એક ગોલડું અને ત્રણ ચાર કાળળીઓ માંગી લાવ્યો. મન્દાને માટે એની પયારી કરીને ગોલ્થો, 'સુધ ના' મન્દા ગોલી 'એ શું ગોલ્થો ? તમે નહીં ખાસો ત્યાં સુધી હું સુધી નહીં જાઉં.'

અનાથે લેના કહ્યા ઉપર ધ્યાન ન આપ્યું અને મન્દાકિનીને સુવાડી. પયારીમાં પડે પડે

મન્દાકિની બે ત્રણ વાર બોલી, 'ભાત ટપાટો થતો હશે. તમે ખાધ હોયો' પણ હવે તેનામાં વધારે આગ્રહ કરવાની શક્તિ નહોતી રહી. ધીમે ધીમે તાવના ભેરથી એ બેઠોરા થઇ ગઇ.

ત્રણ દિવસ પછી જ્યારે મન્દાકિનીને ભાન આવ્યું, ત્યારે આંખ ઉઘાડીને જુએ છે તો સ્વામી પથારીની પાસે બેઠા છે,

અનાથે પુછ્યું, 'મન્દા, કેમ છે ?'

મન્દા બોલી 'ઠીક છે. તમને ભાત ખાયો ?' બોલતાં બોલતાં એણે આસપાસ દૃષ્ટિ નાંખી તો એ દુઃખ નથી, એ ધરન નથી. પોતે પલંગના ઉપર સુતેલી છે. પુછ્યું 'આ શું ? હું' આ કશું આવી શું ?'

અનાથે કહ્યું, 'મન્દા, રહુને આશા નહોતી કે રહુરી સાથે ફરીથી વાતચીત કરીશ. ત્રણ દિવસ ઈ ગયા. આ અહિંના એક જમીનદારનું ઘર છે.'

મન્દા બોલી, 'ત્રણ દિવસ થયા ?'

'હા મન્દા, ત્રણ દિવસ તું બેસાન રહી. હજી ! જયે તો સાર્થક થાય.'

ચોરીક વાર ગુપ રહીને મન્દા અત્યંત નમસ્વરે બોલી 'રહુરે તમને એક વાત કહેવી છે !'

અનાથે પુછ્યું 'શી વાત મન્દા ?'

'રહુને જાણવશો નહીં.'

આ વાત શ્રાંભળીને અનાથના ચક્ષુમાંથી જળ વહેવા માંડ્યું. એ બોલી ઉઠ્યો, 'એ શું બેલે છે, મન્દા, એ શું બેલે છે. તુને મટી જશે. તું જગી જઈશ.'

મન્દાના બાનને હોઠ કાંપવા સામ્યા. આંસુભરી આંખો અનાથની તરફ ફેરવી ને બોલી, 'રહુને જાણીને શું કર્યો ? રહુને જવા દે.'

અનાથ બોલ્યો 'ના મન્દા' તુને હું જગા નહીં ફેરડે.'

'રહુને જવાડીને શું કર્યો ?'

'હું' તુને સ્હાઈશ'

રોગિનીનું દુર્બલ મસ્તક ચિન્તાનો ભાર હવે વધારે સહન કરી શક્યું નહીં. આંખ મીંચીને તે પથારીમાં પડી.

ચોરીક વાર પછી ડાકટર આવ્યો. અનાથે હસતે મોંએ તેને નમસ્કાર કરી કહ્યું. 'જયોરની દવાએ તેના ઉપર સારી અસર કરી છે. તેને ભાન આવ્યું છે. ચોરીક વાર ઉપર વાતચીત કરતી હતી.

ડાકટરે કહ્યું 'તો હવે કાંઈ પહીંવાતું નથી. બે દિવસમાં તાવ ઉતરી જશે. પણ તમને તો બુને મરી ગયા હશે. ત્રણ દિવસથી કશુંએ ખાધા વગર તમે અહિંયા તેની ચાકરીમાં બેસી રહ્યા છો. તમારી માફક પત્નીના ઉપર પ્રેમ રાખનાર સ્વામી ચોરાજ હશે.

અનાથ મનમાં બોલ્યો 'વણા યોડા !' પ્રકાશમાં બોલ્યો કે 'એ રહુરી સ્ત્રી છે. અને તેની સેવા કરવી એ તો રહુરી ફરજ છે. પણ આપે ને મહેરબાની બતાવી છે તેના નેટલાં વળાણ કરીએ તેટલાં યોડાં છે.'

મવીજી ડાકટર સાહેબ આત્મ પ્રસન્નથી ચંચુ સ્થિત થઇને બોલ્યા. 'રહે' કાંઈ વિશેષ કશું નથી. એ તો અમારો ધર્મજ છે.'

'તમને જો જમીનદારને કહીને આ ધર ન ઉધાવી આપ્યું હોત તો એ દુઃખમાં સાદવીએ ઉપર મુકને રહુરી સ્ત્રી બની શકત. ?

ડાકટર સાહેબે વાત ટેરવી નાંખી અને આંખ તથા ખાનપાન વગેરેની સુચના આપીને ચાલતા થયા.

એ રાત્રે દશ વાગ્યે મન્દાનો તાવ ઉતર્યો. એ આખી રાત્રે એને સારી ઉંઘ આવી. તેની પાસે સુઈ રહીને અનાથ પણ થવું દિવસે સારી ખેંડે ઉઠ્યો.

૫

બીજે દિવસે સહવારે ડાકટર આવ્યા ત્હારે મન્દાકિનીએ તેમની લાજ કહાડી. જયાર ઉતરી ગયો છે એ સાંભળીને ડાકટર ઘણાજ પ્રસન્ન થયા, અને કહ્યું કે હવે કાંઈ ભય નથી. હવે દરદીને ખુબ પ્રકુલ્લ રાખવાની જરૂર છે.

ડાકટર ચાલ્યા ગયા. અનાથે મન્દાને નિયમિત રીતે કૌપાય પીવરાવ્યું. ત્હાર ખાદ્ય એ જાણની વચ્ચે વાતચીત આરંભ થઈ.

મન્દા બોલી 'આટલા દહોડા શું ખાયું ?'

'ડાકટર સાહેબને ઘરથી ખાવાતું આવતું હતું.'

'તો ત્હારે શેનો ઉતરી ગયો ? બીલકુલ સુકાઈને ચડ્યું' શરીર થઈ ગયું છે. ત્હમારા આ બધા કપડાં મૂળ હું જ છું. ત્હારે માટે શા સારૂ ચાટલું ખાયું હાખ વેઈયું ?'

અનાથ મૂઠ્ઠા હાથ કરીને બોલ્યો, 'હું માંદો થાઉં તો તું ત્હારે માટે એટલું જ કરે ને ?'

'ઈશ્વર ત્હારા મનમાં એવો વિચાર ન આણે.'

અનાથે મન્દાનો એક હાથ પકડીને આદરપૂર્વક પુછ્યું, 'ના ના, ખોટું ન લગાડીશ. હું તો એમ કહું છું કે ધારા કે દેવ સંયોગે હું માંદો પડ્યો હોઉં તો તું એટલીજ સેવા કરે ને ?'

'કરૂં જ તે !'

'શા માટે ?'

ગળગળે સ્વરે મન્દા બોલી 'હમે ત્હારા પરિ છે.'

મન્દાના હાથને પોતાના હાથમાં દાખી અનાથ બોલ્યો 'ત્હારે તું ત્હારી શ્રી છે.'

મન્દાએ સિમતપૂર્વક જણાવ્યા કરી 'કાઠારથી ?'

'જાઠારથી ત્હને ત્હાવા લાગ્યો ત્હારથી.'

મન્દાકિની થોડીક વાર સુપ રહી, પછી બોલી, ત્હમે તો બાલ્ય ધર્મી છે ને ? ત્હમારાથી શુક્ર બોલાય કે ?'

અનાથ બોલ્યો 'હા, હું બાલ્ય છું. હું જુકું બોલતો નથી. હું ત્હને ચાહું છું.'

'ત્હારે એ દિવસે એમ કેમ કયું હતું કે 'ચાહીશ !'

અનાથ થોડીવાર નિરૂત્તર રહીને બોલ્યો 'પણ તું તો મ્હને ચાહતી નથી ને ?'

'કેમ બહુ ?'

ત્હેં તો આપણું વિવાહ ગાંધન તોડવાતું મંત્રુર કર્યું છે. એટલા માટે તો ત્હારી સાથે કલ્કતા આવવા નીકળી છું.'

મન્દાએ હસીને કહ્યું 'વાહ બહુ સારૂ સમજ્યા !'

'ત્હારે શું હતું ?'

'હમે શું એમ સમજ્યા કે હું આવવાતું પસંદ કરતી હતી ? ના, ના, એ તો આપણા ઘરની ઘરડી દાસીએ મ્હને સમજાવીને મોકલી હતી 'ત્હારે શું એની એવી ઇચ્છા હતી કે ત્હારૂ લગ્ન બીજી વાર થાય ?'

'હા, લગ્નનું પાત્ર પણ નક્કી કરી દીધું હતું.'

'કાણ ?'

'યમરાજ.'

અનાથ હસવા લાગ્યો. મન્દા બોલી 'ખુદ્દ દાસીએ ત્હને કહ્યું હતું કે જેવી રીતે એ ત્હને ઘરમાંથી ચોરી કરીને લઈ જાય છે તેવી રીતે તું પણ રસ્તામાં ત્હેના મન ઉપર ધાડ પાડશે. તેમાં ન ફરે તો ?'

અનાથ એને બોલતાં દોડી બોલ્યો 'તો શું' એ બીજા વિવાહનો ગંદોસ્ત કરવા જતી હતી. ત્હે તો ખરેખર ધાડ પાડી. એક તરફથી ધાડ પણ પાડી બીજી તરફથી બીજા લગ્નની તૈયારી પણ કરી. કેમ ?

'ના પણ એ વિવાહ પ્રેમ વિવાહ નહોતો. તેથી ત્હેમાં વિદ્વન આગ્યું. પણ એ કહોને કે મ્હેં કરે સમયે ત્હમારા ઉપર ધાડ પાડી ?'

'એ બહુ પછી કહીશ.'

‘નહીં, એટલું તો કહો કે મહેં કંહારે ધાડ પાડી.’

‘કંહારે? જે દિવસે તું રહેલીવાર મહારા ધીછા-
નાની પાસે સૂતી હતી ત્હારથી આરગ્ન કર્યો અને
ત્હાર પછી આખા રસ્તામાં ધાડ ચાલુ રહી.’

આપણા આણકય પડિતે કહ્યા માણસોને ઉપ-
દેશ કર્યો છે કે છૂત કુમ્મ સમા નારી અને તમા-
ગાર સમ પુરુષે એકજ સ્થાને વાસ કરવો નહીં.
વાસ કરે તો પંચાત પડે. એ નરનારી જે પતિપત્નિ
હોય અને તરૂણ વયનાં હોય તો પછી પુછવુંજ?'

મન્દાએ અદપ હાસ્ય કરીને પુછ્યું. ‘તો પછી
રસ્તામાં હૃદયનો ખુલાસો કેમ ન કરી દીધો?’

અનાથ કંઈ પણ ઉત્તર ન આપતાં સ્ત્રીના મુખ
તરફ જોઈ રહ્યા.

મન્દા મૃદુસ્વરે બોલી ‘નગેન્દ્ર ખાલા’? રહાર
ભીને નગેન્દ્રખાલા લાંબજવાની છે ને? એ જળારી
ચી છે! ચાલો એકવાર કલંક-તા જઈએ મહારે
ને જીવી છે.

અનાથ બોલ્યો ‘ના, કલંક-તા નહીં જઈએ. હ-
ણાં તો ત્હાર શરીર સુધારવા પાછા ફરવું પડશે.’

મન્દાએ એ વાત ઉપર કાંઈ ધ્યાન ન આપ્યું.
તે પુછ્યું ‘કેમ ખરેખર એ ત્હમારા ઉપર પ્રેમ
ખતી હતી? એમ હુરો તો એને ગિચારીને ઘણું
મૃદુ લાગશે.’

‘એ મહારા ઉપર પ્રેમ રાખતી હતી કે નહીં
! તો એ જાણે અને ઇશ્વર જાણે.’

‘ત્હમે એને પુછ્યું નહોતું?’

‘ના, એની સાથે એ સંબંધમાં કાંઈ વાતચીત
હોતી થઈ.

‘ત્હમે એને મ્હાઓ છો એ તો એને ખબર છેને.’

‘એ કેવી રીતે જાણે?’

મન્દાએ ગંભીર સ્વરે કહ્યું. ‘ઠીક એને ખબર
હીં હોય. પણ ત્હમને તો ખાતરી છે ને કે ત્હમે ત્હને
મ્હાઓ છો.’

‘અરે થેતું મ્હાવાનું? એવુંજ હોય તો આટ-
લી જલ્દી તું મ્હને સંપૂર્ણરૂપે કેવી રીતે છૂતી લે?
આ પ્રસંગ ઉપરથી ખાતરી થઈ ઘઈ કે મહારે એના
ઉપર ખરો પ્રેમ નહોતો. કેવળ મહારનો પ્રેમ હતો.
ત્હેના સારા આચાર વિચાર, ત્હેની વિદ્યા બુદ્ધિ અને
આંદર્થ વગેરે સદ્ગુણોએ મ્હને મુગ્ધ કરી નાંખ્યાં હોતો.

જે દિવસ ખાદ મન્દાને પુરો આરામ થયો. એ
જે દિવસ બન્નેએ શાગીયામાં ઘણા આનંદપૂર્વક ગાળ્યા.
આજ્ઞાકાળે કાકટર સાહેબને ત્હાં જમીને કાલે
મ્હવારની ગાડીમાં બન્ને મુંગેર જવા નીકળશે. પ્રવા-
સની બંધી ત્રિચારી ઘઈ ચુકી છે.

સન્ધ્યાકાળે કાકટર સાહેબના દિવાનખાનામાં
અનાથને હેમનંદુભારનો એક પત્ર મળ્યો.

કલંક-તા.

જયેકં વડી ૧૦ મંગળવાર.

પ્રિય બન્ધુ,

છહેન મન્દાકિનીની અસ્વસ્થતાના સમચાર જાણી
ઘણો ખેદ થયો. ઇશ્વર ત્હને જલ્દી આરામ કરે

આજ ત્હને એક અત્યંત અશુભ સમાચાર લખું
છું. તૈયાર થઈ જા. તું એકલો હતો. ત્હારો દ્રઢ વિ-
શ્વાસ હતો કે નગેન્દ્રખાલા ત્હને મ્હાએ છે. મહારે
પણ એવોજ અભિપ્રાય હતો. પણ કાલે સન્ધ્યાકાળે
મહારી એ કષ્ટપાના ચુરેચુરો થઈ ગયા છે. સાંભળ-
વાનાં આગ્યું છે કે શરતચન્દ્રની સાથે નગેન્દ્રખાલાનો
વિવાહ નક્કી થયો છે. વળી પકકે પાયે એ પણ
ખબર મળી કે જે વર્ષથી એ બન્ને પરસ્પર પ્રેમથી
જોડાયેલાં છે. એટલે નગેન્દ્રખાલાની વતોલુંક ઉપરથી
ત્હે જે અનુમાન કયું હતું કે એ ત્હને આહ છે એ
કેવળ પ્રમજ હતો.

હવે તું શું કરીશ? આ અસહ્ય શોક ગમે તેમ
કરીને સહન કરવો જ પડશે

ત્હે વળી એક ખીલ ભૂલ કરી છે. હિન્દુ ધર્મ
પ્રમાણે જે લગ્ન થઈ ચુક્યાં છે. ત્હેની સાથે નવા
ગ્રાહ લગ્નના કાયદાને કાંઈ લાગતું વળગતું નથી.

એટલે તમે જાને પ્રાણ થાઓ તો પણ એ બાંધન
તોડી નાંખવાનો માર્ગ તો બંધ જ છે.

તું કલકત્તા આવીશ? જાહેન મન્દાકિનીને
આશ્રમ થાય અને તું ચાર પાંચ દિવસની અંદર
અહિં આવે તો પણ પેટી રાબતે ત્યાંની નોકરી
મળવાની હવે આશા નથી. કારણ કે એ જગ્યા
કંડારનીએ પુરાઈ ગઈ છે. પણ મહારી સલાહ એ
છે કે, જાહેન મન્દાને. ઘેર મુકી આવીને તું થોડા
દિવસને માટે હિંમંતવના કોઈ નિર્જન પ્રદેશમાં
જઈ આવ્ય અને ત્યાં તપસ્યા અને ઉપાસના દ્વારા
હોરું ચિત્ત સ્થિર થશે અને આત્માને પ્રાપ્તિ
મળશે.

હારે,

શ્રી હેમન્તકુમારસિંહ.

રાત્રે નવ વાગ્યે ડાકટરને ત્યાંથી પાછા આવીને
અનાથે પોતાની સ્ત્રીને પત્ર વંચાવ્યો. મન્દા એ વાંચી
હસી હસીને જોડી 'તો હવે નગેન્દ્રજાલા ઉપર
મને કંઈ દાઝ નથી. મુજેર ન જતાં કલકત્તા ચાલો.
નગેન્દ્રજાલાનો વિવાહ બેઠકું.'

અનાથ બેઠકો 'તો ચાલો, મુજેર જવાની
મતલબ જોજ હતી કે નગેન્દ્રજાલાને ભુલી જવાનો
અવસર મળત.

'તહારે એમ જોખમે જોખમું કહોને, એમ
શેના કહેતા હતા કે તહારે શરીર મુધારવા જતુ છે?'

બહાર અન્ધકારમાં ઘડુલના વૃક્ષોમાં એક
કેકિલા બેઠી હતી. બહુ તે માણસોની ભાષા બહુતી
હોયતી! મન્દાકિનીની આ અદભૂત કથા સાંભળી.
ને હોને ઘણો આનંદ થયો. હેજે મૃદુ સ્વરે ગાવાનું
શરુ કર્યું. અનાથે સ્ત્રીના વક્તવ્યના આગળ માથું
રાખીને તેના મુખને પ્રેમ પૂર્વક એક ચુમન કરી
કહ્યું 'ના એમ કંઈ નહીં'

૧૬-૧-૧૯૧૦.

શિવમસાદ દલપતરામ પંડિત.

અન્તર્યામી માણસ.

પરતું મધાળું વાંચી વાંચકો અજબ થશે

કેમકે અન્તર્યામી પણ અથવા મનની બા
ણવાની શક્તિ કંઈ કાળથી આપણે એક સર્વ શક્તિ
માન ધર્મધર્મજા અનુભવી છે. પણ કલબુગના કોતક
અનેરાં દીકરાં આવે છે. કાળા - માયાનો માનવી
સ્વપ્ને પણ નહિ ધારેકું હાલ ખરેખર કરી બતાવતો
જણાય છે. એ પણ મહિમા પ્રભુની માનવપર
અગ્રાધ કૃપાનો જણાય છે.

વિદ્યાયતમાં એક મીઠું સ્ટુઅર્ટ કમ્પર લેન્ડ
નામનો પંડિત જાણે છે તે લોકોના મનની વાત
કહી આપવાનો કાળુ બતાવવા માંડ્યો છે. આપણા
રાજ રાજેશ્વર સાતમા એકવર્ડ, રૂશીયાના ઝાર,
તુરકીના સુલતાન, જર્મનીના કયસર, ઇંગ્લેન્ડના
મીસરના જોડીવ વગેરે મોટા રાજ રજવાડાને મળી
તેમના મનની વાત કહી બતાવી ફનીયાને ઘણી
અજબથીમાં નાંખી છે. મીઠું કમ્પરલેન્ડ તેમની
શક્તિની કસોટીના પ્રસંગોની નોંધ ગયા વરસના
પીયરસન્સ મેગેઝીનમાં પ્રગટ કરી હતી. આમારા
વાંચનારાઓને તેની શક્તિના ખ્યાલ આપવા સોડ
તેમાંથી કેટલાક ઉદાહરણ નીચે આપીએ છીએ.

એક વખત "ફર્ડિનન્ડ ડી. શેપ્સ આર્થલ્ડ" ના
કુટુંબ સાથે મીઠું કમ્પરલેન્ડ રહેતા હતા. તે વખત
પરીક્ષાનો પ્રસંગ આવી પડ્યો. આપણા હાલના
રાજરાજેશ્વર તે તે વખતના સુવરાજ ત્યાં આગળ
જુદ હાજર હતા. તેમણે પોતે જ ઘણા અટપટો
સવાલ શોધી કહાડ્યો અને મીઠું કમ્પરલેન્ડે કહ્યું
કે—હું મનમાં જે આકારનો વિચાર કરતો હોઉં
તેનું એકદમ ચીત્ર ચીતરી બતાવો. મીઠું કમ્પરલેન્ડ
કોઈ દિવસ ચિત્ર વિદ્યા શીખ્યા હતા નહિ એટલે
તેમને એ વાત આકરી લાગી; પણ આખરે વાત

કબુલ રાખી. તરત પોતાની આંખે પાદા બંધાવ્યા અને યુવરાજને હાથ પોતાના હાથમાં લઈ યોડીજ વારમાં બીજે હાથે એક કાગળમાં કંઈ લીટા ચીતરવા માંડ્યા. પછી આંખો છોડી પેલા કાગળમાં બધાએ જોયું અને વિચિત્ર આકાર જોઈ હસી પડ્યા. આકાર એક બંસા ભુંડ જેવો હતો. પણ જોનાર તરત જોઈ શકે કે તે શીખાઉં માણસે ચીતરેલો હાથી હશે પણ હસવાની વાત મુખ્ય એ હતી કે તેને પુછડું નહિ હતું. વિશેષ યુવરાજને પુછડું તો તરત જણાયું કે મનમાં એક પુછડા વિનાના હાથીનીજ કદરના હતી. યુવરાજ આ પરીક્ષાથી મીઠું કમ્બરલેન્ડ ઘણાજ પ્રસન્ન થયા. આવીજ રીતે મીઠું કમ્બરલેન્ડ રૂસ લાપા જાણતા નહિ હતા છતાં રુશિયાના મીઠા એલેક્ઝાન્ડરના મનના વિચારો રૂસીયામાં જ ઉઠેલીને ઉતારી આપ્યા હતા.

એક વજત રોકેટોમાં ત્યાંના વિદ્વાન રાજા રાકર હુલુર તેઓ ગયા હતા અને એક દુલાખીયા મહદથી પોતાની શક્તિનો પરિચય ત્યાં આપતા તા; પણ રાજા એરકર જાતે વિદ્વાન હોવાથી સાશીયાને ભૂલો કરતો જોઈ જાતે તેની સાથે વાત કરવા લાગ્યા અને પોતાના વિચારો કહી આપવાની ઇચ્છા જણાવી જે પરથી રવીરીશ લાપા નહિ જાણતા હતા તો પણ તેમના મનની વાત કહી આપી હતી.

ડેનમાર્કના રાજાના લગ્ન વખતે યુરોપના ઘણા રાજકુટુંબો વચ્ચે આપણા રાણી એલેક્ઝાન્ડ્રીયા જેઓ તે વખતે પ્રીન્સેસ એફ વેડસ હતાં તેમણે મીઠું કમ્બરલેન્ડની શક્તિની પરીક્ષા માટે એક વિચાર ઉઠેલવાનું ફરમાન કર્યું. તરત પોતાની રીત પ્રમાણે કમ્બરલેન્ડે એકદમ ઉઠી ત્યાંના રાજાની ખાનગી ડાઈનીંગ રૂમ (જમવાના એરણ) માં જઈ રાંજેલી એક તસવીર લાવી રાણીના હાથમાં મૂકી. છત્રી મરહુમ પ્રીન્સ એફ વેડસની છત્રી હતી અને રાણીના મનમાં એવુંજ ધારતાં હતાં કે મીઠું કમ્બર

લેન્ડ એ ખંડમાંથી અત્યારે તેમને તે છત્રી લાવી આપે. બધાયે તે જોઈ તાત્પણ થયાં અને મીઠું કમ્બરલેન્ડ એ ખંડમાંથી અત્યારે તેમને તે છત્રી લાવી આપી પરીક્ષા લેવાઈ હતી પણ બધામાં તે ફતેહમંદ નીવડ્યા હતા.

મીઠું કમ્બરલેન્ડ એક વખત મેડ્રીડમાં હતા ત્યારે રાજા આલફોન્સો સ્પેનની ગાંદીનર આન્યા નહિ હતા; અને રાજકારભાર વૃદ્ધ રાજમાતા ચલાવતા હતા. તે રાજમાતા વિશે મીઠું કમ્બરલેન્ડ કહે છે કે,—એ જાણી જોવી વિચિત્રાણ અને બુદ્ધિશાળી તથા દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળી, ઘણું ક્યો છતાં કોઈને જોઈ નથી. રાજમાતા મીઠું કમ્બરલેન્ડની જગતી સાંભળી પરીક્ષા લેવા તેમને પોતાને ત્યાં તેડાવ્યાં હતાં અને કહ્યું કે:—“હું એક માણસનું ખુંન કરવા ધારું છું અને તે માણસ કોણ છે તે કહી આપો.” પોતાની વિધિસર આંખ બાંધી થોડા વજત રાણીજનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ એકદમ તેઓ એક કાગળને છરી માફક લઈ બીજા એરણ તરફ ધરયા અને ત્યાં જઈ એક સોફા ઉપર અડધી ઉંઘમાં સુતેલી ખાઈ આગળ જઈ ગયે હાથે તેનું ગળું પકડ્યું અને જમણા હાથમાંની ખોટી છરી તેણે તેના મર્મમાં લોંછી દીધી. વિચિત્રાણ રાણી ઘણાજ ખુશ થયાં હતાં કેમકે તેમણે તેવીજ રીતે ખુંન કરવાનો મનમાં વિચાર કીધો હતો.

જર્મનીમાં પણ એવી એક વીચીત્ર વાત નીકળી હતી. ઝીસના રાણીએ ચિત્રકળાનો બીનવાકેફ આદમી હંકરતું કેવું ચીત્ર દોરે એ જ્યાં લાવી પોતાના પેપરવેટના વિચાર કીધો હતો. જે પરથી મીઠું કમ્બરલેન્ડ તેવું ચીત્ર કહાડી દીધું હતું.

જર્મનીનાં વોડીનબર્ગ ગામમાં એક વખત મીઠું કમ્બરલેન્ડ એક દલખમાં ગયા હતા ત્યાં રાજકુમાર “એકરેલુ” એલતા હતા. રમત પૂરી થયા પછી એક સહુને રસ્તે પડ્યા તે વખતે એક સલાસદે મીઠું કમ્બરલેન્ડને કહ્યું કે હું એક માણસનું ખુંન કરવા

કરવા ધાડું છું તે દેવી રીતે તરંત પોતાનો હુમેશનો વિધિ અજમાવી મીઠું કમળાંડ પેલા કુમાર ઉપર ધર્યા અને તેના ધા કરવાનો અભિનય કર્યો પછી બહુ ગયું કાપું અને પછી સુડું સંતાડી દેવા માટે તેમને "એકરેણુના ટેળા નીચે ઢસડી દીધા અને પછી ધીરે ધીરે છુંટની આશામાં તેમનો ગજવા ફેડવા માંડ્યાં પણ કાંઈ નીકળ્યું નહિ એટલે સુવરાજ ઉડી બેઠા થઈ ગઈ અને બધો અભિનય સંભરી સહુ હસી પડ્યા. પેલા સભાસદના વિચારે પગલે પગલે બરેબર મીઠું કમળસદે પકડી આપ્યા.

સ્વર્ગની શ્રેષ્ઠતા.

અથવા

એક ભાર્તે જીજ્ઞાસુ વાઈષ્ણુ કુદરતને પુછેલ પ્રશ્નો.

મહારાજ રસ્તાની આસપાસ ઉડતા પવનો બહુ જોઈએ છું અને કહો તમે કોઈ એવી જગ્યા બહુ છે કે, જ્યાં માણસો કદાપિ રડતા ન હોય. એવી કોઈ એકાંત અને પ્રશંસા પાત્ર જગ્યા છે કે ત્યાં દુઃખ અને શ્રમ હોયજ નહિ ? અને ત્યાં શ્રીમત્તઆત્માને વિરામ મળે ? " જોઈએ ફેડાંતો પવન મંદ થઈ ગયો, અને દયાથી નિશ્વાસ નાંખતા હોય તે પ્રમાણે બોલ્યો. " નહિ "

" મહારી આસપાસ જેનાં મોઝાં ફિલ કરે છે. તેવાં ગંભીર મહાસાગર મને કહે તું એવી કોઈ સુખી જગ્યા બહુ છે. કોઈ દુરનો ટાપુ એવો છે, કે જ્યાં શ્રમિત માણસો જે માટે નિશ્વાસ નાંખે છે, તે સુખ તેને મળે ? જ્યાં શોકનું દર્શનજ થતું નહોય. અને રોહુ અમર રહેતો હોય ? " નિરંતર આલતાં અને અવાજ કરતાં મોઝાં થોડીવાર શાન્ત થયાં અને નિશ્વાસ નાંખતાં હોય તે પ્રમાણે બોલ્યાં. " નહિ "

" રાત્રીની સાથે આલિંગનમાં સુરત થયેલી પૃથ્વી ને પવિત્ર વદનથી નિહાલતા શાન્ત ચંદ્ર તું કહે. તારાથી બધા પ્રવાસમાં તને એક પણ એવી જગ્યા નથી મળી કે જ્યાં દુઃખી માણસને સ્વસ્થતા મળતી હોય ! " પ્રમ સાંભળી ચંદ્ર દુઃખી થતો. વાદળાની પાછળ છુપાયો અને મધુર પણ શોકપૂર્ણ સ્વસ્થ રીતે બોલ્યો. " નહિ. "

" મહારા આત્મા મને કહે દેવી આશા અને લગવાંત આસ્થા મને કહે. શોક પાપ અને મૃત્યુથી વિરામ મળે એવું કોઈ સ્થળ નથી ? એવી કોઈપણ જગ્યા નથી કે જ્યાં મનુષ્ય સુખ પામે અને શોકને આશ્વાસન અને શ્રમને વિરામ મળે. "

આશા, આસ્થા અને પ્રીતિ મનુષ્યની સર્વોત્કૃષ્ટ અધિકાંશી દેવીઓ તેમણે પોતાની પ્રકાશિત પાંખો હલાવી કહ્યું. " હા " " સ્વર્ગમાં "

છીઠા સાહિત્ય મિત્રાપી.

જગતમાં કોઈ કોઈનું નથી.

ધનાશ્રી.

એવું સહુ બહુ મથી જગતમાં કોઈ કોઈનું નથી, રોહો સજાથી સ્વર્ગનાં સાથી પ્રભુ આદ્ય અંતથી. -જ. સંસારી સુખ જોયાં ને રાયા બરો નહીં તંતથી. -જ. સકૃત સુમન સહુ હરવા બેઠાં ધાર્યું અમે જાંતથી. -જ. ધનમદથી બની અધ વિચરતા પરવા કરતા નથી. -જ. નાશ થશે ધન બન્યો અભાગી પ્રેમ ઘટ્યો સર્વથી. -જ. જગત તણી જાંતલથી ધાયો શું સુખથી કહું કથી. -જ. સાર મળ્યો નહિ શા સંસારે રહો ભજનમાં મથી. -જ. પીતાંબર ધારી અબુ રટવા લાગ્યો છંદ સંતથી. -જ. જોશી પીતાંબર નરશી મટ.

આધુનિક સાહિત્ય સમીક્ષા.

સાહિત્ય રચને એમ વાત ચાલી રહી છે. માંગણિક સાહિત્ય રચનામાં સાદા મન દીસે છે. ઉદય ગીરિપર કર્ણીથી સર્પ દેવનું દર્શન થાય છે. પૂર્વ તરફના પ્રદેશ પર પ્રભાત ઉદયને સ્વીધે સર્પદર્શન ધીમે ધીમે આવે છે. તે સમયે એક યુવક પોતાના મનમાં નીચે પ્રમાણે ઉદગાર કરે છે.

ધણું લાંબા સમયથી પૂર્વ પ્રદેશ અંધકારમાં ડુબી ગયેલું હતું, તેને કર્ણથી નગૃતિમાં આવવાની આશા તજવામાં આવી હતી. ઘણી વિરંબનાઓ મારું કરવામાં આવી હતી. તદ્દપિ આશા તંતુ પુનઃ જન્મજન કલ્પનામાં પણ ભેવાને અશક્ત થઈ હતી. દેશનું જાણિય કોઇ મહારી પ્રાંતમાં ગળીત થઈ જશે મેં જાન પળે પળે ધયા કરતું હતું. કાન્ત કે રાતનો મત આવશે એવું ચિન્હ દેખાતું હતું નહિ. આવી માવી નિરાશામાં વળી વ્યથ કરવામાં આવતો હતો. મિત્રની ગતિ ન્યાદી છે. દુઃખ અને યુગ, આશા અને નિરાશા, રાત્રિ અને દિવસ આદિ અંધકારીય નિયમને તાબે છે. અને તેજ નિયમાનુસાર એક માંગણિક પ્રસંગે ધૈર્ય દૃષ્ટી આવી ગાદ નિશા રાત્રિ સમયે, ત્યાંથી યુગત પૂર્વ પ્રદેશ પ્રાંતને પ્રભાતનું જાન ધવાથી જનસમૂહ આનંદ લાડરીમાં મગ્ન થઈ રહ્યો હતો.

પદોદીઓનો સમય હતો. અર્ધપ્ર પ્રભાતને વાર હતી તે સમયે એક વિદ્વાન યુવક જેણે તપમાં અધ્યાત્મિક નિમિત્તિ યથેચ્છ અનુભવેલી હતી. તે વિચાર કરવા લાગ્યો.

પાશ્ચાત્ય અનુભવે મને શીખવેલું છે કે યથાર્થ રિપત રૂપ અને જ્ઞાન તેમાં નક્ષત છે. મારો અનુભવ પણ આ વિચારને અનુભવન આપે છે; રજોને આ કદના ખંડે પર પ્રભાત ચિન્હ ના હોય. રજોને ખંડે પર લાગણ હોય. આવા લાંબા વખત યુધી દુઃખ

રિપતિમાં પરેડા દેશને એકાએક પ્રભાતનું યુગ તે ક્યાંથી આવી મળે? મહારા આવા વિચારને કદાચ અન્ય પ્રત સમૂહ ધૈર્ય અનુભવમાં અકલ માની લેશે. અને તેની પસંદ નથી. દુઃખીઓ માણસ દુઃખ જ ભેવા કરે છે. કૃષ્ણી દાગેલો માણસ પ્રાંતનું પણ પુર્ણિત જ પીવા ગરુ કરે છે. માટે મારે પણ આ પ્રભાત ચિન્હને મારા જ્ઞાનનુસાર તપાસને પરી એક વિચાર પર આવવું જોઈએ. મારું મન જ્ઞાનની ક્ષોડીથી કમલ રજો કે આ તે ખંડે પર પ્રભાત ચિન્હ છે. તોજ માટે જનસમૂહમાં આનંદનો દહાવો લેવાને તત્પર થવું જોઈએ. પણ જો તેમ ના હોય. તો મહારે પૂર્વ આચરણ બરી રાખવું જોઈએ. અર્થાત્ મહારા દેશ માંધેવાને પ્રભાત પ્રાપ્તિને વાતે જે જ્ઞાન-નાતિ-પ્રયત્ન આશાધનાનો ગ્રાધ આપતો હતો તે વધારે જોઈથી કાઢુ રાખવો જોઈએ. માટે એક નિર્ણય પર આવવું જોઈએ. પ્રભાત ચિન્હ ભેવાને મહારે પ્રત્યક્ષ સાહિત્યનું યથેચ્છ નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ.

સાહિત્ય.

જનસમૂહના વિચાર-રીત રીવાજ-લાગણી; ઉન્નતિ ક્રમ-લગ્ન સ્થાન-રૂપરૂપિય વિશેષે દર્શાવનાર આદર્શ સાહિત્ય છે. કોઈ પણ પ્રજાનુ આમુક સમયનુ સાહિત્ય તપાસીએ તો તે પદથી તે પ્રાંતની રિપતિનું જ્ઞાન થાય છે. એક એ જ્ઞાન-ધંડીયન પગ કરે લેખ લખ્યો હતો, તેમાં એવી દલીલ કરી હતી કે હાલના હિંદુસ્તાનનું સાહિત્ય જોઈએ છીએ તો જણાય છે કે હિંદુસ્તાનમાં નવો જુરસો દર્શાવનાર સાહિત્ય હજી ઉત્પન્ન થયું નથી; માટે આ જુરસો ખંડે પર વસ્તુરિપતિ નથી! પણ એક સમયનો ઉમ્મેદ છે. આ વાત સર્વોં જ્ઞાન નથી. જામાલ તથા મહારાજનું સાહિત્ય અતિ ત્વરાથી વૃદ્ધિને પામે છે. ત્યાં તત્વજ્ઞાન, કૌટુંબિક-સાંસ્કૃતિક વિવેક પર ઉત્તમ પ્રકારના નીવન લેખ તપાસ છે ત્યાં પ્રાંતના મનુ લાપાના ગ્રાધ વધતો જાય છે. (અપૂર્ણ)

અકિત માર્ગના ઉત્તરમાં ઉત્તમ શિક્ષિતાને સંપ્રદામાં સંપ્રદા રીતે સમજાવનારાં
તથા જગતનાં અનુસરના દરેક જાતના ઉત્તમ વિચારો દર્શાવનારાં
દરેક શ્રી પુરૂષે અવશ્ય વાંચવા વિચારવા થોડા.

લોકપ્રિય પુસ્તકો.

સંસારમાં સ્વર્ગ.

(બીજી આવૃત્તિ)

કિંમત રૂપિયો દોઢ.

સ્વર્ગનું વિમાન.

(બીજી આવૃત્તિ)

કિંમત રૂપિયો એક.

સ્વર્ગની કુચી.

(બીજી આવૃત્તિ.)

કિંમત રૂપિયો એક.

સ્વર્ગનો ખજાનો.

કિંમત રૂપિયો એક.

સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ

કિંમત રૂપિયો દોઢ.

સાચું સ્વર્ગ

કિંમત રૂપિયો દોઢ.

સ્વર્ગની સીડી.

કિંમત રૂપિયો દોઢ.

સ્વર્ગની છાંદગી.

(ચોથા વખતમાં પહાર પછી.)

કિંમત રૂપિયો દોઢ.

સ્વર્ગની સ્ત્રીઓ.

(તેયાર થાય છે કિંમત રૂ. દોઢ)

હવેનાં સર્વ પુસ્તકો લોકો એક જવાબે વાંચનારો છે, કારણકે તેમાંના વિષયો સર્વ
દોષોને હાથેથી દૂર કરી આવી અને અને બધામાં લખાયા છે કે તેમાં જાણકી અને
સ્ત્રીઓને પણ સ્વ પરી લખ છે. તેથી તે પુસ્તકો ખૂબ વાંચવાં લેવાં છે. તે દરેક પુસ્તક ૨૦-
થી ૬૦૦ પાનાં સુધીનાં, બહુ સુંદરને પણ સોનેરી નામવળાં કપડાંનાં તે ગરેલા કરનાં છે. પાંચે
પાયાં દરેકનું છાંદ. સામગ્રી લેવારને કેમીયન પત્ર બારી રીતે આપણમાં આવે છે. તે પુસ્તકો
મુલક તમા પહેર માંમના બહુનાં ખુબેકરને તમારી પણ મળી શકશે.

મળવાનું મુખ્ય દેશનું:—

નૈ. અમૃતલાલ મહેશ્વર પરીયાર
દાદબાદેવી, પાટ—મુ.અ.૧.

SHIVSHANKER G. SHASTRI-HARDWAR. U. P.

શુદ્ધ શિલાજીત

ધાતુપુષ્ટ કરનારી—હીમાલય પર્વતની અગળ અસરકારક દવા.

શિલાજીતનો ગરમ અને કડવા ઔષધોમાં સમાવેશ થાય છે. તે વૃદ્ધાવસ્થાને દુર્ગંધી ફરી બવાન બનાવે છે. તરુણને પુરુષાર્થ બનાવે છે. તેવી રીતે તે દરેક પ્રકારનો પ્રમેહ, પીના રોગ, અંગની કષતર, હાય પગમાં દુઃખારો વગેરે દરદો દુર કરે છે. તે લોહીના પીકારો વગેરે નાશ કરે છે, સફેદ કોઠ, રગતપીત, દરેક બલતની દાદર, વગેરે તમામ બલતના કોઠ ધત્વાદી રોગોનો નાશ કરે છે. મુખમાંથી નીકળતી દુર્ગંધ, દાંતમાંથી લોહીનું વહેવું, દાંતનું તળા પડી જવું વગેરે દરેક પ્રકારનાં ગોઠાંના દરદો તે દરેક કરે છે. શરીરનું પીગું પડવું, સ્વાસના દરદો, કાષ્ઠરોગ, ઉન્માદ, તમામ લોહીવિકારથી થતા રોગ, કકથી થતાં દરદો, કરમથી થતાં રોગ, ધત્વાદિ રોગોના તે નાશ કરે છે.

આ મહા ઔષધીની ઉપર પ્રમાણે પ્રથમ સાત રવે આયુર્વેદ બલુનાર નળીઓએ કરી છે. આ દવા પરીશ્રમ કરી અને હીમાલય પર્વત ઉપરથી આણી છે.

આ મહા ઔષધી રાખખાણ છે. તે માટે દુલ્લેહ સરરીફિકેટો અગર પામે આવેલા છે.

દરેક ગ્રહરથ અને વેધસન્નેએ અમારી પાસેથી આ દવા મંગાવવી એમ અંગને સત્પૂર્ણ આશા છે. તમામ સાધારણ વર્ગના લોકોને સુગમ પટે તે માટે દવાના લાવ મેક હલકા રાખ્યા છે.

તોલા.	કીમિત.	ટપાલ ખરચ.	તોલા.	કીમિત.	ટપાલ ખરચ.
૫	૨૧	૦-૫-૦	૪૦	૧૫૫	૦-૧૦-૦
૧૦	૪૧	૦-૫-૦	૮૦	૩૦	૦-૧૨-૦
૨૦	૮	૦-૫-૦			

પાંચ તોલાથી ઓછી દવા ગોઠલવામાં આવશે નહીં.

મળવાનું ઠેકાણું :—

શીવશંકર જી. શાસ્ત્રી.

હીમાલય ટીપ્પી, દરદાર

આજકાલ કેટલેક ઠેકાણે અમારાજ નામને મળતું નામ અને અમારી રવાને લગતાં
નામ રાખી બેઠેલા હોવાથી લોકો ભ્રમવામાં પ્રવીણ થઈ છે. ખાસ કરીને આથી બહાર
કરવાનું કે કાંઈ ઇચ્છાપોરીઆનું જીવન અને જાણીતું રવાનાનું
છુદાર ચાકીમાં છે. હુમારી બીજા શાળા છેજ નહીં.
એ ધ્યાનમાં રાખવું. **જીવન અમૃત**

અચ્ચાંચોને ખરી તંદરોસ્તી આપનારું.

જીવન અમૃત.

આ દવા ઘણી જાતની દેશી વનસ્પતીઓનો ચરક બનાવી સરખતનાં રૂપમાં
બનાવેલું છે. એનો ઉપયોગ કરવાથી આગકોના જીના ને બારીક તાવો અછરજીથી
થતા ઝાડા, પેટની કમજોરી, મરડો, અતીસાર, લોહીનું પડવું, દાંત,
આવતાં થતી બીમારીઓ. ઉપલીયું, આંકડીનું દરદ, અતીશય રડવું,
ખાંસી, હાંફણ, શીશળી, લિંગેરે બચ્ચાંનો દાંતને ઘણાજ કાયદો કરે છે.
શીશી એકની કીમત રૂપીયા ૦૫ અડધો.

બનાવનાર ડાક્ટર ઇચ્છાપોરીઆ.

ઠેકાણું:—કાલ્યાણદેવી દાડ-છુદારચાલી નવો સ્તો-મુંબઈ.

સોલ એજન્ટ એમ. એન. પાઠેક-કાલ્યાણદેવી દાડ નંબર ૨૬૦ મુંબઈ. ચાર.
શ્રી બાલીવાળા ઠેં કલ્પીક-સુરત. દારા પુરોદેશ માદન-નવા આતરાબેરામ સામે
ધોળીતાળાવ-મુંબઈ. સ્વદેશી બનાવેલું દંતમંજન પણ હુમારે ત્યાંથી મળશે. કીમત
આના ચાર.

ગ્રીમોહનો એનરલકલ સીરપ, શરીર અને મગજની નબળાઈ માટે ઘણીજ ઉત્તમ દવા છે. તે લુખ વધારે છે. ધાતુ ઉત્પન્ન કરે છે અને ઘણું પુરુષાર્થ આપે છે.

ભર જુવાનીની પુર ખાહાર ભોગવવા
આહાતા હો તોજ ગ્રીમોહટ કું. નો

“ એનરલકલ સીરપ. ”

વાપરો.

સ્વચ્છ અને મજબુત દાંત એ સુખી.
હંદગીનું એક ઉમદા સાધન છે. માટેજ

“ ડૉ. ઓલ ”

દૃઢ પાઉર એક વખત વાપરવા ખાસ આયદ પુર્વક

લલામણ છે

એકલા આપનીયા-વી. સી. દસ્તુરની દુકા-કેમીસ્ટ અને ટ્રગીસ્ટમ ગ્રીન્ગેમ સ્ટોર મુંબઈ.

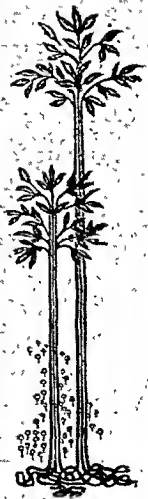
ભારતજીવન

પુ. ૬-અંક ૪

એપ્રિલ.

૧૯૧૦-૧૧

વાવિક મુદ્રય
ડા. ત્રણ.

વ્યવસ્થાપક
ડા. ભાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા.
કાલ્યાણદેવીરોડ-મુંબઈ.

સને ૧૯૦૪માં મુંબઈમાં ભરેલાં પ્રદર્શનમાં અને કાશી ઉમરાવતીમાં ભરાયલા પ્રદર્શનમાંથી મળેલા ચિત્રો.

ડૉ. ગૌતમરા કેશવ એસની બગાડેલા લોહીને શુદ્ધ કરનારો.

સાસાપરિલા

આ બળમહેર સાસાપરિલા એક દવાગોષ્ઠી તૈયાર કરેલો છે, કે જે આપણા દેશપણ કારણથી બગડેલા લોહીને સુધારી વધારે કરે છે. જ્યાં લોહી છે ત્યાં મનુષ્યનું જીવન છે. જ્યાં સુધી તે બગડેલું હશે ત્યાં સુધી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય એ સ્પષ્ટ થાય છે. આ રીતે જીવન મુખ્યત્વે ફરીને નીચે દરજ્જાએ રોગોથી આ સાસાપરિલા ધોળાઈ સારો થાય છે. ઉપરના સરખા બીજાં ભાગો દોષ કાઢે નથી. આ રોગનું જે જો સારી રીતે રહે ત્યાં સુધી સારી રીતે બગાડે રહે એટલું જ નહીં પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજામાં પણ તેનો અંશ આવે છે. રીતે જીવન અનેક રોગો જેવા કે પચાયાન, સર્પીલા, સાંધા ને હાડકાનો દુઃખાવો, શરીરના તથા હાથ પગના, તકીઆપર કાળા ગાંઠ પડવા, સ્પર્શના તથા વાસના સંક્રિતનું કમી થવું, માંદગી આવવું તથા જરૂરના દુઃખાવો ને લાંબ પડવી, છૂર્કું લોપ ને ઝાંઝૂકી આવવા વગેરે સ્વપ્નાં નાશ પામે છે.

દેવતા પીયારી દેશપણ બનના વાસ આવના નથી. દેશપણ કાચા ખાદ્યના રસાયનો કાઢી લોહીને સુધારી ભાવકર દરદે ઉપર આ સાસાપરિલા જેવું બીજું દેશપણ જોવાય નથી. તે પચાસ વર્ષો થયાં અનુભવી સિદ્ધ કરેલું છે. એક બાટલીની કીમત ૩૦ ૧૧ પોરેજ ૫ આના. ઉત્તમ યુગ માટે ૪ બાટલી પાંચરૂં એકદમ લેનારને કોં ૩૦ ટાલ.

વધુ વીગત જ્ઞાની બાટલીઓ સાચનાં હેન્ડબીલ્ડમાં આપી છે.

આ રીતે જીવન અનેક દવાઓ અસર કારખાનામાં તૈયાર છે, કેટલક મંગલો.

વિશેષ મુશ્કેલી—દેશપણ દવાઓ એકદમ યુગ્યારી કરે છે, તો જ્યાં લોં તેની નકલ શકે થાય છે. પરંતુ તમા પ્રમાણે સાધન નથી, અર્થે નકલી માલથી સાચવે રહેજે.

આ દવાઓ મુંબઈ, નવસારી, ભરત, અમદાવાદ, ભરત, વગેરે અથવા દેશપણ વેપારીઓ પાસે મળે છે.

માલેક ગૌતમરાવ કેશવ.

ગેરીસ્ટ પ્રેસીડેન્સી હાકલાર—મુંબઈ.

માધવ શુક ડીપો.

ખારીની વાડી, ગીરગામ. મુંબઈ નાં ૨

સાચની જાણતી ઉમેદ, અસરકારી, જીવનની, અને લોહી એકપરિણે મધ્ય ભાગે પુરી પાડવામાં આવશે. એક વખત કામ પડી લેતાની અરજ કરવામાં આવે છે. કેટલક અરજ કરે મેલ માલકામાં આવશે.

ઈસ્તમખોલી કલક.

સફેદ ખાલ પાંચ મીનીટમાં કુદરતી જેવા-કાલા.

અમારા ઈસ્તમખોલી કલક સફેદ-ખાલવાલાઓના લાભમાં જોઈ આશીરવાદ સમાન થઈ પડ્યો છે આ કલકના ખાસ ગુણો એ છે કે ખાલ પાંચ મીનીટમાં કુદરતી જેવા-કાલા થાય છે અને કોઈ પણ પ્રકારનો આગડીપર રાધ પડતો નથી. આ કલક ખાસ તેલના માફક લગાડી શકાય છે ખાલ તદ્દન સુવાળા દેશમ જેવા બને છે તેમાં કોઈ દહાડો ભૂરા પડતા નથી. દર પંદરમે દહાડે નીકળેલી નવી છુટીઓપર એ ટીપાં લગાડી આપવાથી કોઈ પણ દહાડો સફેદ ખાલ જેવામાં આવતો નથી. એથી વધુ હવે શું લેખ્યું? એક વખત વાપરી ખાતરી કરો. અમારા કલકનો એક મોકલ એક જાણને ઓછામાં ઓછા ત્રણ મહીના સુધી ચાલે છે. ખાલ કુદરતી જેવા કાલા ન થાય તો અમે જામત પાછી આપવાને બંધાયેલા છીએ? એક વખત પધારો તો અગ્રપલ તરીકે સુસ્ત લગાડી આપશું. જામત રૂ. ૧ પોસ્ટેજ લુહુ બાહર ગામ કોઈ પણ માણસ મંગાવશે તો વી. પી. ડી મોકલી આપશું.

આફ્રીકાના ગ્રાહકોએ પોસ્ટાલ ઓર્ડર અગાવંથી મોકલવા

દરેક કલકના ઓખીતોને એક વખત મહેરબાની કરી આ કલક વાપરી જેવા ખાસ લાભમળ કરીએ છીએ.

સુલેમાન આહમદ સોદાગર

રોકાણ.—ગોધાની મહોલો પારસી ગલીને નાકે સુઅઈ નં. ૯.

ज्योतिर्विभूषण पंडित कार्तान्तिक शर्मा—गदसिसा (कच्छ.)

ભારત જીવન.

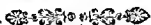
અપ્રતીતો જગતિ સંધનાનિ પ્રતિજન્યાન્યુત યા સજન્યા ॥

પૃ. ૭

એપ્રિલ ૧૯૨૦-ચૈત્ર ૧૯૧૬

અંક ૪

વિજય-નિશાન

(ગઝલ-કંપાદી.)

હમે સૌ હિંદના યોગી, ધરીશું ધ્યાન ભારતનું;
હાથી ધર્મ-ધ્યજ કરમાં, કરીશું ગાન ભારતનું.
ધરીને શીલની સેલી, રહ્યાવી સુખની કંઈની;
વિરક્તિ-દંડ શિર ચેલી, ઝિલ્લીશું તાન ભારતનું.
જગાવી કબૂતી હોળી, લગાવી ઇંદની ઝોળી;
જમાવી સંતની ટોળી, ભજનમાં ભાન ભારતનું.
ગયું જે જે હવે નળું, રહ્યું તે સૌ થયું સળું;
બુલાવું વિશ્વ આ સળું, દિવકાણું રાત્રી ભારતનું.
ત્યજ છે લોકની લાગ, ત્યજ છે ચાંતસુખ-સાગ;
હમારાં માંસ કે મગજ, બધું કુરખાન ભારતનું.
નથી કંઈ માનની ઇચ્છા, નથી અપમાનની પરવા;
નથી સુખ લોગની વાંછા, ચહું સન્માન ભારતનું.
હૃદયમાં પ્રેમ-લય જગી, પ્રમાદિ લક્ષમાં લાગી;
હમે ત્યાગી-વિરાગીએ, લગાવું ધ્યાન ભારતનું.
નસોમાં રક્ત ભારતનું, શરીરમાં અન્ન ભારતનું;
સુખે બસ! ગાન ભારતનું, સ્વરમાં તાન ભારતનું.
હમારાં જન્મનું સાર્થક, હમારાં મોક્ષની સીડી;
હમારાં સ્વર્ગની માટે, ચુકે વિમાન ભારતનું.
ગગનમાં નાચતો કુહો, જગતમાં ઉડતું ચેનન;
જીવનમાં રેલતો આત્મન, વિજય-નિશાન ભારતનું.
જીવનમાં રેલતો આત્મન, વિદ્યાવિલાસી. વસન્ત.

પંક્તિને

દુત વિસંખીત.

મધુર પદી તું ખીટ જ ગાન ગા
કીકર કે નવ કલેશ તને જરા
નહી કે દમતી તુજને કદી
કીકર વીણ ઉડતું અહીં તહીં
મધુર રમ્ય જરા વહતા જ્યાં
ગિરિ સુખ ત શરી કિરણે ત્યાં
વળી સુરમ્ય સુવલની વાદીકા
કુલ તણે સુપરાગ વહે ત્યાં
સકલ નીલની પાંખ વિષે જઈ
અખીલ વિશ્વ-સુશાન્ત રહેલની
તવ તું ગાન સુધા વંદ્યાવતું
તુજ સહે સુખને લધને ઉડતું
ખડ શિખરણી.
મને એથે લાડ મધુર પંખી ગાયન રડું
લઈ જા તુજ મંગે, અહીં થઈ ઉઠે ગ્રેષ્મ મહીતું
ઉપાધી વિનાની
રૂચીરી કે એવી
જગા શોધી કાઢી, લઈ જઈ અને તું મૂક ત્યાં
સદા આનંદોએ, વસી રહું પદી હું નીલ ત્યાં
ચુલચુલ,

નોંધ ચર્ચા.

હિંદુ ધર્મના અગ્રણી ગણેલા ફેલાવો નહિ. હોવાને લીધે અને એવા અગ્રણી પ્રકટ કરવાના કામમાં આ દેશની પ્રજા પછાત રહેતી હોવાને લીધે જ હિંદુ ધર્મ પાળનાર પ્રજાની શ્રદ્ધા ઓછી થતી આવી છે. દેશના શ્રીમતો પૈસા કમાવાના કામ પાછળ લાગ્યા છે. અનેક પ્રકારના મોજશોખમાં પડ્યા રહે છે. પણ ધર્મ જેવી ઉત્તમ અસ્થાના અગ્રણી ફેલાઈ અજ્ઞાનતા રૂપી અધકારનો નાશ થાય અને સત્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ થઈ મનુષ્યો પોતપોતાનો યથાર્થ ધર્મ જાણતાં શીખે એવા યત્ન કરવામાં આવતો થી ! તેને પરિણામે હિંદુસ્થાનની પ્રજા અનેક વર્ષોથી પોતાનો ખરા ધર્મ જાણવાથી ગણિતરૂપ રહી છે. નેક પ્રકારના સંશયમાં પડી રહી છે અને કેટલાક મનુષ્યો અન્ય ધર્મ અંદુણ કરતા થયા છે ! ધર્મ એજ મનુષ્યને ખરું સુખ અપાવનાર અને મોક્ષનો માર્ગ તાવનાર છે. સુધરેલા દેશોએ પોતાનો ધર્મ જાણ્યો છે. તેઓ ધર્મની ક્રિયાઓ અને ધર્મનાં ફરમાનો વંતઃકર્ણપુર્વક પાળે છે. ત્યારેજ તેઓ આજે ચક્રવર્તી રાજ થઈ પડ્યા છે, અનેક પ્રકારના સુખ વિભવ લોગવતા થયા છે, જગતની સુખી ભતિમાં ગણાય છે. આ દેશના લોકોએ ન્યાંસુધી પોતપોતાનો ધર્મ જાણ્યો નથી. ન્યાંસુધી રાગદ્વેષ છોડ્યો નથી ત્યાંસુધીજ તેઓ હુંખી થયા કરે છે. દરેક સત્ય ધર્મના અગ્રણી લાગે કોપીઓ છપાય, પ્રજા તરફથી તેને અંતઃકરણ પુર્વક ઉત્તેજન મળે અને તે પ્રમાણે વર્તવામાં આવે તોજ દેશનું કથાણુ થાય, પ્રજામાં આત્મશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય, મનુષ્ય પોતાનું અતુલ સામર્થ્ય જાણે અને પ્રત્યેક સારાં કામો કરવાની શુધ્ધિ મુકે. ઓ. પંડિત સુદરલાલ અગ્રાહાણી હિંદુ ધર્મનાં પુસ્તકો પ્રગટ કરનારી મંડળીને રૂ. ૫૦૦ આપ્યા છે, અને તેમને અભિનંદન આપીએ છીએ.

અને અમારા ગુજરાતના શ્રીમતોને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તેમણે પોતાનાથી અને તેટલી રકમ સસ્તા સાહિત્યનો વધારો કરવાના કામમાં ખંતથી મચેલા સ્વામી શ્રી અખંદાનંદજીની સંસ્થાને મદદ કરવી કે જેથી ધર્મનાં અનેક પુસ્તકો ફેલાય અને લોકો સુખી થવાનો માર્ગ જાણે. ન્યાંસુધી ધર્મનાં પુસ્તકોને ફેલાવો સરતી-પડતર કિમ્મતે થશે નહિ. ત્યાંસુધી તેનો ગણેલો ફેલાવો થશે નહિ. અને પ્રજા લાભ પણ લેશે નહિ. શ્રીમંત મહુરથો આ સુચના ઉપર ધ્યાન દેશે તો સર્વનું કલ્યાણ થશે.

પારસી ભતિ એક હિંમતવાન અને ઉદાર ભતિ છે, એ ભતિમાં જેવા પ્રકારની સખાવતો કરવામાં આવી છે તેવા પ્રકારની સખાવતો કરવાને અમારા દેશનાં શ્રીમતોએ અનુકરણ કરવું જોઈએ. પારસી લોકો અભિમાન રાખી કહે છે કે અમારી ભતમાં કોઈ ભીખ માંગે નહિ. “અંગ્રેજ ભતિ પણ કહે છે કે અમારી ભતમાં કોઈ ભીખ માંગે નહિ” સત્ય વાત એ છે કે જે ભતમાં ભિખારી લોકો વધી પડે છે તે લોકોજ પ્રજાની કમાણીનો મ્હોટો ભાગ-ધર્મને નામે ઉઠાવી લેય છે. આખી પૃથ્વીમાં હિંદુસ્થાન દેશ એવો છે કે ન્યાં લાગે ભીખારી લોકો રખડતા વગર મેલનતે અનન મેળવતા જણાયે. પારસીઓમાં કોઈ પણ રખડતા માણસને નોકરીએ વળગાડી અથવા તો એકાદ ફંડ કરી આપીને ગરીબાઈનો-ભિંજી અવસ્થાનો-નિરાધાર સ્થિતિનો નાશ કરવામાં આવે છે. અંગ્રેજ લોકોએ ન્યાં ત્યાં “વર્કહાઉસ” સ્થાપન કરીને કોઈ પણ રખડતા, નિરાધાર અંગ્રેજને ગુજરાતનું સાધન મેળવવાની મોકવણ કરી છે. પણ નિરાધાર હિંદુઓ માટે શું છે? જ્યાં જ્યાં એકદનેજ છે, જુદી જુદી હોસ્પિટલો છે, પરંતુ હજી સુધી એક પણ એવું “વર્કહાઉસ” નથી કે ન્યાં કોઈ પણ રખડતા, હિંદુ જાદ પોતાનું ગુજરાત માટે એકદું મેળવી શકે !

ધણા ભણેલા, ગણેલા હિંદુઓ નોકરી વગર રખડતા માલમ પટે છે. એકાદ તેણે " વર્ક હાઉસ " થીમતો તરફથી ઉધાડવામાં આવે તો હિંદુઓનું કેટલું કદયા લુ ધાય ? ધણા હિંદુ શ્રીમતો દેશાભિમાની અને નાત્યાભિમાની લેવામાં આવ્યા છે. પરંતુ હજી તેમને દેશમાં રખડતા-ભટકતા-હિંદુભાઈનું કદયાલુ કરવાનો વિચાર સુઝાયો નથી એમ જણાય છે. આડાં અવળાં હાનાં-જેહાડાં અનેક ખાતાંઓ ઉધાડવાથી જે કષ્ટદો તકિં થાય તે ગરીબો માટેનાં " વર્ક હાઉસ " ઉધાડવાથી થશે ! અનેક નિરાધાર હિંદુઓને ગુજરાન ચલાવવાનું સાધન મળશે. અને તેથી અનેક આત્માઓનો આશિર્વાદ મળશે. " હિંદુ વર્ક હાઉસ "ની સાથે જ બીજું એક ભાગમણ પણ આ વખતે જ કરી દેવાની છે. પારસી થીમત ગ્રંથ મરદુમ શેઠ ગ્રેહરવાનજી હોરમસજી મોદી (ચીનવાળા)ના પુત્ર અર્થે તેઓના ઉકમણા વળતે, રૂ. ૨૧૦૦૦ ની રકમની સખાવત કરવામાં આવી છે. આ રૂપિયાની રકમ ગરીબ પારસીઓ માટે સરતાલાડાંનું એક મકાન બાંધવામાં આવશે અને તેમાં એકાદી કેમણીવાળાં અથવા તદન ગરીબ પારસીઓને રાખવામાં આવશે. કેાદ હિંદુ સખી ગ્રંથ એકાદ મોટી રકમની સખાવત કરી ગરીબ હિંદુઓને માટે સરતા લાડાની આસીઓ કરશે તો તેને પણ મહદ પુણ્ય થશે.

કલકત્તાના કેટલાક મગજના ફાટેલા, મૂર્ખ જીવાનીયાઓએ એનાર્કિઝમનું ધિક્કારવા લાયક તોફાન જગાવ્યું છે. અને તેને લીધે અનેક આખરૂદાર ગૃહસ્થને પણ કલકમાં આવવું પડ્યું છે. અનેક ગરીબ પ્રજાને પણ નિરર્થક ત્રાસ લોગવવો પડે છે. તેઓના માડાં જુવોનાં પરિણામે આખા હિંદુસ્થાનને લોગવવું પડે છે. વળી તેમનું જેષ મહારાષ્ટ્રના કેટલાક નાદાન જીવાનીયાઓના મગજમાં પણ એનાર્કિઝમનું ભૂત ભરાઈ પેઠું હતું. એ લિનાચ કત્તાં ભુતે નાશિકના લોકપ્રિય, સાહિત્ય પ્રેમી, અને પ્રજા વત્સલ કલેકટર મીઝ જેકસનનું ખૂન કરાવ્યું હતું. ખુનીઓ અને

તેની છુપી મંડળીને પકડવામાં આવી તેઓની તપાસ સુખાળની હાથ ઠોટમાં ખાસ ત્રણ જરૂરોને બનેલી ત્રીજીયુનક ફેર્ટ આગળ થતાં સાત આદર્શોમાંના પહેલા, બીજા અને ત્રીજા આદર્શો કાનારે કરવે અને દેશપાંદરે ખુન કરવા માટે અને ખુનના કામમાં સામેલ થવા માટે—ફાંચીની શિક્ષા થઈ છે. ચોથા, પાંચમા અને છઠા આદર્શો, સમર્થ, વામન, જોશી અને ગણપત વેદને ખુનના પ્રપચમાં સામેલ થવા માટે જન્મ દેશનિકાલની અને સાતમા આદર્શો, દતાત્રય જોશીને આ ખુનના પ્રપચની ખબર, સરકારને નહિ આપવા માટે બે વરસના સખત કેદખાનાની શિક્ષા થઈ છે. આ બધા આદર્શોઓ જીવાન ઉગમરના છેકરવાદ જેવા કહેવામાં આવે છે ! હિંદુસ્થાનનો ધર્મ આદિસા છે, છતાં ધર્મનો ત્યાગ કરી હિંસા કરવામાં પ્રવૃત્ત થવાથી જ આ મગજના ફાટેલા જીવાનીયાઓને પોતાનાં કૃત્યની શિક્ષા મળી છે. એટલું જ નહિ પણ તેમનાં માતા, પિતા, પત્નિ પુત્રાદિ સંગે વહાલો-એને પણ તેમના વિશેગતું દુઃખ ખમવું પડે છે ! ધર્મ દેશના હુન્નર ઉલોગને વધારવામાં છે, ધર્મ આત્મશ્રદ્ધા અને મનોબળ વ્રઠ કરવામાં છે ! અને અમારા દેશના જીવાન વર્ગને શિખામણે આપીએ છીએ કે પોતાના " સત્ય ધર્મ " ને જાળવો. દુઃખકર કામોથી વેગળા રહેવું અને દેશના ઉલોગને આગળ ને આગળ વધારવાને અનેક ઉપાયો કરવા. તેમાં જ દેશ અને હેહનું કદયાલુ થશે. તેમાં જ લવિચની પ્રજાને લાભ થશે.

જી

ભર્ય જીહામાં રજપૂતોનું કોન્ફરન્સ ભરાયું હતું. લાંબે વખતે પણ (એક વખતના) રાજપૂતો—ભગ્યા છે એ દેશના ઉદયનું ચિહ્ન છે. એક દિવસ એ જ રાજપૂતોના પિતા, પ્રપિતામહે પોતાના દ્વાર ધર્મ પાળતા હતા. અને પોતાના પાહાડખે જગતને મુખવતા હતા. એવાડ અને મારવાડનો મતિકાસ એ રાજપૂત લીદારની અદૌકિક ઐતિહાસિક ફિગ—

ક્રીતિ—ખતાવી આપે છે. સમયના વહેવા સાથે તેજ રાજપૂતો આને અદ્વિજાદિ માદક પદાર્થના સેવનથી ધર્મ વિહિન થયા છે. બાહુબળનો પ્રતાપ ભૂલી ગયા છે. પોતાના પૂર્વજોની યશસ્વી ક્રીતિ ભૂલી ગયા છે. એટલું જ નહિ પણ ક્ષાત્ર ધર્મ ભૂલી જઈ ખેડુત થઈ જવા છતાં પણ પોતાની કોઈ પ્રકારે ઉન્નતિ કરી શકતા નથી. ક્ષાત્ર ધર્મમાંથી પડતાં પડતાં તેઓ ખેડુતની રથીતિમાં જઈ પડવા છતાં તેમને પોતાનાં ધર્મ—ધર્મનું જ્ઞાન થયું નથી. પૂર્વના ક્ષત્રિઓનો ધર્મ બળવવાનું કામ તેમને સદભાગ્યે તેમના પૂર્વજો જ સાથે લઈ ગયા છે. માત્ર સંસારિક સ્થિતિ સારી થાય અને સારી કમાણી કરી, ઉચ્ચ સ્થિતિએ આવે તેટલું જ તેમને માટે રહ્યું છે. પરંતુ હુલોએ તેમ કરી શકતા નથી એજ દમદ છે. ઇશ્વરે તેમને નિશ્ચિતપરાયણ બનાવી ખી થવા જેવી સ્થિતિ બક્ષી છે ત્યારે તે સ્થિતિમાં ચુ તેઓ ઉચ્ચ ધર્મ અને ઉચ્ચ વિદ્યા ખીને ઉચ્ચ સાંસારિક સ્થિતિમાં આવતો નથી. જો અને ધર્મ ત્યાગ કરનાર પ્રત્યેક જાતિ હુઝ પામી છે. રાજપૂત બાઈઓ કોન્ફરન્સ કરીને કેટલાક હુઝો ત્યાગ કરશે, સપ રાખશે, ધર્મ શીખશે, અને જે જે ધર્મો લઈ બેઠા હોય તેમાં સુખી કેમ થવાય તે શીખશે તો તેઓ પોતે અને તેમની ભવિષ્યની પ્રજા સુખી થશે. માંહે માંહેના કલેશને લીધે જ અને પોતાના ઉલોગને કેમ ખીલવશે તે નહિ જાણવાને લીધે જ અવનતિમાં પડ્યા છે. અમારી બલામણુ છે કે વારંવાર એવાં કોન્ફરન્સ થાય તેમાં સાતિ સુધારા થાય, કેરી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવામાં આવે, અનેક વિદ્યાઓ મેળવે, પોતાના ધર્મ શીખવામાં આવે અને રાજપૂત બાઈઓ સંસારિક સુખો મેળવી ક્રેષ્ટતા ભોગવે! પરમાત્મા તેમને સદબુદ્ધિ આપે!

૨૨

હિંદુસ્તાનની બધી જાતિએ પોત પોતાનો સાંસારિક સુધારો પહેલાં કરવો જોઈએ. સંસારિક સુધારા વગર ખરું સુખ નથી. સંસારિક સુધારા વગર ખરું ધર્મ નથી. હમણાં જાગૃતિના જમાનો

છે, સુરત. છુટ્ટાનાં કેટલાંક હુજાનાં—મનુસિયાત—લોકોએ પોતાની ન્યાતમાં દારૂ, માંસ, માંદક વિગેરે નહિ વાપરવાનાં કરાવેા કર્યાં છે, સ્નાન કરી વગર અંત્ર નહિ મહેલુ કરવાની પ્રતિજ્ઞાઓ કરી છે. હજમ—વાળાંદ—ન્યાતે પણ પોતાની ન્યાતમાં મદત્વના સુધારા કર્યાં છે. કાઠીયા, લીલ, ટોળી ભરી ઘણી ન્યાતોએ પોતાની ન્યાતમાં સુધારા કર્યાં છે. ભાટિયા અને વલ્લિકા સુધારા કરવા પાછળ મંથા છે પણ તેમાં અનેક અંતરાય આવી પડે છે. ઉદ્વિચ અને નાગર આદિ કેટલીક ન્યાતોએ પણ પોતાની ન્યાતનાં કોન્ફરન્સો ભરી સુધારા કરવાની શરૂઆત કરી છે. પરંતુ દિલ્લીની વાત છે કે હજુ ભટ મેવાડ બ્રાહ્મણો જાગ્યા નથી. ગુજરાતમાં ભટ મેવાડા બ્રાહ્મણોની ગોટાટી વરતી છે. કેટલાક શ્રામતો છે, ઘણા ભાગ ગરિબ છે. જુજ માણસો સુખી છે, ઘણા માણસો શિક્ષાવૃત્તિ ઉપર અવલંબન કરી રહ્યા છે. શિક્ષાવૃત્તિ પાસે કદેલી હોવાનું મન ખૂત કારણ તેઓને વિદ્યા લેવાનું સાધન નથી. માતાપિતા પોતાનાં બાળકોને થોડું ઘણું ગુજરાતી ભણાવી ગમે ત્યાં નોકરી કરવા મૂકે છે પરંતુ બે માંથી એક પણ ભાવાનું ઉચું જ્ઞાન નહિ હોવાથી ઘણા જુવાનો થોડા પગાર કમાઈ જેમ તેમ પોતાને નિર્વાહ ચલાવે છે! એવી અધમ સ્થિતિ છતાં અમદાવાદની ન્યાતમાં કેટલાક માણસો એક શ્રી હયાત છતાં ઓછા પરણે છે! જેઓ પાસે કંઈપણ સાધન છે તેઓ તો તેમનું પુરું કરે છે પરંતુ જેઓ ૮—૧૦ રૂપિયાનો પગાર મેળવે છે તેઓની શ્રી સ્થિતિ! ભોગ ભોગે પતિ-સ્વર્ગમાં પહોંચે તો બન્નેની કેવી અવદશા? ભટ મેવાડા બ્રાહ્મણ બાઈઓ પોતાની ભવિષ્યની સ્થિતિનો વિચાર કરી સળળ પાયા ઉપર કોન્ફરન્સ ભરી, પત્રપાતની અને ઉચ્ચ નિચની દ્રષ્ટિ છોડી દઈ, સુધારા કરી—નાસા રિવાજો કાઢી નાંખશે તો જ તેઓ પોતાનું અને પોતાનાં બાળકોનું કલ્યાણ કરી શકશે તો જ બ્રાહ્મણ નામનું સાર્થક કરી શકશે.

ચી ધર્મ

શ્રી

મહા શંકરાચાર્ય શ્રી માધવંતીયે “શ્રી
ધર્મ” વીશે અમદાવાદમાં બહેર ભાષણ
આપ્યું હતું. પરંતુ તે વખતે શ્રી શંકરાચાર્યની
ગામમાં પધરામણી થયેલી હોવાથી શ્રોતાજનોને લ-
ગભગ દોઢ કલાક સુધી ખોટી થઈ રહેલું પડ્યું હતું.
સાંજના ૬૫૦ વાગે શ્રીમંત શંકરાચાર્યે ભાષણ સાં-
ભળવાને બહુ જોડી સ્ત્રીઓને આવેલી ભેડ દીલગીરી
દર્શાવી હતી અને તેથી માત્ર ઉપોદઘાત કરી વધુ
વિવેચન કરવાનું મુલતથી રાખ્યું હતું. તેમણે જ-
ણાંબુ કે પુરાણોમાં કુન્યોવાચ, અનનુવાચ,
ત્રીતાવાચ, દ્રોપદ્યોવાચ ઇત્યાદી લખેલું છે તે ઉપ-
રથી જણાયા છે કે આગળ કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ હતી
અને તેઓ બહેરમાં પુરૂષો સાથે ભાગ લેતી હતી.
મુલકા, મદાલસા, મંથરેયી, વગેરે બહુમતીનીના
દાખલા મોલુદ છે અને શ્રી આદ્ય શંકરાચાર્ય સાથે
થયેલા મંડનમીશ્રના વાદમાં મંડનમીશ્રની પત્ની
સરસ્વતી મધ્યસ્થ તરીકે હતી. એ જાનાવ તો કદી
મુગમાંજ બનેલો છે. માટે સ્ત્રીઓને લજાવવાનો
શાસ્ત્રમાં અધીકાર નથી એમ જે કહેવાય છે તે ખોટું
છે. કારણ કે બ્રહ્મદારણ્યકોપનીષદમાં એક મંત્ર છે
કે. પુત્રીને પાંડિત્ય આપવું ભેદધ્યે. વળી પતીપત્નીને
બંનેને યજ્ઞ વગેરે કાર્યોમાં લજાવવાના શ્લોકો વેદમાં
આપેલા છે. તે ઉપરથી પણ અગાઉ સ્ત્રીઓને વિ-
દ્યાઅભ્યાસ કરવાની જરૂર હતી એમ સિદ્ધ થાય છે.

હાલમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ.

હાલમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ વિચિત્ર થઈ પડી છે.
મુસલમાનોનું રાજ્ય થયું ત્યારથી સ્ત્રીઓને પંદરમાં
રહેવું પડ્યું હોવાથી કેળવણી લેવામાં અંતરાય મ-
ળ્યા લાગ્યો અને ત્યારબાદ અંગ્રેજોનું રાજ્ય થયા
પછી પાશ્ચાત્ય કેળવણી પામેલાઓને અખર્ચે મ-
સ્તોથી ચાલુ આવતો અર્થ ધર્મ તરફ તીવ્રરુદ્ધ
થવા લાગ્યો અને તેઓ નવીન માર્ગ ચૂંટી કરતા

થયા. અધર્મીક શાળાઓ માટે વાંચનમાળા લખનારા
અમારા લોકોએ દેશના ધર્મ વગેરેને ધિક્કારી કાઢ્યા.
છે. સ્ત્રીઓને દેશ તથા ધર્મ તરફ શ્રદ્ધા ન રહી અને
હાલના સુધારાથી હીંદુનો પૈસો પરદેશમાં જવા
લાગ્યો. સુધરેલા લોકો વિલાયતી અંગ્રાવતી હાથે
હલમત કરવાનો હુન્નર શીખ્યા. આ પ્રમાણે દેશને
માતાજમાં ઘાલતારા રાતોપરદેશને લીધે ઉન્નતિ થવાની
અંભાવના કયાંથી હોય! આ સુધરેલા લોકો આપણા
વેદાંત અને મોક્ષપ્રકરણમાં સ્ત્રીઓની નીકા કરવામાં
આવી છે તે નાટું પકડી રાખી હીંદુ શાસ્ત્ર તો સ્ત્રી-
ઓનો તીવ્રરુદ્ધ કરે છે એમ કહે છે. પરંતુ તેઓ
બંને બાજુ જોયો તપાસતા નથી. તેઓ તો પા-
શ્ચાત્ય લોકોના વ્યવહાર પ્રમાણે આપણા દેશમાં
રૂઢી દાખલ કરવા માગે છે. પરંતુ ત્યાં સ્ત્રી
પુરૂષ વચ્ચે ફાર થાય છે. જ્યારે આપણે ત્યાં
લગ્ન થાય છે, એવા પ્રકારની ભીનતા છતાં ત્યાં
નો સીવાજ અહીં દાખલ કરવા માગે તે. શી રીતે
બની શકે! અને એ છેલ્લા પ્રકારનું શિક્ષણ
સ્ત્રીઓને અપાતું શરૂ થવાથી ઉન્નતિ થવાના
લીધે ભુના જમાનાના લોકો ભડકીને કહેવા લાગ્યા
કે સ્ત્રીઓને લજાવવાથી માત્રમાં રહેતી નથી?
પ્રજા સુધરેલા અને ભુના પક્ષવાળા બંને ભુલ કરે
છે. સ્ત્રીઓને અપાતું હાલનું શિક્ષણ જ ચોચાં નથી.
તેમને શાસ્ત્રીય કુલાચાર અને ધર્મશાસ્ત્રનું શિક્ષણ
આપવાની આવશ્યકતા છે. કેમકે સર્વનું મુળ મહ-
સ્થાશ્રમ છે અને તેનું મુળ તે સ્ત્રી છે.

સ્ત્રીઓની પતી તરફ દ્રષ્ટિ.

પતી એ સ્ત્રીનો પરમેશ્વર છે, તેથી સ્ત્રીએ
પતીનું પુજન કરી તેની રત્નિત કરવી. ભેદધ્યે એમ
શાસ્ત્રો પણ કહે છે. પતીને વશ કરવાનો સર્વો-
ત્તમ વશીકરણ મંત્ર સ્વામીની સેવા કરવી અને
તેની મરજી ઉઠાવવી તે છે. હાલમાં તો ભણેલી સ્ત્રી
પત્નીસત્રીસના પગારથી મહેતીજ હોય છે અને
તેના ધણીને જ માતાના પગારથી પડાવાળા તરીકે
રાખવામાં આવે છે એટલે સ્ત્રીને બદલે ધણી

પોતાની ખાચડીને ગુલામ થઈ રહે છે. એવી રીતે સ્ત્રીના ઉપર ઉદર નિર્વાહનો આધાર રાખવો તે ખરાબ છે. પોતાનું મેળવેલું દ્રવ્ય ઉત્તમ, પોતાનું કમાવેલું મધ્યમ અને ભાડોના નિર્વંશ જવાથી મળે તે અધમ ગણાય છે. પરંતુ સ્ત્રી કમાય તે અથવા પોતે કાંઈ પણ રીતે પધરેલા પ્રાપ્ત કરીને લાવે તેના ઉપર તેના ધણી આધાર રાખે એ તો અધમમાં અધમ છે. એવા લોકો હીનજા ગણાવા નોંધએ માટે સ્ત્રીએ સ્વામીની સેવા કરવી નોંધએ. પત્નીએ પણ પત્ની પોતાની અર્ધાંગના હોવાથી પક્ષપાત યત્તાં કેટલું દુઃખ થાય તેના વિચાર કરી સ્ત્રીને સખી બનાવવાનો યત્ન કરવો તથા તેને ધર્મશિક્ષણ આપી તે પોતાનું કર્તવ્ય સમજી શકે અને પોતાનાં બાળકોને સારી કેળવણી આપી શકે એવી બનાવવી નોંધએ.

તમે ત્યાગી છો.

પરંતુ હું ભગવા પડેલાં છતાં બસા પાડું છું તેથી રાગી છું ત્યારે ધોળાં વસ્ત્રોવાળા તમે ત્યાગી છો; કારણ કે તમે સંધ્યાનો, ધર્મશાસ્ત્રનો બાળકોને સદુપદેશ આપવાનો અને ધીમ અં માનવ દેહને ઉપયોગી થઈ શકે એવાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવાનો ત્યાગ કર્યો છે. તમારો રાગ અનપ્રાશ્ન, ગર્ભાધાન અને મુદારામાં છે! ને આપણા આર્થ ધર્મને અનુસરતા કદી થઈ પડનાર નથી. માટે ચાર્થ વિચાર કરીને તમારું ભણું થાય તે માટે તમારી સ્ત્રીઓને ખરા ધર્મનું ભાન કરાવજો.

મુંબઈ સરકારનું અગત્યનું જાહેરનામું.

ફોતરી પત્રો પુસ્તકો અને ચોપાનીયાંઓ.

૧૯૦૭-૧૯૦૮ના સરકારી ગેઝેટમાં નામદાર સરકાર તરફથી જાહેર કરવામાં આવ્યું છે કે નવા પ્રેસ એક્ટમાં આપેલી સત્તા મુજબ નીચે જણાવેલાં પત્રો, પુસ્તકો વિગેરે બ્રીટીશ હીન્દુસ્તાનમાં કાયદેસર જાપાયેલી સરકારને પીકારમાં લાવે એવાં અને

અનુકર સરકારની સામે લોકોને ઉકેરે એવાં હોવાથી તે નામદાર સરકારે જપત કર્યા છે-

૧. "એડીક અમેરીકન (વર્તમાન પત્ર).
૨. "ઈન્ડિયન સોસીયલિસ્ટ (વર્તમાનપત્ર).
૩. "ધી ઈન્ડિયન વોર એન્ડ ઇન્ડિપેન્ડન્સ, ૧૮૫૭, માને સ્વતંત્ર હિંદ માટેની લડાઈ, ૧૮૫૭ એ નામનું પુસ્તક ને વી. ડી. સાવરકરે લખ્યું છે.
૪. જર્સીસ (વર્તમાનપત્ર).
૫. ગાંધે માતરમ (છનીવા ખાતે પ્રગટ થતું વર્તમાનપત્ર).
૬. "ધી તલવાર ઉદ્દેશ રામચંદ (વર્તમાનપત્ર).
૭. સત્યગ (ગોઆ ખાતે પ્રગટ થયેલું એક ચોપાનીયું).
૮. "સ્વરાજ" નામનું એક માહવારી.
૯. "ધી સક્યુંલર એન્ડ ફ્રીડમ (વર્તમાનપત્ર).
૧૦. "ધી હિંદુસ્તાન (વર્તમાનપત્ર).
૧૧. "બાલસા સ્ત્રીઓનાં ચોપાનીયાંઓ.
૧૨. શીલા લેખપર છાપેલા એક કાગળનો ટુકડો, જે બંગાળી ભાષામાં અને બંગાળી હીંપીમાં છપાયેલાં છે અને જેની ઉપર "યુગાંતર" કરીને લખેલું છે.
૧૩. સળાનાં પુસ્તકો, ચોપાનીયાં વીગેરે ને "ધી હિંદુસ્તાન પબ્લીકેશન કમીટી" તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવેલાં જણાય છે અથવા ને એ કમીટી તરફથી બહાર પાડવામાં આવ્યાં હોય તે.
૧૪. Choose O, Indian. Princess એ નામનું ચોપાનીયું.
૧૫. નેસફ માઝીનીનું "આત્મચરિત્ર, કંતા

વીનાયક દામોદર સાવરકર.

૧૬. રામદાસ મુઆ (લક્ષ્મણ રામચંદ્ર પાંચ રકડે લખેલું ચોપાનીયું).

૧૭. ગોવિંદ દામોદર સાવરકરે લખેલાં મેઘાના ગાથનો (એક ચોપાન્યું જેનું નામ નીચે મુજબ છે- The Small Indian Series, Nos. 8 and 9; the poems composed by Govind during the years 1906-07, રચેલા ઈન્ડિયન મીરીઝ, નંબર ૮ અને ૯; ૧૯૦૬-૧૯૦૭ ના સાલ દરમિયાન, ગોવિંદ રચેલી કવિતાઓ).

૧૮. એક ચોપાન્યું જેનું નામ "બંદે માતરમ" છે.

૧૬. તીલક અને પ્રાંતપેના લાયકો (ધનાપા.
સીધરામયા વાલ્વેએ પ્રગટ કીધું ચોપાન્યું)
૨૦. સ્વદેશી હલચલ યા મુકાદાન વતન શ્રીજી
તીલક ભર યા (સીધી-અદેખીક પુસ્તક)
૨૧. વીજ્ય તોરણ (એક નાટક)
૨૨. કીચકવધ (એક નાટક)
૨૩. શ્રી કીષ્ણ શીશકાંધ (નાટક)
૨૪. એક ચોપાન્યું, જેનું નામ "O Martyrs"
"એ માર્ટીસ" છે.

૨૫. એક ચોપાન્યું, જેના ઉપર "Challenge
Statement" એલેજ રેટ્ટમેટ એમ લખેલું છે.
૨૬. ચીપલુનકરના નીખધનું કોઈ પણ વેલ્લુમ
જેમાં "The State of our Country" મારા દે-
શની સ્થિતિ એવા નીખધ છે.

૨૭. "Story of My Deportation" મારા
દેશપારની કથા (એક ચોપાન્યું, જે લક્ષમણ બલ-
વત લોપટકરે લખ્યું છે).
૨૮. નેશનાલીસ્ટોના ઘોટોઆફ, જે નાસીકવાળા
ચોપકર દીવસીંગ મોહનસીંગે પ્રગટ કીધા છે.

૨૯. એક ચોપાન્યું, જેનું મથાણું "Huma-
nity Love Fund" "હુમનિટી લવ ફંડ" કરીને
છે અને જે લીનકન લીબરરીલવીંગ લાયફ લીજયન
યવા પ J. J. ૪૪૮ ઇનકા સીટ, દેનવર, કેનેડા, ૭
યુનાઇટેડ સ્ટેટસ અમેરીકા તરફથી પ્રગટ થયેલી
માલમ પડે છે.

૩૦. Pictorial India of To-day-પીક્ટોરિ-
રીયલ ઇન્ડિયા એફ ટુ-ડે એ નામનું એક ચોપાન્યું
જે હરી રઘુનાથ ભાગવતે પ્રગટ કીધું છે.

૩૧. તીલકનાં ભાષણો એક પુસ્તક. જે રઘુનાથ
ભાગવતે પ્રગટ કીધું છે.

ઘડિક ગમ્મત.

નાથ કહેશે તો ચાલશે—સુરતમાં એક દુર્ગા-
નાથ નામનો યુવાન બ્રાહ્મણ છે. વિદ્વાન છે અને
વિદ્વાને લીધે એ પેસા કુટી કહાડે છે. એક દિવસ
કાંઈ કામસર કોઈ ગૃહસ્થને મળવા ગયો. તે ગૃહસ્થ
દુર્ગાનાથને જાણખતો હતો પણ ઘેર જાનાં દુર્ગા-
નાથને પહેલા જ પ્રસંગ હતો. ઘરમાં પેસતાં દિ-
લ્લો ઉપર બેસી આ ગૃહસ્થની સી વાંચતી હતી.
દુર્ગાનાથે જાળને પુછ્યું "પાતે! છે ને!"

"ના એ બહાર ગયા છે" હુમણાં આવશે.
"અત્યારે મ્હારે બીજે જન્મું છે. કાલે આવીશ."
"વારુ! આવે ત્યારે હું કહીશ. કાણ આન્યું"
હું પુછ્યો. તો શું કહું!
"હુંને નાથ કહેશે તો ચાલશે."
આ બાંધના હલ્લમાં આ શબ્દે અવનવા ફેર-
ફાર કર્યો ને દુર્ગાનાથે રસ્તો માયો.

એક જ્ઞાના બાલક ઉપર લેના માતાપિતાનો
એટલો ત્રાસ હતો કે તેમની રજા-શિવાય લેનાથી
બોલાતું નહિ. આનું પરિણામ એ આન્યું કે શરીર
અસ્વસ્થ હોય ત્યારે પણ લેનાથી કાંઈ કહેવાતું
નથી. એક દિવસ આ બાલકનો પગે કાંટો વાગ્યો
અને તે અંદર પેસી ગયો. છેકરું રોવા લાગ્યું ને
ખરું કારણ સ્વમજન્ય માળાપે નીકળે ક્યું કે ગોળનો
ચપકો ઘડે પાટો બાંધવો. આ સાંભળતાં દાગવાની
બીકે છેકરું બોલી ઉઠ્યું—"ના! ચપકો નહિ!"

સુપ! હરામખોર! તું શું સમજે!
પગ પકડવામાં આવ્યો ને ચપકાની તૈયારી થઈ!
બા! એ! એ પગે.....નહિ.....
"સુપ! પડ્યો રહે! માર બાઈશ હુમણાં."
"પણ. ભઈ સાહેબ.....એ...એ...નહિ."
ચપકો દીધો—પાટો બાંધ્યો.
"હુમણાં કાંટો નીકળશે. સુપ ભ ધડી છાનોમાનો.
પણ બા—કાંટો તો આ પગે વાગ્યો છે ને ચ-
પકો આ પગે દીધો.
માળાપની છખી લીધી હોત તો કીક પડત.

૩

પ્રમાણીક છેકરું—એક નિશાળના મહેતાજી
એક દિવસ પ્રમાણીકપણા ઉપર વર્ષમાં લાપણ કરતા
હતા ને પ્રમાણીક છેકરાઓને સાબાશી આપતા હતા.
કેમ! જગજીવન ઉભો થા! હું ત્હારા ઉપર
જાહુજ ખુશી થયો છું. તે દિવસે ત્હારા ગજવામાંથી
ચાર આની પડી ગઈ તે ત્હે તારી પાસે ન રાખતાં
મ્હને આપી દીધી. ત્હે રાખી હત તો મ્હને ખબર
ન પડત. પણ ત્હે પ્રમાણીકપણે મ્હને આપી એ માંદે
ધમ્ધવાંધ થયે છે. ત્હે કેમ ન રાખી!
સાહેબ! એ પાવલી ધસાયેલી હુવી એટલે
આપી દીધી!

મહેતાજીનો મહેરં કેવો થયો હશે.

અમુક માસિકમાં મોકલેલી કવિતા ઘણા વખત થયાં ન છપાઈ માટે તેની તપાસ કરવા લેખક માસિકના અધિપતિ પાસે ગયો.

“એ કાવ્ય મહારૂં પોતાનું જાનાવેલું છે—પ્રથમજ અને મહેં એને માટે ખુબ શ્રમ વેઠ્યો છે.”

તંત્રી—ખરેખર !

લેખક—એના ઉપર સતોની સતો જાગી ચિચાર કર્યાં છે.

તંત્રી—શું કહો છો ! જેને માટે આટલી જાંધ મહેનત કરી છે તે કવિતાને લખ લેવી તે ઠીક નહિ, માટે લ્યો-રાખો હુમારી પાસે.

સાહેબજી.

૫

કોરપોરેશનમાં સલાસદ તરીકે ચુંટાવામાં લોકો દૃઢ કરે એ માટે પોતાની ચોગ્યતા કેટલી છે તે ઝીવવા એ ઉમેદવાર એક જગાએ ભાવણ કરતો નો. શરૂઆતમાં આખો હોલ ભરાઈ ગયો. પણ ગણ ચાલતાં ખાલી થવા મંડ્યો. છેવટે એકજ યો પણ તેને જાલુ રસ પડ્યો હોય એમ લાગ્યો. ઉમેદવાર ખુશી થયો ને બોલ્યો—મહેરજાન મેં હું વધારે વખત નહિ લઉં; હશ મીનીટમાં રૂં કરીશ.”

સાહેબ ! વધારે ચલાવશે તો વાંધો નથી. મહેં ગાડી બહાર ઉભી રાખી છે અને કલાકના આઠ આના લેખે આપે મહારૂં સાથે ગાડી ખાંધી છે.

.. પેલા ઉમેદવારે એટલેકાં ઉપરથી ઉતરી ચાલવા માંડ્યું.

૬

શાન્તાકુલ મેરેશનથી લશ્કરી છાવણી ખુબ દુર છે. એગ સ્ત્રીજનમાં શાન્તાકુલમાં ઘણા સભ્ય ગ્રહસ્થો આવી રહે છે અને રૂબારૂમાં લશ્કરી ખાણ તરફ ફરવા જાય છે. એક દિવસ વેશે-રૂપે ખારીસ્ટર જેવા દેખાતા ગ્રહસ્થ રૂબારૂમાં “મોનીંગ વોક” લેવા જતા હતા ત્યાં ટપાલવાળો મળ્યો. ટપાલવાળાના હાથમાં એક ન્યુસપેપર હતું. છાવણીના અમલદારનું આ પત્ર હતું. આજની ટપાલમાં આ ન્યુસપેપરજ છાવણીમાં પહોંચાડવાનું હતું. પેલા ખારીસ્ટરને આની

દયા આવી ને એકલ વાપરી કહ્યું.

મૂર્ખા ! નકામો ત્યાંસુધી એક પેપર માટે શું કામ ધકો ખાય છે, ટપાલની પેટીમાં નાંખીને-ધણુએ પહોંચશે.”

“મૂર્ખો કોણ !”

૭

રેલવેના ખિસા કાતરૂનો પુનામાં કેસ ચાલતો હતો તે વખતે એક કોલેજના પ્રીન્સીપાલને ખિસા કાતરૂ ઉપર ભાવણ આપી ખિસાકાતરૂની અકલ હોં-શીયારીથી જનસમાજને વાકેફ કરવાની મરજ થઈ. કાવસજી હોલમાં ભાવણ નકરી થયું ને તે માટે કાર્ડ નિકળ્યાં. કાર્ડનો નમુનો નીચે પ્રમાણે હતો.

ભાવણકર્તા—પ્રો. ખીતલે.

સ્થાન—કાવસજી હોલ.

વિષય—ખિસાકાતરૂ-એકને દાખલ કરો.

મોગીન્દ્રાવ રતનલાલ દિવેદિયા ધી. જી.

—૦૦૦૦૦૦—

આજના અંક સાથે મુળાંધ, ગુજરાત અને કાઠીયાવાડના સુપ્રસિદ્ધ ન્યોતિવિભૂષણ પંડિત શ્રી કૃષ્ણ મોહનજી શરમાં (ઉર્ફે કાતાન્તિકજી) ની છબી લેટ આપવામાં આવી છે. જોશીજી ન્યોતિવ શાસ્ત્રમાં ઘણા વિદ્વાન છે. “ગુજરાતી” પત્રના સુપ્રસિદ્ધ તંત્રી રા. રા. ઇન્દ્રરામભાઈનું એ વિષયનું સર્વોચ્ચ કેટ વાંચ્યું એજ ખસ થશે. જોશીજી સનાતન ધર્મને માનનાર છે. સારસ્વત બ્રાહ્મણ જેવી પવિત્ર જાતિમાં જોશીજીનું સન્માન છે. એઓશ્રી વેદક અને મંત્ર શાસ્ત્રો પણ જાણે છે, ગુજરાતી પ્રજા એઓશ્રીની વિદ્યાના લાલ લેશે તો તેમને સતોષ થશે. હમણાં એક વર્ષથી તેઓ નિવૃત્તિ નિવાસ માટે કચ્છના ગઢસીસા ગામમાં રહે છે. ઇશ્વર એમને હિંદીયુ કરે અને તેમની વિદ્યાના લાલ અનેક મનુષ્યોને મળે.

સર્વે દેવોએ અનુસા આપૂષા અને અશ્વિન પુત્ર
પિતાના સંબંધથી જોડા.

૧૫. સૂર્યાનુ' ન કરવા લેના પિતા પાસે
આવેલા હે શુભરશ્મિહમારું એક ચક્ર કયાં છે ?
કાનમાં પ્રવૃત્ત રહેના' હામે કયાં નિવાસ કરો છો ?

૧૬. હે સૂર્યોદયારાં (સૂર્ય અને ચંદ્ર) બે ચ
કાને બ્રાહ્મણો રૂપી જાણતા હતા; ગુફામાં રહેલું
મીઠું ચક્ર સત્તે જાણનાર મેઘાવી પુરૂષો જાણતા
હતા.

૧૭. ર્ફ-પત્ની, દેવો, મિત્ર, વરુણ વિગેરે જેઓ
સર્વ પ્રાણીઓનું ઇન્ધિત આપનારાં છે તેમને હું
નમસ્કાર કરું છું.

૧૮. વારા ફરતી પોતાની માયાથી ફરતા, શિશુ
પેટે ઠિંકાર કરતા, યજ્ઞ તરફ જતા, તેઓમાંનો એક
(ચંદ્ર) ભૂવનોપર દૃષ્ટિ રાખે છે અને ણીજો (ચંદ્ર)
જ્યોત્સ્નામાં ફેરફાર કરતો ફરી ફરી જન્મે છે.

૧૯. પ્રતિદિન ઉત્પન્ન થતો હમેશાં નવોને નવો
જ રહે છે. દિવસનો કેતુ તે ઉપાના ખેલાં આપે છે;
દેવોને હવિનો ભાગ આપે છે. ચંદ્ર આયુષ્યની વૃદ્ધિ
કરે છે.

૨૦. ચોભિતા કિંશુક તથા શાલમલી વૃક્ષના જ
નાવેલો, જુદા જુદા રંગવાળા, સુવર્ણથી અલંકૃત,
સરખી ગતિવાળા સારા ચક્રવાળા રથમાં આરોહણ
કરી અમૃત લોકમાં પતિ તરફ તહારા આત્માનું વ-
હન કર.

૨૧. હે વિશ્વાત્મ ! કન્યાની સમીપમાથી ઉઠે;
આ કન્યા હવે પતિવતી થઈ છે. હું નમસ્કાર સહિત
સ્તુતિથી તહમારું સ્તવન કરું છું. પિતૃકુલની અન્ય
કુમારિકાની સમીપ રહેા. જન્મથીજ કંઈપેલ આરક્ષણ
રૂપી તહમારો ભાગ મેળવો.

* વિધાવસ્તુ કૌમાર્ય એક ગણાય છે. કન્યા જન્મે
કે તરતજ તે તેની સંભાળ લે છે અને પછે ત્યારે જોને
છોડી ફરે તે કુળની કન્યાઓની સંભાળ રાખે છે.

૨૨. હે વિશ્વાત્મ ! અહીંથી (આ રાધનથી) ઉઠે;
હું તહમારું નમસ્કાર સહિત સ્તવન કરું છું. અન્ય
(બ્રહ્મત નીતંબવાળી) કન્યાને મેળવો. જ્યાંને મહુને
સૂર્યાને) પતિ સાથે રજા આપો.

૨૩. હે દેવો ! જે રસ્તેથી અમ્હારા (વરતા
મોકલેલ) મિત્રો, (કન્યાના) પિતા પાસે જાય છે તે
રસ્તા કંટકરહિત-સરળ થાઓ. અર્થમાં તથા ભૂથ
અમ્હને સુખરૂપ પ્રેરો, અમ્હને પતિ પત્નીને સુસ-
યુક્ત રાખો.

૨૪. હે વધુ ! સુયેવ (સારી સમૃદ્ધિવાળા) ન
વિતાએ જે વરુણ પાસથી તહમારું બંધન કર્યું હતું
તે પાસથી હું તહમને મુક્ત કરું છું; યાગ ભૂમિમાં
કર્મ શેઠમાં હને-અરિષ્ટાને પતિસાથે (પુત્રાદિ મારે)
પ્રેરું છું.

૨૫. અહિંથી (પિતૃકુલથી) હું તહમને મુક્ત
કરું છું, પતિકુલમાં સુસંયુક્ત કરું છું. હે ઇન્દ્ર ! આ
કન્યાને સુભાગ તથા સુપુત્રા કરો.

૨૬. તહારો હસ્તઅહીં પૂષા અહીંથી હને
દોરો; અશ્વિનો રથમાં તહારું વહન કરો. પતિશ્રેષ્ઠ
જ; વશિની (પતિને વશ વર્તનારી, બીજાને વશ
વર્તવનારી) થા, અને ગૃહપત્નીને છાજતી રીતે મોકલો
સાથે બોલ.

૨૭. અહીં પ્રગ્ત સાથે તહારું સુખ વૃદ્ધિ પામે
આ ગૃહમાં ગૃહપતિત્વ જાળવવામાં સાવધ રહે; તહારા
પતિ સાથે તહારા ચરિત્રનું એકથ કર; વૃદ્ધાવસ્થામાં
તહમે દંપતી ધરનાં સાણસોપર સ્વામિત્વ જાળવો.

૨૮. નીલ અને લોહિત વર્ણવાળી કૃત્યની
આસક્તિ (જાંઘન) છુટે છે. તેના જ્ઞાતિજન સુખ
પામે છે; પતિ સાંસારિક જાંઘથી જાંઘાય છે.

૨૯. શામુલ્ય (વસ્ત્ર) ઉતારી નાંખો; બ્રાહ્મણો
ને ધન આપો, (કારણકે આ વસ્ત્રથી) પાદવતી બની,
જ્યાં યઈ કૃત્યા પતિમાં પ્રવેશ કરે છે.

૩૦. જે પતિ વધુ વસ્ત્ર પોતાના અંગપર પહે-
રવા ઇચ્છા રાખે તો આ પાપરૂપ કૃત્યાથી તેનું જ
નીર અશ્રીર (pathorely) થાય છે.

૩૧. વધુનું હિરણ્યરૂપ હરી લેવાને (યમાખ્ય) જનો તરફથી જે (યજ્ઞમા) ક્ષયરોગ આવે છે તેને ન્યાંથી તેઓ આવ્યા ત્યાં પુનઃ લઈ જાયો.

૩૨. રસ્તે હુમલો કરનાર ધાડપાડુ ચોરો આ દંપતીને ન મળે. સુગમ માર્ગથી હેમની (દુર્ગમ) મુશ્કેલીઓ દુર થયો; દુશ્મનો નાશી જાયો.

૩૩. આ વધુ સુમંગલી છે, માટે સર્વ આવે, તેને જીવે, અને તેને સુલાશિષ આપી પોતપોતા ને ઘેર (પુત્રીથી) પાળે.

૩૪. આ (વધુ) વસ્ત્ર દાહજનક છે, કટુક છે, નર્મવત્ છે, વિષયવત્ છે; તે (અનુપયોગ્ય છે) પહેરવા યોગ્ય નથી. બ્રાહ્મણ સૂચાને સારી રીતે જાણે છે તેને જ એ વસ્ત્ર ધટે છે.

૩૫. સૂચાનાં આશસન, વિશસન વિગેરે ત્રણ પ્રકારનાં વસ્ત્રોથી ચર્તા રૂપને જીવે. તેને (સૂચાને જાણનાર) બ્રાહ્મણ જોઈ દરે છે,

૩૬. હે વધુ! હું સૌભાગ્ય માટે હારું પાણી મહણુ કરું છું; તેથી સ્ત્રી સાથે તું વૃધ્ધાવસ્થા સુધી રહે. સ્ત્રી અહપત્ની થવા માટે આર્યમા, સવિતા, પૃથા, વિગેરે દેવતાઓએ રહને હારું દાન કર્યું છે.

૩૭. જેમાં મનુષ્યો બીજનું આધાન કરે છે, જે અમ્હારા ઉરની ઇચ્છા સમજી તેમાં વિશ્રામ લે છે, અને જેના ઉરમાં (કામાતુર થતા) અમ્હે શેષેનો પ્રહાર કરીએ છીએ, તે અત્યંત મંગળભૂત કન્યાને પ્રેરે.

૩૮. હે અગ્નિ વસ્તુની સાથે સૂચાને હમારી સમક્ષ લાવ્યા, હવે હમે પ્રજા સાથે હેતું પતિને દાન કરે.

૩૯. અગ્નિએ આયુષ્ય તથા (વર્ષસ) તેજ સાથે આ કન્યાનું દાન કર્યું છે; આ કન્યાનો પતિ પ્રધાંયુ થાયો અને સો વર્ષ જીવે.

૪૦. (કન્યા જન્મતાંજ) પ્રથમ તું સોમને મળી ત્યાર પછી ગંધર્વને મળી, અગ્નિ હારો ત્રતીય પતિ થયો અને પછી મનુષ્ય હારો પતિ થયો.

૪૧. સોમે પ્રથમ ગંધર્વને સાંપી, ગંધર્વે અગ્નિને સાંપી અને અગ્નિએ ધન તથા પુત્ર સાથે આ કન્યા મળે આપી છે.

૪૨. આ લોકમાં વસો; હમારો વિયોગ ન થયો; પૂર્ણ આયુષ્ય હમને મળે. પુત્ર પૌત્ર સાથે કીડા કરતાં સ્વમ્હુમાં આનંદ લોગવો.

૪૩. પ્રજાપતિ અમ્હારમાં પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરે; અર્ચમા જરા પર્યંત જીવન માટે અમ્હારો સંગમ કરે. (અદુર્ભંગી) સુમંગલી તું પતિ-ગૃહમાં પ્રવેશ કર. આપણાં દ્વીપદ તથા ચતુષ્પદ સુખમાં વસો.

૪૪. (અધોર સહુ) દયાદ્રુ દૃષ્ટિવાળી ધા, (અર્પાનની) પતિ પ્રતિ પ્રેમવાળી ધા, પશુને હિત કરી ધા, સદરદ મનવાળી તથા તેજસ્વી ધા; વીરસૂ ધા, દેવના પર ક્ષધા રાખ; સુખ આપનારી ધા. અમ્હેા દ્વીપદ તથા ચતુષ્પદને સુખદા ધા.

૪૫. હે ઈંદ્ર, આ વધુને સુપુત્રા તથા સુભગા કરે; તેને દશ પુત્રો આપો જેથી પતિ અગિઆરમે થાય.

૪૬. હારાં સાસુ તથા સસરાપર સાત્રાન્ય લોગવનારી ધા. નણદ તથા દેવપર સાત્રાન્ય લોગવ.

૪૭. સર્વ દેવો આપણાં હૃદયનો દુઃખાદિ કલેશ દૂર કરી લૌકિક વૈદિક વિષયમાં પ્રકાશયુક્ત કરે. માતરિધા, ધાતા અને દેવેરી અમારી બુધ્ધિ પરસ્પર અનુકૂલ કરે.

ત્રિવેદી શંકરલાલ વિ. ગૌરીશંકર.

વહાદુર મીચલ.

જિન્દગી ને પોલિયન જોના પાર્ટે ધૃં સં
૧૮૨૨ની સાલમાં રશિયા પર સ્વારી કરીને
રશિયન પ્રબળને ઘણો ત્રાસ આપ્યો હતો. આ સ્વારીમાં
કેંચ સિપાઈઓએ ઘણો અત્યાચાર કર્યો, નિરપરાધી,
અસહાય રશિયન પ્રબળ જનને તેમણે બે લયંકર
દુઃખ સીધાં તેમનું વર્ણન કરવાનું આ સ્થળ નથી.
કેંચ સિપાઈ ગામનાં ગામ ઉપસ્થત કરતા, ઘરખાર
ખાળી મૂકતા, અને નિરાધાર પ્રજાની રૂપણે કતલ
કરતા. જતા જતા એક દિવસ સંધ્યાકાળને સમયે
તેઓ એક ગામમાં આવી પહોંચ્યા. આવતાની
સાથેજ તેમણે એ ગામને આગ લગાડી. પ્રબળને
ગામ બહાર હાંકી મૂકી, અને એ વિના બીજાં પણ
કેટલાંક અનનિવત કૃત્યો કર્યો, અને ત્યાર પછી
ગરે વિદ્યાંતિ લેવાને તેમણે એ ગામનાંજ એક
વિસ્તીર્ણ દેવાલયમાં પોતાની પધારીઓ છેડી.
આ રાસસેના સખાટામાંથી નાશી છુટલાં કેટલાંક
માણસો એ ગામથી પાંચ છ માઇલ પર આવેલા
એક ડુંગરની તળેટીમાં છુપાઈ રહ્યા હતા. મધ્યરાત્ર
વીતી ગઈ હતી, કોઈ આવીને આંખમાં સાંગળી
ધાસે તો પણ દેખાય નહિ એટલે બારણે નિજિઃ
અંધકાર પ્રસરેલો હતો, ટાઢ તો કહે મારું કામ,
અને વળી તેમાં ભેરથી પવન વાતો હતો. આવે
આવે વખતે ભુખથી વ્યાકુળ થએલાં; ઘરખાર વિના-
નાં, પ્રાણપ્રિય આત્મસ્વક્રિયાનાં મૃત્યુને લીધે
જેમનાં અંતઃકરણ જિનન થયાં છે એવા, પ્રાણ રણ
માટે દોડતા. યત્નના સિપાઈઓ તરફથી થએલા લયં-
કર જખમની દુઃસહ વેદનાથી હુંદેવી રશિયન પ્રબ-
ળની કેવી વિપન્ન સ્થિતિ થઈ હતી! એ પ્રસંગનું
યથાર્થ ચિત્ર દેખાટવાનું લેખકની કમ કોવત કલમમાં
ગામર્થ્ય નથી. એટલે હવે ભાંજગટમાં ન પડનાં
આલો આપણે પેલા સામેના જાડના યઃ પાસે પડેલી

એક ખાવીસ વર્ષની તરુણીની શી હકીકત છે તે
જોઈએ. આ તરુણ અને રૂપસંપન્ન યુવતી કુર
કેંચ સિપાઈઓના અત્યાચારના ડરને લીધે નાસતી
હતી તેવા વખતે તેના મમસ્થાનમાં એક ગોળી
વાગી છે, અને તેની અસહ્ય વેદનાથી વ્યાકુળ થતી
તે પોતાના પતિના બોળામાં મરતક મૂકી તરફડતી
પડી છે. પ્રતિ ક્ષણ તેના આયુષ્યની દોરી શીલુ થતી
ચાલી છે. જુઓ—એ તરુણીને એકાએક અવસાન
આવે છે ને શીલુ સ્વરે તે પોતાના પતિને કહે છે
“મિચલ! મારી મરણ વખતની એક ઇચ્છા પૂર્ણ
કરશે કે? એટલી ઇચ્છા પૂર્ણ થયા પછી મને
મરણ આવે—”.

તે આગળ બોલી ન શકી. પત્નીની આ હૃદય-
દ્રાવક સ્થિતિ જોઈને મિચલનું અંતઃકરણ ભરાઈ
આગ્યું. તે આવેશમાં બેઠો, “કહે કહે તારી શી
ઇચ્છા છે? મને જલદી કહે—”

આગથી ભટભટ સળગતા, એ કાળી રાત્રીમાં
પણ આગેથી સ્પર્ષ નહોતો, પોતાના ગામ તરફ આં
ગળી કરીને એ તરુણી બોલી “આપણા ગામના
દેવાલયની બીંત પર ટાંગેલી પૂજ્ય મહતની છબીનાં
જે એકવાર દર્શન ધાયા, તો હું સુએ મરીશ.”

વખત ઘણો થોડો રહ્યો હતો, હવે વિલગ્ન કર
વો હિંદ નથી, એમ જોઈને મિચલે પોતાનું હૃદય
કહ્યું કહ્યું, ને પોતાના મગપરનું પત્નીનું મરતક
જનીનપર મૂક્યું. અને પૂર્ણ પ્રેમથી તેના મુખ પર
એક સુંબન કરીને તીરના વેગે તે દેવળ તરફ દોડ્યો.

દોડતો દોડતો, હાંફતો, કોર ખાતો ખાતો બહાર
હર મિચલ ગામની સીમા સુધી આવી પહોંચ્યો.
પરંતુ હવે તેના એ પૂર્વનો વેગ રદ થયો નથી. સંભા
ળથી અને ચારે તરફ નજર ફાળીને તે ધીમે ધીમે
દેવળને રસ્તે પડ્યો. સુદેવે આ વખત તેને હરકત
કરે એવું કાંઈ નહોતું કેટલીકવારે તે દેવળ આગળ
આવ્યો અને પત્નીએ કહેલી બીંત પર લટકતી મહત-
તની તસબીર એની નજરે પડી. એ તસબીર જોનાં

જ એ પત્ની પ્રેમી મિત્રલને કેટલો આનંદ થયો હશે. એ તસખીર એને તો ભેળતી જ હતી. પરંતુ તે મળવી એ કેટલું દુર્ઘટ હતું! તસખીર ભેળ્યે તો પ્રાણ ખોવો ભેળ્યે એ નિર્વિવાદ હતું અને એ પોતાની પ્રિય પત્નીના મરણ વખતની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે, તે પોતાનો પ્રાણ આપવાને તૈયાર હતો; પરંતુ પ્રાણ ખોયા પછી એ તસવીર તેની પ્રિયા પાસે કોણ લઈ જાય તેમ હતું? પરંતુ મિત્રલને આ વિચાર કરવાનો અવકાશ જ નહોતો. જે હીમતથી તેણે આટલી મજલ મારી હતી તેજ હિંમતના ભરપર તે એકદમ આગળ વધ્યો અને ઘણાજ ધીમે, અવાજ ન કરતાં તસખીર પાસે ગયો.

આ પ્રશસ્ત દેવાલયના ઉત્તરવલ દીપ પ્રકાશમાં, પેલી તસખીર અને અસ્તાવ્યસ્તપણે ધોરતા પડેલા પચાસ સાઠ કૃતાંતરવરૂપ કૈંચ સિપાઈ મિત્રલની નજરે પડ્યા. પરંતુ એ રાક્ષસોને ભેળને બાહુદર મિત્રલ યત્નિચિત્ત પણ હતો નહિ. જાણે કે તે પોતે પોતાના ઘરના એકાંત રથળામાં હોય, તેમ શાંત અને ગંભીરપણે તેણે એ તસખીર જરા પણ અવાજ કર્યા વિના ખીલાપરથી ઉતારીને બગલમાં મારી ધીમેથી પાછો ફર્યો.

પરંતુ અરેરે! તેજ વખતે શગડીમાં બળતા લાકડામાંથી કટલઈને અવાજ થયો ને તેમાંની એક એક તણખી સુતેલા કૈંચ સિપાઈમાંના એકના શરીર પર પડતાંજ તે જાગી ઉઠ્યો, અને પોતાની સાથે બધાને જગાડ્યા.

“શુ-શુ-કોણ-કોણ-પકડો પકડો” એવો એકા એક કોલાહલ થયો અને આખરે બિચારો મિત્રલ શત્રુના હાથમાં આવ્યો! બધા એકદમ જાગી ઉઠ્યા હુશ્મન તરફનો શુપ્ત હેર સમજીને કૈંચ સિપાઈઓ એ તેને પકડ્યો! સર્વેએ પોતપોતાની તરવારો ગ્યાનમાંથી કાઢી. ફણાર્ધમાં મિત્રલના રાઈ રાઈ જેવા કટકા થયા હોત. પણ એટલામાં એ ટોળીનો કેપ્ટન ભેરથી બોલ્યો “સખુર-સખુર”

કેપ્ટનના આ હુકમથી એ સિપાઈઓ ખીજવાઈ ગયા ને તેના તરફ હાંત કચકચાવતા ભેળ રહ્યા. કેપ્ટન સર્વને શાંત કરીને મિત્રલ પાસે ગયો ને બોલ્યો “તું બગલમાં છુપાવીને શું લઈ જાય છે બોલ? બોલું” બોલ્યો તો વગર વિલંબે તારો પ્રાણ લેવામાં આવશે

મિત્રલ જરા પણ ડર્યો નહિ. તેણે ધીટપણે પોતાને દેવળમાં આવવાનું કારણ કહ્યું, અને એ તસખીર પણ બતાવી. મિત્રલની આ હકીકત સાંભળીને અને તેના હાથમાંની તસખીર ભેળને બધા, સિપાઈઓ હસવા લાગ્યા. એ પાપાણોને હૃદયદાવક વૃત્તાંતની કંટણી આવી નહિ ને એકના પણ મનપર એ સાધુની તસખીરે શ્રદ્ધા કે ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન કર્યો નહિ. પુનઃ તેઓ તેનો વધ કરવાને ઉત્કટ થયા. શત્રુપક્ષ મનો અસહાય, નિરપરાધી અને ગમે તેવો દુઃખી હોય તો પણ તેનું માથું ધડથી જુદું કરતાં, વિજયી સૈન્યમાંના રાક્ષસ હૃદયના સિપાઈઓની વીરશીને વિલક્ષણ દુરુચ્ય ચહે છે, તે આપણે ઇતિહાસપરથી જાણીએ છીએજ! પરંતુ આ ટોળીનો કેપ્ટન આવા શુરવીરની માલિકામાંનો નહોતો અને તેથીજ મિત્રલનો પત્ની પ્રેમ અને તેની દેશભક્તિ, રાજભક્તિ જગજહેર થઈ શકી. દાનવકુલમાં પણ કોઈ કોઈવાર દેવ જન્મ લે છે એમ કહે છે, તે આવેજ પ્રસંગે અનુભવમાં આવે છે. ભલે.

એ રાક્ષસો મિત્રલનો શિરચ્છેદ કરવાને ઘાણી ઉત્કંઠિત થયા હતા. પરંતુ કેપ્ટને સુકિતથી તેનું નિવારણ કર્યું ને મિત્રલને કહેવા લાગ્યો “મિત્રલ તું જુઓજ છે કે, મૃત્યુ તારી આગળ ઉભું છે. તું મ્હારો હુકમ માન્ય કરીને હું કહું તે પ્રમાણે કરીશ તો તને જીવતો રાખવામાં આવશે. તું અમારી ટુકડી સાથે રહે, અમને મદદ કર. અમારી અન્ય સામગ્રી ખલાસ થઈ છે, તે ક્યાં મળશે તે બતાવવાને અને તેજ પ્રમાણે આસપાસનાં ઠેકાણાં કે જેનાથી અમે અજળ છીએ તે બતાવવાને અને ખીલ હરેક પ્રકારની મદદ કરવાને તારા જેવા ભોમિયાની અમને ખાસ જરૂર

છે. તો તું' અમને મદદ કર, એમ કરવાથી અમને મદદ મળશે અને તારા પ્રાણતું રક્ષણ પણ થશે.

પરંતુ મિચલે હાંત કચકચાવતો લાલચોળ આંખો કરીને બોલ્યો “નીચ ! મને નિમક હરામ થવાનું કહે છે ? આ માથું તૈયાર છે — ભલે ઉઠાવ. પરંતુ આવું નીચ કર્મ પ્રાણાતે પણ મ્હારે હાથે થશે નહિ. મ્હને મ્હારા પ્રાણ કરતાં—અન્ય સર્વ કરતાં પણ મ્હારો દેશ મ્હને પ્રિય છે. મ્હારા દેશ પ્રત્યે હું કદી પણ દગલખાજ થવાનો નથી. મહાસત્તાધિરાજ એલેક્ઝાંડર બાદશાહની હું પ્રજા છું; અને મ્હારા જીવમાં જીવ છે ત્યાં સુધી તો હું આરતીજ પ્રજા રહીશ. મ્હારા રાજતા દુરમનોને હું કદી પણ—ચર્ચિત્વિત પણ મદદ કરનાર નથી !”

“શાબાસ ! શાબાસ ! કેપ્ટનના મુખમાંથી શબ્દ નિકળ્યા. પરંતુ ખીલ સિપાઈઓના મ્યાનમાંની તરવારો ખળખળવા લાગી. આ વખતે પણ કેપ્ટનને ઘણા પ્રયત્નથી સિપાઈઓને શાંત રાખ્યા. પરંતુ તેમની, હવે પછી કહીશું તે, ઈચ્છાને કેપ્ટનને વશ થવું પડ્યું. એ સિપાઈઓમાંના એકે N અદારવાળો ધાણનો સિકકો પાસેની સળગતી સગડીમાં નાંખ્યો અને બાકીનાઓને ઉદેશીને બોલ્યો કે “એ ગમે તેટલો મિત્તસ કરે, પણ હું એને નેપોલિયન બાદશાહની પ્રજા બનાવીશ. ગમે તે થાઓ, એના હાથ પર N નો સિકકો ઠોકીને આપણે તો એને નેપોલીયનની પ્રજા બનાવવાના.”

આમરણાંત એલેક્ઝાંડરની જ પ્રજા રહેવાનો મિચલનો દૃઢ નિર્ધાર હતો અને તેને ધાને આ શબ્દો પડતાં જ, અને પેલો લાલ થયેલો N અક્ષર ભેતાં જ, તેનું શરીર કમ્પી ઉઠ્યું. પોતાના પવિત્ર દેહને આ કલંક લાગે તેના કરતાં આ દેહને તાબડોળ સેક્ષમોક્ષ કરી લેવો એવા વિચારથી તેણે તેની કમરપર લટકતી કુડાડીપર એકદમ હાથ નાંખ્યો. તે પોતાનો અત લાવવાની તૈયારીમાં હતો એટલામાં મિચલ એકદમ શુદ્ધિમાં આવ્યો. કારણ

કે હજી કેટલાક વખતને માટે તેના દેહપર તેની સત્તા નહોતી. પોતાની પ્રિયાના આદેશાનુરૂપ તે મહંતની તસવીર લેવા આવ્યો હતો. તે કામ પૂરું કર્યા વિના તે પોતે પોતાનો નાશ શી રીતે કરી શકે ? મદ જોયો એ ત્યાં નો ત્યાં ઉભો રહ્યો. એટલામાં શગડી પાસે બેઠેલો સિપાઈ બોલ્યો, “આલો સર્વ તૈયારી છે.”

તેની સાથેજ મિચલને જરૂરી પકડયો. મિચલે આ વખતે જરા પણ ગડબડ ન કરી. તે શાંતપણે આવેલા પ્રસંગને તાબે થયો. એકે તેને ડાબો હાથ છાપ પાડવા માટે પકડયો મિચલે પોતાનો હાથ આગળ કર્યો. પરંતુ તેમાંથી કેટલાક સિપાઈ બોલી ઉઠ્યા “નહિ નહિ, કાંડા ઉપર નહિ, હાથના બહારના ભાગ ઉપરજ ડાબો, એટલે આખી હુનિયાની નજરે પડે.

મિચલને હાથ કમ્પવા લાગ્યો. આ વખતે તેણે જરાક ખેંચતાણ કરી અને અસંભવિત પણ દર્શાવી. પરંતુ આ જંગલી લોકો પોતાની ઈચ્છા પૂર્ણ કર્યા વિના ન રહ્યા. તરતજ બળેલા માંસનો વાસ આવ્યો અને એ નિદય મનુષ્યોએ પોતાનું કામ પૂરું કર્યું. ને પુનઃ વિકટ હાસ્યવનની સંભળાયો; તેઓ મિચલને હવે નેપોલીયનની પ્રજા સમજીને તેની સાથે સ્નેહથી વર્તવા ઉત્સુક થયા.

અત્યાર સુધી મિચલે આ બધું શાંતપણે સહન કર્યું. શું કરે બિચારો ! સિપાઈઓએ પોતાનું કામ સમ્પૂર્ણ કર્યું કે તરતજ તે પાસે પડેલા એક ટેબલ પાસે ગયો અને જે હાથ ઉપર છાપ મારી હતી તે હાથ ટેબલપર મૂકીને તે તરફ જોવા લાગ્યો. સ્વર્ણમાં તેના જમણા હાથમાંના કુકાર એકદમ ઉંચો થયો અને આંખની પાંપણ નમે ન મમે એટલા અવકાશમાં તે ખડ દધને અવાજ થયો ને N અક્ષરની છાપવાળો મિચલનો હાથ સાંધામાંથી અલગ થયો ! આશ્ચર્યમાં જંગ થયેલા કેચ સિપાઈઓ તરફ એ હાથ ફેંકીને મિચલ આવેશમાં બોલ્યો “તમારા નેપોલીયનનો ભાગ હતો. હું રશિયનને રશિયન જ છું !”

આ અદભુત પ્રકારે જોતાં એ મનુષ્યદેહધારી રાક્ષસો પાપાણીની મૂર્તિ જેવા ટકટક જોઈને રહ્યા ! કેટલું મોટેથી બોલ્યો “ શાખાસ શાખાસ ! એ બહાદુર, તને ધન્ય છે ? ”

પછી તે પોતાના સિપાઈઓ તરફ વળી બોલ્યો બખરહાર, હવે કોઈને હેરાન કર્યો તો ! ખરા વીરને માન કેમ આપવું તે કૈય લોકો જાણે છે, તે જગતને જાણવા દો. આ વીર મિચલને સન્માનપૂર્વક પહોંચાડો.”

કેટલુંના હુકમ પ્રમાણે બધા સિપાઈઓએ મિચલને સન્માનપૂર્વક રજ આપી; ને પેલી મહાત્મી છળી લઈને તે પાછો ત્વરાથી પોતાના ધ્વજિત સ્થળે જવાને નીકળ્યો. પોતાની પ્રિયાને આવી મળતા સુધી રસ્તામાં શ્વાસ લેવાને પણ અટક્યો નહિ. પોતાને થતી વેદનાઓને તેણે પત ન કરી.

એક મહારની અંદર તો તે પૂર્વસ્થળે આવી પહોંચ્યો. પત્નીને આવવાના માર્ગમાં લોચન રાખીને પડી છે, ને જેના પ્રાણ કંઈ આત્મા છે એવી પોતાની તરૂણ પત્નીના નેત્રો આગળ મિચલે પોતે આણેલી સાધુની તસખીર ધરી. તેની મરણ વખતની એ ઈચ્છા પૂર્ણ થવાથી તેને થયેલા આનંદનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. પરંતુ આ ઈચ્છા પારપાડવામા મિચલને કેટલાં સંકટ ખમવા પડ્યાં હતાં, તેની એ બિચારીને કલ્પના પણ નહોતી ! અત્યંત સમાધાનના અને આ લારહર્ષક એક બે અરપદ શબ્દ બોલીને અને પોતાના પ્રિયકરને એક અંતિમ ચુંબન દઈને એ શ્રદ્ધાળુ અને પતિવ્રતા તરૂણીએ પોતાનો પ્રાણ પ્રભુને હવાલે કર્યો. આ કરૂણ પ્રસંગનું વર્ણન કરવાને લેખકની કલમમાં સામર્થ્ય નથી.

* * *

કેટલેક દિવસે મિચલના આ કૃત્યની વાત અલેક્ઝાન્ડર આરને કાને ગઈ. આરે મિચલને સન્માનપૂર્વક બોલાવ્યો ને તેનું ગૌરવ કર્યું અને એક સાફ પેન્શન બાંધી આપ્યું. આવા દેવદુદથી વીરની

દાસી થઈ તેની પદ સેવા કરવાને રશિયાની અનેક રૂપ, ચૌરન, ધન, કુલસમ્પન્ન તરૂણીઓએ પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યા, પરંતુ મિચલે પછી પુનઃદાર પરિગ્રહ કર્યો નહિ. મિચલ જેવા ઉદાર હૃદયી, પતિવ્રત-પરાયણ, વીર, દેશભક્ત જે દેશમાં જન્મે છે તે દેશ ધન્ય છે !

રામકૃષ્ણ માઈશંકર મદ.

૭

મક્ત કવિ મોજલ.

૭

જો જો લગભગ આત્મા અને ઉદ્દેશ કહેલાં ઉદ્દેશ તથા ઉદ્દેશ હતાં તે વિષે હવે આપણે તેમની કવિતા, તેમનું જ્ઞાન અને તેમના ઉપદેશની લીલી કંઠાર જેવી વાટિકામાં પરિશ્રમણ કરી જે જાણવાનું છે તે જાણીશું. વાટિકામાં અટન કરતાં માર્ગમાં ખાડા ખડખા, ધૂળ ઢેકાં અને કોઈ પ્રસંગે શુષ્ક શાખ પલ્લવાદિ નડશે ખરાં પરંતુ તે સર્જને જોળણીને આપણે સુદર રીતે વિહાર કરી શકીશું એ વાતમાં કશો સંદેહ નથી. વન વાટિકાના આડા અવળા માર્ગ દેખી પાછાં પગલાં ભરવાનાં નથી પરંતુ તેમાં સંચરવાનું તથા શોધવાનું છે.

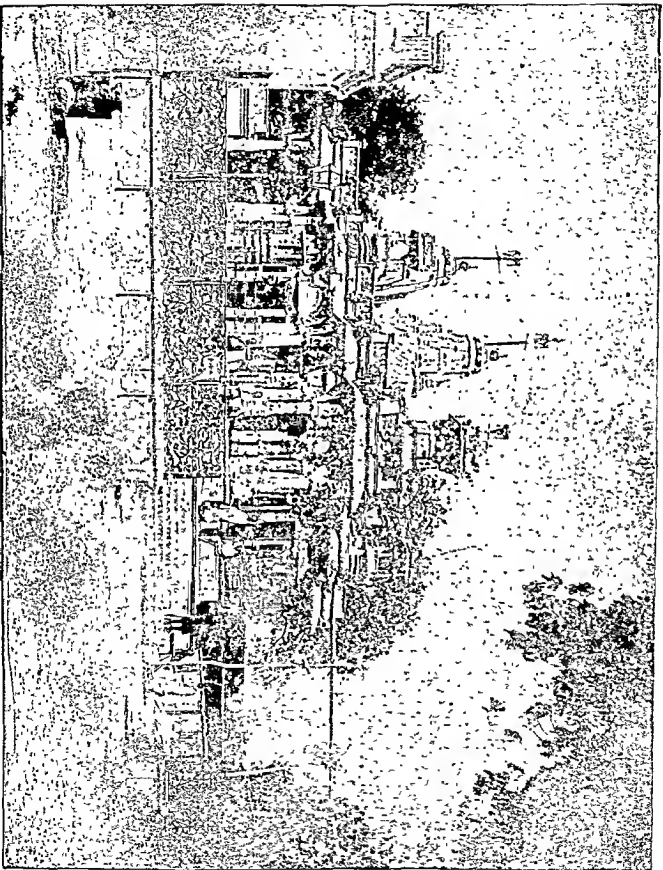
હવે, આપણે જોઈએ. બાવો, એટલે શું એ વિષયપ્રર બોલીશું. જોઈએ બાવો, એ બે શબ્દોથી એવું સમજવાનું નથી કે જોળલરામે કોઈ મનુષ્યને બાવો બનાવ્યો હતો. પરંતુ તેનો અર્થ એટલો જ કરવાનો છે કે, જોળલરામે સાંપ્રતકાલના બાવાની મૂર્તિ કેવી કદપેલી છે અને તેને વિષે તે કેવી રીતે બોલે છે. જોળલરામ ભક્ત હતા, સંસારી નહોતા. તેમને જો કોઈપણ આશ્રમ પ્રિય હતો તો તે સંન્યાસાશ્રમ જ હતો. બાવા થાવાનો ઉપદેશ તેઓ જાહુ કરતા હતા પરંતુ તેથી કહેવાતા બાવાના નામ ઉપર બલા-પાના બોલ કહાડવાને તેઓ ચૂક્યા નથી. જે પુર્વ લોકો રીલાં ટપકાં કરી, શરીરે શાખ મથોરી જોળી,

હાથમાં દંડ કમંડળ અને ચીપીયા ધારી બાવાનાં ખોટાં નામ ધારી જગતને છેતરતા જ્રમણ કરે છે તેવા લોકોને આંપણા આશુધં સતી લોજલરામ પોતાના વાંગપ્રહારવડે ચીરી, તેમાં સંહાર લર ભરાયી, તેમને આખાને આખા કચડ કચડ આવી નય છે. બાવાના ક્રૂર વેતરવાને અર્થે વાપરેલી તેઓની બોલી તો જાણે બંદુકની ગોળી. હૈયામાં કામનાની હોળી બળતી હોય; શ્રીઓ પાણી ભરતી હોય ત્યાં જઈ એક હુશે તેમની પ્રતિ વિલોકિતો હોય અને ભોળી ભામિનીઓને ભરમાવીને ફેલી ખાતો હોય એવા બાવા ઉપર લોજલરામ અતિ તિરસ્કારવાળી દષ્ટિવતે શુભે છે; અને પોતાના સાર્વિક યોધને પ્રકટ કરી એ યોધમાં ઝાટકી નાખે છે કે આવે બાવે નાખ્યા યોળીરે” લોજલરામકતને આવો બાવો, બાવો નથી-વિરાગી નથી. તેઓના વિચાર પ્રમાણે વિરાગી

મનુષ્યોની વૃત્તિઓ શાન્ત, વિચાર શુધ્ધ, આચાર અમલ અને વાણી સરલ હોવાં જોઈએ. ભકતરાજને મન સંસારનાં મુખ શલ્યક છે; એ કોઈ પણ મુખ સ્થાયિ છે તો તે સંસારની પેલે પાર આવેલા સુક્રમ દેશનું. લોજલરામ પોતાના ભકત બંધુ નરસિંહથી મત ભેદ રાખી સંસારની બહાર રહી નિષ્ક્રમ ભકિત વતે પરમ પદ પ્રાપ્ત કરવાનું કહે છે. સંસાર, તેમને મન વિષવલ્લી છે; તેમાં વીરાયલું જન મોઝ વહેલું વિષમય થવાનું જ એવું તેમનું માનવું છે. લોજલરામ બાવો ભેળધારી, અલખને યોળખનારો, સંસારને તુચ્છ ભેળનારો અને તેની સાથે લેશ માત્ર પણ સંબંધ ન રાખનારો છે.

લોજલરામ ભકત હતા અને કવિ પણ હતા. તેઓ તેમની કવિતાના રંગે ભકત નથી કહેવાયા પરંતુ તેમની ભકિતના રંગે કવિ કહેવાયા છે. તેઓએ ભકિત કરતાં ગાયું છે. તેઓએ પોતાની હૃદય ઉર્મીને વૈષ્ણવી વાળીદારાએ પેલા સામાન્ય જનસમાજને અસ્પૃશ્ય એવા બ્રહ્માનાથ સાથે એક રસ બનાવી મુકી છે. કવિના શબ્દના ધાતુ કુના યોગાર્થે

ને મળતું આપણા આ કવિનું કવનું છે. તેનો આવામુ તેને જ ઘટતો છે. વેમનું માધુર્ય તેમનામાં જ રહેલું છે. તેનો કલરવ તેના જેવી જ સહૃદયતાની છાપવાળા મનુષ્યથી જ સમજી શકાય છે. તેમને સ્વર સ્પૃશ્ય તો થતો અસ્પૃશ્ય થઈ નય છે. જેટલા વેગથી તેનું હૃદય ઉછળે છે, તેટલા વેગથી તેનો કવિતા પ્રવાહ ઉછળે છે, જેટલી ત્વરાથી તેની નસોનું ચિરુ દોડે છે તેટલી ત્વરાથી તેના વિચારો એક પછી એક એમ ઉપરા ઉપરી ફાટ ધામ કરી મુકે છે. તેમની કવિતામાં આઘાત અને પ્રત્યાઘાત સર્વ સ્થલે સરખો અને પ્રત્યક્ષ છે. તે પોતાને માટે રસંગી વ્યાખ્યા તથા કાવ્યકળાના નિયમો ઘડી કહાડે છે. લોજલરામ કવિ છે પણ સર્વાનુભવી કવિ નથી. આત્મદર્શી ઉપદેશક છે. ઉપદેશ, આત્મકેવ્યાધિ અને સત્યસંશોધન એ તેમની કવિતાનાં અનુભવન છે. તેની કવિતા વિશાળ અને ઉંડા અભ્યાસનું પરિણામ છે. લોજલરામનાં હોઈને તેમની કવિતામાં પ્રત્યેક વાક્ય તેનાં જ્ઞાનનાં કુસુમો પ્રથિત થયેલાં છે. કોઈ કોઈ પ્રસંગે નિષ્ક્રમ ભકિત, વૈરાગ્ય, યોગ આદિ મોક્ષ પામવાનાં સાધનો ઉપર તેમણે પોતાના ઉરમાં રહેલા વિચારોને પ્રદર્શિત કરવાને ઉત્સાહકર્ષક શબ્દોમાં ગાયું છે. તેમની કવિતામાં કળા કરતાં કુદરતને લાગ વિશ્વ છે. તે ભકત કવિએ લાંબાં લાંબાં પંક્તિઓ લેરેલાં કાવ્યો લખ્યાં નથી; પરંતુ જે પ્રસંગે અને જેવા રંગમાં તેમનાં મનમાં જેવા વિચારો સ્ફુરી આવ્યા છે તે સર્વે તેણે ન્હાનાં ન્હાનાં પદોમાં અર્થાત અંડ કાવ્યરૂપે ગાયું છે. તેમની કૃતિ ઉપરથી સહેજ જણાઈ આવે છે કે, જેટલો ધ્યયસાધન કરવાનો લોભ હતો તેટલો કંવ થવાનો નહોતો. તેમની પ્રકૃતિ ભકિત પ્રધાન હતી. તેમણે મોટાં મોટાં અર્થો લખ્યા નથી, તેમણે જે કાંઈ લખ્યું છે તે સર્વ પોતાના ઉદ્દેશને અનુસરતું, ભાષા-કટાક્ષમાં કડકડતું, ભકિતરસમાં લસંલસતું અને સર્વ પ્રકારના જાનનામ માંત્ર-ઉપરંદોરો પાડતું છે. જેટલો દંબ તેટલો દાહ અને તેટલો જ દંડ એવું તેમનું નીત

લોજલરામના ચાળખા હાથમાં તંબુર ઝાલી ઝાંઝ અને ઝંઝીકાના ઝણકાર સાથે ઘેર ઘેર ગાતા ફરે છે. તંબુરામાં મળી જતો તે ગાયકોનો સ્વર આગ્ય લીલાતું એક સુદર ચિત્ર આપે છે. મહેતાજી કવિ સંસારીના અને લોજલરામ કવિ સંન્યાસીના, મહેતાજીની કાવ્યો ખાનની ભૂમિ રસાલ અને લોજલની શુદ્ધ છે. લોજલ હડુડતા વિરાગી અને મહેતાજી વિવેકી સંસારી છે. લોજલ સંસારની અસારતાપ્રતિ ધિક્કાર દ્રષ્ટિથી લુચ્છે છે અને નરસિંહ ભકત તેની તે અસારતા પ્રતિ હુસે છે. લોજલ વિરાગી હોવાથી તેમની કવિતા ધણ વૈરાગ્ય પરિવેષવાળી કદંગી છે; અલંકારને તો ઓળખતીજ નથી, તેમ કેવાર નગ્ન છે એમ પણ નહિ. તેણે અલંકાર ધારણ કર્યો છે ખરા, પરંતુ ખાવાના જેવા વૈરાગ્યને જો આપણે એક રસરૂપે ગણીએ તો તે રસના આખરાને તે ગમે પણ તેનાથી વિરૂધ્ધ રસરસને તેનો સ્વાદ રૂચિકર તો નહીં થાય, લોજલની કવિતામાં વીરરસ તો ઉછળી રહ્યો છે. જ્યાં ત્યાં આ કવિરાજ સંન્યાસિપત્નીની ઝાંઝ આજ્ઞા આપતાજ ફરે છે. મૂરખ શબ્દ તો રચો રચો સંયોધનાર્યે વપરાયેલો છે. ‘આણું’ બોલો અને આણું કરો, એવી આજ્ઞાએ તો તેમની કવિતામાં જ્યાં ત્યાં આડી ઢોડી પડી છે. તેમની કવિતાને ધ્વનિ આજ્ઞાવાચક છે. ખાવાને દંડો જેમ ખાવાનું આભુષણ છે તેમ લોજલરામની ‘હાડ’-અનુબંધનીય આજ્ઞાવાચક શબ્દો તેમની કવિતાનાં આભુષણ છે. ભકિતમાં તેમને શૈયંતત્વ આવશ્યક નાએ છે. સં-ગ્રામમાં ગવાતી કવિતાના જેવી તેમની કવિતાની મીઠાશ આનંદ અકાવનારી છે. લોજલરામ ગાતાં ગ-જના કરે છે, ડંકા ઉપર ઘાવ ઘાવ મારે છે, રણશૃંગો ઉપરા ઉપરી કુકે છે, સંતશુરોને સુધ્ધ માટે ચઢાવવાને ઉશ્કેરે છે. તેમની કવિતા કુદાવે છે, રણસંગ્રા-મમાં સુખોનો લાગે લેવરાવે છે. આવી તેમની કવિતા છે. છંદ તો તેઓ બહુતાજ નથી. રાગ રાગણી પણ ખાવાને પ્રિય લાગે તેવી, વૈરાગ્યથી ભરેલી. આ આપણા સામાન્ય વિચાર થયા પણ કેદ-

લેક અંશે તેમાંની કેટલીક કવિતા ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું આવશ્યક છે. ઉપર એક રથોને મેં જણાવ્યું છે કે લોજલરામે કોઈ પણ કાવ્ય અર્પણ લહરોમાં લખ્યું નથી. આ અભિપ્રાય સામે કોઈ પણ પ્રતિપક્ષી તરફથી વાંધો લેવાય તેથી હું અને તેટલો બચાવ કરી લઉં છું. લોજલરામે સૈદ્ધ્યા ખ્યાન નામનું પાંચ કડવામાં એક નાનકડું કાવ્ય લખેલું છે. તેની કથાનો સાર એટલો જ છે કે સગાળ શેઠ અને સંધ્યાવતી નામની સ્ત્રી એ ઉભય પતિ ધર્મિન્યે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે પ્રત્યેક દિવસ એક સાધુને લોજન કરાવીને પોતાનું લોજન લેવું. તેઓ શિયાળ બેટના વાટી હતાં. તેમને એક સૈદ્ધ્યા નામનો પુત્ર હતો. એક દિવસ એવું બન્યું કે “પર્યંત્ય રૂઠો દિન આઠ સુધી” અને શેઠને કોઈ સંત જડ્યો નહિ. અંતે સાધુ રૂપે આવેલા શ્રી હરિ તેના દાસજનની દ્રષ્ટિએ પડયા. તેણે જઈને શેઠને ખબર આપી કે તલાવડીની પાળે એક તપસ્વી બેઠેલો છે. સગાળ શેઠ તેમને વિનવીને પોતાને ઘર પહોંચે છે. અતિત રીસાય છે અને માંસ ખાવાની માગણી કરે છે. સગાળશાહ શેઠની પત્નીને સ્પુરી આવ્યું કે તે અતિત તો પેલા અક્ષરતીત શ્રી ભગવાન છે. શેઠ શેઠાણીએ એ વાત સ્વીકારી અને તેવું લોજન તૈયાર કરવા માંડ્યું. શ્રી હરિએ તેમના પુત્રનું મસ્તક માગ્યું અને તે પંથુ તેઓ આપવાને તત્પર થયાં. સૈદ્ધ્યાને આ વાતની ખબર પડતાં, તે ‘બુદ્ધિઉત્તમર ખાળ’ બોલ્યો કે હું પિતાજી ‘અવસર આવે પાછાં પગલાં ન ભરિએ’ તમે મહાર્ શિર કાપી તે મહારાજને અર્પણ કરો સુતંતું. શિર કપાયું. તે સાધુએ કહ્યું ‘તે પ્રમાણે સંધ્યાવતી માતા પોતાના પુત્રના મસ્તકને ખાંડણીયામાં ઘાટી ‘અળળણ હું! અળળ હું! એવી રીતે હાલંવડ ગાતાં ખાંડવા બેઠાં. આવી તેમની અચળ ભકિત ભે ધને ભગવાને તેમને હવે કહ્યું કે તમે વાંઝ્યાં છો તેથી તમારું અન્ન મને અર્પે નહિ. સંધ્યાવતી ગર્ભ વતી હતી તેથી તેણીએ પોતાનું પેટ ચીરી બાલક

બહાર આણવાનું પ્રયત્ન શરૂ કર્યું. પ્રભુલ પ્રસન્ન થયા અને સેલેમાને સંલુપન કર્યો. આ પ્રમાણે આ આખ્યાનની સમાપ્તિ થાય છે. લોન્લરામ-આ ન્હાના કાવ્યને આખ્યાન કહે છે. પણ નામ પ્રમાણે તેમાં શુભ નથી; સેલેમાની આવી મૂલ રસિક પણ આ કવિએ કરેલી શુદ્ધ કથાને આખ્યાન કહેવાયજ નહિ. કથા વસ્તુ અદભૂત પણ સારી છે; તેની ઉપર કેઈ કોવિદ કવિના હાથથી પીછી ફેરવવામાં આવે તો તેમાંથી વિવિધ રંગથી સુશોભિત થયેલું ચિત્રા-કર્ષક ચિત્ર બેચી શકાય ખરું પરંતુ લોન્લરામ જેવા શુદ્ધ અને વિરાગી લેખકને હાથે તેવું થવું સુરકેલ છે. મનોહર મૂર્તિ એ. બે. બે. વાનું કુશળ ચિત્રારાનું છે અને જેમ તેવાને હાથે કહાડાયેલું ચિત્ર તે સુંદર ચિત્ર કહેવાય તેમ રંગરાગથી લખાયેલું કાવ્યજ માત્ર આખ્યાન કહેવાય. આ કથામાં આખ્યાનના શુભો લેશ માત્ર પણ નથી લોન્લરામ ભક્તવંતું આ ન્હાનકંડું કાવ્ય નથી. વાચકમાં લલપકતું નથી. અલકરોથી ચકચકતું કે નથી રસમાં આક્રમ જોઈ થયેલું. આ કાવ્યને આખ્યાનના કરતાં સાદું વા સંક્ષિપ્ત ચરિત્ર નામ આપ્યું હોત તો વિશેષ યોગ્ય કહેવાત.

જયસુખરાય વિ. પુરુષોત્તમરાય જોષીપુરા.
અમ. ૧.

ત'બાકુના વ્યસનથી લકવો—એક ડોક્ટર જણાવે છે કે તમાકુના વ્યસનથી પહાણત એટલે લકવો થાય છે.

ત'બાકુ અચ્ચાંચોની કતલ કરે છે.—ઈંગ્લંડના ડેલી ન્યુસમાં એક વિદ્વાન ડોક્ટર જણાવે છે કે સીગારેટ પીવાથી જીવાન હોકસબોના શરીર તથા મન ઉપર ખરાબ અસર થાય છે એટલુંજ નહિ ત'બાકુ પીનારાં માણસોનાં અચ્ચાંચોનું મરણ પ્રમાણ ધણ પ્રાસદાયક આવે છે, એવું ક્રાન્સનાં નાન્સી શહેરના ત'બાકુના-કરબાનાના મંજુશિનાં બાળકોનાં મરણ પ્રમાણ ઉપરથી માલમ પડ્યું છે.

૧૯૧૬

વાજ વહાદુર અને રાણી રૂપમતી

સાહિત્ય

જો સાહિત્યના ઇતિહાસમાં બાજ બહાદુર અને રાણી રૂપમતી એ બંને નામ ધણા જ પ્રસિદ્ધ છે. બાજ બહાદુર એ માળવાનો છેલ્લો રાજા હતો અને તેણે માંડવગઢ ઉર્ફે મંડુમાં ઇ. સ. ૧૫૫૪ થી ૧૬૬૪ સુધી રાજ્ય કર્યું. બાજ બહાદુર વિકાસપ્રિય, મુગયાકુશળ અને ધણે સંગીત લેખક પણ રાજા હતો. તેની રાણી રૂપમતી એ પ્રણય લલના હતી અને બંનેના પ્રસંગ ઇતિહાસમાં રમણીય, અદભૂત અને 'સોમાન્સ' થી ભરેલા છે અને તેથી બાહ્યતઃ શુભ અને નીરસ લાગે તેવા ઇતિહાસમાં પણ અંતરંગ પ્રયત્ને તેવા અદભૂત રસનું મીઠાણ થયું છે. રાણી રૂપમતિના જન્મ ઉત્તરચીનીના ઇશાન કોણમાં સારંગપુર ગામમાં થયો હતો. તેની નાનપણની તેના માળાપની કુટ્ટિકત લેખણે તેવી મળતી નથી. (Sir John Malcolm) સર જોન માલકમ લખે છે કે તે સારંગપુરની નૃત્યાંગના હતી, બીજી ઇતિહાસ લેખક એમ જણાવે છે કે તે મંડેજસર નજીક એક રેનાતીરપરના એક રજપુત કાકેરની પુત્રી હતી, પરંતુ એટલું તો નિશ્ચિત છે કે તે અત્યંત સૌંદર્યવતી હતી. તેને સંગીતશાસ્ત્ર ઉત્તમ જ્ઞાન હવું. તેનો કોઝીલ કંઠ એવો હતો કે તે સાંભળતાંજ અનેક સહૃદય અંતઃકરણ ગળગળીત થઈ જતા.

બાદશાહ બાજ બહાદુર એક વખતે સુરિંદ્ર સૌંદર્યથી વિભૂષીત એક વનમાં શીકાર કરવા ગયો હતો. ત્યાં રૂપમતી રેનાતીરપર એસી પોતાના મંડુલ સ્વરથી સુરિંદ્રેવીનું સ્તવન કરતી હતી. તેના આકર્ષણિય મનોરમ અવાજ સાંભળી રાજા બાજ બહાદુરના કાને પડતાંજ તે એવો તલિલન થઈ ગયો અને એવો દર્શનાત્મક થયો કે તે સૌંદર્યલક્ષ આગળ આવી ઉભી રહી. તેના જાન-આધારથી તે જેટલો અનુરક્ત થયો હતો તેથી હજારજણો પ્રેમાનુરક્ત તેના સૌંદર્યથી તે બની

મહાત્મા શ્રી કૃષ્ણાનંદ સરસ્વતી સ્વામી

અને

તેમના લેખ.

જીવંતી લોકો હેરાન હતા. તે વેળા કેટલાક લોકોએ સ્વામિજીને પૂછ્યું કે એ સંકટ હેરાનમાંથી બાહ્ય થાય એવો કોઈ દેવી ઉપાય હશે ખરો? સ્વામિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે શાસ્ત્રમાં શેનો ઉપાય નથી? દ્વિજ માત્ર સંધ્યા સ્નાનથી પરવારી નીચલી કારિકા લખીને દેવની નિત્ય પ્રાર્થના કરે તો હર્લિંક્ષની પીઠા બાહ્ય થાય એમ આચીન સંપ્રદાય છે.

તેલે વર્ષતુ પર્વન્યં: પૃથિવી શસ્પશાલિની ।

શોડય સોમ રાહિતા દ્રાક્ષણા: સંતુ નિર્મયા:॥

સન્યાસીએ ભેડા પહેરવા કે નહિ એવો પ્રશ્ન ાતાની આગળ આવવાથી તેનું ઉત્તર “ પાટકા નીમાંસા ” નામનો શાસ્ત્રાર્થ લખી છપાવ્યો છે ને શાસ્ત્ર વચનથી ને યુક્તિથી અનુસરીને સાબીત કીધું છે કે આમડાના ભેડા પહેરવાને સન્યાસીને બાધ નથી. કાશીના રામરામ શાસ્ત્રી ટામલેએ એ ઉપર આક્ષેપ કીધો હતો. તેનું ઉત્તર પણ આક્ષેપ સાથે છપાવી શાસ્ત્રીજીનું સમાધાન કીધું.

સં ૧૯૫૮ ની સાલમાં મુંબઈમાં ધર્મચક્ષા મળી હતી. નિર્ણયને માટે સભાએ છત્રીસ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કીધા હતા. સ્વામિજીને કાશી આમ ત્રણ મોકલ્યું હતું ને સાથે પ્રતો પણ મોકલ્યા હતા. પોતાથી મુંબઈ આવવું બની શકે એમ ન હોવાથી પ્રચેક પ્રશ્ન તથા તેની સાથે તેનું ઉત્તર, એમ એક પુસ્તકના આકારમાં છપાવી સભા ઉપર મોકલવામાં આવ્યા હતા. સભાએ તેનો ચો ઉપયોગ કીધો તે જણ્યું નથી પણ ઉત્તર મુકાસર, ટુંકા ને માર્મિક છે ને સર્વ

ધર્મભિમાનીને વિચારવા યોગ્ય છે.

શબ્દની લોકની ઉત્પત્તિ બાબત પૂછવામાં આવતાં સ્વામિજીએ નતિ નિર્ણય પ્રકાર પરમર્શ નાંખતું ચોપાનીયું છપાવી ખુલાસો કીધો છે, ને પ્રચેકમાં નતિ સંબંધી નિર્ણય કેવી રીતે થાય એમ સંભોન્યતઃ વિવેચન કીધું છે.

નાશિકમાં એક બ્રાહ્મણ એમને છત્રીસ સવાલ પૂછ્યા: જેવાં કે શિખા શા સારુ રાખવી, જનોઈ શું કામ પહેરવું, વિવાહ શા સારુ ભેદ્યે, સધળાએ લોજન સાથે શા માટે ન કરવું, યથેચ્છ કન્યા સંબંધ કેમ ન કરવો, પર્વને દિવસે સ્નાન શા સારુ, વર્ષભેદ શું કામ ભેદ્યે, કપાળે તિલક શા સારુ કરવું, બ્રહ્મકલ્યા કેમ ન થાય, શાસ્ત્રનો ભય શા સારુ, બ્રહ્મ તે શું, માયા શું, શ્રાધ્ધ શા સારુ કરવું, સંધ્યા શું કામ કરવી, સંસ્કાર સંસ્કૃત ભાષામાં શા સારુ કરવા, વિધવા વિવાહ કેમ ન કરવો, ઈશ્વર કોણ, પ્રપંચ મિથ્યા કેમ, ઇશ્વરને કોણે ભોધે, પ્રારબ્ધ પુરુષાર્થમાં બળવત્તર કોણું, ઇશ્વર ક્યાં છે ઇત્યાદિ. આ ટુંકા સવાલના જવાબ એ ત્રણ દે ચાર શબ્દમાં જ આજાહ રીતે આપ્યા છે, ને તે પ્રતો તર માલિકાના નામથી નાશિકમાં છપાયા છે.

કાશીની સંસ્કૃત પાઠશાળાના અધ્યાપક રામ મિશ્ર શાસ્ત્રીએ ‘તુર્ય મિમાંસા’ નો ગ્રંથ છપાવી તેની એક પ્રત સ્વામિજીના ઉપર વાંચવા મોકલાવી તેમાં સન્યાસનો અધિકાર સધળી જાતીને માટે છે એમ બતાવ્યું છે. આ ગ્રંથના ઉત્તરમાં સ્વામિજીએ ‘બ્રાહ્મણ સર્વસ્વ’ નામક ગ્રંથ લખી તુર્યમિમાંસાનું જડબે સુલાખ ખંડન કીધું છે, ને સન્યાસનો અધિકાર કેવળ બ્રાહ્મણને જ છે એમ શાસ્ત્ર તથા ન્યાયથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ કીધું છે. એ ઉત્તર વાંચી રામમિશ્ર શાસ્ત્રીજી સ્વામિજી મહારાજ પાસ આવ્યા ને દંડવત કરી પોતાની ચુક સ્વીકારી. ધન્ય છે આવા સરલ ને આમરૂ વિનાના પરિતને !

તાજેતરમાં કોદહાપુરના હાલના નરાધીશ ક્ષત્રી છે કે કેમ તેના મોટા સવાલ ઉત્પન્ન થયો હોતો એ સહુને વિદિત છે. એ મહારાજ શિવાજીના કુળના છે. એમને વૈદિક ક્રિયા પ્રમાણે ઉપવિત અપાયું છે. પાછળથી જેને કંઈ રાજ તરફથી નુકશાન થયું હશે તેણે એ તો શૂદ્ર છે, અને વૈદિક ક્રિયા ન કરાવાય એવા વાંધા ઉઠાવી અક્ષમદમાં કોલાહલ પેદા કરીયો. તકરાર ઘણી વધી ગઈ. આખરે એ તકરારનું નિરાકરણ કરવાને કરવીર સંસ્થાનના શ્રી શંકરાચાર્યે સ્વામિજી શ્રી કૃષ્ણા નંદજીને વિનંતિ કરીધી કે આપ કોદહાપુર આવી કલહની શાંતિ કરો. આચાર્યનું આમંત્રણ થયું એટલે જુજીજી ભેઈએ એમ વિચાર કરી શરીર અસ્વસ્થ હતું તોપણ ત્યાં પધાર્યો, અને 'વિશ્વવ્યવસ્થા સંસ્થા પરામર્શ' તથા 'ચાતુર્વર્ણ્ય સદાતત્ત્વ પરામર્શ' એમ બે પુસ્તક લખીને નિર્ણય જણાવ્યો ને નરાધીશ ક્ષત્રી છે એમ પ્રતિપાદન કાઢ્યું. એ જોઈ મંથો મનનીય છે ને વિચારશીલ પુરૂષને એમાંથી ઘણી વિચારવા ભોગ બાળતો મળી આવશે. એમાં ભતિ સંબંધી બહુ નવી વાત કહી છે.

ચાવીજ રીતે 'એકાદશી પરામર્શ', શિવરાત્રી શાસ્ત્રાર્થ, 'મૈરવાજીની નિર્ણય', 'આતુર સંન્યાસ પરામર્શ', 'અખલા બધ', 'સુહાનુ' શાસન' વિગેરે નાના મોટા શાસ્ત્રાર્થ આપી ઘણી બાળતમાં લોકોના સંદેહ હૂર કરીધા છે.

સ્વામિજીએ એક નિષ્પંધ લખી આદિ જગદગુરુ શ્રી શંકરાચાર્યને અવતાર કાળ નિર્ણય કરીધા છે. તેમ રાજકોટમાં 'ચમત્કાર પરામર્શ' લખ્યો છે તેમાં સૂર્ય પૃથ્વીથી કેટલો દુર હોવો ભેઈએ તે યુક્તિથી જતાવ્યું છે.

સંવત ૧૮૪૫ ના માધ માસમાં જ્યારે સ્વામિજી સુબંધ પધાર્યા હતા ત્યારે એક વખત રા. રા. વામન શાસ્ત્રી ઇસલામપુરકરને ત્યાં એમને લેવાનું આમંત્રણ થયું. સ્વામિજી ત્યાં ગયા તો સન્માન્ય વિકાન તથા ગૃહસ્થ લોકોની મંડળી જામેલી ભેઈ તેમાં જ્ઞાનરે બલ કાશીનાથ ત્રિગલ તેલંગ, રા. મહાદેવ ચિમનાજી

આપટે, નારાયણ વિષ્ણુ બાપટ, પ્રોફેસર શ્રીધર ગણેશ જીનસીવાલા, મહા મહેાપાધ્યાય રામરામ શાસ્ત્રી મોહસ, મહા મ. શ્રી ભીમાચાર્ય, ગોવિંદ શાસ્ત્રી આપટ ઇત્યાદિ ઘણા સંલવિત પુરૂષો હતા. લેક્ષા લઈ દીવાનગાનામાં આવ્યા એટલે પ્રો. જીનસીવાલાએ સ્વામીજીને કેટલાક વેરના ઉપર આક્ષેપરૂપ પ્રત્નો પૂછ્યા. તેનું સમાધાન સ્વામિજીએ કીધા પછી પ્રો. જીનસીવાલાએ પુછ્યું—વેદ ઇન્દ્ર પ્રચિત છે એમ કહેવાને આધાર શું ?

શ્રી સ્વામિજી—પરમેશ્વરની સાક્ષાત સહિજ જુવો તે આ રહી. 'યસ્ય મહત્તી મૃતસ્પનિશ્ચસિતં' પ્રો. જીનસીવાલા—એ તો વેદમાંનીજ સહી છે.

શ્રી સ્વામિજી—વ્યવહારનું દ્રષ્ટાંત લો. દસ્તાવેજ ઉપર જે સહી થાય છે તે દસ્તાવેજમાંજ હોય છે. પ્રો. જીનસીવાલા—એ સહી પરમેશ્વરની છે તે શાધી?

શ્રી સ્વામિજી—લગવાન જમિનિ તંથા ભંગવાન પાણિનું મત છે.

પ્રો. જીનસીવાલા—અમે એ મતુ માનતા નથી.

શ્રી સ્વામિજી—તો પછી વાદનો વિષયજ રહેશે નહિ. કાયદાની પુસ્તકની અમુક કલમો માનવી અને કેટલીક ન માનવી એ ન્યાય નથી. ન માનવામાં અપવાદશાસ્ત્ર ભેઈએ.

પ્રો. જીનસીવાલા—મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, બૌદ્ધ એ અપવાદજ છે.

શ્રી સ્વામિજી—એ લોકોને અમારા વેદનું યથાર્થ જ્ઞાન હતું એમ કહેવાને પ્રમાણ નથી. લગવાન જમિનિ તથા ભંગવાન પાણિનિ એએને આપણા કરતાં વેક પ્રાદુર્ભવિનો કાળ બહુજ પાસે હતો માટે તે શિષ્ટોના આદેશતે વિશેષ પ્રમાણત્વ છે.

મહા. ભીમાચાર્ય—તમારી પક્ષના પ્રમાણ કેટલાં માને છે ?

પ્રો. જીનસીવાલા—મત્સક અને અનુમાન.

શ્રી સ્વામિજી—એ પણ સર્વાંશે માનોછો શું?

એ સર્વાંશે માનવામાં પ્રો. જીનસીવાલાને વિચાર પડ્યો.

આ પછી થોડી વાતચિત થયા પાદ છેવટે સ્વામિજીએ આનંદેશ કાશીનાથ ત્રિપાઠી તેલંગને મધ્યસ્થ તરીકે પુછ્યું કે કહો લાઇ, આ વાદમાં તમે યથાર્થ શું સમજ્યા? આનં. કાશીનાથ તેલંગે આ વાદના ઉપસંહારમાં એમ કહ્યું કે 'સ્વામિજીનું કહેવું પ્રમાણ છે. જીનસીવાળો કહે છે કે હું પ્રમાણ માનતો નથી એ એનું કહેવું શાસ્ત્રીયવાદ પદ્ધતિને અનુસરીને નથી.' આ પછી સભા વિસર્જન થઈ.

આ ઠંકાણે જણાવ્યું એઈએ ઉપલી ચર્ચા થયા પછી પ્રો. જીનસીવાલાની શ્રદ્ધા સ્વામીજીના શરીર ઉપર એટલી બધી થઈ હતી કે તેમને શરૂ તરીકે લેખવા લાગ્યા. મહામાના સમાગમનું કૃપા નકાસું તું નથી તેનું આ એક નિદર્શન છે.

સ્વામીજીએ 'તારાશ્વધારી', 'ચાટુ દંડક', 'તારાશ્વધારી' તથા છુટક છુટક વિવિધ સ્તોત્રો મનોહર રીતે રચ્યાં છે. કેટલાંક સ્તોત્રો સ્તોત્રરત્નાકરમાં દાખલ થયાં છેવામાં આવે છે. 'તારાશ્વધારી' પોતે મોટી બંગાળી દર્શન અર્થે ગયકા ત્યાંના ડુંગર ઉપરથી ઉતરતાં ઉતરતાં રચી છે. એમાં ભક્તિરસ ઉલ્ભાષિત છે. તથા શબ્દની ઝડઝમક તથા પ્રાસાવૃદ્ધિ છંદને ઠીપાવે છે.

આ પ્રમાણે સ્વામિજી કૃષ્ણાનંદજીના જીવનની તથા તેમના લેખોની રૂપરેખા છે. લેખ શૈલી સહેલી, પરિશિત. અને લલિત છે. ગંભીર લેખ પણ સુગમતા થી લખવાની એમની શક્તિ હતી. અદ્ધર દિવ્ય લખતા અને કોઇને સાધારણ કાગળ લખતા હોય એવી રીતે એકી કલમે વગર છેકા છેકે લખતા. થોડા બેલમાં ઘણું અર્થ સમાવવાની કળા એમની ખાસ હતી. એમનાં સંઘર્ષો પ્રસિધ્ધ અપ્રસિધ્ધ લખાણ સમૃદ્ધિ કરી એક પુસ્તકના આકારમાં છાપી પ્રગટ કરવાની મણી જરૂર છે કે તેથી ઘણાના વાંચવામાં તે આવે

ને શાસ્ત્રના કેટલાક અધારો રસ્તામાં લોભીયાની ગર જ સાર. કેમકે એ મહાત્મા કંઈ સાધારણ જનિ ન હતી. એમની સ્થિતિ અને નિપુણતાને જાગેરી તથા કરવીર સંસ્થાનાના જગદ્ગુરુઓએ, તેમજ નામોદિત પંડિતોએ એકે અવાજે વળાણી છે. વિદ્યારણ્ય, મધુસૂદન આદિ સમર્થ વિદ્વાનોની હારના એ હતા એવા જ મહાત્માઓએ ભારતની ભારતીને પોષી છે. ભારતીનું પોષણ એજ ખરૂં ભારત જીવન છે. એવાજ પુરૂષો હજારો તારાગણમાં ચંદ્રની પેઠેમ પ્રકાશે છે. એવાજ પુરૂષો જીવીને મરતા નથી ને મરીને ફરી જીવતા નથી. એવાજ પુરૂષો પોતાના સંચારથી ભૂમિને પુનિત કરે છે. એવાજ પુરૂષોની આંખમાં, ગેઠામાં ને હાથમાં મોક્ષ લક્ષ્મી નાચે છે. એવાજ પુરૂષો ને વસ્તુને બીજા 'છે' કરીને કહે છે તેને પોતે 'હું' કરીને અનુભવે છે. એવાજ મહાત્માઓ શરદ્ગતિના મેઘની પેઠેમ અંધિકારીના હૃદયમાં સુકિતકણ નાંખી તિરિહિત થાય છે તથા જગતનું મંગળ કરી તેને ઉન્નત દશાએ પહોંચાડે છે. ભારત ભૂમિ આવાં નરજીવને પ્રસુત કરતી રહે, ધતિ શિવમ.

દવે હરિકૃષ્ણ લાલશંકર.

નૃપાનો નાજ.

ધનાશી.

તેમણા હર કરે જગતનું મમતા તિમીર હરે, ધર્મ દુરંધર બની નિરંતર હરી હરી રટન કરે. ન. લવાણિય તરવા સુકૃત કરવા રેલવી ભક્તિ કરે. સ્ત્રીસુત સુહૃદ દુઃખદત્ત સમજી આશા ઉર ન ધરે. ન. મિથ્યાવાદ વિવાદ ત્યજીને નિર્ભય થઈ વિચરે. ન. જન્મ મરણનો ભવ બચ ગોટો સમજી પ્રભુને સમરે. ન. મિથ્યા માયા ગોહની ફાંસી પાવિયુ ગરલ હરે. ન. પીતાંબર પ્રભુ ચરણ કેમકેમાં નિર્ભય ધ્યાન ધરે. ન.

જોશી પીતાંબર નરસી મદ.

ભારત જીવનમાં નવો ફેરફાર !

દરેક અંકમાં ૧૦૦ પ્રાપ્ત !

જાહેરાત

ભારત જીવન માસિક પત્રના જાહેરાતીના
 આસ અંક ગુજરાતી પ્રજામાં માન પામ્યો છે. વર્ણવ્યો છે. જુદા જુદા અંકરથી તરફથી અને જુદા જુદા વતમાન પત્રો તરફથી ઉચ્ચ અભિપ્રાય મળેલા હોવાથી આમા ઉત્સાહમાં વધારો થયો છે. એ અંકના વિજ્ઞા અને છબીઓ સાચક વર્તને પસંદ આપ્યાં છે. અદ્યતન નહિ પણ કેટલાક આદર્ અધ્યક્ષો તરફથી તેની સારી કદર થઈ છે. હલુ પણ આમારી મહેનતનો અર્થો નોખો તોરમાં આદરનો વધારો થઈને મળ્યો નથી. આવા આસ અંક પાંચથી પત્રકરો તરફથી પ્રદત્ત થતાંજ તેની કદરો રાખીએ. વેચાઈ જાય છે. પાંચથી જાતિને પાતેલી જાતિ તરફ અભિમાન હોવાથી અને “ઉત્તેજન આપવું” એ જાતોની ફરજ સમજતા હોવાથી દરેક પાંચથી પત્રો સારી સંખ્યામાં પ્રદત્ત થાય છે. ગુજરાતી ભાષા જાણનાર એક દેરાળની વસ્તી હોવા છતાં ગુજરાતી સાહિત્યને તેઓ તરફથી ઉત્તેજન નથી, પાંચથી જાતિ જોડી સંખ્યામાં રોજી છતાં તેઓને વાંચનનો પાંડે શોખ છે. ગુજરાતી લોકોની પેઠે એકવું પત્ર દર જાણ વાંચતા નથી. પણ દરેક અંકમાં ખરીદી ઉત્તેજન આપે છે. આમારી ગુજરાતી ભાષાના પત્રવાન છે. વિદ્વાન છે. વિવા વિદ્યારી છે. છતાં પણ ગુજરાતી ભાષાને ઉત્તેજન નહિ આપવાનું કંઈક તેમને માથે ચોટવું છે. આમારી એ કંઈક વીવરો ત્યારેજ ગુજરાત દેરાળી, ગુજરાતના સાહિત્યની અને ગુજરાતના જીવન ઉપરની ઉત્તેજન થશે.

આહકો પ્રત્યે એક પ્રાર્થના !

ગુજરાતી ભાષાને જોઈએ તેવું ઉત્તેજન નથી જતાં પણ જે કંઈ ઉત્તેજન મળે છે તે ઉપરથી જાણી છે. ગુજરાતી ભાષાના વાંચનનો તો શોખ છે. તેઓને સારી વસ્તુની કદર છે. ભારત જીવનને જામે હલુ પણ વિચાર પ્રકારનું જાતાવવાના વત્તા કરીએ છીએ.

અમે આમારી વાંચક વર્ગ આમે જાણે એક પ્રાર્થના કરીએ છીએ. એ પ્રાર્થનાનો તેઓ સ્વીકાર કરશે એવી આમારી આશી છે. આજના અંક સાથે દરેક આહકને પાંચ પાંચ આંકર કાઢી એકલવામાં આવે છે. દરેક આહક ખૂબ જાતાના મિત્ર મળ્યાને લાડામણ કરી સાચ પાંચ આહક કરી એકલવા કૃપા કરશે તો ભારત જીવન એક મે મહિનામાં દરેક મહિને ૧૦૦ પાનાનું પ્રદત્ત કરવામાં આવશે. આમારી દરેક જીવનજીક મિત્ર અને આહક જાણીએ એ કાંમ સહેલાઈથી કરી રાકે તેમ છે. તેઓ સહજ ભલામણ કરશે તો તેઓના મિત્ર “ભારત જીવન” જેવા ઉત્તેજ સચિત્ર માસિક પત્રના આહક યયા વિનાં રહેશે નહીં. જે ગુજરાતી ભાષાએ દર વર્ષે એકડો રૂપિયાનો પંદરેલી માંસ ખરીદી આપ્યું દરેક માંસી દેરાળો રૂપિયા પંદરેલી માંસ છે. તે અહરો ભારતી જીવનને માટે ૨૫૦ મહિને ચાર આના જતાવવાને આવાંકાની કરશે નહિ. અર્થાત વરેચ દહાડે માણ રૂપિયા ખરચી ૧૦૦ — ૧૦૦ પાનાનું (હાથાળીની રીત પ્રમાણે) માસિક પત્ર, ૧૦૦ — ૧૫૦ છબીઓ ઉપરાંત ૨૫૦ પાનાનું ચૈતિહાસિક નવવ કથાનું પુસ્તક ભેટ મળશે. ગુજરાતી સાહિત્યને ઉત્તેજન આપવામાં તેઓ પાછા પડશે નહીં. તેમ જાણીએ એ પણ આમારી ફરજ અલગવામાં જાત પડીશું નહીં. દરેક આહક તરફથી પાંચ પાંચ આહકો થઈ આવતાં તરતજ ભારત જીવનનાં કેદમાં વધારો કરી દરેક અંક ૧૦૦ પાનાનો બહાર પાડીશું. એટલે જાર મહિને તેઓને ૧૨૦૦ પાનાનો રોજી મળે. ભેટનું પુસ્તક અનેક પ્રેમો અને અનેક છબીઓ મળશે. કરની સાથે